

“ARHIVSKA PRAKSA” 15

Izdavači:
Arhiv Tuzlanskog kantona
Društvo arhivskih zaposlenika
Tuzlanskog kantona

Za izdavače:
dr. Izet Šabotić

Organizacioni odbor:
dr. Izet Šabotić (predsjednik), Ešefa Begović, Nijaz Brbutović, dr. Walter Brunner, Marijana Galušić, Tunjo Đorđić, Omer Zulić, dr. Azem Kožar, dr. Peter Pavel Klasinc, dr. Sead Selimović.

Redakcija:
Sejdalija Gušić, dr. Živana Heđbeli, Selma Isić,
dr. Azem Kožar, dr. Miroslav Novak, dr. Sead
Selimović, dr. Izet Šabotić, Omer Zulić, dr. Peter
Wiesflecker

Odgovorni urednik:
dr. Izet Šabotić

Urednik:
dr. Azem Kožar

Lektor:
Hatidža Fetahagić

Korektori:
Ešefa Begović
Nermana Hodžić
Selma Isić

Prevod na engleski jezik:
Adnan Tinjić

Štampa:
“OFF-SET”

Za štampariju:
Sadika Murić

Tiraž:

500 primjeraka

Saglasnost za izdavanje Časopisa dalo je Ministarstvo za obrazovanje, nauku, kulturu i sport Tuzlanskog kantona pod brojem 10/1-452-20-2/98, od 08.05.1998. godine.

Sjedište Redakcije je u Arhivu Tuzlanskog kantona, Franje Ledera 1, 75000 Tuzla,
Tel/fax: ++387 35 252 620
e-mail: arhiv.tk@bih.net.ba

“ARCHIVAL PRACTICE” 15

Publisher:
Arhiv Tuzlanskog kantona
Društvo arhivskih zaposlenika
Tuzlanskog kantona

For Publisher:
dr. Izet Šabotić

Organisational Board:
dr. Izet Šabotić (president),
Ešefa Begović, Nijaz Brbutović, dr. Walter
Brunner, Marijana Galušić, Tunjo Đorđić,
Omer Zulić, dr. Azem Kožar, dr. Peter Pavel
Klasinc, dr. Sead Selimović, dr. Izet Šabotić.

Editors:
Sejdalija Gušić, dr. Živana Heđbeli, Selma Isić,
dr. Azem Kožar, dr. Miroslav Novak, dr. Sead
Selimović, dr. Izet Šabotić, Omer Zulić, dr.
Peter Wiesflecker

Editor-in-Chief:
dr. Izet Šabotić

Editor:
dr. Azem Kožar

Lektor:
Hatidža Fetahagić

Proff Readers:
Ešefa Begović
Nermana Hodžić
Selma Isić

English Translation:
Adnan Tinjić

Print:
“OFF-SET”

For “OFF-SET”
Sadika Murić

Edition:
500 copies

Ministry of Education, Culture and Sport of
Tuzla Podrinje Canton has given approval No
10/1-452-20-2/98, on May 8.1998. to publish
this magazine.

Sead of the Editorial Board Archives Canton
Tuzla,
Franjo Leder 1, 75000 Tuzla,
Tel/fax + +387 35 252 620
e-mail: arhiv.tk@bin.net.ba

UDK 930.25

ISSN 1512-5491

ARHIVSKA PRAKSA 15
ARCHIVAL PRACTICE

ARHIVSKA PRAKSA, GOD. 15/2012, STR.1-680 TUZLA, 2012.

SADRŽAJ

UMJESTO PREDGOVORA	1
INTRODUCTORY REMARKS	5
I ARHIVISTIKA I ARHIVSKA STRUKA	9
Stanislava BLAŽEVIĆ	
<i>Zanimanje arhivist-aktuelnost ili ne!</i>	11
Almira ALIBAŠIĆ	
<i>Obrazovan arhivski kadar kao neophodan preduslov za uspjeh arhivske struke – slučaj u Bosni i Hercegovini</i>	23
Selma ISIĆ	
<i>Obrazovanje i edukacija arhivista i multidisciplinarna znanja</i>	31
Omer ZULIĆ	
<i>Uticaj stručne osposobljenosti arhivara na uređenost arhivskog poslovanja - primjer organa lokalne samouprave na području Tuzlanskog kantona</i>	39
Kristijan KARAJIĆ	
<i>Djelatnici zaduženi za gradivo kategoriziranih stvaratelja - struktura i stručna osposobljenost</i>	49
Svetlana PEROVIĆ-IVOVIĆ	
<i>Edukacija konzervatorsko-restauratorskog kadra u oblasti zaštite pisanog kulturnog nasleđa u Srbiji</i>	63
Dr. Peter Pavel KLASINC, doc.	
<i>Master studij arhivistike i dokumentologije (nova i dopunska znanja za arhivski stručni rad u profesionalnim arhivima i arhivskim službama kod stvaralaca arhivske i dokumentarne građe)</i>	75
Dr. Azem KOŽAR	
<i>Arhivističko znanje u programima visokog obrazovanja Bosne i Hercegovine</i>	87
Dr. sc. Izet ŠABOTIĆ, doc.	
<i>Projekat: „Arhivska praksa“ u funkciji edukacije arhivskih kadrova</i>	101

Hatidža FETAHAGIĆ

Stručno-naučni sadržaji Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona kao važan podsticaj edukaciji arhivskih kadrova 119

Saneta ADROVIĆ

Doprinos godišnjih postdejtonskih arhivskih savjetovanja unapređenju arhivske djelatnosti Bosne i Hercegovine 131

Bojana ARISTOVNIK, Mojca HORVAT,

Pedagoška djelatnost u Historijskom arhivu Celje i Pokrajinskom arhivu Maribor 139

Ljiljana RADOVAC

Reforme obrazovnog sistema u Habsburškoj monarhiji za vreme vladavine Marije Terezije (1740. -1780.) 161

II

Marija TODOROVIĆ

Primarna zaštita javne arhivske građe u Republici Srbiji na osnovu predloga zakona o arhivskoj građi i arhivskoj službi 171

Dr. Aco ANGELOVSKI

Stanje i zaštita registraturne građe imalaca, koji se nalaze u fazi statusnih promjena (stečaj, likvidacija, privatizacija, reorganizacija) 181

Chiara ARTICO

Privatizacija javnih ekonomskih subjekata i njen uticaj na konzervaciju i zaštitu arhivske građe 191

Ivana POSEDI

Problematika vrednovanja arhivskog i registraturnog gradiva izvan arhiva 209

Lenka PAVLÍKOVÁ, Mária MUNKOVÁ

Zaštita registraturne građe u slučajevima likvidacije ili bankrota u Republici Slovačkoj 217

Dr. Gorazd STARIHA

Arhivska građa privrednih preduzeća u stečaju i likvidaciji 221

Jugoslav VELJKOVSKI

Problematika zaštite i preuzimanja arhivske građe registratura u stečaju (iskustva Istorijaskog arhiva Grada Novog Sada) 233

Јасмина ЛАТИНОВИЋ

Стечај или ликвидација као могуће решење

Пример - Фабрике пољопривредних машина и резервних делова „25. Мај“

Кикинда 243

Željko MARKOVIĆ

Sudbina i status nepreuzete arhivske građe bivših društveno-političkih organizacija u SFRJ 253

Mag. Gašper ŠMID, Žarko ŠTRUMBL

Evidentiranje arhivske građe u inostranstvu 261

III

Dr. Miroslav NOVAK

Metode oblikovanja nivoa popisa, u skladu sa ISAD (g) standardom 269

Siniša DOMAZET

Izazovi digitalne prezervacije 287

Dr. sc. Živana HEDBELI, doc. , Nikola MOKROVIĆ, Aleksandar RADNIĆ,

Informacijski sustav DOCUMENTE 295

Mr. Leila SMAJLOVIĆ

Značaj informacijskih sistema za razvoj arhivistike 305

Adnan TINJIĆ

Open Source Software za arhive – iskustva Arhiva Tuzlanskog kantona 311

Dr. Alenka ŠAUPERL, van. prof., mag. Zdenka SEMLIČ-RAJH

Značaj područja identifikacije popisnih jedinica i sadržaja

prema standardu ISAD (g) u slovenskoj bazi podataka Sira_net 323

Monika PÉKOVÁ

Arhivski standard ISAD(g) i situacija u slovačkoj arhivistici 335

Mag. NADA ČIBEJ <i>ISO/TR 13028:2010 informatika i dokumentacija – upotreba smjernica za digitalizaciju dokumenata</i>	343
Nina GOSTENČNIK <i>Upotreba mreže 2.0 u arhivskim institucijama - primjer Pokrajinskog arhiva Maribor</i>	353
Dr. sc. Dražen KUŠEN <i>Važnost intelektualne zaštite integriteta arhivskog fonda kod imatelja koji su u fazi statusnih promjena</i>	367
Nenad ŠEGULJEV <i>Fotografija kao istorijski dokument (Formiranje zbirke fotografija u Dokumentacionom centru „Nikola Mirkov“)</i>	373
Katarina MARKOVIĆ, Svetlana LJUBLJANAC <i>Iskustvo pri radu na korišćenju arhivske građe u javne i privatnopravne svrhe</i>	381
Jovan P. POPOVIĆ <i>Mesto i uloga građanina u procesu korišćenja arhivske građe sa posebnim osvrtom na moralna načela, zakonske norme i pravne praznine</i>	389
Zoran VUKELIĆ <i>Uloga arhiva u Zakonu o vraćanju oduzete imovine i obeštećenju u Republici Srbiji</i>	401
Slobodanka CVETKOVIĆ, mr. Ljubinka ŠKODRIĆ, <i>Iskorak u javnost – izložbena delatnost arhiva</i>	407
Amela BEDAKOVIĆ <i>Najvažnija sporedna djelatnost Arhiva - rad sa strankama</i>	425
Danijela BRANKOVIĆ <i>Istorijski i lingvistički aspekti arhivske građe na njemačkom jeziku iz 18. i prve polovine 19. veka</i>	429
Nenad PREDOJEVIĆ <i>Doprinos izdavačko-izložbene delatnosti popularizaciji arhivskih ustanova i strukovnog udruženja (DARV)u Vojvodini</i>	437

II IZ DRUGIH ČASOPISA 449

Zdenka SEMLIČ-RAJH,
Arhivsko zakonodavstvo kao preduvjet za uspješno obavljanje arhivske djelatnosti
..... 451

III GRAĐA 463

Dr. Safet BANDŽOVIĆ,
Ratovi i deosmanizacija Balkana (1912.-1913.) 465

Mina KUJOVIĆ
Incident pred džamijom u Gornjoj Tuzli decembra 1880. godine 499

Dr. sc. Sead SELIMOVIĆ, doc.
Školstvo u Bijeljini za vrijeme Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (1918.-1929. godine) 505

Mr. sc. Salkan UŽIČANIN, dr. sc. Adnan VELAGIĆ, doc.
Djelatnost hrvatske nacionalne omladine na području Bosne i Hercegovine u vrijeme Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 531

Esaf LEVIĆ
Rad Sreskog šerijatskog suda Tuzla 1938. godine 551

Nermana HODŽIĆ
Analitički inventar: Srpsko pjevačko društvo "NJEGUŠ" Tuzla 559

Ešefa BEGOVIĆ,
Sumarni inventar: Narodni odbor opštine Lukavica (1952.-1958.) 569

Elma DERVIŠBEGOVIĆ
Časopis Vatan, kao historijski izvor (1884.- 1897.) 575

IV PRIKAZI I OCJENE 583

Esaf LEVIĆ
Zbornik radova "Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja", Pokrajinski arhiv Maribor, Maribor 2012., str. 661. 585

Selma ISIĆ

Atlanti, 21, Revija za modernu arhivsku teoriju i praksu, Inštitut arhivističkih znanosti, Trst-Maribor, Trst 2011., str. 429 589

Nermana HODŽIĆ

Glasnik arhiva i arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine, XLI/2011., Sarajevo 2011., Str. 306 595

Omer ZULIĆ,

ARHIVSKI ZAPISI, Časopis za arhivsku teoriju i praksu, godina XVIII, broj 2, Državni arhiv Crne Gore, Cetinje 2012., str. 273. 599

Dr. sc. Izet ŠABOTIĆ, doc.

Muhidin Pašić, „STARE TUZLANSKE PORODICE“, BZK „Preporod“ Općinsko društvo Tuzla, Tuzla 2012, str. 318. 603

Ešefa BEGOVIĆ

VODIČ KROZ ARHIVSKE FONDOVE I ZBIRKE ARHIVA TUZLANSKOG KANTONA, Izdavač JU Arhiv Tuzlanskog kantona i Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, Tuzla, 2012., 427 str. 615

Nijaz BRBUTOVIĆ

Mr. Kemal Nurkić i Dr.sc. Izet Šabotić, TAPU ZABIT DEFTERI GRADAČAC – DEFTER NEKRETNINA GRADAČAC IZ 1875. (1292.h.godine), Izdavači: Arhiv Tuzlanskog kantona, Općina Gradačac, Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, Tuzla 2011, str. 125. 619

Hadžija HADŽIABDIĆ

Adnan Jahić, ISLAMSKA ZAJEDNICA U BOSNI I HERCEGOVINI ZA VRIJEME MONARHISTIČKE JUGOSLAVIJE (1918-1941), Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačka županija, Islamska zajednica u Hrvatskoj, Medžlis Islamske zajednice Zagreb, Zagreb 2010., str.664. 623

Senad BEGOVIĆ

Jan Kempenaers, Spomenik: The end of history, Roma publications, Amsterdam 2010. str. 72. 627

Elvir SELIMOVIĆ

Suočavanje s jugoslavenskim kontroverzama: inicijativa naučnika. (Priredili: Charles W. Ingrao i Thomas A. Emmert), Sarajevo, Baybook: 2010, 435 str. 629

V IZVJEŠTAJI 633

Adnan TINJIĆ,
Kulturno obrazovna djelatnost Arhiva Tuzlanskog kantona u toku 2011. godine
..... 635

Ešefa BEGOVIĆ,
Zapisnik o toku 24. savjetovanja „Arhivska praksa 2011.“,
Tuzla, 6. i 7. oktobar 2011. godine (Hotel „Tuzla“) 645

Hatidža FETAHAGIĆ
Promocija publikacija Arhiva Tuzlanskog kantona na 3. međunarodnom
sajmu knjiga u Tuzli, 24. i 25. maja 2012. (Mercator Tuzla) 651

Sejdalija GUŠIĆ
Izveštaj sa Međunarodne konferencije arhivističkih udruženja Bosne i
Hercegovine, Hrvatske i Slovenije, Bihać, Bosna i Hercegovina, 10. i 11. 05. 2012.
godine 655

Mr. sc. Salkan UŽIČANIN, Zenita FAZLIĆ
Naučni skup „Pedagoški i naučni rad prof. dr. Azema Kožara“,
Motel „Rudar“ u Tuzli, 19. 11. 2011. godine 659

Omer ZULIĆ
Promocija knjige “ŠAHOVIĆI 1924. – Kad su vakat kaljali insani” autora
akademika dr. Šerbe Rastodera Tuzla, 28. april 2012. godine 665

UMJESTO PREDGOVORA

Trajanje jednog časopisa punih petnaest godina je potvrda njegove potrebnosti, kvalitete i istrajnosti na planu unapređenja struke i nauke. Časopis *Arhivska praksa*, punih petnaest godina svojim sadržajima daje doprinos unapređenju raznih aspekata arhivske struke, a posebno njene praktične komponente. U vremenu od petnaest godina časopis je postao prepoznatljiv stručni i naučni arhivski sadržaj, ne samo u Bosni i Hercegovini, već i u okruženju. Časopis je dio važnog projekta “Arhivska praksa”, koji u posljednjih petnaest godina prati međunarodno savjetovanje pod istovjetnim nazivom, na kojem se okupljaju arhivski i informatički stručnjaci iz dvadesetak zemalja Evrope. Na stranicama dosadašnjih petnaest brojeva časopisa svoja razmišljanja predstavilo je oko 200 vrsnih arhivskih i informatičkih stručnjaka, na više od 6000 stranica teksta. Na stranicama časopisa predstavljeni su za arhivsku struku važni i prijeko potrebni sadržaji, kojim su se otvarala aktuelna pitanja sa kojima se sretala arhivska struka, s ciljem da se da odgovor na ista, te valjano usmjeri tok arhivske struke u Bosni i Hercegovini, prateći pri tome izazove savremenog doba, koji su uticali na dinamičnost razvoja arhivistike.

Jubilarni petnaesti broj časopisa plod je potrebe arhivske struke da se da doprinos unapređenju iste u određenim njenim segmentima. Časopis je u strukturalno konceptualnom pogledu ostao isti kao i prethodnih nekoliko brojeva, prezentujući sadržaje kroz pet ustaljenih poglavlja: **Arhivistika i arhivska služba, Iz drugih časopisa, Građa, Prikazi i ocjene i Izvještaji.**

Prvo poglavlje časopisa, je osnovno i čini dvije trećine istog, a odnosi se na saopćenja prezentovana na 25. međunarodnom savjetovanju “Arhivska praksa 2012”. Ovo poglavlje shodno dosadašnjoj praksi tretira tri važna stručna tematska pitanja: *Edukacija arhivskih kadrova, Registraturna građa u nastajanju i Aktualna pitanja arhivske teorije i prakse.*

Važan segment uspjehnosti svake djelatnosti predstavljaju njegovi kadrovi. Tako je kada je riječ i o kadrovima u arhivskoj djelatnosti. U Bosni i Hercegovini ovo pitanje je složeno, kompleksno, ali i stalno aktualno, reklo bi se, od samog osnivanja arhivske službe pa sve do danas. Iz tog razloga, ono je predmetom stalnog interesovanja struke, pa će u više navrata biti predmetom stručnih rasprava. No, zbog njegove važnosti i ovog puta smo smatrali potrebnim i opravdanim otvaranje ovog pitanja, ponukani činjenicom neodgovarajućeg stanja u ovoj oblasti u Bosni i Hercegovini i potrebom prevazilaženja istog. Stoga će se u ovom broju časopisa naći nekoliko veoma zanimljivih promišljanja na ovu temu, poput: arhivske kadrovske politike, zanimanje arhivista, programski sadržaji obrazovanja arhivista, postdiplomski programski studij arhivistike, profili arhivskih kadrova u registraturama, edukacija arhivskih kadrova kroz raznovrsne programe, edukacija specijaliziranih arhivskih zanimanja, stručna zvanja i dr. Tu su zanimljiva promišljanja o perspektivama obrazovanja arhivskih kadrova kroz redovni obrazovni sistem s ciljem što veće izvjesnosti i uspješnijeg obavljanja arhivske djelatnosti. Ova pitanja

su fundamentalna i u funkciji su definisanja stanja u ovoj oblasti i davanja prijedloga da se isto popravi.

Drugo, u ovom poglavlju, postavljeno pitanje vezano je za zaštitu registraturne građe u nastajanju. Isto tretira raznovrsnu stručnu problematiku ove provenijencije, pri čemu je u fokusu pažnje bilo nekoliko važnih pitanja, poput: stanja i zaštite arhivske građe u nastajanju, problematika zaštite i preuzimanja arhivske građe, pitanje vrednovanja registraturne građe u nastajanju, zaštita arhivske građe privatiziranih registratura, registraturna građa stvaralaca u stečaju i likvidaciji. O ovim pitanjima u časopisu promišljaju arhivski stručnjaci iz: Hrvatske, Srbije, Italije, Slovačke i Bosne i Hercegovine. Svakako promišljanja data na ovaj način predstavljaju važan iskorak ka sveobuhvatnijem i uspješnijem rješavanju problematike zaštite arhivske građe u nastajanju.

Treća tematska grupa pitanja odnosi se na kompleksnu i važnu arhivsku problematiku, kako onu klasične, tako i moderne provenijencije. Svoje mjesto u ovom poglavlju našla su raznovrsna pitanja, kao što su: intelektualna zaštita arhivske građe, evidentiranje i zaštita arhivske građe van matične države, izazovi digitalne ere, primjena standarda u arhivskoj djelatnosti, upotreba informacijskih mreža u arhivskoj djelatnosti, kao i niz drugih važnih pitanja arhivske teorije i prakse. Svakako da su ovako odabrani i predstavljeni stručni i naučni sadržaji značajan doprinos boljem razumijevanju arhivske struke i poboljšanju stanja iste ne samo u Bosni i Hercegovini već i šire.

U rubrici **Iz drugih časopisa** predstavljen je rad mr. sci. Zdenke Semlić Rajh *Arhivsko zakonodavstvo kao preduvjet za uspješno obavljanje arhivske djelatnosti Primjer arhivskog zakonodavstva u Republici Sloveniji*, objavljen u Glasniku arhiva i Arhivističkog udruženja BiH, br. 41, Sarajevo 2011. godine.

Rubrika **Građa** u ovom broju časopisa posebno je bogata i sadržajna. Ista tretira više važnih historijskih pitanja, te prezentuje zanimljive historijske izvore pohranjene u Arhivu Tuzlanskog kantona. Neka pitanja su posvećena važnim historijskim događajima kakvi su balkanski ratovi, ali predmetom interesovanja bila je i historijska problematika lokalne i nacionalne provenijencije, poput: razvoja školstva na širem tuzlanskom području, djelatnosti nacionalističkih organizacija na bosanskohercegovačkom prostoru između dva svjetska rata, te određeni događaji lokalnog karaktera iz vremena austrougarske uprave. U ovoj rubrici predstavljeni su historijski izvori važnih fondova pravosudne i upravne provenijencije, pohranjenih u Arhivu Tuzlanskog kantona, te ukazano na značaj određenih glasila kao historijskih izvora. Ovi sadržaji zbog svoje izvornosti predstavljaju značajan doprinos razvoju bosanskohercegovačke historiografije.

U rubrici **Prikazi i ocjene** predstavljeno je desetak zanimljivih arhivističkih i historiografskih publikacija, objavljenih u Bosni i Hercegovini i zemljama okruženja u posljednje dvije godine. Iste omogućavaju praćenje arhivističkih, informatičkih i historiografskih dostignuća u ovim važnim naučnim oblastima.

U rubrici **Izvještaji** dat je presjek kulturno-izdavačkih sadržaja Arhiva Tuzlanskog kantona realiziranih u posljednjih godinu dana, te predstavljeni sadržaji vezani za 24. međunarodno savjetovanje “Arhivska praksa 2011”. Osim toga, predstavljeno je prezentovanje izdavačkih projekata Arhiva TK na Trećem međunarodnom sajmu knjige u Tuzli, te dat izvještaj o međunarodnoj konferenciji posvećenoj sukcesiji arhivske građe, održanoj u Bihaću maja 2012. godine.

Jubilarni petnaesti po redu broj časopisa *Arhivska praksa* uistinu predstavlja zanimljivo i veoma raznovrsno stručno i naučno arhivističko i historiografsko štivo, koje ima zadatak dati doprinos unapređenju arhivistike, informatike i historije, kao značajnih naučnih disciplina. Garancija tome jesu predstavljeni stručni i naučni sadržaji sa velikim brojem važnih i za arhivsku djelatnost potrebnih činjenica, koje mogu biti važan iskorak u rješavanju brojnih otvorenih pitanja arhivske teorije i prakse. Ukupnost, kvaliteta, način i stil predstavljanja problematike je potvrda da je časopis *Arhivska praksa* za ovih petnaest godina stasao u jedan respektabilan stručni časopis, sa zadatkom da svojim sadržajima doprinosi unapređenju arhivske struke. Nadamo se da smo u tome uspjeli, te da će časopis *Arhivska praksa* i ubuduće prezentovati arhivska znanja i umijeća neophodna arhivskoj struci i nauci.

Izdavači

INSTEAD OF THE FOREWORD

Running a magazine for fifteen years is confirmation of its necessity, quality and persistence in terms of improving the profession and science. Journal of “Archival Practice”, a full fifteen years its facilities give contribution to various aspects of the archival profession, particularly its practical component. In a time of fifteen years the magazine has become a recognizable professional and scientific content, not only in Bosnia and Herzegovina, but also in abroad. The journal is an important part of the project “Archival Practice”, which in the last fifteen years took place as the conference, internationally monitored under the identical name, where archivists and IT experts from some twenty countries in Europe gather to exchange their knowledge. At the site of previous fifteen numbers of the journal about 200 excellent archival and IT professionals wrote more than 6000 pages of text. Issues presented on the pages of the magazine are important and much-needed, which have opened up the current issues of archival profession, with the aim to answer the same, and properly direct the flow of the archival profession in Bosnia and Herzegovina, following the fact challenges of modern times who have contributed to the dynamic development of archival science.

Fifteenth jubilee issue is also the result of the needs of archival profession to contribute to improving the same in some of its segments. The journal is in conceptual terms remained structurally the same as the previous few issues, presenting the contents of the customary five chapters: **Archival science and archival services, from other periodicals, Archival material, Reviews and Reports.**

The first section of the journal, is the basic and makes two thirds of it, and refers to presentations held at the 25th International Symposium “Archival Practice 2012”. This section is under the previous practice of treating three important topical professional issues: *Education of archival personnel, Current registry material and emerging issues of archival theory and practice.*

An important segment of the success of any business is its staff. So when it comes to human resources in the archives in Bosnia and Herzegovina, this question is complicated, complex and continuous among the archive service establishment until today. For this reason, it is a subject of permanent interest in the profession, so it will many times be subject to dispute. However, because of its importance, and this time we thought it necessary and justified the opening of the issue, stimulated by the fact inappropriate in this field in Bosnia and Herzegovina and the need to overcome it. Therefore, in this issue found some very interesting thoughts on this subject, such as archival personnel policies, interest archivists, program content of education archivist, archival studies graduate program, profiles of archival staff in agencies, training of archive staff through various programs, specialized training archival profession, professional titles, etc. There are interesting reflections on the prospects of archival education staff through the regular education system with the aim of greater certainty of successful and archive services. These issues are fundamental

in the definition of the situation in this area and provide suggestions to improve the same.

The second chapter in this question is related to the protection of current records in the making. It treats a variety of technical issues of provenance; with the focus of attention were several important issues, such as status and protection of archives in the emerging issues and taking care of archival materials, the issue of valuation of current records in the making, the protection of archives privatized registry, registry structure of the creator in bankruptcy and liquidation. These issues of the journal contain works from archival experts of Croatia, Serbia, Italy, Slovakia and Bosnia-Herzegovina. Certainly considerations given in this manner represent an important step towards more comprehensive and successful resolution of problems of protection of archival material in the making.

The third group of subjects, issues related to the complex and important archival issues, such as those of classical and modern provenance. Various issues are presented in this chapter, such as: intellectual protection of archival material, records and protection of archival material outside of the countries, the challenges of the digital era and the application of standards in the archives, the use of information networks in the archives, as well as other important questions archival theory and practice. It is certain this selected and presented to professional and scientific activities significant contribution to a better understanding of the archival profession and the improvement of the same not only in Bosnia but also beyond.

The "Archival material" chapter in this issue is particularly rich in content. The same treats a number of important historical questions, and presents interesting historical sources stored in the Archives of Tuzla Canton. Some issues are devoted to important historical events such as the Balkan wars, but the object of interest was the historical issues of local and national provenance, such as the development of education in the wider area of Tuzla, the activities of nationalist organizations in the Bosnian area between the two world wars, and some local events. This section presents the major historical sources of funds, judicial and administrative provenance, stored in the Archives of Tuzla Canton, and points to the importance of certain newspapers as historical sources. These papers because of their origin are a significant contribution to the development of Bosnian history.

The "Reviews" section presents reviews of a dozen interesting historiographical and archival publications, published in Bosnia and Herzegovina and neighboring countries in the last two years. It follows the same track of archival, IT and historiographical achievements in these important fields of science.

In the "Reports" there is an overview of cultural and publishing content that the Archives of Tuzla Canton realized in the last year and presented related facilities for 24th International Conference "Archival Practice 2011". Besides that, a presentation of publishing projects that the Archives of Tuzla Canton did at the Third International Book Fair in Tuzla as well as a report on the international conference dedicated to the succession of archives held in Bihać May 2012. year are also included.

Jubilee fifteenth consecutive issue of “Archival Practice” really represents a very interesting and diverse professional and scientific archival and historiographical reading, which has the task to contribute to the improvement of archival science, computer science, and history, as major scientific disciplines. We can guarantee that they represented the professional and scientific facilities with a number of important archival activities and the relevant evidence, which may be an important step forward in addressing the many outstanding issues of archival theory and practice. In totality, quality, style and way of presenting issues are a certificate to the journal “Archival Practice” of past fifteen years, as it grew up in a respectable journal, with a mission to contribute to the improvement of archival profession. We hope that we have succeeded in this mission, and that the journal presents practical and future archival knowledge and skills necessary for the advancement of archival profession and science.

The editors

I

**ARHIVISTIKA I
ARHIVSKA SLUŽBA**

ZANIMANJE ARHIVIST-AKTUELNOST ILI NE!

Abstrakt: *Poznato je da, usled konstantnih društvenih i političkih previranja, kako onih relativno skorašnjih, tako i onih koji su onemogućavali ozbiljniji sociokulturni kontinuitet Srbije, još od osvita modernog doba, veoma teško objektivno i u celini sagledati realno stanje arhivističke struke u njoj i na osnovu toga odrediti prioritete razvoja. O ovoj temi u stručnoj arhivističkoj literaturi dosta se pisalo i piše, a vode se i česte rasprave na skupovima arhivista, kako u nas, tako i u svetu. S tim u vezi i ovaj pisani rad zamišljen je kao pokušaj da se iznesu dosadašnja saznanja i neka lična promišljanja o tome kako treba izgledati zanimanje arhivista, kako se za to zanimanje obrazujemo, kakav nam je status odredio zakonodavac, kakav društvo, a kakav mi sami i uređenje u kome delujemo i kako posao koji radimo obavljati što bolje.*

Ključne reči: *Arhivistika, arhivska struka, arhivski kadrovi u sadašnjosti, arhivisti-intelektualci, identitet arhivista, struka i elektronski dokument.*

Uvodne napomene

Otkada postoji pisana reč, čovek se oseća odgovornim da je čuva i prenosi budućim generacijama. U tom smislu, čovek je nastojao i nastoji da kod članova svoje zajednice razvije svest o vrednosti onoga što je zapisano i svest o odgovornosti za trag i verodostojnost svedočanstva života i delovanja same zajednice. Sa druge strane, ukoliko želi zatrti trag drugoga, čovek tokom istorije i danas nastoji otuđiti ili uništiti njegove pisane tragove. Sve se to posebno odnosi na one dokumente koji imaju posebnu vrednost i dokazanu snagu, bilo za pojedinca, bilo za zajednicu.

Pozitivan stav prema pisanoj reči takvog sadržaja, vremenom je oblikovao arhivsku službu i delatnost, koja se u poslednjih stotinjak godina unapredila kao naučna disciplina i kao struka koja ima određenu ulogu u uređenom društvu.

Arhivi i arhivski radnici u kontekstu svoga rada i brige koju preduzimaju, u prošlosti i danas, u velikoj su meri stvarni vrednovaoci, odabiraoci i čuvari memorije društva. Tim svojim delovanjem, oni stvaraju temelj za oblikovanje slike o određenom vremenskom razdoblju, jer selektivnim pristupom odabiraju i čuvaju, odnosno izlučuju i uništavaju dokumente i informacije o tom vremenu. Oni tako utiču na široku populaciju, na sveukupnu zajednicu i njen odnos prema istoriji. U tom smislu je njihova odgovornost za sliku društvene zajednice, a time i za njenu budućnost koja se gradi na korenima prošlosti i pozornici sadašnjosti, itekako velika.

No, koja je to problematika kojom se arhivski stručnjaci u današnje vreme prvenstveno trebaju baviti? Šta je to, što se od njih očekuje i kako to ostvariti u interesu cele zajednice.

Arhivistika kao nauka

Nauka je utvrđivanje stanja sadašnjosti, radi predviđanja budućnosti, kao i menjanje stvarnosti prema idealnim uslovima ljudskog razvoja. Polazeći upravo od ovog filozofskog gledišta šta je nauka, a šta nije, i naučnih činjenica koje upućuju na to da se arhivska delatnost pre svega temelji na naučno-istraživačkom radu, sledi da je arhivistika takođe, nauka.

Dok je bila u razvoju, odnosno, dok je arhiv svoju delatnost ograničavao na preuzimanje, smeštaj i izdavanje arhivske građe na korišćenje, arhivistika se smatrala pomoćnom istorijskom naukom. Znamo da se nauka, od svih oblika svesti, najviše razlikuje po svojim metodama, objektu i predmetu rada.

Objekat rada arhivistike je arhivska građa, kao i registraturski materijal, sve dok iz njega ne bude odabrana arhivska građa. Takođe, je potrebno istaći da svaka društvena nauka ne mora imati posebno svoj metod rada, što se odnosi i na arhivistiku. Ono što arhivistiku čini posebnom jeste sam objekat rada, kao i predmet i zadatak istraživanja.

Predmet i zadatak arhiviste dopunjavan je u skladu sa razvojem potreba društva koje su uslovljene dinamikom društvenih promena, kao i potreba same nauke u korišćenju arhivske građe, kao prvorazrednog izvora saznanja. Ta potreba i stalno povećavanje broja stvaralaca i količina arhivske građe uslovljavaju razvoj arhivistike kao nauke kako bi uspela odgovoriti na sve veće izazove, koji se pred nju postavljaju. Neki od novih izazova koji proširuju predmet proučavanja arhivistike, su nova vrsta dokumenata, kao i njihove podloge na kojima se zabeleženi i nova tehnička sredstva koja se koriste u njihovom nastanku i korišćenju. Arhivska građa se između ostalog koristi kao kulturno dobro, ali i kao operativna dokumentacija neophodna za dalji razvoj mnogobrojnih društvenih delatnosti. Ovo su samo neki osnovni pokazatelji koji govore u prilog tome da se delokrug istraživanja arhivistike kontinuirano proširuje.

Naučno-istraživački rad u arhivima ima zadatak da arhivsku misao pretoči u arhivsku praksu i obrnuto. Bez istraživanja i teorijsko-praktičnih rezultata, arhivistika kao nauka ne bi postojala, već bi ostala na nivou pomoćne nauke. Naučno istraživački karakter savremenog arhiva je veoma uočljiv i predstavlja isprepletenost naučnog i stručnog rada arhivskih naučnih radnika.

Iz navedenih tvrdnji, jasno možemo zaključiti da naučno-istraživački rad traži i odgovarajuće kadrove, koji pre svega moraju biti stručno osposobljeni da bi obavljali tako odgovorne poslove.

Profil arhivskih radnika u našem društvu je tema stalnih diskusija u arhivskim krugovima i njihovim javnim skupovima, o kojoj se ni ne može reći sve potpuno i

iscrpno. Nije čak ni zahvalna uvek, jer su aspekti za njeno sagledavanje različiti. Jedni polaze od praktičnih potreba prema stanju arhivskih fondova i stepena razvoja pojedinih arhivskih ustanova, a drugi od same potrebe koje nameće savremena arhivistika, kako u našim tako i u širim svetskim razmerama.

Zbog toga se ovom pitanju prilazi i sa praktične i sa teoretske osnove. Međutim, ako se praktične potrebe arhivskih ustanova i stanje građe koja se u njima nalazi, usaglase sa potrebama savremenog društva i zahtevima savremene arhivistike u širim razmerama, teoretska razrada ove teme neće biti apstraktnog karaktera. Naprotiv, ona će biti bliska nama i prihvatljiva za svakog pojedinca, jer može da se realizuje i dovrši u svojim razradama, kako bi se formulisala jasna percepcija i o ovom stručnom profilu, jednom od neophodnih činilaca našeg društvenog procesa.¹

Svakodnevna praksa i susreti u vezi sa razmenom iskustava, ukazuju nam na mnoge propuste, pa nam se nameću ozbiljne obaveze u pogledu izgrađivanja arhivskog stručnjaka za savremeno društvo. Ovde nije reč samo o naučnom radniku i istraživaču, mada se i na njega odnosi, kada se postavlja pitanje individualnog rada za svakog radnika koji se bavi poslovima u arhivskoj struci, počev od arhivskog pomoćnika do arhiviste.

Najveći broj radnika u arhivskim ustanovama radi na poslovima sređivanja i obrade arhivskih fondova i zbirki, a onaj manji, ambiciozniji, okreće se naučnom i istraživačkom radu. Tako se ovaj veći broj radnika smatra operativno-tehničkim licem, a oni to nisu i ne treba da budu. Zastarelo shvatanje u arhivskim krugovima zastupa mišljenje da su radnici koji rade na sređivanju, izlučivanju i ostalim pripremnim poslovima za naučni rad, operativci. Ovakvo zastarelo shvatanje u velikoj meri, vlada i kod nas, jer većina arhivskih radnika tretira arhivske pomoćnike kao arhivske tehničare, u bukvalnom smislu reči, a i oni sami, arhivski pomoćnici, kao da su se povinovali ovakvom stavu, pa ga razvijaju i prihvataju svojim, ličnim odnosom prema sopstvenom izgrađivanju.

Arhivski radnik, mora pre svega da poznaje našu stvarnost, da bude orijentisan prema interesima društva, da poseduje određeni stepen stručnog obrazovanja i obavezno mora da prati razvoj kulturnih i tehnoloških dostignuća. Znanje stečeno redovnim školovanjem bilo kog stepena, stručno usavršavanje kroz arhivski tečaj ili stručni arhivistički ispit, nije dovoljno da se postane dobar arhivski stručnjak. Posle teoretskog obrazovanja tek predstoji učenje kroz neposredan praktični rad, uz stalno praćenje stručne i šire literature, čime bi se dopunjavala i obogaćivala, već usvojena teoretska podloga. Arhivski radnik ne sme da se ograniči samo na jednu ili dve faze stručnog rada, već mora da se upozna sa svim poslovima, da bi bio dobar stručnjak.² Jednostavnije rečeno, niže faze arhivističkih poslova neće biti celishodno urađene, ako radnik nema predstavu o poslovima koji predstoje u višim i složenijim fazama i njihovoj svrsi i namenama. To važi i obrnuto, moraju se poznavati sve niže faze arhivskih poslova da bi se radilo kvalitetno i u višim i složenijim.

1 Miroslava Simonović, Arhivski radnik u našem samoupravnom društvu, *Arhivski pregled*, 1974.,

2 Bogdan Lekić, *Arhivistika*, Beograd 2006. god.

Arhivistika ima izuzetno plemenitu i društveno korisnu ulogu. Njena uloga je u svakom momentu praktički dokazana, počev od društvenih potreba, naučnih argumenata pa sve do sitnih elementarnih podataka za lične i društvene svrhe. Desetine pa i stotine hiljada ljudi je ostvarilo svoja lična i građanska prava na osnovu podataka iz arhivskih ustanova širom naše zemlje. Saznanje da ova *prljava* i *prašnjava* hartija, nagomilana na tone, kako u samim registraturama, tako i u arhivskim depoima, služi za korisne i plemenite namene, uslovljava da je arhivski radnik oseća kao deo sebe i kao trag svoga postojanja.

Arhivski kadrovi u sadašnjosti

Problematika kadrova, njihovo usavršavanje i školovanje, bila je stalno prisutna u praksi rada arhiva. U početku je njihov broj u arhivima bio skroman, malobrojan, pa i sada je još nedovoljan, te je sudbina daljeg razvoja arhivske službe usko vezana sa pitanjem na koji način ćemo pripremati arhivističke kadrove s obzirom na nova tehnička dostignuća, modernizaciju same tehnike nastanka spisa i na nove probleme sa kojima se susreću arhivski radnici u današnjim uslovima.³ Da bi se sagledala sva ozbiljnost ovog problema, moramo konstatovati da u R. Srbiji, ni dan-danas, ne postoje specijalizovane škole za obrazovanje arhivističkog kadra. Bitno je to uvek naglasiti, kako bi se nadležne institucije konačno pozabavile ovim pitanjem i u sklopu opšteg razvoja profila naših škola, našle mesto i za ustanove u kojima bi se školovali budući arhivski kadrovi.

Nesumnjivo je da su arhivi proteklih decenija postigli bitne rezultate u prikupljanju, obradi, sređivanju i publikovanju arhivske građe, ali oni nisu takvi, da bismo dosadašnjim razvojem arhivske službe bili u potpunosti zadovoljni, naročito radom i opremljenošću lokalnih i regionalnih arhiva, a isto tako i stanjem njihove kadrovske strukture.

Većina arhiva započela je svoj rad sa jednocifrenim brojem zaposlenih, da bi se kasnije, vremenom, taj broj povećavao, ali kod većeg broja arhiva ni do danas taj broj nije ni približno zadovoljavajući. Upravo, zbog oskudice u kadrovima mnogi arhivi su u nemogućnosti da svoju unutrašnju organizaciju poboljšaju i učine je efikasnijom za izvršenje osnovnih funkcija i zadataka. Zbog toga mnogi međuopštinski arhivi još uvek svoju delatnost obavljaju angažovanjem svih raspoloživih radnika, a ne samo specijalizovanih službi.⁴ Problematika kadrova i kadrovske politike bila je i ostala stalan problem arhiva i arhivskih radnika u proteklim godinama. To je razumljivo kada se ima u vidu da je broj kadrova u arhivima bio mali (i još uvek je takav), te da je postojeći broj po strukturi nedovoljan (u nekim slučajevima nezadovoljavajući), da su mnoga ključna mesta kod pojedinih poslova nezastupljena i da ne postoje posebne

3 Đorđe Stamenković, Kadrovi u arhivskoj službi – njihovo školovanje i stručno usavršavanje, *Arhivski pregled*, 1976., 1-2, str.178-183.

4 Bogdan Lekić, Razvoj arhivske službe u SR Srbiji bez pokrajina, *Arhivski pregled*, 1976., 1-2, str.37.

škole koje pripremaju arhivistički kadar, već se on regrutuje sa raznih fakulteta, viših i srednjih škola. Jedino se na nekadašnjem tečaju, a danas polaganjem stručnog ispita za arhivske radnike, vrši redovna obuka i pripremanje kadrova za rad u arhivskim ustanovama.

Arhivistički kadrovi u bliskoj budućnosti

Jasno je da se problem kadrova ne može rešiti *preko noći*. Važno je naći pravilnu orijentaciju za to u budućem programu razvoja arhivske službe R. Srbije. Svesni smo da će to biti period prestrojavanja, i da ćemo tek za deceniju ili dve u našim arhivima iz osnova izmeniti profil kadrova i saobraziti ga potrebama nove arhivske tehnike i nove tehnologije nastanka spisa.

Shvatanje da arhivističke kadrove treba školovati i obrazovati samo za rad na već preuzetim i evidentiranim arhivskim fondovima u depoima, mora se iz temelja revidirati. U sadašnjem trenutku razvoja našeg savremenog i demokratskog društva nastaju spisi sa novim tehničkim osobinama, koji još nisu stigli u arhive, ali koji već uveliko kucaju na vrata depoa i traže nove načine sređivanja, škartiranja, obrade, korišćenja i zaštite.

Dakle, mora se na nov način rešavati pitanje kadrovske specijalnosti naših arhivskih radnika. Više nije potrebno da arhivist može biti onaj koji *sve zna*, dakle neće više biti potrebe za arhivistom sa enciklopedijskim znanjem, već za arhivistom sa užom specijalnošću, koji će kao stručnjak u svom delokrugu učestvovati u ekipnom radu na određenim poslovima.

Razvoj informatičko-digitalne tehnologije doneo je novi pristup gotovo celokupnom društvenom životu, pa tako nije izostavio ni arhive ni arhivističku praksu.⁵

Nove tehnologije nude nova *oruđa* i *alatke* kojima se otvaraju vrata i mogućnosti za neslućena unapređenja kvaliteta i efikasnosti rada u svim segmentima naše struke. Jedna od glavnih funkcija svakog arhiva je da zadovolji težnje i potrebe korisnika i istraživača koji svakodnevno upravo iz sačuvane građe crpe i koriste informacije. Zbog toga arhivi permanentno moraju da teže pronalasku primenljivih rešenja za njihovu zaštitu od nestanka, jer su oni često, kao jedina originalna svedočanstva o minulom vremenu, nezamenljivi.

Digitalizacija arhivskih dokumenata zaslužuje veliku pažnju zato što predstavlja jednu od najvećih promena u arhivistici, još od njenih početaka. Potrebe savremenog društva postavile su pred arhive zadatak delovanja koji izlazi van okvira tradicionalne uloge čuvara arhivske građe, te je arhivima pripala odgovornost da na savremene zahteve odgovaraju savremenim interesima pojedinaca i društva. Pretpostavlja se da će takvo društvo promeniti odnos prema arhivima, ali da će i

⁵ Stevan Mačković, Arhivi i digitalizacija, problemi i perspektive, *Arhivski glasnik*, decembar 2009., dvobroj 7-8.

klasičan profil arhiviste biti izmenjen. Svi se slažu da budući moderni arhivi moraju imati tehnički kadar i to svih nivoa obrazovanja. Oni bi bili usmereni na tehničku podršku u pogledu kupovine i održavanja hardvera i dizajniranja softverskih aplikacija. Također, neophodna je simbioza tehničkog i arhivističkog kadra. Samo timski rad tehničkog i arhivističkog kadra zaduženog za rad sa korisnicima može arhivima da obezbedi mesto u *umreženom društvu* i da transformiše arhive iz klasičnih u informativne institucije.

Preka je potreba da se sistematskom kadrovskom politikom počnu menjati naši podzakonski akti o sistematizaciji radnih mesta, u tom smislu, što bi se predvideli novi profili stručnih radnika, koji će se baviti zaštitom, preuzimanjem i obradom arhivskih fondova, kakvih do sada u našim arhivima nismo imali. Mora se napomenuti da su dosadašnji, iako pozitivni, oblici stručnog usavršavanja, bili dosta uski i konzervativni i da je potrebno stvoriti nove, savremene oblike obrazovanja i usavršavanja. Svako dalje raspravljanje o obrazovanju arhivista, nezaobilazno se povezuje sa pitanjem samog identiteta i profesije arhivista.⁶

U poslednje vreme često se pitanje identiteta arhivista postavlja prvenstveno s obzirom na nove tehnologije (elektronske medije) i nove oblike informacija (virtualni arhivi). U takvoj vrsti rasprave sučeljavaju se dva osnovna načina gledanja. Prvo je vezano za anglosanksonske arhiviste, koji u prikazivanju uloge arhivista ističu značenje informatike i novih elektronskih medija ne samo kao izazov arhivskoj službi, nego ih prikazuju kao temeljno određenje u obrazovanju arhivista i stvaranju nove uloge u društvu. Nasuprot tome, evropski arhivisti ne dopuštaju da se previde osnovna obeležja identiteta arhivista, a to je njihova funkcija da zaštite memoriju nekoga naroda i očuvaju arhivsku građu kao deo kulturne baštine.

Savremeni identitet arhivista

Problem identiteta arhivista, a time i pitanje profesije arhivista treba sagledati mnogo šire i sveobuhvatnije, u okviru funkcije koju ta služba ima u svakom razvijenom društvu, njenog položaja u društvu, obrazovanja arhivista i stvaranja određene sopstvene svesti samih nosioca arhivske profesije. U tom pogledu, savremeni i propulzivni razvoj informacionih nauka i tehnologija, a time i značenje informacije i njena *obrada* su u žarište postavile i pitanje same arhivske službe. Premda se na naučnim skupovima dosta često govori o *krizi identiteta*, pre bi se reklo da je u pitanju samo stvaranje identiteta arhivista i arhivističke službe koja ima vekovno nasleđe, ali joj je moderno, informatičko doba postavilo nove zahteve i novu ulogu.

Ako se samo na kratko osvrnemo na taj problem u R. Srbiji, videćemo i to vrlo jasno, da identitet arhivista nije nikada ni stvoren, niti je dovoljno društveno

6 Magdalene Csevej, Zolte Bodija: The special Media Archivist: A Crisis of Identity. *Archivum XXXIX* : Actes du 12 Congres internationaldes Usp, *Archives 1994*, str. 99-109.

priznat. Uvek je to naše mesto bilo negde na marginama, nedovoljno vrednovano ni u pravnom niti u obrazovnom smislu. Arhivskoj je službi, jednostavno rečeno, dato samo periferno značenje.⁷

U određenom smislu, možemo tvrditi da se pitanje identiteta arhivista mora posmatrati iz dva ugla, kako se ta služba vrednuje spolja, kako na nju gleda društvo i kakvo joj značenje pridaje, i kako mi sami arhivisti doživljavamo svoju profesiju, pa u skladu sa tim i kako je prezentujemo javnosti tj. budućim korisnicima naših usluga. Na žalost i sam odnos prema sopstvenoj struci nije na zavidnom nivou. Pre svega je razlog što se pojam arhivista najčešće povezuje sa pojmom istoričara, što su oni u ranijim vremenima stvarno i bili, ali i danas se sami arhivisti smatraju vrednijim, ako se bave istorijom. Takav stav je uticao na to da se arhivistima da i određeno vreme, radni sati koji su bili predviđeni za njihovo bavljenje istorijskim istraživanjima. Sa druge strane, kao dodatna negativnost, događalo se i to da će arhivista čim mu se pruži prilika da se bavi istorijskim ili nekim drugim vrstama istraživanja to i vrlo rado učiniti, napustivši tako svoje mesto arhiviste.

Možemo dakle zaključiti da je ipak uloženi određeni napor na području arhivskog zakonodavstva i definisanja značenja arhivske službe i uloge arhivista u stvaranju pisane memorije, ali to nije imalo većeg uticaja na društveno potvrđen i od samih arhivista osmišljen identitet vlastite profesije.

Identitet arhivista valja tražiti u obavljanju njegove specifične uloge, a ona je da se prvenstveno brine za očuvanje, zaštitu i obradu pisane, kolektivne memorije, te omogućavanje njene upotrebe. Zadatak arhivista se proteže i na vrednovanje arhivske građe, na materijalnu i intelektualnu kontrolu nad tom građom. Arhivist, konačno, *memoriju svoga naroda* mora sačuvati u njenom istorijskom kontekstu i na svim vrstama medija što ih stvara savremena tehnologija.

Svi ti zadaci zahtevaju razvoj arhivistike kao zasebne nauke, koja je u nekom smislu osmišljenje celokupne službe i temelj identiteta arhivista. U obavljanju tih funkcija arhivisti su potrebna i druga pomoćna znanja (istorija, pomoćne istorijske discipline, informatika), ali arhivist nije i ne treba biti, ni istoričar, ni informatičar, njegov identitet se ostvaruje tako da bude arhivist, to jest, da se u svome radu rukovodi prvenstveno načelima, metodologijom i primenom arhivističke nauke.

U tome treba tražiti pomirenje dveju tendencija i dvaju pogleda na arhivistu, onu prošlih vremena, kada je on imao obeležje istoričara i savremene tendencije koje bi htele da arhivist bude informatičar. Priroda materijalnoga objekta arhivistike, kao nauke (a to je nosač informacije) i proroda formalnoga objekta te nauke (zaštita, obrada i upotreba) određuju identitet arhivista. Njemu su potrebna znanja i istoričara i informatičara, ali samo kao instrumentarij i pomagala.

Isto tako su mu potrebna i druga znanja (poznavanje jezika, istorijskih institucija, kao osnove za utvrđivanje konteksta nastanka obaveštenja). Pojednostavljeno rečeno, kao što arhivist ne može sačuvati i obraditi stare dokumente bez poznavanja paleografije i istorijskog konteksta nastanka dokumenta, on ne

7 J. Kolanović, Identitet arhivista: od zanimanja do profesije, *Arhivski vjesnik*, god. 40 (1997) str. 7-14

može sačuvati ni obraditi savremene dokumente bez poznavanja osnova savremene elektroničke *paleografije*.

Sve ostalo poznavanje informatike arhivisti je potrebno kao i svakom drugom stručnjaku (prenos informacija, način obrade informacija).

U stvaranju identiteta arhivista potrebno je:

- potpuna afirmacija arhivistike, kao zasebne nauke koja će biti temelj arhivskoga rada i službe arhivista;
- obrazovanje arhivista kao stručnjaka s poznavanjem svih potrebnih znanja u struci;
- priznanje i prihvatanje te profesije od strane društva;
- vlastito, rekla bih svesno prihvatanje specifičnosti i samostalnosti struke.

Svim nabrojanim se dolazi do jasnog određenja profesionalizma u arhivskoj službi.

Arhivista kao profesionalac

Jasnim razdvajanjem identiteta arhivista postavlja se i pitanje profesionalizma u arhivskoj struci. Tražiti identitet znači osmisliti i stvarati arhivsku profesiju kao samostalnu, a time i promovisati arhivistiku kao samostalnu nauku. Kao takva struka se onda stavlja u službu i korisnicima i stvaraocima građe, bez obzira na kojem nosaču je ono sačuvano. Svaka profesija, pa tako i naša, po sociološkoj definiciji profesije mora ispunjavati sledeće karakteristike:

- profesija pokriva određeno područje delovanja koje je važno za društvo
- profesija ima skup naučnih saznanja i zasebno obrazovanje kojima se prenose ta saznanja
- pripadnici svake profesije se udružuju
- svaka profesija ima zajedničku profesionalnu kulturu (terminologiju, propise, etiku...).

Naravno i kad sa toga gledišta razmatramo profesiju arhivista, moguće je utvrditi da se u načelu afirmišu sve četiri karakteristike. Međunarodno arhivsko veće uspeło je povezati napore arhivista celoga sveta u stvaranju osnova za oblikovanje arhivističke profesije. Ipak, u konkretnim uslovima, čini nam se da je pri afirmaciji profesije arhivista i njenoj popularizaciji najspornije pitanje sam položaj arhivistike kao nauke i sistemsko obrazovanje arhivskog kadra. Upravo se nesistemska i nedefinisano obrazovanje smatra najvećim nedostatkom u izražavanju jasno utvrđene uloge arhivista u savremenom društvu.

Suvremeni arhivist mora imati solidno znanje istorije, ili bolje istorijskih i suvremenih institucija kao osnovnog konteksta u kojem nastaje i u kojem se može shvatiti arhivska građa. U tome se svi, verujem slažemo. On mora steći i temeljno poznavanje informatičkih nauka i pomoćnih istorijsko-naučnih disciplina. Ipak, arhivist ne sme težiti ka tome da bude istoričar ili pak informatičar, on mora u svojoj biti da se transformiše i artikuliše kao arhivist.

Struka i elektronski dokumenti

Ako bi u današnjim uslovima tehnološkog i uopšte društvenog i privrednog razvoja, obrazlagali potrebu za širokom primenom informaciono-komunikacionih tehnologija u arhivistici, to bi bilo isto kao kada bismo pričali o neophodnosti da se obavljaju osnovni i već ustaljeni arhivski poslovi, poput fizičkog sređivanja arhivske građe i/ili njene obrade. Kako se sve čvršće vezuju i prepliću arhivska delatnost i informatika, ekspanzivnost tehnološkog razvoja, posebno nakon devedesetih godina prošlog veka, uvodi nove zadatke i dinamiku u sve segmente arhivskog poslovanja. Promene su na prvom mestu u sferi stvaranja dokumenata, kojih je sve više u novom, elektronskom formatu. To povlači za sobom prilagođavanje procesa obrade, čuvanja, vrednovanja, zaštite i korišćenja novih oblika zapisa. Potom, promene su nametnute i sve raširenijom upotrebom novih uređaja, kako u arhivima, tako i u registraturama, ali i u svakodnevnom životu pojedinaca. Imamo sve savršenije računare, štampače, skenere, digitalne aparate i kamere, uređaje fiksne i mobilne telefonije.

Njih podržavaju sve raznovrsniji kompjuterski programi (softveri). Iz dana u dan svedoci smo povećane primene komunikacionih, mrežnih tehnologija - Interneta, posebno njegovih najraširenijih servisa: elektronske pošte i World Wide Web-a.

Šta u stvari sada imamo? Već dve decenije postoje dokumenta u tradicionalnom i paralelno u novom, elektronskom formatu, tj. postoje klasični i elektronski nosioci informacija. Imamo i tradicionalna naučno-informativna sredstva uporedo sa kompjuterskim programima za obradu arhivske i registratorske građe. Postoje već uveliko digitalne kancelarije, imamo e-upravu, e-vladu, e-sudstvo, e-obrazovanje, e-ekonomiju, e-trgovinu, ali i e-arhiv....

Web tehnologija nudi zamenu za klasični arhivski depo, pa nam je sve prihvatljiviji virtualni depo, uz ostalo i zbog toga što pruža znatno veći kapacitet za čuvanje informacija i što je lako pretraživ. Sasvim sigurno možemo tvrditi da danas ujedno imamo stvarnu (tradicionalnu) i virtualnu arhivsku delatnost.

Novi profil korisnika arhivske građe, nazovimo *digitalni korisnici*, kojih je iz dana u dan sve više, i koji očekuju da arhivi kao institucije koje treba da pruže informaciju, funkcionišu i zadovoljavaju njihove potrebe na način kako to omogućavaju nove tehnologije. Oni očekuju u svakom trenutku i na svakom mestu da dobiju informaciju koja je uspešna kombinacija komunikacije, audio, video, web i GPS tehnologija. Dovoljno je podsetiti da, na primer, kroz razvoj društvenih mreža (Facebook, MySpace, LinkedIn Twitter itd.), su lični, društveni i profesionalni životi svakog pojedinca, bitno izmenjeni. Osim novih neograničenih mogućnosti komunikacije i zabave, web tehnologija kroz ove mreže nudi široke uslove za pristup raznim informacijama, za naučno istraživanje, za učenje i usavršavanje, za obavljanje raznovrsnih stručnih poslova, neprestano obogaćujući iskustva i saznanja korisnika.

Nakon svega napred izloženog, jasno je da arhivi moraju da se pozicioniraju na mesto važnog i nezaobilaznog faktora u svakoj državi, u aktuelnim procesima transformacije društva iz industrijskog u društvo zasnovano na znanju, tj. u informaciono društvo. Ovo pozicioniranje bi trebalo da se odvija u pravcu

interaktivnog delovanja kako arhivista na jednoj strani, tako i državnih struktura koje donose odluke i nosilaca implementacije informaciono-komunikacijskih tehnologija.

Svest da se mora vršiti stalni nadzor nad elektronskim kancelarijskim poslovanjem i elektronskim zapisima, kao i njihova trajna zaštita i da se mora omogućiti slobodan i ravnopravan pristup informacijama koje su tu sadržane, je preduslov za pomenutu transformaciju društva. Odgovarajućom finansijskom i logističkom podrškom treba kompjuterski opismenjivati arhiviste, povećavati njihovo poverenje u elektronske puteve komunikacije i obaveštavanja.

Treba ih što pre osposobiti da se uključuju u sve razvojne strategije kao njihovi ravnopravni kreatori. Potom, arhiviste treba uključiti u edukaciju stvaralaca elektronske građe, ali i korisnika informacija iz arhivske građe. Edukacija treba da se vrši u kontinuitetu i doživotno. Usvajanjem i prilagođavanjem arhivskog i drugog zakonodavnog miljea treba povećavati sigurnost u korišćenju informacija putem Interneta, odnosno web-a. U tom pravcu treba da se nametne arhiv kao garant dokazne vrednosti dokumenta, ali i ustanova koja treba da uspostavi zaštitu svih oblika elektronske arhivske građe, pa i web stranica. Štaviše, višeznačnost i slojevitost arhivske građe, ograničenost postojećih softvera u odnosu na raznovrsnost i broj informacija sadržanih u arhivskom dokumentu, treba da podstakne arhiviste da budu daleko aktivniji u izgradnji softvera treće generacije Interneta - Semantičkog weba.

Zaključak

Pred arhivima i arhivistima su danas brojni i ozbiljni problemi razvoja arhivske struke u pravcu prilagođavanja zahtevima savremenih tehnologija. Za sada se ti procesi u različitim zemljama odvijaju nejednakom dinamikom, zavisno od privrednog i društvenog stadijuma njihovog razvoja. Međutim suština je da arhivi više ne mogu da funkcinisu van informatičkog miljea. Uostalom, arhivi su već godinama deo razvojnih strategija novog, informatičnog društva; one se kreiraju i usvajaju na svetskom, evropskom, regionalnom i nacionalnom nivou.

No, ako se podsetimo i svih problema iznesenih u ovom radu, koji struku opterećuju po svim osnovama, a koji se naročito odnose na marginalizovan položaj u samoj državi i do skoro nemanje osnovnog zakona o arhivima, koji bi usaglasio rad arhiva i omogućio mu da se razvija u skladu sa svetskim trendovima i zahtevima savremenog doba (nemogućnost sistematskog obrazovanja arhivskog kadra i sl.), pa se na osnovu svega, možemo zapitati, kako i kojom dinamikom ćemo se mi razvijati i kako struku koju tako sistematski zapostavljamo možemo nazvati aktuelnom!

Smernice za dalje su jasne, ali su isto tako ostvarive samo ako uspostavimo čvrst i jasan sistem obrazovanja, jasnu zakonsku regulativu i stvorimo osnovne uslove za popularizaciju arhivstike kao nauke, što je pre svega više nego neophodno. Isto tako sami arhivisti moraju postati svesni vlastitog identiteta i moći koje poseduju. Da, navela sam izraz - moć! Reč koja se ne vezuje za arhivsku struku, mada bi

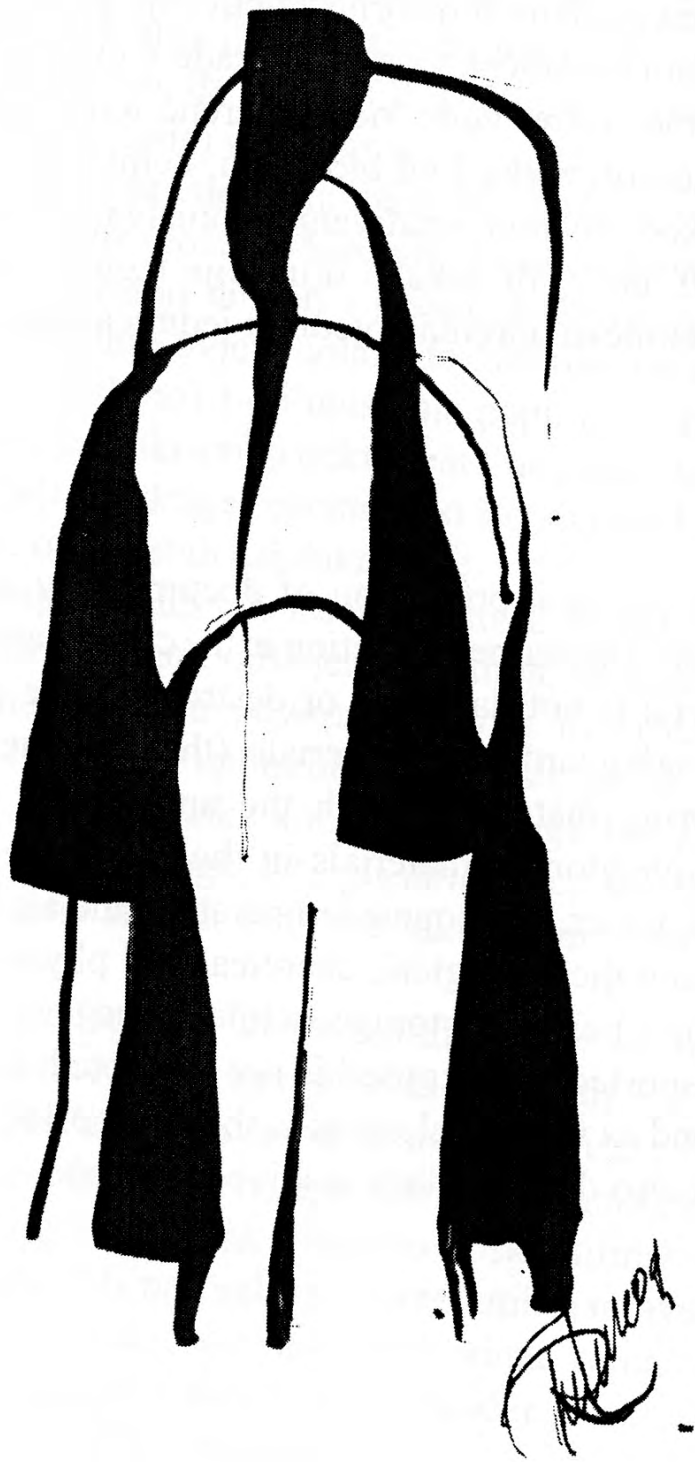
trebalo, jer upravo su arhivisti oni koji čuvaju pisane tragove civilizacije, a samim procesom odabira odlučuju i oblikuju kulturnu i istorijsku baštinu jednog naroda pa i šire.

Summary

Archives and archivists are facing numerous, serious problems of the development of archival profession in a way of adjustment to the demands of modern technology. For the time being these processes are developing in an unevenly speed in different countries depending on their economic and social development. However, the essence of these processes lies within the fact that archives can no longer function without the IT background. Besides, archives have been a part of the developing strategies of the new IT society for years now; they are formed and approved on the World, European, regional and national level.

However, if we recall all the problems presented in this paper, that are pressing the archival profession from all sides, such as the marginal position within the country, absence of basic law system on archives which could standardize the work of archives and enable the archival development in accordance with the World trends, lack of system of education of archival personnel and so on, one wonders about the way and level of dynamics this profession can develop. There is also a question how the profession that has systematically been neglected can be considered as up-to-date.

The guidelines for the future are clear, but can be achieved only if the solid and clear system of education is established as well as the legal legislation. It is also highly necessary that we create basis for the popularization of archival profession as a science and that the archivists themselves become aware of their own identity and the power they possess. Yes, I said power! It is a word not so often associated with the archival profession although it should be because the archivists are the ones that keep written tracks on civilisations. By the very process of selection the archivists decide and form cultural and historical heritage of a nation as well as of the entire civilization.

OBRAZOVAN ARHIVSKI KADAR KAO NEOPHODAN PREDUSLOV ZA USPJEH ARHIVSKE STRUKE – SLUČAJ U BOSNI I HERCEGOVINI

Abstrakt: *Rad se bavi razmatranjem značaja akademski obrazovanog arhivskog kadra za uspjeh arhivske struke u Bosni i Hercegovini, kao i značaja permanentne edukacije – usvršavanja arhivskih radnika uz obavljanje redovnih djelatnosti u arhivima. Stanje u Bosni i Hercegovini je takvo da gotovo i ne postoje akademski obrazovani arhivski stručnjaci u smislu da su obrazovani na visokoškolskim ustanovama, na katedrama za arhivistiku, pošto takve u našoj zemlji i ne postoje, nego je težište na edukaciji kroz savjetovanja, seminare i stručne skupove sličnog tipa. Međutim, postavlja se pitanje koliko se pohađanje određenih edukacionih programa uopće prepoznaje u arhivskoj službi Bosne i Hercegovine i kolika je njihova stvarna svrsishodnost, kako u pogledu stvarnog sticanja stručne naobrazbe, tako i u pogledu njihovog vrednovanja za stručno usavršavanje na skali stručnih zvanja.*

Ključne riječi: *Arhiv, arhivski kadar, obrazovanje, usavršavanje, edukacija, modeli obrazovanja, identitet arhivista, baštinska struka.*

Uvod

Svaka oblast ljudskog djelovanja, pa tako i arhivska napreduje i ostvaruje dobre rezultate uz obrazovan i stručan kadar. Obrazovan arhivski kadar je faktor koji se ne treba i ne smije zanemariti kada se razmatra uloga različitih arhivskih institucija. Nemoguće je očekivati uspješnu arhivsku instituciju bez stručnih arhivskih radnika koji će svojim radom i stručnom osposobljenošću stalno nadograđivati i obogaćivati rad arhivskih institucija. Samo se njihovim stručnim zalaganjem i naporim radom, (koji se, usput rečeno, baš puno i ne cijeni kada je arhivska struka u pitanju, ne prepoznaje se često njegov značaj za cjelokupnu društvenu zajednicu), doprinosi unapređenju rada arhiva, a također se afirmira i cijela arhivska oblast, kao naučna disciplina.

Brojni su problemi sa kojima se suočavaju arhivi u našoj zemlji kada je u pitanju arhivski kadar, međutim, najvažniji i osnovni problem je nedostatak potrebnog kadra, pa tako i manjak stručnog kadra, posebno akademski obrazovanog. Kada se kaže akademski obrazovanog, onda se tu prije svega misli, na akademski obrazovane

arhiviste, obrazovane namjenski za ovu oblast, a ne recimo, akademski obrazovane historičare, pravnike, bibliotekare i slično koji se zapošljavaju u arhivima. Za ovu naučnu oblast nije izražen veliki interes, ali arhivska struka mora nastojati da i to promijeni kako bi mogla opstati i dalje se razvijati i nadograđivati.

Savremena arhivistika zahtijeva osposobljen kadar

Arhivska struka, kao i svaka druga, djeluje, opstaje i razvija se uz pomoć osoblja zaposlenog u ovoj oblasti. Arhivistika je, po svom karakteru, oduvijek bila srodna i usko vezana za druge discipline, kao što su historija, diplomatika, dokumentalistika, paleografija, pravo, kao i one *praktične* discipline kao što su kancelarijsko poslovanje, spisovodstvo, restauracija, konzervacija, mikrofilmovanje i dr. U današnjem, tehnološki naprednom, informacionom okruženju arhivistika je sve više usmjerena na informaciono-komunikacione tehnologije, digitalizacijske procese, mrežna (internetska) rješenja i djelovanja. Međutim, isto tako, arhivistika se, u zadnjih nekoliko decenija, u dobroj mjeri etablirala i afirmirala kao samostalna naučna disciplina u razvijenom svijetu. To znači da ona razvija svoj vlastiti teorijski korpus znanja koji se izučava i unapređuje na akademskoj razini, uz naravno, i dalje usku povezanost sa ostalim srodnim naučnim disciplinama. U savremenom dobu i aktuelnom trenutku prisutno je svrstavanje arhivistike u informacijsku grupu naučnih disciplina, zajedno sa bibliotekarstvom i muzeologijom, kao srodnim disciplinama. Arhivi, muzeji i biblioteke sve više nastupaju i djeluju zajedno kao baštinske institucije, institucije koje skrbe nad kulturnom baštinom, kulturnim naslijeđem zemlje. Također, moderne su tendencije digitaliziranja arhivskog, bibliotečkog i muzejskog blaga usmjerile ove institucije da djeluju zajedno pošto savremene tehnologije to omogućavaju i čine lakšim razumijevanje njihove međusobne povezanosti i suodnosa, a bogata građa koju one čuvaju postaje dostupna najširem krugu korisnika preko internet portala i elektronskih nosača informacija.

Dakle, savremena arhivistika je samostalna naučna disciplina, u potpunosti svjesna savremenog informatičkog okruženja koja na najbolji način nastoji da iskoristi to okruženje za svoju sopstvenu prezentaciju i napredak. Ona je komplementarna sa ostalim baštinskim granama sa kojima nastoji da djeluje, kad god je to moguće, u harmoničnom odnosu nastojeći sadašnjim generacijama prenijeti vrijednosti prošlosti nad kojima stražari.

Međutim, pored ovih novih dimenzija koje savremena arhivistika poprima, ona je i dalje oblast koja je najuže povezana sa upravnim granama djelatnosti, sa administracijom, nadzorom razvoja sistema upravljanja i vođenja spisa, dakle, sa svim onim tradicionalnim aspektima klasične arhivistike. No međutim, i ove oblasti su pretrpjele znatnu modernizaciju, tako da ih arhivistika mora pratiti u razvoju, što ona naravno i čini.

Arhivski uposlenici danas trebaju i moraju biti svjesni svih nabrojanih promjena isto tako kao i sve arhivske institucije. Arhivi moraju biti u toku sa modernim tendencijama u arhivistici, pratiti ih i nastojati primijeniti, svaki u skladu sa svojim mogućnostima. Sigurno je da sve ove tendencije zahtijevaju i od arhivskog kadra da bude na visini zadatka. Arhivisti danas, ne samo da trebaju biti upućeni u klasične principe arhivske struke, nego je očigledno da se sve više moraju baviti i informatičkim pitanjima i tehnologijama koje svoju primjenu nalaze i u arhivistici. Arhivski radnici, kao profesionalci će se sigurno i u budućnosti nastaviti profilirati sve više u tom pravcu, pošto je već sada očigledno da je to budućnost arhivske djelatnosti.

Obrazovanje arhivskog kadra u svijetu i u Bosni i Hercegovini

Opće je poznato da je arhivska struka u našoj zemlji započela svoj institucionalni put 1947. godine, kada je osnovan Arhiv Bosne i Hercegovine, a kasnije i ostali arhivi u zemlji. Od samih početaka, pored ostalih problema sa kojima se struka suočavala, pitanje arhivskog kadra je bio gorući problem. Nikada ga nije bilo dovoljno, a i oni koji su radili u arhivima nisu bili obrazovani na tom polju, već se mahom radilo o historičarima, pravnicima, i drugim profilima sa humanističkim obrazovanjem. No, međutim, i sa ovim i ovakvim strukturama arhivistika je počela da napreduje i postiže zapažene rezultate u svom djelovanju, a pošto su to bili počeci, najviše se uradilo na polju sakupljanja arhivske građe i njenog sređivanja. Stanje arhivskog kadra u Bosni i Hercegovini nikad nije bilo na zadovoljavajućoj razini, te je uvijek postojao veliki nesrazmjer između onoga što su stvarne potrebe arhiva i onoga kakvo je bilo stvarno stanje. Da ne govorimo o tome koliko je bio osjetan nedostatak stručnog kadra, pa su arhivi često pribjegavali zapošljavanju honorarnih djelatnika, a također i diferencijacija poslova u samim arhivima često nije pratila stručnu osposobljenost, jer se u dosta slučajeva radilo o tome da svi rade sve.¹

Međutim, na stanje arhivske struke, pa tako i na nivo i način obrazovanja arhivskih kadrova utiče i stupanj razvijenosti jedne zemlje, odnosno njenog administrativno-političkog razvoja i nivoa do kojeg je došao obrazovni sistem. Sam razvoj arhivske službe vezan je za historijski razvoj jedne zemlje. Tako u zemljama koje imaju dugu tradiciju čuvanja historijskih izvora arhivska služba i arhivi su se brže razvijali i bili direktno vezani za izučavanje historije, te je arhivistika etablirana kao pomoćna historijska nauka. Način obrazovanja arhivista je bio organiziran čak i kroz posebne škole za to (kao na primjer u Francuskoj, Italiji). S druge strane, u zemljama neopterećenim “dugom historijom” i arhivistika i arhivska služba su se više razvijale kao odvojene discipline od historije (SAD, Australija),² i bile su više

1 Andrej Rodinis, Dušan Vržina, Propisi o stručnim zvanjima i obrazovanje i usavršavanje kadra u Bosni i Hercegovini. *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja*, 9, Radenci (Maribor) 2010., str. 174.-175.

2 Melina Lučić, Obrazovanje arhivista i spisovoditelja za novo okruženje: praksa u svijetu i izgledi u Hrvatskoj, *Arhivski vjesnik, god. 44*, Zagreb 2001., str. 33.-34.

usmjerene ka administraciji, ali bez nekog posebnog statusa, jer arhivistika tamo i nije priznavana kao posebna nauka.³ Međutim, ove zemlje su do danas razvile sisteme obrazovanja arhivista.

U svijetu su prisutni različiti modeli obrazovanja arhivista, kao i teorije i rasprave o tome na koji način obrazovanje treba da bude organizirano i šta se očekuje od istoga.⁴ Ni u svijetu nije definiran korpus arhivskog znanja, koji dosta zavisi od datih društvenih i kulturnih uvjetovanosti određene zemlje, odnosno, stanja razvijenosti i svijesti o važnosti takve vrste discipline i djelatnosti kao što je arhivska. Stoga se govori i raspravlja o različitim modelima obrazovanja arhivista od kojih svaki ima određene prednosti i nedostatke.

Isto tako, pitanje obrazovanja arhivista se uvijek povezuje sa pitanjem identiteta arhivista, određivanjem njegove uloge u društvu, preispitivanjem njegove svjesnosti o samom sebi. Pitanje je kako arhivisti sami sebe doživljavaju i kako ih društvena zajednica doživljava. Identitet arhiviste se ne prepoznaje dovoljno od strane društvene zajednice, ali ni oni često sami sebe ne shvaćaju dovoljno ozbiljno. Moderne su tendencije u preispitivanju identiteta arhivista opet bipolarne, odnosno, mogu se uočiti relacije sa novonastalim promjenama u struci gdje se sve više koriste informatičke tehnologije. Tako se opet javljaju dva gledanja: o arhivisti kao informatičkom stručnjaku koji se kao takav treba i obrazovati i arhivisti koji treba zadržati tradicionalnu ulogu čuvara memorije i kulturne baštine zemlje.⁵ Rješenje za ovu dilemu je pomirenje između dvije krajnosti: arhivist koji će se adekvatno brinuti i biti osposobljen za čuvanje kulturno-historijske baštine koja se nalazi u arhivima, uz punu svijest o njenoj važnosti i znanja o kontekstu te baštine za što mu osnov daju tradicionalna obrazovanja u historijskim, pravnim i drugim naukama, a u isto vrijeme to treba da bude arhivist koje će biti dostatno upućen i u savremene informatičke tehnologije kako bi mogao brinuti o dokumentima nastalim u novom okruženju i kako bi one "stare" mogao predstaviti novim generacijama korisnika. Uz sve ovo, arhivist ne može i ne treba biti historičar ili informatičar, on treba ostati arhivist i voditi se načelima arhivističke nauke kao samosvojne discipline, koje on mora biti svjestan i ne dozvoliti da se povodi na jednu ili drugu stranu.⁶ Da bi arhivist mogao formirati svoj identitet kao takav potrebno je da se ispoštuju određeni principi:

- potpuna afirmacija arhivistike kao zasebne znanosti koja će biti temelj arhivskoga rada i službe arhivista,
- obrazovanje arhivista kao stručnjaka s poznavanjem svih potrebnih znanja u struci,
- priznanje i prihvaćanje te profesije sa strane društva,
- vlastito, odnosno svjesno prihvaćanje specifičnosti i samostalnosti struke.⁷

3 Theo Thomassen, A small country in the world of archival education: the Dutch case, *Arhivski vjesnik, god. 40*, Zagreb, 1997., str. 97.-98.

4 Jozo Ivanović, Modeli obrazovanja arhivista, *Arhivski vjesnik, god. 40*, Zagreb, 1997., str. 15.-34.

5 Josip Kolanović, Identitet arhivista: od zanimanja do profesije, *Arhivski vjesnik, god. 40*, Zagreb, 1997., str. 8.

6 Isto, str. 12.

7 Isto.

Kada govorimo o obrazovanju arhivista u našoj zemlji moramo biti svjesni brojnih ograničenja u tom pogledu, ali slobodno možemo ustvrditi da ovdje nikada arhivska struka i nauka, pa tako i arhivsko obrazovanje nisu bili adekvatno etablirani. Svakako ovdje treba imati na umu razliku između temeljnog arhivističkog obrazovanja i stručnog usavršavanja. Temeljno arhivističko obrazovanje podrazumijeva definiranje struke i njezinog korpusa znanja, naravno u skladu sa datim okolnostima, ranije spomenutim, koje važe u svakoj zemlji, u svakoj sredini, dok je stručno usavršavanje obrazovanje uz rad (seminari, edukacije, stručne konferencije), te sticanje različitih specijalističkih znanja i vještina.⁸ Situacija u našoj zemlji po pitanju temeljnog arhivističkog obrazovanja nije nimalo sjajna, dok je stručnog usavršavanja, edukativnih programa bilo i ima i danas, i tačno je da su ove edukacije, u nedostatku stvarnog stručnog obrazovanja, mnogo pomogle arhivsku struku u Bosni i Hercegovini.⁹ No, one ne mogu biti i nisu zamjena za ozbiljno akademsko obrazovanje, mada se često dešava.

Ranije spomenuta razlika između temeljnog obrazovanja i stručnog usavršavanja ne smije se izgubiti iz vida ni kada se analizira stanje po tom pitanju kod nas. Evidentno je da se u Bosni i Hercegovini radilo na tom planu, ali to se uglavnom svodilo na stručne edukacije, bez ozbiljnijih pokušaja za uvođenjem akademskog arhivskog obrazovanja. Ranije, a i danas u našoj zemlji organiziraju se stručni seminari i konferencije na kojima se tretiraju važna arhivska pitanja i problemi, te se postavljaju i određene smjernice u radu arhivskih ustanova. Postojeća arhivska stručna udruženja u našoj zemlji organiziraju, kao što su to radila i u prijeratnom periodu, stručne skupove na kojima se izlažu stručni radovi, vrlo često sa kolegama iz inostranstva, te je to prilika za razmjenu najnovijih saznanja i iskustava u radu. Postojanje stručnih arhivističkih časopisa dalje doprinosi edukaciji arhivskih djelatnika, kao i dostupnost i razmjena inostranih stručnih izdanja. Zakonska rješenja iz oblasti arhivske djelatnosti u našoj zemlji naglašavaju važnost stručne izobrazbe i usavršavanja i daju okvire za sprovedbu istih. Zakonski je regulirano i polaganje stručnih arhivističkih ispita, što svakako spada u polje stručnog obrazovanja i usavršavanja arhivista.¹⁰

Pa ipak, iako postoje slučajevi stručne edukacije arhivskih djelatnika u našoj zemlji, pa čak i slučajeva da se to usavršavanje odvijalo izvan zemlje (na stručnim arhivskim školama, i slično), interesantno je da u Bosni i Hercegovini nikada nije uspostavljen, niti zakonski ozvaničen, sistem nekog bodovanja ili vrednovanja određenih edukacijskih programa. U tom slučaju se postavlja pitanje kakvu svrhu imaju bilo kakva educiranja i usavršavanja, ako ona neće na neki način biti prepoznata i valorizirana od strane bilo arhivske institucije u kojoj određeni arhivski djelatnik radi, bilo od strane stručne arhivske zajednice (nekog od arhivskih stručnih udruženja

8 Melina Lučić, Navedeni članak, str. 34.

9 Azem Kožar, Osobnosti postdejtonske tranzicijske edukacije arhivskih djelatnika Bosne i Hercegovine (1996-2011). *Tehnički in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja*, Radenci (Maribor) 2012., str. 171.-180.

10 Isto, str. 174.-179.

ili još uvijek nepostojećeg arhivskog vijeća)? Da li je u pitanju nezainteresiranost, neznanje ili potreba da se održi monopol na napredovanje u struci na neki način, ili je nešto drugo u pitanju? Možda je kombinacija svega navedenog, plus politika, koju smo skloni za sve kriviti. Kako god bilo, vjerovatno je najveća odgovornost na nama samima, arhivskim uposlenicima (ako se možemo tako nazvati) za postojeće stanje. Da i ne govorimo o tome da se arhivisti još uvijek akademski ne obrazuju kod nas i da je status arhivistike na našim univerzitetima i fakultetima minoran.

Arhivska djelatnost u našoj zemlji bremenita je brojnim problemima, koji su posljedica objektivnih i subjektivnih prilika. Činjenica je da arhivska djelatnost, kao i ostale baštinske djelatnosti u našoj zemlji prolazi kroz dugotrajan proces tranzicijskih prilagodbi i da ona stalno mora braniti i obrazlagati čak i razloge zbog kojih je uopće potrebna ovom društvu i državi.¹¹ Međutim, vrijeme je nemilosrdno i sve se danas odvija tako brzo, pa tako i arhivska djelatnost ako želi uhvatiti korak sa savremenim svijetom, mora ozbiljno i odgovorno rješavati probleme. Arhivska djelatnost danas je svjesna informatičkog okruženja u kojem se nalazi, ovdje i u svijetu. Obrazovanje arhivskih kadrova time više postaje jedan od imperativa struke. Arhivistika kod nas mora da postane dio akademskih programa na fakultetima, jer je samo to način da se pravilno shvati njen značaj i obezbijedi dalji napredak, ako ne čak i opstanak. Arhivistika, kao i ostale baštinske grane srodne s njom kod nas još uvijek nemaju razvijen naučni diskurs, nisu etablirane na univerzitetima i nemaju status kakav bi trebale imati. Arhivistika se, na primjer, kod nas još uvijek izučava kao pomoćna historijska nauka, i to kao dio tog predmeta na prvoj godini studija historije i nakon toga, prestaje svako bavljenje istom. Da ne govorimo o tome da se ona ne tretira niti u okviru informacijskih nauka, a slabo je prepoznat i njen baštinski aspekt.¹² Ovdje kao izuzetak možemo navesti Odsijek za historiju Filozofskog fakulteta u Tuzli, gdje se arhivistika izučava kroz tri predmeta: Arhivistiku (osnovni), Arhivsku praksu I i Arhivsku praksu II (izborni predmeti). Postavlja se pitanje: kako onda očekivati, u ovakvim okolnostima, bilo kakav napredak i poboljšanje? Kako očekivati sistematski napredak struke kada je nema u obrazovnim programima? A u svijetu se promjene odvijaju nesmanjenom brzinom.

Odgovor bi bio što hitnije djelovanje i nastojanje da se arhivistika: prepozna kao autohtona naučna disciplina, kao baštinska disciplina i kao nauka u oblasti informacijskih nauka; nastojanje za uključivanjem iste u akademske obrazovne programe, afirmacija akademskog obrazovanja među samim arhivskim djelatnicima, uz naravno obavezno i dalje usavršavanje uz rad. Arhivistika, kroz djelatnost arhiva, mora postati aktivna i nametnuti se svojom djelatnošću široj zajednici kako bi bila prepoznata i priznata, a na taj način i sami arhivski djelatnici ostvariće svoj puni identitet i postati svjesni svoje uloge, što će im dati daljeg podsticaja za ozbiljno stručno napredovanje i usavršavanje.

11 Haris Zaimović, Obrazovanje i edukacija kao dio strategije razvoja baštinskih ustanova u Bosni i Hercegovini. *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja*, 10, Radenci (Maribor) 2011., str. 102.

12 Isto, str. 108.

Zaključak

U današnjoj, savremenoj praksi, arhivistika je etablirana kao samostalna naučna disciplina u okviru informacijskih nauka. Još uvijek nije potpuno razrađen njen korpus znanja, ali se na tome konstantno radi. U skladu s tim razvijeni su različiti modeli akademskog obrazovanja arhivista, obezbijeđeni su programi i metode po kojima se arhivistika izučava na fakultetima i visokim školama. Istovremeno sa promjenama obrazaca u razvoju arhivistike, uslijed uključivanja u savremene informatičke tokove, mijenjaju se i samosvijest i identitet arhiviste kao stručnjaka. I ovdje dolazi do razvoja svijesti o njegovoj izmijenjenoj ulozi, te se često događa da se arhivista sada prepoznaje kao informatički stručnjak i definira samo na taj način, što je pogrešno, jer pravi identitet arhiviste ostaje ukorijenjen u tradicionalnim značajkama, uz prihvatanje novih odrednica nastalih u skladu sa savremenim zbivanjima. Kao što se arhivistika dalje razvija uz pravilne obrazovne procese i izmjene u radu, tako se i identitet arhiviste mijenja u obrazovnim obrascima.

U Bosni i Hercegovini akademsko obrazovanje arhivista nije zaživjelo iz brojnih objektivnih i subjektivnih razloga. Stručna usavršavanja i educiranja su prisutna i treba ih podržati, ali smo mišljenja da samo uz akademske i druge institucionalne programe arhivski kadrovi i arhivska struka u našoj zemlji mogu dalje napredovati i razvijati se. Svakako, ne treba stati sa različitim formama permanentne edukacije uz rad, što današnje savremene tehnologije omogućavaju i na individualnom planu, ali je uspostavljanje akademskih programa i katedri za arhivistiku (bilo samostalno ili sa drugim baštinskim granama) neophodan i najbolji preduslov za dalji napredak i opstanak arhivske struke u našoj zemlji.

Summary

In the modern world, archival science is an independent discipline within the field of information science, and is undergoing constant development. Because of this, different educational models have been developed, as well as different programs and methods by which archival studies are taught at colleges and universities. Due to its inclusion in a modern IT environment, the self-concept of archival professionals is changing too. Archivists are now often thought of and defined as IT experts, which is incorrect, since the work of the archivist remains rooted in traditional approaches, even if it may employ modern information technology.

The education of archivists on Bosnia and Herzegovina in the academic sphere did not develop for a number of reasons. But professional training within the field exists and should be supported, because the archival field can continue to thrive and prosper in our country only with the existence of trained archival staff. Certainly, we should continue to support the kinds of training programs that do exist, both for groups and for individuals, within the field. But the establishment of real academic programs and departments for archival science – either alone or with other heritage sectors – is an essential prerequisite for the further progress and survival of the archival profession in our country.

May 2009.

OBRAZOVANJE I EDUKACIJA ARHIVISTA I MULTIDISCIPLINARNA ZNANJA

Abstrakt: *Pitanje obrazovanja i edukacije arhivista je jedno od pitanja koje je posljednjih godina u žiži interesovanja moderne arhivske znanosti, kako u svijetu, tako i kod nas. Postojanje odgovarajućeg kadra je bitan preduslov obavljanja bilo koje djelatnosti, pa tako i arhivističke. Obrazovanje i edukacije direktno utiču na strukturu arhivskog kadra u arhivskim ustanovama, posebno na arhiviste kao osnovne nosioce stručnog djelovanja arhiva. Obrazovanje i edukacija arhivista je složeno i bitno pitanje sa svaki arhiv i svaku arhivsku službu od kojih ovisi obavljanje osnovnih poslova i zadataka arhiva - zaštita, čuvanje, upravljanje i korištenje arhivske građe, ali i ukupna djelatnost i razvoj arhiva kao ustanova. Koja je osnova obrazovanja i edukacije arhivista i uopšte arhivskog kadra u arhivskoj djelatnosti i na koji način ona djeluje na razvoj moderne arhivistike?*

Ključne riječi: *Arhivisti, arhivski kadrovi, obrazovanje i edukacija, arhivistika i multidisciplinarna znanja.*

Uvod

Jedan od bitnijih preduslova za uspješno i efikasno obavljanje arhivske djelatnosti je postojanje odgovarajućeg kadra, od kojeg zavisi i sama funkcija arhiva kao ustanova. Pitanje edukacije i obrazovanja je u samoj žiži interesovanja i jedno je od najaktuelnijih problema moderne arhivske djelatnosti u svijetu. Kako i na koja znanja usmjeriti mlade arhiviste je ono od čega zavisi moderna arhivistika, ali i njena budućnost.

Obrazovanje i educiranje jedni su od najvažnijih elemenata koji trebaju stvoriti uvjete za unapređenje i za adekvatno poboljšano obavljanje arhivske djelatnosti. Pri tome kadrovska politika itekako ima veze s postojećim programima obrazovanja i educiranja. Stručno osposobljeni kadrovi jedan su od osnovnih preduvjeta uspješnog planiranja i obavljanja svake djelatnosti, pa i arhivske. Ujedno ona je bitan vid garancije za uspješno izvršavanje svih arhivističkih zadataka.

Kako obrazovati, educirati i na koja stručna znanja usmjeriti arhivski kadar zavisi od potreba arhiva i uslovljen je specifičnostima poslova koje arhivi kao ustanove obavljaju. Pored glavnih stručnih poslova u arhivima: zaštite i evidentiranja registraturne građe u nastajanju, odabiranja, preuzimanja i zaštite arhivske građe

u arhivima, obrade i sređivanja i publikovanja arhivske građe, važan dio poslova arhiva je i kulturno-obrazovna djelatnost, te u moderno doba upotreba informacijskih tehnologija u arhivistici, koja uvodi niz promjena u klasičnu arhivistiku, ali i nudi niz mogućnosti promocije arhiva i prezentacije arhivske građe, te daje i širok spektar mogućnosti upotrebe iste. Sve to od arhivista zahtjeva posebna stručna znanja.

Na arhivistiku, kao stručno-naučnu i praktičnu disciplinu, i njenu dinamiku razvoja i djelovanja imaju uticaja sve promjene koje se odvijaju u društvu, i lokalnog i globalnog karaktera. Po prirodi i karakteru djelatnosti arhivistika zadire u sve društvene sfere, pa se stoga veoma često morala prilagođavati novim *nametnutim* okolnostima kako bi predmet svog zadatka stavila pod kontrolu i učinila ga izvjesnim. No, na svom primarnom zadatku, arhivistika je veoma često imala potrebu prilagoditi se nekim novim situacijama i okolnostima, ponekad i suštinskog karaktera, što je posebno došlo do izražaja razvojem informacionih tehnologija. Nove, modernodinamične promjene nastale kao rezultat tehnološkog napretka i vođenja globalne politike imale su velikog uticaja na oblast arhivske djelatnosti. Ovim promjenama su manje-više opterećene, kako arhivske službe zemalja razvijenog svijeta, tako i arhivske službe zemalja u razvoju. U takvim okolnostima neophodno je iznaći najefikasnija rješenja, kako bi arhivska djelatnost pratila sve promjene koje sa sobom nose razvoj nauke i tehnike i savremena društvena kretanja, te tako bila u funkciji društva i zajednice. Sa aspekta struke postavlja se pitanje: Kako arhivsku djelatnost učiniti funkcionalnom i korisnom za društvo i državu? Brojni su uslovi koje treba na tom planu ispuniti i zadovoljiti. No, jedan od ključnih jesu osposobljeni arhivski kadrovi, spremni da se uključe u sve pore i oblasti arhivske problematike.¹ Do osposobljenog kadra se dolazi adekvatnim i na sistematski način riješenim pitanjem obrazovanja i edukacije arhivskih kadrova, te posebno arhivista kao osnovnih nosilaca stručnog posla u arhivima.

Obrazovanje i edukacija arhivista

Šta ustvari podrazumijevamo pod pojmom obrazovanja u oblasti arhivske djelatnosti? Da li su to adekvatni programi obrazovanja u srednjoškolskom i akademskom sektoru (dodiplomski i postdiplomski i doktorski studiji) ili odgovarajući edukacijski programi, osmišljeni i organizirani od strane samih arhivskih institucija ili njihovih asocijacija za djelatnike u istim, ali i za sve druge zainteresirane koji su direktno ili indirektno vezani za ovu oblast.

U tom se kontekstu može postaviti pitanje, što je osnovna svrha obrazovanja: prenošenje nekog znanja, što god to bilo, proizvodnja radne snage ili reprodukcija neke zajednice. Ako preteže zadnja komponenta, značenje sadržaja može biti relativizirano i svedeno na minimalnu prepoznatljivost. Ključno pitanje odnosi se na to što i zašto učiti, pa čak i kako se pojedina rješenja odražavaju na status struke, dok

1 Izet Šabotić, Arhivist između „klasičnog“ i „suvremenog“, *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja*, Maribor 2009., str. 128. i 129.

se manje pažnje poklanja problemu kako organizirati obrazovni proces. Stoga je za raspravu o obrazovanju od velike važnosti utvrditi što se od njega očekuje.²

Obrazovanje arhivista jedno je od osnovnih pitanja svake arhivske službe u svijetu i glavnih tema brojnih arhivističkih skupova i kongresa. Različiti modeli obrazovanja i edukacije danas variraju od zemlje do zemlje, a razlikuju se kako po sadržaju, tako i po obliku, trajanju i načinu na koji se provode. Razlozi za to su mnogobrojni, a uglavnom su posljedica neslaganja oko samog definiranja arhivistike i krajnjeg cilja obrazovnog procesa.

Često čak i unutar jedne arhivske službe postoji više modela obrazovanja arhivista koji se razlikuju po sadržaju, obliku, trajanju, načinu na koji se programi izvode i ciljevima koji su postavljeni pred obrazovni proces. Takvo stanje je posljedica nedovoljne određenosti samoga predmeta i različitih tumačenja o tome što je arhivistika ili što bi trebala biti. S druge strane, u pravilu se poistovjećuju arhivistika i djelatnost arhiva, što dodatno otežava definiranje arhivistike kao središnjeg predmeta arhivističkog obrazovanja. Razlozi za takvo stanje su mnogobrojni, a prije svega određuje ga trenutno stanje arhivske teorije, te njezin odnos prema srodnim disciplinama s kojima se ponekad i poistovjećuje, zajedno s istaknutim ciljevima i očekivanjima od pojedinih oblika obrazovanja i pripadajućih programa, osnovni su činioci koji utječu na to kakvi će modeli u nekoj sredini biti odabrani.³

U većem broju zemalja u svijetu, za rad u državnim službama, potrebno je fakultetsko obrazovanje arhivista i položen stručni arhivistički ispit. Po tom obrazcu arhivističko obrazovanje u Bosni i Hercegovini uglavnom se nadovezuje na neki drugi temeljni tip obrazovanja. To su uglavnom historija (povijest), pravo, bibliotekarstvo ili u novije doba informacijske znanosti. Po tome obrazovanje arhivista ustvari predstavlja neku vrstu nadogradnje na neki drugi oblik već stečenog obrazovanja. U tom slučaju pitanje je da li uopće možemo govoriti o arhivističkom obrazovanju ili samo edukaciji.

Razvijene zemlje svijeta, sa razvijenom društvenom svijesću o značaju arhiva i arhivske djelatnosti uopšte, svoje obrazovanje podižu na viši nivo. Imaju programski i organizovano visokoškolsko obrazovanje arhivskog kadra (diplomske, master i doktorske studije), što je dobar preduslov za uspješno obavljanje i razvoj arhivske djelatnosti.

Klasično obrazovanje arhivista je uveliko prevaziđeno. Današnje potrebe društva i same arhivistike upućuju na potrebu multidisciplinarnih znanja u ovoj kompleksnoj i zahtjevnoj djelatnosti. Poznavanje klasične arhivistike i tradicionalnog upravljanja dokumentima ni izbliza ne zadovoljava moderne potrebe arhiva i društvene sredine. Danas se od modernog arhiviste očekuje prije svega poznavanje informacijskih tehnologija, te mnoštva specifičnosti, odnosa arhivskih dokumenata i novog informatičkog okruženja u kome dokumenti nastaju i pomoću kojih se na moderan način upravlja i koristi dokumentima. Pored toga posebnost moderne arhivistike ogleda se u usmjeravanju i usvajanju posebnih specijalističkih znanja

2 Jozo Ivanović, Modeli obrazovanja arhivista, *Arhivski vjesnik*, br. 40, 1997. god., str. 19.

3 Isto., str.15.-16.

koji omogućavaju usmjerenje ka radu i obradi dokumenata specifičnog perioda (poznavanje posebnih historijskih zbivanja u kojima su određeni dokumenti nastajali, poznavanje pomoćnih historijskih nauka koje omogućavaju rad sa posebnom vrstom dokumenata, i sl.).

Pored toga, važnu kariku u sticanu znanja i vještina za modernog arhivistu ima edukacija ili bolje rečeno konstantno usavršavanje, koje bukvalno nikad ne prestaje. Za modernog arhivistu edukacija je trajan oblik usvajanja znanja i vještina koji nikad ne prestaje. Raznolik je, interdisciplinaran i traje tijekom čitavog radnog vijeka, jer je prisutna konstantna potreba usvajanja novih potrebnih znanja i vještina koji omogućavaju izvršavanje zadaća i zahtjeva koji se stavljaju pred arhive. Vremenom se popisi potrebnih znanja mjenjaju i dodaju se novi predmetni sadržaji u nastavne programe.

Ovisnost arhivista o multidisciplinarna znanja

Zapravo, svako raspravljanje o obrazovanju arhivista, a ono je jedna od ključnih tema brojnih skupova arhivista, i rasprava o arhivistici kao znanosti, nezaobilazno se povezuje s pitanjem identiteta i profesije arhivista. U posljednje vrijeme često se pitanje identiteta arhivista postavlja prvenstveno s obzirom na nove tehnologije (elektronički mediji) i nove oblike informacija (virtualni arhivi). U takvoj raspravi u nekom smislu sučeljavaju se dva gledišta, ono anglosaksonskih arhivista, koji u prikazivanju uloge arhivista ističu značenje informatike i novih elektroničkih medija, ne samo kao izazova arhivskoj službi nego ih prikazuju kao temeljno određenje u obrazovanju arhivista i stvaranju njegove uloge u društvu. Nasuprot tome, evropski arhivisti ne dopuštaju da se previde osnovna obilježja identiteta arhivista, a to je njegova funkcija *da zaštiti memoriju nekoga naroda i očuva arhivsko gradivo kao dio kulturne baštine*.⁴

Profil modernog arhiviste treba tražiti u obavljanju njegove specifične uloge, a ona se prvenstveno bazira na očuvanju, zaštiti i obradi pisane kolektivne memorije, te samim tim i stvaranjem uslova za njeno korištenje. Arhivist ima zadaću da memoriju društva, tačnije *memoriju svog naroda* sačuva u njenom izvornom historijskom kontekstu i na svim vrstama medija što ih stvara suvremena tehnologija. U obavljanju tih funkcija arhivisti su potrebna i druga pomoćna znanja (historija, pravo, pomoćne povijesne znanosti, informatika, komunikologija), ali arhivist pri tome nije i ne treba biti, ni historičar, ni informatičar, njegov identitet se ostvaruje tako da bude arhivist, to jest, da se u svome radu rukovodi prvenstveno načelima, metodologijom i primjenom arhivističke znanosti.

U tome treba tražiti pomirenje dviju tendencija i dvaju pogleda na arhivistu, onu prošlih vremena, kada je on imao obilježje povjesničara i suvremene tendencije koje bi htjele da arhivist bude informatičar. Narav materijalnoga objekta arhivistike kao znanosti (a to je nosač informacije) i narav formalnoga objekta te znanosti

4 Josip Kolanović, Identitet arhivista: od zanimanja do profesije, *Arhivski vjesnik*, br. 40, 1997., str. 7.

(zaštita, obrada i upotreba) određuju identitet arhiviste. Njemu su potrebna znanja i povjesničara i informatičara, ali samo kao instrumentarij i pomagala. Isto tako su mu potrebna i druga znanja (poznavanje jezika, povijesti institucija, kao osnove za utvrđivanje konteksta nastanka obavijesti). Pojednostavljeno rečeno, kao što arhivist ne može sačuvati i obraditi stare dokumente bez poznavanja paleografije i povijesnoga konteksta nastanka dokumenta, on ne može sačuvati ni obraditi suvremene dokumente bez poznavanja osnova suvremene elektroničke *paleografije*. Sve ostalo poznavanje informatike arhivisti je potrebno kao i svakom drugom stručnjaku (prijenos informacija, način obrade informacija).⁵

Za razliku od klasičnog profila arhiviste koji se bavi zaštitom i čuvanjem arhivske građe, obradom i sređivanjem, te publikovanjem obavještajnih pomagala i arhivske građe od modernog arhiviste se očekuje da zbog raznolike prirode posla, organizacije rada i radnog okruženja, modernizacije posla ima širok spektar znanja i vještina.

Arhivski kadrovi rade sa arhivskom građom iz raznih vremenskih perioda i raznovrsnih oblika društvenog života, nastalih na različitim nosiocima informacija (papir, audio-video zapisi, mikrofilmovi, suvremeni nosioci informacija), što neminovno zahtjeva posebna specijalistička i multidisciplinarna znanja. Prije svega to zahtjeva poznavanje arhivistike, opće i nacionalne historije, pomoćnih historijskih disciplina (paleografije, diplomatike, hronologije i dr.), zatim administrativno uređenje i historijat ustanova u zemlji, kancelarijsko i arhivsko poslovanje, jezik građe sa kojom radi, te naravno karakteristike i osobenosti nosioca informacija, poznavanje savremenih informacijskih i komunikacijskih tehnologija i sl.

U zavisnosti od konkretne vrste posla koji arhivist obavlja na svom radnom mjestu zavisi i vrsta znanja i vještina koji su mu potrebni za obavljanje istog. Oni koji rade na referentnim i pristupnim pozicijama, koji su u stalnom kontaktu s korisnicima moraju imati dobre vještine komunikacije i biti dobri u odnosima sa ljudima, kako bi bili sposobni pomoći im u njihovim istraživanjima, ili drugim zahtjevima.

Za arhivistu ili lice zaposleno na poslovima tehničko-tehnološke zaštite potrebne su osnovne konzervatorske vještine kako bi se produžio životni vijek vrijednih kulturnih artefakata. Neki tipovi medija (kao što su fotografija, kiselinski papir, pergamena, audio ili video nosači i dr.) mogu propasti ukoliko nisu prikladno pohranjeni i čuvani.

Premda se većina arhivske građe koja se čuva u arhivima sastoji isključivo od papirnih spisa, sve više arhivista mora se suočiti sa izazovima zaštite elektronske građe. Također, zbog vrste posla i ogromne količine sortiranja, grupisanja i popisivanja, arhivist mora bit dobro organiziran i analitičan, te imati sposobnost uočavanja detalja. Pri tome važno je da arhivisti imaju razvijene istraživačke vještine, koje im pomažu u popisivanju građe i izradi informativno-obavještajnih pomagala, jer na taj način približavaju arhivsku građu korisnicima i olakšavaju njeno korištenje.

⁵ Isto, str. 12.

Nivo i stepen obrazovanja i usvajanja multidisciplinarnih znanja od strane arhivista u Bosni i Hercegovini

Procesi obrazovanja i edukacije arhivista i uopće arhivskog kadra u Bosni i Hercegovini nisu na zadovoljavajućem nivou. Tačnije pitanje je da li uopće možemo govoriti o nekom organizovanom institucionalnom obrazovanju, jer u redovnom sistemu obrazovanja na srednjem i visokom nivou uopće ne postoji obrazovanje za arhivsku struku. Redovnog srednjoškolskog obrazovanja arhivskog kadra u Bosni i Hercegovini nema, a neke administrativne škole, koje su dijelom bile bliske arhivskoj struci su ukinute.⁶

Što se pak tiče univerzitetskog obrazovanja situacije nije znatno bolje, naime u Bosni i Hercegovini nema organizovanog obrazovanja arhivske struke na visokom nivou. Jedini napredak, koliko ga možemo tako zvati, je izučavanje predmeta Arhivistike kao samostalnog predmeta ili izučavanje arhivistike kao dio predmeta Pomoćne historijske nauke, u okviru studija historije na univerzitetima u Sarajevu, Tuzli, Bihaću i Banja Luci.⁷ U suštini ipak nakon navedenog ispita prestaje svako bavljenje arhivistikom na odsjecima za historiju/ povijest/ istoriju. Treba ipak napomenuti to da se, kada je ovaj predmet u pitanju, radi samo i isključivo o izučavanju arhivistike kao pomoćne historijske discipline.

Obrazovanje arhivista u Bosni i Hercegovini se danas zasniva na osposobljavanju visokoobrazovanog kadra koji počinje rad u arhivima i obavezi polaganja stručnog ispita. Isto se odvija po posebnim podzakonskim aktima. Kao i u većini zemalja u svijetu tako i u Bosni i Hercegovini za obavljanje poslova arhiviste potrebno je fakultetsko obrazovanje (kod nas je to još uvijek najveći broj historičara i pravnika) i položen stručni arhivistički ispit, koji se polaže nakog godine dana provedenih na obavljanju osnovnih stručnih arhivskih poslova (zaštite arhivske građe u nastajanju, preuzimanja, procesa obrade i sređivanja arhivske građe). Način uređenja obrazovanja i edukacije u arhivskoj struci Bosne i Hercegovine uveliko bi trebalo da se uređuje i usklađuje i sa potrebama arhiva, ali i arhivske struke uopće.

Što se tiče edukacije arhivskih djelatnika Bosne i Hercegovine u postdejtonskom periodu ona se zasnivala na prijeratnom iskustvu (održavanje savjetovanja različite vrste i značaja)⁸, ali i na uvođenju nekih novih edukativnih

6 Primjetno je ukidanje upravnih, birotehničkih škola i sl. koje su djelimično bile bliske arhivskoj struci. Pored toga bitno je naglasiti da su, što se tiče obrazovanja arhivskog kadra u BiH tokom 80-tih godina, izašle dvije generacije.

7 Na fakultetu u Tuzli predmet arhivistike ne samo da je izdvojen kao zaseban, nego se zadnjih godina studentima kao izborni predmet nude predmeti Arhivska praksa I i Arhivska praksa II – gdje se suština arhivske djelatnosti na praktičan način pokušava približiti studentima organizovanjem predavanja i vježbi u prostorijama samog Arhiva.

8 Tu se svakako ističe doprinos Državnog savjetovanja arhivskih radnika Bosne i Hercegovine i objavljivanje radova sa istog u časopisu Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja BiH, te svakako Međunarodno savjetovanje „Arhivska praksa“ i istoimeni časopis koji je posebno u postratnom periodu dao nemjerljiv značaj razvoju struke i edukaciji arhivskog kadra, ali i stručnog kadra zaposlenog u registraturama.

modela. Ti noviteti se prije svega odnose na opredjeljenje da se arhivskim zakonima svih nivoa striktno utvrde obaveze posjedovanja odgovarajuće stručne spreme za obavljanje arhivskih poslova, da se uredi obaveznost polaganja stručnog arhivističkog ispita, te da se učini obaveznom kontinuirana edukacija arhivskih djelatnika svih vrsta.⁹

Zaključak

Pitanje obrazovanja i edukacije arhivista je jedno od pitanja koje je posljednjih godina u žiži interesovanja savremene arhivske znanosti u svijetu, pa i u Bosni i Hercegovini. Postojanje odgovarajućeg kadra je bitan preduslov obavljanja bilo koje djelatnosti, pa tako i arhivističke. Obrazovanje i edukacije direktno utiču na strukturu arhivskog kadra u arhivskim ustanovama, posebno na arhiviste kao osnovne nosioce stručnog djelovanja arhiva.

Danas u svijetu postoje različiti modeli obrazovanja i edukacije koji variraju od zemlje do zemlje, a razlikuju se po sadržaju, obliku, trajanju i načinu na koji se provode. U većini slučajeva, za rad u državnim službama, potrebno je fakultetsko obrazovanje arhivista i položen stručni arhivistički ispit. Na taj način arhivističko obrazovanje uglavnom se nadovezuje na neki drugi temeljni tip obrazovanja, uglavnom historiju, pravo, bibliotekarstvo ili pak u novije doba informacijske znanosti. Po tome obrazovanje arhivista predstavlja neku vrstu nadogradnje na neki drugi oblik već stečenog obrazovanja.

Za profil i identitet modernog arhiviste posebno važnu ulogu ima edukacija, koja je važna karika u sticanju znanja i vještina. Model konstantnog usavršavanja, odnosno trajan oblik usvajanja znanja i vještina koji nikad ne prestaje je osnovna odlika modernog arhiviste.

Profil modernog arhiviste treba tražiti u obavljanju njegove specifične uloge. Iako se ona prvenstveno bazira na očuvanju, zaštiti i obradi pisane kolektivne memorije i stvaranjem uslova za njeno korištenje to neumanjuje zadaću arhiviste da *memoriju društva* sačuva u njenom izvornom historijskom kontekstu bez obzira na vrstu medija na kojima je ona nastala. U obavljanju tih funkcija arhivisti su potrebna različita stručna multidisciplinarna znanja (historija, pravo, pomoćne povijesne znanosti, informatika, komunikologija) i vještine.

Summary

The issue of education and training of archivists is one of the issues that gained momentum in recent years regarding archival science in the world, including Bosnia and Herzegovina. Having adequate personnel is an essential prerequisite

⁹ Ističe se slanje mladog arhivskog kadra na različite oblike stručnog usavršavanja u zemlji i inostranstvu. (Arhivska jesenja škola u Trstu, razne radionice i sl.)

for performing any activity, including archival one. Education and training directly affects the structure of archival staff in archival institutions, especially since the archivist is main protagonist in expertise archives.

Today in the world there are different models of education and training which vary from country to country, but they differ in content, format, duration and manner in which they are implemented. In most cases, to work in the civil service, it is a university education archivists and archival passed expert examination. In this way, archival education generally builds on another fundamental type of education, mainly history, law, library science, or more recently the Information sciences. In that education archival science is a kind of an upgrade in some other form, but not primary education that is received.

In the profile and identity of the modern archivist education has a particularly important role, which is an important link in the acquisition of knowledge and skills. Model of constant improvement and lasting form of acquiring knowledge and skills that never ends is a basic feature of the modern archivist.

Profile of modern archivists should seek to perform his specific role. Although it is primarily based on conservation, protection and processing of written collective memory and creating the conditions for its use, it does not diminish the duty of an archivist to preserve the memory of society in its original historical context, regardless of the type of media on which it was created. In carrying out these functions archivists need different expert multidisciplinary knowledge and skills (history, law, auxiliary historical sciences, information technology and communication).

UTICAJ STRUČNE OSPOSOBLJENOSTI ARHIVARA NA UREĐENOST ARHIVSKOG POSLOVANJA - PRIMJER ORGANA LOKALNE SAMOUPRAVE NA PODRUČJU TUZLANSKOG KANTONA

Abstrakt: *Uređenost arhivskog poslovanja u registraturama zavisi od niza faktora, koji se prvenstveno odnose na adekvatan prostor, (arhivski depo), opremu, te posebno arhivski kadar, kao najvažniji faktor. Arhivari moraju biti pokretačka snaga na planu uređenja arhivskog poslovanja. Da bi odgovorili zadatku, oni moraju biti stručno osposobljeni za samostalan rad u arhivi, s ciljem pozitivnog kanalisanja tokova uređenja arhivskog poslovanja. Organi lokalne samouprave su za arhiv značajne registrature, te su stoga predmetom analize ovoga rada. Cilj je da se na osnovu rezultata izvršene analize, dođe do zaključka u kolikoj mjeri je presudan ljudski faktor, odnosno arhivari, te njihova stručna osposobljenost za navedene poslove.*

Ključne riječi: *Arhivari, organi lokalne samouprave, općine, arhivsko poslovanje, stručna osposobljenost, Arhiv TK.*

Uvodne napomene

Organi lokalne samouprave, odnosno općine predstavljaju najznačajnije stvaraocce registraturne građe na lokalnom nivou. S obzirom na njihov značaj iste su svrstane u Prvu kategoriju. Naime, uzimajući u obzir značaj arhivske građe istih za društvenu zajednicu, funkciju i ovlaštenja, nadležnosti, te hijerarhijske veze sa drugim organima lokalnih i viših vlasti, kako na zakonodavnom tako i izvršnom nivou, općine su kategorisane kao značajnije registrature, odnosno registrature Prve kategorije. Samim time, općine su predmetom kontinuiranog nadzora od strane Arhiva TK, a u cilju stalnog praćenja stanja i stepena sredenosti registraturne građe i kontinuirane edukacije arhivara.

Da bi se uspjelo na tom zadatku općine, kao stvaraoci registraturne građe obavezne su obezbijediti osnovne pretpostavke normalnog funkcionisanja sistema arhivskog poslovanja, kao što su prostor, oprema, normativna uređenost, a svakako najznačajniji preduslov jeste arhivski kadar, odnosno lice koje će raditi na provođenju svih neophodnih procesa u arhivi. S druge strane, nadležni arhiv i njegovi stručni

zaposlenici moraju raditi na kontinuiranom obrazovanju arhivara, kako bi isti mogli samostalno preuzeti provođenje procesa vezanih za arhivsko poslovanje. Kada i jedna i druga strana (općine i arhivi) obezbijede osnovne pretpostavke, onda krajnji rezultat zavisi isključivo od samog arhivara, njegove stručnosti i spremnosti da uloži maksimalan napor i stručno znanje, entuzijazam i volju, kako bi poslovi iz njegove nadležnosti bili uređeni u skladu sa propisima.

Uviđajući značaj stručne osposobljenosti arhivara na planu sveobuhvatne uređenosti arhivskog poslovanja, to se naročita pažnja Arhiva TK usmjerava na polje edukacije arhivskog kadra. Načini edukacije arhivskih kadrova u općinama su raznovrsne, od stalnih obilazaka od strane stručnih zaposlenika Arhiva TK u smislu edukacije arhivara i davanja uputa i praktične obuke, zatim kontakata telefonom, elektronskom poštom. Edukacija se provodi i kroz planirane i stalne konsultacije, te seminare, savjetovanja, stručne ispite, kao i sve druge vidove stručnih, kulturnih i naučnih sadržaja, kao što su okrugli stolovi, naučni skupovi, izložbe, predavanja, itd. Naime, cilj ovako široko postavljenih stručnih aktivnosti na planu edukacije i osposobljavanja arhivara, ogleda se u činjenici ne samo pukog prenosa stručnih znanja, nego prije svega jačem vezivanju arhivara za arhiv, kulturno naslijeđe i u tom smislu jačanje svijesti arhivara o značaju kulturnog blaga uopće, a posebno onog koje je u njihovoj nadležnosti.

Svrha i cilj uređenosti arhivskog poslovanja, ne smije se posmatrati samo kroz prizmu pukog provođenja zakonskih odredbi. U tom smislu arhivari moraju biti daleko više od zaposlenika “zaduženih za arhivu”. Oni u svojoj radnoj sredini moraju raditi na širenju svijesti o značaju arhivske građe, ne smiju dozvoliti da im drugi, nekompetentni i nestručni referenti “uređuju” sistem arhivskog poslovanja. Međutim, da bi to postigli oni moraju imati zavidan nivo znanja, kako teorijskog tako i praktičnog, kako bi se na taj način nametnuli u svom radnom okruženju. Činjenica je da su nedovoljno stručni i osposobljeni arhivski kadrovi, podložni uticajima, pa i pritiscima u svom radnom okruženju, koji koristeći nesigurnost ili nedovoljno znanje arhivara, nastoje nametnuti svoja “pravila igre” odnosno neke svoje “standarde” u arhivskoj djelatnosti. To je naročito bilo prisutno u ranijim periodima. Međutim, zahvaljujući stručnosti, arhivari danas sve više utiču na provođenje procesa u arhivskom poslovanju. Evidentni su primjeri u kojima arhivari, insistiraju na dosljednom provođenju propisa, a što je u određenim slučajevima rezultiralo čak i reakcijama od strane nadležnih organa, u kojima se od Arhiva Tuzlanskog kantona tražilo očitovanje u smislu ispravnosti njihovih postupaka. U tom smislu su nadležni stručni zaposlenici Arhiva TK, uvijek kada je to trebalo, davali podršku arhivarima, a sve u cilju propisnog obavljanja arhivske djelatnosti. Stoga ovaj rad ima za cilj da na osnovu argumentovane analize stanja i stepena uređenosti arhivskog poslovanja u određenim vremenskim periodima, dođe do određenih zaključaka, vezanih za značaj stručne osposobljenosti arhivara na planu uređenja arhivskog poslovanja.

Analiza uticaja stručne osposobljenosti arhivara na uredenost arhivskog poslovanja za vremenski period 2000.-2012. godina¹

Da bi se argumentovano prikazao uticaj stručne osposobljenosti arhivara, na uredenost arhivskog poslovanja, bilo je neophodno izvršiti određenu analizu. Analizom je obuhvaćena i komparirana uredenost arhivskog poslovanja općina iz 2000. godine, sa sadašnjim stanjem. Na taj način se nastojalo doći do odgovora, uolikoj mjeri je stručna osposobljenost arhivara imala uticaja na uredenost arhivskog poslovanja. Stoga će se u nastavku rada u značajnoj mjeri obrađivati pitanje uredenosti arhivskog poslovanja, ali sve s ciljem da se utvrdi uolikoj mjeri je stručna osposobljenost arhivara, imala uticaja na predmetnu uredenost.

Arhiv Tuzlanskog kantona vrši stručni nadzor nad 13 općina na području Tuzlanskog kantona. Od ukupnog broja, četiri su novoformirane općine,² a to su Čelić, Doboj Istok, Sapna i Teočak. Da bi arhivsko poslovanje bilo uređeno u skladu sa propisima, neophodno je obezbjeđenje prostornih pretpostavki, a najznačajniji preduslov jeste stručni arhivski kadar.

Nadležni arhiv mora beskompromisno insistirati na obezbjeđenju osnovnih preduslova za uređenje arhivskog poslovanja, da bi se moglo pristupiti njegovom uređenju. Pitanje prostora, ali i opreme mora biti dugoročno, suštinski riješeno, jer je riječ o registraturama Prve kategorije, koje trebaju biti uzor ostalim registraturama na datom lokalnom području. Pitanje izbora osobe zadužene za arhivsko poslovanje je također, važno. To se prije svega ogleda u činjenici da osoba mora biti odgovorna, da je spremna na usvajanje novih znanja, koja vremenom, a posebno danas, traže čak i multidisciplinarna znanja, u smislu poznavanja informacionih tehnologija, pomoćnih historijskih nauka i dr. Budući da je riječ o specifičnoj djelatnosti, arhivar mora biti taj koji će sam sebi postavljati norme na izvršenju poslova, koji će stalno otvarati određena neriješena pitanja, tražiti odgovor na iste, te biti u stalnom kontaktu sa stručnim zaposlenicima nadležnog arhiva.

Da bi se stručno i na osnovu činjenica analiziralo postavljeno pitanje, razmatrano je stanje i stepen uredenosti arhivskog poslovanja u općinama do 2000-te godine, u odnosu na sadašnje stanje uredenosti arhivskog poslovanja. Naime, period do 2000-te godine, uzet je za razmatranje i poređenje iz više razloga. Prije svega to je period kada je donijet novi Zakon o arhivskoj djelatnosti Tuzlanskog kantona.³ Ubrzo po donošenju temeljnog Zakona, donijet je Pravilnik o polaganju stručnih arhivističkih ispita.⁴ To je vrijeme kada su nadležni arhivi, nakon završetka

1 Rezultate analize pogledati u Prilogu br. 1.

2 Općine formirane u okviru teritorijalno-administrativnog uređenja Bosne i Hercegovine, po Dejtonskom principu. Vidi: Zakon o konstituisanju novih općina u Federaciji Bosne i Hercegovine i izmjeni područja općina podijeljenih međuentitetskom i međukantonalnom crtom, "Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine", br. 6/98.

3 "Službene novine Tuzlanskog kantona", br. 15/00.

4 Pravilnik o arhivističkim ispitima, uslovima i načinu sticanja osnovnih zvanja u arhivskoj djelatnosti, "Službene novine Tuzlanskog kantona" br. 9/01.

agresije, radili na pripremi zakonske regulative, te stvaranju osnovnih pretpostavki za normalno funkcionisanje, po pitanju kadrova, materijalne baze, te utvrđivanja stanja na terenu, kako bi se moglo preći na fazu sistemskog uređenja arhivskog poslovanja u općinskim organima. U istom periodu, nakon agresije i općinama je trebalo vrijeme, kako bi sve neophodne segmente funkcionisanja lokalne samouprave, pa time i arhivsko poslovanje, dovele na neophodan nivo.

Razlog zašto je 2000-ta godina uzeta kao godina za komparativnu analizu, leži i u činjenici da su 1998. godine, zvanično konstituisane nove općine u Federaciji Bosne i Hercegovine, pa samim time i u Tuzlanskom kantonu.⁵ Na taj način je, u skladu sa zakonskim odredbama, zaokružen nadzor nad 13 općina Tuzlanskog kantona. Iste, 1998. godine, na snagu su stupili i novi propisi o kancelarijskom poslovanju, koji su na određen način uveli novine u sistem kancelarijskog poslovanja.⁶ To se prije svega odnosi na sistem evidencija, ali i nove klasifikacijske oznake akata i predmeta. Vrijeme od njihovog uvođenja do 2000. godine, je realno vrijeme u kojem su iste morale usaglasiti normativna akta, te uskladiti sistem kancelarijskog i arhivskog poslovanja. Iz gore navedenih razloga period od 2000. godine uzet je kao polazišna odrednica za uporednu analizu stanja i uređenosti arhivskog poslovanja, u organima lokalne samouprave.

Analizirajući stanje i stepen uređenosti arhivskog poslovanja u općinama na prostoru Tuzlanskog kantona, 2000-te godine došlo se do slijedećih rezultata. Ukupna količina arhivske građe i registraturskog materijala, koja je bila predmetom nadzora u navedenih 13 općina iznosila je oko 6000 dužnih metara građe. Od navedenih općina po obimu, važnosti i starosti registraturne građe isticale su se općina Tuzla, Lukavac, Srebrenik i Gračanica. Uzme li se u obzir značaj općina za širu društvenu zajednicu, sa aspekta značaja arhivske građe, iste su svrstane u Prvu kategoriju. S obzirom na utvrđenu kategorizaciju pristupilo se utvrđivanju činjeničnog stanja u općinama, s akcentom na obezbjeđenje prostora, arhivskog kadra, te njihovo stručno osposobljavanje. Rezultati koji su utvrđeni analizom su najblaže rečeno nezadovoljavajući i više su rezultat improvizacije, nego li sistemskih rješenja, na polju uređenja arhivskog poslovanja.

5 Vidi fus notu br. 2.

6 Uredba o vršenju kancelarijskog poslovanja u organima uprave i službama za upravu u Federaciji Bosne i Hercegovine, "Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine", br. 20/98; Uputstvo o kancelarijskom poslovanju u organima uprave i službama za upravu u Federaciji Bosne i Hercegovine, "Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine", br. 30/98. i Uputstvo o izmjenama i dopunama Uputstva o kancelarijskom poslovanju u organima uprave i službama za upravu u Federaciji Bosne i Hercegovine "Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine", br. 49/98.

Anali za uticaj a struč. ospo- s. arhiva ra	Sredenost grade		Lista kategorija		Arhivar		Arhivska knjiga		Odabiranje izlučivanje		Preuzima- nje arhivske grade		Stručni arhivarski ispit		Arhivski depo	
	broj reg.	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
2000.	4	30	6	46,2	9	69,2	0	0	0	0	2	15,4	0	0	0	0
2012.	12	92,3	13	100	13	100	10	76,9	11	84,6	12	92,3	10	78,6	12	92,3

Prilog br. 1. Analiza uticaja stručne osposobljenosti arhivara na uredenost arhivskog poslovanja organa lokalne samouprave⁷

Rezultati analize su pokazali da su po osnovu normativne uredenosti gotovo sve općine uređivale kancelarijsko i arhivsko poslovanje na osnovu ranijih starih Listi kategorija. Uvidom u dosjee općina u Vanjskoj službi Arhiva TK, vidljivo je da su neke općine uređivale kancelarijsko i arhivsko poslovanje na osnovu normativnih akata iz 1974. i 1985. godine, što je apsolutno neprihvatljivo. Izuzetak čini Općina Tuzla koja je 1999. godine donijela novu Listu kategorija, usklađenu sa propisima koji su u međuvremenu stupili na snagu, što je bila obaveza i svih drugih općina, jer sve Liste donijete do 1998. godine, nisu bile primjenjive u novonastalim uslovima uređenja kancelarijskog poslovanja. Od novoformiranih općina, samo je Općina Sapna donijela Listu kategorija, dok ostale to uopće nisu uradile. Uzimajući u obzir navedeno, na terenu je bilo primjetno šarenilo “standarda i normi” koji su primjenjivani u sistemu kancelarijskog i arhivskog poslovanja. Neke od općina su i dalje koristile kartice predmeta i akata, neke su prešle na sistem djelovodnika i upisnika, neke su primjenjivale stare, nevažeće klasifikacijske oznake, dok neke nisu uopće primjenjivale sistem klasifikacija.

Od ukupnog broja općina, četiri nisu uopće imale arhivara, dok su ostale imale arhivare, koji su navedene poslove uglavnom obavljali uz druge svakodnevne poslove. Zbog svakodnevnih poslova, arhivari se nisu mogli posvetiti pitanju uređenja arhivskog poslovanja. U takvim okolnostima, pitanju njihovog stručnog usavršavanja, nije pridavana važnost, od strane općina. To je objektivno uticalo na stepen njihovog angažmana na zadatim poslovima, te kvalitet izvršenih zadataka. U tretiranom periodu, nijedna općina nije dostavljala prepis arhivske knjige, niti

⁷ Analiza je urađena na osnovu predmeta iz dosjeka trinaest općina sa prostora Tuzlanskog kantona, nad kojima Arhiv Tuzlanskog kantona vrši stručni nadzor i koji se nalaze u Vanjskoj službi Arhiva TK Tuzla.

je redovno vršila izlučivanje, što dovoljno govori o stepenu uređenosti arhivskog poslovanja. Od trinaest općina, njih šest uopće nije imalo prostor za arhiviranje građe, dok su ostale imale prostore, od kojih većina nije, sa aspekta uslovnosti i opreme, zadovoljavala ni minimalne standarde. Radilo se o neuslovnim podrumskim, tavanskim ili garažnim prostorima. O arhivskoj opremi da se i ne govori. Samo je npr. općina Gradačac imala instaliranu ekonom opremu, dok je većina drugih općina koristila nestandardne drvene stalaže, a čak i njih nije bilo u dovoljnoj mjeri.

Tome treba dodati i činjenicu, da je određeni broj općina, u periodu agresije, egzistirao na linijama razgraničenja, usljed čega su znatne količine građe uništene, a da se pri tome uopće nije moglo odrediti niti približno u kolikoj mjeri je određena fondovska cjelina sačuvana ili ne. Dakle, pred arhivarima je stajalo pitanje rekonstrukcije fonda, što je zahtijevalo njihovo stručno usavršavanje, koje oni nisu imali. Stoga se na polju edukacije arhivara moralo krenuti od osnovnih, elementarnih oblika edukacije.

Stručni zaposlenici Arhiva TK, su kontinuiranim nadzorom na terenu pokrenuli aktivnosti na stručnom osposobljavanju arhivskih kadrova, a u cilju konačnog uređenja arhivskog poslovanja u svim općinama. Arhiv TK pokrenuo je sveobuhvatne aktivnosti, na obezbjeđenju neophodnih preduslova za uređenje arhivskog poslovanja, od strane stvaralaca, od prostora i opreme, do arhivskog kadra. Početna edukacija arhivara svodila se na praktičnu obuku arhivara, prilikom redovnih obilazaka. Ta edukacija je kasnije proširena stalnim konsultacijama arhivara sa stručnim zaposlenicima arhiva. Na taj način su arhivari čvršće vezani za Arhiv, nakon čega su oni odgovornije pristupili uređenju arhivskog poslovanja. Nakon što su usvojili neophodna osnovna znanja, vezana za arhivsko poslovanje, moglo se krenuti na stručnu nadgradnju. Rezultat dodatnih edukacijskih sadržaja, odnosio se na osposobljavanje arhivara, za njihovo učešće u segmentu valorizacije građe, donošenja normativnih akata, itd. Zahvaljujući stručnosti, većina arhivara ne predstavlja samo "izvršioce" poslova. Oni pokreću određene stručne aktivnosti, učestvuju aktivno u rješavanju određenih problema, kanališu u pozitivnom smjeru arhivsko poslovanje, daju konstruktivne prijedloge.

Edukacija arhivara vršena je i putem godišnjih, stručnih Savjetovanja, pod nazivom "Arhivska praksa". U kolikoj mjeri je Arhiv Tuzlanskog kantona posvećivao pažnju stručnom osposobljavanju arhivara, govori i podatak da je svima pružena mogućnost aktivnog učešća na Savjetovanjima, u smislu izlaganja i objavljivanja stručnog rada, pri čemu isti imaju mogućnost otvoriti određena pitanja, koja smatraju značajnim ili ponuditi rješenja za iste. U programe stručnog osposobljavanja putem projekta "Arhivska praksa", uključivali su se svake godine, arhivari gotovo svih općina sa prostora nadležnosti Arhiva TK.⁸ Usvojena stručna znanja, te prakse zemalja u okruženju, arhivari su često primjenjivali u praksi, kod uređenja arhivskog poslovanja. Stoga se može konstatovati da je navedeni stručni sadržaj znatno doprinio uređenosti arhivskog poslovanja.

8 Osim arhivara općina Kladanj i Kalesija, koji su stručnom osposobljavanju prisustvovali neredovno.

Donošenjem propisa o obaveznom polaganju stručnog arhivarskog ispita, kao vida stručne edukacije, Arhiv Tuzla se uključio u edukaciju kadrova i njihovu pripremu za polaganje istog. Stručni arhivarski ispit je svojevrsan vid edukacije i nadgradnje stečenih praktičnih znanja. Proširenje tih znanja i na teorijskoj osnovi, po pitanju poznavanja informacionih tehnologija, pomoćnih historijskih nauka, historije, uticalo je na znatno viši nivo znanja arhivara. Stručni arhivarski ispit je uspješno položilo 11 arhivara (iz 10 općina), što iznosi oko 80%.⁹ Osim toga, Arhiv je nastojao vezati arhivare za Arhiv i njegove druge stručne, naučne i kulturne sadržaje, nastojeći na taj način pružiti dodatna znanja, ali i ukazati na značaj i odgovornost posla kojeg arhivari obavljaju u svojim matičnim općinama.

Stanje i stepen uredenosti arhivskog poslovanja, konstatovanog analizom za vremenski period do 2000-te godine, nije se moglo urediti, odnosno popraviti niti brzo, niti lahko. To je proces koji je trajao godinama, a u manjem broju općina i danas traje. Uređenju arhivskog poslovanja se pristupilo sistemski, na način da se krenulo od općeg prema posebnom. Nakon općenitog uređenja, koje se ogledalo u obezbjeđenju prostora, opreme, normativne uredenosti, imenovanju arhivara, u daljim fazama pristupilo se detaljima, koji su se između ostaloga ogledali u analitičkom popisivanju ratne produkcije arhivske građe.

Rezultat pomenutih, obostranih aktivnosti Arhiva Tuzlanskog kantona i općina, prije svega po pitanju stručne osposobljenosti arhivara, kao najbitnijih karika u tom lancu, ogledaju se u slijedećem: od trinaest općina na prostoru nadležnosti Arhiva TK Tuzla, gotovo sve općine imaju, u najvećoj mjeri sređenu registraturnu građu, u skladu sa važećim propisima i utvrđenom metodologijom.¹⁰ Uređeno stanje u oblasti arhivskog poslovanja, rezultat je između ostaloga i činjenice da su gotovo sve općine obezbijedile adekvatne prostore za arhiviranje građe, koji su u najvećem broju slučajeva opremljeni adekvatnom arhivskom opremom.¹¹ Sve općine su normativno uredile oblast kancelarijskog i arhivskog poslovanja, te imenovale arhivare zadužene za provođenje obaveza iz domena arhivskog poslovanja. Stručna osposobljenost arhivara ogleda se u činjenici da se u preko 70% slučajeva dostavlja redovno prepis arhivske knjige, te da se u 92% slučajeva vrši odabiranje arhivske građe i izlučivanje bezvrijednog registraturskog materijala.

Stručnost arhivara ogleda se i na polju sređivanja, evidentiranja, popisivanja i primopredaje arhivske građe Arhivu TK Tuzla. Od svih općina preuzeta je, najvećim dijelom, arhivska građa starija od trideset godina, a od jedanaest

9 Stručni arhivarski ispit nisu položili arhivari općina Lukavac, Banovići i Srebrenik. Navedeni procenat se odnosi na broj arhivara koji su položili stručni ispit, u odnosu na ukupan broj arhivara (14), a ne na broj registratura.

10 Od pomenutih općina, samo Općina Kladanj ima još uvijek potpuno nesređenu građu, a što je rezultat nepostojanja adekvatnog namjenskog prostora za arhiviranje građe, što posljedično uzrokuje nemogućnost sistemskog djelovanja na polju uređenja arhivskog poslovanja. Većina drugih općina imaju uređeno arhivsko poslovanje, osim manjeg broja istih, kao što je npr. Općina Čelić ili Kalesija, koje su u fazi uređenja arhivskog poslovanja.

11 Tako npr. općine Tuzla i Živinice koje su bile školski primjer neadekvatne arhivske opreme i prostora, danas mogu poslužiti kao pozitivni primjeri svim ostalim općinama.

općina (84%), preuzeta je i arhivska građa nastala u ratnom periodu. Značajno je napomenuti da je arhivska građa ratne provenijencije popisivana sumarno-analitički, što predstavlja iskorak, koji je mogao biti realizovan zahvaljujući dodatnoj edukaciji i dobroj stručnoj osposobljenosti arhivara.¹² Cjelokupna arhivska građa koja je bila predmetom preuzimanja je registraturno sređena, a za istu su urađeni i odgovarajući popisi. Ukupna količina preuzete arhivske građe organa lokalne samouprave iznosi 2.170,31 m¹ arhivske građe. Poređenja radi, do 2000-te godine preuzeta je samo arhivska građa Općine Tuzla, 1989. godine, ukupne količine cca 200 metara dužnih (bez popisa), te arhivska građa Općine Gračanica, preuzeta 1995. godine, ukupne količine 100 metara dužnih.

Umjesto zaključka

Na osnovu analize uređenosti arhivskog poslovanja može se zaključiti da su stručni arhivski kadrovi jako važan i u većini slučajeva presudan faktor u uređenju arhivskog poslovanja. Naravno, da bi stručnost i znanje arhivara došla do izražaja, moraju postojati određene pretpostavke, koje se prvenstveno odnose na prostor i opremu. Arhivari se danas, s obzirom na stručnost, uključuju i u najsloženije poslove koji se odnose na valorizaciju registraturne građe, što je svakako rezultat njihove stručnosti i iskustva. Međutim, pitanje uređenosti arhivskog poslovanja zahtijeva kontinuirane procese, koje s vremenom zahtijevaju i dodatna znanja i iskustva. Stoga je pitanje edukacije i usvajanja novih znanja, proces koji kontinuirano mora bit prisutan. U tom smislu Arhiv Tuzlanskog kantona, stalno organizuje edukativne sadržaje s ciljem upoznavanja arhivara sa novim dostignućima na polju arhivistike. To se naročito odnosi na segment informacionih tehnologija, koje su s obzirom na brz tehnološki razvoj, generator mnogih novina i promjena, a naročito u arhivistici. Stoga će usvajanje novih znanja u sferi informacionih tehnologija, u budućnosti biti neminovno. S druge strane evropske norme i smjernice nas svakako vode u smjeru stalnog učenja, usvajanja i primjene novih znanja i iskustava. Stoga arhivari u budućnosti trebaju biti ne samo osobe za uređenje arhivskog poslovanja, nego inicijatori novih ideja, a koji će na temelju važećih propisa olakšati i učiniti efikasnijim njihov rad, a sami tim i rad organa lokalne samouprave.

12 U JU Arhiv TK Tuzla preuzeta je arhivska građa slijedećih općina: Općina Tuzla (1955.-1980. i 1992.-1995.) u ukupnoj količini 579,21 m¹, Općina Lukavac (1948.-1980. i 1992.-1995.) ukupne količine 244 m¹; Općina Banovići (1946.-1977.) ukupne količine 203 m¹; Općina Srebrenik (1947.-1978. i 1992.-1995.) ukupne količine 168 m¹; Općina Kalesija (1901.-1975. i 1992.-1995.) ukupne količine 21 m¹; Općina Živinice (1941.-1973. i 1992.-1995.) ukupne količine 235 m¹; Općina Gradačac (1915.-1980. i 1992.-1995.) ukupne količine 225 m¹; Općina Kladanj (1945.-1976. i 1992.-1995.) ukupne količine 145 m¹; Općina Gračanica (1955.-1980. i 1992.-1995. godina) ukupne količine 292 m¹; Općina Doboj Istok (1992.-1995.) ukupne količine 1,6 m¹; Općina Teočak (1992.-1995.) ukupne količine 2,5 m¹ i Općina Sapna-Zvornik (1992.-1995.) ukupne količine 36 m¹. Vidi: Izet Šabotić, Nermana Hodžić i Selma Isić, *Vodič kroz arhivske fondove i zbirke Arhiva Tuzlanskog kantona*, Tuzla 2012., str. 98.-117. Arhivska građa ratne provenijencije nije preuzeta od Općina Banovići i Čelić.

Summary

Based on the analysis of archival arrangement of business it can be concluded that the professional archival staff is very important and in most cases, a crucial factor in the regulation of archival operations. Of course, that expertise and knowledge archivists came to the fore, there must be some conditions, which are primarily related to premises and equipment. Archivists today, given the expertise, including in the most complex tasks related to the evaluation of current records, notably as a result of their expertise and experience. However, the question of organization of archival operations requires a continuous process, which eventually require additional knowledge and experience. Therefore, the issue of education and the adoption of new knowledge is a process that must be continuously present. In this sense Archives of Tuzla Canton is constantly organizing educational activities aimed at informing archivists with the achievements in the field of archival science. This especially applies to the segment of information technology, which are due to the rapid technological development, the generator of many innovations and changes, particularly in the archival science. Therefore, the acquisition of new knowledge in the sphere of information technologies in the future will be inevitable. On the other hand the European standards and guidelines certainly lead us in the direction of continuous learning, adoption and application of new knowledge and experiences. Therefore archivists in the future should not be just people arranging archival operations, but also the initiators of new ideas, which will be based on the existing regulations to facilitate and make more effective their work, and their own team and the work of local government.

Behar

List za pouku i Zabavu

1900—1911

DJELATNICI ZADUŽENI ZA GRADIVO KATEGORIZIRANIH STVARATELJA - STRUKTURA I STRUČNA OSPOSOBLJENOST

Abstrakt: *Pružanje stručne pomoći u upravljanju i zaštiti dokumentacije jedna je od osnovnih zadaća Hrvatskog državnog arhiva, kao i područnih arhiva u Republici Hrvatskoj. U svrhu polaganja stručnog ispita te kontinuiranog educiranja i usavršavanja djelatnika u pismohranama, redovno se organiziraju tečajevi, seminari, radionice i drugi edukacijski programi iz svih područja arhivske struke. U radu će biti prikazani pregledni podaci o strukturi djelatnika zaduženim na poslovima zaštite i obrade arhivskoga i registraturnoga gradiva u kategoriziranim tijelima u R Hrvatskoj, te njihovoj stručnoj osposobljenosti.*

Ključne riječi: *Djelatnici u pismohrani, kategorizirani stvaratelji, stručno osoblje, edukacijski programi, stručno usavršavanje, stručni ispit, zaštita i obrada dokumentacije.*

Uvod

U današnje vrijeme većina kategoriziranih stvaratelja arhivskog i registraturnog gradiva suočava se s osnovnim problemom nedovoljnog broja stručnog osoblja koji bi se bavio obradom i zaštitom dokumentacije. Ono što treba svim kategoriziranim tijelima su stručne kompetencije i dovoljan broj djelatnika za obavljanje odgovarajućih arhivskih poslova. Radi velike količine spisa koje svakodnevno nastaju kod stvaratelja i imatelja arhivskog i registraturnog gradiva dolazi i do svijesti o važnosti posla pravilnog rukovanja, pohrane, evidentiranja i zaštite arhivskoga i registraturnoga gradiva. Potreba za osposobljavanjem i usavršavanjem djelatnika u pismohranama kategoriziranih stvaratelja danas je osobito važno zbog bržeg ritma promjena u načinu rada, uvođenjem novih tehnologija i općenito promjena u okruženjima u kojima se arhivska struka trenutno nalazi.

Pružanje stručne pomoći u upravljanju i zaštiti dokumentacije jedna je od osnovnih zadaća Hrvatskog državnog arhiva, kao i područnih arhiva u Republici Hrvatskoj. U svrhu polaganja stručnog ispita, te kontinuiranog educiranja i usavršavanja djelatnika u pismohranama, redovno se organiziraju tečajevi, seminari, radionice i drugi edukacijski programi iz svih područja arhivske struke.

U radu će biti prikazani pregledni podaci o strukturi djelatnika zaduženim na poslovima zaštite i obrade arhivskoga i registraturnoga gradiva u kategoriziranim tijelima u R. Hrvatskoj, te njihovoj stručnoj osposobljenosti. Također, u radu će biti analizirani različiti edukacijski programi koje trenutno nude nadležne arhivske ustanove, u svrhu stjecanja osnovnih znanja i vještina potrebnih u svakodnevnom rukovanju i obradi dokumentacije. Na kraju ću pokušati dati i praktične smjernice za pravilno oblikovanje i razvrstavanje spisa, vođenju uredskih evidencija, organizaciji i praćenju spisa, te drugih poslova vezani uz zaštitu i obradu dokumentacije.

Struktura djelatnika zaduženih na poslovima zaštite i obrade arhivskoga i registraturnoga gradiva

S obzirom da za radna mjesta djelatnika u pismohranama ne postoji redovno zanimanje niti školovanje, već se radi o doškolovanju, stvaratelji i imatelji javnoga i kategoriziranog privatnoga arhivskog i registraturnog gradiva moraju zadužiti određene radnike za obavljanje poslova primarne zaštite i poslove predaje gradiva arhivu.¹ U suradnji s nadležnim arhivom rješenje su pronašli u osoblju koje je bilo zaduženo na organizaciji i vođenju cjelokupnog rada općih, pravnih i kadrovskih poslova, te poslova pisarnice i pismohrane. Takvo osoblje u svojem svakodnevnom radu bilo je upoznato sa uredskim poslovanjem i upravljanjem spisima od trenutka njihova nastanka do konačne pohrane u pismohranu.

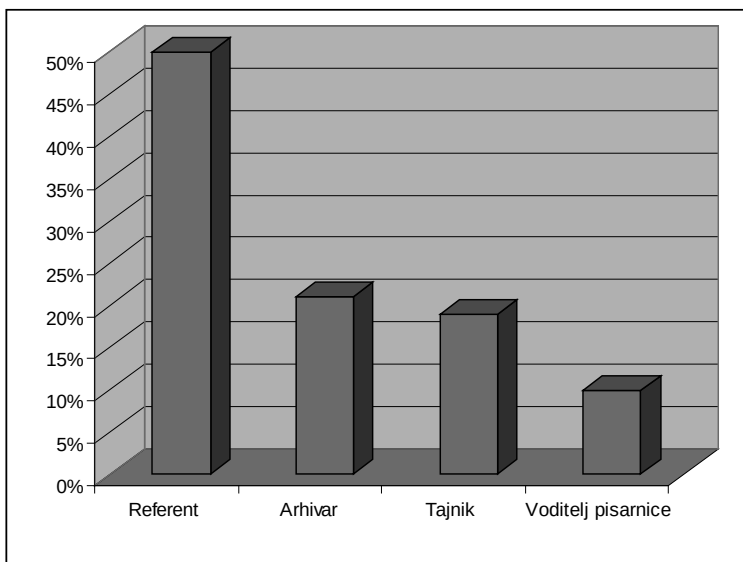
Zaduženi djelatnici za poslove zaštite i obrade arhivskog i registraturnog gradiva u ustanovama sistematizirani su na različitim radnim mjestima, a najčešće su to ovi radnici: referent (administrativni referent, upravni referent, referent za kadrovske poslove, referent u arhivi), arhivar, tajnik, voditelj pisarnice, voditelj općih, pravnih i kadrovskih poslova, daktilograf, stručni suradnik za arhivu, knjigovođa, knjižničar, dokumentarist i računovođa. U novije vrijeme pojavljuju se i drugi profili djelatnika kao što su: informatički referent i tehničar za obradu podataka.²

Četiri najzastupljenija profila djelatnika koji polažu stručni ispit za djelatnike u pismohranama su: referent, arhivar, tajnik, voditelj pisarnice, voditelj općih, pravnih i kadrovskih poslova. Radne zadaće ovih radnih mjesta omogućuju savladavanje problematike upravljanja gradivom u svojoj ustanovi. Svakako, neka radna mjesta prije pristupanju samom ispitu omogućuju bolje razumijevanje uredskog poslovanja i vođenje uredskih evidencija, dok druga pak sam način tehničkog opremanja i pohranjivanja gradiva.³

1 Čl. 8. Zakona o arhivskom gradivu i arhivima "NN" br. 105/97.

2 Kristijan Karajić, 15 godina djelatnika u pismohranama – tipologija i tendencije, radovi s *Trećeg kongresa hrvatskih arhivista „Arhivi, uprava i razvoj“*, Osijek 2009., str. 373.

3 Ibid, str. 374

Grafikon 1. Četiri najzastupljenija profila djelatnika s položenim stručnim ispitom za djelatnike u pismohranama u R Hrvatskoj (razdoblje od 1993. -2011.g.)

Analizirajući stvaratelje javnoga i privatnoga arhivskoga gradiva koji su sa najvećim brojem djelatnika pristupili stručnom usavršavanju i polaganju ispita, dolazimo do ovakvih podataka: najveći broj djelatnika s položenim stručnim ispitom za djelatnike u pismohranama zaposlen je u državnim upravnim organizacijama, slijede: prosvjeta i školstvo, gospodarske ustanove, zatim: središnja tijela državne uprave, gradovi, općine i županijska tijela, privatna poduzeća, pravosudna tijela, kulturne i znanstvene ustanove, novčarske ustanove.

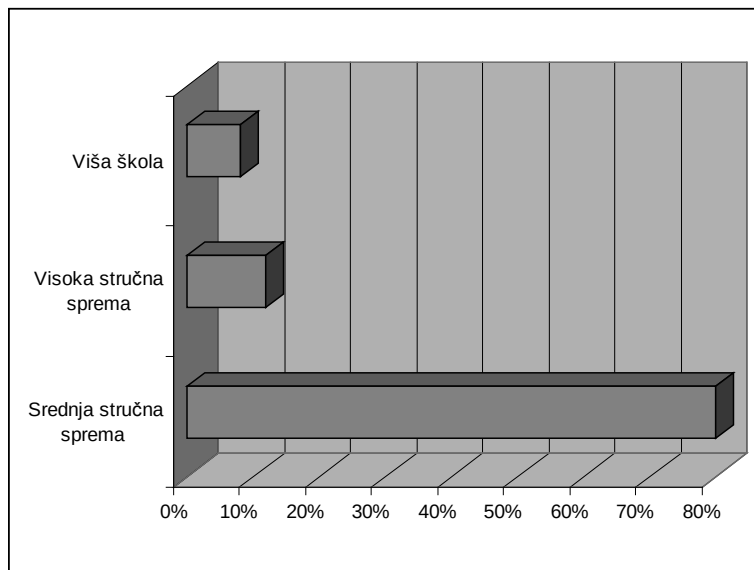
Danas, velika većina kategoriziranih stvaratelja još uvijek nema zaduženih djelatnika za djelokrug pismohrane, dok neke veće gospodarske ustanove i neka središnja tijela državne uprave u R Hrvatskoj imaju i po nekoliko stručno osposobljenih djelatnika.

Stručna osposobljenost djelatnika

Kako bi djelatnici mogli pristupiti stručnom ispitu moraju imati najmanje srednju stručnu spremu kako je i propisano u članku 8. Zakona o arhivskom gradivu i arhivima.⁴ Analizirajući školsku spremu, od ukupnog broja djelatnika koji su pristupili stručnom ispitu u razdoblju od 1993.–2011. godine, sa završenom srednjom školom je 80%, s fakultetom 12%, a s višom školom 8%. Od fakulteta i škola koje

4 "NN" br. 105/97.

su djelatnici prethodno završili, najzastupljeniji su: Pravni, Filozofski i Ekonomski fakultet, a od viših škola: Viša upravna škola i Viša ekonomska škola, te srednje škole raznih profila.⁵

Grafikon 2. Školska sprema djelatnika s položenim stručnim ispitom za djelatnike u pismohranama u R Hrvatskoj (razdoblje od 1993. -2011. g.)

Najbolje rezultate na stručnom ispitu postižu djelatnici sa visokom i višom stručnom spremom, odnosno djelatnici koji su zaposleni na rukovodećim mjestima unutar ustanove zaposlenja. Razumljivo je da ta radna mjesta omogućavaju bolje razumijevanje najsloženijih uredskih poslova. Uglavnom su to djelatnici na radnim mjestima: tajnici ustanova, voditelji pisarnica te voditelji općih, pravnih i kadrovskih poslova.

Treba napomenuti kako u Zakonu o arhivskom gradivu i arhivima, pa tako ni u Pravilniku o stručnom usavršavanju i provjeri stručne osposobljenosti djelatnika u pismohranama⁶ još uvijek nije jasno definirano koji to točno djelatnici moraju pristupiti ispitu i na kojem postojećem sistematiziranom radnom mjestu moraju raditi, osim da moraju imati najmanje srednju stručnu spremu i položen stručni ispit za djelatnike u pismohranama.⁷ Danas, u većini slučajeva kategorizirane ustanove suočene su sa osnovnim problemom – koje radnike moraju poslati na stručno osposobljavanje i koju razinu prethodnog osnovnog obrazovanja u području zaštite i obrade arhivskoga i registraturnoga gradiva moraju posjedovati. Jedina radna mjesta

⁵ Ibid, str. 375

⁶ "NN" br. 93/04.

⁷ Ibid, str. 379

koja od početka imaju jasno definiran opis poslova u području zaštite i obrade gradiva su arhivari, ali takvih radnih mjesta u većini ustanova nema, ili ih nema dovoljno.

Najkvalitetnije osoblje za polaganje stručnog ispita za djelatnike u pismohranama nalazimo na ovim sistematiziranim radnim mjestima: tajnik/ce ustanova, arhivar, voditelj pisarnice, voditelj općih, pravnih i kadrovskih poslova, te referent u pisarnici i pismohrani.

Da bi se izbjegli slučajevi da ispit polažu radnici koji osim poslova u pismohrani obavljaju i poslove skladištara, vozača i domara, nužno je neke odredbe u Pravilniku o stručnom usavršavanju i provjeri stručne osposobljenosti djelatnika u pismohranama izmijeniti. Takva radna mjesta posjeduju površno i nedovoljno znanje u rukovanju s dokumentacijom i modernim informacijskim tehnologijama.

Edukacijski programi

Potreba za osposobljavanjem i usavršavanjem djelatnika u pismohranama kategoriziranih stvaratelja danas je osobito važna zbog bržeg ritma promjena u načinu rada, uvođenjem novih tehnologija i općenito promjena u okruženjima u kojima se arhivska struka trenutno nalazi. Razvojem novih tehnologija i informatizacije službe, postavljaju se i dodatni zahtjevi pred djelatnicima u pismohrani. Kako bi se odgovorilo tim novim zahtjevima, permanentno se treba ulagati u školovanje djelatnika u pismohranama. Da bi djelatnik bio potpun u svome radu, mora poznavati svaki segment poslovanja te u svome radu biti stručnjak.

Ako se poslovna aktivnost želi podići na višu razinu, osim permanentne edukacije zaduženih djelatnika za poslove pismohrane nužno je organizirati i edukacije na razini najviših čelnika ustanova/poduzeća.

Pružanje stručne pomoći u upravljanju i zaštiti dokumentacije jedna je od osnovnih zadaća Hrvatskog državnog arhiva, kao i područnih arhiva u Republici Hrvatskoj. U svrhu polaganja stručnog ispita te kontinuiranog educiranja i usavršavanja djelatnika u pismohranama, redovno se organiziraju tečajevi, seminari, radionice i drugi edukacijski programi iz svih područja arhivske struke.

U područnim arhivima redovno se održavaju tečajevi za djelatnike u pismohranama koji pokrivaju cjelovita područja, kao što su: arhivsko zakonodavstvo, uredsko poslovanje i spisovodstvo, sređivanje i opis gradiva, zaštita gradiva i uređenje pismohrane, organizacija rada pismohrane, vrednovanje gradiva i utvrđivanje rokova čuvanja, te dostupnost i korištenje dokumentacije. Najaktivniji arhivi u tom području su: Državni arhiv u Zagrebu, Državni arhiv u Rijeci, Državni arhiv u Zadru, Državni arhiv u Splitu, Državni arhiv u Dubrovniku, Državni arhiv u Pazinu i Državni arhiv u Sisku.

U Hrvatskom državnom arhivu su se početkom 2012. god. pokrenuli osnovni i napredni programi za osposobljavanje i stručno usavršavanje osoba koje rade u uredskom poslovanju, dokumentacijskim službama ili sudjeluju u obradi i zaštiti poslovne ili službene dokumentacije. Programi omogućuju stjecanje osnovnih znanja

i praktičnih vještina potrebnih u svakodnevnom rukovanju i obradi dokumentacije u upravi, javnim službama i privatnom sektoru. Sadržaji programa obuhvaćaju ove cjeline: osnove uredskog poslovanja, sređivanje i popisivanje dokumentacije, vrednovanje arhivskog gradiva, zaštitu i čuvanje gradiva, upravljanje elektroničkim dokumentima, komunikacijske vještine u uredskom poslovanju, te praktičan rad na obradi spisa. Programi se izvode kao klasična ili konzultativno-instruktivna nastava, a provode kroz vježbe i praktičan rad. Po završetku Programa stječe se stručno zvanje spisovodstvenog službenika koje se upisuje u radnu knjižicu. Do 2012. god. i Hrvatski državni arhiv je redovno odražavao pripreme tečajeva za polaganje stručnog ispita za zaštitu i obradu arhivskog gradiva.

Treba spomenuti i seminare koje ne održavaju nadležne arhivske ustanove već nadležno Ministarstvo uprave Republike Hrvatske, a služi za pripremu polaganja Državnog stručnog ispita. Državni stručni ispit sastoji se od dva dijela – opći i posebni. Opći dio ispita sastoji se od provjere znanja iz slijedećih predmeta: a) Ustavno uređenje; b) Sustav državne uprave; c) Službenički odnosi; d) Sustav lokalne i regionalne samouprave; e) Upravni postupak i upravni sporovi; f) Uredsko poslovanje; g) Osnove sustava EU.⁸ Iz programa je vidljivo da samo jedan segment pokriva upravljanje zapisima/dokumentacijom – Uredsko poslovanje. Bilo bi dobro, ali i poželjno da se i u program državnog stručnog ispita uključe i predmeti vezani za obradu i zaštitu arhivskog gradiva.

U današnje vrijeme, arhivskim ustanovama, odnosno njihovim vanjskim službama najviše problema stvara upravo činjenica o neinformiranosti i neznanju odgovornih osoba kategoriziranih tijela. Kako bi se to promijenilo, nužno je educirati i najviše čelnike ustanova. Naravno, u praksi je to neizvedivo, jer većina čelnika nije zainteresirana za edukaciju koja se tiče poslova pisarnice i pismohrane. Kako bi se uključile i takve osobe na edukacije, obveza je svih arhivskih ustanova da putem svojih vanjskih službi redovito ukazuju na potrebu educiranja svih osoba koji su posredno ili neposredno uključene u upravljanju dokumentacijom svoje ustanove. Najveći problem za pravilno upravljanje dokumentacijom predstavljaju upravo čelnici ustanova koji svojim nerazumijevanjem i nepoznavanjem zakonskih propisa ne omogućavaju pravilno rukovanje dokumentacijom svoje ustanove.

Smjernice za pravilno rukovanje dokumentacijom

U ovom poglavlju pokušat ću dati kratke smjernice za pravilno rukovanje dokumentacijom, a koje mogu poslužiti svim djelatnicima zaduženim za gradivo svoje ustanove. Naravno, neću detaljno obrađivati problematiku cjelovitoga upravljanja arhivskim i registraturnim gradivom, već ću se zadržati na uputama koje mogu koristiti djelatnicima koji se žele upoznati s osnovnim postupanjima s gradivom i usvojiti najosnovnija znanja iz arhivske djelatnosti.

⁸ Mrežni izvor: [http://www.uprava.hr/Osnovne informacije o Državnom stručnom ispitu](http://www.uprava.hr/Osnovne%20informacije%20o%20Državnom%20stručnom%20ispitu)

Arhivsko zakonodavstvo

Sve odredbe o arhivskom gradivu i arhivima, registraturnom gradivu i uredskom poslovanju sadržane su u dvije grupe pravnih akata: u zakonima i provedbenim propisima o arhivskoj djelatnosti i u zakonima i provedbenim propisima o stvarateljima arhivskog gradiva.

Arhivski propisi koji se odnose na sve kategorizirane stvaratelje i imatelje arhivskog i registraturnog gradiva u R Hrvatskoj su:

- a) Zakon o arhivskom gradivu i arhivima⁹
- b) Pravilnik o predaji arhivskoga gradiva arhivima¹⁰
- c) Pravilnik o zaštiti i čuvanju arhivskog i registraturnog gradiva izvan arhiva¹¹
- d) Pravilnik o stručnom usavršavanju i provjeri stručne osposobljenosti djelatnika u pismohranama¹²
- e) Pravilnik o vrednovanju te postupku odabiranja i izlučivanja arhivskog gradiva¹³

Temeljni je Zakon o arhivskom gradivu i arhivima¹⁴ u kojem su regulirana obveze stvaratelja i imatelja arhivskog gradiva, pitanja zaštite i korištenja arhivskoga gradiva, ustroja arhivske službe u Republici Hrvatskoj kao i mehanizmi pravne zaštite.

Svi arhivski propisi dostupni su na mrežnim stranicama Narodnih novina d.d. (www.nn.hr) i Arhinet sustava: [http://arhinet.arhiv.hr/Stvaratelji/Upravljanje dokumentacijom](http://arhinet.arhiv.hr/Stvaratelji/Upravljanje_dokumentacijom). Za dodatne informacije vezane za arhivsko zakonodavstvo može se koristiti i Priručnik iz arhivistike – I. dio, autora Joze Ivanovića, poglavlje: „Arhivsko i srodno zakonodavstvo“.¹⁵ Poželjno je poglavlje iz Priručnika za zaštitu o obradu arhivskog gradiva: „Pravni okvir zaštite i obveze stvaratelja i imatelja arhivskog gradiva, autorice Pavice Antolović i Vlatke Lemić“.¹⁶

Priručnici se mogu nabaviti u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, ili se mogu kupiti putem narudžbenice. Više informacija na: www.arhiv.hr / *Javne usluge*.

Uredsko poslovanje

Uredsko poslovanje čine poslovi na organizaciji dokumenata u sklopu službene korespondencije. Svrha uredskog poslovanja je pretraživanje. Osnovni

9 “NN” br. 105/97., 64/00., 65/09.

10 “NN” br. 90/02.

11 “NN” br. 63/04., 106/07.

12 “NN” br. 93/04.

13 “NN” br. 90/02.

14 “NN” br. 105/97.

15 Jozo Ivanović, *Priručnik iz arhivistike – I. dio*, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2010.

16 *Stručni ispit za zaštitu i obradu arhivskog gradiva – Priručnik, II. izdanje*, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2010.

postupci u uredskom poslovanju su: primanje i pregled akata, razvrstavanje, registracija, upisivanje i evidentiranje akata.

Sva središnja tijela državne uprave, jedinice lokalne uprave i samouprave, te pravne osobe s javnim ovlastima u R Hrvatskoj dužna su voditi uredsko poslovanje u skladu s Uredbom o uredskom poslovanju¹⁷ i Pravilnikom o jedinstvenim klasifikacijskim oznakama stvaralaca i primalaca akata.¹⁸ Za stvaratelje koje Uredba o uredskom poslovanju ne obavezuje, poželjno je donošenje i poštivanje internih propisa o uredskom poslovanju, u cilju stvaranja kvalitetnog sustava. Donošenje takvih propisa zakonska je obveza sukladno čl. 17. i 18. Pravilnika o zaštiti i čuvanju arhivskog i registraturnog gradiva izvan arhiva.¹⁹

Uredba o uredskom poslovanju²⁰ dostupna je na mrežnim stranicama Narodnih novina d.d. (www.nn.hr), a Pravilnik o jedinstvenim klasifikacijskim oznakama stvaralaca i primalaca akata²¹ na mrežnoj stranici <http://cadial.hidra.hr>. Preporuča se i Standardni projekt elektroničkog uredskog poslovanja (SPEUP) - Verzija 1.0 iz 2010. god. Dostupan je na mrežnoj stranici: <http://ehrvatska.neomedia.hr/hr>.

Fizičko - tehnička zaštita arhivskoga gradiva

Svaki kategorizirani stvaratelj i imatelj arhivskog gradiva u R Hrvatskoj dužan je osigurati primjeren prostor i opremu za smještaj i zaštitu arhivskoga i registraturnog gradiva. Materijalna (fizičko-tehnička) zaštita arhivskoga i registraturnog gradiva obuhvaća fizičko-tehničku zaštitu od oštećenja, uništenja ili nestanka.

Arhivsko se gradivo čuva u optimalnim uvjetima, a oni znače isključivanje svih štetnih utjecaja, pravilan odabir zaštitne ambalaže, pravilno rukovanje s dokumentacijom, zaštitu izvornog arhivskog gradiva kopiranjem na druge medije i sl.

Odgovarajućim prostorom za pohranu arhivskoga i registraturnog gradiva smatraju se prostorije koje su suhe, prozirne, osigurane od požara i krađe, udaljene od mjesta otvorenog plamena i od prostorija u kojima se čuvaju lako zapaljive tvari, bez vodovodnih, kanalizacijskih, plinskih i električnih instalacija te razvodnih vodova i uređaja centralnog grijanja bez odgovarajuće zaštite, uključujući i zaštitu od nadolaska nadzemnih i podzemnih voda.

Pravilnikom o zaštiti i čuvanju arhivskog i registraturnog gradiva izvan arhiva²² uređuju se uvjeti čuvanja i zaštite javnog arhivskog i registraturnog gradiva izvan arhiva i privatnog arhivskog gradiva za koje je utvrđeno da ima svojstva

17 "NN" br. 7/09.

18 "NN" br. 38/88.

19 "NN" br. 63/04., 106/07.

20 "NN" br. 7/09.

21 "NN" br. 38/88.

22 "NN" br. 63/04., 106/07.

kulturnog dobra, a dostupan je na mrežnoj stranici Narodnih novina d.d. (www.nn.hr). Također, preporuča se i Priručnik za polaganje stručnog ispita za zaštitu i obradu arhivskog gradiva – poglavlje: „Zaštita arhivskog gradiva“, autorice Tatjane Mušnjak. Priručnik se može nabaviti u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, ili se može kupiti putem narudžbenice. Više informacija na: www.arhiv.hr / *Javne usluge*.

Sređivanje i tehničko opremanje arhivskoga gradiva

Arhivsko gradivo se može srediti i opisati na različite načine – ovisno o zadanom cilju i sukladno pravilima koja pomažu kod sređivanja, a nazivaju se arhivističkim načelima. Gradivo treba biti sređeno tako da korisniku struktura bude pregledna i razumljiva, a da se gradivom lako upravlja.

Arhivsko se gradivo organizira u dokumentacijske zbirke ili cjeline. Dokumentacijsku zbirku ili cjelinu čini arhivsko gradivo nastalo djelovanjem istoga stvaratelja, zbirka dokumentacije određene vrste ili namjene ili dokumentacija nastala obavljanjem određene djelatnosti. Dokumentacijska zbirka ili cjelina u pravilu se oblikuje sukladno izvornoj organizaciji, odnosno klasifikaciji dokumentacije koju sadrži.

U praksi su najčešće četiri razine na kojima se obavlja sređivanje: fond, serija, predmet (dosije) i pojedinačni dokument. Na početku postupka sređivanja treba obaviti osnovni uvid u gradivo – njegov sadržaj, porijeklo i stanje. Osim uvida u samo gradivo, treba proučiti popise, primopredajne zapisnike i drugu dokumentaciju koja sadržava informacije o gradivu.

Arhivsko gradivo mora biti tehnički opremljeno i oblikovano u arhivske jedinice. Arhivska se jedinica obvezno ulaže u zaštitni omot ili drugu prikladnu ambalažu. Tako uložene u zaštitni omot, odlažu se u tehničke jedinice (mapa, fascikl, arhivska kutija i dr.).

Pravilnikom o zaštiti i čuvanju arhivskog i registraturnog gradiva izvan arhiva²³ uređen je način organizacije i evidentiranja arhivskog i registraturnog gradiva, te način tehničkog opremanja i odlaganja gradiva. Pravilnik je dostupan na mrežnoj stranici Narodnih novina d.d. (www.nn.hr). Preporuča se i Priručnik za polaganje stručnog ispita za zaštitu i obradu arhivskog gradiva – poglavlje „Sređivanje i opis arhivskoga gradiva“, autorice Meline Lučić. Isto tako, korisno je koristiti i Priručnik iz arhivistike – I. dio, autora Joze Ivanovića, poglavlje: „Arhivsko gradivo/ Arhivistička načela“. Priručnici se mogu nabaviti u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, ili se mogu kupiti putem narudžbenice (www.arhiv.hr / *Javne usluge*).

23 “NN” br. 63/04., 106/07.

Dostava popisa gradiva nadležnom arhivu

Temeljem čl.7. st.2. Zakona o arhivskom gradivu i arhivima²⁴ svaki kategorizirani stvaratelj i imatelj arhivskog i registaturnog gradiva dužan je dostaviti nadležnom arhivu popis cjelokupnoga gradiva, u svim segmentima poslovanja.

Pravilnikom o dopunama Pravilnika o zaštiti i čuvanju arhivskog i registraturnog gradiva izvan arhiva²⁵ uveden je novi način dostave popisa dokumentacijskih zbirki i gradiva koje one sadrže, tako da se oni nadležnom arhivu dostavljaju u elektroničkom obliku. Dostava u elektroničkom obliku omogućuje ažurno vođenje evidencija gradiva i znatno poboljšava mogućnosti pretraživanja i iskoristivost podataka, bez suvišnog ispisa i prepisivanja podataka. Predviđena su dva načina dostave navedenih popisa u elektroničkom obliku: izravnim upisom u bazu podataka nadležnog arhiva (Arhinet sustav) ili u obliku elektroničkog obrasca (xml datoteke sa strukturiranim podacima popisa) koji utvrđuje Hrvatski državni arhiv u Zagrebu.

Zakon o arhivskom gradivu i arhivima²⁶ i Pravilnik o dopunama Pravilnika o zaštiti i čuvanju arhivskog i registraturnog gradiva izvan arhiva²⁷ dostupni su na mrežnoj stranici Narodnih novina d.d. (www.nn.hr). Također, više informacija o samoj dostavi podataka u elektroničkom obliku i Arhinet sustavu dostupno je na mrežnoj stranici: http://arhinet.arhiv.hr/_Pages/Stvaratelji_DostavaPopisa.aspx. Preporuča se i Priručnik za polaganje stručnog ispita za zaštitu i obradu arhivskog gradiva – poglavlje: „Arhinet – nacionalni arhivski informacijski sustav“, autorice Vlatke Lemić. Priručnik se može nabaviti u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, ili se može kupiti putem narudžbenice (www.arhiv.hr / Javne usluge).

Odabiranje i izlučivanje gradiva

Odabiranje arhivskog gradiva je postupak kojim se iz registraturnog gradiva temeljem utvrđenih propisa odabire arhivsko gradivo za trajno čuvanje. Izlučivanje je postupak kojim se iz neke cjeline gradiva izdvajaju jedinice čiji je utvrđeni rok čuvanja istekao.

Svaki kategorizirani stvaratelj gradiva obavezan je redovito provoditi izlučivanje gradiva čiji je rok čuvanja istekao, a najkasnije 5 godina od posljednjeg provedenog postupka.

Postupak odabiranja i izlučivanja obavlja se temeljem Pravilnika o vrednovanju te postupku odabiranja i izlučivanja gradiva²⁸ Pravilnik je dostupan na mrežnoj stranici Narodnih novina d.d. (www.nn.hr). Preporuča se i Priručnik za polaganje

24 “NN” br. 105/97., 64/00., 65/09.

25 “NN” br. 106/07.

26 “NN” br. 105/97., 64/00., 65/09.

27 “NN” br. 106/07.

28 “NN” br. 90/02.

stručnog ispita za zaštitu i obradu arhivskog gradiva – poglavlje: „Odabiranje i izlučivanje gradiva“, autora Siniše Lajnerta.

Predaja gradiva nadležnom arhivu

Imatelji javnoga arhivskoga gradiva predaju gradivo nadležnom arhivu u skladu sa odredbama Zakona o arhivskom gradivu i arhivima.²⁹ Arhivi mogu preuzeti i privatno arhivsko gradivo od pravnih i fizičkih osoba ako im one to gradivo daruju, daju na pohranu ili ponude na otkup.

Javno arhivsko gradivo predaje se nadležnom arhivu u roku koji u pravilu ne može biti dulji od 30 godina od njegova nastanka. Prije predaje nadležnom arhivu, stvaratelji, odnosno imatelji, dužni su obaviti odabiranje i sređivanje gradiva.

Pravilnikom o predaji arhivskog gradiva arhivima³⁰ utvrđen je način predaje javnoga i privatnoga arhivskoga gradiva arhivima. Pravilnik je dostupan na mrežnoj stranici Narodnih novina d.d. (www.nn.hr). Korisne informacije mogu se pronaći i u Priručniku za polaganje stručnog ispita za zaštitu i obradu arhivskog gradiva – poglavlje: „Predaja arhivskoga gradiva arhivima“, autora Boruta Gulića.

Elektronički dokumenti

Elektronički dokument je bilo koji elektronički medijski sadržaj (osim računalnih programa i sistemskih datoteka) koji je namijenjen korištenju u elektroničkom ili pisanom obliku. Dokumenti u elektroničkom obliku mogu sadržavati hipertekst, te koristiti zvučne efekte i animacije. Elektronički dokumenti čine svakodnevnu suvremenog života koja se brzo razvija.

U organizacijama koje stvaraju dokumente i upravljanju njima koriste se razne vrste elektroničkih uredskih sustava. Takvi dokumentacijski sustavi jamče održavanje i zaštitu autentičnih, pouzdanih i dostupnih dokumenata kroz vrijeme.

Svaka kategorizirana ustanova mora prihvatiti i čuvati elektroničke dokumente o svojim poslovnim funkcijama da bi udovoljili poslovnim potrebama i pravnim zahtjevima. Glavna svrha stvaranja i upravljanja takvih dokumenata je osiguranje dokazne vrijednosti.

Ukratko, da bi podržavao poslovne funkcije i osiguravao dokaznu vrijednost, elektronički dokument mora imati nekoliko bitnih značajki: autentičnost, pouzdanost, cjelovitost i iskoristivost. Uloga djelatnika zaduženih za gradivo svoje ustanove je da ove značajke primjene i u praksi.

29 “NN” br. 105/97., 64/00., 65/09.

30 “NN” br. 90/02.

Dodatne informacije mogu se pronaći u „Elektronički dokumenti: Priručnik za arhiviste – studije“, ICA, 2005. g. i ISO normi 15489-1:2001. Materijali se mogu nabaviti u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu (www.arhiv.hr).

Zaključak

Kategorizirane ustanove u Republici Hrvatskoj raspolažu razmjerno malobrojnim osobljem koje je osposobljeno za rukovanje dokumentacijom svoje ustanove. U današnje vrijeme, većina bi kategoriziranih ustanova najradije zaposlila novu osobu sa traženim kompetencijama i riješila problem upravljanja gradivom svoje ustanove. Međutim, to često nije moguće, jer se posljednjih godina u R Hrvatskoj ne otvara puno radnih mjesta već upravo zatvara. Također, na tržištu postoji i mali broj osoblja s potrebnim vještinama i znanjima u upravljanju dokumentacijom. Jedini kadar koji je trenutno osposobljen za obavljanje takvih poslova su arhivisti i djelatnici u pismohranama s položenim stručnim ispitom za zaštitu i obradu arhivskog i registraturnog gradiva, a takav kadar je već zaposlen u svojim ustanovama.

Kako bi se riješio problem nedovoljno kvalificiranog kadra, nužna je još veća suradnja nadležnih arhivskih ustanova i kategoriziranih tijela. Jedno od glavnih ograničenja obrazovne strukture djelatnike u kategoriziranim tijelima je i vrlo skromna ponuda obrazovanja. Arhivska zajednica se mora potruditi da osigura što više programa kontinuiranog obrazovanja namijenjen djelatnicima koji su zaduženi za obradu i zaštitu gradivom svoje ustanove, jer su oni već dio sustava i potrebno im je pružiti dobro znanje i poznavanje suvremenih trendova na područjima upravljanja zapisima, elektroničkih dokumenata, fizičko-tehničke zaštite gradiva itd. U programe bi trebalo uključiti i što više rukovodećeg kadra kategoriziranih tijela, jer veliki utjecaj na motiviranost pojedinca ima i organizacijska kultura i podrška koju organizacija pruža osoblju.

Prijenos znanja od arhivista od djelatnika u pismohranama ima velik utjecaj na opću razinu stručnih kompetencija.

Summary

Categorized institutions in the Republic of Croatia have relatively few staff who are trained to handle the documentation of an organization. Nowadays, most institutions prefer to hire a new person with the required competencies and to address the problem of managing their material facilities. However, it is often not possible because in the past years jobs did not open, but usually close. Also, the market there is also a small number of staff with the necessary skills and knowledge in the management of documentation. The only staff who is qualified to perform such

jobs as archivists and staff in registries with state exam for the care and treatment of archival and current records, and such staff are already employed in their institutions.

In order to solve the problem of insufficient qualified staff, it is necessary to even greater cooperation between the competent archival institutions and authorities categorized in Croatia. One of the major limitations of the educational structure of employees of the bodies was categorized and a modest supply of education. The archival community must strive to ensure that as many continuing education programs for employees who are responsible for processing and preservation of records of their institutions, because they are already part of the system and they need to provide good knowledge and understanding of contemporary trends in the areas of records management, electronic documents, physical and technical security material, etc. the programs should include as many managerial staff of the body categorized as a major influence on the motivation of the individual and the organization has a culture and an organization that provides support staff.

Knowledge transfer to an archivist of the staff in registries has a great impact on the general level of professional competence.

EDUKACIJA KONZERVATORSKO-RESTAURATORSKOG KADRA U OBLASTI ZAŠTITE PISANOG KULTURNOG NASLEĐA U SRBIJI

Abstrakt: Članak razmatra jedan od aktuelnih problema u zaštiti pisane kulturne baštine – neadekvatnu organizaciju školovanja i obrazovanja konzervatorsko-restauratorskog kadra. Istaknuta je potreba organizovanja multidisciplinarnog obrazovanja na akademskom nivou prema smernicama evropskih konzervatorskih organizacija: Evropske savezne organizacije ECCO (European Confederation of Conservator – Restorer’s Organizations) i Evropske mreže za konzervaciju, restauraciju, obrazovanje ENCoRE (European Network for Conservation – Restoration).

Ključne reči: Konzervator, restaurator, edukacija, pisano kulturno nasleđe i multidisciplinarni pristup.

Uvod

Da bi se mogli bolje uočiti problemi vezani za edukaciju u oblasti konzervacije, korisno je podsetiti se šta se očekuje od profesionalnog konzervatora-restauratora i koje mere treba preduzeti kako bi se upoznali sa savremenim naučnim i tehničkim dostignućima, koji se mogu primeniti u zaštiti arhivskih dokumenata i knjiga.

Prema *Profesionalnim smernicama Evropske savezne organizacije za konzervacije – restauracije ECCO (European Confederation of Conservator-Restorer’s Organizations)* koje su usvojene na Generalnoj skupštini u Briselu, 1. marta 2002. godine stoji:

„Konzervator-restaurator je profesionalac koji treba da ima obuku, znanje, veštine, iskustvo i razumevanje da deluje u cilju očuvanja kulturne baštine za dobrobit sadašnjih i budućih generacija. Konzervator-restaurator doprinosi percepciji, uvažavanju i razumevanju kulturne baštine u pogledu njegovog životnog konteksta i nasleđa, kao i fizičkih osobina. Preuzima odgovornost, vrši strateško planiranje, dijagnostička ispitivanja, pravljenje planova, predlaganje konzervatorsko-restauratorskih tretmana, tretmana preventivne zaštite, doprinosi stvaranju dokumentacije o zatečenom stanju ili intervencijama.“

Konzervacija i restauracija je kompleksna disciplina koja se veoma brzo razvija, tako da stručnjak u ovoj oblasti ima profesionalnu odgovornost da bude u toku

sa novim dostignućima i da obezbedi adekvatnu praksu u skladu sa etičkim normama profesije. Savremena konzervacija obuhvata timski rad između brojnih specijalističkih disciplina, kao i korišćenje svih resursa prirodnih i društvenih nauka. Stoga je školovanje konzervatora-restauratora složen i odgovoran posao.

Prema rečima Donatele Kavaceli iz Visokog instituta za konzervaciju u Rimu – ISCR: „Restauratoru - konzervatoru se danas priznaje uloga profesionalca sa autonomnom tehničkonoaučnom spremom koja se bazira na etičkom kodu i precizno definisanom ponašanju u odnosu na kulturno dobro, na poštovanju koncepta autentičnosti, reverzibilnosti, prepoznatljivosti zahvata restauracije, uz poštovanje istorije konzervacije i materijala kulturnog nasleđa“.

Razvoj konzervacije u poslednjih šezdeset godina, a posebno poslednje dve decenije ukazuje na proces profesionalizacije. Tokom ovog perioda nastali su mnogi akademski, studijski programi za konzervaciju i restauraciju kulturnog nasleđa.

Istorijat obrazovanja konzervatorskog kadra u Srbiji

Počeci savremene konzervacije u Srbiji datiraju s kraja XIX veka i vezuju se za *Društvo srpske slovesnosti* i *Srpsko učeno društvo* i njihova nastojanja da se sistematski proučavaju i zaštite srpske starine. U okviru *Društva srpske slovesnosti* pokrenuto je i nekoliko naučnih poduhvata, istraživanja istorijskih podataka u zemlji i inostranstvu tako da se, između ostalog, od manastira Hilandar tražilo obaveštenje o njegovim rukopisima i starinama. Ove aktivnosti se mogu smatrati prvim koracima srpske konzervatorske službe.

Posle stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca počelo se sa saniranjem spomenika kulture, pokretnih i nepokretnih, što se može videti iz raznih dopisa upućenih Ministarstvu prosvete, Ministarstvu vera i Kancelariji dvora.

Temelji konzervacije pisanog kulturnog nasleđa postavljeni su 1925. godine u Državnoj arhivi Srbije. Tadašnji upravnik Rista Odavić donosi iz Brisela „formule za restauraciju arhivskih dokumenata“, odnosno recepte i detaljne opise postupaka za restauraciju dokumenata različitog stepena oštećenosti. Na osnovu pojedinih zapisa, koji se čuvaju u Arhivu Srbije, kao što su „Predlog budžeta za 1928.–1929.“ i „Predlog budžeta za 1929.–1930.“, može se videti da je upravnik Državne arhive od Ministarstva prosvete tražio postavljenje preparatora, fotografa i restauratora, ali nije naišao na razumevanje nadležnih.

Organizovana i planska zaštita počinje da se ostvaruje odmah posle Drugog svetskog rata, kada su doneti važni pravni akti iz oblasti zaštite kulturnog nasleđa. Nadležno Ministarstvo prosvete poverava *Umetničkom muzeju u Beogradu* (Narodni muzej) poslove čuvanja i zaštite spomenika kulture, a u te svrhe se formira *Odeljenje za zaštitu i naučno proučavanje spomenika kulture*. Ubrzo potom, 1947. godine Odeljenje za zaštitu i naučno proučavanje spomenika kulture odvaja se od Umetničkog

muzeja i ustanovljava se prva institucija zaštite u Srbiji – *Zavod za zaštitu i naučno proučavanje spomenika Narodne Republike Srbije*.

Početkom 1953. godine Zavod dobija prvog stručnjaka za konzervaciju i restauraciju pisanog kulturnog nasleđa koji je specijalizirao u Public Record Office, u Londonu, tako da se moglo otpočeti sa konzervatorsko-restauratorskim radovima, kao i sa obukom novih kadrova. Konzervirano je više bakroreza rađenih za izložbu posvećenu Prvom srpskom ustanku pod vođstvom Karađorđa, razne povelje, pisma, mape, knjige, 11 rukopisa i jedan rukopis na pergamentu. Od tada datira značajna edukativna misija ove institucije. U Zavodu su održana tri kursa na kojima je za ručnu restauraciju osposobljen izvestan broj radnika koji će potom svoja znanja i umeća primenjivati po bibliotekama, arhivima i muzejima Srbije i drugih republika tadašnje SFRJ.

Savezni institut za zaštitu spomenika kulture osnovan je 1950. godine, a od 1963. godine nosi naziv *Jugoslovenski institut za zaštitu spomenika kulture*, i imao je značajnu ulogu u obrazovanju i usavršavanju konzervatorsko-restauratorskih kadrova. Prioritet rada Instituta bilo je školovanje stručnjaka za određene oblasti u svetski poznatim institucijama u Parizu, Briselu, Londonu i Rimu.

Posle osnivanja Laboratorije za konzervaciju i restauraciju Državnog arhiva FNRJ, angažovana su dva diplomirana hemičara koja su otpočela svoju obuku u *Hemijskom institutu Srpske akademije nauka*, a specijalizaciju su nastavili u Parizu (Atelje za konzervaciju dokumenata i knjiga pri Francuskom nacionalnom arhivu), Grenoblu (škola za hartiju) i na Institutu za patologiju knjige *Alfonso Galo* u Rimu.

Problemi u oblasti zaštite oštećene arhivske građe i načini njihovog rešavanja bili su i predmet brojnih stručnih savetovanja i konferencija. Tokom 80-ih godina prošlog veka u Jugoslaviji je sprovedena reforma školstva i u okviru Srednjeg usmerenog obrazovanja uvedena je struka arhivski preparator. U Beogradu su generacije učenika, uz teorijski, imale i praktični program rada, koji se odvijao u Arhivu Jugoslavije.

Pedagoški rad Arhiva Srbije je započeo 1979. godine, od kada su redovno održavana predavanja na tečaju za arhiviste i arhivske pomoćnike. Budući stručnjaci su upoznavani sa elementima indirektna i direktne zaštite, načinom rada u laboratoriji i tehnikama koje se primenjuju. Kadrovi za zaštitu pisanog kulturnog nasleđa iz bivše SFRJ sistematski su obučavani u laboratorijama Arhiva Jugoslavije, Arhiva Srbije i Narodne biblioteke Srbije.

Arhiv Jugoslavije

Prva i jedina visokoškolska institucija na kojoj se obrazovao konzervator-sko-restauratorski kadar sa prostora tadašnje Jugoslavije bio je Kulturološki fakultet na Cetinju. Ovaj fakultet je osnovan 1981. godine, s osnovnim ciljem da se usvoje znanja i dostignuća u zaštiti kulturnog nasleđa i da se obuče stručnjaci, koji bi se posvetili konzervaciji i restauraciji spomeničkog blaga preostalog posle razornog zemljotresa u Crnoj Gori, 15. aprila 1979. godine.¹ Kako bi se ispunili svi zahtevi struke studije su bile zasnovane na interdisciplinarnom principu, izučavanju prirodnih i humanističkih nauka, kao i na praktičnoj obuci koja je podrazumevala originalne predmete. O tome šta se očekivalo od budućeg profesionalca najbolje svedoče reči dekana Pavla Mijovića izgovorene na svečanom otvaranju fakulteta: *Samo se po sebi razumije da spremanje stručnjaka kojima je dužnost da vrate život ugroženom spomeniku pretpostavlja solidno istorijsko-umjetničko, etnoistorijsko i etnografsko obrazovanje kao neizbežnu predspremu za jedan veoma delikatan i odgovoran posao kojega će se prihvatiti uzimajući u ruke dokument istorije, spomenik naše prošlosti.*

Posle završenog četvorogodišnjeg školovanja na Kulturološkom fakultetu studenti su sticali zvanje diplomirani konzervator - restaurator. Međutim, sedam godina kasnije, Kulturološki fakultet – Odsjek za konzervaciju i restauraciju ukinut je i transformisan u Fakultet likovnih umjetnosti.

1 Zemljotresom je, prema tadašnjim statističkim podacima, na teritoriji Crne Gore oštećen 1641 nepokretni spomenik, 33.000 muzejskih eksponata u 18 muzeja i galerija, 238 arhivskih fondova sa 2000 dužnih metara arhivske građe i više hiljada primeraka iz knjižnih fondova.

O opravdanosti postojanja jedne takve institucije na ovim prostorima najbolje govori podatak da veliki broj njenih diplomiranih konzervatora-restauratora danas radi u vodećim institucijama zaštite kulturnog nasleđa celog regiona (arhivi, biblioteke, muzeji, galerije, zavodi za zaštitu spomenika kulture, Centralni institut za konzervaciju i dr.).

Zgrada francuskog poslanstva na Cetinju u kojoj je bio smešten Kulturološki fakultet

Postojeći edukativni programi

Danas u Srbiji još uvek ne postoji nijedan adekvatan program koji pruža visoko obrazovanje iz oblasti konzervacije i restauracije pisanog kulturnog nasleđa u Srbiji.

Preduslov da bi se neko bavio konzervacijom pisanog nasleđa u Srbiji jeste da ima završen neki od fakulteta na kojima se izučava konzervacija i restauracija, ili da ima fakultetsko obrazovanje biološkog, hemijskog ili tehnološkog usmerenja, i da posle određenog vremena provedenog u nekoj od konzervatorsko-restauratorskih laboratorija položi stručni ispit za zvanje konzervator. Ispit za zvanje konzervator pisane kulturne baštine se polaže u Narodnoj biblioteci Srbije, dok se zvanja viši konzervator i konzervator savetnik stiču u Narodnom muzeju u Beogradu.

Preparatori ili tehničari restauratori imaju srednjoškolsko obrazovanje hemijskog grafičkog usmerenja. Posle adekvatne obuke polažu zvanja za preparatora/restauratora-tehničara, a nakon izvesnog broja godina provedenih u praksi mogu polagati za višeg restauratora tehničara.

U Srbiji je praksa da se u institucijama zaštite pisanog kulturnog nasleđa naziv konzervator koristi za stručnjake sa fakultetskom diplomom, dok naziv restaurator nije u upotrebi, osim za restauratore tehničare. Kako se, međutim, poslovi konzervacije i restauracije prožimaju i kako kompletan posao obavlja jedan stručnjak najbolje bi bilo koristiti naziv konzervator - restaurator koji je inače afirmisan 1984. godine na ICOM-ovom kongresu u Kopenhagenu.² Naziv konzervator je potvrdila Evropska konfederacija konzervatorsko-restauratorskih organizacija – ECCO na Opštoj skupštini održanoj u Briselu 1993. godine.

Period 70-ih i 80-ih godina XX veka karakterističan je po tome što se u čitavoj Evropi osnivaju nove škole za konzervaciju i restauraciju visokog kvaliteta, kao što su: Hamilton Ker Institut na Univerzitetu u Kembridžu, Škola pri Kraljevskoj akademiji lepih umetnosti u Kopenhagenu, Odsek za restauraciju na Akademiji lepih umetnosti u Drezdenu, na univerzitetima u Španiji (Madrid), Holandiji i Belgiji. U Srbiji je situacija bila takva da se krajem 70-ih godina prošlog veka prvi put skromno uvodi obrazovanje za konzervatora-restauratora na univerzitetskom nivou i to na *Fakultetu primenjenih umetnosti u Beogradu*.

Danas se u Srbiji na akademskom nivou konzervacija, restauracija i preventivna zaštita izučavaju na *Fakultetu primenjenih umetnosti u Beogradu*, *Konzervatorskoj akademiji Srpske pravoslavne crkve* i *Centralnom institutu za konzervaciju (CIK) u Beogradu*.

Fakultet primenjenih umetnosti je 1978. godine uveo u osnovne studije (IV i V godina) predmete iz oblasti restauracije slika na platnu, drvetu (ikona), konzervaciju i restauraciju zidnih i podnih slika (freske i mozaici). Od 2003. godine formirani su Odsek za konzervaciju i restauraciju i tri ateljea:

- *atelje za konzervaciju slika*
 - a) konzervacija i restauracija zidnog slikarstva
 - b) restauracija i konzervacija štafelajnog slikarstva
- slike na platnu
- slike na drvenom nosiocu
- *atelje za konzervaciju skulptura*
- *atelje za konzervaciju umetničkih dela na papiru*.

Konzervatorska akademija Srpske pravoslavne crkve ima obrazovne programe restauracije slika na platnu, drvetu, malteru, papiru, ali se to odnosi samo na crkvena dobra.

Centralni institut za konzervaciju u Beogradu realizuje posebne edukativne programe iz restauracije i konzervacije kulturnog nasleđa na nivou akademskog i postdiplomskog obrazovanja.

² Većina evropskih država imala je drugačiji pristup: na engleskom govornom području koristio se naziv konzervator, a u germansko-romanskim zemljama restaurator. Godine 1978., na 5. trijenalnom sastanku ICOM-CC u Zagrebu, izabrana je radna grupa koja je trebala da definiše profesiju konzervator-restaurator. Posle šest godina rada, saradnje i diskusija članova ICOM-a, UNESCO-a, IIC-a i ICCROM-a u Kopenhagenu je 1984. godine jednoglasno usvojen naziv „konzervator-restaurator.“

Osnivanje diplomskih i akademskih studija preventivne konzervacije iniciralo je nekadašnje *Odeljenje za preventivnu zaštitu, Dijana Narodnog muzeja u Beogradu*, a studije su u periodu 2008.–2011. godine realizovane kao zajednički program *Univerziteta u Beogradu i Univerziteta u Parizu 1 Panteon–Sorbona*. Od 2009. godine osnivanjem Centralnog instituta za konzervaciju organizovanje nastave prešlo je u nadležnost Centra za edukaciju novoosnovanog instituta. Od akademske 2011/2012. program se ostvaruje u saradnji sa *Univerzitetom Singidunum u Beogradu*.

Program je osmišljen kao multidisciplinarni, sa ciljem uvođenja preventivne zaštite u arhive, biblioteke, muzeje i galerije. Radi se o jednogodišnjem programu zasnovanom, u velikoj meri, na praktičnim vežbama koji se odvijaju u institucijama kulture beogradske regije i Vojvodine dok se predavanja realizuju u prostoru Univerziteta Singidunum. Predavači su stručnjaci u oblasti konzervacije iz Srbije i inostranstva, kao i profesori srpskih i stranih univerziteta iz oblasti koje su od interesa za preventivnu konzervaciju.

Ovaj program je u skladu sa pristupima koje promovišu mnoge međunarodne institucije i organizacije koje se bave konzervacijom kao što su ICCROM, Kanadski konzervatorski institut, Institut za kulturno nasleđe Holandije i drugi.

U Evropi slični programi postoje samo na tri univerziteta: Univerzitet Pariz 1 – Sorbona (Francuska), Univerzitet u Kardifu i Univerzitet Nortumbrija u Njukaslu (Velika Britanija).

U okviru Centra za obrazovanje CIK-a postoje regionalni edukativni programi u oblasti zaštite baštine, sa sledećim osnovnim ciljevima i zadacima:

- stvaranje široke baze profesionalnih stručnih kadrova koji će se baviti zaštitom na sveobuhvatan način;
- obučavanje profesionalnih kadrova iz Srbije i zemalja regiona;
- integrisanje istraživačkog rada, preventivne zaštite i konzervatorskog tretmana u programe studija na Univerzitetu;
- organizovanje specijalizacija i stalnih stručnih osavremenjivanja iz svih oblasti zaštite baštine;
- uspostavljanje timskog rada i insistiranje na primeni profesionalne etike;
- stimulisane istraživanja u preventivnoj zaštiti konzervatorskim tretmanima, dokumentaciji, marketingu i odnosima sa javnošću, prezentaciji baštine i ostalim aspektima zaštite;
- edukativni programi za javnost i publiku zbog podizanja nivoa svesti široke publike u vezi sa brigom o baštini.

Diplomirani konzervator na obuci u CIK-u, u Ateljeu za konzervaciju slika na papiru

Kako bi se prevazišli problemi u oblasti zaštite, edukacije konzervatorsko-restauratorskog kadra u Srbiji i u skladu sa savremenom evropskom praksom neophodno je podići stepen visokoškolskog obrazovanja na viši nivo prateći profesionalne smernice koje daju prioritet univerzitetском obrazovanju.

Evropska savezna organizacija konzervacije – restauracije ECCO objavila je osnovne *profesionalne smernice*, kojima se zahteva da obuka za konzervatora - restauratora bude orgnizovana na univerzitetском nivou. Ovaj zahtev je 1997. godine preformulisan i u okviru *Dokumenta iz Pavije*³ koji se bavi opštim principima koje treba predložiti Evropskoj uniji radi priznavanja i promovisanja konzervacije i restauracije kao discipline koja se izučava na univerzitetском nivou ili na nivou koji je priznat kao ekvivalent univerzitetском. Od tada je na evropskom nivou profesija konzervatora - restauratora priznata paralelno sa prihvatanjem preporuka za obuku koje se zasnivaju na garantovanju petogodišnjeg obrazovanja po evropskom modelu specijalističkih studija, uz mogućnost studiranja na doktorskom nivou.

Od 1997. godine postoji i ENCoRE - *European Network for Conservation – Restoration* (*Evropska mreža za konzervaciju, restauraciju*), koja je osnovana sa osnovnim ciljem da promoviše istraživanje i obrazovanje kulturnog nasleđa, što je

3 Dokument iz Pavije, Samit Zaštita kulturnog nasleđa ka evropskom profilu restauratora kulturnih dobara 1997., objavljen u *Biltenu Udruženja Seko Suardo*, dodatak br. 3.

zasnovano na uputstvima i preporukama datim u profesionalnim smernicama Evropske savezne organizacije konzervacije – restauracije i dokumenta iz Pavije, oktobra 1997. godine.

Volonteri u laboratoriji Arhiva Jugoslavije

Prilikom edukacije konzervatora-restauratora treba imati u vidu da su i teorijska i praktična obuka od velikog značaja. Praktična obuka podrazumeva tretman originalnih predmeta, a kada je reč o teorijskoj obuci potrebno je uspostaviti ravnotežu između prirodnih i društvenih nauka.

Teorijski predmeti koje treba svakako izučavati su sledeći:

- etički principi konzervacije i restauracije;
- prirodne nauke: hemija, biologija;
- humanističke: istorija, paleografija, istorija umetnosti, filozofija, etnologija, arheologija;
- istorija materijala i tehnika, tehnologija procesa proizvodnje;
- identifikacija studija procesa propadanja;
- izlaganje i transport kulturnih dobara;
- teorija tehnika i metode konzervacije – restauracije i preventivne zaštite;
- procesi reprodukovanja;
- metode dokumentacije;
- metode naučnog istraživanja;
- istorija konzervatorskih tretmana;

- pravna pitanja;
- menadžment;
- zdravlje i bezbednost, uključujući i pitanje zaštite životne sredine;
- komunikacijske veštine, uključujući i informacione tehnologije.

Značajan segment u unapređenju zaštite pisanog kulturnog nasleđa jeste sprovođenje programa obuke i usavršavanje profesionalaca na interdisciplinarnom principu.

Kako postojeći konzervatorsko-restauratorski kadar ima značajnu ulogu u formiranju novih kadrova, od neprocenjive je važnosti obrazovanje profesionalaca, odnosno edukacija edukatora. To se može postići putem seminara, specijalističkih kurseva, specijalizacija, stalnom saradnjom sa univerzitetima. Osavremenjivanje i usavršavanje znanja u oblasti teorije zaštite, metodologije konzervacije i prezentacije nasleđa, sprovođenje obuke iz oblasti preventivne zaštite i konzervatorskih tretmana treba da budu u skladu sa multidisciplinarnim pristupom konzervaciji i sa međunarodnim standardima i preporukama.

Zaključak

Obrazovanje i obuka konzervatora - restauratora su neophodni da bi se održali standardi profesije. Profesionalna edukacija konzervatora - restauratora na univerzitetskom nivou master ili priznati ekvivalent treba da budu prioritet za obrazovanje ovog kadra u Srbiji.

U skladu sa smernicama evropskih udruženja koja promovišu obrazovanje konzervatora -restauratora treba pristupiti izradi ozbiljnih visokoškolskih programa, bilo da se studije organizuju kao odseci pri već postojećim fakultetima ili da se organizuju posebne studije, koje bi bile zajedničke za konzervatore i restauratore svih specijalnosti, jer samo dobro školovani stručnjak može donositi ispravne odluke u pogledu zaštite kulturnog nasleđa. Uz obrazovanje studenata bitna je i edukacija profesionalno osposobljenih konzervatora - restauratora radi daljeg usavršavanja, naučnog i obrazovnog rada. Treba uvek imati u vidu da samo profesionalno obučeni kadrovi mogu da omoguće kreiranje i sprovođenje jasno osmišljene nacionalne strategije zaštite pisane baštine.

Razvijanje svesti o značaju očuvanja pisanog kulturnog nasleđa i kreiranje strategije obrazovanja kadrova u oblasti fizičke i preventivne zaštite treba da predstavljaju *moralni imperativ* za sve institucije i pojedince koji se bave zaštitom.

Summary

For the existing educational program in Serbia should be noted that there still is no adequate program that provides higher education in conservation and

restoration of cultural heritage in Serbia. Education and training are required to maintain the standards of the profession. Professional education of conservators-restorer's at the university level or recognized equivalent master, should be a priority for conservation-restoration education personnel in our country.

There is a requirement to organize a multidisciplinary academic education at the academic level according to the guidelines of European conservation organizations: *ECCO – European Confederation of Conservator-Restorer's Organizations and Encore European Network for Conservation - Restoration*.

In accordance with the guidelines of European associations that promote the education of conservators-restorers to approach making a serious academic program, whether studies are organized as departments at existing universities, or to organize a separate study, which would be common for conservators and restorers of all specialties, because only well-trained professional can make an informed decision regarding protection. In addition to education of students, it is very important professional training also, of qualified conservator-restorers, for further improvement, scientific and educational work. Always bear in mind that only professionally trained staff can provide design and implementation of clearly defined national strategy for the protection of the written heritage.

Raising awareness on the importance of the written cultural heritage and creating a strategy for education of personnel in the field of physical and preventive care, what should be a "moral imperative" for all institutions and individuals involved in the protection.

Dr. Peter Pavel KLASINC, doc.

*Međunarodni institut arhivskih nauka Univerziteta u Mariboru (CIMRS)/
Međunarodni institut arhivskih nauka Trst/Maribor*

MASTER STUDIJ ARHIVISTIKE I DOKUMENTOLOGIJE (Nova i dopunska znanja za arhivski stručni rad u profesionalnim arhivima i arhivskim službama kod stvaralaca arhivske i dokumentarne građe)

Abstrakt: Autor predstavlja najprije akademsku zajednicu, koju predstavlja Evropski centar Maribor (kratko ESM), koja je kao neprofitna, nedržavna ustanova registrovana za izvršavanje visokoškolskog obrazovanja i izvođenje istraživačkih projekata. Na ESM je do sada akreditirano više studijskih programa I, II i III stepena tako da trenutno pokriva nekoliko nacionalnih i međunarodnih istraživačkih projekata.

Studij II stepena Arhivistike i dokumentologije je novi program, koji će po završenom studiju omogućiti studentima da dobiju titulu magistar(ica) arhivistike i dokumentologije. Program je bio pripremljen u saradnji s našim i stranim arhivskim stručnjacima. Dobio je potporu mnogih pojedinaca, slovenskih arhiva, kao i srodnih institucija i društava u zemlji i inostranstvu. Studij je namijenjen u svrhu sticanja znanja iz oblasti arhivistike, arhivske teorije i prakse, informatike, dokumentologije, dakle tih novih i dopunskih saznanja, koja trebaju zaposleni u profesionalnim arhivskim ustanovama ili u arhivskim službama kod stvaralaca arhivske i dokumentarne građe, kao i svim, koji se bave s bilo kojim procesima u vezi sa dokumentacijom, ne gledajući na to u kojem obliku i na koji način zapisi nastaju i skladište se.

Ključne riječi: Studij arhivistike i dokumentologije na II stepenu po Bolonji, Evropski centar Maribor - Alma Mater Europaea, nastavni plan, uslovi studija, opšte informacije o studiju.

Uvod

Podnositelj magistarskog studijskog programa Arhivistika i dokumentologija na drugom stepenu je ALMA MATER EUROPAEA – EVROPSKI CENTAR MARIBOR (kratko ESM). ESM je akademska zajednica, organizovana kao neprofitna nedržavna ustanova, registrovana za izvršavanje visokoškolskog obrazovanja i istraživačkog programa. Posvećena je istraživačkim i visokoškolskim studijskim programima s područja ekologije, reintegracije, kulturne i međukulturne relacije, te zdravstva i socijale.

ESM ima već niz godina akreditaciju za status visokoškolskog instituta, odluku za upis u evidenciju istraživačkih organizacija, te akreditaciju već 11 visokoškolskih studijskih programa. ESM je osnovalo 8 međunarodnih istraživačkih grupa, te se kandidovao na konkurse za međunarodne istraživačke i razvojne projekte. Među ključne ciljeve ESM, koji od 2011. godine nastupa pod imenom ALMA MATER EUROPAEA – EVROPSKI CENTAR MARIBOR spada, također, i promocija evropskih studija u državama srednje i južne Evrope, koje se još nisu priključile Evropskoj uniji, ali će uskoro postati dio nje. S tom namjenom je ESM razvila i akreditirala kvalitetne studijske programe s učešćem profesora iz država srednje i južne Evrope, posebno Podunavlja, istovremeno je uspostavila i pojačala dvostrane i višestrane kontakte među univerzitetima. ESM djeluje tako da podupire razvoj kulturnih elemenata, razvoj profesionalnih standarda, razvoj evropskih vrijednosti, očuvanje prirodnih izvora, ekologije, tržišta robe, usluga, kapitala i rada, te kao akademska zajednica daje svoj doprinos kod razvoja zajedničke evropske privrede, političkog i kulturnog prostora.

ESM postaje međunarodni evropski univerzitet, centar kvaliteta u obrazovanju i istraživanju, tako da će sa strateškim i primjenjivim razvojem kreativno rješavati privredne tehnološke, socijalno-političke, ekološke okvire i međukulturne probleme Centralne i Južne Evrope, naročito Podunavlja i Balkana. Akademska zajednica ocjenjuje, da je poboljšani program edukacije u Podunavlju preduslov za njegovu reintegraciju. Poboljšani program svih generacija je danas moguć s uvođenjem novih informacijskih tehnologija u obrazovanju, koji je naročito interaktivna informacijska tehnologija i sl.

S tom namjenom i na osnovi tih rezultata je, također, bio razvijen magistarski studijski program *Evropske poslovne studije/Euopen business studies*, koji pokriva područja: *Evropske integracije/European Integrations*, *Evropski projektni menadžment/European project management* i *Privredni razvoj regija i mjesta/Regional development and urban planing*. Evropska akademija znanosti i umjetnosti (EASA Salzburg) je s utemeljenjem Alma Mater Europaea, postavila organizacijski okvir i sadržajni program za kulturnu i profesionalnu obnovu regije s mrežom većom od 250 univerzitetskih profesora i 40 akademskih institucija iz 12 država iz Podunavlja.

Evropska akademija nauke i umjetnosti u Salzburgu (dalje EASA), koja povezuje 1400 vrhunskih naučnika, u pravilu univerzitetskih profesora, među kojima brojni od njih, su odlikovani Nobelovom nagradom, je 2009. godine dodijelila Evropskom centru Maribor akademski patronat, te pozvala sve članove EASA, da učestvuju u razvoju institucije i izvođenju programa. Godine 2011. EASA je dodijelila Evropskom centru Maribor institucionalni patronat i tako ga uključila u novoosnovani univerzitet Alma Europaea za Podunavlje. Pored pedagoških programa iz područja ekologije, reintegracije, međukulturnog i međugeneracijskog, koegzistencije te kulture, arhivistike i dokumentologije, zdravstva i socijale, Evropskom centru Mariboru, povjerena je i organizacija projekta Regional Interactive Educational Network (REIN).

ESM se osim toga uspješno kandidovala na domaćim i međunarodnim natjecajima s prekograničnim inovacijskim mrežama, te uspjela napraviti vrijednosnu analizu za podršku inovativnim alatima za povećanje uspješnosti slovenskih i austrijskih poduzeća/Wertanalyse – Landerübergreifendes Innovations-Netzwerk für den Einsatz der Wertanalyse als Innovationswerkzeug zur Steigerung des Erfolges slowenischer und österreichischer Unternehmen.

Na ESM su, do sada, bili akreditirani slijedeći akademski programi: studijski program I i II bolonjski stepen „Upravljanje i vođenje poslovnih sistema“, studijski program I bolonjskog stepena „Finansijske usluge“, studijski program II bolonjskog stepena „Evropski poslovni studij“, studijski program I bolonjskog stepena „Ekoremedijacije“, studijski program I bolonjskog stepena „Zdravstvena njega“, studijski program I bolonjskog stepena „Fizioterapija“, studijski program I, II i III bolonjskog stepena „Socijalna gerontologija“, **studijski program II bolonjskog stepena „Arhivistika i dokumentologija“**.

Studij Arhivistike i dokumentologije

Uz podršku lokalne zajednice, te privrednih subjekata i saradnju stranih partnera, bio je osnovan samostalni zavod Evropski centar Maribor, s namjenom da razvija aplikativne, interdisciplinarne, evropski orijentisane visokoškolske dodiplomske i postdiplomske programe, koji su komplementarni postojećim programima, a deficitarni na domaćem i evropskom tržištu.

Razvoj te vrste programa je potreban radi sve većih potreba znanja u vezi s problemima poslovanja s dokumentacijom. Slovenija, kao i širi prostor, hitno treba studijski program Arhivistika i dokumentologija, koji podržava drugačije, trajnije i odgovornije odlučivanje, što je od ključnog značaja za savlađivanje poslovanja s arhivskom i dokumentarnom građom u svakom slučaju, nova i dopunska znanja za arhivski stručni rad u profesionalnim arhivima i arhivskim službama kod stvaralaca arhivskog i dokumentarnog materijala, bez obzira u kojim oblicima i načinu je zapisan dokument.

Predstavljanje novog studijskog programa II bolonjskog stepena „Arhivistika i dokumentologija“

Arhivistika i dokumentologija predstavljaju znanja koja su potrebna za savlađivanje poslovanja s arhivskom i dokumentarnom građom od njenog nastanka preko upotrebljivosti, vrednovanja, čuvanja do dugogodišnjeg skladištenja, te arhiviranja kod stvaralaca ili profesionalnih arhivskih ustanova. Ta znanja su potrebna radi postojanja različitih sistema procesa kod poslovanja s dokumentacijom u cjelosti, što predstavlja osnovu za nesmetano poslovanje s dokumentacijom u cjelosti, te izvođenje daljeg skladištenja samog arhivskog gradiva.

Dodatne vrijednosti savlađivanja znanja s područja arhivistike i dokumentologije su u tome, da donose *red* u procese poslovanja s dokumentacijom i s nadgrađenim postojećim postupcima, vraćaju dokumentaciji njenu vrijednost, tako da ju je moguće upotrijebiti za vlastiti razvoj i poboljšanje poslovanja, kao i za razvoj drugih djelatnosti.

Saznanja s područja arhivistike i dokumentologije donose ravnotežu u okolini gdje nastaje najviše dokumenata, te rješavaju probleme u vezi s poslovanjem s dokumentacijom u svim svojim segmentima postojanja i trajanja. Postupci popravljivanja šteta u vezi s uništenim, izgubljenim ili loše očuvanim tj. oštećenim dokumentima su jako skupi i često komplikovani, čak i nepouzđani u poređenju s mogućnošću, koju nude uređeni postupci kod pravilnog poslovanja s dokumentima.

Znanje iz područja arhivistike i dokumentologije daje mogućnost razumijevanja djelovanja procesa nastanka dokumentacije i njeno praćenje (na primjer od nastanka, oblika, količine, nosilaca, vrednovanja, rokova čuvanja, stručno tehničkih uslova dugogodišnjeg skladištenja itd.) sve do konačnog čuvanja arhivske građe kao pisanog kulturnog naslijeđa očuvanog u profesionalnim arhivskim institucijama.

Procesi za poslovanje s dokumentacijom zahtijevaju uvijek ponovo sasvim nova saznanja i stručne odluke, koje u poslovanju s dokumentima moraju važiti duži vremenski period. Moraju biti izrađeni sistemi za smanjenje i otklanjanje posljedica ekscenčnih situacija, prirodnih katastrofa, poplava, požara, nesavjesnog, nestručnog djelovanja itd.

Arhivisti i dokumentalisti moraju biti osposobljeni tako da znaju i mogu obraditi gradivo po važećim međunarodnim standardima, tako da su arhivistika i dokumentologija odgovarajući, aktualni, dinamični i sa istraživačkog vidika, također, vrlo zanimljiva djelatnost. Pošto se radi o području, koje je u prošlosti bilo manje zanimljivo s vidika obrazovanja, u studijskom programu nudimo stručno znanje, koje će kandidatima omogućiti dovoljno dobre i postojeće temelje za dalji praktični istraživački rad.

Osnovni ciljevi programa i opšte kompetencije

Osnovni cilj studijskog programa Arhivistika i dokumentologija, je osposobiti kandidate za najzahtjevnije stručne i rukovodstvene poslove u arhivima i službama, koje se bave s čuvanjem dokumentacije.

Opće stručne kompetencije:

- osposobljenost za vođenje arhiva i odgovarajućih ustanova, koje se bave sakupljanjem, čuvanjem i posredovanjem informacija,
- osposobljenost za promovisanje i širenje uticaja arhiva i sličnih ustanova, koje se bave sakupljanjem, skladištenjem i posredovanjem informacija,

- osposobljenost za kritičku upotrebu novosti u teoriji i praksi svog stručnog i radnog područja,
- osposobljenost za samostalno istraživanje i objavljivanje istraživačkih rezultata,
- sposobnost upravljanja s dokumentima, arhiviranje i dugoročno čuvanje,
- sposobnost određivanja postupaka kancelarijskog poslovanja, te praćenje razvoja i toka životnog ciklusa dokumenta,
- osposobljenost pri izvođenju postupka ponude popisa inventara, te novih metoda kao rezultat istraživačke vještine,
- sposobnost interdisciplinarnog povezivanja sadržaja s područja arhivistike i dokumentologije, te sposobnost fleksibilne upotrebe znanja u praksi,
- sposobnost organizovanja i planiranja institucionalnih okvira raznih ustanova stvaralaca gradiva,
- sposobnost inicijativnog, ambicioznog, kreativnog i autonomnog djelovanja u sredinama u kojim će se baviti s pitanjima poslovanja s dokumentima,
- student će steći sposobnost usmenog i pismenog komuniciranja s korisnicima arhivske građe i dokumenata, sposobnost prilagođavanja, te savjetovanja korisnika u pogledu daljnjih smjernica traženja dokumenata, diplomant će savladati organizacione i vodstvene vještine za poslovanje s dokumentima,
- osposobljenost za upotrebu najraširenijih programa informacionih tehnologija, kao i oblika komunikacijske tehnologije,
- osposobljenost za potpuno savlađivanje problema u vezi arhivistike i dokumentologije, praćenjem dokumenata, odlučivanje o sudbini dokumenata, te razumijevanja procesa dugogodišnjeg čuvanja, procesa vrednovanja i procesa obezbjeđivanja pristupa informacijama na dokumentima.

Nastavi plan studijskog programa

Postdiplomski studijski program drugog stepena Arhivistike i dokumentologije traje 2 godine (4 semestra) i obuhvata 120 ECTS kreditnih bodova. *(NAPOMENA: Takvo stanje predstavlja samostalni segment studija, koji će moći nastaviti s doktorskim studijskim programom trećeg stepena Arhivistike i dokumentologije u obimu 180 ECTS kreditnih bodova).*

Obavezni predmeti su raspoređeni u četiri semestra u toku dvije godine postdiplomskog programa u obimu 79 ECTS kreditnih bodova. Dopunjavaju se s izbornim predmetima u obimu 21 ECTS kreditnih bodova, koje obezbjeđuju vlastitu selektivnost studenata koji su uvršteni u treći semestar. U zadnjem, četvrtom semestru je magistarski rad u obimu 20 ECTS, što zajedno znači 120 ECTS. Izbornih predmeta ima 11 i svi su vrednovani sa po 7 ECTS. Biraju se sa spiska predloženih izbornih predmeta.

Opis OBAVEZNIH PREDMETA s obzirom na sadržaj (ukratko OP)

***OP/Znanja sa područja arhivske teorije koja zahvataju poznavanje osnovnih načela i principa arhivske struke, koja se upotrebljavaju u arhivima i kod stvaralaca arhivske građe u cjelokupnom životnom ciklusu dokumenta, principa porijekla i principa prvobitnog uređenja; koncepta fonda arhivske građe, serije, spisa/predmeta, dokumenta; standardizacije; pozicioniranja arhivske nauke u opšti sistem nauke i istraživanja; odnosa arhivistike kao nauke i stručnog rada, načela etike arhivskog stručnog i naučnog dijela, implementacija u životne situacije.

***OP/Razvoj pojma „dokument“ u vremenu i prostoru; pojavni oblici dokumenata u odnosu na upotrebljene tehnologije kancelarijskog poslovanja; elementi vjerodostojnosti dokumenata kroz historiju i danas; sistemi za razvrstavanje sadržaja dokumenata; sistemi za vrednovanje sadržaja i pojava oblika dokumenata; održavanje dokumenata i određivanje njihove dostupnosti kod stvaralaca i u nadležnim arhivskim ustanovama; međunarodni standardi i saradnja; nacionalni standardi i saradnja.

***OP/Predmet daje osnove prava i pravne države. Poznavanje državne organizacije i njenog djelovanja mora biti jedan od osnova obrazovanja arhiviste, jer arhivsko gradivo mora što bolje da pokaže karakteristike društva u vremenu i prostoru. Upravo zato je potrebno poznavanje djelovanja Evropske unije, čiji dio je i Republika Slovenija od 2004. godine. Pravo sa svojim pravilima i normama, određuje državu kao organizaciju, određuje njen sistem i način djelovanja, kao i drugih užih društvenih zajednica, raznovrsnih organizacija u okviru države na jednoj strani i širih zajednica, odnosno organizacija na drugoj strani. Glavne teme predmeta su pravno pravilo, grane prava, pravni odnosi, pravni akti, pravni red, pravo i država, evropa i pravo, arhivi i arhivsko pravo.

***OP/Analiza i razvijanje arhivskih evidencija; analiza i razumijevanje značaja i uloge arhivske građe u vremenu njegovog nastanka, te analiza i razumijevanje postupaka, u kojima je građa nastajala, analiza i razumijevanje postupaka po kojim će se arhivska građa čuvati i skladištiti, dizajn, evidencija na osnovu karakteristika i postupaka; struktura i organizacija zbirke podataka; struktura i organizacija informacija; postupci organizacije informacija; međunarodni standardi i saradnja; nacionalni standardi i saradnja; održavanje evidencija (informacionih zbirke) i obezbjeđivanje dostupnosti u pogledu potreba korisnika svih vrsta; klasifikacije i klasifikacijske oznake; tezaursi; gradnja tezaurusa; povezivanje sadržaja; normativne kontrole.

***OP/Analiza i razvoj e-arhiva kao entiteta odgovarajućeg društva; analiza i razumijevanje razvoja dugoročnog čuvanja elektronskih oblika dokumenata, te

procesa, stanja i njihovih statusa; koncepti, modeli, perspektive i interoperabilnosti dokumenata u elektronskim kancelarijama; karakteristike i značenje DIP, SIP, AIP u postupcima dugoročnog čuvanja e-dokumenata; arhivsko stručno popisivanje digitalne arhivske građe; međunarodni standardi i saradnja; nacionalni standardi i saradnja.

***OP/Osnovni pojmovi marketinga; položaj arhiva sa stanovišta marketinga; zadaci i ciljevi arhiva; tržišna usmjerenost prema proizvodnoj usmjerenosti; dosadašnja nastojanja za bolje iskorištavanje arhiva; osnovna načela marketinga; nekomercijalni marketing; marketing na području arhiva; uvođenje marketinškog koncepta u arhive; tržišna analiza; analiza vlastitih prednosti i slabost; konkurencija i kooperanti, segmentacija; marketinški ciljevi; alati marketinga (ponuda, cijena, distribucija, komunikacija); procjena, kontrola, mjerenje uspješnosti; problemi kod uvođenja marketinga u arhive.

***OP/Skladištenje zapisa kao dokaz i sjećanja od antike do danas s posebnim isticanjem historije arhivske djelatnosti u srednjoj Evropi; posebne metode, povezane sa stvaranjem, ponašanjem i skladištenjem zapisa od antike do danas; pravni i kulturni faktori koji su uticali na skladištenje arhivske građe i arhiva u različitim historijskim periodima i u različitim pravnim sistemima s posebnim isticanjem srednje Evrope i Slovenije; historijski razvoj arhivske djelatnosti u srednjoj Evropi; historijski razvoj arhivske djelatnosti u Sloveniji.

***OP/Značaj arhivskog i drugog grafičkog gradiva; strukturni elementi knjige, dokumenata, fotografskog gradiva i drugih vrsta srodnih zapisa; materijali, koji sastavljaju arhivsku i grafičku građu; uzroci i vrste oštećenja; uslovi odgovarajućeg skladištenja različitih vrsta gradiva; načini odgovarajućeg skladištenja i upotrebe (zgrada, oprema, upotreba); dostupnost, sigurnosne kopije, reprodukcija (prednosti i slabosti); preventivne i kurativne mjere u slučaju nezgoda i nesreće; organizacija čuvanja pisanog naslijeđa u zemlji i u svijetu; zakonodavstvo i pravno uređenje u zemlji i u svijetu.

Opis IZBORNIH PREDMETA s obzirom na sadržaj (kratko IP)

***IP/Standardi i zakonodavstvo s područja dostupnosti informacija; alati za dostup informacijama; logika djelovanja odgovarajućih informacionih sistema; kontekstnog sadržaja; model komunikacionog kanala; ograničenja; perspektive; tehnološko rješenje izvođenja pristupa informacionim izvorima; studije korisničkih sučeljavanja; tipovi i struktura korisnika; zamke i opasnosti u odgovarajućim komunikacijama.

****IP*/Period Karla V (1519-1556), period španske vrhovne vlasti i vjerskog rata, vjerski period, period francuske vrhovne vlasti, Evropa u periodu suprostavljanja i prosvjetiteljstva, period kneževskog apsolutizma, Evropa u periodu engleske vrhovne vlasti, politika ravnoteže i prosvjećenog apsolutizma, evropske kolonije do početka 19. stoljeća, Evropa u 18. stoljeću, (Američka revolucija i osnivanje SAD), Francuska revolucija, Napoleonova vladavina i novi red u Evropi nakon Bečkog kongresa, restauracija i revolucija, osnovni pokreti 19. stoljeća, period nacionalnih država, svijet oko 1890. godine, vrijeme imperijalizma, Prvi svjetski rat, svijet između dva rata (Drugi svjetski rat).

****IP*/Istraživački procesi - teorija i filozofija; uloga istraživanja u razvoju nauka, disciplina i područja; induktivni i deduktivni modeli i pristupi; kvalitativni prema kvantitativnim; etične zamisli kod upotrebe istraživačkih metoda i izvođenja istraživanja. Historijski razvoj istraživačke djelatnosti u arhivistici, dokumentalistici i drugim informacionim strukama; odnos između područja i istraživanja; praksa i struke; individualna i timska istraživanja; identifikacija i ocjenjivanje istraživačkih problema; osnovni društveno-naučni istraživački model i njegovo uvođenje: eksperimentisanje, uzrokovanja, pregled, posmatranja, fokusiranje, usporedne studije itd.

****IP*/Definicija karte i kartografije; podjela na topografske, geografske i tematske karte; sadržaj i elementi geografskih i tematskih karata; historija kartografije; matematički elementi karte; kartografske projekcije; kartografski sistemi; projekt karte, kartografska redakcija, kartografska generalizacija, kartografska komunikacija i oblikovanje kartografskih izraznih sredstava – znakova; tehnologija izrade i reprodukcije karata; klasične i odgovarajuće tehnologije i upotreba karata.

****IP*/Standardizacija - predstavlja značajan entitet kod upravljanja dokumenata bez obzira na njihov status u životnom ciklusu. Poznavanje rješenja i implementacije standarda s područja kancelarijskog poslovanja (npr: ISO 15489), implementacija arhivskih stručnih standarda (ISAD(g)2, ISAAR CPF2, ISDF i ISDIAH); standardi s područja upravljanja kvalitetom u arhivima (TQM, TQA, ISO 9000, itd.); pravila popisivanja (RAD, Mad, itd.) važna polazna tačka oblikovanja profila odgovarajućeg menadžera iz oblasti dokumentacijske djelatnosti.

****IP*/Nastanak arhivske građe je usko povezan s djelatnošću pojedinačnih stvaralaca. Razumijevanje njihovih historijskih konteksta predstavlja osnovu razumijevanja sadržaja, koji su zapisani u arhivskoj građi. Zato je neophodno poznavanje strukture institucija u vremenu i prostoru, njihove načine uredskog poslovanja i odlaganja dokumentacije, upotrebljenih pomagala, te nadležnosti.

****IP/Konzervatorsko-restauratorske smjernice; metode konzerviranja i restauriranja pisanog i grafičkog naslijeđa (gradiva); principi masovnog i polumasovnog konzerviranja građe; postupci liječenja zaražene građe; metode vrednovanja arhivskih depoa; kriterijumi za izvođenje konzervatorsko-restauratorskih zahvata na pisanom i grafičkom naslijeđu; planiranje programa zaštite, konzerviranja i restauriranja i odgovarajuće dostupnosti za pojedinačne vrste arhivske i dokumentarne građe.*

****IP/Vrednovanje dokumentarne i arhivske građe je jedan od osnovnih zadataka javnih arhiva i stoga najosnovnijih saznanja, koje treba arhivist. Radi velike količine dokumentarne i arhivske građe nije moguće u javne arhive smjestiti cjeline, nego je potrebno izabrati šta je od te građe, potrebno trajno sačuvati. Glavne teme su: historijski pogled na valorizaciju arhivske i dokumentarne građe kako u zemlji tako i u inostranstvu; evropski i američki model valorizacije; makro i mikro valorizacija; različiti pristupi ka valorizaciji.*

****IP/Kulturni odnosi u prahistoriji na slovenskom etičkom području (osnovna hronologija, kulturni uspjesi); kulturni uspjesi antike na teritoriji Slovenije (materijalna i duhovna kultura); doprinosi hrišćanstva u razvoju kulture na teritoriju Slovenije, kulturni odnosi u srednjem vijeku; najvažnije feudalne porodice na slovenskom području i njihov doprinos kulturi; razvoj slovenske kulture; uticaj države na kulturne odnose na slovenskom tlu; bitka za samostalnu slovensku kulturu; uvažavanje jednakopravnog položaja slovenskog jezika u školama i uredima; razvoj kulturnih i naučnih institucija na teritoriju Slovenije.*

****IP/Arhivska građa u slobodno vrijeme je izložena mnogim faktorima rizika. Oni mogu biti vanjski (okolina, zagađenje, prirodne nesreće, itd.), unutrašnji (postojanost materijala i sredstava za zapisivanje) ili proizilaze iz društva (nemiri, ratovi, krađe, nezadovoljstvo zaposlenih). Svi ti faktori rizika trebaju odgovarajuće poznavanje u kriznim situacijama, mjere za smanjenje posljedica, te poznavanje metoda, postupaka i načina ograničavanja njihovih uticaja na dugoročno čuvanje arhivske građe. Primjeri i rješenja iz prakse.*

****IP/Procesi dobivanja arhivske građe, bez obzira na medij, format i oblik zapisa; saradnja među stvaraocima građe i arhiva, koja uključuje i dokumentaciju koja pri tome nastaje; analiza vanjske i unutarnje strukture fonda; vrste informativnih pomagala; vodiči, inventari i drugi popisi; načela i pretpostavke, na kojima se zasniva razvoj pravila za arhivsko popisivanje; upotreba primljenih stručnih standarda; izbor tačaka pristupa u skladu sa važećom arhivskom teorijom i praksom, kao i druga pitanja iz oblasti arhivske teorije i prakse.*

Studijski program predviđa saradnju s gostujućim profesorima kod većine predmeta, koji će se izvoditi na tom studiju, i koji dolaze iz uvažених univerziteta, na kojima se izvodi studij arhivistike kao samostalni predmet ili kao predmet studija historije i sličnih znanja. Između ostalih, predviđa se saradnja sa predavačima sa Univerziteta u Ljubljani, Zagrebu, Beču, Gradcu, Trstu, te Monash University (Australija), University of Los Angeles (SAD), Univerzitet u Britanskoj Kolumbiji (Kanada), Univerziteta u Manitobi (SAD), LUCAS-Univerzitet u Liverpulu, Univerzitet La Sapienza u Rimu i drugima.

U okviru studija će biti uspostavljeni stručni odnosi i kontakti sa službeno imenovanim članovima Međunarodnih arhivskih nauka Trst/Maribor/Moskva sa sjedištem u Moskvi. Stručni odnosi i kontakti će biti organizovani s nekim drugim pojedincima, koji predstavljaju visoke stručne autoritete na području arhivske teorije i prakse tj. na području arhivistike i dokumentologije.

Obaveze i naziv. Studenti završavaju studij nakon što polože 8 obaveznih predmeta (79 ECTS), 3 slobodno izabrana predmeta (21 ECTS), magistarski ispit (20 ECTS). Prilikom završetka studija kandidat dobiva naslov magistar, odnosno magistrica arhivistike i dokumentologije.

Zaključak

Razvoj studijskog programa Arhivistika i dokumentologija na II stepenu je hitno potreban radi sve neophodnijih novih znanja, koja su povezana s problemima poslovanja s dokumentacijom. Slovenija i širi prostor hitno trebaju studijski program Arhivistika i dokumentologija, koji podržava drugačije, trajnije i odgovornije odlučivanje u vezi s tom problematikom, što je od ključnog značaja za odnos, prema savlađivanju poslovanja s arhivskim i dokumentarnim gradivom. U svakom slučaju trebaju nova i dopunska znanja za arhivski stručni rad u profesionalnim arhivskim službama kod stvaralaca arhivskog i dokumentarnog gradiva, ne gledajući na oblike i način na koji je dokument zapisan.

Novi studijski program II bolonjskog stepena *Arhivistika i dokumentologija* predstavlja ona znanja, koja su potrebna za savlađivanje poslovanja s arhivskom i drugom dokumentarnom građom u razvoju, koji teče od njenog nastanka, preko upotrebljivosti, vrednovanja, čuvanja, do dugogodišnjeg skladištenja, te arhiviranja kod stvaralaca ili kod profesionalnih arhivskih ustanova. Ta znanja su potrebna radi postojanja različitih sistema i procesa kod poslovanja s dokumentacijom u cjelosti, što znači, također, i osnovu za nesmetano poslovanje s dokumentacijom u cjelosti, te izvođenje daljeg trajnog čuvanja same arhivske građe.

Znanja iz oblasti arhivistike i dokumentologije omogućavaju razumijevanje djelovanja procesa nastanka dokumentacije i njeno praćenje (na primjer: od nastanka, oblika, količina, nosilaca, vrednovanja, rokova čuvanja, stručno tehničkih uslova

dugogodišnjeg skladištenja itd.) sve do konačnog skladištenja arhivske građe kao pisanog, kulturnog naslijeđa očuvanog u profesionalnim arhivskim institucijama.

Procesi za poslovanje s dokumentacijom zahtijevaju uvijek iznova sasvim nova znanja i stručne odluke, koje u poslovanju s dokumentima moraju važiti duži vremenski period. Moraju biti izrađeni sistemi za smanjenje i uklanjanje posljedica ekscenčnih situacija, prirodnih katastrofa, poplava, požara, nesavjesnog i nestručnog rukovanja i sl.

Arhivisti i dokumentalisti moraju biti osposobljeni tako, da znaju i mogu obraditi građu po važećim međunarodnim standardima, jer su arhivistika i dokumentologija odgovarajuće, aktuelne, dinamične i iz istraživačkog ugla posmatrano, vrlo zanimljive djelatnosti. Pošto se radi o području koje je bilo u prošlosti manje zanimljivo sa stajališta obrazovanja, u studijskom programu nudimo stručno znanje, koje će kandidatima omogućiti dovoljno dobre i stabilne stručne temelje za dalji praktični rad.

Postdiplomski studijski program drugog stepena *Arhivistika i dokumentologija* traje 2 godine (4 semestra), i obuhvata 120 ECTS kreditnih bodova. Predstavlja samostalni segment studija, koji se nastavlja s doktorskim studijskim programom trećeg stepena *Arhivistika i dokumentologija* u obimu 180 ECTS kreditnih bodova.

Postdiplomski studijski program sadrži nastavni plan, koji obezbjeđuje temeljne sadržaje, koje nadgrađuje istraživački rad na doktorskom studijskom programu trećeg stepena. Pojedinačni predmeti su grupisani u pojedinačna tematska područja i zahvataju znanja s područja teoretskih osnova arhivske nauke i arhivske etike, osnov dokumentologije, uređenja pravne zaštite arhivske građe, osnov uređenja informacija, standardizacije na području arhivske struke, informacijskog marketinga, materijalnog obezbjeđenja arhivske i dokumentarne građe, historijskog razvoja arhivske djelatnosti, istraživačkih metoda, razvoja struktura i institucija, stručnih postupaka i procesa pri arhivskom radu, te nešto znanja s područja historije. Nastavni plan je usklađen s odgovarajućim studijskim programima priznatih evropskih i van evropskih postdiplomskih univerzitetskih studijskih programa arhivistike.

Summary

Development of curriculum of Archivistics and document management on the second level is urgent for all needed new knowledge, which is linked to business problems with documentation. Slovenia and the wider area urgently need study programme of archival science, which supports a different, more durable and responsible decision making regarding this issue, which is of key importance for the relationship, by overcoming business with archival and documentary material. In any case, there should be new and additional knowledge for professional archival work in professional archival services for the creators of archival and documentary material, without looking at the form and manner in which the document was written.

New Study II program of the Bologna degree would provide the knowledge that is needed for mastering business with archival and other documentary material in the development, which flows from its inception, over usability, validation, storage, and long-term storage and archiving of or at professional creators of archival institutions. This knowledge is necessary for the existence of different systems and processes in business with the documentation in its entirety, which means also the basis for the smooth operations of the documentation in its entirety, and further implementation of permanent preservation of archival materials themselves.

Knowledge in the field of archival science and document management creates an understanding of the process of action and its follow-up documentation (for example: the origin, shape, volume, carriers, evaluation, scheduling information, expert technical conditions of long-term storage, etc.) until the final storage of archives as written, cultural heritage preserved in archival institution in a professional way.

The processes for doing business with the documentation always require a completely new knowledge and professional decisions, as business documents must be valid for longer period of time. Systems must be designed to reduce and eliminate consequences of accident situations, natural disasters, floods, fires, negligence, mishandling, etc.

Archivists and documentalists must be trained so that they can understand and process the material under the applicable international standards, because they are relevant, current, dynamic and viewed from a research point of view. Since it is an area that has been in the past less interesting from the standpoint of education, the study program, should offer the expertise that will enable the candidates that are good enough with stable technical foundation for further practical work.

Postgraduate course of the second degree „archival science and document management“ would last 2 years (4 semesters) and include 120 ECTS credit points. It represents the independent segment of the study, which continues to doctoral study program of the third degree to the extent of 180 ECTS credit points.

Postgraduate study program includes a curriculum, which provides basic facilities, which upgraded the research work at the doctoral study program of the third degree. Individual items are grouped in individual thematic areas and affect the knowledge in the field of theoretical foundations of archival science and archival ethics, document management basis, planning and legal protection of archival materials, basic design information, the standardization of the archival profession, marketing information, financial support of archival and documentary material, historical development of archival activities, research methods, development of structures and institutions, professional practices and processes for archival work, and some knowledge in the field of history. The curriculum is aligned with the respective programs of study recognized in Europe and outside EU as a graduate university degree programs in archival science.

*Sličan tekst je bio objavljen u nekim stručnim publikacijama kao što su *ATLANTI* (Trst/Maribor); *DOK-SIS* (Ljubljana/Kranjska gora), *Tehnički i sadržajni problemi klasičnog i elektronskog arhiviranja* (Maribor/Radenci). Dio teksta je bio napravljen za postupak akreditacije studija arhivistike i dokumentologije na drugom stepenu po Bolonji predložen na NAKVISU 2011. i 2012. godine

ARHIVISTIČKO ZNANJE U PROGRAMIMA VISOKOG OBRAZOVANJA BOSNE I HERCEGOVINE

Abstrakt: *U radu se govori o karakteru arhivističkog znanja i njegovoj zastupljenosti u programima visokog obrazovanja Bosne i Hercegovine. Na osnovu kraće analize karaktera arhivskog znanja, koja, po autoru nisu samo stručna, već i nedvojbeno naučna, što potvrđuju stajališta o Arhivistici kao zasebnoj naučnoj disciplini u klasifikacijama na općoj razini naučnog znanja, autor prezentira istraživanja o prisutnosti arhivističkog znanja u programima visokog obrazovanja Bosne i Hercegovine.*

Rezultati tih istraživanja potvrđuju činjenicu o neodgovarajućoj, veoma reduciranoj, prisutnosti arhivističkih znanja, čak i u programima iz oblasti Historije, u kojima su ona još uvijek prisutna. To je, po mišljenju autora, posljedica neadekvatnog statusa Arhivistike i arhivističkog znanja u društvu, ali i neadekvatnog odnosa prema naučnim osobenostima arhivskog znanja unutar struke. Birokratske strukture u akademskom prostoru Bosne i Hercegovine, još uvijek nisu prepoznale značaj arhivističkog znanja u sistemu globalizacije znanja koji se treba realizirati putem pune implementacije Bolonjskog procesa, tako da se inicijative struke i nauke iz baze (arhivi, arhivske asocijacije) ne prihvataju. Autor izlazi iz postojećeg nezadovoljavajućeg stanja, vidi u daljim nastojanjima arhivista da se stanje poboljša.

Ključne riječi: *nauka, naučno znanje, arhivistika, arhivističko znanje, arhivi, arhivisti, Bosna i Hercegovina, Evropska unija, Bolonjska deklaracija, visoko obrazovanje, studijski program, historija, pravo, ekonomija, informacijske znanosti, univerzitet, univerziteti u Tuzli, Sarajevu, Mostaru, Banjaluci, Bihaću, Filozofski fakulteti u Tuzli, Sarajevu, Banjaluci, Pedagoški fakultet u Bihaću, Fakultet humanističkih nauka u Mostaru, Nastavnički fakultet u Mostaru.*

Opće napomene

Obrazovni sistem svake zemlje je odraz shvatanja, stanja i potreba za znanjima određene vrste (osnovnoškolskog, srednjoškolskog i visokoškolskog nivoa), koja se u okviru visokog obrazovanja konačno uobličavaju i iskazuju u dobijanju određenog zvanja – tj. diplome. U savremenom svijetu globalizacije, radi se na adekvatnom protoku znanja iz razvijenih u manje razvijene djelove svijeta, a time i na ujednačavanju znanja u cijelom svijetu. To u osnovi znači da visokoškolsko

znanje svake zemlje svijeta, treba da bude u velikoj mjeri međusobno kompatibilno, kako po obimu tako i po sadržaju (što naravno ne znači da mora biti i identično), čime se osigurava odgovarajuća prohodnost nosilaca tih znanja, tj. dobitnika univerzitetskih diploma, na globalnoj razini.

Taj proces određene standardizacije znanja u sferi visokog obrazovanja, na prostoru integrirane Evrope (zemlje Evropske unije), uređen je odredbama Bolonjske deklaracije, donijete na sastanku ministara Evropske unije u Bolonji 19.06.1999. godine. Njome je univerzitetima data centralna uloga u kreiranju i unapređenju stručnih i naučnih znanja koja se stiču putem univerzitetske nastave. Univerziteti su obavezani da se, ostvarujući svoju autonomiju, prilagode društvenim zahtjevima i potrebama, te da doprinesu unapređenju sistema stvaranja novih znanja putem fundamentalnih i drugih tipova istraživanja. U Deklaraciji se između ostalog konstatuje da „vitalnost i efikasnost bilo koje civilizacije može biti mjerena uticajem njene kulture na druge zemlje“.¹ Radi se, dakle, o pokušaju izgradnje sistema univerzitetskih vrijednosti koji će važiti na širem prostoru i za različite civilizacije, a što se u praksi doživljava kao priznavanje univerzitetske diplome.

Zemlje u tranziciji, među kojima i Bosna i Hercegovina, pristupile su Bolonjskoj deklaraciji i time se obavezale na njeno provođenje. Svi državni univerziteti su, u skladu sa preuzetim obavezama najviših državnih organa, pa otuda i njihovih osnivača, pristupili, prije ili kasnije, prilagođavanju svojih obrazovnih programa (od generalne strategije – misije i vizije) pa do konkretnih nastavnih planova i programa. Donijeti su pedagoški standardi od strane nadležnih nivoa vlasti. Slijedila je interna (koja je na nekim univerzitetima provedena) i eksterna evaluacija svakog univerziteta, a putem evaluacije svakog studijskog programa. Međutim, raskorak između postojećeg stanja na univerzitetima (prostor, oprema, kadrovi i sl.) i projiciranih bolonjskih standarda, usporila je provođenje bolonjskog procesa, ili je dovela do određenih improvizacija, tako da do danas, nakon više puta prolongiranih rokova, nije izvršena ni jedna eksterna evaluacija. Iako je teret reforme na univerzitetima, teret odgovornosti za propušteno je također, i na osnivačima, koji nisu stvorili materijalne pretpostavke da se bolonjski proces implementira na odgovarajući način i odgovarajućom dinamikom. Dakle, na makro planu postoje poteškoće na implementaciji bolonjskog procesa na univerzitetima Bosne i Hercegovine, što u krajnjem znači nemogućnost osiguranja odgovarajućeg kvaliteta univerzitetskih znanja, kako u realizaciji postojećih programa tako i, posebno, u organizaciji i implementaciji novih društvu potrebnih programa i programskih sadržaja (znanja).

Postavlja se pitanje postojanja arhivističkog znanja u visokoškolskim programima na bosanskohercegovačkim univerzitetima, kako prije reforme (bolonjskog procesa) tako i u toku reforme koja još uvijek traje?

Prije konkretnog odgovora na ovo pitanje, potrebno se osvrnuti na karakter i značaj arhivističkog znanja i na njegovu povezanost sa znanjima koja su potrebna određenim univerzitetskim programima u obrazovanju i osposobljavanju za

1 Vidi adresu: [http://www.umige.ch/cra/activities/Bologna% 20 Forum / bologne % 20 declaration. html](http://www.umige.ch/cra/activities/Bologna%20Forum/bologne%20declaration.htm).

konkretna zanimanja, što se manifestira kroz sticanje znanja uobličenog u okviru jedne univerzitetske diplome.

Prvo što treba pojasniti je činjenica da se u okvirima studijskih programa univerzitetske nastave stiču opća i posebna (stručna i naučna) znanja. U obje komponente znanja se, u zavisnosti od studijskog profila, tj. zanimanja, mogu naći u određenoj (većoj ili manjoj mjeri) znanja iz različitih struka i nauka, pa tako i arhivistička znanja. Pošto u Bosni i Hercegovini ne postoji studij arhivistike: niti dodiplomski (prvi ciklus po bolonjskom procesu), niti magistarski (drugi, tj. master, ciklus po Bolonji), a niti doktorski studij, postavlja se pitanje u kojim su to zanimanjima (zvanjima) visokoškolskog ranga, prisutna arhivistička znanja, i u kojoj mjeri, te u čemu su poteškoće, odnosno kako je moguće postići bar određena poboljšanja?

Prije analize konkretnog stanja (uzroka i posljedica), ovdje treba, ukazati na jedno nedopustivo marginaliziranje, ili minoriziranje, arhivskih znanja, bilo da se radi o njihovoj stručnoj ili naučnoj dimenziji. Ta marginalizacija i minorizacija, dolazi od strane srodnih struka (zanimanja), ali i iz same arhivske struke.

Naime, osporavanja arhivistici atributa nauke su i dalje prisutna u Bosni i Hercegovini, kao i u nekim drugim balkanskim zemljama u razvoju, što je apsolutno pogrešno i nedopustivo. To se najočitije manifestira u nepostojanju arhivističkih studijskih visokoškolskih programa (studija), sva tri ciklusa (dodiplomski, postdiplomski, doktorski po predbolonjskom sistemu obrazovanja, odnosno prvi, drugi (master) i doktorski studij po Bolonji). Međutim, osporavanja različite vrste, svjesno ili nepromišljeno, dolaze i iznutar struke. Tu se više radi o nepoznavanju naučnih stajališta na široj razini, što je za afirmaciju svake nauke fundamentalno, već se polazi najčešće od stanja na nekoj mikrorazini, iz okvira nerazvijenih arhiva.²

Što se makro (svjetskih) stajališta tiče ona su dvojaka: po Univerzalnoj decimalnoj klasifikaciji (UDK) arhivistika je smatrana pomoćnom historijskom naukom, što se između ostalog manifestiralo pri klasifikaciji svakog stručnog i naučnog teksta iz oblasti arhivistike u domaćim („Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine“ i dr.) i stranim časopisima („Sodobni arhivi“ i dr.). Krajem 19. i početkom 20. stoljeća u klasifikaciji znanja iz arhivistike uvodi se dvostrana praksa: za znanje iz oblasti tzv. klasične arhivistike se i dalje koristi UDK klasifikacija za arhivistiku kao pomoćnu historijsku nauku, a za znanja iz oblasti informatičke arhivistike uvodi se klasifikacija (svrstavanje) arhivistike u informatičke znanosti. Takav pristup je još uvijek u praktičnoj primjeni, jer u zemlje u razvoju relativno sporo prodiru promjene u globalnim naučnim znanjima, a u ovom slučaju i one koje su rezultat nove klasifikacije nauka, donijete u mjestu Fraskati u Italiji, po kojoj je arhivistika implicitno svrstana u informacijske nauke,

2 Često se i danas među arhivistima raspravlja o pitanjima klasične i informatičke arhivistike, pri čemu se atributi nauke daju isključivo ovoj drugoj, dok se klasična arhivistika više smatra strukom. Međutim, pri tome se nema u vidu naučna arhivistička doktrina, što je jedino relevantan odgovor na pitanje naučnosti arhivistike. Svaka nauka mora imati i teoretski i iskustveni pristup u istraživanju, a to ima, uslovno rečeno, i klasična i informatička arhivistika.

zajedno sa komunikologijom i dr. Ovu klasifikaciju je prihvatila većina zemalja koje provode Bolonjsku deklaraciju u visokom obrazovanju, te se ona može smatrati prihvatljivom i obavezujućom i za Bosnu i Hercegovinu: kako za arhive i arhivsku djelatnost, odnosno bosanskohercegovačku arhivistiku, tako i za univerzitete koji primjenjuju bolonjski proces reformirane visokoškolske nastave, te postaju centri za naučna istraživanja iz oblasti svih naučnih znanja koja su sadržana u nastavnim (pa otuda i istraživačkim) profilima.

Stručna i naučna dimenzija arhivističkog znanja

U Bosni i Hercegovini je arhivistika uglavnom smatrana pomoćnom historijskom naukom. Taj recidiv prošlosti prisutan je još uvijek i na univerzitetima i u arhivima, koji od donošenja „Zakona o arhivskoj građi Bosne i Hercegovine“ 1974. godine,³ imaju pravo i obavezu bavljenja naučnim radom, uz napomenu da je koordinirajuću funkciju na tom planu imao Arhiv Bosne i Hercegovine Sarajevo.⁴ Pravna regulativa u vezi sa nadležnostima arhiva da se bave naučnim radom je postepeno uobličavana. Međutim, stručna i naučna sfera u pravnoj regulativi nisu razdvojene, već su uređene kao tijesno međusobno povezane: „bilo da se međusobno dopunjavaju ili da se naučna dimenzija nadovezuje na stručni rad. To je svakako odraz shvatanja zakonodavca s jedne strane i arhivista s druge strane o karakteru poslova koje arhivisti obavljaju. Sve dileme su uglavnom posljedica prožimanja stručnog i naučnog, tako da se u procesu stručnog usavršavanja u ophođenju sa arhivalijama sve više oblikuje naučna dimenzija arhivističkih poslova. Međutim, ako se imaju u vidu predmet, cilj i zadatak arhivistike kao nauke uopće (kako klasične tako i naročito informacijske), onda se može konstatirati da su ova stajališta nedostatna i uz to praktično prevaziđena. Naime, s obzirom na brze promjene u sferi informatičkih tehnologija, koje se na arhivistiku reflektiraju prije svega dinamičnom promjenom nosioca informacija (umjesto papira to su različiti nosioci elektronskih zapisa), uloga arhiva se sve više kreće ka njihovom uobličavanju u moderne multimedijske centre. Ta svojevrsna pretvorba arhiva iz klasičnih ustanova u posrednike između korisnika informacija (ne i same arhivske građe) počela je prije nekoliko decenija ali ona još uvijek traje i izvjesno je da će još dugo trajati.⁵ To je na naučnom planu novi izazov, novi sadržaj stručnog i naučnog rada. Između ostalog, arhivistička naučna doktrina se sve više okreće informacijskim umjesto društvenim i humanističkim naukama“⁶.

3 Zakon je objavljen u „Sl. listu SR BiH“, br. 21/87.

4 U čl. 39., stav 3 Zakona o arhivskoj građi Bosne i Hercegovine stoji: “bavi se naučnoistraživačkim radom iz oblasti arhivske djelatnosti i objavljuje rezultate toga rada”.

5 Peter Pavel Klasinc, Živana Hedbeli, „Vizija strategije dostupnosti registraturnog i arhivskog gradiva“, *Zbornik radova sa Prvog kongresa arhivista Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 2006., 351.-361.

6 Azem Kožar, „Naučna dimenzija arhivske djelatnosti Bosne i Hercegovine“, *Arhivska praksa*, br. 12, Tuzla 2009., 371.

Na svjetskim razinama posmatrano, „Arhivistika je danas zaokružena naučna disciplina, koja ima svoj predmet istraživanja, svoje jasno definisane ciljeve i zadatke, te sredstva i metode kojima iste ostvaruje. Bavi se proučavanjem unapređenja metodologije stručnog rada u arhivskoj djelatnosti, utvrđivanjem stručnih i naučnih principa, propisa i standarda u ophođenju sa arhivskom građom kao predmetom svog rada od njenog nastajanja do valorizacije svih oblika njene vrijednosti“.⁷ Arhivistika je nauka prije svega „zato što u proučavanju složene arhivske problematike primjenjuje znanstvenu metodologiju, bilo da teorijske postavke primjenom utvrđenih znanstvenih principa i načela potvrđuje u arhivskoj praksi ili da kroz praktična iskustva dolazi do znanstvenih sinteza“.⁸

Karakter predmeta izučavanja arhivistike čini je više praktičnom nego teorijskom naučnom disciplinom, što se prije svega ogleda u poimanju arhiva kao ustanova primijenjene arhivistike, a što u javnosti pa i među arhivistima jača predstavu o stručnoj u odnosu na naučnu dimenziju arhivistike. Ovo je jedan od razloga da o atributima arhivistike kao nauke, arhivisti nedovoljno pišu, tj. ne ističu njena teorijska naučna svojstva koja ona zaista posjeduje. Naime, danas je sve manje tzv. čistih nauka, već stremljenja idu u smjeru razvijanja specijalističkih znanja, koja su nerijetko na granici dvaju ili više naučnih disciplina. „To dodirivanje više naučnih disciplina kroz nastajuću novu užu naučnu disciplinu, dovodi do njihove integracije i u krajnjem se sliva u jedinstven krug naučnog znanja“.⁹

Arhivistika je danas integrirajuća naučna disciplina, kako u sferi društvenih i humanističkih nauka, tako i u sferi informacijskih nauka. Promjene koje je donijelo informatičko doba učinile su da se arhivistika „prestrojava“ od sfere klasične društvene nauke u sferu informatičkih nauka. Činjenica da se u manje razvijenim zemljama svijeta arhivistika bavi više klasičnim nego informatičkim naučnim pitanjima, na teorijskoj razini ne može uticati na njenu degradaciju na nivo određene struke, koja je od pomoći da neke druge ranije profilirane nauke lakše ostvare svoj istraživački zadatak. Naprotiv, na tu činjenicu treba gledati kao na prednost a ne nedostatak, kao važnu integrirajuću funkciju arhivistike u sistemu nauka uopće. Toga treba da se pridržavaju arhivi i arhivisti, ali i univerziteti koji imaju primarno istraživačku misiju u društvu. Sve je to moguće i potrebno prepoznati i ugraditi u reformirano visoko obrazovanje u skladu sa smjernicama i obavezama koje ima univerzitetski *bolonjski proces*.¹⁰

Naučne attribute arhivistike potvrđuju stajališta savremenog svijeta o shvatanju suštine pojma nauke i naučnog znanja. Naime, nauku i naučno znanje je teško sveobuhvatno definirati, o čemu su, između ostaloga, poznata stajališta istaknutih

7 A. Kožar, Naučna dimenzija arhivske djelatnosti BiH, 367.

8 A. Kožar, Naučna dimenzija arhivske djelatnosti BiH, 367.

9 Azem Kožar, „Arhivistika kao integrirajuća nauka“, *Atlanti*, br. 16, Trieste 2006., 210.-211.

10 U *Strategiji razvoja Univerziteta u Tuzli 2001.-2005.*, Tuzla 2000., bilo je utvrđeno da se dugoročna razvojna strategija Univerziteta temelji i na unapređenju stanja kulturno-historijskog naslijeđa, kako bi se ono moglo više i racionalnije koristiti u istraživačke svrhe. S obzirom na sve bolju poziciju društvenih i humanističkih nauka na Univerzitetu, smatramo da je ovo opredjeljenje našlo svoje mjesto i u aktuelnoj strategiji razvoja.

teoretičara i metodologa. U najkraćem, nauka je istina, i to potpuna (apsolutna) istina, ali i težnja da se ta istina dosegne, što nije nimalo jednostavan zadatak. Zato neki naučnici tvrde da je svaka nauka istinoidna, tj. da teži istini.¹¹ Svaka nauka ima svoju strukturu koju čine: predmet, cilj (zadatak) i metod istraživanja, naučno saznanje o predmetu i metodi, te zablude i pogreške. Nauka ima svoja svojstva, tj. ono što je čini naukom (predmetnost, provjerljivost, relativna istinitost, sistematičnost, društvena svrsishodnost, razvojnost, neutralnost itd.).¹² Metodi istraživanja su instrumenti naučnog saznanja, koje čine: principi i pravila istraživanja (teoretska strana) i faktička primjena metoda (iskustvena strana) istraživanja.

Ovaj kraći osvrt na karakter nauke i naučnog znanja, nedvojbeno potvrđuje da arhivistika ima sve attribute nauke: jasno određen predmet i cilj istraživanja, a što se tiče metoda istraživanja evidentne su neke njegove specifičnosti. "U osnovi uspješna arhivistička metoda je ona koja može da odgovori na dva fundamentalna zahtjeva: da osigura najpotpunije, najracionalnije i najsavršenije čuvanje i očuvanje ukupne arhivske građe, i da omogućiti najbrži, najjednostavniji i najefikasniji pristup do činjenica i informacija iz registraturne i arhivske građe".¹³ Dakle, sve dileme i osporavanja naučne dimenzije arhivistike i arhivističkog znanja su danas neopravdane, bilo da dolaze spolja (iz društva) ili iznutar (iz arhiva). Međutim, zbog novih postmodernističkih shvatanja zapisa, arhivisti je potrebna nova naučna paradigma, a to u praksi znači sve više okretanje izazovima informatičke arhivistike.¹⁴

Arhivistička znanja u studijskim programima iz oblasti Historije

Tradicionalno je arhivistika u Bosni i Hercegovini smatrana pomoćnom historijskom naukom, pa su otuda, logično, arhivistička znanja na univerzitetskoj nastavi uglavnom vezana za studijske programe iz historije.

Prvi studijski program iz Historije otvoren je na Filozofskom fakultetu u Sarajevu (osnovan 1950.), koji je obrazovao *profesore historije* (VII stepen).¹⁵ Nešto kasnije na Pedagoškim akademijama u Banjaluci i Mostaru otvoreni su dvogodišnji (dvopredmetni) studijski programi Historija – Geografija, koji su obrazovali nastavnike historije i geografije (VI stepen) za rad u osnovnim školama. Takvo stanje je potrajalo u vrijeme socijalističke epohe, tj do kraja 1991. godine. Konceptija tog sistema visokog obrazovanja je bila da se fakultetski obrazovani kadrovi obrazuju po sistemu koncentracije (primata) u sredinama u kojima su najpotrebniji. Tako su

11 Đuro Šušnjić, *Metodologija nauke, kritika nauke*, Beograd, 1999., 134.-140; Prema *Oksfordskom rječniku* „Znanost je znanje (scientia) ili stanje znanja“ (Ante Simonjić, *Znanost najveća avantura i izazov ljudskog roda*, Rijeka 1999., 13.-15).

12 Dževad Termiz, *Metodologija društvenih nauka*, Sarajevo 2003., 12.-14.

13 Azem Kožar, Ivan Balta, *Pomoćne historijske znanosti i Arhivistika*, Tuzla 2004., 135.-136.

14 Terry Cook, „Arhivistika i postmodernizam: nove formulacije za stare koncepte“, *Archival Science*, br. 1/2000., 3.-24.

15 *Spomenica (1950 – 1980.) Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu*, Sarajevo 1980., 27.-30.

rudarski inženjeri jedino obrazovani na Rudarsko-geološkom fakultetu Univerziteta u Tuzli, ljekari u početku u Sarajevu, potom u Tuzli i Banjaluci itd. Pošto je Historija oblast iz tzv. nacionalne grupe predmeta, to je obrazovanje profesora historije imalo važnu ulogu u tom ideologiziranom sistemu. Školovalo se upravo onoliko koliko je i bilo potrebno za rad u obrazovanju, za dva instituta za istoriju (u Sarajevu i Banjaluci), za institucije kulture i sl.

Skromna arhivistička znanja studenti su sticali u okviru nastavnog predmeta *Pomoćne historijske nauke*, a kroz oblast kritike historijskih izvora u još skromnijoj mjeri iz nastavnog predmeta *Uvod u historijsku nauku*. Međutim, u nastavnim planovima i programima nakon uspostavljanja samostalne i nezavisne države Bosne i Hercegovine 1992., a naročito nakon uspostave mira 1995. godine, arhivistička znanja su dobila na značaju. Arhivistika je izučavana u okviru nastavnog programa *Pomoćne historijske nauke i arhivistika* sa po 15 časova predavanja i 15 časova vježbi u četvrtom semestru studija. Ta „doza“ arhivističkog znanja pružana je studentima Historije na sva tri usmjerenja (jednopedmetni studij i dva dvopedmetna studija), svuda sa istim brojem nastavnih sati i sa ustaljenim nastavnim sadržajima. Radilo se uglavnom o najopćijim arhivističkim znanjima teorijske ali i praktične prirode, jer se dio nastavnih vježbi obavljao u Arhivu Bosne i Hercegovine, Sarajevo.¹⁶

Novim studijskim programima donijetim 2008. godine, arhivistička znanja su potisnuta iz studijskih programa Historije svih vrsta (jednopedmetni i dvopedmetni studij), tako što je na prvom ciklusu studija zadržan nastavni predmet *Pomoćne historijske discipline* (30 sati predavanja u drugom semestru), u kojem nisu predviđeni nastavni sadržaji iz Arhivistike. Ipak, određeni značaj izučavanju Arhivistike dat je na jednopedmetnom studijskom programu iz Historije – na drugom ciklusu studija (naučni smijer – novi vijek – oblast osmanski period), gdje je *Arhivistika* uvedena kao zaseban nastavni predmet u 9. semestru sa 30 sati predavanja i 15 sati vježbi. Međutim, nastavni program je isuviše skroman i obuhvata: „Razvoj arhivistike kao pomoćne historijske nauke. Pojam arhiva i arhivske građe: arhivski fondovi i zbirke. Spoljna služba arhiva (registrature). Unutrašnje uređenje arhiva. Sređivanje arhivske građe: tematski sistem, fondovski sistem, registraturni sistem i sistem slobodne provenijencije. Konzervacija i restauracija arhivske građe. Mikrofilmovanje. Publikovanje arhivske građe.“¹⁷ Dakle, arhivistička znanja reducirana su u odnosu na ranije stanje Nastavnim planom i programom Odsjeka za historiju iz 2008/09. godine, ali su povećana u drugom ciklusu studija uvođenjem jednosemestrnog predmeta *Arhivistika*, i to samo za naučni smijer studija. Međutim, kada se ima na umu sva ograničenost nastavnog programa iz ovog predmeta, onda postaje jasno da savremeni značaj arhivističkog znanja (informatička arhivistika) nije prepoznat u sistemu znanja na ovom studijskom profilu, koji ima najveću tradiciju obrazovanja historičara, kao zanimanja koje je, kako se do sada smatralo, najbliže pozivu arhiviste.

16 Vodič kroz studij na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2003., 13., 19., 25.

17 Odsjek za historiju, Nastavni plan i program, akademska 2008/09. godina, Filozofski fakultet Univerziteta Sarajevo, Sarajevo 2009., 5, 12, 13, 24, 61, 70.

Nešto veći značaj arhivističkim znanjima pridaje se na studiju historije Fakulteta humanističkih nauka Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru. Ovaj studij koji postoji oko jedne decenije, arhivistička znanja izučava u okviru jednosemestralnog nastavnog programa *Pomoćne historijske nauke i arhivistika* (sa 30 časova predavanja i 15 časova vježbi) u kojem Arhivistika čini oko 50 % sadržaja. Nastavni program je aktuelan, dotiče se svih relevantnih arhivističkih sadržaja, mada je isuviše uopćen, tako da ne pruža mogućnost svršenim studentima - profesorima historije, raspolaganja nekim nivoom optimuma znanja iz ove oblasti.¹⁸

Na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta u Banjaluci se arhivističkim znanjima ne pridaje poseban značaj, ona su samo taksativna u okviru predmeta *Pomoćne historijske nauke*. Nešto više pažnje u programskim sadržajima istoimenog nastavnog predmeta pridavalo se na Odsjeku za bosanski jezik i književnost i historiju, Pedagoškog fakulteta Univerziteta u Bihaću. Program je sadržavao znanja iz *Pomoćnih historijskih nauka* (15 sati predavanja) i iz *Arhivistike* (15 sati predavanja), ali je Historija poslije nekoliko godina postojanja potisnuta sa tog studijskog odsjeka.¹⁹

Najveći značaj arhivistici i arhivističkim znanjima, kada su u pitanju studijski programi iz Historije, dat je na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Tuzli, koji je osnovan 1993. godine a u okviru njega i Studijski odsjek: Historija – Geografija.

U okviru tog studijskog programa Arhivistika je izučavana u okviru nastavnog programa *Pomoćne historijske nauke i Arhivistika*, sa 30 sati predavanja i 15 sati vježbi u četvrtom semestru. Program je bio jasno određen, uključujući pitanja i domete koji se tiču savremene Arhivistike. Međutim, ograničen fond nastavnih sati nije omogućavao studentima sticanje optimuma arhivističkih znanja, mada je, pokazalo se to kasnije, bio značajno kvalitetniji od svih dotadašnjih programa ove vrste.²⁰

U sklopu Nastavnog plana i programa jednopredmetnog studijskog odsjeka za Historiju (od ak. 1999/2000.), Arhivistika je našla svoje zapaženo mjesto. Ono što je Arheologija za Historiju starog i srednjeg vijeka, to je Arhivistika za historijsko razdoblje novog vijeka i savremenog doba. Arhivistika je odvojena od Pomoćnih

18 Nastavni plan i program iz nastavnog predmeta *Pomoćne historijske nauke i arhivistika*, Odsjeka za historiju na Fakultetu humanističkih nauka Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru. Autor ovog priloga je učestvovao u oblikovanju ovog nastavnog programa, koji je veoma podudaran sa istoimenim nastavnim programom Odsjeka za historiju i geografiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli, koji je bio u primjeni od ak. 1993/94. do 1999/2000. godine, tj. do formiranja zasebnih odsjeka: za Historiju i za Geografiju.

19 U izradi Nastavnog programa iz *Pomoćnih historijskih nauka* na Pedagoškom fakultetu u Bihaću, učestvovao je i autor ovog priloga.

20 *Filozofski fakultet Tuzla. Profil studija i programska orijentacija (priredio Sead Omerbegović)*, Tuzla 1999.

U ovoj publikaciji naznačeni su samo nastavni programi studijskih odsjeka, pa tako i Odsjeka za historiju i geografiju (str. 46.-48.), odnosno Odsjeka za historiju (str. 88.) i Odsjeka za geografiju. U oblikovanju programa *Pomoćne historijske nauke i Arhivistika*, aktivno je učestvovao autor ovog priloga, koji je do 1998. u svojstvu zamjenika šefa Odsjeka vodio programe organizacije nastave za historijsku grupu predmeta (šef odsjeka je bio prof. dr. Salih Kulenović).

historijskih nauka, čime su dobile na značaju obje naučne oblasti. I programi su se više puta mijenjali. U početku su oba predmeta bila zastupljena sa po 30 časova predavanja i 15 časova vježbi u po jednom semestru, da bi se kasnije povećavao fond nastavnih sati, kako za *Pomoćne historijske nauke* (60 sati predavanja i 30 sati vježbi u dva semestra – treći i četvrti), tako i za *Arhivistiku* (90 sati predavanja i 60 sati vježbi u petom i šestom semestru). U dužem vremenskom razdoblju od ak. 2003/04. do ak. 2010/11. godine, *Arhivistika* je izučavana kao obavezan nastavni predmet u petom (potom u šestom) semestru studija sa 60 časova predavanja i 30 časova vježbi. Osim toga (prvo u šestom semestru) uveden je izborni predmet *Arhivska praksa* sa 30 sati predavanja i 30 sati vježbi, da bi ovaj program ubrzo bio podijeljen na dva: *Arhivska praksa I* (30 sati predavanja i 30 sati vježbi) u petom, i *Arhivska praksa II* (30 sati predavanja i 30 sati vježbi) u šestom semestru. Takav program je omogućavao razradu i unapređenje određenih arhivističkih znanja, tako da su ta tri studijska programa omogućavala solidna arhivistička znanja svršenim studentima – profesorima historije. I ova činjenica je kasnije dobrano potvrđena – zapošljavanjem jednog broja tih studenata u Arhiv Tuzlanskog kantona, u Muzej istočne Bosne i sl. Ti kadrovi nisu počinjali iz početka učiti arhivistiku, već su nastavili sa sticanjem novih znanja tamo gdje su se završavali studijski programi.²¹

Korigovanim nastavnim planovima i programima Odsjeka za historiju u toku 2011. godine, arhivistička znanja su znatno reducirana, bolje reći oskrnavljena. Zadržani su svi nastavni programi ali sa značajno manjim fondom sati. *Arhivistika* se kao obavezan nastavni predmet izučava sa svega 15 sati predavanja u šestom semestru, a *Arhivska praksa I* (peti semestar) i *Arhivska praksa II* (šesti semestar), kao izborni predmeti, izučavaju se sa po 15 sati predavanja i 15 sati vježbi. Na taj način je umjesto 60 sati predavanja i 30 sati vježbi obavezne nastave i 60 sati predavanja i 60 sati vježbi izborne nastave, *Arhivistika* je svedena na 15 sati predavanja obavezne nastave i 30 sati predavanja i 30 sati vježbi izborne nastave, sve sa tendencijom, koliko se to može naslutiti, da bude apsolutno ukinuta.²²

Na ovakvu odluku, za koju su prijedlozi došli iz dekanata Fakulteta, reagovalo je Predsjedništvo DAR Tuzlanskog kantona. U dopisu Odsjeku za historiju iz septembra 2011. godine se između ostalog konstatira:

Od osnivanja Odsjeka za historiju i geografiju na Filozofskom fakultetu u Tuzli 1993. godine Arhiv Tuzla je pružao svakodnevnu i nesebičnu pomoć studentima i nastavnicima ovog, i drugih, odsjeka. Kasnije je ta saradnja dobijala na intenzitetu i kvalitetu.

Na osnovu stručne literature, arhivske građe, periodičnih i drugih publikacija *Arhiva Tuzla*, napisani su brojni diplomski radovi historičara, te magistarski radovi

21 Unapređenju arhivističkih programa na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli doprinjelo je, s jedne strane, opredjeljenje autora ovog priloga da okonča doktorat iz Arhivistike na Odsjeku informacijske znanosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 1998. godine, čime je kadrovsko rješenje bilo osigurano na duže vrijeme, i, s druge strane, stasavanje Arhiva kao ustanove na koju se naslanjala nastava Arhivistike.

22 *Nastavni program Studijskog odsjeka za historiju za ak. 2011/12.*

i doktorske disertacije. Studenti su u Arhivu redovno održavali arhivsku praksu. Svi oni koji su izučavali ili izučavaju historiju novoga vijeka i savremenog doba to mogu osobno potvrditi. To znači da je ta saradnja bila potrebna i korisna i za vas historičare kao korisnike, i za nas arhiviste kao profesionalce i po prirodi posla prve i najvažnije saradnike vas historičara, kako nastavnika tako i studenata. Također, je arhivistika bila primjereno zastupljena u Nastavnom planu i programu Odsjeka.

Međutim, umjesto da se takav trend saradnje nastavi, dogodilo se nešto sasvim suprotno i neočekivano. Prilikom izmjene postojećih nastavnih planova i programa u toku minule akademske godine, *Arhivistika* je najblaže rečeno oskrnavljena. Umjesto 4 časa predavanja i 2 časa vježbi u petom semestru, predviđeno je da se ovaj nastavni predmet sluša u šestom semestru sa svega jednim časom predavanja. Također je, kako saznajemo, novim planom predviđeno da se *Arhivska praksa* kao izborni predmet sluša također u šestom semestru (sa 1 čas predavanja i 1 čas vježbi). Sve u svemu, sa 4 + 2 obaveznih i 4+4 izbornih časova Arhivistike, ona je svedena na svega jedan čas obavezne nastave i dva časa izborne nastave, tj. reducirana je u obaveznoj nastavi sa 6 časova na jedan, to jest svega na 16 %, a u izornoj nastavi sa 8 časova na 2 časa, tj. na 25 %. Ovim komparacijama nije potreban nikakav komentar.

Ovim putem želimo ukazati na nelogičnost naznačenih izmjena, odnosno na srozavanje nastave arhivistike ispod svakog razumnog nivoa. Molimo da to što prije otklonite, kako ne bi došlo do konačnog raskida saradnje što bi bilo obostrano štetno a za studente kojima su arhivistička znanja neophodna i potpuno neprihvatljivo“.²³

Međutim, iako je Predsjedništvo DAZ-a predlagalo kompromis, tj. redukciju programa *Arhivistike* za 50 % u odnosu na stanje prije korekcija, do toga nije došlo. Ni odluke vijeća Odsjeka za historiju da se *Arhivistika* sluša u šestom semestru sa 30 sati predavanja i 15 sati vježbi, nije uspjela probiti okove okoštalih birokratskih struktura Fakulteta i Univerziteta. Tako su dekreti centara moći bili jači od potreba nosilaca nastavnih programa. Ovakva stajališta ne smiju i ne mogu biti prihvaćena od strane arhiva i arhivističkih asocijacija. Analiza postojećih programa i analiza potreba za znanjima ove vrste, koja se, što nije slučaj sa mnogim drugim znanjima, naslanjaju na Arhiv TK kao ustanovu koja je pružala, i pruža, mogućnost kvalitetnog izvođenja nastavnih vježbi, odnosno sticanja praktičnih znanja, što je u ovom studijskom programu veoma važno i osobeno, pokazuje svu anahronost i konzervativnost ovih odluka donijetih od strane postojeće upravne strukture Filozofskog fakulteta Tuzla.

U razdoblju od 1999. do 2009. godine, činjeni su pokušaji da se u okviru Odsjeka za historiju arhivistička znanja na dodiplomskom i postdiplomskom studiju značajno unaprijede.

U okviru dodiplomskih programa četvorogodišnjeg studija Historije ak. 2003/04. godine sačinjen je Nastavni plan i program dva dvopredmetna studijska profila: Historija – Arhivistika i Historija – Arheologija, uz postojeći studij Historije. Svršeni studenti studijskog profila Historija – Arhivistika, dobijali bi zvanje *diplomirani historičar i arhivista* i bili bi kompetentni za obavljanje poslova

23 Dopis je usaglašen na sjednici Predsjedništva DAZ-a 23.9.2011. godine.

istraživačke prirode iz historije i arhivistike: u arhivima, institutima i drugim naučnim i kulturnim ustanovama. Taj program je nakon dužih usaglašavanja prihvaćen od strane Naučno-nastavnog vijeća (NNV) Fakulteta, ali ne i na Senatu Univerziteta.²⁴

Značajna aktivnost, vođena je i na organizaciji magistarskog studija iz *Arhivistike*, po starom (mentorskom) postdiplomskom sistemu studiranja, tako da bi svršeni postdiplomci dobijali zvanje *magistra arhivistike*. Ovaj program je imao punu podršku arhivskih asocijacija iz Bosne i Hercegovine, Međunarodnog instituta arhivskih znanosti Trst/Maribor, i brojnih arhivskih kolektiva i arhivista. Program je uobličen tako da ga je 2008. godine prihvatilo NNV Fakulteta, ali ne i Senat Univerziteta. Pokazalo se po čemu zna koji put da u ovoj sredini arhivistička znanja nemaju odgovarajuće mjesto i značaj. Kada se pouzdano zna, što je u pripremi ovog studija potvrđeno od strane mnogih arhivskih kolektiva, da bi postdiplomski studij *Arhivistike* bio veoma uspješan: kako sa aspekta broja polaznika (računalo se na više desetina polaznika sa cijelog jugoslovenskog prostora), tako i sa aspekta angažmana kvalitetnog nastavnog kadra, onda ima mjesta konstataciji da je nedostatak arhivske tradicije ostavio traga i na univerzitetske strukture, bilo da se radi o ličnim animozitetima ili o drugim kvazirazlozima osporavatelja ovog studijskog programa.²⁵

Arhivistička znanja u programima drugih univerzitetskih studijskih programa

Što se tiče programa na drugim studijskim profilima, arhivistička znanja sadrži program *Kulturne historije Bosne i Hercegovine* (30 sati predavanja i 30 sati vježbi) koji se izučava na više odsjeka Filozofskog fakulteta u Tuzli (Razredna nastava, Žurnalistika, Pedagogija i psihologija, Socijalni rad, Bosanski jezik, Tehnički odgoj i informatika). U njima je predviđena zasebna tematska cjelina o arhivima i arhivskoj građi.²⁶ Na odsjeku za Turizam Prirodno–matematičkog fakulteta Univerziteta u Tuzli, izučava se *Kulturno naslijeđe i Kulturna historija*. Međutim, i u tim programima arhivističkih znanja ima malo, dok se više govori o nepokretnom kulturnom naslijeđu, tj. o onome što je za ovaj studijski profil važnije.

24 Programom je predviđeno da prve dvije godine budu zajedničke za sva tri studijska programa – za sva tri zvanja, a da u trećoj i četvrtoj godini: *profesori historije* izučavaju pedagošku grupu predmeta, *diplomirani historičari i arhivisti* arhivističku grupu predmeta, a *diplomirani historičari i arheolozi* arheološku grupu predmeta. U trećoj godini studija Historija - Arhivistika bila su predviđena tri obavezna i dva izborna arhivistička predmeta a također i u četvrtoj godini. Tako bi kroz šest obaveznih i četiri izborna predmeta, diplomirani historičari i arhivisti bili zaista poželjan kadar za arhive i historijske institute. (*Nastavni planovi i programi* u posjedu autora).

25 *Nastavni plan i program postdiplomskog studija arhivistike za ak. 2008/09. godinu* u posjedu autora.

26 *Nastavni program Kulturne historije Bosne i Hercegovine*. Ovaj program je jedno vrijeme bio u primjeni i na Odsjeku za Razrednu nastavu Nastavničkog fakulteta Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru. Korekcijama Nastavnih planova 2011. godine *Kulturna historija Bosne i Hercegovine* se prestala izučavati na odsjecima Pedagogija-Psihologija i Bosanski jezik i književnost.

Sličan nastavni program pod nazivom *Kulturno–historijsko naslijeđe Bosne i Hercegovine*, izučava se na studijskom profilu Razredna nastava Edukacijskog fakulteta Univerziteta u Travniku (privatni univerzitet) sa 45 sati predavanja i 15 sati vježbi. Program je dobro primljen od studenata, među kojima je većina vanrednih, kojima konkretno pomaže u realizaciji nastave iz nastavnog predmeta „Moja okolina“, tj. iz historije zavičaja.²⁷

Na Pravnim fakultetima se izučava kancelarijsko (registraturno) poslovanje u okviru drugih programa ili kao zaseban nastavni predmet. Tako se na Pravnom fakultetu u Tuzli, na magistarskom studiju, izučava nastavni predmet pod nazivom „Dokumentacija“. Sadržaji se uglavnom odnose na pravnu regulativu u ophođenju sa dokumentima, što jeste važan segment i arhivističkih znanja, mada cjelovit arhivistički aspekt ovaj nastavni program ne sadrži. Ipak, koristan je i od pragmatičnog je značaja za buduće diplomirane pravnike.²⁸

Određena arhivistička znanja sadržana su i u nekim drugim nastavnim programima, kakav je nastavni program „Kultura i civilizacija“, koji se izučava na kulturalnim studijima, na studijima književnosti, sociologije i sl. Međutim, osobenost svih tih nastavnih sadržaja arhivističke prirode je da su nedostatni, da su površni i da se svode na šture informacije o arhivima, dok se predmet rada arhiva – arhivska građa, najčešće veoma malo spominje.

Zaključak

Arhivistička znanja su od velikog značaja za više studijskih programa visokog obrazovanja Bosne i Hercegovine. Ona ih upotpunjavaju i u korelaciji sa znanjima srodnih naučnih disciplina u konačnom doprinose poboljšanju kvaliteta određenih studijskih profila.

Na univerzitetima u Bosni i Hercegovini ne postoje studijski programi iz Arhivistike. Najveći kvantum arhivističkih znanja sadrže studijski programi iz Historije, mada i u njima ima značajnih razlika. Najstariji bosanskohercegovački studijski program iz Historije, osnovan na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, sve do 2008/09. godine imao je određene (ne baš cjelovite) sadržaje iz Arhivistike u okviru predmeta *Pomoćne historijske nauke i Arhivistika* (dodiplomski studij kao prvi ciklus u Bolonjskom sistemu obrazovanja). U najnovijim nastavnim programima ova znanja su potisnuta, ali je napredak učinjen na nivou drugog ciklusa (naučni smjer) obrazovanja, gdje se *Arhivistika* izučava kao zaseban jednosemestralni nastavni predmet.

Najveći kvantum arhivističkih znanja sadržavali su programi studija Historije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Tuzli, gdje se *Arhivistika* duže vrijeme izučavala u okviru tri nastavna predmeta (*Arhivistika, Arhivska praksa I i*

27 U konačnom oblikovanju sadržaja ovog nastavnog programa učestvovao je i autor ovog priloga.

28 Nastavni program „Dokumentacija“ na Pravnom fakultetu Univerziteta u Tuzli.

Arhivska praksa II). Nastavne vježbe iz ovih predmeta su dominantno izvođene u Arhivu Tuzlanskog kantona i u nekim registraturama. Međutim, korekcijom ovih nastavnih planova i programa ak. 2011/12. došlo je do značajne redukcije kvantuma arhivskog znanja koja su svedena na svega oko 15 % ranijeg programa. Kantonalno arhivističko udruženje je tim povodom reagiralo, tražeći određenu uravnoteženost između ranijih i postojećih programa. Međutim, birokratski centri moći na Fakultetu i Univerzitetu ostali su na svojim stajalištima.

Stanje arhivskih znanja na drugim studijskim odsjecima Historije je također veoma skromno. Još skromnija su znanja u okvirima drugih studijskih profila, koja se stiču iz nastavnih predmeta *Kulturna historija Bosne i Hercegovine*, *Kulturno–historijsko naslijeđe Bosne i Hercegovine*, *Dokumentacija* i sl.

Razlozi za takvo stanje su u neadekvatnom shvatanju potreba za arhivističkim znanjima u društvu uopće, ali i u okvirima akademske zajednice. Dokaz tome su dva neuspjela pokušaja da se organiziraju studijski programi iz *Arhivistike* na Filozofskom fakultetu u Tuzli: kao dodiplomski (studij Historija – Arhivistika), i kao postdiplomski studij Arhivistike. To, međutim, ne znači i kraj nastojanjima ove vrste. Vrijeme akademizma, bar u mjeri u kakvoj ga generiraju procesi globalizacije i *bolonjskog procesa*, treba da dođe i na univerzitetima Bosne i Hercegovine, tako da, umjesto dosadašnjih birokratizama, egoizama, nepotizama, korupcije i drugih deformacija koje vladaju akademskim prostorom, treba očekivati uspostavljanje društva znanja u kojem će i arhivistička znanja imati svoje pravo mjesto i značaj.

Summary

Archival knowledge is of great importance for many courses of higher education of Bosnia and Herzegovina. It is complemented and correlated them with the knowledge of related disciplines in the final contributions to improving the quality of certain academic profile.

At universities in Bosnia and Herzegovina, there are study programs from archive. The largest quantum of archival knowledge includes curricula for history, although even in these there are significant differences. The oldest Bosnian course of history, founded the Faculty of Philosophy in Sarajevo, until 2008/09. he has had some (not complete) content from archive into the subject of auxiliary historical science and Archive Sciences (bachelor's degree as the first cycle in the Bologna system of education). The latest curriculum this knowledge is suppressed, but progress has been made at the level of the second cycle (science course) education, where archival science is studied as a separate one-subject.

The largest quantum of archival knowledge contained programs of study at the Faculty of History at the University of Tuzla, where archival science is taught in the three subjects (Archival science, Archival Practice I and Archival Practice II). Teaching practice in these cases is predominantly performed in the Archives of

the Tuzla Canton and in some registries. However, during the correction of these curricula from 2011/12. there was a significant reduction in quantum of archival knowledge that has been reduced to only about 15% of the previous program. Cantonal Archival Association has reacted in this regard, seeking a certain balance between the previous and current programs. However, bureaucratic power centers at the Faculty and the University remained in their positions.

Conditions of archival knowledge in other departments of study of history are also very modest. More modest in terms of the knowledge of other study profiles, which are gained from the subjects of cultural history of Bosnia and Herzegovina, cultural and historic heritage of Bosnia and Herzegovina, documentation, etc.

The reasons for this are inadequate understanding of the need for archival knowledge in society at large, but also within the academic community. Proof of this are the two failed attempts to organize study programs on archival Faculty of Philosophy in Tuzla as an undergraduate (study History – archival science), and as archival science graduate studies. This, however, does not mean the end of efforts of this kind. Time academic, at least in so far as what kind of generating processes of globalization and the Bologna process, to come and at the universities of Bosnia and Herzegovina, so that, instead of red tape, egoism, nepotism, corruption and other deformities that govern academic space, the establishment of a society should be expected knowledge that will have the knowledge and archival its proper place and importance.

PROJEKAT: „ARHIVSKA PRAKSA“ U FUNKCIJI EDUKACIJE ARHIVSKIH KADROVA

Abstrakt: *Jedan od osnovnih faktora uspješnosti svakog posla i djelatnosti jesu kadrovi. Tako i u arhivskoj djelatnosti uspješnost u velikoj mjeri zavisi od osposobljenosti arhivskog kadra. Arhivski kadrovi se osposobljavaju kroz različite stručne, naučne i praktične forme i sadržaje djelovanja. U Bosni i Hercegovini arhivski kadrovi se ne obrazuju u redovnom sistemu obrazovanja, već se u ovu djelatnost uključuju razni profili stručnjaka, ponajviše profesori historije, jezika i pravnici. Svi oni ulaze u oblast arhivske djelatnosti sa neadekvatnim predznanjem, pa je neophodna stalna stručna nadogradnja, usvajanjem dodatnih znanja. To je posebno izraženo kada je riječ o arhivskim kadrovima u registraturama. Oni se na ova mjesta najčešće postavljaju bez ikakvog predznanja o arhivskoj problematici. Sve to ima velikog uticaja na sudbinu arhivske građe. Iz tih razloga, arhivi posežu za raznim formama edukacija arhivskih kadrova. Arhiv Tuzlanskog kantona dugi niz godina realizuje raznovrsne stručne edukacione sadržaje. No svakako najznačajniji stručno-edukacioni sadržaj je projekat “Arhivska praksa”, koji traje punih 25 godina i kroz koji je prošlo više od hiljade arhivara i arhivista iz Bosne i Hercegovine i okruženja. Sve je to imalo pozitivnog uticaja na njihovu stručnu osposobljenost, a samim tim i na uspješnost obavljanja arhivske djelatnosti.*

Ključne riječi: *“Arhivska praksa”, edukacija arhivskih kadrova, obrazovni sadržaji, međunarodno savjetovanje “Arhivska praksa”, časopis Arhivska praksa, arhivski stručnjaci, arhivisti, arhivari, stručni sadržaji i dr.*

Uvodne naznake

Postojanje odgovarajućih kadrova, kao nosioca određene djelatnosti, krucijalno je pitanje za napredak svake djelatnosti. Za sve arhivske ustanove i za svaku službu ovo je veoma važno, složeno, i otuda, u svakom trenutku vrlo aktualno i specifično pitanje. Njegova specifičnost određena je karakterom arhivske djelatnosti, čija raznolikost funkcija i zadatak zahtijevaju raznovrsne, ponajviše visoko stručne profile kadrova. Zbog svega toga, adekvatna kadrovska rješenja u ovoj oblasti zahtijevaju postojanje odgovarajućih sistema, tj. odgovarajuće kadrovske politike,

kako na razini svake arhivske ustanove, tako i na nivou osnivača, odnosno na nivou arhivske službe jedne zemlje.¹

Arhivski kadrovi su bili i ostali limitirajući faktor u razvoju arhivske struke, na nivou arhivske službe Bosne i Hercegovine, pa tako i Arhiva Tuzlanskog kantona. Arhivi u Bosni i Hercegovini, pa smim tim i Arhiv Tuzlanskog kantona nisu nikada raspolagali dovoljnim brojem arhivskih kadrova. Osim toga, veoma važno je i pitanje kvaliteta arhivskih kadrova, na što je velikog uticaja imao sistem obrazovanja, odnosno, nivo znanja sa kojim su kadrovi dolazili u arhive i registrature, ali i od mogućnosti daljeg stručnog usavršavanja i osposobljavanja u okviru arhivske struke. U Bosni i Hercegovini nije postojao, niti danas postoji, sistem obrazovanja kadrova za arhivsku struku bilo kojeg nivoa. To je doprinijelo da se u arhivima i registraturama zapošljavaju pojedinci bez kvalitetnog prethodnog obrazovanja. Kada su u pitanju registrature, dugi niz godina na poslovima arhivara upošljavao se kadar koji je uglavnom bio stručno neadekvatan za obavljanje arhivske djelatnosti. Takva arhivska kadrovska politika u registraturama imala je uticaja na ukupno stanje arhivske građe, koje je bilo nezadovoljavajuće, u nekim situacijama, čak i posljedično. Stoga su arhivi pribjegavali raznim formama stručnog djelovanja i obrazovanja arhivskih kadrova kako u arhivima, tako i registraturama. Ova obaveza bila je utvrđena i arhivskim zakonodavstvom. To je značajnije izraženo u periodu nakon 1995. godine, gdje se stvorila zakonska obaveza organiziranja polaganja stručnog ispita za radnike arhiva, ali po prvi puta i radnike registratura. Sve to je imalo za cilj podizanje nivoa znanja arhivskog kadra kako u arhivima, tako i registraturama. No, poseban značaj na planu edukacije arhivskog kadra imali su neki, posebno organizovani, stručni sadržaji. Takav je svakako projekat „Arhivska praksa“, koji traje punih 25 godina, a sa nešto jačim i stručno izraženijim intenzitetom od 1998. godine. Ovaj projekat je posvećen edukaciji arhivskog kadra, sa posebnim naglaskom na kadar u registraturama. Zahvaljujući istom, u proteklom vremenu plasirana su i usvojena brojna arhivska znanja, koja su u mnogome uticala na status i sudbinu arhivske građe u nastajanju, ali i na ukupnu arhivsku struku na području Tuzlanskog kantona, Bosne i Hercegovine, pa i šire.

Projekat *Arhivska praksa* od ideje do realizacije

Iako u toku svoga šezdesetogodišnjeg rada Arhiv Tuzlanskog kantona nikada nije imao odgovarajuću kadrovsku strukturu, ipak se kontinuirano posvetio svim, pa i najsloženijim pitanjima arhivske struke i nauke, realizujući vrijedne stručne, kulturne

1 Vera Trujić, *Kadrovska politika, Profil savremenog arhiva u SFR Jugoslaviji (projekat)*, Beograd 1984., str.123., Grupa autora (Azem Kožar), *Pedeset godina Arhiva u Tuzli 1954.-2004.*, (dalje: A. Kožar, *Pedeset godina Arhiva u Tuzli*), Tuzla 2005., str. 29. Adekvatna arhivska politika u osnovi zahtijeva: 1. Osmišljavanje kadrovske problematike u kratkoročnim i dugoročnim planovima, 2. Izbor, prijem i raspoređivanje kadrova; 3. Organizacija redovnog školovanja, stručnog osposobljavanja i usavršavanja; 4. Utvrđivanje stručnih arhivskih zvanja, uključujući i donošenje transparentnih pravila za napredovanje u struci.

i naučne sadržaje koji se međusobno prožimaju i dopunjuju. Posebna pažnja na tom planu posvećivana je realizaciji raznovrsnih stručno-arhivističkih sadržaja vezanih za imaoce arhivske građe. Ovi sadržaji su počeli sa realizacijom osamdesetih godina prošlog stoljeća. Od tada su gotovo svake godine organizirana savjetovanja koja su po svom sadržaju, istraženosti tema, renomeu predavača, broju učesnika značajno prevazilazila obrazovno-edukacijski karakter arhivara. Po dostignutim rezultatima izdvajaju se posebno arhivistički skupovi održani: 1986., 1987., 1991., 1994. i 1997. godine.² Svim ovim skupovima prisustvovao je značajan broj zaposlenika na arhivskim poslovima u registraturama. Na istim su realizovani aktualni i zanimljivi stručni arhivistički sadržaji, što je imalo pozitivne efekte na poboljšanje nivoa educiranosti arhivara i zaštite arhivske građe u nastajanju.

Uviđajući potrebe za bržim razvojem ustanove i primjenjivanja savremenih dostignuća u arhivskoj struci, što bi pomoglo bržem oporavku arhivske službe Bosne i Hercegovine, Arhiv Tuzlanskog kantona i Društvo arhivskih radnika Bosne i Hercegovine – Ogranak Tuzla, željeli su neke stvari pokrenuti s mrtve tačke. U tom smislu 1998. godine pokrenuli su stručno-naučni projekat pod nazivom „Arhivska praksa“. Riječ je o sadržaju koji je trebao biti nastavak dotadašnjih edukacionih sadržaja Arhiva, sa nešto jačom formom, sadržajem i posebnim akcentom na komponentu registratura. Naime, projekat „Arhivska praksa“, podrazumijevao je širok spektar stručnog djelovanja na planu unapređenja arhivske struke, sa izraženijim usmjerenjem na educiranost arhivskih radnika u registraturama i unapređenju zaštite arhivske građe u nastajanju. Pored brojnih sadržaja u ovom projektu dva su bila i ostala osnovna i temeljna. Jedan koji se odnosio na održavanje godišnjeg međunarodnog savjetovanja „Arhivska praksa“, a drugi je podrazumijevao izdavanje časopisa pod istim nazivom.

Ideja za realizaciju ovih programskih sadržaja nastala je u vremenu kada je cjelokupno bosanskohercegovačko društvo bilo zaokupljeno brojnim životnim problemima, koji su bili rezultat ratnih događanja, pri čemu ni kultura nije pošteđena, a posebno arhivska djelatnost koja se suočila sa brojnim recidivima rata.³ To je vrijeme kada su brojni odnosi i relacije u državi bile opterećene neposredno okončanim ratnim zbivanjima, što je uticalo na pokidanost veza među kolegama i strukama. Tako je bilo i u arhivskoj djelatnosti. Stoga, pokretanje jednog ovakvog projekta predstavljalo je ne samo izazov, već i važnu premosnicu koja je imala između ostalog i zadatak da poveže struku, da je unapređuje i nadograđuje, te profilira u pozitivnom pravcu. Projekat „Arhivska praksa“ je pokrenut prije svega, iz stručnih i naučnih razloga, sa jasnim ciljem da doprinese na planu saniranja, ratom uzrokovane, posrnule arhivske službe Bosne i Hercegovine, te da na određen način oživi ovu djelatnost i da joj podari neophodan stručni impuls koji će pomoći povezivanju stručnih snaga u zemlji, ali i hvatanju koraka sa stručnim arhivskim dostignućima zemalja okruženja. Stoga smo vjerovali da jedan projekat dobro osmišljen i koncipiran može u dobroj mjeri zadovoljiti naše nakane i potrebe arhivske struke u Bosni i Hercegovini.

2 A. Kožar, *Pedeset godina Arhiva u Tuzli*, str. 59.

3 Izet Šabotić, *Deset godina časopisa «Arhivska praksa» (1998-2007)*, (dalje: I. Šabotić, *Deset godina časopisa «Arhivska praksa»*) Tuzla 2007., str. 5.

Važan momenat jeste samo vrijeme početka realizacije ovog projekta. Ono se poklapa sa vremenom kada je aktualno stanje očuvanosti i zaštite arhivske građe u Bosni i Hercegovini bilo nezadovoljavajuće, posebno se to odnosilo na arhivsku građu u nastajanju. Tome su u velikoj mjeri doprinijeli brojni uzroci, posebno posljedice četvorogodišnjeg rata (1992.-1995.), gdje se arhivska građa, kao pisano kulturno naslijeđe, našla na udaru, pri čemu su stradale značajne količine arhivske građe u nastajanju. U poslijeratnom periodu zbog određene kadrovske reduciranosti, došlo je do vakuma na planu ozbiljnijih stručnih zahvata na saniranju postojećeg stanja, a posebno na saniranju stanja arhivske građe u nastajanju. Takvu situaciju stručni zaposlenici Arhiva u Tuzli su u dovoljnoj mjeri spoznali, te će to biti dovoljnim razlogom i potrebom da se u okviru stručnih organa i tijela Arhiva, pokrene inicijativa o realizaciji projekta „Arhivska praksa“. Takva inicijativa je prihvaćena i od strane Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine - Ogranak Tuzla. Zamisao je bila da projekat „Arhivska praksa“, kroz sadržaje održavanja međunarodnog savjetovanja i publikovanje časopisa, tretira najaktualnija arhivistička teoretsko-pragmatična pitanja sa kojima se susretala arhivska struka u Bosni i Hercegovini i u okruženju.

U tom vremenu, pred bosanskohercegovačkom arhivskom strukom stajali su brojni drugi odgovorni i veoma zahtjevni poslovi i zadaci, sa bezbroj otvorenih stručnih, organizacijskih i tehničkih pitanja. To je vrijeme kada je bilo neophodno suočiti se sa stvarnošću, u smislu iskazivanja veće potrebe za snažnijim uključivanjem stručnog esnafa sa svim svojim stručnim i profesionalnim potencijalom u rješavanju nagomilanih arhivskih problema.

Zaposlenici Arhiva Tuzlanskog kantona, predvođeni tadašnjim direktorom dr. Azemom Kožarom, odlučili su da kroz projekat „Arhivska praksa“ pokušaju snažnije uticati na sudbinu arhivske zbilje na području nadležnosti Arhiva Tuzlanskog kantona, ali i Bosne i Hercegovine. Naime, zamisao je bila dati doprinos, a što je bila i profesionalna obaveza, bržem i stručnijem pristupu rješavanja nagomilanih pitanja. Jedno od važnih pitanja, bilo je pitanje educiranja arhivskih kadrova i zaštite arhivske građe, posebno one u nastajanju. Svjesni da kapaciteti i snage, kako kadrovske, tako i materijalne nisu tolike da bi garantovale potpuni uspjeh na tom planu, od samog početka računalo se na međuarhivsku i međunarodnu saradnju i pomoć, koja je bezrezervno uslijedila od jednog broja istaknutih arhivskih stručnjaka, ali i prijatelja arhivske struke i naše zemlje, na čemu smo im bezrezervno zahvalni. U takvim okolnostima i ambijentu je nastajao i razvijao se projekat „Arhivska praksa“, od kojeg se puno očekivalo.

Edukaciono-obrazovni efekti (rezultati) projekta „Arhivska praksa“

U maju 1998. godine Arhiv je napravio prvi, ali važan korak na tom planu, održavanjem međunarodnog savjetovanja pod nazivom: „Arhivska praksa 1998“. Bilo je to 11. po redu arhivsko savjetovanje koje je organizirao Arhiv. Savjetovanje je

održano u punoj dvorani Radničkog univerziteta u Tuzli.⁴ Ono što je važna stručna novost u odnosu na prethodna savjetovanja, jeste pojavljivanje prvog broja časopisa *Arhivska praksa* u kome su publikovana saopćenja sa savjetovanja. Problematika prezentovana na Savjetovanju pobudila je veliki interes arhivske javnosti, a posebno predstavnika registratura. Tome su u svakom slučaju doprinijele prezentovane teme, koje su bile praktične naravi i sa kojima su se svakodnevno susretale registrature u svom radu.⁵ Stoga je Savjetovanje bilo dobra prilika da predstavnici registratura saznaju više o nekim pitanjima iz arhivske prakse, a što im je moglo biti od pomoći kod rješavanja brojnih nagomilanih problema.

Naslovnica prvog broja časopisa
Arhivska praksa

Savjetovanje je, po suštini problematike koja je prezentovana, načinu na koji je to urađeno, predstavljalo zanimljivu edukativnu formu frontalnog i otvorenog tipa, gdje su učesnici mogli u neposrednom kontaktu sa predavačima, razgovarati o suštinskim pitanjima iz arhivske struke.⁶

Važna novost u radu sa predstavnicima registratura odnosila se na činjenicu da je ovaj stručni edukativni sadržaj pratio i časopis *Arhivska praksa* br. 1.⁷ To je značilo dodatno približavanje prezentovane problematike arhivskim radnicima u arhivima i registraturama, ali i upoznavanje sa važnim pitanjima iz arhivske struke, koja su bila

4 Prvo poslijeratno Savjetovanje *Arhivska praksa* 1998, a jedanaesto po redu, održano je 29. i 30. maja 1998. godine. Na istom je, od strane arhivskih stručnjaka iz nekoliko bosanskohercegovačkih arhiva, prezentovano ukupno 13 stručnih saopćenja, koja su tretirala raznovrsnu arhivsku problematiku. Akcenat je dat na zaštitu arhivske građe u nastajanju. Savjetovanje je bilo sa međunarodnim učešćem i na istom su aktivno učestvovali kolege iz Slovenije, Marijan Dobernik i Valter Žižek.

5 Na Savjetovanju je otvoreno nekoliko zanimljivih praktičnih pitanja, poput: normativna akta imalaca o kancelarijskom i arhivskom poslovanju, zaštita i sređivanje ratne produkcije registraturne građe, arhivska knjiga, rukovanje registraturnom građom u registraturama, predaja registraturne građe, registraturna građa privatiziranih registratura, skeniranje i mikrofilmiranje arhivske građe, arhivska oprema i dr.

6 Na samom Savjetovanju bila je zastupljena forma da su učesnici mogli putem pripremljenog listića postavljati pitanja predavačima, ali i direktno učestvovati u diskusijama, koje su upriličene nakon realizacije određenih tematskih cjelina i na kraju skupa.

7 Organizacioni odbor Savjetovanja *Arhivska praksa*, je već početkom maja 1998. godine odredio glavnog i odgovornog urednika i formirao redakciju časopisa. Za glavnog i odgovornog urednika izabran je dr. Azem Kožar, a Redakciju prvog broja časopisa sačinjavali su: Azem Kožar, Ešefa Begović, Nijaz Brbutović, Nermana Hodžić i Izet Šabotić.

zastupljena u strukturi časopisa.⁸ Već prvi susret sa ovim časopisom, pored stručnog, predstavljao je i pravi vizuelni događaj, a osim prezentovanih saopćenja koja su prezentovana u posebnoj tematskoj rubrici **Arhivistika i arhivska služba**, časopis je čitaocima ponudio i druge zanimljive sadržaje stručne i informativne naravi. Tako je u rubrici **Iz drugih časopisa**, od strane referentnih arhivskih stručnjaka dr. Petera Pavela Klasinca iz Pokrajinskog arhiva Maribor i Joze Ivanovića iz Hrvatskog državnog arhiva, predstavljeno jedno, za bosanskohercegovačku arhivsku javnost, u tom trenutku, novo pitanje *Uticaj savremenih informatičkih tehnologija i novih nosilaca informacija na arhivsku djelatnost*. Arhivske i druge publikacije nastale u Bosni i Hercegovini i okruženju u ovom periodu približila nam je treća posebna rubrika **Prikazi i ocjene**, dok nas je rubrika **Izvještaji** upoznala sa nekoliko stručnih i naučnih sadržaja, održanih u Bosni i Hercegovini i okruženju u ovom vremenu. Tekstualni dio sadržaja obogaćen je i dopunjen zanimljivim fotografijama, tabelama i grafičkim crtežima, što je činilo još jednu vrlo važnu dimenziju za ozbiljno nametanje i profiliranje ovog časopisa stručnoj i kulturnoj javnosti u Bosni i Hercegovini, ali i šire.

Rezultati 11. po redu savjetovanja i prvog broja časopisa *Arhivska praksa*, pokazali su se višestruko pozitivnim, posebno u edukativno-obrazovnom smislu. Na ovaj način otvorena su neka važna pitanja arhivske struke, ali i naučene lekcije koje su bile od velike pomoći arhivistima i arhivarima u rješavanju brojnih otvorenih pitanja vezanih za sudbinu arhivske građe, posebno one u nastajanju. To su bili mali, ali značajni pomaci koji su nagovještavali jedan novi kurs na planu edukacije arhivskog kadra i brige za arhivskom građom u nastajanju. Upravo pozitivni efekti ovih sadržaja dali su podstrek, za dalji i još uspješniji rad na tom planu, što će se i desiti.

Tako je već naredne 1999. godine, 27. i 28. maja, u hotelu “Konjuh” u Živinicama održano 12. međunarodno savjetovanje „Arhivska praksa 1999“. Učešće na ovom skupu pored domaćih arhivskih stručnjaka uzele su i kolege iz Slovenije. Problematika o kojoj se raspravljalo na Savjetovanju bila je veoma aktualna, a odnosila se na nekoliko pragmatičnih pitanja, poput: odnosa registratura i arhiva, perspektive razvoja kompjuterizacije, problemi arhiviranja i upravljanja dokumentacijom primjenom savremenih tehnika i tehnologija, uloga i značaj arhiva u procesu tranzicije, ophođenje sa tehničkom dokumentacijom, evidentiranje ratom stradale arhivske građe, rekonstrukcija stradalih fondova i dr. Sva ova pitanja nosila su sa sobom nova znanja i umijeća, posebno ona na planu ophođenja sa arhivskom građom u nastajanju i bila su veoma važna za veliki broj učesnika, prije svega predstavnika registratura,⁹ na planu primjene istih u praksi. Da se radilo o zanimljivom stručnom

8 Sadržaj prvog broja časopisa *Arhivska praksa*, obuhvatao je četiri stručna poglavlja: **Arhivistika i arhivska služba**, **Iz drugih časopisa**, **Prikazi i ocjene** i **Izvještaji**. Časopis je izašao u izdanju Historijskog Arhiva Tuzla, štampan je od strane štamparske kuće *Harfo-graf* Tuzla, na ukupno 169 stranica, formata B-5. Prvi broj časopisa je promoviran i predstavljen javnosti 29. maja 1998. godine u Tuzli u sklopu Savjetovanja “Arhivska praksa 1998”, a promotor je bio Mevludin Hajdarhodžić, pomoćnik ministra u Ministarstvu obrazovanja, nauke, kulture i sporta u Vladi Tuzlansko-podrinjskog kantona.

9 Na Savjetovanju je učestvovalo više od 220 predstavnika registratura.

sadržaju ukazuje interes prisutnih iskazan kroz postavljena brojna pitanja izlagačima na Savjetovanju. Ustanovljeno je da su učesnici Savjetovanja ponijeli sa sobom nove stručne spoznaje koje će im pomoći u radu na obavljanju složenih pitanja zaštite i upravljanja arhivskom građom u nastajanju. Za učešće na savjetovanju isti su dobili prigodne certifikate.¹⁰

Usvajanju prezentovanih znanja i upoznavanju sa drugom arhivskom problematikom doprinio je i sadržaj drugog broja časopisa *Arhivska praksa*, koji se po svojoj strukturi nije mijenjao. Časopis je pratio sadržaje Savjetovanja i u cijelosti se zasnivao na prezentovanju rezultata savremene arhivistike i primjeni iste u rješavanju aktualnih pitanja, sa kojima se suočavala arhivska struka u Bosni i Hercegovini.¹¹ Ovim brojem časopisa obuhvaćene su zanimljive autorske interpretacije sagledane kroz nekoliko važnih stručnih pitanja, te dato nekoliko značajnih informacija o stručnim i naučnim sadržajima održanim u Bosni i Hercegovini i okruženju.

Edukacija arhivskog kadra nastavljena je i naredne godine, kada se 1. i 2. juna 2000. godine u hotelu „Bristol“ u Tuzli održalo 13. po redu međunarodno savjetovanje „Arhivska praksa 2000“. Ovo Savjetovanje je zbog aktualnosti problematike pobudilo veliki interes od strane predstavnika registratura, pa je na istom učestvovalo više od 200 njihovih predstavnika. Na Savjetovanju je prezentovana interesantna i raznovrsna arhivska problematika vezana za nekoliko važnih pitanja, poput: zaštite arhivske građe u nastajanju u vremenu tranzicije, vrednovanja arhivske građe, te oblici i forme obrazovanja arhivskog kadra. Osim toga, posebna pažnja je posvećena nekim pitanjima savremenih trendova u arhivistici, poput zaštite arhivske građe na novim nosačima i dr.¹² Ovakvom, stručnom i sadržajnom, strukturom Savjetovanja organizator je težio doći do konzistentnih rješenja koja bi bila provediva u praksi, te bila na fonu poboljšanja stanja zaštite arhivske građe u nastajanju. Stručni sadržaji prezentovani na Savjetovanju objavljeni su u časopisu *Arhivska praksa* br. 3. Tako se navedena problematika mogla detaljnije sagledati kroz štiva predstavljena u časopisu. Struktura ovog broja časopisa je ostala ista, a u istom su prikazana zanimljiva stručna i naučna štiva,¹³ neophodna za proširivanje znanja arhivskih zaposlenika.

10 Certifikat je bio dobra prilika da se od strane Arhiva prate edukacione aktivnosti predstavnika registratura, a istovremeno isti je davao određenu potvrdu i stimulans za učesnike Savjetovanja. Arhiv je po osnovu certifikata putem prigodnih evidencija pratio edukacioni razvoj i stručni napredak predstavnika registratura.

11 Na 12. međunarodnom savjetovanju „Arhivska praksa 1999“, prezentovano je ukupno 13 stručnih saopćenja. Ista su objavljena u časopisu *Arhivska praksa* br. 2 u rubrici **Arhivistika i arhivska služba**. Osim toga, u rubrici **Iz drugih časopisa** objavljen je rad dr. Branka Bubenika, *Arhiviranje audovizuelnih dokumenata i promjene televizijskih tehnologija*, u rubrici **Prikazi i ocjene**, predstavljene su ukupno četiri publikacije historijske i arhivističke provenijencije, a u rubrici **Izvještaji** data su četiri saopćenja sa naučnih i stručnih skupova održanih u zemlji i inozemstvu u toku prethodne i 1999. godine.

12 Na Savjetovanju je prezentovano ukupno 18 stručnih saopćenja od strane referentnih arhivskih stručnjaka iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Slovenije i Republike Austrije.

13 U trećem broju časopisa *Arhivska praksa*, pored 18 radova prezentovanih na Savjetovanju, objavljenih u poglavlju **Arhivistika i arhivska služba**, objavljen je jedan rad u poglavlju **Iz drugih časopisa**, dva rada u poglavlju **Prikazi i ocjene**, te sedam saopćenja sa domaćih i međunarodnih skupova objavljenih u poglavlju **Izvještaji**.

Na 14. po redu međunarodnom savjetovanju „Arhivska praksa 2001“, održanom u Domu armije u Tuzli, 9. novembra 2001. godine, kroz 15 stručnih saopćenja tretirana je arhivska problematika koja je vezana za nekoliko važnih problema iz domena bosanskohercegovačke arhivske zbilje, kao što su: modaliteti zbrinjavanja ugrožene arhivske građe, problematika funkcioniranja arhivske mreže, odnos arhiva i javnosti i značaj arhivske građe u ostvarivanju ljudskih i građanskih prava.¹⁴ Sve su to sadržaji iz kojih se moglo dosta toga naučiti i primijeniti u praksi, što je i učinjeno od strane učesnika Savjetovanja. Sadržaji prezentovani na Savjetovanju publikovani su u časopisu *Arhivska praksa* br. 4. Pored toga zanimljivi su sadržaji publikovani i u ostalim rubrikama časopisa.¹⁵ Tako da možemo kazati da ovaj broj časopisa predstavlja jedno zanimljivo i korisno stručno-arhivističko štivo namijenjeno arhivskim radnicima.

I 15. međunarodno savjetovanje „Arhivska praksa 2002“ imalo je sadržaj edukativnog karaktera. Savjetovanje je održano oktobra mjeseca 2002. godine u Domu Armije u Tuzli u prisustvu više od 250 učesnika, predstavnika registratura. Na Savjetovanju su prezentovana ukupno 22 stručna saopćenja posvećena važnim i praktičnim pitanjima kao što su: arhivski propisi i problemi njihove primjene, valorizacija registraturne građe, te uticaj informacijskih tehnologija na arhivsku djelatnost.¹⁶ Problematiku arhivskog zakonodavstva tretiralo je više autora, koji su ukazali na složenost i potrebu jedinstvenog arhivskog zakonodavstva na prostoru Bosne i Hercegovine, usaglašenog sa međunarodnim pravnim normama za ovu oblast. Neka pitanja su se odnosila na poteškoće primjene arhivskog zakonodavstva, te na neusaglašenost istog na određenim nivoima u Bosni i Hercegovini.

I pitanje valorizacije registraturne građe je na zanimljiv način predstavljeno na ovom stručnom skupu. Po mišljenja autora u postupku valorizacije treba racionalno i funkcionalno, ali naučno i utemeljeno, osigurati maksimum validnih informacija na minimumu arhivske građe svake vrste. Zanimljiva promišljanja su se odnosila i na utvrđivanje kriterija i načela vrednovanja arhivske građe, što je kao problem jako izraženo u bosanskohercegovačkoj arhivskoj teoriji i praksi. Dio prezentovanih saopćenja na ovom skupu odnosio se na primjenu savremenih trendova, koji upućuju na shvaćanje arhivske građe kao kontinuiteta za čiju su sudbinu podjednako odgovorni arhivari u registraturama i arhivski radnici u arhivima. Nekoliko pitanja se odnosilo na primjenu međunarodnih sandarda, poput standarda ISO 15489. Savjetovanje je, po mišljenja učesnika, bilo veoma sadržajno, sa puno novina koje mogu značajno pomoći arhivskim zaposlenicima u arhivima i registraturama.

14 Na 14. međunarodnom savjetovanju prezentovano je ukupno 15 stručnih saopćenja, od strane arhivskih stručnjaka iz Bosne i Hercegovine, Slovenije i Hrvatske. Na Savjetovanju je, pored 50 arhivskih radnika iz arhiva, učešće uzelo i 220 predstavnika registratura.

15 Pored 15 saopćenja predstavljenih u rubrici **Arhivistika i arhivska služba**, u ovom broju je objavljeno: jedan rad u rubrici **Iz drugih časopisa**, posvećen eletronskom poslovanju, šest radova objavljeno je u rubrici **Prikazi i ocjene**, te u rubrici **Izvještaji** sedam saopćenja sa međunarodnih i domaćih arhivskih skupova održanih u širem okruženju u 2001. godini.

16 Na 15. međunarodnom savjetovanju «Arhivska praksa 2002», svoja saopćenja imala su 22 arhivska stručnjaka iz: Austrije, Hrvatske, Slovenije, Turske, Srbije, te sa cijelog prostora Bosne i Hercegovine.

I ovo Savjetovanje je praćeno časopisom *Arhivska praksa* br. 5, koji je ostao pri ranijoj strukturi, gdje su osim radova prezentovanih na Savjetovanju, koji su objavljeni u poglavlju **Arhivistika i arhivska služba**, objavljeni zanimljivi prilozi u poglavljima: **Iz drugih časopisa, Prikazi i ocjene i Izvještaji**,¹⁷ a u časopisu je objavljen i **In memoriam**, posvećen nekadašnjem direktoru Arhiva u Tuzli, prof. Sulejmanu Ramiću.

Sadržaj 16. međunarodnog savjetovanja „Arhivska praksa 2003“, predstavlja kontinuitet ranije započetih edukacionih sadržaja. Savjetovanje je održano u oktobru 2003. godine u Hotelu „Tuzla“ u Tuzli. Na istom je prezentovana iznimno zanimljiva arhivska problematika, koja se odnosila na tri važne tematske cjeline, i to: *Mjesto i uloga arhivske djelatnosti u demokratskim društvima*, *Uloga arhiva u procesu tranzicije i Problematika elektronskih zapisa*.¹⁸ O svim postavljenim temama vrlo ozbiljno se razgovaralo, na način da je valjano markirana navedena problematika, te da su istaknuti dalji pravci djelovanja na poboljšanju statusa arhivske struke. Posebna pažnja sa puno serioznosti, posvećena je pitanju primjene međunarodnih standarda ISAD (G) i ISAAR (CPF), te pitanjima hibridnog arhiviranja i informatizaciji u oblasti arhivskog i kancelarijskog poslovanja. Ova i druga na Savjetovanju otvorena pitanja su veoma poučna i korisna za arhivsku struku i predstavljaju značajan vid stručne nadgradnje za arhivske zaposlenike u arhivima i registraturama.

Dodatni impuls Savjetovanju dat je pojavljivanjem časopisa *Arhivska praksa* br. 6. Ovaj broj časopisa je obuhvatio saopćenja sa Savjetovanja, ali i dao niz značajnih sadržaja objavljenih u drugim rubrikama časopisa.¹⁹

Sedamnaesto po redu međunarodno savjetovanje „Arhivska praksa 2004“ održano je u oktobru 2004. godine, u godini jubileja, tj. obilježavanja 50-te godišnjice rada Arhiva u Tuzli. Savjetovanje i časopis bili su dio programa kojim je obilježen ovaj značajni jubilej. Teme kojima se bavilo Savjetovanje bile su rezultat potrebe i traganja za najoptimalnijim rješenjima brojnih otvorenih pitanja sa kojima se suočavala arhivska bosanskohercegovačka struka. To je ostavilo velikog traga na arhivsku djelatnost u Bosni i Hercegovini. Stoga su na ovom arhivskom skupu otvorena tri važna stručna pitanja: *Registraturna građa u vremenu tranzicije*, *Primjena međunarodnih standarda u oblasti arhivske djelatnosti* i *Prilagođavanje arhivske djelatnosti zahtjevima savremenog informacijskog razvoja*. Za pitanja na

17 Časopis *Arhivska praksa* br. 5 je objavljen na ukupno 246 strana. U rubrici **Arhivistika i arhivska služba** objavljena su 22 rada, u rubrici **Iz drugih časopisa** jedan rad, u rubrici **Prikazi i ocjene** predstavljeno je pet publikacija koje se bave raznovrsnom arhivskom i historijskom problematikom. U rubrici **Izvještaji**, data su dva saopćenja sa domaćih i inozemnih stručnih skupova.

18 Na Savjetovanju je svoja saopćenja dao ukupno 31 stručnjak iz nekoliko država: Austrije, Hrvatske, Slovenije i Bosne i Hercegovine. Po broju izlagača i učesnika (učestvovalo više od 300 učesnika) ovo je bilo najveće do tada održano Savjetovanje.

19 Pored 31 stručnog arhivističkog rada u prvoj rubrici časopisa **Arhivistika i arhivska služba**, u časopisu su objavljeni i drugi zanimljivi radovi: u rubrici **Iz drugih časopisa** objavljen je rad Živane Heđbeli, *Privatno arhivsko građivo*, u rubrici **Prikazi i ocjene**, dato je sedam zanimljivih izvještaja o publikacijama iz oblasti arhivistike i historiografije izašlih u posljednje dvije godine u Bosni i Hercegovini i inozemstvu, i na kraju u rubrici **Izvještaji**, dat je *Zapisnik o toku 15. međunarodnog savjetovanja Arhivska praksa 2002*.

navedene teme iskazano je značajano interesovanje od strane učesnika Savjetovanja. Saopćenja, sugestije i prijedlozi su bili veoma poučni, zanimljivi i korisni i dio istih našao je primjenu u praksi, kako u arhivima, tako i u registraturama. Ovi sadržaji imali su značajan stručni, ali i edukativni domet i doprinijeli su boljem sagledavanju i rješavanju praktičnih problema. Sadržaje Savjetovanja je pratio časopis *Arhivska praksa* broj. 7.²⁰

Kontinuitet edukacije arhivskog kadra u Bosni i Hercegovini kroz program „Arhivska praksa“, nastavljen je i 2005. godine održavanjem 18. međunarodnog savjetovanja „Arhivska praksa 2005“. Za ovaj edukaciono-stručni sadržaj predviđena je obrada tri tematske cjeline: *Zaštita arhivske građe u nastajanju, Korištenje arhivske i registraturne građe i Zaštita, upravljanje i primjena elektronskih zapisa*, u sklopu teme **Aktualna pitanja arhivske teorije i prakse**.²¹ O svim navedenim temama predočeno je više zanimljivih razmišljanja i pogleda s ciljem da učesnici Savjetovanja dobiju nova saznanja o formama i metodama zaštite arhivske građe u nastajanju, korištenju arhivske građe za razne potrebe i svrhe, te da izgrade pravilan stručni odnos prema elektronskim zapisima u svrhu njihove zaštite, upravljanja i korištenja. Predmetom Savjetovanja bila su i druga pitanja, poput onih iz domena prezentovanja arhivske građe kao vrijednog kulturnog naslijeđa. Sva prezentovana znanja predstavljala su značajan pomak na edukacionom planu učesnika.

Program Savjetovanja pored časopisa *Arhivska praksa* br. 8.,²² obogaćen je i drugim stručnim i kulturnim sadržajima.²³

20 Ovaj broj časopisa *Arhivska praksa* predstavljen je na ukupno 284 stranice, sa nepromijenjenom strukturom u odnosu na prethodne brojeve. U poglavlju **Arhivistika i arhivska služba**, objavljeno je ukupno 27 stručnih radova od strane arhivskih stručnjaka iz: Austrije, Italije, Slovenije, Hrvatske, Crne Gore, Srbije i Bosne i Hercegovine. U rubrici **Iz drugih časopisa**, preuzet je rad mag. Natalije Glažar, *Arhivsko područje i evropska unija - Preporuke Međunarodnog arhivskog vijeća i UNESCO-a*. U rubrici **Prikazi i ocjene**, prikazano je ukupno sedam arhivističkih i historiografskih publikacija, a u rubrici *Izveštaji*, predočen je *Zapisnik sa 16. međunarodnog savjetovanja Arhivska praksa 2003*. U ovom broju časopisa napisana su i dva **In memoriam**a posvećeni rano preminulim kolegama Enveru Čengiću i Slobodanu Kristiću.

21 O navedenim pitanjima svoja razmišljanja sa učesnicima Savjetovanja podijelilo je 28 stručnjaka iz sedam država: Austrija, Mađarska, Slovenija, Hrvatska, Srbija, Bosna i Hercegovina i Crna Gora, od čega je više od 60 % bilo iz inozemstva, što u potpunosti intenzivira međunarodni karakter skupa.

22 *Arhivska praksa* br. 8, na određen način je doživjela strukturalno-koncepcijsku promjenu, u smislu da je časopis pored postojećih rubrika dobio jednu novu pod nazivom **Građa**, kojom je u časopisu zastupljena historiografska komponenta, nastala uglavnom na temelju rada sa dokumentima. Po mišljenju stručne javnosti ovaj broj časopisa je po kvantitetu i kvalitetu u stručnom smislu korak ispred u odnosu na dosadašnje brojeve. Tako je pored 28 radova posvećenih arhivskoj teoriji i praksi u rubrici **Arhivistika i arhivska služba** i u drugim rubrikama objavljeno zanimljivo arhivističko i historiografsko štivo. U rubrici *Iz drugih časopisa*, objavljen je zanimljiv rad Silvije Babić iz Hrvatskog državnog arhiva na temu: *Mikrovrednovanje - kanadska metoda funkcionalnog vrednovanja*. U novoj rubrici **Građa**, data su četiri zanimljiva rada historiografskog karaktera, zasnovana na prvorazrednim historijskim izvorima, što predstavlja krajnju destinaciju i jedan od značajnih ciljeva arhivske djelatnosti. U rubrici **Prikazi i ocjene**, prikazano je šest zanimljivih stručnih i naučnih publikacija iz oblasti arhivistike i historiografije, a rubriku **Izveštaji** u ovom broju čini nekoliko važnih saopćenja o naučnim i stručnim sadržajima održanim u Bosni i Hercegovini i okruženju u 2005. godini.

23 U sklopu programskih sadržaja Savjetovanja izvršena je i promocija časopisa *Arhivska praksa* br. 8, prezentacija arhivske i informatičke opreme više domaćih i stranih kompanija, te posjeta kulturno-historijskim destinacijama Tuzlanskog kantona.

I slijedeće 19. po redu međunarodno savjetovanje „Arhivska praksa 2006“, predstavlja ustrajnost tima, koji stoji iza ovog projekta, na planu unapređenja arhivske struke kroz ovu formu edukacionih sadržaja, ne samo u Bosni i Hercegovini, već i u okruženju. Na ovom Savjetovanju pažnja je usmjerena na tri nova tematska pitanja: *Stanje arhivske građe u nastajanju, Privatna arhivska građa i Digitalni i drugi nekonvencionalni nosači informacija*.²⁴ Predočena saopćenja pobudila su veliku pažnju. Ista su u najvećoj mjeri vezana za brojne pragmatične situacije sa kojima se sreću, kako zaposlenici u arhivima, tako i u registraturama. Neka od pitanja rezultirala su konkretnim sugestijama i prijedlozima za rješavanje jednog broja problema arhivske teorije i prakse. Da se radilo o zanimljivim pitanjima najbolje potvrđuje zainteresiranost učesnika i njihovo izravno sudjelovanje u oficijelnom dijelu Savjetovanja.

Svakako da je i ovaj sadržaj bio edukativnog karaktera i da je doprinio usvajanjem novih stručnih spoznaja koje će biti od pomoći arhivskim radnicima. Savjetovanje je kao i do sada pratio časopis *Arhivska praksa* br. 9,²⁵ ali i drugi zanimljivi stručni i kulturni sadržaji.²⁶

Dvadeseto jubilarno savjetovanje „Arhivska praksa 2007“, održano je 18. i 19. oktobra 2007. godine. To je bila dobra prilika da se sagledaju i analiziraju postignuti rezultati, a kako bi se imala jasna predstava da li je projekat ispunio očekivanja arhivske struke, odnosno da li su rezultati na razini očekivanog. U odnosu na to trebalo je dalje usmjeravati ovaj sadržaj sa aspekta njegovog edukativnog, stručnog i organizacionog karaktera, a kako bi isti bio funkcionalan i održiv. Stoga se sadržajima ovoga skupa željelo, ne samo obilježiti značajan jubilej, već dati jedan novi karakter istom. Iz tih razloga smo na istom otvorili neka nova stručno-aktuelna, edukativna i funkcionalna pitanja bitna za arhivsku struku. Doprinos realizaciji ovog sadržaja dale su kolege iz skoro svih arhiva u Bosni i Hercegovini, ali i kolege i saradnici iz arhiva nekoliko evropskih država. Jubilarno 20. savjetovanje se fokusiralo na tri tematske cjeline: *Aktualnosti iz registraturne građe, Arhivsko zakonodavstvo i Aktualna pitanja arhivske teorije i prakse*.²⁷ Svaka od navedenih tema nosila je u sebi puno edukativnog i u praksi primjenljivog. Eminentni stručnjaci prezentovali su znanja koja su vezana za goruće probleme, kao što su: zaštita registraturne građe u nastajanju, kategorizacija stvaralaca, anomalije bosanskohercegovačkog arhivskog zakonodavstva, poteškoće u primjeni arhivskog zakonodavstva, oblici tehničko-tehnološke zaštite arhivske građe, forme zaštite elektronskih zapisa i dr.

24 Na Savjetovanju je prezentovano ukupno 25 stručnih saopćenja od strane arhivista iz: Austrije, Slovenije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Srbije i Crne Gore, a učešće je uzelo više od 300 učesnika.

25 U ovom broju časopisa objavljen je po rubrikama slijedeći broj radova: **Arhivistika i arhivska služba** (25), **Iz drugih časopisa** (1), **Građa** (3), **Prikazi i ocjene** (6) **Izvjestaji** (6). Sve je ovo urađeno na ukupno 432 stranice teksta.

26 U sklopu Savjetovanja izvršena je promocija časopisa *Arhivska praksa* br. 9, te prezentacija arhivske i informatičke opreme referentnih kuća iz zemlje i inozemstva.

27 Na jubilarnom 20. savjetovanju „Arhivska praksa 2007“, učešće je uzelo 30 stručnjaka iz Austrije, Bosne i Hercegovine, Slovenije, Hrvatske, Srbije i Crne Gore. Na Savjetovanju je učestvovalo oko 350 učesnika, sa cijelog prostora Bosne i Hercegovine i gore navedenih država.

Sva navedena, i druga na Savjetovanju tretirana pitanja pomogla su, ne samo da se dođe do novih saznanja, već i da određena iskustva primijenimo u praksi, što između ostalog, predstavlja direktan doprinos ovoga projekta razvoju praktične komponente arhivistike. Značajan doprinos tome dao je i deseti jubilarni broj časopisa,²⁸ kao i drugi brojni sadržaji²⁹ koji su pratili ovaj značajan jubilej.

Program 20. savjetovanja Arhivska praksa 2011.

Na 21. međunarodnom savjetovanju „Arhivska praksa 2008“, održanom 9. i 10. oktobra 2008. godine u Tuzli, učesnicima je prezentovana veoma zanimljiva i sa arhivističkog aspekta važna problematika, koja se odnosila na tri odabrane stručne teme: *Zaštita arhivske građe u nastajanju, Međunarodni sistem zaštite arhivske građe,*

28 Časopis *Arhivska praksa* br.10, objavljen je na ukupno 503 stranice. Po rubrikama je objavljeno: **Arhivistika i arhivska služba** (30), **Iz drugih časopisa** (1), **Građa** (4), **Prikazi i ocjene** (5), **Izveštaji** (5), i **In memoriam**, posvećen rano preminulom kolegi Edinu Prgudi iz Arhiva Federacije Bosne i Hercegovine.

29 U sklopu programskih sadržaja Savjetovanja održana je promocija dviju publikacija, časopisa *Arhivska praksa* broj 10, te publikacija *Deset godina časopisa "Arhivska praksa" (1998-2007)*, Tuzla 2007., autora mr. Izeta Šabotića, izašla u izdanju Arhiva Tuzlanskog kantona i Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona. Osim toga, izvršena je prezentacija arhivske i informatičke opreme, održana Skupština DAZ-a, te sjednica UO Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine. Prvi dan Savjetovanja učesnici su izvršili organiziranu turističku posjetu kulturno-historijskim znamenitostima Tuzlanskog kantona.

te *Aktualna pitanja arhivske teorije i prakse*.³⁰ Ponuđene teme dale su mogućnost da se, iz stručnog ugla, prezentovana arhivska problematika sagleda široko i slojevito. Na stručnom repertoaru Savjetovanja našla su se brojna aktualna pitanja, poput zaštite arhivske građe u raznim oblastima (uprava, pravosuđe, obrazovanje, privreda i dr.), uslovi i provođenje mjera primarne zaštite registraturne građe, zaštita tehničke dokumentacije, uticaj vrednovanja i kategorizacije na zaštitu arhivske građe, primjena međunarodnih pravnih i društvenih akata u Bosni i Hercegovini, međunarodne osnove u sistemu zaštite arhivske građe vjerske provenijencije, primjena informacijskih sistema u arhivskoj djelatnosti, prezentovanje arhivske građe. Sva ova pitanja bila su dobra osnova za sagledavanje nivoa sopstvenog znanja i stanja registraturne građe u nastajanju, ali i potrebe da se na isto pozitivno utiče. Ovo Savjetovanje je ponudilo neka nova razmišljanja na planu sagledavanja i poštivanja međunarodnih pravnih normi u oblasti arhivske djelatnosti, ali i određivanja odnosa stvaralaca i imalaca spram elektronskih zapisa, te druge veoma zanimljive sadržaje koji nam mogu biti od značaja u praktičnom radu na ophođenju sa arhivskom građom. Zbog kvaliteta i obima, te polučenih rezultata ovo Savjetovanje je ocijenjeno veoma uspješnim od strane stručne arhivske javnosti. Učesnici Savjetovanja su na istom mogli naučiti neke bitne stvari iz oblasti zaštite i upravljanja dokumentima, provođenju neophodnih proceduralnih postupaka na tom planu i sl.

Saopćenja prezentovana na skupu predstavljena su u časopisu *Arhivska praksa* br.11, koji je sadržavao i druge zanimljive stručne i naučne sadržaje objavljene u stalnim rubrikama časopisa.³¹

Dvadesetdrugo međunarodno savjetovanje „Arhivska praksa 2009“, održano je u godini jubileja, obilježavanja 55-te godišnjice rada Arhiva Tuzlanskog kantona. Uvažavajući tu okolnost, te posebno činjenicu izražene dinamičnosti društvenih procesa koji su se u značajnom obimu reflektovali i na arhivsku djelatnost, organizatori Savjetovanja su se odlučili da za ovaj skup kandiduju, tri zanimljive stručne teme: *Vrednovanje arhivske građe*, *Zaštita arhivske građe u nastajanju*, te u sklopu teme, *Aktualna pitanja arhivske teorije i prakse* poseban akcenat je dat na *primjenu međunarodnih standarda u oblasti arhivske djelatnosti*. Navedene teme su probudile veliki interes učesnika Savjetovanja.³² Najveći broj prezentovanih

30 Na Savjetovanju su predstavljena ukupno 32 saopćenja od strane eminentnih arhivskih stručnjaka iz više zemalja okruženja: Slovenije, Hrvatske, Srbije, Kosova, Crna Gore i Bosne i Hercegovine. Na Savjetovanju je učešće uzelo više od 300 učesnika, od čega više od 80 odsto njih su bili predstavnici registratura.

31 U 11. broju časopisa *Arhivska praksa* objavljena su 32 rada u rubrici **Arhivistika i arhivska služba**, jedan rad u rubrici **Iz drugih časopisa**, pet radova u rubrici **Grada**, predstavljeno je pet zanimljivih arhivističkih i historiografskih publikacija u rubrici **Prikazi i ocjene**, te dato ukupno 10 saopćenja o stručnim i naučnim sadržajima održanim u našoj zemlji i inozemstvu u 2008. godini. Ovaj broj časopisa promovisan je 9. oktobra 2008. godine u sklopu programa Međunarodnog savjetovanja «Arhivska praksa 2008».

32 Međunarodno savjetovanje „Arhivska praksa 2009“, održano je 8. i 9. oktobra u Tuzli. Na istom su prezentovana ukupno 34 stručna saopćenja, a predavači su bili eminentni stručnjaci iz: Bosne i Hercegovine, Slovenije, Hrvatske, Srbije, Crne Gore, Albanije, Italije i Kosova. U sklopu Savjetovanja postavljena je izložba *55 godina Arhiva u Tuzli*, te izvršena promocija časopisa *Arhivska praksa* br. 12.

saopćenja odnosio se na različita praktična iskustva vrednovanja arhivske građe i različitih formi i modela njene zaštite, posebno one u nastajanju. Značajnu pažnju učesnika privukla su i saopćenja koja su se odnosila na primjenu međunarodnih standarda za opis funkcije stvaralaca

Učesnici 22. savjetovanja "Arhivska praksa 2009"

arhivske građe (ISDF) i opis ustanova koje posjeduju arhivsku građu (ISDIAH). Sva saopćenja prezentovana na Savjetovanju objavljena su u 12. broju časopisa *Arhivska praksa*.³³

I na 23. međunarodnom savjetovanju „Arhivska praksa 2010“, prezentovana je veoma zanimljiva i pragmatična problematika. Interes za istu podjednako su iskazali i stručni radnici arhiva, ali i arhivski radnici iz registratura, što najbolje pokazuje broj od oko 300 učesnika. Promišljanja i stavovi autora vezani su za tri pragmatične i zanimljive teme: *Vrednovanje arhivskih poslova, Zaštita arhivske građe u nastajanju, te Savremeni trendovi u oblasti arhivistike i informacijskih sistema*.³⁴ Autori su ukazali na neadekvatno vrednovanje arhivskih poslova kako u arhivima, tako i u registraturama, te na potrebu poboljšanja statusa arhivskih radnika. U oblasti zaštite arhivske građe u nastajanju vodilo se nekoliko zanimljivih rasprava vezanih za aktuelnu problematiku u ovoj oblasti, poput: zaštite arhivske građe stečajnih i likvidacionih stvaralaca, uspostave validnih sistema kontrole zaštite arhivske građe, produkcije i zaštite nekonvencionalnih nosača informacija. Na Savjetovanju su značajnu pažnju privukla i pitanja vezana za uspostavu kompleksnih arhivskih informacijskih sistema, sa mogućom primjenom istih u Bosni i Hercegovini. Tu su i pitanja stručno-arhivističkog karaktera, poput osobenosti obrade i sređivanja

³³ Časopis *Arhivska praksa* broj 12. sadrži ukupno 532 stranice teksta. Struktura časopisa u odnosu na prethodni je ostala ista. Najveći broj radova, njih 34 objavljen je u rubrici **Arhivistika i arhivska služba**, jedan rad je objavljen u rubrici **Iz Drugih časopisa**, u rubrici **Grada** objavljeno je šest radova, dok je pet prikaza arhivističkih i historijskih publikacija predstavljeno u rubrici **Prikazi i ocjene**, te dato ukupno sedam saopćenja o održanim stručnim, kulturnim i naučnim sadržajima u Bosni i Hercegovini i okruženju u 2009. godini u rubrici **Izveštaji**.

³⁴ Svoja stručna razmišljanja na 23. savjetovanju „Arhivska praksa 2010“ dala su ukupno 35 arhivskih stručnjaka iz: Austrije, Mađarske, Rusije, Ukrajine, Slovenije, Hrvatske, Albanije, Kosova, Srbije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine.

nekonvencionalne građe, izrada rječnika arhivske terminologije, te važnosti publiciranja dokumenata. Sva ova pitanja su se pokazala interesantnim, najviše zbog svoje aktualnosti i pragmatičnosti. Ista su edukativnog karaktera i u mnogome predstavljaju važnu stručnu nadogradnju arhivskog kadra. Sadržaji prezentovni na Savjetovanju zajedno sa drugim sadržajima, objavljeni su u časopisu *Arhivska praksa* br. 13.³⁵

Dvadesetčetvrto po redu međunarodno savjetovanje „Arhivska praksa 2011“ svojim stručnim i naučnim sadržajima imalo je značajan edukativni karakter. Prezentovani sadržaji su se pokazali interesantnim za arhivsku javnost. Na Savjetovanju su predstavljena ukupno 33 stručna saopćenja, koja su se odnosila na tri zasebne tematske grupe pitanja: *Zaštita arhivske građe u nastajanju*, *Zaštita i značaj ratne produkcije arhivske građe* i *Aktualna pitanja arhivske teorije i prakse*.³⁶ U oblasti zaštite arhivske građe u nastajanju predstavljen je set raznovrsnih i zanimljivih pitanja, gdje su prezentovana različita iskustva na planu zaštite arhivske građe u posjedu stvaralaca, što je sa aspekta primjene istih u praksi veoma važno. Na zanimljiv način tretirana je i problematika ratne produkcije arhivske građe, pri čemu je otvoreno nekoliko važnih pitanja, kao što su: arhivističko-historiografski aspekti zaštite građe ratne produkcije, zaštita nekonvencionalne građe ratne provenijencije, uticaj zakonodavstva na sudbinu građe ratne produkcije, problematika sređivanja i preuzimanja građe ratne produkcije i dr. U trećoj tematskoj skupini, našlo se, također, nekoliko značajnih pitanja iz oblasti moderne i postmoderne arhivistike, poput: predstavljanja kooperativnih rješenja za publiciranje digitaliziranih arhivskih sadržaja, upotreba Web aplikacija, te digitaliziranje arhivskih dokumenata u skladu sa međunarodnim standardima. Pitanja prezentovana na Savjetovanju su sadržajna, poučna, instruktivna i zanimljiva i data su u svrhu boljeg razumijevanja arhivske problematike od strane arhivskih radnika, kako u arhivima, tako i registraturama. Jednostavnijem usvajanju ovih znanja pomogao je i časopis *Arhivska praksa* br. 14.³⁷

Dvadesetpeto jubilarno međunarodno savjetovanje «Arhivska praksa 2012», planirano je da se održi 26. i 27. septembra 2012. godine. U vremenu pisanja ovog rada izvršene su skoro sve neophodne stručne pripreme za održavanje istog. Ono što raduje, jeste veliki interes za Savjetovanje, što potvrđuje i broj pristiglih stručnih

35 U 13. broju časopisa *Arhivska praksa* na ukupno 502 str. objavljeno je u rubrici **Arhivistika i arhivska služba** 35 radova, u rubrici **Iz drugih časopisa** jedan rad, u rubrici **Građa** sedam radova, u rubrici **Prikazi i ocjene** šet radova, te u rubrici **Izvjestaji** sedam priloga sa domaćih i međunarodnih stručnih i naučnih skupova.

36 Na 24. međunarodnom savjetovanju „Arhivska praksa 2011“ predstavljena su ukupno 33 stručna saopćenja, od strane referentnih stručnjaka iz: Slovenije, Srbije, Makedonije, Crne Gore, Italije, Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Kao sastavni dio programa Savjetovanja organizirana je promocija časopisa *Arhivska praksa* br. 14. i *Glasnika arhiva i Arhivističkog udruženja u Bosni i Hercegovini*, br. 40., te izvršena posjeta turističkim destinacijama Banovića.

37 *Arhivska praksa* br. 14. sadrži ukupno 33 stručna arhivska rada objavljena u rubrici **Arhivistika i arhivska služba**, jedan rad u rubrici **Iz drugih časopisa**, 11 radova u rubrici **Građa**, 7 predstavljenih knjiga u rubrici **Prikazi i ocjene**, i 9 izvještaja sa međunarodnih i domaćih stručnih i naučnih skupova održanih tokom 2011. godine u rubrici **Izvjestaji**.

Program sa 25. Savjetovanja

radova.³⁸ Na ovogodišnjem jubilarnom Savjetovanju u fokusu interesovanja prema ranije ustaljenoj praksi bit će zastupljene tri stručne teme: *Zaštita arhivske građe u nastajanju, Obrazovanje i educiranje arhivskog kadra i Aktualna pitanja arhivske teorije i prakse*. Riječ je o važnim pitanjima za arhivsku struku, koja u mnogome kanališu tok razvoja arhivske struke u jednoj zajednici. Sadržaji pristiglih radova garantuju nam da će ovo Savjetovanje, kao i prethodna predstavljati istinsku prezentaciju znanja, koja su nam neophodna za dalje unapređenje arhivske struke. U toku su i pripreme 15. broja časopisa *Arhivska praksa*,³⁹ koji će i ovaj put kao i do sada biti vjerni pratilac Savjetovanja, te zajedno sa njim doprinijeti prezentaciji znanja i boljoj osposobljenosti arhivskog kadra.

Na osnovu prezentovanih činjenica, možemo sa zadovoljstvom konstatovati da su kroz sadržaje savjetovanja i časopisa u velikoj mjeri ostvareni ciljevi ovoga projekta. Projekat je prezentovanim sadržajima doprinio bržem razvoju arhivske struke u Bosni i Hercegovini. Poseban doprinos ogleda se kroz edukativnu komponentu. Kroz ove sadržaje osposobljen je značajan broj arhivskih radnika za obavljanje zakonom utvrđenih arhivskih poslova. Sve više je istih u arhivima i registraturama koji su stručno osposobljeni za obavljanje raznovrsnih stručnih odgovornih poslova, koa što su: praćenje procesa kancelarijskog poslovanja, praćenje životnog ciklusa dokumenta, upravljanje dokumentima, arhiviranje i dugoročno čuvanje, vođenje arhivskih evidencija, praćenje i provedba procesa koji su rezultat razvoja informacijskih tehnologija, procesa vrednovanja i korištenja arhivske građe, primjena novih međunarodnih standarada, primjena novih modela i formi obrade i zaštite arhivske građe i niz drugih važnih stručnih zadataka. Sve to je doprinijelo boljem statusu arhivske građe, kako u nastajanju tako i u arhivima. Zbog svega toga smatramo da je projekat „Arhivska praksa“ u dobroj mjeri ispunio očekivanja arhivske i šire kulturne javnosti, kako u Bosni i Hercegovini, tako i u regionu.

Zaključna razmatranja

Projekat „Arhivska praksa“ koji traje punih 25 godina u mnogome je doprinio i dao vidan pečat razvoju arhivske struke u Bosni i Hercegovini. Vizija projekta da se kroz realizaciju različitih stručnih i naučnih formi i sadržaja unapređuju osnovne

38 U vremenu pisanja ovog rada pristiglo je više od 60 stručnih radova od strane arhivskih i informatičkih stručnjaka iz: Slovenije, Hrvatske, Italije, Srbije, Mađarske, Slovačke, Kosova, Makedonije i Bosne i Hercegovine.

39 Redakcija časopisa u vremenu pisanja ovog priloga radi na pripremi istog za objavljivanje. Izvršena je redakтура i dio uređivačkih poslova.

komponente arhivske struke u Bosni i Hercegovini je uspjela. Konceptija projekta prepoznata kroz dva vrijedna stručno-naučna i izdavačka sadržaja bila je usmjerena ka snaženju arhivske struke u svim njenim segmentima. Projektom „Arhivska praksa“ u proteklih 25 godina otvorena su brojna krucijalna pitanja arhivske teorije i prakse, i ne samo to, stavovi, zaključci, smjernice i sugestije djelovale su usmjeravajuće na tokove razvoja arhivske struke u Bosni i Hercegovini.

Plasirana znanja na savjetovanju i prezentovana u časopisu *Arhivska praksa* bila su važna osnova stručne nadogradnje znanja arhivskih kadrova, kako onih u arhivima, tako i u registraturama. Ta nadgradnja traje punih 25 godina, a svake godine bili smo bogatiji za neko stručno znanje i iskustvo. To nam je pomoglo da isto primijenimo u odgovornom i zahtjevnom poslu brige prema arhivskoj građi kao nezamjenljivom pisanom kulturnom naslijeđu. Zahvaljujući tim znanjima spašeno je i zbrinuto na hiljade metara dužnih arhivske građe. Na značaj ovog projekta za razvoj arhivske djelatnosti u Bosni i Hercegovini, ali i okruženju struka otvoreno podsjeća i ukazuje. Projekat „Arhivska praksa“ je postao čvrsta poveznica između arhiva i registratura, te arhivskih radnika i radnika u registraturama. Zajedničkim snagama i znanjem usvojenim na savjetovanjima rješavana su veoma složena pitanja sa kojima je opterećena arhivska struka u Bosni i Hercegovini. Znanja usvojena kroz programe „Arhivske prakse“ bit će na zavidnoj razini. Kroz ove sadržaje naučene su mnoge lekcije iz arhivske teorije i prakse, koje će naći primjenu u praksi, vrlo često na izvoru, tamo gdje se dobija ili gubi bitka za arhivsku građu.

Analize ukazuju da je stanje arhivske građe imaoca čiji radnici su prošli edukacione sadržaje „Arhivske prakse“ mnogo bolje, od onih koji to nisu. Prvi su usvajanjem znanja na savjetovanjima učinili status arhivske građe, ali i svoj status izvjesnijim i sigurnijim. Podsticajem dobivenim kroz učešće u sadržajima ovog projekta, razvile su se i druge ideje i motivi za realizaciju brojnih stručnih sadržaja koji su danas predmetom moderne i postmoderne arhivistike.

Postignuti rezultati putem projekta „Arhivska praksa“ su dio jednog dobro osmišljenog stručnog sadržaja iza kojeg stoji relevantan broj stručnjaka iz Bosne i Hercegovine i dvadesetak drugih evropskih država. Svi su oni bili na zajedničkom zadatku unapređenja arhivske struke. Iza njih stoje na stotine realiziranih stručnih sadržaja, dio istih ugradili su u projekat „Arhivska praksa“, za šta smo im neizmjereno zahvalni, jer time su doprinijeli kontinuitetu ovog projekta, koji je uticao na bolju educiranost arhivskog kadra i veću izvjesnost arhivske građe kao nezamjenljivog pisanog kulturnog naslijeđa. Nadamo se da njihova podrška ni u narednom periodu neće izostati, jer je projekat „Arhivska praksa“, kao i druge projekte, potrebno dalje razvijati i nadograđivati u skladu sa zahtjevima i potrebama savremenih kretanja u arhivskoj struci. Samo tako, zacrtana vizija unapređenja arhivske struke može biti uspješna i može doprinijeti pozitivnim stremljenjima u arhivskoj struci i društvu u cjelini.

Summary

“Archival practice” project that lasts for 25 years has contributed greatly and made a visible stamp of the development of archival profession in Bosnia and Herzegovina. The vision and mission of the project is that through the implementation of various forms of content and improve the basic components of the archival profession in Bosnia and Herzegovina. The concept of the project has been recognized by two valuable scientific and professional publishing content was in the frame to achieve the defined vision and mission. The project “Archival Practice” in the past 25 years dealt with numerous open crucial questions of archival theory and practice, and not only that, opinions, conclusions, guidelines and suggestions acted directing the flow of development of archival profession in Bosnia and Herzegovina.

Placed on counseling skills and presented in the journal was important to upgrade the knowledge base of professional archival personnel, both in the archives and in the registry. This upgrade is ongoing for 25 years and each year we were richer for some expertise and experience. It has helped us to apply the same responsibility and challenging work concerns the archives written as an irreplaceable cultural heritage. Thanks to these skills have been rescued and taken thousands of linear feet of archival materials. Representatives of our profession are constantly pointing out the importance of the project “Archival Practice” for the development of archival activities in Bosnia and Herzegovina, as well as abroad. This project has become a strong link between archives and registry offices and archives workers and workers in agencies. They are jointly adopting knowledge in counseling to resolve highly complex issues that is loaded archival profession in Bosnia and Herzegovina. Knowledge acquired through programs was commendable and evident. Through these facilities we have learned many lessons from archival theory and practice, which will find application in practice, very often at the source, where it is either won or lost the battle for the archives. Analyses indicate that the state archives holders whose employees have gone through educational contents “Archival Practices” preformed much better than those who do not. Impetus gained through participation in the contents of “archival practices” was developed with other ideas and designs including large amount of content, which are now the subject of modern and postmodern archival science.

The results achieved through the project “Archival Practice” are part of a well thought out professional content backed by the relevant number of experts from Bosnia and Herzegovina and about twenty other European countries. They were all on the same mission to improve the archival profession. Behind them are realized hundreds of professional content, some of these are incorporated in the project “Archival Practice”, for which we are immensely grateful to them, because it contributed to the continuation of this project, which has contributed to a better education of the archival staff and greater certainty of archives as irreplaceable written cultural heritage. We hope that their support for the following period will not fail because the project “Archival Practice” should be further developed and upgraded in accordance with the requirements and current needs of the archival profession. Only in that way will the mission of improving the archival profession be successful and can contribute to positive trends in the archival profession and society at large.

STRUČNO-NAUČNI SADRŽAJI DRUŠTVA ARHIVSKIH ZAPOSLENIKA TUZLANSKOG KANTONA KAO VAŽAN PODSTICAJ EDUKACIJI ARHIVSKIH KADROVA

Abstrakt: *U radu se govori o aktivnostima Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona u deset godina postojanja i rada sa posebnim osvrtom na značaj stručno-naučnih sadržaja, koji su važan podsticaj edukaciji arhivskog kadra. Udruženja su važan čimbenik u realizaciji programskih aktivnosti neke struke, jer predstavljaju dodatnu snagu koja, ako je dobro organizovana, može dati veliki doprinos u rješavanju važnih pitanja kao što je kontinuirana stručna edukacija kadrova, što ovo Društvo i čini, ne samo za zaposlenike u ovom kantonu već i šire.*

Ključne riječi: *Društvo arhivskih zaposlenika TK, stručno-naučni sadržaju, edukacija arhivskih kadrova.*

Uvod

Osnovna funkcija arhiva i arhivista je da zaštite memoriju nekog naroda, tj. sačuvaju arhivsku građu (dokumentaciju) kao dio nacionalne kulturne baštine. Međutim, postavimo li pitanje koju školu treba završiti da bi se radio takav posao, odgovor nije jednostavan. Obrazovanje arhivista česta je tema rasprava na arhivističkim skupovima. Iskustva su različita od zemlje do zemlje, ali uglavnom je to fakultetsko obrazovanje i položen stručni arhivistički ispit. U Bosni i Hercegovini fakultetsko obrazovanje uključuje najčešće odsjek historije, gdje obično ima nastavni predmet arhivistika sa skromnim brojem sati predavanja i vježbi. Međutim to može biti dovoljno samo za početak, ali nije moguće obavljati složene i zahtjevne poslove arhivske struke sa tako stečenim znanjem, posebno u posljednje vrijeme, kada je napredak tehnike uslovio obavezu sticanja novih znanja, kako bi stručnjak bilo koje branše, ostao u korak sa napretkom profesije. Arhivi i arhivska udruženja često pružaju mogućnosti dodatne edukacije svojim članovima i drugim zainteresiranim kandidatima.

Obrazovanje arhivskog kadra uglavnom zavisi od organizacije arhivske službe i njenog razvoja. Ova služba se, kao i druge, kroz historiju mijenjala i usavršavala. Arhivisti su u početku bili uglavnom samo čuvari arhivske građe da bi kroz evoluciju same struke i društva njihova uloga i djelovanje postajalo sve složenije

i specijaliziranije. Nekada su arhivisti bili uglavnom arhivisti – historičari, ali u drugoj polovini prošlog stoljeća sa usavršavanjem tehničkih disciplina i pojavom raznih novih nosioca informacija, profiliraju se i novi kadrovi arhivista kao što su: arhivisti - informatičari, arhivisti sa osnovnim znanjima iz hemije ili biologije, prava ili neke od pomoćnih historijskih nauka. Na žalost kod nas se još nisu stekli uslovi za dovoljnim brojem arhivskog kadra koji bi mogao biti i usko profiliran, tako da i dalje najveći dio aktivnosti nose arhivisti – historičari, koji pored tih osnovnih znanja moraju usvojiti i sva druga, kao što su informatika, strani jezici, znanja iz oblasti štampanja publikacija i izložbi, te usvojiti znanja i vještine javnih nastupa u radio i televizijskim emisijama i drugim oblicima javnog predstavljanja struke.

Tako se arhivistika pretvorila u pomoćnu historijsku nauku, da bi danas tražila još veće priznanje i veću slobodu, težeći da postane samostalna disciplina.¹ Arhivistika je u svijetu proširila svoje polje djelovanja i postala samostalna disciplina, ali u Bosni i Hercegovini još uvijek nije uspjela da zauzme odgovarajuće mjesto i ulogu, ni kada je u pitanju obrazovni sistem, ni u odlučujućim centrima političke moći. Još uvijek nije moguće studirati arhivistiku, niti postoji srednja škola koja bi obrazovala arhivare.

Kako je arhivistika sve više multidisciplinarna djelatnost što neizostavno pred arhiviste i arhivare postavlja obavezu kontinuiranog educiranja i usavršavanja, ne samo na polju arhivistike, već i na drugim ranije navedenim poljima uloga udruženja arhivskih zaposlenika mogu biti od velike pomoći u stalnom istraživačkom radu, a sve radi bolje zaštite arhivskog naslijeđa.

S obzirom da arhivsko obrazovanje u društvu bitno utiče i na položaj arhivske struke, arhivski djelatnici, prepušteni sami sebi, ogranižuju svoje djelovanje osim putem javnih ustanova i organizacija i putem stukovnih udruženja, računajući tako na entuzijazam, sposobnost i ljubav koju posjeduju svi pravi stručnjaci za profesiju kojom se bave. Temeljno arhivističko obrazovanje bi trebalo da se stiče u obrazovnoj instituciji, da bude jasno definisano i da pripremi budući arhivski kadar za samostalan rad u arhivskim institucijama. Tokom praktičnog rada se stiče stručno iskustvo i usavršavanje, te ako je dobro organizovano, usvajaju se različita usko specijalizirana znanja i vještine. Znači i nakon završenih studija i zapošljavanja, arhivisti nastavljaju svoje obrazovanje i to svakodnevno, uz rad i stjecanje raznih iskustva, isto kao što to rade i stručnjaci drugih struka i djelatnosti. „*Pored osnovnog obrazovanja arhivskih kadrova u sistemu obrazovanja potrebno je određene kadrove usko specijalistički obrazovati za obavljanje posebnih stručnih poslova: poput restauracije, konzervacije, mikrofilmiranja arhivske građe, zaštite filmske građe i drugih specijalnosti i specifičnosti arhivske struke. No, isto tako važno je da arhivski kadrovi danas posjeduju multidisciplinarna znanja i umijeća iz razloga što je arhivistika danas u svojoj strukturi i suštini višeslojna disciplina.*“²

1 Melina Lučić, Obrazovanje arhivista i spisovoditelja za novo okruženje: praksa u svijetu i izgledi u Hrvatskoj, *Arhivski vjesnik*, br. 44., str. 33.

2 Izet Šabotić, Arhivist između „klasičnog“ i „suvremenog“, *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja*, Radenci 2009., str. 130.

Kvalitetno obrazovanje jača samu struku i podiže svijest njenih pripadnika, dajući veću moć u podizanju svijesti članovima struke, štiteći je od onih koji ne pripadaju toj struci, a mogu bitno uticati na razne tokove i odluke. Obrazovanjem i usavršavanjem prenosimo nova znanja i napredne prakse na nove generacije stručnjaka i znatno utičemo na ulogu i funkciju struke u društvu. Samo uz pomoć dobro osposobljenih i samouvjerenih arhivskih stručnjaka možemo se nametnuti društvu kao služba koja je veoma važna, što zapravo i jesmo, za očuvanje kulturne baštine i identiteta koji treba prenijeti na nove generacije.

Obrazovanje i kontinuirana nadogradnja znanja, kao i pozitivna iskustva u radu sa dokumentacijom neće dati rezultata ukoliko se ne radi kontinuirano na sređivanju dokumentacije. Redovno se novi dokumenti moraju odlagati na propisan način i provjeravati da li se predmeti koji su na reversu vraćaju u arhivu i na njihovo mjesto. Često puta se u praksi sreće da arhiva koju su složili arhivisti nadležnog arhiva nakon nekog vremena ne samo da nije u urednom stanju, nego joj nedostaje dokumentacija koja je prije bila na popisima i u arhivskoj knjizi. Formula za uspjeh bi bila učiti i usvajati nova znanja i obavezno ih primjenjivati u praksi.

Razlozi za lošu kvalitativnu, ali i kvantitativnu sliku arhivskog kadra u Bosni i Hercegovini leže u neizgrađenom sistemu, a što se ukratko može sagledati kroz niz segemata, kao što su:

- površan, nedorečen i uopćen zakonodavni okvir,
- nezavidan i potčinjen status arhivskih ustanova da samostalno kreiraju svoj razvoj i napredak,
- nedostatak obrazovnih ustanova koje bi obrazovale stručne kadrove, ne samo za arhivske ustanove, već i za sve stvaraoce arhivske građe.

Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona (DAZ TK) u funkciji edukacije arhivskih kadrova

Osnovni zadaci DAZ TK

Arhivski kadar i poštovaoci arhivistike u Tuzlanskom kantonu su zvanično osnovali Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona (DAZ TK) 18.10.2002. godine, mada je prije toga na području ovoga kantona bio registriran Ogranak Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine. Namjera za osnivanjem društva je proizašla iz potrebe da se koordiniraju i podstiču aktivnosti vezane za arhivsku djelatnost te da bi se putem programskih aktivnosti i ciljeva rješavala bitna pitanja iz arhivske prakse i urgentne situacije proizašle iz novonastalih tranzicijskih i globalizacijskih promjena. Zaposlenici Arhiva Tuzlanskog kantona su na osnovu kontinuiranog praćenja stvaratelja arhivske građe uvidjeli potrebu osnivanja strukovnog udruženja uz čiju pomoć bi se intenzivnije sarađivalo sa arhivarima, koji bi bili članovi udruženja, a koji brinu za arhivsku građu. Zajedničkim snagama je hitno trebalo

naći odgovore na sve promjene do kojih je došlo u društvu nakon 1995. godine i nove načine rada, koje nameće savremeno društvo i brzi razvoj nauke i tehnike. Uz pomoć Društva mogu se stvoriti i nove mogućnosti za usvajanje novih znanja i vještina.

Društvo u petom poglavlju Statuta, član 11, koji govori o ciljevima, zadacima i djelatnosti kaže da su njegovi programski ciljevi:

- «unapređenje arhivistike, arhivske službe i ukupne arhivske djelatnosti na području Tuzlanskog kantona, Federacije Bosne i Hercegovine i Bosne i Hercegovine,
- stručno osposobljavanje i usavršavanje svojih članova,
- popularizacija arhivske djelatnosti i razvijanje svijesti o društvenom značaju arhivske građe i arhivske službe,
- razvijanje saradnje sa nadležnim organima vlasti i drugim zainteresiranim subjektima na pripremi propisa i drugih mjera za unapređenje arhivske djelatnosti, kao i drugim pitanjima iz djelokruga rada arhivskih ustanova,
- saradnja sa srodnim organizacijama i ustanovama,
- zaštita radnih, stručnih i osobnih interesa arhivskih zaposlenika kao i rješavanje drugih pitanja, u skladu sa zakonom,
- izdavanje časopisa i drugih publikacija iz arhivske djelatnosti,
- rad na podizanju stručnog digniteta arhivske djelatnosti i statusa arhivskih djelatnika u društvu, kao i afirmacija arhivske djelatnosti,
- organizovanje stručnih seminara, tečajeva, savjetovanja, simpozijuma, predavanja i dr. iz oblasti arhivske djelatnosti,
- organizovanje stručno-informativnih i naučnih ekskurzija u zemlji i van nje,
- organizovanje izložbi,
- prikupljanje materijalno-finansijskih sredstava, kao i drugih sredstava za egzistiranje Društva, u skladu sa zakonom.»³

Jedan od prioriteta zadatka Društva je kontinuirano arhivističko obrazovanje, jer je to jedini način da se promijene stare navike i načini rada koji su pravazidni u svijetu. Arhivski kadar dobro obučeni i osposobljeni treba preuzeti nove uloge koje nam nameće nova arhivistika. Tradicionalni način rada mora biti prevaziđen, ako želimo uspješno i efikasno odgovoriti na probleme koje je stvorilo novo društveno, ekonomsko i informatičko okruženje. Sve ovo naravno neće doći samo od sebe, već je potrebno marljivo, uporno i dugo raditi uz dobro osmišljenu strategiju razvoja arhivske struke. „Kvalitetno obavljanje arhivističkih poslova, kao i svakih drugih, tijesno je povezano sa kvalifikacionom strukturom, tj. posjedovanjem odgovarajućih stručnoarhivističkih znanja arhivskih djelatnika u arhivima i registraturama. Međutim, ovo pitanje nije bilo nikada adekvatno riješeno u arhivskoj djelatnosti Bosne i Hercegovine. Otuda je konstantno, od osnivanja do danas, bilo neophodno tako negativno stanje popravljati primjenom odgovarajućih edukativnih programa.“⁴

3 Statut Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, str. 3.

4 Azem Kožar, Osobnosti postdejtonske tranzicijske edukacije arhivskih djelatnika BiH (1996.-2011.), *Tehnički in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja*, Maribor 2012., str. 179.

Posebno arhivari u registraturama trebaju odgovarajuća znanja za obavljanje poslova oko čuvanja i zaštite arhivskog i registrauskog materijala o kome vode brigu. Oni su prva karika u lancu zaštite trajne arhivske građe i veoma je značajno da oni budu svjesni vrijednosti arhivske građe i budu obučeni za njeno čuvanje i zaštitu. Odgovarajuća edukacija i kontinuirano nadograđivanje znanja su podjednako značajni i za arhiviste i arhivare, jer ukoliko arhivari ne obave stručno svoj dio posla i propisno sačuvaju arhivsku građu do predaje nadležnom arhivu, onda vrhunsko znanje i iskustvo arhivista neće imati svrhe. Stoga je osnivanje strukovnih udruženja, čiji će arhivari biti aktivni članovi od velike pomoći. Najteži dio posla je učiniti arhivare aktivnim i probuditi senzibilitet za naklonost, odgovornosti i ljubav prema poslu koji obavljaju, posebno ukoliko su oni na taj posao došli kaznom od strane poslodavca, privremenim rješenjem do odlaska u penziju ili nekim drugim načinom, gdje zaposlenik nije imalo izbora. Situacija može biti i teža ukoliko dokumentacija nije u sređenom stanju, pa pored nespremljenosti i neobučenosti za posao arhivara nađemo i arhivu koja nema ni opremu niti je uređena.

Stručno-naučni sadržaji DAZ-a od 2002-2011.⁵

Tokom deset godina postojanja i rada Društvo je samostalno ili kao suorganizator realizovalo brojne stručne i naučne sadržaje koji su svakako značajan doprinos razvoju arhivske struke i nauke, ne samo na Tuzlanskom kantonu već i šire.

Daz TK je zajedno sa Arhivom TK pripremio i održao devet Međunarodnih arhivskih savjetovanja «*Arhivska praksa*» od 2003. do 2011. godine.

Članovi Društva su aktivno učestvovali na savjetovanjima arhivskih radnika Bosne i Hercegovine koja su se održavala svake godine sa stručnim priložima, gdje su razmijenjena iskustva i saznanja sa drugim kolegama iz zemlje i inozemstva.

Članovi društva aktivno su sudjelovali u radu Organizacionog odbora za pripremu i održavanje Prvog kongresa arhivista Bosne i Hercegovine (2006. godine).

Društvo je bilo suorganizator sa Arhivom Tuzlanskog kantona državnog savjetovanja arhivskih radnika BiH, 7.-8. maja 2009. u Lukavcu, koje je od strane stručne i naučne javnosti ocijenjeno kao vrlo uspješno.

Sa Univerzitetom u Tuzli i Društvom historičara TK, Društvo je učestvovalo u realizaciji nekoliko skupova (*NVO*, 2007., *Sto godina aneksije BiH*, 2008., *Bosna i Hercegovina od dolaska Osmanlija do danas*, 2010., *100 godina od Bosanskog ustava*, 2011., i drugi).

Na općinskom nivou doprinos je dat stručnim izlaganjima na naučnim skupovima *Kulturno historijsko naslijeđe Banovića*, 2010. godine u Banovićima, *90 godina Husinske bune*, 2010. godine u Tuzli, za koju je u saradnji sa Muzejom istočne Bosne u Tuzli izrađena i istoimena izložba i katalog.

⁵ Podaci uzeti iz Godišnjih izvještaja Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, pripremio Omer Zulić

Na planu međunarodne saradnje učinjeni su dodatni pomaci. Najviše saradnje kroz učešće na naučnim skupovima (seminari, savjetovanja, okrugli stolovi i sl.) ostvareno je sa arhivima Republike Slovenije, Republike Hrvatske i Vojvodine. Predstavnici DAZ TK učestvovali su na istima sa odgovarajućim stručnim radovima. Ostvareno je prisustvo na svjetskom kongresu arhivista u Beču (2004.), i Kuala Lumpuru (2008.), na 74. njemačkom arhivskom danu (2003.), Međunarodnom arhivskom danu u Mariboru (2004.), jubilarom Savjetovanju arhivskih radnika Mađarske održanom u Veszprému (2006.), Drugom kongresu Hrvatskih arhivista održanom u Dubrovniku (2005.) i dr. Iz razgovora koji su u tim kontaktima ostvareni rezultirao je odziv stranih arhivista na savjetovanja "Arhivska praksa" i publikovanje velikog broja priloga u časopisu *Arhivska praksa*. Saradnja i razmjena iskustava je ostvarena sa Slovenijom, Hrvatskom, Austrijom, Turskom, Mađarskom, Italijom, Rusijom, Srbijom, Crnom Gorom, Kosovom, Albanijom i arhivistima drugih zemalja. U saradnji sa Arhivom Tuzlanskog kantona uspostavljena je saradnja sa mnogim strukovnim udruženjima gore navedenih zemalja.

Društvo je uspostavilo odličnu sinergiju sa Arhivom Tuzlanskog kantona i registraturama koje djeluju i stvaraju arhivsku i registratursku građu. Ono je važan kohezioni faktor unapređenja arhivske struke na ovim prostorima. Društvo je prvo arhivsko udruženje Bosne i Hercegovine na nivou teritorijalne nadležnosti Arhiva i prvo poslijeratno arhivsko regionalno udruženje, koje je nastavilo unaprijedivati edukativne programe koji su ranije provedeni na nacionalnom nivou i u okviru Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine Ogranak Tuzla.

Pozicija arhivara, ali i arhivista u društvu i cjelokupne arhivske djelatnosti nikada nije bila na zavidnom nivou, niti kod nas, niti u svijetu. Zaposlenici koji se brinu za arhivsku građu uvijek su morali da se nametnu i pokušaju dokazati, onima koji odlučuju, značaj i potrebu stvaranja odgovarajućih uslova za dokumentaciju trajnog karaktera. Nametnuti se možemo samo znanjem i koliko mi inteligentno djelujemo i poznajemo našu djelatnost toliko će i oni od kojih zavisimo shvatati arhivsku struku ozbiljnije. Ukoliko nastupamo nesigurno i bez poznavanja struke i pravnih okvira odnos prema našoj djelatnosti od strane društva uopćeno će biti nezadovoljavajući. Stoga je veoma važno da jačamo naše udruženje, ali i da stvaramo i jačamo naše veze sa drugim udruženjima u okruženju, te da sa zajednički osmišljenim projektima nastupamo i na evropskom nivou i realiziramo projekte koje bi podržali raspoloživi fondovi Evropske unije. Vrednovanje i priznanje na evropskoj razini našeg rada i djelatnosti, svakako bi osnažilo našu poziciju i imidž i u nacionalnim i lokalnim okvirima.

Izdavaštvo

Što se tiče publikacija, Društvo je bilo suizdavač sa Arhivom Tuzlanskog kantona devet brojeva časopisa *Arhivska praksa*, od br. 6 do broja 14.

U saradnji sa Arhivom Tuzlanskog kantona Društvo se pojavljuje kao suizdavač ili kao promotor publikacija kao što su:

- *Pomoćne historijske znanosti*, autora dr. Azema Kožara i dr. Ivana Balte, Tuzla 2004.,
- *Pedeset godina Arhiva Tuzla 1954.-2004.*, grupa autora, Tuzla 2005.
- *Arhivistika u teoriji i praksi knj. 2*, autora dr. Azema Kožara, Tuzla 2005.,
- promocija knjige autora mr. Šefkije Mutevelića *Tuzlanske historijske minijature*, Tuzla 2005.,
- promocija knjige i izložbe *Mogu li se još spasiti*“, konzervacija i restauracija pisanog blaga; Tuzla 2006.,
- *Deset godina časopisa Arhivska praksa*, autora mr. sci. Izeta Šabotića, Tuzla 2007.,
- *Tuzlanski, bijeljinski i srebrenički sidžil 1641-1883*. autora doc. dr. Tufana Gündüza, Tuzla 2008.,
- *Popis bijeljinskog kadiluka, mulkovna dobra*, knjiga I, autor mr. Kemal Nurkić, Tuzla 2009.
- *Salih Safvet Bašić - jedan osmanski intelektualac u Bosni i Hercegovini*, autora dr. Genc Osman Gecera, Tuzla 2009.,
- *Defter nekretnina Gradačac iz 1875.*, autora mr. Kemala Nurkića i dr. Izeta Šabotića, Tuzla 2011.,
- *Stari nišani u Vukovijama*, autora Sejfulaha Imamovića, Tuzla 2011.,
- promocija knjige *Nemiri mira*, autora Zlatka Dukića, Tuzla 2011.,
- *Arhivistika br. 3*, autora dr. Azema Kožara, Tuzla 2011.

Izložbe

Izložba *Kapija 25.5.1995.* je rađena zajedno sa Arhivom Tuzlanskoga kantona i Komisijom civilnih žrtava rata 1992.-1995. Općine Tuzla, a s ciljem sjećanja i odavanja počasti paloj mladosti, kada je granata sa Ozrena pala u sami centar grada i ubila 71 mladi život, a radnila 124. Prosječna starost poginulih je bila 23 godine.

Izložba i katalog „*Nuraga Softić – Put umjetnika*“ postavljena je u Arhivu Tuzlanskog kantona 15. februara 2011. godine, a povodom obilježavanja 60-godišnjeg uspješnog bavljenja fotografijom ovog mnogo puta nagrađivanog umjetnika iz Banovića, čije fotografije su obišle svijet i osvojile značajne nagrade. Nuraga Softić je dio svoje bogate zbirke fotografija pohranio u Arhiv Tuzlanskog kantona.

Edukacija

Ubrzani razvoj i napredak arhivistike nalažu uvođenje i kontinuirano obrazovanje arhivskih kadrova. Pošto smo već napomenuli da obrazovni sistem nema obrazovne planove i programe za profesije arhivisti i arhivari Društvo je u saradnji sa Arhivom TK poduzelo aktivnosti da profunkcionira sistem polaganja stručnog arhivističkog ispita. Svi potrebni prijedlozi i dokumenti (novi pravilnik

programa, prijedlog članova Komisije i dr.) dostavljeni su Ministarstvu i već sedam godina kontinuirano arhivisti i arhivari polažu stručni arhivistički ispit, što je od velikog značaja za priznavanje arhivske struke i njenog kadra. Stručni ispit pomaže arhivarima da bolje shvate kancelarijsko i arhivsko poslovanje, kruženje dokumenata od njihovog nastanka do arhiviranja, kako bi bili spremniji brinuti se o dokumentaciji koju registratura u kojoj rade stvara. Ono što bi trebalo svakako uvesti i što članovi Društva već neko vrijeme dogovaraju sa Arhivom Tuzlanskog kantona je organizacija predavanja koja bi pohađali kandidati prije izlaska na ispit, gdje bi teoretski i praktično mogli steći neophodna znanja i gdje bi mogli uz pomoć predavača otkloniti sve nejasnoće i nepoznanice koje se javljaju u njihovom praktičnom radu. Raspoloživost za ovu inicijativu postoji, potrebno je samo dobiti potrebne saglasnosti nadležnog ministarstva.

Članovi Društva su učestvovali u edukaciji zaposlenika u registraturama iz oblasti uprave i pravosuđa sa prostora TK, a u organizaciji Agencije za edukaciju iz Sarajeva i Ministarstva pravde Tuzlanskog kantona (Tuzla, juna 2004), te u edukaciji arhivara sa područja Brčko Distrikta BiH (seminar na Jezeru "Modrac" avgusta 2004).

Od velikog značaja je također, bila i ICARUS radionica održana u Tuzli pod nazivom *Informatizacija arhiva*, na kojoj su učešće uzeli arhivisti iz Bosne i Hercegovine i nekoliko susjednih zemalja, a predavači su bili istaknuti arhivisti i informatičari iz R Hrvatske.

Okrugli stolovi

Obilježavanje Dana arhiva i arhivske službe Bosne i Hercegovine, te dana ljudskih prava, 2007. godine obilježeno je od strane DAZ-a TK organizacijom Okruglog stola na temu „*Dostupnost informacija: Zakonski okvir i stvarna praksa*„ Na samom skupu aktivno učešće u izlaganjima i diskusijama uzeli su članovi Društva, kao i predstavnici lokalne i izvršne vlasti, nevladinih organizacija, zdravstva, itd. Sam skup je izuzetno praćen kako od strane posjetilaca tako i od strane medija. Pristup informacijama je od velikog značaja za današnjeg čovjeka, te iako postoji zakon koji to reguliše u praksi se često sreću suprotni primjeri. Upravo je cilj ovog okruglog stola bio poziv da se riješimo tradicionalnih, naslijeđenih navika zabrane pristupa informacijama i zatvaranja vrata pred zahtjevima pravnih i fizičkih lica u svim institucijama.

Praksa obilježavanja Dana arhiva i arhivske službe Bosne i Hercegovine nastavljena je 2008. godine organizacijom Okruglog stola na temu „*Zaštita industrijskog naslijeđa*“ i izložbe po nazivom „*Industrijsko naslijeđe-treba li nam?*“. Na okruglom stolu osam stručnjaka iz oblasti arhivistike, muzeologije, historije i uprave (dr. sc. Izet Šabotić, doc. dr. Senaid Hadžić, Vesna Isabegović, Benjamin Bajraktarević, dr. Omer Hamzić, mr. Suad Buljugić, Omer Zulić, Mirsad Bakalović) prezentiralo je stručne radove na temu očuvanja i zaštite industrijskog naslijeđa,

što je izazvalo veliku pažnju posjetilaca i šire javnosti kao i medija. Industrijsko naslijeđe je zapostavljeno i nagrizi ga zub vremena, ali i ljudska nebriga, upravo je zbog toga cilj ovoga okruglog stola bio alarmirati javnost, jer je upravo to industrijsko naslijeđe dugi niz godina predstavljalo život, preživljavanje, pa i blagostanje na ovim prostorima.

Okrugli sto na temu „*Fotografska građa-historiografska i umjetnička vrijednost*„ realizovan je 2009. godine te izložba „*Fotografijom protiv zaborava*„ autora dr. Izeta Šabotića, Sanete Adrović i Hatidže Fetahagić, koji su također, sa priložima učestvovali i na okruglom stolu zajedno sa Farukom Ibrahimovićem, vrhunskim majstorom fotografije, priznatom i na internacionalnom nivou i Ozrenom Božanovićem, predsjednikom Kluba fotografa Bosne i Hercegovine, koji su o fotografiji govorili sa profesionalnog aspekta, te o umjetničkoj vrijednosti fotografije, itd. Sponzor navedenog projekta je bilo Ministarstvo civilnih poslova Bosne i Hercegovine. Cilj okruglog stola je bio približiti fotografiju, kao historijski izvor, arhivskom kadru, ali i naglasiti njen značaj građanima, što je starija, vrijednija je, a nikako ne može biti materijal za bacanje.

15.12.2010. godine realizovan je okrugli sto na temu *Stvaralaštvo Šabana Hodžića*. U radu okruglog stola učešće su uzeli slijedeći izlagači: dr. sc. Izet Šabotić, dr.sc. Sead Selimović, mr. Kemal Bašić, Ševko Sulejmanović, mr. Midhat Spahić, dr.sc. Azem Kožar, Nermina Hodžić i Omer Zulić. Isti je izuzetno dobro medijski praćen, a sa učesnicima okruglog stola realizovana je i TV emisija Hod vijekova. Cilj okruglog stola je bio odati priznanje i naglasiti vrijednost stručnog i naučnog djelovanja Šabana Hodžića, čiji je rad od izuzetne važnosti za naše prostore.

8. decembra 2011. godine Društvo je sa Arhivom TK organizovalo okrugli sto *Zaštita i značaj ličnih i porodičnih zbirki*, povodom obilježavanja *Dana arhiva i arhivske službe u Bosni i Hercegovini*. Učešće u izlaganjima su uzeli: dr. sc. Izet Šabotić, Hatidža Fetahagić, Sejfulah Imamović, Zlatko Dukić, Esaf Lević, Atah Mahić, te Omer Zulić. Izlagači su prije svega nastojali ukazati na značaj ličnih i porodičnih zbirki, koje predstavljaju vrijednu arhivsku građu, odnosno kulturno-historijsko naslijeđe, te o potrebi da se isto sačuva za buduće naraštaje. Također je otvorena i izložba starih razglednica pod nazivom *Pozdrav iz Donje Tuzle*. Izložba predstavlja izbor digitaliziranih razglednica koje se čuvaju kao dio lične zbirke Ataha Mahića iz Brčkog pohranjene u Arhivu Tuzlanskog kantona. Cilj okruglog stola je bio popularizirati lične i porodične zbirke i naglasiti njihov značaj bilo da se one čuvaju u Arhivu ili i vlastitim domovima, te poručiti da se one nikakao ne smiju bacati nakon smrti onih koji su ih godinama s ljubavlju sakupljali i često puta ljubomorno čuvali.

Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona je također, učestvovalo 2005. godine u radu okruglog stola *Rekonstrukcija i zaštita kulturnog naslijeđa u BiH 1995.-2005.* održanog u okviru manifestacije „Dani evropskog naslijeđa“, a pod pokroviteljstvom Savjeta Evrope i u organizaciji Federalnog ministarstva za kulturu i sport.

Saradnja sa medijima

Uspostavljena je saradnja sa medijskim kućama na području TK, te realizovano nekoliko sadržaja: uzeto učešće u realizaciji emisija iz kulture na RTV TK (Hod vijekova), TV Tuzla (Saga o gradu), Radio Tuzla (od Kulina Bana do današnjih dana) i dr. Pojavljivanja na medijima su od velike važnosti jer omogućavaju slanje poruka širem krugu gledalaca, što u isto vrijeme može biti informisanje, ali i edukacija stanovništva i skretanje pažnje na važne procese i događaje. Putem medija struka se dobro afirmiše i ako je dobro predstavljena zauzima bolje mjesto i veće poštovanje u društvu.

Ostale aktivnosti i sadržaji DAZ-a TK

Određene su aktivnosti vođene i na uređenju pitanja statusa arhivske djelatnosti (iz sfere kulture u sferu uprave), za šta su povod bila nastojanja stručnih službi Ministarstva za obrazovanje, nauku, kulturu i sport TK da se pristupi izmjenama i dopunama Zakona o arhivskoj djelatnosti TK iz 2000. godine. Na ovome planu podržana su nastojanja Arhiva TK da se izvrši vertikalna sinhronizacija arhivskih propisa od države do kantona, ali ne na način da se prvo kantonalni propisi (Zakon i dr.) usaglašavaju sa anomalijama koje sadrži Zakon o arhivskoj građi i Arhivu Federacije BiH. Urađeno je toliko da je zaustavljen negativni trend promjena, mada ostaje obaveza da se na stajalištima struke istraje do kraja. I u narednom periodu Društvo se trudilo da izvrši uticaj na sve zakonske izmjene i dopune koje su uslijedile na polju arhivskog poslovanja.

Uspostavljena je izvrsna stručna saradnja sa Arhivističkim udruženjem Bosne i Hercegovine, Arhivističkim udruženjem radnika RS, Društvom arhivskih radnika USK Bihać, Javnim registrom Brčko Distrikta i svim arhivima u BiH. Protokol o saradnji je potpisan između Društva arhivskih radnika Vojvodine i Društva arhivskih radnika USK-a.

Naznačene aktivnosti Društvo je ostvarilo putem Predsjedništva i odgovornih i ovlaštenih pojedinaca: predsjednika i zamjenika predsjednika i sekretara Društva, te dijela članstva.

Brojne navedene aktivnosti su realizovane zahvaljujući finansijskim sredstvima, koje je Društvo dobilo putem apliciranja pripremljenih projekata kod Ministarstva civilnih poslova BiH, Federalnog ministarstva za kulturu i sport, Ministarstva za obrazovanje, nauku, kulturu i sport TK, Općine Tuzla, kao i od drugih sponzora.

Svaka tema koja se obradila, bilo za neko savjetovanje, okrugli sto, izložbu, ili kao emisija na medijima je bila prilika, kako za arhivski kadar koji je učestvovao u realizaciji istih te dodatno istražio taj poseban aspekt ili pitanje iz arhivske djelatnosti, tako i za prisutne ili publiku koja je slušala predavanja i rasprave. Bila je

to prilika za obje strane da obogate svoja saznanja i promijene praktičan rad na bolje. U dobrom dijelu programskih aktivnosti učestvovali su arhivski zaposlenici iz zemlje i inozemstva, ali i drugi stručnjaci, pošto je arhivistika postala multidisciplinarna oblast, te su znanja i iskustva iz drugih oblasti koje direktno ili indirektno utiču na arhivistiku vrlo poželjna. U narednom periodu treba nastojati da postane obavezna kontinuirana edukacija arhivskih djelatnika svih vrsta. Savjetovanja za arhivske zaposlenike i publikovanje priloga sa istih su važna sredstva edukacije arhivskih kadrova i razmjene stečenih znanja i iskustava. Potrebno je uraditi i mnogo više, između ostalog, kako je to učinio dr. Azem Kožar «*Za adekvatno, pak, rješavanje ove problematike, neophodno je sačiniti strategiju kadrovske politike, čiji bi nezaobilazni segmenti bili projekti obrazovanja (školovanja) i projekti edukacije. Arhivska djelatnost Bosne i Hercegovine treba da se orjentiše prema poznanstvenjenju, ka otvaranju istraživačkih, menadžerskih, edukativnih i drugih odsjeka pri arhivima, te njihovom značajno kvalitetnijem objedinjavanju i usmjeravanju putem strukovnih udruženja, kako bi oni postali i motiv i obaveza svih arhivskih djelatnika.*»⁶. Sigurni smo da u okruženju, kakvo je sada, zadugo nećemo imati priliku da se projekti ove vrste prihvate i realizuju.

Društvo arhivskih zaposlenika TK ujedinjuje arhiviste i arhivare sa područja Tuzlanskog kantona u jednu jedinstvenu snagu, moćnu da se zajednički bori za bolje danas i bolje sutra arhivske djelatnosti na ovim prostorima. Kvantitet i kvalitet rezultata će zavisiti od naše uključenosti i požrtvovanja, ali će svakako rezultati i šanse uspjeha biti bolji, ukoliko nastupamo na dva fronta, institucionalnom (Arhiv i registrature) i nevladinom (DAZ TK i druga udruženja).

Zaključak

Kontinuirano arhivističko obrazovanje mora biti osnovni zadatak, jer je to jedini način da se promijene stare navike i načini rada koji su prevaziđeni u svijetu. Samo sa stručnim kadrom moguće je preuzeti nove uloge koje nam nameće savremena arhivistika. Tradicionalni način rada mora biti prevaziđen, ako želimo uspješno i efikasno odgovoriti na probleme koje je stvorilo novo društveno, ekonomsko i informatičko okruženje. U okruženjima kakvo je naše, strukovna udruženja, ako su dobro organizovana mogu nadomjestiti propuste i nedostatke koje uprava i politika ne mogu ili ne žele riješiti. Društvo arhivskih zaposlenika TK je za deset godina postojanja i rada dalo podršku i doprinos Arhivu Tuzlanskog kantona, svojim članovima i društvu u cjelini na polju arhivskog poslovanja.

Svaka tema koja se obradila, bilo za neko savjetovanje, okrugli sto, izložbu, ili kao nastup na medijima je bila prilika, kako za arhivski kadar koji je učestvovao u realizaciji istih te dodatno istražio taj poseban aspekt ili pitanje iz arhivske djelatnosti, tako i za prisutne ili publiku koja je slušala predavanja i rasprave. Bila je to prilika

6 Azem Kožar, Osobnosti postdejtonske tranzicijske edukacije arhivskih djelatnika BiH (1996.-2011.), *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja*, Maribor 2012., str. 179.

za obje strane da obogate svoja saznanja i promijene praktičan rad na bolje. U dobrom dijelu programskih aktivnosti učestvovali su arhivski zaposlenici iz zemlje i inozemstva, ali i drugi stručnjaci, pošto je arhivistika postala multidisciplinarna oblast, te su znanja i iskustva iz drugih oblasti koje direktno ili indirektno utiču na arhivistiku vrlo poželjna. Slijedeći, osnovni zadatak je uvesti kontinuiranu edukaciju arhivskih djelatnika svih vrsta kao obavezu. Društvo arhivskih zaposlenika osim savjetovanja za arhivske zaposlenike i publikovanje priloga sa istih, koji predstavljaju važna sredstva edukacije arhivskih kadrova i razmjene stečenih znanja i iskustava, trebalo bi raditi više na realizaciji kraćih seminara i radionica za arhivare iz registratura, na kojima bi se teoretski i praktično obrađivale sve aktuelne teme i problemi iz prakse.

Summary

Continuous archival education should be a basic task, because it is the only way to change old habits and old ways of working. Only with a professional way we can take on new roles that are imposed on us contemporary archival. The traditional way of working has to be overcome, if we are to effectively and efficiently respond to the problems that created new social, economic and IT environment. In environments such as our own, professional associations, if they are well organized to compensate for failures and shortcomings that government and politics can not or will not solve. Society of archivists in Tuzla Canton employee for ten years of work and gave its support and contribution to the Archives of Tuzla Canton, its members and the society at large in the field of archival operations.

Any topic that is dealt with, either for a consultation, a round table, exhibition, or performance of the media is an opportunity for both the archival staff who participated in the implementation thereof and further investigate this particular aspect or issue of archival activities, and for present or the audience who listened to lectures and discussions. It was an opportunity for both sides to enrich their knowledge and practical work to change for the better. Throughout much of the program activities participated archival staff from the country and abroad, and other experts, as the archival become a multidisciplinary field, and have knowledge and experience in other areas that directly or indirectly affect the Archive Administration highly desirable. Next, the main task is to introduce the continuous education of employees of all types of archives as an obligation. Society of archivists except counseling for employees and archival articles from the same publication, which represent an important means of archival personnel training and exchange of knowledge and experience, they should work more on the realization of short seminars and workshops for the Registrar of the registry system, in which the theoretical and practical tilled all current topics and problems.

DOPRINOS GODIŠNJIH POSTDEJTONSKIH ARHIVSKIH SAVJETOVANJA UNAPREĐENJU ARHIVSKE DJELATNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE

Abstrakt: *U radu se govori o sadržajima i rezultatima postdejtonskih arhivskih savjetovanja, održanih u organizaciji udruženja arhivskih radnika Bosne i Hercegovine. Govori se o temama i efektima Savjetovanja na stručno osposobljavanje arhivskih kadrova. Analizira se učešće bosanskohercegovačkih arhivista, među kojima arhivista iz Arhiva Tuzlanskog kantona, te arhivista iz inostranstva. Na kraju se sve to daje u vidu tabelarnog prikaza stanja uz odgovarajuću analizu.*

Namjera autora je da istraži doprinos ovih savjetovanja unapređenju arhivske djelatnosti Bosne i Hercegovine, da na to ukaže sa ciljem da se dobre strane i u budućnosti razvijaju i unapređuju a da se loše otklanjaju.

Ključne riječi: *Bosna i Hercegovina, arhivi, arhivisti, arhivari, registrature, savjetovanja, Društvo arhivskih radnika BiH, Udruženje arhivskih radnika BiH, arhivska struka, arhivska djelatnost Bosne i Hercegovine, Arhiv Tuzlanskog kantona.*

Uvod

Uspostavljanje arhivske službe Bosne i Hercegovine bio je dug i složen proces koji su pratili brojni izazovi, nedovoljna briga državnih vlasti na planu obezbjeđenja optimalnih uslova za rad, među kojima su od su značaja prostor i kadrovi. U nedostatku školovanih arhivista, prinuđeni da permanentno rješavaju tekuća stručna pitanja, arhivski radnici su se sastajali na stručnim skupovima (savjetovanjima), posebno od kada je formirano arhivističko udruženje, koje je bilo organizator tih skupova.

Savjetovanja arhivskih radnika Bosne i Hercegovine imala su veliki uticaj i odraz na ukupni razvoj bosanskohercegovačke arhivske struke, kako prije ratnih zbivanja (1992.-1995.), tako i u poslijeratnom periodu (1996.-2011.). Pošto je o arhivskim savjetovanjima do 1991. godine bilo riječi u okviru arhivističkih tekstova, u ovom prilogu se govori samo o doprinosu postdejtonskih arhivskih savjetovanja.

Savjetovanja arhivskih radnika BiH održavana su u organizaciji Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine (DAR BiH)¹ do zaključno sa 2003. godinom, a od 2004. godine u organizaciji Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine (AU BiH). Stručni prilozi sa savjetovanja objavljeni su u časopisu Društva «Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine» (Glasnik arhiva i DAR BiH), koji je uglavnom izlazio jednom godišnje. Od svog prvog objavljenog broja 1961. godine,² pa sve do posljednjeg 41. broja (2011.), časopis je, najznačajniji stručni časopis bosanskohercegovačke arhivistike³, kojim su otvorena i rješavana stručna pitanja iz oblasti arhivistike u Bosni i Hercegovini pa i šire.

Časopis ima svoje stalne rubrike kao što su:

«Arhivistika i arhivska služba»,

«Članci»,

«Građa»,

«Prikazi i ocjene»,

«Vijesti»,

«Inventar» i u novije vrijeme rubriku «Iz drugih časopisa».

Svaka od ovih rubrika posebno i sve one zajedno daju prepoznatljivu sliku ovog Časopisa u Bosni i Hercegovini, ali i šire.

Savjetovanja arhivskih radnika Bosne i Hercegovine u postdejtonskom periodu

Ratna razaranja u Bosni i Hercegovini su između ostalog ostavila traga i na arhivsku djelatnost. Ipak, bez obzira na veoma tešku situaciju u Bosni i Hercegovini u posdejtonskom periodu je nastavljena praksa organizovanja savjetovanja arhivskih radnika BiH, sa ciljem da se stručno djelovanje arhivske službe Bosne i Hercegovine unaprijedi

1 Osnivanjem 1954. godine Društvo je prvobitno nosilo naziv Društvo arhivista Bosne i Hercegovine, da bi 1964. godine promijenilo naziv u Društvo arhivskih radnika Bosne i Hercegovine (DAR BiH). Društvo je upisano u registar udruženja građana rješenjem Sekretarijata za unutrašnje poslove BiH, br. 29379 od 1954. god. Društvo je djelovalo na cijeloj teritoriji BiH, sa sjedištem u Sarajevu. DAR BiH je stručno udruženje u koje se udružuju radni ljudi koji su zaposleni u organizacijama arhivske službe Bosne i Hercegovine i drugi građani koji su zainteresirani za unapređenje i afirmaciju arhivske djelatnosti.

2 Prvi broj *Glasnika*, štampan je 1961. godine, pod nazivom *Glasnik arhiva i Društva arhivista Bosne i Hercegovine*. Promjenom imena Društva od 1964. godine *Glasnik* mijenja naziv u *Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine*. Od 2004. godine, osnivanjem arhivističkog udruženja pod nazivom „Arhivističko udruženje Bosne i Hercegovine“, časopis izlazi pod nazivom *Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine*.

3 U postdejtonskom razdoblju pojavilo se više arhivskih časopisa u Bosni i Hercegovini. Prvi i najznačajniji je časopis *Arhivska praksa* koji izlazi od 1998. godine (do sada izašlo 14 brojeva) u izdanju Arhiva Tuzlanskog kantona i Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona. Ovaj časopis objavljuje radove sa međunarodnog savjetovanja *Arhivska praksa* koje se svake godine održava u Tuzli. Pored ovog Društvo arhivskih radnika Republike Srpske izdaje *Glasnik arhiva RS* (izašla tri broja), a Arhiv Bosne i Hercegovine također izdaje časopis *Građa* (izašla tri broja).

Više o arhivističkoj praksi vidi u: Azem Kožar, *Pedeset godina arhivističke periodike u Bosni i Hercegovini, Tehnički in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja*, Maribor, 2011., str. 151.-163.

i poboljša. Prvih pet poslijeratnih godišnjih savjetovanja je označeno rednim brojem od prvog (1996.) do petog (2002.), dok se sa tom praksom kasnije prestalo, a da nisu nigdje naznačeni razlozi, što međutim, nije ni relevantno za održavanje ovih skupova.

Prvo poslijeratno savjetovanje arhivskih radnika Bosne i Hercegovine održano je 5. i 6. 9. 1996. godine na Zlači (općina Banovići). Ovo je, koliko je poznato, bilo prvo poslijeratno savjetovanje u okvirima bilo koje struke na nivou Bosne i Hercegovine, pa mu i zbog toga pripada veliki značaj. Na savjetovanju su obrađene tri tematske cjeline i to:

- «Normativna regulativa i statusna pitanja arhivske djelatnosti Bosne i Hercegovine u vremenu tranzicije»,
- «Stanje i perspektive zaštite arhivske građe Bosne i Hercegovine» i
- «Međunarodna saradnja, sukcesija arhivske građe i izdavačka djelatnost».

Podnijeto je više stručnih saopštenja, a na kojem su usvojeni i veoma značajni zaključci i to⁴:

- «1. Zaštita arhivske i registratorske građe (u arhivima i registraturama) je prioritetno stručno pitanje arhivske službe Bosne i Hercegovine i svake arhivske ustanove ponaosob.
2. Za valjano rješenje pitanja zaštite arhivske građe neophodna je konkretna briga Vlade Bosne i Hercegovine, koja bi se ogledala u sljedećem:
 - a) U usvajanju prijedloga Zakona o arhivskoj djelatnosti kojim se osigurava promjena statusa arhivske djelatnosti kao uvjet za dalji djelotvoran rad,
 - b) U osiguravanju novog prostora za arhive kako bi se mogla preuzimati starija i ugrožena građa sa terena,
 - c) U valjanom opremanju arhivskog prostora (nabavci arhivske opreme i procesne tehnike – za mikrofilmovanje, konzervaciju i sl.),
 - d) U prijemu i školovanju optimalnog broja arhivskih kadrova,
 - e) U osiguranju adekvatnog finansiranja arhivskih ustanova».⁵

Drugo poslijeratno savjetovanje arhivskih radnika Bosne i Hercegovine održano je 30. i 31.10. 1998. godine u Jablanici. Obrađene su slijedeće teme:

- «Arhivska djelatnost Bosne i Hercegovine, pitanje njenog statusa, uspostavljanje funkcionalne arhivske mreže i zakonska regulativa»,
- «Evidentiranje, preuzimanje i zaštita arhivske i registraturne građe u zemlji i van njenih granica».

Savjetovanje je bilo dobro posjećeno, proteklo je u radnoj i konstruktivnoj atmosferi. Na savjetovanju je održana i konferencija DAR na kojoj su usvojen Izvještaj o radu (1996.- 1998.) i Program rada (1998.- 2000.).⁶

4 Vidi o tome: Azem Kožar, Prvo poslijeratno savjetovanje arhivskih radnika Bosne i Hercegovine i konferencija arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, *Glasnik arhiva i DAR BiH*, br. 34, Sarajevo 1997., str. 175.- 191.

5 Isto, str. 178.

6 Izvještaj, Program i Zapisnik sa Drugog poslijeratnog savjetovanja arhivskih radnika Bosne i Hercegovine (Jablanica, 30. i 31.10. 1998.) objavljeni su u *Glasniku arhiva i DAR BiH*, br. 35, Sarajevo 2000, str. 242-260.

*Detalj sa «Drugog savjetovanja arhivskih radnika Bosne i Hercegovine»,
održanog u Jablanici, 30. i 31.10.1998. godine.*

Treće poslijeratno savjetovanje arhivskih radnika Bosne i Hercegovine održano je 24. i 25.6.1999. godine u Bihaću. Obrađene su slijedeće teme:

- «Arhivska građa u arhivima Bosne i Hercegovine o promjenama vlasničkih odnosa nakon 1945. godine» i
- «Profil savremenog kantonalnog arhiva».

I ovo Savjetovanje je imalo radan i veoma konstruktivan karakter.⁷

Četvrto poslijeratno Savjetovanje arhivskih radnika Bosne i Hercegovine održano je 18. i 19.1. 2001. godine u Olovu. Obrađene su slijedeće teme:

- «Valorizacija i kategorizacija registraturne i arhivske građe Bosne i Hercegovine» i
- «Aktuelna pitanja arhivske službe Bosne i Hercegovine».

Radovi sa ovog skupa objavljeni su u Glasniku arhiva i DAR BiH br. 36, Sarajevo 2004. godine. U predgovoru ovoga broja se ističe:»Još uvijek arhivska struka Bosne i Hercegovine djeluje u veoma složenim okolnostima: neriješenim statusom djelatnosti, neustrojenom arhivskom mrežom na cijelom području države, nedostatkom stručnih kadrova, prostora i opreme, neadekvatnim provođenjem zaštite arhivske građe na

⁷ Prilozi sa Drugog i Trećeg savjetovanja objavljeni su u *Glasniku arhiva i DAR BiH*, br. 35, Sarajevo, 2000. str. 250-255.

terenu itd.».⁸ Ove konstatacije potvrđene su i u mnogim radovima sa ovoga skupa.

Peto poslijeratno savjetovanje arhivskih radnika Bosne i Hercegovine održano je 12. i 13.12. 2002. godine u Bihaću. Na ovom savjetovanju obrađene su dvije teme i to:

- «Statusna pitanja arhiva u Bosni i Hercegovini», i
- «Problematika uspostave teritorijalne nadležnosti arhiva».⁹

Naredne, 2005. godine održano je Savjetovanje arhivskih radnika u Vogošći (16. i 17.12. 2003.). Na Savjetovanju su razmatrane teme i to:

- «Osnovni principi vrednovanja arhivske i registraturne građe», i
- «Digitalizacija arhivskih fondova i zbirki».¹⁰

Naredno Savjetovanje arhivskih radnika Bosne i Hercegovine održano je na Vlačiću (Travnik), 30.11.- 1.12.2004. godine. Na ovom savjetovanju obrađene su sledeće teme:

- «Normativno uređenje kancelarijskog i arhivskog poslovanja»,
- «Standardizacija u arhivskoj djelatnosti», i
- «Obrazovanje kadrova za arhivsku djelatnost».

Radovi sa ovog i narednog savjetovanja održanog u Laktašima 2005.godine objavljeni su u Glasniku arhiva i AU BiH, br. 37-38, Sarajevo, 2007.

Na savjetovanju arhivskih radnika Bosne i Hercegovine održanom u Laktašima 15. i 16.12. 2005. godine razmatrana je jedna tema i to:

- «Stanje i problemi zaštite arhivske i registraturne građe kod stvaralaca i imalaca».¹¹

Na Savjetovanju arhivskih radnika Bosne i Hercegovine održanom u Sarajevu, 12. i 13. 2007. godine razmatrana je jedna tema i to:

- «Informatizacija arhivske službe Bosne i Hercegovine».¹²

Na Savjetovanju arhivskih radnika Bosne i Hercegovine održanom u Lukavcu, 7. i 8. 5. 2009. godine razmatrane su dvije teme i to:

- «Arhivska građa o Bosni i Hercegovini van njenih granica»,i
- «Uticaj tranzicije na stanje arhivske djelatnosti u Bosni i Hercegovini».¹³

Usljed poteškoća sa održavanjem savjetovanja, arhivisti Bosne i Hercegovine su u Glasniku arhiva i AU BiH, br. 40., Sarajevo 2010. objavili radove kao i radove kolega iz drugih zemalja. Ovim je nastavljen kontinuitet izdavanja časopisa.

8 *Glasnik arhiva i DAR BiH*, br. 36, Sarajevo, 2004., str. 7.

9 Prilozi sa ovog skupa objavljeni su u *Biltenu Arhiva USK*, br. I i II, Bihać, 2002.

10 Radovi sa ovog skupa koji je održan u sjeni izborne konferencije arhivskih radnika Bosne i Hercegovine nisu objavljeni u cjelosti, osim što je jedan broj njih objavljen u *Glasniku arhiva i AUBiH*, br. 37-38.

11 U ovom dvoboju *Glasnika AUBiH*, nije objavljen Zapisnik niti zaključci sa Savjetovanja, što je ranije bila ustaljena praksa. Dobro je, međutim, da je u ovom broju objavljen prikaz Prvog kongresa arhivista Bosne i Hercegovine, održanog na Ilidži od 2. do 4.11. 2006. godine. Džemila Čekić, „Prvi kongres arhivista Bosne i Hercegovine“, Sarajevo, hotel „Terme“ Ilidža, 2.-4.11.2006, *Glasnik arhiva i AUBiH*, br. 37-38, Sarajevo, 2007., str. 497-514.

12 Nije poznato gdje su i da li su objavljeni stručni prilozi sa ovog arhivskog skupa.

13 Radovi sa ovog arhivskog savjetovanja objavljeni su u *Glasniku arhiva i AU BiH*, br. 39, Sarajevo, 2009.

Posljednje (zaključno sa 2011.) poslijeratno Savjetovanje arhivskih radnika Bosne i Hercegovine održano je na Vlašiću (Travnik), 15. i 16.12. 2011. godine, a na njemu su razmatrane dvije teme i to:

- «Arhivsko zakonodavstvo u Bosni i Hercegovini» i
- «Aktuelna pitanja arhivske teorije i prakse».¹⁴

Iz navedenih podataka evidentno je da je u minulih 16 godina (1996.- 2011.) održano 11 arhivskih bosanskohercegovačkih savjetovanja. Savjetovanja nisu održana 1997, 2000, 2008. i 2010. godine. Nakon svih gore navedenih podataka može se konstatovati da je sa aspekta kvantiteta održan značajan broj skupova ove vrste i da je na njima obrađen značajan broj stručnih tema. Pored bosanskohercegovačkih arhivskih radnika veliki doprinos u njihovom radu dali su i arhivisti iz drugih zemalja (Hrvatske, Slovenije, Makedonije, Srbije, Crne Gore, Austrije itd). Na njima su učestvovali i drugi istaknuti kulturni radnici, historičari iz zemlje i inostranstva, te arhivari iz registratura. Brojčane podatke o nekim najznačajnijim pitanjima sa ovih arhivskih skupova, objavljenih u arhivskim časopisima donosimo u slijedećoj tabeli:

Broj časopisa	RUBRIKE I OBJAVLJENI PRILOZI							
	Arhivistika i arhivska služba	Članci i rasprave	Građa	Prikazi i ocjene	Vijesti	Inventar	Iz drugih časopisa	Svega
34.	12	3	7	4	1	1	-	28
35.	23	1	1	6	6	1	-	38
36.	14	4	2	3	4	-	-	27
37 – 38.	32	2	2	9	4	-	-	49
39.	25	-	3	6	6	-	2	42
40.	9	-	8	9	8	-	-	35
41.	23	-	5	9	4	-	-	41
Ukupno	138	10	28	46	33	2	2	249

Kako se iz podataka može vidjeti najveći broj radova čine arhivski radovi koji se, odnose na svakodnevna pitanja struke (138 radova). Radovi u rubrikama «Članci i rasprave» i «Građa» su kombinovano arhivističko-historiografski, ali su također veoma značajni. Rublike «Prikazi i ocjene» i «Vijesti», od velikog su značaja za praćenje promjena i noviteta u međunarodnoj arhivističkoj teoriji i praksi, ali i zbivanja unutar arhiva i arhivskih udruženja. Objavljena su svega dva inventara i prenjeta iz drugih časopisa dva po ocjeni redakcije važna arhivistička teksta.

Od značaja za pravilno razumijevanje značaja arhivskih skupova i objavljenih arhivskih radova je analiza učešća arhivista iz Bosne i Hercegovine (i Arhiva Tuzla) i iz inostranih arhiva. Brojčani pokazatelji pokazuju sljedeće vrijednosti:

¹⁴ Prilozi sa ovog skupa objavljeni su u *Glasniku arhiva i AU BiH*, br. 41, Sarajevo, 2011.

Broj časopisa	Godina izdanja	BROJ OBJAVLJENIH RADOVA				
		Iz BiH	Iz inostranstva	Iz Arhiva TK	Iz registratura	Svega
34.	1996-97.	29	1	2	1	33
35.	1998-99.	24	-	6		30
36.	2004.	16	-	6	1	23
37-38.	2007.	33	-	5		38
39.	2009.	26	2	8	1	37
40.	2010.	12	2	6	1	21
41.	2011.	24	4	7	-	35
Ukupno		164	9	40	4	217

Kao što se iz tabele vidi najveći broj učesnika podnosilaca stručnih priloga je iz Bosne i Hercegovine i to 164, a među njima je i iz Arhiva Tuzlanskog kantona 40 (oko 25 %), među kojima je većina čisto arhivističkih radova. Dakle, kolektiv od 12 zaposlenika što čini manje od 10 % arhivskih zaposlenika Bosne i Hercegovine, uspio je pripremiti oko 1/4 arhivskih radova za Glasnik. Ovo i pored toga što Arhiv TK od 1998. redovno (godišnje) održava savjetovanje i izdaje časopis «Arhivska praksa», u čijem radu značajan doprinos daju arhivisti iz Bosne i Hercegovine i inostranstva. Ovo je dokaz da su zajednički projekti (savjetovanja, časopisi i dr.) ne samo mogući, već poželjni i veoma korisni za edukaciju arhivista i unapređenju struke.

Na bosanskohercegovačkim savjetovanjima prisustvovao je i jedan broj kolega iz inostranstva, ponajviše iz Slovenije. Njihov doprinos je bez sumnje ogroman, mada, stiče se dojam da je po broju učesnika značajno skromniji u odnosu na učešće istih na savjetovanju Arhivska praksa u Tuzli. Analiza uzroka tome je na organima arhivističkog udruženja. Neznatno učešće u pripremi stručnih radova od strane arhivara (iz registratura), također zahtijeva dodatne analize uzroka takvoga stanja.

Zaključak

Godišnja savjetovanja arhivskih radnika Bosne i Hercegovine nastavila su se organizirati i nakon okončanja rata 1995. godine, tj. od 1996. do 2011. godine. U proteklih 16 godina održano je 11 savjetovanja. Na njima je podnijeto 175 stručnih priloga, od čega je od strane arhivista Arhiva Tuzlanskog kantona 40 radova.

Po obrađenim raznovrsnim temama može se konstatovati da su savjetovanja predstavljala značajnu smotru arhivskog znanja i dala doprinos popularizaciji arhivske struke. Nema ni i jednog važnijeg arhivskog pitanja, a da ono na neki način nije tretirano na ovim stručnim skupovima.

Jedna od slabosti održanih savjetovanja je neodgovarajuća primjena dogovorenih i stručno oblikovanih stavova, koje je često trebalo ugraditi i u arhivsko

zakonodavstvo (primjer zaključaka sa Zlače). Međutim, to se nije uvijek i na cijelom prostoru događalo. Mišljenja smo da je razlog toga što arhivisti nisu uspjeli da nametnu svoja stručna stajališta organima vlasti i osnivačima od kojih arhivi materijalno i kadrovski zavise. To otvara i druga pitanja koja se tiču mjesta i uloge arhivske djelatnosti u društvu, pitanja njene autonomnosti i profesionalnosti, što se u krajnjem, direktno ili indirektno, odražava na status ove djelatnosti u društvu. Tranzicijsko bosanskohercegovačko društvo u tome pokazuje krupne slabosti. Na arhivistima je da ih prepoznaju i uporno traže njihovo adekvatno rješavanje.

Summary

Annual Conferences of archivists in Bosnia-Herzegovina continued to be organized after the completion of war in 1995., that is from 1996. to 2011. In the past 16 years 11 conferences were held. A total amount of 175 articles were submitted, including 40 by the archivists of Archives of Tuzla Canton.

Considering a vast variety of topics it can be concluded that significant consultation of mustered archival knowledge is present as it contributed to popularizing the archival profession. And there is no important archival issues that was left untreated at these symposia.

One of the weaknesses of the consultation held in the inappropriate use of agreed and skillfully shaped attitudes, which often be incorporated into the archival legislation (for example the conclusions of Zlaća). However, this is not always the case. We think the reason for this is the fact that archivists failed to impose their expert views to the authorities and the founders of which the archive material and human resources depend. This opens up other questions concerning the place and role of archival activity in society, the question of its autonomy and professionalism, as a last resort, directly or indirectly reflect on the status of activities in society. Transition of Bosnian society shows major weaknesses. Archivists must recognize them and constantly seek their proper resolution.

PEDAGOŠKA DJELATNOST U HISTORIJSKOM ARHIVU CELJE I POKRAJINSKOM ARHIVU MARIBOR

Abstrakt: *U radu je predstavljena pedagoška djelatnost arhiva u Sloveniji, s posebnim osvrtom na rad Historijskog arhiva Celje i Pokrajinskog arhiva Maribor. Prikazana je struktura posjetilaca, sati učenja u arhivu s regionalnog i starosnog aspekta, načini, kako se škole informišu o mogućnostima saradnje s nadležnim arhivom, prije svega predstavljeno je kako teku posjete školskih grupa u pojedinačnim arhivima. Najčešći oblik saradnje sa školama u oba arhiva je sat općeg obrazovanja. Predstavljanje arhiva je uvijek prilagođeno grupama s obzirom na nivo predznanja, koje imaju, kao i regiji iz koje dolaze. Također, se uzima u obzir i kakve su mogućnosti za dalji razvoj pedagoške djelatnosti u oba arhiva.*

Ključne riječi: *Pedagoška i obrazovna djelatnost u slovenskim arhivima, sati učenja u arhivu, školske grupe, arhivska radionica, pedagoški programi za grupe osnovne škole, pedagoški programi za srednjoškolske grupe.*

Uvodne naznake

Jedan od zadataka, koje određuje slovenski arhivski zakon,¹ je prezentovanje kulturnih vrijednosti u vezi s arhivskom građom, široj javnosti. U tu djelatnost, također, spada pedagoška djelatnost. Arhivsko društvo Slovenije je 2010. godine izdalo knjižicu *Slovenski arhivi se predstavljaju*,² u kojoj je ukratko opisana pedagoška djelatnost u slovenskim javnim arhivima, tj. u središnjem državnom arhivu (Arhiv Republike Slovenije), šest regionalnih arhiva (Pokrajinski arhiv Koper, Pokrajinski arhiv Maribor, Pokrajinski arhiv u Novoj Gorici, Historijski arhiv Celje, Historijski arhiv u Ptuj) i tri arhiva katoličke crkve (Nadbiskupski arhiv u Ljubljani, Nadbiskupski arhiv Maribor i Biskupski arhiv Koper). Riječ je o knjizi koja je, prije svega, pomagala učiteljima i profesorima, kada se odlučuju kako organizovati kulturni dan za svoje učenike. Pored opisa pedagoške aktivnosti svaki arhiv, također, nudi osnovne podatke i kontaktne informacije, u uvodu je dobro objašnjena arhivska mreža. S tom knjižicom su arhivi u Sloveniji prvi put pokazali, da su svjesni značaja i sati učenja u arhivu. U svakom arhivu te sate učenja organizujemo kako znamo i umijemo, jer nekih zajedničkih smjernica na tom

1 Zakon o sigurnosti dokumentarnog i arhivskog gradiva te arhiva (ZVDAGA), Ur.1. RS., 30/2006.

2 *Slovenski arhivi se predstavljaju* (ur. Bojan Himmelmreich i Katja Zupanič), Ljubljana, Arhivsko društvo Slovenije, 2010.

području nema. Zato smo u spomenutoj knjižici realno mogli prvi puta pročitati kako se sa zadatkom nose kolege u drugim arhivima. Početkom 2012. godine bila je osnovana međuarhivska grupa, u kojoj su učestvovali arhivisti iz pojedinačnih arhiva (državnog i regionalnih), koji u svom arhivu brinu za pedagošku djelatnost.

Svojevrstu mogućnost za saradnju arhiva sa školama nudi Kulturni bazar (sajam), koji svako proljeće organizuje Ministarstvo za obrazovanje, nauku, kulturu i sport u Cankarovom domu u Ljubljani.

Na sajmu se na štandovima predstavljaju slovenske kulturne institucije, a pozvani su i učitelji i profesori iz škola, da pregledaju svu ponudu. Na radionicama i predavanjima koji se odvijaju uporedo, mogu se čuti pozitivna iskustva o saradnji pedagoga i kulturnih radnika. Predstavljeni su projekti saradnje, koji su postavljeni šire, a također, imaju i finansijsku potporu. Arhivi na Kulturnom sajmu nastupaju zajedno. Naš štand je dobro posjećen, prije svega zbog predstavljanja kaligrafskog pisma i izrade pečata, tako da se kod nas uvijek nešto događa, uvijek je živo.

Slika 1: Katja Zupanič (Historijski arhiv u Ptuj), Nina Gostenčnik i Mojca Horvat (obe iz Pokrajinskog arhiva Maribor) na Kulturnom sajmu predstavljaju aktivnost arhiva.

Pedagoška aktivnost u Historijskom arhivu Celje u periodu 2001. do 2011. godine

Historijski arhiv Celje je nadležan za stvaraoce sa područja 14 upravnih jedinica u Štajerskoj. Organizovano smo počeli obavljati pedagošku djelatnost tek 2001. godine, nakon preseljenja u nove prostorije u Teharskoj ulici br.1. Na staroj lokaciji (Trg Celjskih knezova 10) su nas posjećivale samo manje grupe i neki historijski kružoci, koji su željeli pogledati primjerke historijskih izvora ili istraživačke grupe, koje je zanimala određena problematika (npr. historija saobraćaja na području Celja, gradnja gradskih kuća, historija djetinjstva, historija škola, itd.). Radi uskog prostora nismo obavljali školsku djelatnost.

U desetogodišnjem periodu, koji predstavljamo, postepeno smo gradili veću prepoznatljivost arhiva. Školama smo ponudili učestvovanje i predstavili smo naše programe. Povezali smo se sa Zavodom R Slovenije za školstvo, koji učitelje historije povezuje u školske grupe. Na njihovim radnim susretima smo predstavili

djelatnost i zadatke arhiva, a posebno mogućnost saradnje i izvođenja časova učenja u arhivu. Na kraju smo većoj grupi učitelja, predstavili pedagošku djelatnost svih slovenskih arhiva na sjednici Saveza historijskih društava Slovenije 2010. godine u Kopru. Školskoj sekciji smo predstavili publikaciju Arhivskog društva Slovenije *Arhivi se predstavljaju*,³ u kojoj su predstavljeni obrazovni programi svih slovenskih arhiva za osnovne i srednje škole. Većoj prepoznatljivosti arhiva doprinose, također, predavanja, koja mi arhivisti imamo izvan arhiva (predavanja za društvo učitelja historije, u školama, kod pojedinačnih društava) i saradnju na priredbama, kao što su Kulturni bazar u Ljubljani, Dan kulture u Celju, gdje se predstavljaju sve celjske kulturne institucije. Predstavili smo djelatnost arhiva i također, poziv arhivist. Posjetioci su bili prije svega učenici osnovnih škola, koji su sa zanimanjem gledali naše predstavljanje, prije svega oni koji u arhivu još nisu bili.

U svrhu povezivanja škola sa arhivom su navedeni svi opći ciljevi predmeta historija, zapisani u nastavnom planu i programu za osnovnu školu iz 1998. godine⁴ koji između ostalog navode:

- Učenici upoznaju značaj arhiva i muzeja;
- Upoznaju se s ulogom izvora i literature kod pojašnjavanja prošlosti i osposobljavaju se za jednostavnu upotrebu historijskih karti, gradiva putem slike i riječi, te razvijaju sposobnost upotrebe jednostavnih metoda historijskog proučavanja;
- Uče se kritičnoj procjeni historijskih događaja, raznovrsnih saopštenja i aktualnih događaja;
- Stiču vještinu usmenog, pismenog i ilustrovanog predavanja historijskih informacija.

Slično tako opšte ciljeve navodi, također, i odgovarajući plan obuke iz 2011. godine,⁵ te prati promjene u društvu i između ostalog navodi:

- s upotrebom i učenjem uz raznovrsne historijske izvore, treba razvijati spretnosti jednostavne upotrebe historijskih istraživačkih metoda, prilagođenih starosti i mogućnostima učenika;
- razvijati mogućnosti jednostavne analize, sinteze i interpretacije upotrebnih i vjerodostojnih podataka iz historijskih izvora i literature iz različitih medija, za istraživanje i poznavanje života ljudi u prošlosti;
- razvijati mogućnosti oblikovanja samostalnih osnovanih zaključaka, pogleda, mišljenja i stajališta, uživljanja u različite perspektive i zasnivanja izvornih prijedloga i rješenja.

Operativni cilj za 6. razred na temu Ostatci prošlosti (Upoznajemo historiju) nagovaraju učenike i učitelje da posjete arhiv:

3 *Slovenski arhivi se predstavljaju* (ur. Bojan Himmelreich i Katja Zupanič), Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2010.

4 http://www.zrss.si/pdf/ZGO_zg.pdf

5 http://www.mss.gov.si/fileadmin/mss.gov.si/pageuploads/podrocje/os/prenovljeni_UN/UN_zgodovina.pdf

- nabrajaju niz vrsta arhivskih izvora za historiju i opisuju njihove karakteristike;
- pojašnjavaju značaj historijskih izvora za historiju;
- obrazlažu koje ustanove čuvaju historijske izvore.

Također, plan i program za gimnazije iz 2008. godine⁶ u svojim ciljevima daje osnovnu polaznu tačku saradnje škola i arhiva. Ciljevi, koji se odnose na razvijanje spretnosti i vještina, sugerišu učenicima, da se u okviru izabranih sadržaja provjere pri istraživanju prošlosti svog kraja s istraživačkim zadatkom, koji bi izradili uz istraživanje arhivskog gradiva.

*Slika 2: Učenici pažljivo prate predstavljane izložbe
Umjetnost hebrejskog pisma*

U razmatranom desetogodišnjem periodu u Historijskom arhivu Celje smo pripremili samostalne izložbe, izložbe u saradnji s drugim kulturnim institucijama, ugstili također, izložbe drugih slovenskih arhiva, kao i izložbe arhiva iz inostranstva, tako da se nadam da smo bar djelimično doprinijeli u realizaciji navedenih ciljeva. Posjete izložbama su bile vrlo dobre, kako osnovnih škola, tako i grupa iz srednjih škola, i vrlo je bitno da su oni izložbe vidjeli pod stručnim vodstvom autora.

Kada je, na osnovu zakona,⁷ u školskoj 2001/2002. godini u svim

osnovnim školama bilo uvedeno devetogodišnje školovanje, bilo je za očekivati da će zbog svih navedenih činjenica posjete školskih grupa biti veća. Posjetu arhivima preporučuje učiteljima historije i Zavod R Slovenije za školstvo, s kojim arhivi dobro sarađuju kod promocija naših izložbi na njihovoj mrežnoj stranici. Godine 2011., Zavod R Slovenije za školstvo za učitelje historije osnovnih škola pripremio je predstavljanje Historijskog rada na terenu pri učenju historije,⁸ gdje je, također, predstavljena arhivska mreža i mogućnost uključenja arhivskih satova učenja i radionica, kao sastavnog dijela historijskog terenskog rada. Historijski rad na terenu, kao uspješna metoda za upoznavanje novih sadržaja je u skladu sa upoznavanjem švicarskog pedagoga (Johana Heinricha Pestalozzija, 1746-1827), koji je za najveći kvalitet u procesu spoznavanja postavio saznanja i posmatranje predmeta na samom mjestu – „*in situ*“.

Historijski arhiv Celje je tako u školskoj 2006./2007. godini sudjelovao u projektu *Ljeto kulture*, koje su zajedno pripremili ministri za kulturu, školstvo i sport, čija je namjena bila dići svijest o značaju kulturnog odgoja u školskom i javnom prostoru.

6 http://portal.mss.edus.si/msswww/programi2008/programi/media/pdf/un_gimnazija/un_zgodovina_280_ur_gimn.pdf

7 Zakon o osnovnoj školi, "Službeni list Republike Slovenije" (Ur. 1.RS), 12/1996, član 105.

8 Mag. Vilma Brodnik in PRS za historiju: *Historijski terenski rad kod učenja historije*, Zavod R Slovenije za školstvo, april 2011.

Historijski arhiv Celje se, također, uključio sa svojim programima, što se može vidjeti na web stranici: <http://www.zac.si/izobrazevanje/delavnice/>

Za učenike prva tri razreda osnovne škole i djecu najstarijih grupa iz vrtića smo kao pomoć pri predstavljanju arhiva pripremili zanimljivu, bogato ilustrovanu priču *Miška Mica u arhivu*.⁹ Knjiga je motivacija, da počnemo nagovarati i naše najmlađe, koji su obično najzahvalnija i iskrena publika.

Škole, koje su među prvima uvele devetogodišnje školovanje, počele su se interesovati za mogućnosti izvođenja arhivskih radionica za manje grupe učenika. Izradili smo programe i imali arhivske radionice na teme: cehovi, opskrba sa namirnicama i prehrana građana Celja u periodu od 1914. do 1945. godine, kaligrafija i izrada dokumenata, poplave u Celju 1990. i 1998. godine.

Za učenike iz zainteresovanih škola pripremamo arhivske radionice sve od 2002. godine, koje učenici posjećuju u okviru svojih interesnih djelatnosti, kulturnih dana, odnosno kružoka – istraživačke djelatnosti. Svake godine Komisija za rad historijskih kružoka Saveza prijatelja omladine Slovenije za osnovne škole raspiše teme za istraživački rad i u okviru tog projekta školama, koje nam se obrate, pomažemo sa stručnim savjetima. Najčešći oblik saradnje sa školama je još uvijek opće predstavljanje časova u Arhivu. Program školske nastave u arhivu su zajedno pripremili arhivisti slovenskih arhiva, koji pokrivaju pedagoško-obrazovnu djelatnost, u saradnji sa Zavodom R Slovenije za školstvo. Mi, arhivisti program školskih časova pripremamo kako za grupe iz osnovnih, tako isto i grupe učenika srednjih škola. Đacima se odredba da posjete arhiv upisuje u udžbeniku za prvi razred gimnazije.¹⁰ U uvodnom poglavlju s naslovom *Zašto je važna historija* su, također, spomenuti arhivi uz nastavnu jedinicu *Značaj historijskih izvora*, koji na kraju poglavlja predlaže đacima: „Posjetite najbliži arhiv i napišite kraće objašnjenje o gradivu koje čuva“. Zaključujemo da je među srednjoškolskim grupama već nekoliko učenika, koji su posjetili Arhiv u periodu osnovnog školovanja i da neki među njima već dosta dobro poznaju Arhiv, kao i njegovu djelatnost. Donja tabela prikazuje statistiku posjeta u periodu od 2001. do 2011. godine.

Posjeta u periodu 2001. do 2011. u Historijskom arhivu Celje

Godina	Osnovnoškolci	Srednjoškolci	Studenti	Drugi	Ukupno
2001.	24	/	/	62	86
2002.	537	442	/	263	1242
2003.	577	341	/	299	1217
2004.	144	782	/	707	1633
2005.	545	1420	/	1534	3499
2006.	454	1226	/	904	2584
2007.	416	1107	52	682	2257
2008.	50	310	/	444	804
2009.	297	495	19	350	1161
2010.	530	568	/	329	1427
2011.	440	417	/	342	1204
2001. do 2011.	4014	7108	71	5921	17114

9 Nataša Budna Kodrič, Barbara Pešek Mikec: *Miška Mica u arhivu*, Preserje: Morfem, 2010.

10 Mag. Vilma Brodnik, Robert Jernejčič, Srečko Zgaga: *Zgodovina, udžbenik za prvi razred gimnazije*, DSZ, Ljubljana, 2009.

Najčešće pripremimo čas za opće predstavljanje, koji se nikada ne može sasvim ponoviti. Učenici iz različite okoline imaju i različito predznanje, neki učitelji vrlo dobro pripreme učenike za posjetu Arhivu, dok druge grupe u Arhiv dođu samo ne pripremljeni. Izlazimo iz predznanja učenika i predavanja pripremamo se s obzirom na njihove odzive i odgovore. Svakako pratimo osnovnu zamisao i krajnji cilj nastavnog časa, a kod svake grupe različitim putem dolazimo do novih spoznaja. Kada nam uspije čas izvesti tako, zadovoljstvo je na obje strane daleko veće, nego kada samo slijedimo planirani program nastave i časa. Prije svega učenici osnovne škole vrlo rado sudjeluju, žele doći do novih saznanja na konkretnim primjerima samih izvora, zato prije svega za mlađe grupe koristimo induktivne metode predavanja novih znanja, svakako kada su učenici dobro motivirani i pripremljeni za oblik učestvovanja u učenju.

Djeca pri posjeti Arhivu, njegovom razgledanju i kod predstavljanja Arhiva upoznaju puno novih, zanimljivih činjenica, povezanih s građom koju čuva Arhiv. Mnogi se prvi puta susreću s pergamentom i vrlo su iznenađeni, kada saznaju, da je riječ u stvari o obrađenoj životinjskoj koži i da je za nastanak dokumenta u prošlosti bilo potrebno žrtvovati kozu ili ovcu. Vrlo zanimljivo im se čini dodirnuti pergament. Mnoge iznenadi činjenica, da je papir, koji sebi zamišljaju kao krhku, brzo prolaznu stvar, u stvari najsigurniji nosilac zapisa. U vrijeme njihove sadašnje zanesenosti sa DVD-ovima i drugim nosiocima digitalnih zapisa, to saznanje je vrlo korisno. Djeca i omladina pri ostatku činjenica od prije mnogih desetljeća ili čak stoljeća, postaju svjesni brzine, s kojom vrijeme prolazi i kako prošlost utiče na sadašnjost. Ne samo nosioci zapisa, također neke vrste građe u Arhivu sa svojom jedinstvenošću privlače interesovanje nadobudnih posjetilaca i tako im se slike iz Arhiva jače utisnu u sjećanje. Iznenađeni su s upustvom za sakupljanje koprive, koju su prerađivali u tkaninu u vrijeme Prvog svjetskog rata, ili sa zbirkom naljepnica, koje su se u punionici osvježavajućih pića lijepili na flaše. Svakako su oduševljeni, kada vide dokument s velikim pečatom i kada vide pismo, goticu, koje ne znaju pročitati. Učenicima pokazujemo što više različitih izvora (dokumente, školske hronike, zlatnu knjigu učenika, plakate, fotografije, imenike učenika, razglednice, planove, itd.) što sve dodatno povećava njihovo interesovanje. Učenici u Arhivu prvi puta upoznaju historijske izvore i čude se njihovim oblicima i veličini. Čude se, također, lijepom pismu i ne mogu vjerovati, da su ljudi nekada pisali tako lijepo. Već više grupa je pri pogledu na upise u zlatnu knjigu učenika, pitalo *da li je to napisano na kompjuteru?* Posjet Arhivu nadograđujemo s pregledom dokumenata, koji se odnose na historiju zavičaja. Učenici gledaju razglednice, slike, podatke svoga kraja nekada i porede ih sa sadašnjim stanjem. Traže sličnosti i razlike. Zanimljiv je, također, spisak društvenog poretka iz 20. stoljeća i njemačke ocjene za to. Učenici sa zanimanjem čitaju prezimena, koja poznaju iz domaćeg kraja, sa zanimanjem pročitamo i nekoliko upisa opravdanja – uzrok izostanka učenika iz godina odmah poslije Drugog svjetskog rata. Također, ih mnogo oduševi bogato ilustrovana knjiga uspomena pukovnika Milana Majcna. Učenici u Arhivu vide dragocjene dokumente na različitim nosačima, koji su posebno zanimljivi radi izgleda ili sadržaja. To im

puno znači, jer vlastitim očima vide originale i na mjestu osjete važnost dokumenata, te oblikuju vlastiti odnos prema čuvanju arhivske građe.

Vrlo je važno kako su pripremljene posjete Arhivu. Da citiram jednu od učiteljica osnovne škole iz predmeta historija kako priprema učenike za posjetu Arhivu: *Vrlo je važno da su učenici prije posjeta motivirani. Moraju znati gdje idu, šta će tamo vidjeti. Shvatiti kakav je značaj arhiva i moraju poznavati osnovne pojmove. Samo ako su učenici motivirani, uspjeh posjete arhivu je zagarantovan!*¹¹ Učiteljica prije posjete Arhivu među učenicima napravi anketu, šta podrazumijevaju pod pojmom riječi arhiv. Učenici sebi arhiv obično predstavljaju kao nešto staro, zaprašeno, mračno, s hrpama starih papira, starih stvari itd. Nakon posjete Arhivu znaju reći da arhiv nisu samo dokumenti nego, također, i fotografije, plakati, slike, nacrti, diskete, ploče, filmovi itd. Znaju ko je arhivist, šta je arhivski fond, razlikuju pergament od papirusa, upoznaju značaj dokumenata, pečata. Uopće dobiju predstavu o ulozi arhiva, prije svega da je to mjesto gdje će naći izvore za otkrivanje prošlosti (također svoga kraja i mjesta).

Škole posjećuju archive u okviru kulturnog dana ili ekskurzije i na isti dan posjete bar još jednu kulturnu ustanovu (biblioteku, muzej, celjsku tvrđavu, žovnešku tvrđavu, velenjsku tvrđavu-stari grad) i tako na samom mjestu upoznaju ustanove koje čuvaju historijske izvore.

Slika 3: Učenici u restauratorskoj radionici
prilikom izrade pečata (foto:ZAC)

Već od godine 2002. pripremamo arhivsku radionicu o cehovima za Osnovnu školu Frana Kranjca iz Celja. Škola u okviru UNESCO –ovog dana, svake godine u maju mjesecu pripremi terenski rad za sve učenike na različitim lokacijama po gradu. Jedna od grupa dođe u Historijski arhiv Celje na radionicu s nazivom *Susret s celjskim ručnim izrađivačima*, kakav je također, bio naziv izložbe u Historijskom arhivu

Celje 2002. godine. Učenici su za uvod pregledali izložbu, upoznali cehovska udruženja, njihova pravila, rad na cehovskim sastancima, zanatske dokumente i

11 Zlatka Avžner, Osnovna škola Vrnasko–Tabor: Arhiv kao izvor informacija. Doprinos razvijanju odnosa prema vrednovanju i očuvanju kulturnog naslijeđa u Zborniku: *Partnerstvo i nove kompetencije za poučavanje historije u višekulturnom društvu: skup predavanja, Ljubljana*: Pedagoški institut, 2010. (uredila Andreja Rihter)

različite zanatlije, a zatim su zajedno sa mentorom i arhivistom ponovili znanje o cehovima (zanatskim udruženjima). Podijelili su se u tri grupe i radili onako kako se vidi iz pripreme *VIZ priprema za izvođenje UNESCO dana za 7. d razred*. Godine 2003., su sedmi razredi u dodatnoj četvrtoj grupi pripremili i prikazali dramatizaciju cehovskog sastanka s nazivom *Begavčka*.¹² Scenarij za predstavu su po tom tekstu, zajedno sa svojim mentorom, pripremili još u školi. Zadnjih godina pripremamo radionicu tako da učenici upoznaju faze svih grupa, što je za njih još veća motivacija, jer svako od njih napravi neki proizvod sam (napiše dokument, izradi pečat i mapu za dokument). Na kraju radionice slijedi zajedničko fotografiranje s izrađenim predmetima za uspomenu.

Za istu školu smo 2004. godine pripremili arhivsku radionicu o prehrani građana Celja u kriznim i ratnim vremenima. Učenici su na radionici, također naučili kako se traže odgovarajući izvori u arhivu. Po spiskovima su tražili i u arhivskoj građi pregledali popise trgovina s namirnicama, gradski dječiji restoran, spisak gostiona, slijedile su statistike cijena mesa iz 1914. i 1918. godine, upoređivali su cjenovnike različitih gostiona, hotela. Sve što su naučili u četverosatnoj radionici su saželi na plakatu u obliku misaonog uzorka.

Slika 4: Učenici sedmih razreda na kraju radionice na kojoj su izrađivali pečate (foto: ZAC)

¹² Dr. Aleksandar Žižek, *Begavčka*, zašto su pomoćnici za štavljenje ovčije kože, u velikom luku izbjegavali mjesto uz Savinju ; u *Historija za sve, sve za historiju*, br. 1., Celje 1997.

OSNOVNA ŠKOLA Frana Kranjca & HISTORIJSKI ARHIV CELJE¹³

VIZ priprema za izvođenje UNESCO dana za 7. d razred

Naziv tema UNESCO dana za 7. d razred:

ZANATI U GOSPODSKOJ ULICI NEKADA

Naziv radionice:

SUSRET S CELJSKIM IZRAĐIVAČIMA RUKOTVORINA (ZANATLIJAMA)

A) UVOD U RADIONICE

S učenicima ponovimo već poznato o cehovima - udruženjima zanatlija (iz učenja i izložbe koju su ranije pregledali):

- šta su cehovi?
- ko se udružuje u cehove, ko su članovi, ko je vodio ceh?
- kakva su bila cehovska pravila, ko ih je potvrđivao?
- kakve knjige su vodili cehovi?
- šta su šegrti dobili od cehova po završetku učenja zanata?
- o čemu su razgovarali na sastanku cehova?
- šta je značajno za zanatske dokumente?
- koji zanati – zanatlije su bili predstavljeni na izložbi?

Učenike podijelimo u 3 grupe sa po 4 učenika po sistemu *prebrojavanje do četiri*

- I. GRUPA:** Crtanje cehovskih simbola
- II. GRUPA:** Izrada zanatskog dokumenta ili pogodbe o učenju i zaštitnog ovitka
- III. GRUPA:** Rad u restauratorskoj radionici, priprema materijala za opremu dokumenta (viseći pečat)

B) RAD U GRUPAMA (VIZ ciljevi)

I. Grupa: Crtanje cehovskih simbola

Učenici:

- Upoznaju elemente cehovskih simbola,
- Upoznaju vrste cehova – vrste poziva u srednjem vijeku.

Materijal koji trebaju:

- Ekološki papir, ili crtaći list,
- Olovka, voštanice, bojice.

¹³ Priprema za radionicu *Susret sa celjskim izrađivačima rukotvorina*, 2003., autori pripreme: Bojan Rebernak, Osnovna škola Frana Kranjca Celje, dr. Aleksander Žižek, dr. Bojana Aristovnik, Historijski arhiv Celje.

*Slika 5: Fotografija za uspomenu na kraju uspešnog rada
(foto:ZAC)*

II. *Grupa: Izrada zanatskog dokumenta ili ugovora o učenju*

Učenici:

- upoznaju elemente cehovskog dokumenta,
- upoznaju hijerarhiju članova ceha,
- upoznaju se s detaljima iz vremena školovanja i rada praktikanata i pomoćnika,
- upoznaju obaveze članova ceha.

Materijal koji trebaju:

- ekološki papir,
- tuš, pero za tuš, deblji flomaster (ili presječen kraj pera).

III. *Grupa: Rad u restauratorskoj radionici*

Učenici:

- upoznaju se s pojmom restauriranja u arhivskoj restauratorskoj radionici,
- upoznaju se s različitim vrstama oštećenja i uzrocima iste na arhivskoj građi,
- upoznaju se s različitim postupcima restauriranja,
- upoznaju se s materijalima, koje restauriraju,

- upoznaju postupak izrade pečata.

Materijal koji trebaju:

- vosak (crvena svijeća),
- upaljač,
- uže – špaga,
- pečatnjak.

Sa sobom mogu donijeti pocijepan, raspadnut dokument (uvjerenje, rodni list, nacrt itd.), oštećenu knjigu koja se raspada, više puta presloženo staro pismo koje se raspada, sa selotejpom zalijepljen stari papir.

C) ZAKLJUČAK – sinteza rada

Izvještavanje grupe o radu i istraživanjima na zaključenju UNESCO dana pred celjskom općinom.

Učenici osnovne škole provjeravaju znanje s testom koji ispune na kraju rada u arhivu, najčešće jer su vremenski ograničeni ispune, test iz učenja historije i s tim ponove šta su naučili na trenskom radu.

Časopis za učenje, za osnovnu školu¹⁴

14 Test za osnovnu školu, autori: Bojan Himmelreich, Bojan Aristovnik

Zgodovinski arhiv Celje
UČNI LIST

Ime in priimek _____

Šola _____ Razred _____

1. Kaj je arhiv?

- a) ustanova, ki hrani časopise in knjige
- b) ustanova, ki zbira, hrani in daje v uporabo arhivsko gradivo
- c) ustanova, ki hrani pisne vire
- d) ustanova, ki zbira in prodaja materialne vire

2. Arhivsko gradivo je:

K _ L _ _ _ _ I S P _ _ _ N _ K

3. Od naštetih predmetov obkroži tiste, ki si jih je moč ogledati v arhivu:

- a) vitezov oklep
- b) časopis
- c) fotografija
- d) zapisnik
- e) listina
- f) kovanec
- g) helikopter
- h) plakat
- i) gramofonska plošča
- j) načrt
- k) šolska kronika
- l) sodba

4. V čem v arhivu hranimo gradivo:

- a) v arhivskih skrinjah
- b) v arhivskih škatlah
- c) v arhivskih zabojih

5. Sovražniki arhivskega gradiva so:

- a) radovedni otroci
- b) glodalci
- c) močna svetloba
- d) ptičje petje
- e) vlaga
- f) žuželke

6. Kako se imenujejo zaposleni v arhivu?

- a) arhivaciji
- b) arhivisti
- c) kustosi
- d) knjižničarji

7. Kako se imenuje celota gradiva, ki je nastala pri enem ustvarjalcu?

- a) arhivski fond
- b) arhivska mapa
- c) arhivski fascikel
- d) arhivska škatla

8. Kako merimo arhivsko gradivo?

- a) s kubičnimi metri
- b) s čevlji
- c) s tekočimi metri
- d) s kilogrami

9. Kaj je restavriranje?

- a) čas malice v arhivu
- b) odpiralni čas restavracije
- c) odpravljanje poškodb na arhivskem gradivu

10. Arhivi so pomembne kulturne ustanove, ker:

- a) branijo papir pred mišmi
- b) hranijo naš skupni (narodov) spomin
- c) hranijo stare predmete

11. Na sliki je:

_ R H _ _ S _ _ S _ L _ _ I _ _ E

Za učnike srednjih škola još ne pripravljamo arhivske radionice, ali su im naši arhivisti u školi predavali na temu koju trenutno uče (npr. o cehovima; opskrbi stanovništva s namirnicama u Celju u periodu 1914. do 1945. godine; neke oblike

represije komunističke vlasti prema Sloveniji u periodu 1945.-1952. godine; itd.). Naše programe su srednjoškolci i njihovi učitelji - mentori mogli pročitati u Katalogu programa obaveznih izbornih sadržaja za srednjoškolce, koje svake godine izdaje Zavod Republike Slovenije za školstvo.

Najviše školskih grupa dođe u Arhiv na čas općeg obrazovanja, koje pripremimo detaljnije i dopunjenije nego ono za učenike osnovne škole i s obzirom na usmjerenje nastavne grupe.

Zanimljivo je bilo iskustvo s izvedbom takozvanog mini seminara. Đacima 2. godine Poslovno-komercijalne škole Celje smo u bloku časova predstavili zadatke Arhiva i rad s dokumentarnim i arhivskim gradivom kako ih predstavljamo na osnovu pravilnika¹⁵ radnicima javnopravnih lica, koji rade s dokumentarnom građom. Obrazovanje je teklo u okviru predmeta kancelarijsko poslovanje.

Učenici osnovne škole u pravilu posjećuju arhiv u 6. ili 7. razredu, neke manje ili više udaljene škole dolaze nam svake 4 godine s učenicima od 6. do 9. razreda (Osnovna škola Leskovec). Neke grupe su sastavljene od učenika četvrtog i petog razreda. Najčešće nas posjećuju učenici i đaci celjskih škola, a dobra posjeta je, također, iz savinjske regije (Vransko, Prebold, Šempeter, Petrovče). U zadnjem petogodišnjem periodu nas posjećuju, također, škole iz drugih krajeva Slovenije, koje teritorijalno ne pokrивamo. Arhiv uglavnom posjete u okviru planirane ekskurzije Celju.

Srednjoškolci nas posjete u pravilu u 1. i 2. razredu, gimnazijalci u 4. razredu, prije svega oni koji se spremaju za maturu iz historije.

Godina posjete	Broj grupa osnovnih škola		Broj grupa srednjih škola	
	Zajedno	iz Celja	Zajedno	iz Celja
2001.	1	/	/	/
2002.	29	17	22	22
2003.	34	13	19	19
2004.	6	2	38	38
2005.	31	12	66	61
2006.	27	17	66	61
2007.	25	8	48	44
2008.	2	1	10	10
2009.	11	4	18	18
2010.	25	5	18	18
2011.	18	7	17	15

Grupama, koje za posjetu Arhiva odrede malo više vremena, prikazemo, također, dokumentarni film o djelovanju Historijskog arhiva Celje.¹⁶ Film se može vidjeti na web stranici:

<http://www.youtube.com/watch?v0-OQoXInE7oM>

¹⁵ *Pravilnik o stručnoj osposobljenosti službenika javnopravnih lica, te radnika ponuđača usluga, koji rade s dokumentarnom građom* (Ur. 1.RS, 132/2006, 38/ 2008.)

¹⁶ *Historijski arhiv Celje*, DVD, scenarij dr. Aleksander Žižek, Celje 2006./2007.

Pokretne slike pomažu da dobijemo bolju predstavu od rečenog. Također, izložbe kojima smo u predstavljanje uključili filmove na temu izložbe (*Grad u zagrljaju voda, Zima od straha ka radosti, Celjski Olimpijci 1936.-1988.*) su obogatili izložbu, a ujedno su filmovi autorima olakšali predstavljanje i učinili ga dinamičnijim.

Slika 6: U restauratorskoj radionici
(foto: ZAC)

Učenicima je vrlo dojmpljiva i restauratorska radionica. Prilikom predstavljanja restauriranja saznaju, da to zahtijeva veliku mjeru preciznosti i strpljenja, posebno su začuđeni sa podatkom koliko vremena treba za restauriranje. Učenicima se također, dopada, što u arhivu uđu među arhivske police, gdje obični posjetioci nemaju pristupa.

Nakon desetogodišnjeg uspješnog rada na pedagoškom području u Arhivu smo kao nadgradnju u školskoj godini

2011./2012. izveli projekat *Miška Mica u arhivu*.

U okviru Međunarodnog dana arhiva, koji obilježavaju arhivi širom svijeta 09. juna 2012. godine smo u Historijskom arhivu Celje, zajedno sa partnerima: OŠ Petrovče, Srednja škola za ugostiteljstvo i turizam Celje, Škola za hortikulturu i vizualne umjetnosti Celje, te Muzička škola Risto Savin Žalec u Narodnom domu u Celju predstavili projekat *Miška Mica u arhivu*, što se može vidje ti na web stranici: <http://www.zac.si/2012/05/31/miska-mica-jo-bo-ob-mednarodnem-arhivskem-dnevu-zbrisala-iz-arhiva-v-narodni-dom/>

Miška Mica je graničnik u arhivskom pedagoškom radu, to je sasvim novi događaj, koji će se razvijati i graditi i dalje u slijedećoj školskoj godini. Projekat je pokazao značaj timskog rada, saradnje i suautorstva za kreiranje naše zajedničke sadašnjosti.

Pouka u Pokrajinskom arhivu Maribor

Pokrajinskom arhivu Maribor, koji je nadležan za stvaraoce s područja trinaest upravnih jedinica u Štajerskoj, Koruškoj i Prekomurju, u posjet dolaze školske i druge zainteresirane grupe u velikom broju s područja upravne jedinice Maribor. Iz Slovenj Gradca i Lendave, koji su od Maribora najudaljeniji, nekih 70 odnosno 80 km od Arhiva, zbog čega je razumljivo da se osnovne škole ne odlučuju

za posjetu. Srednje škole pak samo ponekada, u izuzetnim situacijama posjećuju navedeni Arhiv. Dislocirane jedinice Pokrajinskog arhiva Maribor za Prekomurje i Korušku za sada nemaju uslova za organizaciju pouke u arhivu.

Razmišljamo o mogućnosti, da mi posjetimo udaljene škole, koje sebi ne mogu obezbijediti dolazak u Maribor. Slične akcije već izvode neki muzeji (projekt se zove *Muzej u posjeti*), kada muzejski kustos s nekim predmetima i predavanjima dođe u školu i tamo učenicima predstavi određene sadržaje. Svakako da takav pouk (predavanje) nije iste vrijednosti kao onaj koji se predstavi grupama koje dođu u arhiv i pogledaju ga. Ipak bi to za mnoge škole bila jedina mogućnost (finansijski dostupna), da njihovi učenici upoznaju rad arhiva.

Za udaljene škole je posjeta arhivu povezana sa troškovima prevoza, a da o vremenu putovanja i ne govorimo. Arhivist koji će izvoditi takvo predavanje, priprema samo reprodukciju arhivske građe, koju bi mogao učenicima u školi pokazati uz pomoć power point prezentacije. Za potporu prezentacije potrebni su još pečatni vosak za izradu pečata i možda neki časopis za učenje.

Trošak prijevoza bi za arhiv bio isti, kao kod izvođenja vanjske službe. Za sada ideja o „arhivu u posjeti“, još nije realizovana, ali se ipak nadamo da će već slijedeće školske godine neka od škola pokazati interesovanje i da ćemo se moći dogovoriti za izvođenje kulturnog dana u školi.

Godina posjete	Broj grupa osnovnih škola		Broj grupa srednjih škola	
	Zajedno	iz Maribora	Zajedno	iz Maribora
2006.	7	5	4	1
2007.	9	7	2	/
2008.	7	5	3	2
2009.	8	4	18	18
2010.	9	5	5	4
2011.	15	6	6	4

Najčešće Arhiv posjećuju škole, koje su u Arhivu ranije bile i znaju šta mogu očekivati od posjete. Upitajmo se kako o našoj djelatnosti obavijestiti škole, koje za nas, odnosno, za mogućnost posjete s učenicima i đacima uopće ne znaju. Svakako možemo tvrditi da broj posjeta u velikoj mjeri ovisi od truda arhiva za većom prepoznatljivošću.

U septembru 2010. godine smo mariborskim osnovnim i srednjim školama poslali dopis s pozivom da dođu pogledati izložbu i predavanje u arhivu. Za tu priliku pripremili smo izložbu o zemljišnim knjigama, koja je bila više za laike (lica bez predznanja) i zato još primjerenija za školsku omladinu. Odziv je bio jako dobar, jer još istog mjeseca predavanja i izložbu u Arhivu posjetilo je oko 200 posjetilaca, u oktobru 160, a u novembru mjesecu 92 posjetioca. Sličnu akciju bi trebalo još ponoviti za škole iz drugih upravnih jedinica, gdje nas za sada premalo poznaju.

Učitelji i profesori posjetu arhivu u Mariboru većinom kombinuju s posjetom neke druge kulturne institucije u gradu. Često su to muzej ili knjižnica,

takve kombinacije u okviru školskog kulturnog dana su od posebnog značaja za udaljenije škole. Za nas u Arhivu je to odgovarajuće, jer tako na našim časovima obuke je samo jedna grupa (u pravilu do 25 posjetilaca) što je s obzirom na naše prostorne mogućnosti odgovarajuće, s tim da manje grupe imaju veće mogućnosti za rad i učenje u toj jednoj posjeti (više im se možemo posvetiti).

Nešto slično, sa zajedničkim nazivom, smo organizovali zajedno s Nadbiskupskim arhivom Maribor, kada smo većem broju manjih grupa predstavili mogućnosti za rodoslovno (genealoško) istraživanje u oba arhiva. U Mariboru ima više kulturnih institucija, koje nude pedagošku djelatnost, tako da bi bilo moguće povezivanje s njima i zajednička organizacija tematskih kulturnih dana. Trenutno se otvara mogućnost za saradnju sa Zavodom za zaštitu kulturnog naslijeđa, koji školsku grupu vodi po gradu i upoznaje je sa pojedinačnim važnim zgradama, a poslije toga u Arhivu učenici mogu čuti nešto više o historiji tih zgrada, pogledati planove za izgradnju i stare fotografije kuća.

U Pokrajinskom arhivu Maribor smo u zadnjih šest i pol godina ugostili cijelu paletu starosnih grupa. Došle su, također, grupe djece iz vrtića, kao i grupe umirovljenika.

Godina	Osnovci	Srednjoškolci	Studenti	Drugi	Ukupno
2006.	268	400	95	10	773
2007.	354	204	/	32	590
2008.	246	284	/	/	530
2009.	347	15	20	/	382
2010.	348	211	182	45	786
2011.	706	326	135	111	1278

Slika 7: Učenici Osnovne škole Pesnica pri radu s originalnom arhivskom građom (materijalom)

Za učenike osnovne škole imamo pripremljen čas sa demonstracijom, odgovarajućeg sadržaja, koji se razlikuje samo u odnosu na regiju iz koje dolaze. Učenicima pokazujemo power point prezentaciju s reprodukcijama starih razglednica i fotografija njihovog rodnog kraja, tj., gradske okoline. Zanimljiva je bila reakcija učenika, kada smo im pokazali fotografiju njihove škole iz vremena Drugog svjetskog rata, kada je zgradu pogodila bomba.

Bili su jako potrešeni i zabrinuti, da li su prilikom napada bili povrijeđeni tadašnji učenici. Živahna debata se, također, razvije uvijek kada grupama pokažemo snimak

franjevačkog katastra za njihov rodni kraj. Tada porede šta je ostalo od onda, a šta je novo izgrađeno. Interesantno je i kada učenicima pokažemo reprodukciju dokumenta koji pominje njihov rodni kraj, jer pri tome nauče značaj pečata. Poslije toga pokažemo im kako se napravi pečat, a oni, također, mogu opipati komadić pergamenta u restauratorskoj radionici. U skladišnim prostorima ih najviše zanimaju pomične arhivske police na tračnicima (tzv. kompaktusima).

Posebnu vrstu posjete arhivu predstavljaju *arhivske radionice*, na kojima se učenici više praktično upoznaju s radom u arhivu. Učenike razdvojimo u više manjih grupa i tako se prvi iskušaju u kaligrafiji, drugi u knjigovezničkoj radionici prave pečate, upoznaju se sa zlatotiskom i pogledaju neke jednostavnije postupke restauriranja oštećenog arhivskog materijala, treća grupa traži informacije uz pomoć mikrofilmskih čitača u arhivskoj čitaonici, dok ostali učenici rade u parovima s originalnim arhivskim gradivom. Učenicima razdijelimo tzv. kartice za učenje s konkretnim zadacima, a svaka grupa radi pod nadzorom arhivista, tj. restauratora, što znači da pri radu u arhivskim radionicama sarađuje više zaposlenih u arhivu.

Možemo reći da učenici vrlo pažljivo i sa poštovanjem rukuju s originalnim arhivskim materijalom. Svoje odgovore iz kartica za učenje na kraju usmeno predstave svojim školskim kolegama i učiteljima.

U prvom redu učenicima osnovne škole je namijenjena i bilježnica s osnovnim informacijama o Arhivu i praznim stranicama, slobodnim za bilješke, koje je Pokrajinski arhiv Maribor dao da se odštampaju 2010. godine. Bilježnici je priložena olovka i niz drugih informacija koje su napisane na jednostavan način, gdje su između ostalog: radno vrijeme arhiva, telefonski brojevi i drugi kontakti, upute za posjetu čitaonice itd.

Slika 8: Bilježnica za učenike osnovne škole

Podučavanje đaka je usredotočeno na različite tipove gradiva, koje čuvamo u Arhivu. Pokažemo im, također, načine kako će tražiti po arhivskom gradivu, jer se u svakoj generaciji nađu đaci koji će pripremati istraživačke zadatke i pri tome će trebati pomoć arhiva. Zato posjeta arhivskoj čitaonici za njih nije više samo zanimljivost, nego pred priprema za samostalan rad u njoj.

Predstavljanje đacima podupiremo s isječcima iz videa koji je pripremio Historijski arhiv Ljubljana. Film je napravljen upravo za tu starosnu grupu i pored konkretnog predstavljanja ljubljanskog arhiva na privlačan način, također, objašnjava osnovne pojmove arhivistike. Mogućnost da ga pogledate je na mrežnoj adresi:

http://www.youtube.com/watch?v=InzovNxVUrQ&feature=player_embedded

Također, kod učenika srednjih škola predstavljanje prilagođavamo regiji iz koje dolaze. Pri tome koristimo tzv. tematsko poučavanje, koje je namijenjeno za unaprijed određenu temu, za koju se prethodno dogovorimo sa njihovim profesorima,

pri čemu se otvara cijeli niz mogućnosti. Ipak sve je jako ovisno od profesora, koji moraju znati definisati šta tačno žele i sa kakvim predstavljanjem u arhivu bi se njihov nastavni program najbolje dopunio. Najlakše je predstavljanje aktualne (trenutno postavljene) izložbe. Zanimljivo je bilo predavanje za čak zanatske škole o restauriranju knjiga, jer su prije toga u školi učili kako se popravljaju motori. Paralele sa nastavom u školi i poukom u arhivu se mogu povući, samo je potrebno malo mašte. Također, za čak smo već organizovali arhivske radionice, na kojima smo razdijelili arhivski materijal i listove za učenje sa zadacima, koji su tačno određivali šta moraju iz arhivskog gradiva napisati. Učenici su radili u parovima i svaki par je imao drugačiji zadatak, tako da su na kraju radionice svi predstavili rezultate svojih *istraživanja*. Učenici srednje škole su tako dobili zadatak da iz sudskog spisa pri zaplijenjivanju trgovine popišu inventar tipične seoske trgovine prije 100 godina, drugi su u međuvremenu pretraživali po časopisima i tražili reklamne oglase za proizvode iz 60. godina 20. stoljeća, treći su iz školske hronike ustanovljavali kakav je bio život učenika u njihovoj školi prije pedeset godina.

Studentske grupe imaju većinom posebne tematske odrednice. Rijetko je riječ o uopštenom predstavljanju, koje je kada ga pripremimo namijenjeno prije svega upoznavanju istraživačkog rada u arhivskoj čitaonici, traženju građe, te manjim savjetima, koji studentima pomažu da se bolje snađu u arhivu. O tematskim predavanjima za studente se prethodno manje-više dogovorimo s njihovim profesorima. U prošloj godini studentima slovenistike predstavili smo starije arhivske dokumente na slovenskom jeziku i građevinske planove studentima historije umjetnosti. Saradnja s univerzitetskim profesorima je vrlo poželjna za obje strane. Arhivisti mogu pri takvim susretima upozoriti na posebno zanimljive dokumente, koje čuva Arhiv, a koje onda profesori ponude na proučavanje svojim studentima.

Drugačije grupe nas posjećuju rijeđe, ali svejedno bismo predstavili iskustva koja smo imali sa dvjema posebnim grupama. Prva s najmlađim posjetiocima iz vrtića i drugu najstariju iz univerziteta za treću životnu dob (umirovljenici).

Vaspitačica iz vrtića je prije dolaska grupe rekla da su djeca izrađivala „knjige“, zato bi prije svega voljeli pogledati našu restauratorsko-knjigovezničku radionicu. Prilikom dolaska dviju grupa, jednu smo zbog toga poslali u restauratorsku radionicu, gdje su pogledali izradu različitih tipova vezivanja knjiga (spiralni povez, termo povez, šivanje knjiga, pored toga još kako napraviti zlatotisak, kako se izrađuje pečat, kako se restauriraju knjige, kakav je na dodir komadić pergamenta itd.).

Drugu grupu smo u međuvremenu po Arhivu vodili slično kako je opisano na slikovnici Nataše Budna–Kodrič i Barbare Pešak–Mikec *Mišić Mica u arhivu*.¹⁷ Najprije su pogledali arhivsko skladište, pokazali smo im dokumente s pečatom, te čitaonicu. Pošto su djeca uzrasta za vrtić premalena, da bi u cjelosti saslušala čitanje teksta iz slikovnice, događaje su upoznali uz slike i pripovijedanje. Mlađu grupu (3–4 godine) je najviše privukla mogućnost, da se iz tame skladišta pojavi arhivski

17 Nataša Budna Kodrič i Barbara Pešak Mikec: *Mišić Mica u arhivu*. Preserje: Morfem, 2010.

mali duh, starija grupa (5-6 godina) je već dobro pratila pripovijedanje i objašnjenja, te živahno sudjelovala u diskusiji. Grupe umirovljenika iz univerziteta treće životne dobi su bile vrlo zahvalna publika.

Na predstavljanju akcenat je bio na novijoj historiji regije, znači periodu i prostoru u kojem je većina iz grupe preživljavala djetinjstvo i mladost. Najviše je bilo prikazano fotografske građe, pošto je dokazano da pregled starih fotografija može djelovati čak kao terapija, koja starcima olakšava posledice demencije i Alzheimerove bolesti.¹⁸

Svako od njih se još dobro sjeća detalja iz svog djetinjstva, što bi također, zaposlenima u Arhivu moglo pomoći da razriješe možda kakvu nejasnoću. Sjetimo se samo raznih fotografija, koje su sasvim bez opisa i datuma. Saradnju arhiva sa starijim građanima bi dakle mogli označiti kao korisnu za sve učesnike.

Za sve starosne grupe se dobro pokazala kombinacija predstavljanja digitaliziranih dokumenata i fotografija na projektoru, gdje su također, većim grupama dobro pregledni detalji arhivske građe. Prikaz nekih posebno zanimljivih originala, gdje najveće oduševljenje pokupi štiftni registar – knjiga koja obuhvata 1600 stranica, izuzetno velikih dimenzija, te posjeta skladištu, čitaonici i restauratorskoj radionici.

U buduću želimo organizovati još što više različitih tematskih satova učenja. U okviru izbornih sadržaja, koje nude srednje škole, mogli bismo također oblikovati duže programe, koji bi uključivali više posjeta, a time bi imali za konačni proizvod istraživački zadatak.

Za kraj

Predstavljena je destogodišnja saradnja sa školama i rad sa grupama. Pozitivna iskustva nas obogaćuju, iz negativnih iskustava u praksi želimo naučiti, kako u budućnosti raditi drugačije.

Omladini želimo u mozaik saznanja dodati i svoj kamenčić, tj., poznavanje važnosti očuvanja arhivske građe. Historija je učiteljica života (kao što su već rekli stari Rimljani). Ko piše svoju priču, također, na osnovu proučavanja arhivske građe, koju čuvamo našim naslednicima kao kulturni spomenik, koji svoj životni ciklus u arhivu ne završe (pogrešno misli većina) ipak njihov život tu može ponovo početi. Priča se priča kroz različite interpretacije, naučne studije, izložbe, monografije. Kroz sintezu i analizu arhivske građe u poređenju sa različitim studijama možemo saznati uzročno-posljedične događaje iz prošlosti, na osnovu kojih možemo u sadašnjosti činiti drugačije.

18 Aleksande Lavrenčič, Alternativne mogućnosti upotrebe arhivske građe-terapija za pomoć starijim građanima, *Tehnički i sadržajni problemi klasičnog i elektronskog arhiviranja*, 10. skupština, Maribor 2011., str. 505-514.

Činjenica je da je cijela historija čovječanstva prepletena s uvažavanjem aktera društvene moći. Ti pritisci čine poledinu napretka civilizacije, koju je potrebno neprestano rekonstruirati i s tim ostvariti uslove za pravednije društvene odnose. U odgovarajućem društvu se pojavljuje pozitivan odnos kako prema individualnoj različitosti, tako isto i prema društvenoj različitosti.¹⁹

Rekonstrukcijom nepravednih historijskih društvenih praksi, te priznavanjem različitosti i razlike kao vrijednosti, moći ćemo učinkovito realizirati, također s dobrim poznavanjem i naučnom interpretacijom historijskih izvora. Interpretacija „priča“ s proučavanjem arhivske građe o tome, kako je čovjek živio u različitim periodima historije, te kakav je bio njegov odnos prema društvenoj okolini, u kojoj je živio, u tome nam mogu posredno pomoći iskustva i znanja naših predaka, koja možemo upotrebiti i primjeniti u sadašnjosti.

S predstavljanjem našeg rada, prezentacijom historijskih izvora, radom u resturatorsko–knjigovezničkoj radionici, želimo učenicima približiti značaj arhivske građe, tako da dobiju odnos poštovanja prema našim zajedničkim zapisima (u različitim oblicima, na različitim medijima) kulturnom naslijeđu, kao zajedničkom sjećanju nacije.

Značaj arhivske građe najbolje nauče učenici i đaci, koji u okviru projektnog rada na određenu tematiku istražuju arhivsku građu i rezultate predstave u istraživačkom zadatku.

Zajednički projekat *Miška Mica u arhivu* je ukazao na značaj timskog rada i saradnje za kreiranje naše zajedničke sadašnjosti.

Summary

We presented a decade long cooperation with schools and work with groups. Positive experiences enrich us, from negative experiences in practice we learn to work differently in the future.

Young people want in a mosaic of information and add your stone, then knowledge of the importance of preserving archival materials. History is the teacher of life (as was already said, by the Romans). Who writes his story, also based on the study of archives, which we hold to our successors as a cultural monument, that its life cycle in the archive is not complete (I think most mistakenly) that though his life may begin again. His story is told through the different interpretations of scientific studies, exhibitions, books... Through the synthesis and analysis of archival material in comparison with different studies we can learn causal events from the past, on which at present we can do differently.

¹⁹ <http://www.vrtecvodma.si/data/43.pdf>; Robi Kroflič, Značaj umjetnosti u insitucionalnom pedagoškom odgoju kao dio induktivnog pristupa: Vrtić Vodmat i učesnici „Kulturno oplemenjivanje najmlađih“.

“The fact is that the whole history of mankind twisted with respect actors of social power. These pressures take back the progress of civilization, so it is necessary to continually deconstruct these conditions to achieve more equitable social relations. The appropriate society appears as a positive attitude toward individual differences, and so too the social diversity. “

Deconstruction of historic unjust social practices, and recognition of diversity and difference as a value, we can effectively take into account, also with a good knowledge and scientific interpretations of historical sources. Interpretation of “story” with a study of archival material about how the man lived in different periods of history, and what was his attitude towards the social environment, in which he lived, that we can indirectly help the experience and knowledge of our ancestors, which we can use and apply in the present.

With the launch of our work, examples of historical sources, work in restoration workshop, we want students to approach to the significance of archives, so they can get a respectful attitude towards our common records (in different forms in different media), cultural heritage, as the nation’s collective memory.

The importance of archives is to learn the best students and pupils, who in the project work on a specific topic with researched archive material and research results in the present task.

Joint project *Mishka Mica in the archives* stressed the importance of teamwork and cooperation for the creation of our common present.

REFORME OBRAZOVNOG SISTEMA U HABSBURŠKOJ MONARHIJI ZA VREME VLADAVINE MARIJE TEREZIJE (1740. -1780.)

Abstrakt: *Marija Terezija je za vreme svoje vladavine sprovela mnoge značajne reforme. Među njima je najvažnije bilo uvođenje upravnih organa, koji nisu predstavljali izvršne organe, već su imali savetodavnu ulogu. Državne ustanove su prolazile kroz određene promene i prestrukturisanje, a izvršavanje njihovih zadataka nalazilo se u rukama plemića sve dok Marija Terezija nije sprovela upravne promene, koje je nastavio i njen sin Josip II. Veliki uticaj na sprovođenje reformi pri rukovodećim organima su imale dve važne ličnosti toga doba, prvo ministar grof Haugvic, koji je vodio reforme unutrašnje državne uprave, a zatim ministar grof Kaunic, zadužen za spoljnu politiku. Organi uprave su mogli delimično da donose sopstvene odluke, i nisu morali više da budu upućeni na vladajuće plemstvo. Marija Terezija, zajedno sa svojim sinom i naslednikom Josipom II, jedan je od najboljih predstavnika Habsburške dinastije. Reforme koje su ona i njen sin sproveli tokom XVIII veka, unapredile su sve sfere života u Habsburškoj monarhiji. Nakon smrti Marije Terezije, njen sin Josip II nastavio je sa sprovođenjem reformi, posebno se zalažući za ostvarenje centralizovane države, sve do svoje smrti 1790. godine.*

Ključne reči: *Istorijat dinastije Habsburgovaca do XVIII veka, stanje u Habsburškoj monarhiji pre vladavine Marije Terezije, reformski rad Marije Terezije, osnove obrazovnog sistema u Habsburškoj monarhiji, školstvo kod Srba na današnjoj teritoriji Vojvodine.*

Uvod

Vladavinu Marije Terezije obeležavaju apsolutistička vlast i politika centralizacije, koje su za cilj imale državnu konsolidaciju habsburških zemalja i sprovođenje reformi prema prosvetiteljskom uzoru. Jedno od obeležja njene vladavine jeste i sprovođenje intenzivne politike germanizacije. Austrija kao feudalna država transformiše se u jednu veliku činovničku državu. Formirana su prva ministarstva, na primer Dvorska kancelarija, kao izvršni organ vladara koji je vodio brigu o implementaciji vladarske politike, zatim Dvorski ratni savet, koji je rukovodio vojnim snagama u Monarhiji, kao i Dvorska komora, koja je vodila finansijske poslove države. Stvorene su uprave okruga, kao državni organi koji su

kontrolisali vlastelinstva i njihove sudove, učitelje i sveštenike. Značajan korak u uvođenju efikasne državne uprave predstavljalo je popisivanje stanovništva, formiranje zemljišnih knjiga i uvođenje brojeva na kućama.

U vreme vladavine Marije Terezije došlo je do razdvajanja izvršne i sudske vlasti. Stvoren je vrhovni sud i jedinstveni kazneni zakon. Za vreme njene vlasti došlo je do umanjivanja feudalne potčinjenosti, a prvi put su uvedeni i porezi za plemstvo i sveštenstvo. Takođe, državna uprava uzela je na sebe ulogu nadzora nad Crkvom. Karakteristično za period vladavine Marije Terezije bilo je stvaranje stajaće vojske. Uvedena je regrutacija na doživotno vreme. Formirane su vojne akademije, kao na primer akademija Vinernojštadt (*Wiener Neustadt*). Dakle, iz svega navedenog vidi se koliki je bio značaj režima Marije Terezije za celokupan razvoj zemalja srednje Evrope u XVIII veku.

Za Srbe u današnjoj Vojvodini, kao podanike Habsburške monarhije, vladavina carice Marije Terezije predstavljala je jedan od značajnih perioda u njihovoj istoriji, jer su kao i narodi u drugim delovima Monarhije bili obuhvaćeni novom reformskom politikom, koja je išla u pravcu formiranja jedinstvene države, organa uprave i obrazovnog sistema.

Habsburgovci, jedna od najstarijih dinastija u Evropi dobila je ime po gradu Habzburg (švajcarski kanton Argau). Porodica potiče od grofa Guntrama, čiji su potomci već u XI veku držali velike posede u Elzasu. Godine 1273. Rudolf I Habzburg izabran je za nemačkog kralja, a pobedom nad češkim kraljem Otakarom II (1278.) osigurao je svojoj dinastiji posede na današnjoj teritoriji Vojvodine, Austrije i Štajerske. U toku XIV veka dinastija proživljava krizu. Ne postigavši uspehe u spoljnoj politici, Habsburgovci nastoje da se učvrste u svojim naslednim zemljama. Tek sa Maksimilijanom (*Maximilian I*) počinje nagli uspon kuće Habsburgovaca¹.

Veštom diplomatijom i ženidbenim vezama, Habsburgovci su stekli velike posede i postali najmoćnija dinastija u Evropi. „*Neka drugi ratuju, Ti, srećna Austrijo, ženi se*“ („*Kriege mögen andere führen, du, glückliches Österreich, heirate*“), kaže popularna poslovice toga vremena.² Najveći uspon postižu za vreme cara Karla V, Maksimilijanovog unuka, koji nasleđuje veliko carstvo 1519. godine, nastalo ujedinjenjem dinastija i njihovih zemalja. Carstvo obuhvata današnje teritorije Austrije, južne Nemačke, Nizozemske, Franš Konte, Španiju sa njenim posedima u Sredozemlju (Napulj, Sicilija, Sardinija, Baleari), posede u Americi kao i austrijske nasledne zemlje. Deo tog velikog carstva, prepustio je Karlo V svom bratu Ferdinandu I, tako da su od tada postojale dve habsburške vladarske linije, španska i austrijska (ili nemačka). U Španiji Habsburgovci vladaju do 1700. godine, odnosno do smrti Karla II, kada su je definitivno izgubili, uprkos pokušajima austrijske linije da u ratu za špansko nasleđe (1704.—1714.) osigura za sebe vlast u Španiji. Od španskih poseda

1 (www.badische-seiten.de/wissen/habsburger.php) Sajt dostupan (6.12.2010.).

2 Dragoljub Živojinović, *Uspom Evrope*, (dalje: D. Živojinović, *Uspom Evrope*), Beograd 2000., 95.

Habsburgovci su zadržali Napulj, Siciliju, Milano i Špansku Holandiju. Austrijska linija stekla je 1526.—1527. Češku, Ugarsku i Hrvatsku krunu (Ferdinand I). Smrću Leopolda, sina Karla VI, 1716. godine ugasila se muška linija u toj lozi, te stoga na presto Habsburške monarhije stupa Karlova kćerka Marija Terezija.³

Ratovima, politikom i rodbinskim vezama, osvojene teritorije Habsburgovci su nastojali da sačuvaju i prošire, oslanjajući se na Katoličku crkvu kao na najvažniji faktor svoje unutrašnje i spoljne politike. Iako su od 1273. do 1806. godine dali Nemačkim zemljama niz kraljeva i careva, ipak se u njoj nisu uspjeli učvrstiti i postepeno su se morali iz nje povlačiti, naročito u vreme reformacije i Tridesetogodišnjeg rata.⁴ Zastupajući samo interese sopstvene dinastije, zapleteni u sukobe izvan Nemačkih zemalja i Austrije i stojeći kao izraziti predstavnik katolicizma u stalnom sukobu sa protestantima, oni nisu uspjeli da izmire različite stavove u politici nemačkih kneževa i vojvoda.⁵

Austrija, kao i ostale krunske zemlje Habsburške dinastije (Koruška, Kranjska, Štajerska, Ugarska, Hrvatska, Češka i od 1743. Austrijska Nizozemska tj. današnja Belgija), bila je podignuta na rang velike evropske sile i vodećeg faktora Nemačkog carstva tokom svojih vekovnih borbi za odbranu Centralne Evrope od osmanskih invazija. Nakon pobeđe nad Osmanlijama u Velikom bečkom ratu 1683.—1699., Austrija je veoma ojačala uključivanjem u svoje granice većeg dela Ugarske, današnje teritorije Vojvodine, kao i druge prostrane teritorije oslobođene od Osmanskog carstva. Iako je, početkom XVIII veka, zajedno sa Pruskom, činila veoma važan državni i politički centar u nemačkom svetu, položaj Austrije je bio značajno oslabljen u okviru nemačkih zemalja, tako da više nije bilo izgleda za centralizaciju Rimsko-nemačkog carstva pod njenim vođstvom. Posle proterivanja Osmanlija iz najvećeg dela Ugarske, Habsburški vladari povelili su politiku centralizacije Austrije. To je u razdoblju 1703.—1711. godine, baš u vreme rata za špansko nasleđe, izazvalo žestok oružani otpor ugarskog plemstva (Rakocijev pokret⁶), ali je on energično slomljen. To je kasnije dovelo do izgradnje apsolutističkog državno-političkog sistema u Austriji. Definitivnu pobeđu taj sistem je odneo za vreme carice Marije Terezije.⁷

Marija Terezija (*Maria Theresia Walburga Amalia Christina*; 13. maj 1717.—29. novembar 1780.), bila je najstarija kćerka cara Karla VI (*Franz Joseph Wenzel Balthasar Johann Anton Ignaz*) i njegove supruge Elizabete Kristine od Brunsvik-Volfenbutla (*Elisabeth Christine Brunswick-Wolfenbüttel*).

3 Uporediti: Arnett Von, 1863., knj.1, 5; D. Živojinović, *Uspon Evrope*, 96.

4 Tridesetogodišnji rat (1618.—1648.) posledica je verskih, društvenih, ekonomskih, političkih i ideoloških sukoba koji izbijaju na površinu u XVII veku. Po završetku Tridesetogodišnjeg rata, mir je zaključen u vestfalskim gradovima Minsteru i Osnabriku (oktobra 1648. godine) između cara Ferdinanda III, s jedne, i Francuske i Švedske, s druge strane. (Uporediti: Zirojević, 1998., Republika, *Ogledi*. Broj 202—203.

5 Uporediti: Tejlor, 2001., 13.

6 Ferenc II Rákóczi – ugarski knez, u borbi protiv Habsburgovaca predvodio je mađarsko plemstvo. (www.oookaboo.com/o/pictures/topic/2543613/Francis_II_Rakozi) Sajt dostupan (6.12.2010.)

7 Uporediti: D. Živojinović, *Uspon Evrope*, 217—218.

Hrvatsko-ugarska kraljica i rimsko-nemačka carica (stekla titulu brakom), a po pragmatičnoj sankciji⁸ i naslednica svog oca.⁹ Obrazovana je na staromodan način od strane njene guvernante i privatnih učitelja koji je nisu pripremili za bavljenje politikom.

Stupila je na presto u najtežim prilikama za carstvo 1740., sa nepune 24 godine. Njena armija je bila poražena i demoralisana, blagajna prazna, Ugarska, Češka i druge provincije nezadovoljne politikom Habsburgovaca. Bavarska je odbila da prihvati Mariju Tereziju kao caricu, dok je pruski kralj Fridrih II¹⁰ tražio ustupanje većeg dela Šlezije. Marija je to odbila, zbog čega je došlo do rata. Saksonija je takođe odbacila pragmatičnu sankciju, a 1741. koalicija Španije, Francuske, Bavorske, Pruske, Saksonije zahtevala je deobu Češke. Ugarski sabor je bio nezadovoljan svojim položajem i nastojao je da od carice dobije ustupke.¹¹

Obrazovni sistem u Habsburškoj monarhiji

U oblasti obrazovanja, Zakonom o opštem obrazovanju iz 1774. godine izvršena je sveobuhvatna reforma školstva u Habsburškoj monarhiji. Napravljena je mreža osnovnih, srednjih i specijalizovanih škola koja je činila najbolji obrazovni sistem u Evropi. Fuseneger kaže: „*Marija Terezija je osećala pravu radost i zadovoljstvo kada je u čitavoj carevini uspela da uvede osnovnu školu. Školu za narod, školu za sve. Uskoro neće postojati nijedno selo, ni u dalekom Erdelju ni u divljim planinskim dolinama Tirola, niti u nesrećnoj Galiciji, u koje neće stići učitelj, okupiti oko sebe decu i učiti ih da pišu, čitaju, crtaju i veronauku. (...) naredila je da decu iz svakog kraja treba podučavati na njihovom maternjem jeziku, a ako na tom jeziku ili narečju ne postoje knjige, treba ih stvoriti.*”¹²

8 Pragmatična sankcija – 19. aprila 1713. godine Karlo VI proglašava Pragmatičnu sankciju, dokument u kojem se potvrđuje da posle njegove smrti sve nasledne zemlje i kraljevine pripadaju njegovom muškom nasledniku u skladu sa primogeniturom. U slučaju da nema muških naslednika, kruna prelazi u ruke ženskog naslednika prema starešinstvu. Karlo dobija dve kćeri, a time i pitanje prihvatanja pragmatične sankcije stiče veliki značaj. On upućuje tekst svim saborima (1720.) i traži njihovu saglasnost. Staleži svih nemačkih zemalja, Češka, Moravska, italijanski posedi i Nizozemska, prihvataju Karlov zahtev. Ugarski sabor raspravlja o dokumentu od 1722.–1723. godine i u želji da se obezbedi od novih turskih provala odobrava ga iste godine. Ugarska se smatra delom carstva iako car mora da potvrdi da će svaki vladar prilikom krunisanja potvrditi slobode i prava plemstva. Obezbedivši pristanak svojih poseda Karlo VI preuzima korake da Pragmatičnu sankciju priznaju evropski vladari i dvorovi. Izbornici Saksonije i Bavorske prihvataju Sankciju, Španija je prihvata 1725., Rusija 1726., Pruska 1728., Engleska početkom 1731., a nakon rata za poljsko nasleđe prihvata je i Francuska 1735. (D. Živojinović, *Uspomene na Evropu*, 402–403; Arnet fon, 1863., knjiga 1, 4–5)

9 Uporediti: Tejlor, 16; www.martinschlu.de/kulturgeschichte/klassik/kaiser/start.htm) Sajt dostupan (6.12.2010.)

10 Fridrih II poznat i kao Fridrih Veliki – kralj Pruske. (www.preussen.de/de/geschichte/1740_friedrich_ii_.html) Sajt dostupan (10.02.2011.).

11 Uporediti: Arnet von, knj.1, 86–92.

12 Fuseneger, 280–281.

U sedamdesetim godinama XVIII veka nastaje potpuni preokret u istoriji svih škola u Austriji, pa i u istoriji srpskih škola. Marija Terezija po uzoru na Prusku otpočinje rad na uređenju škola u Habsburškoj monarhiji. Pored opšteg pokreta za uređenje školskog pitanja, koji je odgovarao tadašnjem duhu vremena, caricu je rukovodila još i surevnjivost na kulturno-naučnom polju sa susednom državom (ovde se misli na Prusku i Fridriha II, prim. aut.). Osim toga, verovanje da ove reforme znače ekonomsko podizanje države, podsticalo je Mariju Tereziju da što pre iz osnova sredi školsko pitanje u Austriji, a takođe i u drugim zemljama, koje se nalazilo u vrlo lošem stanju. Važno je kratko napomenuti da je u Pruskoj otpočeo rad na uređenju škola još za vreme Fridriha Viljema I (*Friedrich Wilhem I 1688.—1740.*), koji je naročito bio u jeku za vreme njegovog naslednika Fridriha II. Za vreme ovog vladara izradio je Haker, a 1763. objavljena je i Generalna uredba za seoske škole (*Generallandschulenreglement*) za protestantske pokrajine u Nemačkoj, kojim je izmenjen metod u školi, prednost data prirodnim naukama i izbačena je telesna kazna. Dve godine kasnije objavljena je školska uredba i za katoličku Šleziju, koju je uglavnom izradio Felbiger.¹³

U to vreme Marija Terezija je doznala za uspešan rad Felbigera na organizovanju osnovnih škola u Šleziji, te ga je pozvala u Beč kako bi mu poverila organizovanje austrijskih osnovnih škola. Godine 1774. Felbiger dođe u Beč gde odmah postane učitelj Normalne škole¹⁴ i član školske komisije.¹⁵ Iste godine Felbiger izrađuje školsku uredbu o austrijskim nemačkim školama, koju carica odobrava pod imenom *Opšta školska uredba za nemačke normalne, glavne i trivijalne škole u svim naslednim zemljama carske krune* (*Allgemeine Schulordnung für die Deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in der sämtlichen K.K. Erbländern*). Felbigerova uredba značila je veliku dobit za nemačke narodne škole u Austriji, a isto tako i za sve ostale narodne škole austrijskog carstva u koje je spadala i današnja teritorija Vojvodina.¹⁶ Dr. Popović takođe navodi da su postojale i „male škole“, „slovenske škole“ ili po zvaničnom, „trivijalne škole“ koje su se nalazile pre svega po varošima, a retko po selima. Godine 1776.¹⁷ objavio je Teodor Janković priručnik, namenjen nastavnicima ovih škola, pod naslovom *Ručnaja knjiga potrebna magistrom iliričeskih neunitskih malih škola v cesaro-kraljevskih gosudarstvah* (*Čast vtoraja*). To je u stvari, čuveni Felbigerov *Normativ* koji je bio obavezan za sve škole Habsburške monarhije. Ovim *Normativom* škola je prešla iz crkvenih ruku u službu države.¹⁸

Obrazovni sistem u Habsburškoj monarhiji reformisan je tako da su iz škola izlazili čestiti i korisni građani, a sa univerziteta obrazovani vladini činovnici.

13 Uporediti: Kirilović, 15.-18.

14 Normalna škola (*Normalschule*) – osnovana u Beču 1771. godine. Uporediti: Kirilović, 20.

15 Dvorska školska komisija (*Studien-Hofkommission*) osnovana u Beču 1760. godine i brinula je o školskoj organizaciji. Uporediti: Kirilović, 20.

16 Uporediti: Kirilović, 20.

17 Iste godine, Namesničko veće u Požunu (Bratislava) objavljuje rezoluciju o uvođenju novog sistema školstva na svim nivoima obrazovnog sistema u državi. (Gavrić, opis br. 430. str. 66)

18 Uporediti: Popović, 384.

Usko akademski jezuitski tečajevi zamenjeni su predmetima koji su bili u skladu sa zahtevima vremena. Po savetu ličnog lekara Gerharda Švitena (*Gerhard von Swieten*) holandskog protestanta koji je prešao u katolicizam i postao jansenist, Marija Terezija je reformisala Bečki univerzitet počinjući sa Medicinskim fakultetom 1749. godine. Od posebnog značaja za jačanje birokratske države bila su naimenovanja Karla Antona fon Martinija (*Karl Anton von Martini*) za šefa Katedre za prirodno pravo 1754. i Jozefa fon Zonenfelsa (*Joseph von Sonnenfels*) za šefa Katedre političkih nauka 1763.¹⁹

Položaj Srba u Habsburškoj monarhiji trebalo je da bude rešen Privilegijama, koje su habsburški carevi dodelili krajem XVII i XVIII veka. Pre svega Privilegije su štitile versku slobodu Srba i prava jerarhije sveštenstva u odnosu na svoje vernike (dakle, princip personalnosti prava-jer su Srbi Privilegije uživali kao Srbi i kao pripadnici Srpske pravoslavne crkve, bez obzira na teritoriju na kojoj su živeli i pravo koje je na toj teritoriji važno). Privilegije su potvrđivane, ali su prilikom tumačenja i sužavane. Privilegije su dobijali Srbi od Beča u izuzetnoj ratnoj opasnosti od Turaka i dok su postojale te opasnosti, Privilegije su se poštovala, jer su Srbi bili potrebni kao vojnici.²⁰

Od dragocenog značaja za srpski narod u okviru Habsburške monarhije bilo je osnivanje Ilirske dvorske deputacije — IDD²¹ i Ilirske dvorske kancelarije — IDK za vreme Marije Terezije, te se iz tog razloga posvećuje posebno poglavlje ovoj instituciji. Takođe, treba istaći da je osnivanju Ilirske dvorske deputacije i Ilirske dvorske kancelarije prethodilo osnivanje posebne Dvorske Komisije. Naime, u svojoj knjizi, *Istorija srpskog naroda* Ćorović navodi: „Carica Marija Terezija obrazovala je 1745. godine posebnu Dvorsku Komisiju, koja je imala da vodi brigu o srpskim stvarima. Carica je bila dobro obavestena, da ugarski staleži sa svojom kancelarijom Srbe pritiskuju mimo zakona, ali je nalazila da ih i Dvorski Ratni Savet suviše zaklanja iz vojničkih razloga. Sa svojom Komisijom ona je htela stvoriti neku sredinu: da se Srbima održe privilegije, ali da se ne proširuju. *„Koliko je taj narod hrabar i dobar on je i vrlo lukav i sve se dalje širi”*, pisala je ona, očevito s namerom da se to spreči. U stvari, Srbi bi bili zadovoljni, da su se privilegije tačno primenjivale i pošteno tumačile i da su carske vlasti u tom pogledu bile dosledne i pravedne. Mađarske vlasti bile su protivne toj Komisiji i izazvale su sukobe kompetencija zbog čega je carica 1747. god. tu Komisiju pretvorila u Dvorsku Deputaciju za erdeljske, banatske i „ilirske” stvari. Ali je pre toga, 21. decembra 1746. donela odluku, *„da mitropolit nije glava naroda nego crkve, te tužbe, koje se tiču naroda, neka se ne šilju preko njega.”*“²²

Život srpske pravoslavne crkve osnivao se na običajnom pravu, opštim kanonskim propisima izloženim u Krmčiji i privilegijama. Da bi što više uticala na narodni i crkveni život, državna vlast je 1747. godine osnovala instituciju za srpske

19 Uporediti: Arneth von, knj. 4, 116—121.

20 Uporediti: Veljanović, 151.

21 IDD je osnovala Marija Terezija 5. avgusta 1747. Uporediti: Valrabenshtajn, 6.

22 (www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/corovic/istorija/6_13.html Sajt dostupan (13.04.2011.)

poslove Ilirsku dvorsku deputaciju, ravnu ministarstvu, a koju je kasnije proširila u tzv. Ilirsku dvorsku kancelariju. Carski komesar naredio je na Saboru od 1769. godine da narodni poslanici pre izbora mitropolita iznesu svoje mišljenje o svim važnijim pitanjima narodnog i crkvenog života, kako bi se dobila podloga za organizovanje Srpske pravoslavne crkve. Sabor je izneo svoje mišljenje o raznim pitanjima, a već 1770. izdala je carica Marija Terezija uredbu pod nazivom *Regulamenat*. Ovaj *Regulamenat* zakinuo je prava srpskom narodu, jer su ranije date privilegije bile u znatnoj meri okrnjene, a saborski zaključci izmenjeni na štetu naroda. Ogorčenje srpskog naroda je bilo toliko da je državna vlast bila prisiljena da ga povuče. Tada je državna vlast poslala Sinodu na mišljenje nov nacrt uredbe. Sinod je na njega stavio svoje primedbe, tako da ih vlada nije prihvatila nego je objavila *Regulament* od 1777. godine, koji je još u većoj meri ošteti narod, tako da je pala čak i krv. To je bio povod da se ukine Ilirska dvorska deputacija i da se Srbi ponovo podvedu pod Mađarsku dvorsku kancelariju. *Regulament* od 1777. godine je tada povučen, a dve godine kasnije, 1779., objavljena je nova uredba zvana *Deklaratorija*²³, koju je srpski narod primio, iako je i njome bio nezadovoljan. Tada su izmenjeni i ukinuti mnogi običaji, a tzv. *Konzistorijalnim sistemom* (1782.) zavedene su nove institucije (konzistorije, duhovni sudovi i dr.)²⁴

Školstvo kod Srba na današnjoj teritoriji Vojvodine

Na današnjoj teritoriji Vojvodine, škola kao posebna i nezavisna institucija nije postojala. Postojeće obrazovne ustanove nalazile su se pri Crkvi, pre svega u manastirima. Naime, Crkva je bila centralni kulturni faktor tog vremena, tako da se i obrazovanje, između ostalog, nalazilo pod njenom kontrolom. Obrazovanje pod kontrolom Crkve imalo je prvenstveno verski karakter, koji se održavao sve do najnovijeg vremena, u svim školama od najnižih do najviših. Pod okriljem i nadzorom Crkve i u njenoj službi bio je i obrazovni sistem za Srbe na današnjoj teritoriji Vojvodine, kao što je to bio slučaj i kod svih ostalih evropskih naroda toga doba. Crkveni organi bili su zakonski, već po svom položaju, nadzorni organi škola. U Karlovačkoj mitropoliji²⁵ je takva praksa postojala sve do kraja XIX veka.²⁶ (

Pokret reformisanja škola u Austriji takođe je obuhvatio i srpske škole na današnjoj teritoriji Vojvodine. Njihovo uređenje želela je i sama Marija Terezija, kao i njen sin, savladar Josip II. Ilirska dvorska deputacija, kao posebna vrsta ministarstva za srpske poslove pri bečkom dvoru, imala je zadatak da reši ovo pitanje. Na sednici

23 Zakon o uređenju srpske crkve u karlovačkoj mitropoliji. Izdala ga je Marija Terezija 06.07.1779. (po gregorijanskom kalendaru), pod imenom *Rescriptum Declaratorium Illyricae Nationis*. (www.sr.wikipedia.org/sr-el/Deklaratorija) Sajt dostupan (13.04.2011.).

24 Uporediti: Popović, 339–340.

25 Karlovačka mitropolija (od 1848. – Karlovačka patrijaršija) je bila pravoslavna crkvena organizacija Srba u Habsburškoj monarhiji (www.svetosavlje.org/biblioteka/Istorija/SPC02.htm) Sajt dostupan (10.02.2011.)

26 Uporediti: Popović, 382–383.

Ilirske dvorske deputacije od 22. aprila 1770. godine složili su se u tome da je u interesu same države, da se poprave srpske škole na današnjoj teritoriji Vojvodine. Podizanjem škola narod bi se vaspitavao u vernosti prema carskom domu i u hrišćanskim vrlinama. Regulamentom (*Regulament*) izdatim 1770., koji reguliše sva crkveno-pravna pitanja Srba u Austriji, Marija Terezija je izvestila srpski narod o koracima koje je preduzela u pitanju uređenja srpskih škola.²⁷

Radilo se o potpunijoj izmeni dotadašnjeg sistema koji je vladao u srpskim školama, a te škole su zahtevale pre svega, jedan detaljno i dobro izrađen nov školski zakon. Godine 1774. u Austriji se izrađuje nov zakon za nemačke škole, a dve godine kasnije 1776. Ilirska dvorska deputacija držeći se već spomenutih „Regula“, a u duhu novog zakona o nemačkim školama, izrađuje Školski ustav za pravoslavne trivijalne male škole, koga carica 2. novembra iste godine odobrava. U *uvodu* Školskog ustava carica ističe kako se odlučila da nastavu pravoslavne srpske dece u trivijalnim školama popravi i to na taj način što će se tamo gde se te škole još ne nalaze uvesti nove, a gde već postoje tamo će se one popraviti. Pravoslavna škola je morala postojati u svakoj opštini u kojoj je postojala i pravoslavna parohija. Ako i nije bilo školske zgrade u nekoj opštini, a ako je postojala, ali nije odgovarala novim uslovima, morala se u roku od tri meseca popraviti. U onim opštinama u kojima nije postojala pravoslavna parohija već rimokatolička, pravoslavna deca morala su posećivati rimokatoličku školu. Ujedno se dozvoljavalo da pravoslavna deca pohađaju rimokatoličke škole, iako su imala u svojim opštinama pravoslavne škole. Roditelji su bili dužni da svoju decu šalju u najbližu pravoslavnu ili rimokatoličku školu, ukoliko u njihovim opštinama nije postojala pravoslavna parohija ni rimokatolička škola.²⁸ Za učitelje su mogli biti postavljeni samo učitelji koji ispovedaju pravoslavnu veru, a tek u nuždi i katolici, a takođe su morali biti i austrijski podanici. Izabrani za učitelja su mogli biti i strani podanici, ali tek nakon deset godina provedenih u Austriji i kada su stekli potrebne kvalifikacije. Time je Austrija želela da se zaštiti od ruskog uticaja, odnosno da spreči dolazak ruskih učitelja u srpske škole. Školskim ustavom su kao nastavni predmeti zavedeni: čitanje štampanih i rukopisnih slova na „narodnom“ jeziku, pisanje, račun, katihizis i pojanje. Učiteljima koji su bar nekoliko đaka učili nemačkom jeziku i u tome pokazali uspeha, pripisivala se naročita zasluga.²⁹

Verske i obrazovne ustanove bile su izuzetno važne za razvoj srpske kulture u Podunavlju. Srpska gimnazija u Sremskim Karlovcima osnovana je 1791., a tri godine kasnije i srpska pravoslavna Bogoslovija. Treća među nosećim kulturno-obrazovnim ustanovama u Podunavlju, bila je Velika srpska pravoslavna gimnazija u Novom Sadu (1810.). U njima se školovala nova srpska elita koja je zauzimala položaje u sveštenstvu i građanstvu. Rast kulturnih potreba nove građanske klase doprineo je povećanoj brizi za daljim otvaranjem škola.³⁰

27 Uporediti: Kirilović, 2–30.

28 Uporediti: Kirilović, 32–35.

29 Uporediti: Kirilović, 35–36.

30 Uporediti: Balubdžić, 240.

Rezime

Austrija kao feudalna država transformiše se u jednu veliku činovničku državu. Formirana su prva ministarstva, na primer Dvorska kancelarija, kao izvršni organ vladara koji je vodio brigu o implementaciji vladarske politike, zatim Dvorski ratni savet, koji je rukovodio vojnim snagama u Monarhiji, kao i Dvorska komora, koja je vodila finansijske poslove države.

Osnovana je Ilirska dvorska deputacija odnosno Ilirska dvorska kancelarija koja je bila vrhovna politička, upravna i pravna instanca, a naročito se bavila verskim i kulturno-političkim pitanjima Srba. Stvorene su uprave okruga, kao državni organi koji su kontrolisali vlastelinstva i njihove sudove, učitelje i sveštenike. Takođe, austrijska carica izvršila je reformu školstva. Godine 1776. donet je Školski ustav po kome je osnovno školovanje postalo obavezno. Sveštenici i jezuiti gube svoj do tada jak uticaj u školama, a u škole se uvodi državni nadzor.

Ipak, sa druge strane srpski narod na današnjoj teritoriji Vojvodine, kao i ostali narodi u Habsburškoj monarhiji zamerili su carici na politici germanizacije, militarizacije i birokratizacije, što je naravno kao posledicu imao i dalji rad i angažovanje navedenih, na ostvarivanje prava na autonomiju u okviru Monarhije, i pravo na uređenje školskog sistema adekvatno trenutnim uslovima i mogućnostima.

Krajnje neskromno bi bilo da se konstatuje da su Srbi i ostali narodi, do kraja uspeali u svojim nastojanjima da se izbore za pravo da obrazovanje direktno sprovede na jeziku svoje nacionalne manjine. Naravno, to bi sa tadašnjeg aspekta bilo iluzorno, što se i danas može prihvatiti, ali je nesumljiva činjenica, da je u reformskim aktivnostima Habsburške monarhije, za vreme vladavine Marije Terezije i njenog sina Josifa II, srpska manjina imala privilegovani položaj (što potvrđuje i bezbroj privilegovanih pisama, dekreta i regulamenata).

Summary

Der Feudalstaat Österreich wurde zu einem großen Beamtenstaat umgewandelt. Es entstanden die ersten Ministerien, z. B. die Hofkanzlei, die eine Art von Innenministerium darstellte, die Haus-, Hof- und Staatskanzlei, die alle außenpolitischen Angelegenheiten des Herrscherhauses übernahm. Ebenso entstand der Hofkriegsrat, der die Militärangelegenheiten in der Monarchie leitete, sowie die Hofkammer, die alle Finanzangelegenheiten verwaltete.

Es wurde die illyrische Hofdeputation bzw. die illyrische Hofkanzlei gegründet, die eine hohe politische Verwaltungs- und Justizinstanz war und sich besonders mit den glaubens- und kulturpolitischen Fragen der Serben beschäftigte. Kreisämter wurden als erste staatliche Behörden zur Kontrolle der Grundherrschaften und deren Gerichte, Lehrer und Pfarrer geschaffen. Zudem führte die österreichische Kaiserin eine Schulreform durch. Im Jahr 1776. wurde die Schulverfassung

gegegründet, wodurch der Schulbesuch zur Pflicht wurde. Die Einführung dieser Massnahme und die in der Folge geltende Staatsaufsicht in den Schulen bewirkte einen massiven Verlust von Einfluss der Pfarrer und Jesuiten auf das Bildungssystem.

Die Schulreform selbst wurde von der serbischen Bevölkerung zwar langfristig durchaus positiv aufgenommen. Auf der anderen Seite verfügte das serbische Volk - wie auch andere Völker der Habsburgsmonarchie - aufgrund der rigiden Germanisierungs-, Militarisierungs- und Bürokratisierungspolitik Maria Theresias über keine wirkliche Autonomie auf seinem Gebiet.

Trotz des beständigen Ringens um mehr Verwaltungs- und Rechtsautonomie bleibt historisch einwandfrei belegt ist, dass in den Reformaktivitäten der Habsburgsmonarchie während der Herrschaftszeit von Maria Theresia und ihren Sohn Joseph II, die serbische Minderheit - im Vergleich zu anderen Völkern der Monarchie - eine privilegierte Position genoss, was auch unzählige historische Briefe, Dekrete und Reglements belegen.

PRIMARNA ZAŠTITA JAVNE ARHIVSKE GRAĐE U REPUBLICI SRBIJI NA OSNOVU PREDLOGA ZAKONA O ARHIVSKOJ GRAĐI I ARHIVSKOJ SLUŽBI

Abstrakt: *U radu je izneta problematika zaštite javne arhivske građe u nastajanju na području šumadijskog regiona, sa osvrtom na stanje arhivskog zakonodavstva u Republici Srbiji. Ističući značaj arhivske delatnosti za potrebe šire društvene zajednice i arhiva kao ustanova zaštite od posebnog društvenog interesa, autor smatra da je dobar zakonski okvir primarna karika kvalitetnog sistema zaštite javne arhivske građe i dokumentarnog materijala. Savremena arhivska služba zahteva adekvatnu pravnu regulativu. Samo tako može da odgovori svom zadatku, da dokumenta nastala u društvenoj zajednici sačuva, arhivistički obradi i vrati na upotrebu građanima.*

Ključne reči: *Zaštita javne arhivske građe i dokumentarnog materijala, zakon, arhivska služba, pravna regulativa, nadležnost arhiva, neujednačena arhivska praksa .*

Uvod

Zadnjih deset godina osetno je povećano interesovanje građana za arhiv i arhivska dokumenta. Nesumnjivo da su promenjeni društveno-ekonomski odnosi (promena društvene u privatnu svojinu) uzrokovali određene procese, za čije se uspešno okončanje pred drugim državnim organima moraju pribaviti dokazi u vidu originalnih arhivskih dokumenata. Svakodnevno se arhivu podnose zahtevi za: legalizaciju izgrađenih građevinskih objekata, restituciju imovine bivših vlasnika, rehabilitaciju ranije osuđenih lica. Najbrojniji su zahtevi za izdavanje potvrda o ličnom dohotku i stažu osiguranja radnika preduzeća u stečaju radi regulisanja penzijskog osnova, a vrlo često se traže izvodi iz matičnih evidencija, fotokopije zemljišno-knjižnih uložaka iz raznih katastarskih opština i dr.

Stanje tranzicije vlasničkih odnosa izbacilo je na površinu arhive, kao ustanove od posebnog društvenog interesa. Ne ulazeći u valorizaciju arhivskih dokumenata za potrebe naučnog istraživanja, izvesno je da bi danas veći deo građana Srbije pretrpeo štetu u postupcima pred državnim organima da nema originalnih svedočanstava proteklih događaja u vidu arhivskih dokumenata. Da bi ona bila

sačuvana i u ovo vreme prezentovana javnosti, dugi niz godina naporno su radile generacije arhivskih uposlenika pod često, veoma nepovoljnim okolnostima.

Kako originalna arhivska dokumenta verodostojno prikazuju protekla dešavanja, unikatna su i ne mogu se pronaći u drugim ustanovama, njihov značaj je utoliko veći, jer se koriste u pravnom saobraćaju za regulisanje sadašnjih društvenih odnosa. Da bi se jedan dokument danas primenio u postupku pred državnim organom i bio *u službi istine* morao je prethodno da pređe put od registrature do ustanove zaštite, u kojoj je zahvaljujući radu profesionalnih arhivista dobio arhivističku sadržinu. Zato mnogi greše kad na arhive gledaju kao na skladišta stare dokumentacije i pridaju im čisto istorijski značaj.

Savremeni arhivisti štite dokument od momenta nastanka, još u registraturi. Vršeci stručni nadzor kod stvaralaca i imalaca javne arhivske građe i dokumentarnog materijala neposredno utiču na njihovo kancelarijsko i arhivsko poslovanje. Odobravanjem Lista kategorija dokumentarnog materijala sa rokovima čuvanja valorizuju arhivsku građu u nastajanju i preliminarno određuju konture budućeg arhivskog fonda. Služba zaštite arhivske građe van arhiva, kao početna karika jedinstvenog sistema zaštite negira istorijski karakter ustanova zaštite. Zakonodavne odredbe o stručnom nadzoru ovlašćenih lica, određuju javnopravni karakter arhivskih ustanova. Arhivi su danas ustanove koje vrše javna ovlašćenja, tzv. *javni servis građana*, a ne samo trezori pisane, stare dokumentacije.

S obzirom da se radi o važnoj javnoj službi, od opštedruštvenog interesa, bilo je krajnje vreme da država donese poseban propis u ovoj oblasti. Koliko će se ovim pravnim propisom, koji još nije konačan, detaljno urediti oblast arhivskog poslovanja u Srbiji, pokazaće vreme?

Nedostaci sadašnje pravne regulative i različita arhivska praksa na poslovima primarne zaštite arhivske građe

Zakon o kulturnim dobrima¹ i dalje je glavni pravni propis, koji pored drugih zakonskih i podzakonskih akata, reguliše oblast zaštite arhivske građe u Srbiji. Kako Predlog zakona o arhivskoj građi i arhivskoj službi još nije dobio konačnu zakonsku formu, a u međuvremenu su mnoge odredbe Zakona o kulturnim dobrima zastarele i postale praktično neprimenljive u procesu zaštite, postojeći *pravni vakum* ozbiljno narušava rad arhivskih ustanova u Srbiji. Normativna rešenja važećeg zakonskog teksta su sistematskog karaktera, što je uticalo da u jednom delu budu preopširna, a u drugom delu nedovoljno precizna, kada je u pitanju zaštita arhivske građe. Ovaj zakon reguliše rad arhiva i drugih ustanova zaštite (zavod za zaštitu spomenika kulture, muzej, kinoteka), a pored arhivske građe objekat zaštite su mu pokretna i napokretna kulturna dobra, kao i dobra koja uživaju prethodnu zaštitu. U vreme njegovog donošenja važili su socijalistički društveni odnosi i društvena svojina kao

1 "Sl. glasnik RS" br.71/94.

okosnica nacionalne ekonomije. Zakonska rešenja adekvatno su regulisala oblast zaštite arhivske građe i zadovoljavala potrebe arhivske službe u Srbiji. To vreme karakteriše prilično jednoobrazna arhivska praksa ustanova zaštite, a finansiranje arhivske službe vršilo se iz republičkog budžeta.

Međutim, pojava novih subjekata zaštite (akcionarska, komanditna, društva sa ograničenom odgovornošću i dr.) i promena društveno-političkog sistema zemlje, zahtevali su drugačiji režim pravne zaštite službene dokumentacije stvaralaca. Prelazak međuopštinskih arhiva na nesigurni budžet lokalnih samouprava stvorio je krupne probleme na polju zaštite javne arhivske građe i dokumentarnog materijala registratura, republičke provenijencije. Zbog decentralizovane zaštite arhivskog fonda RS, arhivisti službe zaštite arhivske građe van arhiva postavili su pitanje pravnog osnova stručno-tehničkih mera zaštite, koje međuopštinski arhivi sprovode u filijalama i ispostavama republičkih državnih organa i organizacija. Činjenica je da već duže vreme arhivi u Srbiji vrše poslove pregleda arhivske građe, izlučivanja bezvrednog registraturskog materijala i preuzimanje javne arhivske građe u delovima republičkih registratura, koje su u stvarnoj nadležnosti Arhiva Srbije. Međutim, metodologija stručnog rada arhiva je različita, jer su lokalni arhivi pri rešavanju ovih pitanja u svom radu ispoljili specifičan dualizam. Budući da se radi o istovrsnim poslovima koje bi trebalo jednoobrazno realizovati, nepostojanje adekvatne pravne regulative stvorilo je različitu arhivsku praksu.

I grupa arhiva sprovodi samostalno mere zaštite javne arhivske građe i dokumentarnog materijala u područnim jedinicama republičkih registratura, iako one nemaju status pravnog lica i obeležje registrature.

II grupa arhiva je zauzela stav da je ovakav način rada formalno-pravno neprihvatljiv, jer krši propise o stvarnoj nadležnosti ustanova zaštite, koji su utvrđeni zakonom i ne mogu se menjati dogovorom između arhiva. Zbog promenjenog statusa međuopštinskih arhiva, koji 2001. godine nije praćen odgovarajućim pravnim propisima, pitanje kolizije nadležnosti između Državnog arhiva Srbije i međuopštinskih arhiva nije do danas rešeno. Arhivi ove grupe, sprovode mere zaštite arhivske građe primenom instituta *pravne pomoći*. Oni neposredno pregledaju bezvredan registraturski materijal u filijalama i ispostavama republičkih registratura i u formi pisanog izveštaja šalju stručno mišljenje državnom arhivu, u čijoj je stvarnoj nadležnosti zaštita arhivske građe republičke provenijencije. Na taj način se izbegava kršenje propisa o nadležnosti, a sprovode se neophodni postupci zaštite arhivske građe, jer su ove registrature značajne na republičkom i na lokalnom nivou državne organizacije.

Na XV sastanku Regionalne podružnice Društva arhivista Srbije, koji je održan u Užicu, 10.3.2011. godine arhivisti Službe zaštite arhivske građe van arhiva, pokušali su da reše ovo aktuelno pitanje neujednačene arhivske prakse. Prisutni predstavnici Državnog arhiva Srbije zauzeli su stav da ovakav način rada (izrada rešenja o izlučivanju na osnovu stručnih izveštaja međuopštinskih arhiva) opterećuje spoljnu službu nadležnog arhiva, jer znatno povećava obim njenog poslovanja. Ako

se uzme u obzir da na tim poslovima rade samo dva stručna arhivska radnika, jasno je da bi najveći deo njihovog rada činila izrada rešenja o izlučivanju, na osnovu izveštaja međuopštinskih arhiva. Međutim, prisutni predstavnici međuopštinskih arhiva (u Kraljevu, Kragujevcu, Čačku, Jagodini i dr.) ostali su pri svom stavu da je stvarna nadležnost arhiva utvrđena zakonom i da se ne može menjati dogovorom direktora i ustanova zaštite.

U procesuiranim slučajevima uništenja i oštećenja javne arhivske građe, koji se vode protiv određenih stvaralaca i imalaca, odnosno stečajnih upravnika preduzeća u stečaju, aktivnu legitimaciju imaju nadležni arhivi. Vrlo je bitno ko je sproveo stručne mere zaštite, ko je verifikovao Listu kategorija dokumentarnog materijala sa rokovima čuvanja, na osnovu koje je izvršeno izlučivanje bezvrednog registraturskog materijala. Arhivisti ove grupe arhiva, nisu prihvatili stavove o *delegiranoj nadležnosti* svojih kolega iz matičnog arhiva, već su zahtevali pisani akt – ovlašćenje za izvođenje stručnog nadzora u delovima republičkih registratura.

Situaciju je dodatno pogoršala loša saradnja i nepostojanje koordinacije u radu između direkcija pravnih lica, sa sedištem u Beogradu i njihovih područnih organa u unutrašnjosti. U praksi je evidentno da ispostave republičkih organa i organizacija nastupaju samostalno u pravnom saobraćaju i vrlo često, bez znanja direkcije upućuju zahteve za izlučivanje mesno nadležnim arhivima. Samim tim ne samo da krše propise o nadležnosti, već bitno povećavaju obim posla Spoljne službe arhiva. Ako se poštuje princip nedeljivosti arhivskog fonda, onda se mere zaštite moraju sprovoditi istovremeno kod svih organizacionih jedinica pravnog lica, odnosno na kompletnoj građi arhivskog fonda u nastajanju.

Ako svaka ispostava republičkog organa vrši izlučivanje svojevolljno i pojedinačno, onda će nadležna ustanova zaštite umesto jednog doneti veći broj rešenja na godišnjem nivou, što nije u skladu sa arhivskim propisima. Profesionalni arhivisti zaštite arhivske građe van arhiva ne bi smeli da dozvole ovakve slučajeve u praksi, jer su oni indikator nesistematske i nekvalitetne zaštite javne arhivske građe. U ovakvim slučajevima pojedinačne zaštite, jasno je da se arhivska teorija ne sprovodi u praksi, jer bi bilo ispravno da direkcija pravnog lica podnese zahtev za izlučivanje bezvrednog registraturskog materijala arhivu, koji je odobrio njenu Listu kategorija. U prilogu zahteva za izlučivanje treba da bude spisak bezvrednog registraturskog materijala iz svih organizacionih jedinica složenog pravnog lica. Kako se on pravi na osnovu arhivske knjige direkcije pravnog lica, logično je da su organizacione jedinice u obavezi da popis svoje dokumentacije šalju centrali, radi upisa u arhivsku knjigu. Nakon izlučivanja, u rubrici arhivske knjige pored izlučenog materijala upisuje se broj i datum rešenja o izlučivanju jednog, stvarno nadležnog arhiva, koji je odobrio Listu kategorija. Zato je neprihvatljivo da arhivi u unutrašnjosti obavljaju stručno-tehničke mere zaštite u *svoje ime i za svoj račun*, odnosno da samostalno donose rešenje o izlučivanju, jer to rešenje treba da se razvede kroz Arhivsku knjigu stvaraoaca, kao mera legalnog otpisa neoperativne dokumentacije stvaraoaca.

Nepotpunost Lista kategorija registraturskog materijala republičkih organa i njihova nepodobnost za izlučivanje u područnim jedinicama, znak je da se prepisi arhivskih knjiga iz područnih jedinica, ne dostavljaju centrali pravnog lica (npr. izlučivanje u RZZO Beograd, Filijala Kragujevac je pokazalo da kragujevačka filijala poseduje dokumentarni materijal, koji nije predstavljen u Listi kategorija direkcije, koju je odobrio Arhiv Srbije). Pojedine ispostave republičkih registratura ne poseduju uopšte Liste kategorija, pa je postupak izlučivanja u njima do daljeg obustavljen, jer nema valjanog pravnog osnova. (npr. izlučivanje u Poreskoj upravi i Upravi za trezor, filijala Kragujevac).

Arhivisti Službe zaštite arhivske građe van arhiva ispoljili su specifičan dualizam i kod primo-predaje javne arhivske građe, republičke provenijencije.

Neki međuopštinski arhivi vrše preuzimanje arhivske građe republičkih registratura na području svoje mesne nadležnosti, rukovodeći se principom ekonomičnosti. Na taj način preuzeti su parcijalno arhivski fondovi nekih banaka, Službe za katastar nepokretnosti, konkretno, zemljišne knjige određenih katastarskih opština.

Druga grupa arhiva, kojoj pripada kragujevački arhiv, smatra da se ovakvim preuzimanjem narušava princip celovitosti arhivskog fonda i da kompletan arhivski fond treba da preuzme ustanova zaštite u čijoj stvarnoj nadležnosti je tvorac arhivskog fonda. U slučaju zahteva za preuzimanje personalnih dosijea Auto banke Beograd, filijale Kragujevac u stečaju, odbijeno je preuzimanje zbog narušavanja integriteta arhivskog fonda. Međutim, i pored različitog modela zaštite javne arhivske građe, republičke provenijencije, svi članovi Podružnice DAS-a zauzeli su jedinstven stav o neophodnosti sprovođenja svih stručno-tehničkih mera zaštite, do konačnog rešenja ovog aktuelnog problema. Notorna je činjenica da ustanove zaštite već odavno nagriza problem besparice.

Konkretno sa ovakvom organizacijom arhivske službe državni arhiv ne može finansijski i kadrovski da sprovede izlučivanje bezvrednog registraturskog materijala na teritoriji Srbije, bez pomoći međuopštinskih arhiva. Iz tog razloga je potrebno da arhivska služba Srbije bude centralistički uređena, da se svi arhivi u zemlji finansiraju iz republičkog budžeta. Trenutno zaštita arhivskog fonda Srbije zavisi od samovolje lokalne samouprave i njenih finansijskih potencijala. Najsvežiji primer izlučivanja oko 500 metara dužnih bezvrednog registraturskog materijala u Upravi Carina, Carinarnici Kragujevac svedoči o otežanim merama zaštite javne arhivske građe i preplitanju stvarne i mesne nadležnosti ustanova zaštite. U konkretnom slučaju, neposredni pregled dokumentarnog materijala za izlučivanje, obavila je služba kragujevačkog arhiva i stručni izveštaj o tome dostavila Arhivu Srbije, radi donošenja rešenja o izlučivanju. Međutim, kako Carinarnica Kragujevac ima u svom sastavu carinske referate u Jagodini, Paraćinu i Smederevskoj Palanci, koji nisu na području mesne nadležnosti kragujevačkog arhiva, bilo je neophodno radi donošenja rešenja o izlučivanju angažovati stručne radnike pomenutih arhiva. Problem je ovde rešen primenom instituta pravne pomoći, ali dugoročno on se mora rešiti donošenjem Zakona o arhivskoj građi i arhivskoj službi.

Iz napred izloženog jasno se vidi da postojeća organizacija arhivske službe ne zadovoljava potrebe arhivske prakse. Na jednoj strani nalaze se Arhiv Srbije, Arhiv Jugoslavije i Jugoslovenska kinoteka, čiji je osnivač Republika Srbija. Na drugoj strani su ostale arhivske ustanove u zemlji čiji su osnivači pokrajina i organi lokalne samouprave. Arhiv Srbije ima dominantno mesto u hijerarhijskoj organizaciji arhivskih ustanova, a radi ujednačenja arhivske prakse u zemlji ima pravo da donosi obavezujuća uputstva, jer je matični arhiv. Neujednačena arhivska praksa ustanova zaštite neposredno je prouzrokovana različitim ovlašćenjima i državnim statusom pojedinih arhiva.

Arhiv Srbije ima status državnog organa, odnosno upravne organizacije, dok međuopštinski arhivi i arhivi jedinica lokalne samouprave imaju status ustanova u kulturi, koje vrše javna ovlašćenja. Oni vrše zaštitu javne arhivske građe i dokumentarnog materijala, koji su nastali u radu organa jedinica lokalne samouprave i drugih stvaralaca i imalaca, čiji su osnivači jedinice lokalne samouprave. Arhivi koji vrše delatnost na prostoru više opština dobili su Odlukom Vlade RS status međuopštinskog arhiva. Koliko je država bila nezainteresovana za rešavanje problema arhivske struke vidi se po tome što ni jednim kasnijim pravnim aktom nije regulisala način, obim i rokove međuopštinskog finansiranja, kao da se ne radi o delatnosti od opštedruštvenog interesa.

Zato se sada u Republici Srbiji istovrsni poslovi na zaštiti javne arhivske građe različito spovode od arhiva do arhiva, a različiti su i cenovnici pojedinih arhivskih usluga. Različiti novčani iznosi za nabavku polica za smeštaj arhivske građe u arhiv i različita metodologija rada na primo-predaji arhivskih fondova, naročito zbunjuju stečajne upravnike, koji rade na teritoriji različitih opština, na prostoru mesne nadležnosti različitih ustanova zaštite. Kako cenovnike donose Upravni odbori arhiva, uz saglasnost osnivača, visina naplate određenih arhivskih usluga u krajnjem slučaju zavisi od razvijenosti pojedinih opština. U današnje vreme mnogi arhivi su zbog finansijske oskudice pribegli komercijalizaciji arhivske delatnosti. Da bi se domogli potrebnih finansijskih sredstava vrlo često preuzimaju registraturski nesređenu arhivsku građu stvaralaca, koja se naplaćuje po metru dužnom. Posledice prinudnog i neplanskog preuzimanja arhivske građe ogledaju se u zatrpavanju arhiva nepotrebnom finansijskom dokumentacijom stvaralaca, koja se ne može izlučiti duži niz godina, jer joj nisu istekli rokovi čuvanja. Sa druge strane posmatrano, stručni radnici arhiva su u ovim slučajevima prinuđeni da poslove registrature realizuju u ustanovi zaštite. Različito ponašanje arhiva u okviru postojećeg sistema zaštite najvećim delom je uslovljeno neadekvatnom pravnom regulativom i pravnim prazninama važećeg Zakona o kulturnim dobrima, koji uopšte ne reguliše obaveze stvaralaca i imalaca privatne arhivske građe, kao ni oblast elektronskog poslovanja.

Pravna regulativa javne arhivske građe na osnovu predloga Zakona o arhivskoj građi i arhivskoj službi

Predlog zakona o arhivskoj građi i arhivskoj službi u Republici Srbiji ima karakter specijalnog propisa, koji kompletno reguliše oblast zaštite arhivske građe u zemlji. Osnovna namera zakonodavne komisije koja je izradila zakonski tekst bila je da se zakonodavnim odredbama reše aktuelni problemi u oblasti arhivskog poslovanja i eliminišu pravne praznine trenutno važećeg zakona. Međutim, posledice neadekvatne pravne regulative u oblasti primarne i sekundarne zaštite arhivske građe ne mogu se lako otkloniti. Fragmentarnost arhivske građe u nastajanju vidljiva je na polju zaštite arhivske građe van arhiva i u arhivističkoj obradi preuzetih arhivskih fondova. Najnovija verzija zakonskog teksta sadrži značajne novine, odnosno moderna rešenja o zaštiti privatne arhivske građe, pravni režim zaštite arhivske građe privatizovanih preduzeća, novu organizaciju arhivske službe, institut Arhivskog fonda Srbije, zaštitu elektronske arhivske građe i dr.

Neki članovi Predloga zakona zaslužuju posebnu pažnju, jer su vrlo značajni za oblast zaštite arhivske građe:

- Član 2., st. 2: Delatnost zaštite arhivske građe je od opšteg interesa za Republiku Srbiju;
- Član 4: Arhivski fond Republike Srbije čine sva arhivska dokumenta na teritoriji Republike Srbije, koja se privremeno čuvaju kod stvaralaca arhivske građe, a trajno u ustanovama zaštite;
- Član 6: Arhivska građa i dokumentarni materijal štite se u skladu sa odredbama zakona, bez obzira u čijem su vlasništvu ili posedu, odnosno kod koga se nalaze i da li su registrovani ili evidentirani;
- Član 16: Stvaraoci javne arhivske građe u elektronskom obliku imaju obavezu da uredi procedure upravljanja dokumentima, na način koji garantuje autentičnost, verodostojnost, celovitost i upotrebljivost elektronskih dokumenata, da bi predstavljala javne isprave.
- Član 20. st. 3: Prilikom uništavanja bezvrednog registraturskog materijala stvaralac mora preduzeti neophodne mere zaštite tajnosti podataka, koji bi mogli povrediti javni interes i interes nepovredivosti ličnosti. Stav 4. istog člana predviđa da se izvorna arhivska građa ne sme uništiti ni u slučaju kada je mikrofilmovana ili reprodukovana na neki drugi način. Svojevremeno su arhivi izlučivali originalna, mikrofilmovana dosijea penzionera u Republičkom fondu penzionog osiguranja i njegovim područnim jedinicama na teritoriji Srbije, pa je kasnije napuštena ova praksa;
- Član 57: predviđa da se na korišćenje daju mikrofilmske ili digitalne kopije javne arhivske građe, a samo izuzetno, na korišćenje će se dati originalna javna arhivska građa, iako postoje kopije te građe, ako to zahteva naučni metod rada. U praksi arhivi vrlo često daju na korišćenje originalnu arhivsku građu, jer ista nije mikrofilmovana, ni digitalizovana.

Iako nova zakonska rešenja predstavljaju nesumnjivo veliki korak u razvoju nacionalne arhivistike, oblast stručnog nadzora, kao značajan segment primarne zaštite javne arhivske građe i dokumentarnog materijala nije precizno definisana. Po mišljenju autora, kontradiktornosti i nejasnoće ovog dela zakonskog teksta mogu biti kamen spoticanja razvoju arhivske službe u Srbiji u narednom periodu.

Novim Predlogom zakona, tačnije članom 4. jasno su utvrđene i taksativno navedene obaveze stvaralaca i imalaca javne arhivske građe i dokumentarnog materijala. Između ostalog predviđeno je da stvaraoci moraju da postupaju u skladu sa merama i rokovima, koje nadležni arhiv utvrdi rešenjem. Međutim, ovaj član zakona je protivrečan članu 35. zakonskog teksta, koji pravo na donošenje rešenja daje samo Državnom Arhivu Srbije, i to samo u slučaju kada registrature ne ispune svoje zakonske obaveze, naložene zapisnikom nadležnog arhiva.

Članom 35. Predloga zakona predviđeno je da ovlašćeno stručno lice u vršenju poslova stručnog nadzora sačinjava zapisnik, u kome predlaže mere i rok za otklanjanje utvrđenih nedostataka. Ovaj član dozvoljava stvaraocu da u roku od 3 dana od prijema zapisnika stavi prigovor na zapisnik. U daljem tekstu se navodi da ovlašćeni predstavnik arhiva ima obavezu kontrole izvršenja predloženih mera zaštite i u slučaju negativnog nalaza, treba da dostavi Državnom arhivu Srbije, odnosno Pokrajinskom arhivu mišljenje, na osnovu koga će ove ustanove zaštite doneti rešenje o naloženim merama zaštite. Žalba na rešenje ne odlaže izvršenje rešenja. Član 35. je u vezi sa članom 73. st. 16. Predloga zakona koji obavezuje Državni arhiv Srbije da kao matični arhiv utvrdi metodologiju vršenja stručnog nadzora, a u članu 73. st. 17. predviđeno je da Državni arhiv Srbije ima obavezu da razmatra izveštaje o stručnom nadzoru na teritoriji Republike Srbije i da nalaže odgovarajuće mere. Dakle, Državni arhiv ima ovlašćenje da donosi rešenja o naloženim merama zaštite. Poslove iz st. 16. i st. 17. navedenog člana obavlja kao poverene.

Arhivi u Srbiji pri obavljanju poslova stručnog nadzora različito postupaju. Neke arhivske ustanove u registraturama sačinjavaju samo zapisnike sa naloženim merama zaštite, a druga grupa arhiva nakon sačinjenog zapisnika kojim se utvrđuje stanje javne arhivske građe i dokumentarnog materijala, donosi rešenje kojim naređuje stvaraocu ispunjenje utvrđenih mera zaštite. Praksa je pokazala da se veći procenat ispunjenih naloga dobija donošenjem rešenja o naloženim merama.

Iz napred izloženog vidi se da su odredbe o stručnom nadzoru sporne ne samo sa aspekta arhivske prakse, već i sa aspekta arhivske teorije. Ako ovlašćenje za donošenje rešenja o naloženim merama ima samo državni arhiv, a ostale ustanove zaštite u ovom delu donose zapisnike, kakav je karakter zapisničkog naloga – deklarativni ili obavezujući? Ukoliko arhivi u procesu zaštite ne mogu da donose rešenja i naređuju izvršenje mera zaštite, onda je njihova delatnost preventivnog karaktera. Kaznene odredbe zakona biće mrtvo slovo na papiru, jer se postupak pred prekršajnim sudom obustavlja ako ustanova zaštite nije donela rešenje o naloženim merama. Sa druge strane posmatrano, Državni arhiv Srbije bi na osnovu ovakvih odredaba zakona znatno proširio obim poslovanja, jer bi donosio rešenja

o naloženim merama za veliki broj registratura, lokalne provenijencije koje nisu izvršile zakonske obaveze zaštite arhivske građe. Kako će se sprovesti zaštita Arhivskog fonda Srbije, ako arhivske ustanove u procesu zaštite nemaju ista ovlašćenja? Da li arhivi uopšte vrše javna ovlašćenja, ako ne mogu donositi rešenja o naloženim merama? Nelogično je da arhivi vrše izlučivanje neoperativne službene dokumentacije stvaralaca ili primo-predaju njihove arhivske građe, ako rešenjem ne mogu izdejstvovati registratursku sredenost dokumentacije, koja je uslov za izvođenje pomenutih stručno-tehničkih mera zaštite.

Sva ova pitanja potvrđuju da odredbe o stručnom nadzoru nisu dobre za klasično kancelarijsko poslovanje i da se ne mogu adekvatno primeniti u postupku primarne zaštite javne arhivske građe i dokumentarnog materijala. Arhivisti Službe zaštite arhivske građe van arhiva u Srbiji, očekuju odgovore na postavljena pitanja, a različita arhivska praksa nameće potrebu standardizacije mera i postupaka stručno-tehničke zaštite.

I pored iznetih teškoća u poslovanju i navedenih nedostataka važeće legislative, kragujevački arhiv je nametnuo stvaraocima sa svog područja delovanja, pozitivnu arhivsku praksu. Blagovremeno dostavljanje prepisa arhivskih knjiga arhivu, sistematsko odabiranje arhivske građe i izlučivanje neoperativne dokumentacije stvaralaca, praćeno adekvatnim listama kategorija, svedoči o dobroj registraturskoj sredenosti tvorca arhivskog fonda. Sve ovo pokazuje da je kvalitetna primarna zaštita, van arhiva uslov uspešne arhivističke obrade, odnosno sekundarne zaštite javne arhivske građe u arhivu.

Zaključak

Aktuelni problemi arhivske službe u Srbiji, analizirani na brojnim stručnim skupovima arhivista u okviru Društva arhivista Srbije, nisu se mogli rešiti postojećim pravnim propisima u ovoj oblasti, kao ni dogovorom između arhivskih stručnjaka i nadležnih ustanova zaštite. Na osnovu procene srpskih arhivista zauzet je opšti stav da bi bilo necelishodno i neracionalno korigovati i dopunjavati pojedine odredbe Zakona o kulturnim dobrima, koje su pozitivno-pravno zastarele i nefunkcionalne.

U uslovima promenjenog društveno-ekonomskog i pravnog sistema i pojave novih informatičkih tehnologija treba doneti nov poseban propis, koji bi sadržavao savremena rešenja aktuelnih problema, implementirao odredbe prava Evropske unije i na sveobuhvatan način regulisao oblast zaštite javne arhivske građe i dokumentarnog materijala.

U cilju bržeg otklanjanja postojećeg *pravnog vakuuma* Radna grupa za izradu Predloga zakona je sačinila njegov nacrt, koji je po održanoj javnoj raspravi, po hitnom postupku dostavljen Narodnoj skupštini RS. Iako predloženi tekst zakona sadrži savremena zakonska rešenja u oblasti zaštite i nesumnjivo predstavlja veliki napredak u razvoju srpske arhivistike (npr. institut Arhivskog fonda Srbije, zaštita

elektronskog dokumenta, institut privatne arhivske građe, nova organizacija arhivske službe i dr.), neke njegove odredbe nisu dovoljno precizne i ne mogu se uspešno primeniti u praksi. Po mišljenju autora, nejasnoće i kontradiktornosti predloženih zakonodavnih rešenja u delu *Stručnog nadzora arhiva* moraju se modifikovati, jer bi u suprotnom znatno produbile postojeće razlike u radu ustanova zaštite u Republici Srbiji i bitno osujetile primenu standardizovanih metoda, na polju primarne zaštite javne arhivske građe i dokumentarnog materijala.

Summary

Current issues in archival services in Serbia, analysed at numerous expert meetings of archivists within the Society of Serbian Archivists, Belgrade, could be resolved neither by existing regulations in this area nor by the agreement between archival experts and institutions responsible for protection.

According to their estimation, Serbian archivists took a general stand assuming that it would be inexpedient and irrational to correct and amend certain provisions of Cultural Property Law (Official Gazette of the Republic of Serbia No. 71/94), which are legally and positively outdated as well as non-functional. In conditions of a modified socio-economic and legal system and the emergence of new types of information technology, a new special legal regulation shall be brought in. This regulation would contain modern resolutions of current issues, implement the provision of the European Union rights and regulate, in a comprehensive way, the area of protection of public archival and documentary materials.

In order to quickly eliminate the existing „legal vacuum” the Working Group drafted the proposal for the Law, which was, after the public discussion, submitted to the National Assembly of the Republic of Serbia under urgent procedure.

On the one hand, the proposed text of the Law contains modern legal resolutions in the area of protection and undoubtedly represents substantial progress in the development of Serbian archival science (The Institute of the Archival Fonds of the Republic of Serbia, protection of electronic records, The Institute of Private Archival Materials, the new organization of archival services, etc) . On the other hand, some provisions of the Law are not sufficiently precise and cannot be successfully implemented in practice.

According to the author, all obscurities and contradictions of the proposed legislative resolutions in the excerpt titled „Expert Supervision of Archives ” shall be modified. Otherwise they would substantially deepen the existing differences in the functioning of protection institutions in the Republic of Serbia. In addition, they would significantly hinder the implementation of standardized methods in the field of primary protection of public archival and documentary materials.

STANJE I ZAŠTITA REGISTRATURNE GRAĐE IMALACA, KOJI SE NALAZE U FAZI STATUSNIH PROMJENA (STEČAJ, LIKVIDACIJA, PRIVATIZACIJA, REORGANIZACIJA)

Abstrakt: *Autor u navodu teksta ima za cilj da analizira uzroke stanja i zaštite arhivske građe i registraturskog materijala kod imalaca koji su u fazi statusnih promjena. Određena saznanja utvrđena su na osnovu stvarnog stanja kod imalaca, koja proističu iz dugogodišnjeg iskustva, rada na terenu i u arhivama. Cilj je da odgovorni imaoци u Republici Makedoniji, zajedno sa Državnim arhivom, budu informisani i animirani kako bi se pronašao odgovarajući način za poboljšanje statusa i zaštitu arhivske građe i registraturskog materijala kod ove vrste imalaca. Rješavanje ovog pitanja traži promjenu svijesti i u načinu shvatanja kod svih nas, kako ne bismo došli u situaciju da država i historija započinju sa nama.*

Ključne riječi: *Ahivska građa, registraturski materijal, stanje i zaštita, stečaj, likvidacija, privatizacija, reorganizacija, pravna regulativa, perspektive.*

Uvod

S promjenama koje su nastale u Republici Makedoniji, sa privatizacijom društvenih preduzeća, promijenio se i vlasnik imovine, a time se promijenilo i stanje zaštite arhivske građe i registraturskog materijala kod imalaca. Statusnim promjenama oni su se privatizirali, reorganizirali, odnosno formirala su se dionička društva, mješovita preduzeća i preduzeća sa učešćem stranog kapitala. Novonastala situacija doprinijela je da dio preduzeća ode u stečaj i likvidaciju. Država više nije imala interes da vodi brigu o dokumentaciji, kao ranije kada je sve bilo državno. U dobrom dijelu zaštita dokumentacije bila je prepuštena pojedincima koji nisu bili zainteresirani za ovu dokumentaciju. Njih je interesiralo isključivo dokumentacija kojom su postali vlasnici imovine i objekata. Takozvana “stara” dokumentacija samo im je zauzimala prostor, te su se trudili da je se po svaku cijenu oslobode, ne birajući sredstva. Kod imalaca koji su bili u stečaju ili likvidaciji, upravnici su bili mišljenja da je jedino vrijedna dokumentacija koja se odnosi na uposlenike, a da preostala nema nikakvu vrijednost.

Neusklađenost propisa i njihovo nestručno tumačenje doveli su do toga da se izgubi svaki trag obimnoj i značajnoj građi, a da za to niko nije odgovarao.

Status i tretman arhivske građe i registraturskog materijala u Republici Makedoniji

Prema Zakonu o arhivskoj građi¹ čuvanje i korištenje arhivske građe je od javnog interesa. Arhivska građa je od posebnog kulturnog i historijskog značaja i kao dobro od općeg interesa posebno se štiti prema propisima o zaštiti kulturnog naslijeđa (čl. 4.). Arhivska građa zajedno sa registraturskim materijalom štite se neovisno od vremena, mjesta i načina njihovog nastanka, vlasništva i evidencije (čl. 3.).

Zakon u članu 6. utvrđuje da arhivska građa i registraturski materijal, nastali u radu državnih organa, javnih preduzeća i jedinica lokalne samouprave, predstavljaju državno vlasništvo Republike Makedonije.

U Glavi III Zakona o pravima i dužnostima imalaca registraturskog materijala i arhivske građe (u čl. 28, 29 i 30.) date su obaveze imalaca. Navešćemo samo neke: vrši i određuje način prijema, pregledanje i raspoređivanje registraturskog materijala; obilježava, datira i vodi osnovnu evidenciju i vrši njegovu administrativnu – tehničku obradu; obezbjeđuje vraćanje na vrijeme okončanih predmeta; klasificira registraturski materijal; donosi i na vrijeme dostavlja arhivu Plan arhivskih oznaka, Listu arhivske građe i Listu registraturskog materijala; daje podatke i informacije o materijalu; dozvoli uvid u stanje materijala; izvještava Arhiv o svim pravnim i faktičkim promjenama; obezbjeđuje uslove čuvanja, poduzima posebne mjere zaštite u ratnim i vanrednim okolnostima; predaje arhivsku građu arhivu. Imalac ima pravo (prema članu 27.) čuvanja i zaštite materijala u izvornom i bezbijednom stanju; korištenje materijala, odnosno građe, stručnu pomoć bez nadoknade u vidu zaštite čuvanja i korištenja.

Prava i i obaveze arhiva dati su u Glavi IV – Nadležnost arhiva (čl. 35. i 36.) da prima i vodi evidenciju arhivske građe; vrši odabir arhivske građe iz registraturskog materijala; sređuje i obrađuje arhivsku građu u arhivu; vodi evidenciju imalaca registraturskog materijala i arhivske građe; sarađuje, vrši razmjenu i ustupa arhivsku građu; daje stručnu pomoć imaocima; čuva, stručno održava i preduzima tehničke i tehnološke mjere zaštite arhivske građe; objavljuje arhivsku građu; naučno-informativna sredstva i druge publikacije; organizuje predavanja, izložbe i druge propagandne oblike kulturno-vaspitne, obrazovne i naučne djelatnosti.

Radi trajnog čuvanja i zaštite arhivske građe, državni organi, preduzeća i druga pravna lica, predaju građu arhivu u izvornom, kompletnom i sređenom stanju, sa popisom i opisom građe u arhivskim kutijama, uz prethodnu provjeru stanja građe i evidencije iste.

1 Član 1a. Zakona o arhivskoj građi ("Sl. novine Republike Makedonije", br. 36/90. i 36/95)

Uslovi koji su doveli do promjene vlasništva imovine društvenih organa

I u prethodnom periodu, u Republici Makedoniji postojale su privredne organizacije koje su dolazile u stečaj i likvidaciju iz niza razloga ekonomske prirode. Ovaj trend je posebno uzeo zamah u periodu od 1970. do 1980. godine, kao i prilikom promjena imovinskih odnosa od 1988. – 1989. godine.

Nastale društveno – političke promjene odrazile su se i na ekonomski i privredni život u zemlji, kao i na društveni (državni) kapital kod privrednih subjekata. Sve to je nametnula privatizacija društvenih preduzeća, odnosno, promjenom vlasništva nad imovinom pojavio se i problem zaštite arhivske građe kod imalaca. Ovaj proces posebno dolazi do izražaja poslije osamostaljenja Republike Makedonije, posebno sa promjenama koje su nastale u političkom sistemu, vlasničkim odnosima, ratnim dejstvima u susjedstvu, ekonomskim blokadama. Svi ovi faktori doveli su privredu do ruba ekonomskog kolapsa.

Stečajni i likvidacioni imaooci

U periodu 1990. – 2010. godina, u mnogim privrednim organizacijama bio je uveden stečajni i likvidacioni postupak, a stim je zaštita arhivske građe postala aktuelna. Na teritoriji Republike Makedonije otvoren je stečajni i likvidacioni postupak u 11.382 organizacije.² Zaštita arhivske građe bila je prepuštena stečajnim i likvidacionim upravicima čija je preokupacija, uz časne izuzetke, bila stavljena na ekonomskom, odnosno, na finansijskom segmentu (podmirivanje obaveza prema povjeriocima i doprinosi prema uposlenima), dok se zaštiti arhivske građe davao sekundarni značaj.

Otvaranje stečajnih postupaka podrazumijeva da su organizacije poslije uspješne reorganizacije i utvrđivanja novih programa rada produžile sa radom pod istim imenom ili pod imenom pravnog sljednika. Nažalost, skoro da i ne pamtimo da je neka organizacija u kojoj je otvoren stečajni postupak u Republici Makedoniji, nastavila da radi pod istim ili drugim imenom.

Odabiranje i evidentiranje arhivske građe, odnosno, obaveza predaje arhivske građe nadležnom Državnom arhivu i njegovim odjeljenjima, bili su ostavljeni na margini aktivnosti stečajnih i likvidacionih upravnika. Za ovakvo nesigurno stanje, između ostalog, izdvojili bismo sljedeće segmente: nepostojanje koordinacije između nadležnog suda, Državnog arhiva i stečajnog upravnika, u smislu blagovremenog informisanja o početku stečajnog postupka u određenoj organizaciji; česte promjene stečajnih i likvidacionih upravnika u okviru jedne organizacije; davanje više stečajnih i likvidacionih organizacija jednom stečajnom – odnosno likvidacionom upravniku, bez prethodnog završavanja istih; kao i dozvoljavanje stečajnim i likvidacionim upravicima da po okončanju stečajnog i likvidacionog postupka da ne predaju arhivsku građu Državnom arhivu i njegovim odjeljenjima. Ovim načinom, često

² Prema podacima dobivenih od Centralnog registra RM.

puta, Državni arhiv je doveden pred svršen čin. Ovo je, svakako, između ostalog, rezultat činjenice što su obaveze stečajnog i likvidacionog upravnika oko predaje arhivske građe nadležnom Arhivu neprecizne i nedorečene.

Ova problematika, o načinu i toku postupka predaje arhivske građe po okončanju stečajnog postupka, nije konkretno razrađena u zakonskim odredbama i starim propisima.³ U Zakonu o stečaju iz 1997. godine ova problematika je tretirana samo u nekoliko rečenica i to u čl. 26. gdje se o dužnostima stečajnog upravnika u tački 12. kaže: *Stečajni upravitelj je obavezan posebno da izvrši ažuriranje poslova oko odabira i evidentiranja arhivske građe i njene predaje nadležnom arhivu.*

Nažalost, sve to je dovelo do uništenja i nestanka dijela dokumentacije koju je trebalo predati Arhivu. Od mnogih stečajnih organizacija, u kojima je završen stečajni postupak dokumentacija nije predana u Arhiv i tako se istoj gubi svaki trag.

Sa druge strane u novom Zakonu o stečaju⁴ u Glavi V okončanje stečajnog postupka – Rješenje o okončanju stečajnog postupka u čl. 200 stav 5 tačka 2 kaže se: *da sredi arhivsku građu u skladu sa Zakonom o arhivskoj građi u izvornom, kompletno sređenom stanju sa popisom i opisom, kao i registraturni materijal sa dužim rokovima čuvanja, platne liste, EVT – 2 kartoni, obrasci M – 4 i prijave i objave uposlenika da preda Državnom arhivu Republike Makedonije.* Da bi podatak bio opširniji u istom članu stav 7 kaže se *stečajni sudija neće odobriti stečajnom upravitelju naknadu ukoliko ne izvrši obaveze iz stava (5) ovog član.*

Činjenica je da veliki broj okončanih stečajnih postupaka nije predao arhivsku građu Arhivu, a ono što je pradata nije arhivska građa nego u najvećoj mjeri samo registraturni materijal sa dužim rokovima čuvanja i to samo određeni dokumenti ili kartoni o plaćama i dosijea zaposlenika, ili obrasci M – 4 sa kartonima i ponešto platnih listi.

Ne treba zaboraviti činjenicu da je, radi niza okolnosti, Arhiv posljednja nada za veliki broj uposlenika u stečajevima koji preko ove arhivske građe i registraturnog materijala, ostvaruju i dokazuju svoja prava iz oblasti penzijsko – invalidskog i socijalno – zdravstvenog osiguranja. Ovakvim velikim prilivom registraturnog materijala sa produženim rokovima čuvanja Arhiv se od naučno – istraživačke i kulturne institucije pretvorio u “servis” građana za ostvarenje njihovih potreba iz radnog odnosa. Samo po ovom osnovu godišnje Arhiv uslužuje po nekoliko hiljada pravnih i fizičkih lica.

Među drugim organizacijama u kojima se više godina vodi stečajni postupak, a gdje je prisutan problem sa zaštitom arhivske građe, spadaju i nekadašnji giganti u makedonskoj privredi: “Hemteks”, “Kuprom”, “Staklara”, “Fakom”, “Mljekara”, “Jugosirovina”, “Naše dijete”, “Magro”, “Slavija”, “Zem promet”, “Centro – promet”, “Kožara”, “Goce Delčev”, “Gazela”, FAS “11 Oktobar”, GP “Mavrovo”, GP “Pelagonija”, “Treska mebel”, “Tipo”, dijelovi MZT Skopje i drugi.

3 Zakon o prisilnom poravnanju, stečaju i likvidaciji, (“Sl. list SFRJ” br. 84/89.), i Zakon o stečaju (“Sl. vjesnik RM,” br. 55/97.).

4 “Službeni vjesnik R. Makedonije,” br. 34/2006, 126/2006, 84/2007, i 47/2001).

U periodu od 1990. – 2011. godine u Državnom arhivu Republike Makedonije i njegovim odjeljenjima (Bitolj, Veles, Kumanovo, Ohrid, Prilep, Skoplje, Strumica, Tetovo i Štip), preuzeta su 383 arhivska fonda od stečajnih i likvidacionih organizacija. Ova dokumentacija odnosi se na period od 1944. – 2011. godine a sastoji se od 3.116 knjiga, 11.755 arhivskih kutija, 2.500 geoloških karata, 216 fascikli, 130 poveza i 129 registratora.⁵

U najvećem broju, ova dokumentacija se odnosi za dokumente iz radnih odnosa (dosijea uposlenih, kartoni o ličnom dohotku, obrasci M – 4 i platne liste).

Od ovih fondova, kao karakterističan primjer, izdvojili bismo dokumentaciju Geološkog zavoda Republike Makedonije za period 1944. – 2007. godine, u količini od 1.300 arhivskih kutija i 2.500 geoloških karata sa različitim izvještajima za regionalna geološka geoelektrična ispitivanja, završni geološki elaborati, geološke i geohemijske karte, katalozi eksponata, skice i pregledne karte, obračuni rudnih rezervi i dr.

Privatizovani i reorganizovani imaoci

Paralelno sa problemom oko statusa i zaštite arhivske građe kod stečajnih i likvidacionih organizacija javlja se i problem kod privatizovanih i reorganizovanih (transformisanih) organizacija.

Proces privatizacije u Republici Makedoniji započeo je još u okvirima bivše Jugoslavije donošenjem Zakona o društvenoj imovini.⁶ Društvena preduzeća sa društvenim kapitalom na osnovu tzv. internih dionica transformisala su se u preduzeća sa mješovitom svojinom, odnosno u dioničarska društva. Sa ovim procesom, paralelno je tekao proces stvaranja privatnih malih i srednjih preduzeća. Zavisno od veličine preduzeća (broj uposlenika i godišnji prihodi) vršila se transformacija preduzeća sa društvenom imovinom na mala, srednja i velika preduzeća.

Zakonom o privatizaciji i Zakonom o dionicama promijenilo se vlasništvo preduzeća kao i unutrašnja organizaciona struktura. Pojavila su se mješovita preduzeća i preduzeća sa učešćem stranog kapitala.

Privatizacijom društvene imovine, obezbjeđivanje adekvatnog prostora za smještaj, sređivanje i vođenje propisanih evidencija, nije se provodilo u okvirima propisa. Dokumentacija je smještena u neadekvatne prostorije, najčešće u podrumске i tavanske prostorije, garaže, hodnike i magacine. Uposleni u arhivama nisu bili stručno obučeni, niti osposobljeni za rad, niti je njihov trud bio adekvatno vrednovan. Ima puno primjera gdje su radili u arhivama po kazni ili im je arhiva bila usputna stanica za neko drugo radno mjesto. U najvećem broju uposleni na takvim mjestima su sa srednjom stručnom spremom, skoro da i nema uposlenih sa visokim obrazovanjem.

5 Ovi podaci su preuzeti iz godišnjih izvještaja o radu, Arhivskih fondova i zbirki u RM 1994. i 2006. g. i usmene informacije od rukovodilaca Sektora i Odjeljenja

6 “Sl.list SFRJ,” br. 46/90.

U prethodnom periodu u nekim organizacijama su postojale posebne službe – centri za evidenciju i zaštitu arhivske građe (kao na pr. Rudnici i željezara, “MZT” Skoplje, “Rade Končar” i dr.) koji su nestali sa transformacijom, odnosno smanjio se broj uposlenih. Promjenom društvenog vlasništva formirala su se nova društva, čime je nastalo više pravnih subjektata u okvirima ranijih organizacija. Kod novoformiranih pravnih subjektata pojavio se problem tretmana ranije zajedničke arhive.

Ovisno od podjele društvenog kapitala, odnosno od toga koji pravni subjekt je naslijedio zajedničku arhivu. Ista je smještena u jednu ili više prostorija, a radi izvjesnih ekonomskih pojedinačnih interesa postoji različit tretman po ovom pitanju, tako da je logičan zaključak da će spomenuta “zajednička arhiva” dobiti neizvjesnu sudbinu. Na to navodi činjenica da novi vlasnici, često puta iz ličnih ekonomskih interesa, nisu zainteresirani da zaštite dokumentaciju – arhivsku građu iz prethodnog perioda, zato što se njihov interes svodi na dokumentaciju koja je nastala njihovim dolaskom i preuzimanjem objekta.

Zakon o arhivskoj građi⁷ je jasan i decidan. U članu 14 spomenutog Zakona kaže se: *Kada državni organ, javna služba, javno preduzeće i jedinica lokalne samouprave prestane sa radom, njihov registraturski materijal u sređenom stanju i poslije okončanog odabira arhivske građe predaje se državnom organu, javnoj službi, javnom preduzeću i jedinici lokalne samouprave koji preuzimaju njihova prava i obaveze.*

Od pravnog nasljednika treba tražiti da se naslijeđena arhiva dovede u sređeno stanje. Također, treba da istaknemo tretman zaštite arhivske građe u osnovnim organizacijama gdje je strani kapital dominantan u upravljačkom paketu dionica. Tu se često puta ne poštuje pravna regulativa Republike Makedonije koja tretira ovu problematiku.

Paralelno sa preuzimanjem dokumentacije stečajnih i likvidiranih organizacija u Državni arhiv Republike Makedonije i njegova odjeljenja preuzimana je također dokumentacija od društveno – političkih organizacija koje su, tako reći, prestale sa radom (Savez komunista, Socijalistički savez radnog naroda Makedonije, Savez socijalističke omladine Makedonije, sindikati, SIZ – ovi, sekretarijati, savjeti, komiteti, zavodi, komisije, kao i Zavod platnog prometa, Osnovni sud udruženog rada, Društveni pravobranilac samoupravljanja, Centar za idejno teoretske poslove i marksističko obrazovanje i dr.). Po ovom osnovu preuzeto je 299 fondova sa ukupnom količinom od 1.386 knjiga, 1.390 arhivskih kutija i 274 fascikle.

Karakterističan je fond Agencije RM o transformaciji preduzeća sa društvenom imovinom gdje ima podataka za 2.852 preduzeća. Ova dokumentacija je smještena u 4.684 registratora, 156 fascikli, i 112 skica i podijeljena je na nekoliko grupa:

- Mišljenja i rješenja: mišljenja o transformaciji i rješenje od Vlade RM, razni programi i izvještaji;

7 “Sl.novine SRM” br. 36/90. i “Sl.novine RM” br. 36/95.

- Ugovori o realizaciji, odluke o transformaciji, potvrde od Agencije o stepenu privatizacije, o primljenim sredstvima za kupovinu dionica, spiskovi uposlenih;
- Odluke Vlade o transformaciji;
- Programi o realizaciji transformacije;
- Procjena: vrijednosti, odluke o osnivanju, posjedovni listovi, bilanci stanja;
- Sudske registracije: sudska dokumentacija;
- Dokaz o vlasništvu (druga dokumenta): pregled nepokretne imovine, stepen privatizacije, ugovor o privatizaciji, lokacija sa odobrenjem za gradnju, izgradnja – kupoprodaja poslovnih prostora, koeficijent učešća dionica sa društvenim kapitalom, spisak dioničara kao i pregled strukture, spisak ponuđača, dostava i potvrde o uplati, potvrde o prioritetnim dionicama, obične dionice i uplaćene dionice.

Državni arhiv Republike Makedonije i uposleni u Sektoru za inspekcijski nadzor i zaštitu arhivske građe kod imalaca uložili su veliki napor kako bi preuzeli ovu dokumentaciju i adekvatno je zaštitili. Ostaje prisutna dilema da li smo bili dovoljno uporni, prisutni i uticajni, dovoljno stručni, pripremljeni, te kada ćemo konačno imati dovoljno prostora da preuzmemo i zaštitimo ostalu dokumentaciju. Istina je da veći dio preuzete dokumentacije nije arhivska građa, nego registraturski materijal. Na žalost, još uvijek nismo našli rješenje za registraturski materijal čiji rok čuvanja nije istekao, a nalazi se kod stečajnih i likvidacionih upravnika i nakon okončanja postupka, iz razloga što Arhiv ne može da izda saglasnost za njegovo uništenje, a ne može ni da ga preuzme.

Kod privatizovanih i reorganizovanih preduzeća, novi vlasnici nisu zainteresirani za staru dokumentaciju koja je nastala prije njihovog dolaska i po pravilu žele u cjelosti da je predaju nadležnom arhivu ili prijete da će je baciti. Njihov negativan pristup, kao i nedovoljna stručna obučenos, pripremljenost uposlenih u arhivama kod imalaca ili nemotiviranost za rad imat će dalekosežne negativne posljedice nad stanjem i zaštitom dokumentacije. Status i tretman uposlenih u arhivama kod imalaca ostao je nepromijenjen. Ostao je i dalje nedovoljno cijenjen i vrednovan. Isto tako postoje određene nedorečenosti i neodgovarajuća regulativa (Zakon o stečaju, Zakon o poreznoj politici, protokoli sudova i dr.) gdje je pristup i vrednovanje istih dokumentata različit. Sve ovo ide u prilog potrebi za donošenje nove pravne regulative (već je urađen Zakon o arhivskom materijalu) kojim treba da se razriješe određene dileme, da se razgraniči šta je javni arhivski i registraturski materijal, a šta je privatni arhivski i registraturski materijal, koja će organizacija biti i zašto nadležna, da se oforme centri za dokumentaciju i sl.

Ovaj tekst nema za cilj da analizira uzroke koji su doveli do ovakvog stanja. Cilj je da odgovorni imao ci budu animirani i zajedničkim naporima iznađemo odgovarajuća rješenja kako bi se poboljšao status i zaštita arhivske građe i registraturskog materijala kod imalaca koji su u fazi statusnih promjena. U tom

pravcu od gore navedenoga nameću se određene preporuke za koje mislimo da idu u prilog ka poboljšanju ovog stanja. A to su:

- Da uposleni iz ovog Sektora budu na vrijeme informisani o imalcima koji su u stečaju ili likvidaciji,
- Veća prisutnost i aktivnost inspekcije i stručne službe Državnog arhiva RM i njegovih odjeljenja kod onih imalaca koji su u fazi statusnih promjena,
- Da nadležni organi (Arhiv, Sud, Stečajni savjet i stečajni upravnik) nađu zajedničko rješenje o zaštiti arhivske građe i registraturskog materijala kod imalaca u stečaju i likvidaciji,
- Da se stečajni i likvidacioni upravnici ne razrješavaju od strane stečajnih sudija u osnovnim sudovima, sve dok ne dostave zapisnik o izvršenoj primopredaji arhivske građe u nadležni arhiv (do donošenja nove pravne regulative),
- Da se donesu odgovarajući zakonski i podzakonski propisi u kojim će se prevazići određene dileme u odnosu prema javnoj i privatnoj arhivskoj građi, registraturskom materijalu, određenim pravima, dužnostima i nadležnostima u kojima bi se definirali, a sve u funkciji poboljšanje stanja dokumentacije kod imalaca.

Zaključak

Iako iz dobre namjere, ideja da se u Arhiv preuzima i registraturski materijal sa dužim rokovima čuvanja (dosijea uposlenih, platne liste, EVT – 2 kartoni, obrazac M – 4), s ciljem da uposlenici iz stečajeva i likvidacija, kao i iz privatiziranih i reorganizovanih organizacija ostvare svoja prava iz radnog odnosa, pokazalo se kao loša ideja.

Sa željom da pomogne, u početku je Arhiv postepeno preuzeo ingerencije Fonda za penzijsko – invalidsko i Fonda za socijalno i zdravstveno osiguranje i došao je u situaciju da bude servis građana za ostvarivanje njihovih prava. Arhiv je ostao kao posljednja nada za hiljade otpuštenih uposlenika. Institucije koje su bile nadležne za rješavanje ovog problema, sada sve stranke koje traže da ostvare neko pravo, neovisno od toga da li organizacija postoji ili ne, iz navike upućuju ih u Arhiv. Neovisno što je dobar dio depoa napunjen ovom vrstom dokumenata činjenica je da su isti zaštićeni i da su u funkciji.

Nažalost, česte su pojave kada se dokumentaciji od mnogih imalaca (koja nije preuzeta) gubi svaki trag, kao da nije postojala. Bačena i uništena ili leži u nepristupačnim prostorijama i objektima zaboravljena od svih. Dugi postupci stečajeva i likvidacija, česte promjene stečajnih i likvidacionih upravnika, okončanje stečajeva i likvidacionih postupaka bez predaje arhivske građe nadležnom arhivu, nesređenost i neaktuelnost starih arhiva kod privatiziranih i reorganiziranih

organizacija, nedorečenost i neadekvatna pravna regulativa, doveli su do uništenja i nestanka ove dokumentacije. U prilog gore iznesenom stoji činjenica da u većem broju arhiva kod ove vrste imalaca uposlenici su sa neadekvatnom stručnom naobrazbom. Nedovoljna stručna pripremljenost, bez adekvatne edukacije i obuke, neodržavanje odgovarajućih seminara, simpozija, savjetovanja kao i nedostatak adekvatnog prostora za preuzimanje odgovarajuće dokumentacije u arhivama doprinose još više da ovaj problem eskalira.

Radi što bržeg rješavanja postojećeg problema treba hitno da se donese nova pravna regulativa (zakonski i podzakonski propisi) koji će decidno definisati koji je interes i o čemu će se brinuti država. Isto tako, kakve bi bile nadležnosti Arhiva, a ko će biti odgovoran za privatni arhivski i registraturski materijal. U ovu aktivnost svakako trebaju biti uključeni i drugi relevantni faktori s ciljem da se očuva i zaštititi ono što je ostalo od ove dokumentacije.

Summary

With the good intentions, the idea that in the Archives that takes registry material with longer periods of storage (files of employees, payroll, EVT - 2 records, the form M - 4), in order that employees of bankruptcies and liquidations, as well as privatized and organizations exercise their employment rights, proved to be a bad idea.

With a desire to help in the beginning of the archive is gradually taken over jurisdiction of the Pension - Disability Fund for social and health insurance and came into a situation to serve citizens for exercising their rights. Archive has remained as the last hope for thousands of laid-off employees. The institutions that were responsible for solving this problem, now all the parties who seek to exercise a right, regardless of whether the organization exists or not, the habit of pointing them in the archive. Notwithstanding the good part depots filled with this kind of documents the fact that they are protected and that they are operational.

Unfortunately, the frequent occurrence when the documentation of the many holders (not taken), without a trace, as if it never existed. Dumped and destroyed or lying in inaccessible areas and objects forgotten by all. How long bankruptcies and liquidations, frequent changes in the bankruptcy trustee and liquidation, termination of bankruptcies and liquidation procedures without having to hand over archives to the competent archives, the unclear and the absence of actuality "old archives" with privatized and reorganized companies, incompleteness, and inadequate legal framework, have led to the destruction and the disappearance of this documentation. In support of the above the above is the fact that in most of the archives of these types of holders are employees with inadequate professional education. Lack of preparedness expert, possessing adequate education and training, failure to maintain

adequate seminars, symposiums, conferences as well as possessing adequate space to take the appropriate dokumentation to the archives contribute even more to this escalating problem.

For the rapid resolution of existing problems we urgently need to adopt new legal regulations (laws and secondary legislation) which will clearly define who is interested and what will be taken care of by the state. Also, what would be the responsibility of archives, and who will be responsible for private archival material. In this activity other relevant factors should definitely be involved in order to preserve and protect what is left of this documentation.

PRIVATIZACIJA JAVNIH EKONOMSKIH SUBJEKATA I NJEN UTICAJ NA KONZERVACIJU I ZAŠTITU ARHIVSKE GRADE

Abstrakt: *Početak devedesetih godina prošlog stoljeća, u Italiji, država da bi spasila javni bilans, počinje napuštati tradicionalni sistem direktnih ulaganja, privatizujući preduzeća, javne ustanove i cijele sektore uprave. Politika privatizacije ima posljedice na pravno stanje arhivske građe, koja se u prvom momentu nalazi podložna duplom režimu, javnom za dio nastao u ranijem periodu i privatnom za period koji slijedi.*

Ključne riječi: *Privatizacija, javni subjekti, arhive, zaštita, Arhivska uprava, Državni arhivi, Arhivsko nadzorništvo, historija duhana, Državni monopol.*

Proces privatizacije u Italiji (1990.-2005.)

U Italiji se postavio, već od početka 20. stoljeća, jedan tradicionalan uticaj države na ekonomiju, kao direktni proizvođač dobara i usluga, ali i putem povjeravanja cijelih sektora specijalnim ili samostalnim (neovisnim) preduzećima¹ koje je vodilo neko ministarstvo ili neki javni subjekt, bez pravnih ovlasti, ali sa posjedovanjem samostalnosti u organizovanju i pravom upravljanja dohodcima proizašlim iz vlastite aktivnosti. Mnogi će se sjetiti Neovisne uprave državnog monopola (AAMS), osnovane 1927. godine kao organ Ministarstva ekonomije i finansija sa zadatkom da obavlja “usluge monopola državne proizvodnje, uvoza i prodaje soli i duhana i proizvodnje i prodaje kinina (hemijski proizvod koji se koristi protiv malarije)”, Samostalno preduzeće državnih željeznica, osnovano 1945. godine i vođeno od strane Ministarstva za transporte, Samostalno preduzeće državnih cesta (AASS), osnovano 1946. godine, a koje je 1961. godine postalo Nacionalno samostalno preduzeće cesta (ANAS), koje vodi Ministarstvo za javne radove.

Na ovaj način se od tridesetih godina pridružuje, na osnovu inicijative ekonomiste Alberta Beneducea (Alberto Beneduce) direktno učešće Države u kontroli kapitala preduzeća, upravljanjem putem javnih subjekata, kao pravnih javnih subjekata uz široku samostalnost, podložni neznatnim formalnim kontrolama i vezanim za politiku i stranke. U periodu fašizma imamo primjere kao Institut

1 M. COMEI, *Privatizacija javnih ekonomskih subjekata između finansijske krize i novi internacionalni kontekst (1980.-1995.)*, *Reforme u toku... Javni arhivi i arhive preduzeća između transformacije, privatizacije i fuzije*, D. PORCARO MASSAFRA, M. MESSINA, G. TATÒ, Bari 2006, str. 35-45.

italijanskog namještaja (IMI), osnovan 1931. godine i Institut za industrijsku rekonstrukciju (IRI), osnovan 1933. godine, ali trend se nastavlja i u periodu republike, nakon 1948. godine, što potvrđuju, između ostalih, Državna ustanova hidrokarburanata (ENI), osnovan 1953. godine, Državna ustanova elektro-enregije (ENEL), osnovana 1962. godine². Vođenje ustanova i preduzeća u posjedu države je 1956. godine povjereno Ministarstvu državnog učešća, koje je ukinuto 23.6.1993. godine Zakonom br. 202, nakon opozvanog referenduma.

Uloga države u ekonomiji Italije je imala veće učešće u odnosu na vodeće evropske zemlje, pa osamdesetih godina, uoči procesa privatizacije, osim rijetkih izuzetaka sve *utilities* su javnog karaktera. Upravo tih godina se nagovještava kriza organizacionog modela preduzeće - organ (ili samostalno preduzeće), što svjedoči transformacija javnih ekonomskih subjekata kao što su Preduzeće državnih željeznica sa Zakonom br. 210, od 17.5.1985. godine, Uprava pošte i telekomunikacija sa Dekretom br. 390, od 30.9.1993. godine, preobraženim u Zakon br. 71, od 29.1.1994., ANAS u Nacionalnu ustanovu za ceste (ENAS) sa Dekretom br. 143, od 26.2.1994. godine.

Krajem osamdesetih godina već je ušao u krizu i model državnog učešća preko ekonomskih javnih subjekata i sezona privatizacije je započela upravo sa reformom instituta za kreditiranje sa tzv. "zakonom Amato" (Zakon br. 218, od 30.6.1990.), koji nalazi u akcionarskom društvu najbolji organizacioni model za javno preduzeće. Na početku slijedeće decenije, završava tzv. period "*Prije Republike*" i poklapa se sa periodom ekonomske krize i reakcije na političku korupciju proizašle iz istrage poznate pod nazivom "*Mani pulite*" (čiste ruke). Povećanje deficita bilansa, privremeni izlazak lire iz Monetarnog evropskog sistema 1992. godine i žurba da se spase državni računi, što je uslov da se ponovo uđe među evropske zemlje pripadnice "*euro zone*", doprinose u određivanju prelaska imovine pravnih subjekata i preduzeća u ruke privatnih lica, kao jedno od rješenja u spašavanju državne ekonomije, uz koju se pridružuje i prodaja nepokretnih dobara u državnom vlasništvu.

Podsticaj procesu privatizacije došao je također, i od strane Evropske unije. Ugovor iz Maastricht (1992.), postavljen od Evropske unije, naglasio je da je nekompatibilno sa zajedničkim tržištem ako država pomaže preduzećima i proizvodnji, kada isti utiču na razmjenu između država članica na način da lažiraju konkurenciju (čl. 92.). Ugovor je predstavljao podsticaj uređenju intervencija države u ekonomiji. Naredne godine, tadašnji ministar vanjskih poslova, Beniamino Andreatta, potpisuje protokol koji obavezuje italijansku vladu da smanji zaduženja javnih preduzeća do "fiziološkog nivoa, tj., nivoa prihvatljivog za privatnog investitora koji djeluje u uslovima ekonomije tržišta" do kraja 1996. godine. Ugovor također, zabranjuje, jer može izmijeniti konkurenciju, da Država u ulozi jedinog partnera daje garancije na zaduženja kontrolisanih privrednih društava na 100 % iznosa. Italijanskoj državi je na ovaj način postavljena cesija udjela kapitala u javnim preduzećima³.

2 C. GHISALBERTI, *Lo Stato*, in *Riforme in corsa...*, cit., pp. 27-33.

3 *Libro bianco sulle privatizzazioni*, a cura del Ministero del tesoro, del bilancio e della programmazione economica, Roma 2001.

Država na ovaj način pokreće progresivno napuštanje uloge direktnog proizvođača, počevši od sektora manufakture i finansija, sa ciljem poboljšanja efikasnosti i smanjenja troškova rukovođenja.⁴ Napuštanje je realizovano kako putem privatizacije ekonomskih okvira povjerenih direktnom državnom rukovođenju, tako i putem privatizacije ekonomskih javnih pravnih subjekata. U hitnoj situaciji krize, proces pokrenut od vlada, radi različitog političkog odvajanja i različitih subjekata i brzog smjenjivanja, ne slijedi jedan pravi plan. Ipak, je moguće odvojiti prvu fazu tzv. *cold privatization*, koja se sastoji od transformacije javnih preduzeća u akcionarska društva u vlasništvu države, od naredne “calda” (vruće) faze, prodaje na tržištu namještaja akcionarskog kapitala u javnom vlasništvu.

Inicijativa prelazi 1992. godine od javnih pravnih subjekata u centralnu političku moć. Sve do tada *zakon Amato* je predviđao transformaciju kreditorskih ustanova u akcionarsko društvo, dozvoljavajući cesiju manjinskih kvota privatnom vlasništvu. U kreditorskom sektoru nestanak ekonomskih javnih subjekata zavisio je, barem formalno, od slobodne odluke pojedinih kreditorskih instituta⁵. Iste godine ministar trezora, Guido Carli, imenuje parlamentarnu komisiju sa ciljem spašavanja javnih finansija, proširenja nacionalnog akcionarskog tržišta, privlačenja vanjskog kapitala i poboljšanja, smještavajući u konkurentski režim, efikasnost javnih preduzeća.

“*Program reorganizovanja IRI, ENI, ENEL, IMI, BNL i INA*” je prihvaćen od Savjeta ministara 30.11.1992. godine: država bi zadržala 51% kvota društva, a privatizacije bi započele od konkurentskih preduzeća poželjnih na tržištu, dok za preduzeća u teškim finansijskim uslovima prvo je bilo predviđeno *ozdravljenje*. U ovoj prvoj fazi formalnih ili “nesklonih” privatizacija država se odrekla dijela vlastitih aktivnosti, na osnovu kojih je održavala jedan oblik kontrole putem mogućnosti imenovanja nekih članova upravnih odbora i izvršavanja od strane istih mogućnosti davanja veta na određene argumente.

Čiampijeva (Ciampi) vlada (1993.-1994.), koja 1993. godine naslijeđuje Amatovu (Amato) vladu, nastavlja istim putem i sa Zakonom br. 474, od 30.7.1994. godine, tzv. *Zakonom privatizacije*, definira tehnike prodaje (dozvoljene su javne ponude i privatni pregovori), postavljaajući obaveze na cesije učešća i određuje pravo prvenstva u korist države. Za aktivna preduzeća u sektorima odbrane, transporta, telekomunikacija, energije i javnih usluga predviđena je *golden share*, jedna privilegovana kvota učešća koja garantuje Ministarstvu trezora imenovanje barem jednog upravnika i jednog člana sindikalnog vijeća, osiguravajući istima moć veta na operacije fuzije, dijeljenja, promjena društvenog predmeta. Za aktivna društva nabrojanih sektora, kojima se pridružuju osiguravajuće i bankarske kompanije, može biti uveden jedan limit akcionarskog posjedovanja od 5%.

Prva Prodijska vlada (1996.-1998.) slijedi nastavak programa privatizacije sa glavnim ciljem pristupanja euru sa prvom grupom država članica Evropske

4 E. BARUCCI-F. PIEROBON, *Le privatizzazioni in Italia*, Roma 2007., pp. 144.

5 M. CLARICH, *Privatizzazioni e trasformazioni in atto nell'amministrazione italiana*, in “Studi e note di economia”, n. 1/1996., pp. 21-42.

unije. Debata se pomjera na neophodnost nastavka liberalizacije, preliminarnih privatizacija, u sektorima kao što su telekomunikacije i isporuka energije. Nakon 1994. godine Italija je predmet jedne procedure prekršaja od strane Evropske unije na prirodu *golden share*, koja je time bila ograničena i uređena sa tri zakonodavne intervencije (Zakon br. 488, od 23.12.1999.; Zakon br. 350, od 24.12.2003., tzv. “*Finansijski zakon za 2004*” i Zakon br. 266, od 23.12.2005, tzv. “*Finansijski zakon za 2006*”).

Proces privatizacije nastavlja suzdržanim ritmom do kraja devedesetih godina prošlog stoljeća, kada zakonodavni Dekret br. 300, od 30.7.1999. godine osniva, za rukovođenje funkcijama koje su vršili zavodi za prihode, carine, teritoriju i one vezne funkcije koje su vršili drugi uredi ministarstva, četiri poreske agencije: Agenciju za prihode, Agenciju za carine, Agenciju za teritoriju i Agenciju za državno dobro. Agencijama su prebačene pravne ovlasti, moći i nadležnosti.

U nastavku su nabrojani glavni normativni akti koji su označili proces privatizacije od 1990. do 2005.⁶:

Zakon br. 218, 30.7.1990., tzv. “ <i>Zakon Amato</i> ”	<i>Odredbe za oblast prestrukturiranje i integraciju imovine kreditorskih instituta sa javnim pravom.</i> Zakon nalaže transformaciju kreditorskih subjekata u akcionarskom društvu koje radi u kreditnom sektoru.
Zakonodavni Dekret br. 356, od 20.11.1990.	<i>Odredbe za oblast prestrukturiranja i uređivanja kreditorskih grupa.</i> Primjena zakona nalaže transformaciju javnih banki u akcionarska društva i cesiju manjinskih i privatnih kvota.
Zakonodavni Dekret br. 386, od 5.12.1991., preobražen u Zakon br. 35, od 29.1.1992.	<i>Transformacija javnih ekonomskih subjekata, otpuštanje državnog učešća i otuđenje imovinskih dobara podložnih ekonomskom rukovođenju.</i> Predviđanje mogućnosti transformiranja subjekata za vođenje državnog učešća, drugih javnih ekonomskih subjekata i samostalnih državnih preduzeća u akcionarska društva i cesije učešća privatnim licima, putem odobrenja od strane Savjeta ministara.
Zakonodavni Dekret br. 333, od 11.7.1992., preobražen u Zakon br. 359 od 8.8.1992.	<i>Hitne mjere za spašavanje javnih finansija.</i> Transformacija subjekata za rukovođenje (IRI, ENI, INA, ENEL) u akcionarska društva, čije akcije su dodijeljene Ministarstvu trezora.

⁶ Cfr. BARUCCI-F. PIEROBON, *Le privatizzazioni*, cit., p. 39.

Zakonodavni Dekret br. 340, od 18.7.1992.	<i>Suspenzija Ustanove za učešće i finansiranje zanatske industrije – EFIM.</i>
Rješenje Savjeta ministara od 30.12.1992.	Prihvatanje programa preuređenja predstavljenog od ministra trezora; privatizacija subjekata: Credito italiano, INA, SME.
Rješenje CIPE od 30.12.1992.	<i>Direktive koje sadrže načine i procedure cesije učešća Države u akcionarskim društvima proizašlim iz transformacije javnih ekonomskih subjekata i samostalnih preduzeća.</i> Definisanje procedure privatizacija, putem javnih ponuda prodaje, javnih licitacija i privatnih pregovora.
Direktiva predsjednika Savjeta ministara od 30.6.1993.	Pokretanje privatizacije subjekata: ENEL, INA, Comit, Credit, IMI, STET, AGIP.
Zakon br. 432, od 27.10.1993.	<i>Osnivanje Fonda za amortizaciju vrijednosnih papira Države.</i> Fondu su dodijeljeni dohodci od otpuštanja.
Zakon br. 474, od 30.7. 1994.	<i>Norme za ubrzavanje procedura otpuštanja učešća Države i javnih subjekata u akcionarska društva.</i> Tzv. Zakon o privatizacijama. Tehnike dozvoljenih prodaja su javna ponuda i privatni pregovor; predviđene su obaveze za cesiju učešća i pravo prvenstva i prednosti Države.
Direktiva Ministarstva trezora od novembra 1994.	Razvrstavanje aktivnosti bankovnih fondova, u roku od pet godina, i cesija kontrole dodijeljenih banaka.
Zakon br. 481. Od 14.11.1995.	<i>Norme za konkurenciju i regulisanje usluga javne koristi.</i> <i>Osnivanje Organa za regulisanje službi javne koristi.</i> Definisanje općih principa za osnivanje neovisnih organa uređenosti; osnivanje Organa za električnu energiju i gas i Organa za telekomunikacije.

Zakonodavni Dekret br. 58, od 24.2.1998.	<i>Jedinstveni tekst određivanja materije finansijske intermedijacije.</i>
Zakonodavni Dekret br. 300, od 30.7.1999.	<i>Reforma organizacije Vlade, prema normi čl. 11, Zakona br. 59, od 15.3.1997.</i> Osnivanje četiri poreske agencije.
Zakon br. 488, od 23.12.1999.	<i>Odredbe za formiranje godišnjeg i višegodišnjeg bilansa Države (Finansijski zakon 2000).</i> Ograničenja za izvođenje <i>golden share</i> .
Zakon br. 350, od 24.12. 2003.	<i>Odredbe za formiranje godišnjeg i višegodišnjeg bilansa Države (Finansijski zakon 2004).</i> Dodatno definisanje izvođenja <i>golden share</i> .
Zakon br. 266, od 23.12.2005.	<i>Odredbe za formiranje godišnjeg i višegodišnjeg bilansa Države (Finansijski zakon 2006).</i> Predviđanja mogućnosti puštanja akcija rezervisanih za neke akcionare u društvu gdje je Država akcioner.

Državna učešća su predstavljala značajan dio u sektorima za transport, infrastrukture, javne usluge i kreditne institute. Na kraju procesa slika državnog učešća u ekonomiji je značajno promijenjena. U periodu od 1992. do 2005. godine bilo je 125 privatizacija čija ukupna vrijednost cesije je bila preko 140.000 miliona eura; vrijednost privatizacije i direktnog učešća Ministarstva za ekonomiju i IRI-ja, od čega od godišnjeg računa iz *Izvještaja Parlamentu o privatizacijama*, objavljenog od Ministarstva trezora, je 122,236 miliona eura.⁷ Prihodi od privatizacija prvenstveno se ulijevaju u Fond za amortizaciju državnih vrijednosnih papira, koji čine značajan izvor izdržavanja i namijenjeni su smanjenju duga.⁸ Među glavnim privatizovanim subjektima i preduzećima pojavljuju se: Credito italiano (1993), Komercijalna italijanska banka (1994), IMI (1994), INA (1994), SME (1994), ENI (199), Bankarski institut San Paolo (1997), il Banco di Napoli (1997), Telecom Italia (1997), BNL (1998), ENEL (1999), Finmeccanica (2000), Italijanski duhan (2003).

⁷ Od 1994. godine, prve operative godine, 31. decembra 2010. godine, ukupne sume pristigle u Fond za amortizaciju državnih vrijednosnih papira su iznosile 121.102 miliona eura. Podaci se preuzimaju iz izvještaja Parlamentu o privatizacijama, koje je godišnje činilo Ministarstvo za trezor (od 2001. godine Ministarstvo za ekonomiju i finansije).

⁸ Cfr. *Izvještaji o privatizacijama*, sačinjen od Ministarstva za ekonomiju i finansije, Rim 2011.

Arhive privatizovanih subjekata i agencija

Sa privatizacijom su se javni subjekti direktno transformisali u akcionarska društva, dok su samostalne uprave i specijalna državna preduzeća prvo bila transformisana u javne subjekte, a zatim naknadno u akcionarska društva. Akcije su na početku dodijeljene u potpunosti Ministarstvu tresora, a nakon toga su stavljene na tržište akcijama. Promjena pravnog režima uključenih subjekata, iz javnog u privatni sektor, imala je posljedice i na uređenje njihovih arhiva, tj., arhivske građe.

U Italiji arhivska građa podrvgnuta zaštiti Arhivske uprave regulisana je režimom koji razlikuje arhivsku građu proizvedenu od države i arhivsku građu proizvedenu od javnih subjekata. Normativni tekst vezan za artikulaciju i zadatke Arhivske uprave u godinama privatizacije bio je Dekret Predsjednika Republike br. 1409, od 30.9.1963. godine, nakon kojega je uslijedio Dekret br. 42, od 22.1.2004. godine *“Kodeks o kulturnim dobrima i okolini”*.

Za državnu arhivsku građu (arhivska građa proizvedena od pravnih i administrativnih ureda), zaštita je povjerena Komisijama za nadzor, nadležnim da prave prijedloge za škartiranje. Pošto se radi o dokumentaciji državnoga dobra⁹, nadležni subjekt za odobrenje prijedloga je Generalna direkcija za arhive. Kada tzv. historijska dokumentacija (arhivska građa) napuni četrdeset godina od njenog nastanka, predaje se na dalje čuvanje Dražavnom arhivu nadležnom za teritoriju.

Arhivsko nadzorništvo je nadležno za nadzor arhiva javnih subjekata, kao i za odobravanje škartiranja dokumentacije. Nadzor pokriva također, arhive privatnih subjekata proglašanih od kulturnog interesa; odluka o proglašenju obavezuje vlasnika, između ostaloga, da garantuje zaštitu, te da ne smije pomjerati ili izgubiti arhivsku dokumentaciju, te da ne izvozi dobra van nacionalnog terena, kao i da nadzorništvu prijavi eventualna pomjeranja vlastite arhivske dokumentacije.

Na kraju, arhive privatnih subjekata koje nisu proglašene kulturnim interesom nemaju zaštitu države i stvaralac nema nikakvu obavezu zaštite dokumentacije koju proizvodi.

Nadležnost zaštite arhivske dokumentacije je promijenjena sa transformacijom subjekata stvaraoca u akcionarska društva, podložna sada privatnom režimu: za javne subjekte nadzorni organ je ostalo Arhivsko nadzorništvo, dok u slučajevima gdje je privatizacija uključila sektor Državne uprave nadležnost je prešla od Državnog arhiva na Arhivsko nadzorništvo, gdje je rad postao znatno pogoršan.¹⁰ Sve arhive javnih subjekata bile su uređene članovima od 30 do 35 Dekreta Predsjednika Republike br. 1409, od 30.9.1963. godine (*Nadzor nad arhivama javnih subjekata*), bez mogućnosti primjene, u slučaju o kome govorimo, odredbe

9 U smislu čl. 822.-833. Civilnog kodeksa, arhive, kao pokretna dobra proglašena od historijskog, arheološkog i umjetničkog značaja, smještene u muzeje, galerije slika i biblioteke pripadaju javnom državnom dobru. Javna državna dobra su neotuđiva i ne mogu, prema normativima, biti predmet prava trećih lica.

10 M. E. MARINELLI, *Le privatizzazioni e i loro riflessi sulla tutela degli archivi*, in “Rassegna degli Archivi di Stato”, n. s. III (2007) I, pp. 171-179.

člana 32, koji je predviđao predaju Državnom arhivu dokumentacije ugašenih javnih subjekata. Nakon promjene u akcionarsko društvo, uređenje se vršilo odredbama od člana 36 do člana 45 istoga Dekreta (*Nadzor nad privatnim arhivama od značajnog historijskog interesa*). Nadzorništvo je pribavilo proglašenje o interesu za društva koja su nasljednici prethodnih javnih subjekata i preuzelo je njihovu arhivsku dokumentaciju.

Arhivska uprava je pokušala koordinirati prelaz sektora Državne uprave u javne ekonomske subjekte i dalje u akcionarska društva¹¹: komisije za nadzor, prethodno imenovane, dale su uputstva kako bi zaštitile u režimu *prorogatio* (*odgoda*), poslove škartiranja i preuzimanja (gdje je bilo moguće komisije su bile integrisane jednim predstavnikom u Arhivsko nadzorništvo). Kako se radilo o materijalu od državnog značaja, škartiranje je moralo biti odobreno od nadležne Službe Generalne direkcije za arhive, a ne i od Arhivskog nadzorništva, koje će biti nadležno za odobrenje škartiranja dokumentacije nastale nakon privatizacije.

Razjašnjenje se desilo 1997. godine, pomoću mišljenja Državnog savjeta br. 2653/94, prema kojem: “*privatizacija nije nasljedni događaj... nego je više jedan događaj transformacije pravnog statusa nekog subjekta, koji u svom postojanju, ostaje isti, a mijenja mu se samo režim vezan za dokumente i odnose*”. Ono što slijedi je da institucionalna transformacija subjekta stvaraoca ne utječe na pravnu prirodu arhiva: za već proizvedenu dokumentaciju priznaje se poseban značaj navedenog režima za javne arhive. Prenos arhivske građe subjektima sa privatnim pravom ne mijenja njen status i relativne obaveze ostaju na teret novih vlasnika, kako će biti potvrđeno od slijedećeg *Kodeksa za kulturna dobra*.¹²

Arhiva privatizovanog subjekta se tako našla podčinjena dvojici različitih režima, za raniji period i onaj nakon privatizacije. Za raniji period, režim nastavlja biti javnog karaktera, ali sa razlikom između arhivske dokumentacije već proizvedene od državnih bivših uprava, koja ostaje državno dobro (na koji se ne primijenjuje mišljenje Državnog savjeta), i arhivske dokumentacije proizvedene od javnih privatizovanih subjekata. U prvom slučaju, dokumentacija nije više operativna u djelovanju novoosnovanih društava i trebala je u smislu čl. 24, Dekreta Predsjednika Republike br. 1409, od 30.9.1963, biti predana nadležnim Državnim arhivima, koji su se našli u situaciji nedostatka prostora, te su se često odbijala nova preuzimanja dokumentacije. Kada je nedostatak prostora proizveo odbijanje novih prijema dokumentacije uzaludan je bio posao nadzorničkih komisija, te se našla u opasnosti budućnost dokumentacije, koja je povjerena subjektu stvaraocu. U drugom slučaju, arhiva već proizvedena od javnih privatizovanih subjekata ostaje neotuđiva i neophodno podložna javnom režimu i nadzoru Arhivskog nadzorništva. Za period

11 M. E. MARINELLI, *Problemi di tutela tra vecchie e nuove trasformazioni degli enti pubblici economici* in *Riforme in corsa...*, cit., pp. 159-163.

12 M. G. PASTURA, *La legislazione per gli archivi*, pp. 20-22, dispense del corso tenuto nell'anno accademico 2009-2010 alla Scuola speciale per archivisti e bibliotecari dell'Università degli studi di Roma “La Sapienza” disponibili all'indirizzo

<http://w3.uniroma1.it/ssab/new/programmi2010/slide_pastura/legislazione_archivi.pdf>.

nakon privatizacije razvijanje arhive spada pod privatni režim. Cilj koji je slijedio Državni savjet je bio da se obezbijedi kontinuitet u zaštiti arhivske dokumentacije nastale prije privatizacije, ipak ostaje nedosljedan, prekršen je princip jedinstvenosti arhive¹³.

Dekret br. 42, od 22.1.2004. godine i *Kodeks kulturnih dobara i okoliša* su definisali pitanje, predviđajući da za kulturna dobra nabrojana u čl. 10, stav 2, među kojima se pojavljuju “*arhive i pojedinačni dokumenti države, regija, drugih teritorijalnih javnih subjekata, kao i svakog drugog subjekta i javnog instituta*” nije potreban zahtjev za proglašenje kulturnog interesa. Osim toga, “*ta dobra ostaju podčinjena zaštiti i kada subjekti kojima pripadaju promijene na bilo koji način svoju pravnu prirodu*” (čl. 13). Na ovaj način nestaje dupli režim, koji se stvorio za arhive javnih privatizovanih subjekata, zajedno sa posljedičnom potrebom proglašenja kulturnog interesa.

Primjer spašavanja arhive Ustanove italijanski duhani (ETI): slučaj Manifakture duhana u Trstu

Nova društva nastala privatizacijom često su pokazivala interes zaštite vlastite dokumentacije starijeg datuma i ulagala sredstva za valorizaciju vlastite arhivske dokumentacije, povjeravajući vođenje poslova i privatnim licima. Arhivska uprava se obavezala dati tehničko-naučnu saradnju i konsultacije, putem sklapanja ugovora i stvaranjem komisija sačinjenih od arhivista Generalne direkcije za arhive i Arhivskog nadzorništva i predstavnika nadležnog ministarstva. Među primjerima saradnje, pamte se *la Cassa per il Mezzogiorno*, koja je 1992. godine postala *Agencija za promociju razvoja juga* (AGENSUD), *Uprava pošte*, pretvorena 1993. godine u javni ekonomski subjekt *Poste italiane*, a poslije u *e Poste italiane spa*, *Bankarski institut San Paolo iz Torina*¹⁴, *Italijanski duhani* (ETI).

ETI je osnovan 1998. godine kao naslijednik Samostalne uprave državnog monopola (AAMS)¹⁵. AAMS, od kojeg ETI preuzima nadležnosti za materiju proizvodnih i komercijalnih aktivnosti (izuzetak su loto i lutrije), predstavlja

13 I.P. TASCINI, *L'attività di vigilanza sugli archivi degli enti privati: alcune riflessioni* in *Le carte preziose. Gli archivi delle banche nella realtà nazionale e locale: le fonti la ricerca, la gestione e le nuove tecnologie*, a cura di G. TATÒ, Trieste 1997, pp. 267-274.

14 Sull'archivio del Gruppo Sanpaolo IMI cfr. M. BRIGNONE, A. CANTALPPI, M. DE LUCA PICIONE, *Gli archivi del gruppo Sanpaolo IMI dalla privatizzazione alla fusione del 2002*, in *Riforme in corsa...*, cit., pp. 303-308. Sugli archivi delle banche in relazione ai processi di fusione e concentrazione cfr. S. CARDARELLI, *Archivi delle Banche, processi di concentrazione e cultura: alcune riflessioni* in *Riforme in corsa... Riforme in corsa...*, cit., pp. 287-290.

15 Sulla storia dell'Amministrazione autonoma dei Monopoli di Stato e del successivo Ente tabacchi italiani cfr. A. PETROCCELLI, *Il Monopolio di Stato ed evoluzione dei suoi rapporti con la Tabacchicoltura Italiana*. Amministrazione Autonoma dei Monopoli di Stato, Cava de' Terreni 1997. Sul recupero dell'archivio cfr. M. SQUADRONI, *Il recupero e la salvaguardia di alcuni archivi dell'ex Ente tabacchi italiani già Amministrazione autonoma dei Monopoli di Stato*, in *Riforme in corsa...*, cit., pp. 149-158.

posljednje poglavlje historije posjedovanja soli i duhana od strane italijanske države, započete 1865. godine, odmah nakon ujedinjenja Italije, stvaranjem monopola na uzgajanje duhana. Proizvodnja duhana i pitanja vezana za monopol bili su koncentrisani i povjereni 1893. godine Generalnoj direkciji za oduzimanje, od koje su zavisili Centralni tehnički ured za uzgoj, na perifernom nivou, Direkcije odjeljaka za uzgoj duhana. Svaki periferni ured se bavio upravljanjem i tehničko-fiskalnim nadzorom uzgoja i koordinacijom službi za nabavku sirovima i razgranavao se u zone za nadzor (više zona je formiralo odjel za nadzor). Ovo teritorijalno razgranavanje odnosilo se i na Trst, počevši odmah nakon rata, kada je grad postao dio Italijanskog kraljevstva.

Godine 1920. Generalna direkcija za monopol osniva u glavnim gradovima provincija sa preko 100 hiljada stanovnika državne preprodaje, koje je vodila direktno Uprava. Prve državne preprodaje državnog i stranog duhana, imale su sjedište u Rimu, Milanu, Torinu, Veneciji, Đenovi, Firenci, Napulju, Trstu i Kataniji.¹⁶

Transformacijom Generalne direkcije od oduzetih posjeda nastaje AAMS, Dekretom br. 2258, od 8.12.1927. godine, preobraženim u Zakon br. 3474, od 6.12.1928. godine Uprava ima zadatak obavljanja "usluga monopola proizvodnje, uvoza i prodaje soli i duhana i proizvodnje i prodaje kinina u državi". Ista ima neovisno uređenje, daje impuls istraživačkim aktivnostima pri uzgoju, transformaciji i industrijskoj obradi duhana. Što se tiče uzgoja duhana, Uprava se raščlanjuje na 11 odjelnih direkcija, 15 agencija za uzgoj i 875 specijalnih koncesija.

Postojanje AAMS-a se završava 1998. godine sa nastankom ETI-a (Dekret br. 283, od 9.7.1998.), preobraženjem u akcionarsko društvo, što je predviđeno da se završi u roku od dvadesetčetiri mjeseca od osnivanja novog Upravnog savjeta, tj., 2000. godine. Proces privatizacije završava se zatvaranjem proizvodnih objekata rasprostranjenih na cijelom nacionalnom teritoriju, među kojima i onaj u Trstu. ETI je kupljen 2004. godine od strane *British American Tobacco*, kada se mijenja i njen naziv u *British American Tobacco Italia*.

Poslove oko preuzimanja arhive bivšega ETI je ilustrirao Mario Squadroni upoređujući podatke sa istoimenim direkcijama u Milanu, Bolonji, Firenci, Perudi, Veroni i Agenciji u Carpané (Vicenza). U jednu akciju preuzimanja je također, bio uključen i Državni arhiv u Trstu, koji je 2011. godine radio na odabiru i preuzimanju arhivske dokumentacije područne direkcije u Trstu, čija aktivnost je završena odmah po osnivanju ETI-a.

U Trstu su postojale odmah nakon rata Područna direkcija za uzgoj duhana i sjedište jedne Državne preprodaje. Sjedište Manufakture duhana¹⁷ se javlja mnogo kasnije, nakon Drugog svjetskog rata, tokom industrijske ekspanzije grada koji je vraćen pod italijansku upravu.

16 G. DIANA, *La storia del tabacco in Italia II. La coltura e l'industria del tabacco dalla Regia Cointeressata agli inizi del novecento* in "Il Tabacco" 2000 n. 8, pp. 77-90; ID, *La storia del tabacco in Italia. III. Dalla formazione del Monopolio di Stato fino alla 2a guerra mondiale*, in "Il Tabacco" 2000 n. 8, pp. 91-103.

17 Cfr. S. CENZON, *Il peso del fumo nel vento. Storia della Manifattura Tabacchi di Trieste*, Trieste 2011, pp. 156.

Projekt napravljen od inženjera Salvator Rosa Grazi, iz februara 1957. godine, predviđa prostore za proizvodnju, ali i prostore za vrtić, obdanište i osnovnu školu za djecu uposlenika, te prostore za smještaj osoblja premještenog iz drugih sjedišta. Sjedište je sagrađeno u industrijskoj zoni, između Općina Trst, Muđa i San Dorligo della Vale, kako bi mogao koristiti i već postojeću željezničku prugu. Poslovi izgradnje su se vršili u dva dijela i završili 1964. godine, te je slijedeće godine Manufaktura započela sa radom. Objekat još uvijek postoji i zauzima površinu od 52.300 m². Prenosom vlasništva nekretnine finansijskom društvu *Fintecna s.p.a.*, koje kontroliše Ministarstvo ekonomije, 1999. godine, započelo je zatvaranje Manufakture. Ostao je samo jedan sektor za depozit zaplijenjenih duhanskih proizvoda iz inozemstva (zatvoren 2011.).

U ovom prelasku se dogodio gubitak najvećeg dijela arhive. Ono što je ostalo spašeno je 2011. godine od strane zaposlenog osoblja Državnog arhiva u Trstu, koje je izvršilo kontrolne preglede u gotovo već ispražnjenim objektima, u namjeri da obezbijedi zaštitu ono malo dokumentacije koja je ostala: radi se o desetak metara dužnih sa vremenskim periodom od 1919. do 1998. godine, nastalih u radu Područne direkcije iz Trsta. Svjedočenja prvog dijela dokumentacije, iz perioda prije Drugog svjetskog rata, su neznatna¹⁸ i odnose se na oblast cijele Provincije Trst, koja je dvadesetih godina prošlog stoljeća obuhvatala i dio sadašnje Slovenije. Nadležnosti Manufakture duhana su bile široke i uključivale su proizvodnju duhana (do 1970.), dostavljanje pastorizovane i jestive soli za industrijske potrebe, kontrole, licence za preprodaju, borbu protiv krijumčarenja duhanskih proizvoda. Dokumentacija pohranjena u Državni arhiv sadrži i serije verbalnih procesa vezanih za krijumčarenje, dostavljanje pastorizovane i jestive soli za industrijske potrebe, kretanja duhana, dostavljanje uvoznog duhana, licence za otvaranje preprodaje soli i duhana. Nedostaje kompletna dokumentacija vezana za zaposleno osoblje, pa je moguće pretpostaviti da je predata novim vlasnicima. Ono što je spašeno i preuzeto predstavlja neznatan dio, ali ipak reprezentativan, pozamašne arhive koja se sigurno formirala tokom cijele aktivnosti Manufakture.

Zaključci

U Italiji od tridesetih godina je na snazi sistem miješane ekonomije, u kojoj država pridružuje uz ministarsku upravu i upravu javnih subjekata, sa nadležnostima u strateškim sektorima. Na početku devedesetih godina prošlog stoljeća, da bi se poboljšala efikasnost i smanjili troškovi rukovođenja, počinje prestanak državnog uplitanja u ekonomiju. Proces privatizacije započinje pokretanjem tzv. "*Zakona Amato*" (Zakon br. 218, od 30.7.1990.), a vezan je za kreditne institute, da bi se uključio zatim i sektor osiguranja, energetike, željeznica, pošte i rukovođenja mrežom autoputeva.

18 Iz ovoga prvog dijela su odabrane brošure i reklamni materijal predstavljen u ilustracijama ovoga rada.

Institucionalna promjena donosi probleme vezane za nadležnost nad arhivama koje su prešle iz javnog režima u privatni. U Italiji državne arhive su potčinjene nadzoru Državnih arhiva, dok su arhive javnih subjekata i privatnih subjekata proglašene od kulturnog interesa potčinjene nadzoru Arhivskog nadzorništva.

Akcionarska društva nastala iz privatizacije su naslijedila dokumentaciju već potčinjenu zaštiti Arhivske uprave, kojoj je Državni savjet (mišljenje br. 2653/94, od 8.10.1997.) priznao poseban značaj javnog obilježja. Što se tiče dokumentacije koja je nastala poslije privatizacije, novi *Kodeks za kulturna dobra* (Dekret br. 42, od 22.1.2001.) je odredio da arhive ostaju potčinjene zaštiti, bez potrebe proglašenja istih kulturnim interesom.

Što se tiče perioda prije privatizacije, za nadzor i zaštitu primjenjuje se različit tretman, za arhive nastale od državnih privatizovanih uprava i arhive nastale od javnih privatizovanih subjekata: prvi, prethodno su bili pod nadzorom Komisija imenovanih u Državnim arhivima i ostaju dobra od državnog značaja namijenjena da se predaju nadležnim Državnim arhivima (koji često nisu u stanju da ih preuzmu zbog nedostatka prostora); drugi zadržavaju javni karakter i njihova zaštita je u nadležnosti subjekta stvaraoca ili onoga ko je nakon fuzije i cesije postao njen vlasnik.

Dokumentacija stvorena nakon privatizacije u oba slučaja je pod privatnim režimom: arhive ostaju kod subjekta stvaraoca, a nadzor i zaštita su u nadležnosti Arhivskog nadzorništva.

Summary

Since the 1930s Italy has had a mixed economy with Government Ministries supported by an administration supervising public bodies which were tasked to oversee strategic sectors. At the beginning of the 1990s, with a view to improving efficiency and reducing costs, the State decided to reduce its involvement in the economy. The process started with the “Amato law” (30 July 1990, Law 218) which concerned banks and then passed to the insurance sector, energy, railways, postal service and management of the motorways.

This institutional change raises the problem of responsibility for archives which have passed from State control to the private sphere. In Italy State public records and documents archives are supervised and protected by State Archives while the archives of public bodies and private citizens of cultural interest are subject to the supervision of Archival Authorities.

Companies formed by the process of privatisation have thus inherited documents already protected by Archival Administration which have been recognised as retaining their public nature under the new law regarding cultural patrimony (22 January 2001, Law 42). This law provides that the archives remain subject to

protection, with no need for a declaration of cultural interest, even if the owners change their juridical nature.

Before the privatisation, with regard to preservation and safeguarding a distinction should be made between archives produced by privatised State administrations and archives produced by privatised public bodies: the former, previously subject to the supervision of Committees appointed by the State Archives, remain State property to be sent the pertinent State Archives, which often are not able to accept them because of lack of space; the second are of a public nature and their preservation is the responsibility of the producer or whoever, as a result of mergers and/or transfers, becomes the owner.

Documents and records successive to privatisation are in both cases subject to a private regime and are subject to the protection of the Archival Authorities.

Prilog 1 Sign of an authorized dealer of cooking salt. The State monopoly administration was the only producer and supplier of salt and tobacco. s.l., (1935 c.)
(Državni arhiv Trst, *Manifattura tabacchi*, b. 73)

Prilog 2. Kako se razlikuju biljni i životinjski paraziti, Borgo San Lorenzo, Tipografia Mazzocchi, 1935, str. 48. (Advertisement for an insecticide made from nicotine and instruction for use. The insecticide was produced and sold by the State monopoly administration.) Državni arhiv Trst, Manifattura tabacchi, b. 73.

Prilog 3. FRANCESCO MAIOCCO, *Pasterizovana so za prehranu životinja*,
Borgo San Lorenzo,
Tipografia Mazzocchi, 1936 , str. 20. (Advertisement for breeding salt.)
Državni arhiv Trst, Manifattura tabacchi, b. 73

TARIFFA

di vendita dei fiammiferi al pubblico

Con Decreto del Ministro delle Finanze in data 6 novembre 1936-XV, pubblicato sulla Gazzetta Ufficiale del Regno n. 272 del 24 novembre c. a. viene modificata la tariffa di vendita al pubblico di alcuni tipi di fiammiferi, e confermata per gli altri tipi la tariffa preesistente alla data del Decreto anzidetto.

I prezzi di vendita dei fiammiferi al pubblico a partire dal 24 novembre 1936-XV risultano pertanto stabiliti come segue:

Fiammiferi di cera

	Prezzo di vendita al pubblico
1 - Scatola di cartone con 100 cerini normali	L. 0,50
2 - Scatola di legno con 50 cerini di sicurezza	" 0,25
3 - Scatola di cartone con 100 cerini ridotti	" 0,50
4 - Scatola di cartone con 100 cerini ridotti di sicurezza	" 0,50
5 - Scatola di cartone con 50 cerini grossi	" 0,35
6 - Scatola di cartone con 50 cerini grossi di sicurezza	" 0,35
7 - Scatola di cartone con 100 cerini giganti di sicurezza	" 0,80
8 - Scatola di cartone a tabacchiera con 50 cerini giganti di sicurezza	" 0,45
9 - Bustina di cartoncino dorato con 20 cerini grossetti di sicurezza	" 0,20

Fiammiferi di legno paraffinati

1 - Scatola normale con 50 paraffinati del tipo svedese	L. 0,20
2 - Scatola ridotta con 50 paraffinati del tipo svedese	" 0,20
3 - Bossolo di cartone con 100 paraffinati con capocchia variamente colorata	" 0,60
4 - Bustina di cartoncino con 28 paraffinati del tipo Minerva	" 0,20
5 - Doppia bustina di cartoncino con 48 paraffinati del tipo Minerva	" 0,35
6 - Busta pubblicitaria di cartoncino con 20 paraffinati giganti del tipo Minerva	" 0,30
7 - Scatola di cartone con 200 paraffinati colorati del tipo uso Camera	" 1,00
8 - Scatola di legno con 30 paraffinati del tipo Contro Vento	" 0,30
9 - Scatola di legno con 40 paraffinati - tizzoncini - del tipo Contro Vento	" 0,40
10 - Bustina di cartoncino con 20 paraffinati del tipo Minerva Contro Vento	" 0,25

Fiammiferi di cartoncino paraffinati con accensione a strappo

1 - Astuccio con rotolo di 100 paraffinati con accensione a strappo	L. 0,90
2 - Astuccio con rotolo di 200 paraffinati con accensione a strappo	" 1,70
3 - Astuccio con rotolo di 300 paraffinati con accensione a strappo	" 2,50

Fiammiferi di legno solforati

1 - Astuccio, gamella o busta con 100 solforati normali	L. 0,20 ²⁵
2 - Busta con 70 solforati di sicurezza	" 0,15

Dato a Roma, addì 24 novembre 1936-XV.

Il Direttore Generale dei Monopoli di Stato

Ing. G. BOSELLI

Prilog 4. Roma, November 24 1936 Tarifa javne prodaje šibica.
(Selling price of matches.), Državni arhiv Trst, Manifattura tabacchi, b. 73

*Milano, April 7 1933., Advertisement for cigarettes.
Državni arhiv Trst, Manifattura tabacchi, b. 73*

359
nuptialium sub Missae sacrificio imperavit n. p.

Cogorice die 7. Febr. 1866.

72. ✓
Matthaeum Celib. fil. Joannis Gjulabici de Cogorice
ejusq. leg. Conj. Def. Catharinae Dragomiric de Lippica cum
Klirgine Anna fil. Joannis Pokic de Cogorice ejusq. leg. c.
Def. Magdalinae Antunovic de Kalaero. Testes fuere: Lucas
Gjulabici et Joannes Gjulabici uterque de Cogorice.

Praemisso examine de Doctrina Christiana, praemissis item
tribus denuntiacionibus tribus continuis diebus festiuis
factis, ac sacramentali Confessione et Communione, nulloq.
detecto canonico impedimento, habitoque mutuo contrahentium
consensu spontaneo ac libero per verba de praesenti expres-
so coram duobus testibus Ego Fr. Simon Brasolac Socius
Parochi et de ejusdem licentia vinculo Matrimoniali
juncti sequentes n. p.

Slavinovici die 25. Aprilis 1866.

73. ✓
Stephanum Viduum fil. Def. Eliae Jagodic olim
de Kalaero, nunc vero de Slavinovici ejusq. l. Conj. Def. Elae
Georgiae Catagie ^{vel Elae} de Kalaero, cum Angela Vidua
filia Def. ^{Georgiae} ~~Georgiae~~ ^{Georgiae} Condacic de Lipice
ejusque l. Conj. Mariae Krivic a Livno. Testes erant:
Michael Stidic et Joannes Stidic uterque a Salinis.

Praemissis de jure et consuetudine praemittendis, n. p.
examine de Doctrina Christiana, tribus denuntiatio-
nibus tribus continuis diebus festiuis factis, ac sacra-
mental Confessione et Communione, nulloque detecto
canonico impedimento, habitoque mutuo contrahentium
consensu spontaneo ac libero per verba de praesenti
expresso coram duobus testibus, oblata item facultate
quodam sponsum Franciscum a R. C. Parochi Brasolac
cum Ego Fr. Simon Brasolac Soc. Parochi et de ejus-
dem licentia vinculo Matrimoniali juncti sequentes
n. p. data etiam nuptiali benedictione sub sacro.

Breske die 4. Julii 1866.

74. ✓
Franciscum Celib. fil. Michaelis Stjepic de loco nomi-
nato supra ejusq. l. Conj. Annal Topiric de Dragunja
Parochiae Breske cum Catharina puella fil. Def. Fran-
cisci Ivanic de Brajce Parochiae Salinarum et ejus l. c.
Def. Rosae Divkovic de Lippica. Testes fuere: Thomas Stje-
pic a Breske et Matthaeus Dragunji a Drinica.

PROBLEMATIKA VREDNOVANJA ARHIVSKOG I REGISTRATURNOG GRADIVA IZVAN ARHIVA

Abstrakt: *S obzirom da se u današnje vrijeme razvojem tehnologije pojednostavila i pojeftinila izrada velike količine pisanog i elektronskog gradiva, neophodno je učiniti i vrednovanje kod stvaratelja, da se redovito odabire gradivo sa ograničenim rokovima čuvanja, kako bi se u arhiv ubuduće preuzelo samo gradivo od trajnog značenja. U članku se obrađuje stanje na terenu s kojim se susrećemo prilikom vrednovanja gradiva i izrade posebnih popisa koje su dužni obaviti stvaratelji.*

Ključne riječi: *Arhiv, popisi, stvaratelji, vrednovanje, izlučivanje.*

Uvod

Kao samostalne ustanove arhivi počinju djelovati u 18. stoljeću kada im je osnovna djelatnost u pravilu bila trajno čuvanje gradiva. Razvojem tiskarstva i novih tehnologija započela je era velike produkcije spisa, kojom su arhivi uvidjeli da nije dovoljno samo čuvati gradivo već je potrebno voditi računa o gradivu u nastajanju. S obzirom da je nakon 1945. godine uništena velika količina arhivskog gradiva za razdoblje od 1850. do 1945. godine uvidjela se važnost postojanja arhiva i povezanost arhivske službe i pismohrana. Iako se u tadašnje vrijeme nastojalo spasiti arhivsko gradivo od uništenja zbog premalog broja arhiva i arhivskih djelatnika došlo je do samovoljnog i neodgovornog uništavanja arhivskog gradiva, pa je tako prema nekim izračunima uništeno čak 90% cjelokupnog arhivskog gradiva nastalog u periodu 1850.–1945. godine s područja sjeverne Hrvatske.¹

Takav razvoj događaja nakon 1945. doprinio je osnivanju većeg broja arhiva u kojima se osim brige o arhivskom gradivu unutar arhiva, počinje voditi i briga o gradivu u nastajanju, te se unutar arhiva osnivaju takozvane *vanjske službe* koje su ustrojene radi zaštite arhivskog gradiva izvan arhiva.² Od tada se pokušavaju donijeti propisi koji bi potaknuli stvaratelje na brigu o gradivu u nastajanju.

1 Krešimir Nemeth: O nekim pitanjima organizacije arhivske službe u NR Hrvatskoj, *Arhivski vjesnik*, br. 1, Zagreb, 1958., str. 394.

2 Darko Rubčić: Stanje i prioriteti rada arhivske vanjske službe u Hrvatskoj, *Arhivski vjesnik*, br. 45, Zagreb, 2002., str. 11.

S obzirom na razvoj događaja, postupno se uvidjela nužnost vrednovanja gradiva, te se pokušavaju utvrditi uloge arhivista u vrednovanju arhivskoga gradiva, koje je dovelo do *različitih teorija, ciljeva i metodologije vrednovanja, pri čemu imamo tri osnovna tipa teorijskog pristupa*:

- a) *uprava određuje što će se čuvati, a arhivisti su samo čuvari onoga što su dobili od uprave (naglasak je na **primarnoj vrijednosti** zapisa);*
- b) *arhivisti utvrđuju vrijednost svih zapisa (polazi se prvenstveno od **sekundarne vrijednosti**) i*
- c) *suradnja uprave i arhivista ili rad profesionalnih arhivista u tijelima stvaratelja arhivskog gradiva.*³

Takav teorijski pristup koji se počeo razvijati u 19. i 20. stoljeću aktualan je i danas, s tim da smo u sustav uveli obvezu dostave posebnog popisa i popisa gradiva za izlučivanje na odobrenje arhivima, čime smo potvrdili odabir teorije suradnje uprave odnosno stvaratelja i arhiva. No je li to doista tako i u praksi?

Da bi ustanovili koji su to dokumenti značajni za povijest i druge društvene potrebe, stvaratelji gradiva se prema *Pravilniku o vrednovanju te postupku odabiranja i izlučivanja arhivskog gradiva*⁴ svrstavaju u tri osnovne kategorije prema kojima se utvrđuje značaj cjeline gradiva koje nastaje njihovim djelovanjem. Samim time što se prema kategorizaciji određuju i *kriteriji po kojima se određuje obveza, potreba i interesi te pojedinačna i šira društvena korist od čuvanja gradiva do isteka ili po isteku određenog roka.*⁵ Također je istim *Pravilnikom*⁶ propisano da stvaratelji trebaju izraditi posebni popis gradiva s rokovima čuvanja, što samim time zahtjeva i vrednovanje pojedine vrste gradiva. Problem postaje to veći što prema nekim procjenama *samo u posljednjih 50 godina više se negoli ustostručila količina zapisa na papiru.*⁷

Zakonska obveza stvaratelja

Iako je zakonom propisano da kategorizirani stvaratelji trebaju izraditi posebni popis s rokovima čuvanja, tek stupanjem na snagu zakona i uredbi o fiskalnoj odgovornosti dio stvaratelja je shvatio da trebaju izraditi vlastiti *Pravilnik o zaštiti i čuvanju arhivskog i registraturnog gradiva* s posebnim popisom. Pa tek sad i oni koje su arhivi ranije upozorili prilikom nadzora na zakonsku obvezu izrade pravilnika s posebnim popisom s rokovima čuvanja, pristupaju izradi pravilnika.

3 Josip Kolanović: Vrednovanje arhivskog gradiva u teoriji i praksi, *Arhivski vjesnik*, br. 38, Zagreb, 1995., str. 11.

4 Pravilnik o vrednovanju te postupku odabiranja i izlučivanja arhivskog gradiva, "Narodne novine", br. 90/02, čl. 5.

5 Isto, čl. 3.

6 Isto, čl. 11.

7 Josip Kolanović: Vrednovanje arhivskog gradiva u teoriji i praksi, *Arhivski vjesnik*, br. 38, Zagreb, 1995., str. 8.

Tako da arhivi sada dobivaju češće upite stvaratelja trebaju li i oni izraditi pravilnik.⁸ Vrlo je zanimljivo da neki stvaratelji koji nisu upisani u kategorizaciju traže od arhiva dozvolu za izlučivanje gradiva, pa stoga izrade i pravilnik s posebnim popisom, budući da ne mogu izlučiti gradivo bez pravilnika, a isto tako nažalost kategorizirani stvaratelji izlučuju gradivo bez odobrenja arhiva.

Kako izrada pravilnika zahtijeva puno truda, jer je *Pravilnikom o vrednovanju te postupku odabiranja i izlučivanja arhivskog gradiva* postupak vrednovanja propisan ovako: *Vrednovanje je postupak kojim se procjenjuje vrijednost zapisa i utvrđuje rok do kojega će se čuvati određena vrsta gradiva ili jedinice gradiva, te se određuje postupak sa svakom vrstom odnosno jedinicom gradiva po isteku roka čuvanja.*⁹ To bi značilo da stvaratelji trebaju ući u svoja spremišta i popisati pojedine vrste gradiva koje posjeduju, što nekima ne pada na pamet, jer misle da je to nepotrebno, drugi nemaju vremena za to, a treći misle da to ionako nije nikoga briga, da je to njihovo gradivo i da će oni bez obzira na sve raditi s gradivom što se njima prohtije. Pri tome naravno zaboravljaju na zakonsku obvezu prema kojoj bi trebali voditi brigu o gradivu u nastajanju.

Iako smo do danas donijeli veliki broj zakona i pravilnika, je li se stanje na terenu promijenilo i jesmo li uspjeli natjerati stvaratelje da se odgovornije odnose prema gradivu?

Izrada Pravilnika o zaštiti i čuvanju arhivskog i registraturnog gradiva izvan arhiva kod stvaratelja

Iako samo dosada zaključili da ima problema oko toga da stvaratelji ne znaju za obvezu izrade pravilnika, neki arhivi su se odlučili obavijestiti ih pisanim putem o njihovoj obvezi.¹⁰

No prilikom izrade pravilnika dolazi do dodatnih problema. Mnogim stvarateljima je izrada pravilnika, koji bi im trebao pomoći u radu opterećenje, a ne pomoć s obzirom da je zakonska obveza svakog stvaratelja vršiti izlučivanje gradiva kojemu je istekao rok čuvanja najkasnije svakih 5 godina od posljednjeg provedenog postupka¹¹, no bez obzira na zakone mnogi stvaratelji se ne odlučuju na izlučivanje gradiva dok god nisu primorani izvršiti ga zbog premalo spremišnog prostora, a neki se čak i hvale da ništa ne bacaju, te na taj način izbjegavaju obvezu vrednovanja gradiva, a samim time i obvezu izrade pravilnika i posebnog popisa s rokovima čuvanja.

8 U tekstu su korišteni podaci koje smo dobili prilikom anketiranja voditelja vanjskih službi u siječnju 2012. godine.

9 Pravilnik o vrednovanju te postupku odabiranja i izlučivanja arhivskog gradiva, "Narodne novine", br. 90/02, čl. 2, st. 1.

10 Podatak dobiven anketiranjem voditelja vanjskih službi u siječnju 2012. godine.

11 Pravilnik o vrednovanju te postupku odabiranja i izlučivanja arhivskog gradiva, "Narodne novine", br. 90/02, čl. 12.

Najčešće stvaratelje prisili, osim novodonesenih zakona i uredbi, na izradu pravilnika, pretrpano spremište, te su zbog toga, ako su svjesni odgovornosti koju sa sobom nosi izlučivanje gradiva, primorani izraditi pravilnik s posebnim popisom i zatražiti odobrenje nadležnog arhiva kako je to zakonom propisano. Uz to moramo naglasiti da pojedini stvaratelji nisu svjesni odgovornosti koju za sobom povlači izlučivanje gradiva, pa pojedini stvaratelji izluče gradivo na svoju ruku, a kad ih se pita što ukoliko se zakon ponovno promjeni i produže se rokovi čuvanja kako će oni dokazati koje su i kada gradivo izlučili. K tome trebamo reći da pojedini stvaratelji nisu čuli da je izašao novi Zakon o računovodstvu, koji i nije tako novi s obzirom da je iz 2007. godine, kojim su se produžili rokovi čuvanja financijsko-računovodstvenoj dokumentaciji, koja zapravo ne bi trebala interesirati arhive, već prvenstveno stvaratelje, jer zbog nje mogu snositi financijske gubitke. Kako zapravo natjerati stvaratelje na njihove obveze vezane uz arhivsko gradivo kad ih ne brine ni registraturno gradivo zbog kojeg mogu snositi financijske gubitke?

Kad se stvaratelji odluče na izradu pravilnika s posebnim popisom susreću se s novim problemima prilikom izrade posebnog popisa s rokovima čuvanja, jer najčešće stvaratelji ne razumiju bit izrade tih popisa. Tako da stvaratelji najčešće prepisuju pravilnike i posebne popise od drugih stvaratelja, i dobro je kada su to stvaratelji srodne djelatnosti, jer se u protivnom izrade posebni popisi koji su prilikom izlučivanja gradiva gotovo neupotrebljivi. Pojedini stvaratelji traže da im arhivi izrade pravilnik i posebni popis uz određenu naknadu, a pojedini stvaratelji shvate bit izrade posebnih popisa te ih izrade sami uz pomoć arhivista.¹²

Prilikom izrade posebnog popisa stvaratelji koji nisu obvezni primjenjivati Uredbu o uredskom poslovanju imaju većih problema sa izradom posebnih popisa, jer osobe koje su zadužene za pisarnicu i pismohranu često imaju neodgovarajuće obrazovanje i ne poznaju uredsko poslovanje, a nadređeni na tečajeve za djelatnike u pismohrani pošalju djelatnika koji odraduje samo jedan dio poslova vezan na primjer uz čuvanje gradiva u pismohrani. Tek se prilikom nadzora ustanovi da zapravo ni nije moguće izraditi upotrebljiv popis, jer gradivu zbog neadekvatnog vođenja uredskog poslovanja i nepostojanja nikakvog razradbenog plana nije ni moguće izraditi upotrebljiv popis, iako se prema Pravilniku o vrednovanju te postupku odabiranja i izlučivanja arhivskog gradiva navodi da: *izradba posebnog popisa s rokovima čuvanja sukladno razredbenom nacrtu obveza je svakog stvaratelja gradiva.*¹³

Angažmanom arhiva oko izrade popisa, shvaćaju li stvaratelji vrijednost gradiva?

Arhivi se trude pomoći stvarateljima prilikom izrade popisa. Izrađen je *Opći popis gradiva sa rokovima čuvanja*¹⁴ koji može pomoći stvarateljima kod određivanja

12 Podatak dobiven anketiranjem voditelja vanjskih službi u siječnju 2012. godine.

13 Pravilnik o vrednovanju te postupku odabiranja i izlučivanja arhivskog gradiva, *Narodne novine*, br. 90/02, čl. 11, st. 3.

14 <http://www.arhiv.hr/arhiv2/Arhivskasluzba/Novosti/Javnaraspava/index.htm>,

rokova čuvanja za dokumentaciju koja nastaje obavljanjem općih i administrativnih poslova, a *namijenjen je prvenstveno stvarateljima javnog arhivskog i registraturnog gradiva i ostalim kategoriziranim stvarateljima, no koristiti ga mogu svi*.¹⁵ Neki arhivi su čak za pojedine kategorije stvaratelja izradili ogledne primjerke posebnih popisa koje im daju kao pomoć pri izradi njihovih pravilnika.

Kad pogledamo situaciju na terenu pitamo se hoće li stvaratelji bez obzira na sav naš trud uspjeti izraditi posebne popise? Stvaratelji koji nemaju razrađen razradbeni plan, a u tu grupu stvaratelja spada većina stvaratelja koji nisu obveznici Uredbe o uredskom poslovanju, jer oni koji nemaju izrađen nikakav razradbeni plan, vrlo često spise dijele ili na ulaznu i izlaznu poštu, opće spise, ili se spisi jednostavno odlažu prema rednom broju iz urudžbenog zapisnika, tako da se zapravo ni ne formiraju predmeti, a kamoli neke dokumentacijske cjeline. Pojedini stvaratelji koji i jesu obveznici Uredbe o uredskom poslovanju koriste manje od 10 kasa za cjelokupno poslovanje, što je s obzirom na posao koji obavljaju zasigurno premalo. Da bi se pomoglo stvarateljima pri izradi klasifikacijskih planova čak je i *Opći popis gradiva sa rokovima čuvanja*¹⁶ izrađen tako da prema tom popisu stvaratelji mogu izraditi klasifikacijski plan dokumentacije, jer je popis uređen hijerarhijski.

S obzirom na tako kaotičnu situaciju u vođenju uredskog poslovanja pitamo se bi smo li možda trebali pomoći stvarateljima oko izrade klasifikacijskih planova, ukoliko se oni ne budu mogli snaći i odrediti rokove čuvanja gradivu prema *Općem popisu gradiva sa rokovima čuvanja*?¹⁷ Kakav cilj zapravo arhivi misle postići takvim svojim angažmanom? S obzirom na sve navedeno jesmo li uspjeli uvjeriti stvaratelje u vrijednost gradiva koje kod njih nastaje?

Odgovornost arhiva i stvaratelja pri vrednovanju gradiva

Arhivi se trude pomoći stvarateljima kako savjetima vezanim uz opremanje spremišta, tako i uz davanje sugestija pri izradi pravilnika i posebnih popisa, kod izlučivanja gradiva, pa čak i kod vođenja uredskog poslovanja. No vide li stvaratelji bit tog našeg angažmana? Znaju li da arhivi to čine samo da bi zaštitili trajno gradivo?

Nekako se čini da većina stvaratelja ne vidi koja je njihova odgovornost pri vrednovanju gradiva, jer ih uglavnom zanimaju rokovi čuvanja za gradivo s ograničenim rokovima čuvanja, koje zapravo arhive i ne bi trebalo zanimati, a u isto vrijeme zanemaruju arhivsko gradivo. S obzirom da dio stvaratelja nema djelatnika zaduženog za pismohranu, a ukoliko neki djelatnik i ima to zaduženje nema položen ispit za djelatnika u pismohrani, tako da većina i ne shvaća što je zapravo arhivsko, a što registraturno gradivo, a ne znaju ni odrediti koje gradivo je od povijesne važnosti, te kojih se arhivskih zakona i propisa moraju držati. Neki arhivi koji aktivno pomažu

15 <http://www.arhiv.hr/arhiv2/Arhivskasluzba/Novosti/Javnaraspava/index.htm>, *Opći popis gradiva s rokovima čuvanja* str. 2.

16 <http://www.arhiv.hr/arhiv2/Arhivskasluzba/Novosti/Javnaraspava/index.htm>,

17 Isto,

stvarateljima u izradi pravilnika i posebnih popisa osim što primjenjuju arhivska načela često čitaju zakone vezane uz stvarateljevu djelatnost da bi odredili rokove čuvanja određenom gradivu i popunili nedostatke koji su nastali zbog još neizrađenih granskih popisa.¹⁸ A vrlo često arhivisti i prilikom odobravanja pravilnika moraju otkrivati koje se gradivo krije iza određenih naziva.

Zbog svega navedenog stvaratelji olako shvaćaju svoju odgovornost pri vrednovanju gradiva i krivo tumače da su arhivi odgovorni ukoliko se utvrdi neki nedostatak, tek pri izlučivanju se ustanovi da su rokovi čuvanja iz posebnog popisa prekratki, smatraju da su arhivi odgovorni, ako oni izluče gradivo kojem nije istekao rok čuvanja, a desilo se u nekoliko slučajeva da su arhivi dobili prigovor zbog povrede interesa pojedinaca.¹⁹ S obzirom na takvu situaciju na terenu možemo primijetiti da uloga arhiva u očima javnosti nije onakva kakva bi trebala biti, jer bi se po pravilu arhivi trebali brinuti da se zaštiti i čuva gradivo trajnog značenja, a ne da su arhivi odgovorni za vrednovanje i izlučivanje gradiva s ograničenim rokovima čuvanja, po nekima možda i više od stvaratelja, iako bi stvaratelji trebali biti oni koji odgovaraju za poštivanje zakonom propisanih rokova, za gradivo sa ograničenim rokom čuvanja. Većinu stvaratelja zanimaju baš rokovi čuvanja gradiva s ograničenim rokovima čuvanja, i to najčešće za financijsko-računovodstvenu dokumentaciju zbog koje mogu snositi materijalnu odgovornost, a i prilikom odobravanja pravilnika stvaratelji najčešće krivo odrede rokove čuvanja upravo financijsko-računovodstvenoj dokumentaciji.

Zaključak

Vrednovanje gradiva izvan arhiva postalo je ključno, s obzirom da nastaje sve veća količina gradiva u današnje vrijeme, a arhivi često preuzimaju aktivnu ulogu u vrednovanju gradiva, jer stvaratelji nisu svjesni vrijednosti pojedinog gradiva. S obzirom da smo izradili *Opći popis gradiva sa rokovima čuvanja*,²⁰ a trebali bi izraditi i granske popise, vrlo često odradimo i posao stvaratelja, te im izrađujemo čitave pravilnike i posebne popise. Ne mislimo li da bi bilo bolje da se ograničimo na izradu popisa koji bi se odnosili samo na trajno gradivo? Svakom promjenom pojedinih zakona promjenit će se i rokovi čuvanja gradiva sa ograničenim rokom čuvanja pa bi mi trebali ponovo izrađivati nove opće i granske popise.

Stvaratelji bi trebali sami odrediti vrijednost gradivu koje kod njih nastaje, a arhivi upotpunjavati vrednovanje koje predlože stvaratelji primjenom općih arhivskih načela, s tim da bi se ti prijedlozi trebali odnositi prvenstveno na trajno gradivo. To bi prema prije navedenim teorijskim pristupima značilo suradnju arhiva i stvaratelja, da arhivi odrede vrijednost gradivu od povijesnog značenja, a stvaratelji gradivu s ograničenim rokovima čuvanja.

18 Podatak dobiven anketiranje voditelja vanjskih službi u siječnju 2012. godine.

19 Podatak dobiven anketiranje voditelja vanjskih službi u siječnju 2012. godine.

20 <http://www.arhiv.hr/arhiv2/Arhivskasluzba/Novosti/Javnarasprava/index.htm>,

No arhivi su prisiljeni s obzirom na nezainteresiranost većine stvaratelja brinuti o cjelokupnom gradivu u nastajanju, pa se pitamo s obzirom da arhivi pomalo preuzimaju posao stvaratelja pri vrednovanju gradiva, jesu li arhivi spremni preuzeti i odgovornost za moguće neželjene posljedice koje su moguće zbog neadekvatnog vrednovanja gradiva, a kojima se mogu oštetiti javni interesi i interesi pojedinaca. Ne bi li bilo bolje da ostavimo stvaratelje da sami određuju rokove čuvanja gradivu s ograničenim rokom čuvanja i na taj način ih natjeramo da sami snose odgovornost, a i posljedice vrednovanja i izlučivanja gradiva, pa bi se možda i oni počeli s odgovornošću odnositi prema gradivu, a ne da arhivi odrađuju umjesto njih sve poslove koji su vezani uz vrednovanje gradiva, i ne samo to nego ih još i molimo da se odgovornije odnose prema gradivu koje je u nastajanju. Je li to doista smisao arhiva?

Summary

The creators who nowadays produce large amounts of records due to the rapid development of technology are obliged to appraise their records and the archives ought to help them in doing that. However, situation in the field is quite different, the archives take on more and more duties, from making general and branch lists to helping in making special lists and appraising the material with limited storage period together with the records of archival value. Should the situation really be like this or should the Archives only focus to making general and branch lists which would comprise only the records of archival value?

Now, when we have created general and are creating branch lists, will the problem of appraisal be solved considering the situation in record offices where creators lightly accept their duty to produce the special list with retention periods, which is intended to be a help in their work, not a burden, so they shift the obligation to the Archives and the Archives, in order to preserve the records with permanent value, also take over the care to evaluate all emerging material, therefore, there is an impression in the public that Archives also bear responsibility for the damage caused by the disposal of records with limited storage periods, although legally this responsibility lies on the creator.

ZAŠTITA REGISTRATURNE GRAĐE U SLUČAJEVIMA LIKVIDACIJE ILI BANKROTA U REPUBLICI SLOVAČKOJ

Abstrakt: *Uredsko poslovanje u Republici Slovačkoj je regulirano Zakonom o arhivima i registraturama, br. 395/2002., te izmjenama i dopunama određenih akata i Uredbom br. 628/2002 kojom se sprovode neke odredbe Zakona o arhivima i registraturama. Namjera Zakona u Republici Slovačkoj jeste osigurati sustav uredskog poslovanja za različite kreatore kao tijela državne uprave, samouprave i pravnih osoba. Zakon također, prati slučaj likvidacije ili reorganizacije pravne osobe i jasno definira pravila kako se nositi s trenutnim podacima registra, odnosno s arhivskim dokumentima. U skladu s ovim Zakonom je također, Zakon o stečaju, br. 7/2005., koji donosi druge obveze. Ovaj članak dodatno informira o obvezama pravnih osoba u fazi likvidacije, reorganizacije ili stečaja koji donosi gore navedeni akt i analizira situaciju u Republici Slovačkoj u praksi.*

Ključne riječi: *Sistem uredskog poslovanja, prava i obaveze stvaralaca građe, bankrot, likvidacija, reorganizacija.*

Zakon o arhivima i registraturama, br. 395/2002.

Uredsko poslovanje u Republici Slovačkoj je regulirano Zakonom o arhivima i registraturama, br. 395/2002., te izmjenama i dopunama određenih akata i Uredbom Ministarstva unutrašnjih poslova br. 628/2002., kojim se sprovode neke odredbe Zakona o arhivima i registraturama.

Ovim Zakonom uređuje se ustrojstvo i nadležnost tijela državne uprave u području arhiva i registratura, organizacija arhiva, prava i obveze osnivača arhiva, posjednici arhiva, pristup arhivu, kao i prava i obveze stvaralaca.¹ Zakon je donio novi sistem privatnim arhivima i javnim arhivima u Republici Slovačkoj. Po odredbama ovog Zakona dužni su osigurati sustav uredskog poslovanja za različite kreatore kao tijela državne uprave, samouprave i pravnih osoba. Njihova prava i obveze sadrži članak 16. Zakona br. 395/2002.²

1 HANUS, J., PÉKOVÁ, M., PAVLÍKOVÁ, L.: Access to archives in Slovak archival legislation, *Atlanti*, vol. 20, 2010, str. 77.

2 Čl. 16. Zakona o arhivima i registraturama, br. 395/2002. i amandmani na članove.

Prava stvaratelja (registrature):

- Obratiti se Ministarstvu, putem Središnjeg državnog arhiva i Državnog arhiva s teritorijalnom nadležnosti, za informacije, stručne savjete ili upute;
- Povjeriti upravljanje registraturom drugoj osobi – stvaratelju je dozvoljeno prenijeti administraciju nad registraturom na drugu osobu ukoliko ista njemu više nije potrebna, a period retencije za nju nije istekao. Jedino osoba sa završenim drugim stepenom obrazovanja i trogodišnjim radnim iskustvom ili osoba sa fakultetskom diplomom ima dozvolu prema čl. 6., paragrafu 3., da upravlja registraturom drugog stvaratelja.

Obveze stvaratelja (registrature):

- Izraditi smjernice za uredsko poslovanje i raspored zadržavanja i vrednovanja zapisa te isti dostaviti Državnom arhivu, odnosno odjelu s teritorijalnom nadležnošću za izdavanje odobrenja;
- Registrirati zapise nastale djelovanjem stvaratelja, kao i one primljene od drugih lica tokom rada stvaratelja;
- Osigurati sustav upravljanja zapisima - to znači da mora postojati normativni, kadrovski i materijalno-tehnički sistem upravljanja zapisima;
- Osigurati postojanost registraturne građe - može uključiti preventivne i specijalizirane aktivnosti kako bi se osigurala dugovječnost i dobro fizičko stanje građe. Ukoliko se registar zapisa izrađuje na papiru, isti mora biti u skladu sa zahtjevima utvrđenim od strane tehničkih standarda. U ovom kontekstu ne smijemo zaboraviti pitanje postojanosti elektroničkog registra evidencija ili elektronskih arhivskih dokumenata;
- Osigurati da sustav evidencija za upravljanje vodi osoba sa završenim srednjim obrazovanjem, kao minimum;
- Locirati registraturnu građu u dijelu objekta u kojem će biti sigurna;
- Omogućiti stručni/državni nadzor nad građom;
- Redovno se rješavati registraturne građe po odobrenju Ministarstva – u skladu sa procedurom. Stvaratelj će predlagati registraturnu građu kojoj je istekao operativni period za uništenje. Ukoliko je dio dokumentacije i dalje potreban, produžiti će se rok operativnosti u toku procedure. Stvaratelj ne smije u proceduru uključivati građu kojoj nije istekao rok, a isti je određen aktima za različita pravna lica, npr.: Zakon o zaštiti privatnih podataka, Zakon o računovodstvu i Zakon o zdravstvenom osiguranju. Svaki stvaratelj je dužan riješiti se nepotrebne registraturne građe bar jednom u pet godina. U slučaju potrebe, stvaratelj može dobiti i drugačiji vremenski period.³
- Identificirati zapise kojima želi ograničiti pristup sa natpisom *ograničen pristup*, navodeći i vremenski period za koji ograničenje važi;

3 Čl. 18. i 19. Zakona o arhivima i registraturama, br. 395/2002. i amandmani na članove.

- Informirati odmah Ministarstvo, preko Državnog arhiva ili regionalni arhiv sa teritorijalnom nadležnosti o promjenama imena stvaratelja ili promjeni lokacije registrature, promjeni pravne forme i drugim bitnim činjenicama i promjenama u radu stvaratelja;
- Predati arhivske dokumente, nakon procedure rješavanja i uništavanja, nadležnom Arhivu zajedno sa listom arhivskih dokumenata koji su predani i obavještajnim pomagalima u skladu sa sistemom upravljanja zapisima.

U slučaju gašenja pravnih lica (registrature) odmah predati dokumentaciju legalnom nasljedniku, a ukoliko isti ne postoji:

- Predati dokumentaciju sa trajnom vrijednosti Ministarstvu, u skladu sa uputama koje je dao Državni arhiv ili odjeljenje sa teritorijalnom nadležnosti;
- Zadržati registraturnu građu koja nema trajnu vrijednost do isteka perioda za čuvanje, obavijestivši Ministarstvo gdje se ona čuva.

Likvidacija

U praksi se susrećemo sa dvije forme gašenja pravnih lica (kompanija): likvidacija i bankrot.

Termin likvidacija kompanije mora se posmatrati kao likvidacija njene imovine. Cilj iste jeste da preduzeće:

- Zadovolji potraživanja kreditora i vlasnika tj., potraživača,
- Da se podijeli imovina među vlasnicima – dioničarima.

Likvidacija je bila dominantna forma gašenja državnih preduzeća nakon 1990. godine. Odvijale su se takozvane *holandske aukcije*, pri kojima je cijena preduzeća padala, a ne rasla. Iste su prodavane za simbolične iznose svakodnevno novim vlasnicima. To su bila teška vremena za arhive, jer nije bilo informacija o organima koji sprovode gašenje – ti podaci su za nas bili tajna. Novi vlasnici bi u pravilu promijenili namjenu zgrada te izbacivali vani registraturnu građu, kao i arhivsku građu, što je uzrokovalo probleme za mnoge kojima je dokumentacija bila neophodna za penzionisanje.

Bankrot

Drugi način na koji je prestajalo postojanje pravnog subjekta jeste bankrot. Bankrot predstavlja stanje gdje zaduženi nije u stanju izmiriti dugovanja, najčešće prema više pozajmljivača, i nakon 30 dana nisu u stanju ispuniti svoje obaveze. O tome kako postupati sa registraturnom građom u slučaju bankrota bavi se Zakon o bankrotu, br. 7/2005.

Likvidator je obavezan uraditi slijedeće:

- Objaviti (status likvidacije) u roku od mjesec dana Ministarstvu unutrašnjih poslova Slovačke putem Državnog centralnog arhiva ili regionalnih arhiva;
- Sastaviti prijedlog za rješavanje registraturne građe u roku od šest mjeseci i podnijeti isti nadležnom arhivu;
- Predati registraturnu građu arhivima, odnosno arhivsku građu nadležnom arhivu;
- Osigurati čuvanje i uništavanje registraturne građe koja nema trajnu vrijednost, dok njen rok čuvanja ne istekne i informirati nadležni arhiv gdje se ista čuva.⁴

Ovaj način uglavnom ne funkcioniра i stvarnost je drugačija. U praksi razlikujemo tri grupe likvidatora:

1. Likvidatori koji ne znaju za svoje obaveze prema Zakonu br. 7/2005. i nikako ne slijede njegove smjernice;
2. Likvidatori koji zaduže drugu osobu da upravlja registraturom i plaćaju za čuvanje dokumentacije, ali nikad ne prebace tu arhivsku građu u nadležni arhiv;
3. Likvidatori koji osiguravaju čuvanje registraturne građe kojoj nije istekao rok, a arhivsku građu predaju u nadležni arhiv.

Zaključak

I pored obveze da se pozabave pitanjem dokumentacije pravnih lica u procesu likvidacije, zaduženi za likvidaciju ignorišu te smjernice Uredbe. Niti jedan likvidator do danas nije kažnjen radi ovog propusta. Istovremeno, zakonski nije moguće brisanje pravnog lica iz Registra bez njihovog ispunjavanja obaveza propisanih zakonom. Ovo je ipak samo teorija. Možemo zaključiti da trenutna legislativna situacija u Slovačkoj može poslužiti kao dobra osnova za zaštitu registratura lica u stečaju ili likvidaciji, ali je u praksi često nedovoljna.

Summary

Despite the obligation to deal with the registry of dissolving or transforming bodies liquidators **ignore** these provisions of the Act. Any liquidator to this day has not received penalty for it. At the same time the law does not perform to delete the legal person from the Commercial Register without fulfilling obligations stipulated by the law. But this is only theory. In summary we can say that current legislative preconditions in Slovakia constitute a good basis for protection of registry of such entities, their practical following is still insufficient.

⁴ Čl. 90., Zakona o bankrotu, br. 7/2005.

ARHIVSKA GRAĐA PRIVREDNIH PODUZEĆA U STEČAJU I LIKVIDACIJI

Abstrakt: *Nakon prelaska (koji je počeo 1992. godine), novi vlasnici privrednih preduzeća nisu htjeli preuzimati odgovornost za „stare“ arhive. To se posebno izrazilo kod preduzeća koja su bila pod stečajem, gdje su arhivisti uvijek iznova zastajali ispred „planine“ od neuređene dokumentarne građe, koju su morali rješavati vrlo često sami, jer u napuštenim prostorijama nije bilo više nikoga... Ovdje su zato opisani najznačajniji primjeri preuzimanja arhivske građe preduzeća u stečaju na sjeverozapadnom području, a koji su pod nadležnošću Istorijskog arhiva Ljubljana, u Gorenjskoj.*

Ključne riječi: *privreda, privatizacija, stečaj, likvidacija, arhivska građa, Slovenija, Gorenjska.*

Pregled zakonodavstva o arhivskoj građi preduzeća u stečaju

S izmjenom društvenog uređenja i eliminisanja društvenog vlasništva nakon 1991. godine, kod stvaralaca arhivske građe na području privrede s privatizacijom je došlo do bitnih statusnih promjena, pošto su poduzeća u društvenom vlasništvu postala posebno vlasništvo i upravo tako njihova, ponovo nastajuća dokumentarna građa.

Na početku prelaska (tranzicije) u vezi arhivske građe bio je na snazi *Zakon o prirodnom i kulturnom naslijeđu* iz 1981. godine¹, koji je određivao, da moraju: društveno-političke zajednice i njihovi organi, samoupravne interesne zajednice, organizacije udruženog rada, društveno-političke i druge organizacije, brinuti za očuvanje, materijalnu sigurnost i uređenost izvorne i reproducirane dokumentarne građe, koju primaju ili koja nastane tokom njihovog rada, dokle god se iz tog gradiva ne odabere arhivska građa.² Arhivsku građu, koja je bila u društvenom vlasništvu, je trebalo predati arhivu, ako se posjednik i arhiv nisu međusobno dogovorili drugačije. Za građu radnih i drugih organizacija iz oblasti privrede i društvenih djelatnosti bio je određen rok preuzimanja u nadležnom arhivu po isteku 10 godina od momenta nastanka.³

1 Zakon o prirodnom i kulturnom naslijeđu ("Ur. l. SRS", br. 1/81).

2 Ib., 57. član.

3 Ib., 66. član.

Na osnovu pomenutog zakona u Službenom listu Gorenjske izašla je *Odredba o društvenim pravnim licima i društvima, čiju arhivsku građu će preuzimati Istorijski arhiv Ljubljane*,⁴ u kojim su bili nabrojani svi stvaraoci arhivske građe, koji su ga bili dužni predati Istorijskom arhivu Ljubljana, Jedinici za Gorenjsku, Kranj. Među njima također, i privredna preduzeća, izbor je bio tipa – uzorak, određen od strane arhiva.

U početku stečaja arhivsku građu propalih društvenih preduzeća štitio je samo član 61. *Zakona o prirodnom i kulturnom naslijeđu: Ako je imaoc arhivske ili dokumentarne građe iz 57. člana ovog zakona prestao postojati i nema pravnog nasljednika, tada tu arhivsku građu preuzima na dalje upravljanje - arhiv.* Zakon o prisilnom poravnanju, stečaju i likvidaciji (Ur. l. br. 67/93) je između ostalog odredio da u stečajnu masu dužnika, koji je pravno lice, spada sav posjed koji je imao dužnik u momentu početka stečajnog postupka, dakle i arhivska građa.⁵ Taj zakon također, određuje da vlasništvo, koje nije moguće prodati ili razdijeliti povjeriocima, gdje spada i arhivska građa, uručuje se zakonom određenom državnom organu ili organu lokalne zajednice, na čijem području je dužnikovo sjedište.⁶

Stečajna praksa nekadašnjih preduzeća u društvenom vlasništvu se odražavala kroz samostalni arhivski *Zakon o arhivskoj građi i arhivima*.⁷ U njemu je bilo najprije određeno da su u pogledu bivšeg društvenog vlasništva važile još odredbe prijašnjeg „zajedničkog“ zakona, o čuvanju prirodnog i kulturnog naslijeđa, s tim, da je određivao da u radno područje Arhiva Republike Slovenije i regionalnih arhiva spadaju i zadaci čuvanja arhivske građe nekadašnjih državnih, autonomnih, samoupravnih i drugih organa, te pravnih lica, za koje su ti arhivi bili nadležni po *Zakonu o prirodnom i kulturnom naslijeđu*.⁸ Najprecizniji u pogledu stečaja i likvidacije bio je član 25. novog arhivskog zakona, koji je određivao, da je u slučaju prestanka postojanja javnopravnog lica, bez poznatog pravnog nasljednika, arhivsku građu treba izručiti arhivu još prije prestanka postojanja javnopravnog lica. Zatim, da mora organ koji vodi postupak prestanka, odnosno izvodi statusnu promjenu javnopravnog lica, garantovati odabiranje i izručenje javne arhivske građe, arhivu u skladu s odredbama zakona, te na osnovu obaveznih uputstava upravljanja

4 “Službeni vjesnik Gorenjske”, 1981. godine, br. 35 (za područje Jesenice); “Službeni vjesnik Gorenjske”, 1981. godine, br. 36 (za područje Kranja i Radovljica); “Službeni vjesnik Gorenjske”, 1982. godine, br. 4 (za područje općine Tržič).

5 Drugi stav člana 104. Zakona o prisilnom poravnanju, stečaju i likvidaciji.

6 Drugi stav 157. člana pomenutog zakona.

7 Ur. l. RS, br. 20/97.

8 Član 64. Zakona o arhivskoj građi i arhivima.

Za čuvanje arhivskog i dokumentarnog gradiva bivšeg društvenog vlasništva bili su važni također, član 62: «Arhivsko gradivo koje se na dan stupanja na snagu toga zakona već nalazi u arhivima, osim arhivskog gradiva koje je preuzeo na skladištenje i čuvanje u obliku depozita od fizičke osobe, arhivi su dužni preuzeti na osnovu zakona o prirodnom i kulturnom naslijeđu – ono je javno vlasništvo». I član 63: »Kada ima dokumentarno gradivo pravnog lica, koje upravlja s društvenim vlasništvom, svojstva arhivske građe, po tom zakonu, ministar na prijedlog arhiva odluči, da se upotrebljavaju za to dokumentarno gradivo odredbe zakona o javnom arhivskom gradivu«. (“Službeni list SRS”, br. 1/81., 42/86. i “Službeni list RS”, br 8/90. i 26/92.).

s javnom arhivskom građom. Upravo tako, morao se pobrinuti za dalje čuvanje dokumentarne građe kojoj nije još istekao rok čuvanja.⁹ Stečajnog upravitelja je u pogledu arhivske i dokumentarne građe obavezivao i *Pravilnik o odabiranju i izručivanju javnog arhivskog gradiva arhivu* (Ur. l. RS, br. 59/99), koji je u članu 16. određivao, da mora organ, koji izvodi postupak prestanka, odnosno izvodi statusnu promjenu javnopravnog lica bez poznatog pravnog naslijednika, prije prestanka sa radom i postojanja javnopravnog lica, dužan je o tome obavjestiti nadležni arhiv i pobrinuti se za odabiranje i izručenje arhivske građe u skladu sa zakonom i tim pravilnikom.

U sada važećem *Zakonu o zaštiti dokumentarnog i arhivskog gradiva te arhiva* (Ur. l. RS, br 30/06) nadležnost arhiva za nekadašnje društveno vlasništvo je moguće otkriti samo još u članu 53.: *U javnu službu arhiva spadaju također, poslovi zaštite arhivske građe nekadašnjih, autonomnih, samoupravnih i drugih organa te pravnih lica, za koje su ti arhivi ili njihovi prethodnici nadležni po prijašnjim arhivskim propisima.*

To je bio kratak pregled zakonodavstva, koji je uređivao i uređuje slučajeve zaštite i preuzimanja arhivske građe propalih preduzeća. Sada pogledajmo konkretna pojedinačne primjere.

Tekstilindus, Kranj, 1919 – 1996., 14 dm¹⁰

Preduzeće je prestalo sa radom novembra 1991. godine, kada je počeo stečajni postupak. To je bio prvi veći stečajni slučaj u Kranju, koji zbog ne mogućnosti prodaje svega (preostalog) posjeda, još nije zaključen. To je bio prvi veći stečajni slučaj također, i za gorenjsku jedinicu Istorijskog arhiva Ljubljana, koja je htjela uspostaviti odnose i kontakte sa propalim stvaraocima arhivske građe, ali on ipak nije uvažavao uputstva. S druge strane je sarađivao sa Gorenjskim muzejem, koji mu je predao predmetno nasljedstvo, npr. uzorak knjiga roba. Saradnju sa arhivom je možda odbijao zato, jer nije htio predati poslovnu dokumentaciju.

Arhivsku građu je tako našao u tvorničkim prostorijama kupac, koji ih je otkupio od Tekstilindusa i o tom nalasku je obavijestio Istorijski arhiv 1994. godine – kada je došlo do prvog preuzimanja. Arhivska građa nije bila uređena i popisana. Kupac objekta je nešto gradiva (dva albuma fotografija, nacrti, publikacije) zadržao i kasnije ga 2000. godine prodao arhivu za 100.000 SIT (417 EUR).

Građu nije valorizovao ni odabrao niti stvaralac sam, niti kasniji kupac tvorničkih objekata, a također, nije bilo nikakve stručne pomoći od strane stvaraoca

9 Član 25. Zakona o arhivskom gradivu i arhivima.

10 Kod pojedinačnih konkretnih slučajeva su navedena također, godišta uskladištenog arhivskog gradiva i njegova količina u dužnim metrima. Iz čega je vidljivo, da se je srazmerno dug vremenski period očuvala srazmerno mala količina arhivske građe. S jedne strane, jer je sve to već odabrano arhivsko gradivo, a između nema ničega neodabranog gradiva, koje bi trebalo još pregledati i izdvajati. S druge strane je koje kuda, to bilo sve što je ostalo od arhivske građe.

ili kasnijeg kupca. Sav posao u vezi sa tom arhivskom građom je morao obaviti arhiv. Radi izuzetnih stečajnih odnosa, gradivo je bilo čuvano u neodgovarajućim uslovima. Prilikom prvog preuzimanja 1994. godine arhivistica je valorizirala građu s obzirom na oznaku sadržaja sa tehničkim jedinicama. Radi velike količine neuređenog dokumentarnog gradiva, kojeg je morala pregledati u kratkom vremenskom periodu istovremeno s preuzimanjem, obavljen je odabir i izdvajanje duplikata i koncepata kasnije u arhivu. U 2001., 2003. i 2008. godini, manje količine arhivske građe, Istorijskom arhivu je izručilo preduzeće Tekstilindus u stečaju. Kod zadnjeg preuzimanja se izručitelj (Tekstilindus) pismeno obavezao da će po završenom stečajnom postupku izručiti arhivu i stečajni bilans i konačni izvještaj, ali ipak, kao što je već pomenuto stečajni postupak još nije završen (niti nakon dvadeset godina).

Ako pomenemo arhivsku građu, koja je sačuvana samo radi odluke kupca tvorničkih zgrada, koji je jednostavno mogao to i prećutati i gradivo jednostavno uništiti, recimo i da su u zapisnicima organa upravljanja sačuvani također, detalji o poslovnim teškoćama i prestanku poslovanja, dalje bogata tehnološka dokumentacija, uzorci robe, fotografije, građa o noćnom radu žena, socijalnim nevoljama, kretanju zaposlenosti – ukratko gradivo koje omogućava istraživanje socijalne i privredne istorije Gorenjske.

Pamučna predionica i tkaonica Tržič, 1852.-1999., 15 dm

1991. godine bio je uveden stečajni postupak i za Pamučnu predionicu i tkaonicu Tržič. Otpustili su većinu radnika i nastavili proizvodnju u manjem obimu, najprije kao društvo s ograničenom odgovornošću, a 2000. godine su osnovali radničko društvo. Izlučivanje gradiva odvijalo se redovno, dok je bio stvaralac arhivske građe još u društvenom vlasništvu. Nakon privatizacije gradivo nisu više odabirali sami, nego je novi vlasnik samo obavijestio arhiv, tek toliko da je ispunio obavezu prema zakonodavstvu. Također, nije bio dostupan stručni radnik, koji bi se brinuo za arhivu, nego je vlasnik odredio nekoga, ko je bio potpuno neosposobljen i opterećen s drugim zaduženjima, tako da je odabir i izlučivanje ponovo bilo prepušteno arhivu.

Izručilac je zadržao matične knjige zaposlenih i tehničku dokumentaciju, nastalu nakon 1980. godine što je predstavljalo dosta veliki dio arhivske građe, kao i opasnost da se uprkos urgencijama za izručenje, radi daljnjih izmjena vlasnika i izgubi.

Almira Radovljica, 1945. – 2004., 4,8 dm

Slijedeće u nizu tekstilnih preduzeća, koja su pala pod stečaj je Almira iz Radovljice, gdje je bio stečajni postupak uveden 2003. godine. Odabir arhivske građe iz dokumentarnog je tekao slijedeće godine. Radnika stvaraoca osposobljenih za rad s dokumentarnim gradivom nije bilo, zato su predstavnici arhiva obavili cjelokupan

pregled građe i valorizaciju. Radi ograničenog vremena, bio je napravljen izbor na nivou tehničkih jedinica, detaljniji pregled i dodatno izdvajanje je obavljeno kasnije u arhivu.

U slučaju Almire se pokazao praktičan problem u pogledu dokumentarnog gradiva eliminisanog preduzeća, a koje treba čuvati i skladištiti trajno. Tu je Istorijski arhiv morao posegnuti za upozorenjem u odnosu na zakonodavstvo, pošto je nadležna upravna jedinica u početku branila preuzimanje samo tog gradiva bez vlasnika. Ali nakon urgencije od strane Istorijskog arhiva ipak ga je morala preuzeti: „(...) Ako eliminisana tvornica nema pravnog nasljednika, koji bi preuzeo poslovno aktualno dokumentarno gradivo eliminisane tvornice, radi pravne sigurnosti, ljudi koji su bili zaposleni u toj tvornici (regulisanja radnog staža, određivanje mirovine, itd.) i drugih još tekućih postupaka primjereno je da se takvo gradivo u saglasnosti s organom koji postupak odlučivanja, čuva kod upravnog organa, koji djeluje na području eliminisane tvornice.“¹¹

Industrija pamučnih proizvoda Kranj, 1932.-2008., 16,2 dm

U IBI-ju su zaustavili proizvodnju i otpustili sve zaposlene 2008. godine. Preduzeće je bilo likvidirano, arhivska građa je 2008. godine odabrana, uređena i popisani su službenici dioničkog društva IBI Kranj u likvidaciji; građa preuzeta 2010. godine. Većinu arhivskog gradiva je 2008. godine odabrala, uredila i popisala službenica dioničkog društva IBI Kranj u likvidaciji; gradivo preuzeto 2010. godine je uredila arhivistica Istorijskog arhiva. Izručioc je zadržao dio arhivske građe, potrebnu pri poslovanju (kao što su matične knjige zaposlenih, zapisnici i gradivo sa skupština dioničara, gradivo o likvidaciji), ali se svakako očekuje izručenje i tog dijela gradiva.

Primjer IBI-ja bi mogli navesti kao primjer uzorne saradnje s arhivom. Preduzeće je uzelo u obzir uputstvo arhiva, tako da je imalo uređenu i popisanu građu u momentu izručenja arhivu. S arhivom je sarađivalo još u vrijeme vlasništva, koje je dugo trajalo, već tada su novi vlasnici dobili arhivska uputstva, uvažili ih i čak sponzorisali Istorijski arhiv u toku pripreme izložbe o poduzetništvu u Kranju.

Živila Kranj, 1950.-2002., 1,5 dm

Kao dobar primjer saradnje s Istorijskim arhivom, kao i sa IBI-jem, bismo mogli navesti i saradnju sa preduzećem „Živila“ Kranj (Hrana, Kranj) koje nije bilo baš na glasu i poznato kao stvaralac arhivske građe, ipak ju je bilo spremno pripremljenu predati nadležnom arhivu. Preduzeće se vlasnički preoblikovalo 1995. godine u dionočarsko društvo, poslije čega je društvo Živila 2004. godine u cjelosti

¹¹ Iz urgencije Upravnih jedinica Radovljica

postalo vlasništvo Mercatora d.d., a 2007. godine izručilo je i ostatak arhivske građe bivšeg društva „Živila“ (do 2005. godine).

Arhivsku građu je odabirala arhivistica Arhiva zajedno s arhivarkom preduzeća. Radi velike količine dokumentarnog gradiva bez evidencija ureda, koje je bilo složeno na različitim mjestima, bilo je potrebno istovremeno odabirati, valorizirati, izdvajati, uređivati i popisivati.

Gorenjski sajam Kranj, 1956.-2002., 1,5 dm

Ako se društvo Živila dobro pobrinulo za svoju arhivsku građu, to nije važno za arhivsku građu preduzeća, koje je preuzelo od društva Gorenjski sajam Kranj. Prestalo je sa poslovanjem 2002. godine, svi objekti su postali vlasništvo preduzeća Živila Kranj. Arhivsku građu Poslovnog centra Gorenjski sajam Kranj u neuređenom stanju, izručilo je društvo Živila Kranj 2004. godine. Imalac (novi vlasnik) nije odabirao arhivsku građu iz dokumentarne građe, jer nije imao za to stručno osposobljenih radnika. Odabrao je tek dio dokumentarnog gradiva, koje je još trebao pri poslovanju. Radi slabe zaštite gradiva od uništenja, bilo je potrebno gradivo u najkraćem roku kod posjednika valorizirati, odabrati i preuzeti. To je obavila arhivistica Arhiva. Uslovi za stručnu obradu arhivske građe su bili vrlo neugodni (tjesan prostor, bez stola, prašina, velike količine nearhivskog gradiva, neurednost). Posjednik je naime, dokumentarnu građu strpao u ruševnu zgradu, koju nisu mogli prodati zbog postupka denacionalizacije, tako da su se u napuštenim prostorijama već sakupljali narkomani, koji su između ostalog napušteno dokumentarno gradivo upotrebljavali i kao ogrev za grijanje.

Kmetijsko živilski kombinat Kranj, 1956.-2002., 1,5 dm

U kakvim nemogućim uslovima se uprkos svim mjerama zakonodavstva čuva dokumentarna i arhivska građa, mi arhivisti smo ponovo odmahivali glavom u slučaju KŽK Kranj.

Seoski kombinat hrane Kranj se već 1985. godine pridružio poslovnom sistemu Mercator, koji se 1990. godine reorganizovao u više samostalnih društava. Osnovnu seosku djelatnost na području Kranja i Škofje Loke su organizovali u društvo Mercator - KŽK Kmetijstvo Kranj d.o.o., ali pri tome procesu arhivsku građu nisu uredili, odabrali ni popisali. Čuvali su i arhivsku građu zajedno sa ostalim dokumentarnim gradivom u drvenom, zatvorenom štaglju na farmi Hrasjah (blizu Kranja). Radnika, koji je bio zadužen za rad s dokumentarnim i arhivskim gradivom već duže vrijeme nisu imali. Prilikom preuzimanja građe, 2002. godine direktor je za kontaktnu osobu odredio službenika, koji je bio još prvi dan prisutan kod odabiranja, poslije čega su 15 dana odabirali, čistili, uređivali i tehnički opremali, te

popisivali arhivistica i manipulant Istorijskog arhiva – sami. U izuzetno teškim radnim uslovima (prašina, kukci, paučina, malo radnog prostora) su morali najprije odabrati arhivsko gradivo iz približno 80 dužinskih metara dokumentarne građe pohranjene u registratore. Radi pomanjkanja i netačnih oznaka trebalo je otvarati i pregledati svaki registrator posebno. Registratori su bili složeni u potpunom neredu, zbog čega je bilo nemoguće dosljedno objedinjavanje predmeta. Nakon završenog arhivskog odabiranja preostalo je dokumentarno gradivo ostalo u skladištu na farmi.

Zvezda Kranj, 1948.-2010., 2 dm

U tekstilnom preduzeću Zvezda je bio zaključen proces promjene vlasništva i registrovano dioničko društvo 1997. godine. U martu 2010. godine je na prijedlog većinskog vlasnika bio prihvaćen ugovor o početku dobrovoljne likvidacije, a u aprilu 2010. godine je likvidacijska upraviteljica uložila prijedlog za prekid likvidacije i početak stečaja. Stečajni postupak je počeo 12.5.2010. godine i ovaj primjer bi mogli označiti kao uzornu saradnju između posjednika arhivske građe i nadležnog arhiva, gdje nas je o stečajnom postupku obavijestio stečajni upravnik, uprkos činjenici da to preduzeće nije bilo na glasu stvaraoca arhivske građe. Za odabir, uređivanje i popisivanje je preduzeće dalo na raspolaganje svoju radnicu, koja je posao obavila zajedno sa arhivisticom Istorijskog arhiva. I ovdje je izručitelj zadržao dio arhivske građe, koju treba prilikom svog poslovanja (dio matičnih knjiga zaposlenih i gradivo o likvidaciji) tako da i tu još očekujemo konačno izručenje kompletnog gradiva.

Vezenine Bled, 1922.-1985., 4,4 dm

U nekim slučajevima propalih tekstilnih tvornica smo spominjali neodaziv preduzeća u stečaju i likvidaciji s obzirom na pripreme i predavanje gradiva nadležnom arhivu, ali smo ipak u tim slučajevima nekako došli do gradiva nakon početka stečaja. U Vezeninama Bled je bilo zadnje preuzimanje arhivske građe 1993. godine prilikom privatizacije. Tada su bili odnosi još sasvim korektni, preduzeće je samo obavijestilo arhiv o vlasničkom promjeni. Imali su još arhivarku i uređivali gradivo po arhivskim upustvima. Novi vlasnik je vremenom ukinuo djelatnost, a da o tome nije obavijestio arhiv i zbog uništene arhivske građe su bivši radnici preduzeća imali probleme kod ostvarivanja svojih prava koji proizilaze iz njihovog ranijeg rada.

Planika, Kranj, 1948.-2004., 2,4 dm

Slično kao i sa Vezeninama događalo se s arhivskom građom u Planici. Dok su još bili društveno preduzeće, dobro su sarađivali sa Arhivom, imali su svog arhivara. Međutim, poslije su zaboravili na sve što podrazumijeva arhivsko gradivo.

Tako da su uglavnom uništili svo gradivo još prije uvođenja stečaja (2004. godine). U cjelosti su se sačuvale matične knjige zaposlenih, dok su ostali dokumenti samo fragmentarno sačuvani, nešto gradiva je zapečaćeno radi policijske istrage i sumnji za krivične radnje oštećivanja zaposlenih i bogaćenja. Za preuzimanje u Arhiv ostalo je minimalno i taj dio gradiva je zadržao posjednik radi stečajnog postupka, tako da se očekuje dodatno preuzimanje. Kod odabira i popisivanja preostale arhivske građe je bila prisutna tajnica preduzeća.

Opšte građevinsko preduzeće Gradbinec Kranj, 1923.-1999., 13,1 dm

Preduzeće je otišlo pod stečaj 2000. godine (kupilo ga je Primorje Ajdovščina, koje danas isto tako propada). Tehnička i tehnološka dokumentacija je bila preuzeta već 1981. godine, nakon samog početka stečajnog postupka, a 2002. godine je primilo pisana uputstva o upravljanju dokumentarnom i arhivskom građom u slučaju stečaja, koje nije uvažavalo. Pravnica preduzeća je u avgustu 2002. godine poručila da su svo gradivo uništili, osim gradiva koje se odnosilo na radne odnose, koje su otpremili nekoj firmi. Predstavnica te firme javila je arhivu 2008. godine da čuvaju nešto dokumentarnog gradiva SGP Gradbinec Kranj i došlo je do preuzimanja. Očuvani su bili zaključni računi s poslovnim izvještajima, računovodstvena dokumentacija, platne liste za 1948. godinu. Svo ostalo gradivo, kako je već rečeno, stvaralac je uništio prije 2002. godine.

Iskra Telematika Kranj, 1951.-2000., 8,1 tm

Za izročitelja:
Anton Šubic
Stečajni upravitelj p.o.
ISKRA-TELEMATIKA
- v stečaju -
4000 KRANJ,
LJUBLJANSKA C. 24 A

Iskra Telematika se već 1989. godine podijelila na samostalna preduzeća, a 1990. godine su se ta preduzeća udružila u korporaciju Iskra Telekom holding d.d. Stečajni postupak za Iskru Terminali Kranj uveden je 1997. godine. U slijedećim godinama osnivala su se nova preduzeća za razvoj telekomunikacija. Arhivsku građu je izručilo preduzeće Iskratel Kranj u dva dijela 2002. godine i 2003. godine. Odgovorni za arhivske prostorije u preduzeću Iskratel i direktor preduzeća Iskra

SSD su rekli, da od reorganizacije Iskre već od prije nekoliko godina nemaju zaposlenog radnika, koji bi brinuo za dokumentarnu građu u zajedničkom arhivu. Radi još nedovršenog procesa privatizacije nekada jednog preduzeća, arhiva je više ličila na zapušteno skladište, nego na uređenu arhivu. Za arhivsku građu se nije brinulo prema uputstvima za arhiviranje, ista nije bila razvrstana i odabrana. Zato se arhiv dogovorio, da dođu odgovorni s pojedinačnih odjela, kojim je pripadalo spremljeno gradivo i pregledaju ga. Nemoguće je bilo dobiti čovjeka, koji bi odabrao arhivsku građu i uredio je. Radi pomanjkanja vremena, u roku dvije sedmice su željeli arhivski prostor isprazniti i neupotrebljivo gradivo odvesti na otpad. Tada se arhivistica odlučila da sama počne s odabirom, odnosno traženjem arhivske građe. Najprije je određivala oblasti dokumentarne građe, pregledala oko 200 dužnih metara spremljenog gradiva u registratore, nastalih u periodu 1951.-1995. godine. Najpopunjena zbirka je bila tehnološka dokumentacija, gradivo ostalih odjela bilo je nepotpuno i neuređeno. Najviše arhivske građe je našla u kartonskim kutijama direktora, koji su napustili preduzeće (zapisnike zajedno s gradivom). Skladište je bilo zapušteno, prljavo, gradivo zaprašeno. Sakupila je 94 registratora arhivske građe, koje je po dogovoru ostalo privremeno u susjednoj prostoriji. Od te građe je nestala približno polovica registratora s pretežno povjerljivim arhivskim gradivom o poslovnim odlukama iz perioda reorganizacije preduzeća, uprkos tome (ili upravo zbog toga) što je gradivo bilo označeno kao povjerljivo. Ostalih 50 registratora je bilo stručno obrađeno u arhivu.

Veriga Lesce, 1912.-1991., 7,6 dm

(Veriga = lanac)

Još jedna klasika. Prije stečaja je preduzeće imalo arhivara, gradivo je bilo uređeno. Godine 2000., kada je pokrenut stečajni postupak, stečajni upravitelj se obratio Istorijskom arhivu, arhivara više nije bilo, dokumentarnu građu su iz ranijeg prostora prenijeli u drugu halu, tako da je prilikom preuzimanja sve bilo haotično. Iz te hrpe je Istorijski arhiv sa svojim radnicima odabrao arhivsku građu, dok je ostalo vlasnik najvjerovatnije uništio.

Plamen Kropa, 1895.-2001. 12 dm

Od marta 1991. do 1998. godine, kada je pokrenut stečajni postupak, bila je tvornica vijaka Plamen Kropa d.o.o. u državnom vlasništvu. 1998. godine radnike su otpustili i tvornicu zatvorili, a stečajni upravnik je pripremao prodaju tvornice. U maju 1998. godine je Istorijski arhiv poslao stečajnom upravniku obavijest o čuvanju arhivske građe tvornice Plamen. Ponovo je stečajni upravnik postavio rok, do kada je morao Istorijski arhiv odabrati i pokupiti arhivsku građu (radi prodaje tvornice), ponovo bez radnika propalog preduzeća. Građa nas je čekala u potkrovlju, prašnjava

do neizdrživosti. Kod odlučivanja važnosti po pitanju tehnološke dokumentacije mi arhivisti smo bili u teškoćama, tada je stečajni upravnik molio bivšeg zaposlenog tehnologa, te je on vlastitom dobrom voljom i osjećajem za gradivo, za vlastite proizvode, vlastitu pamet tvornice, gdje je stvarao, došao pomoći arhivistima kod odlučivanja u pogledu konzervacije tehnološke građe, kojeg je bilo zaista previše da bi sačuvali sve.

Na kraju pregleda događaja s arhivskom građom nekadašnjih društvenih preduzeća u stečaju i likvidaciji, bi možda spomenuli još preduzeća, koja su upravo tako u sličnoj situaciji, ali još uvijek djeluju. Tako je do raznoraznih preoblikovanja došlo i u Železarni Jesenice i Istorijski arhiv je rukovodstvo željezare najprije opomenuo, izdao uputstva za uređenje, ali nikakvog odziva nije bilo, zbog čega je predložio nekoliko mogućnosti i ideja za hitno uređenje gradiva. Kako se osim obećanja i sve više izmješane građe nije dogodilo ništa drugo, arhiv je počeo ostvarivati kontakte i odnose s nekim bivšim radnicima i arhivarima srodnog preduzeća. Tako je hitno sakupio nekoliko potrebnih stručnih ljudi i krenuo sa odabirom arhivske građe.

U slučaju Peko Tržič, su postupci odabira, uređivanja, popisivanja i preuzimanja radi velike količine dokumentarne građe u cjelosti tekli u arhivskom skladištu tvornice Peko. Ipak je tu rad tekao uz saradnju osposobljenih radnika preduzeća.

Međutim, sve se drugačije odvija sa bišom Savom Kranj, koja je danas dio holdinga Poslovna grupa Sava. Arhivska građa, dok je bila još društveno vlasništvo izručena je Istorijskom arhivu 2008. i 2009. godine, odabrao ga je i uredio u cjelosti arhivar preduzeća. Tu je novi vlasnik pokazao puno sluha za arhivsku građu, čak je nove vlasnike, iako strance (ili upravo radi toga) zanimalo šta je s pravima prema gradivu nastalom prije privatizacije. Bili su čak zainteresirani čuvati i gradivo preduzeća od prije njihovog preuzimanja.

Zaključak

Iz navedenih primjera možemo vidjeti, da su svi uprkos nekim zajedničkim karakteristikama, u stvari vrlo različiti. Odmah na početku imamo različite statuse preduzeća prije privatizacije, nisu sva bila proglašena za stvaraoce arhivske građe. U pogledu saradnje preduzeća s nadležnim arhivima nakon privatizacije pokazalo se, da najviše ovisi od odnosa novih vlasnika prema arhivi. Zakonodavstvo, odnosno očekivanje dosljednog izvršavanja zakonodavstva se pokazalo nedovoljnim, odnosno za neko vrijeme na red dođe, obično tek kada je prekasno, kada je arhivska građa već uništena. Kao što smo vidjeli primjeri su bili različiti. Od toga da su se Istorijskom arhivu obraćali novi vlasnici preduzeća, koji uopšte nisu bili proglašeni stvaraočima arhivske građe, pa preko novih savjesnih vlasnika bivših stvaralaca arhivske građe, koji su uzorno sarađivali s arhivom, do na žalost najveće grupe novih šefova privatiziranih

tvornica, kojima je arhiva predstavljala samo trošak i opterećenje prilikom prodaje tvorničkih prostora. Vrlo različito je bilo također, ponašanje stečajnih upravitelja, koji bi se u stvari morali najbolje držati važećeg zakonodavstva. Po pitanju druge faze saradnje s nadležnim arhivom, to je bilo u pogledu odabiranja i uređivanja arhivske građe za preuzimanje, gdje smo imali različita iskustva u praksi. Na tom području važi arhivsko zakonodavstvo, već od samog početka je propisano, da mora stvaralac na odgovarajući način pripremiti arhivsku građu za preuzimanje, što je bilo od preduzeća koja su propadala za očekivati. Pri čemu možemo govoriti o pretežnoj većini preduzeća. Ako su se odlučili za prvi korak, to je bilo za obavješćavanje i saradnju s nadležnim arhivom po pitanju njihove arhive kao takve, bilo ih je vrlo malo spremnih obezbijediti bar radnika s njihove strane, da pomogne kod pripreme gradiva za preuzimanje. Nema slučaja među propalim preduzećima, da je neko od njih sam pripremio arhivsku građu za preuzimanje i dostavilo ga u arhivsko skladište nadležnog arhiva – dosljedno zakonodavstvu (jedini takav slučaj je kao što smo vidjeli „Sava“ koja još danas djeluje). U većini slučajeva je teret traženja, odabiranja, popisivanja, tehničkog opremanja, kao i prevoza arhivske građe, palo na ramena nadležnog arhiva. Pri čemu je bio obavljen zaista ogroman posao u vrlo lošim uslovima. Najprije je trebalo tražiti građu praktično svuda po tvornici, jer ga je bilo puno po raznim kancelarijskim prostorijama. Količine sve dokumentarne građe su bile zaista velike i među njima je bilo potrebno naći srazmjerno malo arhivske građe, posebno poglavlje je predstavljala tehnološka dokumentacija i odlučivanje šta od nje odabrati. Pored toga su novi vlasnici, tj. stečajni upravitelji, radi prodaje prostora postavljali vrlo kratke rokove za „zabavljanje s arhivom“. Ipak je Jedinica za Gorenjsku ustrajala i praktično sav posao obavila na terenu. Dosljedno je izbjegavala trpanja cijelog dokumentarnog gradiva propalih preduzeća u arhivska skladišta, jer si to radi nedostatka prostora nije ni mogla dozvoliti. Sem toga kada je gradivo jednom već u arhivskom skladištu, dalja obrada je dosta spora i uz brojne primjere stečaja bili bi raspoređeni jednoj arhivistici, određenoj za privredu.

Uz takav odnos prema arhivskoj građi, pitamo se da li smo zaista mi – arhivi dužni obavljati sve te poslove, koje zakonodavstvo u stvari nalaže drugima? Odgovori iz prakse su u stilu „uzmi ili ostavi“, pri čemu kakve ozbiljne kazne za kršitelje arhivskih propisa ne možemo očekivati. Da se počne ozbiljno raspravljati o važećem arhivskom zakonodavstvu, mora biti upletena i pogođena politika, odnosno pojedinci iz političkog vrha. Tada su mediji spremni obavješćavati javnost o svakom papiriću koji se pojavi, odmah. Činjenica je da su se vozili na otpad teretnjaci dokumentarnog i arhivskog gradiva propalih tvornica, tako da danas imaju probleme s dokazivanjem radnog staža (za penzionisanje), brojni radnici propalih tvornica, iako to ne zanima nikoga. Samo napisano zakonodavstvo je za održavanje reda, odnosno za pravnu državu premalo, što se vidi na drugim područjima društvenog življenja. Očito imamo takav odnos prema arhivskoj građi, kakav kao društvo i zaslužujemo.

Tako da nama arhivistima ostaje jedinstveno iskušnje šetnje po napuštenim tvorničkim halama koje su nekada vrvile od života. Onaj ko je bio prije u takvim prostorijama, dok su još bile pune mašina i radnika, kada je sve bilo stisnuto, tek pri pogledu na svu tu prazninu postaje svjestan dimenzija tih prostora u sred kojeg ga čeka hrpa rasutog papira. Kako je bila prije nesnosna buka, sada je nesnosna mrtvačka tišina, razbacan alat, najčešće neupotrebljiv, ako ga ne bi ko „privatizovao“. A na drugoj strani u žurbi napuštene kancelarije, preko naslona stolice su obješene jaknice „za dodatno grijanje“, pod stolovima „radne papuče“, na stolovima nepospremljeni „sitni kancelarijski alati“, na policama nezalivene uvenule lončanice – službenice su jednostavno samo ustale, uzele torbice i kapute, te otišle, bez bilo kakvog pospremanja, zaključivanja posla. Isto tako je bilo s dokumentarnim i arhivskim gradivom, ostalo je tamo gdje je bilo, na stolu, u kancelariji, u skladištu, samo što je ono u skladištu brže propadalo, jer se zaboravljalo gdje je, ili se je raznosilo radi trenutnih potreba, ili su ga jednostavno bacili negdje drugo, da su mogli isprazniti prostorije za prodaju.

Summary

Archives of the industrial undertakings which went bankrupt or windingup. After abolishment of common ownership, in so-called transition which began in the year 1992, many industrial undertakings, till then in state or common ownership, became privat properties. Before, as being common industrial undertakings, they were obliged by the law to dispose and transfer their archives to the competent archives institutions. Becoming privat properties, they were obliged as well, to take the proper care for the archives of the undertakings till privatization. They were obliged by the law, but in “real life” it become evident, that only written legislation is not enough to obey legal orders in fact. This was the most evident at the industrial undertakings went bankrupt or windingup, where at most cases nobody wanted to take responsibility for “the old” archives. The cruel nature of profit showed at once, that it takes the cultural heritage only for (unnecessary) expense. Records were important no longer as being useful or have some meaning for current business. So in practice transferring the archives to the competent archives institutions went in stile “take it or live it”, because some serious punishment for tortfeasors of archival legislation was not to be expected. In such cases archivists stopped short at the mountain of unarranged records and have to take the proper care about them by themselves, because the records managers of the industrial undertakings were usually among the first dispensable workers for the new (unsuccessful) owners. In the article there are described some of the most typical cases of transferring and arranging of archives of the industrial undertakings which went bankrupt in the northwest region of competence of Historical Archive Ljubljana, that is in Upper Carniola.

PROBLEMATIKA ZAŠTITE I PREUZIMANJA ARHIVSKE GRAĐE REGISTRATURA U STEČAJU (ISKUSTVA ISTORIJSKOG ARHIVA GRADA NOVOG SADA)

Abstrakt: *Ovaj rad tretira problematiku zaštite i preuzimanja arhivske građe pravnih lica u stečaju od strane arhiva. Jedan od proizvoda tranzicije u Srbiji je i slom velikog broja nekadašnjih privrednih subjekata, nad kojima je usled nemogućnosti daljeg poslovanja otvoren stečajni postupak. I pored postojanja zakonskih normi koje regulišu pitanje stečajne arhivske građe, Istorijski arhiv Grada Novog Sada se susreće sa različitom praksom na terenu i sa određenim problemima. U završnim razmatranjima dati su neki predlozi u vezi poboljšanja delatnosti u smislu zaštite ove arhivske građe.*

Ključne reči: *Tranzicija, stečajni postupak, zaštita arhivske građe, zakonska regulativa.*

O tranziciji i mestu arhiva u tranziciji

Tranzicija u bivšim socijalističkim zemljama, kao pojava sa kraja dvadesetog veka promenila je u velikoj meri sudbinu i dalje tokove privrednih aktivnosti preduzeća i drugih poslovno orijentisanih subjekata. Privatizacija je kao proces postala kategorija epohalnih promena u društveno-političkom, socijalnom i ekonomskom pogledu. U tranziciju kao procesu transformacije vlasničke strukture, državnog u privatno vlasništvo, polagane su mnoge nade, bez obzira što je bilo očekivano da će ona proći sa puno neizvesnosti i kontroverzi. Kao konačni proizvod ovog procesa nije se stiglo do uređene pravne države zasnovane na principima zapadne demokratije, već smo prošli kroz traumatično iskustvo dvodecenijske tranzicije obeležene ratovima, inflacijom, revolucijama i pseudorevolucijama. I danas možemo konstatovati da naše društvo tek treba da prođe kroz sveobuhvatnu promenu političkog, institucionalnog, ekonomskog, kulturnog i socijalnog sistema. Počevši od 1989. godine i donošenja novog Zakona o preduzećima, kojim je prestalo važenje Zakona o udruženom radu, na delu imamo tranziciju koja je imala za cilj da izvrši promene u tri segmenta: društveno-ekonomskom, političkom i kulturnom. Društveno-ekonomska tranzicija je trebala da promeni svojinske odnose u privredi i da uspostavi novi sistem koji je trebao da bude napredniji i uspešniji od prethodnog, socijalističkog. Dobijen je krah privrede i potpuni slom svih društvenih vrednosti.

Ukinula se jedna država, stvorena je nova, odnosno nekoliko novih u drugim pakovanjima, promenjena je društvena struktura i od socijalizma smo ušli u divlji kapitalizam i ekonomsku tranziciju. Politička tranzicija je trebala da nas oslobodi stege jedne partije, ali je trenutni proizvod zapravo suprotan. Umesto jedne, imamo potpunu dominaciju više političkih partija koje upravljaju svim domenima u stilu feudalnih gospodara. Najzad, kulturna i naučna tranzicija je trebala da ukine uticaj jednogumlja na polju ljudskog mišljenja. Opšta ocena srpske tranzicije je da je ona Republiku Srbiju proizvela u privredno devastiranu, kulturno izmenjenu i socijalno pauperizovanu državu. Dvadeset godina traženja pravog modela privatizacije, obeležio je nedostatak dobre volje da se ona i sprovede.

Kada se govori o mestu arhiva u tranziciji, prevashodno se razmišljalo o modernizaciji rada arhiva koji bi se očitovao u prenosu klasičnih, analognih, zapisa u digitalne, kao i otvaranje arhiva, kao ustanove prema široj javnosti. Trenutno stanje u našim arhivima govori da su ovi ciljevi i dalje potpuno otvoreni i da su činjeni sasvim mali koraci ka njihovom rešavanju. Uzroci se obično traže u neobučenosti kadrova, tehničko-tehnološkom zaostatku, nedostatku novca, opštoj društveno političkoj klimi, itd.

Pitanje zaštite arhivske građe u nastajanju, u ustanovama i privatizovanim preduzećima, poslednjih dvadesetak godina možemo posmatrati iz tri različita ugla. Prvo, kroz analizu stanja i stepena očuvanosti i sredenosti arhivske građe i registratorskog materijala pre tranzicionih promena u ustanovama i privatizovanim preduzećima (zatečeno stanje). Drugo, uvidom u stanje arhivske građe kod stvaratelja i njena zaštita u vreme tranzicionih promena i treće, spoznavanjem odnosa arhiva prema ovoj građi u vreme tranzicije.

Opštim uvidom u stanje arhivske građe i registratorskog materijala organa uprave u periodu pre tranzicionih promena, vidi se da je ono bilo zadovoljavajuće. Razvijeno arhivsko zakonodavstvo SAP Vojvodine je normativno bilo uredilo čitav spektar poslova na zaštiti arhivske građe. Samo jedan manji broj registratura nije ispunjavao redovno svoje zakonske obaveze. Svaki arhiv je posedovao razvijenu Službu za zaštitu arhivske građe van arhiva, koja je uspevala da pokrije najveći deo stvaratelja. Prema popisu aktivnih registratura iz 1990. godine, koje su pod nadležnošću Istorijskog arhiva Grada Novog Sada,¹ bilo je nešto više od 1.300 aktivnih registratura. Kod većine kontrolisanih registratura vršilo se redovno odabiranje arhivske građe i izlučivanje bezvrednog registratorskog materijala, arhivska građa uredno je bila evidentirana u arhivsku knjigu i dostavljen prepis iste arhivu.² Većina registratura ni tada nije imala odgovarajući prostor za smeštaj arhivske građe, nedostajala je i adekvatna arhivska oprema, ali su u saradnji sa nadležnim arhivom činjeni napor za rešavanje ovih problema.

1 Registar aktivnih registratura, interna arhiva Istorijskog arhiva Grada Novog Sada.

2 Samo arhivska građa verskih organizacija nikad nisu obilježene niti kontrolisane iako su registrovane i za njih postoje dosijei u arhivi Spoljne službe. Slabije su obilježene i pojedine registrature manje veličine, razne samostalne zanatske radnje i manji ugostiteljski objekti, koji su po automatizmu bili evidentirani.

Kada posmatramo period posle 1990. godine, celokupno društvo se suočilo sa krizom uslovljenom raspadom zajedničke države. I državna, i društvena, i privatna preduzeća posluju u izuzetno teškim ekonomski uslovima, gde je borba za pukim ekonomskim preživljavanjem potisnula u drugi plan brigu o arhivskoj građi. Period poslednjih dvadesetak godina karakterisala je tendencija da pojedina pravna lica ne postupaju sa arhivskom građom u skladu sa propisima, te da je sve više pojava da se postojeća dokumentacija ne evidentira, ili izlučuje i čak uništava bez saglasnosti arhiva. Stanje arhivske i registratorske građe najviše je zavisilo od stručno osposobljenih radnika koji su radili na ovim poslovima, odnosno njihove *dobre volje*, a ovakvom stanju doprinele su i simbolične sankcije za prekršioce odredbi o zaštiti arhivske građe u Zakonu o zaštiti kulturnih dobara. Najčešći problemi sa kojima su se radnici službe za zaštitu arhivske građe susretali na terenu bili su: nepoštovanje propisa iz arhivske delatnosti od strane stvaralaca i imalaca, nedovoljno praćenje tranzicionih promena od strane arhiva, nedovoljna briga novih vlasnika, nedovoljni smeštajni prostori.

Kakva je bila uloga arhiva u radu na zaštiti arhivske građe ustanova i privatizovanih preduzeća u periodu tranzicije? Svi naponi da se zatečeno stanje prevaziđe i uspešno reše problemi, koji su nastajali u tranzicionom periodu, teško su se otklanjali zbog činjenice da nije pravno regulisan položaj arhiva u novim uslovima. Period tranzicije pokazao je nedostatak iskustva i sposobnosti od strane arhiva da se uhvate u koštac sa nastalim promenama. Pojava novih političkih i ekonomskih odnosa i organizacione promene u društvu koje su karakteristične u višepartijskom sistemu i novim organima vlasti, imale su za posledicu narušavanje ranije uspostavljenog sistema zaštite arhivske građe.

Nepostojanje osavremenjene kategorizacije stvaralaca arhivske građe dovelo je u pitanje i neke od osnovnih zadataka arhiva - vršenje stručnog nadzora i politike preuzimanja arhivske građe. Nadzor se i dalje vršio nad organima i preduzećima koja su davno izgubila značaj, dok su se nove firme evidentirale i kontrolisale više na principu slučajnog uzorka, nego kao rezultata istraživanja stvarnog značaja arhivske građe pojedinih stvaralaca. Treba napomenuti i da su poslove na zaštiti obavljala samo dva radnika. Znači nije postojala ni teoretska pretpostavka da se sva ova pravna lica običu i da se utvrdi na koji način i kako obavljaju poslove na zaštiti arhivske građe. Imajući u vidu sve ove probleme sa kojima se susreću radnici u službi zaštite arhivske građe van arhiva, može se konstatovati da su najsređenije arhive organa uprave, pre svega zbog postojanja uredbi i uputstava o kancelarijskom poslovanju i rokovima čuvanja organa državne uprave,³ dok su u procesu tranzicije najgore prošle arhive privrednih organizacija, nekadašnji giganti koji su danas gotovo listom nestali. Arhivari su bili *prve žrtve tranzicije* tako da danas samo mali broj registratura poseduje stručno osposobljenog radnika na poslovima arhivara. Nedorečenost postojećeg zakona o kulturnim dobrima, odnosno onih delova tog zakona koji govori

3 "Službeni glasnik RS", 80/92, 10/93, 44/93.

o arhivskoj službi i arhivskoj građi, kao i nepostojanje potrebnih podzakonskih akata koji su trebali da reše ove probleme doveli su do stagnacije arhivske službe, njene neusaglašenosti i zaostalosti u odnosu na savremene svetske arhivske tendencije.

Pravna regulativa u vezi arhivske građe privrednih društava u stečaju

Tematikom prestanka rada pravnog lica bave se pre svega Zakon o privrednim društvima⁴ i Zakon o stečaju.⁵ Prema članu 52. Zakona o privrednim društvima, stečaj je samo jedan od devet slučajeva prestanka sa radom privrednog društva, odnosno brisanja iz privrednog registra. U ovom zakonu se ni jednom rečju ne spominje arhivska građa niti njeno preuzimanje po gašenju društva. Zakon je i svim pravnim licima doneo obavezu preregistracije kod Agencije za privredne registre, sa ciljem da jasno razgraniče aktivna od neaktivnih pravnih lica. Istovremeno je sa izmenama i dopunama pomenutog Zakona regulisano da će sva pravna lica koja su duže od godinu dana u blokadi računa ili im je dug veći od procenjenog kapitala biti podvrgnuta prinudnoj likvidaciji i brisanju iz registra Agencije za privredne registre, drugim rečima ostaće bez dozvole za rad.

Zakon o stečaju brigu o arhivskoj građi pravnog lica nad kojim je pokrenut stečajni postupak prepušta stečajnim upravicima. Član 4. pomenutog Zakona predviđa da se stečajni postupak pokreće, ali se ne provodi, već se postupak odmah obustavlja kada je stečajna imovina manja od visine troškova stečajnog postupka. U praksi to znači da je stečajni postupak obustavljen, a da arhivska građa nije predata nadležnom arhivu, nego se i dalje nalazi u prostorijama preduzeća, u lošem stanju, dobrim delom oštećena ili uništena.

Na osnovu člana 14. stav 8. Zakona o stečajnom postupku, ministar privrede je 2005. godine doneo Pravilnik o utvrđivanju Nacionalnih standarda za upravljanje stečajnom masom,⁶ gde je Nacionalnim standardom br. 9. - uveden standard o vođenju i čuvanju evidencije stečajnog upravnika. Nakon donošenja novog izmenjenog i dopunjenog Zakona o stečaju,⁷ donet je i novi Pravilnik koji je pod Nacionalnim standardom br. 8 unekoliko izmenio poslove stečajnih upravnika prilikom vođenja i čuvanja dokumentacije pravnih lica u stečaju.⁸

4 "Službeni glasnik RS", 125/04. Ostali uslovi za brisanje su odjave, gubitak poslovne sposobnosti, neobavljanje delatnosti neprekidno jednu godinu, istek vremena, ako je obavljanje delatnosti bilo registrovano na određeno vreme, obavljanje delatnosti u vreme privremenog prekida po odluci nadležnog organa, kažnjavanja više od tri puta za obavljanje delatnosti za koje ne ispunjava propisane uslove, izrečene mere zabrane obavljanja delatnosti zbog neispunjavanja uslova za obavljanje delatnosti, a u roku određenom u izrečenoj meri ne ispuni te uslove, odnosno ne promeni delatnost, promene pravne norme u pravnu formu privrednog društva, u skladu sa ovim zakonom.

5 "Službeni glasnik RS", br. 104/2009. i 99/2011.

6 "Službeni glasnik RS", br. 43/05. Ovi standardi su bili sačinjeni na osnovu Zakona o stečajnom postupku ("Službeni glasnik RS", br. 84/04.)

7 "Službeni glasnik RS", br. 104/09.

8 "Službeni glasnik RS", br. 13/2010.

Slabosti ovih zakonskih i podzakonskih akata ogledaju se pre svega u nejasnoćama i pravnim nepreciznostima koje direktno utiču na kvalitet zaštite arhivske građe u nastajanju, odnosno onog njenog dela koji je dospao za preuzimanje. Već iz uporedne analize dva pravilnika o načinu vođenja i čuvanja evidencija stečajnog upravnika, videćemo kako se i koliko promenio odnos prema arhivskoj građi. Standard iz 2005. godine kao jednu od obaveznih evidencija stečajnih upravnika podrazumeva arhivsku knjigu, ali i zapisnike o pregledu arhivske građe i izlučivanju bezvrednog registraturskog materijala kao i eventualne zapisnike o ranijim preuzimanjima arhivske građe od strane nadležnog arhiva. Upravnik je potom dužan da po preuzimanju *dokumentacije koja se čuva u skladu sa zakonom kojim se uređuje arhivska građa, zatvara poslovne i arhivske knjige i otvara nove*. Po zaključenju stečajnog postupka, a u slučaju bankrotstva, dokumentacija se predaje državnom arhivu u skladu sa zakonom kojim se tretira arhivska građa, dok se u slučaju reorganizacije arhivska građa uz primopredajni zapisnik predaje ovlašćenim licima. Stečajni upravnik ima pravo da za svoje potrebe kopira bitne delove arhivske građe koji se tiču osnivanja, vlasničko-imovinskih odnosa ili zarada zaposlenih i čuva kao deo svoje evidencije. Svu svoju evidenciju u vezi vođenja stečajnog postupka, upravnici su dužni da čuvaju najmanje tri godine. Izmenjeni standard iz 2010. godine i dalje obavezuje upravnike da u svoju osnovnu evidenciju uvrste i arhivske knjige, ali bez striktno odredbe da se stare arhivske knjige imaju zatvoriti i otvoriti nove. Stari arhivski zapisnici o stanju arhivske građe i izlučivanju bezvrednog registraturskog materijala više ne spadaju u obaveznu evidenciju. Međutim, uvodi se odredba po kojoj stečajni upravnik mora da preda državnom arhivu svu dokumentaciju stečajnog dužnika kojom raspolaže u skladu sa zakonima koji regulišu ovu oblast. Predaja se vrši *čim se za to steknu uslovi, a najkasnije po zaključenja stečajnog postupka*. Novost predstavlja odredba da, ukoliko stečajni upravnik ne raspolaže svom dokumentacijom preduzeća u stečaju, dužan je da o tome obavesti arhiv. Ostala je i obaveza da se dokumentacija upravnika čuva najmanje tri godine nakon čega se ima predati državnom arhivu u skladu sa zakonom.

Istorijski arhiv Grada Novog Sada u sistemu zaštite arhivske građe subjekata u stečaju

Istorijski arhiv Grada Novog Sada u skladu sa čl. 41. Zakona o kulturnim dobrima⁹ vrši preuzimanje arhivske građe kao i registraturskog materijala, nastalog u radu organa, ustanova, preduzeća i drugih pravnih lica koji su ukinuti ili su prestali s radom, ako niko nije preuzeo njihova prava i obaveze, samim tim preuzima i građu pravnih lica čiji stečajni postupak je završio bankrotom.

Prilikom preuzimanja stečajne arhivske građe poštuje se interna arhivska procedura koja nalaže da se odmah po saznanju o otvaranju stečajnog postupka

⁹ "Službeni glasnik RS", br. 71/94.

nad nekim pravnim licem, stupa u kontakt sa Trgovinskim sudom i stečajnim upravnikom određenim za vođenje tog postupka. Već u uvodnom dopisu se stečajni upravnici „podsećaju“ koje su njihove zakonske obaveze u vezi arhivske građe i koje aktivnosti je potrebno učiniti radi obezbeđivanja i zaštite arhivske građe. Nakon toga arhivisti zaposleni na poslovima zaštite arhivske građe van arhiva, kontinuirano prate sve pravne radnje u vezi stečaja i u stalnom kontaktu sa stečajnim upravnikom dogovaraju vreme i uslove predaje arhivske građe arhivu. Tom prilikom se sastavlja zajednička komisija sastavljena od arhivista nadležnog arhiva i stečajnog upravnika koja ima zadatak da još jednom pregleda sav arhivski materijal, utvrdi da li je sređen i popisao, da li se predaje u celosti ili fragmentarno i da li zatečeno stanje odgovara popisu, koji se pridodaje Zapisniku kao sastavni deo. Zapisnik o primopredaji postaje validan potpisivanjem predavaoca – stečajnog upravnika i primaoca – arhiviste nadležnog arhiva.

Već smo spomenuli da je kao rezultat tranzicije veliki broj pravnih lica prestao sa radom, bilo postupkom likvidacije, bilo nakon okončanja stečajnog postupka putem bankrota. Iz ovoga proizilazi i problem sa preuzimanjem arhivske građe. Preuzimanje arhivske građe predstavlja završni korak u procesu zaštite arhivske građe van arhiva. U uslovima slabije odrađenih faza zaštite arhivske građe, nesređenih ili delimično sređenih fondova, neredovnih izlučivanja bezvrednog registraturskog materijala, nepostojanje i nepoštovanje odredbi opštih akata – Pravilnika o kancelarijskom poslovanju i Liste kategorija registraturskog materijala, primopredaja arhivske građe od ugašenih pravnih subjekata se morala obavljati pažljivo i uz pojačanu kontrolu. Bez obzira na veliki trud zaposlenih u Arhivu, ipak je jedan deo te građe primljen u fragmentarnom stanju, pa kao rezultat toga danas imamo nepotpune fondove. Pitanje preuzimanja arhivske građe je postalo gotovo alarmantno nakon provođenja odredbi Zakona o privrednim društvima koja se tiču prinudne likvidacije pravnih lica koja su duži vremenski period nelikvidna i čiji dug prelazi ukupnu vrednost kapitala. Prema sajtu Narodne banke Srbije¹⁰ koja vodi ovu evidenciju, trenutno je u Srbiji u postupku prinudne likvidacije preko 24 hiljade pravnih lica, od toga tri hiljade na teritoriji koju pokriva Istorijski arhiv Grada Novog Sada. Čak i kada odbacimo veliki broj pravnih lica kao društva sa ograničenom odgovornošću ili samostalne trgovačke radnje pod verovatnoćom da nemaju trajnu arhivsku građu (iako bi striktno poštujući Zakon o kulturnim dobrima i oni kao stvaraoci nekog registraturskog materijala trebali da budu pod sistemom nadzora Istorijskog arhiva), ostaje nam preko 100 registratura koje su bile evidentirane kod Istorijskog arhiva još u ranijem periodu. Ne treba ni spomenuti da ukupna količina arhivske građe koja ova lica poseduju prema poslednjim izvršenim arhivskim nadzorima iznosi na stotine dužnih metara koje bi Istorijski arhiv trebao preuzeti u svoje depoe. Iz ovoga proizilazi i čitav niz problema sa kojima se suočavamo:

- **Problem smeštajnog prostora.** Smeštajni prostor je hronični problem arhiva u Srbiji. Situacija u Istorijskom arhivu Grada Novog Sada je takva da zahtevi za preuzimanje arhivske građe stižu gotovo svakodnevno. Na teritoriji koju pokriva

10 <http://www.nbs.rs/internet/latinica/67/index.html>

Istorijski arhiv trenutno pratimo stečajne postupke u petnaestak firmi, nekadašnjih “privrednih giganta”, od ranije evidentiranih i kontrolisanih, dok su neki već ranije preuzeti. Sa druge strane, svi postojeći smeštajni kapaciteti na Petrovaradinskoj tvrđavi su prepuni, do te mere da se preuzeta građa već odlaže na pod. Zahtevi za preuzimanje se ne mogu odbiti, pošto ni sami stečajni upravnici ne mogu okončati postupak ukoliko ne predaju celokupnu arhivsku građu. Treba naglasiti da zbog nedostatka prostora Arhiv nije u stanju da izvršava jednu svoju drugu zakonsku obavezu, preuzimanja srede i popisane arhivske građe starije od 30 godina. Dobijanjem u zakup na korišćenje atomskih skloništa samo naizgled rešava problem, pošto tu Arhiv nastupa samo kao podstanar tako da taj prostor ne može predstavljati trajno rešenje. Problem je toliki da se isti može rešiti samo direktnom intervencijom osnivača, odnosno izgradnjom nove arhivske zgrade, gde su i načinjeni prvi koraci.

- **Pitanje valorizacije arhivske građe.** Problem predstavlja i nepostojanje nacionalne politike u pogledu valorizacije arhivske građe. Videli smo da nacionalni standardi nalažu stečajnim upravicima da svu dokumentaciju pravnog lica u stečaju predaju državnom arhivu. Na terenu to dovodi do paradoksalne situacije da se ionako mali smeštajni prostor neracionalno i stihijski popunjava sa fondovima od male važnosti, dok na terenu postoji još velika količina arhivske građe pravnih lica koja više ne postoje, niti imaju pravnih sledbenika. Ovde se misli na nekadašnje „privredne gigante“, koji su svojevremeno zapošljavali na hiljade radnika i čiji je značaj za širu društvenu zajednicu bio ogroman.

- **(Ne)poštovanje pravne regulative.** Nacionalni standardi koji se tiču načina vođenja i čuvanja evidencije stečajnog upravnika predviđaju da se stečajni upravnik po preuzimanju dokumentacije stara o njoj u skladu sa zakonom kojim se uređuje arhivska građa. Ovo najčešće nije slučaj pošto iz naše prakse vidimo da se arhivska građa predaje nesređena ili sređena u meri u kojoj je to bila u prethodnom periodu. Sve je češći slučaj da se arhivska građa predaje u fragmentarnom stanju, uz tvrdnje stečajnih upravnika da je upravo tako i zatečena. Sem konstatovanja te izjave, Istorijski arhiv teško da može nešto više da uradi. Po okončanju stečajnog postupka prilikom reorganizacije, kada pravno lice nastavlja da posluje, stečajni upravnik je dužan da arhivsku građu preda ovlašćenim licima uz odgovarajuću dokumentaciju, pretpostavlja se u sređenom i bezbednom stanju, ali se to u praksi retko dešava. Kao najdrastičniji primer mogli bi navesti AD “Bačka trans” iz Vrbasa, transportno preduzeće, u kojem su u zadnjih 15 godina bila pokrenuta tri stečaja, ali je firma nakon reorganizacije nastavljala sa radom, a da arhivska građa stoji nesređena od 1992. godine. Česta smena stečajnih upravnika u ovoj firmi je obespredmetila svaku žalbu Trgovinskom sudu ili Agenciji za stečaj zbog njihovog nepoštovanja odredbi nacionalnih standarda.

Problemi nastaju i u oblasti čuvanja dokumentacije stečajnog upravnika. Nacionalni standardi propisuju da stečajni upravnik deo dokumentacije koji se odnosi na osnivanje, bitne odluke organa upravljanja, isplata zarada kao i dokaze o svojinskim pravima, kopira i čuva kao deo svoje evidencije, dok se originali predaju na čuvanje arhivu. U praksi, upravnici ovu građu ne predaju arhivu, čak ni posle tri godine

od dana prestanka vršenja dužnosti stečajnog postupka, kako je to predviđeno standardom, nego prolongiraju te rokove, obrazlažući to “strahom” od nekog novog potraživanja ili kontrole. Naš predlog za prevazilaženje ovih problema bi bilo temeljno upoznavanje stečajnih sudija sa arhivskom problematikom kako bi i oni “pritisli” upravnike da se drže slova zakona

- **Preuzimanje arhivske građe u elektronskom obliku.** U članu 24. Zakona o kulturnim dobrima definisano je da: Arhivsku građu čine izvorni i reprodukovani pisani, crtani, kompjuterizovani, štampani, fotografisani, filmovani, mikrofilmovani, fonografisani ili na drugi način zabeleženi dokumentarni materijal od posebnog značaja za nauku i kulturu koji je nastao u radu državnih organa i organizacija, organa jedinica teritorijalne autonomije i lokalne samouprave, političkih organizacija i njihovih organa, ustanova i drugih organizacija, verskih zajednica, kao i pojedinaca, bez obzira na to kad je i gde nastao i da li se nalazi u ustanovama zaštite ili van njih. Član 38. istog Zakona u tački tri propisuje da: Državni organi i organizacije, organi jedinica teritorijalne autonomije i lokalne samouprave, ustanove, preduzeća i druga pravna lica utvrđuju način zaštite i korišćenja podataka i dokumenata nastalih u procesu automatske obrade podataka. U članu 4. Zakona o elektronskom potpisu¹¹ je regulisano da: ako je zakonom ili drugim propisom predviđeno da određeni dokument treba čuvati, to se može učiniti i u elektronskom obliku, pod uslovom da je elektronski dokument: dostupan i da je na raspolaganju za kasniju upotrebu; sačuvan u obliku u kome je formiran ili primljen; sačuvan na način koji omogućava identifikaciju vremena i mesta nastanka ili prijema, i lica koje ga je formiralo; formiran primenom tehnologije i postupaka koji omogućavaju da se na pouzdan način može utvrditi bilo kakva izmena u elektronskom dokumentu. Primenom novih računarskih tehnologija u registraturama sve više dolazi do pohranjivanja arhivske građe i registraturskog materijala u elektronskom obliku na različite nosioce digitalnih informacija. Do pre nekoliko godina, to su uglavnom bile diskete formata 5,25 i 3,5 inča, a sada su to optički nosioci digitalnih informacija kao što su CD-ovi i DVD diskovi. Neka iskustva sa ovim nosiocima zapisa koji su bili primljeni u elektronskom obliku u Arhiv grada Novog Sada, govore nam da se nalazimo na vrlo osetljivom terenu, jer mnogi od tih nosilaca informacija više nisu bili upotrebljivi, bilo iz razloga što su bili fizički oštećeni, bilo zbog toga što nije preuzet i softver kojim bi moglo da se izvrši ”iščitavanje” i eventualno štampanje pohranjenih podataka. Naravno, kako se povećava vremenski raspon između skladištenja podataka na računarske medije i njihovog preuzimanja od strane arhiva, opada i verovatnoća da će biti uopšte moguće da se bilo šta koristi od ovih podataka. Iz tog razloga mislimo da je dobro, uvek kada je to moguće, izvršiti štampanje pohranjenih podataka na papir. Ako ovo nije moguće, a to je često slučaj, u arhivu bi trebalo odmah pokušati iščitati ove podatke i štampati ih, odnosno prebaciti na neki od novijih nosilaca digitalnih podataka. Isto tako je interesantno i pitanje dokazne snage i punovažnosti dokumenta koji je u elektronskom obliku, a koji je preuzet od strane Arhiva, ali se time ovde nećemo baviti.

¹¹ “Sl. Glasnik RS”, br. 135/04.

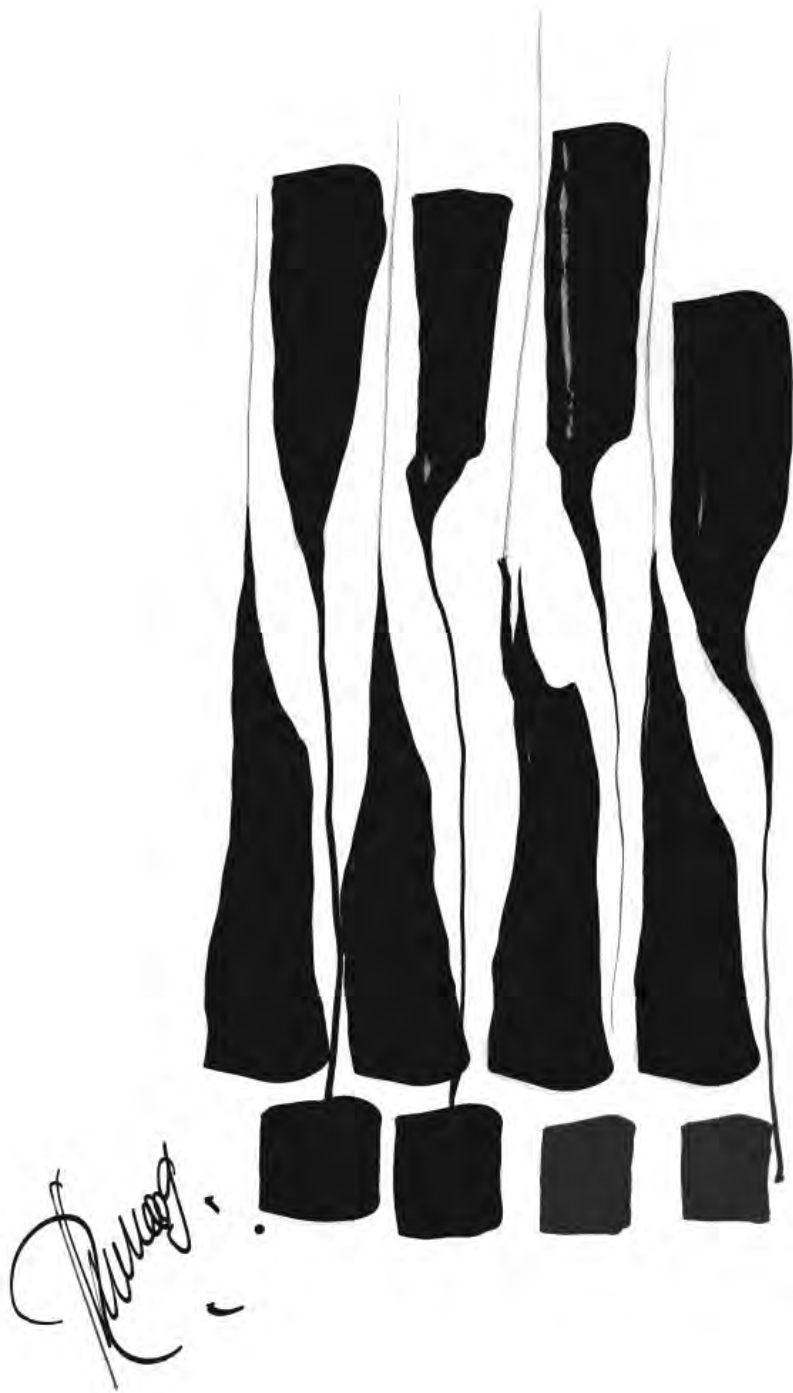
Završna razmatranja

Imajući u vidu trenutno stanje tranzicije u Srbiji gdje smo suočeni sa velikim brojem pravnih lica nad kojima će po raznim osnovama biti sproveden stečajni postupak, Istorijaski arhiv mora nastaviti da kontinuirano radi na merama koje bi maksimalno pojednostavile praksu preuzimanja stečajne arhivske građe, ali istovremeno, odgovorno nastupati prema zaštiti arhivske građe. Na tom planu neophodno je uraditi sledeće:

- Uticati na nadležne ustanove da dopune propise koji tretiraju tematiku zaštite arhivske građe, pre svega u smislu donošenja jedne kategorizacije stvaralaca arhivske građe (kategorizaciju stvaralaca donose stručna tela arhivske službe) u skladu sa kojom bi se radila i Lista prioriteta prilikom preuzimanja stečajne arhivske građe;
- Produbiti i učiniti efikasnim uspostavljene odnose sa Agencijama za privatizaciju i stečaj, kao i Trgovinskim sudom u Novom Sadu sa ciljem što bolje zaštite arhivske građe subjekata nad kojima se provodi stečaj. U sklopu ove saradnje bi se svakako trebala izvršiti edukacija svih licenciranih stečajnih upravnika u vezi zaštite arhivske građe;
- Kontinuirano prisustvo arhiva na terenu radi što boljeg praćenja svih faza stečajnog postupka. Intenziviranje aktivnosti i saradnje sa svim akterima stečajnog postupka: Trgovinskim sudom, stečajnim sudijom i stečajnim upravnikom;
- Obezbeđivanje adekvatnog prostora i opreme za preuzimanje arhivske građe od strane osnivača, po mogućnosti dodatno ljudstvo.

Summary

This is the work about protection issues and the acquisition of archival records of legal persons in bankruptcy. After the collapse of a large number of former economic subjects, over which is due to the lack of further business bankruptcy proceedings. The question was how to protect archives of these companies. Despite the existence of legal rules governing the issue of bankruptcy archives, the Historical Archives of the City of Novi Sad faces with different practices in the field and with certain problems. The concluding remarks are given some suggestions about improving the business in terms of protection of archive material.

СТЕЧАЈ ИЛИ ЛИКВИДАЦИЈА КАО МОГУЋЕ РЕШЕЊЕ ПРИМЕР - ФАБРИКЕ ПОЉОПРИВРЕДНИХ МАШИНА И РЕЗЕРВНИХ ДЕЛОВА „25. МАЈ“ КИКИНДА

Абстракт: *Фабрика пољопривредних машина и резервних делова „25. мај“ Кикинда основана је 1950. године као Пољопривредна ремонтна радионица, решењем Главног извршног одбора САП Војводине, број 1452 од 06. септембра, 1950. године. Регистратура је по оснивању, у оквиру пословања поправљала, обезбеђивала тракторе, пољопривредне машине и остало оруђе за рад појединцима, али и сељачким радним задругама те пољопривредним добрима.*

Одлуком Радничког савета 1957. године регистратура мења назив у садашњи, али долази и до промене основне делатности пословања : Израда пољопривредних машина и справа, резервних делова као и поправка и одржавање истих. Регистратура се бавила и обављањем свих врста пружања услуга државним и задружним организацијама, па и приватним лицима. Ту врсту пословања обављала је до момента отварања стечајног поступка.

Најбоље године пословања, Фабрика пољопривредних машина и резервних делова „25. мај“ Кикинда, бележи у периоду од 1975. до 1985. године.

Кључне речи: *Регистратура, стечај, „25. мај“, делатност, записник, надзор, регистратурски материјал, архивска грађа, дужни метар, канцеларијско пословање.*

Увод

Фабрика пољопривредних машина и резервних делова „25. мај“ Кикинда основана је Решењем главног извршног одбора САП Војводине, Секретаријат број 1452 од 06. септембра 1950. године. Делатност регистратуре подразумевала је оправку и обезбеђење трактора, пољопривредних машина и оруђа, сељачким радним задругама и државним пољопривредним добрима.

Сталним напредовањем предузећа, седам година касније, дакле 1957. године, Одлуком Радничког савета донето је решење о промени назива фирме као и о истовременом проширивању делатности, тако да је назив регистратуре након тога гласио: Фабрика пољопривредних машина и резервних делова „25. мај“ Кикинда. Делатност пословања подразумевала је: *Израда пољопривредних машина и справа, резервних делова за све пољопривредне машине и тракторе,*

*оправка трактора и пољопривредних машина, сервисно одржавање ново произведених трактора у нашој земљи и увезених из иностранства у гарантном року и обављање свих врста услуга државним и задружним организацијама, па чак и приватним лицима са својим стручностима са којим располаже предузеће.*¹

Промена назива и делатности регистратуре регистрована је код Окружног привредног суда Зрењанин под бројем Фи 624/57.

Временом, пословање регистратуре је у великом успону и на једном од састанака Радничког савета, одржаном у кругу фабрике 1964. године, донета је одлука да се делатност предузећа прошири и да се бави *„израдом пољопривредних машина, опреме, резервних делова, арматуре од метала, израдом комплетних свињогојских фарми, живинарских и говедарских фарми, економских дворишта по сопственим и туђим пројектима.“*

Најбоље године пословања Фабрика пољопривредних машина и резервних делова „25. мај“ Кикинда бележи у периоду од 1975. до 1985. године.

Први Записник о стручном надзору сачињен је 29.09.1957. године. Том приликом констатовано је да се у регистратури налази 388 дужних метара регистратурског материјала и архивске грађе која је у 90 % сређена и пописана, те да обухвата период од 1950. до 1957. године.²

Записник о стручном надзору надлежног Историјског архива Кикинда
број 1/1 од 29.09. 1957. г

Међутим, након сачињеног првог Записника о стручном надзору, девет година касније особа задужена за регистратурско сређивање грађе није устројила архиву, те водила канцеларијско пословање у складу са тадашњим позитивним законским нормативима.

1 Досије регистратуре број 98; Омот списка 1; Записник о попису архивског материјала Фабрике пољопривредних машина и резервних делова „25. мај“ Кикинда број 514/1 од 05.05. 1967.

2 Досије регистратуре број 98; Омот списка 1; Записник о стручном надзору надлежног Историјског архива Кикинда број 1/1 од 29.09. 1957.

Записник о стручном надзору сачињен је 10.05.1966. године број 717/1³ у коме се наводи да „архива постоји од оснивања предузећа 1950. године, да се документи налазе у фасцикулама али су недовољно очувани.“ Просторија, како је констатовано Записником, још увек није била обезбеђена. Годину дана касније, 31.03.1967. године, поновним обиласком Служба заштите регистратурског материјала и архивске грађе ван Архива надлежног Историјског архива Кикинда, сачинила је Записник о стручном надзору број 514/1 у коме се јасно види да, ништа ново унутар регистратуре, није урађено.⁴

Надлежна Служба заштите регистратурског материјала и архивске грађе ван Архива, према садржају досијеа, укупно четрнаест пута је, од оснивања регистратуре до отварања стечајног поступка овог кикиндског колектива, Записницима о стручном надзору, Решењима о извршењу наложених мера потом Опоменама, а касније и Захтевом за покретање прекршајног поступка, покушавала да регистратурски материјал и архивску грађу, која је настајала унутар регистратуре, сведе у оквир позитивних законских норматива.⁵

1/1	29.09.1957. г	Записник о стручном надзору
2/1	10.05.1966. г	Записник о стручном надзору
3/1	31.03.1967. г	Записник о стручном надзору
8/1	18.05.1976. г	Записник о стручном надзору
12/1	18.04.1977. г	Опомена због не извршења наложених мера
14/1	24.07.1978. г	Записник о стручном надзору
15/1	23.11.1979. г	Записник о стручном надзору
	22.01.1979. г	Опомена због не извршења наложених мера
16/1	08.04.1980. г	Записник о стручном надзору
17/1	11.12.1980. г	Опомена због не извршења наложених мера
19/1	19.11.1981. г	Решење о извршењу наложених мера
20/1	24.12.1981. г	Захтев за покретање прекршајног поступка и Решење судије
23/1	10.12.1984. г	Опомена због не извршења наложених мера
26/1	26.03.1987. г	Записник о стручном надзору
27/1	05.09.1990. г	Записник о стручном надзору
35/1	03.04.2008. г	Записник о стручном надзору
36/1	12.05.2008. г	Решење о извршењу наложених мера

Извод из садржаја досијеа о обављеним Стручним надзорима, Решењима о извршењу наложених мера, Опоменама, те поднетом Захтеву за покретање прекршајног поступка.

3 Досије регистратуре број 98; Омот списка број 1; Записник о стручном надзору Историјског архива Кикинда број 717/1 од 10.05.1966. године

4 Досије регистратуре број 98; Омот списка број 1; Записник о стручном надзору Историјског архива Кикинда број 514/1 од 31.03.1967. године

5 Закон о архивској грађи и архивској служби “Сл. гл. СРС”, 12/67; Закон о културним добрима “Сл. гл. СРС”, 6/90; Закон о културним добрима “Сл. гл. СРС”, 71/94; Правилник о начину вођења евиденције регистратурског материјала који ужива претходну заштиту “Сл. гл. РС”, 28/96.

Према подацима из Садржаја досијеа, надзори су обављани редовно у периоду од оснивања регистратуре до 1990. године, потом је надзор обављен 2008. године, када је стечајни поступак над регистратуром већ био отворен.

Отварање стечајног поступка у регистратури

Уписом у Регистар привредних субјеката, а на основу Решења Трговинског суда у Зрењанину, бр. ст. 3/2007 од 23.03.2007. године покренут је стечајни поступак над стечајним дужником „25. мај“ ДМК Кикинда Акционарско друштво за производњу машина, опреме, алата и уређаја Кикинда. За стечајног управника именован је др Драган Божић.⁶

Након што су радници Службе заштите регистратурског материјала и архивске грађе ван Архива, установили да је отворен стечајни поступак над поменутом регистратуром, уследио је одлазак на терен. Записником о стручном надзору број 2/14 од 03.04.2008. године утврђено је следеће стање у регистратури:

1. У регистратури „25. мај“ ДМК Кикинда Акционарско друштво за производњу машина, опреме, алата и уређаја Кикинда стечај је проглашен 23.03.2007. године, од тада регистратура носи назив „25. мај“ ДМК а. д. у стечају. Регистратура није проследила копије Решења о проглашењу стечаја, надлежној институцији Историјском архиву Кикинда, као ни копије ранијих Решења о променама правног статуса, које су се дешавале у претходном периоду.
2. Регистратура „25. мај“ ДМК а. д. у стечају, не поседује Правилник о канцеларијском пословању са Листом категорија регистратурског материјала са роковима чувања усаглашен са Законом о културним добрима.⁷
Последњи Правилник о канцеларијском пословању са Листом категорија архивске грађе и регистратурског материјала са роковима чувања, који је прослеђен надлежном Историјском архиву Кикинда је од 14. 12. 1990. године.
3. Архивска књига је устројена. Међутим, по речима Божићара Ђурана, особе задужене за контакте током стечајног поступка, не зна се где је.
4. Увидом у садржај досијеа, евиденција рег. материјала вођена је у складу са архивистичким принципима закључно с 1993. годином. Претпоставка је да се у овој регистратури евиденција рег. материјала и архивске грађе није водила од тада до покретања стечајног поступка.

⁶ Подаци са Сајта Агенције за привредне регистре; WWW. apr.gov.rs; stecajne. mase@apr.gov.rs

⁷ “Службени гласник РС”, 71/94.

5. Последњи препис архивске књиге који је прослеђен надлежном Историјском архиву Кикинда, према садржају досијеа је од 26.04.1994. године за 1993. годину.
6. Излучивање безвредног регистратурског материјала, према садржају досијеа, обављено је 27.04.1994. године за период од 1980. до 1990. године.
7. У овој регистратури, регистратурски материјал и архивска грађа налазе се у ормарима канцеларија, у два зградама док је већина регистратурских јединица у депоу. Део регистратурских јединица налази се у тзв. ринфузном, дакле у несређеном и хаотичном стању. Регистратурске јединице нису поређане хронолошки као ни оне категорије које су својевремено евидентирани у архивску књигу. Архивске јединице које су са трајним роком чувања, на пример, механички цртеж, пројектна документација и друго налазе се разбацане по столовима, поду, избачене из металних ормара.
8. На свим регистратурским јединицама нису јасно назначени подаци предвиђени чланом 22. Правилника о канцеларијском пословању ДП „25. мај“⁸ број 5/7 од 14.12.1990. године (касније је назив регистратуре измењен у „25. мај“ ДМК Кикинда Акционарско друштво за производњу машина, опреме, алата и уређаја Кикинда).
9. Количина регистратурског материјала и архивске грађе, коју поседује овај ималац, је око 500 метара дужних.

На основу констатованог стања, а у складу са чл. 37. Закон о културним добрима⁹ наложене су следеће мере регистратури:

1. С обзиром на чињеницу да се регистратура налази у стечају могуће је, приликом сређивања регистратурског материјала и архивске

8 Досије регистратуре број 98; Омот списка 2; Правилник о канцеларијском пословању ДП „25. мај“ Кикинда члан 22: Свршени предмети се одлажу архивирају у регистраторима по редним бројевима деловодника. На спољним омотима регистратора уписује се година настанка материјала, врста материјала, бројеви који се налазе у регистратору и редни број регистратора. На регистратурским јединицама исписује се – назив органа, класификациони знак, година настанка материјала, почетни и завршни број уложених предмета, редни број под којим је регистратурска јединица уписана у архивску књигу и рок чувања. Ако не постоји класификациони знак на регистратурској јединици мора се уписати пун назив категорије регистратурског материјала.

9 “Сл. гласник РС”, 71/94 члан 37. (Државни органи и организације, органи јединица територијалне аутономије и локалне самоуправе, установе, предузећа и друга правна лица у току чијег рада настаје регистратурски материјал, дужни су да:

1. означавају и датирају регистратурски материјал и воде основну евиденцију о њему;
2. чувају регистратурски материјал у сређеном и безбедном стању;
3. класификују и архивирају регистратурски материјал и
4. одабирају архивску грађу и излучују безвредни регистратурски материјал у року од годину дана од дана истека утврђеног роком

Излучени безвредни регистратурски материјал може се уништити само на основу писменог одобрења надлежног Архива.)

- грађе примењивати постојећи Правилник о канцеларијском пословању са Листом категорија архивске грађе и регистратурског материјала са роковима чувања из 1990. године број 5/7 од 14. 12. 1990. године односно Листу категорија архивске грађе и регистратурског материјала са роковима чувања новијег периода, број 5/16 од 24.07.2008. године.
2. Да се у архивску књигу, уколико буде пронађена, упише целокупан регистратурски материјал и архивска грађа у периоду од 1993. до 23.03.2007. године, односно целокупан регистратурски материјал од момента покретања стечајног поступка до његовог окончања. Уколико не пронађете архивску књигу, евидентирати у нову, целокупан регистратурски материјал и архивску грађу од момента настанка регистратуре односно с датумом окончања стечајног поступка (стечајну документацију посебно евидентирати у оквиру АК).
 3. Да се препис архивске књиге за период од 1993. године до 2007. године достави надлежном Историјском архиву Кикинда у три примерка (на препису архивске књиге јасно назначити податке о укупној количини уписаног регистратурског материјала и архивске грађе у дужним метрима, као и редни број, те број из архивске књиге).
 4. Да се из целокупне, на полицама сређене и у архивску књигу претходно уписане грађе, изврши излучивање безвредног регистратурског материјала коме је прошао рок чувања према постојећој Листи категорија са роковима чувања, а Записник о излученом безвредном регистратурском материјалу да се достави у три примерка Историјском архиву Кикинда (јасно назначити податке о укупној количини излученог безвредног регистратурског материјала у дужним метрима)
 5. Да се успостави јасан архивистички редослед целокупног регистратурског материјала и архивске грађе. На регистраторима да се назначи број из архивске књиге, назив регистратуре, назив категорије, година настанка рег. материјала, број одложених предмета, рок чувања.
 6. Да се копије решења о променама назива регистратуре, али и друга акта у вези са статусом фирме (приватизација, отварање односно затварање стечајног поступка и друге промене правне природе) проследи надлежном Историјском архиву Кикинда.

Након издатог Записника о стручном надзору регистратури је упућено Решење о извршењу наложених мера број 8/17 од 12.05.2008. године с роком у трајању од два месеца.

Решење о извршењу наложених мера број 8/17 од 12.05.2008. године

Стечајни управник др Драган Божић упутио је допис у форми **Жалбе** како би померио рок за извршење наложених мера. Кроз преписку са регистратуром, дописом број 7/22 од 04.06.2008. године одобрено је, од стране надлежног Историјског архива Кикинда, пролонгирање рока за извршење наложених мера за још два месеца.

Жалба број 138/2008 од 23.05.2008. година

Допис о одобрењу намерања рока 7/22 од 04.06.2008. година

Усмено Архив обавештава надлежне у „25. мају“ ДМК Кикинда Акционарско друштво за производњу машина, опреме, алата и уређаја Кикинда у стечају, да у том моменту не постоји могућност физичког преузимања регистратурских јединица због немогућности смештаја исте. Наиме, Историјски архив Кикинда у том периоду није имао адекватан смештајни простор, а постојећи депои били су премали да приме регистратурски материјал и архивску грађу у количини од око 500 метара дужних.

Стечајни управник регистратуре, својим актом¹⁰ обраћа се Служби заштите регистратурског материјала и архивске грађе ван архива, надлежном Историјском архиву Кикинда у коме између осталог наводи *С обзиром да сте нас обавестили да ваша установа у овом тренутку није у могућности, због недостатка простора да преузме архивску грађу и регистратурски материјал овог привредног субјекта обавештавамо вас да ће се иста у сређеном и пописаном стању чувати у просторији новог власника „Соколи – Потисје” доо Ада на истој локацији у просторији бивше архиве ДМК „25. мај“ просторија ће бити физички обезбеђена и запечаћена.* У Допису се наводи да ће грађа, уколико буде било потребе, бити доступна лицима која докажу да имају правни интерес за исту као и у научне и у друге сврхе.¹¹

Истим дописом регистратура је обавестила надлежни Архив да ће проследити копију архивске књиге *најкасније до 31.12.2008. године.*

Препис архивске књиге надлежна Служба заштите регистратурског материјала и архивске грађе ван архива, још увек није добила, а у међувремену из средстава јавног информисања сазнајемо да су НН лица провалила у архивски депо и да су регистратурске јединице делимично уништене. Референти Службе заштите излазе на терен и сачињавају Службену белешку.¹² Службену белешку интервентне јединице СУП-а Кикинда која је изашла на терен и сачинила Записник о обијању архивског депоа од стране Н.Н. лица над стечајним дужником у „25. мају“ ДМК Кикинда Акционарско друштво за производњу машина, опреме, алата и уређаја Кикинда у стечају, надлежни Историјски архив Кикинда није добио.

¹⁰ Број 266/2008 од 19. 11. 2008. године

¹¹ Досије регистратуре 98; Омот списка 1; Допис број 266/2008 од 19.11.2008.

¹² Досије регистратуре 98; Омот списка 1; Акт број 7/92 од 16.11.2011.

Преузимање регистратурских јединица

Историјски архив Кикинда обавештава горе наведеном Службеном белешком¹³ стечајног управника, др Драгана Божића, да је Архив у међувремену добио адекватан простор на коришћење, те је у складу с тим донета одлука да се целокупан регистратурски материјал и архивска грађа овог предузећа прими што хитније у затеченом стању како би је спасили од даљег уништавања и пропадања. Одговорност за крађу и обијање просторије не могу сносити одговорне особе у току стечајног поступка, јер је просторија била обезбеђена а регистратурске јединице у целини сређене али одговорност не може сносити ни надлежни Архив јер до сада нисмо имали услова – смештајног капацитета да примимо грађу.

Овом Белешком рефренти који су изашли на терен, установили су том приликом, да је у регистратури остала 321 кутија и 90 свежњева у количини од око 84 дужна метра. Надзором је установљено да се у ринфузи на поду наведеног архивског депоа налази око 80 дужних метара, што укупно чини око 180 метара архивских јединица „25. мај“ ДМК Кикинда Акционарско друштво за производњу машина, опреме, алата и уређаја Кикинда у стечају.

Фотографије депоа

Историјски архив Кикинда прву Понуду за преузимање целокупних преосталих регистратурских јединица поднео је 03.04.2008. године, потом је упућен Допис стечајном управнику, др Драгану Божићу, за преузимање оних регистратурских јединица које су се, након обијања архивског депоа, затекле у просторији, број 130 од 13. 12. 2011. године.¹⁴

Писмени, нити усмени, одговор од стране стечајног судије, стечајног већа или самог стечајног управника до јуна 2012. године није стигао.

Према подацима Агенције за приватизацију на подручју Северно банатског округа регистрована су 25 стечаја. У пет регистратура, које нису евидентирани у Регистру активних регистратура надлежног Историјског архива Кикинда, јер су мала предузећа чији су оснивачи приватна правна лица, није обављен стручни надзор док је у свим осталим наведеним регистратурама у табели стручни надзор референата надлежне Службе заштите регистратурског материјала и архивске грађе ван архива ИАКИ, обављен.

Извод из Активних стечајних поступака, започетих на подручју Северно банатског округа, по Закону о принудном поравнању, стечају и ликвидацији (ЗППСЛ) настављених по Закону о стечајном поступку (ЗСП) и Закону о стечају (ЗС) – стање на дан 01.06.2012. године.¹⁵

¹³ Број 7/92 од 16.11.2011.

¹⁴ Деловодни протокол ИАКИ за 2011. годину број акта 130.

¹⁵ Активни стечајни поступци започети по Закону о принудном поравнању, стечају и ликвидацији (ЗППСЛ) настављени по Закону о стечајном поступку (ЗСП) и Закону о стечају (ЗС)

Ред бр.	Матични број	Назив дужника	Датум покретања	Суд	Стечајни број	Председ. стеч. већа	Стеч. судија	Стечај. управ.
1	08028699	„Чока“ индустрија меса у стечају	26. 11. 2001. г	Зр.	Ст. 594/01	Радомир Радојчић	Милованчев Мирјана	Шарњаи Бела Рудолф
2	08019487	„Транспорт хољдин“ АД у стечају	05. 02. 2003. г	Зр.	Ст. 1111/02	Мирјана Палинкаш	Јелица Баковић	Шарњаи Бела Рудолф
3	08036438	„Шпедиција“ ДП	21. 09. 2005. г	Зр.	Ст. 28/05	Радомир Радојчић	Александар Стојиљковски	Бајић Милан Небојша
4	08036390	„25 мај“ ДМК АД	23. 03. 2007.	Зр.	Ст. 3/07	Радомир Радојчић	Александар Стоиљковски	Божих Драган Јово
5	08021686	„Прима“ АД	10. 01. 2008. г	Зр.	Ст. 13/07	Радомир Радојчић	Александар Стоиљковски	Слободан Стеван Сударов
6	08036705	„Хемик“ АД	24. 03. 2008.	Зр.	Ст. 4/08	Александар Стоиљковски	Радомир Радојчић	Драгица Петар Арсић
7	08043914	„Лепенка“ НК	30. 06. 2009. г	Зр.	Ст. 5/2009	Александар Стоиљковски	Милан Пајташев	Шарњаи Бела Рудолф
8	08043817	„Спасоје Стејић“ ПК АД	15. 04. 2010. г	Зр.	Ст. 34/10		Радомир Радојчић	Драгица Петар Арсић
9	08043906	„9.октобар“ у ликвидацији	12. 04. 2010. г	Зр.	Ст. 33/10		Радомир Радојчић	Драгица Петар Арсић
10	08130418	„Банатско Аранђелово“ ЗЗ	09. 07. 2010. г	Зр.	1 Ст. 355/10		Александар Стоиљковски	Слободан Стеван Сударов
11	08017590	„Терра Рустика“ ДОО	09. 07. 2010. г	Зр.	1 Ст. 313/10		Александар Стоиљковски	Радован Миливој Савић
12	08038872	„Аутопревоз“	23.06. 2010. г	Зр.	Ст. 333/2010		Радомир Радојчић	Вуколић Живојин Јелица
13	08021929	„Марко Орешковић“ ЗЗ	21. 07. 2010. г	Зр.	2 Ст 317/10		Радомир Радојчић	Слободан Стеван Сударов
14	08249725	„Ceramica Unica“	30. 07. 2010. г	Зр.	Ст 447/2010		Радомир Радојчић	Слободан Стеван Сударов
15	20209470	„КО – ЈА“ Company	11. 08. 2010. г	Зр.	1Ст 446/10		Александар Стоиљковски	Лазих Милан Душан
16	08043850	„Оранице – аграр“ АД	13. 10. 2010. г	Зр.	Ст 457/2010		Радомир Радојчић	Лазих Милан Душан
17	08043876	„Тромеђа“ АД	03.11. 2010. г	Зр.	Ст 465/2010		Радомир Радојчић	Панић Светозар Тихомир
18	08043884	„Млин“ Нови Кнежевац	16. 03. 2011. г	Зр.	Ст 129/2011		Радомир Радојчић	Арсих Петар Драгица
19	08121842	„Мента“ Падеј	15. 04. 2011. г	Зр.	2Ст 120/11		Радомир Радојчић	Вуколић Јелица
20	08021708	„Пекара“ АД	13. 04. 2011. г	Зр.	2 Ст 6/11		Радомир Радојчић	Богуновић Миодраг Милица
21	08456941	„Унипром“ ДОО	13. 07. 2011. г	Зр.	Ст 149/11		Радомир Радојчић	Арсих Петар Драгица
22	08177511	„Градитељ“ АД	28. 09. 2011. г	Зр.	Ст 191/2011		Гордана Коцић	Савић Миливој Радован
23	08584362	„Нета“ ДОО	28. 09. 2011. г	Зр.	Ст 142/2011		Гордана Коцић	Божих Јово Драган
24	20016809	„Кум продукт“ ДОО	23. 12. 2011. г	Зр.,	Ст 202/2011		Гордана Коцић	Богуновић Миодраг Милица
25	08177759	„Интер промет“ ДОО	03. 02. 2012. г	Зр.	Ст 214/2011		Гордана Коцић	Сударов Стеван Слободан

Закључак

Судбина регистратуре, „25. мај“ ДМК Кикинда Акционарско друштво за производњу машина, опреме, алата и уређаја Кикинда у стечају, која је својевремено у Северно банатском округу била идеалан пример доброг пословања и домаћинског односа према запосленима, још увек није у потпуности окончана. Стечајни поступак отворен марта, 2007. године споро се одвија и до његовог затварања, до јуна 2012. године није дошло.

Регистратурски материјал и архивска грађа, у првобитној количини од око 500 дужних метара, након обијања архивског депоа од стране НН лица и његовог претпоставља се делимичног уништавања, јер званичан допис од стране интервентне службе СУП-а Кикинда нисмо добили, сведен је на 180 дужних метара. Тек након преузимања затечених архивских јединица, Одељење за обраду и сређивање архивске грађе Историјског архива Кикида, моћи ће са сигурношћу да установи која врста документације је сачувана.

Овакав пример одуговлачења стечајног поступка, намерног или ненамерног, на жалост није усамљен пример у Северно банатском округу. Недостатак смештајног простора до недавно од стране Историјског архива Кикинда, недостатак финансијских средстава за преузимање регистратурских јединица, а често и недостатак добре воље да се ствари окончају и приведу до самог краја, доводи до чињенице да ће поједини докази о некој регистратури, значајни прво за запослене а потом и за будуће истраживаче у потпуности бити изгубљени.

Summary

The fate of registry, “25. May” DMK Kikinda stock company for production machinery, equipment, tools and equipment Kikinda after bankruptcy, which was once the biggest one in North Banat was an ideal example of good business relations and hospitality to employees, and its not yet fully completed. The bankruptcy proceedings are opened in March, 2007. and progressed slowly up to its closure, but by June 2012. it did not happen.

Current records and archives, in the initial quantity of 500 linear meters, after a break in the archive depot by unknown persons and its partial destruction is assumed, as an official letter from the emergency services and police have not received, was reduced to 180 linear meters. Only after taking over the existing archival units, the Department for processing and sorting of archives of the Historical Archives Kikinda will be able to establish what type of documentation is preserved.

This example delays of bankruptcy proceedings, intentional or unintentional, is unfortunately not an isolated example in the North Banat. Lack of storage space until recently by the Historical Archives of Kikinda, lack of financial resources to take registry units, and often a lack of good will to get things done in the economy until the end, leads to the fact that some evidence of a registry office, a significant first for the employees and then for future researchers to be completely lost.

SUDBINA I STATUS NEPREUZETE ARHIVSKE GRAĐE BIVŠIH DRUŠTVENO-POLITIČKIH ORGANIZACIJA U SFRJ

Abstrakt: *Društveno-politički sistem Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije bio je jedinstven u svetu po mnogim odlikama. Jedan od relevantnih činilaca tog sistema bile su društveno-političke organizacije. Monopol političke misli Saveza komunista, doprinosio je funkcionisanju tog sistema. Fundus arhivske građe nastao njihovim radom razdjeljen je po državama regiona nastalih disolucijom SFRJ. Na određen način ova građa čini deo jedinstvenog fonda, a samim tim i iskustva na njenoj zaštiti i obradi su zajednička i nedeljiva.*

Ključne reči: *društveno-političke organizacije, Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija, Savez komunista Jugoslavije, Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije, Savez sindikata Jugoslavije, Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije, Savez socijalističke omladine Jugoslavije.*

Uvod

Jugoslavija je naziv za tri države u jugoistočnoj Evropi koje su postojale između 1918. i 2003. godine. Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija, pod kolokvijalnim imenom *Druga Jugoslavija* ili *Titova Jugoslavija* postojala je od 1943. do 1991. godine. Na Drugom zasjedanju AVNOJ-a, 29. novembra 1943. godine zbačena je monarhija i proglašena Demokratska Federativna Republika Jugoslavija. Ustav donet 31. januara 1946. godine promenio je naziv države u Federativna Narodna Republika Jugoslavija. Novi ustav je donet 7. aprila 1963. godine i tada je država promenila ime u Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija.

U procesu disolucije Slovenija i Hrvatska su proglasile nezavisnost 25. juna 1991. godine. Nezavisnost su proglasile i Bosna i Hercegovina (6. aprila 1992.) i Makedonija (08.09.1991).

Nakon što su Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina i Makedonija proglasile nezavisnost, Srbija i Crna Gora su 27.4.1992. formirale vlastitu zajedničku državu pod nazivom Savezna Republika Jugoslavija, pa je tako proces raspada SFRJ formalno završen tog dana.

Raspadom države, raspala se i zajednička misao o njoj. Ta rascepana misao se preobrtila u različite političke, kulturne, sociološke, istorijske koncepte. S istorijskim slomom nepobedive misli i uloge radničke klase, personifikovane u društveno-političkom sistemu SFRJ, kao iza dinosaurusu ostao je rasparčan neizmeran

i neiscrpan fond arhivske građe, na jugoslovenskom teritorijalnom prostoru. Taj, u mnogome jedinstveni, autonomni i autohtoni trezor dokumenta, predložen nam je u aktima privrednih i vanprivrednih jugoslovenskih pravnih subjekata. Jedan od tvoraca tog specifikuma, bile su društveno-političke organizacije¹.

O društveno-političkim organizacijama

Društveno-političke organizacije u SFRJ, su organizacije u koje su se, na osnovu Ustava, radni ljudi slobodno organizirali na klasnim socijalističkim osnovama i u kojima su vršili svoju političku delatnost, u skladu s ciljevima i zadacima utvrđenim njihovim programom i statutom. Te organizacije bile su:²

- Savez komunista Jugoslavije (SKJ);
- Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije (SSRNJ);
- Savez sindikata Jugoslavije (SSJ);
- Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije (SUBNOR);
- Savez socijalističke omladine Jugoslavije (SSOJ).

“Veliki pravni priručnik”³ od DPO-a pojašnjava samo Savez komunista, Socijalistički savez radnog naroda i Savez sindikata. “Pravna enciklopedija”⁴ navodi da su DPO: *društvene organizacije kojima je cilj bavljenje politikom, tj. ili neposredno vršenje vlasti putem odgovarajućeg političkog mehanizma*. Dalje navodi da su najvažnije takve organizacije političke stranke, ali ima i drugih, kao što su ideološke organizacije (politička udruženja, politički klubovi i sl.). Akcenat je dat na karakter i ulogu DPO u samoupravnom, socijalističkom društvu SFRJ: *Društveno-političke organizacije imaju posebne funkcije, koje ih najizrazitije odvajaju od klasičnih političkih organizacija tipa političkih stranaka*.

DPO se shvataju kao usmeravajući činilac društvenog razvoja, mobilizator radničke klase, radnih ljudi i građana, agregat za povezivanje pojedinačnih interesa u opšte i dugoročne interese. Kao izrazit cilj istaknuta je uloga u razvoju samoupravljanja kao celovitog društvenog sistema.

Savez komunista Jugoslavije, do 1952. godine djelovao je pod nazivom Komunistička partija Jugoslavije. Partija je osnovana 1919. godine u Beogradu pod nazivom Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunista), a 1920. godine menja naziv u Komunistička partija Jugoslavije (KPJ). Na VII kongresu, održanom u Zagrebu 1952. godine, menja naziv u Savez komunista Jugoslavije. Poslednji pokušaj očuvanja jedinstva pokušao je na XIV vanrednom kongresu SKJ u Beogradu 1990. godine. Oko ponoći 22. januara 1990. kongresna dvorana je ispražnjena. Tako

1 U daljem delu teksta: DPO – uobičajena kratica za navedene ustanove.

2 U DPO ubrajamo i: Antifašistički front žena (AFŽ), Savez rezervnih vojnih starešina Jugoslavije (SRVSJ), Savez ratnih vojnih invalida Jugoslavije (SRVIJ; od 1. VII. 1961. u sastavu SUBNOR-a).

3 NIGP *Privredni pregled*, Beograd 1977., str. 99.-114.

4 *Savremena administracija*, Beograd 1985., str. 301.

se Savez komunista Jugoslavije politički dezintegrirao i formalno prestao da postoji, a uskoro je počeo raspad SFRJ i s njim povezani ratovi.⁵

Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije (SSRNJ) je naziv za najmasovniju društveno-političku organizaciju koja je delovala u SFRJ. Nastao je pod nazivom Narodni front Jugoslavije 1945. godine, odnosno na temeljima Jedinstvenog narodnooslobodilačkog fronta, krovne organizacije koja je za vreme Drugog svetskog rata okupljala sve pojedince i organizacije koji su simpatizirali partizane. Na Četvrtom kongresu 1953. godine promenio je naziv u SSRNJ. Kao i sve organizacije u “Titovoj Jugoslaviji”, SSRN je bio pod punom kontrolom i dominacijom Saveza komunista. S radom je prestao 1990. godine nakon raspada SKJ i uvođenja višepartijskog sistema.⁶

Savez sindikata Jugoslavije (SSJ), nastao je januara 1945. godine, kada je u Jugoslaviji obnovljena sindikalna organizacija, pod nazivom Jedinstveni sindikat radnika i nameštenika Jugoslavije, a 1948. godine je na Prvom kongresu promenio naziv u SSJ. SSJ je okupljao delovanje svih sindikata u socijalističkoj Jugoslaviji. Organizovani na principima dobrovoljnosti, te organizacione i finansijske samostalnosti, sindikati su imali značajnu ulogu u obnovi zemlje, rekonstrukciji industrije i izgradnji socijalizma. Savez je 1957. godine bio glavni nosilac pripreme i organizacije Prvog kongresa radničkih saveta Jugoslavije. Savez sindikata Jugoslavije prestao je da deluje 1990. godine usled opšteg stanja u državi, a rad republičkih ogranaka nastavili su sindikati pod starim ili novim nazivom.

Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije (SUBNOR) je osnovan 30. septembra 1947. godine pod nazivom Savez boraca narodnooslobodilačkog rata i okupljao je sve borce i učesnike NOR-a. Na svom Četvrtom kongresu, održanom od 29. juna do 1. jula 1961. godine, ujedinio se sa Savezom ratnih vojnih invalida Jugoslavije i Udruženjem rezervnih oficira i podoficira FNR Jugoslavije.⁷ Cilj organizacije je bila borba za očuvanje i razvijanje tekovina narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije. Članstvo u boračkim organizacijama bilo je dobrovoljno i pojedinačno, a član je mogao biti svaki građanin Jugoslavije koji je učestvovao u NOP-u, bio u zatvoru, internaciji ili na prinudnom radu zbog pomaganja NOP-u, bio zarobljen, a u zarobljeništvu se opredelio za NOP i svojim držanjem i radom zalagao se za ostvarivanje NOP. Član je mogao biti i svaki građanin Jugoslavije koji se van zamlje s oružjem u ruci borio protiv fašizma, kao i bivši učesnici građanskog rata u Španiji, pokreta otpora u Francuskoj i dr. Sedamdesetih godina prošlog veka SUBNOR je imao oko milion članova. Nakon raspada Jugoslavije 1991. godine, SUBNOR Jugoslavije je prestao da postoji u dotadašnjem obliku, a njegovu tradiciju u novonastalim državama nastavile su dotadašnje republičke organizacije SUBNOR-a.

5 U stranoj literaturi sukobi devedesetih na ovom području su označeni kao Ratovi za jugoslavensko nasleđe

6 Neke njegove organizacije su se transformirale u političke stranke socijalističke orijentacije, od kojih je najpoznatija Socijalistička partija Srbije (nastala ujedinjenjem SK Srbije i SSRN Srbije).

7 Od Šestog kongresa SUBNOR-a “Savez rezervnih vojnih starešina Jugoslavije” delovao je kao posebna organizacija.

Savez socijalističke omladine Jugoslavije (SSOJ) je nastao 1948. godine ujedinjenjem Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Jugoslavije (USAOJ)⁸ i Saveza komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ)⁹ u jedinstvenu organizaciju. Ova organizacija je promenila naziv 1963. godine u Savez omladine Jugoslavije, a 1974. godine u Savez socijalističke omladine Jugoslavije. Ova organizacija postojala je sve do 1990. godine, kada se raspala zajedno sa Savezom komunista Jugoslavije. U okviru SSOJ-a je delovao i Savez pionira Jugoslavije. SSOJ je praktično bio omladinski ogranak Saveza komunista Jugoslavije od 1974. do 1990. godine.

Mesto, uloga i značaj arhiva DPO

U Istorijskom arhivu u Užicu vršeno je, naročito tokom sedamdesetih godina minulog veka, intenzivnije preuzimanje arhivske građe DPO. Granične godine te preuzete arhivske građe kreću se najvećim delom od 1944, odnosno 1945. godine, do 1955, odnosno 1959. godine. U neznatnom broju fondova gornja granica pomerena je na 1967. godinu. Ukupno je preuzeto iz tog perioda 74 fonda. Od tog broja, SKJ je zastupljen u 1 oblasnom komitetu, 10 sreskih komiteta i 16 opštinskih; preuzeto je, takođe, 8 sreskih odbora SSRN-a i 10 opštinskih; SSJ – 5 sreskih veća i 4 opštinska veća; SUBNOR – 4 sreska odbora i 2 opštinska i SSOJ – 1 oblasni komitet, 6 sreskih komiteta, 4 opštinska komiteta i 1 savet saveza pionira, kao i 1 sreski komitet SKOJ-a.¹⁰

Glavni odbor Socijalističke partije Srbije doneo je 30.10.1990. godine odluku o prestanku rada međuopštinskih konferencija Saveza komunista Srbije i međuopštinskih konferencija SSRN Srbije.¹¹ Pod tačkom 8, navedene odluke, kaže se da sređenu arhivsku građu međuopštinskih konferencija SKS i međuopštinskih konferencija SSRNS zapisnički treba predati područnim arhivima. Nesređena arhivska građa, navodi se dalje, predaće se opštinskom odboru SPS u sedištu međuopštinske konferencije SKS i međuopštinske konferencije SSRNS, koji će je čuvati do sređivanja i predaje područnim arhivima. Najvećim delom, arhivska građa je ostala na brizi kod staralaca.

Tokom devedesetih godina minulog veka, nije vršeno preuzimanje arhivske građe DPO-a koje su prestale sa radom. Redovno je vršen pregled ove dokumentacije

8 USAOJ je još 1946. godine promenio naziv u Narodna omladina, ali je ujedinjenjem sa SKOJ-em organizaciono izmenjen decembra 1948. godine.

9 SKOJ je osnovan u Zagrebu 10. oktobra 1919. godine kao politička organizacija revolucionarne omladine, koja je sledila politiku Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista). Savez komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ) je bio omladinski ogranak Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) od 1919. do 1948. godine. Nakon što su Sile Osovine okupirale Jugoslaviju 1941. godine, SKOJ je organizovao ujedinjeni omladinski front Antifašističke omladinske komitete, sa ciljem borbe protiv fašizma, koji su se na kongresu Antifašističke omladine Jugoslavije u Bihaću 1942. godine ujedinili u Ujedinjeni savez antifašističke omladine Jugoslavije (USAOJ). SKOJ je postao deo šire organizacije, ali je nastavio da nezavisno deluje u njoj.

10 Podaci iz *Vodiča Istorijskog arhiva Titovo Užice*, Istorijski arhiv Užice, Užice 1990.

11 Odluka broj 675/1 pod navedenim datumom.

i kroz zapisnike konstatovano kod koga se arhivska građa nalazi na čuvanju. Pored stranačkih prostorija Socijalističke partije Srbije, arhivska građa ostavljena je na staranje i drugim pravnim subjektima. Obično su to bila pravna lica koja su se uselila u prostorije bivših DPO, ili su personalno bila sa njima povezana. Nije bilo slučajeva da je SPS vršio predaju sredene arhivske građe, koja je obaveza proisticala iz navedene odluke Glavnog odbora stranke.

Užički arhiv prostire svoju nadležnost nad 10 opština. U našem slučaju, to znači da prati stanje, odnosno vrši nadzor nad 10 opštinskih konferencija SSRN-a, 10 opštinskih komiteta SKS-a, 10 opštinskih organizacija SUBNOR-a, 10 opštinskih komiteta SSO i isto toliko opštinskih veća Saveza sindikata. Pored toga prati i međuopštinske konferencije SKS-a i SSRN-a, što ukupno čini 52 fonda.

Od ova 52 fonda, preuzeta su samo četiri i to OO SUBNOR Priboj, MOK SKS Titovo Užice, OK SSRN Titovo Užice i OK SKS Čajetina. Arhivska građa OO SUBNOR Priboj je predata, odnosno dopremljena u zgradu Istorijskog arhiva od imaoca (staraoca) arhivske građe. MOK SKS Titovo Užice preuzet je 2010. godine iz prostorija JKP „Toplota“ u Užicu, dok se arhivska građa OK SSRN nalazila u objektu Pošte, u užičkom prigradskom naselju Bela Zemlja. Ista je preuzeta nesređena. Prilikom preuzimanja OK SSRN Titovo Užice, izlučen je bezvredni registraturski materijal, manjeg obima, finansijske prirode. Prilikom preuzimanja arhivske građe SO Čajetina, u toku 2007. godine, izvršen je i prijem arhivske građe OK SKS Čajetina.

Za dva fonda konstatovano je da je došlo do njihovog uništenja i to: MOK SSRN Titovo Užice i OK SSRN Prijepolje.

Preostalih 46 fondova deli različite sudbine. Za najveći broj njih zna se da je arhivska građa na čuvanju u prostorijama SPS-a. Kako su DPO u vreme svoga funkcionisanja, uobičajeno delile istu zgradu za svoje prostorije, tzv. zgrada „komiteta“, to se i danas najveći deo dokumentacije nalazi u prostorijama ovih zgrada.¹² U praksi zatičemo i slučaj da se građa čuva u Domovima kulture¹³ ili depoima skupština opština.

Prilikom obavljenih pregleda u proteklom periodu, konstatovana je sačuvanost arhivske građe u opštini Nova Varoš, Prijepolje i Užice. U pojedinim opštinama nismo mogli dobiti relevantne podatke šta se sa građom desilo u toku njenog seljenja, adaptacije prostorija, njihovog stavljanja u zakupni odnos i sl. Obično je pouzdana informacija o dokumentaciji bila usko povezana sa određenim fizičkim licem koje je nekada bilo u radnom odnosu u jednoj od DPO. Kako su ta lica u velikom broju slučajeva u međuvremenu otišla u penziju, to je najpre trebalo do njih doći. Arhivska građa, koja je pronađena, uglavnom je bila necelovita. U jednom broju slučajeva radi se o količinama koje ne prelaze jedan metar dužni.¹⁴ Jedan broj fondova, obično „zaturen“ pronađe se nakon dužeg traganja.

12 To je slučaj u Bajinoj Bašti, Prijepolju, Užicu.

13 Slučaj zabeležen u opštini Kosjerić.

14 Pojedini fondovi pronađeni u zgradi „komiteta“ u SO Prijepolje, odnosno u prostorijama SPS-a u Novoj Varoši.

Užički arhiv je u posljednjem periodu nastojao preuzeti ove fondove, smatrajući da su najznačajniji oni kod kojih je količina arhivske građe sačuvana u većem obimu¹⁵, te je sam postupak njihovog preuzimanja bio povezan sa određenim troškovima. Napominjemo da jedinice lokalne samouprave nisu bile spremne da u konkretnim slučajevima obezbede materijalna sredstva neophodna za pokriće troškova prijema arhivske građe. Smatrajući Socijalističku partiju Srbije za sledbenika određenih DPO, obratili smo se i njima istovetnim zahtevom, ali odgovor nije dobijen. Zahtevajući obezbeđenje sredstava i od imaoca, odnosno staraoca nad arhivskom građom, krenuli smo u postupak prijema nepreuzetih fondova. Pojedini od njih se nalaze u tako katastrofalnom stanju, da im preti potpuno uništenje.¹⁶ Preuzimanje građe je ravno u tim slučajevima sa avanturizmom.¹⁷

Podsećajući na napred iznet podatak koji govori o graničnim godinama ranije preuzete arhivske građe ovih stvaralaca, a gornja granica je 1955, odnosno 1959. godina, dobijamo realniju sliku o količini nepreuzete arhivske građe. To je raspon od 50 godina rada organizacija i stvaranja arhivske građe. Tih 50 godina rada u pojedinim slučajevima „sabilo“ se u jednu kartonsku kutiju dokumenata. Negde je i ta kartonska kutija toliko „sabijena“ da joj se izgubio trag i nije pronađena.

Analizirajući sadržaje fondova ovih stvaralaca, shvatamo da su podaci u njima sadržani jedan od najtransparentnijih nosilaca zapisa o vremenu iz postojanja SFRJ. Kroz njihovu aktivnost, ideologija rukovodeće snage države, pretakala su u svoj materijalni vid, odnosno u konkretnu delatnost. Zbog toga je briga o ovoj arhivskoj građi, briga o jednom od najrelevantnijih istorijskih izvora.

Dozvolićete da ovde napomenemo i druge institute karakteristične za pravni sistem Jugoslavije. Najpre spomenimo samoupravne interesne zajednice, društvenog pravobranioca samoupravljanja, organizacije udruženog rada, radničke savete i dr. Koncept samoupravljanja, koliko napadan i osporavan, toliko hvaljen i uzdizan, istorijski je fakat. Govoreći današnjom terminologijom, to je „brend“ jugoslovenske države socijalističkog perioda. Ništa o tom periodu i njegovoj unikatnosti u svetskim razmerama ne govori kao za njim preostala arhivska građa. Područni arhivi su jedni od najvažnijih čuvara te i takve građe. Ona sama, kao takva, razdeljena u svim tim arhivima u državama nastalim odlaskom SFRJ sa istorijske pozornice, predstavlja jedinstvenu i nerazdvojivu riznicu dokumenata. Vrednost tih dokumenata će, očekujemo, privlačiti sve veću pažnju istraživača, svih interesovanja i struka.

Značaj i obaveza čuvanja ove arhivske građe, istovrstan odnos prema njoj, obaveza je svih arhiva koji su za nju nadležni. Takođe, iskustva koja nastaju u

15 Dozvoljavamo i iznošenje suprotne teze, da je najneophodnije preuzeti one koji su sačuvani u najmanjem obliku.

16 Npr. OK SSO Titovo Užice. Građa fonda se nalazi na tavanu Ferijalnog saveza u Užicu.

17 Prilikom prijema zbirke fotografija OK SSO Titovo Užice, zbog visokog plafona u zgradi gde se građa nalazila, nije u gradu bilo tako lako pronaći merdevine odgovarajuće visine. U Vatrogasnom društvu su dobijene jedne stare „Elanove“ merdevine, podesne za transport. Na tavanu bez osvetljenja, starih greda i plafona od trske, vršena je potraga za navedenim materijalom. Tom prilikom konstatovano je i stanje samo arhivske građe.

radu sa ovom građom, rad na njenoj obradi, aktivnosti na zaštiti i prijemu, ona su profesionalna obeležja koja nas upućuju jedne na druge. U slučaju izrade jednog zajedničkog informativnog sredstva, u kome bi bio naveden popis fondova ovih stvaralaca, predlažemo da se izvrši i kategorizacija ovakve vrste građe. To bi doprinelo njenoj daljoj valorizaciji.

Kako svako vreme ima, pored svog pravnog okvira, i onaj ljudski, nezavisan od svake regule, koji ga pretače u večnost, to je sada na nama jedna nova obaveza: da duh jednog vremena sačuvamo i pronesemo do onog mesta gde se politika preobražava u kulturnu baštinu. U smislu svrsishodnosti, namera nam je da iznesemo i ideju o potrebi osnivanja jednog zajedničkog tela, odnosno organizaciji skupa, koji bi redovno pratio problematiku zaštite, obrade i korišćenja ove arhivske građe, kao i napred navedenim aktivnostima. Tako bi održali, odnosno ubaštinili u naše aktivnosti jedno vreme prepuno kontradikcija, gorčine i meda.

Summary

Archival material, resulting from the work of socio-political organizations in the former Yugoslavia, according to many characteristics presents a unique fund that is now stored in the archives, founded after the collapse of the state, partly is kept by a tutor and partly is destroyed. Taking into consideration the characteristics of social and political system of *Tito's* Yugoslavia, the role of Yugoslav League of Communists in it, the concept of non-alignment in foreign policy, tells us about the importance of the archival material, which are remain as a segment of the system.

The states established from the disintegration of the Socialist Federative Republic of Yugoslavia defined their legal systems. As a part of the legal system is the issue of protection of the archives. It is preferable and useful to establish unique attitudes towards protecting the materials of the former Yugoslavia, especially those resulting from the work of the socio-political organizations. This is mainly because their work and the documentation show the character of the time and the territory. The Archives of Yugoslavia, which keeps records of federal organs, has a primary role in this mission.

The regional archives that is those of regional and local importance, keep data, which complement the general picture. Conferences of archivists, with the theme of protection of this type of documentation will contribute to raise awareness about, to some extent, a unique fund of documents stored in the archives of different countries nowadays.

Zweite Auflage

Durch
BOSNIEN-HERZEGOVINA Kreuz
und quer.
Von Heinrich Reimer.
illustriert von W. L. Arnold u. E. Arnold-Ceplino.

DIETRICH REIMER, Berlin 1897
(Ernst Vohsen)

EVIDENTIRANJE ARHIVSKE GRAĐE U INOSTRANSTVU

Abstrakt: Članak prikazuje historiju evidentiranja arhivske građe, koja se nalazi izvan države, a odnosi se na Sloveniju i Slovence, zakonsku osnovu i probleme, koji se pojavljuju pri objavljivanju evidencija arhivske građe, koja se čuva u inostranim institucijama.

Ključne riječi: Arhivi, evidentiranje, arhivska građa, inostranstvo, građa iseljenika, historija, zakonodavstvo, evidencije, vodiči, popisi, spiskovi.

Uvod

Rukovodstvo Arhiva Republike Slovenije je 2004. godine odredilo koautora ovog referata mag. Gašpera Šmida, da pripremi objavu svih popisa evidentirane arhivske građe u inozemstvu, kojeg su arhivisti evidentirali u protekloj godini, a važno je za historiju Slovenaca. Kako se do tada nije bavio s tom problematikom, najprije je morao proučiti arhivsko zakonodavstvo i literaturu, koja je navedena u napomeni br.1 i evidencije, koje je po zakonu, Arhiv Republike Slovenije dužan voditi. Saznanja su na određenim mjestima bila zastrašujuća.

Početak evidentiranja građe za historiju Slovenaca, uopće, uključujući, također, građu izvan državnih granica proteže se još u 1859. godinu, kada je Istorijsko društvo za Kranjsku predložilo, da se ustanovi Zemaljski arhiv, jer su arhivsku građu, do tada sakupljale i popisivale različite ustanove, društva i pojedinci¹, dakle već tada je bila evidentirana. U ovom trenutku ne možemo zaobići razne popise zapisa koji su nastali na temelju sporazuma o vraćanju arhivske građe nekadašnje zajedničke države Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca tj. Jugoslaviju. Točak historije se opet zavrtio i poslije Drugog svjetskog rata smo tražili građu, koju su odnijele razne okupacijske sile i cijela stvar se ponavlja i u današnje vrijeme kada tražimo, sakupljamo podatke o *slovenskoj arhivskoj građi* nekadašnje zajedničke države, Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.

Ukratko, na osnovu različitih promjena u prošlosti: upravnih, društvenih, političkih, privrednih, socijalnih, još se od strane pobjednika pišu *nove* historije. Radi kompleksnosti događaja, moraju se provjeriti i dopuniti primarni, arhivski izvori kako u zemlji tako i u inostranstvu, zbog čega pregledanje i dopunjavanje traje u nedogled, jer uvijek nastaje nova građa, koja sa svojim sadržajem može odlučujuće uticati na slovensko pisanje historije, kao i na druga područja.

1 Na kraju 19. stoljeća djelovao je Anton Koblar, koji je svoje doprinose objavljivao u *Izveštajima muzejskog društva za Kranjsku*; uporedi još: Anton Koblar, *Izveštaji Muzejskog društva za Kranjsku*, str. 129-136.

Kratak pregled evidentiranja slovenskih naučnika u inostranstvu

Prvi, koji je pisao o evidentiranju u inostranim arhivima, bio je Milko Kos.² Napravio je pregled do tada objavljenih izvora iz stranih arhiva kod nas i izradio prioritarnu listu arhiva u inostranstvu sa stajališta važnosti građe za slovensku stariju historiju.³ U Vodiču po arhivima Slovenije⁴ su navedeni arhivi u inozemstvu, koji su važni za slovensku historiju. Samo evidentiranje u inozemstvu bilo je određeno na VII Zasedanju arhivara 1974. godine u Sloven Gradecu, kada je usvojen zaključak, da Arhivsko društvo Slovenije počne izdavati vlastiti glasnik.⁵ Na spomenutom zasjedanju su bili najviđeniji slovenski historičari, koji su već vršili evidencije u inostranstvu za onu tematiku koju su proučavali.⁶ U prošlosti su evidentiranje izvodili arhivisti, muzejski radnici, kao i historičari zaposleni na fakultetima u različitim istraživačkim institutima.

Trebamo istaknuti da se, također, još prije 2004. godine vodila evidencija, o popisivanju arhivske građe u inozemstvu, ali ipak u okviru arhiva niko nije bio zadužen, da bi te evidencije, popise, spiskove, evidentirane građe sistematski pojednostavio i pripremio za objavu. Evidencija se na žalost još uvijek vodi samo za arhiviste. Da su različiti autori (naučnici) vršili evidencije u inozemstvu, vidi se iz članaka, publikacija, koje su objavili, a same popise su zadržali za sebe ili čak ponudili Arhivu u otkup.

Pregled o evidentiranju arhivske građe do sredine 80-tih godina 20. stoljeća u Italiji, Austriji, Mađarskoj, Čehoslovačkoj i Saveznoj Republici Njemačkoj, te Francuskoj i Engleskoj dao je već dr. France M. Dolinar.⁷ Evidentiranje u inozemstvu je bila, također, tema na 18. zasjedanju Arhivskog društva Slovenije u Postojni, 1999. godine, gdje je javnost bila upoznata s građom u arhivima u Bavarskoj, građom iseljenika u SAD i Kanadi, Austriji, Italiji, Češkoj, Mađarskoj, Francuskoj i Engleskoj.⁸

Zakonska osnova o evidentiranju arhivske građe u inozemstvu

Evidentiranje arhivske građe u inozemstvu po sadašnjem arhivskom zakonodavstvu određuju odredbe 53. člana i skoro cijelog 56. člana Zakona o

2 Milko Kos, *Gradivo za stariju istoriju Slovenaca u arhivima izvan naših granica*, Beograd, 1963., str. 37-67.

3 *Vodič po arhivskom gradivu za istoriju Slovenaca i drugih naroda nekadašnje Jugoslavije u Centralnom državnom arhivu u Rimu*, Ljubljana 1992., str.1.

4 *Vodič po arhivima Slovenije*, Ljubljana 1965., str. 567-572.

5 Urednički odbor. Arhivom na put. *Arhivi I* (1978), br. 1-2, str. 5.

6 Ema Umek, Zaključci iz referata Sloven Gradskog arhivskog zborovanja o istraživanju i evidentiranju izvora za slovensku historiju. *Arhivi I* (1978), br. 1-2., str. 41-42.

7 France M. Dolinar, Evidentiranje arhivskog gradiva za historiju Slovenaca u arhivima izvan Slovenije, *Arhivi II* (1988), br. 1-2, str. 7-11.

8 *Zbornik*, koji je izašao na 18. Zborovanju arhivskog društva Slovenije u Postojni, 1999. godine

sigurnosti dokumentarne i arhivske građe, te arhiva (ZVDAGA)⁹ i član 90. Uredbe o sigurnosti dokumentarne i arhivske građe UVDAG¹⁰, koja se sadržajno i tehnički ne razlikuje od ranijeg 11. člana Zakona o arhivskoj građi i arhivima¹¹ i 20. i 22. člana Pravilnika o stručnoj obradi i evidencijama arhivske građe.¹²

O evidencijama, izdavanju vodiča, te drugih pomagala, govori se u 26., 27., 28. i 29. čl. Zakona o odnosima Republike Slovenije sa Slovencima izvan njenih granica.¹³ Taj Zakon je među slovenskim arhivistima manje poznat i uređuje odnose Republike Slovenije sa Slovencima, koji žive van njenih granica, te određuje nadležnosti, koje imaju na tom području organi Republike Slovenije. Isti, također, uređuje status Slovenaca bez slovenskog državljanstva i repatrijacije. Slovenke i Slovenci izvan granica Republike Slovenije su pripadnici autohtone slovenske narodne zajednice, u susjednim državama su manjine, po svijetu su iseljenici, a oni koji borave u susjednim zemljama su opredijeljeni kao i slovensko inostranstvo.

Zakonodavstvo o arhivskoj građi, koja je izvan države, ali se odnosi na Sloveniju i Slovence, određuje kako bi trebale biti napravljene evidencije, šta moraju sadržavati, kakve forme ili izvore može biti dokumentacija, uzimajući u obzir, također, kopije s kojim se nadopunjava vlastita arhivska građa. Nakon završenog evidentiranja arhivske građe u inostranim institucijama, koje čuvaju za nas važnu arhivsku građu ili po dobivanju kopija arhivske građe, moraju potpisnici tj. svi arhivi i javna pravna lica, dostaviti Arhivu Republike Slovenije rezultate obavljenog posla.

„Arhiv Republike Slovenije objavi svake godine spisak dokumentacije o arhivskoj građi ..“.¹⁴ Zakonodavstvo dakle obavezuje Arhiv Republike Slovenije, da svake godine objavi spisak dokumentacije sa popisima, inventarima, vodičima, spiskovima kopija i drugim pomagalima o arhivskoj građi evidentiranoj u inozemstvu u protekloj godini.

U prošlosti je bilo izdato već nekoliko objava, vodiča za arhivsku građu u inozemstvu, no oni su ipak bili vezani za određeni arhiv, fond ili zbirku.¹⁵ U glavnom su bili izdati vodiči, koji predstavljaju samo zaključene tematske evidencije o izvorima za historiju Slovenaca, odnosno u nekim slučajevima još i izvore za historiju drugih naroda nekadašnje Jugoslavije. Drugi rezultati evidentiranja su obično završili u fasciklama, za svaki arhiv u inozemstvu posebno i dalje udruživani u okviru jedne

9 “Službeni list RS”, br. 30/2006.

10 “Službeni list RS”, br. 86/06.

11 “Službeni list RS”, br. 20/1997, 32/1997.

12 “Službeni list RS”, br. 59/1999.

13 “Službeni list RS”, br. 43/2006 od 21.04.2006.

14 Čl. 4. tačka 90 Uredbe o sigurnosti dokumentarne i arhivske građe, “Službeni list RS”, br. 86/06.

15 Kao npr.: *Vodič arhivske građe o Jugoslaviji u Državnom središnjem arhivu ČSR u Pragu*, *Vodič arhivske građe za historiju Slovenaca i drugih naroda nekadašnje Jugoslavije u Centralnom državnom arhivu u Rimu*, Ljubljana 1992., *Vodič arhivske građe o Sloveniji u oblastima, pokrajinama i poduzetničkim arhivima Češke Republike*, (1212-1945), Ljubljana 1989., *Vodič arhivske građe o Prekomurju u Arhivu Željezne županije u Sombotelu*, (1849-1860), Ljubljana 2003., *Vodič arhivske građe Studija Slovenica*, Ljubljana 2005. i 2006.

države. Ovi rezultati javnosti nisu bili dovoljno predstavljeni i događalo se čak da se ista građa u inozemstvu evidentirala više puta.

Prvi stav člana 56. ZVDAGA, dakle, određuje da Državni arhiv vodi ukupnu evidenciju javne arhivske građe u državi i evidenciju o arhivskoj građi u inozemstvu, koja se odnosi na Sloveniju i Slovence, te vodi evidenciju javnih simbola, grbova, zastava, pečata, žigova i štambilja na nivou države.

Član 90. UVDAG-a,¹⁶ također, govori o *tehničkim* parametrima, koje mora sadržavati evidencija o arhivskoj građi koja je van države, odnosi se na Sloveniju i Slovence, obuhvata:

- redni broj,
- datum upisa,
- naziv arhiva, koji čuva arhivsku građu,
- signaturu fonda, tj. zbirke iz koje je evidentirana arhivska građa,
- klasifikacijska oznaka fonda, odnosno zbirke, iz koje je evidentirana arhivska građa,
- ime fonda, odnosno zbirke,
- period nastanka popisane građe,
- obim popisane arhivske građe,
- ime i prezime osobe (osoba), koja je popisivala arhivsku građu,
- vrijeme popisivanja arhivske građe.

Dokumentacija o arhivskoj građi, koja je izvan države, ali se odnosi na Sloveniju i Slovence, obuhvata:

- popise, inventare, vodiče i druga pomagala, koje su izradili strani arhivi,
- popise, inventare, vodiče i druga pomagala, koji su nastali na osnovu evidentiranja takvog gradiva,
- popise snimaka ili kopija (ne vezano za način izrade) takve arhivske građe, a koji su bili, dobiveni radi dopunjavanja građe u arhivima ili radi istraživačkih potreba.

Arhivi i druga javnopravna lica, koja su evidentirala arhivsku građu, koja je izvan države, a odnosi se na Sloveniju i Slovence, ili dobivene snimke ili kopije takve arhivske građe, moraju nakon završetka evidentiranja, odnosno po dobivanju snimaka ili kopija arhivske građe, dostaviti Arhivu Republike Slovenije arhivska pomagala iz druge alineje prethodnog člana. Popis se mora zasnivati na fondu, iz kojeg je evidentirana arhivska građa. Arhiv Republike Slovenije objavljuje svake godine spisak dokumentacije o arhivskoj građi iz druge alineje, drugoga stavka tog člana, koju je primio u protekloj godini. O tome se vode evidencije, koje se odnose na Sloveniju i Slovence, o čemu govori, također 26. i 27. čl. Zakona o odnosima Republike Slovenije sa Slovencima izvan njenih granica.¹⁷ Član 26. govori o tome,

¹⁶ "Službeni list RS", br. 86/2006.

¹⁷ Državni zbor Republike Slovenije, br. 007-05/04-7/3, Ljubljana, dana 4. aprila 2005.

da Arhiv Republike Slovenije vodi zbirnu evidenciju arhivske građe u inozemstvu i po svijetu, koja se odnosi na Sloveniju i Slovence, a 27. član utvrđuje da javni arhivi u Republici Sloveniji evidentiraju i izrađuju vodiče, te druga pomagala o arhivskoj građi, koja je u inozemstvu, a odnosi se na Sloveniju i Slovence.

Član 26. Zakona o odnosima Republike Slovenije sa Slovincima izvan njenih granica¹⁸ govori da: *Arhiv Republike Slovenije vodi zbirnu evidenciju arhivske građe u inozemstvu i po svijetu, koja se odnosi na Sloveniju i Slovence.* Član 53. Arhivskog zakona¹⁹ koji govori o djelatnosti arhiva u šestom stavu, navodi: *evidentiranjem arhivske građe, koja je u inostranstvu i odnosi se na Sloveniju i Slovence, dopunjuje se vlastita građa sa reprodukcijama te građe, te izradom vodiča i drugih pomagala o arhivskoj građi.* Nešto preciznije o evidencijama je rečeno i u 56. članu: *Državni arhiv vodi zbirnu evidenciju javne arhivske građe u inozemstvu, koja se odnosi na Sloveniju i Slovence, te vodi evidenciju javnih simbola, grbova, zastava, pečata, žigova i štambilja na nivou države.* Zakon o odnosima Republike Slovenije sa Slovincima izvan njenih granica o tom govori u 27. članu: *Javni arhivi u Republici Sloveniji evidentiraju i izrađuju vodiče, te druga pomagala o arhivskoj građi, koja je u inozemstvu, te se odnosi na Sloveniju i Slovence.* Ako uporedimo spomenute članove, vidimo, da oba zakona govore o istoj stvari, samo da arhivski zakon nešto preciznije određuje vođenje evidencija.

Republika Slovenija podstiče nastanak javnih ili pojedinačnih centara (arhivskih, informacijskih, kulturnih, ekonomskih) u onim državama gdje živi veći broj Slovenaca.

U skladu sa zakonodavstvom pojedinačne države slovenski centar sakuplja izvornu privatnu arhivsku građu, koja je u toj državi nastala i odnosi se na Sloveniju i Slovence. Odgovorni za rad s arhivskom građom u centrima moraju uzeti u obzir stručna načela arhivske struke i biti za rad odgovarajuće osposobljeni. Brigu za stručno obrazovanje i savjetovanje, te stručni nadzor obavlja Arhiv Republike Slovenije, odnosno drugi javni arhivi u Republici Sloveniji. U zemljama, gdje slovenski centri nisu ustanovljeni, mogu javni arhivi Republike Slovenije i drugi evidentirati izvornu arhivsku građu, koja se odnosi na Sloveniju i Slovence u tim državama, sakupljati reprodukcije te građe i samo izuzetno sakupljati izvornu arhivsku građu, u skladu s propisima tih država.²⁰ U arhivskom zakonu o podsticanju nastajanja javnih i zasebnih arhivskih, informacijskih, kulturnih centara u tim državama, gdje živi veći broj Slovenaca se ne govori. Osoba sa statusom Slovenca bez slovenskog državljanstva ima u Republici Sloveniji među ostalima, također, zagarantovano pravo da istražuje u javnim arhivima Republike Slovenije²¹, što podrazumijeva poštivanje arhivskog zakona po kojem su stranci i domaći državljani izjednačeni.

18 "Službeni list RS", br. 43/2006. i 76/2010.

19 "Službeni list RS", br. 30/2006.

20 Zakon o odnosima Republike Slovenije sa Slovincima izvan njenih granica (ZORSSZNM), 28.

i 29. čl., Državna sjednica Republike Slovenije, br. 007-05/04-7/3, Ljubljana, 4. april 2005.

21 Čl. 66. Zakona o odnosima Republike Slovenije sa Slovincima izvan njenih granica (ZORSSZNM).

U prošlosti je to područje arhivske djelatnosti uređivao Zakon o arhivskoj građi i o arhivima iz 1966. godine. S dopunama iz godine 1973. i Zakonom o prirodnom i kulturnom nasleđu iz 1981. godine, koji je između ostalog u 99. članu određivao zadatke tadašnjeg Arhiva SRS i pored ukupne evidencije arhivske građe bio zadužen, također, za vođenje evidencije arhivske građe, koja je izvan područja SR Slovenije, a odnosi se na Sloveniju i Slovence.²² Detaljnije, tu oblast je uređivao Pravilnik o sastavu i vođenju evidencija arhivske građe,²³ koji u čalnovima od 16. do 19. navodi, da je Arhiv SRS dužan sakupljati pomagala, popise, inventare i druge predmete, koji omogućavaju uvid u sadržaj arhivske građe, koja je van područja SR Slovenije, u inozemstvu, a odnose se na Sloveniju i Slovence. Da bi dokumentacija bila što potpunija, to ne obavezuje samo arhive, već i druga društveno-pravna lica, koja su relevantnu arhivsku građu evidentirala. Važno je još i načelo javnosti popisa i drugih pomagala za upotrebu, te uopće informacija o arhivskoj građi u tuđini. Razni popisi, vodiči, inventari i uopće bilo kakvi podaci, informacije o takvoj građi moraju biti javno dostupni, isto kao i dobivene kopije, snimci arhivske građe, jer su izrađeni s društvenim sredstvima.²⁴ Poslije toga smo, 1999. godine, morali dopuniti obnovljeni Pravilnik o stručnoj obradi i evidencijama arhivske građe²⁵ i to područje sada uređuje Uredba o sigurnosti dokumentarne i arhivske građe²⁶, koja je u stvari samo nadgradnja spomenutog Pravilnika.

Evidentiranje arhivske građe u inostranstvu na mrežnoj stranici Arhiva Republike Slovenije

Testni period objavljivanja spomenute evidencije na svjetskoj mreži počeo je 3.1.2012. godine. U sadašnjoj varijanti su predstavljeni podaci o evidentiranoj građi od 2004. godine na dalje. Pokušaji rekonstrukcije evidencija za period prije 2004. godine započeti su 2008. godine. Na primjer, objavljivanja evidencije o evidentiranju arhivske građe u inozemstvu na svjetskoj mreži, koju je u toj formi počeo izvoditi Arhiv Republike Slovenije.

Za bolji i pregledniji uvid je izrađena tabela²⁷ sa slijedećim parametrima:

- redni broj,
- datum upisa,
- naziv arhiva, koji čuva građu,
- naziv fonda ili zbirke i signatura,

22 Propisi koji uređuju arhivsku djelatnost, str. 22.

23 Objavljen također u *Arhivu br. 4*, 1981., br. 1-2, str. 217-221.

24 Iz 19. člana Pravilnika o sastavu i vođenju evidencija arhivske građe

25 "Službeni list RS", br. 59-2812/1999., od 23.07.1999.

26 "Službeni list RS", br. 59/ 1999.

27 Tabelu za unos pomenutih podataka je napravio koautor ovog priloga mag. Gašper Šmid.

- period nastanka građe,
- obim popisane građe,
- datum evidentiranja,
- osoba, koja je evidentirala,
- izvještaj sa povezanošću,
- napomene.

Otvaranje internetske (mrežne) stranice:

- Prvi korak je: <http://www.arhiv.gov.si/>
- Drugi korak: potražimo na mrežnoj stranici JAVNE EVIDENCIJE i kliknemo, dođemo na stranicu http://www.arhiv.gov.si/si/javne_evidence/
- Treći korak: potražimo na mrežnoj stranici EVIDENCA ARHIVSKEGA GRADIVA V TUJINI, KI SE NANAŠA NA SLOVENIJO I SLOVENCE i kliknemo, otvorit će nam se stranica http://www.arhiv.gov.si/si/javne_evidence/evidenca_arhivskega_gradiva_v_tujini/

U obavijesti o evidentiranju je ikona i ako kliknemo na nju, otvorit će se prozor u PDF formatu, koji opet sadrži tabelu sa generalijama, sa slijedećim podacima: država, gdje je urađeno evidentiranje, službeni naziv ustanove i mjesto, naziv fonda ili zbirke, na kojima se obavljala evidencija, cilj evidentiranja, arhivist, koji je obavljao evidentiranje, naziv arhiva, koji je obavio evidentiranje, trajanje broj radnih dana i datum, te napomene. Zatim slijede podaci o ustanovi, koja čuva arhivsku građu, podaci o arhivskim pomagalima, podaci o arhivskoj građi, obavijest o evidentiranju, i na kraju slijedi još popis pregledane građe. Kako je rečeno s klikom na *Poročilo* vidi se i popis evidentirane arhivske građe, koliko arhivskih kutija je pregledano. Popisi su izrađeni kompjuterski u Word ili Excel dokumentima, nekada su to ručno pisali i onda prekucavali i unosili u arhivu.

Zaključak

Svjedočeći o doprinosu svih pripremljenih pomagala namjera nam je bila da Vam prikazemo način sakupljanja evidencija arhivske građe, koja je u inozemstvu i koju po zakonu mora voditi Arhiv Republike Slovenije. U početku su se te evidencije samo sakupljale u Središnjem državnom arhivu u Ljubljani. Posle 2004. godine evidencije su se počele objavljivati u štampanoj formi, najprije u seriji internog glasila Arhiva RS – Obavijesti, a kasnije i do današnjeg dana izlaze kao samostalna publikacija: Evidentiranje arhivske građe u inozemstvu. Sa 1. januarom 2012. godine evidencije su dostupne, trenutno u testnoj verziji, na svjetskoj mreži.

Summary

Testifying on the contribution of all supplies prepared our intention was to show you the way archives present the evidence, which is abroad, and which by law must lead to the Archive of the Republic of Slovenia. First, these records are only rounded at the Central State Archives in Ljubljana. After the 2004. we have begun to publish these records in hard copy form, first in a series of internal organs the Archives - News and later to the day out as an independent publication: Recording archives abroad. With the first January of 2012. the records are available, currently in the test version, via the global network.

METODE OBLIKOVANJA NIVOVA POPISA, U SKLADU SA ISAD (g) STANDARDOM

Abstrakt: *Međunarodni arhivski stručni standard za popisivanje arhivske građe ISAD (g) uvrštava među obavezne elemente popisivanja i nivo popisa. Uprkos naizgled jednostavnom rješenju, u arhivskim informacionim sistemima razvijena je različita praksa upotrebe tog elementa. Metodološka nekonzistentnost dovodi do problema njegovog razumijevanja na višim nivoima integracija arhivskih informacionih sistema. Konkretno probleme korisnici mogu očekivati prilikom upita u različitim meta-pretraživačima informacija o arhivskoj građi kako na lokalnom i nacionalnom, tako i na međunarodnom nivou. Uprkos tome da nivoi popisa u pravilu imaju normativnu vrijednost, u struci nema dogovorenih metoda njihovog oblikovanja, jer informacije te vrste predstavljaju važne pretraživačke parametre kompleksnih upita, tako da ih u praksi treba odgovarajuće stručno pretraživati i tretirati.*

Ključne riječi: *Arhivski informacioni sistem, standard ISAD (g), nivoi popisa, istraživački rad, metode.*

Uvod

Prva verzija općeg međunarodnog standarda za arhivsko popisivanje ISAD(g) bila je razvijena već krajem osamdesetih godina, a na snagu je stupila 1992. godine, čemu je ubrzo uslijedila druga dopunjena verzija, koja je zvanično u upotrebi od 2000. godine.

Arhivski stručni rad se na toj osnovi i u kombinaciji s naprednim tehnološkim rješenjima jako mijenjao. U vezi s tim se stvaraju potrebe za preciznijim definicijama pojedinačnih entiteta stručne obrade, uvode se nove metode oblikovanja pojedinačnih opisa s posebnim isticanjem na obradi normativnih sadržaja na svim nivoima popisivanja arhivske građe.

U procesima stručnog popisivanja arhivske građe, koji su u skladu sa standardom ISAD(g), među obavezne elemente se podrazumijeva i *nivo popisa*. Nivo popisa uz odgovarajuću tehnološku podršku predstavlja važnu novost, kako u segmentu zahvatanja podataka o arhivskoj građi, tako i kasnijeg istraživanja i upita.

Definicija problema

Analiza ranih arhivskih informacionih pomagala, koji se zasnivaju na implementaciji standarda za popisivanje, pokazuje da su arhivski stručni radnici vrlo slobodno i na svoj način tumačili i implementirali standardima određene nivoe popisivanja.

Tako je u Sloveniji bilo moguće postizati samo važnija dostignuća na području standardizacije na nivou Vodiča po fondovima i zbirkama (prim. Cvelfar), dok su njihove implementacije na nižim nivoima često ostale na nivou jednostavnih struktura podataka. Kompleksne varijante su bile razvijene manje – više na teoretskom nivou, ili kao pilotski projekti (prim. Molnar).

Kompleksniji pristup ka popisivanju arhivske građe u okviru papirne tehnologije zapravo nije uticao na konačni rezultat – arhivsko informativno pomagalo. Razlog je vrlo jednostavan. Pošto tehnološkim rješenjima papirne tehnologije nije bilo moguće nikako međusobno izmjenjivati ili ih upotrebljavati kao kriterije istraživanja, podaci u vezi s nivoima popisa su u tom slučaju bili isključivo normativne prirode.

Na drugoj strani je organizacija podataka papirnih informativnih pomagala uvijek omogućavala predstavljanje popisanih sadržaja arhivske građe tako da je asocirala na određenu strukturu i time na *ad hoc* određene nivoe. Upravo radi toga popisivanje po nivoima u praksi te vrste arhivskih informacionih sistema nije moglo biti izvedeno na metodološki uporediv način. Pri tome se kroz historiju popisivanja unutar popisnih jedinica implementirala metoda popisivanja arhivske građe s ispostavljanjem *važnih sadržaja* nižih nivoa. Rezultati te vrste popisivanja su izrazito subjektivno orijentisani. Pri čemu ne uzimaju u obzir zakonitosti popisivanja po nivoima u skladu sa standardom, što je opet vodilo do kompleksnog problema savlađivanja struktura, tj. gradnje (tektonik) arhivskih fondova ili zbirke već u ranim kompjutersko podržanim arhivskim informacionim sistemima. Taj problem još do danas nije potpuno riješen.

S pojavom kompleksnih arhivskih informacionih sistema predstavljeni element popisa dobio je još važnu informativnu funkciju na području upita, odnosno razvrstavanja mase popisanih jedinica. Važnost savladavanja nivoa popisa pokazuje primjer iz uzajamne zbirke podataka SIRAnet. Na osnovu uzorka približno 400.000 zapisa možemo ustanoviti, da ih je približno 75% izvedenih na *nivou udruženih dokumenata* (engl. *file*), približno 20% na nivou *dokumenta* (engl. *item*), ostalih 5% zapisa na nivou niza, podnizova, te podfondova i fondova¹. Poređenje sadržaja koji su oblikovani i pohranjeni u zbirci podataka na *nivou udruženih dokumenata* sa sadržajima, koji su definisani na *nivou dokumenta* pokazuje vrlo nejasno diferencijaciju oba tipa entiteta. Rezultat tih nejasnoća je da su istovrsne popisane jedinice u nekim slučajevima popisane na nivou „*kombinirani dokumenti*“, u drugim slučajevima su na nivou *dokumenti*, jer se u tom kontekstu pojavljuju problemi ili odbija tretman obrade sadržaja, kao što su:

1 Podaci su uzeti iz statistike primarne instance podataka, uzajamne zbirke podataka slovenskih regionalnih arhiva. Statistika je bila urađena 11.06.2012.

- primjeri, kada su u predmetu ili u dosijeu sačuvani samo pojedinačni dokumenti;
- primjeri, kada se nalaze na jednom nosiocu dva ili više sadržaja;
- primjeri, kada odredimo entitet dokumenta, koji je produkt određenog postupka s nivoom dokument (item), ipak bi mu u skladu sa standardom trebali dodijeliti nivo udruženog dokumenta (file);
- primjeri određivanja nivoa za zbirke podataka tipa imenik, sa prilogima itd.

Slične arhivske stručne dileme se pojavljuju također, u vezi s određivanjem nivoa u relacijama udruženi dokumenti - podserije i udruženi dokumenti – serije, serije – podfondovi itd. U sistemu određivanja nivoa popisa arhivske građe, poznati su još problemi u vezi sa određivanjem nivoa fondova i podfondova te njihovih međusobnih relacija.

Teorija savladivanja nivoa popisa

Kod izrade arhivskih informativnih pomagala, odnosno izgradnji informacionih sistema, arhivski stručni radnici se često susreću s problemima savladavanja struktura i redoslijeda krajnje mase podataka. Oba entiteta, struktura i redoslijed, predstavljaju osnovu izvođenja i postizanje osnovnih načela arhivske teorije i prakse, i naime načelo prvobitnog uređenja, kao i načelo cjelovitosti u elektronskom okruženju.

Ako s pojmom *redoslijed* određujemo masu elemenata, koji su postavljeni u neki red, i pri tome tačno znamo na kojem mjestu je u redu koji element, onda s pojmom *struktura* određujemo masu elemenata, koji su u međusobno podređenom, odnosno nadređenom odnosu, i pri tome tačno znamo, kakva je dodjeljena težina i smijer djelovanja takvog odnosa.

Poznato je da redoslijed dajemo na razne načine, u arhivskoj teoriji i praksi najčešće na taj način, da dajemo redne članove određenog redoslijeda. To je u arhivistici uvijek završeno ili nikada nije završeno.

Ako rezultat oblikovanja redoslijeda i struktura kroz prizmu arhivskih stručnih standarda, a posebno standarda ISAD(g) i standarda ISAAR CPF, ustanovimo da izražavanje redoslijeda kao i struktura sa arhivskog stručnog stanovišta nije jednostavno. Kompleksnost problema izlazi iz pojedinačnih definicija u standardima određenih vrijednosti, što dovodi do teškoća njihovog razumijevanja, posebno ako su te vrijednosti određene kao normativne i potrebno ih je u procesima istraživanja upotrebljavati kao elemente razvrstavanja.

U tom kontekstu se pojavljuju arhivska stručna mišljenja, koja su neposredno povezana s definisanjem nivoa popisa u skladu s arhivskim stručnim standardom ISAD (g). S njima su izražene između ostalog i strukture popisivanja arhivske građe. U suprotnosti s tim, standardi ISAAR (CPF) i ISDF definišu kroz uspostavljene relacije, strukturu kontekstnih odnosa između različitih normativnih zapisa, a među njima i zapise o sadržajima arhivske građe (prim. Semlič, 2012.). Detaljnija analiza problema pokazuje mnoge praktične probleme implementacije struktura kod redoslijeda pri zapisivanju arhivske građe, definisanja relacija među zapisima, uspostavljanje tačaka ustanovljavanja i provjere konzistentnosti sadržaja podataka, sadržaja u elektronskom okruženju, izvođenju strategija istraživanja velikog mnoštva podataka o arhivskom gradivu (prim. Zajšek 2012.), kako na lokalnom tako i na nadnacionalnom nivou.

Implementacija nivoa u izabranim arhivskim sistemima

Za potrebe izvođenja daljih istraživanja s područja savlađivanja nivoa popisa bilo je obavljeno istraživanje definisanja nivoa u izabranim dostupnim arhivskim informacijskim sistemima. Oni djeluju kako u nacionalnim tako i u regionalnim arhivskim ustanovama, ili su razvijeni za više ustanova. Izvedeni su na različitoj tehničkoj i programskoj opremi, iako ih se većina zasniva na scopeArhives platformi.

SISTEM IMPLEMENTIRANI NIVOI

AIS OeStA:	Akt, Archiv (ÖStA), Abteilung, Unterabteilung (wird nicht verwendet), Bestandsgruppe, Bestand, Teilbestand, Serie, Unterserie, Geschäftsbücher (Indizes, Protokolle, Karteien), Karton (Faszikel), Akt (Sammelakt, Grundzl., Konvolut, Dossier, File), Einzelstück (digitales Objekt), Einzelstück (Aktenstück, Bild, Karte, Urkunde),
ANLUX	Archive, Section, Département, Fonds, Sous-fonds, Série, Sous-série, Dossier, Sous-dossier, Document,
ARGUS	Razen nivoja fonda in nivoja organizacijske enote drugih nivojev nimajo posebej poimenovanih,
ARHINET	Fond, Zbirka, Podfond, Serija, Podserija, Dosije, Predmet, Komad, Analitički komad,
ARS	Arhiv, Skupina fondova, Fond, Podfond, Serija, Podserija, Združeni dokumenti, Dokument, Fotogalerija,
BAR	Archiv, Hauptabteilung, Beständeserie, Bestand, Teilbestand, Akzession, Serie, Dossier, Subdossier, Dokument,
BBB	Institution, Bereich, Fonds, Klasse, Bestand, Teilbestand/Kapitel, Serie, Konvolut/ Codices/ Bände, Akten/ Dossier/ Graphik/ Bandteil/ Korrespondenz, Codex Produktionseinheit, Codex Inhalt, Zusätzliches Bild, Weitere Daten,

DAVEL	Archives, Section, Sous-section, Fonds, Sous-fonds, Sous-sous-fonds, Série, Sous-série, Sous-sous-série, Dossier, Sous-dossier, Sous-sous-dossier, Pièce, Passe-partout, xx-Fonds/Admin, xx-Atelier de restauration,
DICS	Archives, Département, Fonds, Sous-Fonds, Série, Sous-série, ss-série, sss-série, Actes/Dossier, Pièce,
LAC	Fonds/Collections, Series, Files; Item, Accession,
LIAS	Root, Archiefinstelling, Subarchiefinstelling, Fonds, Subfonds, Archief, Deelarchief, Afdeling, Onderafdeling, Rubriek, Subrubriek, Reeks - meervoudige beschrijving, Reeks, Deelreeks - meervoudige beschrijving, Deelreeks, Bestanddeel - meervoudige beschrijving, Bestanddeel, Subbestanddeel - meervoudige beschrijving, Subbestanddeel, Stuk, Digitaal stuk
OPA	Record Group, Collection, Series, File, Item,
QuerySBS	Archiv, Abteilung, Fonds, Bestand, Serie, Dossier, Dokument,
SAZH	Archiv, Abteilung, Unterabteilung, Gruppe, Bestand, Teilbestand, Serie, Dossier, Dokument,
SIRAnet	Skupina arhiva, Arhiv, Organizacijska jedinica, Grupa fondova, Fond/zbirka, Podfond, Serija, Podserija, Kompatibilni dokumenti (predmet, spis), Dokument,
StAA	Beheerder, archief/collectie, deelcollectie/archiefblok, collecties, archiefvormer, rubriek, serie, dossiertitel, Microniveau, boek/artikel, knipsel/document, afbeelding, audio/video, tijdschrift/periodiek, jaargang, aflevering/nummer,
StACB	Archiv, Hauptabteilung, Abteilung, Unterabteilung, Bestand, Teilbestand, Gliederungsgruppe I, Gliederungsgruppe II, Gliederungsgruppe III, Gliederungsgruppe IV, Serie, Teilserie, Archiveinheit,
StALU	Archiv, Tektonik, Provenienz, Bestand, Akzession, Gruppe, Archiveinheit, Subdossier, Teileinheit, Repräsentation,
StASG	Archiv, Abteilung, Fonds, Bestand, Teilbestand, Serie, Dossier, Teildossier, Dokument,
StATHUR	Staatsarchiv, Archiv/Sammlungen, Hauptabteilung, Abteilung, Hauptfonds, Fonds, Archiveinheit, Dossier, Dokument
StAZH	Archiv, Hauptabteilung, Abteilung, Fonds, Klasse, Dossier, Subdossier, Dokument
UAW	Archiv, Abteilung, Bestandesgruppe, Bestand, Serie, Akt, Geschäftsbuch, Amtsbuch, Kodex (Akt), Dokument (Einzelstück), Dokument (Bildnis/Foto), Dokument (Urkunde), Dokument (Objekt).

Osnovna analiza implementiranih nivoa pri uvažavanju jediničnih specifičnosti ukazuje na slijedeće karakteristike standardom predviđenih nivoa popisivanja:

- Kod definisanja nivoa projektanti zbirke podataka uglavnom su se oslanjali na standard ISAD(g), iako su u većini arhivskih informacionih sistema preovladale različite lokalne specifičnosti,
- U većini razmatranih predmeta je platforma, odnosno najviši nivo popisa *arhivskih ustanova*. U mnogima je kao platforma određen *nivo fonda*. Postoje još druge platforme kao što su: *nivo zajednica arhiva*, *nivo čvor korijena* itd.,
- Sa stajališta dosljednog uvođenja standardizovanih zapisa o arhivskoj građi bave se informacionim sistemima na standardnim nivoima popisa arhivske građe, gdje su definisani i drugi nivoi, koji nisu definisani u standardu,
- S metodološkog i sadržajnog aspekta u definisanim sistemima su na različite načine implementirani standardi ISAD(g). Pri čemu se često izjednačavaju nivoi popisa s pojavnim oblicima, ili čak tehničkom opremom arhivskog gradiva, što nije u skladu sa zahtjevima standarda ISAD(g) posebno u tačkama 3.1.4. i 3.1.5., te u određenoj mjeri također, i 3.4.4.,
- Pozicije pojedinačnih nivoa u strukturi se među sistemima razlikuju. Moguće je jasnije definisati samo nivo fonda i definiciju zbirke, dok je u nivou izvedena samo u nekoliko slučajeva.

Na osnovu postojećeg stanja nivoa popisa je samo u ograničenom obimu moguće garantovati neposredno povezivanje vrijednosti sistema o kojima se raspravljalo, za uspješnu međusobnu razmjenu podataka, prije svega na semantičnom nivou. Praktični arhivski stručni problemi se pokazuju također, u segmentu sistemskog savlađivanja nivoa. To znači, da standard ISAD(g) neposredno utiče na zakonitosti djelovanja programske opreme, a s tim također, na zakonitosti same zbirke podataka (prim. Biwald, 2011.).

Definisanje nivoa popisa

Ubrzo po izlasku prve verzije standarda bilo je jasno da standard uvodi nekoliko novih stručnih termina, među koje spada također, pojam **višestepensko popisivanje**. U vezi s tim je Vladimir Žumer već u uvodu prevoda prve verzije standarda upozorio, da je to važna novost, *koja je također, osnova za poređenje i povezivanje podataka o arhivskoj građi u svakom arivskom informacionom sistemu*“ (Žumer, 1998.). Rezultat koji je specificiran ima velike posljedice na izvođenje interoperabilnosti, a posebno u semantičkom smislu. U tom kontekstu je vrlo važno

jasno opredjeljivanje sadržaja posebnih nivoa popisa, jer oni u stvari određuju mjesto popisne jedinice u hijerarhiji fonda².

Pregled opisa nivoa, koji su upotrijebljeni u pojedinačnim prijevodima standarda u pojedine jezike, pokazuje slijedeća tabela. Iz nje je moguće ustanoviti, da su prevodi definisanih nivoa međusobno uporedivi.

Engleski ³ (2000)	Fonds	Sub-fonds	Series	Sub-series	File	Item
Češki ⁴ (2009)	Fond	Část fondu	Série	Podserie	Spis	Jednotlivina
Francuski ⁵ (2000)	Fonds	Sous-fonds	Serie organique	Sous-serie organique	Dossier	Piece
Hrvatski ⁶ (2001)	Fond	Podfond	Seriya	Podseriya	Predmet	Komad
Njemački ⁷ (2002)	Bestand	-	Serie /Aktengruppe	Untergruppe	Akte	Einzelstück /Einheit
Poljski ⁸ (2004)	Zespół	Podzespół	Seria	Podseria	Jednostka archiwalna	Dokument
Ruski ⁹ (2011)	Фонд	Подфонд	Опись	Подопись	Дело	Единица описания
Slovenski ¹⁰ (1998/2000e)	Fond	Podfond	Seriya	Podseriya	Združeni dokument	Dokument
Srpski ¹¹ (2006)	Фонд	Подфонд	Серија	Подсерија	Предмет /досије	Јединица

Opis nivoa popisa u nekim evropskim prevodima standarda ISAD (g)

Razumijevanje razmatranih i uporedivih definicija nivoa popisa postaje važno na lokalnom, nacionalnom ili nadnacionalnom nivou razmjene podataka o arhivskoj građi, zaključno s pripadajućim kontekstnim osobinama. To znači da definisanje nivoa i njihovo savlađivanje u strukturi i redoslijedu nije važno samo u tehnološko-tehničkom smislu. Informacija o nekom arhivskom entitetu se mora pravilno prikazati na odgovarajućem mjestu redoslijeda i strukture, što ima važne posljedice na savlađivanje kontekstnih i arhivsko-tehničkih te drugih sadržaja.

Poznato je, da najviši ili osnovni nivo popisivanja arhivskog gradiva predstavlja **nivo popisa fonda** (engl. fonds).¹² Nivo je definisan s entitetom arhivskom stručnom obradom *fond*. Dosta kasno definisanje arhivskog fonda,

2 Prim.: Level of description. Glossary, ISAD(g) _EN.

3 Prim.: ISAD(g) _EN. Tačka 3.1.4.

4 Prim.: ISAD(g) _CZ. Tačka 3.1.4.

5 Prim.: ISAD(g) _FR. Tačka 3.1.4.

6 Prim.: ISAD(g) _HR. Tačka 3.1.4.

7 Prim.: ISAD(g) _DE. Tačka 3.1.4.

8 Prim.: ISAD(g) _PL. Tačka 3.1.4.

9 Prim.: ISAD(g) _RU. Tačka 3.1.4.

10 Prim.: ISAD(g) _SI; Pivk, O. (2000).

11 Prim.: ISAD(g) _SR. Tačka 3.1.4.

12 The whole of the records, regardless of form or medium, organically created and/or accumulated and used by a particular person, family, or corporate body in the course of that creator's activities and functions. Glossary, ISAD(g) _EN.

uprkos poznatim kriterijima (prim. Semlič, 2010.) u praksi nije uvijek moguće neposredno implementirati, za što postoji više razloga. Između ostalog da pomenemo stručne polazne tačke, prema kojima je moguće dizajnirati fond već na osnovu jednog ili dva kriterija za dizajn fonda. Prilikom čega se još pojavljuju slučajevi nedovoljne historijske i kontekstne obrade pojedinačnih cjelina arhivske građe i njihove definicije kao cjeline arhivskog gradiva, kao i različitih preuzimanja fondova, različitih kriterija za definisanje fondova s obzirom na pojedinačna područja.

Drugi problem kod definisanja fonda se pojavljuje sa arhivskim zbirkama. Arhivske zbirke predstavljaju u informacionim sistemima, izgrađene na osnovu standarda ISAD(g) svojevrsnu *stručnu nedosljednost*. Poznato je, da arhivsku građu, sakupljenu na osnovu sistema porijekla označavamo s pojmom „*arhivski fond*“¹³ i cjelinu toga gradiva opisujemo na *nivou popisa fonda*. U vezi s tim se pojavljuje problem definisanja nivoa popisa toga gradiva, koji definišemo kao *arhivska zbirka*.¹⁴ To nastaje na osnovu pertinentnog principa, zbog čega bi bilo po analogiji za očekivati još *nivo popisa arhivske zbirke*. Standard to ne predviđa, zbog čega treba zbirke popisivati na *nivou popisa fonda*. Kao alternativa u nekim se sistemima pojavljuje rješenje, mogućnost da se definiše kao *nivo popisa fond/zbirka*. Arhivska zbirka može imati podređene samo nivoe serija, a nikako podfondova.

Treći teoretski, a time i praktični problem predstavlja definicija ličnih fondova i s tim povezanih definisanja pojedinačnih nivoa popisa. Pitanje koje se pri tome postavlja je: da li možemo dodijeliti u procesu arhivskog uređivačkog procesa, pojedinačnom ličnom fondu *nivo podfond*, a da pri tome uvažavamo princip porijekla?

Relativno obiman problem u vezi sa definisanjem nivoa fonda se pojavljuje pri definiciji kreatora i s tim povezanih relacija definisanja *nivoa popisa podfonda*.

Nivo popisa podfonda (engl. subfonds¹⁵) zasniva se na definisanju sadržaja pojma podfond. Podfond kao entitet arhivskog stručnog rada je definisan na osnovu organizacione strukture kreatora i konteksta nastanka njegove arhivske građe. Kod određivanja podfondova, implementirani su još drugi kriteriji njegovog oblikovanja. Da pomenemo samo hronološke, mjesne, funkcionalne itd. Pri čemu je važno da se definisanje cjeline podfondova razmatra u skladu s principom porijekla. Upravo radi toga nivoa popis podfondova ne smijemo zamijeniti s nivoom popisa serija.

13 Arhivski fond predstavlja cjelinu očuvanog arhivskog gradiva stvaraoa (često uključujući arhivsku građu jednog ili više neposrednih pravnih prethodnika, odnosno nasljednika).

14 Arhivska zbirka obuhvata arhivsko gradivo različitih izvora odnosno različitih stvaralaca arhivske građe, koje je sakupljeno po sadržaju i po vrstama arhivske građe ili po drugim mjerilima.

15 A subdivision of a fonds containing a body of related records corresponding to administrative subdivisions in the originating agency or organization or, when that is not possible, to geographical, chronological, functional, or similar groupings of the material itself. When the creating body has a complex hierarchical structure, each sub-fonds has as many subordinate sub-fonds as are necessary to reflect the levels of the hierarchical structure of the primary subordinate administrative unit. Glossary, ISAD(g) _EN.

Ekvivalent za arhivsku građu, koja je sakupljena na osnovu principa pertinencije i bilo bi definisano kao *podzbirka* nije važeći. Analiza nižih nivoa pokazuje da pojmu *podzbirka* realno odgovara pojam *serija*. Radi upotrebe principa pertinencije sakupljanja gradiva nivo *podfond* ne možemo upotrijebiti, jer je upotrijebljen isključivo za arhivsko gradivo, koje je bilo sakupljeno na osnovu principa provenijence (porijekla).

Nivo popisa serija (engl. series¹⁶) temelji se na definiciji sadržaja pojma serija. Serija je kao entitet arhivskog stručnog djela definisana na osnovu sistema zbrinjavanja građe kod stvaralaca i na osnovu kriterija, koji definišu određeni pojavni oblik sastavnih dijelova serije. Serija je neposredno logično povezana s grupom kalsifikacionih oznaka u sistemima uredskog poslovanja. Podređeni nivo popisa seriji su „*podserije*“ (engl. subseries) koje su definisane na isti način kao nivo popisa serija, samo što je podserija uvijek podređena seriji i neposredno je logično vezana s pojedinačnom klasifikacionom oznakom u okviru precizno određenog, odnosno važećeg klasifikacionog nacrt. Pošto se sadržaji grupa i klasifikacionih znakova kroz vrijeme, kod stvaraoaca mijenjaju, potrebno je to uzeti u obzir kod definisanja nivoa popisa, odnosno serija. Logično rješenje je da se svaka sadržajna promjena klasifikacionog nacrt odražava kao posebna serija, s potrebnim sadržajnim metapodacima, koji jasno određuju unikatnost sadržaja pojedinačnog nivoa.

Adresu serije, odnosno podserije treba definisati uzimajući u obzir zajedničke, tj. pojedinačne klasifikacijske oznake, a onda ga u skladu s pravilima izrade adrese dodatno ograničiti s vremenskim periodom valjanosti definisane grupe, ili pojedinačnog klasifikacionog znaka kod kreatora - stvaraoaca (prim. Zajšek, 2012.).

Ako stvaralac arhivskog fonda nije imao uveden klasifikacioni plan-nacrt, mora nadležni arhivist u procesu uređivačkog rada izgraditi sistem serija i podserija, pri čemu bi kriteriji oblikovanja pojedinačnih serija i podserija trebali biti prvenstveno sadržajne, organizacijske, geografske ili vremenske prirode i tek onda pojavnog oblika dokumenata koji čine seriju ili podseriju.

Nivo popisa predmeta (engl. file¹⁷) zasniva se na definiciji sadržaja pojmova spisa, predmeta, dosijea. U slovenskoj arhivskoj terminologiji je definisana i kao kombinovani dokument. Kombinovani dokument je kao entitet (subjekt) arhivskog stručnog rada definisan na osnovu udruživanja pojedinačnih dokumenata, koji su međusobno sadržajno logično povezani radi sadržaja, aktivnosti, tranzicijski ili

16 Documents arranged in accordance with a filing system or maintained as a unit because they result from the same accumulation or filing process, or the same activity; have a particular form; or because of some other relationship arising out of their creation, receipt, or use. A series is also known as a records series. Glossary, ISAD(g) _EN.

17 An organized unit of documents grouped together either for current use by the creator or in the process of archival arrangement, because they relate to the same subject, activity, or transaction. A file is usually the basic unit within a record series. Glossary, ISAD(g) _EN.

kod stvaralaca, ili je njihova definicija rezultat arhivskog stručnog rada u nadležnoj arhivskoj ustanovi. Terminološko pitanje, koje je povezano s definisanjem nivoa popisa „*file*“ i različito ga prevodimo postaje sve veći problem, jer se uvećava u kontekstu elektronskog arhiviranja. Ne obazirući se na to, da taj pojam različito prevodimo i definišemo postoji neposredna povezanost između najnižih nivoa popisa dokumentarnog, odnosno arhivskog gradiva kod stvaralaca i s tim posljedično također, arhivskim stručnim radom na arhivskoj građi. U Sloveniji napravljeno terminološko rješenje nije odgovarajuće, jer uvođenje pojma „*udruženi dokument*“ ne odražava sadržajno nego pojavno isticanje entiteta arhivskog gradiva.

Kolažni pojam „*nivo popisa spis/predmet/dosje*“ se previše bavi s terminološkim rješenjima uzimajući u obzir oblike pojavljivanja entiteta „*file*“ kod različitih tipova stvaralaca (kreatora), prije svega s područja uprave i pravosuđa te načina nastanka entiteta.

Nivo popisa dio (engl. item¹⁸) zasniva se na definiciji sadržaja pojma „*dio*“. U Slovenskoj arhivskoj terminologiji je definisan takođe kao „*dokument*“. On je kao entitet arhivskog stručnog rada definisan kao najmanja intelektualna i nedjeljiva arhivska jedinica.

Da bi lakše i preciznije definisali međusobno nivoe popisa, potrebno je izraditi određena pravila. Ta pravila su djelomično, ili u cijelosti implementirana u arhivske informacione sisteme, pošto proizilaze iz zakonitosti stepenskog popisivanja i njihovih logičnih ograničenja:

- 1) Nivou fonda mogu biti podređeni slijedeći nivoi: podfond, serija i kombinovani dokument;
- 2) Nivou podfond mogu biti podređeni slijedeći nivoi: podfond, serija, podserija i kombinovani dokument;
- 3) Nivou serija mogu biti podređena dva slijedeća nivoa: podserija i kombinovani dokument;
- 4) Nivou podserija podređen može biti samo nivo kombinovani dokument;
- 5) Nivou kombinovani dokument može biti podređen samo nivo dokument tj., dio.

Pri čemu treba uvesti još slijedeća pravila:

1. Nivo fonda može imati bilo koji broj podređenih nivoa podfondova, serija i kombinovanih dokumenata;

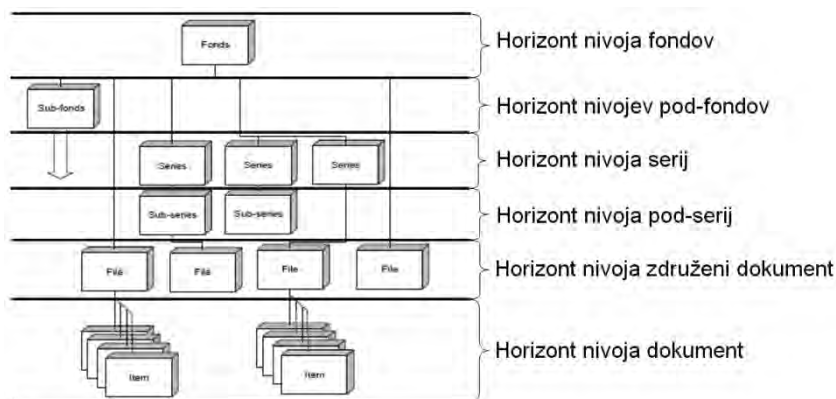
18 The smallest intellectually indivisible archival unit, e.g., a letter, memorandum, report, photograph, sound recording. Glossary, ISAD(g) _EN

2. Nivo podfonda može imati neposredno bilo koji od podređenih nivoa podfondova, serija i kombinovanih dokumenata;
3. Nivo serije može imati bilo koji broj podređenih nivoa, podserija i kombinovanih dokumenata;
4. Nivo podserije može imati bilo koji broj podređenih kombinovanih dokumenata;
5. Nivo kombinovanog dokumenta može imati bilo koji broj podređenih dokumenata.

U praksi definisanje nivoa pokazuje da gornja pravila, koja se zasnivaju isključivo na samim odnosima među nivoima, nisu dovoljni. Oni naime definišu samu strukturu određenog korijena odakle potiču. Radi savladavanja slijedećeg postoje još dodatna ograničenja definisanja nivoa popisa. Proizilaze iz organizacije redoslijeda i strukture zbirke podataka arhivskih informativnih pomagala ili iz zakonitosti redoslijeda i strukture unutar arhivskog fonda ili zbirke. Te entitete možemo definisati kao horizonte nivoa popisivanja (prim. Semlić, 2012.)

Definisanje horizonta nivoa popisivanja

„**Horizont nivoa popisivanja**“ definišemo kao mnoštvo entiteta, koji mogu biti jednake ili različite vrijednosti, iako se nalaze na istoj hijerarhijskoj ljestvici unutar strukture jednog izvora u popisu višeg nivoa, arhivske građe. S njima možemo odrediti zakonitosti i podređene, odnosno nadređene relacije između nivoa popisa arhivske građe i drugim nivoima, koji definišu na primjer, organizacijsko-tehničku strukturu za savlađivanje i definisanje nivoa popisa.

Definicija relacija između nivoa i horizonti popisa

Upravo zato je pitanje horizonta potrebno razmatrati nešto šire nego same nivoe popisa, koji su definisani u standardu. Analiza pojava entiteta, koji su u informacionim sistemima definisani kao nivoi, pokazuje da iznad nivoa fondova postoji još više „nivoa“, koji određuju grupe fondova, odjeljenja, grupe arhiva ili uzajamne informacione sisteme. Unutar tih „nivoa organizacionih entiteta“ postoje određene zakonitosti, koje su drugačije od nivoa popisa arhivskog gradiva. Napomenuti ću samo da najvišem nivou, nivou uzajamnog sistema, može biti veći broj podređenih nivoa, koji definišu arhivsku ustanovu. Svako arhivskoj ustanovi može biti podređen 1 ili više nivoa grupa fondova, svakoj grupi fondova može biti podređeno više podgrupa fondova itd.

Tako definisana struktura je važna za pravilno prikazivanje mnoštva sadržaja različitih zapisa u njihovom sakupljanju, koji mogu biti izvedeni u skladu s različitim standardima.¹⁹ Da bi razdvojili nivoe i njihove horizonte, i s tim povezane zakonitosti i kontekste, potrebno je na apstraktnom nivou definisati model horizonta u arhivskim informacionim sistemima.

S obzirom na to da su nivoi popisa gradiva definisani sa standardom i da ih je moguće implementirati na različite načine u skladu sa strukturom gradiva, potrebno je definisati horizonte, nivoe popisa arhivskog gradiva (Hg) i unutar toga polaznu tačku horizonta (IH) za nivo popisa fonda. Slijedećeg definišemo kao $IH = (x+1)$, gdje x znači ukupan broj nivoa, koji su **nadređeni nivou popisa fond** unutar kompleksnog arhivskog informacionog sistema. Redoslijed, koji izlazi iz te polazne tačke je slijedeći:

$$Hg = (x+1)V(x+2...n)V(x+3)V(x+4...n)V(x+5)V(x+6)$$

Ako želimo definisati horizonte unutar nivoa organizacijski entitet (Ho), onda pratimo redoslijed:

$$Ho = (x+(-x+1))V(x+(-x+2)...n)V(x+(-x+3)...n)V(x+(-x+4)...n) \text{ itd}$$

Nivo arhiva kao izlazni organizacioni horizont izražavamo kao:

$$IH = (x+(-x+1))$$

Opšte mnoštvo nivoa iznutra bilo kojeg horizonta (H) onda definišemo kao:

$$H = (x+1...n) V (x+drugačije \text{ od nivoa popisa } (-x+1...n))$$

¹⁹ Da spomenem standard ISAD(g) za arhivsku građu i standard ISDIAH za opis institucija, koja čuvaju arhivsku građu

Implementacija formule na pojedinačne horizonte popisnih jedinica arhivskog gradiva pokazuje slijedeće zakonitosti:

1. Horizont nivoa fondova (HF) je namijenjen zapisima na nivou fondova ($HF=(x+1)$), zapisi drugih nivoa na tom horizontu nisu dozvoljeni.

$$HF=(x+1)$$

2. Horizont nivoa podfondova (HpF) namijenjen je zapisima na nivou podfondova i njima podređenih podfondova ($HpF=(x+2...n)$). To su tolerisani zapisi nivoa ($x+3$) i ($x+5$).

$$HpF=(x+2...n) +/v [(x+3) +/v (x+5)]$$

3. Horizont nivoa serija (HS) namijenjen je zapisima na nivou serija $HS=(x+3)$. Tolerisani su zapisi nivoa ($x+5$).

$$HS=(x+3) +/v (x+5)$$

4. Horizont nivoa kombinovani dokument (HpS) je isključivo namijenjen zapisima na nivou podserija i njima podređenih podserija $HpS=(x+4...n)$

$$HpS=(x+4...n) +/v (x+5)$$

5. Horizont nivoa kombinovani dokument (HzD) je isključivo namijenjen zapisima na nivou kombinovani dokument ($HzD=(x+5)$)

$$HzD=(x+5)$$

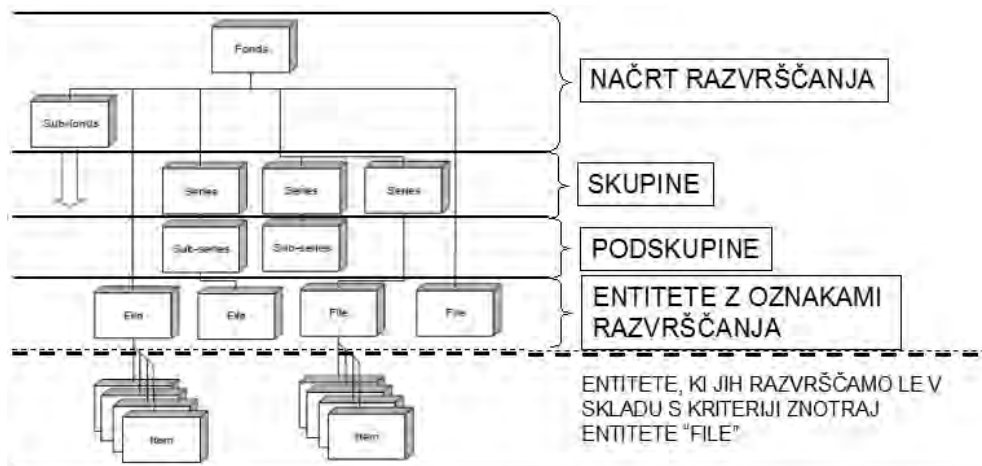
6. Horizont nivoa kombinovni dokument (HD) je isključivo namijenjen zapisima na nivou dokument ($HD=(x+6)$)

$$HD=(x+6)$$

Pravila uspostavljanja relacija između nivoa popisa i horizonti u pojedinačnim arhivskim informacionim sistemima moraju biti dosljedno uzimana u obzir, kao i sistemski podržana. Tako da sistem ograničava realizaciju nelogičnih, odnosno nedozvoljenih hijerarhijskih relacija.

Sadržajni odnosi među nivoima popisa i klasifikacijama

Klasifikacije koje upotrebljavaju različiti stvaraoci arhivskog gradiva za razvrstavanje dokumenata, namijenjene su savlađivanju organizacionih struktura dokumenata i njihovih sadržaja, koji proizilaze iz misije stvaraoca građe i njegovog poslovanja. Klasifikacije te vrste nazivamo također, i klasifikacijski nacrti. S njima žele istaći unutrašnju cjelovitost, međusobne povezanosti i ovisnosti zaokruženih cjelina dokumenata kao povjerenja vrijednih, upotrebljivih, kontrolisanih sadržaja (prim. Novak, 2007., str. 148). Sličnim ciljem je moguće pratiti također, na području višestepenog popisivanja. Iz toga proizilazi logičan zaključak, da je potrebno logičko povezivanje nivoa popisa s uspostavljenom klasifikacijom arhivske građe pojedinačnog fonda ili zbirke u arhivu, odnosno s klasifikacijskim nacrtom, koji je postavio i održava stvaralac – kreator u vrijeme poslovanja. Takva logična povezanost među klasifikacijskim nacrtima, odnosno njegovim sastavnim dijelovima i nivoima popisa je bila teoretski izvedena u modelu zahtjeva MoReq iz 2001. godine (prim. Moreq, str.17.)

Definisanje relacija između nivoa popisa i entiteta klasifikacijskih i drugih nacрта razvrstavanja po sadržaju

Najnovija verzija Moreq 2010. omogućava uspostavljanje još nekoliko dubljih relacija i rješenja prenosa podataka između struktura klasifikacijskog nacрта i u našem primjeru ponornim arhivskim sistemom u segmentu definisanja nivoa popisa (prim. Moreq 2010., str. 478.-520). Upravo zato bi bilo potrebno na semantički način nivou interoperabilnosti povezivanja među razmatranim informacionim sistemima to rješenje definisati kao osnovu povezivanja među sistemima razvrstavanja i nivoima popisivanja arhivske građe.

Zaključni rezultati

Subjektivnost određivanja nivoa popisa, koji proizilazi iz postojeće doktrine stručne obrade arhivske građe i uzimanja u obzir tek pojavnih fizičkih oblika popisne jedinice i u manjoj mjeri također, tektonike pojedinačnog arhivskog fonda ili zbirke, vodi u nekonzistentnost arhivskog informacionog sistema, koji nastaje na osnovu tih metodoloških rezultata.

Metode objektivnog oblikovanja i određivanja nivoa popisa moraju tako proizilaziti iz zahtjeva ISAD(g) standarda i tome komplementarnih pravila i rješenja razvrstavanja građe kod stvaralaca s posebnim isticanjem te obravnavanjem klasifikacionih nacrtu, npr. Moreq. Iz tih osnova moguće je izvesti slijedeće zahtjeve:

- Kod definisanja nivoa u skladu sa standardom, potrebno je u konkretnim slučajevima izaći iz sadržaja ili konteksta arhivske građe, a ne iz pojavnog oblika arhivskog gradiva, kao što se često događa u praksi.
- U slučajevima, kada je arhivska građa odložena na osnovu klasifikacionog nacrtu, nivo fonda je neposredno sadržajno logično povezan s njim. Ako stvaralac zamijeni, promijeni ili dopunjava klasifikacioni nacrt, to se odražava samo na nivou serija i podserija.
- U slučaju, da u strukturi popisivanja trebamo nivo popisa podfond, onda ga u procesu arhivskog stručnog rada povežemo s nivoom klasifikacijskog nacrtu, koji bi bio važeći za sistem kancelarijskog poslovanja, u kojem je gradivo i nastalo.
- Nivoi grupa pojedinačnih klasifikacionih znakova se neposredno odnose na nivoe serija višestepenskog popisivanja. Po analogiji se onda podgrupe klasifikacionih znakova vežu neposredno na nivoe popisivanja serije i podserije.
- Kombinovani dokumenti (predmeti, spisi, dosije) su u sadržajnom smislu osnovni entitet razvrstavanja u okviru klasifikacionog nacrtu. Zato ih je potrebno neposredno podređivati sadržajima pojedinačnih klasifikacionih znakova, odnosno nivoima serija, odnosno podserija.
- Adrese pojedinačnih klasifikacionih znakova ili grupa, treba u procesu arhivskog stručnog rada transformisati i dopuniti u adrese ekvivalentnih serija i podserija.
- Pojedinačni dokumenti, koji su obrađivani na nivou popisa dokument (item), su sastavni dio kombinovanog dokumenta, i sadržajno su u logičnom smislu neposredno poredani po njemu.
- Arhivsko gradivo, koje nije odloženo po klasifikacionom nacrtu, treba sa sadržajnog stajališta tretirati na metodološko isti način kao i gradivo koje je

uređeno na osnovu klasifikacionog nacrtu. Zato je potrebno u sistemu arhivskog uređivačkog rada u tim slučajevima, izgraditi specijalne klasifikacijske nacрте za pojedinačne fondove i zbirke i tom prilikom uvažavati gore opisane linkove među nivoima i u arhivima izrađenim klasifikacioim nacrtima.

- U slučaju, da je arhivska građa takve prirode, da klasifikacione nacрте nije moguće ili nije preporučljivo izraditi, treba jasno definisati nivo popisa kombinovani dokument kao osnovnu, sadržajnu, zaključenu cjelinu arhivske građe, koju je moguće u skladu sa zakonitostima uspostavljanja relacija među nivoima postaviti na različite horizonte i podrediti ih nadređenim nivoima u skladu s gornjim pravilima. Tom nivou može se podrediti samo nivo dokument.

Samo metodološki uporediva i dosljedno sistematski izvedena rješenja definisanja nivoa popisa u skladu sa standardom ISAD(g) će u tehnološko podržanim arhivskim informacionim sistemima biti smisleni i upotrebljivi. Njihova upotrebljivost se mora pokazati kako u okviru različitih tehnoloških platformi, tako i u neposrednom informacijskom smislu kod korisnika. U suprotnom slučaju može informacija u nivou popisa djelovati nerealno i zvesti vas u pogrešnom smjeru, što posljedično predstavlja korak nazad u odnosu na već dostignuti nivo posredovanja informacija uz pomoć rješenja papirne tehnologije

Summary

Methods of creating of levels of description in accordance with the standard ISAD(g)

Levels of description that are compliant with the International standard of archival description ISAD(g) can be defined with different methods. One of nowadays very common method is based on archivists' subjective criteria. The research of use of these methods shows us, that the incomparable use of levels of description leads to inconsistency of complex archival information systems on local or national and international level.

For the consistent archival information system therefore it is necessary to consider different rules. They must be developed from the requests of ISAD(g) standard and complementary standard (i.e. Moreq) or other rules implemented by creators, especially those related to the classification. Here are some of them:

- Definition of the levels of descriptions must regard the content and context of archival material and not its physical form.
- If the archival material is organized on the base of classification, then the level of description must be in direct relation to the classification.

- If the creator of archival material modifies the classification, the changes can be reflected only on the level of the series and subseries.
- The level of subfond must be connected with the classification of archival material organized as subfond.
- The levels of files are subordinated entity of level of series or subseries levels and they are directly related to the classes.
- Titles of classes must be transformed in the titles of equivalent series and subseries.
- The item is the integral part of the file and the level of item must be subordinated to the level of file. The level of item has only indirect relation to the classes.
- Archival material, which is not organized according to the classification plan by creator, must acquire the formal content organization (special classification) in the process of arranging of that archival material.
- If the classification of archival material is not possible or reasonable, the level of files must be clearly defined as unit of description underneath the level of fond or level of subfond.

Methodologically comparable and consistently implemented solutions for identifying levels of description must be applicable for users and for the archival information systems.

СРПСКО ПЈЕВАЧКО ДРУШТВО
„ЊЕГУШ“
У ТУЗЛИ

Број

ТУЗЛА, ... 192.....

Из одборске сједнице од 23./IV. 1936.

Госа.

Тузла.

Навршило је 50 година постојања тузланског српског пјевачког друштва „Његуш“. Са поносом и поштом носило је друштво свој баријак и прогласило Тузлу. Спрема се прослава 50 годишнице, која треба да буде наднациона и културна манифестација Тузле. За прогласу треба појачати редове пјевача. Активирати не само патриотизам и љубав према држави ми Вас молимо, да се иволите уписати у друштво као члан пјевач. Редовне пјевачке вјешће одржавају се вечером од 8-9 часова и то: субрана и алтн уторком и четврком, тенори и баси понедjelком и петком.

У колико се одговорите овој позиви, молимо се у наведено вријеме пријавити хором да радите.

Секретар:

Богођин

Претседник:

Др. Јанковић

IZAZOVI DIGITALNE PREZERVACIJE

Abstrakt: *Od 2002. godine, prvi put u istoriji čovječanstva, informacije u numeričkom obliku su preuzele primat nad analognim načinima skladištenja i obrade. Premda nikad nije bio brži, tempo tehnološkog razvoja je počeo gubiti korak sa sve zahtjevnijim potrebama očuvanja digitalnog naslijeđa. Prethodne generacije su svoju kolektivnu memoriju klesale u kamenu, utiskivale u glinu ili pisale po papirusu. Očuvanje sekvenci bitova predstavlja mnogo veći izazov. Nepostojanje definitivne strategije i trajnog tehnološkog rješenja već su doveli do nestajanja značajnog broja dokumenata. Za sada, jedini djelotvoran pristup je u redovnoj migraciji podataka na novije medije, te njihova prilagodba aktualnom softveru. Ovaj postupak ipak nije jednostavno kopiranje, pošto sa sobom nosi niz poteškoća od kojih mnoge još nisu u potpunosti prevaziđene.*

Ključne riječi: *Digitalna prezervacija, digitalni zapis, niz bitova, softver, hardver, migracija podataka, kompatibilnost, zastarijevanje, format.*

Uvodne naznake

Krajem 1994. godine, na jugu Francuske, grupa speleologa koju je predvodio Jean-Marie Chauvet locirala je pećinu, koja je zbog pradavnog odrona na ulazu dugo bila skrivena od ljudi. Nakon što su uspjeli ući, zatekao ih je spektakularan prizor – na tlu su bili fosili spiljskih medvjeda, otisci ljudskih stopala, ognjišta, a na zidovima stotine crteža danas izumrlih životinja, koji su po svom stilu i kvalitetu predstavljali sam vrh rane ljudske umjetnosti. Međutim, ono što je uslijedilo, prevazišlo je i najsmjelija očekivanja. Datiranje artefakata ugljikom-14 pokazalo je da su crteži stari između 35000 i 30000 godina, što ih čini najstarijom poznatom umjetničkom ekspresijom čovječanstva.

I tako je aurignacijski čovjek, makar i nehotično, uspio da nam prenese svoj pogled na svijet i svoju emociju i pored jaza od nekoliko desetina tisuća godina. Ako za nekih 35-40 godina od danas, na tavanu obiteljske kuće, naš potomak slučajno pronađe CD ili DVD sa fotografijama ili skenovima privatnih dokumenata, velike su šanse da će mu njegov sadržaj ostati vječita zagonetka. Tome će u najvećoj mjeri pridonijeti dva faktora. Prvi je životni vijek samog diska, koji se danas procjenjuje na maksimalno 30 godina. Mikroskopske kemijske promjene u sloju zapisa uzrokovane oksidacijom ili fizičkim raslojavanjem učinit će da postane trajno nečitljiv. Ako

disk zahvaljujući kvalitetnijoj izradi i idealnim uvjetima čuvanja prevaziđe fizičko propadanje, čeka ga nezaobilazna pošast današnje tehnologije - zastarjelost.

Naš potomak će ga vjerovatno prepoznati iz starih filmova, ali neće biti u posjedu ni softvera ni hardvera neophodnog za njegovo *otvaranje*. I tako, pored sve tehnologije i napretka, za svega pedesetak godina (a najvjerovatnije i za mnogo manje) jedino što će biti upotrebljivo u navedenom slučaju je zapis na omotu koji precizira sadržaj diska i tako obavještava da bi se tu moglo nalaziti nešto interesantno.

Procjenjuje se da trenutno ukupni uskladišteni podaci cijelog čovječanstva iznose gotovo 300 eksabajta (10^{18} bajta) i taj broj rapidno raste iz dana u dan. Običnom čovjeku je ta količina teško pojmljiva i lakše ju je predstaviti kroz ilustrativan primjer – kad bi se sve to narezalo na CD-ove, hrpa bi bila viša od mjesečeve orbite!

Iako su informacije u digitalnoj formi teoretski neosjetljive na protok vremena, fizički mediji na kojima se čuvaju daleko su od besmrtnosti. Svaki magnetni zapis se lako može oštetiti kratkotrajnim djelovanjem magnetskog polja, spomenutom oksidacijom ili fizičkim propadanjem. U današnje vrijeme, nije čak ni potrebno čekati da se to desi. Nosač zapisa često postane neupotrebljiv uslijed pojave novijih, boljih, ali nekompatibilnih formata. Da bi osjetili posljedice ovih procesa, nije potrebno ići u budućnost. Dovoljno je pokušati pročitati digitalni zapis od prije dvadesetak godina. Zapis je najvjerovatnije stvoren na osobnom računar u čiji je operativni sistem bio DOS i koristio je softver WordStar, ranu inačicu današnjeg Word-a. Dokument je sačuvan na flopiju od 8" ili 5", za koji je potrebno imati ispravan 8" ili 5" čitač, a oni se više ne proizvode. Izbačen iz sistema koji ga je stvorio, naš flopi postaje „siročić“ - skoro je nemoguće da se otvori i pročita.

Nosači digitalnih zapisa i njihov životni vijek

Danas je poznato da je očekivani životni vijek nekih nosača digitalnog zapisa slijedeći:

MAGNETNA TRAKA* 2 godine *analogne trake su nešto dugotrajnije, zbog drugačijeg, robusnijeg tipa zapisa

VHS 4 godine

MAGNETNI DISK (floppy)..... 5 godina

OPTIČKI DISK* 30 godina *postoje i tzv. „arhivski“ diskovi, kojima proizvođač garantuje životni vijek do 100 godina

Digitalni zapis se sastoji od kodiranih numeričkih vrijednosti, koje se mogu pohraniti na svakom mediju sposobnom da prikaže binarne vrijednosti 0 i 1. Neprekinuta kolona tih bitova koja nosi neko značenje bila bi takozvani *bit stream*

ili niz bitova. Da bi *izvukli* taj niz sa medija, potreban nam je odgovarajući hardver ili čitač, njegov upravljački program (drajver) i odgovarajući operativni sistem. Nakon što je niz bitova očitao, mora biti pravilno interpretiran. Tu počinju pravi problemi, jer ekstrahovani niz može predstavljati bilo što. Potrebno je razumjeti njegovu strukturu - npr. ako je u pitanju tekst, po današnjoj šemi određena sekvenca od osam bitova predstavlja slovo (bajt). Potreban nam je ključ za čitanje tog nama nerazumljivog niza.

Povelja bosanskog kralja Stjepana Dabiše iz 1395. godine, kojom svojoj kćeri Stani poklanja selo Velijak. I nakon više od 600 godina, dokument je čitljiv i u dobrom stanju. Može li ovaj sken CD čuvati makar tri decenije?

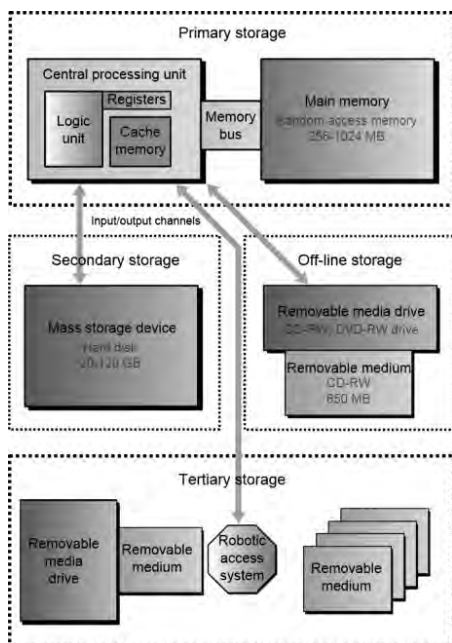
Egipatski hijeroglifi su predstavljali sličan problem. Da bi se dešifrovali, bio je potreban istovjetan tekst, napisan na makar jednom poznatom jeziku, kako bi se uporednom metodom dobio kod po kojem bi postali čitljivi. Čuveni *Kamen iz Rozete*, na kome je jedan dekret napisan hijeroglifskim, demotičkim i grčkim pismom, pronađen je 1799. godine. Jean-François Champollion je 1822. godine uz pomoć komparativne metode i koptskog jezika dešifrirao natpis i tako omogućio budućim istraživačima čitanje svih egipatskih zapisa.

Da li se može napraviti neki „*Kamen iz Rozete*“ za digitalnu tehnologiju?

Čitanje zapisa sa zastarjelog medija moglo bi biti kompliciranije od dešifrovanja hijeroglifa. Ključ za čitanje niza mogao bi se staviti na disk, ali bi nam opet trebao program u kom je zapisan, da bi se mogao pročitati. Niz bitova ima neko značenje prvenstveno softveru koji ga je kreirao. Microsoft Word u svom dokumentu čuva ne samo tekst, već i podatke o fontu, veličini slova, proredu, marginama, strukturi teksta i sl. Sačuvani .doc ili .docx fajl u stvari više opisuje dokument, koji se vraća u život tek kad ga procesira matični program. Bez programa, dokument je zarobljen

u kodu u kom je sačuvan. Metodom dekodiranja putem učenja kroz pogreške (*trial-and-error* pristup) tekst bi se mogao dekodirati, ako se sastoji od jednostavnog niza karaktera. Ako je kompleksan, što je češći slučaj, ovakav način primjene brutalne sile u informatici rijetko kad urodi plodom. Smisao fajla se ne nalazi u samim bitovima, kao što se ni smisao ove rečenice ne nalazi u njenim pojedinačnim riječima. Da bi razumjeli bilo koji dokument, moramo znati što njegov sadržaj znači na jeziku čitača kome je namijenjen. U našem slučaju, taj čitač je program.

Teoretski, dokument se može parcijalno otvoriti programom koji je sličan originalnom, ali očekivati da će to riješiti sve probleme je neutemeljeni optimizam. Softver često zastarijeva brže od hardvera i novije verzije nekad imaju potpuno drugačije algoritme od prethodnih. Laički je vjerovati da će svaki program, koji se danas koristi biti na raspolaganju i u budućnosti. Čak i da je uz disk spomenut na početku teksta ostavljen još jedan sa kojim bi se izvršila instalacija potrebnog programa, njegova kompatibilnost sa računarima budućnosti i njihovim operativnim sistemima neće biti stvar rutine. Moguće je da će postojati odgovarajući emulatori, programi koji oponašaju rad potrebnog hardvera. Ipak, osnovni nedostatak emulacije je što ona zahtijeva detaljne specifikacije zastarjelog softvera. Da bi se one sačuvale za buduće generacije, opet moraju biti u digitalnoj formi neovisnoj o bilo kojem softveru, inače bi nam bio potreban emulator za dobijanje podataka za emulaciju.

Razne forme skladištenja podataka, klasificirane po udaljenosti od procesora

Primarno skladištenje (Primary storage) ili memorija, dostupno je direktno iz procesora.

Sekundarno skladištenje (Secondary storage) je procesoru dostupno preko ulaznih i izlaznih kanala. Kod današnjih računara, to je hard disk drajv (HDD ili SSD), kao i USB fleš drajv, floppy disk i sl.

Tercijarno skladištenje se koristi kod izuzetno velikih, automatiziranih baza podataka; često se robotskim sistemima nosač podataka uključuje u sistem, ovisno o trenutnoj potrebi.

Off-line skladištenje je čuvanje podataka na mediju koji nije pod kontrolom procesora i ne može mu se pristupiti bez ljudske interakcije. Najčešće je u upotrebi eksterni hard disk ili optički disk.

Za sada jedino rješenje je redovna migracija podataka, tj. njihovo periodično kopiranje na suvremenije medije. Samo jedan izgubljeni ciklus je dovoljan da sačuvani materijal postane nedostupan. Planiranje migracije je složen posao, prvenstveno zbog deficita znanja, prakse, uspostavljenih standarda i protokola. Trenutno ne postoje kvalitetni podaci o cijeni tog procesa ili o njegovim specifičnim tehničkim karakteristikama. Potrebno je utvrditi odgovarajuću metodologiju koja bi osigurala dugotrajnu dostupnost kompleksnoj digitalnoj bazi. Postojala je ideja da se sa elektronskim zapisom čuva i originalni hardver i softver, ali je ona brzo odbačena kao preskupa i nepraktična. Komercijalizacija i profit koji uveliko diktiraju trendove na IT tržištu, gurnuli su potrebu usvajanja kompatibilnosti softvera raznih proizvođača u drugi plan. Tržišna ekonomija nameće cikluse zamjene programa, nosača zapisa, pa i metoda rada svakih tri do pet godina, što iziskuje previše sredstava i vremena za redovnu migraciju. Ne treba zaboraviti da prijenos podataka nije samo puko kopiranje niza bitova sa starog medija na novi ili sa jedne generacije IT-a na drugu. To je skup proces, koji je neophodan da sačuvani digitalni materijal zadrži autentičnost i pristupačnost za buduću analizu i istraživanje. Postoji potreba da kao standardna karakteristika softvera u arhivskoj primjeni bude usvajanje načela kao „*backward compatibility*“ ili „*migration path*“ - time bi se omogućilo da svaka novija inačica bude u mogućnosti čitanja starije baze, bez obzira na proizvođača.

Uzevši u obzir brzinu tehnološkog razvoja u zadnjih nekoliko decenija, realno je očekivati pojavljivanje trajnog rješenja. Već sada se vrše eksperimenti sa diskovima od specijalnog silikonskog stakla. Takvo *memorijsko staklo* je otporno na lomljenje, vodu, može da izdrži skoro 1000 °C i da traje tisućama godina, bez gubljenja informacija. Podaci se upisuju (ili brišu) pomoću lasera, koji utiskuje sićušne točkice, tzv. *voksele* na čistu silikonsku podlogu. Taj proces čini staklo blago zamućenim, te svjetlo koje prolazi kroz njega stvara polarizovane virove, koje optički detektor čita kao podatke u optičkim vlaknima. Trenutno, na komadu ovog stakla velikom koliko i ekran mobilnog telefona, može da stane koliko na jedan *blue-ray* disk, do 50 GB. Primjenom gušćeg zapisa u više slojeva, ovaj kapacitet će se umnogostručiti.

Dok ova ili neka slična tehnologija ne zaživi, zadatak nam je da sačuvamo dosadašnje podatke u digitalnoj formi od nestajanja. Tu dolazi do apsurdna – postoji trend da se novija građa, koja je originalno nastala u digitalnoj formi, prebacuje sa manje stabilnih magnetnih ili optičkih medija na mikrofilm ili visokokvalitetni arhivski papir. Činjenica je da navedeni tradicionalni materijali mogu trajati stoljećima, a imaju i dodatnu prednost što nije potrebna nikakva specijalna oprema za pristup podacima. Ovo je razlog što u mnogim projektima vezanim za digitalizaciju, digitalizirani dokumenti služe prvenstveno kao dodatak ili nadopuna, manje kao zamjena za originalnu građu.

Digitalne informacije mogu se prenositi i preko tzv. *software-independent* formata, kao što je *ASCII text file* ili *flat file*, koji imaju jednostavne, ukalupljene strukture. Na ovaj način su u Americi numerički podaci sa starih bušenih traka iz

pedesetih i šezdesetih godina prošlog stoljeća preživjeli brojne migracije i trenutno se čuvaju na optičkom mediju. Kad god bi se pojavio novi format nosača zapisa, proces je obavljen bez značajnije izmjene njihove logičke strukture. Ovakav pristup ima svojih prednosti zbog svoje cijene, univerzalnosti i lake implementacije, a naročito je efikasan tamo gdje je najvažnije očuvati sadržaj, dok je pojednostavljenje plaćeno nedostatkom prikaza, indeksiranja i računarskih karakteristika. Time se gube značajne prednosti digitalne informacije (struktura dokumenta, hiperlinkovi, metapodaci) i ograničava istraživački potencijal.

Bilo je pokušaja da se sadržaj digitalne građe sačuva u originalnom formatu koji bi bio zatvoren u virtualnoj *omotnici*. Ona bi obezbijedila softverske instrukcije za pristup, prikaz i obradu svog sadržaja. Pokretanje sačuvanih podataka išlo bi preko emulatora. Ovakva ideja nije zaživjela, jer se ispostavilo da kakav god nosač zapisa da se odabere, brzina tehnološkog procesa ga relativno brzo učini neupotrebljivim.

Postoji jedna oblast koja je jasno definirana - arhivski uslovi koje mora zadovoljiti migraciona strategija digitalnih zapisa. Ima ih sedam, a to su: čitljivost, identifikacija, sveobuhvatnost, dostupnost, obnovljivost, razumljivost i autentičnost.

1) Čitljiv zapis (*readable record*)

Čitljiv elektronski zapis znači da niz bitova od kojih se sastoji može biti obrađen u računaru ili uređaju koji ga je kreirao, a isto tako i u računaru ili uređaju koji ga čuva ili će ga čuvati.

2) Identificiran zapis (*identifiable record*)

Identificirani zapisi su organizirani i opisani na takav način da je korisniku ili sistemu omogućeno da razlikuje podatke po njihovom nazivu ili identifikacionom broju. Bez ovakvih identifikatora, jedini način da se pronađe traženi zapis bio bi dugotrajno vizualno pretraživanje cjelokupnog sadržaja.

3) Sveobuhvatan zapis (*encapsulated record*)

U arhivistici je ovo od izuzetnog značaja. Digitalizirani dokument bi trebao da bude sveobuhvatan, tj. da u sebi sadrži sve informacije – metapodatke, sadržaj i hiperlinkove.

4) Dostupan zapis (*retrievable record*)

Dostupnost informacije je u interakciji sa softverom i operativnim sistemom. Dostupnost podrazumijeva postojanje pokazivača (*pointers*) koji povezuju logičku strukturu informacije sa njenim fizičkim nosiocima i omogućavaju njihovo razlikovanje. Ukoliko se pokazivači *izgube* prilikom migracije, podaci neće biti dostupni, iako će biti čitljivi, mogući za identifikaciju i sveobuhvatni.

- 5) Obnovljiv zapis (*reconstructable record*)
Obnovljivost znači da će dokument u digitalnom formatu, nakon printanja ili prikaza na displeju, zadržati istu logičku i fizičku strukturu i intelektualni sadržaj svog originala.
- 6) Razumljiv zapis (*understandable record*)
Sistem treba da je u mogućnosti da iz digitalnog zapisa interpretira slova, koja potom formiraju riječi, a riječi rečenice. Međutim, puna vrijednost dokumenta nalazi se u kontekstu kad je stvoren i u njegovoj vezi sa drugim dokumentima. Zato se jednaka pažnja poklanja pravilnom interpretiranju metapodataka.
- 7) Autentičan zapis (*authentic record*)
Autentičan zapis je onaj koji nije mijenjan ili iskvaren na bilo koji način. Pouzdanost dokumenta prvenstveno ovisi o okruženju u kome je nastao i gdje se čuva.

Dosadašnje iskustvo nam govori da će dugotrajna prezervacija digitalizirane građe još dugo biti skup i neizvjestan proces, bez obzira na sve prednosti koje sa sobom donosi.

Dok god se ne iznađe neko pouzdanije i ekonomičnije rješenje, tiskanje na arhivskom papiru, mikrofilmovanje i flat fajlovi će ostati jedina pouzdana strategija. Bavljenje ovom problematikom mora postati nezaobilazna obaveza institucijama zaduženim za očuvanje kolektivne prošlosti, a do najboljeg rješenja doći će se samo zajedničkim radom tehničara i programera i krajnjih korisnika, među kojima su i arhivisti.

Summary

Since 2002, for the first time in the history of mankind, digital data become more present than analog processing. Although technological progress goes great strides, it was not fast enough to cope with more demanding needs for preservation of digital heritage. Unlike our forefathers who have kept their records on stone or papyrus, our generation has neither established standards, nor proven methods for long-term digital preservation. At this moment, periodical data migration is only reliable method to prevent the total loss. Unfortunately, data migration is not the ordinary copy-and-paste process, from older to modern carrier. The subtle relations between software and hardware make this procedure a technician's nightmare. For example, one might want to read a digital document created two decades ago. Originally the record might have been created on a PC running DOS using something like WordStar. The document would have been saved to a 5" floppy that required appropriate drive, which is not a feature of modern PCs. Enhanced media longevity

is of little value because current media outlast the software and devices needed to retrieve recorded information, but even modest technical improvements of storage media will lower preservation costs and prolong its life-span.

Planning for migration is difficult because there is limited experience with the types of migration needed to maintain access to complex digital objects over extended periods of time. There are no reliable or comprehensive data on costs associated with migrations, either for specific technologies, and little research underway on methodologies that would reduce the costs of migration. Maintaining supplies of obsolete hardware and software has been discussed periodically, but always dismissed out of hand as too expensive and complicated. In order to ensure the usefulness of digital documents over time, seven archival requirements are established. Electronic records should be readable, identifiable, encapsulated, retrievable, reconstructable, understandable and authentic.

To retrieve data from obsolete media, one should possess original software and appropriate hardware. Since they easily become outdated, temporary solution is in emulators, microfilms or flat files. The real solution will be found only through continuing cooperation between scientists and preservationists.

Dr. sc. Živana HEDBELI, doc.

Nikola MOKROVIĆ, *Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću*

Aleksandar RADNIĆ, *Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću*

INFORMACIJSKI SUSTAV DOCUMENTE

Abstrakt: *Nakon dugih priprema početkom 2011. godine Documenta – Centar za suočavanje iz Zagreba, Fond za humanitarno pravo (Srbija) i Fond za humanitarno pravo (Kosovo) krenuli su sa procesom razvoja informacijskog sustava koji služi kao kompatibilna baza podataka o žrtvama u ratovima na području bivše Jugoslavije, ali i kao aplikacija koja omogućuje prelazak cjelokupne organizacije na elektroničko poslovanje. Aplikacija se sastoji od modula: upravljanje dokumentima, analiza, procesuiranje zahtjeva, financije, evidencije, edukacije/događaji. Proces razvoj te aplikacije, također, uključuje i podrazumijeva fizičko sređivanje i pripremu dokumentacije za digitalizaciju; razvijen sustav arhiviranja kao i razvoj formalnih procedura koje usklađuju prijelaz sa klasičnog na elektroničko poslovanje. U radu se objašnjavaju faze razvoja sustava, s posebnim naglaskom na njegove tehničke karakteristike i logiku funkcioniranja.*

Ključne riječi: *Informacijski sustav, upravljanje podacima, relacijske baze podataka, suočavanje s prošlošću.*

Uvod

Razvoj informacijskog sustava u partnerstvu *Documente* – Centra za suočavanje s prošlošću, Fonda za humanitarno pravo (Srbija) i Fonda za humanitarno pravo (Kosovo) službeno je započeo početkom 2011. godine.¹ Ove organizacije, koje se bave procesima tranzicijske pravde i suočavanja s prošlošću u obavljanju svoje zadaće – pružanja neprijepornih činjenica o ratovima na području bivše Jugoslavije devedesetih godina putem njihova dokumentiranja - suočavaju se s vrlo kompleksnim sustavima podataka. Kompleksnost tih sustava očituje se u mnogostrukim vezama koje konstruiraju određenu smislenu cjelinu koju poznajemo kao izlazni podatak.

Stradanje jedne osobe u određenom sukobu pretpostavlja niz povezanih ili polupovezanih informacija koje je potrebno obraditi, smjestiti u odgovarajuće kategorije kako bi se to stradanje moglo rekonstruirati. Kompleksnost jednog stradanja, koje je uzeto kao primjer jediničnog podataka, očituje se u vezama svih

1 Mokrović, N., Hedbeli, Ž. (2012). *Documenta: slučaj zasnivanja arhiva u organizaciji civilnog društva*. Fras Ivan (Ur.) , *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja*: 9. Zbornik referatov dopolnilnega izobraževanja s področij arhivistike, dokumentalistike in informatike v Radencih 28.– 30. marec 2012., Maribor: Pokrajinski arhiv.

odrednica koje ga čine, a koje ga istovremeno upućuju na podatke nekog drugog stradanja, i obratno, odrednice drugog podatka upućuju na prvi. Relacijska osnova tih podataka i odrednica koje ga čine, stoga svoj nužan okvir nalazi u relacijskim bazama podataka, koje čine srž informacijskog sustava ovih dokumentacijskih centara. Informacijski sustav, također, je razvijen kao cjelovito rješenje upravljanja dokumentima i podacima na razini cjelokupne organizacije. Na jednoj razini to je struktuirani opis i unos digitalne verzije svakog dokumenta, analiza i pohrana; na drugoj razini: vođenje financija, administrativnih evidencija, pregled programa, te posebne procedure hoda dokumenata i informacija kroz sustav u odnosu na određene korisnike (unutrašnje ili vanjske) i faze obrade. Na razini organizacijskog poslovanja, ovo predstavlja prijelaz sa klasičnog na elektroničko uredsko poslovanje. Taj prijelaz istovremeno uvjetuje i sređivanje dokumentacije koja se nalazi u fizičkom obliku u arhivu *Documente* sa ciljem uspostavljanja jednoznačnih, lagano provjerljivih odnosa dokumenata u fizičkom i elektroničkom obliku, te također, transfer dokumenata i informacija razasutih po računalima pojedinih korisnika u informacijski sustav, tj. na server. U tom se procesu transfera ujedno i odabire, odnosno izlučuje vrijedna dokumentacija od nevažne, omogućuje brz i ujednačen protok informacija i dokumenata, i osigurava sigurna pohrana dokumentacije.

Tehničke karakteristike

Informacijski sustav sastoji se od 6 modula: 1. upravljanje dokumentima, 2. analiza, 3. procesuiranje ulazno-izlaznih zahtjeva, 4. financije, 5. evidencije, 6. edukacije/događaji.

Sustav je mrežno orijentirana intranet aplikacija kojoj se pristupa pomoću lokalne mreže. To je jedini način pristupa osim u slučajevima kada je pojedinim korisnicama iz praktičnih razloga rada na terenu omogućen pristup preko VPN-a. Svaki korisnik posjeduje korisničko ime i lozinku koje mu omogućavaju ulaz u aplikaciju.

Aplikacija je pisana u više programskih jezika. Najnižu razinu baze podataka čini softverski paket MySQL. Druga razina programa, zadužena za uzimanje podataka iz baze, pripremanje za prezentaciju i spremanje podataka u bazu jest programski jezik PHP tj. Codeigniter kao *framework* (set klasa koji imaju u sebi definirane brojne procedure koje se najviše koriste u programiranju). Treća razina jest prezentacija koja je pisana pomoću HTML-a (CSS) i JavaScripta. Ovdje se također, kao skup pomoćnih već napisanih procedura koristi JQuery. Četvrta razina ne tiče se arhitekture aplikacije, već baze korisnika (*users*) i grupa (*groups*). Za to je zadužen LDAP. Cijela je aplikacija pisana u IDE-u NetBeans.

Postoje dva sustava za hod dokumenata kroz aplikaciju, koji oslikavaju dva načina upravljanja poslovnim procesima: *push* i *pull*. Prvi je rigidniji; osoba u čijem je trenutnom posjedu dokument dodjeljuje ga tj. zadužuje ga po određenoj potrebi drugoj osobi koja taj dokument prihvaća. Drugi sistem jest *pull*, u kojem

postoji bubanj (*pool*) u kojem se nalazi određena količina ‘slobodno-lebdećih’ dokumenata koje korisnici sami preuzimaju i zadužuju se po potrebi. Ako dokument po unosu nije dalje proslijeđen, osoba koja ga je unijela vodi se kao zadužena za taj dokument. Stoga je odlučeno upotrijebiti prvi pristup kako bi se spriječilo ‘gubljenje’ dokumenta u virtualnom okruženju. Drugi korisnici (ovisno o korisničkim pravima) mogu manipulirati metapodacima zapisa o određenom dokumentu, osim ako zapis trenutno nije zaključan, tj. ako drugi korisnik ne manipulira njegovim metapodacima. Hod dokumentacije uključuje i pristup pravima određenim dokumentima, odraz je organizacijske strukture, kako u horizontalnoj osi (različiti programi/odsjeci) tako i u vertikalnoj (institucionalna razina odlučivanja/prava). Iz tih razloga prava se ne dodjeljuju pojedinim korisnicima, već posredno preko korisničkih grupa. Korisnička prava se dodjeljuju a) *korisnicima*, b) koji su povezani *grupama*, na temelju čega imaju c) *prava radnji nad dokumentom* i d) *dodjele statusa*. Radnje nad dokumentom tj. njegovim zapisom su *stvaranje (create)*, *uređivanje (edit)*, *čitanje (read)*, i *brisanje (delete)*. Brisanje je radnja koja pripada korisnicima koji imaju najviše prava u određenoj grupi korisnika, odnosno mogućnost te radnje u pravilu se dodjeljuje koordinatorima projekta. Statusi koji se dodjeljuju dokumentu mogu biti *javni (public)*, *međuorganizacijski (interoffice)*, *uredski (office)*, *projektni (project)*, *privatni (private)*.

Na osnovu toga prava se grade na slijedeći način:

1. Korisnici se stavljaju u grupe – za što je zadužen LDAP;
2. Grupe se mogu višestruko labelirati na slijedeći način: **[Status dokumenta, Radnja]** – to spada u konfiguraciju aplikacije za što je zadužen administrator.

Ako je grupa **G** labelirana na način **[S, R]** to znači da svi korisnici koji su u grupi **G** mogu činiti radnju **R** nad svim dokumentima sa statusom **S**.

Pretraživanje baze, tj. zahvaćanje unesenih podataka na zahtjev korisnika obavlja tražilica SOLR koja je zadužena za indeksiranje. Pri tome se uvažavaju dodijeljena prava. To znači da ako korisnik nema pravo pristupa dokumentima određenog projekta, podaci tih dokumenata neće mu se prikazivati pri rezultatima pretrage. Indeksiranje se obavlja *on demand*, dakle po unosu ili promjeni određenog dokumenta. Radi naknadne manipulacije strukturom metapodataka, indeksiranje, kako bi rezultati pretraživanja bili točni, obavlja se i svaka 24 sata. Pretraživanje se može obavljati pomoću jedinstvene tražilice (search), ili preko filtra (filter) koji omogućava pretragu po svakoj kategoriji ili kombinaciji kategorija koje čine zapis o dokumentu.

Unos dokumentacije u IS bazira se na razlikovanju dokumenta i datoteke. Dokument jest zapis s metapodacima o određenoj datoteci. U sistemu ne mogu postojati dva binarno identična dokumenta, što se ostvaruje izračunavanjem *checksuma* svake datoteke. Funkcija za izračunavanje checksuma je MD5. Unutar zapisa o datoteci mogu se međutim naći dvije datoteke identične do na ekstenziju. Polja za unos čine kategorije baze podataka, a podaci iste klase čine šifranike. Šifranici se dijele na one otvorenog i zatvorenog tipa, te jedinstvenih vrijednosti.

Zatvoreni tip šifranika jest onaj u kojem je odabir vrijednosti unaprijed zadan, a otvoreni onaj koji se nadopunjava kumulativno slobodnim unosom podataka. Također postoje šifranici jedinstvenih vrijednosti u kojima se upisuju informacije jedinstvena i neponovljiva sadržaja kao što su naslov dokumenta ili napomena, koja služi navođenju informacija koje su za određeni dokument bitne, ali se ne mogu navesti ni u jednom od postojećih polja. Također, šifranik ključnih riječi rubni je slučaj otvorenog šifranika, pošto su vrijednosti u njemu atomizirane, ne mogu se grupirati i nemaju svoju šifru, ali se ponavljaju kod različitih dokumenata.

Struktura aplikacije

Upravljanje dokumentima (document management system)

Osnovni izgled aplikacije sadrži glavni izbornik koji se nalazi u zaglavlju aplikacije, pomoću kojega korisnik bira modul u kojem želi raditi, pristupa svojim osobnim stranicama ili se odjavljuje iz sustava, lijevi izbornik koji čine izbornik modula sa njegovim sastavnim djelovima, kontekstualni izbornik (gdje su postavljene mogućnosti manipulacije vezane za određeni modul), kratice, pretraživanje (search), te glavni dio aplikacije u kojem korisnik radi. Uz listu unešenih dokumenata, listu dokumenata za koje je zadužen korisnik, te listu izvora, centralno mjesto ovog modula čini glavni dio ekrana za unos dokumenta. Polja za unos su sljedeća: naziv, ključne riječi, tip dokumenta, primarni izvor (osoba ili institucija koja je kreirala dokument), projekt, arhivska adresa, rok čuvanja, status dokumenta, sekundarni izvor (osoba ili institucija preko koje je dokument stigao u organizaciju), broj stranica/minuta, medij, jezik, vrijeme nastanka, opcija u kojoj se odabire da li je dokument u originalnom jeziku ili u prijevodu (ako je u prijevodu vezuje se za originalni dokument), napomena, dijaloški okvir za unos dokumenta, te poruka za primatelja (opcija koja čini posebni podsustav obavješćavanja unutar sustava).

Projekt i tip dokumenta čine šifranici postojećih ili predviđenih projekata, odnosno programa, i dokumenata koji se po potrebi nadopunjuju. Projekt i tip dokumenta čine sastavne dijelove arhivske adrese, koju naknadno, nakon faze daljnje obrade dokumenta, nadopunjava arhivist. Šifranik izvora jest otvoren šifranik koji se kumulativno nadopunjava; ako stvaratelj određenog dokumenta nije u bazi podataka, korisnik ga upisuje kao novi izvor sa pripadajućim podacima (naziv, tip izvora, kontakt itd). Za unešeni dokument automatski je nadležna osoba koja je obavila unos zapisa. Ostali korisnici mogu, ako za to imaju prava, mijenjati metapodatke za određeni zapis, s time da se svaka promjena bilježi u dnevniku (log) dokumenta, gdje ostaje zabilježena vrijednost koja je zamijenjena novom. Osim promjene na dokumentu, korisnik može zadužiti drugog korisnika, može ga poslati u arhivu, može ga ispisati u PDF format i može ispisati zapis o dokumentu. Nakon što je dokument obrađen, i nema daljnje potrebe za njegovom manipulacijom, dokument

se šalje u arhivu. Arhiv je posebna korisnička uloga koja trajno zaključava dokument tako da nikakve promjene na njemu više nisu moguće; korisnik upisuje arhivsku adresu dokumenta koja se odnosi na pripadajući dokument u fizičkom obliku, ako on postoji.

Analiza

Iako su svi ostali moduli osim prvog zaduženi za sadržajnu analizu dokumenata, ovaj modul je ključan za analizu dokumenata koji se tiču ratnih stradanja, različitih oblika kršenja ljudskih prava, te sudskih procesa. Ideja je ovog, kao i svih ostalih modula da se analiza može vršiti samo na dokumentu koji je unešen u sustav, dakle u sustavu nije moguće pronaći podatke koji ne bi mogli vezati za određeni dokument. Nakon unosa dokumenta, i odabira opcije analize, korisnik prelazi u drugi modul. On je podijeljen na tri osnovna djela: informacije o osobi, informacije o događaju, te informacije o suđenju. Osoba se može javljati u tri statusa odnosno uloge: žrtva, počinitelj i svjedok. Ista osoba može imati više uloga. Pri upisivanju imena i prezimena nove osobe, sustav korisniku omogućuje da vidi postoji li ta osoba već u sustavu. Ako ne postoji, korisnik unosi podatke o novoj osobi. Kategorije koje čine osobu jesu: ime, prezime, djevojačko prezime, nadimak, JMBG, OIB, vrsta dokumenta (vozačka dozvola, zdravstvena iskaznica), broj (jedinstven broj iz gore odabranog dokumenta), spol, ime i prezime oca i majke, datum rođenja, pronalaska tijela, ukopa, ekshumacije, sahrane, vrijeme smrti, adresa prebivališta i boravišta, županija prebivališta, boravišta, ukopa i ekshumacije, groblje, institucija kod koje je prijavljena smrt ili neki drugi incident, broj pod kojim je prethodno zavedeno kod institucije, državljanstvo, nacionalnost, religija, bračno stanje, obrazovanje, radni status, mjesto zaposlenja, radna funkcija, podatak o osobi koja je pružila informaciju, priroda veze sa žrtvom, fizički opis i napomena. Dodatne kategorije koje opisuju osobu jesu status (civil, vojnik) i njima pripadajuće podkategorije: oružana jedinica, pozicija unutar organizacije, te funkcija u organizaciji. Za ove podkategorije navodi se vrijeme pripadnosti organizaciji, odnosno vrijeme vršenja neke pozicije ili funkcije.

Nakon toga pristupa se unosu podataka o događaju. Događaj je određen sljedećim kategorijama: županija, lokacija, mikrolokacija, vrijeme, vrsta događaja, opis i napomena. Suđenja se dijele na dvije kategorije: kaznene predmete i odštetne postupke. Kaznene predmete opisuju kategorije: sažetak optužnice, nadležan sud, broj predmeta, službeni naziv predmeta, interni naziv predmeta, sudac, sudsko vijeće, tužitelj, broj optužnice, datum optužnice, zastupnik optužbe, kazneno djelo (zakon, član, stavak), tuženik, branitelj optuženika. Posebna forma unosa predviđena je za svako ročište. Podaci o osobama, događajima i suđenjima mogu se pretraživati, filtrirati i mijenjati jednako kao i podaci u prvom modulu. Skup informacija o svakoj osobi, događaju ili suđenju, čine njihove jedinstvene dosijee. Za svaki dosije vezan

je određeni broj dokumenata. Također, dosijei mogu upućivati jedni na druge ovisno o povezanosti informacija koje sadrže.

Ideja ovog modula je dati cjelokupni pregled informacija o nekom incidentu, od njegova počinjenja do eventualnog pokretanja pravnog postupka bilo kakve vrste. Incident je u generičkom smislu događaj, koji je određen svojim osnovnim sastavnicama: osoba, lokacija (definirana kao naseljeno mjesto prema popisu stanovništva iz 1991. godine na razini cijele Jugoslavije), mikrolokacija (kao posebno mjesto u prostoru: objekti, doline, brda itd.), te vrijeme. Ako se pri unosu jednog događaja dva od ova tri elementa poklapaju sa drugim događajem, sustav korisniku predlaže spajanje sa tim događajem odnosno kreiranje novog.

Procesuiranje ulazno-izlaznih zahtjeva

Ovaj modul ima funkciju procesuiranja zahtjeva za određenim informacijama ili dokumentima koji dolaze u organizaciju. Procesuiranje zahtjeva je samostalni modul, ali je inkorporiran u prvi modul. Nakon što je dokument unesen i zaveden kao tip dokumenta *zahtjev za dokumentacijom*, osoba u posebnom ekranu ispunjava pripadajuće kategorije: naziv, datum prijema, podnositelj, ključne riječi, projekt, tip zahtjeva, ishod, odobreno za van (da/ne). Zatim ga proslijeđuje nadležnoj osobi (koordinatoru) koji odlučuje o odgovoru i zahtjevu dodaje pripadajuće tražene dokumente, ili u slučaju zahtjeva za informacijama, stvara novi dokument sa traženim informacijama, unosi ga u sustav i taj dokument pridodaje zahtjevu. Također, nadležna osoba odabire jednu od opcija u kategoriji ishod: da li je zahtjev prihvaćen, prihvaćen djelomično, ili odbijen. Također, nadležna osoba može u polju napomena obrazložiti svoju odluku. Nakon toga zahtjev se šalje osobi nadležnoj za primanje i otpremu pošte; i ovisno o dogovoru, odgovor na zahtjev šalje se pismom ili elektroničkom poštom.

Financije

Modul financije tek je krenuo sa programiranjem. On je sadržan od dva posebna, ali povezana podmodula: praćenje projekata i računovodstvo. Praćenje projekata je zamišljeno na način da se na temelju budžeta jednog projekta prati odnos priliva i odliva sredstava po određenim budžetnim stavkama. Osoba nadležna za ovaj modul (financijski koordinator) može pratiti trenutnu količinu sredstava na projektu, sveukupno ili po određenim stavkama, može pratiti dinamiku priliva sredstava i na temelju toga raspoređivati troškove. Drugi dio ovog modula vezan je za evidenciju ulaznih i izlaznih računa.

Evidencije

Modul evidencije zamišljen je kao modul za upravljanje cjelokupnom administrativnom dokumentacijom organizacije. Sastoji se od tri dijela: evidencija zaposlenika, evidencija radnog vremena i evidencija posuđene opreme.

Evidencija zaposlenika podijeljena je na osobne informacije o zaposleniku i na informacije o njegovoj radnoj poziciji. Prvo se odabire opcija radi li se o zaposleniku, volonteru, ili stalnom suradniku/ci. Ovisno o tom odabiru neka polja se prikazuju ili ne prikazuju. Osobne informacije su: prezime, ime, ime roditelja, OIB, spol, datum rođenja, mjesto rođenja, državljanstvo, nacionalnost, bračni status, zanimanje, dosadašnje volontersko iskustvo, interesno područje, motivacija, mogućnosti i očekivanja, bilješke s inicijalnog razgovora, posjedovanje vlastitog računala, posjedovanje vlastitog automobila, adresa stanovanja (ulica, broj, grad, stambeni status, telefon, e-mail), obrazovanje (stručna sprema, zvanje, završena škola, strani jezici), radna knjižica (broj, registracijski broj, broj socijalnog osiguranja, godina staža, mjeseci staža, dani staža), radna dozvola (posjedovanje, trajanje), dok su informacije o osiguranju sljedeće: naziv radnog mjesta, tip radnog odnosa, datum sklapanja ugovora o radu, datum početka rada, tjedno radno vrijeme, broj dana godišnjeg odmora, broj ugovora, vrijeme mirovanja radnog odnosa, period volontiranja, opis, napomena, poslovi koje radnik/ca može obavljati samo nakon prethodnog i redovitog utvrđivanja radne sposobnosti, mjesto rada, dani odmora na raspolaganju, dokumenti zaposlenika (broj osobne iskaznice, broj putovnice, broj vozačke dozvole, broj računa).

Evidencija radnog vremena sastoji se od tablice u koju zaposlenik sam upisuje svoje radno vrijeme i poslove koje je obavljao određeni dan, na temelju čega se na kraju mjeseca računa fond slobodnih sati kao razlika u odnosu na kategoriju tjedno radno vrijeme. Osoba nadležna za ovaj modul (administrativni koordinator) u tablicu zapisuje dane godišnjeg odmora, koji se na jednak način oduzimaju od fonda dana godišnjih odmora.

Evidencija posuđene opreme temelji se na šifraniku trajne imovine i sitnog inventara, koji je zatvoren i nadopunjuje se prema potrebi, najčešće nakon revizije inventara. Ova evidencija omogućava uvid u raspolaganje opremom u određenom trenutku, njezino zaduživanje i razduživanje. Ovaj je dio modula tek krenuo sa programiranjem.

Evidencije/događaji

Prvobitno zamišljen kao modul za praćenje svih edukacija na kojima su sudjelovali zaposlenici/ce organizacije, naknadno je proširen na sve javne događaje koje je organizacija organizirala ili kojima je prisustvovala. Pripadajuće kategorije su: naziv događaja, organizator, vrijeme trajanja, ključne riječi, sudionici, program,

projekt (u slučaju da je događaj organizirala sama organizacija), napomena, zaposlenici, suradnici i volonteri organizacije uključeni u događaj.

Perspektive razvoja

Informacijski sustav stvara se zajedničkom suradnjom *Documente* – Centra za suočavanje s prošlošću, Fonda za humanitarno pravo (Srbija), Fonda za humanitarno pravo (Kosovo) i programerske tvrtke Abacus iz Zagreba. Svaka organizacija ima svoje specifične potrebe koje se nadograđuju na osnovnu strukturu, tako da informacijski sustav svakog centra, iako rađen kao jedinstvena aplikacija, predstavlja zasebnu samostalnu jedinicu sa vlastitim bazama podataka. Usporedno sa tim, svaki centar polazi sa drugačijih pozicija; tako primjerice *Documenta* do sada nije imala nikakvu sličnu bazu podataka, dok u Fondu za humanitarno pravo radi import baza iz prethodnog sustava. Prvi modul u *Documenti* pušten je u rad u srpnju 2011. godine. Do danas je preko tog modula uneseno preko 13.000 dokumenata. Drugi modul bit će pušten u rad u srpnju ove godine, a završetak cijele aplikacije predviđen je za kraj tekuće godine. Nakon puštanja u rad svih modula, koji se sada razvijaju usporedno, slijede dodatna prilagođavanja. Jedan od najvažnijih dodataka jest proširenje prvog modula tako da može preuzeti i funkciju urudžbenog zapisnika. Dok je sa orgnizacijske strane cilj da informacijski sustav podrži cjelokupni proces poslovanja, sa programske strane cilj je analiza i sistematizacija podataka, kako bi se omogućila njihova prezentacija. Nakon završetka rada na aplikaciji kreće proces razvoja prezentacijskih alata, u prvom redu za projekte dokumentiranja ljudskih gubitaka i monitoringa suđenja za ratne zločine: interaktivne mape i platforme na kojoj se nalaze podaci iz baze podataka, koji su analizirani, provjereni i sadrže sve podatke o određenom događaju. Također, *Documenta* kao organizacija vlasnik je koda aplikacije, ona ga može ustupati i drugim organizacijama i tako pomoći jačanju njihovih kapaciteta. Ustupljeni kod može se modificirati u različitim smjerovima na temelju različitih potreba.

Zaključak

Razvoj informacijskog sustava kao neophodne tehničke platforme koja podržava rad organizacije vremenom se pretvorio u zaseban proces u kojem sudjeluju mnogobrojni akteri. No završetak tog procesa postavlja pitanja perspektiva za iskorištavanje svih mogućnosti koje on nudi. Sa druge strane, informacijski sustav dijeli sudbinu same organizacije; što opet iznova vodi izazovima osiguravanja dugoročne stabilnosti organizacije kao cjeline. Nadalje, relevantnost podataka koji će informacijski sustav sadržavati, u direktnoj je vezi sa urednošću fizičke dokumentacije u arhivu organizacije. Također, informacijski je sustav samo

impersonalan, unificiran alat koji svoj smisao dobiva ljudskim faktorom. Stoga upravljanje tim sustavom zahtijeva i visoku razinu organizacijske kulture. Ovdje postoji i problem posredovanja² – iako *Documentina* politika upravljanja podacima teži otvorenosti i dostupnosti, ona nije potpuna iz više razloga. Prvi je razlog tehnički: sustav nije završen; drugi se tiče sadržaja: dokumentacija i podaci još uvijek su u fazi prikupljanja i analize; a treći se sastoji u tome da neke informacije u pravilu uopće ne mogu postati javne iz razloga što ili se radi o povjerljivim podacima (podaci o svjedocima) ili zato što nema dovoljno pouzdanih izvora koji bi potkrijepili pouzdanost podatka. To su neka od pitanja koja trebaju biti riješena kako bi se osigurala harmonija i sukladnost organizacije i informacijskog sustava kao njezinog podsustava, te vjerodostojnost rezultata.

Summary

Developing an information system as the necessary technical platform that supports the work of the organization eventually turned into a separate process which involves many parties. But the completion of this process raises questions prospects for exploiting all the opportunities it offers. On the other hand, the information system shared the fate of the organization, which in turn again leads the challenges of ensuring long-term stability of the organization as a whole. Furthermore, the relevance of the data information system that will contain, in direct relation with the orderliness of physical records in the archives of the organization. Also, the information system is only the impersonal, unified tool that gets your sense of the human factor. Therefore, management of these systems requires a high level of organizational culture. Here is the problem of mediation - though Documenta's data management policy we seek openness and accessibility, but it is not complete for several reasons. The first reason is technical, the second for the content: documents and data are still at the stage of data collection and analysis, and the third consists in the fact that some information generally does not become public, because it is confidential data (data about witnesses) or because there is not enough reliable sources to back up the reliability of data. These are some questions that should be addressed to ensure harmony and compatibility of the organization and information systems as its subsystems, and the credibility of results.

2 O problemu razvoja privatnih arhiva i disintermedijacije v. Székely, I. The Four paradigms of Archival history, *Journal of Information Technology Research*, 3(4), 51-82, october-december 2010.

Mr. Leila SMAJLOVIĆ

Vlada Brčko distrikta Bosne i Hercegovine

Odjeljenje za javni registar, Služba za arhiv

ZNAČAJ INFORMACIJSKIH SISTEMA ZA RAZVOJ ARHIVISTIKE

Abstrakt: *Informacijski sistemi mogu unaprijediti arhivistiku kao nauku, modernizovati i približiti svojim korisnicima. Utjecaj ide u dva smjera: jedan je digitalizovanje postojećih arhivskih fondova, čime se dobija bolja zaštita tih fondova s jedne strane, a veća dostupnost i iskoristivost za korisnike s druge strane. Drugi smjer na koji informacijski sistemi trebaju utjecati jeste očuvanje digitalnih dokumenata koji nastaju u radu registratura. Problem je što ne postoji dugogodišnja praksa, a kod nas niti strategija, kako sačuvati informacije koje se nalaze u digitalnom obliku.*

Ključne riječi: *digitalizacija, informacijski sistemi, digitalni dokument, elektronski zapis, standardi.*

Uvod

Danas je arhiviranje postalo kompleksnije i važnije nego ikad. Nikad se nije više podataka stvaralo nego danas i taj broj eksponencijalno raste. Drugi je problem da se danas podaci stvaraju i čuvaju na različitim nosiocima podataka, a treći je problem da za većinu formata i medija na kojima se čuvaju podaci, mi ne znamo njihovu pouzdanost tijekom vremena. Ti formati nemaju provjerenu dugoročnu pouzdanost, pa se za važne podatke radi kombinirano arhiviranje na nekoliko različitih medija.

Danas, u vrijeme kad se teži konceptu *uredu bez papira*, kad se donose zakoni o digitalnom potpisu, vremenskom žigu, digitalnim arhivima, papir počinje gubiti na svojoj dominaciji. Briga za očuvanje digitalnih dokumenata i elektronskih zapisa je jedna od najvažnijih zadata registratura i njihovih nadležnih arhiva. Osim toga arhivi bi, između ostalnog trebali uputiti i educirati registrature na koji način da zaštite i sačuvaju svoje digitalne podatke, bilo da su digitalni dokumenti i/ili elektronski zapisi¹.

1 Pod pojmom digitalnog dokumenta, smatra se širok raspon materijala: od e-mail poruke, digitalne fotografije, blogova pa do dokumenata koji se formiraju, obrađuju i finaliziraju u digitalnoj formi. Elektronski zapis je podskup digitalnog dokumenta, a zapravo se odnosi na zapis koji daje dokaz o transakciji između dvije ili više strana. Ovi zapisi često trebaju kao pravni dokaz i procesuiraju se i prate na poseban način.

Uz sve izazove koje donose digitalni dokumenti, u arhivima se informacijski sistemi mogu iskoristiti da bi se bolje, brže i kvalitetnije radilo s arhivskom građom koja se nalazi u papirnom obliku.

Digitalizacija arhivskih fondova

Pod pojmom digitalizacija podrazumijeva se dokument koji je na papiru i skenira se i opiše metapodacima. Metapodaci se smatraju *podaci o podacima*, odnosno to su podaci kojima mi opisujemo naša dokumenta za lakše naknadno pretraživanje. Dokument se može opisati ključnim riječima ili je moguće napraviti OCR² obradu, kojom bi dokumenat bio pretraživ po svakoj riječi koju sadrži. Finalni produkt digitalizacije su slika i metapodaci. U arhivima digitalizacija arhivskih fondova može donijeti niz pogodnosti:

1. Učiniti arhivsku građu dostupnijom – digitalizacijom arhivski fondovi mogu biti dostupniji širem krugu zainteresovanih lica, slanjem na mail ili objavljivanjem na internetu, moguće je dobiti nove korisnike u bilo kojem dijelu svijeta.
2. Zaštititi arhivsku građu – kad se fond koji je u originalu na papiru, digitalizira, taj original se može spremiti i papir se može očuvati od propadanja, a korisnici mogu dobiti digitalizovani materijal, pa samo za neku posebnu potrebu insistirati na originalu.
3. Bolja kontrola nad arhivom – u digitalnom svijetu sve ostavlja svoj trag, pa tako mi možemo imati kvalitetnije povratne informacije za koje fondove imamo najviše interes, tko je šta, kada i koliko dugo pregledavao i tome slično.
4. Bolja iskoristivost građe – računar daje naprednije mogućnosti analize teksta i slike, nego što je to u stanju odraditi čovjek.
5. Brža i kvalitetnija usluga – digitalizovanu građu je moguće temeljitije i brže pretražiti i na taj način ponuditi kvalitetniju uslugu korisnicima. Osim toga, povezivanjem arhiva, bilo bi moguće i proširiti uslugu na fondove kojima raspolažu drugi arhivi, uz prethodnu saglasnost.

Isto, kao i s papirom, moguće je napraviti konverziju dokumentacije bez obzira da li se oni nalazili i na drugim nositeljima podataka npr. magnetskom mediju ili mikrofilmu. U digitalnim arhivima može da stoji i dodatni podatak na kojem mediju se dokument u originalu nalazi i gdje je spremljen taj nositelj podataka fizički unutar organizacije.

Digitalni dokumenti

S druge strane papiru, stoje digitalni dokumenti. Danas bi naš život bio nezamisliv bez digitalnih podataka, npr. bankovnih transakcija, e-mailova, interneta... Registrature u

2 Eng. Optical Character Recognition – optičko raspoznavanje znakova, omogućuje pretvaranje znakova, spremljenih kao slika, u tekst koji se može pretraživati i mijenjati.

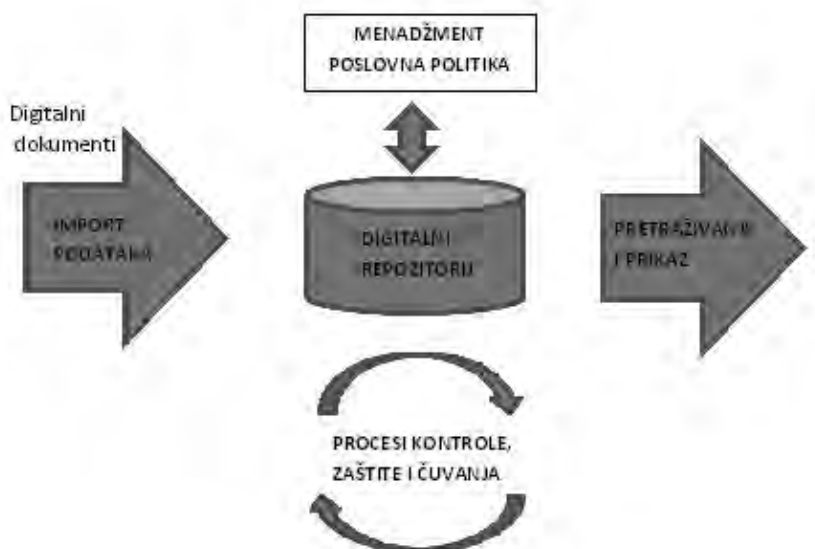
svom radu stvaraju digitalne dokumente, jer je s njima lakše i efikasnije raditi. Problem je što nemamo zakonsku osnovu, na koji način čuvati i tretirati te dokumente, pa u praksi često srećemo da institucije i preduzeća koriste dokument menadžment programe, ali na kraju sve prebacuju na papir i tako arhiviraju. Arhivi moraju pronaći način kako adekvatno sakupiti i zaštititi digitalne dokumente. Ako dokument nastaje elektronski, obrađuje se elektronski i finaliziran je elektronski, onda bi se trebao i arhivirati na način kojim bi se zaštitila originalna forma, a takav isprintan dokument je samo papirnata kopija elektronskog dokumenta.

Postoji niz izazova pred arhivima, danas je Internet mjesto kulturnog, političkog, poslovnog i društvenog dešavanja, ali kako sve to popratiti? Postoje već načini da se arhivira Internet, ali i tu se pojavljuje niz problema: mogu se preuzeti samo stranice koje su dostupne, problem je arhiviranja on-line radija, videa i televizije, problem arhiviranja računarnih programa, igara, muzike i knjiga, a posebno je velik izazov nedovoljno definisana digitalna autorska prava.

Repozitorij modernih arhiva uključuje fotografije, filmove, video i zvučne zapise, računarne programe, diskove podataka. Zato je potreban jedan jedinstven arhivski informacijski sistem koji će olakšati prijem, distribuciju, nadzor i spremanje građe.

Arhivski informacijski sistemi

Informacijski sistem je sistem za prikupljanje, obradu, distribuciju i spremanje podataka. Arhivski informacijski sistem obuhvata sve aktivnosti vezane za instituciju arhiva. Na slici 1. opisana je digitalna arhiva, koja ima karakter informacijskog sistema.

Slika 1. Digitalna arhiva

Središnje mjesto digitalne arhive zauzimaju digitalni podaci, tu ubrajamo digitalne dokumente, skenirane dokumente, video, audio zapise i elektronske zapise. Fizički to *središnje mjesto* označava hardver na kojem se nalaze ti podaci i baze podataka. Treba voditi računa da se radi dodatno sigurnosno snimanje podataka, koje služi kao back up, a mora biti dislocirano od originalne verzije. Digitalnu arhivu nadopunjujemo putem importa, unosa podataka. Važno je imati module za unos svih tipova podatka, bilo da su to digitalni dokumenti ili skenirani dokumenti. Svi moraju biti adekvatno opisani, kako bi ih mogli naknadno pozivati. Sastavni dio digitalnih arhiva čini i softver za pretraživanje, putem interfejsa koji omogućava pretraživanje i prikaz traženih informacija. Dokumente u digitalnoj arhivi nije moguće mijenjati, mora postojati evidencija korištenja, a prijedloge za izlučivanje odrađuje automatski sistem. Menadžment je potreban u ovom slučaju da se definišu prava i obaveze svih korisnika, a i ostala pitanja vezana za digitalnu arhivu, npr. import, back up, izlučivanje itd. Budući da je informatika dinamična i brzo se razvija, potrebno je konstantno voditi brigu da je naša digitalna arhiva u skladu s aktualnom tehnologijom. Interne provjere i kontrole su potrebne da bi se digitalna arhiva očuvala, a potrebno je s vremena na vrijeme raditi i migraciju na neki od aktualnih nositelja podataka.

Kada želimo formirati digitalnu arhivu od hardvera treba nam: server gdje ćemo to sigurno spremati, skener za papirnate dokumente i eventualno drugi konverteri za podatke koji su na drugim nositeljima podataka kako bi se prebacili u digitalni oblik (npr. skener mikrofilmova za mikrofilmsku arhivu), a od softvera treba nam aplikacija koja će nam omogućiti sve gore navedeno: kontrolu, identifikaciju, autentifikaciju korisnika, import i eksport podataka u skladu s menadžmentom organizacije.

Ovakva digitalna arhiva treba objediniti sve tipove dokumentacije: digitalizovanu papirnatu, originalne digitalne dokumente, digitalizovane i druge medije, kao npr. mikrofilm, trake s filmovima. Ovakvom modernizacijom sve se pretražuje i poziva unutar par sekundi. Definisanjem prava korisnika i logovima³ koji prate aktivnosti nad digitalnom arhivom, dobivamo bolju kontrolu. Ne samo da se time interno olakšava i ubrzava posao, već se nudi i kvalitetenija usluga korisnicima.

Uveliko olakšava da u svijetu već postoje preporuke i standardi, koji nam mogu olakšati uspostavljanje takvih arhiva.

ISO 15489 – međunarodni standard koji se odnosi na upravljanje dokumentima, kod stvaralaca, pravnih i fizičkih lica. ISO 15489 ne nameće konkretan model upravljanja dokumentacijom, već, kako je to i uobičajeno ISO standardima, postavlja okvire takvog sustava.

ISO TS/23081-1 - ovaj standard obezbjeđuje okvire za stvaranje, upravljanje i upotrebu metapodataka, potrebnih za opisivanje digitalnog materijala. Metapodaci

3 Logovi su elektronski zapisi koji daju informaciju o aktivnostima npr. tko je šta pregledao, kad se logirao i sl.

obezbjeduju autentičnost, pouzdanost, upotrebljivost i integritet tokom vremena i omogućavaju upravljanje informacijama i razumijevanje, bez obzira da li su fizičke, analogne ili digitalne. I metapodacima treba upravljati, a upravljanje dokumentima uključuje i tu komponentu. Digitalno okruženje zahtijeva različite izraze tradicionalnih zahtjeva i različite mehanizme za identifikaciju, prihvatanje, dodjelu atributa i upotrebu metapodataka.

DLM Forum je osnovan 1996. godine na temelju odluke Europske komisije o uspostavi multidisciplinarnog tijela zaduženog za istraživanje, promoviranje i implementiranje, mogućnosti i načina povećanja saradnje na području elektroničkih arhiva pojedinih članica Europske unije, ali i na razini same unije. Njihov standard MoReq (eng. Model Requirements Specification for the Management of Electronic Records) definiše zahtjeve za menadžment elektronskih zapisa. Specifikacija MoReq, odnosno standard MoReq2 ima veliku ulogu u oblikovanju elektroničke uprave u Europskoj uniji.

PDF/A je ISO⁴ priznati standard za dugoročno digitalno arhiviranje. Format u kojem ćemo mi spremići naš dokument igra važnu ulogu, digitalni dokumenti imaju daleko veći rok čuvanja, nego operativni i aplikacijki programi. PDF/A je razvijen nezavisan od komercijalnih softvera, namijenjen da dokumenti budu čitljivi i nakon 20 i više godina.

Za digitalne arhive važno je urediti zakonske okvire, donijeti zakone o digitalnom dokumentu, elektronskom potpisu i vremenskom žigu. Elektronski potpis ima četiri glavne svrhe: 1. identifikacija potpisnika koja je ekvivalentna ručnom potpisu, 2. zaštita cjelovitosti digitalnog dokumenta, 3. autentifikacija lica i 4. autorizacija (korištenje prava i obaveza koja lice kroz potpis realizuje).

Vremenski žig je vrijeme u kojem računalo bilježi neki događaj, a ne vrijeme samog događaja. Oni se obično koriste pri zapisivanju događaja, u kojem se slučaju svaki događaj u zapisniku označava vremenskim žigom. U datotečnim sistemima, vremenski žig može označavati pohranjeni datum/vrijeme stvaranja ili izmjene datoteke. Pouzdana ovjera vremenskim žigom je proces sigurnog praćenja izrade i vremena promjene dokumenta. Pouzdano ovdje znači da, pod uslovom da integritet izvora vremena nikada nije ugrožen, nitko, čak ni vlasnik dokumenta, ne bi trebao biti u mogućnosti neprimjetno napraviti izmjene u dokumentu nakon spremanja.

S druge strane dosta toga nije potrebno definisati, tako na svakome ostaje odabir koji će softver za digitalnu arhivu koristiti, na koje servere će postaviti, koje skenere za papirnatu dokumentaciju, koji softver za obradu slike, koje baze podataka. Nijedna verzija digitalne arhive, ako se pridržavamo osnovnih standarda nije promašena i može se iskoristiti za povezivanje s drugim arhivima.

4 PDF/A je definisan u standardu ISO 19005-2:2011, objavljenog 20.06.2011. godine formalnog naziva Dokument menadžment – Format datoteke elektronskog dokumenta za dugoročno čuvanje.

Zaključak

Arhivi bi trebali prestati biti pasivne institucije, nego uz pomoć modernih tehnologija zauzeti svoju aktivniju poziciju u razvoju društva. Informacijski sistemi olakšavaju i unaprijeđuju rad arhiva, ali početi s novim načinom rada, potrebno je prethodno ispuniti određene preduslove. Prvi je zakonski, ono što čuvamo i način na koji čuvamo mora imati zakonsko uporište da će to biti prihvaćeno kao vjerodostojno i za registraturu i za sudove i za istoriju. U našoj praksi mi imamo zakone, koji su nažalost neprovedivi. Čemu zakon o digitalnom potpisu, ako nije jasno tko će i na koji način davati digitalne sertifikate, čemu zakon o digitalnoj arhivi, ako ne znamo kako ćemo kontrolisati vjerodostojnost dokumenta? Nakon što ispunimo zakonske dileme, moramo educirati kadrove, koji bi onda mogli prenositi metodiku rada na registrature. Treba definisati šta se smatra važnim, a objavljuje se na internetu da bi se čuvalo za buduće generacije. Dvadeset godina pasivno se promatra, kako nam izmiču važne informacije koje se smatraju nebitnim, samo zato jer su u digitalnoj formi.

Summary

The archives should stop being passive institutions, but with the help of modern technology should take its active position in the development of society. Information systems facilitate and enhance the work of archives, but to start with a new way of work is required to meet certain preconditions. The first is legal, what we keep and how should we maintain a legal basis that would be accepted as credible for registry offices and for the courts and for history. In our practice we have laws, which are unfortunately impracticable. Why the law of digital signature, if it is not clear who will and how to make digital certificates, which the law on digital archives, if you do not know how we control the authenticity of the document? After filling out the legal dilemma, we must educate employees, who would then be able to transfer the methodology of the registry offices. It should define what is considered important, and published on the internet that would be preserved for further generations. Twenty years of passively watching, so we are getting out important information that is considered irrelevant, just because they are in digital form.

OPEN SOURCE SOFTWARE ZA ARHIVE – ISKUSTVA ARHIVA TUZLANSKOG KANTONA TUZLA

Abstrakt: *Rad prezentira dva open source¹ softverska rješenja koja su nužna za rad savremenih arhivskih ustanova (u nedostatku komercijalnijih rješenja) i koja su uveliko afirmisana među arhivima različitog tipa širom svijeta. Riječ je o ICA-AtoM softveru za opis arhivskog gradiva, te Xena (i pratećim programima) za konverziju formata različitog tipa u jedinstven Xena format zasnovan na XML formatu. Prikazan je stepen korištenja navedenog softvera u Arhivu Tuzlanskog kantona u toku prošle godine, te perspektive i mogućnosti dodatnog naslanjanja na sličan softver u cilju poboljšanja rada arhivskih ustanova i registratura u Tuzlanskom kantonu i ostatku Bosne i Hercegovine.*

Ključne riječi: *ICA-AtoM, open source software, Xena, XML, Nacionalni arhiv Australije, Arhiv Tuzlanskog kantona.*

Uvod

Digitalni dokumenti nisu više rijetkost u arhivskoj struci. Pojedinci, organi vlasti, preduzeća i institucije svakodnevno stvaraju i koriste digitalne informacije. Širok pristup računarima i internetu povećao je očekivanja korisnika za neograničenim i trajnim pristupom digitalnoj građi i informacijama. Ova očekivanja i tehnički zahtjevi koje pred archive postavlja sama digitalna arhivska građa zahtijevaju nove načine zaštite, čuvanja i održavanja digitalne arhivske građe, te efikasniji opis, obradu i upravljanje u okviru arhivskog informacijskog sistema.

Novo digitalno okruženje nudi i nove prilike, među kojima valja istaknuti lakši pristup arhivskim opisima i digitalnoj građi internetom, te stvaranje više primjeraka dokumenta za slučaj nesreće i oštećenja originala. Sa ovim mogućnostima dolaze i rizici: digitalni dokumenti osjetljiviji su nego isti stvoreni na tradicionalni način, odnosno na tradicionalnim nosačima informacija. Digitalni zapisi sastoje se od sekvence enkodiranih numeričkih vrijednosti, a ne razumljivog teksta. Čuvaju se

1 Otvoreni softver (engl. Open source software) se odnosi na softver čiji je izvorni kod dostupan unutar "open source" license svim korisnicima koji mogu mijenjati, prepravljati i poboljšavati njegov sadržaj. To znači da uz "open source" programe dolazi i čitav izvorni kod u nekom programskom jeziku, pa se može i mijenjati sam program. Ovo nije slučaj sa plaćenim softverom.

na fizičkim nosiocima koji brzo zastarijevaju u odnosu na klasične medije; ukoliko je nosač oštećen vjerovatno da su podaci i izgubljeni, dok papirni dokument može biti oštećen, ali i dalje čitljiv i upotrebljiv. Stoga će u budućnosti arhivisti posebnu pažnju morati posvetiti stvaranju i upravljanju digitalnim arhivima. Navedenom problematikom bavi se i ovaj rad. Konkretno: stvaranjem arhivskog informacijskog sistema i digitalnog arhiva jedinstvenog formata pomoću open source softvera.

U radu je prezentirana ICA-AtoM platforma kao osnova arhivskog informacionog sistema, te pristup digitalnoj građi koji je razvio i koristi Nacionalni arhiv Australije² za obradu i rad na vlastitoj digitalnoj arhivi. Radi se o ustanovi čiji su inovativni naponi i rezultati na zaštiti digitalne arhivske građe priznati na međunarodnom nivou, te su, držim, od koristi za ostale arhive, posebno jer je Nacionalni arhiv Australije softverske platforme koje je razvio i koristi učinio dostupnim svima, čime je odmah omogućeno i korištenje istih i unapređenje digitalnih arhiva i kod nas, uz minimalno ili nikakvo ulaganje sredstava.

ICA-ATOM

ICA-AtoM je mrežni softver za opis, obradu i upravljanje arhivskom građom koji je baziran na standardima donesenim od strane Međunarodnog arhivskog vijeća (International Council on Archives, tj. ICA). Drugi dio naziva, „AtoM“ akronim je za „Access to Memory“, odnosno „pristup sjećanju – znanju“.

Radi se dakle, o open-source softveru, besplatan je i svima dostupan za korištenje. Podržava niz svjetskih jezika, te je istovremeno putem mreže dostupan za korištenje više ustanova ili klijenata.³ Sva korisnička interakcija sa sistemom (dodavanje, pretraga, izmjena ili brisanje podataka) odvijaju se putem internet preglednika. Korisnici pristupaju HTML stranama na web serveru; odabir opcije ili linka aktivira PHP skriptu koja šalje komandu bazi podataka i vraća rezultat kao HTML korisničkom internet pregledniku. ICA-AtoM je i izrađen sa open source alatima (koristi Apache, MySQL, PHP, Symfony), a kod je rađen u Qubit alatu, takođe besplatnom. Izborni kod ICA-Atoma je besplatno dostupan svima za korištenje ili mijenjanje i prilagođavanje prema potrebama individualnog korisnika (pod A-GPL v3 licencom). Dakle, sav softver vezan za ICA-AtoM je besplatan i dostupan svima.

Osnova za arhivski opis u ICA-AtoM-u urađen je na osnovu standarda Međunarodnog arhivskog vijeća i rad sa arhivskim gradivom u okviru podrazumijeva rad u okviru slijedećih standarda:

- Opći međunarodni standard za opis arhivske građe (ISAD) – 2. izdanje, 1999.
- Međunarodni standard arhivskog normativnog zapisa za pravna, fizička lica i porodice (ISAAR) - 2. izdanje, 2003.
- Međunarodni standard za opis institucija sa arhivskom građom (ISDIAH)

² <http://www.naa.gov.au/>

³ https://www.ica-atom.org/docs/index.php?title=User_manual

– 1. izdanje, mart 2008.

- Međunarodni standard za opis funkcija (ISDF) – 1. izdanje, maj 2007.

Trenutna verzija ICA-AtoM-a (1.2) podržava slijedeće jezike: arapski, holandski, engleski, farski, francuski, njemački, grčki, islandski, italijanski, japanski, korejski, poljski, portugalski, slovenski, španski.

The screenshot shows the ICA-AtoM web interface for Arhiv TK. The main content area displays the archival description for the 'Fond BIH ATK RUT - Radnički univerzitet Mitar Trifunović-Učo Tuzla'. The interface includes a search bar at the top, a sidebar with navigation links, and a main content area with various sections.

Arhivska ustanova
Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla

Stvaralac(oci)

- Radnički univerzitet Mitar Trifunović-Učo Tuzla

Fonds

- **Fond BIH ATK RUT - Radnički univerzitet Mitar ...**
 - Subfondi NU - Narodni univerzitet Tuzla

Izvoz

- Dublin Core 1.1 XML
- EAD 2002 XML

Pretraži

- Arhivski opisi
- Stvaratelj grade
- Arhivske institucije
- Funkcije
- Subjektiv
- Lokacije
- Digitalni objekti

View archival description

Fond BIH ATK RUT - Radnički univerzitet Mitar Trifunović-Učo Tuzla

Područje identifikacije

Signatura	BIH ATK RUT
Naslov	Radnički univerzitet Mitar Trifunović-Učo Tuzla
Datum-i	• 1963-1990 (Creation)
Nivo opisa	Fonds
Opseg i nosač zapisa	80 kutija, 111 knjiga

Context area

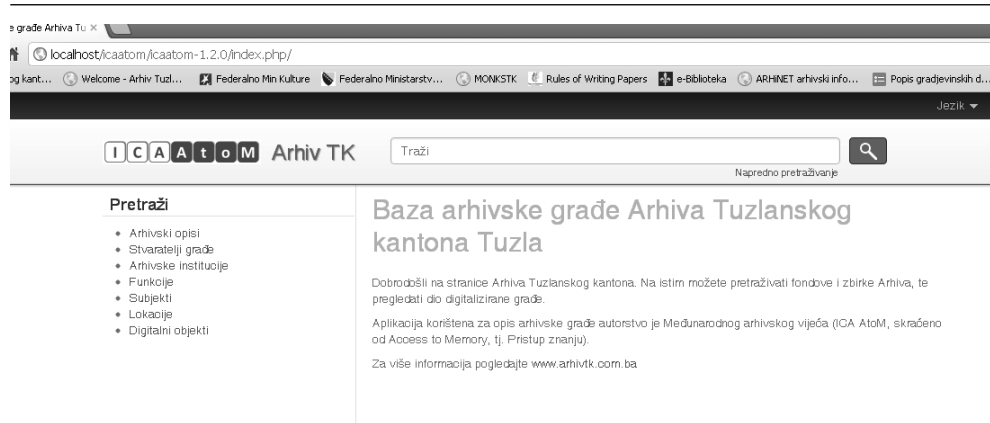
Ime ustvarjatelja	Radnički univerzitet Mitar Trifunović-Učo Tuzla
Arhiva	Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla
Historijat	Radnički univerzitet Tuzla je osnovan Odlukom Sreskog sindikalnog vijeća u Tuzli br.319 od 23. aprila 1963. godine. Od 1960. godine Radnički univerzitet nosi ime narodnog heroja Mitara Trifunovića-Uča. Nakon prestanka rada srezovao statusno pitanje RU Tuzla je riješeno tako što je 1962. godine pravo osnivača preuzeo Narodni odbor opštine Tuzla rješenjem br.01-27290 od 25. decembra 1962. godine. Narodni odbor opštine Tuzla je do formiranja samoupravnih interesnih zajednica (SIJ-ova) učestvovao i u sufinansiranju djelatnosti RU Tuzla. Rješenjem Narodnog odbora opštine Tuzla br. 02/1-27082/1 ? 1962. od 4.1.1963. RU Tuzla je upisan u registar ustanova sa samostalnim finansiranjem (PSI list SR BIH? usm).

U toku 2011. i 2012. godine u Arhivu Tuzlanskog kantona smo, s obzirom da je nabavka komercijalnog arhivskog informacionog sistema trajala predugo i nije davala rezultate, odlučili započeti sa pripremom ICA-AtoM-a za unos opisa arhivske građe u posjedu Arhiva. Poseban zamah istom dala su i predavanja (i materijali) o radu sa ICA-AtoM-om održana na jesenjoj Arhivističkoj školi održanoj u Trstu 2011. godine, kojoj je prisustvovala kolegica Selma Isić iz Arhiva TK.

Nakon nabavke i pripreme softvera namjeravalo se, za početak, unijeti arhivske opise fondova i zbirke Arhiva Tuzlanskog kantona proglašenih nacionalnim spomenicima kulture Bosne i Hercegovine (radi se o 34 fonda i zbirke⁴). Iako softver podržava velik izbor jezika, da bi omogućili da što više zaposlenika može koristiti program u potpunosti, isti je trebalo prevesti na bosanski jezik. Kao osnova za prevod uzeta je slovenska verzija, ali je zadržana i engleska verzija, jer je u konačnici planirano da arhivski opisi budu dostupni dvojezično (bosanski i engleski jezik).

Potpuno prevođenje korisničkog sučelja, s obzirom na relativnu kompleksnost softvera, još nije potpuno završeno. ICA-AtoM ima i posebno prevodilačko sučelje zamišljeno da olakša prevođenje, ali je isto često nedovoljno i ne dozvoljava prevod svih dijelova i opcija. Stoga je prevod rađen direktno na kodu *messages.xml* datoteke.

4 <http://www.arhivtk.com.ba/fondovi.html>

Nakon što je glavni dio sučelja preveden, započelo se sa unosom arhivske građe u bazu podataka, i ovaj proces je još u toku. Treba spomenuti da je rad na ICA-AtoMu sekundaran u smislu da Arhiv nema kadrovskog kapaciteta da odvoji zaposlenike da isključivo rade na unosu podataka, te je unos vršio jedan zaposlenik, uz obavljanje redovnih poslova. Ipak, jasno je nastojanje Arhiva da ne zaostaje za svjetskim kretanjima i koliko toliko, radi na informatizaciji i izgradnji informacionog sistema, paralelno uz druge projekte.

Uz kadrovski problem, tu je i onaj finansijski i tehnički. Za održavanje baze podataka i valjan pristup podacima u ICA-AtoM-u (opisu i pretraži arhivskih fondova unesenih u isti, na primjer) potrebna je kvalitetna hosting usluga, odnosno internet server na kome bi se baza podataka nalazila. Arhiv još nema rješenje za isti, trenutno se server održava *interno*, na jednom od računala i radi sa ICA-AtoM-om može se *pristupajući* IP adresi ili lokalno, u Arhivu. To iz više razloga može biti samo privremeno rješenje (na primjer, električna energija se preventivno isključuje u zgradi van radnog vremena, te je van tog perioda baza nedostupna, i sl.).

Ovi i slični naizgled minorni tehnički problemi mogu biti prepreka kada su prisutna ozbiljna finansijska ograničenja, i kada se Arhiv mora oslanjati isključivo na svoje mogućnosti i kapacitete u projektu.

Jasno je da ICA-AtoM, uz minimalna ulaganja (na infrastrukturu i kadrovsku obuku) može poslužiti kao osnova izgradnje arhivskog informacionog sistema na nivou Bosne i Hercegovine, gdje bi više arhivskih ustanova participiralo u izgradnji arhivskog informacionog sistema unosom svoje arhivske građe u isti. Također, pristup bi mogao biti otvoren i registraturama, muzejima i drugim posjednicima arhivske građe. Glavna finansijska prepreka, cijena softvera – više ne postoji. Naravno, nivo mnogih komercijalnih softverskih rješenja možda nije dostignut, ali ICA-AtoM ostaje besplatan, dok su nove verzije istog i dalje u razvoju; iste će vremenom uklanjati i nedostatke, te bi bila velika šteta ne okoristiti se ovim open source softverom.

Xena – softverski paket Nacionalnog Arhiva Australije

Zajedno sa arhivskim informacionim sistemom, jedan od novih i ključnih problema s kojim se Arhiv Tuzlanskog kantona susreo jeste: Kako što bolje sačuvati digitalnu građu, koja je sve obimnija i raznovrsnija? Kako koristiti različite tipove digitalnih dokumenata za 30 godina, kada ne budemo imali alate za to?

Svakako da je prvi korak učiti od kolega iz struke koji već imaju iskustva sa problematikom. Pristup istoj koji je razvio Nacionalni Arhiv Australije podrazumjeva pretvaranje digitalnih zapisa u otvorene formate dokumenata da se stvori mogućnost korištenja istih u budućnosti sa različitim aplikacijama. Razvijeni su softverski alati koji vrše konverziju u otvorene formate, te nazad u originalne formate po potrebi. Cilj je svakako osigurati digitalnu arhivsku građu za korištenje u budućnosti i zaštititi je od izmjena, brisanja ili neovlaštenog pristupa.

Digitalna građa podložna je trima vrstama zastarijevanja:

1. Fizički nosač zapisa zastarijeva. Standardni mediji iz 1980-tih godina kao što su diskete nisu više komercijalno dostupni. Trenutni mediji kao što su CD-ovi i DVD-ovi također će vremenom zastarjeti.
2. Hardver potreban za pristupanje dokumentu zastarijeva. Većina novih računara imaju rok trajanja od 3 do 5 godina i nisu opremljeni starijom opremom, poput disketa.
3. Softver potreban za pristup dokumentu zastarijeva. U to spadaju i aplikacija za otvaranje digitalnog dokumenta, te operativni sistem na kojem je ista radila. Na primjer, u toku 80-tih godina 20. stoljeća, aplikacija WordStar je široko korištena, ali danas nije više dostupna. S obzirom da je ista koristila format zatvorenog tipa otvaranje tih zapisa je još problematičnije.

Isto bi se moglo dogoditi sa aplikacijom MS Word i srodnim aplikacijama u narednim desetljećima.

Dva dugoročna pristupa očuvanju građe ovog tipa koji se često zagovaraju među arhivskom i bibliotečkom djelatnošću su **migracija** i **emulacija**.⁵

Migracija je proces konverzije digitalnih objekata iz jednog formata u drugi, na primjer iz Word 8.0 u Adobe Portable Document Format, PDF. Generalno, arhivisti koriste migraciju kao način da se osigura pristupačnost digitalnom dokumentu kada softver o kojem ovisi postane zastarjeo. Prema modelu preformansi, migracija konvertuje izvorni objekat iz zastarjelog formata u moderni, trenutno korišteni format tako da trenutni proces (hardverska i softverska kombinacija) može da prikaže novi izvornik.

Neki atributi dokumenta mogu nestati tokom konverzije, tako da izgled možda neće biti isti nakon migracije. Nivo gubitka podataka kroz migraciju zavisi od tretmana zaštite primjenjenih na digitalnoj građi, izboru procesa, novog formata podataka, nivou ljudske intervencije i post-migracijski opisni rad.

⁵ Grupa autora, *Dissecting the Digital Preservation Software Platform, Version 1.0, National Archives of Australia*, Sydney 2010.

Emulacija je pristup kojim se čuva originalni digitalni objekat u originalnom formatu, ali se rekreira dio ili cijeli proces (hardver, softver, operativni sistem) što omogućava da preformansa bude ponovljena na modernim računarima. Zagovornici ove metode često ističu da treba stvoriti jednak *izgled i doživljaj* (prikaz) originalnog dokumenta, a najbolji način za to jeste emuliranje procesa na najbolji mogući način. Prikaz dokumenta ne obuhvata samo sadržaj istog, već i aspekte prezentacije, kao što je boja, raspored i funkcionalnost dokumenta, vizuelni doživljaj. Oba pristupa su se pokazala efikasnim pri čuvanju digitalne građe, ali oba imaju određen broj ograničenja kojima treba posvetiti pažnju: održivost, prikaz i pristupačnost.

Migracija i emulacija zahtijevaju veliko i dugoročno ulaganje u resursima. Migracija kao proces zahtjeva ciklični rad da se konvertuju objekti iz zastarjelih formata u nove. Rad se uvećava kako kolekcija raste. Emulacija zahtijeva vješte kompjuterske programere da sastave emulacijski kod i sofisticirane strategije da se riješi problem intelektualnog vlasništva koje bi mogle nastati emuliranjem softvera u vlasništvu treće strane. Oba pristupa stavljaju veliki teret na arhivsku ustanovu.

Obje metode uključuju odluke o tome kako sačuvati izgled i doživljaj digitalnog zapisa. Za emulaciju, cilj je što bolje simulirati originalni izgled. Migracija kao metoda naglasak daje na sadržaj dokumenta, dok zadržavanje prvobitnog izgleda i elemenata digitalnog objekta nije primarno. Nijedan pristup međutim nema informiran, formalni mehanizam za zadržavanje originalnih osobnosti izgleda dokumenta.

Migracija i emulacija također podržavaju različite nivoe pristupačnosti digitalnoj građi. Emulacija, iako ponavlja izgled i osobnost originalnog dokumenta, isti čini teško dostupnim za one koji nemaju pristup određenom softveru na svom računar. Dalje, zahtijeva da istraživači koji imaju pristup nauče da se koriste sistemskim okruženjem u kojem je dokument originalno nastao. Na primjer, istraživač u daljnjoj budućnosti morao bi da nauči komande DOS operativnog sistema da bi pristupio dokumentu iz ranih devedesetih godina 20. stoljeća ili da prepozna da *kliktanje miša na ikone* otvara dokumenta na Windows sistemima iz kasnih devedesetih.

Migracija s druge strane, se oslanja na moderne formate i procese te zahtijeva manje specijalističkih znanja ili softvera da bi zapise učinila dostupnim. Istraživači migriranom sadržaju mogu pristupiti putem weba ili emaila.

Projektni tim Nacionalnog Arhiva Australije razvio je koncept *suštine* kao način da se pruži formalni mehanizam za određivanje karakteristika koje moraju biti sačuvane da bi se digitalna građa održala tokom vremena. Svaki digitalni zapis je kombinacija karakteristika, od kojih su neke slučajne dok su neke ključne za njenu samu suštinu. Te ključne karakteristike su ono što nazivamo suštinom dokumenta – i to je neophodno sačuvati.

Na primjer, ključne karakteristike dokumenta u Word formatu mogu uključivati tekstualni sadržaj, formatiranje kao što je podebljani tekst, tip i veličina slova, raspored, boja i grafika dodana u dokument. Ove karakteristike je odredio stvaratelj dokumenta da bi naglasio poruku koju isti nosi ili da pospješi njeno

razumijevanje. S obzirom da je poruka ta koja svjedoči o nekom zbivanju ili procesu, sama poruka i karakteristike dokumenta koje odražavaju tu poruku smatraju se ključnim za dokument.

Karakteristike koje nisu ključne za značenje poruke dokumenta nisu ključne ni za njegovo značenje kao digitalne građe. One mogu uključivati karakteristike aplikacije kojom je kreiran dokument i njene alate, boju korisničkog sučelja (programa) i sl.

Očuvanje svih karakteristika dokumenta može rezultirati velikom potrošnjom resursa na elemente koji su sporedni za arhivističko tumačenje dokumenta. Da bi se isto izbjeglo, arhivisti treba da odrede koji elementi trebaju biti sačuvani, a koji su opcionalni da bi digitalni dokument sačuvao značenje. Određivanje suštine dokumenta nije nauka samo po sebi – može biti subjektivno ovisno od interpretacije pojedinih arhiva ili arhivista – ali mora biti dio programa koji je efikasan, efektivan i isplativ.

Osnova strategije digitalnog arhiviranja Nacionalnog arhiva Australije jeste konverzija iz zatvorenih formata (formata koji nisu besplatni, već su licencirani, u vlasništvu i namijenjeni za određeni softver) u otvorene formate, koji imaju duži potencijalni životni vijek.

Nacionalni arhiv Australije kao jedna od vodećih svjetskih institucija na planu arhiviranja digitalne građe, koristi pristup baziran na XML formatu⁶.

Među zajednicama arhivskih i bibliotečkih digitalnih korisnika, bilo je mnogo kandidata i prijedloga za arhivski format u posljednjoj dekadi. Portable Document Format⁷ (PDF) firme Adobe na primjer, često je imenovan kao arhivski format za tipične dokumente. PDF prezentira digitalni zapis kao da je isti printana stranica. To znači da svaki digitalni zapis sačuvan u ovom formatu ima izgled i oblik koji odgovara tekstu i slikama dizajniranim da odgovaraju određenoj veličini papira. Međutim, prijedlozi za korištenje formata kao PDF često pretpostavljaju da cijeli raspon zahtjeva za očuvanje može biti zadovoljen jednim formatom dokumenta.

6 XML je varijanta Standard Generalized Markup Language, međunarodnog standarda za strukturiranje digitalnih dokumenata koji je ISO ratificirao 1986. godine. XML nije toliko format podataka ili «jezik» koliko set univerzalnih pravila za opis podataka i dokumenata. To čini na način da formira elemente (elements) koji identificiraju određene odjeljke podataka u digitalnom dokumentu, koji su međusobno odvojeni tag-ovima. Svaki element uz sebe ima i određene attribute koji pružaju dodatni kontekst podacima koje obuhvata.

XML je standard otvoren za korištenje (besplatno) koji je razvio i održava ga World Wide Web Consortium (zajednica koja radi na razvoju otvorenih standarda i World Wide Web-a), koji je razvio i HTML web standard (HyperText Markup Language, format za enkodiranje web stranica). W3C je razvio XML s ciljem da bude pristupačan na svim platformama (sve Windows platforme, MacOS, Linux i UNIX varijante) i sistemima i sa nizom softverskih alata.

7 Portable Document Format (skraćeno: PDF) je format zapisa dokumenta kojeg je kreiralo preduzeće Adobe Systems 1993. godine. Koristi se za zapis dvodimenzionalnih dokumenata neovisno o uređaju i rezoluciji ispisa.

Svaki PDF-dokument sadrži kompletan opis dokumenta, uključujući slike, tekst, vektorsku grafiku, rasterske slike, te može sadržavati i fontove potrebne za prikaz teksta.

Dokument tekstualnog tipa (npr. urađen u Word-u) sadrži ne samo vidljivi tekst već i metapodatke koji uključuju informacije kao što je autor teksta ili reviziju (ispravke) teksta. U nekim slučajevima, ta informacija može biti ključna da digitalni dokument bude od važnosti kao arhivska građa; u drugim slučajevima, metapodaci su trivijalni i nebitni za dokument. Kao arhivski format, PDF, koji čuva samo vidljive karakteristike dokumenta, a ne ugrađene metapodatke može u nekim slučajevima biti idealan, a u drugima ne.

Kada odredimo suštinu, tj bitne informacije u dokumentu, možemo odlučiti šta je nužno sačuvati, a šta ne – i prema tome odabrati format za arhiviranje.

XML format počiva na tehnologiji otvorenog tipa pa su informacije, potrebne za razvoj aplikacija, koje bi koristile isti format dostupne svima. Ukoliko bi industrija i prevazišla ovaj format, moguće ga je i dalje nadograđivati, odnosno održavati ga sopstvenim razvojem alata. Dakle, jednom kada se izvorni dokumenti pretvore u XML format, arhiv neće biti prisiljen ponovo raditi pretvaranje formata i migrirati dokumente u novi format.

Softverski paket, čija je osnova **Xena**, koji obavlja pretvaranje formata, sačinjen je od nekoliko aplikacija:

Manifest Maker⁸ – podržava transfer digitalnih dokumenata iz registratura do arhiva. Stvara listu svih digitalnih dokumenata koji se prebacuju, njihovog **checksum**⁹-a i međusobni odnos između digitalnih dokumenata i njihovih oznaka u bazi podataka nacionalnog arhiva (RecordSearch).

Xena¹⁰ (XML Electronic Normalising for Archives) – određuje format dokumenta i pretvara ga u odgovarajući format za čuvanje baziran na otvorenim standardima. Xena, također, može da se koristi i za pregled XML dokumenata ili pretvaranje dokumenata u prvobitni format.

Digital Preservation Recorder (DPR)¹¹ – upravlja i bilježi rad i izmjene u radu pri digitalnoj prezervaciji, odnosno vodi evidenciju o svakom transferu vezanom za digitalni arhiv. Koristi Xenu da konvertuje zapise.

Checksum Checker¹² – analizira sadržaj digitalnog arhiva i upozorava na bilo kakav gubitak podataka ili oštećenja dokumenata.

8 <http://manifestmaker.sourceforge.net>

9 Checksum (čeksma) predstavlja alfanumeričku vrijednost koja se dobija iz digitalnog objekta. U slučaju zaštite digitalne građe, služi za verifikaciju ispravnosti digitalnog objekta – poredeći novi checksum sa onim prethodno generiranim, možemo vidjeti da li je došlo do bilo kakve (i najmanje, oku nevidljive) promjene digitalnog dokumenta.

10 <http://xena.sourceforge.net>

11 <http://dpr.sourceforge.net>

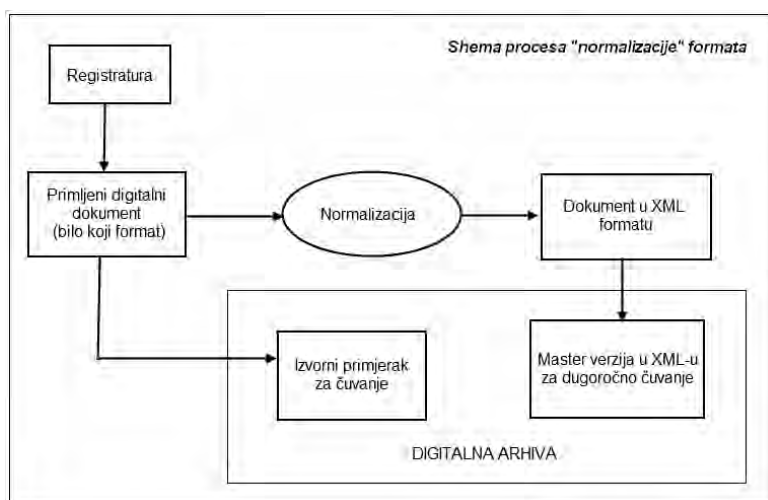
12 <http://checksumchecker.sourceforge.net>

Sav softver razvijen je u skladu sa open source metodologijom i licenciran je za besplatno i slobodno korištenje (GNU ili GPL licenca).

Cilj metodologije za čuvanje digitalne građe jeste omogućiti čitanje i pristup digitalnim dokumentima u budućnosti. Za to je potrebno naći balans između ulaganja resursa i zahtjeva koje digitalna građa postavlja pred Arhiv, vodeći računa o slijedećem:

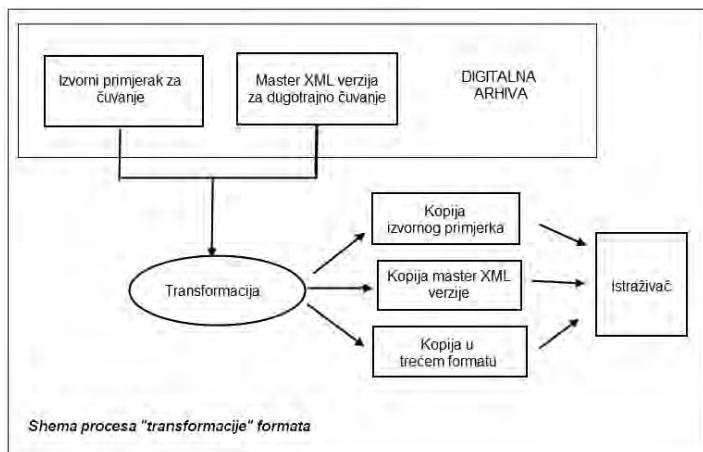
- ❖ pretvaranju digitalnih dokumenata u određene formate za arhiviranje,
- ❖ korištenju open source razvojne metodologije, na koju se projekt i naslanja, što smanjuje utrošak resursa i omogućava brz rad,
- ❖ procesuiranju digitalnih dokumenata jednog formata uvijek na isti način. Na primjer, svi MS Word¹³ dokumenti pretvaraju se u Open Document Format (.odf). Ovaj pristup je predvidiv i uklanja potrebu da se pojedinačno odlučuje prilikom svakog preuzimanja digitalne građe,
- ❖ procesuiranju digitalne građe čim se preuzme i pretvaranje u format za arhiviranje. Time se svi eventualni problemi, poput oštećenosti dokumenta, mogu riješiti na vrijeme,
- ❖ uvijek čuvati kopiju originalnog dokumenta onakvog kakav je poslan,
- ❖ automatizovanju procesa digitalnog arhiviranja što je više moguće.

Kada digitalni dokument dođe u posjed Nacionalnog arhiva Australije, prolazi kroz jedan vid *tretmana* nazvanog *normalizacija*. Normalizacija je pretvaranje izvornog objekta iz originalnog formata u XML baziran (arhivski) format. Pretvaranje je automatizovano korištenjem softverskih aplikacija (aplikacija Xena koja obavlja ovu funkciju, uz ostale). Nova, tako kreirana *master* kopija je zatim pohranjena za čuvanje, zajedno sa originalnim izvornim objektom. Glavna razlika između normalizacije i mnogih drugih formi migracije jeste da je dokument potrebno migrirati samo jednom, te ne ulazi u trajni migracijski ciklus.

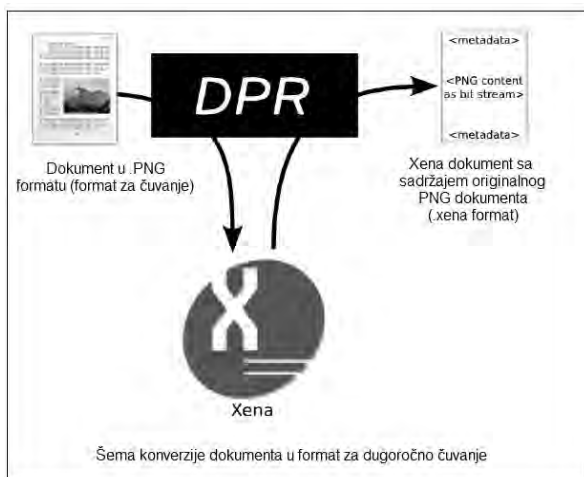

¹³ Word format označen je kraticom .doc ili .docx (za novije verzije).

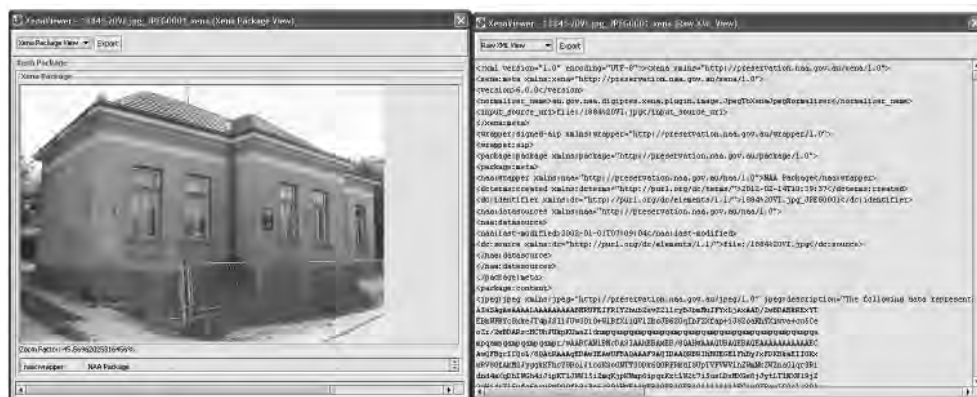
Nakon što su digitalni dokumenti zaštićeni i vremenski period za čuvanje prođe, isti mogu biti dostupni istraživačima. Najčešća forma pristupa za istraživače trebalo bi biti davanje pristupa XML verziji dokumenta, te softver za pregled istog (za isto je dovoljan web browser – internet preglednik ili softver razvijen za tu svrhu, kao što je Xena). Proces dobijanja digitalnog objekta iz XML-a naziva se transformacija.

Pored omogućavanja istraživačima pristup *transformiranom* XML-u arhiv, također, pruža i pristup kopiji izvornog objekta, u originalnom formatu. Ova forma pristupa naziva se *pasivnim pristupom*, jer arhiv ne može garantirati da će istraživač biti u stanju dobiti pristupačnu preformansu iz prebačenog izvora. Kao što je ranije spomenuto, hardver i softver neophodan za pregledanje originalnog izvornog objekta može biti prevaziđen ili rijedak u vremenu kada istraživač zatraži uvid u isti. Ipak, neki sofisticirani istraživači to neće vidjeti kao smetnju, jer će koristiti svoj vlastiti softverski i hardverski alat da procesuiraju izvor.

Očuvanje prebačenog izvornog objekta ima još jednu važnu svrhu. Omogućava da se proces normalizacije ponovi i verifikuje se rezultat istog u kasnijem periodu. Mogućnost da se normalizacija ponovi je ključni aspekt u osiguravanju autentičnosti digitalne građe. Ako nekada u budućnosti istraživači budu sumnjali u validnost XML dokumenta koji prezentuje Arhiv, izvorni objekat može se iskoristiti da se ponovi normalizacija i uklone njihove sumnje.

Prikaz digitalnog dokumenta (fotografija stare zgrade Arhiva) nakon konverzije u Xena format. Prikazan je XML sadržaj (desno) i originalan izgled (lijevo) sa Xena softverom

Zaključak

Od velikog je značaja maksimizirati samo postojanje ICA-AtoM-a na putu stvaranja arhivskog informacionog sistema u Bosni i Hercegovini. Smatramo da nije ni potrebno naglašavati, sa jedne strane praktičnost, koja proizilazi iz mogućnosti da se već gotov kod ili softver jednostavno prilagođava potrebama pojedinih ustanova, a sa druge strane finansijsku uštedu, budući da se arhivi širom svijeta, kao i u Bosni i Hercegovini, suočavaju sa problemom finansiranja kada su u pitanju i ovako važni projekti informatizacije arhiva. Nažalost, poprilično je sigurno da komercijalan softver jednakih kapaciteta daleko nadmašuje finansijske mogućnosti bilo kog arhiva u Bosni i Hercegovini danas. Stoga bi bilo od velikog značaja maksimalno iskoristiti ICA-AtoM kao bazu za daljnje formiranje arhivskog informacionog sistema na nivou Bosne i Hercegovine, kao konačnom cilju.

Rad softverske platforme za menadžment digitalne građe koju je razvio Nacionalni arhiv Australije može se pokazati kao osnov ili rješenje problema koji tek treba da dođe u fokus bosanskohercegovačke arhivistike: kako osigurati efikasnu zaštitu i rad sa digitalnom građom, odnosno digitalnim arhivima. Arhiv Tuzlanskog kantona, ali i drugi arhivi u Bosni i Hercegovini i okruženju imali su iskustva sa digitalizacijom i čuvanjem digitalne građe, mahom koristeći princip migracije.

Rješenje koje nudi Nacionalni arhiv Australije je određena alternativa koja će se pokazati posebno korisnom, i sa teorijske osnove pristupa problematici, ali i praktično, s

obzirom da je softverska platforma dostupna besplatno, kao open source softver, putem interneta. Rješenje, u biti, nudi softverski paket koji pretvara digitalne dokumente iz desetina formata koji se danas koriste (ili su se koristili u posljednjim decenijama) u jedan, XML bazirani (.xena format). Time se uklanja problem koji se često javlja kada Arhiv ili korisnici (budući ili savremeni) žele koristiti građu, ali im nedostaje odgovarajući čitač formata (hardver, softver, aplikacija). Arhiv dakle čuva **svoju digitalnu građu – u svom formatu**, te pouzdano zna da istu može koristiti i nakon nekoliko desetljeća sa Xena i pratećim softverskim programima. Jedna od pozitivnih karakteristika koju vrijedi naglasiti jeste da Xena i prateći alati za rad sa digitalnom arhivom (DPR i dr.) mogu i dalje da se razvijaju od strane bilo koga, ili da se preuzimaju nove verzije programa koje ubuduće Arhiv Australije bude razvijao, a sve zahvaljujući besplatnoj licenci.

Ovakav princip i način rada sa digitalnom građom trebao bi omogućiti efikasniju, te nadasve bolju i sistematičniju dugoročnu zaštitu digitalne arhivske građe, te istu na najbolji način pripremiti za unos u arhivski informacioni sistem, ujedno pomažući i nadzoru kvaliteta (stepena oštećenosti digitalnih objekata i sl.) digitalne građe u istom.

Summary

It is very important to maximize the very existence of ICA-AtoM in the way ti the creation of archival information system in Bosnia and Herzegovina. I think it is not necessary to emphasize, on one side the convenience that comes from the opportunities that are already done with the software as it is easily adapted to the needs of individual institutions, and with other financial savings, since the archives around the world, as in Bosnia, face the problem of funding when it comes to important projects like the computerization of archives. Unfortunately, it is quite certain that the commercial software of equal capacity far exceeds the financial capabilities of any archive in Bosnia and Herzegovina today. It would therefore be of great importance to make the most of the ICA-AtoM as a base for the further formation of archival information system at the level of Bosnia and Herzegovina.

The software platform for the management of digital resources developed by National Archives of Australia may prove to be a foundation of a solution to the problem that still needs to come into focus in Bosnian archival science: how to ensure effective protection and working with digital resources and digital archives. The Archive of Tuzla Canton, and other archives in B&H and the region had experience with digitization and preservation of digital resources, mostly using the principle of migration. With Xena and its supporting software, we can digital material - in our own, separate .xena format, one we can use even after several decades with Xena and related software applications.

This principle and method of working with digital resources should enable more efficient and, above all, better and more systematic long-term preservation of digital archives, and enable us to prepare for entry into archive information system, while helping us control the quality (degree of damage to digital objects, etc.) of digital materials.

Dr. Alenka ŠAUPERL, van. prof.
Filozofski fakultet Univerziteta u Ljubljani
Mag. Zdenka SEMLIČ-RAJH
Pokrajinski arhiv Maribor

ZNAČAJ PODRUČJA IDENTIFIKACIJE POPISNIH JEDINICA I SADRŽAJA PREMA STANDARDU ISAD (g) U SLOVENSKOJ BAZI PODATAKA SIRA_NET

Abstrakt: *Svrha područja identifikacije i područja sadržaja ili ustroja prikazanih u sadržaju i karakteristikama popisanih jedinica, jer znamo iz općeg iskustva da nema jednoobraznosti kod upotrebe standarda i da standard ne pruža dovoljno smjernica za jednoobraznost. Bili smo zainteresirani koliko slovenski arhivisti slijede upute standarda, odnosno koje druge značajke popisnih jedinica opisuju. Taj pregled, želimo koristiti za stvaranje smjernice za opisivanje sadržaja.*

Ključne riječi: *popis arhivske građe, popis sadržaja, kreiranje naslova, ISAD(g), smjernice, Slovenski arhivski informatički sustav regionalnih arhiva Sira_net.*

Uvod

Arhivi su postali sve više otvoreni za javnost i javnost očekuje da će u arhivima pronaći relevantne podatke. Iz tih razloga temeljita prezentacija arhivske građe je sve važnija. Tradicionalno vodiči kroz arhivsku građu sadrže samo skromne i najosnovnije informacije o građi. Ako korisnik traži podatke u arhivu, to nije kobno, jer arhivisti, koji su zaduženi za građu, posjeduju znanja što sve se u njoj može pronaći i na taj način mogu da pomognu korisniku. No, web korisnici na drugoj strani sami pretražuju arhivske baze podataka. Tragat će samo za podacima, koji su bili uneseni u bazu podataka, i ako ovakvo pretraživanje neće donijeti rezultata, arhivist sa svojim bogatim znanjem neće moći pomoći. Za dobijanje informacija iz baze podataka, bitno je, da su podaci što bogatiji i sadržajni i što jednakovredniji. To znači da trebaju imati svi zapisi u bazi istu strukturu podataka, koja mora biti upisana svuda i točno. Ne smijemo sebi priuštiti nekonzistentnost u smislu da je godina nastanka građe ponekad napisana, ponekad ne, da se sadržaj ponekad opisuje, a ponekad ne. Ako bi malo tko godinu nastanka građe napisao u rimskim brojevima, opis sadržaja pokazuje mnogo nedosljednosti i neizvjesnosti, unatoč činjenici, da se taj opis također uređuje međunarodnim standardom ISAD(g)¹.

1 ISAD(g): general international standard for archival description. (2000). 2nd ed. Ottawa: International Council on Archives. Dostopno na: <http://www.icacons.org.uk/eng/ISAD%28G%29.pdf>.

Svrha područja identifikacije i područja sadržaja ili ustroja jeste prikazati sadržaj i karakteristike popisne jedinice.² U pravilu u njima se navodi signatura, naziv jedinice popisa, vremenski raspon građe, vrsta građe, količina građe, razina popisa, i sadržaj jedinice popisa, kada je to potrebno. Standard propisuje obavezne elemente (signatura, naziv popisne jedinice, vrijeme nastanka građe, količinu i razinu popisa) te jedan broj neobaveznih elemenata, među koje se uključuje i sadržaj. Izvornik standarda u usporedbi sa slovenskim prijevodom detaljno navodi, da opis sadržaja sadrži vrijeme, mjesto nastanka, vrstu građe, sadržaj i upravne postupke.³ Jer smo znali iz općeg iskustva da nema jednoobraznosti kod upotrebe standarda i da standard ne pruža dovoljno smjernica za jednoobraznost, bili smo zainteresirani kako slovenski arhivisti slijede upute standarda, odnosno koje druge karakteristike popisnih jedinica opisuju. Taj pregled, želimo koristiti za stvaranje smjernice za opisivanje sadržaja.

Metoda

Analiza sadržaja (*content analysis*) je znanstvena metoda pretraživanja i utvrđivanja uzoraka ponašanja ili događaja u prikupljenim podacima.⁴

Izvodi se na tekstu, slici ili zvuku. Jedinica analize može biti cijela rečenica ili manje jedinice teksta, slike, itd.. U našem slučaju, jedinica je pojedino popisno polje u zapisu u bazi podataka Sira_net. Svaka jedinica tokom analize označena je sa jednim ili više izraza, koji opisuju njegova svojstva. To su kodovi. U našem slučaju motrili smo, da li su u zapisu zabilježeni na primjer vrijeme, sadržaj i vrsta arhivske građe. Tijekom označavanja generira se lista kodova, to je kodirna shema. Ona se može odrediti i unaprijed, kada istraživač zna što tražiti u podacima i stoga ne radi se o eksplorativnom istraživanju, nego za potvrđivanje hipoteze. U našem slučaju studija je započela s osnovnim kategorijama: sadržaj, vrsta arhivske građe, vrijeme i mjesto nastanka dokumenata. Rezultat istraživanja je utvrditi uzorke događaja ili ponašanja, koje ilustriraju frekvencija i redoslijed pojavljivanja pojedinih kodova odnosno značajki. U našem slučaju radi se o karakteristici zapisa o arhivskoj građi u bazi podataka Sira_net.

Tok istraživanja

Za potrebe istraživanja dobijen je manji broj zapisa iz baze podataka Sira_net. Iz arhiva A⁵ iz tri različita fonda uzeto je 105 zapisa, a iz arhiva B, 104 zapisa iz jednog

2 Ibid.

3 Ibid.

4 Prim. Šauperl, A. (2005). Kvalitativne raziskovalne metode. V Šauperl, A. (ur.) *Raziskovalne metode v bibliotekarstvu, informacijski znanosti in knjigarstvu* (str. 149-162), Ljubljana: Oddelek za bibliotekarstvo, informacijsko znanost in knjigarstvo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani; Peräkylä, A. (2005). Analyzing talk and text. V Denzin, N. K. in Lincoln, Y. S. *The Sage handbook of qualitative research* (str. 869-886). Thousand Oaks, Ca.: Sage; Content analysis. (2012). V *Wikipedia: The free encyclopedia*. Pridobljeno s spletne strani http://en.wikipedia.org/wiki/Content_analysis (uporabljeno 27.6.2012).

5 Jer ne želimo ocenjevati kvaliteto rada pojedinih arhiva, njihova su imena sakrivena, a imena korporativnih tijela i mjesta u arhivskoj građi promijenjena.

fonda. Uzorak je mali, ali primjeren za našu pilotnu studiju.⁶

Analiza teksta izvršavala se tačnim promatranjem zapisanih riječi. Obračali smo pažnju na pojmove, i označavali ih sa izabranim kodovima. Tokom rada kodirna shema se dopunjavala i mijenjala, kad se ustanovilo, da kodovi nisu prikladni. Tokom rada također mogu se stvoriti pod ili nad-kategorije, neka vrsta hijerarhijskog klasifikacijskog sustava. Da bi bio proces jasniji, pokušat ćemo ga ilustrirati na primjeru zapisa iz arhive A (Tabela 1).

Tabela 1: Primjer analize sadržaja zapisa o arhivskom dokumentu s kodovima, koje naznačuju karakteristike tog zapisa

Zapis o arhivskom dokumentu	Kodovi
SI_A/0075/204/00010	Signatura
Cankar Ivan - Vrhnika, izgradnja stambene kuće	Naziv popisne jedinice
Cankar Ivan	Lično ime, vlasnik
Vrhnika	Mjesto nastanka građe
Gradnja stanovanjske hiše	Stvar
15.01.1865	Vrijeme
12.04.1865	Vrjeme
Združeni dokumenti (zadeva, spis)	Razina popisa
Uloga za izdavanje građevinske dozvole, zapisnik i građevinski nacrt stambene kuće: tloris, fasada i stranski presjek (crni tuš; plavo, sivo lavirano), mjere: 28,6 x 42,8 cm. M. Strossmayr (sig.), Sv. Ana, 8.1.1856 (dat).	Sadržaj
Uloga za izdavanje građevinske dozvole, zapisnik i gradbeni nacrt stambene kuće: tloris, fasada in stranski presjek (crni tuš; plavo, sivo lavirano) mjere: 28,6 x 42,8 cm.	Vrsta ⁷ , stvar
M. Strossmayr (sig.), Sv. Ana, 8.1.1865 (dat).	Tehnika zapisa
	Dimenzije
	Izrađivač nacrt, osebno ime, potpis
	Mjesto i vrijeme nastanka dokumenta

U tabeli 1. pratimo analizu područja zapisa. Svaki tip podataka upisan je u svoj red u tabeli. Dodatno su područja naziva i sadržaja detaljnije prikazani prema vrsti podataka, koji spadaju u pojedinu kategoriju. Polje naziv, na primjer, sastoji se od tri elementa, imena osobe, mjesta i imena predmeta, o kome se radi u dokumentu. Osoba, koja se navodi vlasnik je nekretnine, o kojoj je riječ u ovom slučaju. Dakle, tri elementa poistovjećuju se s četiri koda. Kodovi u tabeli 1. su uobičajene riječi koje identificiraju važne segmente: tražili smo unaprijed definirane kodove, razdoblju nastajanja građe, podatke o vrsti materijala i pojedinu razinu popisa. Pronašli smo prilično veći broj elemenata. Cijeli kodni sustav prikazan je u tabeli 2. Početne kategorije napisane su podebljano. Shema ima samo tri hijerarhijske razine. Kategorija “očekivana polje”, na primjer, na najvišoj je hijerarhijskoj razini.

6 Pilot experiment. (2012). V *Wikipedia: The free encyclopedia*. Skinjeno sa [www mjesta: http://en.wikipedia.org/wiki/Pilot_study](http://en.wikipedia.org/wiki/Pilot_study) (uporabljeno 27.6.2012)

7 Izražaj “vrsta” upotreбили smo za detaljnije opredjeljenje spisovne građe (u konkretnom primjeru “vloga”, “zapisnik”, “gradbeni načrt”).

Njoj je podređena kategorija “sadržaj” unutra koje na najnižoj hijerarhijski razini, očekujemo još tri: “mjesto nastanka”, “oblik” i “upravni postupak”.

U našem istraživanju koristili smo slobodno dostupan programa “Weft. QDA”, koja na žalost ne dopušta razvoj složenijih kodnih shema. Među raznim nedostacima je i taj da pored koda nije moguće unijeti njezine definicije i predmeta. Složenija shema je potrebna kod produbljenog istraživanja i razvija se u nekoliko krugova analize. Analiza se naime nužno odvija u nekoliko krugova, jer s vremenom dobijamo nove značajke koje zahtijevaju novi kod. Očekivali smo, da bi uloge “majstora” i “ovjerovitelja” evoluirale u više opće kategorije, ali ne u okviru kategorije “zvanje”. Pretpostavljamo, da su ove dvije uloge posve specifične za građevinske planove. S uključivanjem drugih vrsta građe, pojavit će se druga zvanja i uloge, koje imaju pojedinci u privatnom životu ili profesionalnoj djelatnosti.

Tabela 2: Hierarhijski prikaz kodne sheme

Visok stupanj	Srednji stupanj	Niski stupanj
Očekivana područja	Naslov	
	Vrijeme	Datacija
	Kategorija	Vrsta
	Sadržaj	Mjesto
		Upravni postupak
		Predmet
	Razina popisa	
Osobno ime	Vlastnik	
	Zvanje/uloga	Majstor
		Ovjerovitelj
	Podpis	
Korporativno tijelo		
Nosilac	Pisna podloga	Dimenzija
	Tehnika	
Pogreške		

Sljedeći korak analize utvrditi je učestalost pojave pojedinih kodova, te kombinaciju istih. To se može učiniti s detaljnim poznavanjem podataka ili statističke metode. Statističke metode mogu se koristiti samo u slučajevima, kad imamo dovoljnu količinu podataka. U našem slučaju, korištenje statističkog testa razlika između modela nema smisla. Rezultati izvedene analize prikazani su u sljedećem odjeljku.

Rezultati rasprave

Iako kategorizacija nije jednodimenzionalna, i svaka jedinica teksta može pasti u nekoliko kategorija. Ovdje ćemo predstaviti rezultate jednodimenzionalno i linearno. Ponekad ćemo naglasiti višedimenzionalnu prirodu pojedinih elemenata teksta. Naše istraživanje ima za cilj razvoj višedimenzionalnog modela opisa jednog elementa opisa arhivske građe.

Naziv popisne jedinice

Naziv popisne jedinice imaju svi zapisi (osim jednog, gdje se vjerojatno radi o pogreški). Kreiranje naziva popisne jedinice mnogo se razlikuje. Obje arhivi u analizi serija nazivaju samo s tematikom (npr. građevinska pitanja). Samo u uzorku arhiva B izrađene su pod-serije (*sub-series*). Naziv popisne jedinice dosljedno je kreiran s tematikom i vremenskim rasponom (npr. građevinski poslovi, 1819). Pronađena je samo jedna iznimka, koja odražava tematiku i vrijeme: zapisnik sjednica, 1817. Smjernice za kreiranje naziva popisne jedinice predložio je Zajšek.⁸ Savjetuje, da naziv serije pouzima kriterije, po kojima je ona kreirana (tj. poimenično zaokruženu sadržajnu cjelinu dokumenata u cijeloj seriji, u našem slučaju, tematiku), stvaratelja i vrijeme nastanka građe. U našim slučajevima, stvaralac se navodi na najvišoj razini popisa, pa se zbog toga ovdje podaci ne ponavljaju.

Udruženi dokumenti (files) nalaze se u uzorcima oba arhiva. Oni koji se nanose na građevinsku tematiku u arhivu A, dosljedno se nazivaju sa ličnim imenima (vlasnika ili investitora.), mjestom i tematikom (npr. Ivan Cankar - Vrhnika, izgradnja stambene kuće), međutim u arhivu B samo s ličnim imenom i predmetom rasprave (npr. Ivan Cankar – izgradnja stambene kuće). Zajšek⁹ savjetuje, da se kod udruženih dokumenata upotrebljava formalni naziv, ako postoji. Inače, naslov mora upućivati na sadržaj. Zbog normativnih kontrola i podrobnije informacije, i stvaratelja i vremena nastanka građe. U našem slučaju kod naziva popisne jedinice nedostaje vrijeme nastanka građe, ali je ono već navedeno kao posebni element u okviru područja identifikacije, te je obavezno za sve popisne jedinice, bez obzira na razinu popisa.

Pojedine dokumente možemo pronaći samo u uzorku arhiva A. Naziv popisne jedinice može izražavati vrstu i tematiku (npr. Lista preporučenih knjiga za školske biblioteke), vrsta i korporativnih tijela (npr. Pismo Pokrajinskog školskog vijeća u Ljubljani Dječjačkoj osnovnoj školi na Vrhniki) ili vrstu dokumenta, i također oblik, tematika i vrijeme nastanka (kao primjer u tabeli 11). Promatrano je u skladu s preporukom Zajšeka¹⁰: ako nema formalnog naziva, moramo napisati na način, da je jasno tko, kome što i o čemu piše.

8 Zajšek, B. (2012). Oblikovanje naslovov popisnih enot glede na mednarodne arhivske standarde. U *Fras I. (ur.) Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja (str. 581-604)*. Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor.

9 Zajšek, 2012.

10 Ibid.

Jasno je da dokument određene vrste posjeduje dobro definiranu strukturu i karakteristike koje opisujemo.¹¹ Netko piše pismo nekome, nekog dana i o nekoj tematici. Zapisnici nastaju nakon sjednice nekog korporativnog tijela, imaju neku tematiku i kreirani su nekog dana. Građevinski plan netko je napisao, netko potvrdio, nekog dana u nekome mjestu. Izrađen je na nekakvoj podlozi, u nekoj tehnici sa nekom pisaljkom. Koje od ovih značajki treba da se popišu u nazivu popisne jedinice definirao je Zajšek, a obavezne elemente definira ISAD(g) stručna je odluka, a na adresu identificiran Zajšek, definira obavezne elemente ISAD(g) 2. Svi ostali elementi su stvar prosudbe svakog pojedinog arhivista. Naime, što detaljnije će biti građa popisana više mogućnosti ćemo pružiti korisnicima, da pronađu traženu građu. Što jednostavnije će biti stručne odluke, to pouzdaniji će biti pristup podacima iz informacijskog sustava. I o tome su govorili Zajšek i Novak.¹²

Vrijeme

Čak i vrijeme se pronalazi, kao obavezni element koji pruža ISAD(g) u svim zapisima. Najčešće poprima oblik godine (1.818) ili razdoblje (1818.-1881.). Korespondencija i građevinski planovi imaju ponekad čak i točan datum, na primjer 15.06.1829. Datiranje planova formulirano je drugačije: 12. Juli 1865. Takva razlika u zapisu datuma može izazvati poteškoće u pronalaženju i dozivanju informacija. Ujedinjenje je bitno zbog kompjuterskog programa.¹³ Opsežnu raspravu o problemima s datiranjem te različitim mogućnostima prevazilaženja ove problematike pripremio je Gregory.¹⁴

Vrsta arhivske građe

Priroda i vrsta dokumenata u našem slučaju imaju različito značenje. Ako govorimo o „vrsti“ građe onda razlikujemo građu prema ukupnim fizičkim i kontekstualnim karakteristikama popisne jedinice, na primjer: spisovna građa, arhitektonski i tehnički crteži, itd., u našem slučaju priroda građe dodatno definira vrstu materijala kao npr. korespondencija, zapisnici, uloge, itd.

Vrsta (ili oblik) materijala je važan element međusobne komunikacije među ljudima. Andersen¹⁵ kaže da vrsta dokumenata (žanr, koji može biti književni, na primjer roman, ili ne-književni, na primjer zapisnik), olakšava komunikaciju, jer na taj način tako odašiljač poruke (pisac, govornik) kao i primalac (čitatelj, slušatelj)

11 Za detalje gledaj Novak, M. (2007). Preslikave vsebin dokumentov v informativna pomagala. V Novak, M. Preslikave vsebin v arhivskih postopkih (str. 70-90). Maribor : Pokrajinski arhiv Maribor.

12 Prim. Zajšek, 2012, Novak, 2007.

13 Novak, 2007.

14 Gregory, I. (2008), "Using Geographical Information Systems to Explore Space and Time in the Humanities", in Greengrass, M. and Hughes, L. The Virtual Representation of the Past, (str. 135-146). Farnham, Surrey : Ashgate.

15 Andersen, J. (2008). The concept of genre in information studies. Annual Review of Information Science and Technology, 42, 339–367. doi: 10.1002/aris.2008.1440420115

razumiju, što su stavili u poruku i što mogu od nje očekivati. Od građevinskog projekta, nećemo očekivati sveobuhvatan tekst, a od zapisnika ne crtež. Zapisnik svjedoči o sastanku nekog tijela koji se održao na određeni dan i u određeno vrijeme na određenom mjestu. Prisustvovali su neki ljudi koji su raspravljali o određenoj tematici i poduzeli odgovarajuće odluke. Nemaju svi dokumenti tako jasnu strukturu. Ali za one koji je imaju, očekivali bismo da će sustav za pohranu podataka to uzeti u obzir.

U našem uzorku velika većina ima naznačenu oznaku o vrstama građe. U uzorku arhiva A samo 15% zapisa tog podatka nema, a u uzorku arhiva B 5%.

Sadržaj

Sadržaj u uzorku arhiva A detaljno je popisao, u uzorku arhiva B nije. (primjer uzorka A prikazan je u tabeli 1). Prema ISAD(g) sadržaj naime nije obavezan element. Uzorak iz arhiva B upućuje nas na tematiku samo preko naziva popisne jedinice. Tabela 3 prikazuje zapise u oba uzorka (podebljani su obavezni elementi).

Tabela 3: Strukture zapisa u arhivu A i B

Arhiv A	Arhiv B
Signatura	Signatura
Naziv popisne jedinice	Naziv popisne jedinice
Lično ime, vlasnik	Lično ime, vlasnik
Mjesto	/
Tematika	Tematika
Vrijeme, datum	Vrijeme, datum
Razina popisa	Razina popisa
Sadržaj	/
Vrsta, tematika	/
Tehnika	/
Dimenzije	/
Kreator planova nasrta, lično ime, podpis	/
Mjesto, vrijeme, datum i kraj kreacije plana	/

Mjesto nastanka dokumenta ili mjesto o kome svjedoči dokument, normalan je dio zapisa u uzorku A, ali ne i u uzorku B. Model je dat već u odjeljku 3.1 Naziv popisne jedinice. Tamo možemo vidjeti, da arhiv B uz ime vlasnika ne navodi i mjesto, što je uobičajeno u uzorku arhiva A (vidi Tabela 3). Uzorak arhiva A također je zanimljiv zbog toga, jer u zapis uključuje stari i novi naziv ulice (npr. Trg revolucija 2 - danas Brolo 2). Arhivisti u svom radu mjesta umještaju u određen prostor i vrijeme, što dovodi do velikih problema, kao što su promjena pojedinih imena mjesta tijekom vremena, a time i njihov rast i razvoj, preimenovanje, udruživanje, razdruživanje te opis odnosa između podređenih i nadređenih jedinica.¹⁶

16 Semlič-Rajh, Z. in Šauperl, A. (2011). Opis stvaratelja i autora arhivske i knjižnične građe: razdvajanja ili suradnja. V Faletar Tanacković S. in Hasenay D. (ur.). 14. seminar Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnost suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture, [Poreč, 17.-19. studenoga 2010] (str. 43-56). Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo.

Arhivisti se susreću kod i s povijesnim poimenovanjem pojedinog mjesta, tako da moramo uzeti u obzir zastarjele oblike imena mjesta koje više nisu u upotrebi, bivša njemačka imena za slovenske geografska imena (npr. Pettau, Marburg an der Drau, Herren Gasse ...) ili imena koja se još uvijek koriste, ali krajevi ne formiraju više samostalnih jedinica, nego su s vremenom postali sastavni dio drugog, većeg mjesta, kao što su npr. Radvanje, Studenci, Jarenina. Jer se u praksi radi o krajevima, koji su se mjenjali kroz vrijeme i prostor, potrebno je osigurati odgovarajuće normirane zapise, koji bi jasno pokazali povezanost između pojedinih imenovanja u nekom određenom vremenskom razdoblju.¹⁷

Kod primjerka, koji smo naveli više gore (Trg Revolucije 2 - Danas Brolo 2) treba napomenuti da je riječ "danas" previše relativna u dužem vremenskom periodu u kojem se čuva arhivska građa. Upravo je naš slučaj, na primjer već jednom nosio naziv Brolo. Jer je problem složen, pravo rješenje zahtijeva temeljito razmatranje.

Tematika u našem slučaju opisuje administrativni proces na primjer tekovina građevinske dozvole, odnosno žalba protiv izgradnje, koji nije u skladu s propisima. U oba slučaja ima i uzoraka, koji nisu vezani za upravni postupak. Takav je primjer Serija dopisa nekom korporativnom tijelu ili seriji dopisa prema upisnom protokolu.

Razina popisa

Serije također su opisane s manje karakteristika od podserija, udruženih dokumenata (files) i dokumenata, kao što se to može očekivati. Daljnja usporedba (tabela 4) pokazuje, da su serije u oba uzorka opisane samo sa nazivom popisne jedinice, vremenom nastanka građe i razinom popisa. Podserija, koja se nalazi samo u uzorku iz arhiva B, opisuje naziv popisne jedinice, vrijeme nastanka građe, vrstu arhivske građe i razinu popisa. Isti podaci se koriste za popis udruženih dokumenata (files) u ovom arhivu, dok su udruženi dokumenti (files) u arhivu A također opisani i sa sadržajem. Isti detaljno kao udruženi dokumenti u arhivu A također su popisani pojedinačni dokumenti. Njih u našem uzorku arhiva B nema.

Tabela 4: Uspoređivanje podataka o zapisima na različitim razinama popisa

	Serija		Podserija		Združeni dokument		Dokument	
	A	B	A	B	A	B	A	B
Naslov	1	1	/	1	1	1	1	/
Vrijeme nastanka	1	1	/	1	1	1	1	/
Vrsta	0	0	/	1	1	1	1	/
Sadržaj	0	0	/	0	1	0	1	/
Nivo popisa	1	1	/	1	1	1	1	/

Legenda: 0- elementa nema u zapisima, 1- element postoji u zapisima, /- razine popisa nema u uzorku

¹⁷ Ibid.

Imena osoba i korporativna tijela

Imena osoba nastupaju u ulozi pojedinaca, koji ulaze u upravni postupak. To su vlasnici imovine koji žele izgraditi ili prilagoditi kuću, oni mogu biti majstori, tražeći dopuštenje za trgovinu ili licence, majstori koji izrađuju građevinske planove itd. (vidi primjer u tabeli 1). Imena tih ljudi u naša dva uzorka imaju dva oblika. Arhiv A opisuje ih s prezimenom prije imena (npr. Ivan Cankar, prikazano u tabeli 1), a arhiv B s imenom prije prezimena (Ivan Cankar). Ovo je također vidno iz odjeljka 3.1 o nazivu popisne jedinice.

Za normativne kontrole imena osoba trebali bismo uspostaviti jedinstven poredak, jer je to formalna struktura baze podataka, što omogućuje razlikovanje imenjaka i kombiniranje različitih oblika imena koji može koristiti ista osoba (primjerice, nadimci ili drugom obliku). Tijekom potrage, taj redoslijed ne bi trebao biti od važnosti.¹⁸

Nosilac

Detaljan opis građevinskih planova pronašli smo samo u uzorku iz arhiva A. Nije opisana kvaliteta papira, nego dimenzije i tehnika, pomoću koje je plan izrađen (npr. tabela 1). Inače se pisna podloga i jezik zapisa u bazi podataka Sira_net ne popisuju zajedno sa sadržajem, nego u drugim elementima za svu građu, koja se obuhvaća u sustav. Ako je potreban detaljniji opis, kao na primjer kod građevinskih planova, možemo ga obuhvatiti u drugim elementima.

Pogreške

Među zapisima dvaju uzoraka (209 zapisa) pronađeno je samo 7 pogreški (3,3%). To su štamparske pogreške, npr. školski odbor. Takve pogreške su kobne, jer ovaj zapis neće biti pronađen kada tražimo podatke o školskim odborima. Takve pogreške mogu se spriječiti postavljanjem relevantnog oruđa za sricanje.

Zaključak

Cilj našeg istraživanja bio je utvrditi da li se opseg popisa područja identifikacije i područja sadržaja i karakteristike, koje predviđa ISAD(g) dosljedno upotrebljava. Oba područja su važni jer omogućavaju korisniku da odredi prirodu i sadržaj jedinica popisa, a time procijeni prikladnost informacije.

U pravilu navodi se signatura, naziv jedinice popisa, vremenski raspon građe, vrsta građe, količina građe, razina popisa, i sadržaj jedinice popisa, kada je to potrebno. Izvornik standarda u usporedbi sa slovenskim prijevodom detaljno navodi, da opis sadržaja sadržava vrijeme, mjesto nastanka, vrstu građe, sadržaj i upravne postupke. Zanimalo nas je, da li slovenski arhivisti pored ovih, popisuju i neke druge

18 Više o tome Semlič Rajh in Šauperl, 2011 in Novak, 2007.

karakteristike jedinica popisa. Sa postupkom analize sadržaja, ispitali smo zapise dva slovenska arhiva u javno dostupnoj bazi podataka Sira_net. Uzorak je bio mali: 105 zapisa iz arhiva A i 104 iz arhiva B.

Rezultati pokazuju, da je sadržaj jedinice popisa, opisan u samo jednom od arhiva. Kod zapisa drugog o sadržaju se može zaključiti samo iz naziva popisne jedinice. Vremensko razdoblje građe dosljedno popisuju oba arhiva. Za zapis vremenskog razdoblja uobičajeno koristi se godina ili razdoblje od jedne do druge godine. Rjeđe se susrećemo sa zapisom dana, mjeseca i godina. Baš se ovdje pojavljuju velike razlike između arhiva. To može dovesti do razlika u formatu datuma, jer sustav zahtijeva obavezan format ovog elemenata u propisanom obliku (npr. 01.09.1890), međutim arhivisti se tog oblika u polju sadržaja uobičajeno ne koriste. Netko piše jedan mjesec sa brojem, drugi koristi riječ. Standardizacija datuma moglo bi poboljšati priziv dokumenta, a isto se može postići odgovarajućim korisničkim umjesnikom, koji bi omogućio pretraživanje datuma u bilo kojem obliku, uključujući i pisanom.

Informacije o vrsti građe pronađene su u velikoj većini zapisa u oba arhiva (95% u arhivu B i 85% u arhivu A). Priroda i vrsta dokumenata u našem slučaju imaju različito značenje. Ako govorimo o „vrsti“ građe onda razlikujemo građu prema ukupnim fizičkim i kontekstualnim karakteristikama popisne jedinice, npr. spisovna građa, arhitektonski i tehnički crteži, itd., u našem slučaju priroda građe dodatno definira vrstu materijala kao npr. korespondencija, zapisnici, uloge, itd. U informatičkoj nauci ova se značajka obično zove žanr. Ova informacija je važna jer svjedoči u velikoj mjeri, ili barem upućuje na sadržaj. Navikli smo, da određene vrste građe nose određenu vrstu informacija. U pismu netko nekome nešto poručuje, u zapisniku očekujemo opis rasprave i zaključke.

Oba dva arhiva dosljedno zapisuju razinu popisivanja. Uzorak arhiva A nema podserija, a uzorak arhiva B nema pojedinih dokumenata. To je vjerojatno zbog prirode građe koju smo analizirali. Veći uzorak vjerojatno bi donio različite rezultate.

Od ostalih podataka, možemo primijetiti da je mjesto nastanka građe često zabilježeno. Popisani su i krajevi i mjesta, koji su povezani sa građom. Građevinski nacrt, npr. napravljen je bilo u nekom mjestu, zgrade koja će se nakon toga izgraditi možda će biti u nekom drugom mjestu itd. Zbog dugog vremenskog razdoblja u pitanju promjene u opisima mjesta, posebnu pozornost treba obratiti na neprekinuto praćenje tih promjena. Tako arhivist kao korisnik mora imati pristup relevantnim dokumentima u bilo kojem obliku, bez obzira da li je u njemu neko mjesto nazvano sa starim ili novim imenom.

Upravni postupak ponekad se izražava već na osnovu tipa građe. Budući da materijal, koji je bio obuhvaćen u analizi nije uvijek povezan s upravnim postupcima, te informacije ima samo nekoliko zapisa u našem uzorku.

Sadržaj se može opisivati u nazivu jedinice popisa, a i u neobaveznom elementu „sadržaj“. Što viša razina popisa, to važniji je obuhvat podataka o sadržaju jedinice popisa. Kod obuhvaćanja građe na najnižoj razini (udruženi dokument (file), dokument) sadržaj se često odražava već u nazivu jedinice popisa. Dakle, u kreiranju

naziva jedinice popisa koji odražavaju sadržaj možemo slijediti savjete, koje je postavio Zajšek:

- Naziv korespondencije neka izražava tko, kome što piše na primjer Pismo Okružnog komiteta Komunističke partije Slovenije Maribor okolina partijskoj ćeliji Svečina oko posjete okružnog sekretara;
- Naziv zapisnika, izvješća, analize i slično neka izrazi tip dokumenta, što i o čemu je predstavljeno, na primjer. Zapisnik sjednice Ljubljanskog Gradskog vijeća u vezi vodoopskrbe;
- Naziv arhitekturnih planova neka pokazuje na nacrt, zgradu i mjesto gdje ona stoji npr. Orešnik, Marija – građevni plan gostione u Mednom.¹⁹

Tu je već postavljeno zajedničko obilježje: „Tko i što kome“. Ove zajedničke karakteristike mogu biti generalizirani u pet faseta, koje je indijski matematičar i bibliotekar S. R. Dr. Ranganathan odlučio stvoriti za kreiranje svog bibliografskog klasifikacijskog sustava (*Colon classification*). Za Ranganathanovu klasifikaciju karakteristično je, da se sve panoge ljudskog djelovanja obliku iz pet osnovnih faseta, odnosno s pretvaračem (Personality), pasivom (Matter), snagom (Energy), prostorom (Space) i vremenom (Time) (PMEST).²⁰ Posljednje dvije fasete su univerzalne i javljaju se u svim granama u istom obliku. Prve tri, P, M i E različite su u svakom sektoru. U bibliotekarstvu su vrste biblioteka pretvarač, vrsta publikacija su pasiv i postupci u knjižnicama su sila. U medicini pretvarač su organi, a sila je bolest. Budući da ove fasete vrlo slične osnovnim novinarskim pitanjima: tko, koga, što, kako, zašto, gdje i kada možemo se time pomagati kod naših smjernica. Ako pretpostavimo da će korisnik ispitivati barem jedno od tih pitanja, mi moramo dati relevantne odgovore.

Upitajmo se za planove izgradnje: Tko je i napravio nacrt i za koga, tko ga je naručio? Majstor ili arhitekta (u našem slučaju u tabeli 1 kao M. Strossmayr) po naručbi stranke, obično vlasnika, izradio je plan. Što je u planu i kako je prikazan i kako će biti sproveden? Plan za stambenu zgradu sadrži tlocrt, fasadu i prerez bočnih stranica. Nacrtan je s crnom tintom, plave i sive laviran, mjere: 28,6 x 42,8 cm. Rađen je za izgradnju kuće kod sv. Ane, 8. januara 1856. (taj datum snosi plan u našem primjeru u tabeli 1).

Ako govorimo o zapisnicima postupak je sličan:

- Tko: grupa pojedinaca ili pravne osobe, na primjer. Senat Sveučilišta u Ljubljani.
- Kome: u ovom slučaju nema ove opcije. Kao što se shvaća zapisnik je za članove Senata i drugih djelatnika na FF SL, znače da to nije potrebno da se bilježi. Možda to neće uvijek biti tako.
- Što: predmet o kome se raspravljalo, rasprave i zaključci.
- Kako: sastanak obično netko vodi, drugi su sudionici u raspravi.
- Zašto: Sastanku obično ima poticaj u tematici, a može biti i poseban razlog za pozivanje.

¹⁹ Zajšek, 2012.

²⁰ Šaupel, A. (2003). *Klasifikacija knjižničnega gradiva*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za bibliotekarstvo, informacijsko znanost in knjigarstvo.

- Gdje i kada: Svaki susret se događa u određenom mjestu u određeno vrijeme.
Čak i u slučaju korespondencije situacija je slična:
- Tko kome: Netko nekome piše, na primjer. Rektor Sveučilišta dekanu Sveučilišta Filozofskog fakulteta u Ljubljani.
- Što: Pismo se odnosi na određenu tematiku, na primjer. troškova i mjera štednje.
- Kako: U pismu mogu biti preporuke, savjet ili zahtjev za određene informacije, ali to je već obuhvaćena u okviru odgovora na pitanje “što”, pa je pitanje u slučaju pisma irelevantno.
- Zašto: Rektor jednostavno piše, zašto je zainteresiran za temu, ili zašto treba dati specifične upute.
- Gdje i kada: Pismo napisao određeni dan na određenom mjestu.
Potrebno je opredijeliti se na koja pitanja odgovara naziv jedinice popisa i na koji sadržaj na različitim razinama popisa. I o tome također su raspravljali Novak i Zajšek.²¹

Nakon analize i preispitivanja rezultata, vjerujemo da sadržaj treba biti obavezan element i donijeti više informacija na višim razinama popisa (fond, podfond, serija, podserija), a na nižim razinama (file i dokument), sadržaj mora da se odražava u nazivu jedinice popisa. Posebni popisni element „sadržaj“ mora da služi kao dodatno i detaljnije objašnjenje naslova.

Characteristics of the ISAD(g) content and identity statement area in the Slovenian Siranet database

The purpose of the identification and content area of ISAD(g) is to give a summary of the unit of description to enable users to judge the potential relevance of the particular unit. As a rule a title, short content, time of creation, type of the material and, level of description is given. The original in contrast with the Slovenian translation specifies time, location, documentary form, subject matter and administrative processes, of the unit of description. We wanted to know whether Slovenian experts follow the standard and which other characteristics of the unit of description are described. Content analysis was employed as a research method to analyze records in a publicly accessible database Siranet. Preliminary results show that time period is regularly reported. Location and form of the unit of description are also usually present. It is not always clear what the topic of the unit is, particularly when this is not evident from the form (e.g., membership directory vs. directory) or title of the unit. It is our aim to prepare more specific guidelines for content description.

(Footnotes)

¹ Izrazaj “vrsta” upotrebili smo za detaljnije opredeljenje spisovne građe (u konkretnom primjeru “vloga”, “zapisnik”, “gradbeni načrt”).

²¹ Podrobnije glej Novak, 207 in Zajšek 2012.

ARHIVSKI STANDARD ISAD(g) I SITUACIJA U SLOVAČKOJ ARHIVISTICI

Abstrakt: *Međunarodno arhivsko vijeće je u svom dosadašnjem radu izdalo veći broj standarda na polju arhivske nauke koji služe kao preporuke u radu članica ove organizacije. Republika Slovačka do danas nije zvanično usvojila niti jedan standard iz arhivistike, a jedini prevod ISAD(g) standarda na slovački jezik je nezvaničan.*

Ovaj rad se bavi arhivističkom terminologijom, upoređujući nekoliko slučajeva različitog značenja termina između ICA standard i terminologije koja je u upotrebi u Republici Slovačkoj. Cilj je odrediti nivo potrebnog koncenzusa između 26 strukturiranih elemenata ISAD(g) standarda i elemenata u elektronskom arhivskom informacijskom sistemu Afondy koji se koristi u Republici Slovačkoj. Drugi dio rada bavi se uporedbom nivoa korisnosti u traženju informacija i njihovoj unutrašnjoj strukturi u toku rada na implementaciji arhivističkih standarda.

Ključne riječi: *Arhivistika, arhivistička terminologija, Međunarodno arhivsko vijeće, standard ISAD(g), elektronski arhivski informacijski sistem Afondy.*

Informatizacija i standardizacija

Praksa i istraživanje u Arhivu jasno ukazuju na to da je pri procesu informatizacije neophodna standardizacija radnog procesa u obradi arhivskih fondova koja za cilj ima zajedničko i uniformno korištenje arhivskih informacijskih resursa.

Pod terminom standard podrazumijevamo dokument formiran prema koncenzusu i odobren od priznatog tijela koje osigurava zajedničko i ponovljivo korištenje dokumenta, pravila, upute i karakteristike za aktivnosti ili rezultate proizašle iz istog, a sve u cilju postizanja optimalnog stepena u određenom kontekstu.¹

Jedan od ciljeva standardizacije jeste kompatibilnost, pogodnost pristupa procesu, usluge koje mogu biti korištene zajednički pod određenim uslovima, bez suvišnih interakcija. U obradi elektronskih podataka informacija mora biti kodirana

1 ISO/IEC vodič 2:1996., definicija 3.2.

za čuvanje, prenos i korištenje u elektronskoj, digitalnoj formi. Takva standardizacija omogućava kompatibilnost između različitih podsistema i dozvoljava proširenja u budućnosti.

Uloga arhivskih standarda

Osnovna zadaća arhivskih standarda je omogućiti razmjenu podataka među računalnim sustavima što može osigurati arhivistima mehanizme za osiguranje dugoročnog pristupa i korištenja informacija pohranjenih u elektronskom obliku. Arhivisti svakako žele pomoći širokoj javnosti, stručnoj i nestručnoj, pronaći informacije koje su im potrebne brzo i efikasno.

Svi znamo što je glavna svrha arhivističkog opisa, koja je svrha standardiziranog arhivističkog opisa: cilj je omogućiti razmjenu podataka između računalnih sustava, tako da arhivi mogu osigurati mehanizme kojima će se osigurati pristup i korištenje informacija pohranjenih u elektronskom obliku.

Međunarodno arhivsko vijeće tijekom svog postojanja objavilo je niz standarda u području arhivistike kao preporuke zemljama članicama². Međunarodni arhivski standardi, kao rješenje za usklađivanje, koordinaciju i ujedinjenje raznih praksi u obradi arhivskih dokumenata, su pozdravljeni od mnogih profesionalnih arhivista diljem svijeta. Iako je samo nekolicina zemalja donijela ISAD (G) norme odmah, drugi su odlučili nastaviti s dosadašnjom praksom s kojima rade na nacionalnoj razini, a neke zemlje su u procesu usporedbe i provjere mjera kompatibilnosti svojih standarda i postupaka sa standardnim preporukama ICA-e.

ISAD(g) standard kao glavni standard u arhivistici

ISAD(g) je Međunarodni standard za arhivski opis (generalni) kreiran od strane Komiteta Međunarodnog arhivskog vijeća u cilju stvaranja detaljnog i uniformnog arhivskog opisa³. Komitet je svoj rad bazirao na postojećim nacionalnim standardima arhivskog opisa. Prvo izdanje štampano je 1996., a drugo 2000. godine.

Ovaj standard služi za opis svih informacija vezanih za arhivski fond i njegove dijelove – opis svih jedinica različitih nivoa strukturiranog arhivskog materijala. Drugim riječima, ISAD(g) opisuje arhivske jedinice (zbirke i fondove) na horizontalnoj i vertikalnoj skali, s osnovnim jedinicama opisa svake jedinice arhivskog materijala.

Cilj arhivskog opisa je identifikacija i objašnjenje sadržaja arhivskih dokumenata, uključujući i sve poveznice koje olakšavaju pristup arhivskim dokumentima. Isti je moguće postići stvaranjem preciznog i relevantnog opisa i njihovog uređenja prema predefinisanim modelima i šemama. Arhivski opis

² <http://www.icacds.org.uk/eng/standards.htm>

³ [http://www.icacds.org.uk/eng/ISAD\(g\).pdf](http://www.icacds.org.uk/eng/ISAD(g).pdf)

uključuje proces koji:

- Osigurava stvaranje rigoroznih (stalnih), odgovarajućih i jasnih opisa,
- Omogućava pretragu i razmjenu arhivskih informacija,
- Mogućnost razmjene baze podataka,
- Osiguravanje moguće integracije opisa sa različitih lokacija u jedinstven informacijski sistem.

ISAD(g) je baziran na principu provenijencije i prikazuje postepeno stvaranje opisa. Definira opis sa više nivoa, zasnovan na slijedećem:

1. Opis od opšteg ka specifičnom,
2. Informacije odgovaraju nivou opisa,
3. Opis poveznica,
4. Nema redundantnosti informacija.

Situacija u slovačkoj arhivskoj praksi

Republika Slovačka do danas nije zvanično usvojila niti jedan standard iz arhivistike, ali pripada zemljama koje su u procesu uporedbe arhivske prakse na nacionalnom nivou sa standardom ISAD(g). Prvi korak na ovom polju jeste nezvanični prevod ISAD standarda urađen od strane Petera Draškaba i Jozefa Hanusa.⁴ Daljnje aktivnosti nastavljene su 2012. godine kada je Metodološka komisija Odjela za arhive počela da se bavi ovim pitanjem. Komisija je formirala radnu grupu koja treba da razmotri stanje trenutnih opisa i pomoćnih sredstava u odnosu na međunarodne standarde ISAD(g) i ISAAR. Trenutno radna grupa radi na pitanju terminologije, koja je jedna od glavnih atributa i determinanti razvoja svake nauke, te instrument komunikacije i kooperacije sa institucijama u različitim državama.

Metodološke upute za obradu arhivskih fondova koje je objavio Odjel za arhive i registrature pri Ministarstvu unutrašnjih poslova Slovačke fokusirane su na problematiku obrade arhivskih materijala. Postoje generalno opisane aktivnosti obrade arhivske građe kao što je selekcija, organizacija i njihovi konkretni opisi u pomoćnim sredstvima. Uključeni su i zahtjevi za arhivske opise i forma u štampanom obliku. Prema tipovima pomoćnih sredstava (inventari, katalozi, indeksi) određuje se pristup jedinicama opisa i njihova definicija. Prema vrsti arhivskog dokumenta (povelja, knjiga, karta, dokument) određuje se detaljnost arhivskog opisa i forma njihovog navođenja u pomoćnim sredstvima. Metodika uputstva uključuju upute za obradu konkretnih vrsta arhivskih fondova, koje definišu elemente opisa ključnim za pomoćna sredstva. Navodi se pet dijelova od kojih se pomoćno sredstvo sastoji:

⁴ Prevod je objavljen u časopisu *Slovenská archivistika*, br. 1, 2000.

1. *Naslovnica* – sadrži osnovne informacije o fondu, njihov sadržaj i osnovne bibliografske podatke.
2. *Uvodni dio* – studija razvoja i organizacije stvaraoca fonda i historijat arhivskog fonda. Uvod pokazuje čitaocu problematiku sadržaja i pruža orijentaciju u fondu. Važno je posvetiti pažnju svim bitnim dijelovima uvoda:
 - a) Pregled razvoja stvaraoca građe. Ovdje se također, pruža analiza strukture stvaraoca fonda i promjena kroz koje je isti prošao, kao i definicije materijala i teritorijalne nadležnosti;
 - b) Historijat fonda. Ovaj dio sadrži informacije o upravljanju građom i administracijom stvaraoca;
 - c) Arhivski opis. U ovom dijelu opisa imamo uvid u status očuvanosti fonda u vremenskom intervalu, strukturu i sadržaj fonda, način čuvanja i sortiranja, informacije o primjeni tehnika čuvanja i postojanje pomoćnih sredstava (popisa, inventara i sl.);
 - d) Analiza sadržaja fonda;
 - e) Zapis o radu na fondu. Sadrži informacije kada i gdje je fond čuvan, obrađen i dostupan za korištenje;
3. *Registar inventara*;
4. *Dodatne informacije*. Sadrži imena i lokalne registre;
5. *Bilješka (imprint)*. Podrazumijeva registrovane podatke o arhivskom fondu i pomoćnim sredstvima istog. Sadrži ime arhiva, ime fonda i pojedinca, ime organizatora fonda, obrađivača, broj strana i sl.

Ovaj članak ima za cilj analizirati podatke u arhivskom informacionom sistemu Afondy spram standarda. Posmatrajući dvadeset i šest elemenata standarda ISAD(g) možemo prepoznati veliki broj opisnih elemenata koji se nalaze i u Afondy sistemu na nivou cijelih arhivskih fondova i zbirki. Sistem Afondy sadrži osnovne informacije o relevantnim arhivskim materijalima, što može činiti osnovu za stvaranje kompleksnijeg opisa arhivskih fondova i zbirki na osnovu ISAD(g) standarda. Za bolju preglednost i uporedbu podaci su navedeni tabelarno.

Uporedbena tabela sa ISAD(g) standardom i opisom koji ima arhivski informacioni sistem Afondy

<i>ISAD (g)</i>	<i>AFondy</i>
3.1 PODRUČJE IDENTIFIKACIJE	
3.1.1 Identifikacijska oznaka/Signatura	1. Registracijski broj 2. Ime i numeracija Arhiva
3.1.2 Naslov	4. Ime fonda ili zbirke

3.1.3 Vrijeme nastanka građe	6. Vremenski period
3.1.4 Nivo opisa	Nema
3.1.5 Količina i nosač jedinice opisa (količina, opseg, veličina)	7. Količina - obrađeni arhivski dokumenti - neobrađeni arhivski dokumenti 15. Struktura građe 15.a. tip arhivske građe (povelje, knjige...) 15.b. broj obrađenih dokumenata 15.c. broj neobrađenih dokumenata documents 15.d broj dokumenata (ukupno) 15.e vremenski okvir 18. Stepen obrade
3.2 PODRUČJE KONTEKSTA	
3.2.1 Naziv stvaratelja	9. Stvaratelj
3.2.2 Upravna historija/Biografski podaci	Nema
3.2.3 Historijat fonda	21. Historijat (ograničen broj znakova u AFondy)
3.2.4 Način preuzimanja ili predaje	
3.3 PODRUČJE SADRŽAJA I STRUKTURE (USTROJA)	
3.3.1 Sadržaj	5. Šema klasifikacije 22. Tematski opis
3.3.2 Odabiranje, izlučivanje i rokovi čuvanja	Nema
3.3.3 Dopune	10. Dodaci i datumi izmjena
3.3.4 Plan sređivanja	Nema
3.4 DOSTUPNOST I KORIŠTENJE	
3.4.1 Uslovi dostupnosti	12. Pristup fondu 14. Depozit

3.4.2 Uslovi umnožavanja	Nema
3.4.3 Jezik/pismo u građi	Nema
3.4.4 Fizičke karakteristike i tehnički zahtjevi	11.a. Očuvanost 11.b. Fizičke karakteristike 11.c. Oštećenja
3.4.5 Obavijesna pomagala	8. Pomagala 19. Korisnost popisa izrađenog u registraturi
3.5 PODRUČJE DOPUNSKIH IZVORA	
3.5.1 Postojanje i mjesto čuvanja izvornika	24. Dijelovi fonda izvan arhiva
3.5.2 Postojanje i mjesto čuvanja kopija	13. Postojanje kopija 13.a. Forma kopija
3.5.3 Dopunski izvori	24. Dijelovi fonda izvan arhiva
3.5.4 Bibliografija	23. Edicije
3.6 PODRUČJE NAPOMENA	
3.6.1 Napomene	25. Napomene
3.7 PODRUČJE KONTROLE OPISA	
3.7.1 Napomene arhivista	17. Ime direktora Arhiva
3.7.2 Pravila ili propisi	Nema
3.7.3 Datum izrade opisa	16. Datum novog unosa

Uporedba pokazuje da za sedamnaest elemenata standarda nema ekvivalentne informacije u AFondy sistemu, dok isti ima dva elementa (3. Vlasnik i 14. Informacija o tome da li je fond u Arhivu) koji nemaju odgovarajući ekvivalent u ISAD(g) elementima.

Zaključak

Možemo zaključiti da nema mnogo razlike između arhivskog ISAD(g) standarda s jedne strane i informacija u elektronskom arhivskom sistemu AFondy i Metodoloških uputstava za prioritetnu obradu arhivskih fondova s druge strane. Kao neriješeno pitanje javlja se hijerarhijska podjela informacija o arhivskom opisu na nivou individualnih dokumenata. Razlog za uporedbe sa međunarodnim standardima proizilazi iz potrebe da vidimo da li smo „kompatibilni“ sa svijetom. Čak i prije nego što u budućnosti odlučimo da li prihvatiti standard ili ne, moramo odgovoriti na brojna pitanja. Jedno od njih jeste i prepoznati da računarska obrada i online pristup arhivskim dokumentima ima uticaj na jedinicu i sadržaj arhivskog opisa. Možda će konačnom rješenju voditi i stav Lise Weber, koja kaže da: *korištenje standarda za arhivski opis omogućava izbjegavanje sindroma ponovne inventarizacije i prisiljava arhiviste da zauzmu konačan stav i ne vraćaju se da konstantno rješavaju iste probleme.*

Summary

In summary we can state that there are not many differences between archival standards ISAD(g) in one side and information in electronic archival information system AFondy and Methodological instruction for priority processing archival fonds on the other side. As yet unresolved area we see a strict hierarchical division of information about archival described by the level of individual items. Impulse for comparison with international standards, use of archival applications was need to solve a question if we are “compatible” with the world. Even before the future we take a final decision to adopt the standard or not, we have to answer a lot of questions. Hereby, we must recognize the entering of computer processing, online access to archival documents has influence at the unit and content of archival description. Maybe to the final decision help view of Lisa Weber, who says “The use of standards for archival description allow to avoid syndrome perpetual inventory making and force archivists to take the final decision and not to return constantly to solve the same issues.”

Shi Xia

ISO/TR 13028:2010 INFORMATIKA I DOKUMENTACIJA – UPOTREBA SMJERNICA ZA DIGITALIZACIJU DOKUMENATA

Abstrakt: *U radu se govori o primjeni ISO/TR 13028:2010 sa ciljem određivanja smjernica za stvaranje i održavanje digitaliziranih dokumenata. Isto tako ISO/TR 13028:2010 utvrđuje smjernice za najbolju provodivost digitalizacije koja će garantovati vjerodostojnost pouzdanost dokumenata, radi njihove pravne važnosti i dokazne snage. Ovaj standard, također, utvrđuje strategiju kod formiranja digitalnih dokumenata za dugoročno čuvanje, te određuje smjernice za upravljanje sa izvorima za digitalizaciju.*

Ključne riječi: *Standardi, digitalizacija, upravljanje s dokumentima, smjernice za digitalizaciju.*

Uvod

*„Nemoj se uplašiti, ako napreduješ polako, boj se ako ostaneš na mjestu“
(Kineska poslovnica)*

Digitalizacija je postupak koji je već dosta primijenjen u praksi. Upotrebljavaju ga brojne ustanove, spada među najčešće ponude usluga brojnih poduzeća. Kod nas možemo digitalizirani materijal brojati u milion snimaka. Pitanje je, da li su snimci urađeni u skladu sa zahtjevima, ne samo po zakonodavstvu, nego i međunarodnim standardima. I ne samo to, pitanje je da li su područna zakonodavstva usklađena s preporukama dobivenih standarda.

Izrada reprodukcija je važeća metoda zaštite arhivskih izvora. S tehnologijom koju danas poznajemo digitalizacija je postala vrlo popularan i kvalitetan način pripreme reprodukcija. Omogućila je povezivanje klasičnog i elektronskog poslovanja i praćenje promjena.

Bez obzira na to da arhivski krugovi digitalizaciju najčešće povezuju sa sigurnosnim kopiranjem, digitalizacija je, također, dio poslovnih procesa, koji nemaju namjere izrađivati zaštitne kopije. Upravo to područje je tema tehničkog uputstva, koje je međunarodna organizacija za standardizaciju prihvatila krajem 2010. godine. U predstavljanju ISO/TR 13028 istaknuto je, da se ne upotrebaljava u arhivima za potrebe zaštite arhivskog materijala. Navedeno upozorenje, da tehničko uputstvo nudi samo digitalizaciju papirnih i drugih nedigitalnih izvora, za potrebe uključivanja

tih dokumenata u poslovni informacijski sistem pravnog lica,¹ ne znači da ga u arhivima ne bi smjeli upotrebljavati ili povezivati sa standardima, tj. postupcima, koje prati preuzimanje materije (arhivske). Ne treba ni zanemariti činjenicu, da je spomenuto tehničko uputstvo zasnovano na novozelandskom arhivskom standardu o upravljanju s dokumentima S6, Standard za digitalizaciju, koji je bio objavljen u januaru 2006. godine.

Na kraju je poređenje zakonskih odredbi u ZVDAGA² i UVDAG³ i standarda dobrodošla kod provjere zahtjeva za njihovo izvođenje. Zahvat materije, koja je izvorno u fizičkom obliku ili u elektronskoj formi, po definiciji iz 9. člana ZVDAGA, mora biti uređen tako, da obezbijedi pouzdanu konverziju.

Sigurnom konverzijom se smatra konverzija:

- koja iz pokrivenog materijala obezbjeđuje reprodukciju svih bitnih dijelova sadržaja izvorne građe (očuvanje cjelovitosti same građe);
- koja obezbjeđuje autentičnost građe – materijala sa zahvatom ključnih osobina izvorne građe ili sa strogo kontrolisanim i dokumentiranim dodavanjem sadržaja, koji potvrđuju istu autentičnost obuhvaćene građe, onako kako ju je imala izvorna građa tj. materija;
- koja sadrži određen broj kontrola pravilnosti i kvaliteta konverzije, da se odstrane greške, odnosno, odstupanja;
- prilikom koje se posebno i jasno odvojeno od izvornog sadržaja čuvaju dodani sadržaji, te sve važne napomene i podaci s obzirom na postupak konverzije uzimajući u obzir izvornu građu;
- pri kojoj se čuva odgovarajući obim dokumentacije s kojom se dokazuje, da upotrijebljene metode i postupci redovno obezbjeđuju pouzdanu konverziju.⁴

ISO/TR 13028 i proces digitalizacije

Odmah na početku ISO/TR 13028 zaključuje da su brojne organizacije digitalizirale papirno gradivo i /ili druge nedigitalne dokumente, te upozorava da za učinkovito upravljanje, organizacije moraju potpuno i detaljno dokumentovati svoje djelatnosti, a te dokumente redovno održavati radi kasnijih povezivanja i upućivanja. Ti nalazi važe bez obzira na nosioca zapisa.

Prilikom pretvaranja dokumenata u digitalne, obično su:

- a) Zahvaćeni kao statične slike izražene u tačkama,
- b) Obrađeni s tehnologijom optičkog prepoznavanja znakova, koji pretvara tačke u digitalni oblik, te omogućava traženje, uređivanje i upravljanje, ili
- c) Zahvaćeni u obadva oblika.

1 Za namjenu tehničkog ISO/TR 13028 pojam poslovni informacijski sistem uključuje elektronski sistem za upravljanje dokumentima.

2 Zakon o sigurnosti dokumenatarne i arhivske građe te arhiva, "UL RS 60/2006".

3 Uredba o sigurnosti dokumentarne i arhivske građe, "UL RS 86/2006".

4 Član 10. "ZVDAGA".

Digitalizaciju možemo uopćeno podijeliti na dvije vrste:

- digitalizacija koja je dio poslovnog procesa: tekuća, rutinska digitalizacija, kao dio dnevnog poslovnog procesa,
- projektna digitalizacija: osnov projekta je masovna digitalizacija starih dokumenata.

Razloge za digitalizaciju treba brižno ugraditi u poslovni nacrt, koji je usmjeren ka poboljšanju sposobnosti organizacije za obavljanje postavljenih zadataka. U poslovnom nacrtu treba jasno predstaviti prednosti i očekivane radnje (aktivnosti) ili troškovnu opravdanost. Poslovni nacrt mora biti realno finansijski vrednovan, a troškovi odgovarajuće postavljeni u projektni proračun.

Digitalizacija može da uključuje obimne pripreme dokumenata i indeksiranje, koji mogu predstavljati veći dio proračuna za digitalizaciju. Organizacije se zato ne smiju zavoditi s mišlju, da je digitalizacija jeftina opcija, jer su nedovoljno razmatrani tekući troškovi. Digitalizacija, koja se izvodi radi štednje prostora i troškova opreme može postati neopravdana, tim više ako uzimamo u obzir troškove dolazećih migracija dokumenata.

Dakle, plasman digitalizacije u poslovnom nacrtu (planu) bi trebao pratiti početna osnovna načela:

- Za kakve namjene će se upotrebljavati digitalizirani dokumenti?
- Kakav nivo kvaliteta medija je potreban za dostizanje ciljeva projekta?
- Ko sve mora, ili bi trebao, imati pristup digitalnim nosiocima i zapisima?
- Kakve uslove imate za izradu digitalnih dokumenata, koji će biti dostupni vašim korisnicima?
- Ko je vlasnik autorskih prava nad dokumentima, koje ćete digitalizirati?
- Kakve uslove imate za kratkoročno i dugoročno skladištenje digitaliziranih dokumenata?
- Da li bi bilo više ekonomično, da postupak digitalizacije uradi vanjski izvođač?

Pogledajmo šta o pripremama ovakvog zahvata kaže slovensko zakonodavstvo. Svaka osoba, koja će skladištiti i čuvati materijal (građu) u digitalnoj formi, mora slijediti slijedeće faze pripreme, odnosno organizacije ovakvog zahvata i čuvanja:

- priprema na zahvat i čuvanje (popis izvora građe, priprema studije opravdanosti, priprema studije izvodljivosti, priprema analize riskiranja i mjera za njihovo smanjenje);
- priprema i prijem unutarnjih pravila i poduzimanje mjera kod odstupanja u skladu s unutrašnjim pravilima (unutrašnji nadzor);
- izmjene i dopune unutrašnjih pravila radi promjene važnosti propisa, tehnološkog napretka, saznanja struke ili ako ustanovimo nedostatke pri internom nadzoru.⁵

5 Član 17. "ZVDAGA"

Cjelokupnu digitalizaciju i postupak digitalizacije po ISO/TR 13028 treba planirati, zahvatiti cjelokupno i dokumentovati. Projektna dokumentacija mora sadržavati:

- određenje namjene: s jasno određenim brojem učesnika, ciljeva, obima, veličine i ograničenja projekta;
- izjava o prednostima: jasno određene očekivane koristi od digitalizacije;
- izjava o namjeni i očekivanoj upotrebi digitaliziranih dokumenata zasnovanih na slučajnom uzorku;
- izjava o potrebama korisnika i učincima: na primjer, kako upotrebljavati digitalizirane dokumente, dostupnost i uticaj na korisnike;
- izjavu o prihvaćenim tehničkim standardima: uključujući oblik, sažimanje podataka i metapodatke;
- oprema i sredstva za podršku digitalizacije;
- postupke za planiranje, nadzor i izvođenje digitalizacije, zaključno s onima koji se odvijaju prije, između i nakon digitalizacije;
- postupke za nadzor kvaliteta;
- strategije za uključivanje digitaliziranih slika u tekuće radne procese za podršku poslovnim aktivnostima;
- strategije za tekuće upravljanje digitaliziranih dokumenata i nedigitalnih izvora zapisa do isteka roka čuvanja;
- strategije za digitalizaciju upitnih vrsta dokumenata u skladu s pravnim zahtjevima.

Tačnije zahtjeve o pripremi donosi UVDAG, koji kaže da svaka osoba, koja zahvata ili čuva dokumentarni materijal, građu u digitalnoj formi, mora pratiti faze pripreme, odnosno faze organizacije samog zahvatanja i čuvanja:

1. Priprema za zahvat i čuvanje, podrazumijeva:
 - a) Prethodno istraživanje;⁶
 - b) Analizu poslovnih aktivnosti (popis izvora građe, priprema studije opravdanosti, priprema studije izvodljivosti);⁷
 - c) Određivanje uslova za skladištenje;⁸

6 Prethodno istraživanje obuhvata zaključke s obzirom na misiju organizacije, unutrašnje organizacije, poslovnih i pravnih zahtjeva, te u bitstvo uticaja, odnosno područja rizika za skladištenje dokumentarne i arhivske građe. Prethodno istraživanje se priprema tako, da se odredi obim istraživanja, prikupe informacije iz različitih izvora (propisi, interni dokumenti, stručna literatura, razgovori s odgovornim osobama, itd.) nakon čega se odgovarajuće dokumentiraju, te pripremi izvještaj o rezultatima prethodnog istraživanja. (član 4. "UVDAG-a").

7 Na osnovu ustanovljenih rezultata se obavlja analiza poslovnih aktivnosti, koja obuhvata popis pojedinačnih poslovnih aktivnosti, te potrebnih izvora dokumentarne građe. Kod analiza poslovnih aktivnosti se u slučaju većeg obima građe, ili posebno važne građe ili na osnovu stručnog uputstva nadležnog arhiva pripremi, također, studija opravdanosti ili studija izvodljivosti elektronskog pohranjivanja podataka. (član 4. "UVDAG-a").

8 Na osnovu rezultata prethodnog istraživanja i analize poslovnih aktivnosti određuju se zahtjevi s obzirom na realizaciju i čuvanje dokumentarne i arhivske građe za dokumentovanje poslova organizacije u skladu s važećim propisima i poslovnim potrebama (određivanje izvora, određivanje i spisak zahtjeva,

- d) Ocjena postojećih sistema (priprema analize riskiranja i mjera za njihovo smanjivanje);⁹
 - e) Planiranje skladištenja i uspostavljanje informacionog sistema za skladištenje podataka.¹⁰
2. Priprema i prihvatanje unutrašnjih pravila za taj poduhvat i skladištenje građe u digitalnoj formi;
 3. Učinak skladištenja, te praćenje izvođenja unutarnjih pravila i poduzimanje mjera kod odstupanja u skladu s unutrašnjim pravilima (unutrašnja kontrola);
 4. Izmjene i dopune unutrašnjih pravila radi izmjene važećih propisa ili internih akata, tehnološkog napretka, saznanja struke ili pronalaženje manjkavosti kod internog nadzora reorganizacije.¹¹

Kod svakog projekta, pa tako i kod digitalizacije pitanja prednosti i rizika su među najčešćim i osnovnim pitanjima opravdanosti izvođenja postavljenog projekta. ISO/TR 13028 kao prednosti digitalizacije navodi slijedeće potencijalne koristi za organizacije:

- mogućnost da više osoba ima istovremeno pristup gradivu;
- mrežni pristup, koji omogućava pristup sa različitih lokacija u svakom trenutku;
- veći angažman u poslovnim informacionim sistemima;
- sposobnost za prenos slike u strukturirano okruženje s čim se olakšava radni postupak;
- eliminisanje hibridnih sistema (na papiru i u digitalnom obliku), koji mogu izazvati zabunu kod korisnika, koji trebaju pristup ukupnom historijskom materijalu;

ustanovljavanje usklađenosti planiranih rješenja sa potrebama i postavljenim zahtjevima). (član 4. "UVDAG-a").

9 Ocjena postojećih sistema mora obuhvatiti procjenu usklađenosti postojećih informacionih sistema s odgovarajućim potrebama i zahtjevima za arhiviranje podataka. Ocjena se odredi tako, što se najprije popišu postojeći informacioni sistemi u organizaciji, a onda ocijeni, da li su i koliko ispunjeni zahtjevi i potrebe, te pripremi pismena procjena ustanovljenih prednosti i manjkavosti postojećih sistema i načina rada. Kod procjene većeg obima građe, u slučaju važne građe ili na osnovu stručnog uputstva nadležnog arhiva, uradi, također, analiza rizika i mjera za njegovo smanjenje. (član 4. "UVDAG-a").

10 Planiranje arhiviranja i uspostavljanja informacionog sistema za čuvanje obuhvata određivanje mjera i aktivnosti, te potrebnih informacionih i drugih rješenja, potrebnih za uklanjanje ustanovljenih mana, te za obezbjeđivanje usklađenosti s određenim potrebama i zahtjevima u pogledu elektronskog pohranjivanja podataka. Planiranje mora obuhvatiti pregled raspoloživih mjera i rješenja, izbor odgovarajućih uz analizu njihovih prednosti, mana, mogućnosti, opasnosti u konkretnom slučaju, te pripremu akcijskog plana i projektne dokumentacije za organizaciju elektronskog čuvanja i uspostavljanja informacionog sistema za čuvanje (pravila u pogledu čuvanja dokumentarne i arhivske građe, bitna pravila, te popis postupaka i uloga odgovornih osoba, korisničke, poslovne i tehnološke zahtjeve informacionog sistema, za čuvanje i upravljanje, nacrt osposobljavanja, nacrt organizacionog i tehnološkog podržavanja neprekidnog poslovanja, plan uspostavljanja elektronskog čuvanja i skladištenja podataka, prelaska na novu organizaciju i novi informacioni sistem, te s tim povezane moguće konverzije iz jednog oblika u drugi). (član 4. "UVDAG-a").

11 Član 3. "UVDAG-a"

- mogućnost za ponovnu upotrebu postojećih izvora koje inače ograničava veličina formata, na primjer vrlo velike geografske karte, ili pohranjene na mikrofilmu, odnosno magnetnoj traci;
- upotreba klasificiranja i indeksiranja za preuzimanje dokumenata, a posebno za hibridne datoteke;
- angažman u postojeće organizacijsko uređenje obnavljanja dokumenata u slučaju da se izgube ili u sigurnosno arhiviranje;
- obezbjeđenje zaštićenog i sigurnog primjerka;
- mogućnost za smanjenje fizičkog prostora za arhiviranje (skladištenje), koje zauzima klasična građa;
- mogućnost za povećavanje organizacijske produktivnosti.

Pored navedenih prednosti vrlo je važno definisati i rizike. ISO/TR 13028 pri izvođenju procesa digitalizacije navodi slijedeće rizike:

- kratkoročne finansijske uštede u pogledu prostora mogu biti ništavne u poređenju sa troškovima dugoročnog arhiviranja i održavanja stalnog pristupa digitalnim objektima;
- tehnologije i tehnički standardi za ostvarenje digitalnih objekata, mogu bitno uticati na životnu dob i mogućnost ponovne upotrebe objekta u budućnosti;
- zakoni i druge preporuke o održavanju i čuvanju autentičnosti i pouzdanosti izvornika mogu ograničiti brojne mogućnosti i funkcionalnosti, koje često nudi digitalizacija (npr. obrada slika, itd.);
- zabrana uništavanja nedigitalnog izvornika nakon što se završi digitalizacija, naime kada postoje osnovani razlozi za čuvanje dokumenata u njihovom nedigitalnom obliku, na primjer dokumenti važni za nacionalni ili lični identitet, ili drugog društvenog ili kulturnog značaja;
- zabrana uništenja nedigitalnog izvornika nakon izvršene digitalizacije, radi pravnih uzroka (sa zakonom, ili čuvanje posebnih vrsta dokumenata u izvornom obliku, ili čuvanje nedigitalnih izvornika zajedno s njihovim digitaliziranim ekvivalentima za određeno vrijeme). ZVDAGA npr. omogućava uništenje, ako je obavljena pretvorba izvorne dokumentarne građe u dokumentarnu građu u digitalnom obliku ili na mikrofilmu, koji ispunjava jednake uslove upotrebljivosti kao izvorna dokumentarna građa, a osigurano je čuvanje u skladu s odredbama tog zakona u pogledu čuvanja dokumentarne građe u digitalnom obliku ili na mikrofilmu, tada se izvorna građa može uništiti, ako taj ili drugi zakon ne određuje drugačije.¹²

Izvornu dokumentarnu građu, za koju je propisan rok čuvanja više od 5 godina, a nema specifikaciju arhivske građe, dozvoljeno je samo uništiti, ako je bila građa pretvorena u digitalnu formu za dugoročno čuvanje.

Nakon izvršenih svih postupaka provjere projekta i namjena organizacija

¹² Član 13. "ZVDAGA"

bira odgovarajući način digitalizacije, koji je potrebno dokumentovati i uvesti. Može se uzeti više načina ili kombinacija više načina digitalizacije. Prije digitalizacije potrebno je razjasniti i uzeti u obzir moguća autorska prava trećih lica, zakonske zahtjeve o čuvanju i skladištenju izvorne građe, kao i ograničenja kod dokumenata. Neovisno koji način digitalizacije je prihvaćen moraju se uvažiti slijedeći poslovi:

- izabrani način digitalizacije treba dokumentovati;
- potrebno je vršiti nadzor nad kvalitetom, neovisno koji način digitalizacije je izabran;
- potrebno je redovno provjeravati usklađenost i relevantnost izabranog načina digitalizacije s pravnim zahtjevima i troškovnom efikasnošću.

Vlastito izvođenje digitalizacije zahtjeva od organizacije (iako daje i mogućnost), da razvija i posjeduje svu potrebnu opremu i stručno znanje, te digitalizaciju uključi u svoj sistem. Alternativa tome je, da organizacije s ugovorom unajme treća lica za izvođenje digitalizacije. Ovdje je potrebno upozoriti na vrlo precizne zahtjeve slovenskog zakonodavstva u pogledu ponuđača usluga sakupljanja i čuvanja podataka.

Vrlo je važno da se primi, dokumentuje i uvedu tehničke specifikacije za digitalizaciju. Glavno uputstvo kod spremanja tehničkih specifikacija, je da se obezbijedi čitljivost i upotrebljivost digitaliziranih objekata. Među mjerilima, koje navodi ISO/TR 13028 su:

- Podrška najvećem kvalitetu,
- Otvorena podrška kodnim standardima,
- Upotreba opšte poznatih i važećih formata,
- Neovisnost od hardverske i programske opreme i sl.

Osnova za prijem tehničkih specifikacija i zahtjeva u Sloveniji je definisana čl. 12. UVDAGA, koji određuje da postupak zahvata izvorne dokumentarne građe u fizičkom obliku i konverzije u digitalni oblik mora omogućiti najmanje:

- evidentiranje i upravljanje svih jedinica dokumentarne građe bez obzira na fizičkog nosioca, način nastanka i druge karakteristike;
- primjenu klasifikaciju zahvaćene dokumentarne građe;
- pravilan zahvat i konverziju reprodukcije sadržaja izabrane jedinice fizičke dokumentarne građe u elektronski oblik, koji:
 - o obezbjeđuje reprodukciju osnovnih sadržaja izvorne građe s obzirom na prirodu i namjenu pojedinačnih jedinica izvorne građe;
 - o zahvata ili ostvaruje sve potrebne metapodatke (dodatni podaci, koji potvrđuju istu autentičnost obuhvaćene građe, kao što ju je imala izvorna građa, datum nastanka, podaci o postupku zahvata i konverzije, podaci o hardverskoj i programskoj opremi, s kojom je bila obavljena konverzija i zahvat, i sl.) te omogućava strogo kontrolisano i dokumentovano dodavanje tih podataka;

- o posebno i jasno odvojeno od izvornih podataka čuva i označava dodate podatke (dodatni podaci za obezbjeđenje autentičnosti, metapodaci i sl.), te sve važne napomene i podatke o postupku samog zahvata u izvornoj građi;
- o obezbjeđuje upotrebljivost sadržaja izvorne dokumentarne građe;
- automatsku i ručnu kontrolu pravilnosti zahvata i konverzija reprodukcije sadržaja i metapodataka;
- sigurnost i nepromjenljivost zahvaćene i konverzirane dokumentarne građe nakon pravilnog zahvata;
- mogućnost zahvata, te kasnijih ispravki grešaka kod zahvata, konverzije i opravdanog dopunjavanja metapodataka samo od strane ovlaštenih lica i sa obezbjeđenjem jasnog revizijskog traga takvih ispravki ili dopuna.¹³

Digitalizacija i oprema za digitalizaciju omogućavaju jednostavno i učinkovito poboljšanje zahvaćenih dokumenata. Svaka moguća tehnička izmjena mora uzimati u obzir smjernice u pogledu poboljšanja digitalnih postrojenja, upravljanja s napomenama, kvaliteta slike i kvaliteta boja, nosilaca zapisa, upravljanja postupaka digitalizacije, upravljanja s digitaliziranim dokumentima, po pitanju metapodataka, izvođenja kontrole kvaliteta, strategija, sigurnosnih skladištenja, dugoročnog čuvanja i upravljanja.

Tehničko uputstvo nudi, također, skladištenje originalnih kopija,¹⁴ digitaliziranih dokumenata, koje je potrebno čuvati odvojeno u sigurnom okruženju za skladištenje bez mogućnosti intervencije u samom dokumentu. Skladištenje i čuvanje te vrste se obično izvodi u skladu s najvišim tehničkim specifikacijama. Originalni izvodi su na raspolaganju samo za stvaranje drugih kopija. Sve odluke o stvaranju originalnih izvoda i kopija su ovisne od zahtjeva regionalnog zakonodavstva, gdje organizacija djeluje.

Skladištenje zahvaćene dokumentarne građe razmatra ZVDAGA, koja određuje da sigurno skladištenje zahvaćene dokumentarne građe u digitalnom obliku sve vrijeme trajanja skladištenja mora omogućavati reprodukciju sadržaja izvorne dokumentarne građe, koja ispunjava slijedeće uslove u istoj mjeri, kao što bi to bilo i izvorno gradivo:

- dostupnost, što znači čuvanje od gubitka i stalnu garanciju pristupa isključivo ovlaštenim korisnicima za svo vrijeme skladištenja podataka;
- upotrebljivost, što znači mogućnost i primjerenost reprodukcije za upotrebu svo vrijeme skladištenja;
- autentičnost, što znači dokazivost povezanosti reproduciranog sadržaja sa sadržajem izvorne građe, odnosno izvorom tog gradiva;
- cjelovitost, koja obuhvata nepromjenjivost i integritet, te uredenost reprodukcije sadržaja u pogledu sadržaja izvornog gradiva.¹⁵

13 Arhiv Republike Slovenije s jedinstvenim tehnološkim zahtjevima propisuje postupke zahvata, konverzije, kontrole itd., te u kakvoj formi zapisa mora biti obavljena konverzija i koji metapodaci moraju biti obavezno uahvaćeni za pojedinačne vrste dokumentarnog gradiva (član 12. "UVDAG-a").

14 Master copy

15 Član 27. "ZVDAGA"

Tehničko uputstvo donosi u dodacima brojne upitnike, koji sa svojim dizajnom omogućavaju lakšu pripremu projekta digitalizacije i njenu izvedbu, kao što je rječnik tehničkih uputstava, koji olakšava razumijevanje određenih parametara. Uvažavanje toga uputstva i parametara za digitalizaciju je osnova za kvalitetan zahvat dokumenata. S obzirom na činjenicu, da se kod poslovnih postupaka digitalizira uporedo, velika je vjerovatnoća, da je u digitalizaciju, također, zahvaćena građa koja ima osobine arhivskog gradiva i kao takva će biti u nekom nadležnom arhivu. Za nas je, također, važno da možemo pored izvornih dokumenata preuzeti i njihovu verziju koja je napravljena u skladu sa standardima i zahtjevima zakonodavstva, te je u arhivu instaliramo u postojeće skladište.

Za arhive je tehničko uputstvo važno kod pripreme uputstava stručnjacima za izvedbu odgovarajuće digitalizacije. U slučaju pravilno izvedenog zahvata, samim preuzimanjem smanjuje se potreba za digitalizacijom preuzetih izvornika u arhivima, dostupnost građe se širi na zainteresiranu javnost (pri uvažavanju zakonskih ograničenja pristupa).

Za organizacije i stvaraocce građe dobrodošlo je uputstvo, koje omogućava izvođenje pravilne digitalizacije. Pri poređenju odredbi slovenskog zakonodavstva s tehničkim uputstvom vidljivo je da je slovensko zakonodavstvo postavilo pravilne platforme i zahtjeve da može predstavljeno uputstvo uvažavati kao dopunsko ili preporuku našem uputstvu.

Za dodatne tehničke smjernice na raspolaganju su također, i slijedeći standardi:

- ISO 12641:1997, *Graphic technology – Prepress digital data exchange. Colour targets for input scanner calibration.*
- ISO 12653-1:2000, *Electronic imaging – Test targets for the black and white scanning of office documents, Part 1 – Characteristics.*
- ISO 12653-2:2000, *Electronic imaging – Test targets for black and white scanning of office documents, Part 2: Methods of use.*
- ISO/IEC 15444-1:2004, *Information technology – JPEG 2000 image coding system – Part 1: Core coding system [using lossy compression].*
- ISO/TR 15801:2009, *Electronic imaging – Information stored electronically – Recommendations for trustworthiness and reliability.*

Drugo pitanje je šta je danas klasični izvornik. Naime, većina gradiva nastaje kao produkt rada s računarom, čiji proizvod se odštampa, potpiše i opečati. Dakle postaje hibridni dokument, koji bi s odgovarajućim elektronskim potpisom i pečatom važio kao e-dokument.

Pitanje je, ili izazov za budućnost, koliko vremena i zašto još preuzimati hibridne dokumente ili njihovu digitaliziranu verziju, kada bi bio zahtjev u uputstvima, za e-potpis i e-pečet kao obaveza za sve stvaraocce (javnopravna lica – ustanove po zakonu).

Zaključak

ISO/TR 13028:2010 određuje smjernice za stvaranje i održavanje digitaliziranih dokumenata (zahvat izvornih dokumenata na papiru ili drugom nedigitalnom izvoru zapisa); određuje smjernice najbolje prakse za digitalizaciju, s kojom se garantira vjerodostojnost i pouzdanost dokumenta; te uvažava sistem odlaganja izvornih dokumenata kod postupka digitalizacije; određuje smjernice najbolje prakse, s kojom se obezbeđuje vjerodostojnost digitaliziranih dokumenata radi pravne važnosti i dokazne težine dokumenata; određuje smjernice najbolje prakse, s kojom se obezbeđuje dostupnost digitaliziranih dokumenata, dokle je to potrebno; određuje strategije za pomoć kod formiranja digitaliziranih dokumenata odgovarajućih za dugotrajno čuvanje; određuje smjernice najbolje prakse za upravljanje s izvorima za digitalizaciju.

Ovo tehničko uputstvo je odgovarajuće za upotrebu kod oblikovanja i izvođenja odgovarajuće digitalizacije kod svih organizacija, koji se prihvataju s namjenom upravljanja dokumentima, kako je predstavljeno u ISO 15489-1:2001 i ISO/TR 15801:2009.

Ovo tehničko uputstvo se ne upotrebljava za: zahvatanje i upravljanje dokumenata nastalih u digitalnom okruženju, tehničke specifikacije za digitalni obuhvat dokumenata, postupke odlučivanja o mogućem razvrstavanju dokumenata, tehničku dokumentaciju o dugoročnom čuvanju digitalnih dokumenata, digitalizaciju u postojećim arhivskim ustanovama s namjenom zaštite gradiva.

Summary

ISO/TR 13028:2010 sets guidelines for the creation and maintenance of digitized documents (treatment of original documents on paper or other non-digital source records) and defines best practice guidelines for digitization, with which we guarantee the authenticity and reliability of documents, and disposal system takes into account source documents by digitization process; to determine best practice guidelines, with which it provides credibility to digitized documents for the legal relevance and probative weight of documents; defines best practice guidelines, with which it provides access to digitized documents, as long as necessary, identify strategies to help with the formation of appropriate documents digitized for preservation ; defines best practice guidelines for managing sources for digitization.

This technical guide is appropriate for use in design and execution of appropriate digitization of all organizations, which is accepted with the purpose of managing the documents as presented in ISO 15489-1:2001 and ISO / TR 15801:2009.

This technical guidance is not used for: capturing and managing documents created in a digital environment, the technical specifications for digital capture of documents, procedures for deciding on the possible classification of documents, technical documentation of long-term preservation of digital documents, digitization of existing archival institutions with the purpose of protection material.

UPOTREBA MREŽE 2.0 U ARHIVSKIM INSTITUCIJAMA – PRIMJER POKRAJINSKOG ARHIVA MARIBOR

Abstrakt: Autorica predstavlja mrežu 2.0 i aplikacije, koje se zasnivaju na mreži Web saradnji i razmjeni informacija među korisnicima. Predstavlja, također, mogućnosti upotrebe tih tehnologija u arhivskim ustanovama te njihove prednosti i mane u pogledu upotrebe. Predstavljen je primjer upotrebe aplikacija mreže 2.0 (Facebook i Twitter) u Pokrajinskom arhivu Maribor, te mogućnosti, koje mreža 2.0 još nudi.

Ključne riječi: Mreža 2.0, Facebook, Twitter, arhivi i mreža 2.0, mrežna saradnja, Pokrajinski arhiv Maribor.

Uvod

Danas život bez internetske mreže skoro da ne možemo više ni zamisliti. Mnogima je to izvor traženja informacija, te način komunikacije. Zato se čini sasvim normalno i potrebno da se na mreži predstavljaju i arhivske institucije, koje su na taj način dostižne mnogim ljudima. U početku su arhivi na mreži (internetska mreža, internet) bili prisutni sa svojim mrežnim stranicama, na kojima su korisnici mogli naći sve potrebne informacije o ustanovi, te njenom djelovanju. Vrijeme i razvoj su donijeli novi način predstavljanja i komunikacije, koje je danas potrebno pratiti u arhivskim ustanovama.

Mreža 2.0

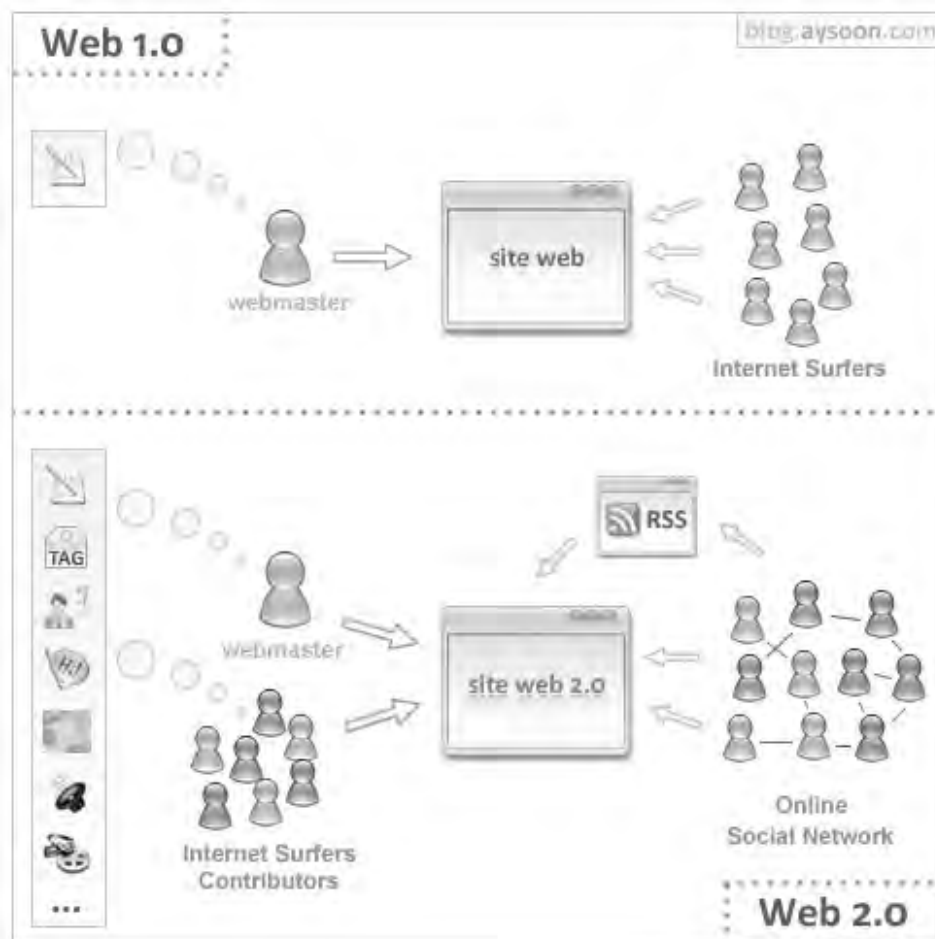
Mreža 2.0 danas korisnicima omogućava interakciju i učestvovanje, dok je mreža 1.0 predstavljala uglavnom jednosmjerne mrežne stranice sa objavljenim sadržajem. Mali broj autora je stvarao pojedinačne strane za veliki broj korisnika, sadržaj je bio statičan. Danas su takve mrežne stranice vrlo malo posjećene. Njihova namjena je bila predstaviti informacije i na korisnika ostaviti dojam. Zato je grafičko oblikovanje na tim stranicama bilo vrlo važno.¹ Namjena mreže 2.0 je upotrijebiti Internet kao platformu, te učestvovanje korisnika kod dopunjavanja postojećih i oblikovanju novih sadržaja. Informacije imaju u mreži 2.0 slobodan put, isti podatak može biti istovremeno na više različitih mrežnih mjesta. Mreža 2.0 je najpovezanija sa mrežnim aplikacijama koje podržavaju raširenu upotrebljivost, razmjenu

1 http://www.mavsar.si/wp-content/uploads/2011/02/Prihaja_splet_2-0_mitjamavsar_2005.pdf (19.6.2012.)

informacija i saradnju na svjetskoj mreži.² Dostižne su skoro na svakom koraku uz pomoć računara ili mobilnih aparata.

Značaj mreže 2.0:

- mreža kao platforma,
- otvorenost, otvorena arhitektura, otvoreni standardi, otvoreni kodovi, otvoreni sadržaj,
- dijeljenje – ljudi i organizacije dijele sadržaje, korisnici izmjenjuju mišljenja,
- eksplozija načina povezivanja – ljudi se povezuju preko društvenih mreža, bloga, wikija, Flickr grupa itd.

Slika 1: Razlika između mreže 1.0 i 2.0³

² http://sl.wikipedia.org/wiki/Splet_2.0 (19.6.2012.)

³ <http://www.sizlopedia.com/2007/08/18/web-10-vs-web-20-the-visual-difference/>

Najtipičnije aplikacije mreže 2.0 su slijedeće⁴:

- **blogovi:** često se opisuju kao mrežni dnevnici koje korisnici ažuriraju. Pojedinci ili grupe pišu za mrežnu publiku. Takvi zapisi su sadržajno vrlo različiti: lični, korporativni, žanrovski itd., Najomiljenije su platforme: Wordpress (www.wordpress.com), Blogger (www.blogger.com) itd. Na mreži nalazimo nekoliko blogova, čiji autori se bave s arhivskom problematikom.⁵
- **mikroblogovi:** usluga koja korisnicima omogućava pisanje kratkih poruka, objavljivanje slika, povezivanje, video snimaka i drugih digitalnih sadržaja. Riječ je o kombinaciji bloga i socijalne mreže. Najpoznatiji u tom području je Twitter (<http://twitter.com>), koji je sa radom počeo 2006. godine.
- **Wikiji:** to su otvorene mrežne stranice, gdje svako može objaviti sadržaj, promijeniti stranicu, ili promijeniti sadržaj nekog drugog korisnika. Stranice su međusobno povezane s hipervezama u tekstu, koje omogućavaju prelaz na srodne stranice. Najpoznatiji primjer je Wikipedija, Wiki stranica, koja nabraja arhivske institucije, koje implementiraju mrežu 2.0 tehnologije. Kao npr: <http://archives2point0.wetpaint.com/>.
- **socijalne mreže:** omogućavaju formiranje profila pojedinaca i institucija, koje objavljuju novosti, događaje, slike, video snimke itd. Treutno je najpopularniji Facebook, a poznamo još nekoliko drugih (hii5, mspace, netlog...)
- **označavanje:** riječ je o označavanju ili razvrstavanju mrežne stranice s meta oznakom. Korisnik pojedinačne postove označi sa oznakama, ključnim riječima, koje opisuju njegov sadržaj i omogućavaju lakše traženje.
- **RSS naručivanje:** sa posebnom programskom opremom je korisniku omogućeno, da je odmah obaviješten o najnovijem sadržaju izvora na koji je naručen, bez da bi uopće posjetio mrežnu stranicu izvora.
- **multimedijske zajednice:** omogućavaju skladištenje i razmjenu multimedijskih sadržaja. Primjeri takvih zajednica su youtube za video, flickr za fotografije i iTunes za zvuk.

Arhivi i mreža 2.0

„Vrijeme kontrole je završeno: možete ostati u skrovištu ili pokušati učestvovati. I ne sudjelovanje je kriminal“ (Ed Diworth, Wired Magazie).⁶

S obzirom na to da mreža postaje sve veći sastavni dio života, implementacija tehnologija mreže 2.0 u arhivima je neophodna. Istraživanja pokazuju da 66 % odraslih Amerikanaca koristi društvene mreže, kao što su Facebook, Twitter, Myspace ili LinkedIn. Većina ih upotrebljava za povezivanje s prijateljima i porodicom. Onih koji se s drugima povezuju radi istog interesa ili hobija je manje (16-18 %) i oni su

⁴ Upravo tamo.

⁵ <http://www.archivesnext.com/>, <http://archivesopen.blogspot.com/>
<http://cunninghamabovetherim.blogspot.com/>

⁶ <http://www.oclc.org/nextspace/007/1.htm> (20.6.2012).

stariji.⁷ Više od tri četvrtine slovenskih mrežnih korisnika je između 10 i 75 godine starosti, prema podacima MOSS (Mjerenje posjećenih mrežnih stranica), na mrežu izlazi dnevno ili više puta dnevno. Pri čemu je najveći dio (93 %) svakodnevnih korisnika mreže u starosnoj grupi između 15 i 24 godine. Prate ih pojedinci između 25 i 34 godine, gdje učešće korisnika, koji svakodnevno koriste mrežu dostiže 89,6 %.⁸

Šta može tehnologija mreže 2.0 ponuditi arhivskim institucijama u 2009. godini, u svom predstavljanju rekla je Kiara King: *Nude veću dostupnost tj. osvješćivanje o arhivskim fondovima i zbirkama, različite tačke pristupa, više različitih tipova korisnika, poboljšanje odnosa i povezivanja u arhivskoj struci, dodatne informacije o fondovima i zbirkama, te nove dinamične načine povezivanja i uključivanja u društvo. Arhivi čuvaju mnoge sadržaje s kojima ljudi dolaze u dodir, te odatle dužnost da se uključuju i da dijele svoja saznanja.*⁹

U sklopu projekta RIS (Raba Interneta Sloveniji – Upotreba interneta u Sloveniji) bilo je obavljeno istraživanje o upotrebi socijalnih mreža u Sloveniji. Rezultati istraživanja pokazuju, da 60 % ispitanika ima kreiran bar jedan profil na nekoj od brojnih društvenih mreža. Među ispitanicima preovladavaju mlađi, prije svega starosne dobi između 16 i 25 godina (75 %). S obzirom na status, izrazito odstupaju školarci (djeca, učenici, đaci i studenti).¹⁰

U Sloveniji su kulturne institucije na mreži prisutne u velikom broju. Među njima skoro da nema institucije, koja nema svoju mrežnu stranicu. Tako da svi slovenski arhivi imaju svoje mrežne stranice, koje češće ili rjeđe aktualiziraju i dopunjavaju. Također, mnogo je kulturnih institucija, koje istovremeno sa svojim korisnicima i komuniciraju preko društvenih mreža. Upotreba tehnologija mreže 2.0 od strane kulturnih ustanova se povećava. Tako na socijalnoj mreži Facebooke nalazimo slovenske muzeje, biblioteke, galerije, kao i arhive.

Kao prvi među slovenskim arhivima svoju mrežnu stranicu je pokrenuo Pokrajinski arhiv Koper, a pratili su ga Nadbiskupski arhiv Maribor, Historijski arhiv Celje, zadnji je bio Pokrajinski arhiv Maribor. Sva četiri su svoje stranice otvorili 2011. godine.

Tehnologije mreže 2.0 su, kako je već spomenuto, donijele nove oblike komunikacije, nove mogućnosti u pogledu promocije institucija, te omogućile nove načine predstavljanja naslijeđa, koje arhivi čuvaju. Korisnici mreže postaju sve zahtjevniji, žele brz i jednostavan pristup informacijama, te elektronskim sadržajima. Danas je skoro nevjerovatno nemati svoju mrežnu stranicu, jer u tom slučaju se korisnici pitaju da li neka institucija uopće i postoji. Isto, također važi i za prisutnost na Facebooku, Twitteru i drugdje.

U početku su u mariborskom arhivu postojale određene dileme u pogledu mreže 2.0. Vjerovatno su bile opće prirode, dakle nepoznavanje mreže 2.0 i njenog djelovanja, njena *neuredna priroda*, te neprepoznavanje dodatne vrijednosti, koja bi

7 <http://www.ris.org/uploads/editor/1323256597WhyAmericansUseSocialMedia.pdf> (20.6.2012).

8 <http://www.moss-soz.si/si/novice/9156/detail.html> (20.6.2012).

9 <http://www.slideshare.net/araik/web-20-and-archives> (20.6.2012).

10 http://www.ris.org/db/13/12076/RIS%20poro%C4%8Dila/Socialna_omrezja_2011/?&p1=276&p2=285&p3=18 (20.6.2012).

opravdala raspored čovjekovih izvora i rada za njegovu implementaciju. Svakako (još uvijek) postoje sumnje u pogledu mogućnosti anonimnih korisnika, koji bi neprikladno ili zlonamjerno komunicirali sa drugim ili čak podsticali nestrpljenje.¹¹ Upravo održavanje, takvih strana zahtijeva određeno vrijeme i trud.¹²

Slika 2: Mrežna stranica Pokrajinskog arhiva Maribor

Mnogo više je činjenica koje podržavaju upotrebu mreže 2.0. Među njima su npr. povećana prepoznatljivost arhiva, različit pristup do zbirke, dodatne informacije o zbirkama, prepoznavanje korisnika kao izvora informacija, veća mogućnost iznalaženja brzih rješenja za korisnike, poboljšana komunikacija arhiva s korisnicima itd. Faktor koji možda, također, utiče na lakšu odluku institucija u pogledu mreže 2.0 je činjenica da mrežu (uspješno) koriste i druge institucije.¹³ U Sloveniji su to npr. Narodna i univerzitetska biblioteka, Narodni muzej Slovenije,

11 Za tu namjenu PAM u vrijeme pisanja toga doprinosa priprema politiku komentaranja.

12 <http://www.slideshare.net/icaruseu/archives-in-web-20> (20. 6. 2012).

13 <http://www.slideshare.net/icaruseu/archives-in-web-20> (20. 6. 2012).

Pokrajinski muzej Maribor, Slovenski šolski muzej itd. Svoje Facebook stranice ima veliki broj slovenskih biblioteka i muzeja, kao i tri od sedam državnih arhiva.

Pokrajinski arhiv Maribor i Facebook

Jedan od problema Arhiva u Mariboru (kao i ostalih slovenskih arhiva) je njegova neprepoznatljivost u okruženju gdje djeluje. Ljudi Arhiv često zamjenjuju za muzej, kako sadržajno, tako i lokacijski. Pokrajinski arhiv Maribor je prije pojavljivanja na Facebooku i Twitteru svoje posjetioce obavještavao preko lokalnih medija, koji, također, nisu uvijek objavljivali novosti i događaje koje Arhiv priređuje. Tako su određene zanimljive izložbe, predstave i druge djelatnosti često dospjele samo do šačice ljudi, koje Arhiv ima u svojoj bazi i šalje im pozive. Sve novosti o događajima u PAM isti je obavljao na svojoj mrežnoj stranici (www.pokarh-mb.si), gdje je mogućnost nalaženja i svih ostalih detalja u vezi sa arhivom, njegovom misijom, djelatnostima i ostalim.

Slika 3: Facebook stranica Pokrajinskog arhiva Maribor (02.07.2012.)

Mrežna strana Pokrajinskog arhiva Maribor je postavljena statično, s namjenom obavještanja i čuvanja informacija. U koliko korisnici žele saznati više od toga moraju pozvati ili poslati e-poštu.

Mnogi arhivi koriste Facebook, među njima da spomenem državne arhive SAD, Velike Britanije i Australije, u srednjoj Evropi na primer Državni arhiv Austrije (Oesterreichsches Statsarchiv), Hrvatski državni arhiv, Slovački narodni arhiv, Poljski državni arhiv itd. Svoje stranice, profile ili grupe imaju također, razna arhivska udruženja, među njima, kao jedno od najvažnijih *ICA – International Council on Archives* (Međunarodni arhivski odbor), *Icarus* i *Monasterium*. Broj obožavalaca ili prijatelja ide negdje na tisuće, što pokazuje veliko zanimanje javnosti.¹⁴

Pokrajinski arhiv Maribor je svoju Facebook stranicu objavio 08. avgusta 2011. godine. Odluka je bila prihvaćena s namjerom uspostavljanja komunikacije s korisnicima, predstavljanja arhivskih fondova i zbirki, te povećanja prepoznatljivosti arhiva u zajednici gdje djeluje.

Slika 4: Profil Pokrajinskog arhiva Maribor (02.07.2012.)

¹⁴ Joachim Kemper, Zwischen Facebook, Twitter und blogs. Neue arbeitsformen für archive und archivale - ein kleines web 2.0 - konzept für das Stadtarchiv Speyer, *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* 2011, str. 437.

Na početku upotrebe, bila je prvo stvorena Facebook stranica, kojom je upravljao neko od zaposlenih u Arhivu sa svoje lične profilne stranice na Facebooku. Radi razgraničenja lične i službene aktivnosti, kasnije je bila otvorena još profilna stranica za Pokrajinski arhiv Maribor, koji od tada upravlja s objema stranicama. Trenutno Facebook stranicu Pokrajinskog arhiva Maribor prati 241 korisnik, s profilnom stranom povezano je 777 korisnika. Obje grupe čine pojedinci i ustanove. Postavlja se pitanje zašto koristimo dvije stranice i u čemu se razlikuju. Riječ je u stvari o tome da je u početku broj prijatelja Pokrajinskog arhiva Maribor brzo rastao, a broj obožavalaca je na stranici počeo rasti tek kasnije. Sadržaj je na obje mrežne stranice isti, tj. u zadnje vrijeme je objavljen na stranici PAM, posle čega se na profilnoj stranici naprave linkovi na strane. S obzirom da PAM ima toliki broj prijatelja, profilnu stranicu još uvijek održavamo.

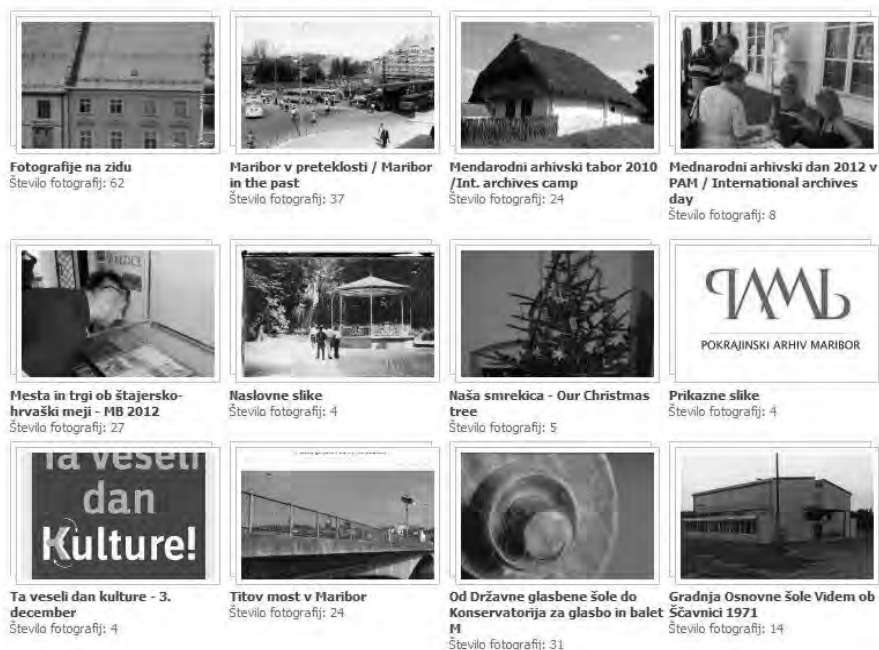
Pokrajinski arhiv Maribor stranicu upotrebljava tek deset mjeseci, zato smo još u fazi testiranja svih mogućnosti koje nudi. Kao što je već rečeno, namjena je povećati prisutnost i prepoznatljivost Arhiva u društvu, te osvijestiti i upoznati javnost o postojanju, djelovanju i namjeni arhivske institucije i arhivske građe koju skladišti i čuva.

Pošto je mnogo korisnika, stranih državljanja, koji prate kako stranicu, tako i profil Pokrajinskog arhiva Maribor, što potvrđuje veliki broj objava na engleskom jeziku.

Pokrajinski arhiv Maribor na svojoj Facebook stranici objavljuje prije svega djeliće iz svojih fondova i zbirki, među kojima preovladava fotografsko gradivo. Objavljene su, također, najave, te pozivi na događaje koje Arhiv priređuje, izvještaji s tih događaja, kao i fotografije.

Među fotografijama se tako ističe album Fotografije na zidu, gdje se nalaze razni pozivi na otvorenja izložbi, dnevne zanimljivosti, itd. Albumi se neprestano nadopunjavaju. Najoobimniji album je *Maribor u prošlosti / Maribor in the past*/ gdje se nalaze fotografije Maribora, koji se tako redovno dopunjava. Među albumima nalaze se, također, npr. album Međunarodni arhivski logor/International archival camp, Međunarodni arhivski dan 2012. u PAM / International archives day 2012. in Maribor, albumi fotografija s otvorenja izložbi itd.

Albumi osebe Pokrajinski arhiv Maribor / Regional Archives Maribor

Slika 5: Albumi Pokrajinskog arhiva Maribor

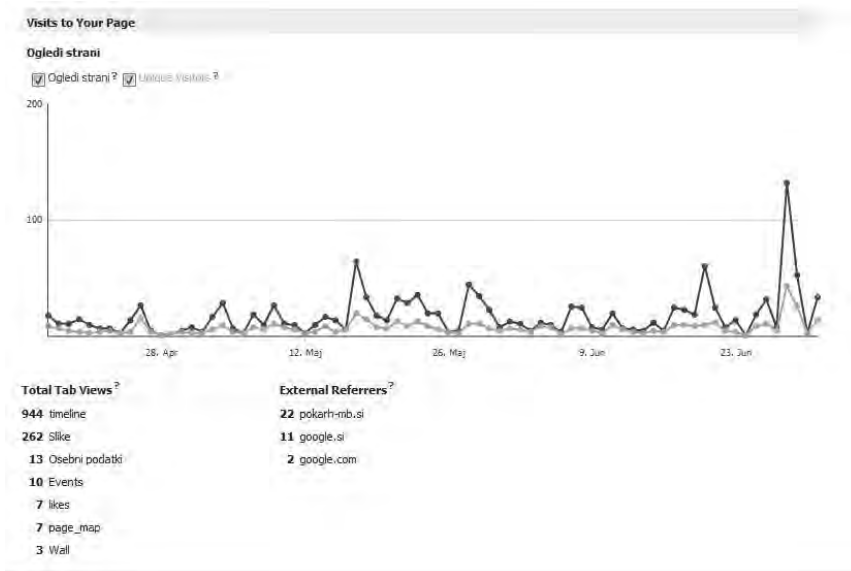
Otvorenje izložbi, prezentacije knjiga i ostalih događaja, koje organizuje PAM, objavljuju se, također, zajedno sa prezentacijama događaja i pozivom korisnicima da se pridruže manifestaciji.

Slika 6: Primjer objave događaja

Na kraju da predstavim još strukturu korisnika, koji su *lajkovali* Facebook stranicu Pokrajinskog arhiva Maribor.

Najviše korisnika spada u starosnu grupu između 25 i 34 godine starosti, dok je razlika među muškim i ženskim korisnicima vrlo mala i mijenja se iz sedmice u sedmicu (50 % žena i 50 % muškaraca). Većina korisnika stranice dolazi iz Slovenije, zatim iz Austrije, Njemačke, Srbije, Belgije, Slovačke i Španije. Preovladavaju korisnici iz Maribora, ali želimo krug posjetilaca, također, proširiti na ostale slovenske gradove, prije svega, one koje svojom nadležnošću Arhiv pokriva.

Slika 7: Statistika FB na stranici od 17. aprila do 01. jula 2012.

S posjetom Facebook stranici Pokrajinskog arhiva Maribor za sada možemo biti zadovoljni. Gornji prikaz pokazuje posjete stranici u periodu od 17. aprila do 01. jula 2012. godine. Tamnija linija povezuje tačke s brojem pregleda u pojedinačnom danu, a svjetlija pokazuje broj jednokratnih posjetilaca, koji su na određeni dan posjetili stranicu. Primjećujemo da određene objave privlače više ljudi, ali ipak ćemo detaljnu analizu napraviti nakon bar godinu dana djelovanja stranice.

Pokrajinski arhiv Maribor i Twitter¹⁵

Pokrajinski arhiv Maribor svoje prisustvo na mreži povećava, također, s upotrebom Twittera. Twitter je sa radom počeo 2006. godine, a danas ga upotrebljava više od 500 miliona aktivnih korisnika, koji ostvaruju više od 340 miliona twitova

¹⁵ Twitter: <http://twitter.com>.

svaki dan.¹⁶ U Sloveniji Twitter koristi skoro 20.000 korisnika,¹⁷ među kojima nalazimo neke kulturne institucije, npr. Slovenski etnografski muzej, ZRC SAZU, Narodni muzej Slovenije, Tehnički muzej; među bibliotekama nekoliko mjesnih biblioteka (Tolmin, Brežice, Novo Mesto, Koper), te Mjesna knjižnica Ljubljana itd. Twitter, također, koristi Vlada Republike Slovenije, te nekoliko političara.

Slika 8: Twitter stranica Pokrajinskog arhiva Maribor

Pokrajinski arhiv Maribor je na Twitteru prisutan od januara 2012. godine. Trenutno¹⁸ je na njemu postavljeno 126 objava, koje najavljuju događaje, prikazuju zanimljivosti iz svakodnevnih događanja, te posreduje objavama drugih institucija ili pojedinaca. Pokrajinski arhiv Maribor prati 111 korisnika, dok 61 korisnik prati njegove objave.

16 <http://en.wikipedia.org/wiki/Twitter> (3. 7. 2012).

17 <http://sitweet.com/> (3. 7. 2012).

18 Stanje 3. jula 2012.

Druge aplikacije Web 2.0 upotreba u arhivu

Pored mrežnih stranica kao što su Facebook i Twitter na mreži je dostupno još mnogo sličnih stranica, koje je moguće upotrijebiti za bolje predstavljanje arhiva i komunikaciju s korisnicima.

Za primjer ću pokazati mrežnu prezentaciju Gradskog arhiva Speyer. Pored prisutnosti na Facebooku i Twitteru objavljuju, također, i fotografije na mrežnoj stranici **Flickr**.¹⁹ Flickr je stranica za objavljivanje slika i video snimaka, te mrežna zajednica. Godine 2011., stranica je imala 51 milion registrovanih korisnika i 80 miliona jednokratnih posjetilaca.²⁰ Upotrebljava je, također, puno stranih arhiva. Pokrajinski arhiv Maribor, ima naime otvoren račun, koji za sada još ne upotrebljava aktivno.

Gradski arhiv Speyer koristi, također, mrežnu stranicu **Slidshare**.²¹ Slidshare je stranica za objavljivanje, predstavljanje Power Point, PDF, Keynote, ili OpenOffice sadržaja, gdje korisnici imaju mogućnost gledanja predstavljanja, komentiranja, ocjenjivanja i dijeljenja. Strana ima 16 miliona registrovanih korisnika i 58 miliona jednokratnih posjetilaca mjesečno.²² U konkretnom slučaju, Gradski arhiv Seyer na stranici Slidshare objavljuje power point predstavljanje iz raznih predavanja i predstavljanja na konferencijama i simpozijima. Trenutno ima objavljenih 35 predstavljanja.

Zaključak

S obzirom na mogućnosti, koje su nam na raspolaganju, bilo bi besmisleno ne iskoristiti moć mreže i interakcije, koja može preko nje da se odvija. Konačno korisnici interneta mogu arhivima pomoći, npr. kod prepoznavanja osoba i krajeva ili neidentifikovanih fotografija. Prije svega, riječ je o obliku predstavljanja gdje se ustanova korisnicima predstavlja na dostupan način. Mnogi se na taj način prvi puta susreću s arhivom i arhivskom građom, koju arhivi čuvaju. Mreža nudi ogromne mogućnosti za bolje predstavljanje arhiva i bolju komunikaciju s korisnicima. Mnogi arhivi te mogućnosti već koriste u velikoj mjeri, neki se sa novim izazovima tek bore.

Želja Pokrajinskog arhiva Maribor je bila, da preko aplikacija Facebook i Twitter kod korisnika podigne svijest o važnosti čuvanja pisanog kulturnog naslijeđa, obavještava ih o svojoj djelatnosti i značaju Arhiva.

19 http://www.flickr.com/photos/stadtarchiv_speyer/ (3. 7. 2012).

20 <http://en.wikipedia.org/wiki/Flickr> (3. 7. 2012).

21 <http://www.slideshare.net/StadtASpeyer> (3. 7. 2012).

22 <http://en.wikipedia.org/wiki/SlideShare> (3. 7. 2012).

Summary

“The era of control is over: You can either stay in the bunker, or you can try to participate. And to not participate is criminal.” (Ed Dilworth, Wired Magazine)

The internet has become a vital part of many people's lives. For most, it is the first source of information and a means of communication. Therefore, it is essential that archival institutions participate as much as possible. In Slovenia the use of web 2.0 applications in archives begun in 2011 and is obviously still in its test phase. Of nine archival institutions (state and church), four have begun using Facebook and only one has a Twitter account. None of Slovenian archives use any other web 2.0 applications, such as blogs, wikis or RSS feeds. The situation abroad is very different. As the use of web 2.0 in Slovenia is basically limited to social networking and Twitter, we can find many wikis, blog and photo, video sharing pages where archives actively participate.

The Regional Archives Maribor has decided to start a Facebook page and open a Twitter account firstly for the reason of gaining bigger recognition in the area where it functions. The problem of our archives' recognition in the community has always been big. The archives is constantly mistaken for the regional museum in function as in location. Therefore, it was our wish to be more present in the community. We organize professional meetings, exhibitions, book presentations and several other events, which do not reach any more people than those in our database. Through Facebook and Twitter and with building a net of friends, likes and followers we have a chance to reach more people, to offer them an inside into the archives, our work, holdings and promote the importance of protecting written cultural heritage.

VAŽNOST INTELEKTUALNE ZAŠTITE INTEGRITETA ARHIVSKOG FONDA KOD IMATELJA KOJI SU U FAZI STATUSNIH PROMJENA

Abstrakt: *Promjene u djelovanju, nadležnostima i funkcijama stvaratelja ili imatelja koji su u statusnim promjenama mogu uvjetovati i djelomičnu migraciju arhivskoga gradiva jednoga stvaratelja između više novih imatelja. Stoga se upravo u fazi statusnih promjena osjeća naglašena potreba za vođenjem trajne intelektualne zaštite cjeline arhivskoga fonda u nastajanju, odnosno izvan arhiva. U tome smislu je neophodna sinergija stvaratelja, imatelja i nadležne arhivske službe zaštite gradiva izvan arhiva. Ta se sinergija postiže izmjenom točnih informacija i davanjem nedvojbenih smjernica u pogledu intelektualne zaštite arhivskog fonda i njegova integriteta kao temelja kvalitetne akvizicijske politike arhiva.*

Ključne riječi: *Arhivski fond, integritet fonda, intelektualna zaštita, stvaratelj, imatelj, akvizicijska politika.*

Statusne promjene i arhivsko gradivo

Suvremene okolnosti društvenog okruženja u tranzicijskim zemljama svakodnevno izazivaju nove statusne promjene pojedinih pravnih subjekata. One su podjednako česte kod različitih tijela državne, područne i lokalne uprave ili samouprave, kod različitih javnih ustanova u području kulture, školstva i drugog društvenog djelovanja, kao i kod različitih gospodarskih subjekata javnog i privatnog sektora. Te činjenice su i glavni razlog za trajno prisutne teme sličnoga sadržaja u mnogim radovima koji su objavljivani u zbornicima ovog skupa od 1998. godine do danas.¹

Apstraktni pojam *statusnih promjena* spretno objedinjuje konkretne promjene koje se uglavnom manifestiraju u sljedećim komponentama identiteta i djelovanja pojedinog subjekta: pravni status, način i uvjeti djelovanja, stvarna nadležnost, teritorijalna nadležnost, promjene pojedinih funkcija ili promjena temeljne funkcije stvaratelja i drugo. Za arhivsku struku i za organiziranu arhivsku službu, u okviru svih relevantnih komponenata ključnu ulogu imaju komponente funkcija stvaranja i čuvanja arhivskoga gradiva. Te su funkcije, međutim, trajno i neodvojivo povezane sa svim ostalim komponentama identiteta i djelovanja pojedinog subjekta. Naime, svaka promjena bilo koje komponente identiteta i djelovanja istovremeno se

¹ Usp. *Arhivska praksa* br. 1-14. <http://www.arhivtk.com.ba/praksa.html> (29.7.2012.)

manifestira i na arhivsko gradivo, na njegov oblik stvaranja, označavanja, odlaganja, čuvanja, odabiranja i izlučivanja, eventualnog dijeljenja (migracije), kao i moguće buduće primopredaje arhivskoga gradiva.²

Stoga se teorijski može utemeljeno obrazložiti, a u praksi je to posve jasno i vidljivo, da statusne promjene pojedinih subjekata bitno utječu na arhivsko gradivo koje kod njih nastaje ili se kod njih čuva. S jedne strane, one bitno utječu na stvaranje arhivskoga gradiva, njegov oblik, ulogu i značenje kod samoga stvaratelja. S druge strane, one mogu uvjetovati i djelomičnu migraciju arhivskoga gradiva jednoga stvaratelja između više novih imatelja.

Primjer iz prakse Državnog arhiva u Osijeku

Prikladan primjer koji u ovom radu može ilustrirati predmetni problem je primjer arhivskoga gradiva koje je nastajalo i čuvalo se u okviru različitih institucionalnih sustava koji su se bavili vodnim gospodarstvom u Hrvatskoj unazad više od stotinu godina. Taj je sustav i unazad dvadesetak godina doživio višekratne statusne promjene koje su utjecale na njegove osnovne i izvedene funkcije, na njihovu raspodjelu u okviru više novih subjekata različitog pravnog statusa te različite stvarne i teritorijalne nadležnosti. Istovremeno, sve je to utjecalo, kako na stvaranje gradiva novih stvaratelja, tako i na stanje, očuvanje, evidentiranje i migriranje arhivskoga gradiva ranijih stvaratelja između novih imatelja. Taj je primjer osobito prikladan, jer se u njemu u najnovije vrijeme dotadašnje funkcije jednoga stvaratelja raspodjeljuju na više novih stvaratelja pri čemu su u igri statusne promjene koje istovremeno zahvaćaju javni i privatni sektor, stvarnu i teritorijalnu nadležnost, status stvaratelja i status imatelja.

Pored državne brige za zahvate na velikim rijekama, u 19. stoljeću se na lokalnoj i regionalnoj razini u Slavoniji počinju organizirati i Zadruge za regulaciju pojedinih manjih vodotokova i slivova. One su, za razliku od državnih institucija, djelovale na zadružnom principu sudjelovanja pojedinih interesenata pa su imale stanoviti javno-privatni karakter. Dakako da je s djelatnošću upravljanja vodama i vodograđevinama oduvijek povezano i čuvanje dokumentacije koja je nastajala u toj domeni djelovanja, međutim, u Hrvatskoj se ta obveza službeno propisuje 1903. godine kada započinje sustavno i organizirano arhiviranje i vođenje sustavne evidencije o dokumentaciji koja se tiče toga segmenta upravljanja prirodnim resursima. Te se odredbe donose u sklopu *Naredbe Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade, Odjela za unutrašnje poslove, Br. 42. 614 od 30. svibnja 1903. glede vodnih arhiva.*³

2 O tumačenju pojmova i uloge stvaratelja i imatelja te njihovih funkcija više vidi u temeljnoj arhivskoj stručnoj literaturi pojedinih zemalja. U hrvatskoj stručnoj literaturi usp. KARAMAN, I., *Studije i prilozi iz arhivistike*, Zagreb 1993.; STULLI, B., *Arhivistika i arhivska služba - Studije i prilozi*, Zagreb 1997.; DURANTI, L., *Arhivski zapisi, Teorija i praksa*, Zagreb 2000.; IVANOVIĆ, J., *Priručnik iz arhivistike*, I. dio, Zagreb 2010.

3 Usp. SMREKAR, M., *Sbornik zakona i naredaba od 1899, komad IV*, str. 702 i 1313.

U okviru državne brige za vodene resurse, slivnim područjem rijeke Drave je do sloma Austro-Ugarske monarhije upravljao Kraljevski ugarski riečko-inžinirski ured u Osijeku. „Od 1918. godine, ulaskom hrvatskih područja u sastav novoosnovane države, njime u tome smislu upravlja Ministarstvo poljoprivrede i voda Kraljevine SHS, generalna inspekcija voda za Hrvatsku i Slavoniju.⁴ Upravljanje vodama jedno vrijeme je bilo i u nadležnosti Ministarstva građevina, a od 1939. godine Odjela za tehničke radove Banovine Hrvatske. Za objedinjavanje vodnih zadruga u Kraljevini SHS djelovao je Centralni odbor vodnih zadruga sa sjedištem u Novom Sadu, a za vrijeme NDH djelovao je Savez vodnih zadruga NDH. Nakon Drugog svjetskog rata, u novoj državnoj zajednici, upravljanje vodama najprije se nalazilo pod Ministarstvom građevina, a od 1947. godine pod Ministarstvom poljoprivrede. Od 1952. godine, temeljem *Opće uredbe o vodnim zajednicama*, djeluju Vodoprivredni odjeljci u Zagrebu, Osijeku, Varaždinu i drugdje i to za pojedina područja i regije, kao i za pojedine vodne zajednice od kojih su neke naslijedile nekadašnje zadruge koje su u prošlosti vršile sličnu funkciju na istim područjima. Od 1962. godine sve vodoprivredne organizacije nalazile su se u sastavu Opće vodne zajednice, a na republičkom nivou za Hrvatsku u sastavu Uprave za vodoprivredu NRH.⁵ Od 1975. godine djeluje samoupravna vodoprivredna interesna zajednica (SVIZ) za svako pojedino područje, a one se udružuju u međuopćinske SVIZ-ove.⁶ Takav sustav prestaje djelovati kada je 1990. godine osnovano javno vodoprivredno poduzeće *Hrvatska vodoprivreda* te javna vodoprivredna poduzeća za pojedina slivna područja.⁷ Novi ustroj nastupio je 1996. godine s novim Zakonom o vodama iz 1995. godine, kojim su osnovane Hrvatske vode s vodoprivrednim odjelima za vodna područja velikih rijeka i vodnogospodarstvenim ispostavama za slivna područja manjih vodotokova.⁸

Nazivi već spomenutih zadruga za regulaciju pojedinih vodotokova, koje su nakon Drugog svjetskog rata bile u sastavu javnog vodnogospodarskog sektora, u okviru statusnih promjena i dalje se pojavljuju najprije u nazivima vodnogospodarskih ispostava za slivove manjih vodotokova, a kasnije i u nazivima novih pravnih subjekata koji su postali slijednici nekih funkcija tih ranijih vodnih zadruga, ali sada kao novi privatni pravni subjekti, trgovačka društva s registriranom djelatnošću obavljanja vodograđevne djelatnosti kao jednoga dijela vodnog gospodarstva. Istovremeno, upravni dio poslova u domeni vodnog gospodarstva obavljaju Hrvatske vode, kao državna ustanova, sa svojim niže ustrojenim odjelima i ispostavama te s više uzastopnih promjena u svojoj strukturi i nazivlju.⁹ Time su na svakom pojedinom slivnom području, pa tako i na slivu Drave i Dunava, razdvojene dvije bitne funkcije nekadašnjeg jedinstvenog subjekta, upravljanje

4 Usp. ĆOSIĆ, I., *Vuka Osijek 1876.-1986.*, Katalog, Osijek 1986., str. 8.

5 Usp. Isto, str. 10.-11.

6 KUŠEN, D., Inventar: HR-DAO-1387, *Zbirka vodograđevne dokumentacije*, str. 3.

7 Usp. Zakon o vodama, "Narodne novine", br. 53/90., 9/91., 61/91., 26/93., 43/93. i 95/94.

8 Usp. Zakon o vodama, "Narodne novine", br. 107/95.

9 Usp. Zakon o vodama, "Narodne novine", br. 107/95., 150/05., 153/09., 63/11., 130/11.

vodama i vodograđevna djelatnost. One su na svakom slivnom području raspodijeljene na dva nova subjekta.¹⁰

Arhivistički gledano, raniji jedinstveni subjekt je bio stvaratelj gradiva koje je nastajalo temeljem jedne i druge funkcije, a istovremeno je bio i imatelj gradiva koje je u okviru tih funkcija nastajalo u ranijoj prošlosti djelovanjem ranijih stvaratelja. To najstarije gradivo je u međuvremenu uglavnom preuzeto u Državni arhiv u Osijeku.¹¹ Multipliciranje subjekata koji su postali novi interesenti za pojedine dijelove cjeline arhivskoga gradiva dotadašnjeg jedinstvenog fonda, rezultiralo je i interesom za migraciju toga gradiva različitim novim imateljima prema interesima djelatnosti i područja.

U opasnosti da se predmetno arhivsko gradivo koje je do tada predstavljalo cjelovite fondove, zbog interesa različitih subjekata podijeli i „rastepe“ Državni arhiv u Osijeku je putem nadležne službe intervenirao i inzistirao na uspostavi cjelovitih popisa dotadašnjih cjelovitih fondova i na zaduživanju odgovornosti samih Hrvatskih voda kao stvarnog i zakonitog pravnog slijednika sveg arhivskoga gradiva nastalog u toj djelatnosti do 1990. godine. Zbog operativnih potreba je pojedinim drugim novonastalim subjektima odobreno preuzimanje dijela, uglavnom tehničke i projektne dokumentacije, na daljnje korištenje putem reversa. Sve to još uvijek do danas nije postignuto na cijelom području nadležnosti Državnog arhiva u Osijeku. Naime, naknadno je novim ustrojem Hrvatskih voda koji je donio nove statusne promjene od 2011. godine¹² dodatno izmijenjena slika i odnos stvaratelja i imatelja u toj djelatnosti.¹³ Time su nastali i određeni novi problemi u percepciji cjelovitosti arhivskih fondova, u očuvanju njihova intelektualnog integriteta i u budućem njihovom cjelovitom preuzimanju u nadležni arhiv. Stoga je Državni arhiv u Osijeku potaknuo mogući novi model sveobuhvatnog sređivanja i popisivanja toga gradiva na terenu po registraturnim cjelinama, njegovog daljnjeg čuvanja kod imatelja i njegove buduće primopredaje u arhiv nakon što se steknu svi materijalni preduvjeti.¹⁴

Procesi statusnih promjena stvaratelja zahtijevaju više opreza u zaštiti integriteta fonda

Iskustvo govori kako je trajni oprez nadležne arhivske službe jedini mogući model očuvanja integriteta pojedinih fondova koji se čuvaju kod stvaratelja. Taj je oprez tim potrebniji i važniji kada se događaju statusne promjene koje uvjetuju i organizacijske i funkcionalne promjene. Stoga se upravo u fazi statusnih promjena osjeća naglašena potreba za vođenjem trajne intelektualne zaštite cjeline arhivskoga fonda u nastajanju, odnosno izvan arhiva.

10 Tumačenje je pojednostavljeno u svrhu ilustrativnosti, a svi relevantni podaci su dostupni u dosijeima stvaratelja Službe zaštite i nadzora nad gradivom izvan arhiva Državnog arhiva u Osijeku. Navođenje naziva pojedinih subjekata, područja njihova djelovanja i slijeda promjena, u ovom radu bi predstavljalo nepotrebno opterećenje.

11 Usp. HR-DAOS-1387 Zbirka vodograđevne dokumentacije; 1867/1968: albuma 2, fascikla 151, knj. 3, mapa 2; 5. SI. Radi se uglavnom o vodograđevnoj projektnoj dokumentaciji.

12 Usp. Zakon o vodama, *Narodne novine*, br. 63/11, 130/11.

13 Usp. Hrvatske vode, ustroj. <http://www.voda.hr/Default.aspx?sec=493> (30.7.2012.)

14 Usp. Državni arhiv u Osijeku, Služba zaštite i nadzora nad gradivom izvan arhiva, dosije: Hrvatske vode, VGO Osijek.

U ovom radu se još jednom možemo podsjetiti na arhivsku teoriju i ukratko analizirati praksu koja se odnosi upravo na intelektualnu zaštitu integriteta arhivskoga fonda. Pod intelektualnom zaštitom fonda možemo smatrati sljedeće postupke, načela i evidencije: kategorizacija stvaratelja, očuvanja intelektualnog integriteta fonda (dakako, ne zanemarujući njegov fizički-materijalni integritet), poštivanje provenijencije gradiva, poštivanje pripadnosti gradiva odgovarajućoj seriji, vrednovanje gradiva, popis, opis, signatura, obavijesno pomagalo, registar arhivskih fondova i zbirki. (...) Preispitivanje postojeće arhivske teorije i prakse u Hrvatskoj pokazuje kako postoji praksa s pozitivnim, ali i ona s negativnim predznakom. Postupci koji mogu ići u prilog očuvanja ili u prilog negiranja i poništenja intelektualnog (pa time i fizičkog-materijalnog) integriteta fonda provode se kontinuirano u kontekstu cijeloga životnog ciklusa zapisa (*records continuum*)¹⁵. Njegov se integritet može očuvati ili negirati već kod samog stvaratelja, odnosno eventualnog drugog imatelja izvan arhiva, ili u oblikovanju akvizicijske politike arhiva, ali također, u arhivističkoj obradi gradiva u arhivu.¹⁶

Neophodna sinergija djelovanja svih čimbenika

Problemi slični onima koji su za ilustraciju izneseni iz arhivske prakse Državnog arhiva u Osijeku, pojavljuju se također kod relativno čestih statusnih promjena koje se događaju s upravnim tijelima i različitim javnim ustanovama na svim razinama. Evidentan je utjecaj koji te promjene mogu imati na integritet fondova koji su nastajali djelovanjem ranijih stvaratelja.

Organizirana arhivska služba, bilo u nacionalnim bilo u područnim okvirima, na rješavanje takvih problema može utjecati samo:

- jasnom politikom razgraničenja fondova kod stvaratelja/ imatelja;
- jasnim smjernicama u pogledu njihovog (barem) intelektualnog, ali i fizičkog (materijalnog) integriteta;
- dobrim i jasnim popisima gradiva za čije sastavljanje postoji obveza i jasni parametri;
- odrješitom politikom nadležnog arhiva s obzirom na odgovornost pojedinih imatelja;
- jasnom perspektivom buduće akvizicijske politike.

Međutim, i pored *arhivske budnosti* (zanimljiv pojam koji je u različitom kontekstu više puta korišten na arhivističkim skupovima u Hrvatskoj), svejedno se događaju nedopuštene migracije gradiva, protuzakonite podjele fondova, oskrnjivanje pojedinih cjelina gradiva ili njihov nestanak.

U tome smislu je neophodna sinergija razmišljanja, odlučivanja i djelovanja stvaratelja, imatelja i nadležne arhivske službe zaštite gradiva izvan arhiva. Ta se

15 Usp. Records continuum. http://www.archivists.org/glossary/term_details.asp?DefinitionKey=2380 (30.7.2012.)

16 Usp. KUŠEN, D., Aktualna pitanja intelektualne zaštite arhivskog fonda, u: *Radovi*, br. 44. Savjetovanje "Kako poboljšati sustav zaštite", Slavonski Brod, Hrvatsko arhivističko društvo i Državni arhiv u Slavanskom Brodu, 2010.

višestruka sinergija započinje izmjenom točnih informacija, a oblikuje davanjem nedvojbenih smjernica u pogledu intelektualne zaštite arhivskog fonda i njegovog integriteta kao temelja kvalitetne akvizicijske politike arhiva.

Na temelju ranije analize skupa postupaka koji čine sastavnice provođenja intelektualne zaštite, zaključujemo kako je važnost intelektualne zaštite fonda kao cjeline gradiva nastale radom jednoga stvaratelja u osnovi ista bez obzira radi li se o konvencionalnom ili nekonvencionalnom gradivu, u arhivu ili na terenu kod imatelja. Specifične okolnosti stvaratelja koji su u statusnim promjenama, kao i moguće posljedice za integritet gradiva, naglašeno pojačavaju važnost i potreban oprez u tim postupcima.

Zaključak

Utjecaj suvremenih okolnosti doveo je do brojnih statusnih promjena kod stvaratelja i imatelja arhivskog gradiva. Upravo u vezi određenih statusnih promjena osjeća se dodatna potreba za zaštitom arhivskog gradiva u nastajanju. U tom smislu, neophodno je pojačati sistem intelektualne zaštite kako bi se očuvala cjelovitost fonda, dok se isti nalazi u posjedu imatelja i stvaratelja. Kako bi se to postiglo potrebno je zajedničko djelovanje svih sudionika u procesu intelektualne zaštite: stvaratelja, imatelja i arhiva, odnosno arhivske nadležne službe. Na taj način, postojeća sinergija između čimbenika u sistemu intelektualne zaštite, omogućila bi nesmetan protok informacija, te davanje potrebnih sugestija i smjernica koje bi bile garant intelektualne zaštite arhivskih fondova stvaratelja i imatelja koji su u fazi statusnih promjena. Autor je ovim radom imao namjeru ukazati na iskustvo i pozitivan primjer Državnog arhiva u Osijeku na planu intelektualne zaštite fondova stvaratelja u fazi statusnih promjena, navodeći pri tome osnovne komponente uspješnog djelovanja.

Summary

The impact of modern circumstances has led to numerous changes in status of creators and owners of archival material. It is in connection with certain changes in status that the need for additional protection of material in the making is obvious. In this sense, it is necessary to strengthen the system of intellectual protection in order to preserve the integrity of the funds, while the same is in possession of the holders and creators. In order to achieve the required joint action by all stakeholders in the process of intellectual protection: creators, holders and archives. In this way, the existing synergy between parties in the system of intellectual protection would allow unimpeded flow of information, and making the necessary suggestions and guidelines that would guarantee the protection of intellectual property of creators and owners who are in the process of status changes. Author of this paper is intended to point to the experience and positive example of the State Archives in Osijek in the field of protection of intellectual rights of creators in a status change phase, while stating the basic components of a successful operation.

FOTOGRAFIJA KAO ISTORIJSKI DOKUMENT **(Formiranje zbirke fotografija u Dokumentacionom centru** **„Nikola Mirkov“¹)**

Abstrakt: *U radu se govori o iskustvu Dokumentacionog centra „Nikola Mirkov“ pri Javnom vodoprivrednom preduzeću „Vode Vojvodine“, sa trenutnim stanjem fotodokumentacije i pronalaženju načina za sređivanje, formiranje zbirke fotografija, čuvanje, obradu i digitalizaciju.*

Ključne reči: *Registratura, zbirka fotografija, digitalizacija, međunarodni standardi, elementi inventarnog opisa.*

Uvod

Činjenica je da arhivisti i istoričari u svetu, ali i u našim zemljama nisu oduvek prepoznavali fotografiju kao primarni istorijski izvor. Nekonvencionalna ili neknjižna građa, kako se naziva, fotografija nikada nije imala primarno mesto, ali je čuvana kao jednako vredna. Fotografski snimci prikupljeni su pod istim kriterijumima kao i druga arhivska građa. Tokom sređivanja građe, fotografije bi se uklanjale iz zbirke pisanih dokumenata i stavljale u posebne zbirke.

Fotografije, kao arhivska građa, sadrže jedinstvenu dokumentarnu informaciju, iako su često unutar mnogih arhiva imale sekundarni status. Porastom interesa za njih, kao istorijskom dokumentacijom, utvrđen je nedostatak informativnih sredstava bez kojih je pretraživanje trajalo daleko duže. Dobri načini obrade fotografije daju joj priliku da zauzme zasluženno mesto među izvorima informacija.

Standardi za sređivanje fotodokumentacije

U proteklih nekoliko meseci vršeno je istraživanje o načinima sređivanja, čuvanja i rukovanja fotodokumentacijom u analognom i digitalnom obliku. Nakon konsultacija sa zaposlenima u više institucija poput Matice srpske, Arhiva Vojvodine, Istorijskog arhiva Grada Novog Sada, Istorijskog arhiva Zrenjanina, Muzeja Vojvodine, Muzeja Grada Novog Sada, Narodne biblioteke Srbije, Zavoda za zaštitu spomenika kulture grada Novog Sada, Pokrajinskog zavoda za zaštitu spomenika

1 Dokumentacioni centar *Nikola Mirkov* je izdvojeno odeljenje Javnog vodoprivrednog preduzeća *Vode Vojvodine* (nekada preduzeća „Dunav – Tisa – Dunav“) gde se čuva tehnička dokumentacija, registraturski materijal i fotodokumentacija. Nadzor nad radom registrature vrši Arhiv Vojvodine.

kulture, kao i sa urednicima fotografije i fotoreporterima u štampanim medijima poput *Dnevnik-a* i *Blic-a*, došlo se do zaključka da na nivou države ne postoje ujednačena pravila, ni za analognu, niti digitalnu fotografiju, odnosno standardi po kojima se vrši arhiviranje fotodokumentacije. Osobe zadužene na ovim poslovima uglavnom se oslanjaju na proizvoljne načine klasifikacije, kategorizacije i arhiviranja, a koje su najpogodnije za svaku ustanovu pojedinačno. U Zrenjaninu je formiran *Arhiv fotografije*, čija je osnovna aktivnost digitalizacija fotografske građe i stvaranje jedinstvene, javne baze podataka. Bez obzira na nedostatak jedinstvenog sistema u čuvanju zbirke fotografija, digitalizaciji i načinima trajnog čuvanja, primećeno je da u poslednjih nekoliko godina sve više institucija radi na ovim poslovima.

Kada je u pitanju zaštita analogne fotografije postoji jasno uputstvo. Jedino koje postoji je *Uputstvo o čuvanju i obradi zbirke fotografija* (doneto od strane Arhivskog veća Arhiva Srbije 29. januara 1971. godine, objavljenom u Arhivskom glasniku iste godine). Kada su u pitanju međunarodni standardi, odličan primer obrade i sređivanja fotografije je onaj koji se vrši u Državnom arhivu Osijek, a u skladu je sa ISAD(g) (*General International Standards Archival Description*). Državni arhiv u Osijeku analitički sređuje fotografije prema elementima opisa koji su sastavni deo računarskog programa za arhiviranje fotografija *SAPERION*² koji koristi i Hrvatski državni arhiv u Zagrebu.

Informacije o preduzeću

Javno vodoprivredno preduzeće *Vode Vojvodine* odgovorno je za upravljanje Hidrosistemom Dunav-Tisa-Dunav (u daljem tekstu HS DTD) koji je jedinstvena kanalska mreža koja povezuje tokove reka Dunava i Tise kroz Vojvodinu i predstavlja hidrotehnički sistem za odvodnjavanje unutrašnjih voda, navodnjavanje, odbranu od poplava, snabdevanje vodom, odvođenje upotrebljenih voda, plovidbu, turizam, ribarstvo itd.

HS DTD sa prirodnim i delimično rekonstruisanim vodotocima ima kanalsku mrežu dugu 960 km od čega je 600 km plovno. Istom se povezuje 80 vojvođanskih naselja. U okviru sistema postoji 28 ustava, 21 prevodnica, 129 mostova, 168 crpnih stanica i veliki broj drugih objekata za različite namene. Na izradi dokumentacije za izgradnju HS DTD radilo je 400 inženjera koji su uradili 1300 elaborata na 135.000 stranica i napravili preko 35.000 grafičkih crteža. Celokupna tehnička dokumentacija, registraturski materijal i fotodokumentacija nalazi se u Dokumentacionom centru *Nikola Mirkov*. Ime je dobio po idejnom tvorcu HS DTD i smešten je u dvorcu Macibanji –Karačonji u Sremskoj Kamenici.

² SAPERION je DMS (*Document Managment Software*) software predviđen za primenu u korporacijskom upravljanju dokumentacijom i dugotrajnom arhiviranju vrednih podataka.

Fotodokumentacija JVP Vode Vojvodine

Fotodokumentacija JVP Vode Vojvodine svedoči o višedecenijskim radovima na izgradnji i održavanju HS DTD-a. Do pre par godina fotodokumentacija JVP Vode Vojvodine nalazila se u potpuno nesređenom stanju i čuvana je u potpuno neodgovarajućim uslovima. Nije postojala nikakva evidencija o količini, sadržaju i korišćenju analogne fotodokumentacije. Digitalne fotografije nalazile su se na CD/DVD –ovima ili personalnim računarima, takođe, bez ikakvog uvida u količinu, sadržaj i korišćenje. Ogroman deo fotodokumentacije, uključujući negative, pozitive, dijapozitive, ali i dobar deo digitalnih fotografija nije imao nikakvu oznaku koja bi dala informaciju ko, kada, gde i šta je snimio. Samo deo fotodokumentacije imao je pojedine oznake koje su davale informacije o objektu snimanja, datumu snimanja, autoru fotografije ili njegovoj vezi sa određenim negativom. Najviše podataka postoji na fotografijama koji su snimali inženjeri tokom izgradnje HS DTD.

Osim ovih podataka fotografije koje su lepljene u albume imale su posebne oznake iz kojih se vidi da je urađena određena osnovna kategorizacija i klasifikacija, ali je problem u tome što veliki deo ovih albuma nije sačuvan. Sa dve fotografije iz albuma sa oznakom *D – 1 Iz života direkcije DTD – Novi Sad* vidimo *Službu fotodokumentacije DTD* koji je snimio Jovan Perišić. Na fotografijama snimljenim 8. septembra 1965. godine nalaze se redaktor fotodokumentacije DTD Đ. Vismont i šef geodetske službe DTD D. Vojvodić kako identifikuju fotografije. U donjem delu fotografije upisane su oznake “65/1682” i “65/1683” koje nose informaciju o vezi sa određenim negativom.

Ne ulazeći u razloge zbog čega je zatečena takva situacija, nakon konsultacija sa više osoba koje rade na sređivanju i obradi fotodokumentacije u svojim institucijama pristupilo se izradi Plana za sređivanje fotodokumentacije u Dokumentacionom centru *Nikola Mirkov*.

Prvi korak bilo je obezbeđivanje posebne prostorije i privremeni smeštaj analogne fotodokumentacije sa daljim ciljom uvida u njeno bročano stanje. Obezbeđen je server za smeštaj digitalne fotografije i pohranjivanje digitalizovane analogne fotodokumentacije.

Drugi korak bio je izrada plana koji bi za rezultat dao uvid u fotodokumentaciju koja se nalazi na personalnim računarima radnika Preduzeća koji koriste službene fotoaparate i upoznavanje radnika sa uputsvom za privremeno čuvanje i dogovor o periodičnom sakupljanju fotodokumentacije.

U saradnji sa radnicima preduzeća izrađen je predlog za kategorizaciju i klasifikaciju zbirke fotografija. Razmotrena je mogućnost formiranja fotolaboratorije za pravilan tretman oštećene fotodokumentacije kao i izrada softvera. Preko njega bi osim radnika preduzeća putem interne računarske mreže i šira javnost mogla svetskom internet mrežom biti informisana o postojanju i sadržaju, određenih delova fotodokumentacije.

Formiranje zbirke

Koristeći *Uputstvo o čuvanju i obradi zbirke fotografija* i *SEPIADES - Recommendations for cataloguing photographic collections* izrađen je predlog za formiranje zbirke fotografija sa određenim brojem serija, podserija i načinom formiranja signature (prilog 1).

U našem slučaju svaka fotografija imala bi jedinstvenu signaturu sastavljenu od brojeva i slova. Na primer: **NM – 4 – 10 – 1** (**NM** – Nikola Mirkov; **4** – serija Ustave; **10** – podserija Ustava Žabalj II; **1** – prva fotografija u podseriji).

Odabir elemenata inventarnog opisa – SEPIADES

Istorija SEPIADES-a

European Commission on Preservation and Access (ECPA) je formirana kao neprofitna fondacija 1994. godine, razvijena i podržana od strane biblioteka, arhiva, muzeja i drugih institucija širom Evrope. Njen cilj je bio da osigura čuvanje publikovanih i dokumentovanih zapisa u svim formatima i omogući lak pristup kulturnoj i intelektualnoj baštini.

SEPIA (*Safeguarding European Photographic Images for Access*) je program koji za cilj ima definisanje uloge novih tehnologija u očuvanju istorijskih fotografskih kolekcija. Program je trajao od 1999. do 2003. godine i bio je finansiran od strane *Culture 2000 Programme of the European Union*. Od 2004. godine funkcioniše kao nezavisni program koji organizuje treninge, javna dešavanja, istraživački rad i publikovanje. Institucije koje žele da učestvuju u aktivnostima su dobrodošle. SEPIA je okupila institucije koje imaju za cilj očuvanje i digitalizaciju fotografskih zbirki i žele da aktivno učestvuju u radu mreže. Neke od institucija koje čine mrežu SEPIA projekta su: Nacionalna biblioteka Španije (Madrid), Kraljevska biblioteka Danske (Kopenhagen), Britanska biblioteka (London), Finski muzej fotografije (Helsinki), Holandski foto muzej (Rotterdam), kao i druge mnogobrojne likovne i naučne institucije iz drugih zemalja poput: Švedske, Francuske, Poljske, Irske i Nemačke.

SEPIADES (SEPIA Description Set)

Ovaj projekat nudi mnogobrojne preporuke na koji način da se izvrši digitalizacija. Preporuke se odnose na odabir uređaja za digitalizaciju, uređenje radnog okruženja u kome će se odvijati ovaj proces, pripreme za digitalizaciju i rukovanje materijalom tokom digitalizacije, odabir medija na kojima će se trajno čuvati digitalizovani materijal, kao i štampanje digitalizovanih materijala. Svakako

da ovaj projekat nudi i preporuke: u kojim uslovima trebaju da se čuvaju originali, načinu davanja informacija o instituciji u kojoj se nalaze zbirke, načinima formiranja zbirke, njenom opisivanju i isto tako ništa manjem odabiru elemenata inventarnog opisa za svaku pojedinačnu fotografiju kao i *open source softwer tool*.

Prema elementima opisa koje nam nudi SEPIA možemo saznati sledeće informacije o svakoj pojedinačnoj fotografiji. Za primer možemo uzeti fotografiju koja nam je već poznata (prilog 2). Ova fotografija imala bi signaturu NM-1-4-191. Kao što smo videli, prvi broj bi označavao seriju *Direkcija*, drugi broj označavao bi podseriju *Iz života direkcije*, dok bi poslednji broj označavao da je stodevedesetprva fotografija u podseriji. Institucija koja je odgovorna za njen nastanak bilo bi JVP *Vode Vojvodine* tj. nekadašnje preduzeće Dunav – Tisa – Dunav (DTD) a lokacija na kojoj bi se čuvao original je Dokumentacioni centar *Nikola Mirkov*. Iz naslova saznajemo da je u pitanju služba fotodokumentacije DTD –a, a iz opisa da redaktor fotodokumentacije DTD-a Đ. Vismont i šef geodetske službe DTD –a D. Vojvodić identifikuju fotografije. Autor fotografije je Jovan Perišić. Datum i mesto nastanka fotografije je 8. septembar 1965. godine u zgradi direkcije DTD u Novom Sadu na adresi Bulevar Maršala Tita 35 (danas Bulevar Mihajla Pupina). Imali bi oznaku da je u vezi sa negativom pod brojem 65/1683. Tu su nam i informacije o veličini pozitiva (9x6cm) i tako dalje. Nosilac autorskih prava na fotografiju je JVP *Vode Vojvodine*.

Arhiv fotografije – kratak osvrt

Pomenuli smo Arhiv fotografije iz Zrenjanina. Moramo ga pomenuti još jednom kao veoma značajan za projekat koji za cilj ima digitalizaciju fotografske građe i stvaranje jedinstvene baze podataka. Osim promocije kulturnog nasleđa ovaj Arhiv ima viziju društva u kome će fotografija biti prepoznata kao značajno kulturno nasleđe o kojem će se adekvatno i kontinuirano brinuti. Njegova misija je: stučno prikupljanje, digitalna prezervacija, arhiviranje i interdisciplinarni pristup fotografiji, stvaranje uslova za očuvanje i negovanje fotografije kao kulturnog i intelektualnog nasleđa grada Zrenjanina, banatske regije i šire.

SEPIADES daje jasna uputstva kako se pravilno unosi svaki element inventarnog opisa. Često se dešava da se usvoji određen način obrade fotografije koji daje opise koji mogu biti nejasni, te proizvoljno tumačeni od strane trećih lica. Na primer, Arhiv fotografije u Zrenjaninu je nakon digitalizacije dao samo nekoliko elemenata inventarnog opisa koji su dati okvirno usled nedostatka informacija (prilog 3).

Fotograf je nepoznat, kao vremenska odrednica dat je 20. vek; godina: 1939.; država: Srbija; mesto: Zrenjanin; tehnika nije navedena; izvor: fotografija; sadržaj: portret; dimenzije nisu navedene; u opisu stoji: Učenici kursa prve pomoći u Crvenom krstu u Zrenjaninu 1939. godine; vlasništvo: Kolekcija Istorijskog arhiva Zrenjanin, Srbija; i registarski broj 100061. Prva stvar koja ovde upada u oči su

elementi koji se odnose na državu i mesto nastanka fotografije. Pravilnijim opisom bila bi data napomena da je tadašnja država u toku nastanka fotografije bila Kraljevina Jugoslavija (koja je postojala pod tim imenom od 1929. do 1941. godine), a mesto nastanka Petrovgrad (kako se današnji Zrenjanin zvao u periodu od 1935. do 1941, odnosno od 1944. do 1946. godine).

Ono što bi mogao da predstavlja poseban napredak u digitalizaciji fotografije je skeniranje podloge na kojoj je fotografija zalepljena ili poledine fotografije na kojoj se nalaze podaci koji mogu da daju više informacija o nastanku fotografije i njenom sadržaju koji nisu uneti u elemente opisa. Pored ovoga, Arhiv fotografije nudi nam još nekoliko novina. Detaljno se bavi istorijom fotografije u Vojvodini, ali i biografijama fotografa.

Snowflake – Pahuljica

Pahuljica je radno ime softvera koji bi u okvirima licence SEPIADES-a koristio njegov open source tools. Ovaj softver koji se posebno radi za zbirku fotografija JVP *Vode Vojvodine*, odnosno Dokumentacionog centra *Nikola Mirkov*, omogućio bi pregled određenog dela zbirke kao i unos elemenata inventarnog opisa. Razmatrana je i mogućnost unosa i posebnog pregleda *xmp* podataka koje nosi svaka digitalna fotografija (marka i model fotoaparata, tačno vreme snimanja, ekspoziciju, blendu, osetljivost, optiku, rezoluciju, itd). Zamišljen je tako da svako ko želi da pristupi pregledu i/ili korišćenju fotografija iz zbirke podnese zahtev za registraciju kao što svaki istraživač prilikom ulaska u arhiv, muzej ili biblioteku ostavlja svoje lične podatke, podnosi zahtev za istraživanje i daje informaciju koja je svrha njegovog istraživanja. Ukoliko su ispunjeni ovi uslovi korisniku se od strane administratora odobrava pristup i pretraga digitalne zbirke. Kako je u toku izrada ovog softvera, zamišljeno je da pored svake fotografije koju je određeni istraživač koristio, bude i informacija: ko je, kada i u koje svrhe koristio pomenutu fotografiju. Takođe, prilikom svakog unosa fotografije u bazu podataka stajao bi i datum unosa, ime i prezime osobe koja je unela određenu fotografiju i elementi njenog inventarnog opisa. Nakon unosa postojala bi mogućnost da se ovi podaci prilagode štampanju u određenoj formi i na taj način fizički formira *listić kartotečkog inventara zbirke fotografije*, odnosno *inventar u obliku knjige* prema *Uputstvu o čuvanju i obradi zbirke fotografija*.

Zaključak

Fotografija kao takva predstavlja kulturno nasleđe koje se čuva kao blago koje nam govori o prošlom vremenu i ima svoju dokumentarnu i umetničku vrednost. Digitalizacija fotodokumentacije iz vremena pre pojave digitalnih fotoaparata

ima nekoliko prednosti. Jedna od prednosti je njena dostupnost široj publici, ali ona najvažnija je da sačuva original od mogućih oštećenja prilikom rukovanja. Originalna fotografija ostaje sačuvana i pohranjena u depou, a manipuliše se samo njenom digitalizovanom formom.

Digitalizacija je samo deo procesa. Selekcija fotografija za digitalizovanje bazirana je na razumevanju prirode i potencijala za njihovo korišćenje. Proces počinje planiranjem ciljeva, prioriteta, tehničkih zahteva, procedure i budućeg korišćenja. Čak i sa najboljom opremom za digitalnu fotografiju snimanje je sofisticirana aktivnost i ona ne može biti rutinski posao. Digitalizovane fotografije zahtevaju redovno održavanje i njihovo praćenje promenljivih kompjuterskih tehnologija. Digitalizacija zahteva odgovornost rada koji se sastoji od: umeća fotografisanja, upravljanja digitalizovanim snimcima i informacionim tehnologijama, konzervacijom, opisnih metoda i strategijom njihovog čuvanja. Prilikom svakog procesa digitalizacije bitna je pažnja pri rukovanju sa osetljivim materijalima kako bi se izbegla oštećenja na originalima.

Kao što je cilj mikrofilmovanja zaštita arhivske građe, cilj digitalizacije ima zaštitu fotodokumentacije. Mikrofilmovanje prema *Uputstvu o mikrofilmovanju arhivske građe*, takođe, doneto od strane Arhivskog veća pri Arhivu Srbije 1971. godine ima za cilj: zaštitu, dopunu, korišćenje i zamenu. U ovom slučaju digitalizacija bi, u Dokumentacionom centru „Nikola Mirkov“, preuzela ulogu mikrofilmovanja. Označavala bi reprodukovanje arhivske građe, putem skenera i pohranjivanje na određeno mesto. Imalo bi istu osobinu mikrofilma, odnosno prikaz dokumenta sa ekstremno finim detaljima. Kao kod mikrofilmovanja cilj digitalizacije bio bi zaštita od ratnih razaranja, elementarnih nepogoda i mehaničko-tehničkih oštećenja. Digitalizovane bi bile zbirke shodno njihovom značaju i prema materijalnim i tehničkim mogućnostima. Planom digitalizacije bio bi određen redosled kojim će se vršiti digitalizacija zbirki, u celini ili delimično.

Digitalizacija fotografija, kao i druge istorijske građe, zaslužuje posebnu pažnju jer predstavlja jednu od najvećih i najznačajnijih promena u arhivistici još od njenih početaka krajem XVIII veka. Savremeno društvo pred sebe je postavilo nove zadatke koji izlaze iz okvira delatnosti arhiva. Od uloge čuvanja arhivske građe, arhivima je pripala i odgovornost da zadovolji savremene interese kako društva u celini tako i interese pojedinca.

Kao i u prošlom tako i u vremenu koje dolazi, fotodokumentacijom uvek će se služiti razni korisnici. Kao što danas imamo korisnike fotodokumentacije HS DTD koje su nastale pre 50 godina tako će i fotografije koje nastanu danas imati korisnike za mesec, godinu dana ili deceniju. Da bi ona bila dostupna i pregledna kako danas tako i sutra, na obradi i zaštiti svake fotodokumentacije potrebna je veoma uska saradnja arhivističke i fotografske struke.

Summary

Photo-documentation has always been, and will continue to be, used by different kinds of users. Photographs of HS DTD created 50 years ago are being used at present, just as today's photos will be used in a month, year, or a decade. To make photo-documentation available and structured today and in the future, processing and protecting it requires a very close cooperation between archivists and photographers. A photograph represents a part of the cultural heritage kept as a treasure which speaks of past times and has a documentary and artistic value. One of the advantages of digitizing the photo-documentation is making it available to the general public. This is just a part of the process. Selecting photos to be digitized is based on understanding the nature and potential of their usage. The process starts by planning goals, priorities, technical requirements, procedures and intended usage. Digitized photographs require regular care and follow-up of the changing computer technologies. They also require a level of responsibility consisting of photo shooting skills, digital imaging and IT management, conservation, descriptive methods and a storage strategy.

Katarina MARKOVIĆ,
Svetlana LJUBLJANAC
Arhiv Vojvodine, Novi Sad

ISKUSTVO PRI RADU NA KORIŠĆENJU ARHIVSKE GRAĐE U JAVNE I PRIVATNOPRAVNE SVRHE

Abstrakt : *Arhiv saglasno zakonskim propisima, obezbeđuje javnost građe i svako fizičko i pravno lice, kao i domaći i strani državljani mogu podneti zahtev Arhivu i tražiti uverenja o podacima iz arhivske građe za koje su zainteresovani. Autori u ovom radu iznose svoja iskustva u vezi sa korišćenjem arhivske građe u javne i privatnopravne svrhe nakon deset godina rada na ovim poslovima u Arhivu Vojvodine. U radu su, također, prikazane neke karakteristike najčešće korišćenih arhivskih fondova.*

Ključne reči: *Arhivska građa, javnopravne i privatnopravne svrhe, restitucija, rehabilitacija, uverenja.*

Uvod

Arhivi su institucije koje vrše službu zaštite arhivske građe i registraturskog materijala, ali pored toga obezbeđuju i javnost građe, kao i njenu dostupnost u cilju korišćenja u naučne i operativne svrhe. Korišćenje arhivske građe u operativne svrhe se ostvaruje izdavanjem uverenja na osnovu činjenica i podataka iz arhivske građe, zatim izdavanjem overenih fotokopija i prepisa arhivske građe za potrebe raznih korisnika koji se obraćaju arhivu radi pronalaženja i izdavanja potrebne dokumentacije. Privrednim subjektima i drugim pravnim licima, kao i pojedincima podaci iz arhivske građe neophodni su za ostvarivanje različitih prava, a državnim organima i ustanovama radi vođenja postupaka, vršenja raznih provera itd. Ovi poslovi u arhivima najčešće nose naziv *korišćenje arhivske građe u javne i privatnopravne svrhe, rad sa strankama* i slično. Rad na korišćenju arhivske građe, po zahtevima stranaka, obično je u senci drugih poslova u arhivima, kao što su izdavačka i izložbena delatnost ili korišćenje građe u naučne svrhe kroz rad sa istraživačima. Ipak, za većinu građana ovaj vid korišćenja je jedini susret sa arhivom kao institucijom, a u periodima kada se oni masovno obraćaju arhivu, profesionalnost kojom se obavlja ova vrsta posla zapravo je u službi šire promocije arhivske delatnosti.

Pravni karakter procesa korišćenja arhivske građe u javne i privatne svrhe

Obavljanje ovih poslova temelji se na javnom ovlašćenju za izdavanje uverenja o činjenicama o kojima organ koji ih izdaje, u ovom slučaju arhiv, ne vodi evidenciju po službenoj dužnosti¹. Međutim, takva uverenja nisu javne isprave u punom smislu, jer pred nadležnim organima koji vode neki postupak podležu načelu slobodne ocene dokaza, za razliku od javnih isprava. Moglo bi se reći da se ovde radi o kvazijavnoj ispravi. Zbog toga je zakonodavac ostavio mogućnost izbora između izdavanja uverenja i prepisa, odnosno overene fotokopije originalnog dokumenta. U praksi, arhivi se uvek opredeljuju za izdavanje overenih fotokopija koristeći ovu zakonsku mogućnost, pre svega zbog toga što u tom slučaju nema nedoumica oko sadržaja originalnog dokumenta. Mi takođe smatramo da arhivisti ne treba da se upuštaju u tumačenje dokumenata, što je neminovno prilikom izdavanja uverenja. Ovde se postavlja pitanje podobnosti određenog dokumenta da bude izvor za izdavanje uverenja u smislu Zakona o opštem upravnom postupku.

Stručna arhivistička literatura veliku pažnju pridaje pitanju vrednosti dokumenta kao izvora za istorijska istraživanja, dok je vrednost dokumenta kao pokretača određenog pravnog odnosa predmet pravne nauke, tačnije upravnog prava. Sa druge strane, nezainteresovanost arhivističke nauke za pravnu snagu dokumenata u trenutku njihovog nastanka pokazuje se kao pogrešno stanovište, u svetlu ovakvog načina korišćenja arhivske građe.

Na validnost dokumenata utiče nekoliko faktora još u procesu njegovog nastanka. To su pre svega nadležnost, koja se sastoji iz datih prava, obaveza i funkcije upravnog organa, strukturna organizacija iz koje proizilaze dokumenti, kao i procedura pri njihovom donošenju. Ova grupa faktora može se nazvati zakonskim, jer je zasnovana na samim zakonima i drugim propisima. Kada je dokument zasnovan na zakonu, kada sadrži propisane elemente, on je autentičan i izražava volju zakonodavca, a takav dokument kao istorijski izvor doprinosi rekonstrukciji perioda u kome je nastao. Zakonski faktori najčešće nisu sporni, jer su već u momentu nastanka podložni proverbi od strane učesnika u pravnom odnosu i po potrebi oceni više instance.

Druga grupa faktora odnosi se na formalne karakteristike. Postoje obavezni i neobavezni elementi koje jedan dokument mora, odnosno može da sadrži. Izostanak nekog od tih elemenata vrši uticaj na pravnu snagu takvog akta u trenutku njegovog nastanka, ali i na njegovu kasniju vrednost kao izvora, jer vrednost ovakve arhivske građe može biti umanjena.

Iz prakse je poznato da originalni dokumenti državnih organa koji stižu u arhive nekada ne sadrže elemente koji su neophodni da bi bili verodostojan izvor za izdavanje uverenja u smislu javne isprave. Često se radi o konceptima, primercima za arhivu, neoverenim prepisima. U Arhivu Vojvodine uverenja se izdaju samo na osnovu verodostojnih izvora, kao što su, na primer, matične knjige studenata, potpisani zapisnici o polaganju stručnih ispita, overeni i potpisani platni spiskovi i slično. Svi

1 Uverenja o činjenicama koje su sadržane u arhivskoj građi, arhivi izdaju u skladu sa članom 162. Zakona o opštem upravnom postupku Republike Srbije.

ostali dokumenti se fotokopiraju i overavaju. Overom fotokopije ili prepisa potvrđuje se njihova istovetnost sa originalom, ali ne i istinitost podataka u dokumentu. Međutim, oni ipak sadrže dragocene podatke za onoga ko ih potražuje. Na kraju, overenu fotokopiju same stranke često nazivaju *originalom*.

Postupak i procedura korišćenja arhivske građe

Korisnici svoje zahteve Arhivu dostavljaju u pisanoj formi, lično, običnom ili elektronskom poštom. Ovaj prvi korak je najvažniji za uspešnost pregleda arhivske građe i istraživanja u fondovima, jer se prilikom pronalaženja traženih dokumenata arhivisti oslanjaju na dostavljene podatke. Kako bi se otklonile nedoumice kod stranaka koji podaci su nam potrebni, postoje namenski formulari koji se mogu dobiti u pisarnici Arhiva Vojvodine.² Iako su ovi podaci relativno jednostavni – najčešće je potrebno samo ime i prezime lica na koje glasi dokument, lokacija i kratak opis okolnosti. Dešava se da podnosioci zahteva ne raspolazu čak ni ovim osnovnim podacima. Nije redak slučaj i da stranke, koje usled udaljenog mesta prebivališta ne mogu da dođu lično u Arhiv i popune formulare, iz razloga neobaveštenosti dostavljaju podatke, koji se ne mogu upotrebiti za pretragu arhivske građe. Najslikovitiji primer za to su zahtevi u vezi sa oduzetim nekretninama, gde se često daju samo brojevi katastarskih parcela. Propust na koji nam stranke svakodnevno ukazuju tiče se nepostojanja naše web stranice na Internetu koja bi sadržavala najosnovnije informacije o korišćenju arhivske građe na ovaj način, o proceduralnim pitanjima u vezi sa tim, kratka uputstva koje podatke je potrebno dostaviti. Pored toga neophodan je i registar fondova koji potencijalnim korisnicima pruža uvid u to kojom arhivskom građom Arhiv raspolaže, kako ne bi lutali i gubili vreme, jer se ovde gotovo uvek radi o ostvarivanju nekog prava koje je vezano za rokove.

Donošenje novih propisa, kao i uticaj informacija objavljenih u medijima utiču na zainteresovanost građana i institucija za arhivsku građu. Svaka promena ove vrste reflektuje se i prelama kroz povećan broj stranaka koje dolaze u Arhiv. Uticaj medija je ogroman, jer se tim putem zainteresovana lica informišu o načinima na koje mogu da regulišu svoja imovinsko-pravna, radna i druga prava, građanska stanja itd.

Tokom protekle decenije, Arhiv Vojvodine je primio trideset hiljada zahteva, čiji obim i struktura su se menjali iz godine u godinu, a u zavisnosti od donetih propisa ili pokretanja postupaka pred raznim organima u zemlji i inostranstvu. Tako je otvaranje postupka u inostranstvu za obeštećenje žrtava iz Drugog svetskog rata, zbog njihovog odvođenja na prisilni rad uticalo na višestruko povećanje zahteva stranaka koji su se odnosili na podatke o boravku u logorima u Nemačkoj i Mađarskoj. Također, sama najava da će biti donet Zakon o denacionalizaciji ili rehabilitaciji povećala je broj podnetih zahteva. Tokom 2009. godine, nakon novih zakonskih rešenja koja se odnose na dozvolu za rad - licencu nastavnika, vaspitača i stručnih saradnika u obrazovanju, kao i donošenjem Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja masovno su

² Postoje obrasci za fotokopiranje arhivske građe u vezi sa rehabilitacijom, restitucijom, dobrovoljačkom zemljom, kolonizacijom i dr.

se podnosili zahtevi koji su se odnosili na polaganje stručnih ispita pri Pedagoškom zavodu Vojvodine. Ovim zakonom koji je donet u skladu sa Evropskim sistemom prenosa bodova i usklađen sa Bolonjskom deklaracijom, postiže se profesionalizacija u obavljanju obrazovno-vaspitnog rada. U arhivskoj građi ovog fonda još uvek se nalaze originalna uverenja o položenim stručnim ispitima u periodu od 1978.-1991. godine, koje kandidati svojevremeno nisu preuzeli kod stvaraoca. Po zahtevima ovih stranaka izdaju se ovi originali, a u slučaju da ih nema, izdaje se uverenje u smislu člana 162. ZOUP.

Zahtevi stranaka koje potražuju dokumente o oduzimanju pokretne i nepokretne imovine po raznim osnovama radi restitucije uvek su procentualno najzastupljeniji. Nakon *Zakona o načinu i uslovima priznavanja prava i vraćanju zemljišta koje je prešlo u društvenu svojinu po PZF-u* koji je donet 90-tih godina XX veka, zatim nacrtu *Zakona o denacionalizaciji*, a naročito donošenjem *Zakona o prijavljivanju i evidentiranju oduzete imovine* 2005. godine i *Zakona o vraćanju oduzete imovine i obeštećenju* 2011. godine, u Arhiv konstantno pristižu zahtevi u vezi sa eksproprijacijom, nacionalizacijom i konfiskacijom imovine.

Poučen iskustvom iz prethodnih godina³ kada je priliv stranaka bio masovan, Arhiv Vojvodine je u velikoj meri spremno dočekao dugo najavljivani *Zakon o vraćanju oduzete imovine i obeštećenju* kojim se uređuju uslovi, način i postupak vraćanja oduzete imovine i obeštećenja za oduzetu imovinu, koja je na teritoriji Republike primenom propisa o agrarnoj reformi, nacionalizaciji, sekvestraciji, kao i drugih propisa, na osnovu akata o podržavljenju, posle 9. marta 1945. godine oduzeta od fizičkih i određenih pravnih lica i prenesena u opštenarodnu, društvenu ili zadružnu svojinu.⁴ Rok za podnošenje prijave određen je u trajanju od dve godine počev od 1. marta 2012., a u javnosti se procenjuje da oko 150.000 građana potražuje restituciju imovine.

Tokom proteklih godina, tačnije od 2006. godine u odeljenju Depo službe intenzivno se radilo na unošenju osnovnih podataka u računare, kako bi pretraga arhivske građe bila što brža i efikasnija. Do tada ni jedan delovodnik, upisnik niti registar nije bio unet u elektronsku formu i ručno iščitavanje istih samo za jedno prezime je iziskivalo dosta vremena. Prioritet za unošenje podataka u računar dobili su fondovi čiji stvaraoci su se bavili imovinsko-pravnim poslovima, Odeljenje za agrarnu reformu i kolonizaciju GIO NS APV i Pokrajinski sekretarijat za privredu. Najpre su uneti izuzetno obimni imenici ovih fondova koji se odnose na period od 1945. – 1956. godine. Postoje zatim fondovi, kao što je na primer Pokrajinsko javno tužilaštvo, koji sadrže veoma traženu arhivsku građu kad je u pitanju rehabilitacija, a gde osnovne evidencije nisu kompletne – primljeni su samo upisnici bez imenika. Pored fondova čija arhivska građa se potražuje zbog restitucije, u elektronsku formu je uneto i nekoliko desetina hiljada odrednica iz drugih fondova koji su ključni kad je u pitanju rehabilitacija, odnosno ratna šteta. Na ovaj način se umnogome ubrzao rad, što se pokazalo neophodnim, jer danas Arhiv svakodnevno prima između 30 i 50 zahteva stranaka.

Za istraživanje podataka o oduzimanju imovine najčešće se koristi arhivska građa Odeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju GIO NS APV, a u sklopu njega

3 U 2004. godini zaprimljeno je i rešeno 9066, u 2005. godini 4168, a u 2006. godini 6067 predmeta.

4 "Službeni glasnik RS", br. 72/2011.

Okružni agrarni sud Novi Sad, zatim Okružni sud Novi Sad, Vrhovni sud Vojvodine, Pokrajinsko javno tužilaštvo, Pokrajinski sekretarijat za privredu, Pokrajinski sekretarijat za poslove finansija, Uprava narodnih dobara Vojvodine, Trgovinsko-industrijska i zanatska komora, Udruženje industrijalaca, Pokrajinska komisija za nacionalizaciju i drugi. Arhivska građa u ovim fondovima je uglavnom sačuvana, u dobrom je stanju i dosledno je sređena po principu provenijencije. Proteklih godina jedino je rađeno na sređivanju Okružnog agrarnog suda Novi Sad u okviru odeljenja Depo službe, čija građa je godinama bila potpuno nesređena, a čiji delovodnici i imenici su naknadno pronađeni⁵.

Kad su u pitanju zahtevi o oduzimanju imovine agrarnom reformom, osnovni fond za početak istraživanja je Odeljenje za agrarnu reformu i unutrašnju kolonizaciju GIO NS APV, koje je bilo ustanovljeno radi sprovođenja Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji⁶. Ovaj zakon je donet s ciljem *dodeljivanja zemlje zemljoradnicima koji nemaju zemlje ili je nemaju dovoljno*, a na osnovu njega je najpre izvršeno oduzimanje zemljišnih poseda od brojnih kategorija vlasnika i prelaz u ruke države. Iz tako dobijenog državnog zemljišnog fonda zemlja je podeljena agrarnim subjektima. Odeljenje je vršilo sve poslove koji proističu iz Zakona zajedno sa odsecima za agrarnu reformu i kolonizaciju pri okružnim narodnim odborima, referatima za ove poslove, pri sreskim narodnim odborima i mesnim narodnim odborima, kojima su pomagali zborovi mesnih narodnih interesenata u poslovima utvrđivanja objekata i subjekata agrarne reforme. Posebne organe za izvršenje agrarne reforme predstavljali su okružni agrarni sudovi. Ovi specijalni sudovi su donosili u drugom stepenu konačne odluke o utvrđivanju objekata i subjekata agrarne reforme, kao i odluke po žalbama na odluke narodnih odbora u postupku izvršenja agrarne reforme⁷. Posle ukidanja Odeljenja, nezavršene predmete, kao i predmete sporova nastale u imovinsko-pravnim odnosima kolonista, rešavali su pokrajinski organi - Glavna uprava za poljoprivredu i šumarstvo APV, Sekretarijat za privredu APV i Pokrajinski sekretarijat za poslove finansija.

Pored ovog, bili su doneti i drugi zakoni kojima je oduzimana imovina građana, crkava i verskih zajednica, preduzeća i drugih subjekata – Zakon o nacionalizaciji privatnih privrednih preduzeća iz 1946. sa novelom iz 1948. godine, Zakon o poljoprivrednom zemljišnom fondu opštenarodne imovine i dodeljivanju zemlje poljoprivrednim organizacijama⁸, Zakon o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta iz 1958. godine.

U okviru pitanja denacionalizacije pojavljuju se različiti subjekti kojima je imovina oduzimana: građani, crkve i verske zajednice, razna udruženja, privredna društva. Imovina je oduzimana po osnovu agrarne reforme kad je u pitanju poljoprivredno zemljište, po osnovu nacionalizacije u slučaju preduzeća i stambenih objekata, a po osnovu konfiskacije bile su oduzimate sve vrste imovine.

5 Odmah nakon formiranja odeljenja Depo službe u Arhivu Vojvodine 2003. godine, radnici Odeljenja su pregledali i popisali svu neinventarisanu arhivsku građu, koja nije bila obuhvaćena i prezentovana u Registru fondova. Tom prilikom pronađeni su i delovi nekih važnih fondova.

6 "Službeni list DFJ", br. 64/45.

7 Arhiv Vojvodine, *Odeljenje za agrarnu reformu i kolonizaciju GIO NS APV – Novi Sad (1945–1951)*, Nikola Nikolić i Zlata Kozobarić, 1978.

8 "Službeni list FNRJ", broj 22/1953.

Konfiskacija je bila izricana na osnovu sudske presude, ali i po samom zakonu. Primer za to je imovina lica nemačke narodnosti, koja je konfiskovana odlukama sreskih komisija za konfiskaciju, ustanovljenih iz upravnih organa, Zakonom o konfiskaciji⁹. Pod imovinom su se podrazumevali zemljišni posedi, pre svega poljoprivredni, sa svim pripadajućim živim i mrtvim inventarom, šume, građevinsko zemljište, kuće i stanovi sa kompletnim pokućstvom, industrijska preduzeća sa kompletnim postrojenjima i zalihama, zanatske, uslužne i trgovačke radnje sa celokupnim inventarom, bioskopi, banke, osiguravajuće i druge novčane organizacije, imovina društava i udruženja, udeli u preduzećima, akcije, prava na iskorišćavanje prirodnih resursa, prava industrijske svojine, autorska prava, prava uživanja, fondovi, novac, hartije od vrednosti i dragocenosti.

Danas u fondu Uprava narodnih dobara Vojvodine najveću tematsku grupu čine odluke o konfiskaciji imovine lica nemačke narodnosti iz cele Vojvodine. Zahtevi za ovu građu su sve brojniji i većinom su pozitivno rešeni, jer je arhivska građa ovog fonda najvećim delom sačuvana. To su uglavnom zahtevi stranih državljana, čiji preci su bili pripadnici nemačke manjine i jugoslovenski državljani. Prema pozitivnim propisima strani državljani moraju da imaju dozvolu Pokrajinskog sekretarijata za kulturu. U dosadašnjoj praksi nismo imali slučaj da je Sekretarijat bilo kome uskratio dozvolu za korišćenje arhivske građe i izdavanje podataka, odnosno overenih fotokopija.

Iz napred navedenih arhivskih fondova vidi se kakvu kompleksnu, obimnu i važnu građu, po pitanju oduzimanja imovine, čuva Arhiv Vojvodine.

Donošenjem Zakona o rehabilitaciji 2006. godine, očekivali smo da će broj podnetih zahteva za rehabilitaciju biti znatno povećan, međutim do toga nije došlo. Iako je Zakon donet i o njemu se toliko govorilo u sredstvima javnog informisanja, broj zahteva ove vrste procentualno je bio veoma mali u odnosu na ukupan broj zahteva. Ovaj broj se višestruko povećao tek posle 15. decembra 2011. godine, stupanjem na snagu novog Zakona o rehabilitaciji¹⁰. Među podnetim zahtevima najviše je onih kojima se traži rehabilitacija osoba ubijenih bez sudske odluke neposredno pred kraj i neposredno nakon završetka Drugog svetskog rata, osuđenih zbog saradnje s okupatorom pred vojnim i civilnim sudovima, osuđenih i proganjanih kao pristalica Informbiroa, zbog krivičnih dela sabotaže i špekulacije, obaveznog otkupa itd. Arhivu se obraćaju kako naslednici, tako i sudovi pred kojima se vode postupci za rehabilitaciju. Rehabilitacija je usko vezana sa restitucijom, pa stranke često istim zahtevom potražuju dokumente o konfiskaciji i o sudbini lica koje je u pitanju.

Pri korišćenju arhivske građe, naročito u situaciji kada je to masovno, javlja se još jedan problem. Svakodnevno korišćenje dokumenata doprinosi njihovom ubrzanom habanju, oštećenju i konačnom propadanju. Originalni dokument u papirnom obliku ne može se koristiti unedogled. Zbog toga je sa stanovišta korišćenja arhivske građe po zahtevima stranaka, koje po pravilu uvek ima formu kampanje, digitalizacija najtraženije arhivske građe nezamenljivo rešenje, pod uslovom da digitalne slike imaju odgovarajući kvalitet. U odeljenju Depo službe preneti su u digitalni oblik sva rešenja *Pokrajinske*

9 Članom 30 "Zakona o konfiskaciji i o izvršenju konfiskacije" bilo je određeno da u vlasništvo države prelazi sva imovina Nemačkog Rajha, kao i lica nemačke narodnosti. Ovaj član temelji se na Odluci AVNOJ-a od 21. novembra 1944. godine.

10 "Sl. glasnik RS", br. 92/11.

komisije za poljoprivredni zemljišni fond. U postupku se izdaje štampana verzija, kao da je fotokopija. Radi se o relativno malom fondu iz perioda 1953.-1963., čija građa je dobro očuvana, na kvalitetnom papiru, dokumenti su čitljivi bez problema, tako da je bio pogodan za digitalizaciju, za razliku od pomenutih fondova iz perioda 1945.-1952. godine. Kod ovih fondova postoji problem što su često u pitanju izbleđeli primerci, na izuzetno tankom papiru, a reprodukcija ovakvih dokumenata je posebno problematična ako su kucani dvostrano, jer je mastilo sa pečata ili potpisa probilo obe strane, čineći određene delove potpuno nečitljivim, tako da se često ne može izraditi ni prepis. U postupku digitalizacije moguće je donekle popraviti ove primerke kako bi bili upotrebljivi (doraditi u „Photoshopu“, kako se to popularno kaže), ali postavlja se pitanje možemo li takvu kopiju overiti i izdati kao *vernu originalu*.

U cilju što bržeg rešavanja zahteva, odnosno efikasnijeg korišćenja arhivske građe u javnopravne i privatnopravne svrhe, potrebna je što bolja arhivistička sredeñost fondova u kojima se istražuje i postojanje što većeg broja informativnih sredstava. Mišljenja smo da su kod nekih fondova neophodne revizije, a informativna sredstva treba preciznije i potpunije napisati. Isto tako, nužno je uneti u elektronski oblik što više odrednica iz osnovnih evidencija stvaralaca najtraženije arhivske građe čime bi se olakšala pretraga, rad ubrzao, a sama građa bolje sačuvala.

Rezime

Arhivi su institucije koje vrše službu zaštite arhivske građe i registraturskog materijala, ali pored toga obezbeđuju i javnost građe, kao i njenu dostupnost u cilju korišćenja u naučne i operativne svrhe. Korišćenje arhivske građe u operativne svrhe se ostvaruje izdavanjem uverenja na osnovu činjenica i podataka iz arhivske građe, izdavanjem overenih fotokopija i prepisa arhivske građe za potrebe fizičkih lica, privrednih subjekata, državnih organa i institucija. Obavljanje ovih poslova temelji se na javnom ovlašćenju za izdavanje uverenja o činjenicama o kojima arhiv ne vodi evidenciju po službenoj dužnosti.

Tokom protekle decenije, Arhiv Vojvodine je primio gotovo trideset hiljada zahteva, čiji obim i struktura su se menjali iz godine u godinu, u zavisnosti od donetih propisa ili pokretanja postupaka pred raznim organima u zemlji i inostranstvu. Zahtevi stranaka koji se odnose na oduzimanje imovine po raznim osnovima uvek su procentualno najzastupljeniji. Donošenje novih propisa, kao i uticaj informacija objavljenih u medijima utiču na zainteresovanost građana i institucija za arhivsku građu. Uticaj medija je ogroman, jer se putem njih zainteresovana lica informišu o mogućnostima, načinima i rokovima za ostvarivanje svojih imovinsko-pravnih, radnih i drugih prava, građanskih stanja itd.

U cilju što bržeg rešavanja zahteva, odnosno efikasnijeg korišćenja arhivske građe u javnopravne i privatnopravne svrhe, potrebna je potpuna arhivistička sredeñost fondova u kojima se istražuje i postojanje što većeg broja informativnih sredstava. Arhiv Vojvodine je spremno dočekao dugo najavljivani Zakon o vraćanju oduzete imovine i

obeštećenju, jer se počev od 2006. godine u odeljenju Depo službe intenzivno radilo na unošenju osnovnih podataka u računare, kako bi pretraga arhivske građe bila što brža i efikasnija. Mišljenja smo da je nužno uneti u elektronski oblik što više podataka iz najčešće korišćenih fondova, čime bi se postupak ubrzao, a ujedno bi se bolje sačuvala arhivska građa.

Summary

Archive sind Institutionen, die Archiv- und Registraturbestände aufbewahren und schützen. Gleichfalls gewährleisten sie die Öffentlichkeit und die Verfügbarkeit der Bestände, mit dem Ziel der Verwendung für wissenschaftliche und amtliche Zwecke. Die Verwendung der Archivbestände für amtliche Zwecke besteht aus der Ausstellung von Nachweisen auf Grund der Tatsachen und Daten aus dem Archivbestand, sowie der Ausstellung bescheinigter Kopien und Abschriften des Archivbestands für den Bedarf natürlicher Personen, Wirtschaftssubjekte, Staatsorgane und Institutionen. Die Durchführung dieser Geschäfte beruht auf der öffentlichen Befugnis für die Ausstellung der Nachweise über die Tatsachen, über welche das Archiv gemäß Amtspflicht keine Evidenz führt.

Während des letzten Jahrzehntes sind im Archiv Vojvodina fast 30.000 Anträge eingegangen. Der Umfang und die Struktur dieser Anträge haben sich von Jahr zu Jahr verändert, abhängig von den eingebrachten Vorschriften oder dem Beginn der Verfahren vor verschiedenen Behörden im In- und Ausland. Die Anträge der Parteien, die sich auf die Konfiskation von Eigentum unter verschiedensten Umständen beziehen, sind prozentuell am stärksten vertreten. Die Einbringung neuer Vorschriften, wie auch der Einfluss der Medien haben das Interesse der Bürger und Institutionen für diese Archivbestände geweckt. Der Einfluss der Medien ist groß, weil sich die interessierten Personen durch die Medien über die verschiedenen Möglichkeiten, Arten und Fristen für die Erfüllung eigener Eigentumsrechte, Arbeits- und anderer Rechte oder über den Personenstand usw. informieren.

Für die schnellere Bearbeitung der Anträge, bzw. effektivere Verwendung des Archivbestands zu öffentlich- und privat-rechtlichen Zwecke, wird eine vollständige archivarische Ordnung der Archivbestände benötigt – in welcher auch die Existenz einer größeren Anzahl von Informationsmitteln erforscht wird. Das Archiv Vojvodina hat vorbereitet auf das schon lange angekündigte Gesetz über die Rückerstattung enteigneter Güter und Entschädigung gewartet, und in der Depotabteilung schon ab dem Jahr 2006 mit der Eintragung der Grunddaten im Computer begonnen, um die Suche schneller und effektiver zu gestalten. Wir sind der Meinung, dass es notwendig ist je mehr Daten aus den am meisten benützten Beständen in elektronischer Form einzutragen, damit sich die Bearbeitung der Antragsverfahren beschleunigt und zudem die Archivbestände besser aufbewahrt werden.

MESTO I ULOGA GRAĐANINA U PROCESU KORIŠĆENJA ARHIVSKE GRAĐE SA POSEBNIM OSVRTOM NA MORALNA NAČELA, ZAKONSKE NORME I PRAVNE PRAZNINE

Abstrakt: *Rad u arhivskoj delatnosti, a naročito u sferi korišćenja arhivske građe je složen, osetljiv, odgovoran, a pre svega i stručan. Autor obrađuje temu koja ima za cilj uputni – preventivni karakter. Naime, želi da podseti i upozna i zaposlene u arhivima da su u obavezi da poštuju i primenjuju odredbe zakonskih i podzakonskih propisa, koji bliže uređuju zaštitu arhivske građe, naročito pri korišćenju, ističući konkretne primere zloupotrebe korišćenja ili zabrane korišćenja arhivske građe pohranjene u arhivima. Propuste i greške jednako čine kako zaposleni u arhivima, tako i korisnici arhivske građe. Umna i moralna svojstva poseduje svaki čovek. Ta svojstva se razlikuju, što ih i čini različitim – osobenim, pa i posebnim. Svako ovlašćenje može da se zloupotrebi bilo da se drugom nanosi šteta, bilo nepravda. Zloupotreba se može iskazati nepravilnim primenjivanjem ili uzdržavanjem od vršenja propisanih nadležnosti, primenjivanje običajnih postupaka ili pri prekoračenju diskrecionog prava. U pomoć se moraju pozivati normativizam, etika, moral, pravo i pravda.*

Ključne reči: *Arhivi, arhivska građa, registrature, registraturski materijal, korišćenje arhivske građe, zloupotreba kod korišćenja arhivske građe, primjeri zloupotrebe, posledice zbog nedostupnosti arhivske građe, zakoni koji regulišu: slobodan pristup informacijama od javnog značaja, tajni podaci, zaštita ličnih podataka..*

Uvod

Kao arhivisti znamo da reč arhiv potiče od grčke reči arheion. Prvobitno je ova reč označavala zgradu arhiva (archo), ili deo zgrade, depo u kome je smeštena arhivska građa. Pojam arhiv dugo vremena nije bio definisan i različito se koristio, ne samo u arhivističkoj literaturi. Zbog toga je Komitet međunarodnog arhivskog saveta 1964. godine u Parizu formulisao definiciju “arhiv”, (gde se naročito ističe poštovanje nedeljivosti fonda - fondske celine) koja se i dalje koristi, mada nije sveobuhvatna: *Arhiv je zbir dokumenata koji su primila ili izradila fizička ili pravna lica, javna ili privatna, a koji je određen zbog svoje prirode da bude čuvan po tom istom licu. Objekat rada arhivistike je arhivska građa, kao i registraturski materijal, sve dok iz njega ne bude odabrana arhivska građa.*

Funkcije i nadležnosti arhiva u današnjim savremenim tokovima proizilaze iz društvenih potreba, statusa, delatnosti i njegovog cilja osnivanja. Delatnost, kojom se arhivisti bave je pre svega kultura, nauka, pa onda istorija i pravo ma da je malo društvenih nauka gde ne zadire arhivska delatnost.

Kultura i njena dobra su jedan od najvažnijih segmenata države i njenih građana. I arhivska građa je kulturno dobro, a njena zaštita preduslov za trajan proces obogaćivanja ljudi, jer čovek bez svoje kulture - istorije, svoga porekla i nasleđa je otuđen, izgubljen u najgrubljem smislu značenja pogodan za tlačenje. Ona je vječiti izvor crpljenja istorije.

Nadležnosti arhiva mogu se svrstati u tri osnovne grupe i to: upravna, naučna i kulturna. Arhivi su većinom javne ustanove i jedan oblik njihovog delovanja ogleda se u stručnom nadzoru nad registraturama u pogledu arhiviranja, čuvanja, stručnog održavanja registraturskog materijala, učešću kod izlučivanja bezvrednog registraturskog materijala i preuzimanja arhivske građe u arhivu, što bi bile *upravne funkcije*.

Naučne funkcije bi pre svega bile: aktivnosti na teorijsko - praktičnom radu istraživanjem i proučavanjem, služeći se naučnim metodama rada; izrada svih oblika informativnih sredstava (istorijske beleške, sumarni i analitički inventar, regesta, indeks i sl.); publikovanje arhivske građe i informativnih sredstava; izložbe; predavanja i sl.

Kulturne funkcije izražene su u: preuzimanju i čuvanju arhivske građe; stručnoj obradi arhivske građe, fondova i zbirki; izradi evidencija, kako o arhivskoj građi tako i registraturskom materijalu van arhiva i u arhivu; obezbeđivanju svih oblika zaštite (tehničke-tehnološke, biološke, fizičke, bezbedonosne); stvaranju uslova za rad i davanju informacija o sadržaju arhivske građe i mogućnostima njenog korišćenja.

Uloga arhiva naročito u demokratskim procesima je višestruka. Ona se ogleda u pravu građana na istorijske vrednosti, pre svega na istinu, pravo na tačnu i verifikovanu informaciju, da su korisnici arhivske građe zaštićeni, da je zagarantovana zaštita prava ličnosti i zabrana oticanja nedozvoljenog. Ta demokratska načela zahtevaju od arhivista veliki napor.

Isto tako i naučna uloga arhiva iz dana u dan je sve važnija, a to se ostvaruje pre svega stručnim i savremenim radom arhivista. Svaki arhivista pored stručnih zvanja i znanja, mora biti psihički i fizički sposoban da radi taj složeni, stručni i mukotrpn posao. Zbog toga, bez sumnje, svaka generacija arhivista mora obratiti pažnju na svoje tekuće dužnosti i odgovornosti pred budućim generacijama. Bitno je da se ne propusti ništa od onoga što traži normativizam i jasna i rigorozna teorija i praksa.

Kompjuterizacija, telekomunikacija, (televizija, radio, telefon), elektronika, digitalizacija, standardizacija i dr. učinile su preokret u prostoru i vremenu. Sve je prostorno i događajno saznajno a vremenski trenutno. Samim time saznajno je i koji, u kojoj se količini i u kome arhivu arhivski fondovi i zbirke (arhivska građa)

se nalaze, pa i rokovi njihovog korišćenja. To, naravno, nije samo po sebi nastalo. Oduvek je bilo prisutno i znano da se o uređenju načina života ljudi, njihovim pravima i obavezama staraju prava i pravni propisi njihovih društvenih zajednica, pre svih država, i da se nijedan oblik delatnosti nije mogao i ne može se zamisliti bez zakonske regulative. Pravo je regulator svih oblika delatnosti. Ali, postojanje jedne države i njena kultura ne mogu se zamisliti bez istorijskih dokumenata koji će to posvedočiti.

Neki od mogućih propusta ili nesavesnosti pri korišćenju ili uskraćivanju korišćenja arhivske građe

Obaveza i želja arhiva je da svim svojim bogatstvom dokumenata služe nauci i kulturi i svakom subjektu države kojoj pripada arhivska građa, ali se takođe mora znati da je ta obaveza i želja vezana za odgovarajuće propise, koji regulišu uslove i način korišćenja arhivske građe i koji se moraju primenjivati.

Propisi koji regulišu korišćenje arhivske građe po pravilu su matrijalni zakoni, zakoni o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja, propisi o zaštiti podataka o ličnosti, zakoni o tajnim podacima, i drugi zakonski i podzakonski akti.

Slobodan pristup svim dokumentima nikada do kraja neće biti moguć, iz brojnih razloga i arhivisti su svjesni toga. Na drugoj strani suočeni su sa sve većim pritiskom vezano za korišćenje arhivske građe u arhivima. Stoga treba definisati koja dokumenta treba da predstavljaju državnu tajnu a posebno ona koja štite integritet ličnosti. Naime, treba utvrditi koja dokumenta ne potpadaju pod odredbe arhivskog zakonodavstva za slobodan pristup i korišćenje, odnosno za stavljanje na uvid javnosti.

Arhivska građa koristi se za: naučno – istraživačke, stručne i druge potrebe pravnih i fizičkih lica; izlaganja i objavljivanja (kulturno - prosvetna i naučna delatnost); ostvarivanja građanskih prava iz dokumenata u arhivu i za ostvarivanja funkcije države i njenih upravnih i sudskih organa. Rokovi dostupnosti arhivskoj građi uglavnom nisu ograničeni zakonom; za operativne potrebe države i njenih organa arhivska građa je uvijek dostupna za korišćenje; za ostvarivanje ličnih i drugih prava građana (radni odnosi i dr.) nema rokova, već se odmah izlazi u susret građanima; kod poklona, zaveštanja, otkupa, depozita arhivske građe rokovi dostupnosti za korišćenje se utvrđuju ugovorima, i mogu biti duži od zakonskih; dok, arhivska građa koja se koristi za naučno - istraživačke, stručne i druge potrebe dostupna je u Srbiji i drugim državama sa prostora bivše SFRJ po isteku roka koji ne može biti duži od 30, odnosno u posebnim slučajevima 50 godina od njenog nastanka.¹

1 Vreme je vrlo bitan faktor, verni pratilac prirodnog prava. Zbog toga mora postojati zakonski uređen način i vreme blagovremenog informisanja, o svim zbivanjima. Trideset godina je dug životni period, pa i period dostupnosti arhivskoj građi. Vreme je isto što i uslov. Od vremena zavisi da li će i

Striktnom primenom domaćeg zakonodavstva, preporuka arhivskih asocijacija, iskustava i poštovanju etike i morala u praksi stvaraju se preduslovi za zaštitu arhivske građe.

U bivšoj SFRJ postojalo je na stotinu propisa koji su regulisali pojam tajne. Ako se htjelo sve je bez potrebnih razloga proglašavano tajnom. Stoga je bilo potrebno, zakonima o tajnim podacima, utvrditi koji su to dokumenti koji će biti zatvoreni za javnost na: 2, 5, 15 i 30 godina, sa mogućnošću produženja roka. U Republici Srbiji je donijet Zakon o tajnim podacima.² To je slučaj i u drugim državama.

Odredbe propisa o tajnim podacima moraju tačno da utvrde-definišu pojmove: šta je to: dokument; tajni podatak; strani tajni podatak; podatak od interesa za državu; šta je to organ javne vlasti; postupak bezbedonosne provjere; koje mere zaštite moraju da postoje? kao i formu označavanja stepena "državna tajna", "strogo poverljivo" "poverljivo" ili "interno". Znači neophodno je znati, šta su to službene, državne i vojne tajne, odnosno koji stepeni tajnosti postoje. Državna tajna se određuje radi sprečavanja *neotklonjive* teške štete po interes države, a *strogo poverljivo* se određuje radi sprečavanja nastanka *teške* štete po interes države. Isto tako treba bliže definisati koja su to dokumenta koja štite integritet ličnosti, odnosno treba utvrditi koja dokumenta ne potpadaju pod odredbe arhivskog zakonodavstva za slobodan pristup i korišćenje.

Zakon o slobodnom pristupu informacijama je izuzetno važan propis jer uređuje prava pristupu informacijama od javnog značaja, kojima raspolazu organi javne vlasti. Isto tako jednako važan propis je i onaj koji reguliše zaštitu podataka o ličnosti, čime je svakoj ličnosti zagaratovana tajnost. Propisi koji uređuju zaštitu podataka o ličnosti arhivsku građu čine dostupnom za korišćenje u državama sa prostora bivše SFRJ i šire, po isteku roka od 70 godina od njenog nastanka ili najmanje 20 godina od smrti lica na koje se odnosi. Međutim, arhivska građa može se koristiti i prije isteka navedenih rokova, ako na to pristane lice na koje se građa odnosi, odnosno njegov bračni drug, djeca ili roditelji poslije njegove smrti. Privatni aspekt života neotuđivo je pravo svakog konkretnog pojedinca.

Stvaraoc ili imaoc arhivske građe mogao je samo iz njima poznatih razloga, netačno prikazati neki događaj, neko stanje, upisati netačan datum i sl. To upisivanje netačnosti moglo je nastati sasvim slučajno ili kao obična pogreška ili kao posledica nepoznavanja uzroka i toka nekog zbivanja ili na druge razne načine. Iskrivljavanje činjenica, davanje netačnih podataka i time lažnog prikazivanja nekog zbivanja itd., nije ništa drugo već zloupotreba arhivske građe. Taj vid zloupotrebe uvijek donosi nekome neku korist i služi da mimo istine postigne cilj u ličnom interesu ili u interesu neke grupe, porodice i sl.

kad će nastupiti neka nama izvesna ili neizvesna okolnost. Vremenom se dešavaju prirodne ili normama uređene zakonitosti. Rok od 30 godina za „državnu tajnu“ smatramo realnim. (Jovan P. Popović: „Arhivi i slobodan pristup informacijama od javnog značaja“- Arhivski glasnik Srbije, Beograd 2009).

2 "Sl. glasnik Srbije" broj 104 /2010.

Praksa je pokazala da se kod korišćenja arhivske građe u arhivima nailazi na propuste, greške, neprimenjivanje propisa, nestručnost, nesavesnost, nemar i slično kod obavljanja te složene, osetljive i odgovorne arhivske funkcije. Oni se pre svega mogu ogrešiti o korisnike arhivske građe, odnosno o podnosiocima zahteva, ukoliko u zakonsko dozvoljenom roku ne izađu u susret i onemogućće korišćenje arhivske građe ili u nedovoljnom istraživanju - pretrazi arhivske građe od strane arhivista po zahtevu građana, a pogotovu ukoliko se radi o statusnim i drugim ličnim stvarima i pravima. Oni mogu da pogreše i kod davanja dokumenata na uvid i korišćenja u naučne i druge svrhe a radi se o tajnim podacima ili građi koja se odnosi na zaštitu poverljivih podataka o ličnosti.

Propusti od strane arhiva su pre svega nesavesnost, neblagovremenost, nehumanost, nestručnost, pa i pored toga što im ne dozvoljavaju zakonski imperativ ili nalogodavnost.

Na jednoj strani je imperativnost i hijerarhijska nalogodavnost, a na drugoj strani izostaju: etika, moral, stručnost i ljudsko dostojanstvo.

Propisi o arhivskoj delatnosti u pojedinim državama balkanskih prostora u svojim odredbama uglavnom nisu utvrđivali niti utvrđuju rokove ograničenja korišćenja i objavljivanja arhivske građe, koja sadrži imena zatočenika - logoraša nad kojima su vršena zverska mučenja, zlostavljanja, medicinski, seksualni i drugi eksperimenti u vremenu Drugog svetskog rata. Objavljivanjem takvih podataka nanelo bi povredu ličnosti, moral i dostojanstva licima koja takva poniženja i bolove ne mogu ničim nadoknaditi, svakako ne ni reparacijom kojom ni do danas nijesu ni oni ni njihove porodice obeštećeni. Po pravilu tu su arhivi, odnosno arhivisti ispravno i humano postupali.

Na drugoj strani postavlja se pitanje: Zašto do nedavno nisu objavljivana imena ratnih zločinaca? Gde su tu bili arhivi, koji su i mnogo ranije mogli objaviti imena ratnih zločinaca iz Drugog Svetskog rata? Naime, Arhiv Jugoslavije je u periodu 1996.-2000. godine objavio četvorotomnu publikaciju³, gde su uneta imena svih proglašanih zločinaca sa prostora bivše SFRJ, koja je proglasila kom.

Arhivska građa ratnih zarobljenika iz Drugog svetskog rata, ne podleže pod odredbe materijalnih propisa.⁴ Moralo je proći 50 godina da bi se utvrdio broj i način likvidiranja ljudi u toku i nakon Drugog svetskog rata, a posebno što se još ne zna potpuna istina o mnogobrojnim logorima? Šta je sa imenima zločinaca

3 Autora prof. dr. Miodrag Zečević i Jovan P. Popović, koji se tada nalazio na funkciji direktora Arhiva pod nazivom „Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača iz Drugog svetskog rata“.

4 I ljudsko dostojanstvo štiti se i zakonima bez obzira na koga se odnosi. Ono je svakom čoveku urođeno i ne može se izgubiti. Ljudsko dostojanstvo se definiše kao „skup svih onih svojstava koja ukazuju na osobenu i uzvišenu prirodu čoveka. Na dostojanstvo čoveka naročito su izričiti lekari u pozivanju na pijetet teško obolelih ili umrlih lica. Nažalost, vredanje ljudskog dostojanstva često se sprovodi na način koji se ne može sankcionisati adekvatnom kaznenom mjerom, jer postupci nijesu dovoljno jasno kvalifikovani ili su teško dokazivi.

Ljudsko dostojanstvo svakoj ličnosti jedino može donijeti i poštovanje, pa samim tim mora se voditi računa o tome da kao moralno biće ne izgubi poštovanje prema samom sebi a time i ugled u društvu. Dragan Ćorić: Ljudsko dostojanstvo“ Zbornik referata „Pravni 2009.

nad decom, ženama, starim osobama i logorašima od strane osvajača-okupatora i njihovih pomagača? Okupatori i kolaboracionisti - zločinci su bili izvršioci najtežih krivičnih dela nad civilnim stanovništvom. Ubijali su, raseljavali, eksploatisali, eksperimentisali, prisilom terali na menjanje svojih vera. Prisutan je bio i zločin prema ranjenicima, bolesnicima, ratnim zarobljenicima i dr.

Blagovremeno objavljivanje imena ratnih zločinaca poslužilo bi otklanjanju mistifikacija, zablude, revanšizma, netolerancije i vremena u kome moć caruje nad razumom. Pravilo je, ukoliko se na vreme ne objavi istina, neistina u sebi nosi pečat mržnje i konflikta koji protekom vremena eskaliraju kod svih eventualnih sukoba.⁵

Ta zločinačka dela nisu smela ostati anonimna, već su trebala biti obznanjena prestankom rata, da svaki zločinac dobije zasluženu kaznu i bude istaknut na "stubu srama". Mnogo primera nehumanosti, nemorala, zločinstava bilo je i u najskorijem prljavom i nepotrebnom ratu na prostorima SFRJ. Zločini su bili velikih razmera. Istina i razlozi ratovanja su se znali, ali... ljudski razum odgovornih za sprečavanje izbijanja rata je izostao.

Nakon Drugog svetskog rata govoreno je šta će nam zvanične međurepubličke granice u okviru jedne države? Računalo se da će Jugoslavija opstati i jačati pa se i pitanju granica nije davao neki posebni značaj. Povučene su administrativne, a ne državne garancije, što nam se danas nakon 60 godina vraća kao bumerang i postaje jedno od najaktuelnijih političkih i državnih pitanja. Dolazi do svađa i sl. Zašto? Zbog kasnih pristupa njihovih rešavanja. Ovo je jedan od primera koji su više proizvod politike određenog perioda zemlje, gde sa strane arhiva nema propusta. Naprotiv u njihovim depoima se nalazi jedan broj dospelih a time sačuvanih „*dogovora i odluka*“, gde se kroz Komisiju za granice sprovodila nečija zamisao i politika.

I kod zatvorenika na Golom otoku kod protivljenja sukoba sa Informbiroom dešavale su se mnoge nepravilnosti i nehumanosti u pogledu postupanja sa njima i utvrđivanje osnovanosti razloga njihovog zatvaranja.⁶

5 U Tantov naslednik Kurt Valdhajm većtim balansiranjem uživao je uglavnom poverenje svih i svakog, a naročito od strane nosioca funkcije blokova istoka i zapada, svakako i od trećeg blokanevrstanih zemalja. U svojoj "skrivenoj biografiji" imao je preduslove da ne bude kandidovan ni izabran za "svetskog mirovnjaka", bez obzira što je po mišljenju mnogih pa i autora ovog rada vešto balansirao i obavljao dužnost Generalnog sekretara Ujedinjenih nacija, jer se u najmanju ruku u vremenu Drugog svetskog rata nalazio na balkanskim prostorima u blizini ratnih zločina. (Deo njegovog dosijea pohranjen je u Arhivu Jugoslavije).

6 U novije vreme umnožava se broj publikacija većinom zatvorenika sa Golog otoka. Ali ni izdaleka nisu razotkriveni oblici mučenja sa ciljem „njihovog prevaspitanja“. Taj broj je minoran, u odnosu na više hiljada zatvorenika. Nekoliko desetina knjiga koje autentično slikaju strašne torture nad zatvorenicima, pre svih i samih autora knjiga, i iskazuju, pre svega, kako su i zbog čega mučeni i kako su stigli na Goli otok.

Ako je neko bio u zavadi sa nekim, dovoljno je bilo da pođe do UDB-e i lažno ga prijavi i da to lice skoro bez ikakvih provera uveća stanovništvo Golog otoka.

Zatvorenici, koji su batinjani, slabo hranjeni, često bez vode, duvana i vrlo loših higijenskih i smeštajnih uslova, terani su na teške fizičke radove, i to preko dvanaest sati dnevno.

Radilo se pretežno o čestitim, odvažnim, hrabrim, pametnim i najčešće mladim intelektualcima, oficirima i običnim građanima dostojnim poštovanja i divljenja, ljudima svojih mišljenja i stavova, i poštenja za ceo ljudski vek.

Primeri zloupotrebe pri korišćenju arhivske građe

Takođe od strane istraživača kod korišćenja arhivske građe postoje mogućnosti zloupotrebe, jer sve što čovek može da upotrebi može i da zloupotrebi. Pojedini istraživači su spremni na to. Ovde će mo izneti dva slučaja.

I - Kao što je poznato, države ili teritorije koje su ušle u sastav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (KSHS) ustanovljavale su svoja odlikovanja po stepenima važnosti prema zaslugama dobitnika. Naime, Crna Gora je ustanovila odlikovanje najvećeg ranga – medalju Zlatni Obilić. To odlikovanje ustanovio je Petar Petrović Njegoš za vreme boravka u Beču 1847. godine. Medalje su nakon 1847. godine kovane i u drugim metalima i deljenje prema zaslugama.

Srbija je takođe ustanovila zlatnu i srebrenu Obilić medalju 1912. godine (Prvi balkanski rat). Medalje su dodeljivane za hrabrost. Te medalje su deljene i u određenom periodu vremena KSHS. U pojedinim novostvorenim državama sa prostora bivše SFRJ i danas su ustanovljene i dodeljuju se Obilić medalje za određene zasluge, kako je to propisano zakonima. Uz medalje davani su sertifikati, na kojima su upisivana imena ljudi kojima su dodeljivane. Čovek koji je navodno dobro informisan ispričao je podnosiocu ovog rada da se u jednoj od država sa prostora bivše SFRJ pre četvrt veka desio skoro neverovatan slučaj u vezi sa jednim odlikovanjem. Naime, jednom zaslužniku sa prostora bivše SFRJ dodeljeno je odlikovanje zlatna Obilić medalja. Medalja i njegov dosije još za njegovog života našli su se u određenom arhivu. Ne zna se razlog zašto je medalja pohranjena u arhivu umesto da se nalazi kod njenog dobitnika.

Dobitnik medalje nije imao poroda. Istraživač – korisnik arhivske građe, sklon prestupima, naišao je u arhivu na dosije dobitnika odlikovanja i u njemu zlatnu Obilić medalju. Sinula mu je ideja. Naime, bilo mu je poznato da su se u italijanskim i drugim kovnicama pravili, a i danas se prave falsifikati medalja i apoeni kovanih novčanica podesnih za numizmatičare, i to od metala istog sastava, koji su samo

Ti „ideološki opredeljeni ili neopravdano dospeli osuđenici” bili su mučenici – iskušeni golotočkih svakodneвно smišljenih što težih zadataka koje su morali izvršavati. Tamo je sve bilo vrelo, krkljalo, jaukalo, vikalo, plakalo, mimo volje pevalo, kašljalo, pa i umiralo. Mnogi su tamo iz različitih uzroka i izdahnuli na tom zloslutnom otoku. Ti mučenici su u skoro svim vremenskim prilikama bili goli do pojasa, da bi košulje istresali od vaški, stavljali ih na sunce ili vetar kako bi neka od njih napustila veš, biskali se, stresali sa sebe stenice i kimke. Dlanovi ruku i potplate noga bile su im uvek u žuljevima i krvi.

Istorijski izvori – dosije osuđenika i onih koji su ih prijavljivali, kao i o onima koji su vršili torture nad njima i koji su upravljali tim zloglasnim zatvorom su dugo mimo zakonskih rokova bili nedostupni za korišćenje, nešto je, pretpostavlja se, nestalo ili uništeno ili se ne zna gde se nalaze, površno su se vodile evidencije, zapisnici i izjave, kako bi taj zloglašeni zatvor i zatvorenici bili što veća enigma za javnost. To je ono što je za ljudski rod i ljudsko dostojanstvo nekorektno.

Početakom osamdesetih godina 20. veka ta građa je prema zakonskim propisima na prostorima bivše SFRJ postala dostupna za korišćenje, a naročito za korisnike o čijoj se sudbini radilo. Međutim, ti su rokovi prolongirani čak i mimo odluka nadležnih izvršnih organa, tako da ta građa nije bila dostupna za korišćenje. Time je mnogim stradalnicima Golotočkog zatvora uskraćen institut „saznanje”, a time i mogućnost za podnošenje zahteva za rehabilitaciju.

zlatari mogli da razlikuju od originala. Kada je istraživač ponovo stigao u arhiv, zatražio je isti dosije i postao prestupnik. Tom prilikom je originalnu medalju zamenio falsifikovanom i istovremeno fotokopirao sertifikat. Za istraživača to bi bilo u redu da nije saopštio starom i bolesnom dobitniku medalje da se njegovo odlikovanje nalazi u arhivu. Uz ovlašćenje koje je dobitnik dao svom sinovcu medalja i sertifikat su konačno stigli u njegov dom.

Smrću dobitnika medalje, sinovci su po običajima htjeli da za vreme prijema saučešća grudi njihovog strica sijaju zlatnom Obilić medaljom i da ga po regionalnim običajima sa njom i nacionalnom odećom sahrane. Jednostavno, hteli su da se zna da zlatna Obilić medalja pripada lozi –bratstvu, čiji je stric dobitnik tog tada najvišeg odlikovanja.

Šta se dalje dešavalo? Istraživač je saznao za još jednog čoveka kome je bila potrebna Zlatna Obilić medalja, jer je navodno medalju svoga đeda unuk u nuždi prodao nekom kolekcionar, a i pisani prepravljeni sertifikat. Pokajao se, tražio je da je bilo gde kupi. I naišao je na „pravu” ličnost – istraživača. Tehnološkim procesom istraživač je promenio ime na sertifikatu i uručio mu original Obilić medalju a za uzvrat dobio je pozamašnu sumu novca. Na drugoj strani, pravi dobitnik zlatne medalje je navodno sahranjen sa Obilić medaljom, ali ne zlatnom. O tome se starao jedan od njegovih sinovaca. Srođnicima je to bilo sumnjivo, pa su umesto da mu sumnju iskažu, zamerili što je strica morao sahraniti sa zlatnom Obilić medaljom. Da ne bi tražili ekshumaciju, čekali su da umre strina, odnosno supruga pokojnika. Prilikom strinine sahrane i prekopavanjem grobnice od strica su nađene samo kosti, a od zlatne ili bilo koje druge medalje „ni traga ni glasa”. Da li je to java ili snoviđenje? Posumnjali su da je neko i ranije otvorio grob da bi prisvojio medalju ili da uopšte nije sahranjen sa njom. Nakon iscrpne istrage došlo se do istine. Sinovac zadužen za poslove sahrane priznao je da je zlatnu medalju skinuo pre sahrane sa grudi svog strica, a da je umesto nje stavio niži stepen Obilić medalje. Ali, za čudo, kod pretrage groba nije nađena ni medalja nižeg stepena sa kojom je sahranjen.

Jedan od prisutnih rođaka posumnjao je čak i u originalnost medalje koju je sinovac skinuo pre sahrane sa grudi svog mrtvog strica i odneo je kod stručnjaka, jer falsifikate mogu da prepoznaju samo juveliri i grafolozi. Ustanovio je da se radi o falsifikatu.

To je, za neverovati, no to nije ni čudo kada se zna da se, recimo, za apoen od 20 zlatnih perpera mogao kupiti automobil, pa su i za te kovane novčanice najsavremenijim metodama izrađivani falsifikati. Te kovanice se nisu razlikovale od originala, našto su kupci nasedali. Kada je policija uzela stvar u „svoje ruke” oko originalnih i falsifikovanih medalja, došlo se do prave istine i verovatno zaslužnih kazni.

Zar ne bi bilo ispravno da se medalja nalazila kod onog kome je i dodeljena, a ako to nje tako, onda pre svih u muzeju ili eventualno u arhivu, ali sa daleko većom pažnjom da se ne bi dešavali ovako neverovatno skandalozno ali interesantno prljavi slučajevi, slučajevi za Ginisa.

Postavljaju se pitanja: Da li to je erozija morala? Da li je tu izostala stručnost, nepoštovanje nadležnosti i istina, a nadvladala nečovečnost, neispunjavanje pijeteta ljudskih vrednosti, glad i žeđ za ugledom i materijalnim dobrima ili htenje za kićenjem „tuđim perjem“?

Na drugoj strani, na veliku žalost, na buvljim pijacama možete skoro u bescenje kupiti originalna odlikovanja svih rangova i vremenskih perioda i kategorija, a kompjuterizacijom i tehnološkom modernizacijom uz njih dobiti sertifikate na imena koja želite, a koji se ničim ne razlikuju od originala.

II – Građanin sa Kosova pre 35 godina koristio je arhivsku građu u Arhivu Jugoslavije. Čovek je bio od naučnog ugleda i pokrivaio je visoku funkciju mesta na kome je radio. Bio je česti istraživač – korisnik arhivske građe, jer je za štampu pripremao knjigu i na osnovu dokumenata koja je koristio u Arhivu Jugoslavije. No, i pored svih ustaljenih opreza i pogodnih uslova za rad u čitaonici Arhiva i svih preduzetih mera predostrožnosti, nakon vraćanja korišćene fascikle dežurni radnik u čitaonici je konstatovao nestanak dva dokumenta i o tome informisao rukovodstvo Arhiva.

Sutradan je korisnik pozvan „i zamoljen je“ da pogleda među svojim dokumentima da li se nalaze dva „slučajno uzeta“ dokumenta da se ne alarmiraju policija i drugi organi, da će mu se u suprotnom zabraniti ulazak u Arhiv. To mu bez razloga nije priprećeno. I zaista sutradan je korisnik vratio ta dva dokumenta svakako pravdajući se da to nije namerno uradio.

O tome je upoznata policija a njemu je zabranjen ulaz u Arhiv. Na sreću takvih slučajeva više nije bilo. Iskustva pokazuju da se u čitaonicama obavezno moraju uvoditi elektronske kamere, jer je dovoljan trenutak nepažnje – „treptaj oka“ dežurnog radnika u čitaonici da istraživač uzme dokument – list papira i strpa ga u džep ili tašnu. Naravno, i svaki put kad korisnik vrati fasciklu, dežurni radnik (koji je najčešće preopterećen vođenjem neophodnih i brojnih evidencija, razgovora sa korisnicima i radnicima koji donose i odnose građu na korišćenje, kao i održavanjem reda u čitaonici, koja je najčešće popunjena korisnicima) bi bio u obavezi da prekontroliše svaku fasciklu.

Svakako, preduslov za svaki vid zaštite arhivske građe u arhivu, odnosno svako mesto u arhivu (poslovni i radni prostor), bez obzira na to da li je namenski izgrađen ili adaptiran, mora biti sa bezbednosnog stanovišta zaštite sigurno, a naročito čitaonica. Sve to mora biti regulisano zakonskim i podzakonskim propisima._

Završna razmatranja

Da se kod izgradnje novih ili adaptacije postojećih arhivskih objekata moraju poštovati propisi koji regulišu pitanje izgradnje tih institucija, da se koriste strana i domaća iskustva na urađenim objektima, uradi stručni projektni zadatak uz pomoć ovlašćenih, a time i stručnih institucija za tu oblast, zatim sveobuhvatni plan, pribavi

lokacijska dozvola, idejni i glavni projekt, obezbede sredstva, i uvede savremeni sistem zaštite arhivske građe, potrebno je s ciljem bolje zaštite pri korišćenju arhivske građe. Pitanje rešavanja smeštaja arhivske građe izgradnjom novog objekta ili adaptacijom postojeće zgrade mora biti regulisano samo u okviru važećih zakona i podzakonskih akata, jer bi svako suprotno ponašanje vodilo urušavanju pravnog poretka što bi bio opasan presedan sa posledicama, ne samo po arhivsku instituciju već i samu državu.

Ukoliko određene države nisu na odgovarajući način zakonski rešile pitanje smeštaja, zaštite i korišćenja arhivske građe, imajući u vidu njen izuzetan značaj za državu, to se pitanje mora rešiti samo donošenjem delotvornih propisa.

Nikakvo postupanje suprotno ustavnim ili zakonskim aktima kod korišćenja arhivske građe nije dozvoljeno, odnosno ukoliko postupak pristupa tim poslovima nije regulisan zakonskim ili podzakonskim propisima.

Osim materijalnih propisa koji uređuju arhivsku delatnost moraju konsultovati i primenjivati sistemski zakoni, propisi koji regulišu zaštitu podataka o ličnosti, tajnim podacima, elektronom potpisu, međunarodni propisi i preporuke, domaća i strana iskustva, etika, moral....

Sve prostorije za korišćenje arhivske građe moraju biti „pokrivene“ video nadzorom, jer se iz navedenih primera u ovom radu da videti da se i pored najveće pažnje od strane zaposlenih u arhivima dešavaju zloupotrebe.

Bilo bi korisno da pored elektronskih i vizuelnih kontrola, radnici u čitaonicama arhiva, nakon vraćanja fascikli urade bar grubi pregled, a naročito ako posumnja u prljave namere određenog korisnika.

Radnici arhiva koji rade sa strankama moraju biti stručni i informisani da u svakom momentu bilo kom istraživaču daju potpune informacije.

Zaposleni u arhivima su u obavezi da prate i primenjuju zakonske propise koji regulišu dostupnost arhivske građe za korišćenje.

U slučajevima zakonskih i drugih zabrana - propisa mogu uskratiti korišćenje arhivske građe.

Rezime

Arhivskom građom smatra se „sav izvorni ili reprodukovani dokumentarni materijal značajan za istoriju, i druge naučne oblasti, za kulturu uopšte, za nastale društvene potrebe, za materijal sačinjen u u radu svih društvenih subjekata, građansko pravnih lica i pojedinaca, bez obzira na to kad je i gde je nastao“. Arhivistika kao društvena nauka bavi se „proučavanjem unapređenja, metodologije stručnog rada u arhivskoj delatnosti, utvrđivanjem stručnih i naučnih principa, propisa i standarda, u ophođenju sa arhivsko građom kao predmetom svog rada od njenog nastajanja do valorizacije, njene vrednosti“.

U postupku korišćenja arhivske građe nailazi se na propuste, kako od strane korisnika, tako i od strane zaposlenih u arhivima. Najčešći propust od strane arhiva mogu da budu u nepoznavanju ili neprimenjenivanju zakonskih i podzakonskih propisa koji regulišu arhivsku delatnost, nestručnost, olako držanje kod odlučivanja na zahteve korisnika šta da im se dozvoli ili uskrati da na korišćenje, jednostavno u nepoštovanju utvrđenih načela postupanja i odlučivanja sa arhivskom građom. Zbog toga stručnost, primena arhivskog normativizma, poštovanje etike i morala moraju biti prisutni kod svakog arhiviste, a posebno kod onih koji rade sa korisnicima-istraživačima arhivske građe, jer se ona koristi u razne svrhe.

Istraživači dostupnu arhivsku građu ne samo što je mogu upotrebiti u nehumane ili nemoralne radnje već i zloupotrebiti. Autor ovog rada iznosi dva slučaja nemoralnog ponašanja istraživača, koja su se desila sedamdesetih godina prošlog veka, (jedan od ta dva slučaja poznat je lično autoru, dok za drugi slučaj u vezi sa medaljama, autoru je kao istinu ispričao čovek kojemu je to bilo poznato, a to se dešavalo u jednoj republici, a sada državi sa prostora bivše SFRJ). Ta dva slučaja autor iznosi jer smatra da će koristiti arhivistima koji rade u čitaonicama, da bi se uverili na šta su sve istraživači spremni.

U ova dva slučaja i pored prisutne pažnje arhivista koji su radili sa istraživačima, desili su se slučajni propusti. Stoga čitaonica i prostor u kojima rade istraživači mora biti pokrivena video nadzorom. U ovim sada, elektronskim vremenima, to je lako uraditi. Arhivisti moraju obratiti pažnju na svoje tekuće dužnosti i odgovornosti, time što ne smeju propustiti ništa od onoga što traži normativizam i jasna i rigorozna arhivistička teorija i praksa.

Summary

Archives are defined as *“all original or reproduced records of importance to the history, other sciences and areas of culture in general, the resulting social needs, the materials produced in the work process of all social institutions, civil legal entities and individuals, regardless of when and where it originated.”* Archival science as a social science deals with *“studying improvement, methodology of professional work in the archival activities, establishing professional and scientific principles, regulations and standards in dealing with archival material as the object of its work from the creation to evaluation.”*

In the process of using archival material by both users and by employees in the archives the omissions occur. The most common omissions by the archival institutions is the lack of awareness or enforcement of the laws and regulations governing archival activities, incompetence, recklessly deciding which customer requests are to be allowed or denied, disregard to the established principles of conduct and decision making with archives. For this reason, an expertise, usage of archival

legislation, respect for ethics and morality must be present at every archivist, and especially with those who work with users -researchers of archives, because it is used for various purposes.

Archives available to researchers can not only be used for inhumane or immoral acts, but it can also be misused. The author of this paper presents two cases of unethical behavior of researchers, which occurred in the 1970s (one of these two cases is personally known to the author, while in another case, related to the medals, the author was drawn attention to and it happened in the Republic from the former Yugoslavia). These two cases are being presented in this paper because the author believes that the archivists working with the users of archival material could benefit from it.

In both cases, despite the supervision of archivists who have worked with the researchers a “random failures” occur. Therefore the reading room and space in which researchers work must be “covered” by video surveillance. Nowadays, in “digital” era, it is easy to do. Archivists must pay attention to their current duties and responsibilities, and should not omit anything that legislation and clear and rigorous archival theory and practice requires.

ULOGA ARHIVA U ZAKONU O VRAĆANJU ODUZETE IMOVINE I OBEŠTEĆENJU U REPUBLICI SRBIJI

Abstrakt: *U radu je prikazana uloga arhiva u postupku vraćanja oduzete imovine i obeštećenja u Republici Srbiji, koji je republički parlament donio kako bi bila ispravljena nepravda prema nevinim žrtvama događaja u Jugoslaviji posle Drugog svetskog rata. Agrarna reforma, konfiskacija i nacionalizacija iskorišteni su za oduzimanje imovine neposredno posle završetka Drugog svetskog rata. Brojni su primeri kako je zakonodavstvo iskorišteno za obračun sa onima koji su drugačije mislili ili su prema zamisli novih vlastodržaca predstavljali opasnost za državu i društvo. U brojnoj arhivskoj dokumentaciji iz tog vremena sačuvane su uspomene i ožiljci onih kojima je nova vlast, neopravdano ili ne, oduzela deo ili celu imovinu, pokretnu ili nepokretnu. Srećom, novo vreme i nove generacije odlučile su da te nepravde isprave.*

Ključne reči: *Arhiv, zakon, vraćanje, imovina, obeštećenje, stranke, zakon.*

Uvod

Zakon o vraćanju oduzete imovine i obeštećenju u Republici Srbiji pokušaj je da današnje generacije isprave istorijsku nepravdu koju su učinili njihovi preci. Dokumentacija o tim događajima i vremenu sačuvani su u arhivima, ustanovama kulture koje, između ostalog, imaju zadatak da tu građu sačuvaju za vremena i generacije koje dolaze. U radu je autor pokušao da predloži kako su zaposleni u IAS-u reagovali na *probni balon* restitucije, kojim je zakonodavac u Srbiji u drugoj polovini prve decenije dvadeset i prvog veka stvarao uslove za ovogodišnji zakon kao i iskustvo iz ovogodišnje kampanje, zaključno sa 31.5.2012. godine.

Rad oslikava stanje i rad u ustanovi s obzirom na broj zahteva stranaka i zaposlenih u Arhivu Subotice, brojne statističke podatke o vrstama zahteva, prednosti i mane novoprimenjene organizacije i podele poslova i novog obrasca za zahtev.

Konačno, u biti rada je uloga i značaj arhiva, kao ustanove kulture, za sveopšti razvoj i napredak savremenog društva.

Prilagođavanje arhiva restitucionoj legislativi

Narodna skupština Republike Srbije donela je Zakon o vraćanju oduzete imovine i obeštećenju, na sednici održanoj 26. septembra 2011. godine.¹ Time je

¹ Zakon je proglašen Ukazom Predsednika Republike Srbije, 28. septembra 2011. godine, a objavljen je u "Službenom glasniku RS", br. 72/2011. od 28. septembra 2011. godine.

stavljena tačka na događaje posle Drugog svetskog rata, kada je državni aparat komunističke Jugoslavije sopstvenim brojnim stanovnicima bez odgovarajuće ili nikakve naknade oduzeo: stanove, stambene zgrade, privredna postrojenja, poljoprivredno zemljište, građevinsko zemljište, šume i šumsko zemljište i razna druga dobra. Novim Zakonom konačno je omogućeno rešavanje otvorenih pitanja prava ljudi kojima je naneta nenadoknadiva šteta. Predložena rešenja utiču u finansijskom i moralnom smislu na lica koja imaju pravo na vraćanje imovine i obeštećenje. Stvarne nekretnine biće vraćene kao takve. Obeštećenje, zavisno od vrednosti oduzete imovine i sadašnje ekonomske moći države moći će da dostigne iznose koji omogućavaju započinjanje i dalje razvijanje poslovnih aktivnosti.

Posle Drugog svetskog rata država je sproveda niz privredno-političkih mera na temelju kojih je pljenjena privatna svojina i kao takva dobila status državne ili društvene. Taj proces imao je više pravnih oblika, a najznačajniji su agrarna reforma, nacionalizacija i konfiskacija.²

U Srbiji, pitanje oduzete imovine i njenog povratka vlasnicima i njihovim potomcima postavljeno je u vremenu pred raspad Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, a posebno posle demokratskih promena u oktobru 2000. godine. Tim promenama stvoreni su uslovi za tranziciju društva i povratak na privredu utemeljenu na privatnoj inicijativi i tržišnoj konkurenciji. Tim više, što povrat oduzetog znači poštovanje principa pravičnosti i ljudskih prava, koji su temelj svakog društva koje sebe smatra i izgrađuje kao demokratsko.

Proces od teoretskog do zakonskog trajao je dugo, za neke i predugo. No, republička zakonodavna vlast je pre konačnog akta donela i Zakon o prijavljivanju i evidentiranju oduzete imovine³, kojim je stvorena datoteka podataka o oduzetoj imovini, njenim pravnim naslednicima i ukupnoj vrednosti.

Proizvod Zakona iz 2011. godine je Agencija za restituciju, koja je osnovana članom 51. istog zakona, i čija namena je vođenje postupaka i odlučivanje o zahtevima za vraćanje imovine, odnosno obeštećenje, kao i radi isplate novčane naknade i obeštećenja, ali i obavljanja drugih poslova u skladu sa zakonom. Agencija je počela da radi 1. januara 2012. godine.

Stranke su počele masovnije da opsedaju arhivske ustanove u Srbiji neposredno posle novogodišnjih praznika. U Istorijskom arhivu Subotica⁴ to je značilo jedno: reorganizaciju poslova.

Poučeni iskustvom iz 2006. godine, kada je u kratkom vremenu u arhivskom sekretarijatu primljeno gotovo hiljadu zahteva u kojima su stranke tražile dokumnetu o oduzetoj imovini, odlučeno je da bude pojačan tim zaposlenih koji rade na istraživanju i pribavljanju dokumenta koji strankama omogućuju pokretanje postupka za vraćanje oduzetog. Tako je direktor IAS-a, na stručnoj sednici obavestio stručne radnike o privremnoj reorganizaciji posla. Delu zaposlenih u sekretarijatu

2 Među tim merama najšire primenjivana bila je konfiskacija, kao kazna oduzimanja imovine bez naknade, koju su izricali sudovi, a u nekim slučajevima i upravni organi, 1945. godine.

3 "Službeni glasnik RS", br. 45/2005.

4 U daljem tekstu skraćeno IAS

kojima je primaran rad sa strankama po bilo kom osnovu, *dodati* su arhivisti. Kako je po važećim zakonskim odredbama rok za odgovor na bilo kakav podnesak stranke petnaest dana od dana prijema, direktor je doneo odluku da u radu za koji nije potrebna stručnost koju poseduju arhivisti oni ipak učestvuju. Time su: dvoje arhivista, viši arhivista i dve arhivske savetnice postali deo tima koji je zadužen za rešavanje predmeta kojima je suština pronalaženje dokumenata o oduzetoj imovini.

Sistemom podele na zaposlene koji isključivo primaju zahteve stranaka i izdaju overene fotokopije pronađenih dokumenata ili negativne odgovore (zavisno od toga da li je tražena dokumentacija sačuvana ili ne), i one koji pronalaze i pripremaju dokumenta, proces rada je ubrzan. Štaviše, određenom vrstom posvećenosti potrage za dokumentima, zapsleni stiču bolji uvid u suštinu građe traženih fondova i time je svaki novi zahtev, iako priča za sebe, razumljiviji i veća je brzina u njegovom pronalasku i odgovoru *prema* podnosiocima.

Fondovi i građa

U IAS-u posebno su frekventni predmeti iz fondova koji su nastali radom organa upravne i sudske vlasti. S obzirom da IAS pokriva današnje teritorije tri opštine, Bačka Topola, Mali Idoš i Subotica, zahtevi za utvrđivanje podataka o otuđenoj imovini *ustremljeni* su na posleratnu administrativnu podelu tadašnjih srezova, narodnih odbora i gradskih narodnih odbora, kao i okružnih i sreskih sudova. Na ovom mestu istaći ću samo neke od važnijih fondova u subotičkom arhivu, a tu važnost *duguju* brojnosti zahteva po predmetima koji se odnose na temu rada.

Među traženijim fondovima IAS-a su: F: 68 Gradski narodni odbor Subotica – Subotica (1944-1955), 1944.-1958.; F: 70 Okružni narodno odbor Subotica (1945-1946), 1944.-1948.; F: 81 Narodni odbor opštine Bačka Topola (1949-1959), 1944.-1960.; F: 85 Narodni odbor sreza Bačka Topola (1945-1959), 1944.-1963.; F: 86 Okružni sud Subotica (1945-), 1876.-1959.; F: 138 Narodni odbor sreza Subotica (1955-1965), 1947.-1966.; F: 281 Sreski sud Bačka Topola (1945-1959), 1945.-1976.; F: 377 Ured za katastar Subotica (1945-1959), 1898.-1968.⁵

Građu Gradskog narodnog odbora Subotica karakteriše dokumentacija koja je nastala radom organa vlasti neposredno po završetku Drugog svetskog rata i u prvim godinama stvaranja nove državne uprave i vlasti uopšte. Tu je dokumentacija o predmetima konfiskacije, nacionalizacije, agrarne reforme raštrkana u redovnom registraturskom poretku, koji je moguće pratiti na temelju delovodstvenih brojeva.

Građa Okružnog narodnog odbora Subotica, između ostalog, sadrži dokumentaciju o konfiskaciji i postupke rešavanja povrata imovine. U dokumentima Narodnog odbora opštine Bačka Topola ima i podataka o konfiskaciji imovine, agrarnoj reformi, suzbijanju raznovrsnih spekulacija i imovinsko-pravnim odnosima.

⁵ U označavanju fondova godine u zagradi označavaju godine osnivanja i prestanka rada, a izvan zagrada su godine najstarijeg i najmlađeg dokumenta

U okviru Narodnog odbora sreza Bačka Topola sačuvana su dokumenta koja svedoče o agrarnoj reformi, konfiskaciji, eksproprijaciji, nacionalizaciji i otkupu u tom vremenu.

Okružni sud Subotica osnovan je aprila 1945. godine i podeljen je na šest organizacionih jedinica, od kojih je za naše stranke najzanimljivije odeljenje Agrarnog suda.

Fond 138, Narodni odbor sreza Subotica, interesantan je po ogromnoj količini građe koja je nastala u procesu oduzimanja imovine. Tako je posebno interesantna i važna građa Komisije za nacionalizaciju, koja je deo Finansijskog odeljenja.

Sreski sud Bačka Topola sadrži dokumenta nastala u vremenu kada su sprovedene mere oduzimanja imovine, pa je kao takav od neprocenjive vrednosti za zainteresovane stranke.

U sastavu građe arhivskog fonda IAS-a Ured za katastar Subotica iznimno je značajna građa o agrarnoj reformi, konfiskaciji, žitokonfiskaciji i agraru.

Dokumenta ovih i drugih fondova IAS-a temelj su istraživanja kojim zaposleni u subotičkom arhivu doprinose otklanjanju istorijske nepravde prema onima kojima je u nedavnoj prošlosti ruka zakona bila *nenaklonjena*.

Od zahteva do dokumenta

Od početka 2012. godine pa do 31. maja u sekretarijatu IAS-a primljeno je 917 podnesaka, različitog sadržaja. Školska uverenja tražilo je šest stranaka; građevinske predmete njih 18; uverenja iz matičnih knjiga 175 lica; dokumenta o penzijsko-invalidskom osiguranju 117; a trideset i pet lica tražilo je dokumentaciju potrebnu za proces rehabilitacije.

Pet stotina šezdeset i šest zahteva podnele su stranke koje traže podatke o oduzetoj imovini. Poučeni iskustvom iz prethodnog vremena i problemima s kojima su se susretali u radu, odgovorni u IAS-u izradili su novi obrazac zahteva, kako bi olakšali i strankama i zaposlenima da utvrde o kakvoj imovini je reč i da što lakše reše predmet.⁶

Na novom obrascu Zahteva za izdavanje uverenja ili overenih kopija dokumenata o oduzetoj imovini tabelarno su navedene rubrike koje podnosilac zahteva treba da ispuni, kako bi predmet bio zaveden i pokrenut postupak. Te rubrike su: ime i prezme bivšeg vlasnika imovine; roditelji bivšeg vlasnika imovine; ime bračnog druga i devojčako prezime; mesto i godina rođenja bivšeg vlasnika; mesto i godina smrti bivšeg vlasnika; prebivalište bivšeg vlasnika imovine; opis/vrsta oduzete imovine; mesto gde se oduzeta imovina nalazila (katastarska opština, broj ZK uloška, parcele, ulica i kućni broj); osnov i godina oduzimanja⁷; naziv organa koji je doneo rešenje/ odluku/ zaključak/

⁶ Vidi prilog broj 1

⁷ Oduzeto po osnovu: eksproprijacije, 1946. godine i tada donetog Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji; konfiskacije (1945-1950), zbog ratnog profiterstva, jer je nemačke nacionalnosti, državni neprijatelj; nacionalizacije privatnih preduzeća (1946, 1948); gubitka državljanstva (1945-1952), ako posle rata nije bio u Jugoslaviji ili se iselio u drugu državu; nacionalizacije najamnih stambenih zgrada i poslovnog prostora (1958-1959).

presudu (broj i godina predmeta/ rešenja/ odluke/ presude); srodstvo sa bivšim vlasnikom; zahtev se podnosi u svrhu. Rubrike drugog dela zahteva sadrže podatke o podnosiocu: ime, ime jednog od roditelja i prezime podnosioca zahteva; datum i mesto rođenja; broj i godina izdavanja lične karte, JMBG; mesto i adresa stanovanja; telefon i/ili e-mail; datum podnošenja zahteva; potpis podnosioca zahteva.

U vremenu između donošenja i primene dva Zakona (2006. i 2012. godine), u IAS-u je ojačana elektronska komponenta rada, pa je obrazac zahteva dostupan strankama na web stranama arhiva: www.suarhiv.co.rs. Tako je olakšan i ubrzan rad i zaposlenima koji rade na tim poslovima. Jednostavno, ako stranke dolaze u sekretarijat sa već pripremljenim obrascem, vreme prijema je skraćeno na optimum, pa je, time, brži i efikasniji rad na istraživanju zahteva. Dalje, objavljivanjem obrasca na javnom mediju, kakav je internet, zainteresovanima je pružena mogućnost da pre dolaska u arhiv podrobno ispituju sve detalje o predmetu budućeg zahteva. Time je mogućnost pogreške svedena na minimum.⁸ O tome šta to znači za arhivske radnike zaposlene na tim poslovima, suvišno je išta reći.

Baza podataka za istraživanje oduzete imovine u IAS-u je utemeljena na knjigama koje su delovi građe, pomoćnim naučnim sredstvima, koje su uradili arhivisti i tzv. elektronskoj bazi podataka, građi koja je pripremljena za elektronsko čitanje. Dakle, kada odgovorno lice primi zahtev, prosleđuje ga zaposlenom koji ga proučava, istražuje, pronalazi i dostavlja licu koje je zaduženo da sroči odgovor i odredi koji su dokumenti valjani za kopiranje i overu. Potom, zaposleni koji je zadužen za fotokopiranje građe odrađuje svoj deo posla, dokumenta dostavlja u sekretarijat i tamo ih sekretar uobličuje za konačni odgovor. Predmet je rešen i spreman za podnosioca.

Ova podela rada je različita u odnosu na podelu koja je bila 2006. godine, kada je rađeno na temelju Zakona o prijavljivanju i evidentiranju oduzete imovine. Tada su većinu radnji po zahtevu radili jedno lice i sekretar. Primetno je bilo da raznovrsne radne operacije zaposleni obavljaju sa različitim uspehom i uz ogromnu razliku u vremenu. Nekima je za pronalaženje bilo potrebno znatno manje vremena nego drugima, a nekome je fotokopiranje ličilo na Sizifov posao. Iskustvo iz te godine uticalo je da šest godina kasnije posao bude organizovan u nazovimo manufakturnom maniru: svaki zaposleni odrađuje deo i tako stvaramo celinu.

Zaključak

Ovogodišnja praksa opravdala je podelu rada u procesu istraživanja povodom zahteva o oduzetoj imovini. Stranke se neuporedivo kraće zadržavaju na prijemnom odeljenju arhiva, zaposleni jednostavnije i preciznije istražuju podatke iz zahteva,

⁸ Primeri iz prakse u kojima stranke ni ne znaju gotovo ništa o svojim precima i njihovoj imovini su brojni, na njihovu žalost. Pisac ovog rada imao je priliku da istražuje predmet u kojem je podnositelj zahteva tražio podatke o navodno oduzetoj imovini svog dede, a kada je predmet istražen, utvrđeno je da je predak imanje prodao kako bi namirio kockarske i kafanske dugove.

skraćeno je vreme između prijema zahteva i izdavanja uverenja ili overenih kopija dokumenata. Mogućnost pogreške smanjena je na minimum i gotovo je u celosti prebačena na podnosioc zahteva. Ne dovodeći u podređen položaj obavljanje temeljnih poslova i održanje Arhiva kao ustanove kulture od posebnog nacionalnog značaja, radnicima Arhiva je dodatno omogućeno da obavljajući vanredne poslove doprinose očuvanju ugleda same struke. Naime, svaki pravovremeno rešen zahtev najbolja je poruka društvu o svrsishodnosti i neophodnosti postojanja arhivskih ustanova. Kako danas, tako i u budućem vremenu. Zbog i radi predaka, sadašnjice i potomstva.

Summary

Restitution of Property and Indemnity Law in the Republic of Serbia represents an effort of present generation to correct a historical injustice committed by their predecessors.

Documentation about those events and that time period is preserved in archives, cultural institutions which among other have a task to preserve that material for future generations. The author of this paper tried to show how the employees of The Archives have reacted to the "first attempt" of the Restitution which enabled the conditions prepared by the legislator through the second half of the first decade of the 21st century, for the passing of The Law in the current year, and the experiences from the current year until May 31, 2012.

The paper reflects the status and work in the institution, considering the number of requests and employees in The Archives, numerous statistical data about the types of requests, advantages and disadvantages of new organization and task division and new request form.

Finally, the point of the paper is the role and the significance of The Archives as a cultural institution, for the overall development and progress of contemporary society.

ISKORAK U JAVNOST - IZLOŽBENA DELATNOST ARHIVA

Abstrakt: Članak se bavi analizom izložbene delatnosti kao segmenta kulturno-prosvetne delatnosti arhiva, sa osvrtom na arhive u Srbiji, kao i njenim daljim perspektivama, izazovima i mogućnostima razvoja.

Ključne reči: arhivi, izložbe, kulturno-prosvetna delatnost, izložbena delatnost, kultura, publika, javnost, dostupnost.

Uvodne naznake

Pravo na kulturu je pravo svakog čoveka, bez obzira na njegovu rasnu, nacionalnu, versku pripadnost ili obrazovni status. U današnje vreme kada društva u našem regionu trpe posledice tranzicionih procesa, veoma je važno u celom tom procesu uspostaviti mesto kulture i institucija kulture i dati im značaj i važnost koja im pripada. Tranzicija znači kretanje iz procesa rekonstrukcije *prethodnog u projektovano* stanje. Zato je bilo neophodno na samom početku procesa tranzicije definisati mesto kulture i institucija koje je „proizvode“.¹ Međutim, ni danas to nije isuviše kasno. Srbija još uvek nema jasno definisanu strategiju razvoja kulture i institucija kulture, već je njen razvoj prepušten stihiji. Odnos prema kulturi je odnos prema budućnosti, definisanjem kulturne politike usmerava se i kreira čovek budućnosti, njegova htenja, potrebe, interesovanja...² Društvo u Srbiji u pogledu kulturnih potreba nalazi se u raskoraku između još uvek neraščišćenih računa sa zatvorenim i nepoverljivim socijalističkim sistemom vrednosti i sa sve prisutnijom globalizacijom u koju smo neminovno svi uvučeni. Naći svoje mesto i balansirati između onoga što smo bili i pomalo što još uvek jesmo i onoga što nam se nameće kao neminovnost, definisati ono što želimo biti, cilj je pre svega kulture i obrazovanja. U svemu, čini se da je ljudski faktor ipak najpresudniji. Od shvatanja i poimanja naših političkih predstavnika, njihovih percepcija stvarnosti i budućnosti umnogome zavisi i naša

1 Vesna Đukić Dojčinović, Kulturna politika Srbije 1989/2001. (istraživanje), Beograd 2002, str. 3 (u okviru članka Predlog kulturne politike Srbije od 20.3.2003).
<http://www.zaprokul.org.rs/Download/Default.aspx> (27.6.2012.)

2 Na UNESCO konferenciji posvećenoj kulturnoj politici još 1982. godine objavljeno je da „kultura daje čoveku sposobnost da razmišlja o sebi. Kroz kulturu se čovek izražava, postaje svestan sebe, prepoznaje svoje nedostatke, ispituje svoja dostignuća, neumorno traži nova značenja i stvara dela kojima prevazilazi svoja ograničenja“. Miša Vukanović, *Pogled na kulturu. Zakoni i prakse u Srbiji i u pet država članica Evropske unije*, Beograd, 2011<.<http://www.zaprokul.org.rs/Download/Default.aspx> (27.6.2012.)

budućnost, odnosno budućnost kulture. U Srbiji je model kulture klasično državni, što je i definisano Zakonom o kulturi koji je stupio na snagu 2010. godine. Država je ta koja brine o *ostvarivanju opšteg interesa u kulturi* i brine o sprovođenju kulturne politike. U izradi strategije kulturne politike aktivnu ulogu ima Nacionalni savet za kulturu, čije članove iz redova uglednih i afirmisanih umetnika i stručnjaka u kulturi bira Narodna skupština. Strategiju razvoja kulture Republike Srbije donosi Narodna skupština na predlog Vlade na period od deset godina. Dakle, manje ili više, kulturna politika u Srbiji zavisi od odnosa političkih snaga, njihovih međusobnih interesa, od aktuelnog ministra i njegovog ministarstva.³ Činjenica je i da stanovništvo Srbije još uvek nema razvijene kulturne navike. Prema istraživanju Miše Vukanovića iz Zavoda za proučavanje kulturnog razvitka Srbije, tokom 2010. godine u galerije i muzeje nije ušlo čak 60% od ukupnog broja ispitanika, dok je nešto više od 20% bilo u galerijama 1-3 puta, a više puta u galerije i muzeje je odlazilo nešto više od 10%. Ipak, ono što ohrabruje je izvestan trend porasta kulturno aktivnih u odnosu na 2005. godinu.⁴ Jedan od najvažnijih ciljeva naprednih društava je demokratizacija kulture, koja podrazumeva davanje privilegija potrebama šire populacije, brisanje predrasuda o kulturi samo za elitu, prihvatanje različitosti, prava manjina, njihovih kulturnih potreba.⁵ Sve je to u manjoj ili većoj meri ukomponovano u Zakon o kulturi. Međutim, ostaje i dalje kao najvažniji problem njegova primena. Nacionalni savet za kulturu je konstituisan u julu 2011, ali se na strategiju još uvek čeka.

Kulturno-prosvjetna delatnost arhiva – izložbeni sadržaji

Prvo i najvažnije mesto među kulturnim delatnostima u novom Zakonu o kulturi daje se istraživanju, zaštiti i korišćenju kulturnog nasleđa. Jedno od mesta u ustanovama kulture u ovoj oblasti pripada i arhivima. Pored osnovnih funkcija arhiva koje se ogledaju u evidentiranju, prikupljanju, čuvanju, stručnoj obradi arhivske građe, arhiv kao ustanova kulture obavlja i kulturno-prosvetnu delatnost. Kulturno-prosvetna delatnost arhiva u modernom vremenu kada informacija predstavlja neprocenjivo dobro, ima izuzetno važnu ulogu. Ovaj segment arhivske delatnosti ima potencijal da arhiv učini mestom, gde će se ljudi okupljati, sticati znanja, proširivati vidike i negovati pozitivan odnos prema arhivu, arhivskoj građi i istoriji. Kulturno-prosvetna delatnost arhiva je propisana i Zakonom o kulturnim dobrima⁶. Ova delatnost arhiva zasniva se na karakteru arhivskih dokumenata kao izvora informacija i nezamenljivih svedočanstava istorijskih procesa, kao i *na društvenoj potrebi da se u procesu demokratizacije kulture izvrši adekvatna valorizacija arhivske*

3 Isto.

4 Isto.

5 Predrag Cvetičanin, Marijana Milankov, *Kulturna praksa građana Srbije - preliminarni rezultati*, Beograd, 2011, str. 10,13.; <<http://www.zaprokul.org.rs/Download/Default.aspx> (27.6.2012.)

6 “Službeni glasnik Republike Srbije”, 71/94. U članu 65. se između ostalog kao jedna od oblasti zaštite kulturnih dobara propisuje obaveza „izlaganje kulturnih dobara, organizovanje predavanja i drugih prigodnih oblika kulturno-obrazovne delatnosti “.

*građe kao važnog segmenta kulturnog nasleđa.*⁷ U Memorandumu koji objašnjava Preporuku Odbora Ministara Saveta Evrope navodi se da *nijedna zemlja ne pripada u potpunosti demokratskom svetu sve dok svi njeni građani nemaju mogućnost da se upoznaju, na objektivan način, sa elementima njene istorije.*⁸

Kulturno-prosvetna delatnost u arhivima se sprovodi kroz različite vidove *komunikacije* sa javnošću, kroz predavanja, tribine, radio emisije, preko web prezentacija, kroz različite publikacije i sl. Jedno od najvažnijih sredstava, i najčešće korišćenih u komunikaciji sa javnošću su izložbe arhivskih dokumenata. One predstavljaju jedan od najstarijih i najatraktivnijih oblika kulturno-prosvetne delatnosti arhiva. Stav da dokument može biti od interesa i za široku javnost van naučnih krugova doveo je do pojave prvih arhivskih izložbi koje se prvi put javljaju u Francuskoj, gde su sredinom 19. veka izlagani pečati.⁹

Izložbe arhivske građe predstavljaju masovni oblik korišćenja arhivske građe u kulturno-prosvetne i propagandne svrhe sa ciljem da se prikažu najinteresantnija i najznačajnija dokumenta jednog arhiva. U skladu sa tim, tematika izložbi uglavnom je uslovljena pitanjem aktuelnosti pojedinih istorijskih tema, političkim strujanjima, jubilejima i propagandom arhivske službe.¹⁰ Postoje različite vrste arhivskih izložbi. Bogdan Lekić¹¹ ih deli na naučne, naučno-popularne i pedagoško-edukativne. Prema tematici mogu se podeliti na izložbe o određenim temama, događajima i zbivanjima ili istorijskim ličnostima. Prema vrsti eksponata izložbe se dele na uže dokumentarne i multidokumentarne, zatim, prema mestu održavanja na pokretne i nepokretne, prema vremenskom trajanju postavke na privremene i stalne. Razlikuju se i opšte, tematske i pedagoške izložbe. Podela se može praviti i na one koje se organizuju samostalno, od strane jedne ustanove ili u saradnji sa drugom arhivskom, ili pak u saradnji sa drugim ustanovama kulture. One mogu biti i najčešće i jesu jubilarne, povodom određenih godišnjica i propagandne u cilju predstavljanja određene ustanove ili institucije.¹² O značaju koji je posvećivan izložbama svedoči i uputstvo doneto od strane Arhivskog veća SR Srbije 1985. godine¹³ kojim su propisane vrste, tehnika pripreme, izrada izložbenog kataloga i albuma izložbe.

Prvu izložbu arhivskih dokumenta u Srbiji priredio je Arhiv Srbije decembra 1948. godine povodom 50-te godišnjice donošenja Zakona o Državnoj arhivi. Izloženo je preko 900 eksponata, uglavnom arhivskih dokumenata, koji su izuzev pojedinih rariteta iz ranijih perioda, obuhvatali razdoblje od 1804-1918. godine,

7 Izet Šabotić, Neke karakteristike odnosa države i društva prema arhivskoj djelatnosti u Bosni i Hercegovini, *Arhivska praksa*, br. 13, Tuzla, 2010., str. 52.

8 Preporuka Odbora Saveta Evrope br. R (2000) 13.

<<http://arhivistika.files.wordpress.com/2011/02/preporuka-br-r-2000-13.pdf> (21.5.2012.)

9 U Francuskoj se od 1845. godine javljaju tri oblika arhivskih izložbi: nacionalne izložbe u Nacionalnom arhivu u Parizu, izložbe većeg ili srednjeg značaja u departmanskim arhivima i manje izložbe prosvetnih arhivskih službi. *Priručnik iz arhivistike*, Beograd 1982., str. 144.

10 L. A. Nikiforov, G. A. Belov, *Teorija i praksa arhivske službe SSSR*, Beograd 1976., str. 307.

11 B. Lekić, *Arhivistika*, Beograd 2006., str. 246.-249.

12 K. Krajčinović, Izložbe arhivskih dokumenata, *Arhivski pregled*, Beograd 1981., str. 63.-71.

13 Uputstvo o pripremanju izložbi arhivske građe i izradi kataloga za izložbu, *Arhivski pregled*, br. 1-2, Beograd 1985., str. 184.-186.

odnosno od početka Prvog srpskog ustanka do kraja Prvog svetskog rata.¹⁴ Izloženi su dokumenti iz života srpskog naroda koji su predstavljali važno svedočanstvo o oslobodilačkim ratovima, stvaranju srpske države i državnosti početkom 19. veka, stvaranju vojske, administracije, zanata, trgovine, finansija, štampe, nauke, kao i o znamenitim pojedincima. Tokom dvonedeljnog trajanja, izložbu je posetilo više od 2.000 osoba¹⁵, a izložbi je bio posvećen i značajan prostor u pojedinim medijima, poput *Politike* i *Borbe*.

Iako se verovalo da će prva izložba arhivske građe u Srbiji označiti dinamičan početak izložbene delatnosti arhiva u Srbiji, posebno zbog povećanog interesovanja publike, narednih godina došlo je do zatišja u ovom sektoru. Tek 1954. godine, u okviru *Nedelje arhiva* lokalni arhivi krenuli su sa izložbama u cilju popularizacije arhiva i prikupljanja arhivske građe. Do tada je kulturno-prosvetna delatnost smatrana za sekundarnu, jer je akcenat bio na prikupljanju i sređivanju arhivske građe. Važnost kulturno-prosvetne delatnosti je ubrzo shvaćena, pa je na trećoj godišnjoj skupštini Saveza društva arhivskih radnika FNR Jugoslavije 1958. godine zaključeno da su arhivi *kulturne ustanove kompleksnog karaktera, koje u prvom redu obavljaju svoj stručni-arhivistički posao za potrebe istorijskih nauka, ali u kojima treba istovremeno, pored upravne, još više razvijati kulturno-prosvetnu i naučnu delatnost*.¹⁶

Arhiv Srbije je ponovo oživeo svoju izložbenu delatnost od 1956. godine i to uglavnom kampanjski, povodom akcije „Nedelje arhiva“.¹⁷ Te godine održao je šest izložbi od kojih je većina bila pedagoškog karaktera, održavale su se u osnovnim školama i bile posvećene patronu škole po kome je ona nosila ime (u istoimenim školama održane su izložbe posvećene Svetozaru Markoviću, Vasi Pelagiću, Ljubomiru Nenadoviću, Jovanu Steriji Popoviću). Za ove izložbe bilo je zabeleženo da su naišle na veliki odziv i interesovanje publike, odnosno učenika. Suprotan slučaj bio je sa izložbama koje su organizovane po preduzećima i visokim školama koje su imale mali broj posetilaca. Izložba *Osnivanje Državne štamparije*, održana u Beogradskom grafičkom zavodu iako je bila praćena predavanjem i dokumentarnim kratkometražnim filmom imala je mali broj posetilaca. Slična sudbinu podelila je i izložba *Razvoj sanitetske službe u Srbiji od najstarijih vremena do danas* održana na Medicinskom fakultetu 1957. godine, iako je bila najavljena

14 Ivanka Janča, Izložbe Državnog Arhiva Srbije, *Arhivski almanah*, br. 2-3, 1960, str. 182.

15 A. Šoškić, *Državna arhiva NR Srbije 1900.-1950.*, Beograd 1951.

16 Izložbe arhivske građe su uvek bile na prvom mestu kulturno-prosvetnog delovanja arhiva. Čak su krajem 70-ih postojali i planovi za izradu Preporuka o kulturno-prosvetnoj delatnosti arhiva, pa je radi toga obrazovana komisija stručnjaka radi razrade metodologije rada i teza za preporuke. M. Todorović, Analiza kulturno-prosvetne delatnosti arhivskih ustanova u SR Srbiji, *Arhivski pregled*, Beograd 1981., str. 72.-73.

17 Od 1954. godine počele su se priređivati *Nedelje arhiva* što je dovelo do pojačanog interesovanja za arhivsku građu. 1957. godine priređene su 64 izložbe dokumenata od kojih su 11 bile pokretne, a 5 didaktičke. Njih je razgledalo oko 70.000 posetilaca.

O izložbi Istoriskog arhiva Požarevac povodom Nedelje arhiva, Miroslava Andrić, Izložba arhivskih dokumenata i arhivske građe, Braničevo 3/55, izložba je održana 1954.

Edib Hasanagić, Istoriski arhivi u Srbiji, *Arhivski almanah*, br. 1, 1958., str. 7.-27.; I. Janča, *n.d.*, str. 180.

preko medija.¹⁸ Otvaranjem izložbe *Licej, Velika škola i Beogradski univerzitet kroz arhivsku građu Rektorata (1838.-1941.)*, 9. novembra 1959. godine počela je praksa priređivanja godišnjih izložbi opštijeg karaktera. Tematika ove izložbe izazvala je i šire interesovanje, pa je 1962. godine gostovala u Zagrebu.

Tokom šezdesetih godina razvija se praksa pripreme izložbi opšteg karaktera u Arhivu Srbije, koje se potom u kopijama prosleđuju lokalnim arhivima koji takve izložbe prezentuju uz dopunu dokumentima lokalnog karaktera. Takva praksa primenjena je kod izložbi *Početak Prvog svetskog rata* koju je 1964. godine priredio Arhiv Srbije, a zatim 1969. godine povodom izložbe *50 godina KPJ*.¹⁹ Izložba je bila priređena u saradnji sa Institutom za radnički pokret Srbije i imala je naglašenu ideološku i partijsku koncepciju. Pored stalne izložbe koja je u prostorijama Arhiva Srbije trajala skoro godinu dana pod nazivom *Radnički pokret i Komunistička partija u Srbiji od 1919. do 1941. godine*, bilo je izrađeno deset kompleta reprodukcija najznačajnijeg izložbenog materijala koji je gostovao po mnogim mestima u Srbiji. Pojedini regionalni arhivi su osnovni materijal dopunjavali lokalnim arhivskim materijalom, pa je tako Istorijski arhiv Kragujevca dopunio izložbu sa 35 svojih dokumenta.²⁰ Izložba je na taj način održana u preko dvadeset mesta u Srbiji. U istom periodu u velikom broju arhiva gostovala je izložba Istorijskog arhiva Valjevo *O životu i radu Milovana Glišića*, kao i izložba *Zbirke grafika iz Arhiva Hrvatske*. Istorijski arhiv Beograda 1970. godine priredio je izložbu *Vladimir Ilić Lenjin* koju je videlo preko 20.000 posetilaca.²¹

U periodu od 1972. do 1974. godine 16 lokalnih arhiva u Srbiji bez pokrajina organizovalo je 111 izložbi koje je posetilo 172.779 osoba. Od toga dva arhiva (u Užicu i Vranju) nisu uopšte pripremali izložbe, dok je Istorijski arhiv Niš priredio 27, a Istorijski arhiv Požarevac 19 izložbi. Najveći broj izložbi bio je i dalje priređivan u školama, a zatim u pojedinim radnim organizacijama. U tematskom pogledu izložbe su se većinom bavile problematikom narodnooslobodilačke borbe, a zatim manjim delom regionalnom istorijom i pojedinim ličnostima. Simptomatično je i to da je većina postavki imala sličnu tematiku, ali uprkos mogućoj racionalizaciji prilikom njihove pripreme arhivi su međusobno malo sarađivali.²² Na ponavljanje tema ukazuje i činjenica da su četiri arhiva imali izložbe posvećene tridesetogodišnjici drugog zasedanja AVNOJ-a. Mnogi arhivi priređivali su izložbe koje nisu imale mnogo osnova i uporišta u arhivskoj građi koju su čuvali već su predstavljale uopštene istorijske teme, pa se može postaviti i pitanje kvaliteta izloženog materijala. Pripreme pojedinih izložbi predstavljale su i značajan izvor finansiranja za arhiv pošto su sklapali ugovore sa naručiocima za njihovo pripremanje.

18 I. Janča, *n.d.*, str. 181.

19 Analiza sprovođenja sedmogodišnjeg plana razvoja arhivske službe u Srbiji u periodu 1964.-70., Beograd 1970., str. 51.

20 K. Džambazovski, Izložba „50 godina KPJ“ po gradovima Srbije, *Arhivski pregled*, br. 2, Beograd 1969., str. 140.-141.

21 G. Lađević, Dvadeset pet godina rada Istorijskog arhiva Beograda 1945-1970, *Arhivski pregled*, br. 1-2, Beograd 1970., str. 169.

22 Kulturno-prosvetna i propagandna funkcija međuopštinskih arhiva, Beograd, 1974., str. 11.-13. (za period januar 1972. - maj 1974).

Masovna posećenost arhivskih izložbi u ovom periodu prikazivana u statističkim podacima o arhivskoj delatnosti ostvarivana je putem organizovanih poseta učenika i zaposlenih u preduzećima i različitim ustanovama. Iako je na ovaj način obezbeđivan zavidan broj posetilaca, pitanje je koliko je izloženi materijal ostavljao trag i utisak prilikom ovakih vrsta poseta, a koliko su one bile sračunate na ispunjavanje forme. U kojoj meri bi izložbe bile posećene da njihov obilazak nije bio planski organizovan i dirigovan? Tek na pojedinim mestima evidentirano je i nedovoljno postizanje uspeha. Takav slučaj bio je sa Istorijskim arhivom Titovog Užica koji zbog neadekvatnog prostora nakon 1962. godine nije tokom naredne decenije priređivao izložbe pošto je zaključio da je poslednja izložba pokazala da *izlaganje u skućenom i nepogodnom prostoru ima vrlo male svrhe*.²³

Posmatrane današnjim standardima arhivske izložbe priređivane tokom socijalističkog perioda imale su stereotipne i nedovoljno vizuelno primamljive osobenosti. U tom smislu one predstavljaju osobenost jednog istorijskog perioda. I pored njihove nedovoljne atraktivnosti, vladajuća ideologija i politička svest delovala je u pravcu prosvetčivanja na taj način što je mobilisala stanovništvo i usmeravala ga ka masovnom posećivanju izložbi, ali su one ostavljale malo traga i nedovoljan utisak na publiku.

Druga polovina sedamdesetih godina obeležila je planski i masovni razvoj izložbene delatnosti u Srbiji. Arhivskim izložbama tokom ovog perioda učinjen je iskorak ka zajedničkoj saradnji i istupanju, kao i međunarodnom prezentovanju. Izložba Arhiva Srbije *Svetozar Marković - život i delo* bila je izložena u skoro svim arhivima u Srbiji, u dva republička centra, a gostovala je i u Moskvi, Berlinu i Sofiji. Priređeno je i više izložbi koje su bile plod saradnje više arhiva ili saradnje arhiva sa pojedinim ustanovama i organizacijama. Izložba *Omladina s Titom u radne pobede* nastala je kao rezultat saradnje Arhiva Srbije, Istorijskog arhiva Beograda i Republičke konferencije Socijalističkog saveza omladine Srbije (RK SSOS), a izložba *Revolucionarna delatnost i oslobodilačke akcije naroda jugoistočne Srbije protiv Turaka u 19. veku* nastala je saradnjom Istorijskog arhiva Niš sa muzejima na jugu Srbije i bila je izložena tokom 1978. i 1979. godine. Izložba povodom 60 godina postojanja Saveza Komunističke Jugoslavije, Sindikata i Saveza Komunističke Omladine Jugoslavije koju je priredio Arhiv Srbije *60-godišnjica SKJ, SKOJ i revolucionarnih sindikata* umnožena je i korišćena od strane svih arhiva u Srbiji uz dodatak lokalnih arhivskih izvora. Značajni inicijatori ovakve saradnje bile su Zajednica arhiva Srbije, Zajednica arhiva Kosova i Zajednica arhiva Vojvodine.²⁴

Pojedini arhivi tokom sedamdesetih godina priređivali su po tri, pa čak i više od deset izložbi tokom godine. Ova praksa je nastavljena, pa je u periodu od 1981. do 1985. godine bilo priređeno 139 izložbi od strane arhiva u Srbiji bez pokrajina za koje je procenjeno da su imale 310.561 posetioca. Brojnost priređenih izložbi

23 Plan petogodišnjeg razvoja 1970-1975, Istorijski arhiv Titovo Užice, Titovo Užice, 1970., str. 36.

24 Ostvarivanje petogodišnjeg programa razvoja arhivske delatnosti u SR Srbiji (bez SAP) 1976-1980; Osnove srednjoročnog razvoja arhivske delatnosti u SR Srbiji (bez SAP) 1981.-1985, (materijal za javnu diskusiju), Beograd 1979., str. 41.-42.

svakako je imala uticaja na njihov kvalitet, a i na kvalitet rada samih arhiva s obzirom na mali broj zaposlenih radnika. U razmatranom periodu arhivi u Srbiji bez pokrajina imali su ukupno 237 zaposlenih, a sa Arhivom Srbije (82) ukupno 319, od toga najviše zaposlenih bilo je u Istorijskom arhivu Beograda (60) i Istorijskom arhivu Niš (24).²⁵ Izložbe su i dalje postavljane u arhivima, radnim organizacijama, školama, mesnim zajednicama, domovima kulture i organizovane povodom pojedinih jubileja i proslava uz saradnju sa drugim kulturnim institucijama.

Praksa pripreme jedne opšte izložbe koja je u lokalnim arhivima dopunjavana dokumentima lokalnog karaktera nastavljena je i početkom 80-ih godina prilikom obeležavanja 40 godina od ustanka 1941. godine. Tim povodom Arhiv Srbije je zajedno sa Istorijskim muzejom Srbije priredio izložbu *Ustanak u Srbiji 1941. godine* koja je u modifikovanom obliku izložena u više gradova u Srbiji (*Beograd u ustanku 1941.; Ustanak u valjevskom kraju 1941.; 40 godina ustanka u Timočkoj krajini; Revolucionari 1941. u Šumadiji; Četrdeset godina narodnog ustanka u Nišu i okolini 1941.-1981.; Četrdesetogodišnjica ustanka u Podrinju 1941.-1981.*).²⁶

U periodu od 1981. do 1983. godine arhivi u Srbiji bez pokrajina priredili su 96 izložbi koje je posetilo 163.905 posetilaca, a jedino arhivi u Titovom Užicu i Šapcu nisu imali ni jednu održanu izložbu u posmatranom periodu.²⁷ Za 1984. godinu konstatovan je smanjen broj održanih izložbi (24) i predavanja, dok je najveći broj izložbi bio posvećen 40-toj godišnjici oslobođenja zemlje u Drugom svetskom ratu.²⁸ Tokom 1985. i 1986. u arhivima u Srbiji bez pokrajina bilo je organizovano 28 izložbi godišnje, dok su 1987. bile priređene 32 izložbe. Od 1988. počinje da opada broj priređenih izložbi, pa je ove godine bilo postavljeno samo 16, a tokom 1989. postavljena je 21 izložba. Istovremeno dolazi i do porasta broja arhiva koji nisu priređivali godišnje ni jednu izložbu. Značajan uspeh u ovom periodu predstavljala je izložba Arhiva Srbije *Francuzi i Jugosloveni 1838-1988* priređena 1989. godine koja je gostovala u Parizu.

Prekretnicu u izložbenoj delatnosti arhiva u Srbiji bez pokrajina predstavljala je 1990. godina tokom koje je postavljeno samo 14 izložbi koje je posetilo 8.010 posetilaca. Ovi podaci ukazuju da je politička kriza u zemlji višestruko uticala na arhive i njihovu delatnost i nametala kao neophodnu promenu načina rada, pošto je brojnost poseta koja je bila garantovana intervencijom državnih i političkih ustanova sada počela da izostaje. Gubitak perspektive, nesnalaženje i konfuzija u kojoj su se arhivi našli, kao i sveopšta društvena i politička kriza i anarhija uticali su da od 1990. prestaju da se vode iscrpni statistički podaci o delatnosti arhiva u Srbiji. Istovremeno, sužavanjem državnih granica, sužavaju se i tematski istorijski okviri sagledavanja arhivske građe. Izložbe se i ređe organizuju, ali dobijaju promišljeniji vid i izgrađeniju koncepciju pošto gube izraziti ideološki karakter, a interesovanje se postepeno usmerava ka društvenoj i kulturnoj istoriji.

25 Ocena izvršenja petogodišnjeg programa razvoja arhivske delatnosti Srbije (van SAP) 1981-1985; Petogodišnji program razvoja arhivske delatnosti Srbije (van SAP) 1986-1990, Beograd 1985.

26 Program razvoja arhivske delatnosti u SR Srbiji (bez SAP) 1981.-1985., Beograd 1980.

27 Analiza izvršenja programa rada arhiva u Srbiji (bez SAP) za 1981.-1983. godinu.

28 Analiza izvršenja programa rada arhiva u Srbiji (bez SAP) za 1984. godinu.

Nakon petooktobarskih promena arhivi su donekle promenili i tematiku i koncepciju izložbi. Već 2000-te godine veliki broj arhiva u Srbiji je učestvovao u organizovanju zajedničke izložbe sa Arhivom Srbije *Arhivsko blago arhiva Srbije*. Istorijski arhiv Beograda se posebno izdvojio svojim kompleksnim izložbama i intrigantnim temama. Između ostalih, pomenućemo izložbe: *Beogradski auto vremeplov* (2002.), *Moderna u Beogradu* (2003.), zatim *Interaktivni Beograd* (2004.), *Nova godina i Božić u Beogradu* (2004.), *Čovek u vremenu* (2005.), *Jedan običan dan* (2006.), zatim izložbe poslećene jubilejima iz naše istorije kakva je izložba *Studentski protest 1968* (2008.), *Logor Banjica-Logoraši* (2009.)²⁹ ili najskorija *Tajne novog Beograda* (2012.). Istorijski arhiv u Nišu se tokom perioda 2000-2008. bavio retrospektivnim izložbama koje su prikazivale pojedine teme u hronološki širim okvirima, kakva je bila npr. *Niška Banja kroz arhivsku građu* (2001.) zatim *Izborni plakat od oslobođenja Turaka 1878. do danas* (2002.), *Niš kroz istoriju i vreme* (2007.) ili *Od kasabe do modernog grada* (2008.).³⁰ Istorijski arhiv Užice je nekoliko izložbi posvetio plakatu kao istorijskom izvoru, kao i dve izložbe koje su skretale pažnju javnosti na tada gorućih problem u vezi sa arhivskom zgradom *Pedeset pet godina Istorijskog arhiva Užice 1948-2003 i 27. septembar – 2. oktobar 2004. Smeštaj arhivske ustanove u prošlosti, sadašnjosti, a da li u budućnosti* (2004.). U nekoliko izložbi ovog arhiva ostvarena je i saradnja sa drugim ustanovama kulture i obrazovnim ustanovama, a bilo je i nekoliko gostujućih izložbi domaćih arhiva.³¹ U periodu posle 2000. godine Međuopštinski istorijski arhiv Čačak se kroz izložbe orijentisao na prezentaciju arhivske građe svoga arhiva i razvoja svoga grada i okoline. Takve su izložbe *Priče moga grada – iz porodične riznice Krenovih* (2001.), *Čačansko bankarstvo 1872-1948* (2002.), zatim izložbu posvećenu Narodnom pozorištu u Čačku, stotridesetogodišnjici Odbora Društva Crvenog krsta u Čačku, a pored Narodnog muzeja u Čačku sarađivali su i sa Arhivom Srbije, Arhivom Srbije i Crne Gore i Narodnim muzejem iz Valjeva³². Sličnu izložbenu politiku imao je i Istorijski arhiv Kikinda koji je 2008. priredio izložbu *Kikindska železnica kroz arhivska dokumenta (1857.-2007.)*, zatim *Kikindska gimnazija kroz arhivska dokumenta, 1858.-2008.* povodom stopedesetogodišnjice ove ustanove, ali i vrlo zanimljivu i pomalo muzejsko-galerijsku izložbu *Vrata - umetnost koja ne stari* (2005.),³³ dok je Istorijski arhiv Požarevac svojim izložbama prezentovao bogatstvo arhivske građe arhiva izložbama *Sloga požarevačkih zanatlija i radnika 1893.-1950.* (2000.), *Darovi prošlih vremena – iz Zbirke otkupa i poklona* (2002.), *Vek bankarskog poslovanja u Braničevskom okrugu* (2003.), *Skica kroz vreme - neka bude grad* (2005.), *Požarevačko pozorište između dva svetska rata* (2006.), *Okrug Požarevački u privredi srpske buržoaske države* (2007.). Iz čitave koncepcije odskače izložba priređena u aprilu 2000. *Sećanje na Pavela J. Šafarika*. Iako nepotpun i sačinjen na osnovu podataka datih na zvaničnim web prezentacijama i monografijama, ilustrativan je sledeći pregled izložbene aktivnosti nekih od arhiva u Srbiji u periodu posle 2000. godine.³⁴

29 < <http://www.arhiv-beograda.org/> (27.6.2012.)

30 < <http://www.arhivnis.co.rs/cirilica/izbdel/cizlbdel.htm> (27.6.2012.)

31 < <http://www.arhivue.org.rs/izlozbe-i-promocije> (27.6.2012.)

32 < <http://www.arhivcacak.org.rs/galerija.htm> (7.6.2012.)

33 < http://www.kiarhiv.org.rs/index_files/Page866.htm (27.6.2012.)

34 Podaci su preuzeti sa internet prezentacija arhiva. Neki od arhiva na svojim internet prezentacijama nemaju dostupne podatke o izložbama, dok skoro polovina arhiva u okviru mreže arhiva u Srbiji nema

ARHIV	PERIOD	BROJ IZLOŽBI
Istorijski arhiv Beograd	2002-2012.	24
Arhiv Vojvodine ³⁵	2000-2003.	25
Istorijski arhiv Timočke krajine Zaječar ³⁶	2000-2010.	27
Arhiv Jugoslavije ³⁷	2000-2012.	17
Istorijski arhiv Kikinda	2001-2009.	10
Istorijski arhiv Kraljevo ³⁸	2000-2010.	17
Istorijski arhiv Niš	2001-2008.	9
Istorijski arhiv Požarevac ³⁹	2000-2007.	31
Istorijski arhiv Užice	2000-2008.	14
Međuopštinski istorijski arhiv Čačak	2000-2008.	14

Dakle, iz priloženog se vidi da je Arhiv Vojvodine imao bogatu kulturnu ponudu, u samo tri godine rada 25 izložbenih aktivnosti, dok je gledano na duži, sedmogodišnji period Istorijski arhiv Požarevac bio najaktivniji sa ukupno 31 izložbom. Nešto manje izložbi imali su arhiv u Zaječaru i Istorijski arhiv Beograda.

Interesantni su i rezultati Zavoda za proučavanje kulturnog razvitka Srbije⁴⁰, gde je u četiri godine (2006-2009) posmatrana izložbena aktivnost srpskih arhiva.

ARHIV	2006.	2007.	2008.	2009.
Zaječar	2	2	3	4
Požarevac	6	6	1	2
Užice	1	2	1	/
S. Mitrovica	1	1	1	/
Novi Pazar	1	1	1	/
Vranje	1	/	1	1
Valjevo	1	1	2	/
Sombor	1	/	/	/
Smederevo	3	3	12	/
Čačak	2	2	1	3
Kraljevo	/	/	/	1
Šabac	/	/	2	9
Pančevo	13	14	10	14
Kruševac	/	1	/	1
Zrenjanin	/	3	6	/
Subotica	1	2	3	1
Kragujevac	1	/	/	/
Niš	1	2	2	2

svoju internet prezentaciju. Za arhive koji su već pomenuti linkovi ka podacima o izložbenoj aktivnosti dati su u okviru osvrta na izložbe.

35 <<http://www.arhivvojvodine.org.rs/1972-2003.html> (26.5.2010.)

36 <<http://arhivzajecar.org/izlozbe.htm/> (27.6.2012.)

37 <http://www.arhivyu.rs/active/sr-cyrillic/home/glavna_navigacija/izlozbe/izlozbe_arhiva.html/ (27.6.2012.)

38 50 godina Istorijskog arhiva Kraljevo, Kraljevo 2010., str. 106.-108.

39 60 godina Istorijskog arhiva Požarevac, Požarevac 2008., str. 117.-179.

40 <http://www.zaprokul.org.rs/LKP/gradovi/007_Arhivi_web.pdf (20.6.2019).

Pregled stanja u arhivima u Srbiji 2008. i 2009.

U navedenom periodu najbogatiji izložbeni rad imao je arhiv u Pančevu, dok je najmanje priređenih izložbi tokom celog perioda imao arhiv u Somboru i arhivi u Kraljevu i Kragujevcu, u kojima je u navednom periodu priređena samo po jedna izložba. Ohrabruje podatak da je Arhiv Kraljeva tu jednu izložbu priredio poslednje posmatrane godine, dok su Sombor i Kragujevac izložbe imali samo 2006. godine. Izbalansiran i kontinuiran rad sa pozitivnom tendencijom na polju izložbene delatnosti imali su Arhivi u Zaječaru i Čačku, dok je Arhiv Požarevac smanjivao obim svojih izložbenih aktivnosti. Neujednačenost se vidi i kod smederevskog arhiva, gde je dve godine pripremano po tri, 2008. godine, čak 12 izložbi, da bi se 2009. godine došlo u situaciju da se ne priredi ni jedna. Ohrabruje i činjenica da Arhiv u Šapcu koji u 2006. i 2007. godini nije imao ni jednu izložbu, od 2008. je aktivniji, a nakon rešavanja pitanja i smeštajnog i izložbenog prostora.

Arhivske izložbe svojom tematikom, brojem, posećenošću i trajnošću utiska koji su ostavljale predstavljaju odraz i svojevrсну projekciju stanja u društvu, pozicije arhiva u njemu, kao i odnosa prema istoriji i njenom tumačenju. Činjenica da u arhivima postoji tradicija organizovanja izložbi, kao i interesovanje javnosti, ali i interes samih arhiva za ovakvu vrstu delatnosti, govori o nužnosti njihovog priređivanja i održavanja koja kontinuirano opstaje, ali sa promenljivim interesovanjem i brojnošću poseta. U odnosu na broj do sada organizovanih izložbi, blizu 100, Arhiv Srbije spada u red angažovanijih arhiva, a primetno je da je izložbena aktivnost poslednjih godina intenzivirana kao i da je pristup samim postavkama znatno izmenjen.⁴¹

Arhivi današnjice i budućnosti suočeni su sa velikim izazovima. Prošlost je imala dilemu šta i kako prikazati, a danas je dilema kako i na koji način da to bude privlačno današnjem posetiocu. Koliko arhivi mogu danas, u moru lako dostupnih informacija i sadržaja da privuku posetioce da dođu na arhivsku izložbu? Da li arhivi mogu kod korisnika da stvore i izazovu potrebu, a zatim i naviku poseta arhivu? Da li arhivi mogu kao ustanove kulture da žive i prežive u današnjoj tržišnoj trci i obezbede sebi poziciju jednog od kreatora kulturnog života sredine? Da li je zavisnost od državnih ulaganja neminovnost? Koliko arhivi mogu biti kreatori samostalne kulturne politike, a koliko su zavisni od trenutne političke i ideološke situacije? Koliko arhiv mora i da li treba da bude prilagodljiv zahtevima publike, odnosno finansijera kulturne delatnosti? Šta su preduslovi za uspešnu kulturno-prosvetnu, tj. izložbenu delatnost? Kakve izložbe treba da budu, koliko provokativne svojom temom ili koncepcijom? Kako se na najbolji način mogu iskoristiti potencijali arhivske izložbe? Šta u celoj priči mogu da urade arhivi, a šta to od njih ne zavisi, samo su neka od pitanja koja nam se nameću.

Jedan od prvih koraka u pravcu modelovanja buduće izložbene, a samim tim i kulturno-prosvetne delatnosti arhiva, jeste pre svega, postojanje strategije razvoja kulture na nivou države. Strategija bi definisala ciljeve, zadatke i nosioce kulturne delatnosti u jednom dužem periodu. Za sada je Srbija još uvek nema. Sledeći korak

41 <<http://www.archives.org.rs/41043a44244343543b43d43e441442438/41843743b43e436431435> (27.6.2012.)

bilo bi definisanje arhiva kao ustanove. Da li je arhiv samo kulturna, ili naučna, ili obrazovna institucija ili spoj svih navedenih? Profilisanje arhiva kao ustanove, pronalaženje pripadajućeg mesta u sistemu kreatora kulture umnogome će stvoriti jasniju sliku o tome šta činiti dalje. U prethodnih skoro sedamdeset godina stiče se utisak da nije bilo jasno definisane kulturne strategije i misije arhiva. Pokušaja za to je bilo, ali oni nisu privedeni do kraja. Jedan od načina koji vidimo kao mogućost za kreiranje strategije arhiva u kulturno-prosvetnoj delatnosti jeste formiranje stručnog tela na nivou arhivske mreže Srbije koje bi između ostalog, imalo zadatak izradu strategije i definisanje ciljeva kulturno-prosvetne aktivnosti arhiva u Srbiji. Nekada je tu funkciju vršilo Arhivsko veće, međutim, danas takvog tela nema. Novim Predlogom zakona o arhivima i arhivskoj građi nije iz nekog razloga predviđeno njegovo ponovno postojanje, niti bilo kakvog drugog stručnog tela koje bi odlučivalo o zajedničkoj strategiji arhiva u Srbiji.⁴² Dosadašnje stihijsko kulturno delovanje trebalo bi zameniti jasno definisanim ciljevima kojima bi se težilo, a od kreativnosti i uspešnosti rukovodstava i kadrova u svakom od arhiva zavisila bi njihova realizacija. Za definisanje strategije neophodno je uraditi presek dosadašnjeg i trenutnog stanja, utvrditi kakva je i kolika pozicija arhiva među ustanovama kulture. Tako bi se utvrdilo u kom pravcu treba delovati i na koje kategorije stanovništva kao ciljnu grupu. S obzirom da je dostupnost kulture postalo pitanje demokratičnosti jednog društva neophodno je i „sići“ u te najšire slojeve, a najbolji način za to je delovanjem među školskom omladinom. Ilustracije radi poslužiće nam malo istraživanje kolege Jugoslava Veljkovskog iz Istorijskog arhiva Novog Sada urađeno za potrebe ispitivanja znanja o arhivu kod srednjoškolske omladine. Zaključak tog ispitivanja je da srednjoškolci imaju odbojan stav prema arhivu kao mračnom, dosadnom i prašnjavom mestu i da im više prija „virtuelni obilazak“, da se u školama nedovoljno proučava lokalna istorija, pa su i deca i nastavnici nezainteresovani za arhive kao čuvare znanja o lokalnoj istoriji.⁴³ Ovakvo istraživanje treba da bude putokaz i ostalima, da na isti način saznaju interesovanja publike i time definišu svoje buduće angažovanje. Sa druge strane ovaj podatak nam govori da arhivi još uvek nisu pozicionirali svoje mesto u društvu uopšte, a posebno u okviru kulturne ponude zajednice. Do sličnih zaključaka došla je anketom sprovedenom 2005. godine Ljiljana Radošević iz Arhiva Republike Srpske, u kojoj od 170 ispitanika, slučajno uzorkovanih, njih 35% shvatalo značaj arhiva kao institucije, 55% je imalo stereotipne predstave o arhivu kao memljivom, sumornom mestu, dok 10% nije

42 Predlog Zakona usvojen od Vlade Republike Srbije:

<<http://www.zakon.co.rs/predlog-zakona-o-arhivskoj-gradj-i-arhivskoj-sluzbi.html> (20.6.2012.)

Uporediti sa Nacrtom zakona o arhivskoj građi i arhivskoj službi:

<http://arhivistika.files.wordpress.com/2011/02/nacrt_zakona_o_arhivskoj_gradj_i_arhivskoj_sluzbi.pdf (20.6.2012.)

43 J. Veljkovski, Percepcija arhiva kod školske omladine - Iz kulturno-prosvetne delatnosti Istorijskog arhiva Grada Novog Sada, *Tehnički in vsebinski problemi klasičnoga in elektronskega arhiviranja*, Radenci 2012., str. 182.

<http://www.pokarh-mb.si/fileadmin/www.pokarh-mb.si/pdf_datoteke/Radenci2012/20_Veljkovski_2012.pdf (20.06.2012.)

imalo nikakvu predstavu o arhivu.⁴⁴ Situacija se sigurno nije promenila ni danas, niti je značajno drugačija u Srbiji. Dakle, arhivi kao ustanove zaštite još uvek u potpunosti nisu izašli iz anonimnosti i postali uobičajeno mesto kulturnog napajanja konzumenata kulture. Pravilnim percipiranjem uloge i značaja arhiva kao čuvara *vremenske linije* jednog društva, kao moćnog oružja u kreiranju istorijskog sećanja, ali i istorijske stvarnosti, kao pomoćnog sredstva u definisanju budućnosti, odrediće se i njegova uloga u ostvarivanju kulturne politike. U svemu tome veliku ulogu igra i sam arhiv koji *treba da se potruži da profesionalnim marketingom javnosti pokaže u čemu je njegov kvalitet i po čemu se razlikuje od drugih. Ustanova koja želi da ispuni svoju obrazovnu ulogu, odnosno da prenosi znanje, ne sme da postane zatvorena kula, već mora da se upusti u borbu za osvajanje dostojnog mesta u javnosti za svoje programe i stavove, da programe učini popularnim.*⁴⁵ Naravno, to ipak ne treba da bude imperativ radi kojeg će arhivisti izgubiti kriterijume za naučno i profesionalno. Rešenje je u dobroj izbalansiranosti između kvaliteta i sadržajnosti izložbe, odnosno sadržaja koji se nudi i prikazivanja na način koji će biti prijemčiv i razumljiv širokim slojevima. Višeslojnim prilazom i obradom same teme i kompozicijom izložbi arhivske građe može se postići da jedna izložba, ili drugi sadržaj istovremeno zadovolje kulturne potrebe običnog građanina, ali i naučnih radnika.

U jednom broju arhiva u Srbiji postoji problem nedostatka finansijskih sredstava za relizaciju programa, čime je donekle sputana i kreativnost stručnjaka. To dovodi neke od arhiva u situaciju zavisnosti od aktuelne konstelacije političkih snaga i njihovog razumevanja značaja arhiva i njegovih projekata. Tako je na primer za realizaciju programa u arhivima Srbije u 2008. godini raspon ulaganja od strane lokalnih jedinica vlasti bio od 0% u arhivima u Leskovcu, Kruševcu, Šapcu i Vranju do 34% u Pančevu u 2009. godini. Od ukupno 15 arhiva koji izdvajaju sredstva za realizaciju programa i projekata, u 2008. godini šest arhiva je izdvojilo manje od 10% od svog budžeta, osam je izdvojilo između 10 i 20%, dok je samo požarevački arhiv na programe potrošio više od 20% od ukupnog budžeta, tačnije 32,9%. U 2009. godini svi arhivi izdvojili su sredstva za programe, a raspon sredstava za te namene kreće se od 1% u Šapcu do 34% u Pančevu. Od ukupno 17 arhiva za koje su u toj godini dostavljeni podaci, 13 arhiva odvajalo je manje od 10% za programe, tri arhiva su izdvojila između 10 i 20%, a jedino pančevački arhiv više od 20%, tačnije 34%. Udeo sopstvenih prihoda u finansiranju arhiva je 2008. godini bio 9,7 %, a u 2009. 7,3 %. U svim arhivima, osim požarevačkog, više od polovine budžeta odlazilo je tih godina na plate zaposlenih, a najveći procenat izdvajanja za plate

44 Lj. Radošević, Kulturno-prosvjetna dimenzija arhivske delatnosti, *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja*, Zbornik referatov z dopolnivega izobraževanja s področja arhivistike, dokumentalistike i informatike v Radencih 2005., Maribor 4/2005., st. 1, str. 394.-397. <http://www.pokarh-mb.si/fileadmin/www.pokarh-mb.si/pdf_datoteke/Radenci2005/R-2005-RADOSEVIC.pdf (26.06.2012.)

45 J. Nikolić, Arhivi i marketing, primer Istorijaskog arhiva Požarevac, *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja*, Radenci 2012., str. 140.; <http://mail.pokarh-mb.si/fileadmin/www.pokarh-mb.si/pdf_datoteke/Radenci2012/15_Nikolic_2012.pdf (20.6.2012.)

imao je arhiv u Leskovcu, čak 93,3% u 2008. godini.⁴⁶ Iluzorno je ipak i pomišljati da se arhivi mogu upustiti u tržišnu trku u smislu obezbeđivanja većeg budžeta putem samofinansiranja, ali uz dobro osmišljenu kulturnu politiku samih arhiva oni mogu doprinositi boljoj kulturnoj ponudi svoje lokalne zajednice, odnosno države, te samim tim obezbediti sebi veću podršku za određene projekte i aktivnosti.⁴⁷

U probleme finansijske prirode koji onemogućuju ili usporavaju kulturno-prosvetnu i izložbenu aktivnost arhiva, spadaju i problemi nedostatka prostora, kako za smeštaj arhivske građe, tako i za obavljanje kulturno-prosvetnih manifestacija, izložbenih i kongresnih sala, biblioteka, čitaonice. U periodu 2008.-2009. godine prateći prostor za manifestacije imala je samo polovina od ukupnog broja arhiva, dok ih 45% nisu imali prostor za takve aktivnosti.⁴⁸

Pitanje kvaliteta programa svakako zavisi i od kadrovska strukture zaposlenih. Arhivi u Srbiji u proseku imaju od 15 do 25 zaposlenih. Prosečan radnik u arhivu 2008. odnosno 2009. godine bio je star između 44 i 53 godine, a nešto više od polovine, 53,2 % su visoko obrazovani, dok su 60,4 % zaposlenih žene. Starosna struktura u srpskim arhivima prema navednom pogoduje kriterijumu iskustva i stručnosti, ali svakako ne pogoduje u pogledu inventivnosti, smelosti, kreativnosti i modernijeg pristupa kulturno-prosvetnim aktivnostima.⁴⁹ Jedan od problema koji se mora pomenuti, a tiče se zaposlenih i njihovog angažmana u kulturno-prosvetnoj delatnosti arhiva, jesu još uvek u našoj sredini neprimenjivani propisi o autorskim

46 Isto, str. 80-81.

47 B. Doknić smatra da „s obzirom na to da u javnom sistemu kulture, koji podstiče država, rastu pritisci vezani za ekonomsku isplativost svakog projekta, normalno je očekivati da dugotrajan i skup posao u okviru institucija kulturne baštine mora da bude finansijski isplativ. U doba ispražnjenih kasa u javnim delatnostima, posebno u kulturi, menadžment u kulturi se više sagledava kao instrument koji treba da osigura sredstva i efikasnost poslovanja. Arhiv, kao insitucija neprofitne delatnosti, mora da menja takvu politiku poslovanja i da se prilagođava trendu tržišne utakmice.... Organizacija izložbi mora biti smišljenije pravljena, izložbe moraju biti i tematski i umetnički rešavane, mnogo intrigantnije. Branka Doknić, Uloga arhiviste u institucijama kulturne baštine, 8. zbornik referatov s područja arhivistike, dokumentalistike in informatike, Radenci, 2009., str. 137; <http://www.pokarh-mb.si/fileadmin/www.pokarh-mb.si/pdf_datoteke/Radenci2009/12_Doknic_2009.pdf (20.06.2012.)

48 Za 5% nedostaju podaci; <http://www.zaprokul.org.rs/LKP/gradovi/007_Arhivi_web.pdf (20.6.2012.); Pregled stanja u arhivima u Srbiji 2008. i 2009., str. 76. O problemu finansiranja govori i podataka da su se budžeti arhiva u 2009. godini znatno smanjili u odnosu na 2008. godinu. Porast je zabeležen jedino u IA Pančevo i IA Užice. Isto, str. 77.-78.; Istorijski arhiv grada Novog Sada ne raspolaže izložbenim prostorom zbog čega, u ranijem periodu, nije priređivao izložbe kao jedan od vidova prikazivanja arhivske građe. Izlaganje su započeli 2004. u godini jubileja, 50 godina rada arhiva, a nastavili sa tradicijom povodom dana arhiva 21. maja u tuđim prostorima; J. Veljkovski, Percepcija arhiva kod školske omladine – iz kulturno-prosvetne delatnosti Istorijskog arhiva Grada Novog Sada, Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja, Radenci 2012., str. 182.; <http://www.pokarh-mb.si/fileadmin/www.pokarh-mb.si/pdf_datoteke/Radenci2012/20_Veljkovski_2012.pdf (20.06.2012.);

Sličan problem ima i Istorijski arhiv Požarevac koji je u nedostatku sopstvenog prostora koristio lokalni Dom vojske, svečani salon Skupštine Grada, odnosno druge sale pogodne za izložbene aktivnosti. Od kako je u gradu otvorena Gradska galerija, Arhiv najčešće koristi taj prostor.

49 <http://www.zaprokul.org.rs/LKP/gradovi/007_Arhivi_web.pdf>20.6.2019; Pregled stanja u arhivima u Srbiji 2008. i 2009., str. 85.-87.

pravima, iako su oni jasno definisani Zakonom o autorskim i srodnim pravima.⁵⁰ Zaposlenima se najčešće osporavaju autorska prava nad delom koje je stvoreno u radnom odnosu, čime se zaposleni demotivišu za dalje angažovanje. Zaposlene treba dodatno motivisati, podsticati, davati im šansu. Time se u kolektivu stvara zdrava klima koja mora dati dobre rezultate. Takođe, od bitnog uticaja je i to da li kulturno-prosvetnom delatnošću rukovodi jedan čovek, ili je to pitanje cele ustanove, odnosno svih zaposlenih.

Arhivske izložbe kao budući brend arhiva

Izložbe su eksploatisan, ali nedovoljno iskorišćen resurs arhiva. One se mogu organizovati samostalno, ili biti prateće manifestacije u okviru drugih vrsta kulturno-prosvetnog delovanja.⁵¹ Izložbe arhivske građe u današnje vreme nose sa sobom veliki izazov za arhiviste. Izložbama arhiv ima mogućnost da utiče i kreira javno mišljenje, da ga koriguje. Tu se ogleda velika uloga, ali i velika odgovornost arhiva kao ustanove i pre svih arhivista. Vrlo je tanka linija kojom arhivista mora ići u svom putu do istine putem prezentovanja dokumenata, da bi činjenice kojima raspolaže preneo i na posmatrača, a da ne pređe u populizam i povodenje za ukusom publike, odnosno stereotipima koji postoje o pojedinim temama i ličnostima. U tom pogledu, arhiv mora u planiranju izložbene delatnosti da osluškuje aktuelna interesovanja publike, ali da ih obrađuje na naučno valorizovan način. To znači da odgovor temom na ukus publike ne mora da znači i odgovor sadržajem. Naime, sadržaj mora biti takav da neselektivno prikaže činjenice i istinu, da razbije eventualne tabue o aktuelnoj temi, da provocira, da pomogne da se određeno pitanje sagleda iz različitih uglova, da osvesti, da ne dozvoli ukorenjivanje mitova umesto istorijskih znanja.

Uspех izložbe uslovljen je nizom faktora od izbora odgovarajuće teme, studioznosti plana izložbe, angažovanja odgovarajućih stručnjaka za postavku izložbe, uključivanja i druge vrste ekspanata izuzev arhivske građe, odabira mesta i vremena održavanja izložbe, izrada odgovarajućeg kataloga, kao i postojanje adekvatne propagande.⁵² U današnje vreme arhivske izložbe tematski i umetnički moraju biti intrigantnije, kadre da privuku publiku, da odgovore njenim potrebama, ali da izbegnu trivijalne sadržaje i povlađivanje ukusu mase.⁵³ Izložba zato, *bez obzira na namenu i cilj, treba da bude pripremljena na nučnom nivou, da njeni ekspanati budu prikazani u najizrađenijem obliku i da što kompleksnije prikaže temu*

50 "Službeni list Srbije i Crne Gore", br. 61/04.

51 M. Dragičević-Šešić, Branimir Stojković, *Kultura, menadžment, animacija, marketing*, Beograd, 2003, str. 155, 152;

52 B. Radovanović, Izložbe arhivskih dokumenata, u *Ogledi iz arhivistike*, Kragujevac 2010., str. 133.-143.

53 Paradigma „sve sa kulturom“ mora zameniti populističku krilaticu „kultura za sve“; Branka Doknić, Uloga arhiviste u institucijama kulturne baštine, *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja*, Zbornik referatov z dopolnivega izobraževanja, Maribor 8/2009., str. 133.-139.

koja je predmet obrade.⁵⁴ Takve izložbe zahtevaju značajna budžetska sredstva, kao i intelektualno angažovanje velikog broja zaposlenih.

Priprema izložbe prolazi kroz dve faze. Prva predstavlja naučnu pripremu koja obuhvata izučavanje literature i arhivske građe o temi izložbe, kao i istraživanje i izbor eksponata i izradu tematskog plana. Izložbom, strukturom, rasporedom i odabirom dokumenata definiše se stav posmatrača o jednom pitanju, zato je velika odgovornost arhiviste kao naučnog radnika u izboru dokumenata i načinu njihovog prezentovanja. Arhivista ne sme da zaključuje u ime posmatrača, već da mu omogući da to sam uradi. Izložba mora biti konceptijski jasna, pregledna, neopterećujuća za posmatrača velikim brojem eksponata, sadržajna u smislu uključivanja i muzejskih eksponata, bibliotečkog materijala, web i drugih elektronskih mogućnosti. U tom smislu treba da ide drugi deo pripreme izložbe koji predstavlja obradu pojedinih eksponata i pripremu za prezentovanje izložbe. Pored sadržajnog u današnje vreme veoma je bitan i estetski efekat. Zato se preporučuje angažovanje profesionalaca u toj oblasti, arhitekti i dizajnera.⁵⁵ Pozitivan pomak je i korišćenje usluga i resursa drugih srodnih ustanova, kao i saradnja sa stručnjacima iz drugih oblasti, muzeolozima, bibliotekarima, stručnjacima za elektronske medije, usluge i iskustva komunikologa, marketing menadžera...

Mesta na kojima se izložbe organizuju moraju biti podjednako interesantna. To ne mora uvek biti izložbeni prostor koji arhiv poseduje, ili uobičajeni, koji koristi. Dobro bi bilo birati i prostore koji su dostupni širem krugu ljudi, prostorije koje se od širokih masa ne doživljavaju kao svete i u koje neće imati psihološku prepreku da uđu.⁵⁶ Takođe, jedna od grešaka koju arhivi ponavljaju, jeste činjenica da su u realizaciji svojih programa najčešće, ako ne i isključivo usmereni na svoje sedište, zanemarujući kulturne potrebe čitavog prostora nad kom su teritorijalno nadležni.⁵⁷

U sprovođenju izložbene delatnosti u današnje vreme nikako se ne sme zanemariti uloga masovnih medija, televizije, radija, ali pre svega Interneta i socijalnih mreža u okviru njega. Taj najveći neprijatelj klasičnih izložbi – Internet, treba i može da postane glavno oružje arhiva za pridobijanje publike i korisnika arhivskih usluga. Arhivi u svetu, a sve više i u Srbiji koriste mogućnosti modernih tehnologija. Kroz svoje web prezentacije, kroz virtuelne izložbe, Power Point prezentacije i slične vidove savremene komunikacije, arhivi promovišu svoje ustanove, arhivsku građu i određene teme. Svojevrsan primer „internet izložbi“ u tom smislu čine popularne Facebook „fun pages“ Istorijskog arhiva grada Novog Sada⁵⁸ i Istorijskog arhiva Bela Crkva⁵⁹ koji na svojim stranicama redovno prikazuju

54 B. Lekić, *Arhivistika*, Beograd 2006., str. 246.-249.

55 M. Dragičević-Šešić, B. Stojković, *n.d.*, str. 159.

56 K. Krajčinović, Izložbe arhivskih dokumenata, *Arhivski pregled*, Beograd 1981., str. 63.-71.

57 Interesantno bi bilo videti i uporediti koliki je broj izložbi svaki od arhiva u Srbiji priredio u drugim opštinama za koje je nadležan, osim u matičnoj.

58 <<http://www.facebook.com/Historical.Archives.of.Novi.Sad> (19.5.2012.)

59 <<http://www.facebook.com/istorijskiarhiv.belacrka?sk=wall>. (20.6.2012.)

Pored njih svoje Facebook stranice imaju:

i IA Subotica <<http://www.facebook.com/istorijskiarhiv.subotica?ref=ts>; (20.6.2012.)

svojim posetiocima fotografije, dokumenta, činjenice i podatke iz istorije svojih gradova. Iako ove koncepcije odstupaju od klasičnog poimanja izložbi, dobro je pomenuti ih, jer svaki od ovih angažmana lokalnih arhiva ima svoju težinu i igra ulogu u upotpunjavanju, odnosno obogaćivanju kulturne ponude svoga grada, ali pre svega u edukaciji širih društvenih slojeva. Možda čak u ovom vremenu, takvi pristupi popularisanja ustanova, odnosno prezentovanja pojedinih tema i segmenata rada arhiva, ili arhivske građe, imaju mnogo veći odjek nego što bi to imale klasične izložbene postavke u pojedinim mestima. Oni koji nikada neće ući u neku arhivsku galeriju, niti posetiti izložbu, vrlo je verovatno da će posetiti Facebook stranicu koja govori o prošlosti njihovog mesta. Neformalnost takvog kontakta *opušta* korisnika i on samostalno odlučuje o načinu, vrsti i količini informacija koje želi. U tom pravcu Arhiv Jugoslavije u okviru svoje web prezentacijentacije nudi opciju *internet izložbe*,⁶⁰ gde su prezentovani pojedini dokumenti po određenim temama, sa vrlo iscrpnim obaveštenjima. Treba navesti i pozitivan primer Istorijskog arhiva Požarevac u okviru čije web prezentacije postoji mogućnost *prisustvovanja* internet izložbi. U formi Power Point prezentacije posetilac sajta može, doduše ograničeno u pogledu preglednosti, pogledati sadržaj izložbe koja ga interesuje.⁶¹

Dakle, ono što postaje ne samo trend, već nužnost savremenog sveta, jeste prilagođavanje arhivske delatnosti ukusu i potrebama konzumenata, što opet znači stalno transformisanje arhiva iz ustanova zatvorenog tipa, daleko od javnosti, u ustanove otvorene i dostupne koje nude svoje sadržaje, informacije i obrazovanje savremnom čoveku. Suprotno još uvek duboko ukorenjenoj praksi, arhivske izložbe ne treba da budu samo manifestacije ograničene na dan otvaranja i za ograničen krug ljudi, već kontinuirano upoznavanje javnosti sa prošlošću, sa postojanjem i značajem arhiva kao institucije.⁶² Iako, još uvek arhive i arhivske izložbe najčešće posećuje mala grupa zaljubljenika u istoriju, situacija se postepeno menja. U tom

IA Negotin <<http://www.facebook.com/istorijskiarhiv.negotin?ref=ts>; (20.6.2012.)

IA Ras <<http://www.facebook.com/arhiv11?sk=wall>; (20.6.2012.)

IA Jagodina <<http://www.facebook.com/istorijski.jagodina?sk=info> ; (20.6.2012.)

IA Beograda:

<<http://www.facebook.com/pages/Istorijski-arhiv-beograda/180908415273554?ref=ts>; (20.6.2012.)

Arhiv Jugoslavije <<http://www.facebook.com/arhiv.jugoslavije?ref=ts> ; (20.6.2012.)

MIA Šabac <<http://www.facebook.com/arhivsabac?ref=ts> ; (20.6.2012.)

IA Kikinda <<http://www.facebook.com/pages/Istorijski-arhiv-Kikinda%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%98%D1%81%D0%BA%D0%B8-D0%B0%D1%80%D1%85%D0%B8%D0%B2-%D0%9A%D0%B8%D0%BA%D0%B8%D0%BD%D0%B4%D0%B0/132853273503560?ref=ts>; (20.6.2012.)

Arhiv Vojvodine: <<http://www.facebook.com/pages/Arhiv-Vojvodine-Novi-Sad/128817273860760?ref=ts>; (20.6.2012.)

O facebook prezentacijama arhiva u svetu videti na stranici *Arhivistika* :

<<http://www.facebook.com/pages/Arhivistika/213350848695936> (20.6.2012.), opcija „Likes“

60 <http://www.arhivyu.rs/active/sr-cyrillic/home/glavna_navigacija/izlozbe/internet_izlozbe.html> (21.6.2012.)

61 <<http://www.arhivpozarevac.org.rs/Izlozbe.html> (21.6.2012.)

62 Slobodanka Cvetković, *Pogled na kulturno-prosvetnu delatnost arhiva*,

<<http://arhivistika.wordpress.com/2011/02/15/272/>> (20.5.2012.)

pravcu, arhiv mora *ući* u škole, domove, ali ne samo deklarativno, već suštinski, kroz sticanje znanja. Cilj kulturno-prosvetne delatnosti i izložbene delatnosti mora biti povezivanje sa zajednicom.

Spomenka Nedić⁶³ je još davne 1972. godine primetila da značaj arhiva ne treba isticati, već ga dokazati, a to se najbolje može postići kroz kulturno-propagandnu delatnost arhiva, na prvom mestu izložbama arhivske građe. Arhiv kao ustanova i njegov rad moraju biti otvoreni ka javnosti i *demistifikovani*. Na taj način će se najbolje privući širi krug korisnika usluga i *proizvoda* arhiva, kako „stvarnih“ tako i *virtuelnih*. Time će i osnovni ciljevi kulturno-prosvetne delatnosti arhiva koji se ogledaju u rasvetljavanju istorije, razbijanju lažne slike o sopstvenoj prošlosti, urušavanju mitova i demokratizaciji društva, biti ispunjeni. Razumevanje istorije i njenih događaja kao zbira uspona i padova jedne zajednice ili naroda, izgradiće jasan pogled na prošlost i sadašnjost, i postaviti realne ciljeve za budućnost, a to nam je nakon decenija mitomanije i stereotipnih tumačenja istorije više nego neophodno.

Rezime

Kulturno-prosvetna delatnost arhiva je složeno polje rada koje dopušta veliku kreativnost, ali ne dozvoljava propuste. Jedan od najčešćih vidova kulturno - prosvetne delatnosti arhiva i promocije arhivske građe u javnosti jesu arhivske izložbe. Uloga i značaj arhivskih izložbi su mnogostruki. Izložbama arhivi skreću pažnju na svoje postojanje, na važnost i značaj arhivske građe i njenog očuvanja. Kroz izložbenu delatnost arhiva neguju se znanja o arhivu, ali i saznanja o prošlosti. Obrazovanjem široke populacije kroz izložbe arhivske građe, arhivi ruše ustaljene stereotipe i istorijske mitove, a pojedinac i društvo stiču pozitivan stav o istoriji kao zbiru uspona i padova jednog naroda, zajednice i države. Izložbe su najčešće jubilarne, povodom značajnih datuma, ali mogu biti i promotivne, sa ciljem upoznavanja sa radom i istorijatom pojedinih ustanova, događaja i ličnosti.

Propagandna uloga izložbi može dovesti do toga da se kroz odabir ili favorizovanje određenih tema podstiče određeni politički ili ideološki stav. Izložbe arhivske građe su i slika vremena u kome nastaju, te se kroz njih mogu nazreti i političke, odnosno ideološke potrebe jednog društva.

Više od šest decenija duga tradicija izložbi arhivske građe u Srbiji, svedoči o ulozenim naporima, šarenolikom kvalitetu, raznovrsnim tendencijama, ali i upornim pokušajima da se skrene pažnja javnosti i obezbedi publicitet arhivskoj delatnosti.

Arhivi se danas nose sa još većim izazovima. Dostupnost informacija preko računarskih tehnologija odvlači posetioca od klasičnog odlaska na izložbu. Zato arhivi u svetu, pa i u Srbiji, pribegavaju novim mogućnostima koje upravo te savremene tehnologije pružaju. Kroz svoje web prezentacije, kroz *virtuelne* izložbe, PPT prezentacije i slične vidove *komunikacije* promovišu svoje ustanove, građu i

63 S. Nedić, Kulturno-prosvetna delatnost arhiva, *Arhivski pregled*, 1-2, Beograd 1972., str. 37-57.

teme koje obrađuju kroz izložbenu delatnost. Ono što postaje ne samo trend, već nužnost savremenog sveta jeste prilagođavanje arhivske delatnosti ukusu i potrebama konzumenata, što opet znači stalno transformisanje arhiva iz ustanova zatvorenog tipa, nepristupačnih javnosti, u ustanove koje su otvorene, dostupne, koje nude svoje sadržaje, nude obrazovanje i informacije savremenom čoveku.

Summary

Cultural and educational activity of the archive is a complex field of work that allows great creativity but it does not allow omissions. One of the most common aspects of cultural/educational activity of the archive and promotion of the archival materials to the public are archival exhibitions. The role and importance of archival exhibitions are manifold. With exhibitions the archives bring attention to their existence, to the importance of the archival materials and their preservation. Through exhibitions the archives cultivate the knowledge about the archive, but also the knowledge about the past. By educating a large number of population through exhibitions of the archival materials, the archives destroy stereotypes and historical myths, and both the individual and the society acquire a positive attitude towards history as of an amount of the rise and fall of one people, community and state. The exhibitions are mostly jubilees, celebrating important dates but they can also be promotional with the objective of presenting the work and history of certain institutions, events and persons.

The promotional role of the exhibitions can, through a selection or favor of certain themes, support certain political or ideological attitude. Exhibitions of the archival materials are the image of time in which they originated, so though them political or ideological needs of one society can be perceived.

More than six decades long tradition of the exhibitions of the archival materials in Serbia, testifies about the efforts put in, varied quality, various tendencies, but also about the constant tries to draw public attention and to secure good publicity to the archival activity.

The archives today are dealing with greater challenges. The accessibility of information through a computer technology draws away visitors from coming to classical exhibition. That is why the archives in the world, and in Serbia, are using new possibilities of those new technologies. Through their web presentations, virtual exhibitions, PPT presentations and similar forms of communication promote their institutions, materials and themes which are processed through exhibitions. What is becoming not only a trend but a necessity of contemporary world is adapting of the archival activity to the liking and needs of the consumers, which means constant transforming of the archives from institutions of close type, unavailable to the public, to open institution, that are available and that offer their materials, education and information to contemporary man.

NAJVAŽNIJA SPOREDNA DJELATNOST ARHIVA - RAD SA STRANKAMA -

Abstrakt: *Ovaj rad ima za cilj pokazati vrijednost i potrebu za Arhivom i onim dijelom njegove djelatnosti kojem se manje pažnje posvećuje u stručnim krugovima. To je rad sa strankama. Arhiv kao čuvar historije ujedno je i ustanova koja pruža pomoć zainteresiranim u rješavanju njihovih potreba i prava, odnosno izdaje isprave o činjenicama koje su sadržane u arhivskoj građi.*

U radu su izneseni neki pokazatelji iz Historijskog arhiva Sarajevo koji se odnose na istraživanje arhivske građe po zahtjevima stranaka, a u svrhu rješavanja njihovih radno-pravnih, statusnih, imovinsko-pravnih, i sličnih pitanja kao i u naučne svrhe i slično.

Ključne riječi: *Arhiv, arhivska građa, stranka, zahtjev, uvjerenja, obrasci.*

Uvodne naznake

Na pomen Arhiva kod neupućenih to je asocijacija na zagušljive, polutamne podrumne pretrpane starim papirom. Međutim kada ti neupućeni dođu u situaciju da rješavaju svoje probleme, svoja statusna, imovinsko-pravna, radno-pravna i slična pitanja, mišljenja se mijenjaju i dobivaju jasniju sliku Arhiva.

Zadatak i obaveza svakog Arhiva je da prikuplja, čuva, sređuje, obrađuje arhivsku građu i učini je dostupnom javnosti. Pored ovih poslova, Arhiv obavlja i poslove nadzora, evidencije i zaštitu arhivske građe van Arhiva, izdavanje uvjerenja po zahtjevima stranaka, kao i kulturno-prosvjetnu i izdavačku djelatnost. Arhivska građa Historijskog arhiva Sarajevo dostupna je svim zainteresiranim licima, a uslovi i način korištenja propisani su Zakonom¹, te aktima Arhiva.

Korisnička funkcija Historijskog arhiva Sarajevo

Historijski arhiv Sarajevo je od svog osnivanja arhivsku građu, odnosno fondove i zbirke smještao u depo i 1978. godine posjedovao 357 fondova i zbirki, u ukupnoj količini od 1.700 metara dužnih.² Godine 2003. broj fondova i zbirki u

1 Zakon o arhivskoj djelatnosti ("Službene novine Kantona Sarajevo" br.2/00 i br .3/05);

2 Podatak uzet iz *Vodiča Istorijiski arhiv Sarajevo, 1948.-1978.* , Sarajevo 1978. godina;

posjedu Arhiva se povećava i on iznosi 603, što je 5936 dužnih metara³ arhivske građe. Primopredaje se nastavljaju i 2008. godine Arhiv ima 640 fondova i zbirki, što je 9.000 dužnih metara.⁴ Trenutno Arhiv posjeduje 651 fond i zbirku, cca 10.000 dužnih metara. Ovaj priliv arhivske građe u Arhiv odrazio se na broj ljudi koji su imali potrebu da dođu u Arhiv da bi ostvarili neko od svojih građanskih prava, i na broj podnešenih i obrađenih zahtjeva. Od 2.000. godine, Arhiv počinje preuzimati arhivsku građu sarajevskih opština i tada počinje drastično povećanje broja podnešenih zahtjeva stranaka za korištenjem arhivske građe. Broj zahtjeva se iz godine u godinu povećava naročito preuzimanjem arhivske građe gruntnice Opštinskog suda u Sarajevu 2006. godine, što je vidljivo iz pregleda po godinama podnešenih i obrađenih zahtjeva.

Pregled po godinama podnesenih i obrađenih zahtjeva⁵

- 1989. godina - 393 zahtjeva
- 1991. godina – 189 zahtjeva
- 1992. godina (do 03.04.1992. godine) – 94 zahtjeva
- 1996. godina (od 23.12.1996. godine) – 31 zahtjev
- 1997. godina – 242 zahtjeva
- 1998. godina – 330 zahtjeva
- 1999. godina – 254 zahtjeva
- 2000. godina – 458 zahtjeva
- 2001. godina – 402 zahtjeva
- 2002. godina – 753 zahtjeva
- 2003. godina – 651 zahtjev
- 2004. godine – 908 zahtjeva
- 2005. godina – 954 zahtjeva
- 2006. godina – 1485 zahtjeva
- 2007. godine – 1642 zahtjeva
- 2008. godina – 1809 zahtjeva
- 2009. godine – 1786 zahtjeva
- 2010. godine – 1790 zahtjeva
- 2011. godine – 1967 zahtjeva

Stranke da bi ostvarile neko od svojih prava ili izvršile uvid u arhivsku građu obraćaju se Arhiv pismenim zahtjevom. U ranijem periodu zahtjev su podnosile na protokol, odnosno, ostvarivale kontakt sa radnikom na protokolu i njemu predavale svoj zahtjev. Međutim preuzimanjem fondova uprave (opštine, gruntnica) znatno se povećava broj zahtjeva.

3 Podatak uzet iz *Vodiča kroz fondove i zbirke Istorijskog arhiva Sarajevo*, Sarajevo 2003. godina;

4 Podatak uzet iz *Monografije Istorijski arhiv Sarajevo 1948-2008. Priča o nama*, Sarajevo 2008. godina;

5 Evidencija Službe depoa Historijskog arhiva Sarajevo;

Da bi Arhiv mogao kvalitetno obraditi zahtjev i ispoštovati rokove predviđene za odgovor stranci, 2005. godine odvojio je jednog arhivskog tehničara II vrste da radi sa strankama. Taj radnik u periodu od 10,00 -13,00 sati svakog radnog dana radi sa strankama na prijemu zahtjeva za izdavanje uvjerenja, odnosno isprava o činjenicama koje su sadržane u arhivskoj građi, kao i da stranci izda gotova uvjerenja i istovremeno daje sve informacije vezane za arhivsku građu u posjedu Arhiva. U praksi se pokazalo da je ovo dobar način rada sa strankama, jer osoba koja radi sa strankama je stručna, poznaje dobro fondove i zbirke koje se nalaze u Arhivu i može stranci odmah dati informacije, odnosno uputiti je gdje i na koji način da rješava svoj zahtjev.

Radi efikasnijeg rada, kao i radi jednostavnijeg i sigurnijeg načina upisa podataka prilikom istraživanja istih iz dokumentacije pohranjene u Arhivu, izradili smo i obrasce za podnošenje zahtjeva, koje je moguće, osim u Arhivu, pronaći i na web stranice Historijskog arhiva Sarajevo⁶ i stranke i na taj način mogu uputiti zahtjev ali i dobiti druge informacije radi rješavanja svojih problema.

Obrasci su urađeni po oblastima koje se najviše traže, a to su:

- Obrazac 1-zahtjev za istraživanje podataka - zemljišno-knjižni ured Opštinskog suda I Sarajevo
- Obrazac 2 - zahtjev za istraživanje podataka – radni staž, školovanje, imovinsko-pravni poslovi (preduzeća, škole, općine)
- Obrazac 3 – zahtjev za istraživače za korištenje bibliotečke i arhivske građe (knjige, časopisi, novine, fondovi, zbirke).

Zahtjev se Arhivu može uputiti direktno u Arhivu u periodu predviđenom za rad sa strankama, ili putem faxa i e-maila.

Rješavanjem po zahtjevu stranaka, Arhiv izdaje uvjerna o činjenicama koje su sadržane u arhivskoj građi, koju on čuva, na osnovu člana 169. Zakona o upravnom postupku.⁷ Prilikom izdavanja uvjerenja Arhiv poštuje odredbe Zakona o slobodnom pristupu informacijama,⁸ ali isto tako i odredbe Zakona o zaštiti ličnih podataka.⁹ Imajući u vidu sve navedeno, prilikom podnošenja zahtjeva od stranke se traži identifikacija, a u koliko stranka podnosi zahtjev za treće lice mora imati punomoć tog lica. Usluge istraživanja i izdavanja isprava o činjenicama sadržanim u arhivskoj građi, Arhiv naplaćuje na osnovu Cjenovnika usluga,¹⁰ i to je značajan izvor prihoda Arhivu.

6 www.arhivsa.ba;

7 "Službene novine FBiH" broj 2/98, 48/99;

8 "Službeni glasnik BiH" broj 28/00 i 45/06 i "Službene novine FBiH" broj 32/01 i 48/11;

9 "Službeni glasnik BiH" broj 49/06 i 76/11;

10 Pravilnik o uslugama i cijenama usluga JU Historijski arhiv Sarajevo broj 02-417-7/10 od 18.02.2012. godine:

Zaključak

Segmentu rada sa strankama, u stručnim krugovima pridaje se najmanje pažnje. A uvidom u podatke je evidentno da je to jedna vrlo važna djelatnost Arhiva.

Arhiv se trudi da javnost upozna sa svojim djelovanjem kroz medije, izložbe, kulturo-prosvjetni rad, izdavačku djelatnost, ali najveći broj posjeta Arhivu, kao i svijest o njegovom postojanju ostvari se kada se rješavaju lične potrebe i problemi (statusna, imovinsko-pravna, radno-pravna i slična pitanja).

Na osnovu iznešenih podataka može se zaključiti, odnosno vidljivo je koliko je Arhiv institucija koja stoji na usluzi građanima naročito kad im treba pronaći podatke koji im služe za ostvarivanje njihovih prava.

Svi iznešeni podaci govore u prilog tome da se ovom segmentu djelatnosti treba posvetiti više pažnje, odnosno da ona osnovna djelatnost sređivanja i obrade primljenih fondova nije bitna samo za naučnike i istraživače nego zbog javnosti uopće.

U ovom radu je pokazan onaj dio djelatnosti Arhiva o kome se najmanje govori, a pokazuje se da je veoma potreban javnosti – pokazuje da je rad sa strankama i po zahtjevima stranaka najvažnija sporedna djelatnost Arhiva.

Summary

In professional circuits, the least possible amount of attention is given to the segment of working with clients. But, examination of the data shows that work with clients is one of the most important activities of the Archive.

The Archive is trying to inform the public about their activities through media, exhibitions, cultural and educational work and publishing, but the highest number of visits to the Archive is made when people need to solve personal needs and problems (status, property law, work law and similar questions).

Based on the presented data it can be concluded, and seen that Archive is an institution which serves to the citizens, especially when they need help with finding the data which serve them for the exercise of rights.

All presented data argue that the activities of this segment should be given more attention, and that the main activity, sorting and processing of received funds, is not only important for scientists and researchers but to the general public as well.

This paper describes the activities of the Archives that is the least talked about, but it is seen that it is needed for public – it shows that the work with clients and according to client's needs is the most important secondary activity of the Archive.

ISTORIJSKI I LINGVISTIČKI ASPEKTI ARHIVSKE GRAĐE NA NEMAČKOM JEZIKU IZ 18. I PRVE POLOVINE 19. VEKA

Abstrakt: Autor obrađuje problematiku prevođenja arhivskih spisa pisanih na nemačkom jeziku, koji obuhvataju veliki deo građe arhivskih fondova u Vojvodini. Rad ni u kom slučaju ne predstavlja normu za obradu dokumenata na nemačkom jeziku, nego jedan od priloga vezanih za probleme sa kojima se susreću arhivisti u radu sa arhivskom građom pisanom nemačkim gotičkim pismom.

Ključne reči: Gotica, ortografija, nemačka paleografija, transkripcija, Priručnik iz nemačke paleografije novovekovnog perioda.

Uvodne napomene

Arhivska građa pisana na nemačkom jeziku (tj. arhivska građa pisana **goticom** ili **nemačkim gotičkim pismom**¹⁾ koja datira sa početka 18. veka pa sve do 1918. godine i raspada Austro-Ugarske monarhije, obuhvata veliki deo arhivskih fondova arhiva u Vojvodini. Fondovi i zbirke ranog 18. veka pa sve do 1918. godine nezaobilazan su izvor za proučavanje istorije i kulture na današnjoj teritoriji AP Vojvodine.

Veliki broj arhivskih spisa iz starijeg perioda pisan je na nemačkom jeziku, koji je na teritoriji današnje Vojvodine bio neko vreme jedan od administrativnih jezika. Iako je značaj čitanja i prevođenja ovih spisa od velikog značaja, može se reći da je malo stručnjaka u arhivima koji bi bili u stanju da se uhvate u koštac sa nemačkim pisanim izvorima, a priručnika koji bi omogućili sistematsko uvođenje u novovekovnu nemačku paleografiju na našim terenima uopšte nema.

1 **Gotica** ili **gotičko pismo** je naziv za oblik latinice koji je nastao u gotičkom periodu. Bila je karakteristična za Evropu od 1150. do oko 1500. godine. Nakon toga je njena upotreba bila uglavnom ograničena na zemlje nemačkog govornog područja, odnosno Nemačku gde se zadržala sve do 1942. godine kada su je, tokom Drugog svetskog rata, iz službene upotrebe izbacili nacisti. Gotica se razvila iz tzv. karolinške miniskule. Prednost tog pisma je bila u izduženim slovima koje je bilo relativno lako smestiti na stranicu papira. Izraz gotsko pismo se prvi put pojavilo u renesansnoj Italiji u 15. veku, gde je gotski imao isto značenje kao barbarski. U istom periodu su karolinšku minuskulu nazvali *littera antiqua* = staro pismo (tvrdeći kako je to stil koji su koristili drevni Rimljani).

Na nemačkom prostoru gotica se održala dosta dugo, pre svega zahvaljujući Habsburškoj monarhiji, čija je administracija pisala goticom na nemačkom jeziku. Lepota gotice kao zvaničnog pisma Monarhije i nemačkog jezika bila je impresivna, da se može reći da i danas natpisi na njoj izgledaju najlepše, ali i pečati i diplome ispisani na ovom pismu.

Rad ni u kom slučaju ne predstavlja normu za obradu dokumenata na nemačkom jeziku, nego jedan od priloga vezanih za probleme sa kojima se susreću arhivisti u radu sa arhivskom građom pisanom nemačkim gotičkim pismom. Publikovanje dokumenata iz navedenog perioda takođe povlači neke specifičnosti vezane za **nemačku ortografiju i transkripciju dokumenata**, tačnije za osobenosti austrijsko nemačkog jezika.²

Nemačko – srpski jezički kontakt

U toku vekova su naši preci dolazili u dodir sa mnogim narodima. Trgovačke, kulturne, političke, verske i slične veze bili su konci koji su ih povezivali sa ostalim balkanskim i evropskim narodima. Sasvim je prirodno što su ti dodiri ostavili traga i u jeziku. Nemačke reči se često sreću u govorima severnih delova našeg jezičkog područja, koji su oduvek bili u bliskom kontaktu sa Nemcima, a znatan deo svoje prošlosti proveli su u istoj državi s njima. U krajeve koji su krajem 17. veka pripali Austriji, pošto su Osmanlije bile prisiljene da se povuku južno od Save, doseljavali su se Nemci i Austrijanci, grupno ili pojedinačno, sa potporom austrijske vlasti ili bez nje. Tehnologija kojom su raspolagali bila je mnogo naprednija od one u osmanskim vremenima. Uveli su u jezik našeg naroda tih krajeva mnogo svojih reči, najviše naziva za razne alate, sprave, tehniku i tehnologiju koju su doneli sa sobom, a koja nije bila poznata našim ljudima. Osim u rečniku narodnih govora uticaj nemačkog jezika osetio se i u frazeologiji i sintaksi, naročito na rekciji glagola, prideva i imenica (Trivunac 1937: 20-37). Kao jezik naroda sa razvijenom civilizacijom i kulturom nemački jezik³ je postao drugi jezik naših obrazovanih slojeva u Habsburškoj carevini, preko kojega su oni dolazili u dodir sa tekovinama kulture i civilizacije svih ostalih naroda, živih i iščezlih. Čitajući, govoreći i misleći na tom jeziku, ljudi su unosili u srpski mnoge modele rečenica i fraza iz nemačkog jezika.

Uslovljeni kulturnim i političkim vezama austrijski nemački, sa jedne strane i srpski jezik sa druge strane nalazili su se u višejezičnom kontaktu. Područje koje je najviše pogođeno ovim kontaktom je leksika. Nemački jezik je postao *saobraćajni jezik* (Rammelmeyer 1977: 291-304) u svim situacijama javnog života. Građanstvo se služilo nemačkim jezikom u svim situacijama koje prelaze granice isključivo

2 **Austrijski nemački jezik** je pojam koji u sebi podrazumeva neke specifičnosti nemačkog jezika uslovljene regionalnim narečjima u Austriji koje počinju još iz perioda Habsburške monarhije. Reči koje se u standardnom nemačkom jeziku podrazumevaju kao standardne, u nemačkom jeziku su karakteristika dijalekatskih izraza i usko su povezani sa određenim jezičkim prostorom. Poznavati jedan jezik znači ovladati njegovim teorijskim, jezičko-političkim i socijalno psihološkim aspektima, u ovom slučaju austrijsko-nemačkog jezika. Sledeće navedene reči su austrijski varijeteti nemačkog službenog jezika 18. i 19. veka: austr. **Spital** (nem. Krankenhaus), **Wirtshaus** (Gasthof), **Jänner** (Januar), **Stiege** (Treppe), **Greißler**, **Greißlersterben** (Gemischtwarenhändler), **Leich(e)** (Begräbnis), **die Kontumaz** (lat. Contumacia, nem. Quarantäne), **der Ärar** (lat. Aerarium, nem. Staatseigentum oder –vermögen);

3 Misli se na austrijski nemački jezik

praktičnih potreba svakodnevnog života. Jačanjem austrijskog kulturnog i političkog uticaja u jugoistočnoj Evropi od 18. pa do početka 20. veka u vokabular srpskog jezika (ali i u bosanski i hrvatski jezik) preuzeto je mnoštvo nemačkog leksičkog materijala, koji je adaptiran u njihov fonološki, morfološki i semantički sistem.⁴

ADAPTACIJA GRAFEMA		NEMAČKA REČ (model)	GRAFIČKI ADAPTIRANA REČ U SRSKOM JEZIKU
nemački grafem	s r p s k i grafem		
pf → f		P farre	f ara
z(tz) → c		Exerzierplatz z , Kreuz er Pel z	egzercirpla c , kraj car , pel c
st → št		Ko st , Arrest t	ko šta , re št
sp → šp		S pange	š panga
ch → h		Ri ch ter	ri h tar

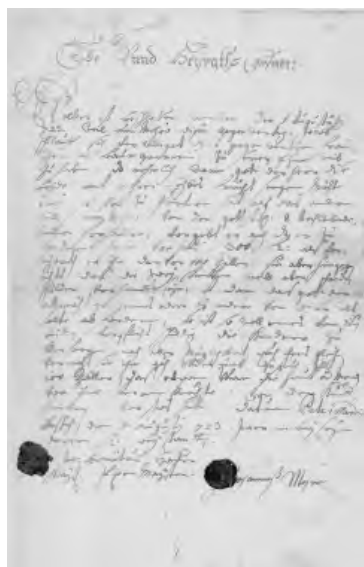
Primeri nemačkih rukopisnih tekstova iz 18. i 19. veka

Istorija današnje Vojvodine usko je povezana sa istorijom Habsburške monarhije. Njena administracija je pisana goticom na nemačkom jeziku, koja je predstavljala i zvanično pismo Monarhije. Zbog toga je neophodno da arhivisti koji rade na prevodu tekstova stare arhivske građe, pored poznavanja istorijskog konteksta u kome je građa nastala i kancelarijskog poslovanja određenog istorijskog perioda, poznaju veoma dobro i nemački jezik, istoriju nemačkog jezika, austrijske varijetete nemačkog jezika i naposljetku i nemačku leksiku i sintaksu. Površno poznavanje jezika dovodi do jezičkih nedoumica kako u prevodu, tako i u razumevanju loše prevedenog teksta.

Stav je dobrog dela naših arhivista, kad je u pitanju prevođenje tekstova sa drugog jezika, da je neophodno poznavati samo površno njenu leksiku, što je potpuno pogrešno. Prevod tekstova sa jednog jezika na drugi zahteva poznavanje jezika sa kog se prevodi i istorije na zavidnom nivou. Posebno je ovaj oblik znanja neophodan u radu na izdavanju publikacija dokumenata koji potiču iz ranijih perioda. Kolika

4 **fara** < Pfarre (parohija, crkvena župa), **egzercirplac** < Exerzierplatz (vojno vežbalište), **krajcar** < Kreuzer (krajcar, sitan novac u Austro-Ugarskoj), **pelc** < Pelz (1. prerađeno životinjsko krzno 2. bunda od tog krzna), **košta** < Kost (hrana), **rešt** < Arrest (zatvor), **španga, špangla** < Spange (1. kopča, grivna), **rihtar, rihter** < Richter (sudija)

je kompleksnost posla kojeg se prihvatamo govori i činjenica da čak i u zemljama u kojima je nemački jezik maternji jezik, postoje arhivisti specijalizovani samo za prevod arhivske građe koja se odnosi na određeni vremenski period nastanka građe. Veština čitanja dokumenata se iz veka u vek razlikuje, što zbog različite terminologije, stila pisanja, veštine pisanja, tako i zbog drugog tipa ustanova i običaja ili pak drugog načina života.⁵ Bitno je napomenuti da se u tekstovima susrećemo sa **nemačkom pisanom goticom**⁶, koja u zavisnosti od toga kako su slova ispisana može predstavljati dodatan problem za transkripciju i transliteraciju dokumenata. Kancelarijski pisari koji su upotrebljavali nemačku pisanu goticu dolazili su često iz raznih krajeva austrijske carevine, te je i pored toga što je jezik kancelarije služio kao norma i uzor, njihovo poznavanje nemačkog pisma ili pak stepen obrazovanja bio različit. Različitim pisanju istih reči doprinosi i činjenica da nemački jezik do polovine 18. veka nije bio standardizovan.

Slika 1. Tekst sa početka
18. veka

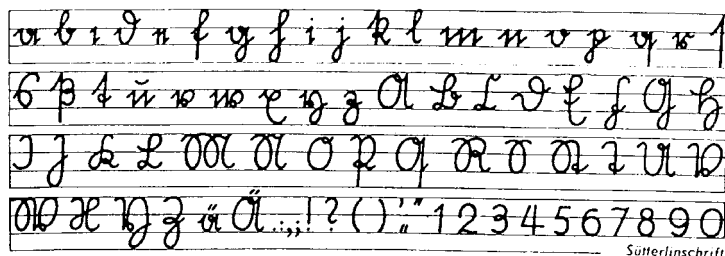
1723. avgust, Petrovaradin

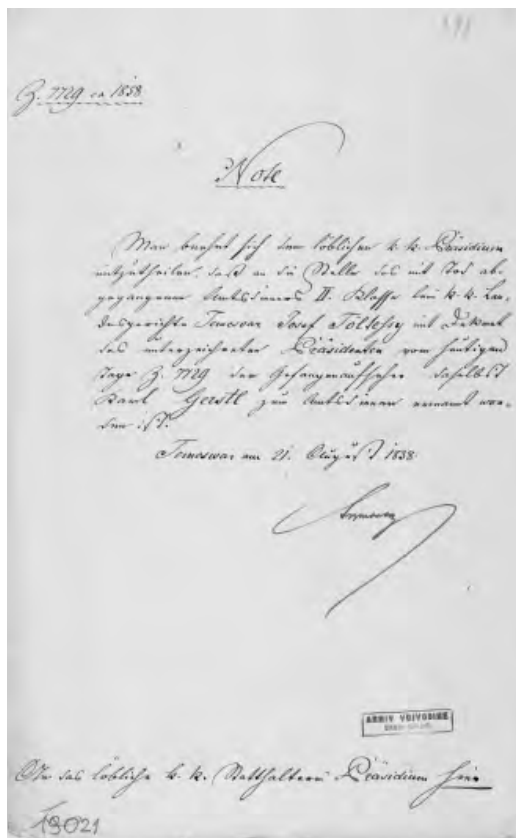
Bračni ugovor zaključen između Jakoba Šilaufa (Jakob Schilau), stanovnika Petrovaradina i njegove verenice Tereze Baum (Theresia Baum) pred svedokom Majster Filipom (Meyster Philip) i gradskim sudijom Johanom Mozerom (Johannes Moser) u Petrovaradinu 1723. godine. Bračni ugovor je bio zaključen u pismenoj formi i potpisan od strane obe ugovorne strane. Ugovorne strane sporazumno dele zajedničku imovinu koju unose u brak i koju stiču za vreme trajanja braka. U bračnom ugovoru Šilauf potvrđuje da poseduje kuću u sopstvenom vlasništvu, 300 forinti gotovog novca, kao i da je bez bilo kakvih ostalih dugovanja. Bračni ugovor je zaključen u odnosu na nekretnine i gotov novac u zato zakonski propisanom obliku.

Jezik - nemački

5 Primer dva teksta, jedan sa početka 18. veka i drugi iz polovine 19. veka, najočitije ukazuje na gore navedene razlike (sl.1 i sl.2.)

6 Nemačka pisana gotica

Slika 2. Tekst iz druge polovine 19. veka

1858. avgust 21, Temišvar

Viši zemaljski sud SVTB izveštava Namesništvo SVTB da je na mesto preminulog poslužitelja pri Zemaljskom sudu u Temišvaru Jozefa Teltešija (Josef Töltesy) postavljen nadzornik zatvorenika Karl Gerštl (Karl Gerstl).

Jezik - nemački

Fonološke, morfološke i sintaksičke karakteristike dokumenata iz 18. i 19. veka često su bile uslovljene i nedovoljnom pismenošću pisara, tj. nedovoljnim poznavanjem ortografskih pravila nemačkog jezika, ali i nedostatkom čvrstih ortografskih i gramatičkih normi u tom jeziku. Velike se nedoslednosti mogu primetiti posebno u dokumentima iz 18. veka, kao npr. pisanje reči *Meister*⁷ (ponekad i prezimena), koje je imalo razne ortografske varijetete: *Meyster*, *Mayster* i *Maister*.

⁷ **Meis|ter**, der; -s, - [mhd. meister, ahd. meistar < lat. magister, Magister] – kvalifikovani zanatlija, majstor

Arhivi Vojvodine u svojim bogatim fondovima čuvaju i značajan broj dokumenata vezan za zanate u 18. i 19. veku, bez kojih je nemoguće sagledavanje istorije zanata, ali i ekonomskog i sociološkog sagledavanja razvoja društva. Najbolji primerci majstorskih i kalfenskih pisama 18. i 19. veka pisani su najčešće kombinacijom štampane i rukom pisane gotice.⁸

Slika 3.

1825. april 13, Novi Sad (Neusatz)

Stolarski i bačvarski esnaf u Novom Sadu izdaje kalfensko pismo Kristofu Brajeru (Christoph Breier) iz Gotloba (Gottlob) u Banatu, današnja Rumunija.

Jezik nemački

Zaključna razmatranja

Kulturno-istorijskom i lingvističkom analizom dokazano je da su južnoslovenski jezici uspostavljali kontakt sa varijetetima nemačkog jezika koji su se govorili u Austriji, najintenzivnije od 18. veka pa sve do kraja Prvog svetskog rata. U 18. veku kada se Habsburška monarhija, nakon osmanskih ratova, širi u Podunavlju u mnogim gradovima današnje Vojvodine stvara se bilingvalan sloj stanovništva.

⁸ Videti sl. 3

Službenici i oficiri Habsburške monarhije, koji su uglavnom bili Austrijanci, pisali su i govorili tadašnjim austrijskim varijetetom nemačkog jezika, koji se između ostalog negovao i na Bečkom dvoru.

U arhivima Vojvodine, kao i u arhivima susednih zemalja velika količina dokumenata iz 18. i 19. veka, posebno značajnih za istoriju i kulturu dotične kulturne zajednice, pisana je nemačkim jezikom i nemačkim gotičkim pismom,. U Srbiji je sve manje arhivskih stručnjaka koji su u poziciji da vladaju čitanjem i prevodenjem nemačke gotice s početka 18. i polovine 19. veka. Specifična terminologija, različit administrativan i politički život, različita frazeološka terminologija, često predstavljaju problem za pronalaženje ekvivalenata u procesu prevodenja sa nemačkog jezika na srpski jezik. Kada se uzme u obzir činjenica da na Katedrama nemačkog jezika u Srbiji nije predviđeno planom i programom ovladavanje transkripcijom i transliteracijom nemačkog gotičkog pisma, kao i da se u arhivima malo radi na edukaciji arhivskih resursa u ovom domenu, jasno je sa kakvim poteškoćama se susreću arhivisti koji imaju prilike da se upuste u zahtevan posao prevodenja ove arhivske vrste građe.

Cilj pisanja rada bio je da se skrene pažnja arhivističke javnosti na ovaj segment arhivističke delatnosti, koji je bar na našem terenu dugo vremena zanemaran, a može se posmatrati i kao uvod u nastajanje *Priručnika iz nemačke paleografije novovekovnog perioda*, kojeg do danas nije bilo na našem terenu. Priručnik bi bio prilagođen potrebama rada sa nemačkim pisanim izvorima, pre svega za istoriju i kulturu Vojvodine i pouzdana pomoć u radu sa takvim tekstovima. Koristio bi se u arhivima, naučno-istraživačkim ustanovama i muzejima i bio bi jedinstven primerak priručnika na srpskom jezičnom području. Delo bi predstavljalo zbirku neobjavljenog arhivskog materijala transkribovanih na srpskom jeziku, ali i zbirku gramatičkih i leksičkih osobenosti građe tog perioda.

Zusammenfassung

Die ältesten Dokumente in den Archiven in Vojvodina sind vorwiegend auf Lateinisch, Deutsch,, Ungarisch und auf Serbisch geschrieben. Die lateinische Schrift herrschte vor, aber die alten Dokumente waren auch in verschiedenen Varianten der gotischen (altdeutschen) Schrift geschrieben d. h. in der handgeschriebener gotischer Schrift. Diese Schrift wurde in Vojvodina im Zeitraum um 1700 bis Anfang des 20. Jahrhunderts benutzt.

Heutzutage wird in den serbischen Fakultäten und Archiven noch nicht gotische Schreibschrift behandelt und gelehrt. Vielen bereitet es Mühe, die verschnörkelten Buchstaben zu entziffern, insbesondere wenn man die Buchstaben nicht aus dem inhaltlichen Kontext heraus entschlüsseln kann, wie bei Eigennamen, Abkürzungen usw.

Deutsch-serbische Kontakte bestehen seit Jahrhunderten sowohl im soziokulturellen als auch im sprachlichen Bereich. Die deutsche gotische Kurrentschrift war lange Zeit die übliche Verkehrsschrift im gesamten deutschen Sprachraum. Im Kaisertum Österreich und in der Österreichisch-ungarische Monarchie (auch k. u. k. K .Doppelmonarchie oder Donaumonarchie genannt) etablierte sich Kurrentschrift auch als Amts- und Protokollschrift.

Die Archive sammeln und bewahren das ursprüngliche Archivgut auf, welches von unschätzbaren Wert für die Erforschung der Vergangenheit des Staates und seiner Institutionen, Einrichtungen, Wirtschaft und des alltäglichen Leben der Menschen ist. In diesem Beitrag wird die Rede vor allem von der historischen und linguistischen Aspekte der Archivbestände der deutschen Sprache (d.h. im österreichischen Deutsch) im 18. und 19. Jahrhundert.

DOPRINOS IZDAVAČKO - IZLOŽBENE DELATNOSTI POPULARIZACIJI ARHIVSKIH USTANOVA I STRUKOVNOG UDRUŽENJA (DARV) U VOJVODINI

Abstrakt: Rad je zamišljen kao prezentacija rada arhivskih ustanova na teritoriji Vojvodine: međuopštinskih arhiva i matičnog arhiva, Arhiva Vojvodine, na popularizaciji arhivske delatnosti, kroz organizovanje tematskih izložbi, izdavanju publikacija i organizaciju radionica i savetovanja. Na pripremi i organizovanju navedenih manifestacija pored međuopštinskih arhiva, učestvuje i Arhiv Vojvodine, u funkciji matičnog arhiva za arhivske ustanove u Vojvodini i Društvo arhivskih radnika Vojvodine, kao reprezentativno strukovno udruženje. Društvo arhivskih radnika putem svog časopisa *Arhivski anali*, u kome se objavljuju radovi sa održanih savetovanja i radionica, aktivno komunicira sa svojim članovima, i otvoren je, kako za publikovanje njihovih radova, tako i radova svih ostalih zainteresovanih saradnika sa strane.

Posebno poglavlje posvećeno je radu *Malog istorijskog društva Novi Sad*, koje svojim delovanjem uveliko doprinosi prezentaciji rada arhivskih ustanova, jer sva njihova izdanja su zasnovana na proučavanju arhivske građe i dokumentacije koja se odnosi na istoriju Vojvodine.

Ključne reči: Međuopštinski arhivi, Arhiv Vojvodine, izložbe, izdavačka delatnost, stručna savetovanja i radionice, časopis "Arhivski anali", izdavačka delatnost Malog istorijskog društva Novi Sad.

Uvod

Arhivska delatnost na teritoriji Vojvodine nesumljivo datira od osnivanja Državne arhive u Novom Sadu, koja je svoj rad započela 1926. godine. Sve do okončanja Drugog svetskog rata Državna arhiva u Novom Sadu (današnji Arhiv Vojvodine) je bio jedini reprezent, odnosno jedina ustanova koja se bavila zaštitom, čuvanjem i obradom arhivske građe, nastale radom organa i institucija na teritoriji Vojvodine.

Punih dvadeset godina, od osnivanja, ova ustanova pored teškoća oko prikupljanja građe imala je i problem oko obezbeđenja prostora za smeštaj građe i obezbeđenje adekvatnih kadrova za sređivanje iste. Skoro punu deceniju jedini stalno zaposleni u ovoj ustanovi su bili državni arhivar i kasnije upravnik (dr Dimitrije Kirilović) i pomoćni radnik (poslužitelj).

Dr. Dimitrije Kirilović, rešenjem pomoćnika ministra Ministarstva prosvete (P. br. 1566 od 5. avgusta 1926.), postavljen je za arhivara Državne arhive u Novom Sadu. Za upravnika Državne arhive, postavljen je tek nakon više od pet godina, 31.12.1931. godine (Ukaz Ministarstva prosvete P. br. 84/32), što se vidi iz dokumenata koji se nalaze u njegovom personalno dosijeu koji se čuva u Arhivu Srbije. Tek od njegovog postavljanja za upravnika Državne arhive, dr Kirilović je kako - tako imao neki uticaj na izbor i formiranje kadrova u Državnoj arhivi. Zaključno sa 1941. godinom, evidentno je da je pored upravnika Državne arhive, u Arhivu bilo zaposleno ukupno 6 radnika, što je mora se priznati, malo za sve obaveze koje je Arhiv imao u periodu od osnivanja do 1941. godine. Samo zahvaljujući izuzetnoj angažovanosti dr Dimitrija Kirilovića, današnji depoi Arhiva Vojvodine su popunjeni fondovima od izuzetno velikog značaja, i u dobrom delu sačuvani.

Tek nakon Drugog svetskog rata u novoformiranoj državi, pristupilo se formiranju mreže arhivskih ustanova, kako na nivou celokupne države tako i na teritoriji Autonomne pokrajine Vojvodine. Na teritoriji Vojvodine od 1947.-1954. godine konstituisano je, odnosno osnovano je 8 središta (međupštinskih arhiva), koji su činili arhivsku mrežu Vojvodine, sa Arhivom Vojvodine, kao Matičnim arhivom.

Odmah nakon konstituisanja međupštinskih arhiva i završetkom posla na organizaciji rada istih, Arhiv Vojvodine, tek nakon 1956. godine, od svog preseljenja u prve adekvatne prostorije, koje su bile u Sremskim Karlovcima (Patrijaršijski dvor i zgrada bivšeg Magistrata), u novim uslovima i nakon kadrovskog proširenja, stvoreni su uslovi za adekvatan rad na zaštiti i obradi arhivske građe i inteziviran je rad na prijemu nove građe. Tih godina od strane osnivača Arhiva Vojvodine i međupštinskih arhiva, odnosno šire društvene zajednice, koja je ulagala sredstva u organizovanje i rad arhiva u Vojvodini, načinjeni su ozbiljniji koraci na njihovom organizovanju i permanentnom finansiranju rada, što je rezultiralo unapređenjem rada na zaštiti i obradi arhivske građe i inteziviranjem prijema nove građe, kako postupkom restitucije, prijemom iz inostranstva (Mađarska i Austrija), tako i prijemom od imalaca arhivske građe u zemlji.

Već krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina prošlog veka Arhiv Vojvodine, kroz rad svog Stručnog veća, upućuje i usmerava međupštinske arhive u Vojvodini na značaj rada na prezentaciji arhivske delatnosti. Istovremeno, Arhiv Vojvodine počinje sa objavljivanjem svojih edicija o analitičkim inventarima i katalozima obrađenih arhivskih fondova (naučno-informativna sredstva), koji su kasnije postali praksa i u međupštinskim arhivima.

Uporedo sa objavljivanjem analitičkih inventara i kataloga dokumenata, arhivi u Vojvodini organizuju i izložbe sa prezentacijom reprezentativnih dokumenata, izradom kataloga i monografija (odnosno hronologija mesta), koje su sačinjene na osnovu proučavanja arhivskih fondova starije i novije provenijencije, a koji su po pravilu vezani za proučavanje lokalne istorije.

Ovakav trend prezentacija u arhivima Vojvodine, zadržao se sve do kraja devedesetih godina. Početkom novog milenijuma mnogi arhivi u Vojvodini se

odlučuju da prezentaciju svog rada obeleže izdavanjem svog časopisa. Tako Istorijski arhiv *Srem* u Sremskoj Mitrovici pokreće godišnjak *Spomenica istorijskog arhiva Srem*, Istorijski arhiv u Subotici godišnjak *Ex Pannonija*, Istorijski arhiv u Kikindi godišnjak *Attendite* i Istorijski arhiv Grada Novog Sada svoj časopis *Godišnjak Istorijskog arhiva Grada Novog Sada*.

Deset godina ranije, a pre osnivanja navedenih časopisa i godišnjaka, Društvo arhivskih radnika Vojvodine, pokreće izdavanje svog časopisa, odnosno organa Društva, pod nazivom *Arhivski anali*, čiji prvi broj je objavljen 1991. godine. Drugi broj i pored nastupajuće krize je objavljen 1992. godine, a u 1993. godini je pripremano objavljivanje treće sveske. Nažalost, na predlog kolega iz Matičnog arhiva, Arhiva Srbije, da treba ukinuti pokrajinska i regionalna društva, koja su do tada funkcionisala u okviru Zajednice društava arhivskih radnika Srbije, zbog neinventivnosti i oportunitizma predstavnika članova pokrajinskih i regionalnih društava, ovakva odluka je doneta. Obrazloženje za ovakvu odluku je bilo da treba konstituisati jedinstveno Društvo, Društvo arhivskih radnika Srbije (DARS), bez pokrajinskih i regionalnih udruženja, s ciljem da se obezbedi jedinstveno delovanja struke na celokupnoj teritoriji Srbije. Samim tim, po automatizmu je i Redakcija *Arhivskih analiza* prestala sa radom, jer nije imala koga da predstavlja. Moratorijum u radu DARV traje sve do 2005. godine, kada se posle 12 godina, na inicijativu Arhiva Vojvodine, obnavlja rad DARV-a i samim tim stvaraju uslovi za nastavak izdavanja časopisa, koji od tada manje – više redovno izlazi.

Period nakon demokratskih promena u Srbiji, posle 5. oktobra 2000. godine, za arhivsku struku i arhivske ustanove, predstavlja značajan pomak u razvoju i afirmaciji ustanova i struke u celini. Arhivski radnici su u sprovođenju promena, prepoznali vreme kad treba da počnu da deluju, i svojim aktivnim angažovanjem, uspeali da svoje ideje pretoče u afirmativne projekte, i za iste se kod svojih osnivača i izbore, kako bi obezbedili adekvatna sredstva. Sva ova nastojanja arhivskih radnika su rezultovala da osnivači izdvoje značajna sredstva za adaptaciju i rekonstrukciju objekata u kojima egzistiraju arhivi, kao i nabavci opreme i pobošanju tehničkih uslova za rad arhivskih ustanova. Mnogi arhivi su dobili značajna sredstva od Pokrajine i lokalne samouprave za poboljšanje uslova za svoj rad. Postupak Gradske uprave Novog Sada, koja je obezbedila investiciona sredstva za izgradnju namenske zgrade za Istorijski arhiv Grada Novog Sada, je za posebnu pohvalu i primer koji bi trebalo da slede i ostale lokalne samouprave, u kojima su sedišta međuopštinskih arhiva na teritoriji Vojvodine.

Izdavačka delatnost vojvođanskih arhiva

Prevagu (primat) u izdavačkoj delatnosti vojvođanskih arhiva nesumljivo ima Istorijski arhiv Pančeva. Zahvaljujući dugogodišnjem rukovodiocu ove institucije, gospodinu Jakšić Milanu, koji uspešno obezbeđuje sredstva za izdavačku

delatnost, ovaj Arhiv je u prethodnih deset godina objavio 120 naslova, što znači da je u proseku godišnje objavljeno dvanaest publikacija vezanih za prezentaciju arhivske građe, koja se čuva u Arhivu u Pančevu, ili u nekom od arhiva, a koji su značajni za proučavanje regionalne i lokalne istorije. Ovako nešto do sada nije zabeleženo u analima međuopštinskih arhiva, a mislim ni u matičnim arhivima (Arhiv Srbije i Arhiv Vojvodine). Ovim se posebno obogaćuju bibliotečki fondovi arhiva i potencijalnim korisnicima omogućava efikasniji način korišćenja arhivske građe.

Godišnjaci koje izdaju istorijski arhivi u: Sremskoj Mitrovici, Subotici, Kikindi i Novom Sadu, predstavljaju esencijalan doprinos prezentaciji rada ovih arhiva. Prilozi koji se objavljuju u ovim publikacijama (arhivistički i istoriografski radovi) sigurno doprinose prezentaciji ovih ustanova. Posebno je važno da se spisak autora, odnosno saradnika ovih časopisa iz godine u godinu povećava i proširuje, i da je sve veći broj saradnika iz naučnih i obrazovnih institucija (instituti i fakulteti).

Istorijski arhiv Srema u Sremskoj Mitrovici, svoj godišnjak *Spomenica Istorijskog arhiva Srem*, izdaje već deset godina, uz finansijsku podršku Pokrajinskog sekretarijata za kulturu IV AP Vojvodine i stručnu Redakciju koju čine eminentni stručnjaci sa Filozofskog fakulteta Novog Sada (dr. Nenad Lemačić) i Beograda (dr. Ljubodrag Dimić), kao i član Redakcije, sa Istorijskog instituta Slovačke akademije nauka iz Bratislave, dr. Šoltes Peter.

Programska koncepcija Spomenice je unapred utvrđena i svodi se na sledeća poglavlja:

Članci i rasprave, Prilozi i građa, Istoriografija, Arhivistika i Prikazi i beleške.

Časopis ima pretenzije da postane ozbiljan časopis, sa SSI indeksom, i samim tim razumljivo je, da dosta mladih naučnih saradnika, koji rade na fakultetima i naučnim institutima, objavljuju svoje radove u navedenom časopisu, što je pohvalno i za časopis i za saradnike.

Istorijski arhiv Subotice, svoj godišnjak *Ex Panonija*, izdaje oko desetak godina, uz svesrdnu podršku SO Subotica i Pokrajinskog sekretarijata za obrazovanje i kulturu. Časopis po svojoj koncepciji je orjentisan na prezentaciju radova iz arhivistike i istoriografije, kao i prikaze rada kolega arhivista i istoričara iz okruženja (Hrvatska, Mađarska i dr.). Ovakvo opredelenje je doprinelo da se ostvari izuzetno dobra saradnja sa arhivskim ustanovama iz okruženja, što je rezultiralo izuzetno dobrim organizovanjem zajedničkih savetovanja i radionica. Takođe uz podršku i preporuku, direktora Istorijskog arhiva Sente (Ištvan Fodor), koji ima izuzetno dobru saradnju sa kolegama iz mađarskih arhiva, međuopštinski arhivi iz Vojvodine su realizovali niz zajedničkih projekata (prezentacija izložbi i objavljivanje dvojezičnih publikacija), što je doprinelo unapređenju ove međunarodne saradnje.

Istorijski arhiv Kikinda izdaje svoj časopis *Attendite* oko desetak godina. Časopis je u svojoj osnovnoj koncepciji zamišljen kao glasnik, sa osnovnim rubrikama koje se odnose na prezentaciju rada arhivskih delatnika u oblasti arhivistike i istoriografije. Pored toga, objavljuvani su i specijalni brojevi (tematski)

posvećeni određenim tematskim celinama, sa ciljem prezentacije i unapređenja rada tih tematskih celina i oblasti. Osnovna koncepcija časopisa zasniva se u suštini na tri osnovna poglavlja *I Građa – arhivistika*, *II Istraživanja – članci i III Prikazi i beleške*. U prvom poglavlju časopis objavljuje radove iz oblasti arhivistike; u drugom, istraživačke radove na osnovu proučavanja arhivskih dokumenata, a koji su u suštini istoriografski radovi. U trećem poglavlju objavljuju se prikazi o izdatim knjigama i radovima iz arhivistike i istoriografije, kao i beleške o objavljenim knjigama i održanim izložbama.

Istorijski arhiv Grada Novog Sada, 2004. godine, a povodom 50-te godišnjice od osnivanja, pokreće i izdaje svoj *Godišnjak*. Osnovna koncepcija Godišnjaka je osmišljena na zamisli tadašnjeg rukovodstva, da stručnim radnicima Arhiva Grada, treba pružiti šansu, da objavljivanjem svojih stručnih radova iz oblasti arhivistike i istoriografije, svoja iskustva i mišljenja razmene sa kolegama iz ostalih arhiva u Srbiji. U to vreme nije bilo pravih reprenzenata arhivske službe na nivou Srbije (*Arhivski pregled* godinama nije objavljivan), tako da je Godišnjak Istorijskog arhiva Grada, u suštini samo popunio prazninu u prezentaciji arhivske delatnosti u Srbiji, i pored ostalih publikacija koje su objavljivali međuopštinski arhivi u Srbiji (godišnjaci, monografije, katalozi sa izložbi, analitički inventari i dr.). Sadašnja koncepcija Godišnjaka Istorijskog arhiva Grada Novog Sada, u suštini ne odstupa u osnovi od osnovne koncepcije iz 2004. godine, samo je u zadnjim godinama vidno poboljšana brojem saradnika sa strane, a samim tim i kvalitetom radova, koji se po pravilu recenziraju i nakon pozitivne recenzije i objavljuju. Ovako koncipiran i osmišljen časopis sa puno opravdanja, u budućnosti reflektuje, da postane referentni časopis i samim tim dobije podršku u finansiranju od strane Sekretarijata za kulturu IV APV i Ministarstva kulture Srbije.

Pored časopisa vojvođanski arhivi i dalje rade na publikovanju analitičkih inventara i kataloga dokumenata, koje sada, pored klasičnih oblika (izdavanje u obliku knjiga – svesaka), objavljuju i u digitalnoj formi (na CD-u i DVD-u). I pored toga što sam zagovornik primene novih tehnologija u prezentaciji rada arhivske struke, moram da priznam da se klasični oblik (knjiga – sveska) više koristi i zbog toga podržavam dalji rad i na ovoj vrsti prezentacije.

Arhiv Vojvodine je od 1981. godine, od kada intezivno radi na publikovanju svojih naučno-informativnih sredstava, objavio preko 45 svesaka analitičkih inventara i kataloga dokumenata. U novije vreme pored objavljivanja navedenih publikacija u klasičnom obliku, Arhiv Vojvodine svoje publikacije objavljuje i u analognom obliku (CD, DVD i druge). Sa neskrivenim zadovoljstvom i bez imalo skromnosti kolege iz Arhiva Vojvodine mogu da konstatuju, da su obradili preko 600.000 analitičkih opisa dokumenata iz raznih fondova i objavili oko 60.000 istih, kroz štampanje preko 45 svesaka, koja su prezentovana široj naučnoj javnosti. Kolegama iz Arhiva Vojvodine svesrdno su se pridružile i kolege iz ostalih međuopštinskih arhiva, u radu na obradi arhivske građe i izdavanju analitičkih inventara i kataloga. U ovom poslu, od međuopštinskih arhiva, najviše se ističe Istorijski arhiv Grada Novog

Sada, sa objavljenih preko 20 publikacija, dok su ostali vojvođanski arhivi objavili po nekoliko ovakvih publikacija, jer obradu svojih fondova, starije provenijencije, nisu mogli da završe, zbog nedostatka adekvatnog kadara (prevodioce sa starih srednjevekovnih jezika: latinski, nemački – gotica i mađarski). Do danas jedino Arhiv Vojvodine i Istorijski arhiv Grada Novog Sada imaju verifikovane kadrove za prevođenje sa navedenih jezika, dok se ostali dovijaju angažovanjem honorarnih saradnika ili na neki drugi način, pa je samim tim njihova izdavačka delatnost na ovom planu sporadično zastupljena.

Posebno zadovoljstvo mi je da iz obilja publikacija naučno-informativnih sredstava, koje su izdali arhivi u Vojvodini, izdvojim izdanja koja su objavili Arhiv Vojvodine i Istorijski arhiv Grada Novog Sada, koji su u suštini osnovni reprezentanti ovih izdanja.

Ovom prilikom bih kao reprezentativne publikacije izdvojio izdanja naučno-informativnih sredstava koja je objavio Arhiv Vojvodine, a koji se odnose na sledeće fondove: *Ilirska dvorska kancelarija Beč*, *Ilirska dvorska komisija*, *deputacija Beč*, *Bačko-bodroška županija Sombor*, *Torontalska županija* i *Tamiška županija*. Istorijski arhiv Grada Novog Sada je kao svoja reprezentativna izdanja objavio analitičke inventare fonda *F.1 Magistrat slobodnog i kraljevskog grada Novog Sada*, analitiku fondova poglavarstava, i analitiku koja se odnosi na obradu fondova društveno-političkih organizacija u socijalističkom periodu (dokumenta SKJ, SSRN, Sindikata i omladine).

Izložbena delatnost

Pod izdavačkom delatnošću, podrazumeva se i organizovanje i priprema izložbi arhivskih dokumenata, koje su praćene objavljivanjem adekvatnih kataloga, koji se publikuju povodom organizovanja navedenih izložbi. U novije vreme prilikom organizovanja izložbi, praksa je da se pored standardnog kataloga izradi i prošireni katalog. Navedeni katalog, se radi u CD ili DVD verziji, i sadrži analitički opis svih izloženih dokumenata i eksponata, i pored propratnog teksta i registara koji se tom prilikom izrađuju, predstavljaju svojevrsnu pomoć pri izradi radova ili monografija na neku temu. Ovakav način prezentacije arhivske građe i rada nekog arhiva, prava je potvrda težnje, nastojanja i delanja arhivskih radnika u smislu prihvatanja novih tehnologija, a u cilju istinske i adekvatne prezentacije rada arhivskih ustanova.

Primat u pripremi i realizaciji izložbi arhivskih dokumenata je do danas imao Arhiv Vojvodine, koji je u suštini i inicirao i motivisao međuopštinske arhive u Vojvodini, da pristupe izradi i prezentaciji izložbi. U periodu od 1986.-2011. godine Arhiv Vojvodine je uradio preko 100 izložbi, što arhivskih, što slikarskih ili pak vajarskih izložbi. Realizacijom navedenih izložbi Arhiv Vojvodine, svojom delatnošću, nesumljivo dokazuje opravdanost svoje matične funkcije i svojim

primerom upućuje međuopštinske arhive na teritoriji Vojvodine, kako treba da prezentuju rad svojih arhiva.

Od reprezentativnih izložbi Arhiva Vojvodine spomenuo bih sledeće:

1. *Vojvodina u dokumentima Arhiva Vojvodine*, 1986., grupa autora,
2. *Ustaški genocid u Sremu – akcija Viktora Tomića*, 1992., autor Mita Sekulić,
3. *Majska skupština 1948. godine u Sremskim Karlovcima*, 1994., grupa autora,
4. *Dr. Jovan Paču- narodni tribun (1847.- 1997.)*, 1996., autor Zoran Veljanović,
5. *Naseljavanje Srba u Ukrajini u XVIII veku*, 1997., grupa autora, izložba je realizovana u saradnji sa Centralnim arhivom Ukrajine,
6. *Ekslibris od XVIII do XX veka – iz kolekcije Bogdana T. Stanojeva*, 1999., autor Vesna Bašić,
7. *Blago Arhiva Srbije*, kolektivna izložba povodom 1000-te godišnjice arhiva u Srbiji,
8. *Nova Srbija i Slavenosrbija*, 2003., autori mr. Aleksije Računica i Vesna Bašić,
9. *Kroz fondove i zbirke Arhiva Vojvodine* (stalna postavka), 2005., grupa autora,
10. *Izgradnja Banske palate u Novom Sadu*, 2010., autor Ljilja Dožić.

Vezano za promociju izložbenih delatnosti međuopštinskih arhiva, posebno treba istaći delatnost Istorijskog arhiva Grada Novog Sada, koji je od 2003. godine aktivno pristupio izradi i postavljanju izložbi, značajnih za prezentovanje istorije Grada Novog Sada i Petrovaradina (*Izložba o elibertaciji, Pogled sa Petrovaradinske stene, Razvoj kancelarijskog poslovanja ...* i druge).

Naravno ovde ne treba zanemariti ni učešće ostalih međuopštinskih arhiva, koji su svojom izložbenom delatnošću, dali doprinos u afirmisanju i prezentaciji arhivske delatnosti u Vojvodini. Ovom prilikom posebno ističem angažovanje kolega iz arhiva: Zrenjanina, Pančeva, Bele Crkve, Subotice, Sente, Kikinde i Sremske Mitrovice, koji su organizovanjem svojih tematskih izložbi i stalnih postavki, doprineli potpunoj prezentaciji arhivske delatnosti u Vojvodini i Srbiji.

Malo istorijsko društvo – Novi Sad

Posebno poglavlje u prezentaciji arhivske građe i značaja arhivskih institucija, predstavlja delatnost *Malog Istorijskog društva Novi Sad*.

Malo istorijsko društvo Novi Sad, osnovano je 01.02.2008. godine, na inicijativu akademika prof. dr. Slavka Gavrilovića, i programski sledi tradiciju Istorijskog društva u Novom Sadu, koje je delovalo između dva svetska rata od 1927.-1941. godine. Ciljevi i zadaci Malog Istorijskog društva su po Statutu sledeći:

- da afirmiše rezultate Istorijskog društva Novi Sad, koje je delovalo između dva svetska rata;

- da organizuje stručne, naučne i popularne rasprave o vitalnim pitanjima istorijskog nasleđa srpskog naroda i naroda u Srbiji, a posebno u Novom Sadu, Sremskim Karlovcima, itd.;
- da rezultate svojih članova i saradnika publikuje u vidu naučnih monografija i drugih posebnih izdanja;
- da organizuje, podstiče i podrži rad na osvetljavanju rada pojedinih istorijskih ličnosti u našoj sredini, koje su nedovoljno proučene ili koje su iz ideoloških razloga do sada bile zapostavljene;
- da informiše integralni pristup istorijskim zbivanjima, obuhvatajući političku, privrednu, vojnu, kulturnu, umetničku i druge dimenzije određenog istorijskog perioda, zbivanja ili ličnosti;
- da uspostavlja saradnju sa sličnim društvima, fakultetima, institutima, arhivima, muzejima, zavodima za zaštitu spomenika kulture u zemlji i inostranstvu.

Nadalje, u Statutu se navode i ciljevi i zadaci Društva, u kojima se decidno navode aktivnosti kojima će Društvo ostvariti te svoje zadatke i ciljeve (članovi 8.-36.). U ostalim poglavljima koji su obrađeni (članovi 37.-43.), na uobičajen način se regulišu ostala pitanja iz rada Društva (javnost rada, prekid rada, finansiranje i završne odredbe).

Malo istorijsko društvo u Novom Sadu, po svojoj programskoj koncepciji, obeležava značajne istorijske datume i inicira podizanje spomenika značajnim istorijskim ličnostima i događajima. Svoju delatnost aktivira kroz organizovanje javnih tribina i predavanja, promociju knjiga i slično, što se u potpunosti poklapa sa koncepcijom rada bivšeg Istorijskog društva.

U relativno kratkom periodu postojanja (četiri godine), Društvo je zahvaljujući podršci *Sekretarijata za kulturu Izvršnog veća Vojvodine* i saradnji sa eminentnom Izdavačkom kućom *Prometej* iz Novog Sada, svoj rad artikulisalo na prezentaciji dokumenata o istorijskom razvoju Vojvodine kao regije, odnosno o istorijskim događajima koji neminovno i argumentovano svedoče o prošlosti Vojvodine kao regije i autonomne pokrajine, koja je egzistirala u Kraljevini SHS, Kraljevini Jugoslaviji i kasnije u novoformiranim državama sa sufiksom Jugoslavija (DFNRJ, SFNRJ, SRJ, Republika Srbija i Crna Gora).

Od osnivanja do danas Malo istorijsko društvo je objavilo značajan broj publikacija, koje zbog značaja navodim sa potpunim bibliografskim podacima:

1. Dr. Drago Njegovan *Dvadeset znamenitih Srba iz Baranje od početka XVI do sredine XX veka*, 2008. godina, Malo istorijsko društvo Novi Sad i Kulturni centar "Karlovačka umetnička radionica Sr. Karlovci",
2. Žarko Dimić, *Sremski Karlovci od NASELJA do GRADA*, 2008. godine, Kulturni centar "Karlovačka umetnička radionica Sremski Karlovci" i Malo istorijsko društvo Novi Sad,
3. Dr. Drago Njegovan, priređivač: Edicija "Zločini okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini", *Akcija Viktora Tomića i pokretni preki sud u Sremu 1942.godine* (V grupa masovnih zločina), 2009. godina, Novi Sad, Izdavačka kuća *Prometej* i Malo istorijsko društvo Novi Sad,

4. Dr. Drago Njegovan, priređivač: Edicija “Zločini okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini”; *Racija (III grupa masovnih zločina)*, 2009. godine, Novi Sad, Izdavačka kuća *Prometej* i Malo istorijsko društvo Novi Sad,
5. Žarko Dimić i Suzana Maravić, *Novine, listovi i časopisi koji su izlazili u Sremskim Karlovcima od 1848. do 2010.* (katalog izložbe za “Noć muzeja 2010”), 2010. godina, Novi Sad, Gradska biblioteka, Kulturni centar “Karlovačka umetnička radionica Sremski Karlovci” i Malo istorijsko društvo Novi Sad,
6. Dušan V. Salatić, *Krstovi Novog Sada i Petrovaradina*, 2010. godine, Novi Sad, Izdavačka kuća *Prometej*, Ekslibris društvo Vojvodine i Malo istorijsko društvo Novi Sad,
7. Zoran Veljanović, *Bombardovanje Subotice 1944.*, 2010. godine, Novi Sad, Malo istorijsko društvo Novi Sad i Klub ljubitelja lepih umetnosti *Alijas Subotica*,
8. Dr. Saša Kicošev i dr. Drago Njegovan, *Razvoj etničke i verske strukture Vojvodine*, 2010. godine, Novi Sad, Izdavačka kuća *Prometej* i Malo istorijsko društvo Novi Sad,
9. Žarko Dimić, *Pregled istorijata Arhiva SANU u Sremskim Karlovcima (1949.-2009.)*, 2010. godine, Sremski Karlovci, Kulturni centar “Karlovačka umetnička radionica”, DNS “LOGOS” i Malo istorijsko društvo Novi Sad,
10. Žarko Dimić i Ljiljana Jeremić, *Opisanije života patrijarha Josifa Rajačića*, 2011. godina, Beograd, “Čigoja” štampa Beograd, Kulturni centar “Karlovačka umetnička radionica” i Malo istorijsko društvo Novi Sad,
11. Dr. Drago Njegovan, priređivač, *Zločini okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini protiv Jevreja* (poseban elaborat Komisije GIO NS APV), 2011. godine, Novi Sad, Izdavačka kuća *Prometej* i Malo istorijsko društvo Novi Sad,
12. Dr. Drago Njegovan, priređivač, *Ulazak mađarske vojske u Bačku i Baranju – 1941.*, 2011. godine, Novi Sad, Izdavačka kuća *Prometej* i Malo istorijsko društvo Novi Sad,
13. Zoran Veljanović, *Ustavi i Pravila Srpske čitaonice u Subotici u XIX i XX veku*, 2012. godine, Malo istorijsko društvo Novi Sad i Klub ljubitelja lepih umetnosti *Alijas Subotica*
14. Dr. Drago Njegovan, *Život, rad i ponašanje domaćih Nemaca (Folksdojčera) pre rata, za vreme rata i za vreme okupacije* (poseban elaborat Komisije GIO NS APV), Izdavačka kuća *Prometej* i Malo istorijsko društvo Novi Sad.

Od navedenih izdanja posebno bih istakao publikacije, koje su objavili istaknuti članovi Društva i to: Žarko Dimić, dr. Drago Njegovan i Zoran Veljanović.

Žarko Dimić, trenutno na funkciji direktora Arhiva SANU u Sremskim Karlovcima, je jedan od osnivača Malog istorijskog društva Novi Sad i zasigurno najplodniji pisac publikacija koje su objavljene u izdanju Društva. Istoričar po struci i pesnik po vokaciji Ž. Dimić je do sada objavio bezbroj knjiga, studija i stručnih

radova iz istorije, ali nije zapostavio ni svoju veliku ljubav prema poeziji u kojoj se iskazao kao autor ljubavne poezije. Objavio je nekoliko knjiga poezije i knjigu proznih sastava “Anegdote karlovačke i stare razglednice – antologija”, koje su objavljivane u periodu od 1988.-2009. godine. Izbor njegovih pesama preveden je i na italijanski jezik.

U izdanju Malog istorijskog društva Novi Sad objavljena su tri gore navedena izdanja izuzetno značajna kao historiografski radovi, a sadrže i sve elemente monografskih radova, što ih posebno preporučuje u naučnim krugovima, i svrstava u radove koji će se u budućnosti sigurno citirati i biti osnova za pisanje ozbiljnih radova na ovu temu.

Dr. Drago Njegovan, muzejski savetnik u Muzeju Vojvodine i viši naučni saradnik, tokom svog tridesetogodišnjeg stručnog rada, napisao je i objavio nekoliko desetina članaka i 15 knjiga, zasnovanih na proučavanju arhivske građe. Za svoj rad do sada je nagrađivan mnogim priznanjima (povelje i medalje), a kao istaknuti naučni i stručni radnik bio je i na funkciji pomoćnika direktora Muzeja Vojvodine u Novom Sadu i direktor Muzeja Grada Novog Sada. Takođe je i član – saradnik, više odbora i komisija naučnih institucija (Matice srpske, SANU, Naučno – memorijalni centar “Patrijarh Josif Rajačić” i dr).

U izdanju Malog istorijskog društva do sada je priredio i objavio tri knjige, u kojima je predstavio dokumenta, odnosno elaborate Pokrajinske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini. Anketna komisija navedene Pokrajinske komisije je sačinila 20 elaborata koji čine osam grupa (I–VIII) masovnih zločina počinjenih u Sremu, Banatu, Bačkoj i Baranji, za vreme Drugog svetskog rata. Elaborati (tri od 20) su kompletno objavljeni uz obilje priloga i njegove stručne komentare, koje je imao kao priređivač ovih publikacija.

Pored ovih 20 elaborata iz grupa masovnih zločina postoje i posebni elaborati, koje je kolega Njegovan pripremio za objavljivanje: *Zločini okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini protiv Jevreja (Istrebljenje, deportacija, mučenje, hapšenje, pljačka)*, što je već objavljeno, a u pripremi je elaborat pod nazivom *Život, rad i držanje domaćih Nemaca (Folksdojčera) pre rata, za vreme rata i za vreme okupacije*. Naravno, posao na objavljivanju ove značajne arhivske građe neće stati, jer kolega Njegovan želi da objavi i ostale elaborate iz grupe masovnih zločina.

Ovakav njegov rad ga na najbolji način raprezentuje, kao jednog ozbiljnog naučnog radnika i istraživača, nepristrasnog i nadasve odmerenog, koji se trudi da priredi i prezentuje rezultate svojih istraživanja i o tome obavesti širu javnost.

Zoran Veljanović, istoričar po struci i arhivista po vokaciji, zaposlen je u Istorijskom arhivu Subotice. Svoj radni vek je započeo kao profesor istorije, a od 1993. godine radi u Istorijskom arhivu, gde je bio i direktor od 1993.-2001. godine. Do sada je objavio dvadesetak stručnih radova i desetak knjiga mahom monografskog karaktera (monografije i prilozi za monografije). Saradnik je Matice srpske za Srpski biografski rečnik i Srpske enciklopedije, Vukove zadužbine u Beogradu.

Član je Malog istorijskog društva Novi Sad i u izdanju Društva i Kluba ljubitelja lepih umetnosti *Alijas* iz Subotice objavljene su dve njegove gore navedene knjige. Iste su zasnovane na proučavanju arhivske građe i drugih izvora, i potvrđuju

njegovu spremnost i istrajnost da detaljno istraži arhivsku građu i istu na najbolji način prezentuje široj javnosti. Njegove knjige i publikacije su primereno i sa ukusom obogaćene priložima originalnih dokumenata i mogu poslužiti nama arhivskim radnicima, kao primer, kako i na koji način se pišu i pripremaju publikacije za objavljivanje.

Na kraju sa najvećim zadovoljstvom mogu da konstatujem da izdavačka delatnost Malog istorijskog društva Novi Sad, potpomognuta Izdavačkom kućom *Prometej*, ako ovako nastavi da se razvija, u budućnosti, ima uslova da postigne veliki uspeh i da postane prvi reprezent podataka o istorijskom razvoju Vojvodine, pogotovu u prikupljanju podataka vezanih za lokalnu istoriju regija, opština i gradova. Naravno za ovakvu delatnost Društvo mora da ima i razumevanje Sekretarijata za kulturu IV AP Vojvodine i Ministarstva kulture Republike Srbije, koji će ove aktivnosti i finansijski podržati.

Rezime

U uvodnom delu dat je kratak istorijat o osnivanju arhiva u Vojvodini i uslovima u kojima su isti započeli svoj rad na razvoju arhivske struke u Vojvodini. Naravno posao na obezbeđenju uslova za rad, formiranju struke i obučavanju stručnog kadra, nije prošao bez teškoća. Ovde se prevashodno misli na obezbeđenje adekvatnog prostora za smeštaj arhive i prijem i obuku stručnih arhivskih radnika, za koje nisu stvoreni uslovi sve do pred kraj 40-tih godina prošlog veka, kada počinju da se osnivaju i međuopštinski arhivi. Prvi arhiv pod nazivom Državna arhiva u Novom Sadu (preteća Arhiva Vojvodine) osnovan je 1926. godine, što znači da je prošlo punih 20 godina od kada su počeli da se osnivaju međuopštinski arhivi u Vojvodini, i kada je od strane izvršne vlasti počelo ozbiljno da se razmišlja o arhivskoj struci.

Zato je razumljivo što je i rad na popularizaciji ove delatnosti kasnio i što prava prezentacija rada arhiva u Vojvodini počinje tek krajem 60-tih i početkom 70-tih godina prošlog veka, u vreme kada su arhivi već bili solidno obezbeđeni adekvatnim prostorom i obučenim kadrom za rad na stručnim poslovima sređivanja i obrade.

U radu je predstavljen rad Arhiva Vojvodine, međuopštinskih arhiva u Vojvodini i Društva arhivskih radnika Vojvodine, koji svojom bogatom izdavačkom delatnošću i izložbenim aktivnostima doprinose prezentaciji rada svojih ustanova.

Posebno je istaknut značaj rada Malog istorijskog društva Novi Sad, čiji su članovi: istoričari, muzejski i arhivski radnici, uveliko dali doprinos na prezentaciji arhivskih dokumenata koji se čuvaju u muzejima i arhivima, pišući i pripremajući svoje publikacije, koje je Društvo objavilo.

Summary

Im Einführungsteil ist die kurze Geschichte über die Gründung der Archive in der Vojvodina und den Bedingungen, unter welchen sie ihre Arbeit bei der Entwicklung des archivarischen Fachwissens in der Vojvodina angefangen haben, dargestellt. Natürlich verlief die Arbeit bei der Schaffung der Arbeitsbedingungen, Gestaltung des archivarischen Faches und der Ausbildung nicht ohne Schwierigkeiten. Vor allem wird hier an die Sicherstellung adäquater Räumlichkeiten für die Archivbestände und der Aufnahme und Ausbildung der Archivare und Archivarinnen, für die erst Ende der 40er-Jahre des letzten Jahrhunderts Rahmenbedingungen geschaffen wurden, als die ersten Gemeindearchive gegründet wurden. Das erste Archiv unter den Namen Staatsarchiv in Novi Sad (Vorläufer des Archivs der Vojvodina) wurde 1926. gegründet, was bedeutet, dass noch 20 Jahre vergingen bis die ersten Gemeindearchive in der Vojvodina gegründet wurden und bis die ausführenden Behörden anfangen, ernst über den archivarischen Beruf nachzudenken.

Deswegen ist es verständlich, dass die Arbeit an der Popularisierung dieser Tätigkeit sich verspätet hat und dass die richtige Darstellung der Arbeit der Vojvodina Archive erst Ende der 60er und Anfang der 70er Jahre des letzten Jahrhunderts anfängt. Zu dieser Zeit waren die Archive schon gut mit adäquaten Räumlichkeiten, wie auch mit den Personal, dass für die Arbeit an der Anordnung und Verarbeitung ausgebildet wurde, versorgt.

In der Arbeit wurde die Tätigkeit des Vojvodina Archivs dargestellt, der Gemeindearchive der Vojvodina und des Vereins der archivarischen Mitarbeiter der Vojvodina, der mit seinen reichen Verlagstätigkeiten und Ausstellungsaktivitäten zur Veranschaulichung der Arbeit seiner Einrichtungen beiträgt.

Besonders wird die Arbeit der „Kleinen historischen Gesellschaft von Novi Sad“ hervorgehoben, dessen Mitglieder als Historiker, Mitarbeiter in Museen und Archiven einen großen Beitrag an der Präsentierung der archivarischen Dokumente geleistet haben, die in Museen und Archiven aufbewahrt wurden, indem sie ihre Publikationen geschrieben und vorbereitet haben, welche diese Gesellschaft veröffentlicht hat.

II IZ DRUGIH ČASOPISA

ARHIVSKO ZAKONODAVSTVO KAO PREDUVJET ZA USPJEŠNO OBAVLJANJE ARHIVSKE DJELATNOSTI

Primjer arhivskog zakonodavstva u Republici Sloveniji

Abstrakt: *U radu je prikazan razvoj arhivskog zakonodavstva u Republici Sloveniji, a rad osobito obrađuje promjene koje se odnose na prijedlog izmjena i dopuna arhivskog zakona, koje se odnose na pitanje reorganizacije javne arhivske službe i pitanje pristupa arhivskoj građi. Predložene izmjene i dopune predstavljene u izvornom obliku nisu podnesene u odlučivanje u parlament, jer je bilo potrebno, da se prethodno riješi pitanje zakonskih odredbi koje se odnose na pitanje pristupa arhivama i zaštite osjetljive arhivske građe. Usvajanje predloženog zakona u parlamentu, dovelo je do zakonskog referenduma, koji je bio održan 2011. godine.*

Ključne riječi: *Arhivi, zakonodavstvo, Republika Slovenija, reorganizacija, pristup arhivskoj građi, referendum.*

Uvod¹

Slovenija je u posljednjih nešto više od četrdeset godina imala nekoliko zakona o arhivima, sve od prvog slovenskog Zakona o arhivskoj građi i arhivima,² koji je usvojen 1966. godine (Ur. l. RS, 4 -24/1966), pa do današnjeg dana.³ Zakon o zaštiti prirodne i kulturne baštine iz 1981. godine (Ur. l. RS, 1/1981), smatrao je arhivsku građu isključivo kao spomenik kulture.⁴ Arhivsko područje inače je bilo tretirano u posebnom poglavlju II č (Posebne odredbe o zaštiti arhivske građe), a arhivske službe u poglavlju III c (Arhivi), ali jasno je, da je zakon slijedio koncept jedinstvene zaštite kulturne baštine i osiguravao je zaštitu arhivske građe, zajedno sa svim ostalim kulturnim spomenicima i baštinom. Valja napomenuti da je Zakon definirao kao arhivsku građu samo one dokumente i zapise, koji su od trajnog značaja za nauku i kulturu. Za vrijeme primjene ovoga Zakona arhivska mreža bila je organizirana slično muzejima - Arhiv Republike Slovenije kao središnja arhivska ustanova i tijelo u okviru državne uprave, zaduženo za dokumente, stvorene na

* Rad je objavljen u časopisu Glasnik arhiva i arhivističkog udruženja u BiH, br. 41, Sarajevo, 2011.

1 Rad predstavlja opis razvoja arhivskog zakonodavstva i sažetke različitih stručnih mišljenja o predloženim izmjenama i dopunama arhivskog zakona. Ne favorizira bilo koje između predloženo rješenje, nego predstavlja samo razloge za i protiv predloženih odredbi.

2 Zakon o arhivskom gradivu in arhivih, Uradni list SRS, 4 -24/1966.

3 Žontar, J. (2007). *Pravno urejanje varstva arhivskega gradiva za slovensko ozemlje do zadnje spremembe zakona*. V: Arhivski predpisi v Republiki Sloveniji (str. 16). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.

4 Zakon o naravni in kulturni dediščini, Uradni list SRS, št. 1/1981.

najvišoj razini na jednoj strani, a s druge regionalni arhivi, koji su bili zaduženi za arhivsku građu javne i državne uprave, privrede i društveno-političkih organizacija osnovanih na području njihova djelovanja. Njihov osnivač i finansijer bile su općine.⁵

Nakon neovisnosti Slovenije u 1991. godini, bilo je jasno, da će političke promjene u sustavu također donijeti neke promjene u arhivskom zakonodavstvu. Ustav Republike Slovenije, koji je usvojen 26. prosinca 1991. godine, eliminirao je društvenu imovinu i uveo novu tržišnu ekonomiju. Novi Ustav osigurao je poštivanje temeljnih ljudskih prava, uz osiguranje neovisnosti pravosuđa, a posebno neovisnost i autonomiju sveučilišta i drugih visokoškolskih ustanova, kao i lokalne samouprave. Zakon o ustrojstvu i radnim zadatcima republičke uprave od 12. lipanj 1991. godine, promijenio je status Arhiva Socijalističke Republike Slovenije, koji je postao tijelo u nadležnosti Ministarstva kulture, te je preimenovan, a taj naziv nosi i danas, Arhiv Republike Slovenije.⁶ Zbog društvenih promjena, promijenio se i status regionalnih (povijesnih) arhiva, koja su na osnovu Zakona o ustanovama i provedbi javnog interesa u oblasti kulture, koji je donesen 1991. i 1994. godine, postali nezavisne javne ustanove.⁷

Od samog početka uvođenja velikih društvenih promjena arhivisti su naglašavali potrebu usklađivanja postojećeg arhivskog zakonodavstva s novim upravnim sustavom i razvojem nezavisne Slovenije, naglašavajući važnost pripreme posebnog zakona, koji bi pokrивao cijelo područje arhivskih aktivnosti, uključujući elemente moderne arhivske teorije i prakse.⁸ Doista je činjenica da stanje u slovenskoj arhivskoj teoriji i praksi nije bilo zadovoljavajuće, osobito kao rezultat značajne promjene u organizaciji i radu socijalnih, kulturnih, obrazovnih i drugih institucija i organizacija, koje su prepoznate kao veliki stvaratelji zapisa i arhivske građe, a posebno promjene u privredi, koja se privatizirala.⁹

Stoga je bilo potrebno u najkraćem mogućem roku izraditi novi, neovisni zakon, koji bi uređivao područje arhiva. To je bilo posebno potrebno, jer mnogi stvaratelji registraturne i arhivske građe nisu poštivali prethodne arhivske propise, što je dovelo do nedopustivog stradanja arhivske i registraturne građe, osobito tamo, gdje arhivi (te arhivisti) nisu dovoljno profesionalno obavljali svoj posao. To je dovelo do izrade i usvajanja novog Zakona o arhivskoj građi i arhivima¹⁰, koji je

5 Matic, D. (2010). *Novela ZVDAGA, izkušnje iz postopka sprejemanja in pričakovanja pred izvajanjem*. V: Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja: 9. Zbornik referatov dopolnilnega izobraževanja s področji arhivistike, dokumentalistike in informatike v Radencih 17.–19. Marec 2010 (pp.51–60).

6 Žontar, J., 2007, str. 25–27.

7 Žumer, V. (1990). *Predlogi organiziranosti arhivske službe v sistemu državne uprave Republike Slovenije*. V: Arhivi 13, št. 1–2(str. 137–139). Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije.

8 Žontar, J. (1991). *Strokovne osnove* V: Obvestila Arhiva Republike Slovenije 7 (str. 7–20). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.

9 Klasinc, P. P. (1991). *Razmišljanja ob pričakovanju nove arhivske zakonodaje*. V: Arhivi 14, št. 1–2 (pp. 1–2, pp. 54–58). Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije; Klasinc, P. P. (1991). *Spremembe arhivske zakonodaje*. V: Sodobni arhivi 13 (str. 7–12). Maribor: Pokrajinski arhiv.

10 *Zakon o arhivskem gradivu in arhivih*, Uradni list RS, št. 20- 1149/1997, popravek št. 32/1997.

donesen 27. ožujka 1997.¹¹

Zakon o arhivskoj građi i arhivima donio je ozbiljne novosti. Arhiv su bili time isključeni iz Zakona o zaštiti prirodne i kulturne baštine. U prvom članku Zakona o arhivskoj građi i arhivima pisalo je: *“Ovim se Zakonom uređuje se zaštita arhivske građe, uvjeti za korištenje, kao i nadležnosti i obveze arhiva.”* U isto vrijeme, međutim, još uvijek održava istu definiciju, naime, da se arhivskom građom smatraju zapisi trajnog značaja za nauku i kulturu, koji su zaštićeni kao spomenik kulture. Na novi način Zakona je definirao financiranje javne arhivske službe: osnivač regionalnih arhiva postala je država (umjesto dosadašnjih općina). To je donijelo veliko olakšanje u radu arhiva. Osim toga, sustav javne arhivske službe ostao je nepromijenjen. Zakon je definirao i osnovne dužnosti regionalnih arhiva. Dakle, primarni zadatak je postalo očuvanje arhivske građe, stvorene od strane državnih organa, organizacijskih jedinica državne vlasti i tijela javne vlasti ili javnih usluga koje pruža država, a koje djeluju na području jedne ili više jedinica lokalne samouprave zajednice. Arhivska građa privrede, čuvanje koje je do usvajanja Zakona bilo u nadležnosti arhiva, zbog privatizacije tim zakonom postaje privatna građa i arhivi više nemaju nadležnost nad arhivskom građom, koja se stvara na području privrede, osim u onim poduzećima, koja su javnog značaja. Zakonom je takođe predviđeno, da samoupravna lokalna zajednica može uspostaviti vlastite arhive kako bi zaštitili svoje dokumente. U slučaju da jih nisu stvorili, arhivska građa općina čuva se u regionalnim arhivima.¹²

Još veće razlike o definiciji arhivske građe i zadataka arhivske službe donio je Zakon o zaštiti registraturne i arhivske građe i arhivima,¹³ koji je donesen u 2006. godini.¹⁴ Iz naslova Zakona može se vidjeti ambicije, da se pored arhivske građe, također regulira područje registraturne građe, što je impresivan posao. Već prvi članak pokazuje na obim poslova, koji su tim zakonom povjereni arhivskoj profesiji: *“Ovaj Zakon uređuje način, organizaciju, infrastrukturu i provedbu zahvatanja i pohrane dokumenata u fizičkom i elektroničkom obliku, učinkovitost i dokaznu vrijednost takve građe, zaštitu arhivske građe i uvjete za korištenje, zadatke arhiva i javnost arhivske službe, kao i povezanih usluga, te nadzor nad provedbom.”* Novi zakon proširio je aktivnosti arhiva na područje upravljanja registraturnom građom i dopunio je definiciju arhivske građe. U novoj definiciji arhivska građa *“su dokumenti stalnog značaja za nauku i kulturu ili za pravnu sigurnost osoba, u skladu s profesionalnim uputama od strane nadležnih arhiva”* (2 članak, 11 alineja).

U tom Zakonu dolazi do izražaja potreba kako bi zaštitili građu u digitalnom obliku. Zbog specifičnosti ove vrste građe jasno je da se ona neće sačuvati zauvijek,

11 Vidjeti *Predpisi s područja arhivske dejavnosti v Sloveniji = Regulations governing archival activity in Slovenia* (2001), 143 str. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.

12 Vidjeti op. 5.

13 *Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva in arhivih*, Uradni list RS, 30/2006. Dobiveno sa spletne stranice <http://www.arhiv.gov.si/fileadmin/arhiv.gov.si/pageuploads/zakonodaja/zvdaga.pdf> 20. 12. 2011.

14 Vidjeti: *Arhivski predpisi v Republiki Sloveniji* (2007), 366 str. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.

ako se već na početku poslovnih procesa ne vodi računa o korištenju prikladne mašinske i programske opreme, kao i o tome, da je građa zapisana u formatu za dugotrajnu pohranu, da su postupci pretvaranja građe izvršeni prema propisanim procedurama, itd.. Važno je naime, da se održi upotrebljivost građe (ne samo pristup zapisima, nego i mogućnost čitanja i razumijevanja), autentičnost i pravna valjanost građe. Time arhivska javna služba kroz zakon nastoji utjecati na oblik i svojstva građe ne samo u vrijeme njezinog nastanka, već i tijekom aktivnog korištenja. Time arhivi zakonom preuzimaju proaktivnu ulogu.¹⁵

Zakon, koji je donesen 2006. godine, opredjelio je i pitanje nedostupnosti arhivske građe i donio veliku novost. Prve dvije odredbe su gotovo identične s propisima, koje nalazimo i u drugim zemljama, a vezane su za pristup. Arhivska građa, koje se odnosi na pitanje državne i javne sigurnosti, odbranu, vanjske poslove ili obavještajnu i sigurnosno djelatnost države, te objavljivanje koje može imati štetne posljedice za sigurnost države ili pojedinaca, postaje dostupno najkasnije 40. godina nakon nastanka. Javna arhivska građa, koja sadrži osjetljive osobne podatke, postaje dostupna za upotrebu 75 godina nakon svog nastanka ili 10 godina nakon smrti (ako je datum poznat), ako ne postoje neki drugi propisi.

A treća odredba 65. člana Zakona donosi propis, koji je proizveo mnoge diskusije i primjedbe stručne javnosti, koja se time nije slagala, i čak je predložila, da se taj propis promjeni. Međutim, nije bilo snaga da bi moglo spriječiti usvajanje tog propisa, kojeg je u zakon stavila politika. Ta treća odredba 65. člana naime propisuje, da je arhivska građa, koje je nastala prije konstituiranja Skupštine Republike Slovenije 17. maja 1990, i koja se odnosi na nekadašnje društveno-političke organizacije, organe unutrašnjih poslova, pravosudne organe i obavještajno-sigurnosne službe, jednostavno dostupna bez ograničenja, osim arhivske građe, koje sadrži osjetljive osobne podatke, koji se odnose na kršenje ljudskih prava i temeljnih sloboda i odnose se na osobe, koje nisu bile nosilac javnih funkcija.

I baš je ovaj 65. član Zakona proizveo brojne probleme, te je doveo do prvog zakonodavnog referenduma o pitanju pristupa arhivskoj građi, koji je u Sloveniji održan 5. juna 2011. godine.

Prijedlog novog zakona

Prema predlažaćima amandmana, ciljevi predloženog amandmana Zakona¹⁶ su bili reorganizacija javnog arhivskog sustava, konsolidaciju svih javnih arhiva u novom Nacionalnom arhivu, otklanjanje nejasnoća i isprava probleme u provedbi zakona, bolja zaštita arhivske građe i kulturne baštine, dopuna postojećeg sustava zaštite registraturne i arhivske građe u digitalnom obliku u skladu s tehnološkim

¹⁵ Vidi op. 5.

¹⁶ Vidjeti *Predlog Zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih – predlog za obravnavo*. Dobiveno 20. decembra 2011 godine sa spletne stranice http://www.arhiv.gov.si/fileadmin/arhiv.gov.si/pageuploads/zakonodaja/ZVDAGA_predlog.pdf.

razvojem, povećanjem učinkovitosti, ekonomsko upravljanje i smanjenje troškova za javni arhivski sustav. Glavna rješenja koja daje prijedlog novog Zakona su ujedinjenje svih javnih arhiva u jednom državnom arhivu, propisi kojima se uređuje zaštita arhivskoga gradiva političkih stranaka i pravnih osoba koje djeluju u javnom interesu, vjerskim zajednicama i određivanja prava vlasnika privatne arhivske građe.¹⁷

Prva inicijativa za amandmanima Zakona o zaštiti registraturne i arhivske građe i arhivima, nastala je zbog tehnološkog napretka i novih saznanja na području čuvanja dokumenata u digitalnom obliku. Dakle, broj članova u amandmanu Zakona je povećan u skladu s dostignućima u informacijskoj struci i na osnovu iskustva stečenih tijekom provedbe Zakona iz 2006. godine. Novi zakon trebao bi nadopuniti postojeće propise za zaštitu registraturne i arhivske građe u digitalnom obliku, što je posljedica tehnološkog razvoja i razvoja arhivistike. U oblast kojoj se odnosi na očuvanje registraturne i arhivske građe u fizičkom obliku, zakon ne donosi značajne nove promjene, nego samo poboljšava već postojeći sustav.

Velika promjena koju donosi novi Zakon odnosi se na arhivsku građu parlamentarnih stranaka i udruga, odnosno fizičkih osoba koje djeluju u javnom interesu. Građa parlamentarnih stranaka i udruga, odnosno fizičkih osoba koje djeluju u javnom interesu će, u skladu s izmjenama i dopunama imati status arhivske građe. Budući da ova građa ima važnu povijesnu vrijednost, promjena će omogućiti pravilnu zaštitu građe kod stvaratelja. Pri tome, ovi stvaratelji će imati mogućnost surađivati s nadležnim arhivima. Mogao bi se istakći i član u amandmanu, koji omogućava vjerskim zajednicama zaštitu svoje arhive. Ta građa će biti sačuvana u skladu s odredbama ovoga amandmana, kojim se regulira zaštita privatne arhivske građe. Na kraju valja spomenuti i dopunu Zakona u članovima, kojima se uređuje zaštita privatne arhivske građe. Prema trenutnom zakonu, vlasnik je imao samo obveze bez prava - što se u praksi pokazalo vrlo kontraproduktivno - ali nakon izmjena i dopuna, vlasnik će sada imati određena prava - prije svega pravo na stručnu pomoć nadležnog arhiva.

Najvažnija promjena u odnosu na prethodnu organizaciju javne arhivske službe, koju donosi novi zakon, predviđa ujedinjenje svih javnih arhiva u jedan javni arhiv, Državni arhiv. Trenutačno u Sloveniji ne postoji jedinstvena organizacija javne arhivske službe. Arhiv Republike Slovenije djeluju kao dio državne uprave, kao tijelo

17 Vidjeti Čibej, N. (2010). *Arhivska javna služba kot skupna služba organa v sestavi ministrstva za kulturo*. V: Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja: 9. Zbornik referatov dopolnilnega izobraževanja s področji arhivistike, dokumentalistike in informatike v Radencih 17.–19. Marec 2010 (pp. 61–72). Maribor: Pokrajinski arhiv; Matić, D. (2010). *Novela ZVDAGA, izkušnje iz postopka sprejemanja in pričakovanja pred izvajanjem*. V: Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja: 9. Zbornik referatov dopolnilnega izobraževanja s področji arhivistike, dokumentalistike in informatike v Radencih 17.–19. Marec 2010 (pp. 51–60). Maribor: Pokrajinski arhiv; Klasinc, P. P. (2010). *Slovenska arhivska zakonodaja med leti 2000 in 2010*. V: Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja: 9. Zbornik referatov dopolnilnega izobraževanja s področji arhivistike, dokumentalistike in informatike v Radencih 17.–19. Marec 2010 (pp. 73–90). Maribor: Pokrajinski arhiv.

unutar Ministarstva kulture, a regionalni arhivi djeluju kao javne ustanove, čiji je osnivač država. Prema predlagateljima reorganizacije javne arhivske službe, spajanje postojećih arhiva u jedan Državni arhiv je potrebno iz više razloga: ujedinjenja i standardizacije arhivske prakse, širenja znanja i najbolje prakse, jednostavnije i transparentnije organizacije, gospodarskog upravljanja i učinkovitog korištenje javnih sredstava za rad arhivske službe, i usporedivost organizacija s organizacijom arhiva u drugim zemljama članicama Europske unije. To će, po predlagateljima, također eliminirati trenutnu situaciju, u kojoj se arhivska građa centralnih ureda državne uprave čuva u Arhivu Republike Slovenije, koji je tijelo unutar Ministarstva, kada se arhivska građa lokalnih grana državne vlasti - upravnih jedinica, čuva u javnim ustanovama - regionalnim arhivima. Jer je Arhiv Republike Slovenije tijelo unutar Ministarstva kulture, a regionalni arhivi su organizirani kao samostalne javne ustanove, udruženje će pojednostaviti organizaciju cjelokupnog Državnog arhiva, čije usluge će predstavljati mnogo transparentniju organizacija, a odgovornost za funkcioniranje državne arhivske službe jasno će se podijeliti između ministra kulture i direktora Državnog arhiva. Status svih zaposlenih u državnoj arhivskoj službi, koji su danas djelomično dužnosnici državne vlasti, a dijelom zaposlenici javnih ustanova, bit će jedinstven. Također, biti će pojednostavljeno, a time i više transparentno, financiranje nekih zajedničkih projekata koji su već dijelom sufinancirani od strane pokrajinskih i nacionalnog arhiva.

Reorganizacija neće, kao što predviđa prijedlog amandmana, zahtijevati dodatna sredstva u proračunu, nego će održavati stvarnu vrijednost sadašnjeg proračuna pojedinih arhiva. Znatno više racionalno i transparentno će biti opće upravljanje i financiranje, budući da će se neke od zajedničkih funkcije ujediniti. Uzimajući u obzir sve činjenice, neće se smanjiti kvaliteta ili zemljopisna disperzija državne arhivske službe, budući da će nova organizacija ujediniti i preuzeti u potpunosti ljudske i druge resurse. Reorganizacija je u skladu s ciljevima vladnih mjera štednje, kojima je cilj smanjiti broj pravnih osoba javnog prava.

Prema predlagateljima novog Zakona, ona neće zahtijevati povećanje sredstava iz proračuna. Reorganizacija javne arhivske službe i spajanjem postojećih arhiva u Državni arhiv neće imati većih financijskih posljedica za državni proračun.

Ova izvorne izmjene i dopune Zakona, koje su data u diskusiju stručnoj arhivskoj javnosti u 2010. godini, i sa kojom su se u početku složila rukovodstva pojedinih slovenskih arhiva, ne donosi rješenja po pitanju pristupa arhivskoj građi, što je kasnije dovelo do velikih problema, koji su rezultirali i zakonodavnom referendumom.

Komentar na predložene izmjene i dopune izvorne novele

Predloženi amandman sigurno ima neka pozitivna rješenja, koja bi doprinijela poboljšanju zaštite arhivske građe. Kao vrlo pozitivno rješenje možemo uzeti u obzir odredbe o arhivima parlamentarnih stranaka i udruga, odnosno fizičkih osoba koje djeluju u javnom interesu, kao i odredbe o privatnim arhivima.

Kako je Zakon iz 2006. godine proširio djelatnost arhiva na zaštitu i upravljanje registraturnom građom, novim amandmanom još je proširena ta djelatnost. Očito je, da će takav zakon zahtijevati obvezno povećanje broja zaposlenih i bez smanjenja kroz racionalizaciju, jer arhivi uvode nove obaveze, za koje danas nema osposobljeno osoblje. To se posebno odnosi na stvaranje slovenskog e-arhiva i zadatke povezane s njegovom radom. Koliko će to koštati, nabavka opreme, uređivanje objekata, informatičke opreme i programa, obrazovanje i osposobljavanje arhivista za pristupanje i očuvanje e-zapisa i slično? Ove funkcije će nesumnjivo zahtijevati stručno osoblje sa znanjem arhivista, dobrog IT stručnjaka, pa čak i pravnika. To su znanja, koja većina današnjih arhivista nema. Koliko novih ljudi će se morat zaposliti u arhivima, da bi mogli zadovoljiti zahtjeve, postoje li planovi za obrazovanje postojećih arhivista?

Predložena izmjena i dopuna Zakona, kao što je vidljivo iz samog početka, donosi kao najvažniju promjena, reorganizaciju javne arhivske službe, te ujedinjenje svih javnih arhiva u jednom državnom arhivu, na čelu sa generalnim direktorom. Svi trenutni regionalni i povijesni arhivi postaju, u slučaju da je Zakon prošao u predloženom obliku, odjeljenja Državnog arhiva.

Pitanje koje se postavlja jeste, dali je razumno razbiti tradiciju postojeće mreže arhiva, pogotovo jer autori amandmana ne opravdavaju reorganizaciju s tvrdim argumentima, a pogotovo ne sa stvarnim analizama, financijskom procjenom i procjenom nove stručne situacije. Specifikum različitosti regionalnih arhiva, nesporno je dokazana.

Izmjene i dopune Zakona osiguravaju da reorganizacija javne arhivske službe i spajanje postojećih arhiva u Državni arhiv ima smisla iz više razloga: ujedinjenja i standardizacije arhivske prakse, širenje znanja i najbolje prakse, jednostavnije i transparentnije organizacije, gospodarskog upravljanja i učinkovitog korištenje javnih sredstava za rad arhiva, i usporedivost naših organizacija s organizacijom arhiva u drugim zemljama članicama Europske unije. Predložena reorganizacija je u suprotnosti s osnovnim funkcijama, koje imaju arhivi kao institucije sa administrativnim, kulturnim, naučnim, obrazovnim i sličnim funkcijama, u institucionalnom ugledu, kojeg imaju u određenom dijelu zemlje. Arhivskoj službi u Sloveniji ne treba pojednostavljenje ili transparentnija organizacija, barem ne, dok tvrdi da je reorganizacija potrebna, a da nema konkretnih analiza.

Reorganizacija u bilo kojem smislu, neće doprinijeti kvaliteti usluga koje arhivi nude svojim korisnicima, jer su usluge već na vrlo visokoj razini, osobito u pogledu rada s korisnicima. Također, stručna javnost vjeruje da reorganizacija neće doprinijeti naučnom napredak u ujedinjenju i standardizaciji arhivske struke u Sloveniji zbog nedostatka interesa. Među stručnim radnicima postoje mnogi koji vjeruju da je najjednostavniji način da se nešto napravi, da se to učini na stari način (uz pomoć odgovarajućeg obrazovanja), a oni koji bi trebali provoditi promjene i ujedinjenje, očito nemaju dovoljno znanja za uspješno obavljanje stručnog ujedinjenja, koje bi bilo potrebno.

Predloženi zakon ne bi trebao zahtijevati povećanje sredstava iz proračuna, kao što tvrde predlagači. Reorganizacija javne arhivske službe i spajanje postojećih arhiva u Državni arhiv neće imati većih financijske posljedice za državni proračun, kao što je navedeno od strane predlagača. Takve tvrdnje moraju biti dokazane putem kalkulacije i stručnih obrazloženja. Treba naime shvatiti da reorganizacija košta već sama po sebi, i teško je vjerovati, da bi troškovi provođenja ove reorganizacije trebali iznositi samo 40.000 eura, kao što se očekuje prema predlagačima.

U ovom trenutku treba napomenuti, da najveći dio slovenske stručne javnosti nije podržavao takvu reorganizaciju arhivske službe. Slovenski arhivski radnici, koji su organizirani u Arhivskom društvu Slovenije, na vanrednoj su sjednici Arhivskog društva usvojili odluku, da se suprostavljaju predloženom modelu reorganizacije slovenske javne arhivske službe, kao što je bila predložena u dopunama i izmjenama Zakona.¹⁸ Prijedlog, koji predstavlja alternativu predložene reorganizacije i usvojen je od strane većine regionalnih arhiva, predlagao je uspostavu mreže slovenskih javnih arhiva. Arhiv Republike Slovenije trebao bi prestati, prema tom alternativnom prijedlogu, biti tijelo u nadležnosti Ministarstva kulture, te se pretvoriti u samostalnu javnu ustanovu s nazivom Arhiv Republike Slovenije. Postojeći regionalni arhiva ostali bi organizirani, kao što su do sada, kao javne ustanove. Svi arhivi trebali bi raditi kao javne ustanove izvan Ministarstva kulture kao samostalne javne ustanove. Kao tijelo unutar Ministarstva trebala bi se osnivati arhivska uprava, koja bi umjesto Arhiva Republike Slovenije izvršavala administrativne i organizacijske poslove u području javne arhivske službe u Sloveniji i koordinirala stručne arhivske poslove.

U tom kontekstu, mora se naglasiti, da bi bilo prihvatljivo da javni arhivi djeluju kao javne ustanove, a ne kao tijela u nadležnosti Ministarstva kulture, jer se do sada vidjelo, da je politika imala previše utjecaja na rad arhiva. Arhivi su tako važan segment zaštite kulturne baštine, kao i osiguranje ljudskih prava, da se moraju poštovati isključivo profesionalni principi i standardi struke, a ne trenutne političke situacije, što je nažalost česta činjenica. Dakle, vođa arhivske uprave trebala bi biti nesporno stručna osoba, priznati stručnjak u području arhivistike, koji bi vodio i koordinirao rad arhivske uprave i bio odgovoran za razvoj struke i proučavanje stručnih pitanja. Njegovo imenovanje trebalo bi biti odraz njegove stručne kvalitete, ni na koji način to ne bi smjela biti politička odluka.

Pristup arhivskoj građi i zakonodavni referendum

Prije nego što je nakon završetka javne rasprave o predloženim izmjenama i dopunama Zakon o zaštiti registraturne i arhivske građe i arhivima (u daljnjem tekstu ZVDAGA) podnesen u postupku u parlament, došlo je u Arhivu Republike Slovenije do problema pristupa arhivskoj građi bivše službe državne sigurnosti (u daljnjem tekstu: SDV), koji je za cjelokupnu arhivsku struku bio od tolike važnosti,

18 Vidjeti *Sklepi izrednega občnega zbora Arhivskega društva Slovenije sprejeti dne 18. novembra 2010*. Dobiveno 20. 12. 2011 sa spletne stranice <http://www.arhivsko-drustvo.si/zapisniki/>.

da je trebalo hitno da se riješi. To je međutim, dovelo do činjenice da su predlagači slali u parlamentarnu raspravu izmijenjeni Zakon, koji se više nije bavio pitanjem reorganizacije slovenska javne arhivske službe, već je uglavnom obraćao pažnju pitanjima pristupa arhivskoj građi i donosio samo neke manje korekcije na druge odredbe.

Sa ovom novinom zakonodavac je nastojao ispraviti situaciju, koja se pojavila početkom 2006. godine s donošenjem Zakona o zaštiti registraturne i arhivske građe i arhivima. Taj je unatoč neslaganju i jakom protivljenju arhivske struke u svom 65. članu odlučio, da je arhivska građa represivnih, sudskih i bivših društveno-političkih tijela, koja je nastala prije 17. 5. 1990, slobodno dostupna bez ograničenja.¹⁹

Odredba trećeg poglavlja člana 65. ZVDAGA ne sadrži ograničenja ili kvalifikacija, kao što su one sadržane u prvoj stavki člana 65. Zakona, kojom je propisano da javna arhivska građa, koja sadrži informacije koje se odnose na obavještajno-sigurnosne aktivnosti u zemlji i privredne interese i čije bi neovlašteno otkrivanje moglo dovesti do štetnih posljedica za nacionalnu sigurnost i sigurnost drugih osoba i njihovih interesa, postaje dostupan za korištenje u roku nakon 40 godina od stvaranja istih.

Zakonodavno tijelo, dakle, u prvoj stavki člana utvrđuje, da mogu biti ranije objavljivane određene informacije štetne za nacionalnu i javnu sigurnost, obranu, vanjske poslove ili obavještajne aktivnosti i sigurnosne aktivnosti zemlje. Sličnu sigurnost ne sadrži i ne navodi nikakva ograničenja ni treće poglavlje, kada je riječ o arhivskoj građi bivših društveno-političkih organizacija, organa unutarnjih poslova, pravosuđa i obavještajnih i sigurnosnih službi. U tom smislu sigurnost je stavljena pod znakom pitanja.

Neograničen pristup arhivskoj građi SDV, koja se odnosi na obavještajne i protuobavještajne aktivnosti SDV, mogao bi biti problem u smislu Ustavom zajamčenih prava i suprotan interesima Republike Slovenije, jer bi to moglo dovesti do kršenja ljudskih prava osoba, čiji su podaci sadržani u toj građi, ozbiljno štetiti sigurnosnim, privrednim i vanjsko političkim interesima Republike Slovenije, dovesti do oštećenja vjerodostojnosti, ugleda i položaja Republike Slovenije u međunarodnoj zajednici, te u odnosu na druge zemlje i međunarodne institucije.

Ovaj put Vlada Republike Slovenije uzela je u obzir upozorenja struke i napravila prijedlog za izmjene i dopune Zakona o zaštiti registraturne i arhivske građe i arhivima (ZVDAGA-A), kojeg je skupština Republike Slovenije donijela i potvrdila 4.2.2011. godine.²⁰ Predložene izmjene i dopune Zakona o zaštiti registraturne i arhivske građe i arhivima (Ur. l. RS, br. 30/06), jako su osjetljive za uređenje pravnih osnova za pristup arhivskoj građi, koja sadrži informacije o obavještajno-sigurnosnim službama. Prijevremeno objavljivanje određenih informacija moglo bi

19 Vidjeti *Stajalište Arhiva republike Slovenije i regionalnih arhiva vezi novele zakona ZVDAGA-A*. Dobiveno 20. 12. 2011 sa spletne stranice http://www.arhiv.gov.si/nc/si/medijsko_sredisce/novica/article/1244/5465/.

20 Zakonu o spremembah in dopolnitvah Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih. Dobiveno 20. 12. 2011 sa spletne stranice http://www2.gov.si/zak/Pre_Zak.nsf/938d6de81845d6ccc1256616002a1e89/691d094861a70c52c125782b004f7089?OpenDocument&ExpandSection=1.

ugroziti ne samo važne interese države, nego izravno podvrgnut kaznenom progonu ili drugim pritiscima pojedince. A rezultat predloženih propisa mora biti takav, kako bi arhivska građa bivše SDV i njenih prethodnika, koja se odnosi na sigurnost političkog sustava bivše države, znači arhivska građa “političke policije” još uvijek bila dostupna javnosti prema općim odredbama arhivskog zakona. Međutim, zatvoren mora biti pristup arhivskoj građi, koja se odnosi na klasične obavještajne i protuobavještajne aktivnosti čuvanja države i njezinog ustavnog poredaka, pod uvjetom da objavljivanje tog materijala još uvijek može biti štetno za nacionalnu sigurnost.

Trenutna praksa u provođenju Zakona pokazala je, da postojeće odredbe o dostupnosti omogućuju previše otkrivanje informacija, koje su stečene ili su nastale obavljanjem obavještajne i protuobavještajne djelatnosti državnih organa, a njihovo objavljivanje može uzrokovati štetu interesima Republike Slovenije, odnosno nacionalnoj sigurnosti, kao i sigurnosti stranih građana i organizacija koji su bili uključeni u ovu obavještajnu i protuobavještajnu djelatnost.

Sukladno tome, bilo je potrebno razumno ograničiti pristup toj građi i zaštititi Ustavom zajamčena ljudska prava i nacionalne interese zemlje. Na taj način, reguliraju ovo pitanje i druge europske zemlje, znajući važnost takve arhivske građe. Zaštita takvih informacija, naravno, onih čije objavljivanje može izazvati štetu, nužna i opravdana je, kako za državu, tako i za pojedince koji su radili u korist njezinih interesa.

Amandman ZVDAGA predviđa stvaranje radne grupe, koja je sastavljena od pet članova: predstavnik Arhiva Republike Slovenije, predstavnik povjerenika za pristup javnim informacijama, predstavnik SOVA (Slovenska obavještajno-sigurnosna agencija) i dva predstavnika koje će predložiti Komisija za nadzor obavještajnih i sigurnosnih službi državne skupštine. Ova Radna grupa će pregledati u roku od jedne godine arhivsku građu bivše SDV koja se odnosi na obavještajne i protuobavještajne aktivnosti, te da dijelu arhivske građe, čije otkrivanje bi ugrozilo nacionalne interese ili sigurnost pojedinaca, koji su radili u nacionalnom interesu, odredi stupanj tajnosti u skladu s arhivskim standardima i europskom praksom.

Prijem novog Zakona izazvao je politički konflikt, budući da je politika ponovno, kao i 2006. godine, kada je zatražila donošenje takvog zakona, intervenirala u ovom slučaju. Više to nije bilo pitanje primjena profesionalno-opravnane i potrebne zakonske odredbe, koju je također poduprla cjelokupna slovenska arhivska javna služba, nego politički sukob između vladajuće koalicije i opozicije. Grupa poslanika, koji su u predloženom amandmanu vidjeli kršenje prava na pristup arhivskoj građi, u skladu s važećim zakonom o referendumu, podnijela je zahtjev za zakonodavni referendum, koji se održao 5. juna 2011. i na kojem su birači odlučivali hoće li stupiti na snagu Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti registraturne i arhivske građe i arhivima. Nažalost, to nije bilo odlučivanje o odredbama Zakona, nego zbog političke krize u zemlji, odlučivanje za ili protiv vlade.

Zakon je referendumom velikom većinom odbačen,²¹ što znači da je unatoč

21 Državna volilna komisija je na podlagi šeste alineje 39. člana Zakona o referendumu in o ljudski

protivljenja arhivske struke, arhivska građa represivnih, sudskih i bivših društveno-političkih organa, koja je nastala prije 17.5.1990, još uvijek je slobodno dostupan bez ograničenja.

Zaključak

Arhivi u različitim zemljama imaju različit status i različite odgovornosti, koje se odnose na zaštitu dokumenata. Propisima nije utvrđeno da arhivi trebaju biti dio državne ili javne uprave. Ne možemo govoriti o tipičnoj nacionalnoj arhivskoj službi koja je prisutna u većini zemalja Evropske Unije. Organizacija arhivske službe je odraz vremena u kojem je osnovana, državne organizacije, itd. Organizacija i funkcioniranje arhivske službe u različitim zemljama razlikuje se, a njezino djelovanje uvjetuju različita povijesna, pravna i kulturna porijekla.

Bez tačnih analiza i procjena nemoguće je u ovom trenutku procijeniti ima li reorganizacija javne arhivske službe smisla ili ne. Ako nemamo nikakve relevantne analize, koje bi pokazala, da bi reorganizacija zapravo donijela značajna poboljšanja arhivske struke u Sloveniji, a ne samo promjenu organizacijske strukture i mreže, zbog čega se opravdano možemo zapitati je li takav preustroj uopšte potreban. Čak i više, ako se uzme u obzir da će biti u arhivskoj službi posebno teško uvesti mjere štednje, jer daljnje smanjivanje sredstava namijenjenih za javne usluge arhiva u isto vrijeme znači i nemogućnost da se provodi zakon, posebno u dijelu koji se odnosi na elektroničke arhive i stvaranje slovenskog elektronskog arhiva.

Na kraju valja još jednom naglasiti, da bi bilo poželjno, da javni arhivi djeluju kao javne ustanove, a ne kao tijela u nadležnosti Ministarstva, jer se pokazalo, da je politika imala i još uvijek ima, previše utjecaja na rad arhiva. Arhivi su tako važan segment zaštite kulturne baštine, kao i garancija osiguravanja ljudskih i građanskih prava, da se moraju pridržavati isključivo profesionalnih principa i standarda struke, a ne trenutne političke situacije, što je nažalost često prisutna činjenica.

Summary

Archives in different countries have different status and different responsibilities concerning the protection of documents. There is no regulation to follow, that the archives should be a part of government or public administration. We can not speak of a typical national archival service that would be present in most EU countries. The organisation of archival service is a reflection of the time in which that service was established, of the federal or unitary state government organizations,

inicijativi (Uradni list RS, št. 26/07 – ZRLI-UPB2), skladno z določbami 23. člena istega zakona ugotovila, da je večina volivcev, ki so veljavno glasovali, proti uveljavitvi Zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (ZVDAGA-A), ki ga je sprejel Državni zbor na seji dne 4. februarja 2011.

Vidjeti http://zakonodaja.gov.si/rpsi/r04/predpis_ZAKO6144.html.

etc.. The organization and functioning of the archives services in different countries varies as its development is conditioned by different historical, legal and cultural backgrounds.

Without exact analysis and evaluation it is impossible at present to assess whether the reorganization of public archive service and the merging of the existing archives in the National Archives makes sense or not. If we do not have any relevant analysis showing that reorganization would actually bring a significant improvement of the archival profession in Slovenia and not just the change in organizational structure and the network and if a public archive services will remain such as now (only to change the name of the institution), then we can reasonably ask whether such a reorganization is necessary at all. Even more, if we take into consideration that the archive service will be particularly difficult to introduce savings measures, since any further contraction of funding earmarked for public archives services at the same time means the ability not to carry out the law, especially in the part relating to Electronic archives and the creation of Slovenian electronic archive.

In this context, it must be stressed, that it would be very welcome for public archives to act as public institutions and not as a body under the responsibility of the Ministry, since it has been seen so far, that the politics had too much influence on the work of archives services. The archives are such an important segment of both the protection of cultural heritage as well as in ensuring the rights of individuals, that they have to follow exclusively the current professional principles and standards established by profession, and not the current political situation, which unfortunately is often a fact.

III GRADA

RATOVI I DEOSMANIZACIJA BALKANA (1912.-1913.)

Abstrakt: Dramatična zbivanja 1875.-1878., deosmanizacijski procesi koji su im prethodili, kao i prateća teritorijalna razgraničenja, umnogome su izmjenili vjersku i etničku sliku Balkana. Nastala, tzv. “turska ostrva” na Balkanu, nakon 1878. su sve više sužavana, ili su nestajala zbog progona muslimana. Protjerivanja i masovni egzodusi čitavih muslimanskih populacija vrhunac su doživjeli u balkanskim ratovima 1912.-1913. koji spadaju među “najreprezentativnije ilustracije eksploatacije neznanja, predrasuda, fatalizma, političke zaostalosti nerazvijenih društava”. Sa tim ratovima okončan je proces eliminiranja osmanske uprave, započet 1877.-1878., na većem dijelu Balkana, transformirajući pritom muslimane, od dominantne zajednice u Osmanskom carstvu, u nezaštićene manjine unutar balkanskih država. Ukupan broj muslimana koji se sa Krima, Kavkaza i Balkana uselio u Osmansko carstvo 1860.-1914. bio je, prema nekim podacima, između pet i sedam miliona. Iako je zapadni svijet tradicionalno iskazivao zabrinutost za sudbinu hrišćana u osmanskim dijelovima Balkana, tek je neznatna manjina pokazivala interes za tragični sudbinu tamošnjih muslimana. Prelomne događaje u historiji Balkana treba prikazivati sa pozicija svih aktera, kao i svih njegovih naroda.

Ključne riječi: Osmansko carstvo, Balkan, ratovi, muslimani, deosmanizacija, iseljavanje.

Prostor Osmanskog carstva se od kraja XVII stoljeća počeo sve više sužavati, postajući pribježište muhadžira različitog etničkog i lingvističkog porijekla sa izgubljenih evropskih teritorija. U XIX stoljeću, pod unutarnjim i kontinuiranim, ponižavajućim spoljnim udarcima, nagrizano bujanjem raznih nacionalizama, vjetrom razdora i brojnih ustanaka, ovo carstvo je upadalo iz krize u krizu, prepuštajući se vrtlozima tzv. “Istočnog pitanja”.¹ Ukoliko postoji “zakon” u “migriranju”, onda on glasi da, kad jednom tok migriranja krene, on dalje potiče vlastiti tok.² Dramatična zbivanja 1875.-1878., deosmanizacijski procesi koji su im prethodili, kao i prateća

1 F. Brodel, Turska veličina: od Male Azije do Balkana, “Književne novine”, br. 870, Beograd 15. septembar 1993.; J. Jovanović, *Diplomatska istorija Nove Evrope 1918-1938*, knj. I, Beograd 1938., 81. Samo su Rusi 1770.-1850. što silom, što zakonima, protjerali oko 400.000 tatarskih muslimana sa Krimskog poluostrva. Na području Kavkaza (Zakavkazja) ubijeno je ili protjerano više od 1,2 miliona muslimana – vidi: S. Abedpour, Masovno stradanje Ermena 1915. godine, *Znakovi vremena*, br. 37, Sarajevo 2007., 155.

2 S. P. Huntington, *Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka*, Zagreb 1998., 246.

teritorijalna razgraničenja, umnogome su izmjenili vjersku i etničku sliku Balkana, nekada jedinstvenom prostoru. Sedamdesetih godina XIX stoljeća muslimani su sačinjavali polovinu osmanskog dijela stanovništva Balkana. Uz velika ratna pustošenja, znatan dio je 1870.-1890. ubijen ili je prognan u Anadoliju. Pristizanje muhadžira sa Krima, Kavkaza i Balkana uticalo je da ona promijeni etnički i vjerski karakter. Nastala, tzv. “turska ostrva” na Balkanu, nakon 1878. su, sve više sužavana, ili su iščezavala zbog masovnih progona i iseljavanja muslimana. Masovni priliv stanovništva stvorio je Porti višegodišnje probleme, obaveze prehrane, smještaja i zdravstvene zaštite stotina hiljada ljudi što su naročito nagrnuli u velike gradove.³

Vatra isto gori, kazao je Aristotel, u Grčkoj i Persiji, ali se ideje o dobru i zlu razlikuju od mjesta do mjesta. Osmansko carstvo je bila islamska, teokratska, pri tome multietnička i multireligijska zajednica. Historija nije upoznala neku drugu vodeću “islamsku državu s tako brojnim nemuslimanskim podanicima”.⁴ Stav prema kojem su muslimani stranci na evropskom prostoru, s druge strane, dio je mentaliteta poznatog pod imenom “Istočno pitanje”, koje je u Evropi bilo aktuelno od posljednjih decenija XVII stoljeća do 1923., perioda kada su muslimani protjerivani iz njenih dijelova izuzetih od osmanske uprave. Iz te perspektive, oni su, bez obzira na njihovu etničku i lingvističku pripadnosti, smatrani “strancima” od kojih je trebalo očistiti evropsku teritoriju.⁵ “Svetska nauka” je, pak, po sudu dr. Milorada Ekmečića, “odavno zauzela stanovište” da je do progona muslimana iz Evrope u ratovima koje je Osmansko carstvo do 1878. gubilo, dolazilo zbog nepostojanja odredbi u međunarodnom pravu da se “muslimanska manjina u oslobođenom teritoriju” mora zaštititi. “Gvozdeni zakon” prisiljavanja muslimana na iseljenje bio je, po njemu, na snazi sve dok interesi Habsburškog carstva iz 1878. nisu dobili novi smisao.⁶ Od velikih sila poteklo je prvo nametanje nekih mjera zaštite manjina

3 K. Beydilli, Od Kučuk Kajnardže do propasti, u: *Historija Osmanske države i civilizacije*, priredio E. Ihsanoglu, Sarajevo 2004., 122; opšir. S. Bandžović, Demografska deosmanizacija Balkana i odluke Berlinskog kongresa 1878. godine, *Almanah*, br. 41-42, Podgorica 2008., 143-185.

4 Nav. prema: N. Samardžić, Stvarnost institucionalizovanog ranog osmanskog multikulturalizma: pravo i sudovi u imperijalnoj strukturi i svakodnevici, *Novopazarski zbornik*, br. 32, Novi Pazar 2006., 59.

5 Upor. D. Kicikis, *Osmanlijsko Carstvo*, Beograd 1999., 6. S. Bakr-F. Karčić, Zapad i muslimanski svijet: uzajamne predodžbe, *Muallim*, br. 36, Sarajevo 29. decembar 2008., 39. Islam je za Evropu ostao trajna trauma. U brojnim knjigama i u glavama duboko je usađeno, ukazuje niz autora, mišljenje o štetnosti i izopačenosti muslimanskog svijeta, a posebno onog turskog. Ako je Osmansko carstvo do grčkog ustanka 1821. bilo “terra incognita”, znanja o njemu više se zasnivalo na “pričama iz 1001 noći”, nego na historijskim faktima. Većina djela, pisanih u XIX i početkom XX stoljeća o ovom carstvu, obilježena je evropocentričnom vizijom historije. Djela su nastajala na osnovu zapadnih izvora, a ne onih istočnog porijekla. Iako tada osmanski, odnosno turski arhivi nisu bili dostupni, to svakako ne bi izmijenilo koncepciju političko-kulturne premoći Evrope i ostrašćenu preradu prošlosti.

6 M. Ekmečić, *Predgovor*, u: *Jasenovac. Zbornik radova Četvrtre međunarodne konferencije o Jasenovcu*, Banjaluka 2007., 10; Isti, Opažanje o Srbima u turskom časopisu “Perceptions” za februar 2000., *Radovi*, br. 3, Banjaluka 2000., 181. Bečki kongres 1815. je, po njegovom sudu, pravdao progon muslimana “*prirodom islamskih ratova*” koji se po raznim odredbama ne završavaju mirom, nego samo primirjem. Svi zarobljenici, ukoliko kao muslimani žele ostati na “*oslobođenoj strani*” moraju promijeniti vjeru, kao i hrišćani na “*turskoj strani*” – vidi: M. Ekmečić, *Srpski narod u borbi za nezavisnu državu*, “NIN”, br. 2772, spec. dodatak, Beograd 12. februar 2004.

u novim balkanskim državama, pošto se u XIX stoljeću, kako ističe C. A. Macartney, počelo osjećati da “čovjek nema samo temeljno pravo na slobodu ispovijedanja vjere, nego, također, i na malo ovozemaljske sreće”.⁷ Uvezeni model nacionalne države, tekovine Francuske revolucije, na Balkanu je razorno djelovao.

Svaki značajniji proces na Balkanu u XIX stoljeću nastajao je uz izrazitu asistenciju strane diplomacije, koja je malo znala i držala do njegove složene demografske stvarnosti, kao i evropskog duhovnog uticaja, ostavljajući za sobom osnove za nove krize. U “balkansko bure baruta” i Evropa je neosporno postavila “veliki dio eksploziva” (R. Ristelherber). Za držanje svake sile, bili su odlučujući njihovi pojedinačni interesi, što je uticalo da se i na Balkan prenesu njihove međusobne napetosti i sporovi.⁸ Na Berlinskom kongresu 1878. tzv. “Istočno pitanje” revizijom odredaba Sanstefanskog ugovora regulirano je izvjesnim uravnoteženjem interesa evropskih sila na tom prostoru. Stvorene su nacionalne države na Balkanu, zasnovane na principima etičke homogenizacije i etničkog suvereniteta, ali ujedno i “kvasac” za buduće ratove.⁹ Berlinski kongres je bio apotekarski izlog diplomatije kao zanata. On će osnažiti diplomatski modalitet sporazumijevanja velesila, što će omogućiti da se opasnost od opšteg evropskog rata, ili velikih ratova, izbjegne u nekoliko narednih decenija. Diplomacija počiva na pravu čovjeka na pregovore (“ius negotiandi”), dok sile izviru iz prava čovjeka da iskorišćava svoje prirodne mogućnosti.¹⁰ Jedan od glavnih motiva u politici velikih sila je odvajkada sopstveni interes, bez obzira na njihove “tugaljive sukobe” oko monopola na međunarodnu moralnost i na vlasništvo “licence za pavdu”. Nisu sporne riječi Žan-Pol Sartra da “nema države ni društvenog poretka koji u XX veku nije primjenjivao genocidne radnje”, mada ovu tvrdnju poriču na sve četiri strane svijeta.¹¹ Momenat vezan za evropsku kolonijalnu ekspanziju u XIX i XX stoljeću tumačen je kao evropeizacija svijeta, proizvedeći duboko osjećanje kulturne etnocentričnosti. Civilizatorska misija pod kojom su se opravdavale dominacija i rasne privilegije bijelih hrišćana, kolonijalno nasilje, degradacija i istrebljenje pokorenog stanovništva, težiće da obavije barbarstva, koje su evropske sile počinile van granica, etičkim vrijednostima.¹² Moderna civilizacija ima itekako mrlja na svojoj savjesti.

7 Prema: V. Degan, Međunarodnopravno uređenje položaja muslimana sa osvrtom na uređenje položaja drugih vjerskih i narodnosnih skupina na području Jugoslavije (u daljem tekstu: Međunarodnopravno uređenje položaja muslimana), *Prilozi*, br. 8, Sarajevo, 1972., 61.

8 A. Mitrović, Devet teza o osnovama međunarodnog položaja Balkanskog poluostrva u novijoj istoriji, u: *Balkan krajem 80-tih godina*, Beograd 1987., 51-52; Ž. Obradović, *Manjine na Balkanu*, Beograd 2002., 99.

9 Opšir. *War and Diplomacy: the Russo-Turkish War of 1877-1878 and the Treaty of Berlin*, Salt Lake City: The University of Utah Press 2011.

10 To je njen najveći trijumf, piše dr. M. Ekmečić, možda u “celoj istoriji”, jer nikada se nije desilo da je bez ratovanja “Austro-Ugarska dobila Bosnu i Hercegovinu, Britanija Kipar i otvorena vrata Egipta za penetraciju iza 1882., Francuska Tunis” – prema: M. Ekmečić, *Ogledi iz istorije*, Beograd 2002., 402-403.

11 Prema: S. Kljakić, *Spomenik zločinu*, “Politika”, Beograd 24. septembar 2010., 17.

12 Akt iz Berlina iz 1885., kojim su Evropljani podijelili afrički kontinent, ukazivao je da su evropske sile morale “podučavati domoroce i učiniti da oni shvate i cijene prednosti civilizacije”. Kada oni postanu “tvrdoglavi”, nastojeći očuvati svoju zemlju ili status, biće “opravdano” kažnjeni i desetkovani; opšir. G. Martin Muñoz, Odnosi između muslimanskog svijeta i Zapada – više politika nego kultura, u: *Budućnost je već počela*, Sarajevo 2002., 37-42.

Kulture poricanja podstiču kolektivno žmurenje, neistraživanje zločina i njihovo normaliziranje kao nečega što pripada ritmu svakodnevnog života.¹³ Engleska kolonijalna psihijatrija i psihoanaliza u Indiji, kao i francuska u sjevernoj Africi tretirali su kolonijalni prostor “ludim”, a domorodce ludacima koje treba izliječiti od bolesti njihovog prostora. To je, iznosi sociolog Dušan Bjelić, bio tek povod da se kontrolira svijest i buntovna podsvijest domorodaca. Čovjek Osmanskog carstva se nije bez razloga zvao “bolesnim čovjekom Evrope.” Problematični princip evropskog identiteta zasnovao se na nehistorijskoj činjenici da osmanska imperija i islam nisu dio evropske civilizacije, niti njenog identiteta, koji je morao imati drugorazredni prostor da bi on bio prvorazredni.¹⁴ Osjećanje posebnosti, superiornosti, pa i mržnje prema drugim vjerskim i etničkim zajednicama je neka vrsta arhetipa, nastalog još na počecima nastanka ljudskog društva.¹⁵

Ratovi hrišćana na Balkanu za neovisnost bili su vođeni prije da bi se izmijenila etničko-vjerska struktura nego politička mapa neke teritorije. Objekat te operacije hrišćanske “reconquiste” mahom su bili “turci” – muslimani, identificirani kao vlasnici materijalnih dobara, posebno zemlje, kao i onih nematerijalnih vezanih za status dominacije.¹⁶ Semantički sadržaj izraza “Turčin” artikuliran je momentom religioznosti a ne etničke identifikacije. Nazivanje svih muslimana “Turcima” nije bila posljedica neupućenosti, već snažnog predubjeđenja i konkretnog stava.¹⁷ Tokom XIX stoljeća u balkanskim državama koje su nastajale – Grčkoj, Srbiji, Crnoj Gori, Bugarskoj, gdje su “mnogi muslimani bili istog jezika i etničkog porijekla kao većina, na njih se gledalo kao na strano tijelo za koje je najbolje da napusti nacionalnu teritoriju.”¹⁸ Borbu protiv “šerijatske imperije” (M. Ković) i potiskivanje muslimana pratili su snovi o obnovi srednjeg vijeka. Sastavni dio integracione ideologije su

13 S. Koen, *Stanje poricanja: znati za zlodela i patnje*, Beograd 2003., 156-159.

14 Još prije Frojda, navodi D. Bjelić, njemačka i austrijska psihologija smatrali su istok Evrope patogenom teritorijom. Slaveni, Jevreji i Turci, su, po toj “nauci, naklonjeni mentalnim poremećajima, jer žive na istoku, a žive tamo jer su patogeni - prema: R. Selimović, *Da li je Balkan podsvest Evrope*, “Politika”, Beograd 10. mart 2012.

15 B. Prpa, *Izabrani narodi - strah i samoća*, u: *Rasizam i ksenofobija*, Beograd 1998., 109-115.

16 M. Dogo, *Neka zapažanja o osmanlijskom nasleđu i seobama muslimana*, “Književne novine”, br. 908, Beograd 15. maj 1995; A. Gagula, *Osmanlijski ceh balkanskih muslimana*, “Strogo pov.”, br. 23, Sarajevo mart 2007., 20-23.

17 Upor. N. Filipović, O problemima društvenog i etničkog razvitka u doba osmanske vlasti, diskusija: Problemi etničkog razvitka u Bosni i Hercegovini, *Prilozi*, br. 11-12, god. XI-XII, Sarajevo 1975.-1976., 278. V. Karadžić je, pak, pisao: “U carstvu turskome ko god vjeruje u svjeca Muhameda, on se zove i jest Turčin” – vidi: V. Stanisavljević, *Srpska nacionalna revolucija u delima Vuka Stefanovića Karadžića*, Gornji Milanovac 1987., 8; D. Tanasković, “Srbi turskog zakona” ili “Turci srpskog jezika”, u: *Serbia i komentari*, Beograd 1991., 215.

18 Cit. prema: V. Degan, *Međunarodnopravno uređenje položaja muslimana*, 70. Vladimir Dedijer piše o udesu muslimana u krajevima koji su 1878. pripali Srbiji: “... predstavnik Osmanskog carstva na Berlinskom kongresu zahtevao je da se na ovim teritorijama koje treba da se ustupe Srbiji izvrši plebiscit, kako bi se stanovništvo odlučilo želi li da dalje ostane pod osmanlijskom vlašću. Čim se saznalo o ovom predlogu, vlada Kneževine Srbije hitno je naredila svojoj vojnoj komandi da nekoliko divizija razvije u lanac, naročito u Toplici i prebaci sve albansko stanovništvo, dajući tim ljudima samo petnaest minuta da povedu stoku i uzmu najnužnije stvari” - nav. prema: V. Dedijer - A. Miletić, *Genocid nad Muslimanima*, Sarajevo 1990., XIX.

mitovi o srednjovjekovnoj historiji i “slavnoj prošlosti” temeljenim na ograničenom broju historijskih činjenica, podložnih mitologiziranju.¹⁹ Antiorijentalizam je bio rastegljivi ideološki okvir izmišljanja prošlosti, a graničarstvo njen misionarski segment. Do okončanja balkanskih ratova to je odbrambena ideologija hrišćanskih naroda protiv Osmanskog carstva. Brojni su naučnici, zamjenjujući uloge žrtve i počinioa, uz pružanje implicitnog opravdavanja za sve što je snašlo muslimane, doprinosili delegitimiziranju i same egzistencije muslimana kao zajednice, te ih dehumanizirajući, delegitimirali, također, kao ljudska bića. Patološka mržnja prema muslimanima je slične prirode kao antisemitizam.²⁰

Porta je od polovine XIX stoljeća, sve više ovisna od stranog kapitala, bila pod pritiskom evropskih sila da izvrši reforme svog sistema. One su sprovedene uz velike otpore. Osmanski poredak se urušavao ne zato što je počivao na multietničnosti, već što je bio povezan sa drugim nesposobnim ustanovama države.²¹ Sve izraženiji unutarnji i vanjski problemi doveli su do stvaranja “mladoturskog pokreta” koji je uspio da u ljeto 1908. prisili sultana Abdul Hamida da donese novi ustav kojim su bila zajamčena demokratska prava kao i ravnopravnost muslimana i nemuslimana.²² Nova vlast je pokušavala da osnaži državu, nastojeći pritom da riješi i akutno muhadžirsko pitanje, te ujedno učvrsti granice prema Srbiji, Crnoj Gori, Bugarskoj i Grčkoj. Na putevima i prilazima varoši, podizala je naselja, vjerujući da u “naseobinama muhadžirskim leži uslov za miran razvitak Turske”. Osmanske vlasti su, prema srpskim izvorima, za dvije godine realiziranja tog plana potrošile 300.000 lira.²³ Uzet je i državni zajam za kupovinu zemlje i novčanu pomoć muhadžirima. Formirani su

19 Upor. S. Ćirković, *Rabotnici, vojnici, duhovnici: društva srednjovekovnog Balkana*, Beograd 1997., 184; M. Pijović, *Pristupi proučavanju identiteta u prošlosti, Historijska traganja*, br. 8, Sarajevo 2011., 46-47.

20 Upor. B. Denić, *Etnički nacionalizam*, Beograd 1996., 197; N. Cigar, *Uloga srpskih orijentalista u opravdavanju genocida nad muslimanima Balkana*, Sarajevo 2000., 36. Pojedini savremeni turski političari (R. Erdoan) upozoravaju da je islamofobija zločin protiv čovječnosti, upravo kao što je antisemitizam.

21 Č. Ingra, *Deset nenaučениh lekcija o Srednjoj Evropi – pogled istoričara, Helsinške sveske*, br. 10, Beograd 2001., 14. Fransoa Žoržon navodi da je na prelazu u XX stoljeće Carstvo postajalo polukolonija. Ono što je spriječilo da doživi još goru sudbinu, bile su suprotstavljene ambicije velesila, ali i činjenica da se u okviru države održala centralistička vlast i birokracija kojom je vladao duh otpora evropskim pretenzijama. Iako pritisak sa Zapada nije završio političkom dominacijom, on nije bio bez posljedica po razvoj osmanskog društva. Pokušaji osmanski vlasti da ukinu ili ograniče efekte *kapitulacija* - sporazuma o međusobnim trgovinskim olakšicama i pravima stranih trgovaca u državi, nailazili su na nepokolebljivu volju velikih sila da očuvaju privilegije u ovom carstvu.

22 Mladoturci su u početku mnogo govorili o ljudskim pravima, rasnoj i vjerskoj ravnopravnosti, obećavajući da će državu i njene brojne etničke zajednice, uz vojni oslonac na Njemačku, uvesti u moderno doba. “Bilo da se molimo u sinagogi, crkvi ili džamiji”, govorio je Enver-paša, jedan od vođa Mladoturaka, “svi živimo pod istim plavim nebom, ponosno se nazivajući Osmanlijama”. Mladoturci će ubrzo prigrbliti “panturanizam”, smatrajući da je prijašnja okrenutost Porte ka Evropi i Bliskom istoku pogrešna, da se treba posvetiti ujedinjenju turanskih naroda u Centralnoj Aziji - prema: T. Rajs, *Orijentalista: rešavanje misterije jednog neobičnog i opasnog života*, Beograd 2006., 120.

23 Upor. I. Kosančić, *Novo-Pazarski Sandžak i njegov etnički problem*, Beograd 1912., 61; Г. Тодоровски, Српски документи за состојбата на муаџирите во Македонија (1906-1911), *Гласник*, бр. 2-3, Скопје 1982., 214.

i posebni komiteti za njihovo zbrinjavanje. Uvedene su i tzv. “muhadžirske marke”, naplaćivane prilikom podnošenja sudskih tužbi, kao takse, u iznosu od jednog groša i deset para (“muhadžer-pul”).²⁴

Nemoćna pred evropskim silama, Porta je prisiljavana na politiku stalnih ustupaka. Takvo stanje koristi Austro-Ugarska da 1908. anektira Bosnu i Hercegovinu.²⁵ Italija je, uz prevlast na moru, ratom 1911.-1912. otrgla Tripolis i Kirenaiku. Upotrebom avijacije Italijani su izvršili prvo bombardiranje u historiji ratovanja. Zato se taj rat uzima kao prvi primjer rata koji je jedna “civilizirana država” vodila uništavajući stanovništvo Libije tada najsavremenijim oružjem.²⁶ Italijani su nastavili dalje svoje operacije bombardiranjem nekih osmanskih gradova na obali Sredozemnog mora i napadom na Dardanele.²⁷ Porta je naspram tih događaja pokazala mnogo slabosti, što je uvjeravalo njene balkanske susjede da će ona morati brzo odustati i od svojih preostalih evropskih teritorija.²⁸ Aneksija Bosne i Hercegovine podstakla je, također, pretenzije ratobornih balkanskih država da ostvare dobit na drugoj strani. “Zlatni vijek” nacionalne državnosti na Balkanu od 1878. do 1914. kada započinje period velikih evropskih katastrofa, bio je razdoblje krajnjih nacionalnih napetosti i pokušaja da se povijest “ispravi” ne samo perom već i militantnom državnom politikom.²⁹ Povlačenjem austrougarskih snaga iz

24 N. Rakočević, Bune u Pljevaljskom Sandžaku i Donjokolašinskoj kazi 1905-1906, *Tokovi*, br. 10-11, Ivograd 1975., 107; Г. Тодоровски, Прилог кон прашањето за состојбата на муслиманските иселеници (муаџири) во Македонија по младотурската револуција, *Гласник*, бр. 2-3, Скопје 1982., 139-140.

25 Vidi: V. Popović, *Istočno pitanje*, III izdanje, Beograd 1996., 220. U Beču je zavladao strah od oporavka i mogućeg ponovnog uzdizanja osmanske države. Odlučujuće za aneksiju BiH bilo je uvođenje ustava u Osmanskom carstvu i egzistiranje pokreta za odvajanje BiH od Austro-Ugarske.

26 M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo 1997, 456. Beogradska „Politika“ je pisala 20. septembra 1911. da Porta ovaj rat nije očekivala. Intervencije kod velesila nisu dale efekta, ostala je sama. Izjave da ne priznaje italijanska osvajanja, da ona nemaju važnosti ni sa pravnog, ni sa faktičkog gledišta, nisu imale težinu, kao ni podsjećanje da se Italija, prethodno, ugovorima u Parizu i Berlinu, obavezala da će čuvati teritorijalni integritet Osmanskog carstva.

27 Porta je, plašeći se sukoba na Balkanu, bila prisiljena da okonča rat sa Italijom i prihvati sve gubitke. Tripoli i Bengazi prepušteni su Italiji. Okupacija Rodosa i ostrva Dodekaneza nastavljena je “pod izlikom rata sa Grčkom”. Osmanska država je time izgubila i posljednje teritorije u sjevernoj Africi.

28 Predstavnici Srbije i Crne Gore potpisali su u junu 1876. u Veneciji tajni ugovor i vojnu konvenciju, mada još uvijek dvije nesamostalne kneževine, po kojoj: “obe visoke ugovarajuće strane zaključuju savez kome je opšti cilj oslobođenje hrišćana a bliži i neposredni cilj oslobođenje srpskog naroda u evropskoj Turskoj” – vidi: J. Jovanović, *Stvaranje crnogorske države i razvoj crnogorske nacionalnosti*, Cetinje 1948., 314-316.

29 I. Banac, *Cijena Bosne*, Sarajevo 1996., 303. Srpski general Petar Bojović 1907. u knjizi *Vaspitavanje vojnika* piše: “Ima dosta naše braće Srba muhamedanske (turske) vere. Oni su, kao i oni katoličke vere, bili prisiljeni da prime muhamedansku veru. Ali ipak su pravi Srbi i govore pravim srpskim jezikom. Takve naše braće muhamedanske vere ima najviše u Bosni, Hercegovini, Staroj Srbiji i Makedoniji. Oni siromasi, iako se po svom neznanju, nazivaju Turcima, nisu Turci nego pravi Srbi čije su pretke Turci naterali silom da prime muhamedansku veru. Oni sada i sami počinju uviđavati da su Srbi, i počinju se priznavati i nazivati Srbima muhamedanske vere, kao što priznaju da su Srbi i oni katoličke vere nazivajući se Srbima katolicima. Zbog ovoga mi treba uvek da imamo na umu onu pametnu srpsku izreku: “Brat je mio, koje vere bio”. Bog prašta njima, jer im je silom naturena tuda

Sandžaka, nakon proglašenja aneksije Bosne i Hercegovine, on je postao “prazan prostor”, ali u politici nema vakuuma.³⁰ Srbija i Crna Gora, usmjeravaju još snažnije svoje teritorijalne ambicije ka jugu, prema Sandžaku, Kosovu, Makedoniji, Skadru i sjevernoalbanskim krajevima.³¹ Srbi su ukazivali da je Sandžak za osmansku državu slijepo crijevo, a za Srbiju pupak. Austrijanci su, pak, smatrali da je on za Bosnu “isto što i posjedovanje Bosfora za Crno more”.³² U srpskoj političkoj misli i nacionalno-kulturnom djelovanju bilo je uočljivo slabo poznavanje krajeva južno i jugozapadno od granica kneževine, pa onda kraljevine Srbije. To je proisticalo i iz oscilacija u istraživanju i političkoj pažnji u srpskoj sredini, ali je bila i posljedica nerazvijenosti društva u cjelini.³³ Akcije paravojnih formacija su bile jedan od načina da se izmijeni ili ubrza tok historije. Srbija je pomagala komitske pokrete Srba u Osmanskom carstvu, ubacivala ljudstvo i oružje, pomagala i organizirala tamošnje Srbe u borbi protiv organa vlasti “ali da se to radi organizovano i oprezno”. U tome su se naročito aktivno, pored političara, isticale i srpske pogranične vlasti. Crna Gora je, s druge strane, pokazivala interes za slične akcije u beranskom, bjelopoljskom i

vera, koju će oni ostaviti i primiti svoju pradedovsku pravoslavnu veru i slavu, kad ih, ako Bog da, oslobodimo i s nama sjedinimo u veliku i silnu srpsku državu, kao što je to bilo pod carem Dušanom Silnim” - prema: T. Gavrić-D. Simović, *Vojvoda Petar Bojović*, Beograd 1990., 40-41.

30 U Sandžaku je čin aneksije izazvao među stanovništvom uznemirenje i bojkot austrougarske robe. Bošnjaci i Srbi su, vođeni svojim interesima, imali više zajedničkih skupova, od kojih je najveći održan 19. oktobra 1908. u Sjenici. Tu je usvojena rezolucija kojom je traženo od Porte 30.000 pušaka sa municijom za naoružanje vojske Sandžaka u koju bi stupili muslimani i hrišćani da se bore kako bi BiH vratila pod osmanski suverenitet. Nakon aneksije BiH, Austro-Ugarska je, pak, sa Portom sklopila 26. februara 1909. *Protokol o Bosni i Hercegovini i Novopazarskom sandžaku*. Njime se odrekla ranijih prava u odnosu na Sandžak, a za uzvrat je od Porte dobila pristanak na ukidanje *Carigradske konvencije* iz 1879., te priznanje aneksije; opšir. Đ. Mikić, Austro-Ugarska i Novopazarski sandžak u aneksionoj krizi, *Novopazarski zbornik*, br. 4, Novi Pazar 1980., 29; M. Ekmečić, *Aneksija Bosne i Hercegovine 1908. i istorijske posledice*, u: *Naučni skup posvećen 80. godišnjici aneksije Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1991., 21.

31 Zbog žive zainteresiranosti za Sandžak, gdje su, nakon 1878. počeli dolaziti i naseljavati se brojni muhadžiri iz Crne Gore i Bosne i Hercegovine, srpska vlada je još 1909. pravila planove za stvaranje organizacije srpskog naroda u Sandžaku. Do realizacije ovog projekta zbog splašnjavanja aneksione krize 1909. i pritisaka evropskih sila nije došlo, ali su pojačane obavještajno-informativne i druge aktivnosti – vidi: Arhiv Srbije u Beogradu (dalje: AS), Fond arhive Ministarstva inostranih dela (dalje: MID), Prosvetno-političko odeljenje (dalje: PPO), 1909., br. 122; opšir. D. Pejatović, Osvrt na nekoliko pitanja iz projekta za stvaranje organizacije srpskog naroda u Novopazarskom Sandžaku 1909. godine, *Simpozijum “Seoski dani Sretena Vukosavljevića”*, XVI, Prijepolje 1995., 349-359.

32 Upor. Đ. Jelinić, *Novopazarski Sandžak*, Beograd 1910, 1; K. Isović, Austro-ugarsko zaposjedanje Novopazarskog sandžaka 1879. godine, *Godišnjak Istorijskog društva Bosne i Hercegovine*, god. IX, Sarajevo 1958., 111; B. Hrabak, *Novopazarski Sandžak između Austro-Ugarske i Arbanasa*, *Užički zbornik*, br. 21, Užice 1992., 35; P. Bartl, *Albanci*, Beograd 2001., 94.

33 S. Terzić, Stara Srbija – nastanak imena i znanja o njoj, *Istorijski časopis*, knj. XLII-XLIII (1995-1996), Beograd 1997, 109. Od 1827. nazivom “Stara Srbija” Srbi označavaju teritoriju Kosova, Sandžaka, južnog Pomoravlja i sjevernog Povadara. Termin “Južna Srbija” uveden je nakon 1912. kada su u sastav Srbije ušle Makedonija, Kosovo, dio Metohije i Sandžak. Pod “Sjevernom Srbijom” podrazumijevala se dotadašnja teritorija države Srbije – vidi: D. Petrović, *Sandžak: (prema) Raška oblast, “Has”*, br. 70, Novi Pazar 17. februar 1999.

pljevaljskom kraju.³⁴ Srpske, grčke i bugarske komitske jedinice su u Makedoniji izvodile razne oružane akcije. Među ovim komitama su često djelovali i oficiri iz njihovih matičnih država.³⁵

Među državicima Crne Gore i Srbije se već 1910. počelo govoriti o savezu za rat protiv osmanske države. Inicijativa je došla od Crne Gore, koja je “uvijek bila spremna” za izazov i podsticanje nemira u osmanskom susjedstvu.³⁶ Stvaranjem saveza Srbije, Crne Gore, Bugarske i Grčke 1912. bile su, pod pokroviteljstvom Rusije, okončane pripreme za rat. Formiranje saveza počivalo je na sistemu ugovora koji su sadržavali i tajne klauzule.³⁷ Ovom savezu je bilo najvažnije da vojnički slomi Osmansko carstvo i definitivno ga eliminira kao evropsku državu. Balkanske države su uvidale da udruživanjem svojih snaga raspolažu vojnim potencijalima sposobnim da osmansku državu poraze i potisnu sa Balkana, kao i političkim mogućnostima da Evropu brzo suoče sa situacijom “svršenog čina”.³⁸ Crna Gora je, u odnosu na ostale saveznike, bila na znatno nižem ekonomskom, društvenom, vojnom i političkom stepenu. Balkanske države su biće svoje nacije obrazovale na konzervativnoj političkoj ideji i nacionalnoj homogenizaciji. Bugarska je imala najjaču vojsku, a Grčka najveće međunarodne simpatije. Ofanzivne namjere balkanskih saveznika bile su skrivane od velikih sila. Jedino je Rusija upoznata sa njihovim planovima.³⁹ Nijedna koalicija do tada, poput ove koalicije pravoslavnih naroda i država, nije povela rat na temelju nejasnijeg međusobnog dogovora o tome za što se, doista, bori nego što su to učinili sudionici ove akcije protiv Porte. Većina stanovništva Grčke, Srbije, Bugarske i Crne Gore pružala je otvorenu podršku ciljevima antiosmanskog saveza i potonjeg balkanskog rata. “Srbija se budi, ona se sprema za krvavi rat i sveti čin Narodnog Oslobođenja i Ujedinjenja”, pisao je “Pijemont”, list organizacije “Ujedinjenje ili smrt”.⁴⁰ Štampa u Srbiji i Bugarskoj biće odlučujući faktor u

34 V. Šalipurović, *Kulturno-prosvetne i političke organizacije u Polimlju i Raškoj 1903-1912*, Nova Varoš 1972., 360; Č. Lučić, *Previranja u Raškoj oblasti krajem 19. i početkom 20. vijeka, Istorijski zapisi*, br. 3, Podgorica 1997., 100-102.

35 Opšir. *Prvi balkanski rat*, Beograd 1959; *Prvi balkanski rat 1912. i kraj Osmanskog carstva na Balkanu, Zbornik radova*, Beograd 2007.

36 N. Rakočević, *Odnosi Crne Gore i Srbije 1903-1918, Istorijski zapisi*, br. 3-4, Titograd 1984., 95.

37 Predstavnici Srbije i Crne Gore na Cetinju su 23. septembra 1912. sklopili političku i vojnu konvenciju kojom su se ove dvije države, konstatirajući kako su stanje u Osmanskom carstvu i opšte prilike “u Jevropi vrlo povoljne za akciju u cilju oslobođenja Srba ispod turskog jarma”, obavezale na savezništvo u ratu protiv Porte koji treba objaviti najdalje do 1. oktobra, da će karakter rata njihovih armija biti “strategijska ofanziva”.

38 Lj. Dimić, *Srbi i Jugoslavija*, Beograd 1998., 22.

39 Упор. Д. Зографски, Големите сили на Балканот во почеткот на XX век (1900-1914), *Гласник*, бр. 2-3, Скопје 1970., 61-62; D. Đorđević, Na početku razdoblja ratova, u: *Istorija srpskog naroda*, VI knjiga, I tom, Beograd 1983., 188; Lj. Dimić, *Srbi i Jugoslavija*, 22; L. Vrkić, *Istorijsko nasleđe konzervativne političke ideje, Helsinške sveske*, br. 10, Beograd 2001., 94.

40 Dok je srpska vojska u političkom životu pod Obrenovićima stajala pod kraljem, dolaskom Petra Karadorđevića 1903. na presto, postalo je obrnuto. Ona će političke ciljeve ostvarivati preko institucija režima, koristeći se autoritetom sile koja je stvorila novi režim, pa ga je mogla i osporiti. Pobjedom velikodržavnog nacionalizma stekla je ulogu kreatora i vrhovnog arbitra vanjske, a posredno i unutarnje politike. Srpski oficiri su bili pioniri “modernog srpskog nacionalizma” – govorio je Nikola

“stvaranju psiholoških preduslova za rat” (L. Trocki). Rat je u dvadesetom stoljeću prestao biti, kako je to bilo u prošlosti, sukob između oružanih snaga ili čak između «blagajni» zaraćenih strana. Postao je rat između snage volje i morala društava koja su se našla u sukobu.⁴¹

Albanci u Kosovskom i Skadarskom vilajetu su svojim ustancima 1909.-1912. najneposrednije postavili na tapet opstanak osmanske države u Evropi. Ustanici su u ljeto 1912. zauzeli Skoplje, Prištinu, Peć, Đakovicu i Prizren.⁴² U balkanskim historiografijama je nerijetko zanemarivana činjenica da su se 1912. Kosovo i dio Makedonije, pred izbijanje Prvog balkanskog rata, već nalazili u rukama albanskih ustanika. Na smišljeni nagovor nekih uglednijih Srba Albanci u Skoplju, gdje je bilo prisutno dosta konzula i stranih novinara, oslobađaju iz zatvora preko 1.500 lica koja potom pljačkaju i izazivaju nered u ovom gradu. To se sa srpske strane, koja se pripremala za rat i tražila povoda za njegovo izbijanje, i priželjkivalo jer “kad se to moglo desiti u Skoplju kod toliko evropskog sveta, šta je tek po ostalim palankama”. Evropska štampa potom piše: “U Turskoj je rasulo”, a balkanska “Naša braća izgiboše u Turskoj”.⁴³ Mladoturci su pristali na pregovore sa Albanskim komitetom nacionalnog ujedinjenja o uspostavljanju autonomne Albanije, koja je trebala obuhvatiti vilajete Skadar, Kosovo, Monastir (Bitolj) i Janjinu. U avgustu 1912. grof Berthold, ministar inostranih poslova Austro-Ugarske, predočio je vladama velikih sila novi program reformi u Osmanskom carstvu, ali je sve već bilo kasno. Dr. Milorad Ekmečić piše da je do Prvog balkanskog rata došlo zapravo “zbog rešavanja albanskog pitanja, bez balkanskih država”.⁴⁴ Balkanske države nisu bile spremne da prihvate uspostavljanje Albanije u njenim “etničkim granicama”. Ratni mehanizam je postao zato operativan ranije nego što je bilo planirano. Porta se bezuspješno obraćala velikim silama sa zahtjevom da izvrše dodatni pritisak na balkanske države kako bi one odustale od svog udruženog ratnog pohoda. Velike sile su negirale postojanje saveza balkanskih država. Za njega je Porta saznala kasno, tek krajem septembra 1912. godine.⁴⁵ Balkanski saveznici su imali oko 700.000 vojnika

Stojanović. Osnovna sadržina snažnog nacionalizma podrazumijevala je rat. Srbija je, rukovođena politikom ujedinjenja srpskog naroda i širenja državne teritorije, razdoblje 1903.-1914. “provela ili u stanju rata ili pripremajući se za rat”. Jovan Cvijić je 1907. zalažući se za “novi srpski patriotizam”, pisao: “Svet treba da zna i da se uveri da Srbija može da operiše sa mnogo većom celinom, no što je njena teritorija. Od Srbije mogu da pođu najveće teritorijalne transformacije Balkanskog poluostrva... mi moramo biti zemlja koja je za rat spremna”. Formirana je i paravojna organizacija “Narodna odbrana”, sa zadatkom da pripremi gerilu u Bosni i Hercegovini, pokrenuti su novi listovi koji su propagirali militarizaciju društva, a 1911. stvorena je tajna oficirska organizacija “Ujedinjenje ili smrt” koja je preko lista “Pijemont” obznanjivala “vrednosti i ciljeve na kojima će raditi”; opšir. O. Popović-Obradović, *Kakva ili kolika država: ogledi o političkoj i društvenoj istoriji Srbije XIX-XXI veka*, Beograd 2009., 243-245.

41 M. Howard, *Rat u evropskoj povijesti*, Zagreb 2002., 144-145.

42 S. Jović-Ž. Atanacković, *Bitke i bojevi*, Niš 1983., 78; Đ. Mikić, Albansko pitanje i albansko-srpske veze u XX veku (do 1912), *Marksistička misao*, br. 3, Beograd 1985., 154-155.

43 J. Popović, *Život Srba na Kosovu 1812-1912*, Beograd 1987., 201, 386.

44 M. Ekmečić, *Dugo kretanje između klanja i oranja: Istorija Srba u Novom Veku (1492-1992)*, Beograd 2008., 344.

45 Upor. M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, 457; D. Đorđević, Kako su velike sile saznale za

nasuprot 320.000, koliko su brojale osmanske snage. U predvečerje rata sa granice su u Beograd slati izvještaji o pripremama za rat, kao i instrukcije ovlašćenim oficirima da se “napadnu muhadžiri u selima na Kopaoniku prema turskoj strani i da ih unište, a narod preko granice da odmah počne oružati”.⁴⁶ Određivana su i posebna lica sa zadatkom da pale muhadžirske kuće u prijepoljskom kraju, za šta su i nagrađivana.⁴⁷ Tokom avgusta i septembra 1912. Crna Gora je inscenirala “incidente” na svojoj južnoj granici, a Srbija je jačala aktivnosti svojih komita. Snažen je i propagandni rat: sredinom septembra zapadnim konzulima predat je novi spisak „albanskih zvjerstava”.⁴⁸ Početkom oktobra 1912. velike sile su preko Austro-Ugarske i Rusije učinile tek demarš kod balkanskih država i Porte, osuđujući svako narušavanje mira, naglašavajući da, sile, ako dođe do rata neće dozvoliti nikakve teritorijalne promjene. Balkanski saveznici su, grubo se miješajući u unutarnje stvari osmanske države, s druge strane ispostavljali ultimativne zahtjeve Porti, formulirane tako da ih ova nije mogla prihvatiti. Združene balkanske države su, da bi preduhitrile nagoviještenu demokratizaciju Osmanskog carstva, što bi pred Evropom poništilo motive za ratni pohod i diobu osmanskih zemalja, započele 1912. rat, u kome je, pored kršenja međunarodnog prava i postojećih sklopljenih sporazuma, aktueliziran, do svireposti, termin - osveta.⁴⁹ Tradicionalna antiosmanska osjećanja i tvrdi, atavistički stavovi bili su velika pokretačka snaga.⁵⁰ Taj rat je u Srbiji, piše Borislav Ratković, “decenijama i vekovima pripreman preko narodnog predanja, škola, knjiga, srpskih narodnih pesama, rodoljubive umetničke poezije”.⁵¹

Rat je, prema prethodnom dogovoru, uzimajući kao argument pogranične čarke, započela početkom oktobra Crna Gora prodorom u sjevernu Albaniju i Sandžak. To što je ona prva krenula u rat bilo je proba reakcije velikih sila, posebno Austro-Ugarske. U slučaju nepovoljnog razvoja događaja smatralo se da bi se za Crnu Goru založile Rusija i Italija. U crnogorskoj objavi rata navedeno je da se prekidaju svi odnosi sa Portom, “prepuštajući sreći oružja Crnogoraca priznanje njihovih prava

sklapanje Balkanskog saveza 1912. godine, *Istorijski glasnik*, br. 4, Beograd 1954, 142; V. Ćorović, *Naše pobjede*, reprint izdanje iz 1929., Beograd 1990, 28.

46 AS, MID, Političko odeljenje (dalje: PO), 1912, dosije 8, pov. br. 1684.

47 AS, MID, PPO, 1912, f. 1, br. 4062.

48 Britanski vicekonzul u Skoplju istražio je 12 slučajeva sa tog spiska i ustvrdio: „Neki od navedenih slučajeva nisu tačni, a za ostale su... odgovorni bili Srbi“ – prema: N. Malcolm, *Kosovo: Kratka povijest*, Sarajevo 2000., 295. Srbija je 28. septembra isticala kako se osmanska vojska „mobilizira“, iako se ona tada zapravo povlačila sa Kosova.

49 Izet-Fuad paša, generalni inspektor osmanske konjice i bivši komandant Treće armije Trakije, govorio je da osmanska strana nije očekivala rat, ali da je već dugo vremena bilo očito da male balkanske zemlje, zajedno sa Rusijom i Austro-Ugarskom, “nisu smjele da nam daju vremena da jednog dana postanemo veoma moćni. Da je režim Abdula Hamida opstao, do rata ne bi došlo jer su političari tih malih i velikih sila dobro znali da bi nas taj režim vrlo brzo doveo do rezultata koji su oni sanjali” – prema: *Balkanski ratovi*, Istorijaska čitanka 3, Beograd 2005., 57.

50 D. Radojević, *Odumiranje mita*, “Monitor”, br. 403, Podgorica 10. jul 1998. Crnogorci su strahovali da će “popravljanje” Osmanskog carstva biti “jedino na štetu i pravu propast nas Balkanaca” - cit. prema: H. Batovski, Crna Gora i Balkanski savez 1912. g., *Istorijski zapisi*, br. 1-2, Cetinje 1957., 51.

51 B. Ratković, *Oslobađanje Kosova i Metohije 1912. godine*, feljton, “Politika”, Beograd 2. maj 1999.

i vekovno nepriznatih prava njihove braće u Otomanskom Carstvu”.⁵² Crnogorska vojska, veličine 35.600 vojnika, podijeljena je u tri operativna odreda: Zetski, Primorski i Istočni. Zadatak prva dva odreda bio je da zauzmu Skadar, dok je treći upućen prema Sandžaku i Metohiji. Druge balkanske zemlje-saveznice su ubrzo, 13. oktobra uputile ultimatum Porti, kojim su, između ostalog, formalno zatražile nove reforme pod hrišćanskim nadzorom i hitnu demobilizaciju osmanske vojske. Porta na sve zahtjeve, jasno, nije mogla dati pristanak i uslijedile su, nakon pet dana, objave rata sa svih strana. U taj rat Srbija i Crna Gora su krenule sa borbenim poklicem: “Za krst časni i slobodu zlatnu”.⁵³ U Proglasu kralja Crne Gore Nikole Petrovića povodom objave rata Osmanskom carstvu se ističe: “Nijesmo sami. S nama je Bog, s nama su balkanske hrišćanske kraljevine, sa kojima smo udruženi u zajednicu, za čim sam vazda čeznuo i koju su sve do navale azijskog osvajača željno očekivali toliki pasovi balkanskih naroda”.⁵⁴ Vrhovna komanda crnogorske vojske u ovom ratu bila je puka improvizacija. Skoro sve njene poslove obavljao je kralj Nikola, čijom su aktivnošću dominirale dvije težnje: prigrabiti što više teritorija i što efektnije osigurati prestiž dinastije Petrovića. Crna Gora je svojim ponašanjem i postupcima predstavljala remetilacki činilac u međunarodnoj politici.⁵⁵ Njoj je bilo najviše stalo do rata, pošto se mogla teritorijalno proširiti jedino osvajanjem teritorija pod osmanskom upravom, naročito sjevernoalbanskih krajeva, Medove i Skadra koji je za nju bio “životno pitanje”, davnašnji san mnogih generacija Crnogoraca.⁵⁶ Ratni motivi Crne Gore imali su snažnu ekonomsku osnovu, jer su Limska dolina, bogata Metohija i plodna ravnicu oko Skadarskog jezera pružali velike mogućnosti da se obezbijedi materijalna egzistencija Crnogoraca. Većinu stanovništva Crne Gore činila je agrarna sirotinja - siromašni zemljaci i bezzemljaši. Sa 19.436 hektara plodnog zemljišta, koliko je ova država imala pred rat, ona nije mogla da ishrani 240.000 stanovnika.⁵⁷ U proklamaciji srpskog kralja Petra I rat je okarakteriziran kao “sveti boj za slobodu porobljene braće, za bolji život i napredak Kraljevine Srbije”.⁵⁸ Ovom proklamacijom, koju su potpisali

52 *Balkanski ugovorni odnosi*, I, 1876.-1918., Beograd 1998., 314.

53 Medalja koja je dodjeljivana srpskim vojnicima povodom pobjede u Prvom balkanskom ratu zvala se “Osvećeno Kosovo”, u znak osvete za izgubljenu bitku na Kosovu 1389. godine.

54 AS, MID, PO, 1912, P/31-VI.

55 D. Živojinović, *Nevoljni saveznici: Rusija, Francuska, Velika Britanija, SAD 1914-1918*, Beograd 2000., 19.

56 M. Đurišić, Uloga kralja Nikole u Prvom balkanskom ratu, *Istorijski zapisi*, br. 1, Titograd 1960., 69; I. Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, Zagreb 1995., 229-230. Skadar je bio glavni cilj operacija crnogorske vojske. Za akcije u tom pravcu bile su koncentrirane dvije trećine vojske, a ostatak je određen za operacije prema Pljevljima, Bijelom Polju, Beranama, Peći i Gusinju; opšir. M. Vojvodić, *Skadarska kriza 1913. godine*, Beograd 1970., 23; N. Rakočević, *Odnosi Crne Gore i Srbije 1903-1918*, *Istorijski zapisi*, br. 3-4, Titograd 1984., 96.

57 Š. Rastoder, *Životna pitanja Crne Gore 1918-1929*, knj. I, Bar 1995., 61.

58 U proglasu, štampanom na albanskom jeziku četiri dana prije izbijanja rata, srpski general Boža Janković, komandant III armije, upozorava: “Mi nosimo u jednoj ruci pravdu, istinu, poštenje i čast, a u drugoj barut i olovo. Ko nam izade na susret kao brat, zagrlićemo ga bratski” - prema: V. Kazimirović, *Crna ruka*, Kragujevac 1997., 536. Ratne ciljeve Srbije je 1912. obrazložio Jovan Cvijić u članku *Balkanski rat i Srbija*, objavljenom i na engleskom jeziku. On je objašnjavao kako je glavni cilj izlaz na more za Srbiju, “preko Stare Srbije dolinom Drima”, da je to pitanje od životnog značaja: “Tek sa

svi članovi vlade na čelu sa Nikolom Pašićem, kralj Petar je skrenuo pažnju svojoj vojsci da će ona u “Staroj Srbiji” pored hrišćana zateći i “Srbe muslimane koji su nam isto tako dragi, a s njima i Arbanase, hrišćane i muslimane, s kojima naš narod živi zajedno 1300 godina obično deleći s njima i sreću i nesreću. Mi im svima nosimo slobodu, bratstvo, jednakost u svemu sa Srbima”.⁵⁹ Crnogorska i srpska vojska su težile da odvojeno, bez obzira na prethodne dogovore, zaposjednu što više teritorija, da bi im to bio jedan od argumenata, da ih docnije zadrže u okviru svoje države. Kralj Nikola je naredio serdaru Vukotiću, komandantu Istočnog odreda, da se u Peći ne zadržava ni časa “no naprijed i kaži vojsci da je to moja želja, pa šta bog da. Naprijed što brže, ako boga znaš”. Srpska vrhovna komanda je, na drugoj strani, požurivala komandanta Treće armije da “što pre zauzme Prizren i Đakovicu, dokle tamo nisu stigli Crnogorci”.⁶⁰

Bošnjaci u Sandžaku su sa zebnjom dočekali početak rata, pogotovo u krajevima gdje su bili u manjini. Centralna osmanska vlast Bošnjake nije mogla zaštititi, prepušteni su svojoj sudbini i stanju strepnje pred neizvjesnostima.⁶¹ Neki srpski izvori za njih su 1912. navodili kako su to “fanatizovane pristalice islama, konzervativni, ratoborni i smatraju ovaj ugao Balkana poslednjim pribežištem pod skiptar padišaha kome su neograničeno odani”.⁶² U dijelovima Sandžaka, po nekim mjestima gdje je bilo u izrazitoj većini, pak, ovo stanovništvo se spremalo da pruži otpor. On je posebno došao do izražaja u Novom Pazaru čija je odbrana, pred nadmoćnim srpskim topovima, na kraju, ipak bila prisiljena na predaju. U napadu na ovaj grad učestvovao je i četnički odred od 700 ljudi, formiran u Raški od srpskih iseljenika iz Sandžaka.⁶³ Osmanski izvori su bilježili stradanja naroda u sjeničkom

izlazom na Jadransko more Srbija bi imala uslova za ekonomsku samostalnost i bila bi zadovoljena. To je jedna od glavnih težnji rata koji je započeo”.

59 Upor. V. Kazimirović, *Crna ruka*, 529; *Novi Pazar i okolina*, Beograd 1968., 279; E. Mušović, *Etnički procesi i etnička struktura stanovništva Novog Pazara*, Beograd 1979., 44.

60 M. F. Petrović, *Od oslobođenja do ujedinjenja Srbije i Crne Gore*, feljton, “Politika”, Beograd 4. decembar 1998.

61 Aleksa Borisavljević, pribojski trgovac, piše: “U početku oktobra 1912. po objavi rata od hrišćanskih država balkanskog saveza Turskoj, naše komite bile su gotove na zbornim mestima, a Turci uplašeni, i spremali se da beže u Bosnu Švabi na sklonište. U to vreme bio sam i od ranije predsednik crkvene opštine... Muslimani poturice ovoga sreza (nahije) dolazili su češće na razgovor uplašeni da će biti pokolja od komita i seljaka... Govorio sam im ne bojte se ništa, to biti rdavo neće. Pri tom, kažem im, a eto i vaše džematlije prvaci iz čaršije a poneki i iz sela, doneli su svoj dževair i vrednosti pokućstva u denkovima te ostavili u mojim magazama i kući za sigurnu ostavu... Potom odlaze blagosiljajući” – cit. prema: V. Subotić, *Prvi balkanski rat u Staroj Srbiji prema kazivanju Borisavljevića i dopisnika*, u: *Oblasti Stare Raške krajem XIX i početkom XX veka*, Prijepolje 1995., 248.

62 Cit. prema: M. Petrović, *Istorijski izvori o Prijepolju i Srednjem Polimlju krajem XIX i početkom XX veka*, *Mileševski zapisi*, br. 2, Prijepolje 1996., 233. Dr. Slavenko Terzić u “Politici” od 6. septembra 1993. piše o Sandžaku pri kraju osmanske uprave: “Poslednjih godina turske vlasti usledilo je masovno proterivanje čifčija - Srba zavisnih seljaka sa imanja koja su obrađivali. Ima više primera nasilne islamizacije, posebno žena, silovanja i drugih oblika svakodnevnog ponižavanja”. Logično bi bilo, po takvom sudu, da se svi ti “nasilno islamizovani” nakon 1912. masovno vrate “pravoj vjeri”, ali o tome nema nikakvih potvrda.

63 B. Biševac, Deževski i Štavički srez u pismima Tihomira Šarkovića 1941. godine, *Novopazarski zbornik*, br. 25, Novi Pazar 2001., 259. U pokušaju odbrane Novog Pazara, pred napadima srpske

i novovaroškom kraju od srpskih komitskih četa.⁶⁴ Javorska brigada srpske vojske je zauzela 25. oktobra Sjenicu nakon velikih borbi, gdje se susrela sa crnogorskim jedinicama, zatim 27. oktobra Prijepolje. Nova Varoš je zauzeta 1. novembra, a pet dana kasnije Priboj. Srpske dobrovoljačke i komitske grupe vršile su napade na naoružane muslimanske grupe u Kratovu i Bistrici, kao i na muhadžire u Manguri, Osoju, Druglićima, Vilovima, Jovcu i Međugorju u novovaroškom kraju.⁶⁵

Osmansku vojsku je rat zatekao usred sporog procesa obnove. Vodeći odbrambeni rat, ona trpi poraze kod Skadra, Jedrena, Kirk-Kilise, Čataldže, Lile Burgasa, Soluna. U osmanskim vojnim skladištima na hiljade novih topova i pušaka ležalo je beskorisno jer vojnici nisu znali s njima rukovati. Velike mase muhadžira sa sjevera hrlile su ka Istanbulu, “jad i nesreće su preplavile ulice”.⁶⁶ Džamije i škole su bile prepune ranjenika i muhadžira. U Istanbulu se krajem 1912. pojavila kolera. Nakon njene pojave vlasti u BiH su naredile zatvaranje granice prema Srbiji, Sandžaku i Crnoj Gori. Brojni muhadžiri su ipak nalazili načina da ovu granicu pređu. Već krajem oktobra 1912. u BiH se, osim njih, nalazilo i 1.600 izbjeglih osmanskih vojnika.⁶⁷

Velike sile su se pretvarale da ih događaji na Balkanu prevazilaze. U Berlinu, kao i u Londonu, smatrali su da je bolje neutralno sačekati rasplet balkanske ratne drame. Za Osmanlije su stvari ubrzo poprimile obrise katastrofe. Bugari su osvojili istočnu Trakiju, izvršili opsadu Jedrena, došli do rovova Čataldže, posljednje osmanske linije odbrane pred Istanbulom. Grci su, nakon proglašanja pripajanja Kipra, zauzeli brojna druga ostrva. Zauzeli su Epir i južnu Makedoniju, pretekavši Bugare u osvajanju Soluna. Srpska vojska je zauzela Kosovo i sjevernu Makedoniju, dok su Crnogorci došli do Skadra. Za svega nekoliko nedjelja, Osmansko carstvo je

vojske, bilo je u njemu, prema srpskim izvorima, preko 300 mrtvih i 700 ranjenih boraca: “Koliko je pak dobrovoljna i borbeno gotovost da se Novi Pazar uporno brani pokazuje i ta okolnost, što i do sada, među mrtvima i ranjenima, koje Turci nisu uspjeli da sa bojišta uklone i odnesu, što uvek veoma revnosno čine, moglo videti i mladića od 17 i 18 godina, kao i staraca od preko 60 godina” – cit. prema: M. Radović, Oslobođenje Novog Pazara u Prvom balkanskom ratu, *Novopazarski zbornik*, br. 13, Novi Pazar 1989., 127; *Ratna memoarska i dnevnička proza*, priredio S. Đorđić, Beograd 1988., 18. Srpska vojska je 23. oktobra 1912. ušla u Novi Pazar: “Komandant Ibarske vojske ušao je u Novi Pazar na čelu srednje kolone, u pratnji konjičkog eskadrona i bataljona pešadije. Ispred kolone išli su izaslanici i taoci - turske age i begovi”. Omer Koničanin opisao je ulazak i doček srpske vojske: “Srpske žene su bile obučene u svečane haljine sa niskama dukata oko glave i vrata. U razgovoru sa njima komandant mesta ih je kroz šalu pitao: “Je li to onaj turski zulum, što ste ga trpeli”, pokazujući na zlatne niske. Istoga dana srpska vojska je raspoređena po svim ulicama grada”. Srpska vojska se ponašala korektno prema muslimanskom stanovništvu što je na većinu ostavilo povoljan utisak – opšir. S. Bandžović, *Iseljavanje Muslimana iz Sandžaka*, Sarajevo 1991., 14; M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, 458.

64 R. Škrijelj, Enklave bošnjačkih muhadžira na Kosovu, *Tutinski zbornik*, br. 2, Tutin 2001., 154.

65 *Novovaroški kraj kroz istoriju*, Nova Varoš 1991., 206.

66 J. Hammer, *Historija Turskog (Osmanskog) Carstva*, III, Zagreb 1979., 525.

67 Upor. M. Ekmečić, Uticaj balkanskih ratova 1912-1913. na društvo u Bosni i Hercegovini, *Marksistička misao*, br. 4, Beograd 1985, 139; Dž. Juzbašić, *Politika i privreda u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom*, Sarajevo 2002., 464. Među narodima i strankama u BiH, shodno stavu prema zaraćenim stranama, ishod ovog rata imao je različit odjek i uticao je na zaoštavanje političkih prilika i međunacionalnih odnosa.

izgubilo skoro sve svoje evropske teritorije.⁶⁸ Njemački car Vilhelm bilježi da su se “Turci” pokazali “potpuno nesposobnim da zadrže zemlje i moraju napolje”.⁶⁹ Zbog niza osmanskih poraza, u novembru 1912. Porta će biti prisiljena da prvo zatraži posredovanje velikih sila, a potom i pregovore o primirju, do kojeg će doći u decembru. Istaknuti francuski intelektualac Pjer Loti je braneći Osmanlije “napuštene, prevarene od svih, pokradene”, kritizirao ponašanje Zapada: “napredak, civilizacija, hrišćanstvo, sve je to ekstra-brzo ubijanje, ubijanje poput mašine”, napadajući balkansku gramzivost koja se nije zadovoljavala samo sa već osvojenim teritorijama, nego je težila zauzimanju Istanbula, optužujući Evropu za saučesništvo u tom komadanju Osmanskog carstva: “Bruka, bruka za Evropu, bruka za njeno lažno hrišćanstvo”.⁷⁰

Prvi balkanski rat je bio izuzetno svirep. Proklamirani ideali s kojima su balkanski saveznici krenuli u rat 1912. pretvorili su se brzo u pljačku i razbojništvo, u masakre “naroda Polumjeseca” u interesu “kulture” Krsta.⁷¹ Najsnažniji pokretački činilac u ovom ratu, uz mentalni povratak u srednji vijek, bio je agresivni nacionalizam. Nacional-šovinističke strasti i vjerska netrpeljivost našli su izraz u ubijanju, protjerivanju, pljački i paljenju kuća muslimana. U tome nije zaostajala nijedna od vojski balkanskih država.⁷² Za politiku etničkog nacionalizma zločini su

68 P. Dimon-F. Žoržon, Umiranje jednog carstva (1908-1923), u: *Istorija Osmanskog carstva*, Beograd 2002., 732.

69 A. Mitrović, *Prodor na Balkan. Srbija u planovima Austro-Ugarske i Nemačke 1908-1918*, Beograd 1981., 113; Đ. Mikić, *Austro-Ugarska i Mladoturci 1908-1912*, Banjaluka 1983, 332. Profesor Jozef Redlih je 28. oktobra 1912. zapisao: “Jasno je da je turskoj vladavini u Evropi došao kraj... a time i neukusnoj novinarskoj frazi o nepoželjnom “bolesniku”. Osmansko carstvo je “bolesnikom” neumjesno prozvao ruski car Nikolaj I u jednom razgovoru 9. januara 1853. sa Seymourom, britanskim poslanikom u Petrogradu.

70 A. Vileže, Pjer Loti i balkanska Evropa, *Stvaranje*, br. 8-10, Podgorica 1995., 938-939. Turska je u teškom položaju, piše Loti, “jer su jednodušno odbačeni i prezreni ugovori... ta Turska kojoj su tri nedjelje ranije sva ministarstva pravde svečano obnovile data obećanja o teritorijalnom integritetu” bila je napuštena a Evropa prvenstveno “zaokupljena podjelom onoga što je od nje ostalo”.

71 Ratni izvještaji Lava Trockog - balkanski ratovi 1912-1913, *Znakovi vremena*, br. 11, Sarajevo 2001., 174; Genocid je, prema nekim nalazima, sistematsko masovno ubijanje etničkog kolektiviteta, ili posredno uništenje etničke zajednice namjernim eliminiranjem uvjeta koji omogućavaju njenu biološku i socijalnu reprodukciju. Prvi korak genocida sastoji se upravo u dehumanizaciji obilježenih grupa kojima se oduzimaju sva prava, uključujući i pravo na život. Ezar Fatah, viktinolog, iznosi da najokrutniji zločini i divljaštva postaju mogući “kada se žrtva vidi kao bezvrijedno biće lišeno ljudskosti, kao pogodna meta za pražnjenje neprijateljstva i agresije ili kao autsajder koji zaslužuje loš tretman”. Genocid je sam po sebi politika. To su zločini sistema, a ne pojedinaca, “uprkos tome što je za ostvarivanje ciljeva neophodno učešće brojnih pojedinaca”. Uska je granica između individualne krivične odgovornosti i odgovornosti države za zločine protiv čovječnosti i, posebno, za zločin genocida.

72 Opšir. S. Bandžović, Muslimani u Makedoniji i Prvi balkanski rat, *Znakovi vremena*, br. 13-14, Sarajevo 2001.-2002., 206-221. Zločini počinjeni u ovom ratu zaprepastili su međunarodnu javnost. Bio je to jedan od prvih, medijski praćenih ratova, pošto su, nakon Burskog rata u južnoj Africi, novinari prvi put išli sa vojskom i izvještavali o stanju na frontovima. Izvještaji o masakrima civila brzo su poslani u svijet. Pratili su ih i slične informacije diplomatskih predstavnika zapadnih zemalja. Karnegijeva fondacija za međunarodni mir, osnovana 1911., reagirajući na takve vijesti, uputila je posebnu međunarodnu komisiju sa zadatkom da na licu mjesta sprovede istraživanja o

bili legitimno sredstvo. Dragiša Vasić je pisao da su balkanski narodi u tim ratovima otkrili svoje “karaktere”.⁷³ Gdje god su jedinice balkanskih vojski vidjeli priliku da ugrabe dodatne teritorije, one su to i radile, pa i onda kada nije bilo nikakvog historijskog ili demografskog razloga za taj korak.⁷⁴ Etnonacionalistički ideali o etnički homogenim državama bili su u sukobu sa realnošću, etničkom i vjerskom heterogenošću na osvojenim teritorijama, gdje većinu stanovništva nisu činili Bugari, Srbi i Grci, već pripadnici drugih etničkih i vjerskih zajednica.⁷⁵ Tokom 1912.-1913. došlo je do prvih etničkih čišćenja velikog stila u evropskoj historiji XX stoljeća. Šok zbog masovnih zločina bio je utoliko veći što su se zbili samo pet godina nakon usvajanja Haške ratne konvencije.⁷⁶ Zločini nisu bili rezultat zastranjivanja, već bitni dio strategije. Rat 1912. karakterizirali su izuzetna svirepost i bezobzirnost prema civilnom stanovništvu koje je imalo nesreću da živi na područjima zahvaćenim oružanim sukobima. Balkanski saveznici su novoosvojene teritorije shvatali kao ratni plijen i nastojali su silom da nametnu svoje interese i zadovolje narasle apetite.⁷⁷

Ono što je balkanskim ratovima, koji će docnije u pojedinim nacionalnim mitologijama biti obilježavani kao “najpopularniji”, “ostvarenje zavetne misli”, “doba velikog obračuna”, udarilo pečat najbarbarskijih ratova, iznosio je Dimitrije Tucović, to su bile “reke krvi poubijanoga neboračkog stanovništva, nevine dece,

uzrocima i načinu vođenja ratova na Balkanu 1912.-1913., nakon čega je ona 1914. objavila izvještaj na više stotina stranica. D’Esturnel de Konstant, francuski senator i predsjedavajući ove međunarodne komisije, u uvodu ovog izvještaja navodi kako nikada neće zaboraviti utisak tuge i čuđenja koje je sa sobom ponio nakon posjete balkanskim državama. On je postavljao pitanje: “Da li smemo da dozvolimo da ovi balkanski ratovi prođu, a da bar ne pokušamo da izvučemo neke pouke iz njih, ne znajući da li su oni bili dobro ili zlo, kao ni da li će sutra ponovo da izbiju i da zauvek nastave da se šire?”; opšir. *Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of the Balcan Wars*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington D.C. 1914; Ž. Rupnik, *Evropa u balkanskom ogledalu*, “Republika”, br. 196, Beograd 1-15. septembar 1998., 23. *Nedovršeni mir: Izveštaj Međunarodne komisije za Balkan*, Beograd 1998., XIX; V. Ortakovski, *Minorities in the Balkans*, Skopje 1998., 92-93; D. Stojanović, *U spirali zločina: slučaj Balkanskih ratova*, “Helsinška povelja”, br. 129-130, Beograd mart-april 2009., 13-15.

73 O. Milosavljević, *U tradiciji nacionalizma*, Beograd 2002., 47.

74 M. Gleni, *Balkan 1804-1999. (Nacionalizam, rat i velike sile)*, I, Beograd 2001., 255.

75 Kosovo je za Srbe imalo kvazimistični status. O. Zirojević navodi da su se osveta Kosova i kosovski mit krajem XIX i prvih decenija XX stoljeća postepeno preinačili u vidovdanski kult i Vidovdan postaje simbol “krvave, bespoštene osvete nad svim što je tursko, muslimansko uopšte”. Čitave su generacije dovodene u iracionalno stanje zbog izgrađenog osjećaja potrebe za kolektivnom osvetom. Osvajanje Kosova poistovećivano je sa obnavljanjem stare srpske države, “*povratkom na silom uzetu zemlju*”. Međutim, kada se srpska vojska 1912. našla na Kosovu, većinu nisu u toj oblasti imali Srbi već Albanci, koji se nisu smatrali oslobođenim već pokorenim; upor. O. Zirojević, *Kosovo u kolektivnom pamćenju*, u: *Srpska strana rata*, Beograd 1996., 218; R. Samardžić, *Za carstvo nebesko*, u: *Kosovska bitka i posledice*, Beograd 1991., 12; D. Bogdanović, *Knjiga o Kosovu*, Beograd 1990., 207.

76 Cilj konvencije iz 1907. bio je da se svaka forma rata uklopi u neka pravila, pa je jasno povučena razlika između boraca i civilnog stanovništva. Ta su pravila na Balkanu, međutim, brzo prekršena; opšir. H. Zundhausen, *Istorija Srbije od 19. do 21. veka*, Beograd 2008., 238-239.

77 Upor. J. Marjanović, *Reforma ili revolucija na Balkanu*, *Jugoslovenski istorijski časopis*, br. 3-4, Beograd 1975, 7; L. Vrkić, *Istorijsko nasleđe konzervativne političke ideje*, 92; A. Bošković, *Etnologija svakodnevnog života*, Beograd 2005., 96.

žena i mirnih ljudi, radnoga sveta Stare Srbije, Albanije, Makedonije i Trakije, čija je jedina krivica što se drukčije bogu moli, što drugim jezikom govori, drugo ime nosi i što je na svom vekovnom ognjištu naivno sačekao četiri divlje najezde”.⁷⁸ Ubijanje muslimanskog i neslavenskog stanovništva nije smatrano za zločin, već, prije svega, za nužnu “neugodnost”. U britanskom parlamentu čuli su se glasni protesti protiv zločina i lažnih nosilaca “kulture” i slobode, kao i iskazi da je saglasnost da se sa muhadžirima postupa kao i sa onima iz 1878. godine “užasna sramota i blamaža za civilizirane države”.⁷⁹ Neki izvještači su navodili da za sto godina osmanske uprave u Makedoniji nije nanešeno hrišćanima toliko nepravdi, koliko su hrišćanski osvajači napravili muslimanima samo za jedan mjesec. Vojnici su upadali u muslimanska sela, palili kuće, odvajali muškarce od žene i djece, pa ih u grupama ubijali. Muslimansko stanovništvo bilo je prisiljeno da bježi, iako se, pogotovo ono poljoprivredno, teško odvajalo od svoje zemlje. Bugarski i grčki vojnici su se utrkiivali u zauzimanju nekih džamija, da bi na njihovim ulazima postavljali svoje krstove. Džamije srušene dinamitom ili zapaljene, bile su uobičajen prizor koji su Bugari ostavljali za sobom. Gradovi Voden, Neguš, Ber, Enidže Vardar pretvoreni su u ruševine. Bugari su u nekim čisto muslimanskim selima izvršili velika krvoprolića. Bilo je sela u blizini Sereza, Drame, Kavale, koje su oni potpuno uništili, ne ostavljajući u njima žive duše. Američka štampa je pisala da i “zločini i vandalizmi koje su Grci počinili nisu od one vrste koju ljudski um može opisati”.⁸⁰

Historičari se često suočavaju sa događajima koji su upravo po prirodi nedokumentirani. Kada su masovna ubistva u pitanju, interes počinilaca je da ti zločini ostaju bez dokaza. Bez svjedočenja očevidaca, neki događaji ne bi se uopšte mogli dokumentirati i „nestali bi iz ljudske memorije“ (N. Beyrak). Strani novinari su pisali o zarobljenim osmanskim vojnicima kojima su nosevi i gornje usne bili odrezani. Edith Durham je vidjela devet žrtava koje su preživjele odsijecanje noseva. Nosna kost im je bila odsječena i odstranjena zajedno sa cijelom gornjom usnom. Crnogorci su, kako su se hvalisali, nakon svake bitke išli naokolo i oskaćivali ranjene: “nijedan nos nisu ostavili na trupu između Berana i Peći”. U većini slučajeva su preživjele žrtve umirale od dodatnog krvarenja.⁸¹ Kada su dva

78 On je ocijenio da zločini nisu bila djela pojedinaca ni ličnog raspoloženja, već sastavni dio “nacionalne” politike balkanskih država, čije su vojske ubijale nedužno muslimansko stanovništvo “sa zločinačkim uverenjem da time vrše jedno ‘nacionalno delo’, da, skidajući taj nevini svet s lica zemlje, skidaju s vrata neprijatelja sa kojim će u budućnosti biti teško izaći na kraj”; opšir. “Radničke novine”, br. 223, Beograd 22. oktobar 1913.; D. Tucović, *Sabrana dela*, knj. 7, Beograd 1980., 160-164. Holm Zundhausen prenosi iskaz historičara Vladimira Dedijera - kako je godinama proučavao sva dokumenta iz 1913. i da zato mirne savijesti može reći kako je Tucović događaje opisao upravo onako kako su se zbili – prema: H. Zundausen, *Istorija Srbije od 19. do 21. veka*, 240, nap. 320.

79 S. Korkut, Dvije preuzete rezolucije, *Socijaldemokrat*, br. 5, Sarajevo 2001., 150.

80 H. Silajdžić, *Albanija i SAD kroz arhive Vašingtona*, Sarajevo 1991, 83.

81 B. Jezernik, *Zemlja u kojoj je sve naopako*, Sarajevo 2000., 187. Neki podgorički gimnazijski profesor Kovačević najavljuvao je prije rata da neće ostati mnogo “Turaka” sa nosevima, tumačeći to činjenicom da oni i nisu ljudi, da je rezanje noseva stari crnogorski običaj: “Kako da vojnik dokaže svoje junaštvo svom komandantu, ako ne donese noseve? Naravno da ćemo rezati noseve, uvijek smo ih rezali”; također vidi: P. Stojanović, Običaji sječe glava i kidanja nosa u crnogorsko-turskom ratovanju (osvrta na stanje u XVIII, XIX i na početak XX vijeka), *Istorijski zapisi*, br. 2, Titograd 1979, 72, 91.

crnogorska vojnika ubijena u blizini sela Punoševca na Kosovu, to selo je spaljeno do temelja. Stanovništvo je pobijeno, a djecu, koja su bježala, nabijali su na bajonete i bacali u kuće u plamenu.⁸² “Radničke novine” su pisale da su “varvarski podvizi nekulturnih crnogorskih plemena i besne srpske soldateske” izvršili za godinu dana snažniju propagandu za Austro-Ugarsku nego “njeni konzuli i frateri za čitav vek”.⁸³

Osvojeni gradovi i sela su bili izloženi bezobzirnim pustošenjima. Đakovica je opljačkana “do poslednjeg dućana”. Nije bilo obzira ni prema radnjama čiji su vlasnici bili Srbi: “zaprepašćenje je ovladalo i kod hrišćana i kod muslimana”.⁸⁴ U Ferizaju (Uroševcu) su izbjegli Albanci bili pozvani da se vrate svojim kućama, da bi potom, 300-400 onih koji su to uradili, bili pobijeni. Srpski štab je izdao naredbu da svako naselje, u kojem je ispaljen metak iz albanske puške na srpske vojnike, bude uništeno. Nakon toga je došlo do masakra albanskog stanovništva. Samo oko Prizrena ubijeno je više od pet hiljada ljudi, a između dvanaest do petnaest hiljada je nestalo.⁸⁵ Od 32 džamije u Prizrenu, 30 je vojska pretvorila u kasarne, skladišta municije i spremišta za sijeno.⁸⁶ Vatre zapaljenih sela bile su jedini signal kojim su se pojedine kolone srpske vojske međusobno obaviještavale o svom “napredovanju” i pravcima kretanja. Sa padom Kumanova u srpske ruke u Skoplju se slegao “ceo onaj svet arnautskog stanovništva koje je srpska vojska, nadirući sa severa, gurala pred sobom i koje je tu, tražeći utočišta, velikim delom našlo – smrt”.⁸⁷ Pojava srpskih jedinica u blizini Skoplja izazvala je pravi kaos u ovom gradu. U bolnicama je ležalo preko 900 osmanskih ranjenih vojnika kada se pročulo da srpske jedinice ulaze u

82 V. Dedijer, *Veliki buntovnik Milovan Đilas*, Beograd 1991., 113; upor. *Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije*, knj. VI, sv. 1, Beograd 1981., 418-419.

83 D. Tucović, *Crnogorski bes*, “Radničke novine”, br. 239, Beograd 9. novembar 1913. On je pisao: “Kao izgladneli vuci Crnogorci su jurišali na sve što se zgrabiti može: popljačkali su kuće, dućane, torove, ambare, sve gde se god šta imalo da zapljačka... Ako spomenete nekome Arnautinu reč “Karadag” on se strese od bola, prstom pokazuje da je Crnogorac go i gladan, a dlanom seče sve, ne štedeći ni decu”.

84 *Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903-1914*, knj. V, sv. 3, Beograd 1986., 308. Tokom ratnih operacija i makedonske komite su napadale muslimansko stanovništvo. Lav Trocki je izveštavao 1912. o počinjenim komitskim divljaštvima i okrutnostima nedaleko od Prilepa, zbog kojih je regularna srpska vojska prigovarala: “da su Turci ušli u našu zemlju, oni se ne bi ovako ponašali”; opšir. Lj. Doklešić, *Kroz historiju Makedonije. Izabrani izvori*, Zagreb 1964., 209; L. Trocki, *Srbija, jesen 1912*, feljton, “Danas”, Beograd 15. jun 1998.

85 J. Udovički, *Spone i sukobi*, “Republika”, br. 188, Beograd 1-15. maj 1998.

86 N. Malcolm, *Kosovo: Kratka povijest*, 298-302. Dimitrije Tucović će 1914. u knjizi *Srbija i Arbanija* pozdraviti “prirodnu, neizbežnu borbu Albanaca za drugačiji politički život u odnosu na onaj pod Turcima, i drugačiji u odnosu na onaj koji mu nameću njegovi surovi susedi – Srbija, Grčka i Crna Gora. Slobodarski srpski narod tu borbu mora da ceni i poštuje, kako zbog slobode Albanaca, tako i zbog sopstvene slobode i zbog toga što se nijednoj vladi ne smiju odobriti sredstva za osvajачku politiku”. Milovan Đilas će 1945. napisati kako je ova Tucovićeva knjiga historijsko svjedočanstvo od neprocenjivog značaja koje potvrđuje da “svest srpskog naroda nije umrla čak ni tada, kada su vladajuće strukture i sve stranke odobravale osvajачku politiku Pašićeve vlade i trovali narodne mase šovinizmom i neprijateljstvom prema malom albanskom narodu”.

87 “Radničke novine”, br. 223, Beograd 22. oktobar 1913. D. Tucović je pisao da će se počinjeni zločini “pamtiti s kolena na koleno, kao što se pamte Vartolomejska noć, Sicijalski večernje, Kišnjevo, i kao što će se pamtiti Demir-hisar i Doksat”.

grad. Bolnicu su prvo napustili ljekari a potom i bolničarke. Na ulicama je vladala graja i užasna panika. Ranjenici su se, preplašeni i ostavljeni, dizali jedan po jedan puzeći i zapomagajući na putu do kasarni ili do ulice, pokušavajući da se probiju do željezničke stanice i vozova koji su odvozili sretnike: "Tu su tako, kao mravi, ležali iznemogli, polumrtvi, onesvešćeni... Nisu mogli dalje. Slabosti i rane ne dadoše im da se spasu, i da se odvuku do voza. Poskapavala je tu većina njih na ulici".⁸⁸ Muslimanska imanja u Skoplju su bila prosto razgrabljena od "strane seljaka Srba i Egzarhista". Izvršeni su veliki pogromi nad muslimanima u bitoljskom i kočanskom kraju. Brojne džamije su porušene.⁸⁹ U Štipu su bugarske komite opljačkale kuće i radnje muslimanskog i jevrejskog stanovništva. Pola grada je bilo ispražnjeno. U Strumici su jedan srpski major i trojica bugarskih oficira išli od kuće do kuće u pratnji jednog "svjedoka" koji je potvrđivao "krivicu" budućih žrtava. Računa se da je ubijeno između 3.000 i 4.000 ljudi u širem regionu Strumice. U toku ratnih operacija i Makedonci su dali eruptivnog oduška svom gnjevu prema muslimanima.⁹⁰ Veliki je broj muslimana prebjegao u Malu Aziju. Novinari su izvještavali o masovnom uništavanju muslimanskih sela. U kočanskom kraju uništeno je selo Vitoš u kome je bilo 100 muslimanskih kuća, i od koga su ostale tek gomile kamenja. Mještani su se razbjegli na sve strane. Slična sudbina je zadesila i selo Kalimance od koga su ostale samo ruševine. Preživjelo stanovništvo se rasulo. Jugoistočno od Kočana nalazilo se veliko selo Gradec koje je imalo oko 500 kuća sa 2.500 do 3.000 stanovnika. Nakon rata više nije bilo nijedne kuće. Neki preživjeli mještani napravili su zemunice u kojima su živjeli.⁹¹

U jesen 1912. godine, dok paljba topova još nije utihnula, u Kumanovo i Skoplje, kao i druga mjesta, počeo je, s druge strane, pristizati veliki broj Srba iz Srbije i Austro-Ugarske da izvidi mogućnosti za naseljavanje u "oslobođenim krajevima".⁹² Blizu 2.000 "turskih izbjeglica", mahom žena i djece, između Radovišta i Štipa, s druge strane, "umrlo je od gladi - doslovno od gladi" - pisao je jedan činovnik poslat u Štip da organizira filijalu nacionalne banke.⁹³ Razoružavanje muslimanskih sela pretvorilo se ne samo u sakupljanje oružja, već i u otvorena razbojništva. Za vojnim kolonama su se vukla brojna stada opljačkane stoke. Srpska i crnogorska vojska su

88 Cit. prema: S. Đurić, *Dnevnik pobjeda. Srbija u balkanskim ratovima 1912-1913*, Beograd 1988., 244. Milorad Marković, srpski vojnik je svjedočio o zbivanjima u blizini Prilepa i sudbini muhadžira koji su bili izloženi napadima srpske vojske. Oficiri su nagovarali vojnike da pljačkaju zbegove. Oni su uzimali zlato a vojnici ostatak. Također su neki oficiri silovali žene: "Iz varoši vodi divan drum preko Belasice uz brdo. Prođosmo selo Kosturino. S obe strane puta još sveže humke. Tu su sahranjeni pomrli iz zbega. Putem - masa spavača i stvari, mahom jorgani. Oko jedne ćuprije leševi još nesahranjeni, staro, mlado; izgladneli psi. Jedno dete i posle 5-6 dana ostalo je još lepo, ispod žbuna leži a opružilo ručice" – vidi: S. Đurić, *Dnevnik pobjeda. Srbija u balkanskim ratovima 1912-1913*, 139, 246.

89 *Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903-1914*, knj. V, sv. 3, 245; *Српски извори за историјата на македонскиот народ 1912-1914*, Скопје 1979., 248.

90 Upor. B. Horvat, *Kosovsko pitanje*, Zagreb 1988., 34; D. Stojanović, *U spirali zločina: slučaj Balkanskih ratova*, 14; Lj. Doklešić, *Kroz historiju Makedonije. Izabrani izvori*, 209.

91 Љ. Лане, *Одабрани текстови за историјата на македонскиот народ*, књ. II, Скопје 1976., 820.

92 J. Tomić, *Seoba u Srbiju i čija da bude zemlja u oslobođenim srpskim krajevima*, Beograd 1914, 6.

93 *Ratni izvještaji Lava Trockog - balkanski ratovi 1912-1913*, 172.

1912. u sjevernoj Albaniji čitava sela pretvarale u krematorijume.⁹⁴ Dvije kolone srpske vojske krenule su početkom novembra 1912. preko albanskih planina do Jadranskog mora. U proglasu komandanta "albanskog odreda" je stajalo: "To je naša neodoljiva težnja. Zbog toga i rat vodimo... da našoj otadžbini otvorimo slobodan put i za ceo svet". U Beograd su iz Albanije slate informacije da "kuda god je naša vojska prošla, tuda treba drugi narod da se seli, a prvi je uništen i sve njihovo što se nazivalo".⁹⁵ Nasuprot srpskim "donosiocima kulture", stajali su, prema Vladanu Đorđeviću, Albanci - varvarski "crvenokošci Evrope", što je ukazivalo na namjeru da se prema njima ponaša na način, kako je svojedobno bijelo stanovništvo Amerike postupalo sa Indijancima.⁹⁶

Izlazak srpske vojske, preko sjevernih albanskih krajeva, kod Lješa, na Jadransko more, što je bio primarni ratni cilj Srbije, označio je pobjedu "radikalnog nacionalizma" koji je sve manje tražio opravdanje za razvitak srpske države u ciljevima nacionalnog programa i principa "Balkan-balkanskim narodima".⁹⁷ Drač (Durrës) je u budućnosti trebao postati glavna srpska pomorska luka. Povodom upada srpske vojske u albanske krajeve s ciljem izlaska Srbije na more, Jovan Cvijić će podržati ideju o aneksiji kao "antietnografsku nužnost".⁹⁸ Srpska vanjska politika je ovim imperijalnim činom i "ubijanjem sa rezonom" izgubila i posljednji argument u isticanju principa narodnosti kao ideološke osnove svog nacionalnog programa. Tu osvajačku politiku su podržavale gotovo sve građanske partije, najveći dio društva, a naročito vojska.⁹⁹ Srpska vojska je silom svog oružja izašla na more, ali je pred započetim koncentriranjem 200.000 austrougarskih vojnika i pripremljenom proklamacijom o objavi rata nevoljno morala da se povuče. Politika svršenog čina

94 P. J. Cohen, *Srpski tajni rat: Propaganda i manipulacija historijom*, Sarajevo 1998., 30-31. Dr. Hakif Bajrami ustvrđuje, na osnovu britanskih izvora, da je u Kosovskom, Skadarskom, Bitoljskom i Janinskom vilajetu 1912.-1913. ubijeno oko 150.000 ljudi, "po kratkom postupku i bez ikakvog povoda". Srpska vojska će 1913.-1914. zapaliti ili do zemlje uništiti 133, a crnogorska 102 albanska sela; opšir. H. Bajrami, *Orijentacija Srbije za kolonizaciju i srbizaciju Kosova*, u: B. Cana-C. Milivojević, *Kosmet ili Kosova*, Beograd 1996., 156-165.

95 P. Imami, *Srbi i Albanci kroz vekove*, Beograd 2000., 201. Ironija je, piše Petrit Imami, da su istodobno, zbog pomanjkanja radnika u Srbiji, pošto su mnogi bili mobilizirani, po rudnicima i fabrikama hitno upošljavani brojni Albanci sa Kosova. "Radničke novine" će tim povodom krajem marta 1913. objaviti: "Tako su Arbanasi, o kojima šovinistička štampa trubi da su divljaci, postali industrijski radnici u preduzećima srpskih kapitalista".

96 H. Zundhausen, *Istorija Srbije od 19. do 21. veka*, 241-242.

97 Dr. Čedomir Antić ukazuje kako su još 1853. Ilija Garašanin, koji je stajao na čelu najmoćnijeg srpskog ministarstva – Popečiteljstva unutrenjih dela i Tomas de Fonblank, britanski konzul u Beogradu, sporazumijeli o stvaranju Potkraljevine Srbije, koja je, shodno ovom dogovoru, trebala biti proširena na Kosovo, Metohiju, Crnu Goru, Brda, staru Hercegovinu i zapadnu Bugarsku (uključujući Sofiju), a dobila bi izlaz na more preko Lješa i Ulcinja, ustvrđujući da je Srbija još 1912. "imala one težnje koje je izrazio ovaj plan" – cit. prema: Č. Antić, *Garašaninova dvestagodišnjica*, "Politika", Beograd 15-16. februar 2012.

98 Upor. D. Bogdanović, *Knjiga o Kosovu*, 203-205; O. Popović-Obradović, *Kakva ili kolika država: ogledi o političkoj i društvenoj istoriji Srbije XIX-XXI veka*, 250-251.

99 Upor. D. Tucović, *Srbija i Arbanija*, u: *Sabrana dela*, knj. 8, Beograd 1980., 99-101; Đ. Stanković, *Nikola Pašić i jugoslovensko pitanje*, I, Beograd 1985., 107; Đ. Mikić, Albanci i Srbija u balkanskim ratovima 1912-1913. godine, *Istorijski glasnik*, br. 1-2, Beograd 1985, 63-64.

ipak nije potpuno rezultirala priželjkivanim ishodom.¹⁰⁰ Uprkos snažne ruske podrške Srbija nije mogla da zadrži sve što je osvojila njena “prema muslimanima užasno bezobzirna vojska”. Ostvarenje plana o komadanju albanskih teritorija spriječiće i sami Albanci proglašenjem svoje države 12. novembra 1912. u Valoni (Vlori). Njeno stvaranje će podržati Njemačka, Austro-Ugarska i Italija koje su time nastojale da spreče prodor ruskog uticaja na centralni Mediteran. U decembru je Konferencija ambasadora priznala nezavisnost Albanije čime je posredno i “bez rasprave rešeno da se srpske trupe povuku sa mora”.¹⁰¹

Crnogorska vojska je 1912. zauzela beransku, bjelopoljsku, pljevaljsku, rožajsku, plavsko-gusinjsku i đakovačku oblast, kao i Bojansku i Skadarsku krajinu.¹⁰² Mustafa Memić je pisao o nezavidnoj sudbini muslimanskog stanovništva u krajevima koje je 1912. osvojila Crna Gora. U ovim nastupima bilo je svega: pokršćavanja u Plavskom jezeru, silovanja žena i djevojaka, kidanja noseva muškarcima i urezivanja krsta na čelu.¹⁰³ Jovan S. Plamenac, crnogorski ministar unutrašnjih djela, u svojim spisima o zbivanjima iz 1912.-1913. prosto piše kao o kosovskoj osveti.¹⁰⁴ Kada su crnogorske jedinice ušle u Bijelo Polje, nakon manjih sukoba, zatekli su prazan grad. Lokalno muslimansko stanovništvo, koje je brzo izbjeglo, ostavilo je za sobom otvorene kuće “s trpezom na vidljivom mjestu, na kojoj je stajao hljeb sa britvom u njemu i pokraj

100 U Beogradu je ideja o stvaranju autonomne Albanije tretirana isključivo kao “antisrpska radnja”. Srbija će se 1913., nakon stvaranja albanske države, diplomatski angažirati širom Evrope tvrdeći da Albanci nisu civilizacijski dorasli da imaju državu. Nikola Pašić, koji je mislio da će Srbija zadržati ono što je njena vojska osvojila, lamentirao je kako je Srbiji stvaranjem Albanije zatvoren jedan od njenih najvažnijih “*životnih pravaca razvoja*”. Podrška Srbiji stizaće i od Srba iz Bosne i Hercegovine. Svi srpski članovi Sabora, osim sarajevskog mitropolita E. Letice, daju izjavu, kojom oštro osuđuju stav austrougarske diplomatije prema Srbiji: „Držanja austrougarske monarhije“, govorilo se tu, „koja za antikulturne Arnauts traži autonomna prava iako ih Južnim Slovenima u svojoj državi osporava, koja svojim ponašanjem kuša da zabrani Srbiji da uživa plodove svojih sjajnih pobjeda, izazivlje najveća ogorčenja u svim slojevima srpskog naroda u Bosni i Hercegovini“. Revoltirana srbijanska štampa je obilovala negativnim natpisima o Albancima. Pojavile su se i knjige koje su to trebale i dokumentirati. Stojan Protić je 1913. objavio *Albanski problem i Srbija i Austro-Ugarska*, a Vladan Đorđević iste godine knjigu *Arnauti i velike sile* gdje navodi da je “*jedino među Arnautima izgleda kao da je i u XIX veku živeo po koji repat čovek*”, podmećući čitaocima legendu o “*repatim ljudima*”, koju je u Albaniji, sredinom XIX stoljeća navodno zabilježio njemački naučnik J. G. Han; upor. V. Đorđević, *Arnauti i veliki sile*, Beograd 1913., 100-104; J. Budžovi, *Antialbanska historiografija*, “*Književne novine*”, br. 753, Beograd 1. maj 1988; O. Milosavljević, *Nacionalni stereotipi u istorijskoj perspektivi*, *Nova srpska politička misao*, br. 1-2, Beograd 1999, 20-21.

101 D. Đorđević, *Izlazak Srbije na Jadransko more i konferencija ambasadora u Londonu 1912*, Beograd 1956., 84-85; M. Vojvodić, *Razgraničenje Srbije i Crne Gore sa Albanijom 1912-1913*, *Istorijski časopis*, XXXVI, Beograd 1989., 149-161; B. Komatina, *Jugoslovensko-albanski odnosi 1979-1983*, Beograd 1995., 12-13; *Istorija srpskog naroda*, VI-I, Beograd 1983., 191.

102 Opšir. S. Bandžović, Sandžak u balkanskim ratovima (1912.-1913.), *Tutinski zbornik*, br. 4, Tutin 2003., 51-102.

103 Upor N. Rakočević, *Crnogorsko-albanski odnosi 1878-1914. godine*, u: *Srbija i Albanci u XIX i početkom XX veka*, Beograd 1990., 154-156; J. Brković, *Svako o svojim zločinima*, “*Monitor*”, br. 492, Podgorica 24. mart 2000.; P. Bartl, *Albanci*, 140; B. Jezernik, *Zemlja u kojoj je sve naopako*, 154-155.

104 S. Burzanović, *Nekoliko neobjavljenih dokumenata iz lične arhive Jovana S. Plamenca o nasiljima, zločinima i pokršćavanju muslimana 1912-1913. godine*, *Almanah*, br. 25-26, Podgorica 2004, 288.

njega so”, što je tradicionalno u ovim krajevima imalo za cilj da umilostivi vojsku da ne popali kuće. Kuće nisu popaljene ali su totalno opustošene. Pljačkanje grada je trajalo punih 20 časova, dok konačno nije organizirana nova vlast. U pljačkanju su učestvovala i crnogorske žene koje su išle iza vojske. Komandant Istočnog odreda crnogorske vojske general-serdar Janko Vukotić izrazio je zahvalnost svojoj vojsci na ulasku u Bijelo Polje, izuzimajući od toga one vojnike “koji su kroz varoš pljačke i zulume činili”.¹⁰⁵ Pripadnici crnogorskih dobrovoljačkih jedinica su smatrali da su zauzimanjem sandžačkih krajeva nastupili dani osvete. Njihovo ponašanje je išlo dotle da su iznosili da muslimane treba pretvoriti u raju.¹⁰⁶ Gavro Vuković je pisao kako Crnogorac nije mogao zamisliti da može biti iskreni prijatelj sa “Turčinom”, jer je “neprijateljstvo usađeno u njihove kosti od tolikih vijekova”.¹⁰⁷ Crnogorci su došli i u pešterska sela, gdje su izvršeni brutalni obračuni sa tamošnjim muslimanima, praćeni pljačkom i paljevinom njihovih kuća. Srpski izvori su svjedočili da crnogorska vojska u Sjenici i Pljevljima “nije poštovala život i imanja pokorenih ljudi, a naročito Turaka”.¹⁰⁸ Srpski izvori su ukazivali da se u vladinim krugovima u Crnoj Gori sa šapatom govorilo o glasovima i izvještajima koji su dolazili o pljačkama i ucjenama koje su vršili Crnogorci u osvojenim krajevima.¹⁰⁹ Crnogorci će, s druge strane, nakon šestomjesečne opsade konačno uspjeti da osvoje Skadar. Na crnogorski poziv, srpska vlada je u februaru 1913. odlučila da pod ovaj grad uputi jednu diviziju kao pomoć. Srpske trupe su tako po drugi put ušle u Albaniju. Skadar je bio “mrtav” grad kada su ga Crnogorci zauzeli. Civili su gladovali a šestomjesečno bombardiranje i opsada učinili su da se u velikom dijelu grada nije moglo ni živjeti. Veliki dio grada je bio u ruševinama. To nije spriječilo crnogorske trupe da krenu u uobičajenu, žestoku pljačku. Pod pritiskom velikih sila, biće ipak prinuđeni da ga napuste.¹¹⁰

Stanje za muslimansko stanovništvo bilo je teško u svim krajevima koji su 1912. izuzeti od osmanske uprave. Opšti glas javnog mišljenja u Evropi je bio da balkanske države ne treba lišavati plodova njihovih brzih pobjeda.¹¹¹ Ugovorom u Londonu u maju 1913. okončan je Prvi balkanski rat. Već na prvoj sjednici Londonske konferencije od 17. decembra 1912. odlučeno je da Albanija postane nezavisna

105 Ž. Šćepanović, Oslobođenje Bijelog Polja 1912. godine i organizacija vlasti, *Istorijski zapisi*, br. 1-2, Titograd 1986., 67-68; M. Memić, *Bošnjaci-Muslimani Sandžaka i Crne Gore*, Sarajevo 1996., 234-235.

106 Ž. Šćepanović, Društveno-političke prilike u Bijelom Polju i okolini početkom XX vijeka, *Odzivi*, br. 6, Bijelo Polje 1973, 110.

107 Prema: B. Vuković, Etički odnos kralja Nikole prema protivniku, u: *Kralj Nikola - ličnost, djelo i vrijeme*, II, Podgorica 1998., 46. Kralj Nikola je, pak, pisao da je ratovanje sa “Turcima” uljeglilo junačku krv Crnogoraca: “ratujući s Turcima namirivali su svoje potrebe za život, jer ih je ratovanje uzdržavalo od svakog rada”.

108 *Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije*, knj. V, sv. 3, 416.

109 AS, MID, PO, 1912, f. XIII, d. 2.

110 Crnogorski kralj Nikola je kao izgovor za osvajanje ovog grada tvrdio da je u njemu sahranjen neki od njegovih predaka. Velike sile su ga, radi crnogorskog napuštanja Skadra, pridobile zajmom od šest miliona franaka, koji je on iskoristio da umiri nezadovoljstvo njegovim režimom unutar Crne Gore – vidi: M. Gleni, *Balkan 1804-1999*, I, 252.

111 V. Ćorović, *Istorija Srba*, III, Beograd 1989., 200.

država, mada je skoro polovina Albanaca ostalo izvan njenih granica (Srbija, Crna Gora, Grčka).¹¹² Međunarodnom arbitražom podijeljene su pobjednicima teritorije oduzete silom od osmanske države.¹¹³ Na Londonskoj konferenciji, ustvrđuje Anton Bebler, evropske kolonijalne velesile su Srbiji i Crnoj Gori – “dvoma ruskim vazalima dodelile tuđe teritorije u suprotnosti sa voljom njihovog većinskog stanovništva” u Sandžaku, na Kosovu i u Makedoniji. Ser Edward Grey, britanski ministar spoljnih poslova, domaćin ove konferencije velesila, tu činjenicu prostodušno će priznati u Donjem domu britanskog parlamenta.¹¹⁴ Srbija i Crna Gora su u Londonu odbacile narodnosni princip kao “praktično neupotrebljiv” zbog velike izmiješanosti srpskog i crnogorskog stanovništva sa albanskim, dajući naizmjenično prednost historijskom pravu, tendencioznim geografskim, ekonomskim ili strateškim argumentima, da bi potom odustale i od historijskog principa, dok su u pogledu Makedonije prevagnuli vojno-politički razlozi.¹¹⁵ Velike sile su upućivali srpskoj vladi formalne predstavlke sa zahtjevom o neophodnosti poduzimanja hitnih mjera da bi se osigurala istinska zaštita katoličkog, muslimanskog i albanskog stanovništva u “oblastima ustupljenim Crnoj Gori i Srbiji”.¹¹⁶ Nijedna formalna odredba i nikakve izričite međunarodne obaveze u formi ugovorne odredbe u pogledu zaštite nacionalnih i vjerskih manjina nisu nametnute. Velesile su se u Londonu mogle samo složiti da informiraju zaraćene strane kako smatraju apsolutno neophodnim da Srbija i Crna Gora poduzmu potrebne mjere da osiguraju efikasnu zaštitu muslimanskog i katoličkog stanovništva na teritorijama koje su im dodijeljene. Srbija i Crna Gora su velesilama “korektno” odgovorile na ovu kompromisnu obavijest ističući da njihovi ustavi pružaju garancije svim mogućim pravima manjina.¹¹⁷

112 P. Imami, Srbi i Albanci kroz vekove, feljton, “Danas”, Beograd 8. septembar 1998. Srbija će pokušavati da Albanija bude pod njenim protektoratom. U Draču je maja 1913. obrazovan čak i “Srpsko-albanski crveni krst”. Srpske vojne pošte radile su u Lješ, Elbasanu i Draču od novembra do aprila 1913. kada se odatle povukla srpska vojska. Svaka pošta imala je svoj žig na kome je ime grada bilo ispisano na srpskom (ćirilicom) i na francuskom.

113 Na ovom skupu bili su ponajprije odbijeni zahtjevi pobjednika u pogledu Sandžaka i nekih drugih teritorija, pa je Porta, ohrabrena tim stavom, prekinula pregovore. Većinu prijedloga balkanskih država ona je, nevoljno, prihvatila tek nakon ruskih prijetnji. Sandžak je podijeljen između Srbije i Crne Gore; opšir. R. Pavić, *Sandžak u jugoslavenskom političkom ratu*, “Vjesnik”, Zagreb 17. jul 1991.; Z. Lakić, Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Sandžaka, u: *AVNOJ i NOB u Bosni i Hercegovini*, Beograd 1974., 679.

114 A. Bebler, *Propuštena prilika za istorijski sporazum*, “Helsinška povelja”, br. 119-120, Beograd maj-jun 2008., 16.

115 Lj. Aleksić-Pejaković, Balkan balkanskim narodima - između legitimističkog i nacionalnog principa, u: *Islam, Balkan i velike sile (XIV-XX vek)*, Beograd 1997., 152; upor. D. Đorđević, *Izlazak Srbije na Jadransko more i konferencija ambasadora u Londonu 1912*, Beograd 1956., 84-85; D. Janković, Stavovi sila Trojnog sporazuma prema nacionalnom pitanju Srbije i jugoslovenskih naroda uoči Prvog svjetskog rata, u: *Velike sile i Srbija pred Prvi svjetski rat*, Beograd 1976, 308-309.

116 Г. Тодоровски, Документи за просветната политика на српското кралство во Македонија (1912-1915), *Гласник*, бр. 3, Скопје 1968., 199.

117 Novi rasistički tonovi kojima je obrazlagana “civilizatorska misija” bili su, piše H. Zundahusen, izraz evropskog “duha vremena”. On se sve više udaljavao od svojih prosvjetiteljskih korijena, i od kraja XIX stoljeća bio je nabijen rasističkim idejama i predstavama o sopstvenoj nadmoći. Zato nije bilo nikakvo čudo što su u Londonu vlade balkanskih država grubo odbile da se prihvati klauzula o zaštiti

Osmansko carstvo je 1912. izgubilo sve posjede u Evropi, sem uskog pojasa zemljišta ispred Istanbula, na liniji Enos-Midija. Balkanske hrišćanske države nisu imale za cilj samo da ga potpuno istisnu sa Balkana, već zajedno sa njim i muslimane kao njegove vidljive historijske tragove, za njih stran i nepouzdan element.¹¹⁸ Sa porazom Osmanskog carstva eliminiran je zajednički protivnik i nastala je nova borba za ratni plijen. U otvorenom grabežu balkanske države se nisu mnogo obazirale na historijske ili demografske činjenice.¹¹⁹ Raspaljeni nacionalizmi, velikoimperijalni snovi, militarizmi opijeni ratnim uspjesima, miješanja sa strane - samo su sipali ulje na vatru na kojoj su brzo sagorjevali ostaci savezništva u Prvom i uticali na izbijanje Drugog balkanskog rata.¹²⁰ Rat koji je izbio u junu 1913. nije nikoga iznenadio. Mnogi su poznavaooci prilika na Zapadu lako, u naletu ushićenja zbog pobjeda saveznika u ratu 1912., zaboravili da su neprijateljstva u tom ratu započeli upravo balkanske države, i to kršenjem ne samo međunarodnoga prava, već i postojećih, važećih sporazuma.¹²¹ Papa je za narode koji su se borili protiv Bugarske u Drugom balkanskom ratu izjavljivao da su "svi od reda bili varvari" dok je sam rat okarakteriziran kao "razbojnički".¹²² M. Gleni je uočio da je najpoučnija lakoća s kojom su oni koji su vodili ovaj rat manipulirali predstavom o neprijatelju u glavama svojih vojnika: "Manje od mesec dana pre izbijanja ovog rata, Srbi i Grci su se borili na istoj strani sa Bugarima. Sada su Grci i Srbi pozvali lokalne Turke da im se pridruže u zverstvima nad bugarskim seljacima. Grčka i srpska vojska harale su zaleđem Makedonije i Trakije i ubijale bespomoćni živalj".¹²³ Drugi Balkanski rat okončan je 10. avgusta 1913. potpisivanjem Bukureštanskog ugovora. Osmansko carstvo, kome je amputirana većina njegovih evropskih teritorija, bilo je najveći gubitnik ratova 1912.-1913., ali je ipak uspjelo da vrati Jedrene i istočnu Trakiju pod svoju kontrolu.

manjina; upor. H. Zundausen, *Istorija Srbije od 19. do 21. veka*, 242-243; V. Degan, *Međunarodnopravno uređenje položaja muslimana*, 79; opšir. C. A. Macartney, *National States and National Minorities*, Oxford 1934., 170-174.

118 Upor. Ž. Rupnik, *Evropa u balkanskom ogledalu*, "Republika", br. 196, Beograd 1-15. septembar 1998. Savremenik tih zbivanja, H. Halid, piše: "Da, muslimani - prodavši u bescijenje sav svoj imetak - ostavljaju zemlje svojih djedova i kao najveća sirotinja i golotinja sele u druge, tude im krajeve, ali to nije rezultat njihove bezrazložne mržnje prema hrišćanskim vladama; to muslimani čine samo zato, da se izbave ispod nasilne uprave, koja se među njima uvodi, da im uništi ili ograniči narodne običaje, porodične principe i svete religiozne osjećaje" - prema: H. Halid, *Borba polumjeseca i krsta*, knj. I, Mostar 1913, 187-189.

119 Deoba zauzetih teritorija, *Srpski književni glasnik*, knj. XXX, br. 12, Beograd 16. jun 1913., 950-954; D. Đorđević, *Ogledi iz balkanske istorije*, Beograd 1989., 37; M. Gleni, *Balkan 1804-1999*, I, 255; S. Pavlović, *Istorija Balkana*, Beograd 2001., 293.

120 *Istorija srpskog naroda*, knj. VI, tom I, 193.

121 Srbija je nakon Prvog balkanskog rata, kršenjem prethodnog dogovora oko zauzimanja određenih teritorija, "zaista prevarila Bugarsku i nikakvo navođenje olašavajućih objektivnih okolnosti ne može da ublaži tu ocenu. Tako je mislilo i evropsko javno mnjenje, tako misli i svetska istoriografija danas." - cit. prema: L. Vrkić, *Istorijsko nasleđe konzervativne političke ideje*, 94.

122 J. Bakić, Stereotipi o Srbima u javnostima pojedinih zapadnih nacija, *Nova srpska politička misao*, br. 1-2, Beograd 1999., 38.

123 M. Gleni, *Balkan 1804-1999*, I, 255-260.

Prije navedenih ratova nijedna balkanska država nije htjela priznati da postoji brojno stanovništvo koje ne bi prihvatilo njihovu vladavinu na područjima koja su htjele zauzeti.¹²⁴ Mnogi od onih koji su procjenjivali balkansko stanovništvo bili su inficirani rasizmom. Uporedo je trajao davno započeti “rat statistika”. Evropske statistike o stanovništvu osmanske Evrope su problematične kao procjena ukupnog broja stanovnika. Evropski pisci nikada nisu konzultirali primarne izvore populacione statistike stanovništva osmanske Evrope - osmansku državnu statistiku, ne uvažavajući temeljni princip demografije koji pokazuje da samo oni koji broje stanovništvo mogu stvarno znati i njegov broj. Osmanlije su bile jedini koji su doista brojali stanovništvo Carstva. Zato su samo oni mogli dati tačnu procjenu svog vlastitog stanovništva. Balkanski nacionalisti bili su često klasični rasisti koji su vjerovali da su “narod” ili “nacija” određeni krvlju ili narodnim obilježjima duše.¹²⁵ Grupe stanovnika bez nacionalne pripadnosti su zbunjujuće i nepoželjne. Ljudi bez nacije važe kao relikti prošlosti, zaostali, element nereda i otpora.¹²⁶ Ratni pobjednici su se na osvojenim teritorijama suočili sa zadatkom asimilacije raznorodnog stanovništva, uključujući muslimane i brojne hrišćane, koji nisu posjedovali jasnu nacionalnu svijest. Identitet pripadnika tog dijela stanovništva zavisio je od vremena, mjesta, obrazovanja, porodičnih veza, ličnih sklonosti i djelovanja susjednih država. Ponašanje balkanskih saveznika u ratu 1912. govorilo je da njihov cilj u Makedoniji nije bilo samo sticanje teritorija već i eliminiranje suprotnih zajednica, makar u kulturnom i statističkom smislu. Predratne koncepcije o tome da će Makedonci prihvatiti nacionalnu svijest one slavenske balkanske države koja ih bude prva anektirala bile su praktično reaktuelizirane. U dijelu Makedonije koji je pripao Srbiji “nejasno definisana populacija” trebala je da postane srpska.¹²⁷ Cincari će također biti veliki gubitnici balkanskih ratova, izloženi asimilaciji okolnih, većinskih pravoslavnih naroda.

Multietnički kolorit Balkana je remetio planove prostim kategorizacijama. Ako se kultura i geografija ne poklope, onda se poklapanje može nametnuti genocidom ili prisilnim migracijama.¹²⁸ Balkanske države su nakon ratova 1912.-1913. pokušale da raspletu smjesu etničkih i vjerskih grupa. Zato je došlo do prisilnih pomjeranja,

124 J. McCarthy, *Stanovništvo osmanlijske Evrope prije i poslije pada Carstva (II)*, Glasnik, Rijaset IZ u BiH, br. 9-10, Sarajevo 1999, 977-978.

125 J. McCarthy, *Stanovništvo osmanlijske Evrope prije i poslije pada Carstva (I)*, 745. McCarthy navodi: “Kada branilac jedne ili druge balkanske nacije procjenjuje broj pripadnika “svoje nacije” on u to često uključuje sve one koji posjeduju zahtjevani tip duše. Na to nema utjecaja činjenica da te osobe ne govore njegov jezik, pripadaju drugoj religiji ili su se čak zakleli da se bore protiv njega i njegovih istonarodnika do smrti. Oni su Bugari (ili Grci ili Srbi) voljeli to ili ne. Prirodni zaključak je bio da svi ti ljudi pripadaju istoj državi u kojoj se nalaze njihova rasna braća”.

126 H. Sundhaussen, *Od mita regije do “države na silu”: metamorfoze u Bosni i Hercegovini*, Prilozi, br. 38, Sarajevo 2009, 16.

127 Upor. П. Стојанов, *Македонија во времето на балканските и првата светска војна (1912-1918)*, Скопје 1969, 130-131; V. Čubrilo, *Istorija političke misli u Srbiji XIX veka*, Beograd 1982, 308; S. Turlakov, *Vodič za Srbe početnike (1804-1941)*, Beograd 1999, 109; S. Pavlović, *Istorija Balkana*, 215, 293.

128 S. Huntington, *Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka*, 173.

protjerivanja i izbjegličkih kretanja.¹²⁹ Balkanski ratovi su ozvaničili preseljavanje stanovništva kao tekovinu u cilju da se postignu etnički sigurne granice i zemljišta. To je prvobitno formulirano u bugarsko-osmanskim ugovorima od 19. septembra 1913. godine. Ove države su se sporazumijele da razmjene stanovništvo na granici u dubini od 15 kilometara. U decembru 1913. Porta je i Grcima predložila sličan sporazum. Bugarsko-osmanski ugovor je međunarodno-pravno legalizirao sistem denacionalizacije teritorija kao posljedice ratova.¹³⁰ Do izbijanja Prvog svjetskog rata iz Osmanskog carstva je u Makedoniju doseljeno 130.000 Grka, a iz Grčke je u maloazijske krajeve otišlo 122.000 muslimana.¹³¹ Međudržavna razmjena stanovništva je eufemizam za kolektivna protjerivanja ljudi koji su *de jure* i *de facto* postali stranci, uz pravdanja unutarnjom stabilnošću, budućim prijateljskim odnosima, mirom u regionu. Države su smatrale da u skladu sa klasičnim međunarodnim pravom mogu odlučivati o sudbini svojih podanika. "Uredne", dogovorene razmjene stanovništva sa sobom su nosile ogromne ljudske patnje. Psihološke traume ratova bile su dugotrajne. Decenijama su ih prenosile izbjegličke porodice. Razmjene stanovništva, također, bez obzira na početna očekivanja, nisu dovele do stabilnog mira i smirivanja napetosti.

Kolone muhadžira iz nekadašnjih osmanskih provincija na Balkanu krenuće put maloazijskih i drugih krajeva Osmanskog carstva već krajem 1912. godine. Prema navodima bečke štampe, samo do marta 1914. iz oblasti koje su pripale Grčkoj iselilo se 24.296 muslimana, iz oblasti pripojenih Bugarskoj – 45.900 i iz "novooslobođenih krajeva" Srbije oko 60.000 muslimana.¹³² Srpska vlada nije htjela da važnost Ustava Kraljevine Srbije proširi i na novopripojene oblasti, već je u njima vladala pomoću uredaba. Funkcionirala je vojna uprava sa imenovanim sreskim i okružnim načelstvima kao ispostavama građanske vlasti iz Srbije, sa činovnicima i policijskim osobljem, "koji se nije mogao naći gori".¹³³ U literaturi se mogu naći, kao i o onima iz ranijih perioda, različita obrazloženja odlaska muslimanskog stanovništva. Petar Ž. Petrović je tako tumačio da se to stanovništvo u Sandžaku nije moglo lako privići na drugačije državno uređenje i društvene prilike, "upravo na jednaka građanska prava, dužnosti i obaveze", da su zato imali samo dva izlaza: "da

129 U. Altermatt, *Etnonacionalizam u Evropi. Svjetionik Sarajevo*, Sarajevo 1997., 52. Po nekim podacima, samo se sa Kosova 1912.-1914. iselilo 302.907 "Turaka"; opšir. *Manjine u Srbiji*, Beograd 2000., 173.

130 Srbija je u mirovnim ("Carigradskom") ugovorima sa Portom u martu 1914. priznala određena prava muslimanskom stanovništvu. Ona je ovaj ugovor ratificirala, ali ga nije ozakonila. Nakon što je 1914. izbio rat, Srbija je objavila da Carigradski ugovor prestaje da važi – vidi: V. Degan, *Međunarodno uređenje položaja muslimana*, 80.

131 M. Ekmečić, *Stvaranje Jugoslavije*, II, Beograd 1989., 664.

132 V. Jovanović, *Iseljavanje muslimana iz Vardarske banovine – između stihije i državne akcije*, u: *Pisati istoriju Jugoslavije: viđenje srpskog faktora*, Beograd 2007., 81.

133 Radikali su u "Staroj Srbiji i Makedoniji" izveli veliku pljačku, mada "legalnim transakcijama", najviše i najprije time što su zabranili prenos tapija prodatih muslimanskih imanja, zbog čega su ona pala u besicijenje. Kada su radikalni prvaci, N. Pašić i ostali, pokupovali čitava sela, zabrana je dignuta; opšir. S. Turlakov, *Vodič za Srbe početnike (1804-1941)*, Beograd 1999., 109-111.

se pokore i prilagode novoj društvenoj sredini ili da tu sredinu napuste”.¹³⁴ Iseljenički povodi su bili znatno složeniji. Iz Makedonije su ka anadolskim krajevima osmanske države krenule, među prvim, i brojne muhadžirske porodice iz BiH koje su tu došle nakon 1878. godine, nastavljajući dalje svoja traganja za mirom i sigurnošću. U Skopskoj kotlini muhadžiri su 1912. panično napustili sela Mrševac, Džidimirce i Deljadrovce. U Mrševcu je bilo oko sto bošnjačkih domaćinstava. Njihov odlazak je bio iznenađan. Govorilo se da su u nekim njihovim kućama tada ostale i trpeze postavljene sa hranom. Selo Džidimirce, gdje je bilo oko sto kuća bošnjačkih muhadžira i oko 50 albanskih kuća - muhadžira iz Vranja, također je opustjelo. Selo Deljadrovce, u kome je 1908. bilo naseljeno između 40 i 50 bošnjačkih porodica doživjelo je istu sudbinu. Iseljavanje Bošnjaka iz sela Jasenova 1912. bilo je iznenađno. Jedna majka je ostavila “дете во лулка” (u kolijevci). Iseljavanje je zahvatilo i Vladilovce i Umin Dol. Selo Umin Dol je bilo pusto do 1921. kada je naseljeno srpskim kolonistima iz Banije, BiH i Crne Gore. Bošnjaci iz Kadinog Sela su se 1912. razbježali u različitim smjerovima: ka Skoplju, BiH i Anadoliji. Oni Bošnjaci koji su učestvovali u borbama kod Kumanova, su ubrzo nakon poraza osmanske vojske pobjegli. Drugi su stradali u odmazdama hrišćanskog stanovništva iz okolnih sela.¹³⁵ Muhadžirske porodice, iseljene u vilajete Skoplje, Solun i Bitolj, te u Sandžak, po austrougarskim izvještajima, lišene “usljed ratnih nemira posjeda i sve imovine, bježale su pred pobjednički nastupajućim armijama”. Dio muhadžira vratiće se u BiH odakle je bio došao nakon 1878. godine.¹³⁶ Bošnjaci u BiH su,

134 P. Petrović, *Raška: Antropogeografska proučavanja*, Beograd 1984, 219. E. Mušović je odlazak muslimanskog stanovništva iz Novog Pazara 1912. ovako interpretirao: “Jedan deo, onaj koji je bio najviše fanatizovan, koji i pored svega nije mogao da shvati dolazak srpske vojske drugačije nego kao okupaciju; koji nije mogao da se pomiri sa nastalim promenama i koji je, možda, snosio određenu krivicu za ranija nedela, nije se vraćao već je produžio za Tursku. Teško bi sada bilo reći koliko je bilo takvih porodica koje se nisu vratile u Novi Pazar 1912. godine, jer o tome nema pisanih podataka, a predanja nisu pouzdana, ali je sigurno da ih je bilo dosta” - cit. prema: E. Mušović, *Etnički procesi i etnička struktura stanovništva Novog Pazara*, 106.

135 Opšir. o sudbini tih muhadžira vidi: M. Filipović, “Bošnjaci” u okolini Skoplja, *Pregled*, sv. 94-95, knj. VII, Sarajevo 1931., 263; J. Trifunovski, O bosanskohercegovačkim muhadžirima, *Geografski pregled*, VII, Sarajevo 1963, 148; Isti, Novi podaci o bosanskim muhadžirima naseljavanjem u Makedoniji, *Geografski pregled*, XI-XII, Sarajevo 1967.-1968., 168; M. Пандевска, *Присилни миграции во Македонија 1876-1881*, Скопје 1993, 143.

136 Prvi masovni zahtjevi za povratak bošnjačkih muhadžira u BiH javljaju se sredinom novembra 1912. kada su upućene njihove molbe austrougarskom generalnom konzulatu u Skoplju. Ovaj konzulat je izvještavao o velikoj bijedi u kojoj su se nalazili muhadžiri sakupljeni u Solunu. Oni su bili smješteni u nekoliko džamija i konjušnica, a njihova je bijeda “neopisiva i nečuvana”. Bosanskohercegovačka uprava je zahtjeve za povratak, koji su upućivani preko brojnih konzulata u evropskom dijelu Osmanskog carstva, prihvatila, tumačeći to “političkim i humanitarnim razlozima”. Odlučeno je da pravo na povratak imaju samo bosanskohercegovački iseljenici koji su zadržali zemaljsku pripadnost, ili su je imali prije, a da se toga prava liše osmanski podanici. Zemaljska vlada je smatrala da broj onih koji žele da se vrate iznosi oko 50.000, dok su bosanskohercegovački prvaci procjenjivali njihov broj čak na 100.000 lica. Po dr. T. Kraljačiću, bilo je sasvim moguće da je Austro-Ugarska, dozvoljavajući povratak muhadžirima, u njima vidjela i potencijalne dobrovoljce u eventualnom ratu protiv Srbije i Crne Gore “u kojima su vidjeli glavne krivce njihovih nevolja”; opšir. T. Kraljačić, *Povratak muslimanskih iseljenika iz Bosne i Hercegovine u toku Prvog balkanskog rata*, u: *Migracije i Bosna i Hercegovina*, Sarajevo 1990., 153.

napisao je Austrijanac Franz Weinwur, videći masovno stradanje muslimana na Balkanu 1912.-1913. počeli strahovati za svoju propast u “srpskome moru i možda po prvi put okrenuli svoje simpatije Monarhiji, od koje su očekivali zaštitu za sebe i revanš protiv balkanskih zemalja. Sada je postalo posve jasno da njihovoj religiji i individualitetu ne prijeti stvarna opasnost od strane Austro-Ugarske, nego od strane Srbije i njenih saveznika”.¹³⁷

Međunarodne anketne komisije su u solunskom kraju nailazile na desetine hiljade očajnih muhadžira, smještenih po improviziranim logorima, prinuđenih da prodaju sve što imaju da bi se prehranili. Engleski izvori su ukazivali na krajnje nehumano ponašanje prema muslimanima u Makedoniji.¹³⁸ Do početka Drugog balkanskog rata, prema podacima Islamskog komiteta, zaduženog za transport muhadžira iz Makedonije preko Soluna u Osmansko carstvo, bilo je registrirano 135.000 lica koja su brodovima bila upućena u Anadoliju. Drugi podaci govore da je preko Soluna u osmansku državu od novembra 1912. do jula 1914. iseljeno 320.907 lica. Ova brojka ne uključuje i djecu ispod šest godina života koja su išla sa roditeljima.¹³⁹ Nakon balkanskih ratova, i brojne muhadžirske porodice, porijeklom iz BiH, napustiće i Sandžak, i uputiti se, sa kolonama novih, sandžačkih muhadžira prema Anadoliji. Iz Sandžaka, Kosovske Mitrovice, Skoplja i drugih mjesta 500 porodica bosanskih muhadžira, naseljenih prije i poslije 1908., dobilo je početkom 1914. pasoše za iseljenje, a prevoženi su prugom Užice-Niš-Sofija.¹⁴⁰

Krajem septembra i početkom oktobra 1913. otpočeo je proces iseljavanja iz novopripojenih krajeva Crne Gore, uz angažiranje predstavništava Njemačke u Skadru i na Cetinju. Pravci iseljavanja išli su preko Podgorice, Bara, kao i preko Skoplja. Muslimani su u krajevima koji su pripali Crnoj Gori od većinskog brzo postajali manjinsko stanovništvo. Prema izvještaju austrougarskog vojnog atašea na Cetinju, napravljenom nakon njegovog obilaska Plava, Rugove, Peći, Đakovice, Rožaja, Berana, Bijelog Polja i Pljevalja - krajeva koje je osvojila Crna Gora, u njima nisu primjenjivani opšti građanski zakoni, te da su „provizorna običajna prava i propisi bivše turske uprave većem dijelu stanovništva miliji od iznenadnog (naglog)

137 Cit. prema: H. Kamberović, *Sjaj i bijeda bosanskih begova*, “Strogo pov.”, br. 10, Sarajevo februar 2005, 47.

138 *Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903-1914*, knj. VII, sv. 2, Beograd 1980., 197.

139 Упор. Г. Тодоровски, *Македонија по распарчувањето 1912/13-1915*, Скопје 1995., 86; Dr. Hakif Bajrami iznosi podatke, pozivajući se na srpske izvore, da je samo preko Soluna u Osmansko carstvo iseljeno oko 320.000 lica od novembra 1912. do jula 1914. godine i to: u novembru 1912. iseljeno je 8.866 lica; u decembru iste godine 11.493; u januaru 1913. iseljeno je 12.087 lica; u februaru 12.088; martu 7.553; aprilu 6.725; maju 12.813; junu 9.386; julu 21.045; avgustu 29.312; septembru 13.380; oktobru 14.764; novembru 17.313; decembru 15.502; u januaru 1914. iseljeno je 10.182 lica; februaru 25.060; martu 12.346; aprilu 6.520, maju 15.414; junu 14.821; u julu 26.237 lica – vidi: H. Bajrami, *Orijentacija Srbije za kolonizaciju i srbizaciju Kosova*, 155-156.

140 B. Hrabak, *Arbanaški upadi i pobune na Kosovu i u Makedoniji od kraja 1912. do kraja 1915. godine*, Vranje 1988., 80; opšir. S. Bandžović, Iseljavanje muslimanskog stanovništva iz novopripojenih krajeva Srbije i Crne Gore u Tursku nakon Prvog balkanskog rata, *Almanah*, br. 11-12, Podgorica 2000., 87-117.

novog poretka“.¹⁴¹ On je izvještavao o “masovnom iseljavanju muslimanskih porodica iz Nove Crne Gore” u Malu Aziju i Siriju: “Broj ovih emigranata nezvanično je trenutno oko 20.000 i još se povećava: jednog jedinog dana sreo sam otpr. 20 karavana sa ukupno 200 osoba svih starosnih dobi. Najjače iseljavanje je iz okruga Plava, Gusinja, zatim sa područja Kolašina (između Pljevalja i Bijelog Polja), kao i samih Pljevalja”.¹⁴² Glavni uzrok migracionog pokreta bila su nastojanja crnogorske države da po svaku cijenu udrži i “smire” novozauzete krajeve. Imanja odbjeglih su konfiscirana i dodjeljivana mještanima pod arendu ili doseljenim Crnogorcima.¹⁴³ Oštra politika Crne Gore u odnosu na muslimane novopripojenih krajeva imala je za posljedicu da je ovo stanovništvo bilo nepripremljeno za život u novim prilikama. Pravoslavno stanovništvo koje je nakon mladoturske revolucije, posebno 1911. i prvih mjeseci 1912. izbjeglo u Crnu Goru nije željelo život u zajedništvu. Prosta logika pojedinca išla je dotle da su smatrali kako stvari treba mijenjati tako da predašnji vlasnik zemlje postane napoličar, a prijašnji napoličar - vlasnik posjeda. U protivnom, težilo se iseljavanju, što su priželjkivala i pogranična crnogorska plemena, decenijama u sukobu sa muslimanskim stanovništvom iz kolaškog i bjelopoljskog kraja.¹⁴⁴

Balkanski ratovi okončali su proces koji je započeo 1877.-1878. eliminirajući osmansku upravu na većem dijelu Balkana i transformirajući muslimane od dominantne zajednice, u manjine kojim će vladati raniji sultanovi hrišćanski podanici.¹⁴⁵ Neki muhadžiri iz Crne Gore su kazivali da “ono što je jedno vrijeme stvorilo, drugo je razorilo, i crnim velom zaogrnilo”.¹⁴⁶ Izložen različitim pritiscima, statusu “drugog”, preostali muslimanski svijet je došao u poziciju zatvorenosti, neizvjesne borbe za opstanak. Osmanska država je, piše I. Andrić, “kao neka fantastična morska osek a odjednom otplesnula i povukla se negde u nedogled, a oni ostali ovde, kao vođeno bilje na kopnu, prevareni i ugroženi, prepušteni sebi i svojoj zloj sudbini”.¹⁴⁷ Muslimani su bili neosporni gubitnici u formiranju novih državnih

141 Po tim navodima Crna Gora nije u “novostečenim područjima do sada skoro ništa uradila, jer ne nedostaju samo sposobni organi Vlade nego prije svega novac. Prosjak ne može pomoći drugom (prosjaku) u nevolji” – cit. prema: Š. Rastoder, *Nekoliko dokumenata iz bečkih arhiva o pokršćavanjima i iseljavanju muslimanskog stanovništva iz oblasti koje je Crna Gora oslobodila u balkanskim ratovima 1912/1914*, *Almanah*, br. 41-42, Podgorica 2008., 289-290.

142 Š. Rastoder, *Nekoliko dokumenata iz bečkih arhiva o pokršćavanjima i iseljavanju muslimanskog stanovništva iz oblasti koje je Crna Gora oslobodila u balkanskim ratovima 1912/1914*, 280, 283-285.

143 Upor. B. Babić, *Migracije u novooslobođenim krajevima Crne Gore 1912-1915*, *Jugoslavenski istorijski časopis*, br. 3-4, Beograd 1973., 165; H. Bajrami, *Orijentacija Srbije za kolonizaciju i srbizaciju Kosova*, 153-156.

144 Ž. Šćepanović, *Srednje Polimlje i Potarje*, Beograd 1979., 255-256.

145 B. Prpa, *Slom istorije i kraj dvadesetog veka*, “Danas”, Beograd 7-8. avgust 1999; K. Karpat, *Građanska prava muslimana Balkana*, u: *Muslimani Balkana: “Istočno pitanje” u XX. vijeku*, priredio F. Karčić, Tuzla 2001., 99; C. Киселиновски, *Етничките промени во Македонија (1913-1995)*, Скопје 2000., 30-31; Г. Тодоровски, *Демографските процеси во Македонија од почетокот на Првата балканска војна до осамостојувањето на Македонија: Со посебан осврт на исламизираниите Македонци*, Скопје 2001., 19-20.

146 Č. Baćović, *O merhametu i gaziluku*, Podgorica 2002., 208.

147 I. Andrić, *Na Drini ćuprija*, Sarajevo 1967., 312. M. Radović u “Hronici” o Novom Pazaru,

granica. Njihova prava su potpuno zanemarivana. Od 1,445.179 muslimana koji nisu više živjeli u osvojenom području osmanske Evrope, njih 413,992 se iselilo u Osmansko carstvo u toku i nakon balkanskih ratova.¹⁴⁸ Do 1923. izbjeglo je još 1,200.000 muslimana. Od muslimanskog balkanskog stanovništva iz 1911. ostalo je 1923. svega 38 odsto. Ostatak je izbjegao, umro u muhadžirluku ili je ubijen. Muslimani su tako postali jedno od vidljivih “nasljedā” Osmanskog carstva na Balkanu. “Svoje” muslimanske manjine stekla je, nevoljno, svaka balkanska država.

Na početku XX stoljeća vodeće evropske države razvijale su tezu o narodima “legitimnim nasljednicima” na Balkanu, priznajući im rezultate osvajačkih ratova. Ratovima 1912.-1913. to je definitivno potvrđeno, uz pretpostavku velikih sila da se balkanskim državama daju novoosvojene teritorije kao put u modernizaciju ovih nerazvijenih osmanskih provincija. Čim je Osmansko carstvo silom potisnuto sa Balkana, “evropeizacija” je poprimila zamah. Gradovi su mijenjali svoju fizionomiju. Stvarno sjećanje njihovog novog stanovništva na “komšije kojih više nema” počelo se ubrzano gubiti.¹⁴⁹ U mnogim dijelovima Balkana danas nema nikakvih materijalnih tragova od višestoljetnog prisustva muslimana, iako su ostale historija, demografske i historijske činjenice da su nekada tu bili većina.¹⁵⁰

prenosi kazivanje Rasima Halilovića o nekim nadanjima koje su još među pojedincima tada bile prisutne: “Age i begovi bi po kućama i kahvama, raznim posecima i skupovima pričali o tome kako Porta još vodi borbe i kako će ona opet pobediti. Da bi tu priču potkrepili, jalove nade podgrejali i druge u to uverili, izlazili bi iz kahve uveče nekoliko njih, polegali bi na travu ili zemlju, prislanjali uvo na zemlju i osluškivali da li se negde u daljini čuju turski topovi. Posle pažljivog osluškivanja, koje im nije ispunilo nade, vraćali bi se u kahve i svojim ahbapima objašnjavali da se čuju turski topovi i kako će se turska vlast ovamo ponovo vratiti”; opšir. S. Bandžović, *Kameni svjedok*, Novi Pazar 1999., 99-100.

148 Upor. J. McCarthy, *Stanovništvo osmanlijske Evrope prije i poslije pada Carstva (II)*, 983; A. Avdić, Opšti pogled na migraciona kretanja muslimanskog stanovništva na Balkanu od kraja XIX veka do zaključenja jugoslovensko-turske konvencije (11. juli 1938. godine), *Novopazarski zbornik*, br. 9, Novi Pazar 1985., 155. Mehmet Ali Kiličbaj, turski politolog, ustvrdiće 1997. da je savremena Turska u većoj mjeri proizvod Balkana, nego Srednje Azije: “Danas u našoj zemlji žive, naravno, ljudi čiji su preci došli iz Srednje Azije, ali ima i onih kojima su preci prispeli s Balkana. Kojih li je više? Nesumnjivo ovih drugih. To predstavlja neizbežan i neporeciv drugi oslonac evropske Turske. Balkan je ostavio duboke tragove u turskom etničkom, kulturnom i društvenom biću” – cit. prema: D. Tanasković, *Neoosmanizam: doktrina i spoljnopolićka praksa*, Beograd 2010., 88.

149 Fanatične akcije deosmanizacije bile su posebice uspješne u materijalnoj sferi. Najdrastičnije, tektonske promjene izvršene su u opštem izgledu gradova, arhitekturi, odijevanju. Novonastale balkanske države su, u različitom stepenu, pokušavale da pročiste svoje jezike i toponime od turcizama. Bilingvizam i multilingvizam iščezli su zajedno sa generacijama koje su bile direktno uključene u život Osmanskog carstva. Proces “evropeizacije” nije dopirao svuda podjednako. U svojim srcima, smatraju neki autori, navodeći, između ostalog, primjer “rituala” tradicionalno dugog ispijanja kahve, balkanski ljudi su cijenili običaje koje su imali korjena u starim osmanskim vremenima – upor. B. Jezernik, *Zemlja u kojoj je sve naopako*, 329-330, K. Kaser, Sukob religija i kultura na Balkanu: prošlost i perspektive, *Almanah*, br. 15-16, Podgorica 2001., 82-83; F. Longvort, *Stvaranje Istočne Evrope*, Beograd 2002., 432.

150 S. Lavić, Pusti krajolici: bošnjačka prezimena (rodovi) u povijesnom i prostornom kontekstu istočne Bosne i Hercegovine, *Godišnjak, BZK “Preporod”*, Sarajevo 2008., 43. Ivo Andrić je 1931. da su osmanska naselja “kao pregršt prašine koju vetar slučajno snese na jedno mesto; kao nešto bez korena i temelja, što će opet neki slučajni vetar omesti i razneti; kao lišaj na jednom delu zemlje” da ne može trajati “to što je nastalo slučajno, mimo zakona i protiv smisla života” – cit. prema: I. Andrić, *Mrak nad Sarajevom*, “Politika”, Beograd 6. januar 1931.

Balkanske države su, u različitom stepenu, pored “sustavnog memoricida islamske civilizacije”, nastojale da hitro pročiste svoje jezike i toponime od turcizama. Jedna petina srpskog jezika bila je turskog porijekla.¹⁵¹ Orijentalno iskustvo Balkana nije manjkavost historije, “već dar, kulturni kapital” (D. Bjelić). Nakon balkanskih ratova, kada je Balkan definitivno poprimio negativne karakteristike, nastao je termin “balkanizacija”. Od tada on simbolizira parcelizaciju većih političkih cjelina na manje i međusobno konfrontirane oblasti, kao i povratak primitivizmu, zaostalosti i plemenskom promišljanju.¹⁵² Granice država nastalih na ruševinama Osmanskog carstva često će biti osporavane, dokazujući da dioba ovog carstva nije samo po sebi vodila u mir i stabilnost. Nijedan historijski poraz ili pobjeda, pišu književnici, “nisu konačni u vremenu ljudskog bivstvovanja”.¹⁵³ Balkanski ratovi označiće i početak perioda stalne agitacije u graničnim područjima Bosne i Hercegovine iz Srbije i Crne Gore. Austrijska granična straža zaustavljaće infiltratore koji su nosili bombe, puške i propagandni materijal. Policija će presretati dobro naoružana lica sa materijalom i uniformama iz Srbije i Crne Gore. Bande razbojnika su se sukobljavale sa austrijskim pograničnim patrolama, nakon čega bi nakažnjeno bježale u planinska skloništa u tim susjednim državama.¹⁵⁴

Na Balkanu je 1912.-1913. došla od izražaja doktrina krvi i tla, zajedno sa svim segmentima ili instrumentima koji je neizbježno prate: upotrebom i zloupotrebom moći, rivalitetom, žustrim konfliktima. Sve u službi diktata krvi, sadržanog u težnji da svaki etnikum živi u jednoj državi i sve u službi diktata tla. Krv je bilo previše, a tla premalo da bi nacionalne aspiracije svima mogle biti ispunjene.¹⁵⁵ Izbijanje svjetskog rata 1914. privremeno je zaustavilo proces intezivnog iseljavanja muslimana sa Balkana, ali će po njegovom okončanju, djelovanjem niza političkih, društvenih i ekonomskih faktora, ubrzo doći do novog muhadžirskog talasa, masovnog iseljavanja etnički raznorodnog muslimanskog stanovništva iz novostvorene Kraljevine SHS, Bugarske, Rumunije i Grčke u Republiku Tursku,

151 Upor. M. Ekmečić, *Istorijska opomena*, *Književnost*, br. 10, Beograd 2000, 1229; H. Vajzović, *Jezik i nacionalni identitet*, Sarajevo 2008., 324. Abdulah Škaljić je sabrao i obradio 8.742 turcizma sa 6.878 raznih pojmova; opšir. vidi: A. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo 1965.

152 “Balkanizam” je, shodno stereotipni matricama, postao “sinonim za nered, nasilje i nesreću”, a “balkanska krvoločnost... očekivani prirodni ishod ratničkog etosa, duboko ukorenjena u psihi balkanskog stanovništva” - vidi: M. Todorova, *Imaginarni Balkan*, Beograd 1999., 207.

153 D. Ćosić, *Bosanski rat*, Beograd 2012., 220. Trijumf uvijek, piše dr. Todor Kuljić, sputava kritičko suočavanje sa vlastitom prošlošću: “Moralizacija svakog oslobođenja drugačije kontekstualizuje nedela pobjednika nego što čini poraz u kom se na bolno iskustvo gleda kritički... Svaki poraženi je lišen moralnog kredita koji osigurava pobjeda. Ali je zato pobjeda slepa”. Trijumf pobjede rađa samozadovoljstvo koje je kontraproduktivno kod suočavanja sa prošlošću. Trijumf stvara žutu mrlju sjećanja, a “pobjeda guši samorefleksiju, bez koje nema suočavanja s neslavnom prošlošću” – nav. prema: T. Kuljić, *Slepi trijumf pobjednika*, “Politika”, Beograd 7. oktobar 2011; također vidi: Isti, *Bolje išta nego ništa*, “Politika”, Beograd 17. januar 2012.

154 R. Donia-J. Fine, *Bosna i Hercegovina: iznevjerena tradicija*, Sarajevo 2011., 102.

155 R. Petković, *XX vek na Balkanu*, Beograd 1996., 11. D’Esturnel de Konstant, francuski plemić, koji će, zajedno sa još sedam uglednika različite struke, ispred Karnegijeve fondacije, istraživati zločine počinjene tokom balkanskih ratova, zabilježiće da je, nakon svega što se tu dogodilo, “Balkan udaljeniji od Evrope, nego Evropa od Amerike”.

nastalu na razvalinama Osmanskog carstva, koju će zapadni svijet decenijama cinično upoređivati sa “čovjekom jakih mišica, praznog stomaka, malog mozga i slabog srca”. Turci će, u poređenju sa Balkanom, biti posljednja zajednica koja će razviti sopstveni nacionalizam. Raspadom Osmanskog carstva 1912.-1923. trend demografske deosmanizacije ulio se u modernu problematiku manjina u cjelini, u kojima države, u tada, još nestabiliziranom međunarodnom kontekstu, u manjinama uočavaju prijetnje za sigurnost.¹⁵⁶ Brojni muhadžiri sa balkanskog prostora, u decenijama koje će uslijediti, ići će novim ali i starim stazama svojih prethodnika. I istraživanje te višestoljetne, višegeneracijske muhadžirske drame ostaće “trajan napor”, uvijek “napor u toku” kojem se ne nazire kraj. S vremenom mnoge stvari nestaju iz sjećanja, a zaborav omogućava i iskrivljena tumačenja.

Prelomne događaje u historiji Balkana treba prikazivati sa stanovišta svih aktera, svih njegovih naroda. Opasno je svodenje historijskog totaliteta samo na jednu dimenziju. Historija ratova 1912.-1913. sa mnogobrojnim reljefnim dionicama, u krajnjoj liniji, kako je uočeno, postavlja pred historičare složene i kontroverzne probleme, iziskuje višeslojne ocjene, bez obzira na njihova ideološka i politička uvjerenja, naklonosti i metodologije. Sudbina muslimana nije bila određena samo time kako su se ponašali, i šta su mislili o sebi, već i onim šta su “drugi” mislili o njima. Antimuslimanske tendencije su dio “svih modernih ideologija” (I. Banac). Legitimnu sliku prošlosti Balkana čini i ono što o njoj misle i muslimani. Zato postoji u širim naučnim krugovima i otpor prema propitivanju određenih tema, pošto im odgovara postojeća, konzervirana slika. Muslimani nisu “miljenici” balkanske i evropske historiografije. Fragmentarno istraživanje sudbina muslimanskih zajednica na Balkanu sputavalo je identifikiranje širih procesa i zajedničkih imenitelja njihove isparcelizirane historije. Muslimansko stanovništvo na Balkanu smatrano je jednim od nepoželjnih segmenata osmanskog nasljeđa. “Turski jaram” je tu, poput neke vrste historijske indulgencije, nešto što unaprijed daje opravdanje za bilo koji postupak “nacije”, nešto što je apriorna amnestija. Čini se, piše dr. Dubravka Stojanović, da “kada bi nam neko “uzeo” “Turke”, bili bismo prinuđeni da se suočimo sa samima sobom i sa sopstvenim propustima”.¹⁵⁷ Mitologizirana historija je, pak, duboko utkana u balkansku zbilju. “Turci” su izdržljivi kostur balkanskih “oslobodilačkih mitova” i kolektivnog pamćenja koje je uticalo i na niz tih nacionalnih historiografija. One se inače teško oslobađaju gvozdenih zagrljaja, gdje “mit ima moćniju snagu optužbi nego istorijska istina” (M. Ekmečić). “Imaginarni Turčin” je ključni “evropski

156 M. Dogo, Muslimani kao etničke i verske manjine u jugoistočnoj Evropi između dva svjetska rata, u: *Islam, Balkan i velike sile (XIV-XX vek)*, 455; također vidi: V. Jovanović, In search of homeland? Muslim migration from Yugoslavia to Turkey 1918-1941, *Tokovi istorije*, br. 1-2, Beograd 2008.; 58-59; Б. Илиевски, Политика на Кралството СХС/Југославија кон миграционите движења на турското и муслиманското население од Вардарскиот дел на Македонија 1918-1941. година, *Годишен зборник*, Скопје 2009., 305-315.

157 D. Stojanović, U ogledalu “drugih”, u: *Novosti iz prošlosti: znanje, neznanje, upotreba i zloupotreba istorije*, Beograd 2010., 27-28; opšir. vidi: K. Rot, Kako izaći na kraj s prošlošću, u: *Slike u glavama. Ogledi o narodnoj kulturi u jugoistočnoj Evropi*, Beograd 2000., 195-197.

Drugi”, budi različite asocijacije.¹⁵⁸ Politika i ideologija nemaju običaj da stvarnost predstavljaju “onakvom kakva ona uistinu ili približno jeste, već onakvom kakva njima odgovara i kakva bi željeli da bude”.¹⁵⁹ Posebno je nelegitimno, iznosi Marija Todorova, to što balkanski političari i intelektualci koriste Osmansko carstvo i Tursku kao dežurne krivce za sve svoje nesreće i pogreške, što pokušavaju da sebe odrede u odnosu na demoniziranog drugog.¹⁶⁰ Tradicionalne historiografije funkcioniraju kao osnovni faktori oblikovanja nacionalnih i političkih ideologija. Nužno je suočavanje sa bilo kojim fenomenom nacionalne baštine, ma koliko on bio kontroverzan, posebno onim iz perspektive odnosa prema drugim narodima.¹⁶¹

Prvi zadatak nauke je permanentno otkrivanje zaboravljenih ili nepoznatih dijelova prošlosti, pa samim tim, i stalno preispitivanje prethodnih znanja. Zanimanje za prošlost ne počiva samo na „arhivskom“, nego i na ličnom i kolektivnom iskustvu. Svaka “epohalna svijest” traži i “nove simbole”. Pamćenje djeluje na naučno proučavanje prošlosti, ne samo kao istraživački prioritet, nego i kao pozadina osjećajnih mjesta sjećanja. Izmišljena monolitna prošlost zna nadvladavati diferencirane i višeslojne historijske slike.¹⁶² Historičari, ne bez razloga, ponavljaju da je prošlost mnogo tajanstvenija nego što to većina ljudi pretpostavlja. Svaki rad historičara, pa i najopsežnija monografija, tek je sićušan kamenčić u “golemom mozaiku nastojanja da se što bolje upozna prošlost” (M. Pijović). Nužno je distanciranje od epskih i instrumentaliziranih interpretacija koje hronično opterećuju balkanske historiografije kao i dekonstruiranje mitske prošlosti. Funkcija “ubice mitova” smatra se jednim od ključnih zadataka svakog historičara.¹⁶³ Kreativne rasprave o ratovima i pravdi su politički i moralno nužne. Ratovi u ljudima izazivaju duboke promjene, mijenjaju poimanje i viđenje njih samih, ali i načine na koji oni doživljavaju druge. Prećutkivanje tragedije bilo koje vjerske ili etničke zajednice, ukazuje niz autora, jednako je samoj toj tragediji.

158 Opšir. *Imaginarni Turčin*, ured. B. Jezernik, Beograd 2010.

159 Cit. prema: Ž. Andrijašević, Politika crnogorske države prema nepravoslavnim podanicima poslije 1878. godine, *Prilozi*, br. 40, Sarajevo 2011, 95.

160 “Vreme je da se trezveno preispitaju posledice izvoženja modela nacionalnih država u društva koja predstavljaju etnički i verski mozaik, odnosno stvaranje mozaika nacionalnih država umesto mozaika nacija” – cit. prema: M. Todorova, *Imaginarni Balkan*, 321-322.

161 D. Roksandić, *Srpska i hrvatska povijest i “nova historija”*, Zagreb 1991., 7-10.

162 Upor. T. Kuljić, *Mit i istorija na “tržištu”*, “Helsinška povelja”, br. 85-86, Beograd jul-avgust 2005, 32; D. Stojanović, *Tumačenja istorije, sistem vrednosti i kulturni obrazac*, “Republika”, br. 466-467, Beograd 1-31. decembar 2009. Dubravka Stojanović ukazuje da je nemoguće očekivati da se bugarski i srpski historičari slože oko ocjene njihovih međusobnih ratova, ili da se turski historičari slože sa ostalima oko ocjena Osmanskog carstva. Tu konsenzus nije moguć, ali u historiji nema ni preglasavanja. Jedino što je moguće to je prikazivanje stavova svih aktera i zainteresiranih strana, ukazivanje kako se historija na različite načine doživljava, da su zato legitimna i drugačija mišljenja; opšir. *Čemu nas uče iz istorije*, Kragujevac 2006., 53, 56.

163 E. Hobsbaum, Istorija identiteta nije dovoljna, u: *O istoriji*, Beograd 2003., 292. On smatra da historija nije sjećanje predaka ili kolektivna tradicija: “Ona je ono što su ljudi naučili od sveštenika, učitelja, pisaca istorijskih knjiga i kompilatora članaka iz novina i televizijskih programa. Za istoričara je veoma značajno da se sete svoje odgovornosti, koja se sastoji u tome da, iznad svega, stoje po strani od strasti politike identiteta – čak i kada ih sami osećaju. Na kraju krajeva, i mi smo ljudska bića”.

Zaključak

Historija muslimana Balkana tokom XIX i prvih decenija XX stoljeća, protekla je u znaku masovnih egzodusa, nasilnih deportacija, kontinuiranih asimilatorskih pritisa, nedefiniranog manjinskog statusa u okviru novonastalih balkanskih država, latentne ili otvorene diskriminacije, represije i neizvjesnosti. Ishod rusko-osmanskog rata 1877.-1878. označio je kraj osmanske dominacije na Balkanu. On će, uz niz docnijih vojnih poraza, imati goleme posljedice za onemogućavanje sprovođenja liberalnih reformi i projekta modernizacije osmanske države započetih sredinom XIX stoljeća. Dramatična zbivanja 1875.-1878., snažni deosmanizacijski procesi koji su im prethodili, kao i prateća teritorijalna razgraničenja, umnogome su izmjenili vjersku i etničku sliku Balkana. Ukupan broj muslimana koji se sa Krima, Kavkaza i Balkana uselio u Osmansko carstvo 1860.-1914. bio je, prema nekim podacima, između pet i sedam miliona. Iako je zapadni svijet tradicionalno iskazivao zabrinutost za sudbinu hrišćana u osmanskome dijelu Balkana, tek je neznatna manjina pokazivala interes za stradanja tamošnjih muslimana i njihov fatum. Zbog takvog ignorantskog odnosa, jedna od najvećih evropskih demografskih katastrofa nikada nije detaljnije otkrivena niti analizirana.

Protjerivanja i masovni egzodusi čitavih muslimanskih populacija svoj su vrhunac doživjeli u balkanskim ratovima 1912.-1913. koji spadaju među "najreprezentativnije ilustracije eksploatacije neznanja, predrasuda, fatalizma, političke zaostalosti nerazvijenih društava". Sa tim ratovima okončan je proces eliminiranja osmanske uprave, započet 1877.-1878., na većem dijelu Balkana, transformirajući pritom muslimane, od dominantne zajednice u Osmanskom carstvu, u nezaštićene, besperspektivne manjine unutar balkanskih država. Muslimani su bili neosporni gubitnici u formiranju novih državnih granica. Njihova prava su potpuno zanemarivana. Za njih nije važio princip samoodređenja. Balkanski ratovi su ozvaničili preseljavanje stanovništva kao tekovinu u cilju da se postignu etnički sigurne granice. Ti ratovi se mogu promatrati iz bilo koje perspektive, ali ta historija, sa mnogobrojnim reljefnim dionicama, u krajnjoj liniji, kako je uočeno, postavlja pred historičare složene i kontroverzne probleme, iziskuje višeslojne ocjene, bez obzira na njihova ideološka i politička uvjerenja, naklonosti i metodologije. Opasno je jednoznačno svodenje historijskog totaliteta samo na jednu dimenziju. Prelomne događaje u historiji Balkana treba prikazivati sa pozicija svih aktera, iz perspektive svih njegovih naroda.

Summary

History of Balkan Muslims during the nineteenth and early decades of the twentieth century was marked by the mass exodus, forced deportations, continuous asimilatorskih pressures undefined minority status within the emerging Balkan

states, latent or blatant discrimination, repression and uncertainty. The outcome of the Russo-Ottoman War 1877. to 1878. marked the end of Ottoman domination in the Balkans. He will, along with a number of later military defeats, have immense consequences for preventing the implementation of liberal reforms and modernization of the Ottoman state project started in mid-nineteenth century. The dramatic events 1875. to 1878., powerful deosmanizacijski processes that preceded them, as well as supporting the territorial boundaries, greatly changed the religious and ethnic picture of the Balkans. The total number of Muslims from the Crimea, the Caucasus and the Balkans moved into the Ottoman empire 1860. to 1914. was, according to some estimates, between five and seven million. While the Western world has traditionally expressed concern for the fate of Christians in the Ottoman Balkans, only a small minority of people showed interest in the suffering of the local Muslims and their fate. Due to such an ignorant relationship, one of the largest European demographic disaster never discovered any detailed analysis.

Expulsion and mass departures of the entire Muslim population of the culmination of his experience in the Balkan wars of 1912.-1913. which are among the “most representative illustrations exploitation of ignorance, prejudice, fatalism, political backwardness of the underdeveloped countries.” With these wars ended in the process of eliminating the Ottoman rule, which began in 1877.-1878., in most of the Balkan countries, thereby transforming the Muslims, the dominant community in the Ottoman Empire, the defenseless, hopeless minority in the Balkan states. Muslims were the undisputed losers in the formation of new state borders. Their rights are completely ignored. For them was applied the principle of self-determination. The Balkan wars were made official Resettlement as an acquisition in order to achieve an ethnically safe limits. These wars can be viewed from any perspective, but that history, with plenty of relief stocks, ultimately, as noted, faces historians complex and controversial problems, requiring multilayered score, regardless of their ideological and political beliefs, affection and methodology. Severe reduction is uniquely historical totality only in one dimension. Crucial event in the history of the Balkans should appear to the positions of all stakeholders, from the perspective of all its peoples.

INCIDENT PRED DŽAMIJOM U GORNJOJ TUZLI DECEMBRA 1880. GODINE

Abstrakt: *U radu se govori o incidentu u Gornjoj Tuzli, koji se desio u decembru 1880. godine. Incident je izazvao žandar David Špoljarić.*

Ključne riječi: *Austro-Ugarska monarhija, Bosna i Hercegovina, Gornja Tuzla, žandar David Špoljarić.*

Uvod

Austro-Ugarska monarhija je na Berlinskom kongresu održanom u ljeto 1878. godine od evropskih zemalja dobila mandat da okupira područje Bosne i Hercegovine, a vojno zaposjedne područje Novopazarskog sandžaka. Okupacija je izvršena u jesen iste godine, a zaposjedanje Novopazarskog sandžaka do kraja sljedeće, 1879. godine. U članu XXV Berlinskog mirovnog ugovora kojim je ovo odobreno još je navedeno da će se međusobni odnosi između dvije carevine, Austro-Ugarske i Osmanske urediti posebnim dogovorom. To je i urađeno zaključivanjem Novopazarske konvencije potpisane u Istanbulu 21. aprila 1879. godine. Konvencijom je, između ostalog, utvrđeno *da okupacija ne zadire u suverena prava otomanskog sultana nad Bosnom i Hercegovinom*. Sultanov suverenitet je osiguran, a stanovnicima islamske vjere, prema ovoj konvenciji, ostavljeno je pravo da u svojim javnim molitvama spominju njegovo ime i na munarama džamija ističu vjersku zastavu *gdje je to i do tada činjeno*. Omogućeno im je i pravo održavanja duhovne veze sa vjerskim poglavarom (halifom u Istanbulu).¹

Međutim, i pored ovakvih odredbi okupacija je za bosanskohercegovačke muslimane predstavljala pravi šok, jer je to bio prelazak iz islamskog u drugi, kršćanski, civilizacijski krug. To je bio stres od kojeg se nisu dugo oporavili. Zbog straha od nove kršćanske uprave, pažljivo su pratili svaki postupak njenih predstavnika.

Ubrzo nakon okupacije, predstavnici Austro-Ugarske monarhije su pristupili organiziranju države i uprave², a već krajem godine uspostavili su žandarmerijske

1 Konvencijom je još utvrđeno: prava i slobode ličnosti i imovine, obaveza austrougarskih vlasti da će prikupljene prihode u Bosni i Hercegovini trošiti, te pravo austrougarske vojske da drži svoje garnizone u Novopazarskom sandžaku. (Hamdija Kapidžić, *Hercegovački ustanak 1882. godine*, Sarajevo 1973., str. 15)

2 Okupacija Bosne i Hercegovine 1878. godine i uspostava austrougarske vlasti u prvo vrijeme je

postaje i zaposlili žandare, koji su bili zaduženi da paze na javni red i mir. Kako je u djelokrug žandarmerijske službe spadalo i komuniciranje sa domaćim stanovništvom u službu su, naročito prvih godina, uglavnom primani ljudi iz susjedne Hrvatske zbog poznavanja jezika. Jedan od njih bio je i David Špoljarić, Srbin iz Hrvatske, koji je zbog jednog nesmotrenog postupka prema muslimanima u Gornjoj Tuzli morao napustiti *okupirana područja*, odnosno područje Bosne i Hercegovine. Zabranjen mu je bio povratak u tu zemlju, a nakon što je protjeran austrougarske vlasti su pratile njegove aktivnosti i rad.

***Terdzümani Hakikat* piše o incidentu u Gornjoj Tuzli**

Vjerska politika austrougarskog režima u okupiranoj Bosni i Hercegovini, s obzirom na prilike u zemlji, predstavljala je jednu od bitnih komponenti ukupne političke uprave. Nova uprava je nastojala da se domaćem stanovništvu preko njenih podčinjenih činovnika pokaže da svi imaju ista vjerska prava i slobode. U praksi to nije uvijek tako bilo, ali je trebalo i domaćim *zemaljskim pripadnicima*, i naročito van zemlje, pokazivati i dokazivati kako svi stanovnici imaju iste vjerske slobode. Ovakvim stavom država je nastojala da bosanskohercegovačke podanike, islamske i pravoslavne vjere, pridobije za svoje ciljeve, odnosno da muslimane što više odvoji od Osmanskog carstva, a pravoslavne od Srbije, dok su bosanskohercegovački katolici bili sasvim naklonjeni novoj okupatorskoj upravi.³

Zbog nastojanja nove austrougarske uprave da muslimanski dio bosanskohercegovačkog stanovništva pridobije i da ga što više odvoji od Osmanske carevine⁴ jedan je novinski članak objavljen u Istanbulu u kojem se kritizira odnos jednog predstavnika nove uprave u Gornjoj Tuzli prema muslimanima pokrenuo diplomatsku prepisku između Istanbula, Beča, Beograda i Sarajeva. Povod za ovu prepisku bio je članak objavljen u istanbulskim novinama *Terdzümani Hakikat* od 9. marta/ožujka 1881. godine.

nagovještavala promjene u političkom sistemu BiH. Teško su se u tim prvim mjesecima nakon okupacije mogle naslutiti mnogo važnije promjene koje su očekivale bosanskohercegovačko društvo. Radilo se o promjenama koje su se nužno odrazile na strukturu stanovništva, promijenile sistem vrijednosti, što je nastupilo kao rezultat sudara dva različita civilizacijska kruga, jednog orijentalnog, istočnjačkog, te drugog zapadnjačkog, evropskog.

3 Tomislav, Kraljačić, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini 1882-1903*, Sarajevo 1988.

4 Austrougarska uprava je izvršila krupne promjene u strukturi vjerske organizacije muslimana u nastojanju da ih podvrgne svome utjecaju kako bi bili neovisni od Mešihata Osmanskog carstva u Istanbulu. Time su se htjela postići dva cilja: prvo, osmanskome sultanu postupno početi osporavati suverenitet nad Bosnom i Hercegovinom i drugi, što čvršće uza se vezati muslimane i time dokazati njenu brigu za njihove vjerske osjećaje i potrebe. Carskim ukazom od 17. listopada/oktobra 1882. godine, obrazovan je *Ulema-medžlis/bos. Savjet uleme* za Bosnu i Hercegovinu/Vrhovno starješinstvo Islamske vjerske zajednice, postavljena četiri njegova člana, a sarajevski muftija izabran i od austrougarskog cara i kralja potvrđen za prvog vrhovnog poglavara pripadnika Islamske vjerske zajednice u Bosni i Hercegovini, s naslovom *reis-ulema*. Time je pravno prestala ovisnost Islamske vjerske zajednice u Bosni i Hercegovini od *Mešihata* i šejhul-islama Osmanskog carstva.

U Istanbulu su *pažljivo* pratili kako se predstavnici nove uprave odnose prema pripadnicima islamske vjere u Novopazarskom sandžaku i naročito u Bosni i Hercegovini, jer je Novopazarskom konvencijom, između ostalih odluka, bosanskohercegovačkim muslimanima bila zagaranzirana sloboda izvršavanja vjerskih propisa i javnog prakticiranja vjere. Istanbulske novine su objavljivale članke koji su se odnosili na prilike u ovim krajevima, pa su često objavljivali i pisma koja su ovdašnji građani pisali svojim poznanicima, jer je u njima bilo vijesti o raznim promjenama koje su nastupile nakon odlaska Osmanlija. Negativne i *začuđujuće* vijesti bolje prodaju novine pa one lakše nađu mjesto u štampi, nego neke lijepe. Upravo tako će gore navedeni novinski članak u kojem je opisano ružno ponašanje jednog žandara u Gornjoj Tuzli izazvati veliku pažnju. Iz Austrougarskog konzulata u Istanbula je taj članak preveden na njemački jezik, dostavljen Ministarstvu vanjskih poslova u Beč. Ministarstvo vanjskih poslova je prepis članka dostavilo 26. marta/ožujka Ministarstvu financija - Odjeljenju za Bosnu i Hercegovinu. Ministar je članak prosljedio u Sarajevo, šefu Zemaljske vlade sa zahtjevom da mu se podnese detaljan izvještaj u vezi sa informacijom, koja je u njemu objavljena.

U članku objavljenom u *Terdžumani Hakikat-u*, između ostalog je pisalo kako u Bosni⁵, za razliku od Albanije,⁶ sudeći prema privatnim pismima koja otuda stižu, stanje nije povoljno. *Tamo muslimani žale za prethodnom državom, jer im je život sasvim poremećen pa zbog toga mnogi žele seliti u Tursku, dok mnogi već vrše pripreme za iseljenje. Ovakvom stanju doprinosi i grubo ponašanje državnih službenika prema muslimanima dok država protiv njih ništa ne poduzima. Možda država misli da kazne nisu potrebne i da je Bosna sasvim njena.*⁷

Ministar vanjskih poslova u Beču je 5. oktobra/listopada 1881. godine uputilo Zajedničkom ministarstvu financija dopis sljedećeg sadržaja: *Ministarstvo vanjskih poslova je iz Konzulata u Istanbulu dobilo u martu/ožujku članak objavljen u tamošnjim novinama „Terdžumani Hakikat“ u kojem se govori i o Bosni. Želim znati kakav je to slučaj bio povod ovakvom pisanju i šta je poduzeto u vezi sa izgređnikom. Obaviješten sam da je jedan naročit događaj bio povod za ovaj članak, a desio se u Gornjoj Tuzli. Traži se objašnjenje.*⁸

U vezi sa traženjem Ministra vanjskih poslova i informacijama objavljenim u navedenom članku, šef Zemaljske vlade, Johan von Appel je 1. decembra/prosinca 1881. godine u jednom izvještaju pokušao objasniti cijeli događaj. Naveo je kako je povod za sporni članak bio jedan događaj koji se desio u decembru/prosinu

5 U članku se Hercegovina ne spominje.

6 U članku objavljenom u *Terdžumani Hakikat-u* je navedeno kako u posljednje vrijeme iz Albanije stižu povoljne glasine o dobrom raspoloženju u narodu. Tamošnji glavari koji su bili zavedeni od nekih stranaca sada nisu više aktivni i svoj patriotizam umanjeno iskazuju. Oni ponekad od Visoke Porte traže i prijedloge i odobrenja za svoja djelovanje, a i sukobi sa Grčkom su znatno umanjeni. Činjenica je da granice sa srpskom državom nisu utvrđene pa nema nikakvih smetnji u kretanju stanovnika i robe.

7 Arhiv Bosne i Hercegovine (ABH), fond Zajedničko ministarstvo financija (ZMF), prez. br. 284/1881.

8 ABH, fond ZMF, prez. br. 949/1881.

1880. godine u Gornjoj Tuzli. Desilo se da je dežurni žandar David Špoljarić u petak oko podne, vršeći redovni obilazak u Gornjoj Tuzli prošao ispred džamije u vrijeme *molitve*. Tamo je zatekao ljude koji su se *molili ispred džamije pa im je naredio da uđu u džamiju*.⁹ Ti ljudi su bili *muhamedanci* iz Gornje Tuzle koji nisu imali mjesta u džamiji ili su zakasnili na određeno vrijeme molitve pa su se molili ispred džamije. Među njima je bio i jedan Turčin koji je, također, pozvan da uđe u džamiju. On je o ovom postupku dežurnog žandara pisao poznaniku u Istanbulu i ovaj je to objavio u novinama, a sam čin je i u novinama, kao i u pismu opisao kao *nečuven*. Smatramo da je način na koji je žandar Špoljarić postupio nedoličan i 1. aprila/travnja 1881. godine on je udaljen iz službe.¹⁰

Vijesti o Davidu Špoljariću

Sedam godina kasnije, 1888. godine ovaj slučaj je bio ponovo aktualiziran, jer su vijesti o bivšem žandaru Davidu Špoljariću, koji se isticao kao gorljivi propagator srpske politike iz Beograda počele pristizati u Beč i Sarajevo.¹¹

Iz Ministarstva vanjskih poslova u Beču, Zemaljskoj vladi u Sarajevo je 30. aprila/travnja 1888. godine dostavljena informacija kako je iz austrougarskog konzulata u Beogradu javljeno da je David Špoljarić, koji je svojevremeno bio u državnoj službi kao stražar u Bosni, već nekoliko godina nastanjen u Beogradu. Tamo je sa Ristićem redovno agitirao protiv austrougarske uprave i saradnik je u novinama *Velika Srbija* u kojima redovno objavljuje članke, koji se odnose na period kad je bio u službi u Bosni.¹²

Uskoro je sa iste adrese stigla nova informacija o bivšem žandaru. Iz Beograda je javljeno da se Špoljarić 10. maja/svibnja uputio prema Solunu, gdje ga je pozvao neki poznanik u jedno veliko preduzeće. Iz Beča je tražena informacija zbog čega je *ovaj poznati srpski agitator udaljen iz okupiranog područja*.¹³

9 U austrougarsku državnu službu su nakon 1878. godine primani, uglavnom, stranci. Mnogi od njih nisu znali domaći jezik, a naročito nisu poznavali domaće običaje, pa ni to da je obavljanje pet dnevnih namaza u propisano vrijeme jedan od temelja islamske vjere. Osim toga, muslimani – muškarci su obavezni da petkom nakon podne namaza u džamiji klanjaju džuma namaz. Često u džamijama nema dovoljno mjesta za sve koji žele klanjati, pa je postojala praksa (i danas je tako) da oni koji nemaju mjesta u džamiji klanjaju ispred na trijemu ili na sofi, otvorenom molitvenom prostoru.

10 ABH, *fond ZMF*, prez. Br. 1174/1881.

11 David Špoljarić je otišao u Beograd ali se i nakon protjerivanja iz Bosne isticao kao gorljivi propagator srpske politike. Zemaljska vlada i austrougarski doušnici u Srbiji su pratili njegove aktivnosti i o njima su redovno izvještavali Ministarstvo vanjskih poslova u Beču. Ministarstvo je te informacije prosljeđivalo u Sarajevo, gdje su zavodene u povjerljivu (prezidijarnu) arhivu.

12 ABH, *fond ZMF*, prez. Br. 362/1888.

13 ABH, *fond ZMF*, prez. Br. 418/1888. Uz ovu obavijest dostavljeni su i biografski podaci o Špoljareviću. Navedeno je da je rođen 1851. godine u Hrvatskoj gdje je i završio četvero-razrednu vojnu školu u Otočcu 1869. godine. U Otočcu je služio u 2. otočkoj regimenti do 1875. kad je unaprijeđen u višu klasu, a 1878. je u istoj regimenti dobio čin oficira i stupio je u austrougarsku službu u Bosnu. U ovoj kratkoj biografiji se još navodi kako je, dok je bio u austrougarskoj službi, bio dobar oficir, ali da sada njegov personalni list može zaključiti, jer je otišao u Solun.

Na ovaj upit šef Zemaljske vlade, Johan von Appel je 23. maja/svibnja u Beč dostavio izvještaj u kojem je još jednom objasnio zbog čega je David Špoljarić udaljen iz državne službe i protjeran sa okupiranog područja. Appel je u obrazloženju naveo kako je Špoljarić primljen u državnu službu odmah nakon 1879. godine i raspoređen u oružničku stražu na području Okružne uprave Donja Tuzla kao žandar. Prilikom jedne dežure našao se u Gornjoj Tuzli u vrijeme *džuma namaza (podnevna molitva petkom)*¹⁴ kad su se ljudi molili i ispred džamije pa ih je *potjerao da uđu unutra, te da napuste mjesto ispred džamije. Nakon utjerivanja ljudi u džamiju Špoljarić je 1. aprila/travnja 1881. godine udaljen iz službe. Naređeno mu je da napusti okupirano područje i on se uskoro nastanio u Beogradu.*¹⁵

Okružni komesar u Donjoj Tuzli je Špoljarića evidentirao kao nepoželjnu osobu pa ako bi ponovo tražio službu u okupiranom području trebalo ga je odmah protjerati.

U augustu 1888. godine iz Beča je u Sarajevo stiglo još jedno obavještenje o Špoljariću. Javljeno je da je šef *jedne bande* u Makedoniji i da sabira ljude za borbu protiv Bugara. Po istom poslu je boravio i u Loznici.¹⁶

Polovinom augusta iz Beča je Zemaljskoj vladi u Sarajevo dostavljen opširan policijski izvještaj koji je napisan u Policijskoj upravi u Agramu (Zagrebu) 8. augusta/kolovoza 1888. godine. U izvještaju se navodi kako se u posljednje vrijeme pojavilo mnogo novih srpskih listova¹⁷ koji prenose vijesti o posjeti princa Rudolfa Banjoj Luci. Česti su i članci o položaju žandara u okupiranom području, te o lošoj upravi, pa zbog toga mnogi napuštaju zemlju. U izvještaju je popis autora i naslovi članaka i novina.¹⁸ Među autorima je i David Špoljarić za kojeg je navedeno da je poznati dopisnik *Velike Srbije* „o čijoj je djelatnosti sve poznato.“¹⁹

U dostupnim arhivskih izvorima nisu pronađeni podaci o Špoljarićevom djelovanju u kasnijim godinama. Svoju djelatnost je završio negdje u Solunu, a u Bosni je zbog neznanja i nesmotrenog ponašanja prema muslimanima ostao bez posla i mogućnosti da traži bilo kakvu službu na *okupiranom području*.

Zaključak

U decembru mjesecu 1880. godine desio se incident ispred džamije u Gornjoj Tuzli. Incident je izazvao žandar David Špoljarić. On je ljude koji su klanjali džuma namaz ispred džamije natjerao da uđu unutra, iako nije bilo dovoljno mjesta. Taj

14 U izvještaju iz 1888. godine koji je, kao i svi ostali dokumenti iz ovog perioda, na njemačkom jeziku, navedeno je džuma namaz, a u zagradi ovjašnjenje da je to molitva petkom.

15 ABH, *fond ZMF*, prez. Br. 487/1888.

16 ABH, *fond ZMF*, prez. Br. 684/1888.

17 *Srpska nezavisnost, Odjek, Velika Srbija, Zastava, Branik i Srbobran*

18 ABH, *fond ZMF*, prez. Br. 6944/1888.

19 Nav. izvor u Makedoniji je sabirao istomišljenike za borbu protiv Bugara. „Ove je mladiće doveo u Beograd, gdje je Špoljarić za novine „Mali vojnik“ sve opisao. Prošle je godine otišao u Šabac pa onda u Loznicu, gdje je obučavao mladiće iz Bosne.

dogadjaj je objavljen u novinama *Terdžümani Hakikat* u Istanbulu što je izazvalo diplomatsku prepisku. Zbog postupka u Gornjoj Tuzli, žandar je bio otpušten iz državne službe i protjeran iz Bosne.

Summary

In December 1880. the incident happened in front of a mosque in Gornja Tuzla. The incident was caused by a police constable David Spoljaric. He forced people, who worshiped outside the mosque during Friday prayers, to enter the mosque, despite the fact there was not enough room. This event was mentioned in the newspapers *Terdžümani Haqiqat* in Istanbul which has caused a diplomatic correspondence. Due process in Gornja Tuzla, police constable was dismissed from the civil service and expelled from Bosnia.

ŠKOLSTVO U BIJELJINI ZA VRIJEME KRALJEVINE SRBA, HRVATA I SLOVENACA (1918.-1929. GODINE)

Abstrakt: *Za vrijeme Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca školstvo se u Bosni i Hercegovini susretalo sa mnogobrojnim problemima: nedostatkom stručnih nastavnika, školskih zgrada, nastavnih sredstava, odsustvom djece sa nastave, pokušajem unifikacije nastavnih planova i programa, udžbenika, nacionalističkim djelovanjem u školama itd. U ovome periodu radile su osnovne i srednje škole koje su bile u istom položaju kao ostale škole u Bosni i Hercegovini.*

Ključne riječi: *Bosna i Hercegovina, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, Bijeljina, školstvo, učenici, nastavnici, multietničnost, multikonfesionalnost, muslimani, pravoslavci, rimokatolici, evangelisti, jevreji, ostali.*

Uvod

Završetak Prvog svjetskog rata i raspad Austro-Ugarske monarhije izazvao je velike promjene ne samo na balkanskom prostoru nego i znatno šire. Bosna i Hercegovina kao specifična geopolitička cjelina sa svojim naglašenim ekonomsko - socijalnim karakteristikama, kulturno - vjerskim razlikama i sl. predstavljala je, u tom kontekstu, jedan od važnih segmenata ukupnih procesa. Paralelno sa ratnim operacijama privodilo se kraju i djelo ujedinjenja južnoslavenskih prostora i naroda, odnosno stvaranje zajedničke države Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevina SHS, od 1929. godine Kraljevina Jugoslavija). Prva zajednička država južnoslavenskih naroda proglašena je 1. decembra 1918. godine u Beogradu, a u nju je ušla i Bosna i Hercegovina.

Vijest o proglašenju Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Bosni i Hercegovini je kod jednog dijela njezinog stanovništva, prije svih pravoslavaca, primljena s oduševljenjem, dok je kod drugog dijela stanovništva, prvenstveno kod muslimana i katolika, primljena s rezervom. Narodna vijeća Srba, Hrvata i Slovenaca, koja su uglavnom sačinjavali Srbi, u mnogim općinama Bosne i Hercegovine organizirali su okupljanja naroda i izrazili bezrezervnu podršku novoj državi. Telegrami podrške novoj državi dolazili su od pristalica nove države iz Tuzle, Bosanskog Šamca, Gradačca, Trebinja, Varcar Vakufa i drugih mjesta.¹

1 "Povodom proglašenja Kraljevstva SHS", *Narodno jedinstvo*, br. 38, ponedjeljak, 9. decembra 1918., str. 2.

Tako u telegramu podrške Učiteljskog zbora Narodne osnovne škole u Gradačcu piše: "Punim oduševljenjem i radosti najsrdanije pozdravljamo jedinstvenu državu Srba, Hrvata i Slovenaca. Živilo Njegovo Veličanstvo naš premilostivi vladar kralj Petar I. Živilo Njegovo visočanstvo regent Aleksandar. Živila narodna vlada."²

Pozdravi kralju Petru I. i regentu Aleksandru Karađorđeviću upućeni su i od građana muslimanske vjeroispovijesti iz Osmaka i Kalesije.³

Etnička i konfesionalna struktura stanovništva Bijeljine

Ujedinjenje i stvaranje nove države izvršeno je na nedemokratski način i na osnovama koje nisu bile izraz slobodnog i demokratskog opredjeljenja južnoslavenskih naroda. Ulaskom u sastav jedinstvene države Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Bosna i Hercegovina je izvjesno zadržala neke elemente i oblike svoje državnosti i autonomnosti. To je potvrđeno Vidovdanskim ustavom Kraljevine koji je prihvaćen u Ustavotvornoj skupštini 28. juna 1921. godine. Njime je određeno da se država službeno naziva Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, da je ona ustavna, parlamentarna i nasljedna monarhija (čl. 1), službeni jezik Kraljevine je srpsko-hrvatsko-slovenački (čl. 3), grb je dvoglavi bijeli orao u letu, na crvenom štitu, a na vrhu obje glave bijelog orla stoji kruna Kraljevine, na prsima orla je štit, na kome su grbovi, srpski: bijeli krst na crvenom štitu sa po jednim ognjilom u svakom kraku; hrvatski: štit sa dvadeset pet polja crvenih i srebrnastih naizmjenice; slovenački: na plavom štitu tri zlatne šestokrake zvijezde. Ispod toga je bijeli polumjesec. Državna je zastava plava, bijela, crvena u vodoravnom položaju prema uspravnom koplju (čl. 2). Državljanstvo je u čitavoj Kraljevini jedno, svi su građani pred zakonom jednaki, ne priznaje se plemstvo ni titule, niti ikakva preimućstva po rođenju (čl. 4).⁴

Svi narodi nisu bili nacionalno ravnopravni (Crnogorci, Bošnjaci, Makedonci, Albanci, Jevreji i drugi), a osim Srba, Hrvata i Slovenaca nisu bili ni nacionalno priznati. Dominirala je srpska vladajuća buržoazija na čelu sa dinastijom Karađorđevića. Nacionalna i socijalna obespravljenost najviše je bila izražena prema Bošnjacima. Njihovo stradanje predstavljalo je osnovnu karakteristiku života i stanja u Bosni i Hercegovini prvih desetak godina poslije ujedinjenja, što je svakako uticalo na demografske promjene u Bosni i Hercegovini, te Tuzli i njenoj okolini. Uprkos

2 "Povodom proglašenja Kraljevstva SHS", *Narodno jedinstvo*, br. 39, utorak, 10. decembra 1918., str. 1.

3 U pozdravu iz Kalesije koji je potpisao Hrustan Tubić piše: "Muslimani općine Kalesija šalju bratske pozdrave mladoj Jugoslaviji i Kliču Njegovom Veličanstvu Kralju Petru I.: Živio!" Povodom proklamacije čestitku su, u ime Narodnog vijeća Kalesija, uputili predsjednik Petar Mitrović i tajnik Milan Bešlić. "Pozdravi kralju Petru i regentu", *Narodno jedinstvo*, br. 34, četvrtak, 5. decembra 1918., str. 2.

4 *Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb 1921., str. 3-4; Tekst Ustava Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca vidi – u: Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Jugoslavija 1918 – 1988, Tematska zbirka dokumenata*, Beograd 1988., str. 191-196.

datim obećanjima da će štititi Bošnjake, vlasti su masovno pored njihove privatne, uzurpirale i vakufsku imovinu, a mnoge džamije proglašavane su dotrajalim, pa su rušene ili ustupane vojsci za magacine i sportske dvorane.⁵

Kada je u pitanju administrativno-teritorijalno ustrojstvo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, članom 135 Ustava je, između ostalog, određen i položaj Bosne i Hercegovine:

*(...) Zakonom o razgraničenju oblasti, Bosna i Hercegovina će se razdeliti u oblasti u svojim sadanjim granicama. Dok se to zakonom ne uredi, Okruzi u Bosni i Hercegovini važe kao oblasti. Spajanje tih oblasti vrši se odlukom oblasnih skupština dotičnih oblasti donetom većinom od dvije trećine glasova u granicama određenim trećim stavom člana 95 Ustava. Pojedine opštine ili srezovi mogu se iz svojih oblasti izlučiti i pripojiti drugoj oblasti u sadanjim granicama Bosne i Hercegovine ili izvan njih, ako na to pristanu njihova samoupravna predstavništva odlukom od tri petine glasova i tu odluku odobri Narodna Skupština. Okruzi (županije, okružja) ostaju kao jedinice državne uprave dok se ne ukinu zakonom. Njihov krug rada regulisaće zakon. Likvidacija samouprave okruga provešće se u korist oblasti i srezova čim budu organizovane oblasti (...).*⁶

Ovim članom, koji je u štampi nazvan “turski paragraf”, određeno je da Bosna i Hercegovina “ostaje u svojim sadašnjim granicama, te da postojeći okruzi u njoj važe kao oblasti”. Time je garantirana i potvrđena teritorijalna cjelovitost Bosne i Hercegovine, odnosno, uvažena je činjenica o postojanju državno-teritorijalnoga kontinuiteta Bosne i Hercegovine još od srednjega vijeka. No i pored toga, vladajući krugovi nastojali su likvidirati sve poslove Pokrajinske uprave za Bosnu i Hercegovinu, što je i učinjeno do kraja februara 1924. godine.⁷

Jedini trag višestoljetne bosanske državnosti i autonomnosti je sadržan u činjenici da je Bosna i Hercegovina podjelom na oblasti, u strogo centraliziranoj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, ostala još jedno vrijeme teritorijalno kompaktna.

Područje Bijeljine ušlo je u sastav jugoslavenske države administrativno-teritorijalno ustrojeno kao srez (kotar), u okviru Okruga Tuzla u Bosni i Hercegovini (tabela br. 1.). Prema popisu stanovništva 1921. godine u Bosni i Hercegovini je živjelo 1.890.440 stanovnika (pravoslavaca 829.360, muslimana 588.173, rimokatolika 444.309, grkokatolika 9.308, evangelika 6.627, jevreja 12.031, ostalih

5 Više o tome vidi: Mustafa Imamović, Kemal Hrelja, Atif Purivatra, *Ekonomski genocid nad Bosanskim Muslimanima*, Sarajevo 1993.; Samo do septembra 1920. godine u Kraljevini SHS je, pored ostalih oblika nasilja, ubijeno oko 2.000 Muslimana, zapaljeno oko 500 muslimanskih seoskih zadruga, a nekoliko hiljada porodica se, da bi spasilo živote, iselilo u Tursku. Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo 1997., str. 490. (dalje: M. Imamović, *Historija Bošnjaka*).

6 *Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb 1921., str. 48-49.

7 Arhiv Jugoslavije u Beogradu (dalje: AJ), *fond 66*, fascikl broj 121, jedinica opisa 394. Likvidacija Pokrajinskih uprava i prenos njihove nadležnosti na Velike župane. Beograd, 23. januara 1925.; Arhiv Tuzlanskog kantona u Tuzli (dalje: A TK), *fond Državne gimnazije Tuzla*, kutija 19. Likvidacija Pokrajinskih uprava i prenos njihove nadležnosti na Velike župane. Tuzla, 28. januara 1925.

538, bez konfesije i nepoznato 94.),⁸ dok je u Okrugu Tuzla živjelo 416.460 stanovnika, što se vidi iz tabele broj 1.⁹

Tabela br. 1.

Red. broj	Srezovi (kotari) Okrug (županija)	Površina km ²	Broj domaćinstava	Prisutno stanovništvo 31. januara 1921. godine		
				Muških	Ženskih	Ukupno
1.	Tuzla, grad (Tuzla grad sa općinama Lukavac, Simin Han)	18	2491	7457	6585	14042
2.	Bijeljina	848	11163	29241	28911	58152
3.	Brčko	928	10488	28942	28055	56997
4.	Vlasenica	1175	5081	15017	13848	28865
5.	Gradačac	886	10278	28923	27923	56846
6.	Gračanica	619	6264	16546	15359	31905
7.	Zvornik	858	9411	24306	22927	47233
8.	Kladanj	715	2125	5709	5222	10931
9.	Maglaj	780	5214	14556	13482	28038
10.	Srebrenica	843	4800	13892	13486	27378
11.	Tuzla	1248	11092	29035	26991	56026
	Okrug Tuzla	8918	78857	213624	202789	416413

Okrug je prema popisu stanovništva 1921. godine, imao površinu 8.918 km² što iznosi 17,42% ukupne površine Bosne i Hercegovine. Na ovom prostoru živjelo je 416.460 stanovnika što čini 22,03% ukupnog stanovništva Bosne i Hercegovine. Od navedenog broja na prostoru Okruga Tuzla živjelo je 213.624 muškoga (51,29%) i 202.789 ženskoga stanovništva (48,71%). Najveću površinu imao je srez Tuzla, zatim srez Vlasenica, srez Brčko, te srezovi Gradačac, Zvornik, Bijeljina, Srebrenica, Maglaj, Kladanj, Gračanica. Najmanju površinu imala je Tuzla-grad.¹⁰

Konfesionalni sastav stanovništva Okruga Tuzla po popisu 1921. godine može se vidjeti u tabeli broj 2.¹¹

⁸ Definitivni rezultati popisa stanovništva u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca od 31. januara 1921. godine, Sarajevo 1932., str. 2. (dalje: Definitivni rezultati popisa stanovništva od 1921. godine).

⁹ Definitivni rezultati popisa stanovništva od 1921., str. 221.

¹⁰ Definitivni rezultati popisa stanovništva od 1921., str. 221.

¹¹ Definitivni rezultati popisa stanovništva od 1921., str. 220-421.

Tabela br. 2.

Red. broj	Srezovi (kotari) Okrug (županija)	Konfesionalni sastav stanovništva Okruga Tuzla po popisu 1921.						
		Vjeroispovijest						
		Pravoslavni	Rimokatolici	Grkokatolici	Evangelici	Muslimani	Jevreji	Ostali
1.	Tuzla, grad	2800	3954	39	202	6566	470	5
2.	Bijeljina	40915	1805	34	1843	13068	400	77
3.	Brčko	18439	22865	51	58	15454	139	1
4.	Vlasenica	19154	209	3	6	9443	49	1
5.	Gradačac	20441	17988	21	6	18266	124	---
6.	Gračanica	13155	298	15	3	18406	27	1
7.	Zvornik	26249	287	7	243	20312	134	1
8.	Kladanj	3390	848	---	1	6631	61	---
9.	Maglaj	15153	1903	2	2	10947	11	29
10.	Srebrenica	13459	123	2	1	13801	6	30
11.	Tuzla	7369	10038	2	4	38587	25	1
	Okrug Tuzla	180524	60318	176	2369	171481	1446	146

Iz tabele se može vidjeti konfesionalni sastav stanovništva Okruga Tuzla. Najbrojniji su bili pravoslavci kojih je bilo 180.524 ili 43,35%, zatim slijede muslimani 171481 ili 41,17%, te rimokatolici 60.318 ili 14,48%. Ostale vjeroispovjesti (evangelisti, jevreji, grkokatolici i drugi) činile su 1,00% ukupnog stanovništva Tuzlanskog okruga. Najveći broj stanovnika živio je u srezu Bijeljina 58.142 (13,93%), zatim Brčko 57.007 (13,69%), Gradačac 56.846 (13,65%), Tuzla 56.026 (13,45%), Zvornik 47.233 (11,34%), Gračanica 31.905 (7,66%), Vlasenica 28.865 (6,93%), Maglaj 28.047 (6,73%) i Srebrenica 27.402 ili 6,58% ukupnoga stanovništva Tuzlanskog okruga.

Po popisu stanovništva iz 1921. godine, Srez Bijeljina je imao površinu 848 km², a u njegov sastav ulazilo je 8 općina što se vidi iz tabele br. 3. Iz iste tabele može se vidjeti i konfesionalna i etnička struktura stanovništva Sreza Bijeljina po općinama.¹²

¹² Definitivni rezultati popisa stanovništva od 1921., str. 228-232.

¹² Definitivni rezultati popisa stanovništva od 1921., str. 220-421

Tabela br. 3.

Red broj	Općina	Konfesionalni sastav stanovništva Sreza Bijeljina po popisu 1921.							
		Vjeroispovijest							
		Pravoslavci	Rimokatolici	Grkokatolici	Evangelici	Muslimani	Jevreji	Ostali	Ukupno
1.	Bijeljina - grad	2714	1478	30	380	5992	393	26	11013
2.	Bijeljina - seoska op.	8459	46	-	26	1731	-	2	10264
3.	Brodac	8197	61	-	24	1	-	-	8283
4.	Dragaljevac	11197	127	-	37	28	-	6	11395
5.	Zabrđe	5681	33	-	9	4	-	-	5727
6.	Janja	2412	31	1	2	3331	6	-	6783
7.	Koraj	1217	8	-	267	1981	-	14	3487
8.	Petrovo Polje	38	21	3	1098	-	1	29	1190
Srez Bijeljina		40915	1805	34	1843	13068	400	77	58142

U Srezu Bijeljina živjelo je 58.142 stanovnika. Najbrojniji su bili pravoslavci koji su činili 70,37%, zatim slijede muslimani sa 22,47%, evangelici sa 3,16%, rimokatolici sa 3,10%, itd. Muslimani su su bili najbrojniji u gradu Bijeljina gdje su činili 54,41% ukupnog broja stanovništva.

Podaci u tabeli pokazuju da je na području Bijeljine živjelo stanovništvo svih konfesija koje je naseljavalo i Bosnu i Hercegovinu. U gotovo svim općinama jedni pored drugih živjeli su muslimani, pravoslavci, katolici, evangelici i drugi.

Školstvo na području Bijeljine

Osnovne škole

Bosna i Hercegovina je ulaskom u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca imala nerazvijenu i neravnomjernu mrežu osnovnih škola, te visok procenat nepismenoga stanovništva.¹³ Uzroci takvoga stanja su mnogobrojni: naslijeđeno

¹³ Po podacima koje su u novinama iznosili predstavnici Vlade, u Bosni i Hercegovini je na dan ujedinjenja, 1. decembra 1918. godine, bilo 320 osnovnih škola. Njih je pohađala jedna desetina za školu dorašle djece. Od ukupnoga broja stanovništva bilo je 87% nepismih iznad sedme godine života. "Osnovne škole u Bosni i Hercegovini", *Narodno jedinstvo*, br. 255, Sarajevo, ponedjeljak 12. decembra 1921., str. 1; *Narodno jedinstvo*, br. 256, Sarajevo, utorak 13. decembra 1921., str. 1. Na osnovu historijskih izvora prvoga reda utvrdili smo da je školske 1918/19. godine u Bosni i Hercegovini

stanje iz prethodnoga perioda, nedovoljno ulaganje u školstvo, nerazvijena privreda, nedostatak svijesti o značaju školstva itd.

Vlasti Kraljevine SHS nastojale su da, između ostalog, i školstvo stave pod svoju punu kontrolu. Međutim, to nije išlo onom dinamikom kako su to vladjuće strukture željele. Osnovno školstvo u Bosni i Hercegovini bilo u nadležnosti Zemaljske vlade u Sarajevu u čijem je sastavu bilo odjeljenje za prosvjetu. U kotarevima (srezovima) su radili referenti za prosvjetu koji su po naređenjima pretpostavljenih organa prikupljali i obrađivali razne podatke koji su se ticali školstva.

Koliki je značaj zauzimalo školstvo najbolje pokazuje činjenica da je ono imalo svoje mjesto i u prvome ustavu Kraljevine SHS. Član 16 Vidovdanskih ustava odredio je pitanje školstva na slijedeći način:

*(...) Nastava je državna. U cijeloj zemlji nastava počiva na jednoj istoj osnovi, prilagođavajući se sredini kojoj se namjenjuje. Sve škole moraju davati moralno vaspitanje i razvijati državljansku svest u duhu narodnog jedinstva i verske trpeljivosti. Osnovna je nastava, državna opšta i obavezna. Verska nastava daje se po želji roditelja, odnosno staralaca, podvojeno po veroispovestima, a u saglasnosti sa njihovim verskim načelima (...) Državna se nastava daje bez upisnine, školarine i drugih taksa (...).*¹⁴

U cilju centralizacije države ukinuta je 1921. godine Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, a formirana Pokrajinska uprava. Tako je nadležnost nad osnovnim školstvom bilo u rukama ove institucije koja je u svome okviru imala "Prosvjetno odjeljenje Ministarstva prosvjete za Bosnu i Hercegovinu". Prosvjetno odjeljenje imalo je zadatak koordiniranja poslova sa oblastima, dok je Ministarstvo prosvjete zadržalo centralnu službu obrazovanja za cijelu zemlju. Od 1925. godine nadležnosti Ministarstva prosvjete – Odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu su se proširile, tako da se ono od toga vremena staralo o kadrovskim pitanjima osnovnih škola, nastavnim planovima i programima itd.¹⁵

U Bosni i Hercegovini je bilo i primjera da roditelji nisu školovali djecu zato što nastavno lice nije pripadalo njihovoj vjeroispovjesti. Vrlo često su i političke stranke tražile od Ministarstva prosvjete da postavlja učitelje i upravnike škola iz reda "vlastitog naroda".¹⁶

bilo 426 osnovnih škola. Arhiv Jugoslavije Beograd (dalje: AJ), *fond Ministarstva prosvete Kraljevine SHS* (dalje: *fond 66*), fascikl broj 2528, jedinica opisa broj 2326. *Statistički podaci o nastavi u Bosni i Hercegovini za školsku godinu 1918/1919. i 1919/1920.* Sarajevo, 21. maja 1921. godine; Arhiv Bosne i Hercegovine Sarajevo (dalje: A BiH), *fond Zemaljske vlade Sarajevo 2* (dalje: *fond ZVS2*), kutija 46, šifra 67/120/29. *Izveštaj Zemaljske vlade o školstvu u Bosni i Hercegovini.* Sarajevo, 4. 6. 1919. godine.

14 *Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca prihvaćen na Ustavotvornoj skupštini na Vidovdan dne 28. lipnja 1921, Zagreb 1921., str. 8-9.*

15 Mitar Papić, *Školstvo u Bosni i Hercegovini (1918-1941)*, Sarajevo 1984., str. 38. (dalje: M. Papić, *Školstvo u BiH*).

16 Tako je ogranak Jugoslovenske muslimanske organizacije (JMO) iz Kladnja tražio da u tome mjestu upravitelj škole bude musliman. To je pravdano činjenicom da je Kladanj mjesto u kome imaju samo četiri pravoslavne porodice i da je školsko područje pretežno nastanjeno muslimanskim stanovništvom. U školi je bilo ukupno 117 učenika, od toga 84 učenika islamske vjeroispovjesti, 21

Razlozi neravnomjernoga rasporeda učitelja u školama Bosne i Hercegovine su mnogobrojni. Međutim, Pokrajinska uprava za Bosnu i Hercegovinu je takvo stanje pravdala činjenicom da u ovoj zemlji ima 825.418 stanovnika pravoslavne, 612.137 muslimanske i 434.061 katoličke vjeroispovjesti, te da s obzirom na to ima 1.126 učitelja narodnih osnovnih škola koji pripadaju spomenutim konfesijama i da bi trebalo srazmjerno broju stanovnika da bude 497 učitelja pravoslavne, 368 muslimanske i 261 katoličke vjere. U praksi je bila sasvim drugačija situacija, tako da je bilo 464 učitelja pravoslavne, 148 muslimanske i 514 učitelja katoličke vjeroispovjesti. Pokrajinska uprava za Bosnu i Hercegovinu je smatrala da kod takvoga stanja nije bilo moguće poštovati konfesionalni ključ prilikom postavljanja učitelja. Također, Pokrajinska uprava za Bosnu i Hercegovinu je smatrala da je stanovništvo Bosne i Hercegovine po gradovima većinom muslimanske i katoličke vjeroispovjesti dok je pravoslavno stanovništvo tek na trećem mjestu, jer je ono većinom bilo naseljeno po selima. Tako bi, kod postavljanja učitelja, ukoliko bi se ispoštovao vjerski kriterij, pravoslavni učitelji po mišljenju Pokrajinske uprave za Bosnu i Hercegovinu, bili osuđeni da provode sav svoj radni vijek u školama koje su bile na selu, dok bi oni ostalih konfesija "uživali sve blagodati većih mjesta." Ali ipak Pokrajinska uprava se obavezala da će nastojati, ukoliko to okolnosti budu dozvoljavale, da postavlja učitelje iste konfesije koje je bila i većina njihovih učenika.¹⁷

Međutim, pravi razlozi "viška učitelja" pravoslavne vjere u gradovima leže u činjenici da su ti učitelji imali zadatak da provode politiku širenja ideje integralnog jugoslavenstva i da rade na slabljenju i eliminiranju nacionalnih, vjerskih, kulturnih, političkih i drugih identiteta koji su unešeni u zajedničku jugoslavensku državu.

Narodni poslanici iz Bosne i Hercegovine u skupštini Kraljevine SHS, vrlo često su tražili da se stanje u oblasti osnovnoga školstva popravi. Tako je narodni poslanik Džafer Kulenović 24. maja 1921. godine uputio dopis ministru prosvjete Kraljevine SHS u kome je tražio da se u Bihaćki okrug pošalje više nastavnika jer se neke škole zbog njihovog nedostatka zatvaraju.¹⁸

pravoslavne i 12 učenika drugih konfesija. AJ, *fond 66*, fascikl broj 1303, jedinica opisa 1546. Telegram Jugoslovenske muslimanske organizacije Kladanj Ministarstvu za prosvetu i vere Beograd. Beograd, 11. 10. 1921. godine.

17 AJ, *fond 66*, fascikl broj 1304, jedinica opisa 1546. Postavljanje učitelja-ca narodnih osnovnih škola u Bosni i Hercegovini s obzirom na konfesiju njihovu i učeničku. Beograd 9. juli 1923. godine.

18 On je istakao: (...) *Uslijed pomanjkanja nastavnika zatvoreno je u okrugu bihaćkom više pučkih škola, tako npr. u kotaru petrovačkom četiri, a u nekim mjestima, kao npr. u Kulen – Vakufu, predaje samo jedan učitelj, koji radi preopterećenosti poslom nije u stanju sva četiri razreda svaki dan poučavati, nego jednoga dana pohađaju školu prva dva razreda, a drugoga dana druga dva razreda i tako djeca, mjesto da idu u školu godišnje po 10 mjeseci, pohađaju istu samo po 5 mjeseci. Naprotiv u samome gradu Bihaću nalazi se – u koliko mi je poznato – 17 pučkih učitelja, koji vrlo lako svoju službu obavljaju predavajući neki od njih tek po 2 – 3 sata. Osim toga kod okružne oblasti u Bihaću zaposlena su u školskom odeljenju 3 učitelja, a u koliko sam obavješten, do sada je taj posao obavljala samo jedna sila. Pitam stoga Gospodina Ministra: 1./ Kako opravdava, da se neke škole uslijed pomanjkanja nastavnika zatvaraju, u nekim opet, da se nalazi samo po jedan nastavnik, dok u nekima ima ih i previše? 2./ Misli li Gospodin Ministar shodno odrediti, da se takovim zloporabama stane već jednom*

Ministar prosvjete je, nakon što je od Zemaljske vlade u Sarajevu dobio relevantne podatke o školstvu u Bihaćkom okrugu, odgovorio na pitanje narodnoga poslanika Džafera Kulenovića 23. juna 1921. godine. U odgovoru je ministar istakao kako su učitelji u Bosni i Hercegovini "pravilno raspoređeni i da se o opštim interesima vodi računa na prvom mestu."¹⁹

Osim Džafera Kulenovića, i drugi narodni poslanici upućivali su poslanička pitanja ministru prosvjete vezana za školske prilike u Bosni i Hercegovini. U toku 1922. godine svoje pismene zahtjeve ministru Svetozaru Pribičeviću uputili su Fehim Kurbegović²⁰, Hamzalija Ajanović²¹, Toša Lazarević²², Halid-beg

na put, uvažujući pri tome, da su interesi opći jači od interesa i udobnosti pojedinaca? (...). AJ, fond 66, fascikl broj 1303, jedinica opisa 1546. *Interpelacija narodnog poslanika Džafera Kulenovića o zatvorenim školama u okrugu bihaćkom*. Sarajevo, 11. juna 1921. godine.

19 AJ, fond 66, fascikl broj 1303, jedinica opisa 1546. *Interpelacija narodnog poslanika Džafera Kulenovića o zatvorenim školama u okrugu bihaćkom*. Sarajevo, 11. juna 1921. godine.

20 Poslanik u Narodnoj skupštini Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca Fehim Kurbegović uputio je, 29. marta 1922. godine, pitanje ministru prosvjete koje se odnosi na gradnju školskih zgrada u selima Rakovčani (Prijedorski srez), Lukavica (Gračanički srez), Suhača (Bosanskonovski srez), Kreča (Fočanski srez) i Turija (Tuzlanski srez). Na postavljeno pitanje narodni poslanik je dobio odgovor u kome se ističe da mještani sela Rakovčana, Suhače i Kreče nisu tražili gradnju školskih zgrada, pa zbog toga ta sela nisu ni uvršćena u program gradnje školskih zgrada u Bosni i Hercegovini. Što se tiče školskih zgrada Lukavici i Turiji, tu je stanje nešto drugačije. Za gradnju školskih zgrada u ovim mjestima dat je plan i predračun, a mještanima je bilo preporučeno da obezbijede materijal. Gradnju za školsku zgradu mještani su mogli odsjeći u državnoj šumi bez plaćanja takse. AJ, fond 66, fascikl broj 114, jedinica opisa 368. *Poslaničko pitanje Fehima Kurbegovića*. Beograd, 29. marta 1922. godine.

21 Narodni poslanik Hamzalija Ajanović uputio je 3. maja 1922. godine poslaničko pitanje u pisanoj formi ministru prosvjete i tražio da se otvori škola u selu Lišnji u Prnjavorskome srezu koja je zatvorena 1916. godine u vrijeme Prvoga svjetskog rata. Pokrajinska uprava je, na zahtjev ministra prosvjete, navela razloge zbog kojih ta škola nije radila. To su: mali broj djece i neuvjetna školska zgrada. Po mišljenju Pokrajinske uprave, školsku zgradu je trebalo da grade mještani toga sela, a ako nisu u mogućnosti, treba da traže pomoć od državnih institucija. AJ, fond 66, fascikl broj 114, jedinica opisa 368. *Poslaničko pitanje Hamzalije Ajanovića*. Beograd, 3. maja 1922. godine; Hamzalija Ajanović je, kroz poslaničko pitanje 26. maja 1922. godine, tražio od ministra prosvjete da se popravi ili sagradi nova školska zgrada u Miljanovcima u Tešanjškome srezu. Međutim, ni ovoga puta nije udovoljeno njegovome zahtjevu. U odgovoru na poslaničko pitanje piše da je zgrada osnovne škole u Miljanovcima sagrađena 1895. godine od slabijeg materijala, ali da je 1921. godine popravljena, tako da se nastava može nesmetano izvoditi. AJ, fond 66, fascikl broj 114, jedinica opisa 368. *Poslaničko pitanje Hamzalije Ajanovića*. Beograd, 26. maja 1922. godine.

22 Toša Lazarević je tražio gradnju školskih zgrada u Bosanskonovskome srezu. Poslanik je dobio odgovor da će se pristupiti gradnji kada se za to steknu uvjeti. AJ, fond 66, fascikl broj 114, jedinica opisa 368. *Poslaničko pitanje Toše Lazarevića*. Beograd, 15. juna 1922. godine.

Hrasnica²³, Hamid Kurbegović²⁴, Risto Đokić²⁵ i Husejn Alić²⁶. Oni su tražili da se otvore ranije zatvorene osnovne škole, da se sgrade nove ili poprave postojeće školske zgrade i da se u osnovne škole, posebno seoske, imenuju stalni učitelji. Međutim, iz nadležnih državnih institucija je gotovo redovno dolazio odgovor kako država nema dovoljno sredstava za gradnju školskih zgrada ili adaptaciju postojećih, kako nema dovoljno učitelja itd. Vrlo često je isticano i kako mještani pojedinih sela treba da grade školske zgrade ličnim sredstvima. Činjenicu da u Bosni i Hercegovini nema dovoljno učitelja vlasti su opravdavale na više načina, posebno ističući naslijeđeno stanje. Tako su odgovorni u državnim institucijama opravdavali postojeće stanje u oblasti osnovnoga školstva i umanjivali svoju odgovornost.

U Bosni i Hercegovini su se okružne ili sreske političke vlasti miješale u stručni rad učitelja. To je izazivalo oštre reakcije učitelja. Oni su reagirali i protestirali preko svojih strukovnih udruženja i od Pokrajinske uprave tražili zaštitu svoga digniteta.²⁷

23 Halid-beg Hrasnica je 19. oktobra 1922. zatražio da se u Turskim Janjarima (Bijeljinski srez) otvori škola i imenuje učitelj. Narodni poslanik je dobio odgovor da je škola otvorena i da je za rad u njoj imenovan učitelj Uzeir Berberović. Dekret kojim je on imenovan stalnim učiteljem u Turskim Janjarima potpisan je 7. oktobra 1922. godine. AJ, *fond 66*, fascikl broj 114, jedinica opisa 368. *Poslaničko pitanje Halid-bega Hrasnice*. Beograd, 19. oktobra 1922. godine.

24 Narodni poslanik Hamid Kurbegović tražio je 8. novembra 1922. godine da se otvori škola u Pruscu (Bugojanski srez). Međutim, njegovome zahtjevu nije udovoljeno. Razlog za to je nedostatak materijalnih sredstava. AJ, *fond 66*, fascikl broj 114, jedinica opisa 368. *Poslaničko pitanje Hamida Kurbegovića*. Beograd, 8. novembra 1922. godine.

25 Risto Đokić je 17. novembra zatražio od ministra prosvjete da mu odgovori šta je stvarni uzrok da se po seoskim osnovnim školama u Bosni i Hercegovini ne imenuju učitelji. Kao primjer, narodni poslanik je naveo sela u Bosansko-petrovačkome srezu. U odgovoru na postavljeno pitanje istaknuto je da u Bosni i Hercegovini nema dovoljno učitelja i da su školske zgrade neuvjetne za izvođenje nastave. AJ, *fond 66*, fascikl broj 114, jedinica opisa 368. *Poslaničko pitanje Riste Đokića*. Beograd, 17. novembra 1922. godine.

26 Narodni poslanik Husejn Alić je 27. novembra 1922. godine u svome poslaničkome pitanju tražio da se otvori osnovna škola u selu Hripavac (Ključki srez). Za potrebe te škole tražio je da se kupi gotova zgrada. U odgovoru na postavljeno pitanje istaknuto je da Sresko načelstvo u Ključu treba da podnese izvještaj o zgradi koja je namijenjena za školu. U izvještaju, prije svega, treba da bude plan kuće i finansijski plan utroška sredstava za adaptaciju i namještaj. Također je neophodno da i mještani Hripavca učestvuju sa određenim sredstvima kako bi škola bila što prije otvorena. AJ, *fond 66*, fascikl broj 114, jedinica opisa 368. *Poslaničko pitanje Husejna Alića*. Beograd, 27. novembra 1922. godine.

27 Tako je načelstvo Tuzlanskoga okruga 28. februara 1922. godine uputilo akt svim sreskim načelstvima u kome se od njih traži da kontrolišu rad učitelja u narodnim osnovnim školama. Na ovaj akt reagiralo je Učiteljsko društvo Brčanskog sreza i preko Povjereništva Učiteljskoga društva za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu zatražilo od Pokrajinske uprave da spriječi naredbe sreskih i okružnih političkih vlasti koje nisu u njihovoj nadležnosti. Učitelji su istakli da pojedine naredbe "vrijeđaju osjećaje, poništavaju autoritet i ponižuju učiteljstvo do običnog nevjernog sluga." Iz Učiteljskog društva su, također, istakli da učitelji ne mogu da dozvole da pojedini lokalni političari utvrđuju da li učitelj "vrši tačno i savjesno svoju dužnost." Pokrajinska uprava za Bosnu i Hercegovinu je reagirala na zahtjeve učitelja i načelstvu Tuzlanskog okruga uputila dopis u kome se, između ostaloga, ističe "da nadzor nad područnim školama u stručnom pravcu spada jedino u kompetenciju školskih nadzornih stručnih organa. ABiH, *fond Pokrajinske uprave za Bosnu i Hercegovinu* (dalje: *fond PU BiH*), Kutija 77, šifra 67/43/1. *Nadzor političkih vlasti nad stručnim radom nastavnika*. Sarajevo, 24. 7. 1922. godine.

Narodni poslanici iz Bosne i Hercegovine su kroz poslanička pitanja negodovali zbog, po njihovome mišljenju, odnosa pojedinaca zaposlenih u državnim institucijama prema narodu iz kojega su oni potjecali. Tako je profesor Juraj Puljić 31. marta 1922. godine uputio ministru prosvjete pismo u kojem je istakao "nebratsko raspoloženje prema Hrvatima u opšte, a katolicima napose".²⁸

U odgovoru na upit profesora Juraja Puljića ministar prosvjete je vrlo kratko odgovorio kako njegovi navodi jednostavno nisu tačni. Međutim, bez obzira na to ovo pismo izazvalo je različite reakcije. Kod jednoga broja učitelja bila je stvorena predstava o neobjektivnosti dr. Koste Krstanovića i neprijateljskome raspoloženju prema Hrvatima u Bosni i Hercegovini.

Sam dr. Krstanović je isticao kako u spornome izvještaju nema apsolutno ničega što bi ukazalo na njegovo klevetničko držanje prema Hrvatima niti ima tvrdnji da su katolici najnepouzdaniji element, na koji se državna uprava ne može osloniti.²⁹

U okolnostima neriješenih političkih, socijalnih i drugih pitanja radile su škole u Bosni i Hercegovini i u toku 1922. godine. Broj škola se vrlo sporo povećavao, pa je krajem navedene godine radila 571 osnovna škola.³⁰

Na ovakvo stanje u oblasti školstva reagirali su mnogi narodni poslanici, među kojima je posebno bio agiln Husejn Alić.³¹

28 Pismo je slijedećeg sadržaja: (...) *Kod školskog odelenja u Bosni i Hercegovini vidi se od dolaska g. Šćepana Grđića i njegova nasljednika g. dr. Koste Krstanovića u pravom smislu riječi nebratsko raspoloženje u najmanju ruku prema Hrvatima u opšte, a katolicima napose. Ovo držanje načelnika i prijašnjega, a osobito sadašnjega upravo je neprijateljsko raspoloženje i klevetničko držanje prema Hrvatima iz Bosne i Hercegovine. Dnevna štampa donosi neko povjerljivo pismo kojega je upravo povjerljivo g. dr. Kosta Krstanović pod broj 40 u Beograd i naziva Hrvate-katolike: 1. da su Marijine kongregacije klerikalna politička udruženja, koja moraju ostati svakako zabranjena; 2. da su katolici najnepouzdaniji elemenat, na koji se državna uprava ne može nikako osloniti, premda uživaju široku autonomiju i premda ih vlada pomaže. Ovako Vami podređeni načelnik školskog odelenja g. dr. Kosta Krstanović kleveće Hrvate-katolike u Bosni i Hercegovini. Imajući ovo pred očima i smatrajući ovo klevetanjem hrvatskog katoličkog elementa u Bosni i Hercegovini, slobodan sam na Vas, Gospodine Ministre staviti ovo pitanje: 1. Je li Vam poznat ovaj klevetnik povjerljivi akt g. dr. Koste Krstanovića, kojim se kleveću Hrvati-katolici u Bosni i Hercegovini. 2. Ako Vam je poznat ovaj akt, pitam Vas, Gospodine Ministre, kakovu ste kaznu odredili za g. dr. Kostu Krstanovića radi nanesenih uvreda Hrvatima-katolicima Bosne i Hercegovine.* AJ, fond 66, fascikl broj 114, jedinica opisa 368. *Poslaničko pitanje profesora Juraja Puljića.* Beograd, 31. marta 1922. godine.

29 AJ, fond 66, fascikl broj 114, jedinica opisa 368. *Pokrajinska uprava Ministarstvu prosvjete Kraljevine SHS. Puljić Juraj, narodni poslanik, interpelacija.* Sarajevo, 10. 4. 1922. godine.

30 AJ, fond 66, fascikl broj 114, jedinica opisa 368. *Poslaničko pitanje Husejna Alića.* Beograd, 27. novembra 1922. godine.

31 On je istakao slijedeće: (...) *U cijeloj Bosni i Hercegovini iza našeg narodnog ujedinjenja najmanje se je učinilo od strane kraljevske vlade na prosvjetnom polju, i ako ovde živi najnepismeniji svijet u cijeloj našoj državi. Koliko mi je poznato, čak su se neke škole i zatvorile, dok ste Gospodine Ministre u svom ekspozu prilikom specijalne debate o budžetu Ministarstva Prosvete izjavili u Narodnoj Skupštini, da se je u Srbiji i Crnoj Gori broj od 4000 predratnih učitelja povisio danas na 10.000 što znači, da se je u Srbiji i Crnoj Gori otvorilo od prilike 2000 škola, dok su se u Bosni i Hercegovini na žalost zatvorile 32 osnovne škole iza našega ujedinjenja. Mene veseli da se je na prosveti izilazilo u susret našem nastradalom narodu u Srbiji i Crnoj Gori, ali me žalosti da se je prema Bosni i Hercegovini loše postupalo, i ako se od strane cijelog bosanskohercegovačkog pučanstva vapi za školom, i ako je ovo u prosvjeti najzaostaliji kraj (...).* AJ, fond 66, fascikl broj 114, jedinica opisa 368. *Poslaničko pitanje Husejna Alića.* Beograd, 27. novembra 1922. godine.

Međutim, na njegove primjedbe niko se nije obazirao. Tvrdilo se da je stanje u Bosni i Hercegovini daleko bolje nego što ga narodni poslanik prikazuje, te da je broj osnovnih škola od ujedinjenja do kraja 1922. godine povećan sa 320 na 571, a broj učitelja sa 900 na 1.232. Iz Pokrajinske uprave su, također, tvrdili da zbog nedostatka učitelja ne mogu da otvore još četiri škole koje su bile potpuno spremne za nastavu.

U Bijeljinskom srezu školske 1919/20. godine bilo je 20 osnovnih škola. Postojale su u slijedećim mjestima: Amajlije, Batkovići, Bijeljina-dječjačka, Bijeljina-djevojačka, Brodac, Crnjelovo, Dragaljevac, Dvorovi, Janja, Johovac, Koraj, Korenita, Obarska Velika, Petrovo Polje, Svinjarevac, Trnjaci, Ugljevik, Vršani, Zabrdje, Zagoni.

Nedostatak školskih zgrada predstavljao je veliki problem za normalno organiziranje nastave. Narodni poslanici iz Bosne i Hercegovine uporno su tražili od centralne vlasti u Beogradu da pristupi gradnji školskih objekata jer veliki broj djece, zbog nedostatka školskih prostorija, nije pohađao osnovnu školu. Tako je ministar prosvjete 27. septembra 1924. godine donio odluku da se iz državnoga budžeta izdvoje sredstva u visini od 3,950.000 dinara radi gradnje školskih zgrada za osnovne škole u 58 školskih općina u Bosni i Hercegovini. Tako je za školu u Velinom Selu u Srezu Bijeljina izdvojeno 60.000 dinara.³²

Uviđajući činjenicu da djeca u Bosni i Hercegovini u velikome broju ne pohađaju osnovnu školu, intelektualci su, između ostaloga, i putem novina ukazivali na značaj obrazovanja i pozivali djecu da redovno pohađaju nastavu. Tako je 15. avgusta 1927. godine *Novi behar* donio tekst vezan za početak školske 1927/28.

32 Ministarstvo prosvjete je odobrilo sredstva za gradnju školskih zgrada u slijedećim mjestima: Kosijerevu-srez Bosanska Gradiška 25.000 dinara, Kramu-srez Vlasenica 50.000, Kalenderovcima-srez Derventa 50.000, Trstencima-srez Derventa 20.000, Dubačcu-srez Derventa 20.000, Majevcu-srez Derventa 60.000, Kladarima-srez Derventa 30.000, Kulini-srez Derventa 30.000, Dragotinja-srez Prijedor 50.000, Šipragu-srez Kotor Varoš 50.000, Milkovcu-srez Tešanj 50.000, Podgracima-srez Bosanska Gradiška 20.000, Grbovcima-srez Bosanska Gradiška 50.000, Bronzanom Majdanu-srez Banja Luka 50.000, Srednjem-srez Sarajevo 70.000, Šetićima-srez Rogatica 50.000, Okruglici-srez Visoko 50.000, Đedićima-srez Trebinje 80.000, Zagori-srez Trebinje 50.000, Konjskom-srez Trebinje 80.000, Zaplaniku-srez Trebinje 80.000, Blizancima-srez Mostar 40.000, Medni-srez Varcar Vakuf 100.000, Gerzovu-srez Varcar Vakuf 20.000, Volarima-srez Jajce 50.000, Eminovcima-srez Sanski Most 100.000, Buševiću-srez Bosanska Krupa 100.000, Previji-srez Ključ 180.00, Gorancima-srez Mostar 15.000, Mamićima-srez Mostar 15.000, Brežićanima-srez Prijedor 60.000, Dumi-srez Trebinje 10.000, Han Kumpaniji-srez Travnik 20.000, Čardak Gostoviću-srez Žepče 100.000, Solunu-srez Kladanj 60.000, Hrgama-srez Maglaj 100.000, Boću-srez Brčko 20.000, Kakmužu-srez Gračanica 80.000, Rogolji-srez Bosanska Gradiška 80.000, Žuljevici-srez Bosanski Novi 80.000, Gorici-srez Brčko 80.000, Velinom Selu-srez Bijeljina 60.000, Gorini-srez Konjic 100.000, Počitelju-srez Stolac 100.000, Zaušju-srez Bileća 100.000, Odžaku-srez Bugojno 100.000, Herama-srez Prozor 100.000, Rudanki-srez Tešanj 100.000, Podstupari-srez Kladanj 100.000, Ševarlijama-srez Maglaj 100.000, Krivaji-srez Maglaj 100.000, Klotijevcu-srez Srebrenica 100.000, Teočaku-srez Zvornik 100.000, Novoj Kasabi-srez Vlasenica 100.000, Vranićima-srez Foča 100.000, Vikoću-srez Foča 100.000, Ustibaru-srez Višegrad 100.000 i Župi-srez Konjic 65.000 dinara. A SCG, *fond 66*, fascikl 1304, jedinica opisa 1546. *Pomoć za podizanje zgrada za osnovne škole u Bosni i Hercegovini*. Beograd, 29. septembra 1924. godine.

godine. U tekstu se govori o značaju nauke i škole, posebno osnovne, za koju se kaže da je ona temelj svih škola. Istaknuto je da se odrasli mogu dijeliti na političke partije i staleške interese, da mogu imati različita mišljenja o pojedinim općim, društvenim i državnim pitanjima, ali da svi znaju i ističu da je škola temelj prosvjete, a prosvjeta da je temelj građanskoj svijesti i narodnoj kulturi.³³

Autor teksta se posebno obratio Muslimanima u Bosni i Hercegovini, koji su po njegovome mišljenju usljed raznih uzroka najviše zaostali u obrazovanju, i pozvao ih da redovno pohađaju školu. Dalje u tekstu autor ističe:

*(...) Ova nepismenost, ova kulturna zaostalost, koči sav naš napredak, bremza sav naš javni rad na svim poljima znanja i umijenja; ona nam pometa u obrtu, trgovini i saobraćaju, u društvenosti, međusobnom dodiru i razumjevanju. Ukratko nepismenost je bacila nas muslimane na zadnje mjesto, iako smo mi u pogledu imetka, poštenja i solidnosti pred drugim sugrađanima (...). Braćo muslimani! Cijelom tome našem zastoju i napretku leži uzrok u tome, što ne težimo - kao drugi - za prosvjetom i školom, koju nam naša uzvišena vjera i naš položaj toliko diktira, pa zato ovijem apeliramo na svakog roditelja (koji ima svoje muške i ženske djece) i na svakog člana naše zajednice, da poradi na tome, da se naša djeca upisuju u škole, jer djeca bez škola - siročad su gola (...). Braćo muslimani, bili vi u selima ili gradovima, bili vi težaci ili radnici, trgovci ili posjednici, bogati ili siromasi, upamtite i ne zaboravite na ovu priliku pa na 1. septembra povedite svoju dragu dječicu u škole, koje će ih spremati za život u vremenu, kada prosvjeta gospodari svijetom. To je vaša islamska i roditeljska dužnost i znajte, da svako dijete, koje od škole odbijete, bacate hotimično u životnu provaliju, u kojoj dan-danas na hiljade naših ljudi gine i trune od neznanja, nevolje i bijede.*³⁴

Dešavalo se i to da učenici krenu u školu, a da iz niza razloga nemaju svih adekvatnih udžbenika. Tako je bilo na početku školske 1923/24. godine kada ni do kraja oktobra nisu bili gotovi svi udžbenici za osnovnu školu. I udžbenici koji su se pojavili bili su skupi i puni grešaka. U pojedinim novinama poput *Pravde* izražavan je žal za prošlim (austrougarskim) vremenom:

*(...) Prije prevrata u našim se školama radilo kao u američkim fabrikama. Ono škola, što smo ih imali, bile su uređene i na vrijeme opskrbljene sa svim potrebnim knjigama, bez pogrešaka, a naša su djeca u tom ropstvu dobivala knjige i sav potrebni pribor ban-badava! Učitelji su savjesno vršili svoju dužnost i u najzabitijim selima, kao da im je uvijek nadzornik nad leđima. Naše su se škole brojile među najbolje u bivšoj monarhiji. Sve je išlo glatko i točno kao najtočniji sat. Sad u našoj državi naša sirotinja mora da skupo plaća loše knjige sa stotinama pogrešaka. Pa da nijesu divni ti naši zakupnici države, pedagozi, književnici i rodoljubi! No glavno je da su oni za svoj rad dobili pare, a ne pita se, da li taj loš rad vrijedi toliko para. (...) Škole nemaju knjiga, naročito u provinciji. (...) Zar ne, kako nam je lijepo uređeno školstvo, kako u prosvjeti napredujemo? (...).*³⁵

33 "Na pragu nove školske godine", *Novi behar*, br. 8, Sarajevo, 15. avgusta 1927., str. 113.

34 "Na pragu nove školske godine", *Novi behar*, br. 8, Sarajevo, 15. avgusta 1927., str. 114.

35 "Knjige za naše osnovne škole", *Pravda*, br. 230, Sarajevo, subota 20. oktobra 1923., str. 3.

U tabeli br. 4 prikazana je mreža osnovnih škola u Bosni i Hercegovini školske 1928/29. godine:³⁶

Tabela br. 4.

Osnovne škole u Bosni i Hercegovini školske 1928/29. godine								
Oblast	Broj škola	Broj odjeljenja	Broj učenika			Broj učitelja		
			Muških	Ženskih	Svega	Muških	Ženskih	Svega
Vrbaska	152	274	11.171	3.099	14.270	126	155	281
Bihaćka	64	128	5.256	893	6.149	66	62	128
Mostarska	125	194	7.648	1.742	9.390	190	106	296
Sarajevska	104	258	9.945	2.780	12.725	235	189	424
Travnička	78	154	5.346	1.733	7.079	150	97	247
Tuzlanska	131	237	9.508	2.371	11.879	124	130	254
Svega	654	1.245	48.874	12.518	61.392	891	739	1.630

Podaci prezentirani u tabeli pokazuju da je najviše osnovnih škola bilo u Vrbaskoj oblasti (23,24% ukupnoga broja škola), zatim u Tuzlanskoj (20,03%) i Mostarskoj (19,11%). U Sarajevskoj oblasti bilo je 15,90% ukupnoga broja osnovnih škola u Bosni i Hercegovini, Travničkoj 11,93%, a u Bihaćkoj 9,79%.

Iz podataka u tabeli može se vidjeti da je najviše učenika bilo u Vrbaskoj oblasti (23,25% ukupnoga broja učenika u Bosni i Hercegovini), zatim Sarajevskoj (20,74%) i Tuzlanskoj (19,36%). U Mostarskoj oblasti bilo je 15,30%, Travničkoj 11,53%, a u Bihaćkoj 10,02% ukupnoga broja učenika u Bosni i Hercegovini. Iz tabele se, također, vidi da su i dalje muška djeca u znatno većem broju (79,61%) pohađala školu, nego ženska (20,49%).

Broj učitelja se u Bosni i Hercegovini kontinuirano povećavao. Tako je školske 1928/29. godine njihov broj iznosio 1.630. Najviše ih je bilo u Sarajevskoj oblasti (26,01% ukupnoga broja učitelja u Bosni i Hercegovini), zatim Mostarskoj (18,16%) i Vrbaskoj (17,24%). U Tuzlanskoj je oblasti bilo 15,58%, Travničkoj 15,16%, a u Bihaćkoj 7,85% ukupnoga broja učitelja u Bosni i Hercegovini. Učitelja muškoga spola bilo je više (54,66%) nego ženskoga (45,34%).

Srednje škole

U periodu 1918-1929. godine na području Bijeljine radile su slijedeće srednje škole: gimnazija, građanska škola, ženska zanatska škola, šegrtska škola i medresa.

³⁶ U rubrici broj ženskih učenika u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini (po oblastima) Mitar Papić navodi cifru 12.621. Međutim, provjeravajući navedene statističke podatke utvrdili smo da se radi o broju 12.518. Vjerovatno se radi o štamparskoj grešci. Mitar Papić, *Školstvo u Bosni i Hercegovini (1918-1941)*, Sarajevo 1984., str. 25.

Gimnazija u Bijeljini

Broj gimnazija se u Bosni i Hercegovini nakon njenoga ulaska u Kraljevinu SHS postepeno povećavao. Školske 1919/20. godine zatvorena je Mala realna gimnazija u Sarajevu, ali su otvorene niže gimnazije u Livnu, Brčkom, Bijeljini, Prijedoru i Derventi. Niže gimnazije u Gacku, Foči i Trebinju osnovane su 1921. godine.³⁷ Školske 1921/22. godine u Bosni i Hercegovini je bilo 14 državnih gimnazija što se vidi iz tabele br. 5:³⁸

Tabela br. 5.

Red. broj	Naziv i mjesto škole	Broj			
		Razreda	Odjeljenja	Nastavnika	Učenika
1.	Velika gimnazija u Sarajevu	8	19	31	918
2.	Velika realka u Sarajevu	8	20	28	871
3.	Velika gimnazija u Mostaru	8	17	22	798
4.	Velika realna gimnazija u Banjoj Luci	8	11	20	600
5.	Velika gimnazija u Bihaću	8	9	13	276
6.	Velika realna gimnazija u Tuzli	8	11	20	450
7.	Niža gimnazija u Livnu	3	4	10	252
8.	Niža gimnazija u Brčkom	3	5	10	166
9.	Niža gimnazija u Bijeljini	3	5	6	225
10.	Niža gimnazija u Prijedoru	3	3	4	141
11.	Niža gimnazija u Derventi	3	4	8	155
12.	Niža gimnazija u Gacku	1	1	2	67
13.	Niža gimnazija u Foči	2	2	5	80
14.	Niža gimnazija u Trebinju	1	2	3	80
Svega		67	113	182	5.079

U periodu 1918-1921. godine broj gimnazija u Bosni i Hercegovini se povećao za 7 ili 100%, broj razreda za 28 ili 36,73%, odjeljenja za 55 ili 94,83%, a broj nastavnika za 8 ili 4,60%.

Najviše učenika bilo je u Velikoj gimnaziji u Sarajevu (18,07% ukupnoga broja učenika svih gimnazija u Bosni i Hercegovini) i Velikoj realci u Sarajevu (17,15%), a najmanje u novootvorenim nižim gimnazijama u Gacku (1,32%), Foči (1,57%) i Trebinju (1,57%).

Broj nastavnika u bosanskohercegovačkim gimnazijama nije se povećavao srazmjerno broju učenika. Tako je na jednoga nastavnika školske 1921/22. godine dolazilo 28 učenika, za razliku od školske 1918/19. godine kada je na jednoga nastavnika dolazilo 13 učenika. Takvo stanje uvjetovalo je više faktora među kojima posebno treba istaći nedostatak stručnih nastavnika. U Bosni i Hercegovini nije bilo visokih škola i fakulteta, pa su nastavnici svoja zvanja sticali uglavnom u susjednim zemljama.

37 AJ, fond 66, fascikl broj 1303, jedinica opisa 1546. *Popis škola u Bosni i Hercegovini 1. decembra 1918. i 1. oktobra 1921. godine*. Sarajevo, 7. oktobra 1921. godine.

38 AJ, fond 66, fascikl broj 1303, jedinica opisa 1546. *Popis škola u Bosni i Hercegovini 1. decembra 1918. i 1. oktobra 1921. godine*. Sarajevo, 7. oktobra 1921. godine.

Vjerska struktura učenika bosanskohercegovačkih državnih gimnazija školske 1922/23. godine može se vidjeti iz tabele br. 6:³⁹

Tabela br. 6.

Učenici državnih gimnazija u Bosni i Hercegovini po vjeroispovijesti školske 1922/23. godine									
Red. broj	Naziv škole	Mjesto	Vjeroispovijest						
			Pravo slavci	Rimo Katolici	Grko katolici	Protestanti	Muslimani	Jevreji	Sve ga
1.	Prva gimnazija	Sarajevo	371	228	3	4	89	136	831
2.	Druga gimnazija	Sarajevo	303	376	-	11	43	96	829
3.	Gimnazija	Mostar	320	194	-	-	213	8	735
4.	Gimnazija	Banja Luka	289	153	-	3	117	42	604
5.	Gimnazija	Tuzla	223	109	-	3	88	39	462
6.	Gimnazija	Bihać	84	64	1	-	84	10	243
7.	Niža gimnazija	Bijeljina	176	34	-	7	25	27	269
8.	Niža gimnazija	Brčko	107	44	-	2	34	5	192
9.	Niža gimnazija	Derventa	59	53	1	4	31	7	155
10.	Niža gimnazija	Prijedor	118	34	-	-	11	5	168
11.	Niža gimnazija	Livno	65	67	-	-	27	-	159
12.	Niža gimnazija	Foča	75	7	-	-	28	-	110
13.	Niža gimnazija	Gacko	58	3	-	-	22	-	83
14.	Niža gimnazija	Trebinje	82	10	-	-	38	1	131
15.	Niža gimnazija	B. Gradiška	55	19	-	-	7	-	81
Svega			2.385	1.395	5	34	857	376	5.052

Iz podataka u tabeli može se vidjeti da je najveći broj učenika gimnazija u Bosni i Hercegovini bio pravoslavne (47,21% ukupnoga broja učenika gimnazija) i katoličke vjeroispovijesti (27,61%). Učenika muslimanske vjeroispovijesti bilo je 16,96%, jevrejske 7,44%, protestantske 0,67%, a grkokatoličke 0,09% ukupnoga broja učenika bosanskohercegovačkih državnih gimnazija. Najviše učenika pravoslavne vjeroispovijesti bilo je u Prvoj gimnaziji u Sarajevu (371 ili 44,64% ukupnoga broja učenika te škole), Gimnaziji u Mostaru (320 ili 43,54%) i Drugoj gimnaziji u Sarajevu (303 ili 36,55%), dok je najviše učenika katoličke vjeroispovijesti bilo u Drugoj (376 ili 45,35%) i Prvoj (228 ili 27,43%) gimnaziji u Sarajevu. Procentualno je najviše pravoslavaca bilo u gimnazijama u Prijedoru (70,24% ukupnoga broja učenika te škole), Gacku (69,88%), Bosanskoj Gradišci (67,90%) itd.

Razlozi ovakve vjerske strukture učenika u bosanskohercegovačkim državnim gimnazijama su mnogobrojni. Prije svega treba istaći činjenicu da su pravoslavci više pohađali državne škole od drugih jer nisu imali dovoljan broj konfesionalnih škola, kao naprimjer katolici i muslimani, ali i to da su se oni više školovali od drugih, posebno muslimana koji su bili nepovjerljivi prema državnim školama. Muslimani su se radije odlučivali za vjerske škole koje su im, po njihovome mišljenju, davale više mogućnosti za sticanje znanja, prije svega vjerskoga, te za zaposlenje. Veliki

39 AJ, fond 66, fascikl broj 1243, jedinica opisa 1492. Učenici državnih i privatnih srednjih školskih zavoda u Bosni i Hercegovini na kraju školske 1922/23. godine. Sarajevo, 17. aprila 1924. godine.

broj muslimana nije nastavljao školovanje poslije završene osnovne škole, pa je i to jedan od razloga njihove slabe zastupljenosti u državnim gimnazijama.

U Bosni i Hercegovini je nastavljeno sa otvaranjem gimnazija i u narednome periodu. Školske 1923/24. godine otvorena je Niža gimnazija u Stocu,⁴⁰ a školske 1924/25. godine Ženska gimnazija u Sarajevu,⁴¹ tako da ih je navedene školske godine bilo 17. Gimnazije je školske 1924/25. godine pohađalo je 6.323 učenika, koji su bili raspoređeni u 158 odjeljenja. Najviše odjeljenja (21 ili 13,29% ukupnoga broja odjeljenja u gimnazijama u Bosni i Hercegovini) bilo je u Prvoj gimnaziji u Sarajevu, a najmanje (2 ili 1,26%) u Nižoj gimnaziji u Stocu. Prva gimnazija u Sarajevu imala je i najviše učenika (844 ili 13,35% ukupnoga broja učenika gimnazija u Bosni i Hercegovini), a Niža gimnazija u Stocu najmanje (89 ili 1,40%).⁴²

Ali bez obzira na to Bosna i Hercegovina je i dalje zaostajala po broju gimnazija za ostalim dijelovima Kraljevine SHS, posebno za Srbijom i Hrvatskom. Broj učenika u gimnazijama se vrlo sporo povećavao, također, i broj nastavnika, a državne vlasti su vrlo malo činile da stanje u tome pogledu poprave.

Podatke o državnim gimnazijama u Bosni i Hercegovini s ukupnim brojem nastavnika i učenika u školskoj 1927/28. godini donosimo u tabeli br. 7:⁴³

Tabela br. 7.

Državne gimnazije u Bosni i Hercegovini školske 1927/28. godine					
Red. broj	Naziv škole	Mjesto	Osnovana	Broj	
				nastavnika	učenika
1.	Državna gimnazija	Banja Luka	1895.	24	750
2.	Državna gimnazija	Bihać	1911.	21	356
3.	Državna gimnazija	Bijeljina	1919.	21	520
4.	Državna niža gimnazija	Bos. Gradiška	1922.	8	163
5.	Državna niža gimnazija	Brčko	1919.	14	274
6.	Državna gimnazija	Derventa	1912.	12	30
7.	Državna niža gimnazija	Foča	1921.	9	162
8.	Državna niža gimnazija	Gacko	1921.	4	139
9.	Državna gimnazija	Livno	1919.	7	244
10.	Državna gimnazija	Mostar	1893.	22	508
11.	Državna gimnazija	Prijedor	1919.	12	316
12.	Državna prva gimnazija	Sarajevo	1879.	32	860
13.	Državna druga gimnazija	Sarajevo	1905.	28	607
14.	Državna ženska gimnazija	Sarajevo	1924.	23	550
15.	Državna niža gimnazija	Stolac	1923.	4	126
16.	Državna gimnazija	Trebinje	1921.	6	299
17.	Državna realna gimnazija	Tuzla	1899.	17	476
Svega		-	-	264	6.655

40 AJ, fond 66, fascikl broj 1243, jedinica opisa 1492. *Statistički podaci o gimnazijama u Bosni i Hercegovini na početku školske 1924/25. godine*. Sarajevo, 12. decembra 1924. godine.

41 AJ, fond 66, fascikl broj 1243, jedinica opisa 1492. *Statistički podaci o gimnazijama u Bosni i Hercegovini na početku školske 1924/25. godine*. Sarajevo, 12. decembra 1924. godine.

42 AJ, fond 66, fascikl broj 1243, jedinica opisa 1492. *Statistički podaci o gimnazijama u Bosni i Hercegovini na početku školske 1924/25. godine*. Sarajevo, 12. decembra 1924. godine.

43 Narodno jedinstvo za 1929. godinu, str. 89.

Iz podataka u tabeli može se vidjeti da je broj učenika u gimnazijama u Bosni i Hercegovini u školskoj 1927/28. godini povećan u odnosu na školsku 1924/25. godinu za 332 ili 5,25%. Broj nastavnika je povećan u odnosu na školsku 1926/27. godinu za 51 ili 23,94%. Međutim, to nije bilo dovoljno s obzirom na činjenicu da se u ostalim dijelovima Kraljevine SHS broj učenika i nastavnika gimnazija brže povećavao.

Niža gimnazija u Bijeljini počela je sa radom školske 1919/20. godine kada je upisan jedan razred i jedno odjeljenje.⁴⁴ Narednih školskih godina kontinuirano su upisivani učenici u ovu školu. Školske 1921/22. godine školu je pohađalo 225 učenika koji su bili raspoređeni u 5 odjeljenja i 3 razreda. Nastavu je navedene školske godine realiziralo 6 nastavnika.⁴⁵

Jedan broj učenika bijeljinske gimnazije primao je stipendije Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu. Tako su školske 1920/21. godine stipendiju u iznosu od 1.200 kruna primala 2 učenika, a 600 kruna 3 učenika.⁴⁶

Gimnaziju u Bijeljini pohađala su djeca svih vjeroispovijesti i oba spola, a podatke za školsku 1922/23. godinu donosimo u tabeli br. 8.⁴⁷

Tabela br. 8.

Učenici Niže gimnazije u Bijeljini na kraju školske 1922/23. godine po vjeroispovijesti			
Vjeroispovijest	Spol učenika		
	Muški	Ženski	Svega
Pravoslavci	111	65	176
Katolici	23	11	34
Muslimani	21	4	25
Jevreji	14	13	27
Ostali	5	2	7
Svega	174	95	269

Činjenice navedene u tabeli pokazuju da su školu u najvećem broju pohađala djeca pravoslavne vjeroispovijesti (65,43% ukupnoga broja učenika), zatim katoličke (12,64%) i jevrejske (10,04%). Učenika muslimanske vjeroispovijesti bilo je 9,29%, a ostalih 2,60% u ukupnome broju učenika bijeljinske gimnazije. I u ovoj školi, kao i

44 AJ, fond 66, fascikl broj 1243, jedinica opisa 1492. Pokrajinska uprava za Bosnu i Hercegovinu Ministarstvu prosvjete Kraljevine SHS u Beogradu. *Pretvaranje nižih gimnazija u Derventi i Bijeljini u potpune srednje škole*. Sarajevo, 11. jula 1923. godine.

45 AJ, fond 66, fascikl broj 1303, jedinica opisa 1546. *Popis državnih srednjih škola u Bosni i Hercegovini, sa brojem razreda, odjeljenja, nastavnika i učenika 1. decembra 1918. i 1. oktobra 1921. godine*. Sarajevo, 7. oktobra 1921. godine.

46 "Popis stipendista", *Narodno jedinstvo*, br. 181, Sarajevo, subota 4. septembra 1920., str. 3-4.

47 AJ, fond 66, fascikl broj 1243, jedinica opisa 1492. Ministarstvo prosvjete, Odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu Ministarstvu prosvjete Kraljevine SHS u Beogradu. *Broj učenika po vjeroispovijesti u srednjim školama u Bosni i Hercegovini na kraju školske 1922/23. godine*. Sarajevo, 17. aprila 1924. godine.

u ostalim gimnazijama u Bosni i Hercegovini, učenici muškoga spola su bili brojniji u odnosu na učenike ženskoga spola (64,68% : 35,32%).

Roditelji učenika pripadali su različitim socijalnim slojevima. Tako su 8 roditelja učenika ili 2,97% bili svećenici, 16 ili 5,95% nastavnici, 32 ili 11,89% državni činovnici, 7 ili 2,60% advokati, općinski i privatni činovnici, 93 ili 34,57% trgovci, 13 ili 4,83% gostioničari i kafedžije, 39 ili 14,49% zanatlije, 39 ili 14,49% zemljoradnici, 2 ili 0,74% služitelji, 2 ili 0,74% nadničari i 18 ili 6,69% ostalih zanimanja.⁴⁸

Gradska općina Bijeljina je preko Pokrajinske uprave za Bosnu i Hercegovinu 11. jula 1923. godine tražila odobrenje od Ministarstva prosvjete u Beogradu da se Niža gimnazija u Bijeljini pretvori u potpunu gimnaziju, pravdajući to nizom činjenica: postojanje školske zgrade i dogradnja nove, veliki broj učenika, zapostavljenost Bijeljine "od prijašnje uprave" itd. Nakon razmatranja zahtjeva Pokrajinske uprave Ministarstvo prosvjete je 31. jula 1923. godine donijelo odluku o pretvaranju Niže gimnazije u Bijeljini u potpunu gimnaziju.⁴⁹

Školske 1924/25. godine Gimnaziju u Bijeljini pohađala su 452 učenika raspoređena u 6 razreda i 12 odjeljenja.⁵⁰ Nastavu je navedene školske godine realiziralo 13 nastavnika: 4 profesora (Valter Ljubibratić, koji je bio i direktor škole, Dušan Konstatinović, Josip Milan Lajnert i Ivan Matijević), 2 suplenta (Daniel Kabiljo i Dimitrije Kostić) 1 privremeni predmetni učitelj (Salamon Kalderon), 1 učitelj vještina (Miljenko Atanacković), 1 dodijeljen učitelj viših narodnih škola (Jovan Suvajdžić) 1 kontraktualni privremeni predmetni učitelj (Feodot Hmelj), 1 honorarni učitelj vještina (Georgije Kanjukov), 1 honorarna predmetna učiteljica (Valentina Kanjukova) i 1 honorarni učitelj vještina (Vuk Lacmanović).⁵¹

Vremenom se broj učenika Gimnazije u Bijeljini povećavao što je zahtijevalo i veći broj izvršilaca, pa su školske 1928/29. godine nastavu realizirala 23 nastavnika. Direktor škole bio je profesor Dragutin Perc.⁵²

48 AJ, fond 66, fascikl broj 1243, jedinica opisa 1492. Ministarstvo prosvjete, Odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu Ministarstvu prosvjete Kraljevine SHS u Beogradu. *Broj učenika po zanimanju roditelja u srednjim školama u Bosni i Hercegovini na kraju školske 1922/23. godine*. Sarajevo, 17. aprila 1924. godine.

49 AJ, fond 66, fascikl broj 1243, jedinica opisa 1492. Pokrajinska uprava za Bosnu i Hercegovinu Ministarstvu prosvjete Kraljevine SHS u Beogradu. *Pretvaranje nižih gimnazija u Derventi i Bijeljini u potpune srednje škole*. Sarajevo, 11. jula 1923. godine.

50 AJ, fond 66, fascikl broj 1243, jedinica opisa 1492. Ministarstvo prosvjete, Odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu Ministarstvu prosvjete Kraljevine SHS u Beogradu. *Statistički podaci o srednjim školama u Bosni i Hercegovini na početku školske godine 1924/25*. Sarajevo, 12. decembra 1924. godine.

51 AJ, fond 66, fascikl broj 1243, jedinica opisa 1492. Ministarstvo prosvjete, Odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu Ministarstvu prosvjete Kraljevine SHS u Beogradu. *Spisak nastavnika srednjih i učiteljskih škola u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo, 21. januara 1925. godine.

52 *Narodno jedinstvo za 1929. godinu*, 223.

Trgovačka (Građanska) škola u Bijeljini

U Bosni i Hercegovini je školske 1918/19. i 1919/20. godine postojalo osam trgovačkih škola koje su radile prema nastavnome planu i programu građanskih škola u bivšoj Austro-Ugarskoj monarhiji. Podatke o njima donosimo u tabeli br. 9.⁵³

Tabela br. 9.

Trgovačke škole u Bosni i Hercegovini							
Red. broj	Mjesto u kojem je škola	Školska 1918/19. godina			Školska 1919/20. godina		
		Razreda	Nastavnika	Učenika	Razreda	Nastavnika	Učenika
1.	Bijeljina	4	12	134	4	11	174
2.	Brčko	4	10	114	4	10	108
3.	Livno	4	9	169	4	8	186
4.	Mostar	4	14	184	4	13	230
5.	Sarajevo	4	25	369	4	28	530
6.	Travnik	4	10	159	4	11	159
7.	Trebinje	4	10	142	4	10	167
8.	Tuzla	4	14	165	4	13	144
	Svega	32	104	1.436	32	104	1.698

Iz podataka u tabeli može se vidjeti da su školske 1918/19. godine u svim trgovačkim školama u Bosni i Hercegovini postojala po četiri razreda, a da je najviše nastavnika bilo u Trgovačkoj školi u Sarajevu (24,04% ukupnoga broja nastavnika trgovačkih škola). U trgovačkim školama u Mostaru i Tuzli bilo je po 13,46%, Bijeljini 11,54%, Brčkom, Travniku i Trebinju po 9,61% i Livnu 8,65% ukupnoga broja nastavnika trgovačkih škola u Bosni i Hercegovini. Najviše učenika bilo je u Trgovačkoj školi u Sarajevu (25,69% ukupnoga broja učenika u trgovačkim školama), zatim Mostaru (12,81%), Livnu (11,76%) i Tuzli (11,49%). U Trgovačkoj školi u Travniku bilo je 11,07%, Trebinju 9,89%, Bijeljini 9,33% i Brčkom 7,94% ukupnoga broja učenika trgovačkih škola u Bosni i Hercegovini.

Činjenice navedene u tabeli pokazuju da se stanje u pogledu, broja razreda, nastavnika i učenika trgovačkih škola nije bitnije promijenilo ni u školskoj 1919/20. godini. Sve trgovačke škole imale su po 4 upisana razreda, a nastavu su realizirala 104 nastavnika, dakle isti broj kao i školskoj 1918/19. godini. Najviše nastavnika bilo je u Trgovačkoj školi u Sarajevu (26,92% ukupnoga broja nastavnika), zatim Tuzli i Mostaru (po 12,50%), te Travniku i Bijeljini (po 10,57%). U trgovačkim školama u Brčkom i Trebinju bilo je po 9,61%, a u Livnu 7,69% ukupnoga broja nastavnika trgovačkih škola u Bosni i Hercegovini. Najviše učenika (31,21% ukupnoga broja učenika trgovačkih škola) imala Trgovačka škola u Sarajevu, zatim trgovačke škole u Mostaru (13,54%), Livnu (10,95%) i Bijeljini (10,24%). Trgovačka škola u Trebinju imala je 9,83%, Travniku 9,36%, Tuzli 8,48% i Brčkom 6,36% ukupnoga broja učenika trgovačkih škola u Bosni i Hercegovini.

53 AJ, fond 66, fascikl broj 2528, jedinica opisa 2326. Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu Ministarstvu prosvjete Kraljevine, Srba, Hrvata i Slovenaca u Beogradu. *Statistički podaci o nastavi u Bosni i Hercegovini za školsku godinu 1918/19. i 1919/20.* Sarajevo, 21. maja 1921. godine.

Ženska zanatska škola

Zadatak je ženskih zanatskih škola bio da obrazuju osobe ženskoga spola za razne zanate, te da unapređuju kućnu radinost. Ženske zanatske škole mogle su biti državne koje su se mogle osnovati u većim gradovima, poludržavne koje su se mogle osnovati kao ustanove Ministarstva trgovine i industrije ili ženskih korporacija i privatne, koje su se mogle otvoriti samo tamo gdje se ukaže opća potreba.⁵⁴

Ženske zanatske škole dijelile su se na niže produžne i više. Zadatak nižih zanatskih škola bio je da obrazuje dobre radnice u svim vrstama ženskoga rada. Niža zanatska škola imala je tri razreda. Produžne ženske škole mogle su se otvarati samo tamo gdje su već postojale niže ženske zanatske škole. Njihov je zadatak bio da spremi učenice za samostalne i obrazovane majstore. Produžna ženska zanatska škola imala je dva razreda. Više zanatske škole otvarane su u većim gradovima, a njihov je zadatak bio da daju svojim učenicama stručno i opće obrazovanje. Osim toga njihov je zadatak bio i da obrazuju učiteljice za ženski ručni rad.⁵⁵

Nastava je u ženskim zanatskim školama bila besplatna, a u njima su se, pored stručnih predmeta, koji su se predavali teorijski i praktično, učili i općeobrazovni predmeti.

Ženske zanatske škole u Bosni i Hercegovini bile su brojne. U Vrbaskoj oblasti je 1928. godine bilo 9 zanatskih škola (Kotor Varoš, Bosanska Gradiška, Derventa, Banja Luka, Bosanski Novi, Doboj, Prijedor i Bosanski Brod), koje je pohađala 201 učenica (76 muslimanske vjeroispovijesti, 68 katoličke, 56 pravoslavne i 1 jevrejske),⁵⁶ u Tuzlanskoj 7 (Bijeljina, Vlasenica, Srebrenica, Gračanica, Bosanski Šamac, Brčko i Modriča), koje je pohađalo 157 učenica (112 pravoslavne vjeroispovijesti, 21 katoličke, 18 muslimanske i 6 jevrejske) itd.⁵⁷

Bilo je primjera da su pojedine ženske zanatske škole prestajale sa radom zbog nedostatka novčanih sredstava. Tako je Ženska zanatska škola u Zvorniku prestala sa radom 1926. godine zbog nedostatka novca za održavanje škole i plaću učiteljice, a slična sudbina prijetila je da zadesi i škole u Brčkom i Modriči.

Na osnovu Uredbe o prenosu poslova na Oblasne samouprave Ministar trgovine i industrije je svojim rješenjem od 17. marta 1928. godine odlučio da se na oblasne samouprave prenesu niže i produžne ženske zanatske škole zajedno sa učiteljicama u cijeloj Kraljevini SHS, pa tako i u Bosni i Hercegovini. Tako su u nadlenosti Tuzlanske oblasti bile ženske zanatske škole u Bijeljini (učiteljica Marija Cerić), Vlasenici (učiteljica Draga Trubajić), Srebrenici (učiteljica Natalija Mrdan), Gračanicima (učiteljica Marija Tadić), Bosanskom Šamcu (učiteljica Zorka Živković) i Zvornik (prazno mjesto).⁵⁸

54 "Zakon o ženskim zanatskim školama", *Narodno jedinstvo*, br. 129, Sarajevo, 26. juna 1922., str. 1.

55 "Zakon o ženskim zanatskim školama", *Narodno jedinstvo*, br. 129, Sarajevo, 26. juna 1922., str. 1.

56 AJ, fond 65, fascikl broj 1671, jedinica opisa 2729. Oblasni odbor Vrbaske oblasti u Banjoj Luci Ministarstvu trgovine i industrije u Beograd. *Podaci o ženskim zanatskim školama Vrbaske oblasti*. Banja Luka, 2. avgusta 1928. godine.

57 AJ, fond 65, fascikl broj 1674, jedinica opisa 2734. Oblasni odbor Tuzlanske oblasti u Tuzli Ministarstvu trgovine i industrije u Beograd. *Podaci o ženskim zanatskim školama*. Tuzla, 31. jula 1928. godine.

58 AJ, fond 65, fascikl broj 1674, jedinica opisa 2734. Oblasni odbor Tuzlanske oblasti u Tuzli Ministarstvu trgovine i industrije u Beograd. *Podaci o ženskim zanatskim školama*. Tuzla, 20. marta 1928. godine.

U nadležnosti Travničke oblasti bile su škole u Travniku, Zenici i Donjem Vakufu;⁵⁹ Bihaćke oblasti škole u Bihaću, Bosanskom Petrovcu, Sanskom Mostu i Drvaru;⁶⁰ Mostarske oblasti škole u Nevesinju, Konjicu i Gacku;⁶¹ Sarajevske oblasti škole u Sarajevu, Foči, Višegradu i Čajniču;⁶² Vrbaskе oblasti škole u Kotor Varoši, Derventi, Bosanskom Novom, Bosanskoj Dubici, Prijedoru, Bosanskoj Gradišci i Prnjavoru.⁶³

Postavljanje učiteljica u ženske zanatske škole bilo je, također, od 1928. godine u kompetenciji oblasnih samouprava, kao i davanje odsustva istima. Od oblasnih samouprava je traženo da kod postavljanja novih učiteljica obavezno poštuju Zakon o ženskim zanatskim školama koji je predviđao da učiteljice moraju biti "potpuno kvalifikovane."

Šegrtska škola

U periodu 1918.-1929. godine u Bosni i Hercegovini su radile i večernje šegrtske (zanatske) škole. Nastava je u ovim školama trajala 7 mjeseci, počinjala je najčešće 1. oktobra a završavala krajem aprila mjeseca. U ovim školama bilo je i polaznika koji nisu imali potpuno završenu osnovnu školu, pa i onih koji su bili potpuno nepismeni. Za takve polaznike organizirani su pripravnici razredi u kojima je sticano osnovno znanje.⁶⁴

Za upravitelje šegrtskih škola u Bosni i Hercegovini najčešće su postavljani upravitelji mjesnih osnovnih škola, a nastavu su, također, uglavnom realizirali učitelji osnovnih škola. Međutim, bilo je slučajeva da su nastavu u šegrtskim školama izvodili nastavnici trgovačkih škola (u Zvorniku i Bosanskom Novom) i gimnazija (Bijeljina) jer su one bile smještene uz te srednje škole. Nastava je uglavnom izvođena četiri puta u sedmici u vremenu od 18 do 20 sati. Honorar je nastavnicima šegrtskih škola isplaćivan iz sredstava državnoga budžeta, dok je poslove posluge i osvjjetljenje plaćala gradska općina. Pribor za crtanje i pisanje učenicima šegrtskih škola nekada su obezbjeđivali poslodavci svojim dobrovoljnim priložima. Oni su školske 1922/23. godine dali za svakoga šegrta po 20 dinara.⁶⁵

59 AJ, *fond 65*, fascikl broj 1674, jedinica opisa 2734. Ministarstvo Trgovine i Industrije Kraljevine SHS. *Prenos nadležnosti*. Beograd, 19. marta 1928. godine.

60 AJ, *fond 65*, fascikl broj 1674, jedinica opisa 2734. Ministarstvo Trgovine i Industrije Kraljevine SHS. *Prenos nadležnosti*. Beograd, 20. marta 1928. godine.

61 AJ, *fond 65*, fascikl broj 1674, jedinica opisa 2734. Ministarstvo Trgovine i Industrije Kraljevine SHS. *Prenos nadležnosti*. Beograd, 19. marta 1928. godine.

62 AJ, *fond 65*, fascikl broj 1674, jedinica opisa 2734. Ministarstvo Trgovine i Industrije Kraljevine SHS. *Prenos nadležnosti*. Beograd, 20. marta 1928. godine.

63 AJ, *fond 65*, fascikl broj 1674, jedinica opisa 2734. Ministarstvo Trgovine i Industrije Kraljevine SHS. *Prenos nadležnosti*. Beograd, 20. marta 1928. godine.

64 A BiH, *fond MTI*, kutija 32. Ministarstvo Trgovine i Industrije, Odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu Ministarstvu Trgovine i Industrije u Beogradu. *Večernje zanatske (šegrtske) škole u Bosni i Hercegovini, izvještaj o stanju početkom školske godine 1922/23*. Sarajevo, 5. marta 1922. godine.

65 A BiH, *fond MTI*, kutija 32. Ministarstvo Trgovine i Industrije, Odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu Ministarstvu Trgovine i Industrije u Beogradu. *Večernje zanatske (šegrtske) škole u Bosni i Hercegovini, izvještaj o stanju početkom školske godine 1922/23*. Sarajevo, 5. marta 1922. godine.

Šegrtske škole u Bosni i Hercegovini nadzirao je inspektor trgovačke i zanatske nastave, ali se dešavalo da, zbog nedostatka novca za putovanje, škole u udaljenijim mjestima ne budu pregledane.⁶⁶

Školske 1922/23. godine u Bosni i Hercegovini je radilo 26 šegrtskih škola sa 80 odjeljenja, 102 nastavnika i 2.444 učenika. Šegrtske škole nalazile su se u Banjoj Luci, Bijaču, Bijeljini, Brčkom, Bosanskome Brodu, Derventi, Bosanskoj Gradišci, Gračanici, Gradačcu, Bosanskoj Krupi, Mostaru, Bosanskome Novom, Prijedoru, Prnjavoru, Sanskome Mostu, Sarajevu – 3 škole, Bosanskome Šamcu, Travniku, Tuzli – 2 škole, Visokom, Vlasenici, Zenici i Zvorniku. Nastavnicima ovih škola je za mjesec januar 1923. godine isplaćen ukupni honorar u iznosu od 39.322 dinara.⁶⁷ Za rad i dobru organizaciju šegrtskih škola posebno su bili zainteresirani privrednici kojima je bilo u interesu da dobijaju što kvalitetnije šegrte. Vremenom se broj šegrtskih škola povećavao, pa je školske 1925/26. godine bila 41 ova škola. Šegrtske škole u Bosni i Hercegovini je navdene školske godine pohađalo 3.126 učenika.⁶⁸

Broj šegrtskih škola, učenika i nastavnika se kontinuirano povećavao, a podatke o tome za školsku 1927/28. godinu donosimo u tabeli br. 10.⁶⁹

Tabela br. 10.

Šegrtske škole u Bosni i Hercegovini školske 1927/28. godine									
Red. broj	Mjesto gdje se nalazi škola	Broj razreda	Učenici po vjeroispovijesti						Broj nastavnika
			Pra vosla veći	Kato lici	Musl i mani	Jevre ji	Osta li	Sve ga	
1.	Sarajevo, pri I. osn. školi	2	19	9	104	2	-	134	4
2.	Sarajevo, pri II. osn. školi	2	14	43	49	3	-	109	4
3.	Sarajevo, pri III. osn. školi	2	48	33	31	15	-	127	5
4.	Sarajevo, pri IV. osn. školi	2	19	2	-	51	-	72	3
5.	Sarajevo, pri V. osn. školi	2	44	73	10	4	2	133	5
6.	Sarajevo, pri X. osn. školi	2	6	10	43	1	-	60	2
7.	Sarajevo, pri Struč.zan.sk.	2	31	33	7	3	-	88	6
8.	Sarajevo, pri Žen.struč.školi	2	42	61	3	68	-	174	5
9.	Visoko	2	9	5	60	1	-	75	3
10.	Rogatica	3	4	3	48	-	-	55	2
11.	Foča	2	7	-	73	-	-	80	3
12.	Višegrad	2	25	3	11	-	-	39	2
13.	Mostar, pri I. osn. školi	2	23	37	59	1	-	120	6
14.	Mostar, pri Struč.zanat.školi	3	44	55	58	2	-	159	9

66 A BiH, *fond MTI*, kutija 32. Ministarstvo Trgovine i Industrije, Odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu Ministarstvu Trgovine i Industrije u Beogradu. *Večernje zanatske (šegrtske) škole u Bosni i Hercegovini, izvještaj o stanju početkom školske godine 1922/23*. Sarajevo, 5. marta 1922. godine.

67 A BiH, *fond MTI*, kutija 32. Ministarstvo Trgovine i Industrije, Odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu Ministarstvu Trgovine i Industrije u Beogradu. *Večernje zanatske (šegrtske) škole u Bosni i Hercegovini, izvještaj o stanju početkom školske godine 1922/23*. Sarajevo, 5. marta 1922. godine.

68 A BiH, *fond MTI*, kutija 86. Ministarstvo Trgovine i Industrije, Odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu Ministarstvu Trgovine i Industrije u Beogradu. *Šegrtske škole u Bosni i Hercegovini, stanje na početku školske godine 1925/26*. Sarajevo, 16. marta 1926. godine.

69 AJ, *fond*: 65, fascikl broj 1614, jedinica opisa 2653. *Statistički pregled zanatsko-trgovačkih škola u Bosni i Hercegovini u školskoj godini 1927/28*. Sarajevo, 6. novembra 1928.

15.	Čapljina	2	8	16	18	-	-	42	2
16.	Ljubuški	2	3	2	40	-	-	45	2
17.	Trebinje	2	12	1	46	-	-	59	3
18.	Tuzla	2	16	30	75	3	-	124	5
19.	Kreka	2	4	16	-	-	-	20	2
20.	Maglaj	2	2	1	19	-	-	22	2
21.	Zvornik	2	25	1	18	3	-	47	2
22.	Bijeljina	2	71	28	51	1	5	156	6
23.	Petrovo Polje	2	4	2	-	-	30	36	2
24.	Brčko	2	46	38	40	-	-	124	6
25.	Bosanski Šamac	2	21	14	10	-	-	45	3
26.	Gradačac	2	1	2	27	-	-	30	2
27.	Gračanica	2	19	2	52	-	-	73	3
28.	Banja Luka	2	56	47	92	-	7	202	7
29.	Derventa	2	18	46	19	1	3	87	2
30.	Bosanski Brod	2	16	27	11	-	2	56	2
31.	Doboj	2	27	19	14	3	-	63	2
32.	Teslić	2	15	13	1	-	2	31	1
33.	Bosanska Gradiška	2	51	13	32	-	-	96	3
34.	Bosanska Dubica	2	55	15	32	-	-	102	3
35.	Prijedor	2	41	14	34	-	-	89	3
36.	Kozarac	2	-	2	17	-	-	19	2
37.	Bosanski Novi	2	22	6	17	-	-	45	3
38.	Bihać	2	7	11	37	-	-	55	2
39.	Sanski Most	2	8	9	7	-	-	23	1
40.	Travnik	2	7	61	58	1	-	127	3
41.	Zenica	2	12	21	34	2	-	69	3
42.	Žepče	2	-	3	11	-	-	14	1
43.	Zavidovići	2	7	29	5	2	5	48	3
44.	Bugojno	2	9	22	7	-	-	38	1
45.	Livno	2	17	45	24	-	-	86	4
46.	Mrkonjić Grad	2	8	11	14	-	-	33	2
Svega		94	939	934	1.418	167	56	3.531	147

Činjenice prezentirane u tabeli pokazuju da se broj šegrtskih škola u Bosni i Hercegovini u odnosu na školsku 1925/26. godinu povećao za 5 (12,19%), a broj učenika (šegrti) za 405 (12,95%). Iz podataka u tabeli se, također, može vidjeti da su šegrtske škole najviše pohađali učenici muslimanske vjeroispovijesti (40,16% ukupnoga broja učenika šegrtskih škola), pa tek onda pravoslavne (26,59%) i katoličke (26,45%). Učenici jevrejske vjeroispovijesti činili su 4,73%, a ostali 1,58% ukupnoga broja šegrtskih škola.

Medresa u Janji

U Bosni i Hercegovini je 1918. godine bilo 25 medresa o kojima donosimo osnovne podatke u tabeli br. 17.⁷⁰

⁷⁰ AJ, fond 66, fascikl broj 2528, jedinica opisa 2326. *Konfesijske i privatne osnovne škole u Bosni i Hercegovini, statistika za 1919/20. i 1920/21. školsku godinu*. Sarajevo, 19. aprila 1922. godine.

Tabela br. 17.

Medrese u Bosni i Hercegovini						
R. br.	Naziv medrese	Mjesto	Broj nastavnika školske godine		Broj učenika školske godine	
			1918/19.	1919/20.	1918/19.	1919/20.
1.	Fejzija i Šibić	Banja Luka	2	2	35	10
2.	Odžačka	Odžak	1	1	10	4
3.	Derviš – hanum	Gradiška	1	1	2	-
4.	Gazi Ferhad - begova	Tešanj	2	2	15	13
5.	Behrambegova	Tuzla	1	1	zatvorena	-
6.	Čačak medresa	Brčko	1	1	17	11
7.	Svirac i Muradija	Gradačac	1	1	12	13
8.	Osman kapetanova	Gračanica	1	1	25	20
9.	Nadim Alipašina	Kladanj	1	1	4	4
10.	Janja	Bijeljina	1	1	8	7
11.	Zvornička	Zvornik	-	-	-	-
12.	Fejzija i Nadžalibeg	Travnik	2	2	25	26
13.	Lončarica	Travnik	1	1	15	15
14.	Sultan Ahmedova	Zenica	1	1	26	24
15.	Kuršumljija i Hanikah	Sarajevo	10	3	40	12
16.	Okružna medresa	Sarajevo	12	15	50	77
17.	Atmejdan	Sarajevo	1	1	20	12
18.	Merhemića i Careva	Sarajevo	3	1	28	7
19.	Fojnička	Fojnica	1	1	21	15
20.	Kukavica Mehmed-pašina	Foča	1	1	13	10
21.	Šejh-ul-islam	Rogatica	1	1	-	8
22.	Ahmed-efendijna	Visoko	1	1	27	59
23.	Cazinska	Cazin	1	1	20	7
24.	Koski Mehmed-pašina	Mostar	2	1	30	28
25.	Prohina	Konjic	1	1	15	19

Činjenice prezentirane u tabeli pokazuju da su u školskoj 1918/19. godini radile 22. medrese, dok tri medrese, u Tuzli, Zvorniku i Foči nisu radile, najvjerojatnije zbog nedovoljnoga broja učenika. Navedene školske godine medrese je pohađalo 458 učenika, a nastavu realiziralo 50 nastavnika, dok je školske 1919/20. godine medrese pohađao 401 učenik, a nastavu izvodilo 43 nastavnika. Najviše učenika i nastavnika bilo je u sarajevskim medresama (Okružna medresa i Kuršumljija i Hanikah), a najmanje u medresama u Bosanskoj Gradišci, Kladnju i Janji.

Zaključak

Za vrijeme Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca školstvo se u Bijeljini susretalo sa mnogobrojnim problemima: nedostatkom stručnih nastavnika, školskih zgrada, nastavnih sredstava, odsustvom djece sa nastave, pokušajem unifikacije nastavnih planova i programa, udžbenika, nacionalističkim djelovanjem u školama itd. U ovome periodu radile su osnovne i srednje škole koje su bile u istom položaju

kao ostale škole u Bosni i Hercegovini. Na području Bijeljine radilo je pet srednjih škola: gimnazija, građanska škola, ženska zanatska škola, šegrtska škola i medresa.

Conclusion

For the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes Education in Bijeljina encountered many problems: lack of professional teachers, school buildings, teaching aids, children's absence from school, attempted unification of curricula, textbooks, nationalist activities in schools, etc. In this period worked in primary and secondary schools that were in the same position as other schools in Bosnia and Herzegovina. In Bijeljina were five high schools: High school, comprehensive school, women's vocational schools, apprentice schools and madrassas.

Mr. sc. Salkan UŽIČANIN

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

Dr. sc. Adnan VELAGIĆ, doc.

Fakultet humanističkih nauka Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru

DJELATNOST HRVATSKE NACIONALNE OMLADINE NA PODRUČJU BOSNE I HERCEGOVINE U VRIJEME KRALJEVINE SRBA, HRVATA I SLOVENACA

Abstrakt: *Proučavanjem djelatnosti nacionalističkih organizacija na području Bosne i Hercegovine, bavilo se veoma malo historičara bosanskohercegovačke provenijencije. U dosadašnjoj historiografiji ne postoji niti jedan rad o djelovanju Hrvatske nacionalne omladine (HANA O) na prostoru Bosne i Hercegovine.*

Autori su na osnovu izvorne građe predstavili osnivanje i djelovanje HANA O, kao jednog od faktora u kreiranju političkog i društvenog života na području Bosne i Hercegovine u vrijeme Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (K SHS). Organizacija je u svom djelovanju pokazivala povezanost sa hrvatskim političkim strankama koje su djelovale na političkoj sceni K SHS. Njeno terorističko djelovanje i sukobi sa prorađimskim nacionalističkim organizacijama na području Bosne i Hercegovine bili su intenzivni.

Ključne riječi: *Hrvatska nacionalna omladina (HANA O), Bosna i Hercegovina, ORJUNA, SRNA O, Hrvatski blok, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, režim, nacionalisti, HRSS, centralizam, hegemonija.*

Uvod

U procesu kreiranja društvenog života Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (K SHS) ključnu ulogu imale su, ne samo aktuelne političke stranke i državnička elita, nego i organizacije koje su svojim djelovanjem bitno utjecale na realizaciju političkih prilika. Upravo takva su bile HANA O, Organizacija jugoslavenskih nacionalista (ORJUNA), Muslimanska nacionalna omladina (MUNA O), Slovenska nacionalna omladina (SLONA O) i Srpska nacionalna omladina (SRNA O), koje su predstavljale pravi izraz ekstremnog nacional-šovinizma na političkoj sceni K SHS.

Iako su nacionalističke organizacije u periodu K SHS imale zapaženu političku ulogu na prostoru zajedničke države, a naročito u heterogenim nacionalnim sredinama kakva je bila Bosna i Hercegovina, ovome se segmentu historije do sada posvećivalo veoma malo pažnje. Historiografija koja je obrađivala međuratni period,¹ nacionalističkim i omladinskim političkim organizacijama, njihovom osnivanju, razvoju i djelatnosti nije pridavala potrebnu pažnju. Izuzetak u tome

¹ U historiografiji se vrijeme od osnivanja Kraljevine SHS 1.12.1918. do sloma Kraljevine Jugoslavije 6.4.1941. godine naziva „međuratni period“ ili „period između dva svjetska rata“.

je Savez komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ), o kojem postoji veliki broj radova.² Jedino je dva rada o ORJUNA i SRNAO napisao historičar Branislav Gligorijević,³ šezdesetih godina prošlog stoljeća. Naime, njegova studija o ORJUNA i njoj djelatnosti na prostoru K SHS je najobimniji rad u historiografskoj produkciji o ovom pitanju, kao i autorova rasprava o SRNAO. O ostalim omladinskim nacionalističkim organizacijama u K SHS nigdje se nije posebno pisalo. Međutim, u svim historijskim sintezama o tom vremenu, neosporno je da se one spominju, ali samo fragmentarno. Određeni iskorak na tom polju predstavlja djelo hrvatskog pisca Ivana J. Boškovića.⁴ Također, su u skorije vrijeme objavljeni radovi hrvatskog historičara Željka Karaule o HANA O,⁵ te srbijanskog autora Mladena Đorđevića o ORJUNA.⁶

O djelatnosti nacionalističkih organizacija na području Bosne i Hercegovine, kako je već spomenuto objavljeno je veoma malo historiografskih radova, ali nijedan bosanskohercegovačke provenijencije. Veoma rijetki su autori iz Bosne i Hercegovine čiju su pažnju privlačila pitanja o djelatnosti nacionalističkih organizacija. Među njima je najveći doprinos u istraživanju navedene problematike dao Nusret Šehić.⁷

2 Miroljub Vasić, *Revolucionarni omladinski pokret u Jugoslaviji 1929-1941. godine*, Beograd 1977.; Petar Kačavenda, *SKOJ i omladina u ratu i revoluciji*, Beograd 1979.; Slobodan Petrović, *Sedam sekretara SKOJ-a*, Beograd 1961.; Vojo Rajčević, *Studentski pokret na Zagrebačkom sveučilištu između dva rata 1918-1941*, Zagreb 1959.; Vojo Pekić, *Savez komunističke omladine Jugoslavije između dva rata 1919-1941*, Beograd 1959.; Živomir Stanković, *Borbeni put SKOJ-a*, Beograd 1959.; Slavoljub Cvetković, *Napredni omladinski pokret u Jugoslaviji (1918-1928)*, Beograd 1966.

3 Branislav Gligorijević, Organizacija jugoslovenskih nacionalista (Orjuna), *Istorija XX veka*, Zbornik radova, br. V, Beograd 1963., 315.-396. (Dalje: B. Gligorijević, *Orjuna*); Isti, Srpska nacionalna omladina, *Istorijski glasnik*, br. 3.-4., Beograd 1964., 3.-38. (Dalje: B. Gligorijević, *Srpska nacionalna omladina*).

4 Ivan J. Bošković, *ORJUNA – Ideologija i književnost*, Zagreb 2006. (Dalje: I. Bošković, *Orjuna*). Ovo je u stvari autorova doktorska disertacija odbranjena na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 2006. godine. Radi se o autoru koji po profesiji nije historičar, a u knjizi se bavi kulturnom i književnom historijom grada Splita u prvoj polovini 20. stoljeća, te utjecaju orjunaške ideologije na književnost splitskog književnog kruga. Autor je ovim djelom „progovorio“ nakon dugogodišnje praznine o radu ORJUNA i njenom odnosu prema hrvatskim i jugoslavenskim političkim prilikama između dva rata. Zbog svog interdisciplinarnog pristupa knjiga je zanimljiva, ali je treba čitati s određenom dozom kritike, jer postoje pogrešne procjene i propusti nastali kao rezultat autorovog nehistorijskog obrazovanja.

5 Željko Karaula, Hrvatska nacionalna omladina – (HANA O). Prilog proučavanju djelovanja i rada hrvatskih omladinskih organizacija u Kraljevini SHS, *Historijski zbornik*, god. LXI (2008.), br. 2, Zagreb 2008., 289.-322. (Dalje: Ž. Karaula, *Hrvatska nacionalna omladina*).

6 Mladen Đorđević, Organizacija jugoslovenskih nacionalista (ORJUNA) – istorijat, ideologija, uticaji, *Nova srpska politička misao*, vol. 12, br. 1-4, Beograd 2006., 187.-219.

7 Nusret Šehić, *Četništvo u Bosni i Hercegovini (1918-1941). Politička uloga i oblici djelovanja četničkih udruženja*, Sarajevo 1971. (Dalje: N. Šehić, *Četništvo u Bosni i Hercegovini*). Isti, *Bosna i Hercegovina 1918-1925. Privredni i politički razvoj*, Sarajevo 1991. (Dalje: N. Šehić, *Bosna i Hercegovina 1918-1925*); Isti, Nacionalističke organizacije u predratnoj Jugoslaviji u ulozi privatne vojske buržoazije (1918-1929), *Opredjeljenja*, Časopis za teoriju i praksu samoupravnog društva, br. 5, Sarajevo 1974., 77.-95. (Dalje: N. Šehić, *Nacionalističke organizacije u predratnoj Jugoslaviji*). Isti, Četničke i slične nacionalističke organizacije u borbi protiv radničkog pokreta i Komunističke partije Jugoslavije u razdoblju između dva rata, *Prilozi instituta za istoriju radničkog pokreta*, br. 5, Sarajevo 1969., 27.-60. (N. Šehić, *Četničke i slične nacionalističke organizacije u borbi protiv radničkog pokreta i KPJ*).

Zbog svega navedenog prilikom izrade ovog rada morali smo se pretežno orijentirati na arhivska istraživanja. U obradi ove teme, koristili smo i druge historijske izvore, a radi se o glasilima pomenutih organizacija i političkih stranaka i to: *Srpska riječ*, *Pravda*, *Narodno jedinstvo*, *Narod*, *Pobeda*, *Novi Behar*, *Naša pravda*, *Jugoslavenski list*, *Hrvatska Sloga*, *Hrvatska omladina*, *Srbadija*, *Srpska Otadžbina*, *Borba* itd.

Ovim radom nije dat odgovor na sva pitanja obuhvaćena temom, nasuprot smatramo da je on otvorio više pitanja i da predstavlja dobru polaznu osnovu daljih istraživanja, posebno ako se ima na umu historiografska neobrađenost ove teme.

Karakter državnog okvira za političko djelovanje

Cijelo vrijeme svoga postojanja (1918.-1941.) Kraljevina SHS je predstavljala nestabilan državno-pravni subjekt.⁸ Nastala kao produkt kompromisa nosilaca jugoslavenske ideje, pri čijoj je realizaciji predominirala velikosrpska interpretacija, ona se odmah na početku susrela sa nizom otvorenih problema, od kojih su najkompleksniji bili poteškoće u rješavanju nacionalnog pitanja i nezadovoljavajuće državno uređenje za nesrpske narode.⁹ Donošenjem prvog Ustava 1921. godine u K SHS je nametnuto centralističko uređenje države. Ovakvo ustavno rješenje je dočekano različito. Centralistički orijentirani krugovi time su dobili ustavnopravnu osnovu i legitimitet za dalji rad. Federalistički krugovi, naročito u Hrvatskoj zbog toga su pokazivali veliko ogorčenje. Ono je naročito poraslo od momenta kada je vlada objavila 5.11.1921. godine Uredbu o administarivnoj podjeli zemlje na oblasti. Prema ovoj Uredbi centralisti su državu razdijelili na 33 oblasti, pri čemu ni jedna oblast nije smjela imati više od 800.000 stanovnika.¹⁰ Ovim je centralistički režim udario na historijske, tradicionalne, državnopravne jedinice, što je opet izazvalo najviše revolta u Hrvatskoj.¹¹ Najjača snaga protiv stanja uspostavljenog Vidovdanskim ustavom bio je Hrvatski blok (HB) koji je osnovan početkom augusta 1921. godine.¹²

8 Adnan Velagić, *Hercegovina od 1945. do 1952. Društveno-političke i privredne prilike*, Mostar 2008., 12.

9 Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Jugoslavenski federalizam: ideje i stvarnost*, Prvi tom (1914-1943), Tematska zbirka dokumenata, Beograd 1987., 76.-78. (Dalje: B. Petranović, M. Zečević, *Jugoslovenski federalizam*).

10 Podela zemlje na oblasti, *Srpska riječ*, Sarajevo, 10. 05. 1922., 2.

11 Ferdo Čulinović, *Dokumenti o Jugoslaviji. Historijat od osnutka zajedničke države do danas*, Zagreb, 1968., 231. (Dalje: F. Čulinović, *Dokumenti o Jugoslaviji*).

12 Dragutin Pavličević, *Povijest Hrvatske*, Zagreb 1994., 330. (Dalje: D. Pavličević, *Povijest Hrvatske*). Nosioc hrvatskog nacionalnog pokreta bila je Hrvatska republikanska seljačka stranka (HRSS) i njen vođa Stjepan Radić, koji je nastojao okupiti sve hrvatske političke snage u borbi protiv nametnutog centralizma. Pokret se borio za priznavanje Hrvatske kao države, nacionalno priznavanje Hrvata kao naroda, te za federalističko uređenje K SHS. U tom cilju formiran je i Hrvatski blok od HRSS, Hrvatske zajednice (HZ) i Hrvatske stranke prava (HSP) na čijem čelu se nalazio Stjepan Radić. Ovaj blok je početkom 1922. godine objavio memorandum koji je bio upućen delegatima Đenovske

Gruba politička sila bila je glavno sredstvo vladanja velikosrpske politike u K SHS. Ovakva politika je dovela do otuđenja ostalih južnoslavenskih naroda od režima u K SHS, a ono je vremenom sve više raslo. Nepriznavanje nacionalnih posebnosti Makedonaca, Muslimana i Crnogoraca – ne samo od vladajućeg režima nego i od hrvatskih i slovenačkih građanskih stranaka – težnja za njihovom asimilacijom itd., davalo je legitimnu osnovu Komunističkoj partiji Jugoslavije (KPJ) da takvu državu okvalificira „tamnicom naroda“. Ovakvi odnosi su poticali širenje nacionalne mržnje u svim sredinama, a naročito u nacionalno heterogenim, kakva je bila Bosna i Hercegovina. Krajem 30-ih godina 20. stoljeća brojna otvorena pitanja poprimila su eskalatoran oblik i bitno doprinijela državno-političkoj disoluciji, koja je svoj epilog dobila u tzv. „Aprilskom ratu“ od 6. do 18. aprila 1941. godine.

Osnivanje i način djelovanja HANAO na području Bosne i Hercegovine

Teroristička djelatnost ORJUNA na području Bosne i Hercegovine¹³ odvijala se na istim programskim načelima i ideološkim usmjerenjima, kao i u ostalim dijelovima K SHS. Značajnije aktivnosti centralnih organa ORJUNA, imale su odjeka i kod nacionalista na području Bosne i Hercegovine od samog početka njenog postojanja. Tako su u povodu Memoranduma HB, koji je bio upućen međunarodnoj konferenciji u Đenovi 1922. godine,¹⁴ sve režimske nacionalističke organizacije sa ORJUNA na čelu razvile svoju aktivnost. Ove aktivnosti bile se usmjerene u cilju dokazivanja, da HB ugrožava autoritet države u svijetu i onemogućava njenu konsolidaciju.¹⁵ Prije preduzimanja akcija protiv HB održana je, na inicijativu JNNO Dubrovnika, javna skupština ORJUNA (21.02.1922.) u Dubrovniku. Ova skupština

konferencije. Ovo je bila međunarodna konferencija velikih savezničkih država, koja se bavila obnovom svijeta poslije Prvog svjetskog rata, a posebno Evrope. U memorandumu su iznijeli položaj Hrvatske u novoj državi (K SHS), i tražili priznavanje hrvatske države u zajedničkim granicama međunarodne zajednice Srba, Hrvata i Slovenaca. Uporedi sa: Vladimir Ćorović, *Istorija srpskog naroda*, Beograd 1996., 626.

13 Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje: ABH), *Fond Pokrajinska uprava* (dalje: FPU), šifra 18/77/1/1923, Glavni upravni odbor Jugoslovenske napredno-nacionalne omladine u Sarajevu Kraljevskoj Pokrajinskoj Upravi, Povereništvu ministarstva unutrašnjih dela, Sarajevo 25.1.1922. godine. Prva organizacija JNNO sa sjedištem u Sarajevu (oblasni odbor) osnovana je na pouzdaničkom sastanku 8.12.1921. godine, a konstituirana na Glavnoj skupštini dana 18.12.1921. godine. Na osnivačkoj skupštini u organizaciju je primljeno oko 100 članova, da bi se taj broj u toku mjesec dana popeo na 200. Na Skupštini su također, jednoglasno usvojena „Pravila“ rada Organizacije. Predsjednik sarajevske JNNO bio je Sreten Kašiković. Osnivanje ORJUNA zbilježeno je u Tuzli, Trebinju, Travniku, Brčkom, Bosanskom Brodu, Doboju, Zenici, Ljubuškom, Foči, Gračanici, Jajcu, Banjoj Luci, Mostaru i Višegradu.

14 Unaokolo, *Srpska riječ*, Sarajevo, 19.04.1922., 2. U Memorandumu je bilo izraženo stanovište o tri posebna naroda na prostoru K SHS, te oštar protest protiv centralističkog uređenja države. Opširnije o Memorandumu vidi takođe u: B. Petranović, M. Zečević, *Jugoslovenski federalizam*, 215.-216.

15 Hrvoje Matković, Hrvatska zajednica. Prilog proučavanja političkih stranaka u staroj Jugoslaviji, *Istorija XX veka*, knj. V, Beograd 1963., 86. (Dalje: H. Matković, Hrvatska zajednica). Međunarodna konferencija u Đenovi je bila sazvana na inicijativu britanske vlade, a na istoj su mogli ravnopravno učestvovati predstavnici svih država.

je jednoglasno osudila akciju HB i dala podstreka za preduzimanje konkretnih akcija.¹⁶ Nakon toga organizirane su brojne demonstracije nacionalista, koje su završavale tučnjavom i krvavim obračunima sa hrvatskim nacionalistima. Sarajevska ORJUNA je u zajednici sa *Narodnom odbranom* (NO) i *Udruženjem četnika* (UČ) u martu 1922. godine organizirala veću političku akciju u obliku demonstracija. Na tom skupu nacionalista zahtijevano je da „(...) Sarajevo treba da digne svoj glas protiv nastojanja koja idu za cijepanjem naše jedinstvene države (...), da se brani od svih vanjskih i unutrašnjih neprijatelja“, i da se „(...) protiv fronta svih neprijatelja mora (se) stvoriti jedinstven front rodoljuba“.¹⁷ Ove demonstracije nacionalista završile su napadom na redakciju lista „Hrvatska Sloga“, koji je intervencijom policije bio razbijen.¹⁸ Za ovaj napad „Hrvatska Sloga“ je optužila Julija Urlepa predsjednika sarajevske ORJUNA.¹⁹ Vijesti sa Đenovske konferencije su dovele do nereda i u Livnu. Naime, u jednoj kafani jedan omladinac Hrvat u polupijanom stanju provocirao je goste kafane sa riječima „zna Engleska šta radi u Genovi; dok se svrši Radićevo pitanje vidjećemo, šta će biti od Jugoslavije!“. Zbog ovoga je došlo do protesta ORJUNA, ali bez ozbiljnijih trvenja, tučnjave ili nemira.²⁰ Akcije ORJUNA protiv HB i njegovog Memoranduma, bile su organizirane i u Banjoj Luci i Trebinju.²¹

Kao protutežu akcijama orjunaša na području Bosne i Hercegovine, HB je pokrenuo akciju osnivanja HANAO. Tako je u Sarajevu 12.10.1922. godine osnovana centralna organizacija HANAO, a ne njenom čelu se nalazio Josip Krištić.²² Obrazovana je sa ciljem da terorističkim akcijama parira agresivnom jugoslavenskom nacionalizmu, koji je protežirala ORJUNA, a kasnije, od 1923., i velikosrpskom

16 Omladina u Dubrovniku, *Srpska riječ*, Sarajevo, 3.03.1922., 3. U izjavi koja je data nakon skupštine, JNNO je pozivala „merodavne faktore da odlučno istupe protiv ove izdajničke rabote i da ne dopusti diskusiju o narodnom i državnom jedinstvu, koje je sazdano krvlju naših najboljih sinova (...). Omladina će u protivnom slučaju uzeti rešenje u svoje ruke“.

17 N. Šehić, *Nacionalističke organizacije u predratnoj Jugoslaviji*, 86.

18 JNNO protestuje, *Srpska riječ*, Sarajevo, 15.03.1922., 2. U protestnom pismu koje je Centralni odbor ORJUNA uputio Ministru unutrašnjih poslova K SHS, Voji Marinkoviću, navodeno je da je Pokrajinska uprava u Sarajevu zabranila svečanu povorku, koja je protestirala protiv izdajničkog Memoranduma HB. U protestu je iznijeto da je JNNO manifestirala za državno i narodno jedinstvo, te da su „Prvokacije sa strane sarajevskih veleizdajnika došle (su) dotle, da je u nedelju 5. o. m. pred redakcijom „Hrvatske Sloge“ vođa izdajica, advokat dr. Juraj Šutej na poklike nekoliko omladinaca – nacionalista „Živio Kralj Aleksandar!“ – odgovorio zajedno sa dvadesetoricom plaćenika „Živio Radić!“, dok je stotine policista i žandara njih branilo. (...) Nacionaliste jugoslovenski smatraju čovječijom i patriotskom dužnosti organizovano istupati bilo gde i bilo kada proti svima, koji hoće da našu Državu sruše. Ako će vlast da veleizdajnike štiti kao i u Sarajevu, pa bilo to i na intervenciju g. ministra Vilovića, - znamo što nam je raditi“.

19 Hrvatska Sloga o omladini, *Srpska riječ*, Sarajevo, 15.03.1922., 1-2.

20 Arhiv Jugoslavije (dalje: AJ), *Fond Ministarstvo unutrašnjih dela Kraljevine Jugoslavije* (dalje: 14), 179.-661., Sresko načelstvo Livno Ministarstvu unutrašnjih dela Odjeljenju za javnu bezbednost u Beogradu, *Situacioni izvještaj za mjesec april 1922. god.*, pov. br. 317., Livno, 2.5.1922.

21 N. Šehić, *Nacionalističke organizacije u predratnoj Jugoslaviji*, 86.

22 ABH, *Fond Velikog župana Sarajevske oblasti* (dalje: FVŽSO), pov. br. 99/1924, *Veliki župan sarajevske oblasti Policijskoj direkciji u Sarajevu*. Pravila HANAO su odobrena od strane Pokrajinske uprave za Bosnu i Hercegovinu 12.10.1922., pod brojem 11532 prez./PU, čime je legaliziran njen rad.

hegemonizmu ispoljavanom od strane SRNAO. Ubrzo nakon osnivanja sarajevska HANAO je počela sa izdavanjem svog glasila „Hrvatska omladina“.²³ U prvom broju „Hrvatske omladine“, HANAO je pozivala na osnivanje njenih podružnica širom Bosne i Hercegovine. U pozivu je naglašavala da „vrijeme ne stoji (...) ono kao vjetar nosi sve što je slabo i ne jako (...) samo jaki mogu da se odupru. Biti ćemo progonjeni, ali ne klonimo (...) jer bez borbe i žrtava nema pobjede“.²⁴ Nakon ovog poziva, ubrzo su osnovane organizacije u Tuzli, Bugojnu, Mostaru, Kraljevoj Sutjesci, Busovači i Travniku.²⁵ Zbog malog broja gradskog stanovništva hrvatske nacionalnosti i njegovog oportunizma, HANAO je uglavnom nastojala da u svoje redove okupi hrvatsko i muslimansko seosko stanovništvo. U tom cilju u „Hrvatskoj omladini“ su iznošene optužbe na anacionalni „gradski ološ“ kakav je po njihovom mišljenju bio Prvislav Grisogono i Oskar Tartaglija u Splitu (lideri i pristalice ORJUNA, op. a.), jer se oni po njihovom mišljenju stide hrvatstva, te da ga za novac ruše i gaze. Za razliku od njih isticali su primjer Ante Trumbića, koji se, iako je bio sin seljaka, svim snagama borio za hrvatstvo. Prema tome oni su u javnost iznosili mišljenje, da samo sinovi seljaka imaju „hrvatsku svijest“.²⁶ „Hrvatska omladina“ je bila pokretač niza brošura i knjiga, a osnovala je i čitaonicu u Sarajevu. U povodu stogodišnjice rođenja Ante Starčevića izdala je brošuru pod naslovom „Stožeri hrvatske politike“, a predgovor je uradila hrvatska omladina.²⁷

Potrebno je napomenuti da su organizacije HANAO osnivane uz izdašnu pomoć Hrvatske republikanske seljačke stranke (HRSS). Tako je pored navedenih, HANAO uspjela da razvije svoje organizacije i u Donjem Vakufu, Tesliću²⁸ i Banjoj Luci.²⁹ U cilju pružanja stručne pomoći i usmjerenja u radu kao centralna organizacija, sarajevska HANAO je mnogo radila na čvrstini svojih organizacija širom Bosne i Hercegovine.³⁰ Tako je početkom 1923. godine upućivala svoje

23 ABH, FVŽSO, prez. br. 1019/1926, Policijska direkcija za Bosnu i Hercegovinu Pokrajinskoj upravi Sarajevo, „Hrvatska omladina“ organ Hrv. narodne omladine, Sarajevo, 4.11.1922. Prema navodima policijske direkcije za Bosnu i Hercegovinu, štampano je između 500-800 primjeraka lista, i to za Sarajevo 200-300, a za ostale dijelove Bosne i Hercegovine 200-500 primjeraka. Glavni i odgovorni urednik lista bio je Pavao Brničević, a odgovorni urednik Anto Perkušić. Vlasnici lista bili su Josip Krištić, Pavao Brničević, Anto Perkušić i Vračić.

24 Našim povjerenicima i rodoljubima u provinciji, *Hrvatska omladina*, br. 1, Sarajevo, 15.10.1922., 1.

25 Pokret Hrvatske narodne omladine, *Hrvatska omladina*, br. 3, Sarajevo, 12.11.1922., 2.

26 *Hrvatska omladina*, br. 3, Sarajevo, 12.11.1922., 2.

27 Ž. Karaula, *Hrvatska nacionalna omladina*, 310. Na prvoj redovnoj skupštini HANAO u Sarajevu izabrano je novo rukovodstvo na čelu sa novim predsjednikom Nikolom Harkašom.

28 Isto. Orjunaši su noževima pokušali spriječiti održavanje osnivačke skupštine HANAO u Tesliću.

29 Isto, 300.-301. Predsjednici organizacija HANAO u Bosni i Hercegovini bili su: tuzlanske Ivo Josić, donjovakufske Mehmed Dautbegović, tesličke Slavko Piletić, Dragan Tomljenović, mostarske Marko Suton.

30 ABH, FVŽSO, pov. br. 99/1924, Policijska direkcija za Bosnu i Hercegovinu Velikom županu sarajevske oblasti, *Hrvatska Omladina Sarajevo, Glavna godišnja skupština*, Sarajevo, 14.01.1924. Prema navodima Policijske direkcije, sarajevska HANAO je u 1923. godini upisala u svoje redove 150 novih članova.

predstavnik u one lokalne organizacije koje su nailazile na poteškoće pri osnivanju ili su se nalazile u raspadanju.³¹

Kao evidentno privatna vojska HRSS, koja je bila opoziciona vladajućem državnom i političkom režimu, HANAO se često nalazila na udaru državnog aparata, policije i žandarmerije. Zbog slabe aktivnosti pojedinih organizacija, te stalnih sukoba sa prorežimskim nacionalističkim organizacijama (ORJUNA i SRNAO), te uslijed protjerivanja od strane režima, HANAO je u nekoliko navrata bila prisiljena na obnavljanje svojih organizacija. Tako je sarajevska HANAO, 13. 01. 1924. godine na godišnjoj skupštini, kojoj je prisustvovalo 45 osoba, od čega je bilo 15 ženskih, izabrala novo rukovodstvo i izvršila upis novih 100 članova. Za novog predsjednika organizacije bio je izabran Rudolf Zaplata.³²

Idejnu podlogu u svom djelovanju HANAO je imala u ekstremnom nacionalizmu. Od samog početka svog postojanja, HANAO je koristila teroristička sredstva, protiv nosioca centralističkog režima, pristalica integralanog jugoslavenstva, te orjunaša i srnaovaca. Osnovana kao protuteža ORJUNA, HANAO je težila da ujedini sve hrvatske zemlje „Banovinu, Dalmaciju, Herceg-Bosnu i Slavoniju“, kako bi stvorila čvrst otpor protivnicima njenih namjera. Stoga je u svojim javnim nastupima pozivala na obračun, osvetu i dužnost, protiv svojih neprijatelja. Tako je i HANAO kao i druge nacionalističke organizacije, kao glavno sredstvo svog djelovanja usvojila teror, odnosno njeno djelovanje se svodilo na golo nasilje nad neistomišljenicima. Stoga je HANAO, kao i druge nacionalističke organizacije bila osuđivana od javnosti kao fašistička organizacija. Ti optuženi pripadnici HANAO se nikada nisu branili, mada su odgovarali da su fašisti na njihovoj protivničkoj strani.³³ Za razliku od ORJUNA i SRNAO, HANAO nije proslavljala svoje nacionalne praznike, niti je liturgijski osvještavala svoje zastave. Također, pripadnici HANAO nisu imali unificirane uniforme. Posebno je u svojoj ideologiji HANAO na području Bosne i Hercegovine isticao mit o hrvatskom kralju Tomislavu i njegovom krunisanju na duvanjskom polju. Time je ona nastojala dati do znanja da Bosna i Hercegovina spada među hrvatske zemlje. To je temeljila činjenicom da je „na hiljade pobjedonosnih barjaka veselo lepršalo zrakom (...) dok je kralj zamahnuo mačem na sve četiri strane svijeta, u znak, da će braniti kraljevstvo od svih neprijatelja“.³⁴ HANAO je naročito napadala radikale, koji su K SHS zvali „Kraljevina Srbija, država Srba, Hrvata i Slovenaca“ (*Velika Srbija*).³⁵ Oni su pri

31 Ž. Karaula, *Hrvatska nacionalna omladina*, 306. Tako je predstavnik HANAO iz Sarajeva, Ivica M., došao u Tuzlu da ponovo ustroji tuzlansku organizaciju. U dvorani „Majevica“, izabran je novi upravni odbor i usvojena nova pravila rada. Također su ubrzo nakon toga, dva predstavnika HANAO iz Sarajeva stigla u selo Doce kod Travnika, kako bi provjerili rad lokalne organizacije.

32 ABH, FVŽSO, pov. br. 99/1924, Policijska direkcija za Bosnu i Hercegovinu Velikom županu sarajevske oblasti, *Hrvatska Omladina Sarajevo, Glavna godišnja skupština*, Sarajevo, 14.1.1924. U novi odbor sarajevske HANAO ušli su: Rudolf Zaplata, Ivan Ljolja, Hamdija Čučak, Teobold Orel, Julija Hruban, Ivica Klajn, Ivo Marjanović, Oto Potocki, Anto Babić, Pepo Kolak. Nadzorni odbor činili su Jozo Stilinović, Mato Tomić i Daniel Gudelj.

33 Ž. Karaula, *Hrvatska nacionalna omladina*, 306.

34 Krunisanje kralja Tomislava, *Hrvatska omladina*, br. 1, Sarajevo, 15.10.1922., 2.

35 Veliki srpski zbor, *Srpska riječ*, Sarajevo, 12.5.1921., 1. Srpski zbor u Banja Luci održan 3.5.1921.

tome pitali, koje je ime pravo „Srbija, Kraljevina SHS, Velika Srbija ili Jugoslavija (...) sve četvoro ne može da bude (...) ili ja ta naša mlada država – kopile koje svatko naziva kako mu se sviđi“.³⁶

Hanaovci su osnivanje K SHS smatrali kao katastrofu za hrvatski narod, jer se on u njenim okvirima našao „zarobljen i potlačen prijevaram“. Također je i Vidovdanski ustav za njih bio „nelegalno i ništavno parče papira“, jer je donijet bez hrvatskih predstavnika. Negiranje hrvatske posebnosti i potiskivanje „hrvatskog pitanja“ za hanaovoce je bilo „zločinačko bezumlje“. Oni su se zalagali za „pravednu“ podjelu države tako da „Srbija, Crna Gora, Albanija i Makedonija u jednu državu“, a „Hrvatska sa Slavonijom, Dalmacijom, Bosnom, Hercegovinom i Slovenijom“ skupa u drugu državu.³⁷ Stoga je HANAO težila za priključenjem Bosne i Hercegovine Hrvatskoj.

Na osnovu dostupne izvorne građe veoma je teško ustanoviti finansiranje HANAO, jer o tome ima veoma malo sačuvanih i zabilježenih podataka. Organizacija je preko svog glasila često upućivala pozive svojim pristalicama da joj doniraju novčane priloge. Tako je novčana sredstva HANAO dobijala od pojedinaca, hrvatskih zadruga i banaka, koje su ponajprije podržavale „Hrvatski blok“ ili bile bliske sa pojedinim hrvatskim strankama. Dobar primjer za potvrdu ovih navoda su donacije od po 1.000 kruna, datih HANAO u Sarajevu od strane „Hrvatske trgovačke i obrtničke banke“, kao i „Hrvatske cipelarske zadruge“.³⁸

Sukobi HANAO sa pripadnicima ORJUNA i SRNAO

Provodeći svoja programska i ideološka načela HANAO se u odbrani hrvatstva od *velikosrpstva* i lažnog *jugoslavenstva* od samog početka sukobljavala sa pristalicama ORJUNA i SRNAO. Sukobi hanaovaca sa orjunašima i srnaovcima zabilježeni su širom Bosne i Hercegovine, neposredno nakon osnivanja HANAO. Najintenzivnije terorističke aktivnosti i međusobni sukobi nacionalističkih organizacija provodeni su u vrijeme, pred i tokom parlamentarnih izbora. Podstrek i blagoslov akcijama nacionalista davale su političke stranke, koje su bile u vladajućim strukturama države.³⁹ Tada su oni kao instrumenti određenih političkih stranaka provodile teror nad političkim protivnicima.⁴⁰ Napad orjunaša na Ivana Radića nosioca liste HRSS za sarajevski okrug i pristalice HRSS, te njihov sukob sa hanaovcima, zabilježen je u Varešu 10.03.1923. godine. Oni su, vraćajući se u Sarajevo, bili napadnuti na željezničkoj stanici i tom prilikom su zadobili teže

godine donio je Rezoluciju u kojoj je traženo da se država „onako kako je najpoštenije“, po njihovom mišljenju, nazove „Kraljevina Srbija, država Srba, Hrvata i Slovenaca“.

36 Tko ima pravo, *Hrvatska omladina*, br. 2, Sarajevo, 29.11.1922., 2.

37 Ž. Karaula, *Hrvatska nacionalna omladina*, 311.-312.

38 Za hrvatsku omladinu, *Hrvatska omladina*, br. 1, Sarajevo, 15.10.1922., 3.

39 Ko i kako agitira za radikale? Na adresu Ministra unutrašnjih djela, *Pravda*, Sarajevo, 23.2.1923., 2.

40 N. Šehić, *Bosna i Hercegovina 1918-1925*, 216.-217.

tjelesne povrede.⁴¹ Na predizbornom skupu HRSS koji se održavao u prostorijama pjevačkog društva „Majevica“ 12.03.1923. došlo je do žestokog obračuna između orjunaša i pristalica HRSS. Naime, tokom mirnog održavanja ovog skupa u prostorije Društva ušli su naoružani orjunaši. Odmah po ulasku izvadili su oružje i počeli nasumično pucati po okupljenim pristalicama stranke. Ovo je izazvalo sukob hrvatskih nacionalista sa orjunašima, što je rezultiralo velikim brojem ranjenih na obje strane.⁴² Ovom prilikom bio je ranjen i predsjednik mjesne organizacije ORJUNA u Tuzli Ostoja Paljić.⁴³ Ovakvi i slični obračuni orjunaša i četnika sa hanaovcima dešavali su se u Sarajevu, Travniku i Mostaru. U Sarajevu je u Kranjčevićевой ulici došlo do žestokog obračuna između orjunaša i hanaovaca, a na intervenciju policije sukob je bio okončan. Povodom katoličkog praznika „Srce Isusovo“ 1923. godine, HRSS je organizirala politički skup u Sarajevu, ali su njegovo održavanje spriječili orjunaši pucanjem u okupljenu masu.⁴⁴ Do još krvavijih sukoba između hanaovaca i orjunaša došlo je prilikom održavanja osnivačke skupštine ORJUNA na Kolodvoru u Mostaru.⁴⁵ Tom prilikom bilo je više ranjenih na obje strane, a policija se pojavila pošto je sukob bio okončan.⁴⁶ Sukobi i nemiri u Banjoj Luci u ovo vrijeme, bili su rezultat obračuna između pristalica ORJUNA i HANAO. Provođenje terora ORJUNA, zabilježeno je i na području Kotor Varoši.⁴⁷ U sukobu hanaovaca i orjunaša, koji se dogodio 18.03.1923. kod hotela „Pošta“ u Sarajevu, orjunaši su iz revolvera ranili direktora zemljoradničke banke Jure Soču i Nikolu Stojakovića trgovačkog pomoćnika. Oba ranjena su bila hospitalizirana u državnoj bolnici.⁴⁸ Za ovaj sukob policija je otpužila hanaovce Mirka Buzolića, Juru Soču i orjunaša

41 Radikalno nasilje u Varešu, *Naša pravda*, Sarajevo, 14.3.1923., 3. Napad je izvelo oko 20 orjunaša naoružanih kamenjem, noževima i palicama, a predvodio ih je Risto Vuković iz Podlugova.

42 Poglavar tuzlanskog okruga je u svom izvještaju, koji je dostavio Pokrajinskoj upravi naveo da je do sukoba došlo, jer su pristalice HRSS prilikom završetka skupa uzvikivali „Živio Radić, živjela republika“ što je izazvalo veliki revolt i napad orjunaša. (ABH, *FPU*, prez. br. 3929/23, Poglavar gradskog sreza tuzlanskog u Tuzli Pokrajinskoj upravi u Sarajevu, br. 338 prez. 1923, Tuzla, 4.4.1923.). Organi vlasti umjesto da kazne krivce i „(...) da se pohapse Orjunaši, pohapšeni su seljaci, te najugledniji tuzlanski građani, a Orjunaši su pušteni na potpunu slobodu“. (Podivljali „jugoslavenski“ hajduci u Tuzli, *Naša pravda*, Sarajevo, 13.3.1923., 2; *Jugoslavenski list*, br. 59, Sarajevo, 13.3.1923., 2).

43 ABH, *FVŽSO*, prez. br. 3929/23, Poglavar gradskog sreza tuzlanskog u Tuzli Pokrajinskoj upravi u Sarajevu, br. 338 prez. 1923, Tuzla, 4.4.1923.

44 *Jugoslavenski list*, br. 127, Sarajevo, 30.3.1923., 1.

45 *Jugoslavenski list*, br. 133, Sarajevo, 12.6.1923., 2.

46 Optužnica u stvari orjunaškog izgređa na mostarskom kolodvoru, *Pravda*, Sarajevo, 7.2.1924., 3. Prema pisanju „Pravde“ državni odvjetnik je tek nakon osam mjeseci podigao optužnicu protiv građana Mostara, koje su ustvari napali orjunaši. Vlasti uopće nisu ni provodile istragu u vezi ovih dešavanja. U optužnici koja je podignuta u povodu ovih dešavanja, nije bilo pripadnika ORJUNA.

47 Arhiv Republike Srpske (dalje: ARS), *Fond Velikog župana Vrbaske oblasti* (dalje: *FVŽVO*), šifra 658/23. Ovdje se radi o prepisu članka iz lista „Težački pokret“, Saveza zemljoradnika u Bosni i Hercegovini od 12. juna 1923. godine. Naslov prepisanog članka je „Žrtva radikalnog progona“. U njemu je između ostalog zabilježeno i ovo: „(...) U nas u Kotor Varoši zavladała je strahovlada, koju su zavele radikalne perjanice u društvu svojih nerazdruživih prijatelja tzv. Orjunaša. Čitav probisvet našeg grada organizovao se je ili u Orjunu ili u radikalnu stranku“.

48 Krvava noć u Sarajevu, *Srpska riječ*, Sarajevo, 19.4.1923., 3.

Srećka Bušolića. Isto večer orjunaš Srećko Bušolić je bio pušten iz pritvora.⁴⁹ Optuženi Jure Soča je podlegao od zadobijenih rana 22.04.1923. godine.⁵⁰ Zbog ubistva Jure Soče, reagirala je sarajevska HANAO, koja je Hrvate pozivala na bojkot protiv srpskih trgovina i radnji.⁵¹ Nakon provedene istrage, policijske vlasti su podigle optužnicu protiv orjunaša, začetnika atentata, Uroša Stojanovića, Julija Urlepa, Živka Obretkovića, Srećka Bušolića, te orjunaša Žigrila hotelskog portira.⁵² Maja 1923. u kafani Marijin Dvor u Sarajevu, grupa orjunaša je fizički i psihički maltretirala dvojicu hanaovaca.⁵³ U cilju osvete za ovaj napad na pristalice HANAO, sakupilo se dvadesetak hanaovaca. Oni su naoružani revolverima u Kranjčevićevoj ulici u Sarajevu izvršili napad na četvoricu orjunaša, nakon čega se razvila žestoka borba. Međutim, blagovremenom intervencijom policije spriječeno je krvoproliće.⁵⁴ Potrebno je napomenuti da je HANAO kao privatni odred HRSS često bila u ulozi zaštitnika stranačkih skupova HRSS. Tom prilikom dolazilo je do raznih sukoba sa provokatorima i organima vlasti.⁵⁵ Sukob ORJUNA i pripadnika HANAO, bio je naročito izražen u Travniku. Stranački skup HRSS u Travniku 10.6.1923. na kojem se bilo okupilo oko 3.000 pristalica, rastjerali su orjunaši pucnjima iz oružja.⁵⁶ U nasumičnoj pucnjava orjunaša u okupljene građane, došlo je do ubistva jednog hrvatskog seljaka.⁵⁷ Istog dana orjunaši su likujući zbog toga, manifestirali kroz grad, protestujući protiv Radića i njegove politike.⁵⁸ Kao odmazdu za ovaj teroristički napad orjunaša, hanovci su napali i teško ranili mjesnog sreskog načelnika, koji je bio poznati pristalica radikala.⁵⁹ Dana 24.6.1923. godine prilikom održavanja javnog skupa HRSS u Podmilačju kod Jajca, koji je bio upriličen u čast sv. Ive, zabilježen je, također napad orjunaša. Ovaj napad i sukob sa hanovcima je zahvaljujući

49 O krvavom sukobu neko večer, *Srpska riječ*, Sarajevo, 21.4.1923., 3.

50 Jure Sočo umro, *Srpska riječ*, Sarajevo, 23.4.1923., 3.

51 Ž. Karaula, *Hrvatska nacionalna omladina*, 309.

52 Epilog atentata na „Hotel Poštu“, *Srpska riječ*, Sarajevo, 11.7.1923., 3; Postupanje sa Orjunašima, *Srpska riječ*, Sarajevo, 11.7.1923., 3. U članku o hapšenju orjunaša ovaj prorežimski i orjunašima naklonjeni list je izvijestio sljedeće: „Prekjuče su, kako smo juče javili, predani državnom odvjetništvu orjunaši Urlep, Stojanović, Obretković i Bušolić. Isledni sudija okružnog suda dao je naređenje da se moraju vezati oterati u okružni zatvor, koji je u istoj zgradi. Ne znamo kakav su to veliki delikt počinili ovi omladinci, pa se na njih primenjuju iste mere kao i 1914. na Srbe. Pa ako su učinili kakvo kažnjivo delo mislim da nisu trebali biti vezani, jer su to ljudi inteligentni, koji znadu šta je zakon i koga oni bez sumnje i poštivaju. Tu će biti po sredi kakva frankovačka dušica. Zasada ovo donosimo bez jačeg komentara naglašavajući, da nas takav postupak od strane vlasti čudi“.

53 Opet sukob Orjuna s frankovcima, *Srpska riječ*, Sarajevo, 2.6.1923., 3.

54 Frankovci dižu glavu, *Srpska riječ*, Sarajevo, 2.6.1923., 3. U članku se navodi da je na poziv „Srboždera“ Nike Popovića-Šokca islednog sudije u veleizdajničkom procesu u Banja Luci (misli se na sudske procese Srbima koji su vođeni 1914., op. a.), izvršen napad na orjunaše i da su u njemu učestvovala oba brata Arnauta Preke.

55 Vojo Rajčević, *Studentski pokret na Zagrebačkom sveučilištu između dva rata 1918-1941*, Zagreb 1959., 124.

56 Radićevi zečevi u Travniku, *Srpska riječ*, Sarajevo, 11.6.1923., 3. Autor članka je ovaj događaj opisao na sljedeći ironičan način: „Seljaci su bežali kao zečevi, a ženama učkuri popucali (...)“.

57 Ž. Karaula, *Hrvatska nacionalna omladina*, 303.

58 Radićevi zečevi u Travniku, *Srpska riječ*, Sarajevo, 11.6.1923., 3.

59 Ž. Karaula, *Hrvatska nacionalna omladina*, 303.

pravovremenoj intervenciji organa javnog reda i mira bio bez povrijeđenih, ali je za posljedicu imao prekid održavanja skupa.⁶⁰ Na učestale terorističke napade orjunaša na pristalice HRSS u Travniku, reagirala je „Hrvatska Sloga“. Ona je iznijela optužbe protiv radikala pristalice ORJUNA. Na to je reagirala prorežimska radikalska „Srpska riječ“, optužujući „Hrvatsku Slogu“, da je to „notorna laž, jer celom građanstvu je poznato, da provociraju neka gospoda, koja se osećaju Hrvatima i pristašama HRSS. Tako pre dva dana dođe u hotel *Travnik* rulja razjularene i naoružane omladine, koja je organizovana u antidržavno društvo HANAO. Mirne goste – radikale i poštene Hrvate – izazivali su na razne načine. Sa strane provociranih nije niko reagirao, jer bi nam bilo žao da prolevamo bratsku krv“.⁶¹ Ovo se desilo 6.8.1923. kada su naoružani hanovci predvođeni Ivanom Androševićem provocirali nekoliko orjunaša, koji su bili u hotelu. Fizičkog obračuna tom prilikom nije bilo. Razlog ovog napada bila je odmazda na prethodne provokacije orjunaša.⁶² Novi sukob orjunaša i hanaovaca u Travniku desio se 22.8.1923. godine, kada je došlo do međusobnog obračuna sa oružjem. Prekid je uslijedio nakon intervencije policije. Prilikom intervencije jedan policijski službenik lakše je ranjen. Povrijeđenih na strani orjunaša i hanaovaca nije bilo.⁶³

U prvoj polovini 1924. godine nastavljene su određene terorističke aktivnosti orjunaša i sukobi sa hanovcima u Sarajevu. Naime, u noći između 12. i 13.4.1924. godine, grupa orjunaša je izvršila demoliranja prostorija „Hrvatske Omladine“. Počinioci ovog krivičnog djela nisu uhvaćeni, iako se u neposrednoj blizini objekta nalazio rejonski stražar.⁶⁴

Tokom 1924, pred parlamentarne izbore u februaru 1925, aktivnosti nacionalističkih organizacija oživjele su u cijeloj K SHS, pa i na području Bosne i Hercegovine. Jedna veća grupa orjunaša pokušala je 9.11.1924. godine izvršiti napad na prostorije „Hrvatskog Sokola“, u Novom Sarajevu, gdje je društvo održavalo sjednicu. Međutim, uslijed preduzetih sigurnosnih mjera od strane policije do incidenata nije došlo.⁶⁵ Istog dana grupa orjunaša 8-10 omladinaca je, u ul. Mis Irbijevoj, izvršila napad na čitaonicu „Hrvatske Omladine“. Nakon toga, došlo je do sukoba između orjunaša i hanaovaca koji su se nalazili u čitaonici. Tom prilikom načinjena je materijalna šteta na objektu čitaonice. Na intervenciju policije orjunaši

60 ABH, *FPU*, prez. br. 6236/23, Poglavar sreza Jajačkog Velikom županu Travničke oblasti Travnik, *Izveštaj o namjerama održavanja političkog zbora HRSS*, Jajce, 24.6.1924.

61 Provociranje antidržavnih elemenata. Laži „Hrvatske Sloge“. Napadaj na mesnu „Orjunu“, *Srpska riječ*, Sarajevo, 11.8.1923., 3.

62 Provociranje antidržavnih elemenata. Laži „Hrvatske Sloge“. Napadaj na mesnu „Orjunu“, *Srpska riječ*, Sarajevo, 11.8.1923., 3. Travnički radikali su od organa vlasti, a u „interesu državnog autoriteta i narodnog jedinstva“ zahtijevali sljedeće: „1. Da se u naše mesto izašalje jedan objektivni zvaničnik, da prover i da se uveri kakav duh kod naše zavedene braće provejava; 2. Da se pri izazivanjima, koja uvek uslede sa strane antidržavnih elemenata odmah na licu mesta konstatuje ko je kriv. Zaključujući ovaj članak napominjemo da ćemo, ako usled labavosti vlasti budu državni interesi poljuljani, stupiti u akciju, bez ikakvih obzira na živote nas i naših protivnika, antidržavnih elemenata“.

63 Obest Hanaovaca. Prosuta krv. Većita izazivanja, *Srpska riječ*, Sarajevo, 30.8.1923., 2.

64 Izazovi počimaju!, *Pravda*, Sarajevo, 15.4.1924., 9.

65 ABH, *FVŽSO*, prez. br. 30992/1924, Veliki župan Sarajevske oblasti Ministarstvu Unutrašnjih Dela, Odeljenju za Javnu Bezbednost.

su se udaljili sa mjesta događaja. Predsjednik čitaonice inženjer Čelić je podnio prijavu zbog napada orjunaša Policijskoj direkciji u Sarajevu. U prijavi je izjavio da su među napadačima prepoznati neki Matišić iz Travnika i Alajbegović, navodno đak Prvog razreda trgovačke škole.⁶⁶

Nakon formiranja SRNAO,⁶⁷ ona se posvetila razvijanju mreže svojih organizacija na području Bosne i Hercegovine.⁶⁸ Ove aktivnosti bile su produkt nastojanja ove organizacije da spriječi „separatističko“ djelovanje HRSS⁶⁹ i jugoslavenski prozelitizam JMO.⁷⁰ U cilju održanja postojećeg režima, SRNAO je nastojala da parira svim političkim akcijama koje su dolazile od hrvatskih političkih stranaka. Zbog toga su sa osnivačkih skupova organizacije često upućivane uvredljive poruke i oštre prijetnje hrvatskom narodu. Tako je na mitingu protiv Radića, koji je organizirala SRNAO 19.7.1923. godine u Beogradu bilo prisutno i nekoliko narodnih poslanika radikalne stranke. Govornici su žestoko napadali „antidržavne“ elemente i Radića. Na kraju mitinga donijeta je Rezolucija, kojom su tražene energične mjere protiv Radića, pa i njegovo hapšenje.⁷¹ Također je na zboru održanom marta 1924. u Beogradu Aca Stanojević poslanik „Srpske stranke“ u svom govoru poručivao Hrvatima: „Ako nećeš uz brata a ti ćeš biti rob tom bratu“. Šef četničkih odreda SRNAO M. Stanisavljević je, pri svom obraćanju, na ovom skupu poručio prisutnima: „Pripašite sablje, otšrafite bombe, ukrstite redenike, kamu u zube pa da granice postavljamo“.⁷² Na ovom skupu je donijeta rezolucija kojom

66 ABH, FVŽSO, prez. br. 30992/1924, Policijska direkcija za Bosnu i Hercegovinu Velikom županu Sarajevske oblasti.

67 B. Gligorijević, *Srpska nacionalna omladina*, 4-5. Organizacija SRNAO je osnovana na Beogradskom univerzitetu među studentima, kao protivteža ORJUNA. Jedna grupa velikosrpski orijentiranih studenata, nakon niza sukoba sa studentima organiziranim u ORJUNA, održala je 13.12.1922. godine sastanak na kojem je konstituirana organizacija Srpske nacionalne omladine. Kao pokretači ove organizacije pominju se Srpko Vukanović, student medicine i R. Dobrota, student prava. 68 Prema dostupnim izvorima prva organizacija SRNAO na području Bosne i Hercegovine osnovana je u Bijeljini, u aprilu 1923. godine. (Srpska nacionalna omladina Knez Ivo od Semberije u Bijeljini, *Srpska riječ*, Sarajevo, 12. 4.1924., 3). U Sarajevu je 19.08.1923. godine održana osnivačka skupština SRNAO na kojoj je bilo oko 150 pristalica. Nakon održane konstituirajuće skupštine sarajevska SRNAO je uputila pozdravni telegram kralju Aleksandru I. (AJ, *Fond Kraljev dvor* (dalje: 74), 14-26, *Dvorska brzopjavka*); ABH, FVŽSO, opšta br. 1121/1923, Policijska direkcija za Bosnu i Hercegovinu Velikom županu Sarajevske oblasti u Sarajevu, *Izveštaj sa skupštine Srpske Nacionalne Omladine „Petar Kočić“ u Sarajevu*. dok. br. 1777/prez., Sarajevo, 20.8.1923.; ABH, FVŽSO, pov. br. 893/1923, Policijska direkcija za Bosnu i Hercegovinu Velikom županu Sarajevske oblasti u Sarajevu, *Izveštaj o političkom događajima i o političkoj situaciji*, dok. br. 1876/1923. prez., Sarajevo, 4.9.1923. Na području Bosne i Hercegovine djelovalo je preko 80 mjesnih organizacija SRNAO.

69 Veliki miting Sr-Na-O, *Srpska riječ*, Sarajevo, 10.3.1924., 1.

70 ABH, FVŽSO, pov. br. 1803/27, Policijska direkcija za Bosnu i Hercegovinu Velikom županu Sarajevske oblasti u Sarajevu, *Izveštaj o eksploziji bombe u „Elkameru“*, br. 1806 pov./23, Sarajevo, 27.8.1923.

71 Energične mjere protiv Radića. Miting Srp. Nac. Omladine u Beogradu. Oštra rezolucija. Za uhapšenje Radića, *Srpska riječ*, Sarajevo, 19.7.1923., 1.

72 B. Gligorijević, *Srpska nacionalna omladina*, 22. Ovi govori izazvali su rekaciju predstavnika HRSS. Nakon predaje punomoćja poslanika HRSS i njihovog povratka u Skupštinu, njen poslanik Predavac je izjavio: „Miting koji sutra saziva Srnao nezdrava je pojava. To nas neće sprečiti da nastavimo politiku koju smo započeli. Oni koji misle da na taj način sprečavaju razvoj stvari, a to su

se oštro protestira, „što Kraljevska Vlada još uvek pokazuje miroljubivost prema izdajnicima, a najodlučnije osuđuje izdajnički rad Radićevaca“, tražeći energično da se i na njih primjeni *Zakon o zaštiti države*.⁷³ Protestni zbor sa kojeg su upućivana oštre prijetnje HRSS, održan je i u Brčkom.⁷⁴ Ovakvi nastupi srpskih nacionalista dodatno su podgriježivali ionako vruće odnose sa hrvatskim nacionalistima.

Bili su veoma intenzivni sukobi tokom parlamentarnih izbora 1925. godine, između srnaovaca i hanaovaca, u mjestima gdje su obje organizacije bile razvijene. Terorističke akcije SRNAO i četnika posebno su bile izražene u Banjoj Luci i banjalučkom izbornom okrugu.⁷⁵ Veliku ulogu u djelatnosti ovih organizacija u banjalučkom okrugu imao je radikal Kosta Majkić, narodni poslanik.⁷⁶ On je prilikom zbora HRSS održanog 29.9.1924. godine u Banjoj Luci, organizirao kontraagitaciju sa srpskim nacionalistima. Tom prilikom došlo je do fizičkih obračuna između srnaovaca i hanaovaca pristalica HRSS.⁷⁷ Do žestokih sukoba između srnaovaca i hrvatskih nacionalista došlo je, također, 15. i 16. novembra 1924. godine. U sukobima je učestvovalo preko 150 srnaovaca i 50-60 hanaovaca, a do prekida borbe je došlo na intervenciju organa vlasti. Prilikom ovih borbi više lica je povređeno na obje strane, a napravljena je veća materijalna šteta na objektu Hrvatskog pjevačkog društva „Nada“.⁷⁸

Terorističke akcije srnaovaca i četnika u Banjoj Luci kulminirale su na sam dan izbora. Poticaj tome zasigurno je bio dolazak uoči izbora kuma srnaovske zastave „Petar Mrkonjić“ pukovnika Milana Gavrilovića. Njegov dolazak je kao posljedicu

radikali, nose preveliku odgovornost, koju neće moći podneti ni u Srbiji ni pred Evropom. (...) To su slabi pokušaji državnika ove vlade da se spase ono što se da spasti. Pravi državnici ne govore tako“.

73 Veliki miting Sr-Na-O, *Srpska riječ*, Sarajevo, 10. 03. 1924, 1; Bruka s radikalskim mitingom, *Pravda*, Sarajevo, 11.3.1924., 1. Na ovom mitingu je prema pisanju Pravde bilo prisutno svega 400 osoba. Poslanici HRSS su tokom ovog mitinga bili vrijeđani na najnedostojniji način.

74 B. Gligorijević, *Srpska nacionalna omladina*, 22.

75 AJ-14-76-267, Pregled bosanske štampe, *Hapšenje narodnog poslanika*. Još u junu 1924. godine režim je preko SRNAO počeo sa progonom opozicionih stranka. Policija je u Banjoj Luci bez ikakvog razloga po naređenju velikog župana Vrbaske oblasti Paunovića, uhapsila narodnog poslanika ZS St. Miletića. Nedugo nakon toga u blizini zatvora bilo se okupilo nekoliko srnaovaca, koji su došli u namjeri da „dijele pravdu“, tj. da tuku Miletića. Uz veliku hrabrost i požrtvovanje gospodina dr. Čubrilovića jednog od čelnika ZS, srnaovci su se razišli.

76 N. Šehić, *Prilog proučavanju februarskih izbora*, 238. Prema mišljenju Koste Majkića odanost prema režimu najbolje se postizalo strahom, tj. terorom. U jednom svom govoru u Narodnoj skupštini rekao je da su se Muslimani koji su se prije stvaranja K SHS deklarirali kao Srbi „na 15 koraka javljali svakom Srbinu i isticali da je Bosna srpska i da su oni silom prešli na islam“. Prema Majkiću promjena kod Muslimana prema Srbima nastupila je jer: „Nestalo je straha pa je nestalo i njihove ljubavi prema Srbima“.

77 ARS, FVŽVO, šifra 387/24, Poglavar gradskog sreza banjolučkog Velikom županu Vrbaske oblasti u Banjoj Luci, *Hrvatska Republikanska Seljačka stranka u Banjoj Luci prigodom održavanja ovog zbora došlo je do sukoba u gradu sa pristalicama Radikalne Stranke*. Javlja se, pov. br. 387/24, Banja Luka, 30.9.1924.

78 ARS, FVŽVO, šifra 17843/24, Poglavar gradskog sreza banjolučkog Velikom županu Vrbaske oblasti u Banjoj Luci, *Sukob između Srnaovaca i Hanaovaca*, br. 80, Banja Luka, 17.11.1924. Zbog ovih sukoba bio je uhapšen i osuđen hrvatski nacionalista Viktor Gutić. Niko od srnaovaca nije odgovarao zbog ovih sukoba.

imao to, da su srnaovci istu veće obilazili kuće po gradu i upućivali prijetnje građanima. Tog istog dana bili su napadnuti čuvari kutija HRSS, a na dan izbora su otjerani sa biračkih mjesta.⁷⁹ Također su i u travničkom izbornom okrugu zabilježene terorističke aktivnosti SRNAO. U Sarajevu je na glasačkom mjestu ul. Čobanija u zgradi Šerijatske škole, došlo do otvorenog sukoba i tučnjave nacionalista koje su izazvali srnaovci. Naime, predsjednik biračkog odbora na ovom glasačkom mjestu bio je Jovan Nikolinović, koji je otežavao glasanje Hrvatima i Muslimana, zbog čega su ovi negodovali.⁸⁰ Potrebno je napomenuti da je isti Nikolinović bio predsjednik Glavnog odbora udruženja četnika za Bosnu i Hercegovinu.⁸¹ Negodovanje Hrvata i Muslimana je navodno isprovociralo srnaovce, zbog čega je došlo do sukoba sa okupljenim biračima. Tom prilikom nekoliko lica je zadobilo povrede glave uslijed kamenovanja od strane srnaovaca.⁸² Sukob je dolaskom policije bio prekinut, ali je nakon toga prerastao u demonstracije oko 200 srnaovaca i četnika kroz grad. Demonstrantima se pridružio i Nikolinović.⁸³ Prilikom demonstracija oni su načinili velike materijalne štete na objektima „Jugoslavenskog lista“, „Hrvatske omladine“ i „Hotela Pošte“. Za ove izgrede bio je optužen hanaovac Ferdo Kulier koji je, kako se navodi, izazvao sukob i isprovocirao oko 200 srnaovaca i četnika.⁸⁴ O ovim dešavanjima veliki župan je izvjestio i Ministra unutarnjih poslova.⁸⁵

79 N. Šehić, *Prilog proučavanju februarskih izbora*, 238.

80 ABH, FVŽSO, pov. br. 378/1925, Komand. drž. straže sigurnosti u Sarajevu Policijskoj direkciji u Sarajevu, *Izveštaj o manifestacijama dana 8. februara 1925*, br. 22/25. U izvještaju komandira državne straže govori se da je on bio obavješten da neka grupa omladinaca, navodno hanaovaca, protestira pred biralištem. Međutim, dolaskom na lice mjesta sa odredom od 10 ljudi on nije zatekao nikoga. U povratku je opazio grupu od 30-40 srnaovaca i četnika koji su držali Kuliera Ferdu navodnog hanaovca. Srnavci su imali namjeru da ga bace u Miljacku. On je Kuliera od srnaovaca oslobodio i uz oružanu pratnju odveo u policijsku direkciju, jer mu je „zemjenik Dubajić prijavio, da se je Kulier u Čobaniji sa kamenjem bacao“.

81 ABH, FVŽSO, pov. br. 1023/25, Policijska direkcija za Bosnu i Hercegovinu Velikom županu Sarajevske oblasti, *Prijava radi nepravilnosti nekih drž. namještenika*, br. 679/925, Sarajevo, 20.5.1925.

82 ABH, FVŽSO, pov. br. 381/25, Policijska direkcija za Bosnu i Hercegovinu Velikom županu Sarajevske oblasti u Sarajevu, br. 4314/25, Sarajevo, 10.2.1925.

83 ABH, FVŽSO, pov. br. 378/1925, Komand. drž. straže sigurnosti u Sarajevu Policijskoj direkciji u Sarajevu, *Izveštaj o manifestacijama dana 8. februara 1925.*, br. 22/25. Poticaj za divljanje srnaovaca i četnika dao je govor koji je demonstrantima nakon napada na „Jugoslavenski list“ održao dr. Andrić, državni podsekretar i jedan od organizatora SRNAO na području Bosne i Hercegovine. Nakon njegovog govora srnaovci su nastavili sa demonstracijama po gradu i tom prilikom razbili nekoliko prozora na zgradi „Hrvatske omladine“ i „Hotela Pošta“.

84 ABH, FVŽSO, pov. br. 387/1925, Policijska direkcija za Bosnu i Hercegovinu Velikom županu Sarajevske oblasti u Sarajevu, *Događaji od 8. do 9.II. 1925*, br. 4211/25, Sarajevo, 9.2.1925. Policijska direkcija za Bosnu i Hercegovinu je ovim aktom upoznala velikog župana u Sarajevo da je Ferdo Kulier zadržan u pritvoru i da će biti kažnjen zbog izgrede.

85 ABH, FVŽSO, pov. br. 387/1925, *Veliki župan Sarajevske oblasti Ministarstvu unutrašnjih dela Beograd*, br. 367/25. U njegovom izvještaju pisalo je: „Prilikom izbora u Sarajevu došlo je na svršetku glasanja do manifestacije nacionalne omladine pred jednim biralištem usled lansirane vijesti, da neki Hanaovci smjeraju napad na predsjednika toga biračkog mjesta. Policija je spriječila sve sukobe, te je nacionalna omladina u povorci manifestirala kroz neke ulice varoši, kojom je zgodom razbijeno jedno staklo na prozoru „Jugosl. lista“. Inače nije došlo nigde do incidenata“. Očito je da je veliki župan nastojao frizirati stanje i sakriti divljanje srnaovaca i četnika.

Određene aktivnosti HANAO je pokazivala i tokom općinskih izbora održanih oktobra 1928. u Bosni i Hercegovini. Naime, nakon obavljenih izbora u Sarajevu i objavljenih izbornih rezultata, jedna grupa od oko 150 hrvatskih omladinaca i građana Hrvata izašla je na ulice u šetnju, radi proslave ostvarenih rezultata. Tom prilikom iz mase su upućivani uzvici „dolje Puniša Račić, dolje ubice“, što je izazvalo revolt kod srpskih nacionalista.⁸⁶ Zbog ovoga je uslijedila reakcija SRNAO „Petar Kočić“ u Sarajevu. Oni su tražili da Veliki župan preduzme mjere zbog ovoga, a u protivnom su upozoravali da će sami biti prinuđeni da „zatraže satisfakciju“.⁸⁷ Ipak do sukoba nacionalista ovom prilikom nije došlo.

Slabljenje HANAO i njeno raspuštanje

Nacionalističke organizacije su sudbinski bile vezane uz stranke koje su im bile pokrovitelji. Takav slučaj bio je i sa HANAO. HANAO je, što je vidljivo iz njihovog ideološkog usmjerenja akceptirala najevećim dijelom pravašku i mladohrvatsku ideologiju. To će je vremenom distancirati od HRSS, najjače hrvatske stranke pod čijim je pokroviteljstvom osnovana i finansirana. Tendencija skretanja HANAO sa političke linije i taktike HRSS moguće je pratiti od 1923. godine. Naime, kako je HRSS zastupala ideju mirnog rješenja hrvatskog pitanja kroz legalne institucije vlasti, stoga je ona vremenom počela gubiti povjerenje hanaovaca. Zbog toga su se one međusobno udaljile. Hanaovci su izjavljivali da ukoliko HRSS ne može „da oživotvori ono što Hrvatski narod hoće, sam će ga narod osuditi – a onda su tu druge dvije strane (ovdje se misli na pravaše i zajedničare, koji su tražili radikalno rješenje hrvatskog pitanja op. a.) da pokušaju sreću“.⁸⁸ Hrvatski nacionalisti su oštro zamjerali HRSS na njenom političkom oslancu na seljačke mase, jer je po njihovom mišljenju ta politika bila preuska i nedjelotvorna, bez intelektualne i građanske komponente. Također su isticali da „Imati čitavu državu, a nemati gradove, znači nemati ni državu (...) jer sve se revolucije prave u gradovima, a ostala mjesta se samo pokoravaju“.⁸⁹ U vodstvu organizacije, također, je došlo do raskola, jer je radikalno krilo unutar vodstva HANAO tražilo približavanje rada organizacije sa stavovima Hrvatske stranke prava (HSP), ističući da je politika HRSS bila previše mirotvorna. Također su

86 ABH, FVŽSO, pov. br. 1292/29, Policijska direkcija za Bosnu i Hercegovinu Velikom županu Sarajevske oblasti u Sarajevu, *Manifestacije povodom rezultata za gradsku opštinu u Sarajevu*, pov. br. 1803/28, Sarajevo, 29.10.1928.

87 ABH, FVŽSO, pov. br. 1292/29, *Srpska nacionalna omladina „Petar Kočić“ Sarajevo Velikom županu Sarajevske oblasti Sarajevo*, Sarajevo, 29.10.1928. U dopisu koji je upućen na adresu Velikog župana, SRNAO ga je upoznala kako ima saznanja da su na manifestacijama poslije općinskih izbora od strane hanaovaca izvikivane parole tipa: „Dole Srbi! Dole Beograd! Dole Opančari!“, a da ih je između ostalog izvikivao i sarajevski župnik Mato Bekavac. To je izazvalo veliko ogorčenje među srnaovcima „te su mnogi hteli, da odmah odu i od G. Bekavca zatraže satisfakciju“. Međutim, prema njihovim navodima na intervenciju uprave organizacije to je spriječeno. Stoga su tražili od Velikog župana da stvar ispita i krivce kazni, kako oni ne bi morali intervenirati.

88 Ž. Karaula, *Hrvatska nacionalna omladina*, 314.

89 Isto, 315.

prigovarali pojedinim vođama HANAO kako napadaju pravaštvo i frnakovluk, te da su novčana sredstva namjenjena za borbene akcije organizacije usmjeravali za druge potrebe. Stoga su radikalne vođe upozoravale na svoj izlazak iz organizacije i povlačenje mnogih članova za sobom. Ovaj razdor unutar organizacije i skretanje ka pravaštvu, HRSS nije mogla dopustiti. Zbog toga se je vodstvo stranke jednim komunikeom pozvalo hrvatske omladince „koji su pristaše HRSS da se imaju u svom političkom radom i svakom političkom činu pokoravati predsjedniku svoje mjesne organizacije HRSS“.⁹⁰ Na ovaj poziv HRSS uslijedile su reakcije HANAO. Ona je pozivala svoje članstvo da se ne povinuje ovim zahtjevima HRSS. Banjalučka HANAO je u svom dopisu regirala sljedećom izjavom: „Hanao nije nikakva frankovačka klika (...) jer da svaki njen član bio on u bilo kojoj političkoj stranci (...) mora biti najradikalniji Hrvat – omladinac, koji će žrtvovati sve svoje, pa i život za slobodu hrvatskog naroda“.⁹¹

Nakon gubitka podrške HRSS najjače hrvatske političke stranke i njene finansijske pomoći, aktivnosti HANAO opadaju. Doda li se ovome i činjenica, da je ova organizacija zbog unutrašnjih antagonizama bila dodatno oslabljena, počelo je naglo osipanje njenog članstva u drugoj polovini 1924. godine.

Neprekidne borbe vođene pomoću nacionalističkih organizacija, između vodstva političkih stranaka oko unutarjbo-političkog uređenja zemlje slabile su snagu i politički značaj ovih partija. Međustranačka trvenja, vođena u Parlamentu, kompromitirale su ih u širokim narodnim slojevima, a istovremeno su pothranjivale ambicije kralja i najkonzervativnijih pristalica zavođenja reda i prelaska na sistem „čvrste ruke“.⁹² Politička kriza u zemlji naročito je pojačana nakon atentata u

90 Isto, 316. U pozivu je između ostalog istaknuto da „koji god omladinac ili tko drugi dođe u koje selo radi bilo kakve političke akcije, a ne prijavi se i ne podredi predsjedniku mjesne organizacije HRSS, taj je neprijatelj hrvatskom seljaštvu, a po tom i svemu hrvatskom narodu“.

91 Isto.

92 AJ-74-13-24, *Organizacija Jugoslovenskih nacionalista Njegovom Veličanstvu Kralju Srba, Hrvata i Slovenaca Aleksandru I.* U Proglasu koji je uputila kralju, ORJUNA navodi se: „Pri ovakvim prilikama, Organizacija Jugoslovenskih Nacionalista smatra, da se definitivno rešenje Ministarskih kriza neće postići sastavljanjem novih kabineta na parlamentarnoj osnovi niti pak kakvim izborima, dokle god postoje ovakvi političko – partiski odnosi, to jest, dokle god na pozornicu našeg političkog života ne stupi jedan novi politički pokret sa čestitim ljudima širokog horizonta, koji imaju razumevanja i ljubavi za čitavu našu Državu i Naciju i to na bazi jedne čisto Jugoslovenske unitarističke koncepcije, a ni pošto sa uzanim plemenskim shvatanjima.

Da bi se omogućio ovakav pokret koji će se bazirati na modernim savremenim koncepcijama Države i nacionalne politike – a Organizacija Jugoslovenskih Nacionalista svoju budućnost upravlja u tome smislu – mislimo da je neophodan jedan prelazan period, period vanparlamentarne, to jest bez zavisnosti od parlamenta i partiskih čefova, snažne diktatorske vlade, koja će da radi najnužnije narodne poslove, da primeni zakone, da povrati ugled Države i veru u poštenje, pravdu i pravičnost.

Iznoseći Vašem Veličanstvu u najkrupnijim potezima, gledište i težnje Organizacije Jugoslovenskih Nacionalista, slobodni smo da najtoplije umolimo Vaše Veličanstvo da ovo uzme u obzir i da bude uvereno u gotovost i odanost svih članova Organizacije Jugoslovenskih Nacionalista, čija je deviza uvek samo: ZA KRALJA I NACIJU !“.

Skupštini 1928. godine,⁹³ kada je vodstvo Seljačko-demokratske koalicije⁹⁴ odbijalo bilo kakav sporazum sa predstavnicima glavnih političkih stranaka u Srbiji. U takvoj situaciji, kada je politička kriza oko pitanja državnog uređenja dostigla svoj vrhunac, kralj Aleksandar je imao dvije moguće alternative rješenja tog problema. Prva, po kojoj je trebalo ukinuti centralizam i provesti demokratske reforme. I druga, silom potisnuti, bar privremeno, sve faktore koji su krizu izazvali. Kao što je u historiji poznato, Kralj se odlučio za ovu drugu, uvođenjem diktature.

Nakon proglašenja Proklamacije kralja Aleksandra 6. januara 1929. godine,⁹⁵ uslijedile su rekacije podrške nekih nacionalističkih organizacija.⁹⁶ Iako je Kralj proglasio diktaturu, ipak su u februaru 1929. službeno obavještene sve nacionalističke organizacije da je od nadležnih organa vlasti odobreno produženje njihovog djelovanja, a između ostalih i HANAO.⁹⁷ Međutim, nedugo nakon toga uslijedilo je raspuštenje svih nacionalističkih organizacija. Rješenje o raspuštanju nacionalističkih organizacija donijela je Uprava grada Beograda 8. marta 1929. godine. Kao razlog raspuštanja navodilo se njihovo miješanje u političke poslove i bavljenje politikom.⁹⁸

93 ABH, FVŽSO, pov. br. 1274/28, Telegram velikom županu Sarajevo. Vrhunac akcija SRNAO prema HSS bio je atentat na njene članove u Narodnoj skupštini 20. juna 1928. godine. Tom prilikom je Puniša Račić, izvršilac atentata, jedan od vođa SRNAO ubio hrvatske zastupnike u parlamentu Pavla Radića i Đuru Basaričeka, a ranio Ivana Pernera, Ivana Grandu i Stjepana Radića.

94 Tomislav Išek, *Djelatnost Hrvatske seljačke stranke u Bosni i Hercegovini do zavođenja diktature*, Sarajevo, 1981., 296. Seljačko-demokratska koalicija formirana je 10.11.1927. godine. Jezgro koalicije je predstavljao savez HSS i Pribičevićeve SDS.

95 Kraljev proglas narodu, *Pobeda*, IX/1929, br. 2, Split, 1929, 1. U proglasu „Mome dragome narodu, svima Srbima, Hrvatima i Slovincima“, između ostalog staji: „Moja je sveta dužnost da svim sredstvima čuvam državno i narodno jedinstvo i Ja sam riješen, da ovu dužnost bez kolebanja ispunim do kraja (...) Radi toga sam riješio Sam i riješavam da Ustav kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca od 28. juna 1921. godine prestane važiti. Svi zemaljski zakoni ostaju u važnosti dok se prema potrebi mojim ukazom ne ukinu. Na isti način donosit će se u buduće novi zakoni. Narodna Skupština izabrana 11. novembra 1927. godine raspušta se“. Opširnije o šestojanuarskoj diktaturi vidi u: Nedim Šarac, *Uspostavljanje šestojanuarskog režima 1929. godine, sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo 1975.

96 Pozdravljajući kraljev Proglas orjunaši su izjavljivali: „Sada imamo i DIREKTNU, NAJVIŠU KRALJEVU IZJAVU O TOME. Velike i mudre su to reči, što ih citiramo na čelu. NEMA RAZLOGA DA SE BOJI NI HRVATSTVO, NI SRPSTVO. Sve to je naš ponos. Ali svi skupa treba da se ponosimo, što smo Jugosloveni. (...) Treba opet da se digne jednoglasni pozdrav svih dobrih Hrvata i Srba; te da svi opet, kao pred donošenje vidovdanskog ustava, IZRAZIMO NAŠE ŽALJENJE ZA JUGOSLAVIJOM; samo što ovoga puta nema partizanskih razloga, da preko svojih želja prodju, već samo Kralj, koji hoće to što je narodu dobro i koji je sam već krstio Jugoslaviju, čim je engleskom novinaru kazao sav ponos, što smo Jugosloveni“. (Jugoslavija!, *Pobeda*, IX/1929, br. 6, Split, 1929, 1). Vrhovni odbor SRNAO je povodom Kraljeve proklamacije 6.1.1929. godine, izdao Proglas kojim je pozdravio zavođenje diktature, ističući da je nju „diktovao kosovski zavet“, i stavljajući tom prilikom kralju „na raspoloženje“ svojih 120.000 članova. (B. Gligorijević, *Srpska nacionalna omladina*, 34).

97 ABH, FVŽSO, pov. br. 676/1929, Ministarstvo unutrašnjih dela Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca Odjeljenje javne bezbednosti Velikom županu Sarajevo, br. 1071, Beograd, 17. 01. 1929.

98 ABH, FVŽSO, pov. br. 676/1929, Telegram Velikom županu Sarajevo, pov. br. 5972. U naredbi je stajalo da se sve nacionalističke organizacije istovremeno rasture 9.3.1929. godine, u prijedopnevnim satima.

Po dobijanju rješenja uslijedila su rasturanja nacionalističkih organizacija. Tako je Policijska direkcija za Bosnu i Hercegovinu u izvještaju od 9.3.1929. godine izvijestila Velikog župana Sarajevske oblasti da je u vremenu od 10 do 12 sati, zabranila i raspustila HANAO u Sarajevu.⁹⁹ Prilikom rasturanja HANAO, zaplijenjena je arhiva, koja se sastojala od korespondencije, dvije blagajničke knjige u kojima je bilo još uvijek neriješenih i nereguliranih dugovanja potraživanja, zapisnici odborskih sjednica, imenik i protokol članova, pet štambilja, te gotovog novca 1.500 dinara. Također su bile zaplijenjene uložna knjižica Ljubljanske kreditne banke vinkulirana i pohranjena kod Antona Volframa na 7.200 dinara, u Poštanskoj štedionici na kontokorentu 187.50 dinara, te garancija za električnu energiju, a radilo se o potvrdi na plaćenih 500 dinara. Također je zaplijenjen i veliki broj inventara.¹⁰⁰ Inventar je uz revers predat na čuvanje Đuri Lukiću u sporazumu sa predsjednikom Josipom Gerdovićem i blagajnikom Nikolom Čebićem. Prostorije u kojima je bilo sjedište HANAO u ul. Prestolonasljednika Petra nakon toga, bile su zapečaćene i stavljene na raspolaganje vlasniku Antonu Volframu.¹⁰¹

Zaključak

Nakon stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1.12.1918. godine, uslijedila su previranja u političkom životu zemlje. Političku scenu su činile građanske političke stranke i nacionalističke organizacije. Svrha osnivanja nacionalističkih organizacija bila je gušenje građanskih pokreta, u cilju održanja postojećeg režima. Pojava nacionalističkih i terorističkih organizacija, koje su zbog etničke podvojenosti i suprotnosti formirane na nacionalnoj osnovi, predstavljalo je uvod u destabilizaciju države.

Velokosrpski politički krugovi su, u nastojanju da obezbjede hegemoniju na cijelom prostoru Kraljevine, stvorili terorističke organizacije ORJUNA i SRNAO, koje su predstavljale ne samo dopunsku snagu nego i „udarnu pesnicu“ za ostvarivanje njihovih ambicija. Stvaranje ovih organizacija sprovedeno je uz pomoć svih velikosrpskih političkih grupa, koje su u svom programu imale duboko „utkanu“ ideju „Velike Srbije“. Ove političke grupe su u procesu unifikacije jugoslavenske države, vidjele gubljenje srpske nacionalne individualnosti, pa su srpsku naciju identificirali sa novoformiranom državom, a sve ostale narode gledali kao na njima podređene. Stoga je jedan od važnijih

99 ABH, FVŽSO, pov. br. 676/1929, Policijska direkcija za Bosnu i Hercegovinu Velikom Županu Sarajevske oblasti, *Rasturanje organizacija koje su se bavile politikom*, br. 588, Sarajevo, 9.3.1929.

100 ABH, FVŽSO, pov. br. 676/1929, Policijska direkcija za Bosnu i Hercegovinu Velikom Županu Sarajevske oblasti, pov. br. 588/29 ad., Sarajevo, 14. 03. 1929. Od inventara je bilo zaplijeno: jedan američki ormar, jedan obični ormar, dva stola od 2,5 metra dužine, jedan sto od 1,6 metara dužine, jedan mali sto, jedno veliko ogledalo, 30 običnih stolica, tri slike, jedan mali ormarić, četiri bisernice, dva braća (jedan zborni), tri bugarije, jedno berde (i jedno Anđe), 269 komada raznih knjiga, dvije tintarnice, jedno ravvalo, tri posušala, jedan jelenski rog, jedna vješalica za odijelo, jedna tabla za oglašavanje, tri table sa društvenim oglasima, jedna boca za vodu od 2 litra, 26 vinskih čaša, sedam sijalica, osam malih slika, jedna korpa za papir, jedna četka za haljine, jedan stalak za tintarnicu, jedna vučija glava, šest stolica (boljih), jedan vijenac bez vrpce, jedno stolno zvonce, jedna lisnica, jedan sto od tri metra dužine, šest komada držala i jedan jastučić.

101 ABH, FVŽSO, opšta br. 2628/1929, Policijska direkcija za Bosnu i Hercegovinu Velikom Županu Sarajevske oblasti, *Zapečaćene prostorije bivših partijskih i drugih organizacija koje su raspuštene u gradu Sarajevu*, pov. br. 807/29, Sarajevo, 12.4.1929.

zadataka ovih organizacija bila borba protiv ambicija hrvatskog nacionalnog bloka. Da bi akcije protiv njih poprimile izraz legalne borbe, nacionalističke organizacije ORJUNA i SRNAO su općehrvatsku politiku okarakterizirale kao izdajničku, a sebi dale „epitet“ najpobornijeg branioca državotvornog identiteta.

U ovakvim uvjetima su, krajem 1922. godine na području Bosne i Hercegovine, hrvatske političke stranke, okupljene u HB, započele sa formiranjem HANAO. Organizacija se brzo proširila na području Bosne i Hercegovine i krenula u borbu protiv režima i njegovih pomagača. U toj borbi HANAO je koristila sva raspoloživa sredstva, pa i ona koja su imala teroristički karakter, tj. koja su podrazumjevala upotrebu hladnog i vatrenog oružja. Smatrajući novoformiranu državu „tamnicom hrvatskog naroda“, HANAO je od samoga početka napadala njene zaštitnike, a prije svih pripadnike ORJUNA, SRNAO i službenike vlasti.

U ideološkom smislu HANAO je dobrim dijelom akceptirala pravašku i mladohrvatsku ideologiju. Ovakvo ideološko usmjerenje Organizacija nije imala od samog početka. Do preokreta je došlo nakon njenog razmimoilaženja sa HRSS. Terorističko djelovanje HANAO koristilo je radikalnoj hrvatskoj opciji kao sredstvo pritiska ne samo na aktuelni režim nego i na one Hrvate, koji nisu imali ista politička promišljanja. Međutim, i pored evidentnog ideološkog koncepta, koji se sam po sebi nametao velikohrvatskoj političkoj opciji, HANAO nikada nije uspjela da se profilira u jednu homogeniziranu i čvrsto ustrojenu nacionalnu organizaciju. Iako se u idejama i metodama djelovanja HANAO uočavaju i elementi fašizma, ipak je prema mišljenju hrvatskih političkih prozelita ova Organizacija predstavljala jedini mogući odgovor na nasilje režima.

Raspirivanjem nacionalne mržnje, nacionalističke organizacija HANAO, SRNAO i ORJUNA su producirale mržnju i stvarale dubok razdor među narodima na području Bosne i Hercegovine. Sprovođenjem terorističkih akcija one su doprinosile realizaciji velikonacionalnih projekata i na određeni način prikrivale potpunu odgovornost političkih stranaka za uvođenje vanrednog stanja u zemlji.

Zbog činjenice da su izgubili kontrolu nad HANAO, radićevci su se javno odrekli ove organizacije, uskrativši joj finansijsku podršku i zabranivši dolazak njenih pripadnika u hrvatska sela. S druge strane, u rukovodstvu organizacije, došlo je do razmimoilaženja u načinu njenog rada i djelovanja. Opterećena unutrašnjim frakcijama i spoljnim pritiscima HANAO je od 1925. samo prividno djelovala, sprovodeći blijede i neučinkovite akcije na prostoru Bosne i Hercegovine. Konačan rezime ove dekadencije desio se 8. marta 1929. godine kada je Uprava grada Beograda donijela *Rješenje o raspuštanju svih nacionalističkih organizacija u K SHS*, a samim tim i HANAO.

Summary

After the creation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, 1.12.1918. there were significant turmoils in the political life of the country. Political scene consisted of bourgeois political parties and nationalist organizations. The purpose of the nationalist organization was stifling social movements, in order to maintain the existing regime. The emergence of nationalist and terrorist organizations, which are due to ethnic divisiveness

and opposition formed a national basis, was a prelude to destabilize the country.

Serbian political circles, in an effort to provide hegemony throughout the Kingdom, created a terrorist organization ORJUNA and SRNA, which are not only complementary force but also “striking force” to realize their ambitions. The creation of these organizations has been carried through all Greater political groups that are in my program had a deeply “permeated” the idea of a “Greater Serbia.” These political groups are in the process of unification of the Yugoslav state, see losing Serbian national individuality, and the Serbian nation identified with the newly formed state, and all other nations seen as subordinate. Thus one of the major tasks of these organizations was to fight the Croatian national ambitions block. To action against them assumed an expression of legal struggle, nationalist organizations ORJUNA and SRNA are all-Croatian politics described as treacherous, and gave himself “called” nation-building counsel najpobornijeg identity.

In these conditions are, at the end of the 1922. on the territory of Bosnia and Herzegovina, Croatian political party gathered in HB, started with the formation of HANA. The organization quickly spread to the territory of Bosnia and Herzegovina and went into battle against the regime and its supporters. In this struggle, HANA used all available resources, including those who had a terrorist character, that allude to the use of cold steel and firearms. Considering the newly formed state “prison-house of the Croatian people,” Hana is attacked from the start of its patron, and before all the members ORJUNA, SRNA and government officials.

In ideological terms HANA is largely acceptors and upholders of Croatian nationalist ideology. The breakthrough came after her differences with HRSS. Terrorist actions of HANA used the radical Croatian option as a means of pressure not only on the current regime but also to those Croats who did not have the same political considerations. However, despite the evident ideological concept, which itself imposed nationalist political option, HANA never managed to be profiled in a homogeneous and strongly structured national organization. Although the ideas and methods of action recognize the elements of fascism, it is the opinion of the Croatian political proselytes this Organization represented the only possible response to the violence of the regime.

Fomenting ethnic hatred, nationalist organization HANA, SRNA and ORJUNA produced by hatred and created deep divisions among peoples in Bosnia and Herzegovina. By conducting terrorist actions they had contributed to the realization of greater national projects and in some ways obscure the full responsibility of political parties to introduce a state of emergency.

Due to the fact that they have lost control of the HANA, followers of Radić have publicly renounced this organization, denying her financial support and banning its members from coming in Croatian villages. On the other hand, in the leadership of the organization, there was a divergence in the way of her work and action. Beset by internal factions and external pressures HANA since 1925. only apparently worked, conveying pale and ineffective actions in Bosnia and Herzegovina. Final summary of decadence took place on 8 March 1929. when the Belgrade City Administration adopted the decision to dissolve all the nationalist organizations in the Kingdom, including HANA as well.

RAD SRESKOG ŠERIJATSKOG SUDA TUZLA 1938. GODINE

Abstrakt: Tema rada je sagledavanje aktivnosti Sreskog šerijatskog suda u Tuzli kroz dokumenta samog Suda. S obzirom da je na temu šerijatskih sudova, njihove nadležnosti i samog procesa rada u Bosni i Hercegovini, kako sa arhivističke, tako i sa historiografske strane, napisano veoma malo radova, to su opravdana nastojanja ka pokazivanju aktivnosti ovih pravosudnih institucija iznutra. Na najbolji način to se može učiniti kroz prezentaciju redovnih godišnjih izvještaja, dokumenata kakvi su Diari i Poslovni godišnji izvještaj, a koji su se vodili unutar Suda te se dostavljali Vrhovnom šerijatskom sudu u Sarajevu. Predstavljena dokumentacija čuva se u Arhivu Tuzlanskog kantona u Tuzli, u fondu Sreski šerijatski sud Tuzla, koji je proglašen nacionalnim spomenikom kulture Bosne i Hercegovine.

Ključne riječi: Sreski šerijatski sud u Tuzli, Vrhovni šerijatski sud u Sarajevu, sudski spisi, Diari, Poslovni godišnji izvještaj.

Uvod

U periodu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1929. godine donesen je *Zakon o uređenju redovnih sudova za Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca*,¹ na osnovu kojeg su kotarski sudovi promijenili naziv u sreske sudove, te je Kotarski šerijatski sud postao odjeljenje Sreskog suda i dobio naziv Sreski šerijatski sud.

Donesen je i *Zakon o uređenju šerijatskih sudova i o šerijatskim sudijama*,² a u njihovu nadležnost spadali su slijedeći predmeti:

- predmeti bračnog prava, ako su muž i žena islamske vjere ili ako je brak sklopljen pred šerijatskim sudom, odnosno pred licem ovlašćenim od šerijatskog suda, i to bez razlike da li se tiču imovinsko-pravnih ili drugih pitanja iz bračnog odnosa;
- u istom opsegu svi predmeti, koji se odnose na prava i dužnosti između roditelja i djece (ovdje se broje i sporovi o tome da li je dete rođeno u zakonitom braku;
- raspravljanje i dioba zaostavština muslimana;
- tužbe, koje se tiču zaostavština, ukoliko su po srijedi pitanja prava naslijeđa i valjanosti odredbe učinjene za slučaj smrti;
- postavljanje staratelja maloljetnim muslimanima i stavljanje punoljetnih muslimana pod starateljstvo, kao i ukidanje starateljstva i proglašavanje maloljetnih muslimana punoljetnim;
- proglašavanje muslimanskih lica umrlim;

¹ "Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca", br. I–LXII, prvo polugode, 1929.

² Isto.

- svi sporovi koji se odnose na prava i dužnosti, što se osnivaju na vakufskom svojstvu jednog imanja, koliko nije vakufsko svojstvo samo sporno, kao i sporovi o tome, da li je po šerijatsko-pravnim propisima naredbom posljednje volje ili pravnim poslom među živima zasnovan vakuf.

Sreski šerijatski sudovi ovlašćeni su i na to, da ovjeravaju potpise muslimanskih lica.

Tako je u Tuzli počeo sa radom Sreski šerijatski sud Tuzla.

Sudsku vlast u Sreskom šerijatskom sudu vršio je šerijatski sudac pojedinac. Starješina Sreskog suda je, pored vođenja prepiske u administrativnim predmetima za Sreski šerijatski sud, vodio i nadzor nad cjelokupnim radom i osobljem ovog posebnog odjeljenja. Starješina Sreskog suda mogao je ovom odjeljenju narediti obavljanje poslova koji nisu u nadležnosti Sreskog šerijatskog suda.

Mjesna nadležnost Vrhovnog šerijatskog suda u Sarajevu obuhvatala je područja okružnih sudova u Banjaluci, Bihaću, Mostaru, Sarajevu, Travniku i Tuzli.

Do promjene u uređenju sudskog sistema došlo je donošenjem *Zakonske odredbe o izricanju osuda, o nazivima sudova i sudaca i o upotrebi čistog hrvatskog jezika kod sudova*,³ kada dotadašnji nazivi redovnih sudova *sreski, okružni i apelacioni sud* mijenjaju se i glase: *kotarski sud, sudbeni stol i banski stol*, svi suci i stranke moraju usmeno i u svojim pismenim sastavcima upotrebljavati čisti hrvatski jezik, bez obzira na zakonske stručne izraze, a tuđice svugdje izbjegavati i gdje god je to moguće zamijeniti hrvatskim narodnim izrazima.

Na prijedlog Ministarstva pravosuđa i bogoštovlja proglašena je *Zakonska odredba o izmjeni Zakona o uređenju šerijatskih sudova i o šerijatskim sucima od 31. ožujka 1929. godine*⁴ po kojoj ovo Ministarstvo svojom naredbom, kod svakog kotarskog suda, kod koga se, s obzirom na broj muslimana, za to ukaže potreba, osniva kotarski šerijatski sud kao posebno odjeljenje kotarskog suda. Za područja kod kojih ovo posebno odjeljenje ne bude osnovano, Ministarstvo će svojom naredbom odrediti kojim kotarskim šerijatskim sudovima će ta područja pripadati.

Donošenjem ove zakonske odredbe prestao je sa radom Sreski šerijatski sud Tuzla.

Rad Sreskog šerijatskog suda Tuzla u 1938. godini

O radu Sreskog šerijatskog suda u Tuzli u 1938. godini na najbolji način govore dva dokumenta: *Dijari za godinu 1938.*⁵ i *Poslovni godišnji iskaz za 1938. godinu*⁶, a koji su dostavljani Vrhovnom šerijatskom sudu u Sarajevu.

3 "Zbornik zakona i naredaba Nezavisne Države Hrvatske", 1941. godina, svezak I.–XII, br. 1.–1258., godište I.

4 Isto.

5 R 2/1939 – *Dijari za godinu 1938.*, fond: Sreski šerijatski sud u Tuzli, K – 649, F – 1, god. 1939/40.

6 R 3/1939 – *Poslovni godišnji iskaz za 1938 god.*, fond: Sreski šerijatski sud u Tuzli, K – 649, F – 1, god. 1939/40.

Dijari za godinu 1938. registrovan je pod oznakom R 2/1939, a u Sarajevo je poslan 02. januara 1939. godine. To je, ustvari, tabela čiji podaci govore o kretanju osoblja šerijatskog suda izvan zgrade Suda, odnosno o radu *na terenu*. Najčešći, a u ovom slučaju i jedini, razlog izlaska na lice mjesta po službenoj dužnosti šerijatskih sudija i šerijatskih pripravnika jeste ovjerovljenje potpisa (prstoznaka). U toku 1938. godine bilo je deset takvih, povjerenih, putovanja.

Dijari sadrži slijedeće kolone:

1. Redni broj;
2. Predmet povjerenog putovanja (ovih deset slučajeva u toku 1938. godine to je bilo ovjerovljenje potpisa);
3. Datum i broj odluke kojom je naređeno povjerenstveno putovanje (za odluke, kao sudske spise, koristila se oznaka R);
4. Mjesto općine u kome se ima preduzeti uredovanje;
5. Datum na kojeg je odrađeno dotično putovanje;
6. Naznaka stranke koja je položila predum, te broj dnev. novčane knjige ureda pod kojim je isti deponovan;
7. Ime i čin opredijeljenog upravitelja povjerenstva i ostalih članova;
8. Naznačenje upotrijebljenog vremena po datumu;
9. Udaljenost jedinstvena po kilometrima jahaćeg puta;
10. Prerentatum i broj povjerenstvenog zapisnika odnosno putnog računa;
11. Datum i broj odluke kojom su obrađeni povjerenstveni troškovi; i
12. Cjelokupni iznos određenih povjerenstvenih troškova (sa dvije podkolone: 1. Din.; 2. para).

Već je rečeno da je povjerenih putovanja u toku 1938. godine bilo deset, a sprovedena su u toku januara, februara, marta (dva), maja (dva), juna, jula i decembra (dva), na području slijedećih općina: Kikači (dva), Lipnica (dva), Đurđevik, Odorovići, Petrovice G., Modrac, Dobošnica i Gnojnica. Putovanja su, u većini slučajeva, odrađena na dan kada su i naređena. Kolona 7 je osobito zanimljiva, jer daje podatke o zaposlenicima Šerijatskog suda u Tuzli. Tako kroz *Dijari* saznajemo da su u Sudu bili zaposleni: a) šerijatske sudije: Ibrahim Imširović, Sinan Jahić, Mustafa Berbić, i b) šerijatski pripravnici: Abdurahman Pašić i Mustafa Husić. Obavljajući svoje aktivnosti *na terenu* sudije i pripravnici Sreskog šerijatskog suda Tuzla 1938. godine prešli su ukupno 270 km (kolona 9). *Dijari* je, 31. decembra 1938. godine, potpisao šerijatski sudija Berbić. Dostavljen je Vrhovnom šerijatskom sudu u Sarajevu, a povratne informacije nisu pronađene u sačuvanoj dokumentaciji Sreskog šerijatskog suda Tuzla.

Poslovni godišnji iskaz za 1938. godinu registrovan je pod oznakom R 3/1939, a u Sarajevo je poslan 02. januara 1939. godine. Ovaj je Iskaz, također, u formi tabele, te radi lakše preglednosti prezentujemo je vizuelno kako bi se dobio uvid u nadležnosti i realizaciju poslova iz domena nadležnosti Sreskog šerijatskog suda u Tuzli:

Poslovni godišnji iskaz za 1938. godinu

Vrsta			
I. Ostavine	Ostatak prošlogodišnji	a) sa imetkom	1622
		b) bez imetka	47
	Prirast	a) sa imetkom	497
		b) bez imetka	795
	Koliko je riješeno	Obustavljeno zbog pomanjkanja imetka	842
		Uručeno	130
		Drugim načinom	22
	Ukupni broj komada riješenih		994
II. Parnice	Zaostatak	a) sa imetkom	*1967
		b) bez imetka	
	Ostatak prošlogodišnji		20
	Prirast		36
	Riješeno	Oglušnom osudom	%
		Kontradiktornom	15
		Nagodbom	1
		Drugim načinom	21
III. Vjenčanja	Ukupni broj komada riješenih		37
	Zaostatak		19
	Ostatak prošlogodišnji		/
	Prirast		716
	Riješeno		716
	Zaostatak		/
	Ostatak prošlogodišnji		/
	Prirast		132
IV. Razvjenčanja	Riješeno		132
	Zaostatak		/
	Ostatak prošlogodišnji		73
	Prirast		684
	Riješeno		698
	Zaostatak		59
	Ostatak prošlogodišnji		550
	Prirast		
V. Razno	a) u parnicama	Potvrđujuća	1
		Preinačujuća	%
		Ukidajuća	%
	b) u drugim stvarima	Potvrđujuća	2
		Preinačujuća	1
		Ukidajuća	2
	Ukupni broj svih riješenja		6
	Zaostatak		
VI. Ovjerovljenja	Ovjerovljenja		
	a) u parnicama		
	b) u drugim stvarima	Potvrđujuća	2
		Preinačujuća	1
		Ukidajuća	2
	Ukupni broj svih riješenja		6
	Zaostatak		
	Ostatak prošlogodišnji		73
VII. Riješenja Vrhovnog šeriat. suda	Prirast		684
	Riješeno		698
	Zaostatak		59
	Ostatak prošlogodišnji		550
	Prirast		
	Riješeno		
	Zaostatak		
	Ostatak prošlogodišnji		
VIII.	Tokom godine 1938 ustupljeno poreskoj upravi na odmjerenje pristojbe		280
	* U ovom zaostatku nalazi se neuručениh, jer nije stigla obavijest o uplati pristojbe		1482

Osoblje:

Šeriatski sudija: Berbić Mustafa

- // - - // - Imširović Ibrahim

- // - - // - Jahić Sinan

- // - pripravnici: Pašić Abdurahman

- // - - // - Husić Mustafa

Sreski šeriatski sud

Tuzla 31. decembra 1938.

Šeriatski sudija:
Berbić
(potpis i pečat Suda)

Prateći tekst, koji objašnjava i sam Poslovni godišnji iskaz za 1938. godinu, glasi:

Vrhovnom šeriatskom sudu u Sarajevu

Šalje se glavni godišnji iskaz o poslovanju ovog suda u 1938 god. sa izvještajem, da se među iskazanim neriješenim ostavinama nalazi:

1 ostavina koja čeka na dokončanje dražbe kod zamoljenog sreskog šer. suda u Trebinju. –

2 ostavine preko kojih se vodi dražba kod ovog suda. –

84 ostavine koje su prispjele u zadnja tri mjeseca, pa će se po njima ost. postupak povesti čim budu pribavljeni zem. knjiž. izvadci. –

221 smrtnica ostale neriješene radi toga na ročišta odazivale nisu. –

17 ostavina za koje su izvadci skoro pribavljeni pa se nisu mogle stranke pozvati. –

Ostatak neriješenih ostavina su preko kojih su rasprave obavljene u zadnjem mjesecu pa se nije dospjelo iste riješiti. –

Što se tiče neriješenih parnica 11 ih je koje još nisu zrele za riješenje a ostatak ih je koje su prispjele u zadnje vrijeme. –

Uzrok da je veliki broj onih preko kojih se stranke nisu odazvale je taj što su bila ročišta zakazana te su iznenada raspisani državni izbori, pa su ročišta morala biti odgađana a na novo zakazana su se stranke vrlo slabo odazivale. –

Osim toga za prepisivanje i vođenje manipulacija potrebna je još jedna sila, pa to bila šer. pripravnik ili obični pisar. –

Moli se p. n. da u tom pogledu da kod pretpostavljenih vlasti ishodi još jednu silu. –

Potpisano 3/I – 39 –

Otp. 3/I – 39 –

Berbić

Vrhovni šerijatski sud Sarajevo je Sreskom šerijatskom sudu u Tuzli poslao svoj dopis br. 18/93, od 21. februara 1939. godine, u kojem stoji:

Sreskom šerijatskom sudu u Tuzli

Izvjješćem od 3/I 1939 R 3/39 ovamo podnešeni poslovni iskaz za 1938 godinu povraća se sa naređenjem, da taj sud u rubrici "Razno" cifru zaostataka iz prošle

godine ispravi, jer u godini 1937 bio je zaostatak 73 a ne 54 kako je to u iskazu navedeno, pa prema tome treba ove cifre u sklad dovesti.

Nakon toga neka se iskaz hitno kretom pošte ovamo povрати. –

Vrhovni šerijatski sudija:
Mujagić

Na dobijenu naredbu Sreski šerijatski sud u Tuzli je odgovorio Vrhovnom šerijatskom sudu u Sarajevu 28. februara 1939. svojim dopisom broj R 3/2 1939, slijedećim riječima:

Vrhovnom šeriat. sudu u Sarajevu

Povraća se iskaz nakon udovoljenja sa izvješćem da je greška nastala u iskazu 1937 koja je također ovom prilikom ispravljena. –

Tuzla, 28/II. 939

Prepisao i otp. 28/II 39

Šeriat. sudija:
Berbić

Zaključak

Sreski šerijatski sud u Tuzli, u okviru Sreskog suda u Tuzli, funkcionisao je od 1929. do 1941. godine. Uopšte, o radu šerijatskih sudova u Bosni i Hercegovini u periodu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca / Kraljevine Jugoslavije je malo pisano, i sa arhivističke i sa historiografske strane. O radu Sreskog šerijatskog suda, i uopšte sudova, najbolje govori sudska dokumentacija, koja je u sudskoj praksi označavana slovom R.

Takvi bogati izvori informacija o aktivnostima ove institucije su ovdje predstavljeni *Diari* i *Poslovni godišnji izvještaj* Sreskog šerijatskog suda u Tuzli za 1938. godinu.

Radi se o dokumentima koji su dostavljani Vrhovnom šerijatskom sudu u Sarajevu, kao nadležnoj sudskoj instanci te, kao takvi, predstavljaju izvor za detaljnu spoznaju cjelokupnih aktivnosti ovog Suda u toku jedne kalendarske godine.

Summary

County Sharia Court in Tuzla, within the District Court in Tuzla, has been functioning since 1929. until 1941. Generally, the work of sharia courts in Bosnia and Herzegovina in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes /Kingdom of

Yugoslavia was not studied in detail, from the archival and historiographical side. The work of the District Sharia Court and courts in general, is best explained by the court documents, which in the case law was designated with the letter R. Such a rich source of information about the activities of these institutions are represented here in Diari and Business annual report to the District Sharia Court in Tuzla for 1938. These are documents that were delivered to the Supreme Sharia Court in Sarajevo, as the competent judicial instances and, as such, represent a source of detailed knowledge of the overall activity of this Court induring one calendar year.

مجله ۲۰

اوراق نفیسه

دولت علیہ دن

یا لکنز کیم می غرو شلق

قائم معتبره در

Analitički inventar:
SRPSKO PJEVAČKO DRUŠTVO "NJEGUŠ" TUZLA
(1886. – 1937.)

Fond Srpskog pjevačkog društva "Njeguš" sadrži 109 dokumenata smještenih u dvije kutije. Fond nije kompletan, a ovaj sačuvani dio preuzet je od advokata Steve Milčića, koji je bio član Društva. Pored dokumenata u fondu se nalaze i fotografije (19) koje su različitog formata i rađene raznom tehnikom. Većina su grupne fotografije članova Društva, ali ima i fotografija istaknutih članova i njihovih porodica. Ovo Društvo je 1936. godine navršilo 50 godina rada i postojanja, a proslava je zbog finansijskih poteškoća održana 1937. godine. Da bi svečanost bila potpuna pojedini članovi Društva su bili zaduženi da rekonstruišu dotadašnje događaje i djelovanje Društva. Tako je napisana i nastala Spomenica u povodu 50-godišnjice ovog Društva, koja je u nedostatku građe korištena za izradu prikaza fonda.

Pod austrougarskom upravom u Bosni i Hercegovini pjevačka društva su imala značajnu ulogu, jer su u svojim sredinama redovno učestvovala u obilježavanju značajnih događaja njegujući brojne kulturne aktivnosti. Ova društva su obično formirana na nacionalnoj ili konfesionalnoj osnovi i u svojim redovima okupljala članove koji su imali uslove, u skladu sa svojim glasovnim mogućnostima, učestvovati u horu kao glavnom obliku djelovanja. U Tuzli su Srbi 1875. godine na temeljima stare započeli gradnju nove crkve, koja je završena i osvećena 1882. godine, zahvaljujući priložima samih građana i tuzlanskih trgovaca. Srbi iz Tuzle su 1879. godine priredili Prvu Sveto-Savsku besjedu koja se kasnije održavala svake godine. Na ovim besjedama omladina je godinama pjevala razne pjesme, tako da se osjetila potreba za osnivanjem stalnog društva. Inicijator ovoga bio je Risto J. Jovanović, trgovac iz Tuzle, te je 1. marta 1886. godine sazvao građane na konferenciju na kojoj je jednoglasno odlučeno da se osnuje pjevačko društvo pod imenom "Donjo-Tuzlansko srpsko crkveno pjevačko društvo", a usvojena Pravila su poslana na odobrenje Zemaljskoj vladi u Sarajevo. Toga dana kao utemeljivači Društva upisali su se: Srpska pravoslavna crkvenoškolska opština u Tuzli, Mitropolit Zvorničko-tuzlanski Dionisije, Đuro Spasojević, trgovac i Risto J. Jovanović. Kao potpomažući članovi upisali su se: Niko Ristić, Perko Tadić, Gavro Peciković, apotekar, Đorđo Đorđić, Lazo R. Jovanović, Jovo Popović, sinovi Riste Jovanovića, Risto J. Petrović, Aleksa M. Blagojević, Pavle Stokanović, Jevto Odavić, Jevto

Tanić i Odisej Mavrakis. Nakon odobrenih Pravila 8. marta 1886. godine održana je Prva redovna skupština na kojoj je za predsjednika izabran je Risto J. Jovanović. Također, je izabran Upravni odbor Društva koji se prema Pravilima sastojao od 9 članova i to: horoupravitelja, četiri sudjelujuća i četiri potpomažuća člana.

Odbor je prihvatio molbu Jovanke Jovanović, supruge predsjednika Društva da im pokloni zastavu, a Skupština je odlučila da se na zastavi sa jedne strane izradi lik vladike Rada Njeguša, srpskog pjesnika, a sa druge strane lira kao simbol pjesme. Međutim, tadašnje vlasti nisu odobrile zastavu dok se od strane Zemaljske vlade ne odobre predložene dopune Pravila društva. Nakon više konsultacija vođenih na relaciji Tuzla – Sarajevo – Beč Vlada se nije protivila usvajanju prijedloga u vezi sa društvenom zastavom, ali je bila protiv da se Njegušev lik nalazi na društvenoj zastavi, jer je isti bio crnogorski vladar. Prema podacima iz Spomenice dopuna društvenih Pravila u pogledu upotrebe društvene zastave je potvrđena 1900. godine. Društvo je, pored godišnjih održavanja Sveto-Savskih besjeda, priređivalo društvene zabave i besjede, društvena sijela, izlete, pjevanje u crkvi na vjenčanjima, pogrebima, parastosima i drugim prigodama. U periodu Prvog svjetskog rata Društvo nije radilo jer su vlasti zabranile rad svim srpskim udruženjima i organizacijama. Prva Skupština poslije rata održana je 1919. godine i tada je izabran novi Odbor i predsjednik, a 1920. godine održana je Skupština na kojoj su primljena nova Pravila, pa je Društvo tada uzelo ime Srpsko pjevačko društvo "Njeguš" jer austrijske vlasti nisu dozvoljavale ovakav naziv. Društvo je priređivalo mnoge predstave, zabave i sijela dočekujući goste iz Sarajeva, Dervente, Bijeljine, Brčkog, Doboja, Gračanice, Teslića, Banjaluke. Također su išli na ekskurzije i na turneje u mnoga mjesta (Sarajevo, Herceg-Novi, Kotor, Dubrovnik, Teslić, Derventu, Loznica, Banja Koviljača itd.) i održali niz koncerata zajedno sa mjesnim društvima. Godine 1936. Društvo je navršilo 50 godina od svog osnivanja, ali u nedostatku finansijskih sredstava pripremilo je skroman program. Društvo je 1937. godine pripremilo program obilježavanja 50-godišnjice postojanja i rada, a pored dobrovoljnih priloga pojedinaca za proslavu su priložili: Jugoslovenska Solvaj tvornica dd u Lukavcu, Eparhijski savjet u Tuzli, Gradska opština u Tuzli i Kraljevska Banska uprava. Proslava je održana uz učešće velikog broja zvanica i pjevačkih društava i uz prisustvo građanstva.

**SRPSKO PJEVAČKO DRUŠTVO "NJEGUŠ" TUZLA
(SPD"NJ" DT)
(1886.-1937.)**

Kutija: 1

Fascikla: 1

Dokumenata: 1 – 5

1. Knjiga zapisnika sa sjednica Srpskog crkveno-pjevačkog društva u D. Tuzli održanih u periodu od 5. XII 1893. godine do 11. X 1898. godine
2. Izvještaj o radu i stanju Pančevačke srpske pravoslavne crkvene opštine za 1893. godinu podnesen od strane Crkvenog odbora na Glavnoj skupštini sazvanoj za 10. IV 1894. godine
3. Sveska (tevtar) popisa naroda koji su zrelih godina od 20 pa do starosti (popis žitelja Tuzlanskih), 1895. godine
4. Knjiga zapisnika sa sjednica Odbora Donjotuzlanskog srpsko-crkvenog pjevačkog društva održanih u periodu od 17. X 1898. godine do 10. IX 1911. godine
5. Sveska popisa članova Donjotuzlanskog srpsko crkveno pjevačkog društva, 1894. – 1900. godine

Kutija: 2

Fascikla: 1

Dokumenata: 6 – 109

6. Fotografija Donjotuzlanskog srpsko crkveno pjevačkog društva iz 1901. godine (imena članova)
7. Fotografija Srpskog crkvenog pjevačkog društva "Njeguš" iz 1914. godine (imena članova)
8. Fotografija Predsjedništva Društva (isto kao broj 12)
9. Fotografija Donjotuzlanskog srpsko crkveno pjevačkog društva iz 1894. godine (imena članova)
10. Fotografija Srpskog crkvenog pjevačkog društva "Njeguš"
11. Fotografija na stanici kod lokomotive – Odlazak u Teslić (isto kao broj 20)

12. Fotografija Predsjedništva Društva (isto kao broj 8)
13. Fotografija Pere Stokanovića
14. Fotografija Milana J. Maksimovića
15. Fotografija – “Njeguš” u Derventi
16. Razglednica – prikaz diplome Srpskog pjevačkog društva “Njeguš” u Tuzli koja se dodjeljivala najzaslužnijim članovima u znak priznanja i zahvalnosti
17. Fotografija – Jovanka, Risto i Mara Jovanović
18. Fotografija – “Njeguš” na osvećenju crkve u Tesliću
19. Fotografija – Kolo u Dobošnici pri povratku iz Prijedora
20. Fotografija na stanici kod lokomotive – Odlazak u Teslić (isto kao broj 11)
21. Fotografija - “Njeguš” i I Beogradsko pjevačko društvo u Sunji na povratku iz Prijedora
22. Fotografija – Risto J. Jovanović, prvi predsjednik Društva
23. Fotografija - Lazo R. Jovanović
24. Fotografija Donjotuzlanskog srpsko crkveno pjevačkog društva iz 1894. godine (imena članova)
25. Fotografija članova Srpskog crkvenog pjevačkog društva “Njeguš” u Tuzli
26. Dopisnica na kojoj Predsjednik Glavnog odbora Srpskog prosvjetnog i kulturnog društva “Prosveta” u Sarajevu obavještava dr. Stevu Milčića, advokata iz Tuzle, da mu je dr. Pero Ivanović testamentom zavještao svotu od 115,33 dinara, 11. VII 1936. godine
27. U povodu 50 godina postojanja Tuzlanskog srpskog pjevačkog društva “Njeguš” potrebno je pojačati redove pjevača, te Društvo poziva sve zainteresovane da se upišu kao novi članovi pjevači, 23. IX 1936. godine
28. Referat o istorijatu Društva “Njeguš” (ima dijelova kao pod brojem 32 – ali je u rukopisu i slabo čitak)
29. Fotografija članova Društva “Njeguš” na nekom izletu
30. Spisak članova – pjevači, horovođe, predsjednici
31. Nacrt Programa svečane proslave 50-godišnjice Društva “Njeguš” u Tuzli maja 1937. godine (rukopis)
32. Dopis Gradskom poglavarstvu u Tuzli - nečitak rukopis (u rukopisu izgleda kao istorijat Društva – kao broj 28 ali nečitko)
33. Spisak članova hora Društva “Njeguš”
34. Biografija Emila Muže
35. Ministarstvo unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije Beograd - Šef kabineta u ime ministra dr. Korošca upućuje iskrene i srdačne čestitke u povodu održavanja svečanosti, 3. V 1937. godine

36. Predsjednik Ruske kolonije u Tuzli pukovnik Milohov upućuje čestitke dr. Stevi Milčiću u povodu obilježavanja 50-godišnjice rada Društva "Njeguš", 1. V 1937. godine
37. Ministar finansija se zahvaljuje na pozivu i obavještava o nemogućnosti dolaska na obilježavanje 50-godišnjice Društva, 29. IV 1937. godine
38. M. Fischla Sinovi Kreka obavještava Društvo "Njeguš" o sredstvima u iznosu 2000 dinara doznačenim putem Zemaljske banke za BiH Filijala u Tuzli, 27. IV 1937. godine
39. Spisak onih koji su dali prilog za proslavu 50-godišnjice Društva "Njeguš"
40. Izvještaj o proslavi 50-godišnjice Društva "Njeguš" (rukopis) – (isto kao broj 44)
41. Pozdravni govor predsjednika Društva "Njeguš" pred početak koncerta, maj 1937. godine
42. Referat za proslavu jubileja 50 godina rada Društva "Njeguš", pozdravni govor predstavnika Srpskog pjevačkog društva "Sloga" iz Sarajeva i dopisnica na kojoj Branko čestita jubilej Društvu "Njeguš"
43. Plakat sa programom proslave 50-godišnjice rada Društva "Njeguš", 3. V 1937. godine
44. Izvještaj o proslavi 50-godišnjice Društva "Njeguš" (50 godina rada Društvo "Njeguš" je navršilo 1. marta 1936. godine, a svečano je proslavljena 3. maja 1937. godine) - kucani tekst (isto kao broj 40)
45. Spisak živih počasnih članova i dobrotvora Društva "Njeguš" kojima se dodjeljuje diploma
46. Spisak horovođa Društva "Njeguš" od 1886. do 1914. godine (za vrijeme rata nije bilo rada) i od 1919. do 1937. godine
47. Spisak predsjednika Društva "Njeguš" od 1886. do 1937. godine
48. Izvještaj Društva "Njeguš" nakon 25 i 32 godine rada i postojanja (koncepti)
49. Spiskovi članova Odbora od 1. III 1887. do 21. IV 1935. godine
50. Spisak počasnih članova, dobrotvora i utemeljivača Društva "Njeguš"
51. Spisak članova pomagača Društva "Njeguš"
52. Spiskovi pjevača – bivših članova i članica Društva "Njeguš" od 1886. do 1937. godine
53. Program - Svečana proslava pedesetgodišnjice koja se održava 3. V 1937. godine – drugi dan Uskrsa (isto kao broj 55)
54. U povodu 50 godina Društva "Njeguš" nastala je pjesma autora Nikifora Todića pod naslovom "Njegušev zaslužan jubilej"
55. Program - Svečana proslava pedesetgodišnjice koja se održava 3. V 1937. godine – drugi dan Uskrsa (isto kao broj 53)

56. Nacrt Programa proslave (isto kao broj 59)
57. Molba upućena Direkciji željeznice Sarajevo u kojoj se traži uvođenje većeg broja putničkih vagona na vozovima Tuzla – Doboj i promjena reda vožnje na dan proslave, 1937.
58. Zabilješke o broju lica koja dolaze na proslavu Društva "Njeguš" iz Sarajeva, Banjaluke, Brčkog, Bijeljine i Gračanice (koliko će ih biti na hrani i spavanju i koliko će ih biti razmještenih po privatnim kućama ili u Hotelu)
59. Nacrt programa proslave (isto kao broj 56)
60. Obavijest Srpskog pjevačkog društva "Njeguš" da je prošireni Odbor za proslavu 50-godišnjice Društva održao konferenciju i podijelio rad na sekcije, 15. II 1937. godine
61. Program za svečanu proslavu pedesetgodišnjice, 2. V 1937. godine
62. Srpsko pjevačko društvo "Njeguš" u Tuzli obavještava Đorđa Markovića da će kod njega na stanu i hrani biti Nešković Mica, član "Vijenca" iz Brčkog
63. Srpsko pjevačko društvo "Njeguš" u Tuzli dostavlja Jugoslovenskoj pošti Sarajevo dopis u kojem ukazuje na grešku izvještača štampanog dopisa o proslavi u Tuzli i traži ispravku dajući objašnjenje, 6. V 1937. godine
64. Telegram u kojem članovi "Jedinstva" iz Banja Luke javljaju Društvu "Njeguš" kada polaze autobusima za Tuzlu
65. Dopisnica upućena iz Sarajeva dr. Stevi Milčiću, advokatu u Tuzli, s molbom da se pobrine za smještaj kasnije prijavljenih gostiju za dolazak na proslavu
66. Odbor Društva moli gospodu sa spiska da pomognu oko dočeka gostiju kao redari za održavanje reda naročito na Akademiji i u povorci, 2. V 1937. godine
67. Spisak članova za horske pjevače u Tuzli na II dan Vaskrsa
68. Raspored dočeka gostiju sa strane i ostala zaduženja
69. Srpsko pjevačko društvo "Njeguš" u Tuzli obavještava Vladimira Simotjuka da će kod njega na stanu i hrani biti Sefić Šefik, član "Zmaja" iz Dervente
70. Srpsko pjevačko društvo "Jedinstvo" Banja Luka dostavlja Društvu "Njeguš" Tuzla Spisak pjevača koji će učestvovati na proslavi s napomenom da će učestvovati na popodnevnom i večernjem koncertu
71. Srpsko pjevačko društvo "Jedinstvo" Banja Luka dostavlja imena članova koji su se naknadno javili da dolaze u Tuzlu na proslavu, 20. IV 1937. godine
72. Spisak članica i članova "Srbadije" Bijeljina

73. Spisak članica i članova Srpskog pjevačkog društva "Sloga" iz Sarajeva koji će učestvovati na proslavi 50-godišnjice Društva "Njeguš" u Tuzli i spisak onih koji će učestvovati na turneji 1936./37. godine
74. Srpsko pjevačko društvo "Vijenac" u Brčkom dostavlja Srpskom pjevačkom društvu "Njeguš" Tuzla Spisak članova koji će doći na proslavu i učestvovati u programu i lica koja reflektiraju na konake i žele biti zajedno, 19. IV 1937. godine
75. Razmještaj članova Srpskog pjevačkog društva "Vijenac" iz Brčkog (spiskovi)
76. Razmještaj članova Srpskog pjevačkog društva "Zmaj" iz Dervente (spiskovi)
77. Razmještaj članova Srpskog pjevačkog društva "Jedinstvo" iz Banjaluke (spiskovi)
78. Razmještaj članova Srpskog crkvenog pjevačkog društva iz Gračanice (spiskovi)
79. Razmještaj članova Srpskog pjevačkog društva "Sloga" iz Sarajeva (spiskovi)
80. Srpsko pravoslavno crkveno pjevačko društvo u Gračanici dostavlja "Njegušu" Tuzla Spisak članova pjevača koji dolaze na proslavu
81. Novinski članci o proslavi 50-godišnjice rada Društva "Njeguš"
82. Spiskovi članova Društva (rukopis) i Poziv upućen članovima Odbora za sastanak na kojem će se izjasniti o izradi diplome i naslovnog lista Spomenice kao i isplati honorara slikaru, 19. III 1937. godine
83. Dopis Odbora Srpskog pjevačkog društva "Njeguš" u Tuzli upućen građanstvu u kojem se pored moralne traži i materijalna pomoć (prilozi) za održavanje proslave u povodu 50-godišnjice rada, 1. III 1937. godine
84. Pismo iz Jugoslovenske radikalne zajednice – Kancelarija Beograd upućeno dr. Stevi Milčiću iz Tuzle o nestanku dvije deke iz konačišta gdje su bili smješteni članovi Pjevačkog društva "Srbadija" Bijeljina (dopis upućen Stevi o nestanku deke), 7. i 13. V 1937. godine (veza pismo – odgovor zavedeno pod brojem 106)
85. Dirigent pjevačkog društva "Vila" u Prijedoru piše gosp. Milčiću, sudiji i dirigentu Društva "Njeguš" i traži da ga obavijesti o tome zašto Prijedorska "Vila" nije pozvana na proslavu, 9. iV 1937. godine
86. Poziv Srpskom pjevačkom društvu "Njeguš" Tuzla na prisustvovanje proslavi koju organizuje Srpsko pjevačko društvo "Gusle" u Mostaru
87. Poziv za sastanak upućen članovima šireg Odbora na kojem će se finalizirati računi sa proslave

88. Priznanica Gradske policijske straže Tuzla na prijem novca za održavanje reda i mira prilikom proslave Društva "Njeguš", 4. V 1937. godine
89. Pismo dr. Slavka Diklića, javnog bilježnika iz Osijeka upućeno Stevi i porodici u kojem traži da mu detaljno opišu kako je prošla svečanost prilikom proslave "Njeguša", 26. V 1937. godine
90. Račun dostavljen Srpskom pjevačkom društvu "Njeguš" Tuzla za upotrebu svih prostorija i struje u Sokolskom domu u Tuzli, 7. V 1937. godine
91. Vizit-karta Živorada Popovića iz Kreke na kojoj obavještava Društvo "Njeguš" da je dao prilog od 100 dinara za proslavu
92. Program koncerta koji organizuje "Njeguš" 3. V 1937. godine u Sokolskom domu u Tuzli
93. Spiskovi članova i bivših članica, 1886. – 1937. godine
94. Tabela (neidentifikovana) – imena (podsjeća na raspored)
95. Spiskovi dobrovoljnih priloga pojedinaca i preduzeća, prikazan prihod i računi - troškovi sa proslave, 1937. godine
96. Popis vlasnika stanova koji goste "Njeguša" na Vaskrs primaju na stan i hranu, ali i onih gosti koji će biti smješteni u Hotel Bristol, 1938. godine
97. Pismo iz Zagreba upućeno Stevi (nečitko - privatne sadržine)
98. Pismo koje Kosta iz Beograda upućuje Doktoru i obavještava ga o cijenama lovorovog vijenca, te da je pronašao juvelira koji će to izraditi, 10. V 1938. godine
99. Dio referata u povodu 50 godina Društva "Njeguš"
100. Pribilješke o zajedničkom konačištu i određivanju broja osoba za izvršenje određenih poslova
101. Pribilješke koje se odnose na proslavu (nečitko)
102. Telegrami – čestitke iz Sarajeva, Zemuna, Beograda, Osijeka, Dervente, Skoplja, Modriče, Novog Sada upućeni Društvu u povodu proslave, maj 1937. godine
103. Spisak uvaženih gosti koji će prisustvovati proslavi i pribilješke o tome koga treba pozvati i broj članova društava sa strane
104. Spiskovi članova sekcija (finansijska, za konake, za prehranu, za Spomenicu, za doček, banket i muzička) i broj članova iz drugih mjesta prijavljenih na hranu i prenoćište
105. Razne zabilješke – broj gostiju, cijene muzičkog programa
106. Pismo koje je Stevo Milčić uputio poslaniku (kao odgovor na pismo od 13. V 1937. godine) u vezi sa nestankom deka u dijelu gdje su bili smješteni članovi "Srbadije" iz Bijeljine (veza pismo zavedeno pod brojem 84)
107. Razne zabilješke u vezi sa Programom proslave i prilozima

108. Poziv Pravoslavne crkvene opštine u Ljubljani za Svetosavsku proslavu u korist Fonda Svetog Save za gradnju Pravoslavne crkve Sv. Ćirila i Metodija u Ljubljani
109. Knjiga zapisnika sa Skupštinskih sjednica Srpskog crkvenog pjevačkog društva u Donjoj Tuzli održanih u periodu od 8. III 1886. godine do 28. XI 1893. godine

Ešefa BEGOVIĆ,

JU Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla

Sumarni inventar: NARODNI ODBOR OPŠTINE LUKAVICA (1952.-1958.)

U radu je prikazan fond Narodni odbor opštine Lukavica (NOOL) za period 1952.-1958. godina. Fond je sreden i popisao prema Općoj međunarodnoj normi za opis arhivske građe – ISAD(g).

OPIS FONDA

1. Identifikacija

1.1. Signatura	BiH ATK
1.2. Naslov	Narodni odbor opštine Lukavica
1.3. Vrijeme nastanka građe	1952.-1958.
1.4. Nivo opisa	Fond
1.5. Količina jedinice opisa	9 knjiga, 13 kutija

2. Kontekst

2.1. Naziv stvaratelja	Narodni odbor opštine Lukavica
2.2. Upravna historija	

Zakonom o podjeli teritorije Narodne Republike Bosne i Hercegovine na srezove, gradove i opštine iz 1952. godine¹ formira se Opština Lukavica, koja pripada srezu Gračanica. U sastav Opštine Lukavica, sa sjedištem narodnog odbora opštine u Lukavici – Prnjavor ulaze: **Babići, Lukavica, Malešići, Paležnica i Skipovac.**

Godine 1955. izvršena je reorganizacija narodnih odbora opština i srezova. Na sastanku Sreske komisije donešena je odluka (7. jula 1955. godine) o formiranju Komisije za komunalno uređenje, koja je po stupanju na snagu Opšteg zakona o uređenju opština i srezova prerasla u Inicijativni odbor sa zadatkom da pripremi poslovne prostorije, inventar, prijedlog Statuta Opštine i predračun prihoda i rashoda za period septembar-decembar 1955. godine. *Zakonom o području srezova i opština u Narodnoj Republici Bosni i Hercegovini*² ukida se srez Gračanica a Opština Lukavica pripada srezu Doboju. U sastav Narodnog odbora opštine Lukavica ulaze: **Lukavica, Paležnica, Sjenina i Skipovac.** Naselja Babići i Malešići se pripajaju Narodnom odboru opštine Gračanica. Narodni odbor opštine Lukavica otpočeo je sa radom 1. septembra 1955. godine.

*Zakonom o izmjenama i dopunama zakona o području srezova i opština u Narodnoj Republici Bosni i Hercegovini*³ iz 1958. godine ukida se Narodni odbor

1 „Službeni list NR BiH“, br 11/52 od 5. maja 1952. godine.

2 „Službeni list NR BiH“, br. 17/55 od 12. jula 1955. godine.

3 „Službeni list NR BiH“, br. 23/58 od 28. juna 1958. godine.

opštine Lukavica. Mjesta Lukavica, Paležnica Gornja, Skipovac (Gornji i Donji) pripajaju se Opštini Gračanica a naseljena mjesta Sjenina i Paležnica Donja Opštini Doboj. Sa danom 15. juli 1958. godine prestao je sa radom Narodni odbor opštine Lukavica.

Narodni odbor opštine Lukavica je na svom području predstavljao tijelo opštinske samouprave, te imao prava i dužnosti prema djelokrugu propisanom zakonom i drugim propisima. Opštinskim Statutom⁴ su propisani poslovi po oblastima nadležnosti narodnog odbora opštine. Narodni odbor vršio je poslove iz svoje nadležnosti na sjednicama odbora, izvršne i upravne poslove preko svojih savjeta (Savjet za plan i finansije; Savjet za privredu i komunalne poslove; Savjet za kulturu i narodno prosvjećivanje; Savjet za zdravlje i socijalnu zaštitu i Savjet za opštu upravu) a upravne poslove preko svojih organa uprave (Sekretarijat, uprava i upravne komisije).

Na području Narodnog odbora opštine Lukavica osnovani su mjesni odbori za mjesna područja:

1. Mjesni odbor u Skipovcu za područje naseljenog mjesta Skipovac,
2. Mjesni odbor u Paležnici za područje naseljenog mjesta Paležnica,
3. Mjesni odbor u Sjenini za područje naseljenog mjesta Sjenina.

Mjesni odbori samostalno su vršili slijedeće poslove: staranje o izgradnji i održavanju komunalnih objekata u mjestu, upravljanje opštenarodnom imovinom i drugi poslovi predviđeni Statutom.

2.3. Vrijeme djelovanja stvaratelja jedinice opisa 1952.-1958. godina

2.4. Historijati fonda

Građu fonda Narodni odbor opštine Lukavica, Regionalnom istorijskom arhivu Tuzla (Arhivu Tuzlanskog kantona Tuzla) predala je Skupština opštine Gračanica. Primopredaja je izvršena prema Zapisniku od 20.1.1995. godine i to zajedno sa drugim fondovima koje je Opština Gračanica čuvala kao imatelj i stvaratelj.

2.5. Način preuzimanja Predaja građe po službenoj dužnosti

3. Sadržaj i ustroj

3.1. Djelokrug i sadržaj

Fond sadrži građu nastalu kao rezultat djelatnosti Narodnog odbora opštine Lukavica, kao lokalnog organa vlasti u razdoblju od 1952.-1958. godine. U okviru svojih prava i dužnosti Opština Lukavica: se stara o usklađivanju pojedinačnih interesa građana i interesa i rada privrednih organizacija sa opštim društvenim interesima, podstiče razvitak privrednih organizacija i proizvodnost rada; obezbjeđuje uslove za razvitak proizvodnih snaga i za stalno poboljšanje životnih i kulturnih

⁴ Statut opštine Lukavica, Narodni odbor opštine Lukavica, Opšti poslovi, kut. 3t

prilika u Opštini; usmjerava privredni razvitak; upravlja opštenarodnom imovinom; utvrđuje ustrojstvo i poslovanje opštinskih organa i ustanova; organizuje komunalne i druge opštinske službe; stara se o čuvanju i podizanju zdravlja; stara se o opštem obrazovnom školovanju i stručnom obrazovanju i obezbjeđuje uslove za razvitak kulture; stara se o socijalnoj zaštiti; stara se o ostvarivanju ličnih i političkih prava građana i o zakonitosti rada opštinskih organa uprave; stara se o javnom redu i miru.

Najznačajniji dio fonda čine zapisnici sa sjednica Narodnog odbora opštine Lukavica, djelovodni protokoli sa pripadajućim spisima, građa vezana za imovinsko-pravne poslove, personalni spisi te građa koja se odnosi na privredna pitanja (industrija i zanatstvo, komunalni poslovi).

3.2. Vrednovanje i izlučivanje

U Arhivu TK je izvršeno odabiranje arhivske građe i izlučivanje bezvrijednog registraturskog materijala.

3.3. Sistem sređivanja

Fond je sređen na način da je građa grupisana po godinama. U okviru godina građa je grupisana na serije: 1952. godina (Opšta uprava); 1953. godina (Opšta uprava; Finansije – imovinsko-pravni poslovi); 1954. godina (Opšta uprava; Finansije – imovinsko-pravni poslovi; Zdravlje i socijalno staranje); 1955. godina (Opšti poslovi; Privreda i komunalni poslovi; Finansije i budžet; Narodno zdravlje i socijalno staranje); 1956. godina (Opšti poslovi; Privreda i komunalni poslovi; Budžet i finansije; Prosvjeta i kultura; Narodno zdravlje i socijalno staranje); 1957. godina (Sekretar; Opšti poslovi; Finansije; Privreda i komunalni poslovi; Zdravstvo i socijalno staranje); 1958. godina (Sekretar; Opšta uprava; Finansije; Privreda i komunalni poslovi; Prosvjeta i kultura; Zdravlje i socijalno staranje). Većina arhivske građe sređena je hronološki, po godinama i brojevima djelovodnog protokola. Dio građe u okviru serija sređen je po tematskim grupama.

4. Uslovi dostupnosti korišćenja

4.1. Pravni položaj

Građa je preuzeta u skladu sa *Zakonom o arhivskoj djelatnosti*⁵ i *Uputstvom o načinu primopredaje arhivske građe između imalaca i nadležnog arhiva*⁶.

4.2. Uslovi dostupnosti

Građa je dostupna u skladu sa *Zakonom o arhivskoj djelatnosti*⁷ Tuzlanskog kantona.

4.3. Jezik/pismo arhivske građe

Jezik: Bosanski, srpski, hrvatski
Pismo: latinica, ćirilica

5 „Sl. list SR BiH“, br. 21/87.

6 „Sl. list SR BiH“, br. 41/88.

7 „Sl. novine TK“, br. 15/2000.

4.4.	Informativna sredstva	Sumarno-analitički inventar
4.5.	Napomena arhiviste	Inventar je uradila Ešefa Begović
4.6.	Datum vezan za inventar	Inventar je izrađen 2012. godine

Sumarni inventarni popis grade

KNJIGE

Inventarni br.	Vrsta knjige	Godina
1.	Povjerljivi djelovodni protokol (1-3)	1955.
	(1-20)	1956.
2.	Djelovodni protokol (1 – 1067)	1955.
	(1 – 323)	1956.
3.	Djelovodni protokol (324 – 1683)	1956.
4.	Djelovodni protokol (684 – 4350)	1956.
5.	Povjerljivi djelovodni protokol (1 – 13)	1957.
6.	Djelovodni protokol (1 – 3935)	1957.
7.	Djelovodni protokol (776 – 2470)	1958.
8.	Registri izdatih rješenja i uvjerenja	1957.
9.	Komisija za prekršaje, Evidencije o prekršajnim prijavama	1954.-1955.

SPISI

Inventarni br. kutije	Vrste spisa	Godina
1.	Opšta uprava (Opšti spisi, Zapisnici sjednica, Matična služba)	1952.
	Opšta uprava (Personalni spisi, Matična služba);	
	Finansije (Imovinsko-pravni poslovi);	1953.
	Opšta uprava (Zapisnici sjednica, Personalni spisi);	
	Finansije (Imovinsko-pravni poslovi: kupoprodaja nepokretnosti, darovni ugovori, dioba nasljedstva);	
	Zdravlje i socijalno staranje	1954.
2.	Opšti poslovi (Povjerljivi spisi, Zapisnici sjednica, Personalni spisi); Privreda i komunalni poslovi; Finansije (Imovinsko- pravni poslovi: dioba naslijeđa; Budžet i finansije); Narodno zdravlje i socijalno staranje	1955.

3. Opšti poslovi (Povjerljivi i tekući spisi, Zapisnici sjednica, Personalni spisi) 1956.
4. Privreda i komunalni poslovi (Opšti spisi, Komunalni poslovi, Zemljoradničke zadruge);
Budžet i finansije (Zapisnici sjednica Savjeta, Imovinsko-pravni poslovi: uzurpacije, ostavine, budžet);
Prosvjeta i kultura (Opšti spisi, Izvještaji); Narodno zdravlje i socijalno staranje 1956.
5. Sekretar (Povjerljivi i tekući spisi, Zapisnici sjednica NOO, Izbori, Zborovi birača) 1957.
6. Opšti poslovi (Opšte-upravni poslovi, Personalni poslovi);
Finansije (Uprava prihoda, Zapisnici sjednica Savjeta, Računovodstvo) 1957.
7. Finansije (Propisi i uputstva, PZF, ONI, „O“Ostavine) 1957.
8. Privreda i komunalni poslovi – Privreda (Propisi i uputstva, Sjednice Savjeta, Industrija i zanatstvo: prijava i odjava djelatnosti, Trgovina i ugostiteljstvo, Zemljoradničke zadruge, Saobraćaj, Ratarstvo, Voćarstvo i stočarstvo); Komunalni poslovi (Propisi i Uputstva, Građevinske dozvole) 1957.
9. Zdravstvo i socijalno staranje (Propisi i uputstva, Sjednice Savjeta za zdravstvo, Zarazne bolesti, Ambulante, Zdravstvena stanica Lukavica, Starateljstva, Invalidska pitanja, Socijalna pomoć) 1957.
10. Sekretar (Propisi i uputstva, Zapisnici sjednica NOO, Mjesni odbori);
Opšta uprava (Propisi i uputstva, Organizacija službe, Personalni poslovi) 1958.
11. Finansije (Uprava prihoda, Računovodstvo, Imovinsko-pravni poslovi: „O“-ostavine, „DN“-uknjižba prava vlasništva, Uzurpacije, Kupoprodajni ugovori) 1958.
12. Privreda i komunalni poslovi – Privreda (Propisi i uputstva, Sjednice Savjeta za privredu, Industrija i zanatstvo, Trgovina i ugostiteljstvo, Zemljoradničke zadruge); Komunalni poslovi (Građevinarstvo – Građevinske dozvole, lokacije)

- Prosvjeta i kultura (Materijali sa sjednica Savjeta za kulturu, Tečajevi, Stipendije, Izvještaji, Biblioteke, Kulturno-prosvjetna društva) 1958.
13. Zdravstvo i socijalno staranje (Propisi i uputstva, Materijali sa Sjednica Savjeta za zdravlje, Zarazne bolesti, Rješenja o dodjeli Socijalne pomoći) 1958.

ČASOPIS VATAN, KAO HISTORIJSKI IZVOR (1884.- 1897.)

Abstrakt: *Danas se malo zna o novinama na osmanskome jeziku koje su izlazile u Bosni i Hercegovini. Ovaj rad upravo tematizira novine štampane na osmanskome jeziku u Sarajevu. Autorica će se zadržati se na časopisu Vatan i pokušati dati njegov kratki prikaz. Rad pokušava odgovoriti na razloge pokretanja ovog časopisa u vrijeme Austro-Ugarske u Bosni, predočava teme kojima se Časopis bavio i ukratko iznosi fizičke karakteristike Časopisa.*

Ključne riječi: *Vatan, listovi, Bosna i Hercegovina, Austro-Ugarska, štamparija, osmanski turski, publicistika.*

Uvod

Danas se malo zna o novinama na osmanskome jeziku koje su izlazile u Bosni i Hercegovini. Izdavanje novina na osmanskome jeziku počinje 1866. godine sa novinom *Bosna, Neretva, Vatan (Domovina/Otadžbina), Gulšen-i Saray (Sarajevski cvjetnik) i Rehber (Vodić)*. Pobrojane novine su izlazile u periodu od 1866. do 1902. godine. *Bosna, Sarajevski cvjetnik i Neretva* su izlazili za vrijeme Osmanskog Carstva, a *Vatan i Rehber* za vrijeme Austro-Ugarske imperije. Ovo pokazuje i to da je za vrijeme Austro-Ugarske imperije u Bosni i Hercegovini bilo onih koji su znali turski jezik, koji su ga razumjeli, čitali i pisali na njemu. Znači i to da su obrazovani Bošnjaci još jedno vrijeme koristili turski jezik. Prema nekim istraživanjima, u Bosni i Hercegovini se i u 1930-tim mogao sresti osmanski turski.

Godine 1725. se otvara prva štamparija u Istanbulu nakon čega počinje štampanje na desetine različitih novina. Vremenom se osjetila potreba za otvaranjem štamparije i u Bosni i Hercegovini budući da su se svi naslovi donosili iz inostranstva i da su se morale i knjige štampati izvan Bosne i Hercegovine.

Šerif Osman paša poziva u Sarajevo Nijemca Ignjata Soprona koji je živio u Zemunu u okolini Beograda i predlaže mu da otvori štampariju. Sopron prihvata poziv, te 1866. godine dolazi u Sarajevo i otvara štampariju *Sopronova pečatanja*.

Društvene prilike po okupaciji i počeci razvoja štampe

Okupacija Bosne i Hercegovine 1878. godine i dolazak Austro-Ugarske u Bosnu i Hercegovinu predstavlja jedan veliki historijski zaokret – prelazak iz jednog civilizacijskog kruga u drugi i u sasvim različitu kulturu i način života. Ovaj događaj

prouzrokovao je korjenite promjene koje su bitno izmijenile sliku zatečenog.¹ Austrougarska vlast je u Bosni i Hercegovini zatekla složenu političku situaciju i tada već izraženu nacionalnu podijeljenost.

Smjena vlasti i prodor nove civilizacije i kulture izazvao je među stanovnicima Bosne i Hercegovine opći poremećaj, zbunjenost, ogorčenje i nepomirljivost prema okupatoru. Takvo stanje rezultiralo je oružanim otporom muslimanskog i srpskog stanovništva spram Austro-Ugarske, međutim, usljed nedovoljne političke organiziranosti i podvojenosti stava stanovništva prema novoj vlasti, otpor je bio neuspješan. Bošnjaci su morali ili prihvatiti novu vlast, ili se iseliti u Tursku.² Spomenuti otpor kasnije je poprimio politički karakter i očitovao se u borbi za vjersko-prosvjetnu autonomiju.³

U novonastaloj političkoj situaciji veliki broj muslimanskih feudalaca izgubio je razne privilegije. Kako se nisu snašli u novim uvjetima, osjećali su se ugroženim i smatrali da u katoličkoj Austro-Ugarskoj neće moći ostvariti svoja vjerska prava.

Dolaskom Austro-Ugarske u Bosnu i Hercegovinu nastao je novi period koji je sa sobom donio i pozitivne i negativne posljedice. Austro-Ugarska bila je moderna evropska kapitalistička država koja je unijela bitne promjene. Jedna od njih je i veliki doprinos razvoju publicistike. Pojavili su se dnevni i nedjeljni listovi, štampa se izdiferencirala po oblastima i strukturama, pa su se javili i listovi sa vjerskim i nacionalnim obilježjima. Publicistika je postala značajan faktor javnog života. Za 40 godina austrougarske vladavine pokrenuto je i izlazilo ukupno 125 listova, a od toga je u Bosni štampano 118.⁴

Već u jesen prve okupacione godine (1878.) austrougarske vlasti pokrenule su *Bosansko-hercegovačke novine* i nekoliko sličnih edicija (*Glasnik zakona i naredaba*, *Bosnische Correspondenz*, *Polizeiblat*).⁵ Publicistički su interesantne

1 Na kulturnom planu, napravio se korak naprijed prema evropskom modelu u sferi naučnih, obrazovnih, kulturnih i općih civilizacijskih dostignuća. Tu spada reforma školstva, otvaranje štamparija, osnivanje Zemaljskog muzeja, pokretanje listova, formiranje naučnih društava, prikazivanja pozorišnih predstava, organiziranje koncerata i izložbi, otvaranje biblioteka i čitaonica itd. (više u: Muhamed Šator, *Jezik u BiH do 1914.*, Mostar 2004., str. 70).

2 Prema nekim procjenama, u razdoblju neposredno nakon austrougarske okupacije iselilo se oko 8 000 Bošnjaka. Za one koji su se iselili, Austro-Ugarska je kao razlog navela otpor *Vojnom zakonu* (prema kojem je vojno sposobnim muškarcima bilo zabranjeno iseljavanje), slabo snalaženje u pravnoj državi, prelazak sa naturalne na novčanu privredu, strah od nemogućnosti prakticiranja vjerskih obreda, osjećaj nesigurnosti u novoj državi i nepovjerenje prema austrougarskoj administraciji. (Više u: Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka*, Preporod, Sarajevo 1998., str. 367-372.).

3 Organizirana borba za vjersko-prosvjetnu autonomiju kod Srba i Bošnjaka muslimana počinje polovinom devedesetih godina 19. stoljeća, tačnije, 1896. godine kod Srba i 1899. kod Bošnjaka muslimana. Borba se preko crkveno-školskih općina, odnosno vjersko-socijalnih institucija kod muslimana (vakufi itd), vodila putem raznih memoranduma, delegacija, zborova i demonstracija. Bosanski Srbi su autonomiju dobili 1905., a Bošnjaci muslimani 1909. godine (*Enciklopedija Jugoslavije*, 102.-103, F Slipičević, *Bosna i Hercegovina*, str. 55.-63.).

4 Mirjana Nadaždin Defterdarević, *Pravo i sloboda informisanja – dometi i ograničenja*, *Most – časopis za obrazovanje, nauku i kulturu*, broj 105, Godina XXIV, Mostar 1998.

5 Đorđe Pejanović, *Bibliografija štampe Bosne i Hercegovine 1850 -1941*, Veselin Masleša, Sarajevo 1961., str. 16.-20.

bile jedino *Bosansko-hercegovačke novine* (sredinom 1881. promijenile su naziv u *Sarajevski list*). List je u prvom redu donosio zvanične obavijesti i objave, ali i kraće zapise o suvremenom zbivanju (događajima i ljudima), kao i o svemu značajnijem što je bilo vezano za okupacionu upravu. Vlast je zauzela stav kojim je upućivala na usmjeravanje ka tekovinama zapadne kulture i civilizacije i ka svjetovnom prosvjećivanju.⁶

U tom prvom periodu izdavani su listovi na raznim jezicima. Tako je na njemačkom jeziku izlazio list *Bosnische Post* (izvještavao je inostranstvo i činovnike u zemlji o stanju u Bosni), zatim na turskom jeziku *Vatan*, a od srpskih listova pojavili su se *Prosvjeta*, *Napredak*, *Srpska štampa* (ova tri lista su nedugo nakon izlaska ugašena zbog neslaganja sa težnjama srpskog naroda) i *Bosanska vila*, koja je vremenom postao najpoznatiji srpski nacionalni list (kontinuirano je izlazio sve do juna 1914. godine). Hrvatski listovi *Srce Isusovo*, *Vrhbosna* i *Istočnik* nisu izlazili u Sarajevu, već u Mostaru.⁷

U periodu od 1903. do 1914. godine umnožio se broj listova, ukinuta je cenzura *Zakonom o štampi* (1907.godine)⁸, što je publicistici omogućilo da postane važan instrument javnog mišljenja i da utječe na njegovo formiranje. Sloboda štampe doprinijela je lakšem i vjerodostojnijem praćenju turbulentne političke situacije toga vremena, kao i nacionalnom osvješćivanju putem listova sa vjerskim obilježjima. Listovi su postali više nacionalno obojeni (ukoliko nisu bili pod okriljem same Zemaljske vlade), a neki od njih su čak isključivo i pokretani u službi određene nacionalne ideologije. Putem njih se u određenim pravcima suprotstavljalo i austrougarskoj politici. Općenito se za periodiku toga vremena može reći da je imala značajnu kulturno-historijsku ulogu jer, za razliku od knjiga (koje se pojavljuju izdvojeno i ne dolaze do širokih narodnih masa), periodični listovi omogućavaju stalan protok ideja i informacija i time utječu na tokove društva. Ljudi su se pretplaćivali na listove ili odlazili u čitaonice da ih čitaju i tako dolaze do aktuelnih novosti na svjetskom i domaćem terenu.

Austrougarska okupacija imala je krupne posljedice za muslimanski dio stanovništva.⁹ Vijekovima vezani za osmansku vlast i vjersku tradiciju, muslimani su se odjedanput našli pod utjecajem katoličke civilizacije i kulture. Zastrašeni

6 Todor Kruševac, *Bosanskohercegovački listovi u XIX veku*, Veselin Masleša, Sarajevo 1978., str. 88.

7 Više u ovim listovima u: Todor Kruševac, *Bosanskohercegovački listovi u XIX veku*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1978., str. 137.-145., 149.-154., 162.-203., 225.-236., 305.-332.

8 Do 1907. godine štampa se nalazila pod pritiskom režima koji je dopuštao samo listove uređivane isključivo prema instrukcijama vlasti. (Todor Kruševac, *Bosanskohercegovački listovi u XIX veku*, Veselin Masleša, Sarajevo 1978., str. 72., str. 55.).

9 Edhem Mulabdić svjedoči o političkoj i kulturnoj atmosferi koja je u početku vladala među Bošnjacima: *Turska nas ostavila, Austrija pobijedila naš oružani otpor a suzbijaše i prve pokrete opravdana otpora na polju vjersko-prosvjetnom, i mi se osjećamo osamljeni i kao drvo osječeno. Naši sugrađani drugih dviju skupina snađoše se brzo i već tada imadahu svoja glasila za podizanje narodne svijesti i bez nade u kakvu budućnost.* (Edhem Mulabdić, Prva pojava Safvetbegova, *Novi Behar*, 8/1934.-35., 20.-23., 357.-358.)

okupacijom, muslimani su u prvim godinama nakon 1878. godine klonulo šutjeli, noseći u sebi negodovanje prema sultanu i duboki prezir prema novoj vlasti, ogorčenje prema novom poretku i osjećaj nemogućnosti prihvatanja nove kulture i civilizacije.

Sarajevo je postalo primjer grada u kome se sastaju dvije kulture, istočno-islamska i zapadno-kršćanska.¹⁰ U ogorčenju i nepomirljivosti prema okupatoru najduže su dosljedni ostali niži i srednji muslimanski slojevi, dok je krupni feudalni sloj sve više prihvatao okupaciju i prilazio novoj vlasti. Vjerska i politička povezanost muslimana sa Istanbulom nije se mogla tako naglo prekinuti, te je Austro-Ugarska, s ciljem približavanja muslimanima, dozvolila neometane kontakte sa vjerskim poglavarima u Istanbulu.¹¹

Austrougarska uprava nadalje je nastojala pridobiti Bošnjake uključivanjem u strukture vlasti i preko kulturnih ustanova. Rezultat takve politike je i dozvola za pokretanje lista *Vatan* na turskom jeziku 1884. godine.¹² Cilj pokretanja lista bio je da se njime unaprjeđuju prosvjeta i javni interesi Bošnjaka, te da bude veza između vlasti i naroda. Međutim, i pored toga što je svojim stavovima u određenoj mjeri izražavao opće težnje muslimanskog stanovništva kao cjeline, *Vatan* nije odigrao ulogu koja mu je namijenjena, sve iz razloga što je ovaj list izlazio na osmanskome turskom jeziku, a u narodu je bilo malo onih koji su razumjeli turski.¹³ Stoga je *Vatan* imao efekta jedino u čisto emocionalnom smislu, kao spona sa tradicijom. List je izlazio do 1897. godine, a naslijedio ga je *Rehber* (koji je izlazio samo dvije godine).¹⁴

Pored *Vatana* izlazilo je još niz publikacija na turskom i bosanskom jeziku. Jedna od njih bila je i kalendar pod nazivom *Salname*.¹⁵ Ovaj kalendar predstavljao je

10 Hamdija Kreševljaković, *Sarajevo u doba okupacije Bosne 1878*, Sarajevo 1937., str. 60.

11 Todor Kruševac, *Bosanskohercegovački listovi u XIX veku*, Veselin Masleša, Sarajevo 1978., str. 232.

12 Koncept izvještaja Zemaljske vlade zajedničkom ministru o pokretanju lista *Vatan*, Arhiv BiH, Zemaljska vlada, 583, ref /I od 14. maja 1884. godine.

13 Dio jednog članka iz *Bošnjaka* može biti potvrda ovome:

Kao svake godine, tako i ove rasporejene su hodže, da uz ove mubareć dane svjetini vaz kazuje u našim džamijama. Kako je poznato za vaz u podne u Begovoj džamiji vazda je biran najbolji vaiz, pošto u spomenutoj džamiji i najviše svijeta ima. Ove je godine u ovo vrijeme odabran u Begovu džamiju također dobar vaiz, ali na žalost malo svijeta od njega koristi ima, jer ovaj kazuje vaz na turskom jeziku. Stoga je uprav neugodno vidjeti u ovoj krasnoj džamiji onu malu množinu svijeta što se skupilo oko onog turkuše, naprama množini svijeta, koji se prošlih godina skupljao oko vaiza, koji je bosanski kazivao. Mi imamo lijep broj domaćih vaiza, kojima je naš jezik – jezik materin, pa za što jedan od tih ne bi kazivao ovdje, a turkuša neka kazuje u Carevoj džamiji, gdje nema nijednoga da kazuje vaz u podne. (III/1893., br.12, str. 2.)

14 Održavan uz podršku režima, najprije redovno, a zatim i sa izvjesnim zaostajanjem, *Vatan* je izlazio do 16. aprila 1897., do kada su ukupno izdana 642 broja (Todor Kruševac, *Bosanskohercegovački listovi u XIX veku*, Veselin Masleša, Sarajevo 1978., str. 186.)

15 *Salname* su počele izlaziti u Sarajevu 1866. godine pod nazivom *Salname-i vilayet-i Bosna* i trajale do 1878. godine. Ponovo su se, nakon trogodišnje pauze, pojavile pod naslovom *Bosna ve Herseg vilajeti salnamesi*. (Bisera Nurudinović, *Bosanske salname (1866-1878 i 1882-1893), Prilozi za orijentalnu filologiju*, 10-11/1960.-61., str. 259.-262.)

neku vrstu zvaničnog godišnjaka jer je, pored kalendarskog dijela, redovno donosio i šematizam pokrajinske uprave, zatim razne statistike, tabele, kulturnohistorijske članke i sl.¹⁶

Časopis Vatan

Muslimani, Bošnjaci su bili u situaciji da uvijek brane svoju otadžbinu od komšijske Srbije i Crne Gore koje su imale stalnu podršku Rusije i Austro-Ugarske.

Austro-Ugarska vladavina u Bosni i Hercegovini je trajala 40 godina, od 1878. do 1918. godine. Nakon što je proglašen protektorat nad Bosnom i Hercegovinom u nju dolazi i austrijska civilizacija i novi način življenja. U Sarajevu, Mostaru su najviše izgradili objekata, a naročito onih značajnih za nauku, kulturu i umjetnost i to sve u austrijskom stilu. U jednom članku se spominje i to da je u Sarajevu tramvaj krenuo prije nego u Beču (članak iz 1884. godine). Naravno, ovo je samo jedan od primjera koji jasno pokazuju da je za Sarajevo ovo bilo vrijeme napretka i prosperiteta.

U ovo doba Pokrajinska štamparija se preimenovala u *Cesarsko – kraljevsku tiskaru*, a 1885. godine u *Zemaljsku štampariju*. U ovoj štampariji štampaju se i muslimanske i hrišćanske novine. 1884. godine počinju izlaziti novine *Vatan* i to je prvi primjer gdje je Austro-Ugarska dozvolila izlaženje lista na staroturskom jeziku. Ovo su bile sedmične novine koje su se štampane na četiri strane i pisane su isključivo na turskom jeziku. Papir novine je bio tanak i dimenzija 39X28 cm.

Da je Vatan stekao odmah veliku popularnost govori i činjenica da je odmah imao između 600 i 700 pretplatnika. Treba istaći da je imao podršku i austrijske države, jer je bio njena novina. Austro-Ugarska je željela na ovaj način da se približi bosanskim muslimanima i postane im bliža.

Vatan su pokrenuli intelektualci tog doba. U prvom redu se spominju: Mustafa Hilmi Hadžiomerović, reis-ul-ulema, Mehmed-beg Kapetanović-Ljubušak, Mustafa Hajrudin-beg Fadilpašić, Mehmed Nezir, Ahmed Sabit, Sunullah Sokolović. U pregledanim člancima nalaze se ova imena.

Mehmed Hulusi, koji je živio u vrijeme Osmanskog Carstva u Mostaru i pisao za *Neretvu*, bio je i glavni odgovorni urednik *Vatana*. Vatan je sadržavao članke koji su se ticali socijalnih tema, vojnih, kulturnih događanja, nauke, spoljne i unutrašnje politike. Isti je sadržavao slijedeće rubrike: vanjska zbivanja, unutrašnja zbivanja i tekstove zabavnog karaktera.

Vatan je izlazio u periodu od 12. septembra 1884. do 16. aprila 1897. godine. Nakon Vatana počinje izlaziti *Rehber*. Oba ova lista su se do 1992. godine mogla naći u Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci BiH sagrađenoj upravo u doba izlaženja lista, odnosno u Austro-Ugarskom periodu, Orijentalnom institutu, Historijskom arhivu Sarajevo i Gazi Husrev-begovoj biblioteci, no, nažalost, sada ih je moguće pročitati samo još u Historijskom arhivu Sarajevo i Gazi Husrev-begovoj

¹⁶ Isto, str. 253.

biblioteci, obzirom da su u drugim institucijama spaljeni za vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu.

Austrougarski period ujedno je i vrijeme koje označava prestanak direktnih jezičkih kontakata sa osmanskim turskim jezikom i dolazak novog društveno-političkog poretka.

Novine iz osmanskog perioda u BiH i blago čuvano na osmanskome jeziku nije zanemarljivo i predstavljalo je produženu ruku Istanbula za oblikovanje javnog mnijenja. Većina ove štampe danas je nepoznata kako javnosti i istraživačima Bosne i Hercegovine, tako i Turske, a mogla bi biti interesantna i za jedne i za druge.

Razlozi pokretanja lista na turskom jeziku u okružju Austro-Ugarske leže u činjenici da se htjela približiti stanovništvu nova vlast, novi zakoni, uprava i naređenja iz centara. Stoga, reis-ul-ulema i predsjednik Ulema-medžlisa Mustafa Hilmi-efendija, šalju 1884. godine Visokoj zemaljskoj vladi molbu za pokretanje Vatana, obrazlažući pri tome razloge za pokretanje lista.

S druge strane, interes aktuelne vlasti je bio zainteresovan, također, za pokretanje Lista na osmanskome turskom jeziku kako bi se nova vlast približila, dopala i udomačila na bosanskom tlu kroz pridobijanje novih simpatizera među muslimanskim življem. Dakako, ovo je mogla samo na način da postoji jedan medij koji će odašiljati novosti i informacije o njoj, a da će biti razumljiv i ovoj bitnoj skupini ukupnog stanovništva Bosne. Koristeći se inicijativom za pokretanje ovog lista, ona tu vidi i svoje interese jer želi "mirnu Bosnu" i cilj joj je izbjeći eventualne sukobe.

Prvi urednik ovog lista bio je Mehmed Hulusi-efendija, raniji turski redaktor i publicist. On će ostati urednik sve vrijeme postojanja lista. Ranije je uređivao list Neretva i radio kao finansijski službenik i službenik za vakufe. Bio je ugledni musliman, obrazovan, te dobar poznavalac zemlje, naroda i društvenih prilika. Svakako, zavidno poznavanje čistog istanbulskog turskog jezika postavlja ga na ovu poziciju i otvara mogućnosti da uređuje i kreira jedan ovakav list. Budući da je veći dio svoje karijere posvetio uredništvu različitih listova, prisvaja i nadimak "paša". Također, njegov oslonac je bio i Ibrahim-beg Bašagić za kojeg se također, zna da je bio jako dobar znalac osmanskog turskog jezika.

Prvi broj Vatana je izašao 12. septembra 1884.godine. Njegovo odlaganje i usporavanje, prema službenim zapisima i izvještajima, ležalo je u razlogu što je bilo teško nabaviti pismo kojim se tada još pisao turski jezik, odnosno arapsko pismo sa neznatnim razlikama koje je imao u pisanju turskog jezika Osmanlija. Stoga, otezanje pokretanja i izlaska prvog broja lista, čisto je tehničke naravi.

Ovo interesovanje bosanskih muslimana za list na turskom jeziku nije, međutim, dugo potrajalo. Sama misao o izlaženju jednog takvog lista u Sarajevu kao bosanskom centru, vrlo dopadljiva isprva iz političkih razloga, gubila je postepeno svoj smisao i značaj i list je sve više gubio teren kod domaće čitalačke publike. Održavan je uz podršku režima, najprije redovno i zatim sa izvesnim zaostajanjem.¹⁷

17 Todor Kruševac, *Bosanskohercegovački listovi u XIX veku*, Biblioteka kulturno nasljeđe, Veselin Masleša, Sarajevo 1978.

Početni i krajnji dio Vataka

U uvodnom dijelu lista je stajalo slijedeće: *Zasad će list Vatan izlaziti petkom i bit će nedeljnik u kojem će se pisati o temama koje se tiču pravnih i socijalnih zbivanja.*

U narednim brojevima se primjećuje obogaćivanje ove konstrukcije dodavanjem riječi *političkih*, pa će onda glasiti uvodnik: *Zasad će list Vatan izlaziti petkom i bit će nedeljnik u kojem će se pisati o temama koje se tiču političkih, pravnih i socijalnih zbivanja.*

Iznada teksta je pisalo: *Godišnja pretplata za Bosnu i Hercegovinu iznosi 5, a za pola godine 3 forinte. Godišnja pretplata sa dostavom iznosi 7, a polumjesečna pretplata sa dostavom 4 forinte.*

Zatim su dolazili podaci o mjestu gdje su se novine štampale i gdje je bilo sjedište lista pa je pisalo:

Sarajevo, Bendbaša broj 6.

Na kraju svakog broja je ispisivano:

Mehmed Hulusi

Potom je pisalo:

Štampano u štampariji Sarajbosna.

Prelistavajući Vatan, možemo zaključiti da je čitateljstvo bilo obavještavano o događajima u zemlji i inostranstvu. Naime, tu su članci koji govore o važnijim i manje važnim posjetama državnika i zvaničnika Austro-Ugarske i prijateljskih zemalja. Nailazimo na vijesti o pokretanju prvog tramvaja, o početku svetog mjeseca Ramazana, obilježavanju Bajrama, o pokretanju novih fabrika, različitim premještajima u službi, novostima iz prosvjete.

Primjera radi, članci su izgledali ovako:

Napulje, 8 septembar

Ovdje je od kolere umrlo dvije stotine i sedamdeset i pet ljudi, a razboljelo se njih šest stotina i trideset. Kralj Italije ih je u pratnji svojih ljudi posjetio i uputio im riječi utjehe i potpore.

Vatan, broj 1, prva godina

22 Zil'ke'de 1301

12 septembar 1884.godine

1.stranica

Zaključak

Koliko god bio kratak period izlaženja i štampanja ovog lista, ne smije se zaboraviti važnost koju je List imao u tadašnjem okruženju. On je svojim tekstovima opravdao ulogu koju je dobio, da se približi narodu i da se pridobije javno mjenje za aktuelnu vlast. Za tadašnje prilike, tiraž od 700 primjeraka bio je ozbiljan tiraž i umnogome je mogao oblikovati mišljenje naroda i privrženost za aktuelne strukture vlasti. U novinarskom i publicističkom smislu, predstavljao je izvjesno "premošćenje" i adaptaciju na jedan potpuno drugačiji kulturno-historijski poredak, vrijednovanje događaja i nepoznati stil života. Ciljana skupina su bili pismeni ljudi i inteligencija iz prethodnog režima. Vlast je, naravno, imala interes da pridobije simpatizere iz tog sloja ljudi, jer je i ona relativno bila mlada na ovim prostorima budući da je od Berlinskog ugovora prošlo tek šest godina.

No, iz vida ne smijemo gubiti jednu činjenicu, koja se odnosila na nedovoljan broj pismenog čitateljstva na osmanskome turskom. Vjerovatno bi njegov odjek i rezultat bio mnogo bolji da se tadašnje uredništvo dosjetilo onoga čega će se sjetiti urednici listova u modernoj Turskoj Republici i što možemo pronaći u turskim arhivima. Naime, jedno vrijeme u Turskoj su izlazili listovi na oba pisma. Paralelno otšampani na latiničnom i arapskom pismu, oni su imali višestruku ulogu. Osim što su obavještavali čitateljstvo o dnevnim i sedmičnim događajima, imali su efekat i opismenjavanja stanovništva koje je preko noći postalo nepismeno.

Summary

Very little is known today about the newspaper published in Bosnia and Herzegovina in ottoman language. This paper is precisely about the newspaper printed in ottoman language in Sarajevo. The author writes about the Vatan magazine and is trying to give its short description. The paper answers the question about the reasons for starting this magazine in time of Austro Hungarian reign in Bosnia, resents the themes that magazine dealt with and it summarises the physical characteristics of the magazine. Vatan magazine is the first example of Austro Hungary allowing the newspaper to be published in ancient turkish language.

These were weekly newspaper printed on four pages and written exclusively in turkish language. Vatan magazine contained of articles regarding social themes, military, cultural events, science, internal and external politics. Vatan was published in the period from 12th of september to 16th of april 1897. After Vatan magazine, the next publication was Rehber.

IV PRIKAZI I OCJENE

**Zbornik radova “TEHNIČNI IN VSEBINSKI PROBLEMI
KLASIČNEGA IN ELEKTRONSKEGA ARHIVIRANJA”,
Pokrajinski arhiv Maribor, Maribor 2012., str. 661.**

U izdanju Pokrajinskog arhiva Maribor 2012. godine publikovan je 11. broj časopisa *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja*. U časopisu su objavljeni stručni i naučni radovi pristigli po pozivu za održavanje istoimene međunarodne konferencije, a koja se održava u Radencima. Ove godine konferencija je održana u periodu od 28. do 30. marta, a kao rezultat uspješne organizacije i plodnog rada kolega učesnika objavljen je ovaj broj zbornika. Časopis *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja*, br. 11, strukturiran je u pet cjelina.

U prvom dijelu, *Uvodni govor*” (str. 15.-30.), štampani su tekstovi autora: Ivan Fras *Uvodne riječi glavnog i odgovornog urednika*, Damijan Prelovšek *Arhivi – čuvari sjećanja naroda*, te Mitja Čander *Evropska prijestolnica kulture Maribor 2012.: Predstavljanje*.

Drugi dio, *Arhivska teorija* (str. 31.-242.), najobimnija je cjelina časopisa, a unutar nje su štampani radovi slijedećih autora: Jelka Melik *Važeće slovenačko arhivsko zakonodavstvo i njegove izmjene i dopune*, Peter Pavel Klasinc *Slovenija na putu ka novom zakonu o arhivskoj građi i arhivima*, Rik Opsommer *Gradski arhiv Ieper, nekad i sad*, Dijana Petreska *Arhivi u savremenom informacijskom društvu*, Antonio Monteduro *Novosti u arhivima: činjenice i inicijative*, Danijela Branković

Mjesto i uloga arhiva u savremenom informatičkom društvu – strategije razvoja i ljudski resursi, Lenka Pavlikova i Monika Pekova *Arhivistika bez standarda, moguće ili ne?*, Bogdan Florin Popovici *Predstavljanje općeprihvaćenih načela čuvanja dokumenata (GARP)*, Grazia Tato *Italijanski državni arhivski sistem: novi portali*, Miroslav Dučić *Neki aspekti finansiranja arhivske djelatnosti u Srbiji*, Jasmina Nikolić *Arhiv i marketing, primjer Istorijskog arhiva Požarevac*, Aleksandra Pijuk

– Pejčić *Uloga i značaj vanjske službe u očuvanju arhivske građe*, Izet Šabotić *Kategorizacija registratura kao faktor zaštite arhivske građe*, Silvijana Lukinić i Ivana Posedi *Vrednovanje građe* – gdje prestaju obaveze stvaralaca, a počinju obaveze arhiva pri vrednovanju građe, Azem Kožar *Osobenosti postdejtonske tranzicijske edukacije arhivskih djelatnika Bosne i Hercegovine (1996.-2011.)*, Jugoslav Veljkovski *Percepcija arhiva kod školske omladine – iz kulturno-obrazovne djelatnosti Istorijskog arhiva Grada Novog Sada*, Mirjana Kontestabile Rovis *Postdiplomski studij arhivistike u Sloveniji: Projekat Heritage live*, Ludvik Toplak i Peter Pavel Klasinc *Drugostepeni magistarski studij arhivistike i dokumentologije*, Mateja Jeraj *Zaštita arhivske građe u ustanovama kulture: za i protiv*, Jovan P. Popović *Pravna zaštita kulturnih dobara, sa posebnim osvrtom na arhivsku građu koja se nalazi u muzejima i bibliotekama, njena upotreba i normativno razgraničenje nadležnosti muzeja, arhiva i biblioteka* te Jozef Hanus i Emilia Hanusova *Arhivi i biblioteke – mogućnosti i potrebe stručne saradnje*.

U cjelini *Arhivska praksa* (str. 243.-380.) objavljeni su slijedeći radovi: Rame Manaj *Nezavisnost arhivske službe na Kosovu*, Nikola Mokrović i Živana Hedbeli *Documenta: Slučaj zasnivanja arhiva u organizaciji civilnog društva*, Muhamed Musa *Ponude za izradu projekata arhiva u cilju obezbjeđenja sredstava i zaštite arhivske građe*, Milena Gašić i Sejdalija Gušić *O sređivanju, obradi, mikrofilmovanju i korištenju fondova iz perioda Nezavisne Države Hrvatske*, Jusuf Osmani *Problematika odabiranja arhivske građe i izlučivanja registraturskog materijala na Kosovu*, Esaf Lević *Stvaranje uslova za dostupnost arhivske građe kroz saradnju u IPA projektima – primjer aktivnosti Arhiva Tuzlanskog kantona*, Gordana Mojsoska *Događaji i ljudi iz novije prošlosti Republike Makedonije u svjetlu ličnih fondova Državnog arhiva Republike Makedonije*, Željko Marković *Povodi dolazaka slovenačkih građana u grad Užice (1941.-2011.)*, Danilo Burnač Sanja Androić i Bojan Erker *Klasično arhiviranje i tranzicija u e-arhiviranje u Javnom preduzeću mariborski Vodovod – primjer dobre prakse*, Metka Bukošek *Problemi pohranjivanja sudskih spisa na sudovima*, Lajos Kormendy *Izgradnja automatskog sistema za ocjenu depoa u Državnom arhivu Mađarske*, Meta Kojc i Jasna Malešić *Priprema građe za izložbu "Slike slovenačkih mjesta"*, Alenka Starman i Vesna Gotovina *Priprema izložbe povodom 20-te godišnjice referenduma 1990.: Problem analize i Ljiljana Urlep* *Inkunabule u Nadškofjskom arhivu Maribor: pregled i stanje*.

U četvrtom dijelu časopisa, pod nazivom *Informatizacija arhiva, elektronsko arhiviranje i dugoročno pohranjivanje* (str. 381.-556.), štampani su: Tatjana Hajtnik *Metodologija za procjenu internih pravila po Zakonu o zaštiti registraturne i arhivske građe i arhivima (Republike Slovenije)*, Jože Škofljanec *Dobri primjeri e-arhiviranja*, Hans Waalwijk *Digitalni zapisi kao pouzdani originali. Poređenje zakonodavstava*, Wojciech Wozniak *Od upravljanja dokumentima u javnom sektoru do upravljanja arhivskom građom – Primjer preuzimanja elektronskih zapisa u Poljskoj*, Žarko Štrumbl *Dugoročna zaštita arhivske građe u klasičnom i elektronskom obliku*, James Lowry *Upravljanje i zaštita digitalnih zapisa u Tanzaniji*, Joachim Kemper

Otvoreni arhivi – otvoreni arhivi? Studija slučaja, Aleš Matijević *Evropski arhivski portal APEnet*, Selma Isić *Značaj odabira, pripreme i sređivanja arhivske građe za procese digitalizacije*, Branka Kerec *Digitalizovani knjižni katalog Univerzitetske biblioteke Maribor – izvor podataka o starijoj bibliotečkoj građi*, Maja Nikolova *Sjećanje na školske dane – digitalni zapis sjećanja*, Bojan Kosi i Martin Žvelc *Mediateka – služba za digitalizaciju i trajnu pohranu audio sadržaja*, Aleksander Lavrenčič *Zašto mjesec mijenja oblik ili izmjena formata TV slike i posljedice u audiovizuelnom arhivu*, Jožica Hafner i Rok Omahen *Audiovizuelni arhivi na novim medijskim portalima*, Ciril Gale *Dokumentalisti dijelom rade od kuće*, Ivan Šijanec *Arhiviranje u iCloud-u*, Luka Hojnik *Zamke u zaštiti ličnih podataka pri upravljanju i čuvanju dokumentarne i arhivske građe*, Branko Godec *Ne brinite, upravljanje e-erhivom je jednostavno*.

Peti dio časopisa, *Arhivski informacijski sistemi* (str. 557.-646.), sadrži radove slijedećih autora: Manuel Kehrl *Scopearchiv i zaštita naslijeđa*, Jean-Marc Comment *Korištenje Scopearchiv programa u švicarskom Federalnom arhivu*, Leopold Mikec *Avberšek Evidencija upotrebe arhivske građe za naučnoistraživačke potrebe sa Scopearchiv-om*, Boštjan Zajšek *Oblikovanje naslova popisnih jedinica s obzirom na međunarodne arhivske standarde, nove informnacijske sisteme slovenačkih javnih arhiva i njihove korisnike*, Miroslav Novak *Signatura kao entitet arhivskih informacijskih sistema*, Zdenka Semlič Rajh *Arhivski zapisi i načini praćenja u arhivskom informacijskom sistemu*.

Na kraju je štampan popis autora sa osnovnim bibliografskim podacima (str. 647.-661.).

Razlozi zašto se ovaj Prikaz sastoji, najvećim dijelom, od nabiranja autora i njihovih stručnih i naučnih radova sadržani su u dvije činjenice:

- Riječ je o autorima koji su se dugogodišnjim radom u arhivskoj službi, profilisali kao eminentni stručnjaci u oblasti arhivistike kao struke i nauke;
- Svaki od objavljenih radova bio je podvrgnut detaljnoj recenziji prije objavljivanja i istima je od strane recezenta utvrđen status.

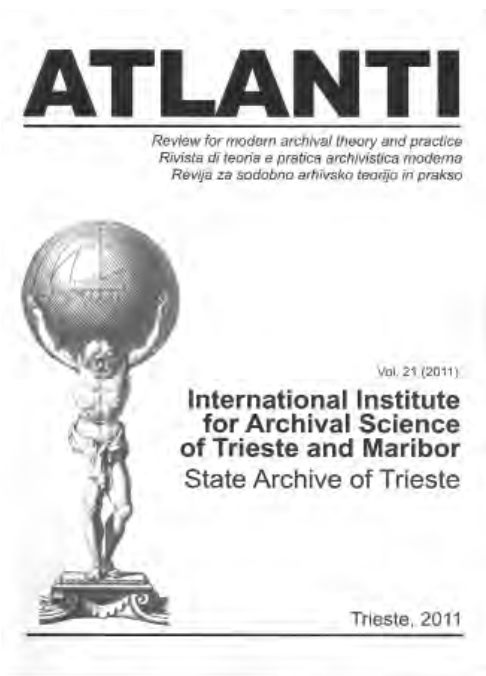
Ova dva razloga, uz činjenicu da je međunarodna konferencija u Radencima tradicionalno mjesto susreta vodećih stručnjaka na polju arhivistike na kojoj se analiziraju aktuelna pitanja struke i nauke, dovoljni su elementi za preporuku pažljivog čitanja časopisa "Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja".

**ATLANTI, 21,
Revija za modernu arhivsku teoriju i praksu, Međunarodni institut
arhivskih znanosti Trst-Maribor, Trst 2011., str. 429.**

ATLANTI Revija za modernu arhivsku teoriju i praksu, 21. broj po redu, objavljena je tokom 2011. godine u izdanju Međunarodnog instituta za arhivsku znanost u Trstu i Mariboru¹ i Državnog arhiva u Trstu. Glavni i odgovorni urednici revije su Peter Pavel Klasinc (Slovenija) i Grazia Tatò (Italija), a znanstveni odbor čine još i Antonio Dentoni Litta (Italija), David Leitch (Škotska), Antonio Monteduro (Italija), Luciano Scala (Italija), Zdenka Semlič-Rajh (Slovenija), Aldo Spati (Italija).

U ovom broju revija donosi 39 referata predstavljenih na 21. međunarodnom arhivskom danu održanom 7. i 8. novembra 2011. godine u NH Hotelu u Trstu. Konferencija se kao i obično bavila aktuelnim temama iz arhivske teorije i prakse, a u ovom broju časopisa to su bile: *Evropski projekti u arhivima (iskustva, planovi, budućnost)* i *Arhivi u modernom društvu (uloga, razvoj, budućnost)*. Izloženi su različiti pogledi na mjesto i ulogu arhiva i arhivskih službi u modernom društvu, u pojedinim državama, a prikazana su i određena iskustva, osobenosti, prednosti i problemi iskrsli u različitim arhivskim projektima. Revija je inače međunarodnog karaktera i kao mnogo puta do sada objavila je mnoštvo interesantnih i za struku korisnih radova istaknutih svjetskih arhivista i drugih znanstvenih radnika iz Italije, Slovenije, Austrije, Velika Britanije, Kanade, Rusije, Finske, Slovačke, Njemačke, Izraela, Francuske, Malezije, Crne Gore, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Grčke, Srbije, Španije, Kosova, Bugarske i Bjelorusije. Radovi su objavljeni u izvornom obliku, na jeziku autora, ali su popraćeni sažetcima na sva tri službena jezika revije: engleskom, italijanskom i slovenačkom.

¹ IIAS – International Institute for Archival Science of Trieste and Maribor

Revija započinje uobičajenim pozdravnim riječima koje su uputili Luciano Scala - Generalni direktor za arhive pri Ministarstvu za kulturna dobra i aktivnosti Italije; Franci Demšar - direktor Agencije za istraživačku djelatnost R. Slovenije iz Ljubljane; Franc Kangler - gradonačelnik Maribora; Antonio Dentoni Litta - predsjednik Konferencije službenih članova Međunarodnog instituta arhivskih znanosti, Aldo Sparti - i Marko Filli – generalni direktor Radio televizije Slovenije. Nakon uvodnih pozdrava, objavljeni su izvještaji o radu Instituta, koje su podnijeli direktor Međunarodnog instituta Peter Pavel Klasinc: *Aktivnosti Međunarodnog instituta za arhivske znanosti Trst-Maribor od oktobra 2010 do novembra 2011. godine*, i bivši Generalni direktor Međunarodnog arhivskog vijeća (ICA) koji je izvijestio o *Pregledu radova prezentovanih na Konferenciji IIAS-a 2010. godine i objavljenih u časopisu „Atlanti“ 2010 godine*.

Radovi su u 21. broju Revije podijeljeni su u tri cjeline. U okviru prve cjeline objavljeni su radovi na temu: *Evropski projekti u arhivima (iskustva, planovi, budućnost)*:

Grazia Tato

Tourism, Cheese and ...Archives!Which European Projects? (Turizam, sir i ... Arhivi! Koji evropski projekti?),

Christine Marzinez – Patricia Whatley

The European Competency Model Framework: Shape your own Archivist (Evropski model rada: oblikujte sami arhivistu),

Marie-Claude Delmas

The Scientific, Cultural and Educational Project of French National Archives (Naučni, kulturni i obrazovni projekt Francuskog nacionalnog arhiva),

Jiří Bernas – Michal Wanner

Long-term preservation of digital records in the Czech Republic and National Digital Archives project (Dugotrajna zaštita digitalnih zapisa u Češkoj Republici i projekat Nacionalni digitalni arhiv),

Yolanda Cagigas Ocejó - José María Morell Oliver

The Electronic Records: Boosting the Efficiency of the Institutions Government: the Case of ARCHIVIUN (Elektronski zapisi: Unapređenje efikasnosti vladinih institucija: primjer ARCHIVIUN-a),

Olivera Porubović-Vidović

Microfilm Digitization: Lessons Learned From Ongoing Project (Mikrofilmska digitalizacija: lekcije naučene u projektu koji još traje),

Josef Hanus - Emilia Hanusova

Some European Projects and International Cooperation in Preservation of Cultural Heritage (Neki evropski projekti i međunarodna saradnja na zaštiti kulturne baštine),

Helina Tennasilm

Overview of the EU-Funded Digitization Projects in the National Archives of Estonia (Pregled digitalizacijskih projekata Nacionalnog arhiva Estonije doniranih od strane EU),

Caroline Maximoff

ICARUS – International Centre for Archival Research – Cultural Projects and Activities on a European Level (ICARUS- Međunarodni centar za arhivska istraživanja – Kulturni projekti i aktivnosti na evropskom nivou).

U okviru druge cjeline predstavljeni su radovi na temu: *Arhivi u modernom društvu (uloga, razvoj i budućnost)*:

Peter Pavel Klasinc

Curriculum of the Archives in States/Societies (Statusi arhiva u državama/društvu),

Anne Gilliland – Sue Mckemmish

Pluralising the Archives in the Multiverse: A Report on Work in Progress (Pluralizam arhiva u multiversi: Izvještaj o radnom progresu),

Azem Kožar

The Establishment of the Archives of International Criminal Tribunal in The Hague: Aspects From the Viewpoint of Archival Science (Uspostava Arhiva međunarodnog kriminalnog tribunala u Hagu: Aspekti sa gledišta arhivske nauke),

Christian Kruse

The Useful Detail. Archives as Stores of Information in Present-day Society (Korisni detalji. Arhivi kao spremišta informacija u modernom društvu),

Michail V. Larin

Archives in Modern Russia: Problems and Prospects (Arhivi u modernoj Rusiji: Problemi i napredak),

Cristina Bianchi

Evolution of Archival Education in a Small But Complex Country Called Switzerland: Multipurpose and Threefold Approach (Evolucija arhivskog obrazovanja u maloj, ali kompleksnoj državi – Švicarskoj: Višestruka korist i pristup razgranatosti)?,

Danijela Branković

Marketing in Archives Services: Term and Application (Marketing u arhivskim službama: Pojam i djelovanje),

Marijan Gerdej

Outline of the Archives and Records and their Evaluation in the Present Day Society (Glavne crte arhiva i građe i njihovo vrednovanje u današnjem društvu),

Živana Hedbeli

Archives in the Country in Transition (Arhivi u zemljama tranzicije),

Spyridoula Arathymou

A Better World is Possible... The Social and Educational Role of Historical Industrial Archives (Bolji svijet je moguć... Socijalna i obrazovna uloga Historijskih industrijskih arhiva),

Magdalena Marosz

What the State Archives and the State Archivists in Poland are Today and Which Role they Perform? (Šta su Državni arhivi i državni arhivisti u Poljskoj danas i koju ulogu imaju?),

Francisco Javier Aguado González - Inés Irurita Hernández

The Role of Personal Archives as Support for the Research of the Recent History (Uloga privatnih arhiva kao podrška istraživanju nedavne historije),

Antonio Ratti - Sonia Galasso

From the INA Historical Archives two intervention of social policy, the Mutual Fund Pensions of Turin and the Plan of INA CASA (Iz INA Historijskog arhiva dvije intervencije socijalne politike, Zajednički fond mirovine Torinu i Plan INA HAZU)?

Ilana Budowski

Transition From the Analog to the Digital Era: Coping With Loss of Archival Information in Israel (Tranzicija iz analogne u digitalnu eru: Umnožavanje sa gubitkom arhivskih informacija u Izraelu),

Snežana Pejović

Does a Modern Archivist Hold Archival Profession in its Hands? Opportunities and Limitations (Da li moderni arhivisti drže arhivsku profesiju u svojim rukama? Mogućnosti i ograničenja),

Andrei Rybakou

Belarusian Archives in the Modern Society (Bjeloruski arhivi u modernom društvu),

Jelka Melik - Mateja Jeraj

Archives in the Present-Day Society (Arhivi u sadašnjem društvu),

Elisabeth Schögggl-Ernst

Archives in the Future: Considerations and Strategies (Arhivi u budućnosti: Razumjevanje i strategija),

Antonio Monteduro

Instruments of Democracy: Archives in the Present-Day European Society (Instrumenti demokratije: Arhivi u modernom evropskom društvu),

Milan Selan

The Role of the Civil Society Associations in the Development of the Archives' Know-How (Uloga civilnih društvenih asocijacija u razvoju arhiva, znati kako),

Zdenka Semlić Rajh

Higher Quality of Archival Information: Better Services for Users (Veći kvalitet arhivskih informacija: Bolja usluga za korisnike),

Bogdan Florin Popovici

National Archives of Romania and Archival Strategies: A Brief Historical Analysis (Nacionalni arhivi Rumunije i arhivska strategija: Kratka historijska analiza),

Jovan Popović

Position, Impact and Role of Archival Legislation in the Society in all Segments of its Development (Pozicija, utjecaj i uloga arhivskog zakonodavstva u društvu u svim segmentima razvoja),

Miroslav Novak

Opportunities and Pitfalls of Communication Channels Between Archives and Modern Society (Mogućnosti i ograničenja u komunikaciji između arhivista i modernog društva),

Majella Marjorie Tan Marquez

Archives Facelift: an Aeon Of Transformation (Arhivsko uređivanje: Eon transformacije),

Leonor Calvão Borges

Democracy, governance, citizenship and archives in Portugal (Demokratija, vlada, građani i arhivi u Portugalu).

U okviru cjeline *Razno* objavljena su četiri rada:

Jean Paul Ndayisaba

Burundi Archives in the Present Day Society (Arhivi Burundija u modernom društvu),

Izet Šabotić, Selma Isić

Modern Archives and Hybrid Archiving: Advantages, Importance and Protection. (Moderni arhivi i hibridno arhiviranje: Prednosti, značaj i zaštita),

Alenka Šaupertl

The Role of Controlled Vocabularies in Informatio Database (Uloga kontroliranog vokabulara u informacijskim bazama podataka),

Massimo Colombo

Presentation of the "Consortio Humana Res" (Prezentacija „Konzorcija Humana Res“).

21. broj po redu *Revije za savremenu arhivsku teoriju i praksu – Atlanti* dosljedno kao i svake godine obrađuje neka značajna aktuelna stručna i znanstvena pitanja iz polja arhivistike, koja pobuđuju veliku pažnju struke i nauke. U ovom broju časopisa u žiži interesovanja su moderni arhivi, tačnije uloga, razvoj i budućnost arhiva u modernom društvu, kao i iskustva, planovi i oblici predstavljanja arhiva putem web stranica i uopšte upotreba informacijskih tehnologija u arhivistici. Stoga, kao i do sada, radovi objavljeni u 21 broju časopisa *Atlanti* predstavljaju značajan doprinos razvoju moderne arhivske teorije i prakse.

Nermana HODŽIĆ

JU Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla

GLASNIK ARHIVA I ARHIVISTIČKOG UDRUŽENJA BOSNE I HERCEGOVINE, XLI/2011., Sarajevo 2011., str. 306

U izdanju Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine u 2011. godini izašao je iz štampe 41. broj časopisa *Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine*. U ovom broju kao i u prethodnim radovi su razvrstani i predstavljeni u četiri cjeline:

- I Arhivistika i arhivska služba,**
- II Iz grade,**
- III Prikazi,**
- IV Vijesti.**

U prvoj cjelini "Arhivistika i arhivska služba" objavljena su 23 rada u kojima su otvorena mnoga pitanja iz oblasti arhivskog zakonodavstva ukazujući na njegove prednosti i nedostatke, poštivanje međunarodnih standarda

i normi i njihovog prilagođavanja potrebama arhivske struke. Govori se o donošenju propisa za arhivsku djelatnost, informacijama i promjenama koje se odnose na prijedloge izmjena i dopuna arhivskih zakona, kao i iskustvima u vezi s tim u Republici Sloveniji, Srbiji i Bosni i Hercegovini.

Prvi rad predstavljen u ovoj cjelini je "Univerzalna Deklaracija o arhivima i bosanskohercegovačka legislativa", autora Sejdalije Gušića u kome je predstavljen dio Deklaracije koji se odnosi na obavezu svake zemlje, članice Međunarodnog arhivskog vijeća, da ima prihvaćeno i razrađeno arhivsko zakonodavstvo i odgovarajuću nacionalnu arhivsku politiku. Mag. Zdenka Semlić – Rajh u radu pod naslovom "Arhivsko zakonodavstvo

kao preduvjet za uspješno obavljanje arhivske djelatnosti (Primjer arhivskog zakonodavstva u Republici Sloveniji)", govori o razvoju arhivskog zakonodavstva

u Republici Sloveniji, a posebno promjenama koje se odnose na prijedloge izmjena i dopuna arhivskog zakona, vezanih za pitanje reorganizacije javne arhivske službe i pristupa arhivskoj građi. Miroslav Dučić i Željko Marković u radu čiji je naslov "Pozitivni propisi za arhivsku delatnost u Republici Srbiji", govore o važećim propisima za arhivsku djelatnost u Republici Srbiji. Mr. Bojan Stojnić u svom radu pod naslovom "Zakon o arhivskoj djelatnosti Republike Srpske", daje osnovne informacije o ovom Zakonu donesenom 2008. godine. O upravnoj nadležnosti nad arhivima u razvijenim evropskim državama i većini država – sukcesora bivše SFRJ i korištenju arhivske građe u Arhivu Jugoslavije shodno odredbama Sporazuma o sukcesiji govori dr. Gojko Malović u radu pod naslovom "Upravna nadležnost nad arhivima sa osvrtom na "zajedničku arhivsku baštinu" država sukcesora bivše SFRJ". Prof. dr. Azem Kožar u radu pod naslovom "Harmonizacija arhivskih propisa Bosne i Hercegovine – mogućnost ili utopija" razmatra pitanja o arhivskom zakonodavstvu Dejtonske Bosne i Hercegovine koga su nadležne vlasti donosile odvojeno na više nivoa (državni, entitetski, kantonalni) bez koordinacije, i smatra da je na struci da podržava pozitivna rješenja i podstiče njihovu primjenu po mogućnosti ujednačeno na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine. O harmonizaciji zakonodavstva u Bosni i Hercegovini, pozitivnim iskustvima i nedostacima, primjeni međunarodnih standarda i iskustvima zemalja regije u izradi propisa pri uključenju u EU piše Džemila Čekić u radu pod naslovom "Arhivsko zakonodavstvo u susret EU integracijama". Esaf Lević u radu pod naslovom "Arhivsko zakonodavstvo i status arhiva" govori o različitom statusu arhivskih ustanova, arhivskoj službi u Bosni i Hercegovini, njenom uređenju i specifičnostima, koje su naročito izražene formiranjem entitetskih i kantonalnih arhiva. Milena Gašić u radu "Arhivska djelatnost u Bosni i Hercegovini – kvalitet ili kvantitet –" daje kratak pregled arhivske djelatnosti u Bosni i Hercegovini poredeći ga sa prethodnim periodom. Spomenka Pelić u radu čiji je naslov "Kategorizacija stvaratelja arhivske građe (jedno od rješenja za prevazilaženje problema arhivske mreže u Bosni i Hercegovini)" piše o pokrivenosti Bosne i Hercegovine arhivskom djelatnošću, razbijanju prijeratne arhivske mreže i neadekvatnoj zakonskoj regulativi. "Zakonski tretman arhivske građe kao nacionalnog spomenika Bosne i Hercegovine" je naslov rada Almire Alibašić u kojem piše o značaju Odluke o proglašenju kulturnih dobara nacionalnim spomenicima, poštivanju donesenih odluka, kao i o tome koliko su prepoznate od strane nadležnih organa i da li je zakonski tretman građe zadovoljavajući. O uticaju politike na arhivsku djelatnost u Bosni i Hercegovini i njenom odnosu prema arhivskoj djelatnosti posebno u procesu donošenja arhivskog zakonodavstva piše dr. sc. Izet Šabotić u radu "Arhivska djelatnost između politike i struke (bosanskohercegovačko iskustvo)". O potrebi da se u arhivskoj službi u Bosni i Hercegovini kao obaveza uvedu jedinstveni administrativni, statistički i finansijski obrasci za

izvještaje govori Haris Zaimović u radu "Izrada statističkih i administrativnih obrazaca za arhivsku djelatnost u Bosni i Hercegovini". Omer Zulić u radu "Ratna građa i arhivsko zakonodavstvo Bosne i Hercegovine" daje analizu važećih arhivskih propisa u Bosni i Hercegovini koji tretiraju pitanje zaštite arhivske građe ratne provenijencije. Kratak pregled zakonskih propisa iz arhivske djelatnosti koji tretiraju kaznene odredbe dala je Aleksandra Pijuk-Pejčić u radu "Primjena kaznenih odredaba arhivskih propisa Bosne i Hercegovine kao sredstvo za unapređenje spoljne službe". Hadžija Hadžiabdić u radu pod nazivom "Edukacija arhivskog kadra" govori o uređenju zakonske regulative, opremanju arhiva i kontinuiranoj edukaciji arhivskog kadra kako bi se išlo ukorak sa međunarodnim razvojem arhivske struke. Verica Josipović u radu "Propisi o preuzimanju javne arhivske građe u Republici Srpskoj" piše o propisima i odredbama koji regulišu preuzimanje arhivske građe. Selma Isić u radu pod nazivom "Standardizirana obrada i zaštita arhivske građe u arhivskom zakonodavstvu Bosne i Hercegovine" ukazuje na probleme arhivske struke u zemlji uzrokovane neadekvatnim zakonodavstvom i nepostojanjem odgovarajućih provedbenih akata za pojedina pitanja arhivske djelatnosti koja se posebno odnose na procese sređivanja i obrade arhivske građe. Hatidža Fetahagić je u radu čiji je naslov "Pristup informacijama kroz arhivsko zakonodavstvo" dala analizu postojećih arhivskih propisa u Bosni i Hercegovini koji tretiraju pitanje pristupa informacijama iz arhivske građe i koje su prednosti i nedostaci. Ljubica Ećimović u radu "Zaštita ličnih podataka pri korišćenju arhivske građe" govori o primjeni Zakona o zaštiti ličnih podataka pri korištenju arhivske građe u Arhivu Republike Srpske. O potrebi što bolje informisanosti u procesu rada, ali i javnosti govori Ismeta Džigal-Berkovac u radu pod nazivom "Web stranica arhiva u službi informacijsko-komunikacijskog razvoja i prezentacije aktivnosti". "Zastupljenost kulturno-obrazovne djelatnosti u arhivskom zakonodavstvu na području Bosne i Hercegovine" naslov je rada Sanete Adrović. O pitanju rokova čuvanja dokumentacije koja nastaje kroz primjenu Zakona o javnim nabavkama Bosne i Hercegovine u svom radu "Zakon o javnim nabavkama Bosne i Hercegovine kroz prizmu arhivistike" piše Elma Dervišbegović.

Drugo poglavlje Časopisa "Iz građe" sadrži četiri historiografska rada pisana na osnovu historijskih izvora i jedan analitički popis fonda koji predstavlja stručno-obavještajno sredstvo u Arhivu. Objavljeni su slijedeći radovi: Mr. sci. Nermina Halilović, "Historiografski značaj latinske isprave bosanskog bana Prijezde o darivanju župe Zemljanik Hrvatskim Babonićima"; Mr. sc. Ćerim Rastoder, "Refleksije hatišerifa iz novembra 1833. godine na Bosanski ejalet"; Mr. Bojan Stojnić, "Ortopedski zavod "Marija Zvijezda" (1915-1923)"; Dr. sc. Sead Selimović, "Školstvo u političkoj djelatnosti Edhema Mulabdića (1923-1929)"; Nermana Hodžić, Analitički popis "Sreski komitet Saveza komunista Bosne i Hercegovine Bratunac (SK SKBiH Br) 1952.-1954."

U trećoj cjelini "Prikazi" predstavljene su publikacije iz oblasti historiografije i arhivistike, a koje su objavljene u posljednje dvije godine. Ovo poglavlje sadrži slijedeće radove: Ešefa Begović je predstavila časopis "Arhivska praksa", br. 14., Tuzla 2011., str. 1-573; Esaf Lević je predstavio Časopis za arhivsku teoriju i praksu "Arhivski zapisi", godina XVIII/2011., broj 1, Državni arhiv Crne Gore, Cetinje 2011.; Miroslav Dučić je napisao prikaz knjige "Arhivistika u teoriji i praksi" knjiga 3, Arhiv TK i Društvo arhivskih zaposlenika TK, Tuzla 2011., str. 270, autora prof. dr. Azema Kožara; Kerima Filan je dala prikaz knjige "Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa" Historijski arhiv Sarajevo, svezak prvi, obradio Mustafa Jahić, Al-Furqān Fondacija za islamsko naslijeđe i Historijski arhiv Sarajevo, London – Sarajevo 1431/2010. pp. 649+prilozi; Dr. sci. Adnan Busuladžić je uradio prikaz "Analitički inventar Zbirke Varia (1829. – 1963.)" kojeg je priredio Admir Nezirović, Sarajevo 2011.; Prof. dr. Ferid Muhić je napisao prikaz knjige "Historija Bosne u okviru Osmanskog carstva", autora Bakira Tanovića, Svjetlost, Sarajevo 2011., str. 567; Dr. Safet Bandžović je predstavio Zbornik "Suočavanje s jugoslovenskim kontraverzama: inicijativa naučnika: centralnoevropske studije" kojeg su priredili Charles Ingrao i Thomas a. Emmert, izd. Buybook, Sarajevo 2010., str. 435; Dr. sc. Izet Šabotić je predstavio knjigu "Srednjovjekovna Bosna u areni političke historiografije" autora dr. Kenana Dautovića, Biblioteka Divan, Travnik 2011., str. 182; Adnan Hadžiabdić je dao prikaz Zbornika radova Međunarodne konferencije "Bosna i Hercegovina u okviru Austro-Ugarske 1878. – 1918.", održane u Sarajevu 30. i 31. marta 2009. godine, Sarajevo: Filozofski fakultet, 2011., 602 str.

U četvrtom poglavlju "Vijesti" predstavljene su značajne informacije o stručnim i naučnim skupovima održanim u zemlji i inostranstvu. U ovom poglavlju dati su slijedeći izvještaji: Adnan Tinjić je pisao o Okruglom stolu "Zaštita i značaj ličnih i porodičnih zbirki" koji je održan 8. 12. 2011. godine u Arhivu TK u povodu obilježavanja Dana arhiva i arhivske službe u Bosni i Hercegovini; Siniša Domazet i Selma Isić su napisali "Izvještaj o učešću na Jesenjoj arhivskoj školi u Trstu" i "Izvještaj sa 21. Međunarodnog arhivskog dana"; Almira Alibašić je napisala "Zapisnik sa savjetovanja arhivskih radnika Bosne i Hercegovine" održanog na Vlačiću 15. i 16. 12. 2011. godine u Hotelskom kompleksu "Eko-Fis" Vlačić, Travnik.

Svi autori koji su se pojavili sa svojim prilogima svakako su obogatili sadržaj i ovoga 41. po redu časopisa "Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine" i nesumnjivo doprinijeli njegovome kvalitetu, te se isti preporučuje stručnim i naučnim radnicima, ali i široj javnosti.

Omer ZULIĆ,

JU Arhiv Tuzlanskog kantona u Tuzli

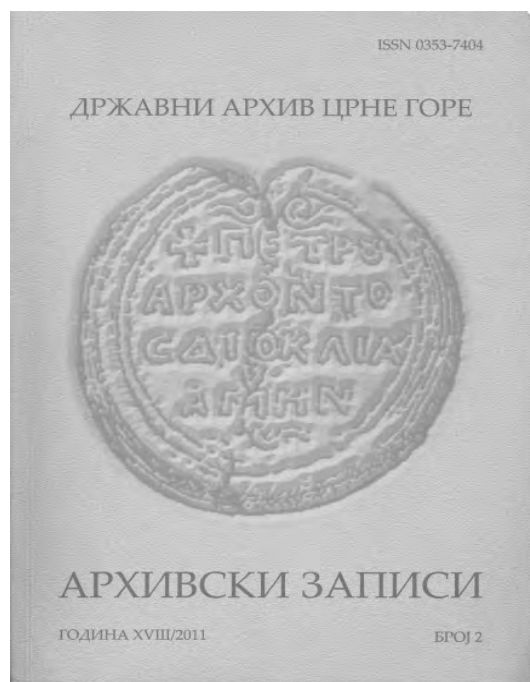
ARHIVSKI ZAPISI, Časopis za arhivsku teoriju i praksu, godina XVIII, broj 2, Državni arhiv Crne Gore, Cetinje 2012., str. 273.

Značajan doprinos razvoju arhivske djelatnosti u Crnoj Gori, te doprinos istraživanju historijskih procesa, daje nam stručni časopis pod nazivom, "Arhivski zapisi", koji sadrži slijedeća poglavlja:

- "Članci i prilozi",**
- "Iz arhivske teorije i prakse",**
- "Dokumenti i sjećanja",**
- "Prikazi",**
- "Izvještaj o radu" i**
- "In memoriam"**

Prvo poglavlje časopisa "Arhivski zapisi" nosi naziv *Članci i prilozi* (str. 7.-163.). U okviru ovoga poglavlja objavljeno je sedam radova, koji tretiraju određena historijska pitanja i teme. Prvi objavljeni rad nosi naziv *Njegoševo "Diplomatičesko djejanije"*, autora Đorđa Borožana (str. 7.-27.). Autor na osnovu bogate državničke prepiske i pisama personalnog obraćanja savremeniciima, donosi korisne informacije o Njegoševom diplomatskom djelovanju.

Srđan Pejović, autor je rada pod nazivom *Osnovne karakteristike politike emitovanja novca u Knjaževini/Kraljevini Crnoj Gori*, (str. 27.-57.). Autor u uvodnom dijelu daje osvrt na historijat kovanja novca u Crnoj Gori, od početka do usvajanja Zakona. Izložena je i analizirana procedura i tok skupštinskih rasprava, o sva tri zakonska projekta. Izvršena je uporedna analiza monetarne politike i njenih dometa u periodu prije i poslije donošenja Zakona. Rad sadrži i kritički pogled na način vođenja politike kovanja

novca, do donošenja Zakona, kako u pogledu njene zakonitosti, tako i u pogledu ostvarenih ciljeva. Naglašena je kritičnost u pogledu uloge crnogorskog vladara i Vlade u vođenju monetarne politike, a posebno u odnosu na njene posljedice.

Neka razmišljanja o ubikaciji labeatskog Meteona, naziv je rada autora Branislava Borozana (str. 57.-71.). Naime, identifikacija labeatskog grada Meteona sa ilirskom gradinom na Medunu u Kučima, donosi probleme u razgraničenju teritorija dvaju ilirskih plemena, Dokleata i Labeata. Problem nastaje zbog neposredne bliskosti Meduna sa rimskim gradom Docleom, za koga se drži da je sagrađen na prostoru plemena Dokleata. Navedena identifikacija se u nauci drži kao “nepobitna činjenica”, iako je prije svega oslonjena na glasovnoj bliskosti dvaju naziva: Meteona i Meduna. Stoga autor u navedenom radu ukazuje na čitav niz nesuglasica koje ovakva identifikacija donosi i ujedno pokušava da ponudi drugačije hipoteze i mogućnosti ubiciranja ovog labeatskog grada. Pri tome se on oslanja na saznanja do kojih je došao korištenjem pisanih izvora, koji daju obavještenja o egzistenciji ovog grada, te ih povezuje sa arheološkim tragovima ilirskih gradina, koje se nalaze na prostoru bližem Labeatskom-Skadarskom jezeru.

Sreten Zeković, autor je zanimljivog rada pod nazivom *Jedna spor(adič) na arhivalija knjaza Danila*, (str. 71.-81.). Autor se u predmetnom radu bavi utvrđivanjem autentičnosti, originalnosti i provjerljivosti Danilove proklamacije Kučima, 30.12.1852. godine. Naime, u isticanju crnogorskog naroda (nacije) u arhivi knjaza Danila, javlja se i izuzetak, po kojem on crnogorski narod smješta unutar srpskog naroda. Riječ je o pomenutoj proklamaciji Kučima, koja odudara od svih ostalih deset proklamacija, u povodu Omer-pašinog napada na Crnu Goru.

Rad pod nazivom *Mletački pukovnik Ivan Krapović iz Maina (prva polovica 18. stoljeća)*, (str. 81.-107.) napisala je Lovorka Čoralić, iz Hrvatskog instituta za povijest. U navedenom, izvornom naučnom radu, autorica na osnovu izvorne arhivske građe iz *Archivio di Stato di Venezia*, istražuje vojničku karijeru Ivana Krapovića, od prvih desetljeća 18. stoljeća, pa sve do razdoblja od 1737.-1743. godine. U radu se velika pažnja poklanja i sastavu prekomorskih pješćkih četa, kojima je Krapović zapovijedao.

Ivan Jovović, autor je rada pod nazivom *Župe barske nadbiskupije u izvještaju Vicka Zmajevića 1703. godine*, (str. 107.-141.). Autor u pomenutom izvornom naučnom radu, donosi zanimljive informacije, na osnovu arhivske građe, koja je u većoj mjeri nepoznata crnogorskoj stručnoj i naučnoj javnosti. Naime, izvještaji barskog nadbiskupa Vicka Zmajevića iz 1703. godine, daju sveobuhvatnu sliku političkih i crkvenih prilika u Osmanskom carstvu, tj. odnosi se na prostor današnje Crne Gore, Srbije, Albanije, Kosova i Makedonije. Ukazujući na značaj pomenutog izvještaja, autor upozorava i na određene netačnosti kao i prevaziđena terminološka određenja.

Početak hladnog rata u Evropi i prekid diplomatskih odnosa Svete Stolice i istočnoevropskih država, naziv je rada autora Borisa Vukićevića, (str. 141.-163). U ovome radu autor predstavlja okolnosti u kojima je djelovala diplomatija

Svete Stolice na početku hladnog rata, a potom i objašnjava kako je tekao prekid diplomatskih odnosa između Svete Stolice i novonastalih "narodnih demokratija". Navedeni članak je posljednji objavljeni članak u prvom poglavlju časopisa *Arhivski zapisi*.

Drugo poglavlje posvećeno je pitanjima *Iz arhivske teorije i prakse*, (str. 211.-220). U ovome poglavlju, koje bi trebalo da predstavlja najznačajniji i po obimu najzastupljeniji dio časopisa, objavljen je, samo jedan stručni rad. Jovan P. Popović, autor je rada *Neki od postulata kao preduslova zaštite arhivske građe*, (163-185.). Autor se u pomenutom stručnom radu bavi pitanjem arhivskog zakonodavstva i ulogom istog u zaštiti arhivske građe, pitanjem valorizacije arhivske građe, nadzora nad primjenom propisa, te etičkim pristupom u zaštiti arhivske građe. Status i zaštita arhivske građe privatizovanih preduzeća, vrlo je značajno stručno pitanje arhivskih službi zemalja u tranziciji, na koje i autor skreće naročitu pažnju i ukazuje na potrebu zaštite iste.

Dokumenti i sjećanja, naziv je trećeg poglavlja 2. broja *Arhivskih zapisa* (str. 185.-207.) u okviru kojega su objavljena dva rada. Ana Pejović je autorica članka pod nazivom *Uputstvo za sastav završnog likvidacionog bilansa privatnih kreditnih preduzeća u likvidaciji*, a Goran Ž. Komar, je objavio rad pod nazivom *Nota od kuta (oko 1728.)*.

Četvrto poglavlje *Arhivskih zapisa* čine *Prikazi* (str. 207.-313.). U okviru ovoga poglavlja objavljen je samo jedan prikaz *Kotorskog statuta* koji je pripremio Božidar Šekularac.

U okviru rubrike "Izvještaj" objavljen je izvještaj o radu Državnog arhiva Crne Gore za 2011. godinu (str. 213.-271.).

Rubrika *In memoriam* je posljednja rubrika drugog broja stručnog časopisa *Arhivski zapisi*, a posvećena je akademiku prof. dr. Mijatu Šukoviću.

Na kraju 2. broja časopisa *Arhivski zapisi* date su upute saradnicima.

Stručna i naučna javnost Crne Gore, ali i zemalja u okruženju bogatija je za još jedan, broj časopisa *Arhivski zapisi*. Časopis donosi zanimljive radove, od značaja za stručnu, ali i naučnu javnost. Međutim, jedna od manjkavosti časopisa ogleda se u neznatnom broju stručnih radova iz arhivistike (samo jedan rad) iako je riječ o *Časopisu za arhivsku teoriju i praksu*. Stoga je neophodno u narednom periodu animirati stručne zaposlenike Državnog arhiva Crne Gore, ali i arhivskih stručnjaka zemalja u okruženju, kako bi se na taj način uticalo na kvantitet, a samim time i kvalitet objavljenih radova.

Također, bih toplo sugerisao redakciji, uredništvu i izdavaču, da slijedeći broj časopisa *Arhivski zapisi*, obogate Predgovorom, kojim će čitaocu omogućiti lakši i jednostavniji uvid u strukturu časopisa, ciljeve i zadatke istog.

**Muhidin Pašić, *STARE TUZLANSKE PORODICE*, BZK
„Preporod“ Općinsko društvo Tuzla, Tuzla 2012, str. 318**

Historiografska štiva rodoslovnog karaktera predstavljaju pravu rijetkost u našoj historiografiji. Veoma često spoznaje o našim precima su simbolične, nepotpune i historijski maglovite. To ukazuje da u prošlosti ovom segmentu našeg pamćenja nismo poklanjali potrebnu pažnju, te stoga nismo sačuvali značajnija historijska sjećanja o našim precima, ljudima koji su najčešće zaslužni ne samo za našu prošlost, već i za sadašnjost. Naši pretci su naši korijeni, a čovjek je kao i biljka, bez korijena kao da i ne postoji. Iz tog razloga, svaki pokušaj da se nešto napiše o svojim precima, te da se na taj način dio važnog sjećanja otrgne od zaborava, predstavlja značajan pomak i doprinos izučavanju rodoslovne, ali i lokalne prošlosti.

Tema obrađena u knjizi *Stare tuzlanske porodice* (odabir), je važno historijsko pitanje, koje zaslužuje širi naučni tretman, kako od strane historijske nauke, tako i od drugih naučnih disciplina. I ranije su činjeni manje ili više uspješni pokušaji na izradi rodoslova nekih poznatih tuzlanskih porodica. No, ovo je prvi puta da se na jednom mjestu sagleda prošlost ukupno dvadesetdvije tuzlanske porodice. Stoga, pokušaj Muhidina Pašića, čovjeka koji je itakako poznat široj kulturnoj i naučnoj javnosti Tuzle, svakako je vrijedan pažnje po mnogo čemu. Prvo, opće je poznato da Tuzla i njeno šire područje, slove kao bogato historijsko područje, koji za svoju prošlost vežu važne događaje i procese, ali i istaknute porodice, pa i pojedince, koji su ostavili dubokoga traga. O svemu tome je malo napisano, uglavnom pisalo se o ovim temama sporadično, proučavajući druge historijske teme i oblasti. Tako da s pravom možemo zaključiti da je tuzlanska geneološka prošlost neistražena i da se u tom pogledu osjeća znatna praznina.

Muhidin Pašić, ovom knjigom pokušao je nadomjestiti propuste ranijih istraživača na polju tuzlanske genealogije. To radi istraživački neobično, ali historiografski prihvatljivo. Svoje istraživanje veže za 22 (23) tuzlanske porodice, odabrane dijelom po vlastitom ukusu autora, a dijelom po želji potomaka koji su

željeli nešto kazati o svojim precima, te i onih koji nisu bili spremni na saradnju, jer da jesu, ovaj Rukopis bi bio i obimniji i sadržajniiji. Upravo zbog toga je značajan broj poznatih tuzlanskih porodica ostao van domašaja ove publikacije.

No, svakako ono što je predstavljeno u ovoj knjizi vrijedno je čitalačke pažnje. Riječ je o 22 (23) zanimljiva historijska štiva, zasebne historijske priče o porodicama i pojedincima, koji svoje djelovanje vezaše za prošlost Tuzle. Te historijske priče pune su zanimljivosti i činjenica, koje i čine tuzlansku prošlost nekako posebnom, u stvari onakvom kakva ona i jeste. Posebna karakteristika ove knjige sadržana je u činjenici da su ovako ispričane priče direktno predstavljene uglavnom od strane potomaka i najbližih srodnika porodica i pojedinaca. Stoga je postojala realna bojaznost da iste ne budu predstavljene u najobjektivnijem historiografskom svjetlu. Međutim, iščitavajući sadržaje u knjizi, takvu sumnju smo odagnali, te se uvjerili u validnu potvrdu poprilično objektivnog predstavljanja tuzlanskih porodica.

Stoga ću pokušati za ovu priliku iznijeti svoje viđenje ove knjige, neopterećen ničim osim objektivnim vrijednostima predstavljenim u istoj, kojih ima na pretek, te ću u ovom kazivanju pokušati istaći one najvažnije.

Knjiga počinje kao što i treba sažetim i jasnim predgovorom, u kojem nas autor upoznaje sa namjerom i drugim valjanim razlozima koji su ga *natjerali* na ovako važan i zahtjevan posao. Namjera i razlozi su opravdani, jer autor želi dati doprinos u očuvanju tragova prošlosti o vrijednim pojedincima i porodicama Tuzle, ali i postaknuti druge da nešto slično urade, jer kao potomci i ljudi od pera i imaju obavezu da zapisuju, a nemaju pravo da zaboravljaju, jer nezapisano sjećanje je iščeznulo sjećanje.

Kazivanje o tuzlanskim porodicama autor u knjizi čini abecednim redom, što je po historiografskoj metodologiji prihvatljivo. Počinje s uglednom ulemskom starotuzlanskom porodicom Azabagić, s predstavljanjem tabelarnog rodoslova, čiji je rodonačelnik historijski poznata ličnost Topal Osman-paša, koji je živio u drugoj polovini 17. i prvim desetljećima 18. stoljeća. Rodoslovno stablo Azabagića je složeno i kompleksno, te je u ovom Rukopisu dato u skraćenom obliku. Pošto je veoma razgranato, podijeljeno je na nekoliko zasebnih rodoslovnih grana. Kako je riječ o brojnoj porodici, za njeno detaljnije historijsko razumijevanje neophodno je dobro poznavati važne historijske činjenice o istoj. Istih je puno, te one potvrđuju da porodica Azabagić, zajedno s porodicama: Tuzlić, Jašaragić, Mulaosmanović i Muradbegović imaju korijene od već spomenutog Topal Osman-paše. Podaci govore o nekoliko generacija iz ove porodice koje su obnašile kapetansku službu u Tuzli. U predstavljanju porodice Azabagić dato je nekoliko važnih karakteristika, posebno o nekim predstavnicima ove porodice, počev od Topal Osman-paše, Derviš Hasan-bega, Derviš Ahmed-bega, Mehmed ef. Teufika. O nekima su to kratka kazivanja, dok je o Teufik ef. Azabagiću, kadiji, muftiji i Reis-ul-ulemi dato jedno detaljnije historiografsko štivo, sa više podataka o njegovom radu i životu.

U predstavljanju porodice Azabagić nisu zaboravljeni ni mlađi potomci, koji su zaslužni za očuvanje ulemske časti i tradicije porodice, kao što su: Ferid-beg, prim. dr. Sulejman, Hafiz ef. Abdulah, Salih-beg, Hafiz Hamdija, Suad, te ostali

iz plejade mlađih potomaka ove ulemske porodice. Svaki od njih dao je doprinos društvu i zajednici, ali i učinio sve da se očuva ugled ove nadaleko čuvene bosanske ulemske i plemićke porodice.

Zanimljivo rodoslovno štivo odnosi se i na ulemsku porodicu Čokić, čiji korijeni sežu iz Temišvara, odakle ih životni put prije tri stoljeća dovodi u selo Kovači, nedaleko od Živinica. O ovoj znamenitoj porodici napisana je zanimljiva monografija „Tri stoljeća porodice Čokić“, čiji je autor Halid Čokić. Autor knjige odlučio se za ovu priliku dati neke najvažnije karakteristike o porodici Čokić, uradivši pregledno porodično stablo, te ukazavši na doprinos ove porodice, koja je dala značajan broj uglednika, poput dvojice muftija, šerijetskih sudija, pravnika, profesora, hafiza, efendija, a i mlađi naraštaji su, također, poznati fakultetski obrazovani ljudi. Predstavnici ove porodice ostavili su važnu zaostavštinu, koja je dala doprinos obrazovnoj, kulturnoj i filozofskoj misli u Tuzli i Bosni i Hercegovini. To se prije svega odnosi na časopis „HIKJMET“, koji je izlazio pod pokroviteljstvom ove porodice od 1927. do 1936. godine. U ovoj publikaciji dato je nekoliko zanimljivih pojedinosti o istaknutim predstavnicima ove porodice, kao što su: Ibrahim Hakki Čokić, poznati učenjak i profesor islamske vjeronauke, arapskog i turskog jezika i književnosti. Bio je urednik i vlasnik „HIKJMETA“. Objavio je više radova islamske vjerske provenijencije. Zanimljivi podaci dati su i o Abdurahmanu Adilu Čokiću, istaknutom učenjaku i profesoru vjeronauke, ali i izuzetno moralnom čovjeku, misliocu širokog obrazovanja i kulture, poslovne urednosti i marljivosti. O ljudskim, moralnim i obrazovnim vrijednostima ovoga mualima zanimljive priče dali su njegovi učenici: Sulejman Konjhodžić i prof. dr. Mustafa Šehović, čija se priča završava sa rečenicom „Bio je pravi profesor, misaon i drag“.

Zanimljiva priča u knjizi ispričana je i o porodici vrsnih tuzlanskih muzičara Dušek, koja je doselila u Tuzlu 1924. godine. Rodoslov ove porodice počinje s Ferdinandom. Ova porodica u Tuzli razvija pet generacija. Sa historijskog aspekta riječ je o vremenski kratkom periodu, ali to nije bila prepreka da ova porodica ostavi važan historijski trag u prošlosti Tuzle. Riječ je o radnoj i marljivoj porodici čiji se predstavnici veoma brzo dokazuju, kao ugledni proizvođači slastičarskih proizvoda. U kasnijem periodu oni će dati nemjerljiv doprinos razvoju muzičke kulture, ne samo u Tuzli, već i šire. Ovo se posebno odnosi na porodicu Čestimira Dušeka, koju čine, supruga Zdenka Ćosić-Dušek i kćerke Maja i Vera. Gospođa Zdenka Ćosić-Dušek je bila istaknuti profesor, dekan i prodekan Tehnološkog fakulteta u Tuzli, dala je veliki doprinos razvoju ovog fakulteta, ali ujedno imala i veliki uticaj na porodicu Dušek, posebno na svoje dvije kćeri. U porodici se posebna pažnja poklanjala glazbi, zahvaljujući prije svega urođenom instinktu za ovu vrstu umjetnosti. Čestimir Dušek je u ovoj oblasti dosegao vrhunac i učinio Tuzlu prepoznatljivom muzičkom sredinom, obrazujući talente i stvarajući vrijedan kadar za Osnovnu i Srednju muzičku školu u Tuzli. Ljubav prema muzici prenio je na kćerke: Maju, profesora violine i Veru, ali i na brojne tuzlanske muzičare, koji zahvaljujući njemu proniješe slavu Tuzle diljem zemaljske kugle.

U knjizi je našla mjesta i porodica Đukić, jedna od najstarijih trgovačkih tuzlanskih porodica. Ista je predstavljena kroz skromno porodično stablo, za čijeg se rodonačelnika uzima Risto K. Đukić, rođen oko 1832. godine, koji je imao pet sinova, ali kroz ovaj rodoslov prati se potomstvo njegovog sina Jove, koji će doseći još tri generacije. Ovom prilikom predstavljeni su predstavnici ove porodice, kao što su: Bogdan Đukić, praški i ljubljanski student, poznati arhitekta, koji je ostavio iza sebe važne tragove, projektujući značajne objekte u Tuzli, koji i danas prkose zubu vremena, kao što su osnovne škole: Centar i Pazar, tržnica, berza rada, izložbeni paviljon u Trobegovom parku, te stara zgrada Općine.

U kratkim crtama predstavljena je i poznata tuzlanska porodica Hadžiefendić, koja je krajem 17. stoljeća iz Budima došla u Tuzlu. Rodoslov ove porodice obuhvata šest generacija. Autor ovog priloga daje osnovne podatke o dvojici predstavnika Mehmedu i Salih-agi, a ostali dio teksta vezan je za Muhameda Hadžiefendića, poznatog trgovca i oficira, komandanta Muslimanske legije, koja je imala zadatak da zaštiti muslimansko stanovništvo na ovim prostorima od četnika. Muhamed Hadžiefendić je strijeljan presudom Vojnog suda, oktobra mjeseca 1943. godine, nakon prvog ulaska partizana u Tuzlu. Njegovo ubistvo ostaviće bolan trag, ne samo na njegovu porodicu, već i na tuzlansku čaršiju. Dugo vremena će se o stradanju ovoga tuzlanskog uglednika šutjeti, a u javnosti će postojati različita mišljenja. Porodica je bila na udaru nove vlasti, koja im je konfiskovala imovinu. No, i pored toga što je porodica u vremenu socijalizma bila na određen način označena, njegovo četvero djece: Munevera, Mehmed (Kadro), Ahmed (Džeko) i Amila završili su visoke škole – fakultete i bili uspješni i poslovni građani Tuzle.

Porodica Jašaragić je jedna od tuzlanskih porodica, koje vode porijeklo od Topal Osman-paše. Riječ je o plemićkoj porodici koja je živjela u Tuzli, a imala posjede u selu Dragaljevac kod Bijeljine. Po rodoslovnom stablu ova porodica ima šest generacija. Rodonačelnik porodice je Hadži Jašaraga, sin Mustajbega, a njegov potomak je Ibrahim-beg Hažijašaragić, znameniti Tuzlak, gradonačelnik, osnivač muslimanskog kulturnog društva *Zeman*, a potom i Društva za tjelesni odgoj *Muslimanski Sokol*. Ibrahim-beg Hadžijašaragić će ostaviti dubokoga traga u javnom i društvenom životu Tuzle. Iza njega ostaće brojno potomstvo. Njegovi sinovi Ahmed-beg, Osman-beg (poslije Drugog svjetskog rata iz Beča se preselio u Ameriku) i Jusuf-beg završili su visoke škole na prestižnim evropskim fakultetima i postali ugledni građani Tuzle i drugih gradova, kao i njihovi potomci, koji danas žive u Americi, Beču, Ljubljani, Kairu, Sarajevu i Tuzli.

U knjizi mjesta je našla i znamenita tuzlanska porodica Hukić, koja prema kazivanju današnjih potomaka vodi porijeklo iz Ugarske, ili bolje rečeno doseljava u Tuzlu oko 1719. godine. Kao rodonačelnik porodice ističe se izvjesni Bradara Ibrahim, koji je imao tri sina, među kojima i Hasan zvani Huka, od koga će kasnije nastati potomstvo porodice Hukić. Po predstavljenom rodoslovu ova porodica u Tuzli bilježi osam generacija. U priloženom tekstu dato je mnogo zanimljivosti o precima ove porodice, poput pogibije Hasana Bradara, zvanog Huka, na Rači

u vojsci Hamza - bega Džumišića. Nešto više podataka u ovoj knjizi dato je o Mehmedu Mehi Hukiću, koji je bio ogorčen protivnik Austro-Ugarske, te posebno o Mehmedaliji Hukiću, poznatom prijeratnom sindikalnom radniku, učesniku NOR-a, komandantu nekoliko partizanskih jedinica. Nakon oslobođenja Mehmedalija Hukić je obnašao visoke sindikalne i partijske funkcije, od nivoa sreza do saveznog nivoa. Ovaj partijski rukovodilac imao je značajnog uticaja na politička i opće - društvena kretanja u Tuzli i njenoj široj okolini u prvim godinama nakon Drugog svjetskog rata. Iza sebe ostavio je uspješno potomstvo: kćerku Eminu, te sinove Osmana i Diku. Ono što karakteriše ovu porodicu jeste revolucinalni i slobodarski duh koji se generacijski njegovao.

Kratak pregled dat je i o porodici Jovanović, jednoj od najznačajnijih srpskih građanskih trgovačkih porodica Tuzle. Među najpoznatijim predstavnicima je Risto Jovanović, trgovac i jedan od inicijatora osnivanja prvog Dobrovoljnog vatrogasnog društva u Tuzli 1883. godine. On je dao veliki doprinos kulturnom životu Tuzle. Kino *Koloseum* bilo je u vlasništvu ove porodice. Osnivač, te prvi predsjednik pjevačkog društva *Njegoš*, bio je Risto Jovanović. Ova porodica je iza sebe ostavila vrijednu zaostavštinu: hram svetog velikomučenika Georgija, koji se nalazi na brdu Trnovac, te pravoslavno groblje. Danas nema živih potomaka porodice Jovanović, ali ostali su vidni tragovi njihovog stvaralačkog i dobročinskog rada, čime su zadužili Tuzlu.

Mjesto u knjizi našla je i ugledna porodica arhitekata i muzičara Kreitmajer, koja je u Bosnu i Hercegovinu stigla iz Bavorske krajem 19. stoljeća, kada je naša zemlja bila jako primamljiva radna destinacija. Prema predstavljenoj rodoslovnoj tabeli ova porodica doseljava u Tuzlu 1905. godine i ima šest generacija, a njihov predvodnik je Karlo, koji je bio otac Rudolfa najpoznatijeg predstavnika ove porodice, koji je imao mnogobrojnu porodicu (sedmoro djece), koja je muzičkom i drugim vidovima obrazovanja posvećivala veliku pažnju. Porodica je živjela skladno, njegujući dobrosusjedske odnose. Ova porodica iznjedrila je nekoliko vrsnih arhitekata (Zoran, Gradimir, Tigran, Srećko), ali i poznate muzičke stručnjake (Vinko, Tihomil, Ljerka). Sva Rudolfova djeca završila su bar nižu muzičku školu, a neka i muzičku akademiju u Beču. Vinko je u muzičkim vodama dosegao najviše, biran je za člana Akademije nauka Bosne i Hercegovine. Tako da s pravom možemo reći da je porodica Kreitmajera u Tuzli ostavila duboke i prepoznatljive tragove u oblasti arhitekture i muzike.

Zanimljivo je u knjizi predstavljena i porodica Kurt, porijeklom iz Hercegovine (Mostar). Njihovo porodično stablo predstavljeno u knjizi sadrži šest generacija. Porodica počinje sa Ahmedom, kao rodonačelnikom. Riječ je o uglednoj ulemskoj porodici koja je iznjedrila nekoliko učenjaka, muderisa, kao što su: Fadil ef., hafiz Kara Muhamed ef., Muhamed Šefket Kurt i dr. Svi su oni na svoj način svojom učevnošću i pozivom obilježili vrijeme u kojem su živjeli. Nešto više prostora u ovoj publikaciji dato je Muhamedu Šefket Kurtu, poznatom banjalučkom i tuzlanskom hatibu i muftiji. Čovjeku koji je obnašao značajne funkcije u organima i tijelima IZ, velikom dobrotvoru, koji je bio omiljen kod naroda i poznat kao hrabri borac za

dostojanstvo i ljudska prava. Posebno vrijedan pažnje je njegov odlazak kod Ante Pavelića, radi spašavanja tuzlanskih Srba, protiveći se odlučno njihovoj deportaciji u Jasenovac. Odlučno se suprotstavljao i rušenju pravoslavnih vjerskih objekata. Zbog svoje ljudske miroljubivosti dobio je brojna priznanja. Njegovo duboko islamsko obrazovanje i duga porodična tradicija su bile karakteristike njegove ličnosti, koje će dugo biti ljudski uzor mudrosti i dobročinstva. Muftija Kurt je imao brojno i uspješno potomstvo.

U kratkim crtama je predstavljena i porodica Latifagić, čije porodično stablo počinje sa Ibrahimom Latifagićem s početka 19. stoljeća, i prema rodoslovnom stablu ova porodica broji šest generacija. U ovoj knjizi više detalja dato je o prof. dr. Sadiku Latifagiću, nekadašnjem rektoru i uglednom profesoru Tuzlanskog univerziteta, svakako jednom od najzaslužnijih ljudi za osnivanje i razvoj Univerziteta u Tuzli, čemu je svakako doprinijela i njegova supruga dr. Nihada Latifagić. Porodica Latifagić ima brojno i uspješno potomstvo koje daje veliki doprinos akademskoj zajednici Tuzle.

Porodica Lugavić potiče iz Banovića i našla je mjesto u ovoj knjizi ponajviše zahvaljujući hadži Muhamedu ef. Lugaviću, čovjeku koji je čitav svoj radni vijek proveo na raznim funkcijama u službi IZ Tuzla i tako dao viđan doprinos razvoju IZ, ali i dobrim međuljudskim odnosima u Tuzli među različitim konfesijama.

Svakako da će veliku pažnju izazvati kazivanje o porodici Mandžić, odnosno kazivanje o Pašagi (Muratu) Mandžiću, istaknutom prijeratnom komunisti, revolucionaru i jednom od najznačajnijih političara nakon Drugog svjetskog rata, ne samo Tuzle, već i Bosne i Hercegovine. U tuzlanskoj i bosanskohercegovačkoj javnosti prisutne su brojne kontraverze o Pašagi Mandžiću. Stoga smatram tekst predstavljen za ovu priliku od strane njegove djece (dr. Seka Brkljača i Braco Mandžić) veoma važnim. Upravo ovaj tekst treba podstaknuti na dalja istraživanja, ove skoro 40 godina tuzlanske *tabu teme*, jer su još uvijek prisutne brojne nedoumice oko *političkog loma* Pašage Mandžića. Njegov naprasni odlazak bio je i ostao velika nepoznanica za širu tuzlansku javnost. Najveći broj i danas živih Tuzlaka, njegovih savremenika, šapatom će potvrditi da je Pašaga Mandžić ubijen, zbog različitih koncepcija i viđenja razvoja Tuzle, šireg tuzlanskog područja i Bosne i Hercegovine od nekih drugih tadašnjih političkih moćnika, koji su Pašagino zagovaranje okarakterisali nacionalističkim i antipartijskim. No, svakako za političku i ljudsku satanizaciju Pašage Mandžića, po kazivanju njegovih savremenika doprinijet će ponajviše Rodoljub Čolaković, čije viđenje političkih, vojnih i drugih prilika u Bosni i Hercegovini je bilo sasvim oprečno od onoga koje je imao Pašaga Mandžić. Ta neslaganja naročito će biti izražena oko pitanja saradnje četnika i partizana, te posebno stradanja Bošnjaka, na što je Pašaga ukazivao u svojoj borbi za istinu, što će ga na kraju koštati glave. Tragedija u svemu tome kako napisashe autori ovoga priloga, jeste, u činjenici, što Pašaga nije izgubio bitku sa svojim ideološkim i političkim protivnicima, nego sa svojim suborcima, najbližim sradnicima, na kraju «svojom» Partijom koja ga je kaznila u ime «partijske istine».

Nadam se da je ovom pričom o Pašagi Mandžiću, za historiografiju samo otvoreno jedno važno pitanje, pitanje satanizacije bošnjačkih prvaka (A. Humo, O. Karabegović, Dž. Bijedić, H. Pozderac i dr.), te da će slučaj *Pašaga Mandžić* biti predmetom daljeg historijskog traganja za istinom, koja je prijeko potrebna ne samo zbog prošlosti i historijske spoznaje, već i zbog naše sadašnjosti i budućnosti, jer nedovoljno je pristati na konstataciju da je prirodno da *Revolucija jede svoju djecu*, daleko važniji je način, uzrok i posljedice svega toga. Iz tog razloga za očekivati je da ova tema bude sve aktualnija, te da će sve više biti onih koji su spremni saopštiti istinu o Pašagi Mandžiću. Na tom planu zanačajan doprinos treba dati i *sakrivena dokumenacija*, od strane tada *povjerljivih ljudi*, koja nekoliko desetljeća čeka da bude predmetom historiografskog tretmana, a kako bi istina o Pašagi Mandžiću ugledala svjetlost dana i bila potpunija. U svakom slučaju ovaj tekst je otvorio jedno novo poglavlje, koje je neophodno historijskoj nauci, ali i Tuzli i Tuzlacima.

Porodica Mulaosmanović je još jedna od tuzlanskih porodica koja za rodonačelnika ima Topal Osman-pašu i koja je vezana sa porodicama Jašaragić, Tuzlić i Azabagić. O rodoslovlju ove porodice pisao je Hamdija Kreševljaković u knjizi *Bosanske kapetanije*, te Mehmed Salihspahić. Zahvaljujući njima znamo da je Mula Osman čelnik porodice Mulaosmanović, a najistaknutiji predstavnik je Hadži Osmanaga, koji je bio imućan i poslovan čovjek sa velikim imetkom u Tuzli. Imao je mnogobrojnu porodicu (12 djece). Dio svoje imovine Hadži Osmanaga je uvakufio, a značajna imovina je nakon Drugog svjetskog rata oduzeta, prodana i srušena. Iza Hadži Osmanage ostalo je brojno potomstvo, uglednih građana i dobrih privrednika. Autor teksta potvrdio je da su Mulaosmanovići bili iznad prosjeka uspješnosti živeći čestito od svoga rada. Gradili su mnogo, ali i mnogo su uvakufili i tako u Tuzli ostavili prepoznatljive i neizbrisive tragove.

I prodica Paljić-Novak je zabilježena u ovoj knjizi, najviše zahvaljujući dvjema ličnostima: Ostoji Paljiću i njegovom unuku Zdravku Novaku. Rodoslov ove porodice po jednoj liniji doseže do pete generacije. Ostoja Paljić je učesnik Prvog svjetskog rata, u početku kao austrougarski vojnik, a kasnije kao pripadnik Jugoslovenske dobrovoljačke divizije. Za hrabrost i zalaganje dobio je više različitih odličja poput: Karađorđeve zvijezde, Ruskog krsta svetog Đorđa, Britanskog odličja ordena Đorđa V i Francuskog Krsta reda Francuske legije časti i tako ušao u brojne vojne enciklopedije. Zahvaljujući tome nakon Prvog svjetskog rata on će dobiti 45 dulumu zemlje u Tušnju. Po mnogo čemu zanimljiv je i njegov unuk Zdravko Novak, o kojem će kao siročetu, poslije smrti roditelja, brigu voditi baka Jovanka. Zdravko će izrasti u vrsnog sportistu (tenisera), ali i muzičara (klarinet i saksafon) i umjetnika, gdje je postigao zavidne rezultate. Zdravko Novak će se iskazati i kao dizajner pri čemu će se pojaviti kao autor brojnih znakova, plakata i slogana, pri čemu će dobiti značajne nagrade. Uredio je četiri CD-a evergin i džez muzike i dobitnik je brojnih nagrada i priznanja u oblasti slikarstva, primjenjene umjetnosti i džez muzike. Imao je 30 samostalnih i 130 kolektivnih izložbi u zemlji i inozemstvu. O ovom priznatom i poznatom tuzlanskom umjetniku 2006. godine napisana je monografija.

Jedna od poznatih i priznatih porodica Tuzle je porodica Pašić. Riječ je o porodici uglednih veleposjednika, trgovaca i poznatih dobrotvora. O samom porijeklu ove porodice ima nekoliko različitih verzija. Ova porodica ima veoma složen rodoslov koji počinje sa Mehinagom, a nastavlja sa Osmanagom, Pašagom i Himzagom. Rodoslovno stablo o ovoj mnogobrojnoj tuzlanskoj porodici dato je veoma detaljno.

Nešto više sadržaja u knjizi dato je o nekoliko istaknutih predstavnika ove porodice, kao što su Hadži Hasanaga, ugledni tuzlanski trgovac, predsjednik JMO za Tuzlanski srez, te Tuzlanski gradonačelnik od 1935.-1941. godine. To je period kada se u Tuzli izgradilo više značajnih objekata. Riječ je o čovjeku koji je svojim djelima dao pečat gradu Tuzli. U ovom djelu predstavljene su i druge poznate ličnosti iz ove porodice, poput: Muharema Pašića, prof. dr. Ibri Pašića, Abdurahmana Pašića (šerijetski sudija), prim dr. Fadila Pašića, prof. dr. Fuada Pašića, Ekrema Pašića, prof. dr. Zijada Pašića, prof. dr. Husrefa Tahirovića, Nesima Tahirovića, prof. dr. Dinke Pašića, Asima Horozića, i dr. Riječ je o porodici koja je dala nemjerljiv doprinos privrednom, kulturnom, naučnom i političkom životu Tuzle, prije, ali i nakon Drugog svjetskog rata.

Porodica Rajner je predstavljena zahvaljujući istaknutom dr. med. Egonu Rajneru, koji je u Tuzlu došao sredinom 20. stoljeća. Egon Rajner je začetnik tuzlanske neuropsihijatrije, koju su građani Tuzle dugi niz godina izjednačavali sa prezimenom *Rajner*. Zasluge dr. Rajnera za razvoj neuropsihijatrije u Tuzli su ogromne. Potvrda tome jeste da je skoro 30 godina poslije njegove smrti, u Aleji zaslužnih ljekara UKC u Tuzli, između sedam poprsja postavljeno i njegovo, čime je odati priznanje ovom velikom ljekaru i humanom čovjeku.

Porodica Sušić u Tuzlu dolazi iz Vlasenice u toku Drugog svjetskog rata i po godinama provedenim u Tuzli ne može se uvrstiti u stare tuzlanske porodice, ali po onome što je ova porodica dala Tuzli, ona je svakako zaslužila da se nađe u ovoj knjizi. Rodonačelnik ove porodice je Sulejman i prema predavljenom rodoslovu ova porodica broji devet generacija. U priloženom tekstu pažnja je posvećena jednom broju predstavnika ove porodice. Tuzlanske Sušiće predvodi Hafiz Mustafa Sušić, koji dolazi iz Vlasenice. Bio je imam Atik Behram-begove (Šarene) džamije u Tuzli, imao je brojno potomstvo od 11 djece, a neka od njih su rano preminula. Značajan trag na kulturni i javni život Tuzle i Bosne i Hercegovine ostaviće Mustafin sin Derviš Sušić, romansijer, pripovjedač, dramski pisac i pisac, novinar, učitelj, učesnik NOR-a, direktor ustanova kulture u Tuzli. Svirao je saz, prim i bugariju. Za svog relativno kratkog života značajno je obogatio bosanskohercegovačku i jugoslovensku književnost, napisavši brojne romane, priče, dramska djela i dr.

Značajan doprinos nauci dao je i Hasan Sušić prof. na Filozofskom i Fakultetu političkih nauka u Sarajevu. Bio je prevodilac i autor književnih djela iz oblasti islamske filozofije. Dao je doprinos u oblasti orijentalističke i islamske logike na Balkanu. Iz ove porodice zapaženu ulogu u naučnom i kulturnom pogledu ostaviće Husein Sušić, poznati i priznati tuzlanski ljekar nefrolog i endokrinolog, koji je dao

doprinos razvoju ovih medicinskih oblasti, ne samo u Bosni i Hercegovini već i šire. Osim nauci doprinos daje i u umjetnosti (likovne) i kulturi.

Kroz ličnost Dragiše Trifkovića, vrsnog tuzlanskog kipara i slikara prikazana je i porodica Trifković. Iza Dragiše Trifkovića ostalo je više umjetničkih djela, poput: skulpture «Sama», spomenika NOB-a u Srebreniku, spomen kopleksa u Modriči, portret dr. Mustafe Mujbegovića, spomen obilježja u Kalesiji i Petrovom Selu, mapa crteža «Stare Tuzle». Dragiša Trifković je autor serijala od pet knjiga pod nazivom *Tuzlanski vremeplov*, riječ je o publikacijama u kojima je zabilježio više značajnosti iz prošlosti Tuzle. Dragiša Trifković je u istinu veliki kipar i slikar, ali i hroničar i društveno-politički radnik, koji je za svoj rad i doprinos kulturnom i umjetničkom životu Tuzle dobio brojna priznanja. Upravo iz tog razloga, smatram da je ovom sadržaju i mjesto u knjizi.

Prema kazivanju Hamdije Krševljakovića i porodica Tuzlić vodi porijeklo od Topal Topal Osman-paše, a Derviš Hasan-beg je njegov sin. U ovom radu date su neke zanimljivosti o porijeklu ove poznate tuzlanske porodice. Rodoslov sadrži devet generacija ove porodice, a poseban značaj dat je nekim od istaknutih prvaka iz ove porodice, poput: Ahmed-bega, Sulejman-bega, Mahmud-bega, Osman-bega posljednjeg tuzlanskog kapetana. Značajno štivo odnosi se na Bakir-bega Tuzlića, posljednjeg muškog potomka porodice Tuzlić. Bakir-beg Tuzlić je poznati tuzlanski veleposjednik, aktivni sudionik političkog života u vremenu austrougarske uprave. Iza Bakir-bega Tuzlića ostaće brojni graditeljski objekti, između ostalih i poznati Tuzlića konak u kojem se početkom 1830. godine održao skup bosanskih plemića, prvaka i ajana, kada je donesena odluka o pokretu za autonomiju Bosne. Nažalost, ova kuća je poslije Drugog svjetskog rata porušena, tako da je nestao jedan vrijedan spomenik kulture, koji je svjedočio o burnoj prošlosti Tuzle i Bosne i Hercegovine. U ovom prilogu dato je nekoliko zanimljivih podataka o potomstvu Bakir-bega Tuzlića, njegovim kćerima Faket-hanumi Salihagić i Šemsi-hanumi Tuzlić-Mehmedbašić.

Veoma zanimljiva je i prošlost porodice Zaimović, koja je živjela u Zoviku kod Brčkog, prema kazivanju nekih istraživača ista potiče od srednjovjekovne vladarske porodice Altomanović. Početkom 19. stoljeća dio porodice Zaimović iz Zovika prelazi u Tuzlu. Rodoslov ove porodice počinje od Salih-bega, odnosno Hadži Husein Tosun-bega, koji se smatra rodonačelnikom. Bio je to iskusan i hrabar vojskovođa, a kao komandant bošnjačke vojske nosio je čin generalisimusa. Porodica Zaimović je velikoposjednička porodica sa posjedima u Posavini i cijeloj sjeveroistočnoj Bosni. Ti posjedi su agrarnim reformama 1918.-1941. i 1945.-1948. godine oduzeti porodici. U porodici Zaimović bilo je još nekoliko značajnih ličnosti, među kojima je svakako Murad-beg Zaimović, politički aktivist Narodne muslimanske organizacije. U vremenu od 1931.-1935. godine obnašao je funkciju tuzlanskog gradonačelnika. Bio je dobrotvor, ali i graditelj u ovom periodu. Istakao se i u kulturno-humanitarnom životu Tuzle, kao predsjednik tuzlanskog *Gajreta*. Pomagao je darovite učenike, kao i udavače i ženike. Odlikovao ga je njegov merhamet i dobročinstvo. Od 1943. godin je učesnik NOP-a, a nakon rata sve do penzionisanja bio je i politički aktivan.

U ovom prilogu dati su podaci i o potomcima Mehmed-bega Zaimovića, mlađeg brata Murat-bega. Riječ je o uspješnim građanima Tuzle, Bosne i Hercegovine i šireg okruženja.

U knjizi je predstavljena i porodica Zoranović, zahvaljujući prije svega Radoslavu Zoranoviću, znamenitom kulturnom i javnom radniku Tuzle, upravniku Narodnog pozorišta u Tuzli. On svoj doprinos tuzlanskoj kulturi daje kroz glumu i režiju. Bio je organizator i pokretač brojnih manifestacija iz oblasti umjetnosti i glume, koje i danas žive. Pored kulturnog rada značajan doprinos dao je i u političkom životu. Za svoj kulturni i politički rad Radoslav Zoranović je nagrađivan više puta.

Autor se odlučio da jedno poglavlje u rukopisu posveti istaknutim sportašima Tuzle. Tematski ovo poglavlje se ne uklapa u struktru knjige, međutim, autor je u «Uvodnom dijelu» pojasnio razloge uvrštavanja ovog poglavlja i mislim da su oni opravdani. U sportskoj rubrici predstavljeni su kroz sportsko društvo *Sloboda*, i kroz istoimeni fudbalski klub, vrhunski fudbaleri (Mustafa Hukić, Mersed Kovačević, Dževad Šećerbegović i Fuad Mulaahasanović). Svi su oni pronijeli slavu NK *Slobode* i Tuzle. Predstavljani su i najzaslužniji predstavnici Košarkaškog kluba *Sloboda* (Damir Mršić, Damir Mulaomerović, Mirza Delibašić, Jasmin Hukić i Mirza Teletović). Svi oni su zaslužni za uspjeh sporta i košarke u Tuzli i šire. Među znamenitim sportistima su i predstavnici Atletskog kluba *Sloboda* (Zlatan Saračević, Marica Mršić, Nađa Avdibašić, Vinko Galušić i Kada Delić). I oni su se zahvaljujući svojim sportskim rezultatima okitili najvećim balkanskim i evropskim odličjima. Tu su i predstavnici bokserskog kluba (Mihridžan Turčinović, Kavgić, Marijan Beneš, Crnkić i dr.). I njihovi rezultati su premašili granice Bosne i Hercegovine i nekadašnje zajedničke države. U porodici sportskih klubova je i Teniski klub, koji je postizao izvanredne rezultate, a posebno su se isticali (Javor, Čalić, Raos i Novak). No, malo je ko pronio slavu Tuzle kao što je to ŽKK *Jedinstvo*, koji je u sportu dosegao vrh Evrope, a na prostoru nekadašnje Jugoslavije biće jedno vrijeme neprikosnoven. Najzaslužniji za takav uspjeh su tadašnje igralice predvođene Razijom Mujanović, sportistkinjom svjetskoga glasa, a pored nje za uspjeh *Jedinstva* zaslužne su i: Mara Lakić, Naida Hot, Zorica Dragičević, Smilja Radenović, Vildana Zvizdić, Stojanka Došić, Ilvana Zvizdić, Edina Ljubunčić i dr. Ovaj tim je stasavao pod budnim okom Mihail-Mikija Vukovića, trenera svjetskog glasa, koji je svojim znanjem i strpljivim radom stvorio ekipu evropskog formata. Oni su na najbolji način pronijeli slavu Tuzle i Tuzlaka.

Među sportskim velikanima Tuzle posebno mjesto svakako pripada nenadmašnoj Svjetlani Kitić, sportistkinji svjetskog glasa, najboljoj rukometašici svijeta 1988. godine i najboljoj rukometašici svijeta svih vremena.

* * *

Knjiga *Stare tuzlanske porodice*, autora Muhidina Pašića je bez sumnje pobudila pažnju i interes, prije svega brojnih Tuzlaka, ali i šireg kruga čitalaca u Bosni i Hercegovini. Iako ista nije pisana posve historijskom metodologijom

(nedostaju podnožne napomene), riječ je o sadržajima izuzetno bogatim historijskim činjenicama. Činjenicama koje predstavljaju pamćenje Tuzle, onakve kakva je nekada bila. Dio tog pamćenja je sačuvan u rijetkim sjećanjima ponekog starog Tuzlaka, te tek na nekoj požutjeloj fotografiji. Da bi se to sjećanje sačuvalo i sakupilo, te ovako objedinilo u jednu cjelinu, trebalo je puno odricanja, znanja i truda. Sve to je vrijedni autor iskazao, riješen ostaviti trag i sjećanje na one koji učiniše da prošlost Tuzle bude bogata i burna, sa puno važnih događaja, procesa, ali i ličnosti, koje je učiniše onakvom kakva jeste.

Očito da ova knjiga nije pretendovala da bude jedna potpuna zaokružena priča o prošlosti Tuzle, to nije bila ni nakana autora, već da podsjeti na neke istaknute porodice (22) i pojedince, važne detalje i događaje iz tuzlanske prošlosti. U tome je autor i uspio! Probudio je neka zamagljena sjećanja, otrgao ih od zaborava, te uputio poruku drugima da tragaju za svojim precima, za onima koji predstavljaju značajan dio prošlosti Tuzle.

Zbog obilja vrijednih činjenica predstavljenih u ovoj knjizi, istu smatram čitateljski zanimljivom i zasigurno važnim štivom o prošlosti Tuzle. Iako u knjizi ima prisustva određene subjektivnosti, jer su uglavnom o svojim precima pisali njihovi potomci, predstavljeni sadržaji niti jednog trenutka nisu ugrozili sadržajnost i činjeničnost ovoga bogatog teksta, koji na jednom mjestu predstavlja 22 (23) porodice sa bezbroj važnih podataka o njima i njihovim najznačajnijim predstavnicima. Zbog svega, ovu knjigu smatram značajnim i zanimljivim štivom za tuzlansku prošlost, ali i dobrim urnekom i podstrekom za dalje izučavanje rodoslovne prošlosti. Autoru, izdavaču i svima onima koji su radili na ovoj knjizi čestitam na naporu i trudu koji su učinili, a široj kulturnoj javnosti knjigu preporučujem za iščitavanje.

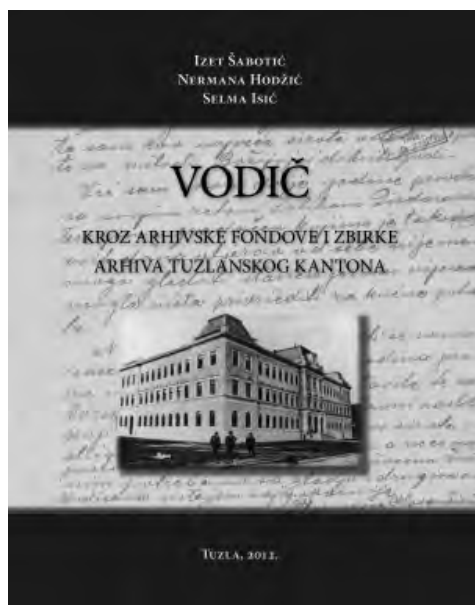

**VODIČ KROZ ARHIVSKE FONDOVE I ZBIRKE ARHIVA
TUZLANSKOG KANTONA, Izdavač JU Arhiv Tuzlanskog
kantona i Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona,
Tuzla, 2012., 427 str.**

U izdanju Arhiva Tuzlanskog kantona i Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona izašao je iz štampe, u prvoj polovini 2012. godine, *Vodič kroz arhivske fondove i zbirke Arhiva Tuzlanskog kantona*. U skoro šezdesetogodišnjoj historiji svog djelovanja ovo je peti put da Arhiv Tuzlanskog kantona publikuje popis arhivskih fondova i zbirki. Prvi pregled urađen je davne 1979. godine. Ostala izdanja objavljena su 1981., 1989. i 2005. godine. Ovoga puta uloženi trud rezultirao je izdanjem koje je na jednom mjestu okupilo 350 fondova i zbirki s rasponom građe od 16. stoljeća pa sve do danas, količine oko 12.000 metara dužnih. Vodič sadrži ukupno 427 stranica. Autori Vodiča su doc. dr. Izet Šabotić, Nermana Hodžić, orijentalista i Selma Isić, prof. a glavni i odgovorni urednik je doc. dr. Izet Šabotić.

Vodič sadrži slijedeća poglavlja:

- Predgovor,
- Razvoj arhivske djelatnosti na širem tuzlanskom području,
- Upotreba i dostupnost,
- Pravilnik o uslugama Javne ustanove Arhiv Tuzlanskog kantona,
- Pregled arhivskih fondova i zbirki,
- Tabelarni pregled fondova i zbirki,
- Abecedni registar fondova i zbirki,
- Registar fondova i zbirki po oblastima,
- Korištene skraćenice,
- Izvodi iz recenzija.

Cijeli *Predgovor* i Uvodni tekst Vodiča, kao i Uputa korisnicima (upotreba i dostupnost) te Pravilnik o uslugama Javne ustanove Arhiv Tuzlanskog kantona štampani su na bosanskom i engleskom jeziku.

U poglavlju *Razvoj arhivske djelatnosti na širem tuzlanskom području* sadržajno bogato i pregledno su dati podaci o osnivanju Arhiva, njegovom razvoju i djelovanju, uvjetima i poteškoćama u radu. Arhiv u Tuzli je osnovan Odlukom o osnivanju donijetom od strane Gradskog narodnog odbora u Tuzli 1. jula 1954. godine kao Arhiv grada Tuzle. Vremenom Arhiv prerasta u regionalnu arhivsku ustanovu (vrši nadzor nad 19 opština) i kao takav funkcioniše do 1992. godine. Nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma Arhiv u Tuzli je imao nadležnost nad stvaraocima i imaoocima na području 13 općina Tuzlansko-podrinjskog kantona, kojem je do 1999. godine pripadao i dio općine Brčko. Pored izraženih poteškoća (prije svega neadekvatan smještajni prostor, nedovoljan broj stručnih izvršilaca i neadekvatan tretman od strane osnivača) Arhiv Tuzlanskog kantona je rješavao date probleme uporno i istrajno te izrastao u respektabilnu ustanovu, prepoznatljivu ne samo u Bosni i Hercegovini nego i u međunarodnim razmjerama. Pored namjenski adaptiranog objekta *Starog Grafičara* danas je obezbijeđeno dodatnih 1.000m² smještajnog prostora u nekadašnjoj kasarni *Dubrave*, opremljenog odgovarajućom opremom za preuzimanje građe. Zahvaljujući tome, Arhiv je do kraja 2011. godine posjedovao oko 350 arhivskih fondova i zbirki, u ukupnoj količini oko 12.000 metara dužnih. Arhivska građa pohranjena u Arhivu, od kojih su 34 fonda i zbirke od strane Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika proglašena za nacionalne spomenike Bosne i Hercegovine, prvorazredni su izvor za proučavanje društvene, političke, privredne, pravne, a dijelom i vjerske historije sjeveroistočne Bosne.

U glavnom dijelu sadržaja Vodiča, koji zauzima i najveći prostor (332 stranice), *Pregled arhivskih fondova i zbirki*, arhivska građa je sistematizirana po oblastima djelatnosti na slijedeći način:

- Uprava i javne službe,
- Pravosuđe,
- Obrazovanje, nauka i kultura,
- Privreda,
- Društveno-političke organizacije, društva i udruženja,
- Vjerske organizacije,
- Zbirke,
- Lične i porodične zbirke.

Koristeći se iskustvima arhivista iz drugih arhiva u Vodiču su elementi opisa fondova i zbirki urađeni jednoobrazno, na standardiziran način, prema utvrđenoj metodologiji. Podaci za svaki arhivski fond ili zbirku imaju slijedeće sastavne elemente:

- Signatura fonda,
- Vremenski raspon građe,
- Količina građe,
- Sadržaj fonda,
- Serije u fondu,
- Valorizacija fonda,

- Jezik u građi,
- Arhivistička i informativna pomagala,
- Stepenn sredenosti,
- Dostupnost,
- Vremenski raspon djelovanja stvaraoca fonda,
- Historijat stvaraoca fonda.

U okviru naslova *Uprava i javne službe* fondovi su grupisani na slijedeće uprave: Okružna i oblasna uprava (obrađena 23 fonda), Sreska uprava (obrađena 3 fonda), Gradska uprava (obrađena 3 fonda), Mjesna uprava (obrađeno 6 fondova) i Opštinska uprava (obrađena 23 fonda). Obrađeno je ukupno 58 fondova. Iz oblasti *Pravosuđe* obrađeno je 15 fondova a u *Obrazovanju, nauci, kulturi* obrađen je 61 fond. Količinski najbrojnija je oblast *Privreda* sa 99 prikazanih fondova a *Društveno-političke organizacije, društva i udruženja* su zastupljene sa 42 fonda. U oblasti *Vjerske organizacije* obrađena su tri fonda a *Zbirke i Lične i porodične zbirke* sadrže 43, odnosno 29 predstavljenih zbirki.

U *Tabelarnom pregledu fndova i zbirki* dat je pregled fondova i zbirki po oblastima, sa podacima o količini građe, izražene u knjigama, kutijama, fasciklama, dokumentima, povezima, registratorima i ostalo (koverta, sveske, VHS, audio kasete, DVD, CD, paketi, omoti, blokovi, fotografije).

U Vodiču su urađeni i *Abecedni registar fondova i zbirki* i *Registar fondova i zbirki po oblastima*.

Na kraju Vodiča date su *Korištene skraćenice*, te *Izvodi iz recenzija rukopisa* (Vodič kroz arhivske fondove i zbirke Arhiva Tuzlanskog kantona.)

U nastojanju da bogati arhivski fundus učine još dostupnijim zaposlenici Arhiva Tuzlanskog kantona objavili su *Vodič kroz arhivske fondove i zbirke*. Urađen u skladu sa međunarodnim standardima, štampan u klasičnom (štampanom, papirnom) i digitalnom obliku, *Vodič* predstavlja značajno stručno dostignuće, ne samo za arhivsku djelatnost nego i za širu stručnu i kulturnu javnost. Vodič na pregledan način daje informacije o arhivskoj građi svakog fonda i zbirke, te će korisnicima omogućiti bolje razumijevanje i lakši pristup arhivskoj baštini Arhiva Tuzlanskog kantona. Dvije godine predanog rada autora ovog Vodiča zaslužuju iskrene pohvale i čestitke.

Nijaz BRBUTOVIĆ

JU Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla

**Mr. Kemal Nurkić i dr. sc. Izet Šabotić, TAPU ZABIT DEFTERI
GRADAČAC – DEFTER NEKRETNINA GRADAČAC IZ 1875.
(1292.h.godine),**

**Izdavači: Arhiv Tuzlanskog kantona, Općina Gradačac,
Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona,
Tuzla 2011, str. 125.**

Objavljivanje publikacije *Tapu zabit defter Gradačac – defter nekretnina Gradačac 1875. (1292. h. godine)* je nastavak kontinuiranog rada JU Arhiva Tuzlanskog kantona na planu objavljivanja arhivske građe orijentalne provenijencije. Stoga se nadamo da će i ova publikacija kao i one prethodne, Tuzlanski, bijeljinski, srebrenički sidžil 1641.- 1833., autora dr. Tufan Gunduz, Tuzla, 2008. godine; i Beline gazasini – Birinči emlek defteri – Popis bijeljinskog kadiluka – mulkovna dobra, autora mr. Kemala Nurkića, Tuzla 2009. godine) pobuditi interes i pažnju naučne, stručne

i šire kulturne javnosti. Objavljivanjem i na ovaj način prezentovanjem historijskih izvora orijentalne provenijencije stvaraju se bolji uslovi za detaljnije istraživanje i rekonstrukciju događaja vezanih za gradačacki i šamački kraj iz vremena posljednjih godina osmanske uprave u Bosni.

Priredivači nam predstavljaju arhivsku građu koja do sada nije bila predmet historiografske obrade, a značajna je za izučavanje historije Gradačca i okoline u drugoj polovini 19. stoljeća. Defteri su značajni iz razloga što svjedoče o jednom vremenu s aspekta kulturološkog, sociološkog, etnološkog, geografskog i svakog drugog aspekta i vrijednosti. Riječ je o veoma značajnim historijskim izvorima

za izučavanje historije Bosne i Hercegovine pod osmanskom upravom. Naime, pitanja pravnog, ekonomskog i svakog drugog položaja stanovništva ovih prostora ne mogu se izučavati niti razumjeti bez uvida u sadržaje koje nude defteri.

Defteri su knjige i akti carskog katastra, odnosno spisi koji sadrže podatke o svakom komadu zemljišta, mulka, i mirije, u raznim oblastima Osmanskog carstva. U njima se nalaze obilježena mjesta sandžaka, kadiluka, nahija, sela i mahala, kao i granice koje govore o tome gdje se dotično zemljište nalazi. Također, u defterima su poimenice navedeni poreski obveznici, raja, iznosi i vrste poreza, kao i kategorija službi onih koji su djelimično ili potpuno oslobođeni od poreza. U deftere su unošeni podaci o majdanima, solanama, mlinovima, i njihovim prihodima. Oni uz to daju podatke o naseljima, konfesionalnom i nacionalnom sastvu stanovništva područja na koji se odnose, s obzirom na činjenicu da su poreski obveznici i njihova mjesta boravka navedeni poimenice. Osim toga, defteri daju podatke o uživaocu zemljišta – mutesarifu i promjenama do kojih je dolazilo u određenim vremenima. Naime, promjene su bile prisutne u smislu da je npr. mulk postao vakuf, timar postao zijamet, dirlik, mukata i slično. U tom slučaju šef državnog katastra – nišandži, vlastoručno je izvršio promjene u defteru sa datumom kada je do promjena došlo i svojim potpisom.

Priređivači su se u uvodu osvrnuli na historijat Gradačca sa okolinom od najstarijih vremena do savremenog doba, gdje je dato dosta zanimljivih i iscrpnih činjenica iz prošlosti Gradačca.

Predloženi defteri, u publikaciji, sadrže pojedinačna mulkovna dobra, koja su pripadala kako cijeloj zajednici, tako i pojedincima. U sadržaju ovih deftera posebno su popisane zemljišne površine, njihov iznos i vlasništva nad njima. Veoma detaljno izvršen je popis raznih vrsta nekretnina (poput kuća, okućnica, koliba, konaka, štala, hambara, vodenica, berbernica, sušnica, čardaka, džamija, mekteba, crkvi, grobalja, škola, dućana, mehana, magaza, njiva, šuma, bašti, vrtova i dr.).

Podaci koji se nalaze u defterima o nekretninama koje su popisivane po mjestima i mahalama govore nam o veličini naselja, o njegovom etničkom i socijalnom sastavu, daju nam predstavu o stepenu i nivou razvoja gradske i seoske privrede ovog područja i niza drugih za historijsku i druge nauke važnih podataka.

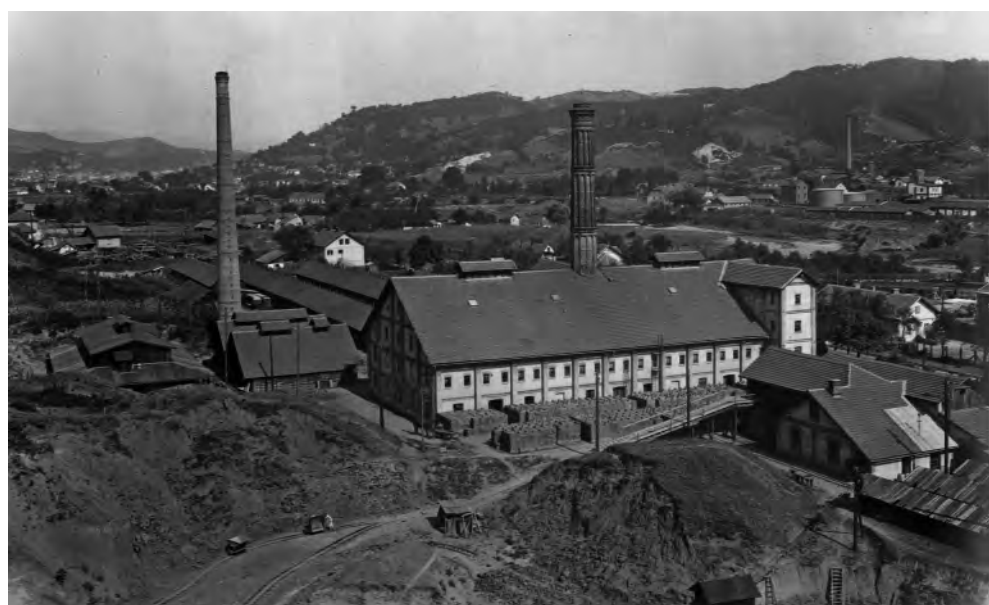
Strukturalni obrazac po kojem je sačinjen ovaj popis deftera predstavlja pokušaj Porte da izvrši jednoobraznu klasifikaciju nekretnina i poreza po osnovu zakona iz oblasti nekretnina i agrara donesenih u drugoj polovini 19. stoljeća, a kojim je Porta željela izvršiti popis obradive zemlje i nekretnina u vilajetu Bosna.

Za eventualne istraživače ono što se može smatrati važnim i izazovnim jeste značajan broj raznovrsnih statističkih podataka, važnih za bolju historijsku spoznaju gradačaćkog kraja, krajem osmanske vladavine.

Prevod deftera nekretnina Gradačac dat je od 33. – 66. stranice. Struktura obrasca popisa je takva da sadrži slijedeće: redni broj, mjesto, mahala gdje se nalazi posjed, odnosno nekretnina, vrsta posjeda (kuća, štala, okućnica i dr.), klasa, površina, s kim graniči navedena nekretnina, posjed, vlasnik, odnosno vlasnici posjeda, datum i iznos poreza izražen u parama, odnosno kurušama.

Još jedna bitna činjenica za ovu publikaciju je predstavljanje samih izvora, koji su dati na stranicama od 69 – 125.

U svakom sličaju pojavljivanje knjige *Tapu zabit defteri Gradačac*, autora mr. Kemala Nurkića i dr.sc. Izeta Šabotića je značajan iskorak u prezentovanju historijskih izvora orijentalne provenijencije, koji se nalaze u Arhivu Tuzlanskog kantona. Isti će biti od značajne pomoći historičarima i drugim istraživačima koji se bave ovim periodom naše prošlosti. Nadamo se da će doprinijeti boljoj rekonstrukciji i razumjevanju iste. Publikacija svojim informacijama i sadržajem zaslužuje pažnju naučne i stručne javnosti.

**Adnan Jahić, ISLAMSKA ZAJEDNICA U BOSNI I
HERCEGOVINI ZA VRIJEME MONARHISTIČKE
JUGOSLAVIJE (1918-1941),**

Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačka
županija, Islamska zajednica u Hrvatskoj, Medžlis Islamske zajednice
Zagreb, Zagreb 2010., str.664.

Knjiga doc. dr. Adnana Jahića¹ „Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme monarhističke Jugoslavije (1918-1941.)” nastala je kao dio istraživanja za izradu doktorske disertacije pod nazivom “Organizacija i rad Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini između dva svjetska rata”, koja je i odbranjena 2007. godine na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Tuzli.

Analizirajući radove objavljene o Islamskoj zajednici u Bosni i Hercegovini između dva svjetska rata autor knjige došao je do zaključka da je ova tema nedovoljno istraжена i sagledana u bosanskohercegovačkoj historijskoj nauci. Da bi se došlo do kompletne slike u sagledavanju Islamske zajednice u monarhističkoj Jugoslaviji, autor je analizirao dostupnu arhivsku građu, službenu dokumentaciju, ondašnju štampu, periodiku, knjige, fotografije i drugo.

Korišteni su fondovi i zbirke naobjavljene arhivske građe iz: Arhiva Jugoslavije, Arhiva Bosne i Hercegovine, Arhiva Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Arhiva Hercegovačko-neretvanskog kantona, Arhiva Tuzlanskog kantona, Historijskog arhiva u Sarajevu, lična arhiva pojedinih značajnih ličnosti čiji podaci su korišteni za razumijevanje i izradu nacionalne, političke i kulturne historije Bosne i Hercegovine.

Knjiga doc. dr. Adnana Jahića „Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme monarhističke Jugoslavije (1918-1941)” dobro je hronološki podijeljena u pet međusobno povezanih poglavlja. Svako od tih zasebnih poglavlja sa više podnaslova obradilo je segmente hronološke djelatnosti Islamske zajednice između dva svjetska rata. Svako poglavlje završava se *Zaključkom i Bilješkama*.

1 Doc. dr. Adnan Jahić zaposlen na Filozofskom fakultetu u Tuzli na grupi Historija

U prvom poglavlju *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini posljednjih godina austro-ugarske uprave*, str. 23.-53., autor kroz deset hronoloških podnaslova govori o Islamskoj zajednici koja se posljednjih godina austro-ugarske uprave suočavala sa različitim problemima kadrovske, organizacijske i finansijske prirode uvjetovanih ratnim neprilikama, ali i novim konceptom njene djelatnosti nakon proglašenja autonomnog statuta.

Centralna vakufska uprava (Vakufski sabor i Saborski odbor) koristili su prednosti autonomije onako kako je smatrala da je najbolje za opće narodne interese, bez mogućnosti da u ratnim uslovima, sagleda ukupne potencijale zajednice.

U drugom poglavlju *Bošnjaci i nastanak Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca*, str. 55.-85., autor kroz deset podnaslova, zaključkom i bilješkama, govori da se tokom Prvog svjetskog rata ponovo aktualizira pitanje državno-pravnog statusa Bosne i Hercegovine. Tako su političari, državnici i stranke iz Austro-Ugarske, ali i iz bosanskog susjedstva, nudili različite opcije za rješavanje bosanskog pitanja.

Bošnjački političari nisu razvili vlastiti pristup spornom problemu već su bili za neko od prisutnih rješenja, pri čemu se većina izjašnjavala za ugarsku ili jugoslovensku opciju. Odsustvo artikulisane bošnjačke platforme u navedenoj oblasti udaljilo je Bošnjake od političkih i diplomatskih tokova koji su uticali na rješavanje južnoslavenskog pitanja pod kraj Prvog svjetskog rata. U oblikovanju političke sudbine Bosne i Hercegovine bošnjački predstavnici učestvovali su simbolično.

Novoformirana kraljevina obećala je Bošnjacima sva vjerska prava i slobode, ali obaveze u pogledu efikasne zaštite bošnjačkih života, domova i posjeda, nisu preuzete. Što se tiče prava na etnonacionalni (plemenski) identitet, ono je bilo zagarantovano samo narodima istaknutim u nazivu nove državne zajednice.

U trećem poglavlju *Izazovi autonomije: Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini do Zakona o Islamskoj vjerskoj zajednici Kraljevine Jugoslavije (1918-1930)*, str. 87.-340., autor kroz tri povezane teme i tridesetšest međusobno povezanih cjelina govori o Islamskoj zajednici u navedenom periodu.

Državna vlast Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca nije žurila sa ujedinjenjem vjerskih zajednica muslimana u Kraljevini. Vladajućim krugovima je smetalo prisustvo JMO u autonomnim tijelima u Bosni i Hercegovini, najmanje im je trebala slična afirmacija u Sandžaku, Kosovu i Makedoniji.

Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini ušla je u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca bez vakufske uštedevine. Akutna finansijska kriza centralne vakufsko-mearifске zaklade onemogućila je muslimanske autonomne vlasti da nastave sa reformom vjersko-prosvjetnog sistema u Bosni i Hercegovini.

Društveni, ekonomski i kulturni procesi u novoj državi navodili su Islamsku zajednicu u Bosni i Hercegovini na opsežne unutrašnje reforme, na novo razumijevanje islama i vjerskog života muslimana.

U četvrtom poglavlju *Između kontrole i autonomije: Islamska zajednica Bosne i Hercegovine u doba šestojanuarskog zakonodavstva (1930-1936)*”,

str. 342.-517., autor kroz tri teme i tridesetdvije međusobno povezane cjeline govori o uspostavi Šestojanuarskog režima 1929. godine kada su stvorene bitne pretpostavke za promjenu pravnog položaja i organizacionog ustrojstva Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.

Abolicijom Vidovdanskog ustava nestalo je pravnih i političkih smetnji za ukidanje vjersko-prosvjetne autonomije – država je imala odriješene ruke da uredi muslimansko vjersko pitanje u skladu sa svojim optimalnim željama i interesima. Ambicije prisutne preko deset godina da se ujedine dvije zajednice dobila je svoj konačni epilog u uspostavi Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije, koja je izmirivala dvije krajnje oprečne orijentacije u organizacionom uređenju zajednice.

Raspuštanjem političkih stranaka, u slučaju vjerske zajednice Bošnjaka, značilo je sistemsko potiskivanje članova JMO iz njenih organa i tijela. Istovremeno su vrata zajednice, diktatom ministra pravde, otvorena prorožimskoj ulemi i svjetovnoj inteligenciji, istaknutim oponentima Spahine partije tokom dvadesetih godina, sa jasnom namjerom da se izgradi lojalni upravni aparat kojim bi država kontrolisala svako društveno raspoloženje muslimana. Uspostavljena je nova organizacijska struktura, gdje je ulema dobila uticaj u svim vjerskim i vakufsko-mearifskim strukturama.

U petom poglavlju ***Autonomija po volji politike: Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini do kraha Jugoslavije (1936-1941)***, str. 521.-624., prof. Jahić kroz tri međusobno povezane teme sa dvadesettri podnaslova, govori o oskudnim političkim promjenama nastalim nakon petomajskih izbora 1935. godine u Kraljevini Jugoslaviji.

Sporazumom Spaho-Stojadinović, na osnovu člana 55. Finansijskog zakona 1935/1936., propisana je Uredba sa zakonskom snagom o izmjenama i dopunama Zakona o Islamskoj vjerskoj zajednici Kraljevine Jugoslavije – pravni akt kojim je abolidirano zakonodavstvo iz 1930. godine, razriješena postojeća vjerska i vakufsko-mearifska uprava, a sjedište rejsul-uleme premješteno iz Beograda u Sarajevo. Novim zakonskim aktom obnovljena je autonomija Islamske vjerske zajednice, ali i udareni temelji novom konceptu organizacije i uprave – laicizmu. Laički koncept se najprije očitovao u ukidanju muftijstava, prevlasti svjetovnika u tijelu koje je biralo reisul-ulemu i članove Ulema-medžlisa, kao i zabrani kandidiranja zaposlenih vjerskih službenika za predstavničke organe zajednice. Eksponent novouspostavljenog režima bio je Fehim ef. Spaho koji je, pored ostalog, ušao u kandidaturu za reisul-ulemu i u izbornoj proceduri porazio glavne kandidate.

Kraj prve jugoslavenske države Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini je dočekala kao kvalitetno ustrojena vjerska organizacija, ali bez programa koji bi afirmirao islamske vrijednosti u okvirima savremenih društvenih i civilizacijskih vrijednosti.

U šestom poglavlju ***Zaključak***, str. 627.-639., na bosanskom i engleskom jeziku, autor doc. dr. Adnan Jahić dao je sažetak knjige *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme monarhističke Jugoslavije (1918-1941)*.

Autor navodi da je period prve jugoslavenske države bio turbulentno vrijeme za vjersku zajednicu koja je s obzirom na veliku vlast države, direktno ovisila o političkim zbivanjima koja su uticala na život društvenih grupa i institucija. U takvim okolnostima glavni prioritet Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini bio je tek održavanje postojećih vjerskih, kulturnih i društvenih realiteta. Ostali ciljevi ovisili su najprije o inicijativama odlučnih pojedinaca, koji su bili svjesni da je ponavljanje postojećeg nedovoljna garancija za dugoročni napredak naroda i zajednice u uslovima političkih, socijalnih i kulturnih promjena u njihovom užem i širem okruženju.

Na kraju ove veoma vrijedne knjige dati su **Izvori i literatura**, str. 64.-650., kao i **Kazalo ličnih imena**, str. 651.-663. Navedena je neobjavljena građa, korištena iz osam različitih ustanova (arhiva, instituta i medžlisa) na dvije stranice, zatim objavljena građa na tri stranice, novine, časopisi i ostala periodika na tri stranice, kao i knjige i brošure na pet stranica, što jasno govori da je autor konsultirao ogroman broj arhivske građe i dostupne literature za pisanje ove vrijedne knjige.

Recenzenti ove veoma stručne i naučne knjige su dr. sc. Vjekoslav Perica i dr. sc. Husnija Kamberović.

Navedena knjiga na stručan i naučan način je obradila i popunila još jednu nedovoljno istraženu temu vezanu za nacionalnu historiju Bosne i Hercegovine, rad Islamske vjerske zajednice, zbog čega će dobro doći svima koje interesuje historija bivše Jugoslavije pa je preporučujem široj naučnoj i kulturnoj javnosti.

Jan Kempenaers, *Spomenik: The end of history*, Roma publications, Amsterdam 2010. str. 72.

Fotomonografija pod nazivom *Spomenik: The end of history* prezentira spomenike podignute u znak sjećanja na žrtve antifašističke borbe (1941.-1945.). Izdavačka kuća je Roma Publications, iz Amsterdama, a publikacija je objavljena 2010. godine. Autor Jan Kempenaers je belgijski fotograf, saradnik Kraljevske akademije u Gentu. Najveći dio materijala za nastanak ove publikacije Kempenaers je prikupio terenskim istraživanjem u periodu između 2006. i 2009. godine.

Tekst koji čitaoca upoznaje sa osnovnim podacima o Drugom svjetskom ratu na području Jugoslavije, pod naslovom *Spomenik: The monuments of former Yugoslavia* potpisuje Willem Jan Neutelings. Na 72 stranice je prikazano 26 spomenika koji su nastali kako bi obilježili značajne događaje iz Drugog svjetskog rata. Spomenici prikazani u fotomonografiji podignuti su u poslijeratnom periodu od 1961. do 1981. godine. Tekst koji prati fotografije je na engleskom jeziku.

Willem Jan Neutelings smatra da postoji ogromna razlika između spomenika posvećenih totalitarnim režimima personificiranim u ličnostima Staljina i Sadama Huseina i onima na području Jugoslavije koji su apstraktni i univerzalni. Kempenaersovi spomenici se nikako ne mogu svrstati u red spomenika podizanih u državama iza gvozdene zavjese.

Ovi spomenici su napravljeni od čvrstih materijala, čelika, betona i granita. Prema Neutelingsu radi se o *objektima zapanjujuće ljepote*.

Svi spomenici su djela značajnih kipara i arhitekata kao što su: Dušan Džamonja, Vojin Bakić, Ivan Sabolić, Vojin Stojić, Gradimir Medaković, Miodrag Živković, Jovan Grabulovski, Janez Lenassi, Bogdan Bogdanović, Petar Krstić, Vuko Bombardelli, Boško Kućanski, Marko Mušić i Svetislav Ličina. Od ukupno 26 spomenika, šest se nalazi na području Bosne i Hercegovine i to:

- *Makljen*, monumentalna skulptura je djelo jednog od najvećih bosanskohercegovačkih umjetnika Boška Kućanskog. Spomenik je svečano otvoren za javnost 1978. godine. Odlukom Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine iz 2010. godine proglašen je nacionalnim spomenikom,
- Memorijalni kompleks *Šušnjar* u Sanskom Mostu, akademskog vajara Petra Krstića iz Sarajeva, koji je sagrađen 1970. godine. Odlukom Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine proglašen je nacionalnim spomenikom, 2003. godine,
- Memorijalni centar *Korčanica* (planina Grmeč),
- *Smetovi* kod Zenice, spomenik Zeničkom partizanskom odred, u
- *Tjentište*, u blizini Foče, djelo kipara Miodraga Živkovića, podignuto 1971. u čast Bitke na Sutjesci.

- *Kozara*, spomenik u blizini Prijedora. Autor spomenika je Dušan Džamonja, a za javnost je otvoren 1972. godine.

Ostali spomenici smješteni u Makedoniji, Srbiji, Sloveniji, Crnoj Gori, Hrvatskoj i na Kosovu nalaze se na sljedećim lokalitetima: Podgarić, Kosmaj, Petrova Gora, Kruševo, Ilirska Bistrica, Jasenovac, Niš, Košute, Korenica, Knin, Kolašin, Sisak, Mitrovica, Kadinjača, Brezovica, Kamenska, Oštra, Sisak, Nikšić i Sinj.

Prema podacima

Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine, koja je uspostavljena na osnovu Aneksa VIII Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, sa zadatkom proglašenja neke imovine nacionalnim spomenikom zbog njenog kulturnog, historijskog, vjerskog i etničkog značaja, veoma mali broj spomenika posvećenih narodnooslobodilačkoj borbi je proglašen nacionalnim spomenikom. Na području Tuzlanskog kantona nije zaštićen nijedan spomenik, graditeljska cjelina, skulptura, memorijalni kompleks, historijsko područje, kulturni pejzaž itd. koji se tematski i hronološki odnose na narodnooslobodilačku borbu i socijalistički period. Broj takvih spomenika na području Bosne i Hercegovine je zanemariv, jer se radi o ukupno 8 (osam) nacionalnih spomenika, među kojima se nalaze: jedno historijsko područje Historijsko memorijalni kompleks Bitka za ranjenike na Neretvi u Jablanici, graditeljske cjeline: Spomenik na Makljenju, Partizansko spomen groblje u Mostaru, Memorijalni kompleks Šušnjari u Sanskom Mostu, Spomen park Vraca u Sarajevu, Spomen park Garavice u Bihaću, kao i Dom AVNOJ-a u Jajcu, sa pokretnom imovinom, te Muzej prvog zasjedanja ZAVNOBIH-a u Mrkonjić Gradu.

Kempenearseova fotomonografija postavlja pitanje opstanka spomenika čiji naručioci i izvršioci više nisu među živima. Jan Kempenears koristeći fotografiju kao medij, podsjeća na najznačajniji period historije naroda na području bivše Jugoslavije. Pravilnim shvatanjem historijskih procesa koji su se dešavali u toku Drugog svjetskog rata može se postići afirmativan odnos pojedinca i društva prema kulturno-historijskom naslijeđu socijalističkog perioda. Rijetki su izvan država bivše Jugoslavije svjesni njihovog postojanja, a oni koji žive na ovom području ne žele da se podsjećaju na njih. Iako želja autora nije bila dokumentarna fotografija, osjeti se nedostatak biografskih podataka o autorima spomenika, te faktografskih podataka o događajima, o kojima spomenici svjedoče.

Jan Kempenears je koristeći fotografski objektiv, uspio probuditi interesovanje za *našu zaboravljenu historiju*, te se navedena fotomonografija preporučuje kako stručnoj, tako i široj čitalačkoj publici.

**SUOČAVANJE S JUGOSLAVENSKIM KONTROVERZAMA:
inicijativa naučnika. (Priredili: Charles W. Ingrao i Thomas A.
Emmert), Baybook, Sarajevo: 2010, 435 str.**

Brojnim historiografskim analizama i interpretacijama povijesnih fenomena vezanih za raspad Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (dalje SFRJ) imanentan je relativizam, a dijelom i negacionizam, pogotovo kad se tretiraju pitanja ratnih zločina i genocida. Rijetki su pokušaji objektivne, na znanstvenim temeljima izgrađene analize ovog pitanja. Ideološko-politička revizija prošlosti prisutna je i u javnom diskursu, koja utiče na suvremene društvene i političke podjele unutar društava ili između nacija na prostoru ex Jugoslavije i tako udaljavaju ex jugoslavenske narode od nužnog objektivnog suočavanja sa prošlošću. Također, Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju (MKTJ), ponudio je svoju sliku povijesti ratova vođenih na prostoru bivše Jugoslavije. Međutim, nalazi sudaca često ne daju tačno tumačenje prošlosti i njihove historiografske interpretacije imajući za posljedicu pojednostavljenje povijesnog znanja, ali historiju raspada SFRJ svakako neće pisati sudovi, već historičari.

Predstavljeni su nam do sada brojni historiografski radovi, od strane bosanskohercegovačkih, hrvatskih, srbijanskih i autora iz drugih zemalja, koji tretiraju pitanje raspada, na raznorodne načine.

Djelo koje mi predstavljamo ovdje, proizvod je znanstvenika, među kojima nisu svi historičari, a koji nisu neobazrivo adherirali uz navode MKTJ, niti uz pojedinačna stajališta mnogih *tumača prošlosti*, već su u težnji da razbiju nagomilane mitološke konstrukcije o raspadu SFRJ, multidisciplinarno i multiperspektivno analizirali, prema osobnom mišljenju, najvažnije (sve) kontroverze; i u tom nastojanju perservirali do konačne artikulacije, koja je ispred nas. Koliko su autori uspjeli u krajnjoj namjeri, procijenit će svaki čitalac zasebno. Međutim, mi smo uočili pojedinačna zastranjivanja autora i djelimična udaljavanja od nagoviještenih ciljeva (namjera). U ovom historiografskom izrazu, pored ostalog, naziru se angažirane, teorijom vođene historiografske metodologije, koje izazivaju kontroverze i dio su postmodernističkog pristupa povijesti.

Knjiga, *Suočavanje s jugoslavenskim kontroverzama*, objavljena je u Sarajevu 2010. godine, kao revidirano i dopunjeno izdanje i predstavlja rezultate rada Inicijative naučnika (dalje IN), koju je činila grupa znanstvenika (historičara, sociologa i pravnika) iz 32 države, podijeljenih u 11 istraživačkih timova, koji su kritički na nivou tima i projekta obradili neke kontroverze ispletene oko tragičnog raspada SFRJ, a koje po mišljenju IN ometaju konstruktivan dijalog između bivših zaraćenih strana.

U prvom poglavlju (str. 23.-54.) pod naslovom *Raspad Jugoslavije*, autori Andrew Wachtel i Christopher Benet iznose rezultate istraživanja kritički obrađene na nivou projekta, u kojim zaključuju da je u prvih 40 godina svog života Jugoslavija

preživjela bez ozbiljnih, iako prisutnih hroničnih političkih, privrednih i sistemskih kulturnih prijetnji, zahvaljujući vještini Josipa Broza Tita i njegovih nasljednika. U periodu od 1985. do 1990. godine Jugoslavija iz hroničnog biva gurnuta u akutno stanje, da bi niz događaja u konačnici doveo do njene smrti. Autori su izvršili rekonstrukciju hroničnih problema u oblasti politike, kulture i privrede, koji su Jugoslaviju potkraj 80-ih godina doveli u bezizlaznu situaciju, ukazujući na bitne geopolitičke faktore koji su podstakli ambicije lokalnih političkih i kulturnih činilaca. Kriza koja je zahvatila Jugoslaviju sredinom 80-ih, mogla je biti prevaziđena, da nisu koincidirali spoljni faktori (slabljanje SSSR-a i ekspanzija Europske unije) sa ambicijama brojnih ličnosti na unutrašnjopolitičkoj sceni, kojima je raspad Jugoslavije bio u interesu, smatraju autori.

Drugo poglavlje (str. 57.-85.) nosi naslov *Kosovo za vrijeme autonomije 1974.-1990.*, u kojem autor Momčilo Pavlović ukazuje da su u proteklih 150 godina etnički odnosi između Albanaca i Srba bili krucijalni problem i da je simbolički značaj Kosova različit za kosovske Albance i Srbe, koji nisu uspjeli da iznađu dugoročno političko rješenje za zajedničko upravljanje Kosovom, jer su susjedne države, Albanija i Srbija emanirale nacionalističke ideologije i često destabilizirale međunarodne odnose na Kosovu. Srž autorovog istraživanja je srpska politika na Kosovu nakon Titove smrti 1980. godine.

U trećem poglavlju (str. 87.-114.) pod nazivom *Nezavisnost i sudbina manjina 1991.-1992.*, autor Gale Stokes, analitički fokus usmjerava na značaj problema manjina u periodu 1992.-1993. Koncept nacionalnih manjina nije bio poznat komunističkom režimu, koji je priznavao postojanje šest nacija. Svih šest nacija smatrano je konstitutivnim narodima, pa čak i ako žive izvan matične republike. Brojne druge nacije u Jugoslaviji bile su klasifikovane kao *narodnosti i uživali su prava manjina u drugim državama. U Jugoslaviji niko nije bio manjina, bez obzira na stvarnu veličinu populacije ili teritorije* (str. 87.). Autor naznačava da je veličina populacije, koja u socijalizmu nije imala važnost, u *nacionalističkoj demokratiji*, nakon raspada komunizma poprimila presudan značaj.

Marie-Janine Čalić, autorica je četvrtog poglavlja *Etničko čišćenje i ratni zločini 1991.-1995.* (str. 117.-150.) u kojem opisuje uzroke, mehanizme i posljedice etničkog čišćenja u Bosni i Hercegovini za vrijeme rata (1992.-1995.). Na osnovi izvora koji nude različite perspektive o istim događajima, autorica raspravlja o sadržaju i značenju sintagme etničko čišćenje, pri čemu navodi da je termin, iako je ušao u vokabular međunarodnih odnosa u ranoj fazi rata u Bosni i Hercegovini, i bio u širokoj upotrebi, ipak do danas nije dobio precizno značenje u javnom i akademskom diskursu. Autorica dalje analizira glavne karakteristike etničkog čišćenja kao politike i raspravlja o dvije najvažnije kontroverze, o broju žrtava i mogućoj distinkciji između pojma etničko čišćenje i genocid, i, zaključuje da etničko čišćenje *per se*, ne bi trebalo poistovjećivati sa genocidom.

O odnosu međunarodne zajednice prema jugoslavenskoj krizi i kasnijem tragičnom raspadu SFRJ piše Matjaž Klemenčič u petom poglavlju pod naslovom *Međunarodna zajednica i SFRJ/zaraćene strane 1989.-1997.* (str. 153.-196.). Autor u hronološkom nizu, kroz mnogobrojne relevantne izvore, minuciozno odgovara na

pitanja. Koju je ulogu odigrala međunarodna zajednica u jugoslavenskoj krizi tokom prve polovine devedesetih? Da li je krvavi raspad Jugoslavije mogao biti spriječen da je međunarodna zajednica brže reagovala?

U završnim redovima autor konstatira, u vezi sa krizom u SFRJ, da: *Stavovi EU [...] bili su podijeljeni, a SAD su oklijevale da preduzmu bilo šta [...] Tako su Velika Britanija, Francuska i [...] SAD, tri godine nastojale da izbjegnu vojnu intervenciju [...] Umjesto toga, vršile su pritisak da se prihvati Vance-Owenov plan i Dejtonski sporazum, kojim su prećutno prihvaćene teritorijalne promjene nastale vršenjem ratnih zločina [...]* (str. 187.).

Šesto poglavlje nosi naslov *Sigurne zone* u kojem autor Charles Ingrao u suradnji sa ostalim članovima tima objašnjava koncept, nastanak, ulogu i sudbinu *sigurnih zona* Ujedinjenih nacija (dalje UN): Srebrenice, Žepe, Goražda, Bihaća, Sarajeva i Tuzle, u ratu u BiH (1992.-1995.), od njihovog proglašenja (1993.) do okončanja rata 1995. godine. Autor je svojim navodima potvrdio već poznat stav, da su zaštićene zone nastale kao reakcija međunarodne zajednice na humanitarnu katastrofu, koja je željela da nešto učini, a da pri tom ograniči sopstvene obaveze. Takav odnos je generirao konfuziju u pogledu realizacije Rezolucija 819. i 824. i samo produbljivao međusobno nepovjerenje među svim stranama uključenim u ova dešavanja. Mnoga autorova promišljanja i konstatacije u vezi sa srebreničkim genocidom nisu historiografski kredibilne i zasnovane su na pretpostavkama. Autor ove, proizvoljne zaključke, navodno temelji na izvještajima pripadnika UNPROFORA, ali pri tom ne pominje (ne koristi) izvore podataka koje nude suvremenici (bošnjačko stanovništvo i vojno-političke strukture Srebrenice u tom periodu). Zatim, da je autor pomenuo i (ponašanje) zločine Vojske Republike Srpske (VRS) u ovom periodu, to bi u najmanju ruku predstavljalo potpuniju i pošteniju istinu. Ovakvo, monoperspektivno sagledavanje događaja, samo relativizira odgovornost VRS za napad na Srebrenicu (1995.) i sam genocid koji je počinila, i u krajnjoj liniji, više udaljava nego što doprinosi objektivnom suočavanju naroda u Bosni i Hercegovini sa prošlošću, a što je navodno i bila prva namjera IN-a kada su se prihvatili ovog teškog zadatka.

Sedmi odjeljak knjige (str. 229.-265.) *Rat u Hrvatskoj 1991.-1995.*, zanimljiv i po metodološkom pristupu ovoj temi, u kojem autori Mile Bjelajac i Ozren Žunec, između ostalog navode metodološka ograničenja sa kojima se historičari suočavaju kada pristupe historiografskoj obradi ove i sličnih tema. Zbog tih razloga znanstvenik može samo da na osnovu dostupne dokumentacije procijeni koje je tumačenje događaja najviše istinito. Autori su kroz hrvatsko-hrvatske, srpsko-hrvatske i srpsko-srpske kontroverze, ponudili multiperspektivna tumačenja događaja smještajući ih u logičan niz, a koja nude, ako ništa drugo, barem pošteniju i potpuniju sliku rata u Hrvatskoj (1991.-1995.).

U poglavlju osam *Kosovo pod Miloševićevim režimom*, (str. 267.-293.) autori Dušan Janjić, Ana Lalaj i Besnik Pula predstavili su međunacionalne, političke i vojne okolnosti na Kosovu u periodu 1989. - 1999. Skrivajući se iza ideje o zaštiti Jugoslavije, Milošević je od 1987. kada je postao autokrata započeo sprovođenje etničke homogenizacije srpskih masa težeći stvaranju *jake Srbije* koja će dominirati

Jugoslavijom. Prvi korak u tom cilju bio je potčinjavanje Kosova, koje je sprovedeno jednostranom i nasilnom reformom Ustava iz 1974. godine, kojom je ukinuta legislativna, administrativna i sudska autonomija Kosovu i Vojvodini. Nametnute ustavne promjene intenzivirale su i proširile otpor Albanaca, koji je 1989. zahvatio sve segmente albanskog društva koje se borilo za očuvanje ustavnih prava. Tokom 1998/99. godine otpor Albanaca je prerastao nakon probnih pokušaja u pravu oružanu pobunu.

James Gow, autor je devetog poglavlja, čiji je naziv *Rat na Kosovu 1998.-1999.* (str. 295.-333.) u kojem je, veoma akribično i samodisciplinovano zaronio u probleme savremenih historijskih momenata vezanih za naslovljenu temu i ponudio teško uočljive, ali značajne nijanse pojedinih kontroverzi. Autor je zapravo razjasnio nekoliko odgovora na kontroverzna pitanja. Šta je motivisalo SAD i njihove NATO saveznike, u pokretanju zračnih napada? Šta bi se dogodilo na Kosovu da nije bilo intervencije NATO-a? Da li je NATO prekršio međunarodni zakon? Koje su bile razmjere zločina srpskih vojnih jedinica? Da li je iko bježao od NATO bombi? Da li je jednostrano nametanje sporazuma u Rambouilletu bilo opravdano?

Međunarodni tribunal za ratne zločine na području bivše Jugoslavije, naziv je desetog poglavlja (str. 335.-372.) čiji je priređivač John B. Allcock. Priređivač je sa ostalim članovima tima preradio zajedničke istraživačke doprinose i u zaokruženoj cjelini odgovorio na tri pitanja. U kojoj mjeri je Međunarodni tribunal za ratne zločine na području bivše Jugoslavije političko tijelo? U kojoj mjeri je nepristrasan? U kojoj mjeri je antisrpski? Na istraživački zahtjevno i društveno aktualno pitanje, o političkom karakteru suda, autori su odgovorili: da su svi sudovi politička tijela, te se ne može očekivati da će se i MKTJ uspjeti izdići iznad politike u platonski domen idealne pravde. Istraživački tim je došao do zaključka da nema dokaza o sistematičnoj pristrasnosti od strane MKTJ, usmjerenoj protiv bilo koje nacije u bivšoj Jugoslaviji.

David McDonald, priređivač je jedanaestog poglavlja *Suživot ili međusobna mržnja?* (str. 375.-406.) u koje su pretočeni istraživački rezultati njegovog tima. Istraživači ovog tima su, u cilju da ogole mitove o prošlosti i iznađu način za predstavljanje potpunije historijske slike međuetničkih odnosa u komunističkoj Jugoslaviji i dešavanja 90-ih godina, ustvrdili da je *historija komunističke Jugoslavije bila obilježena saradnjom i vjerskom tolerancijom* (str. 376.) i da rat nije bio neizbježan ishod života u SFRJ. U težnji da doprinesu stabilizaciji međuetničkih odnosa, istraživači su ponudili metod pozitivnog historijskog pristupa u tumačenju zajedničke prošlosti.

Rezultati istraživanja izloženi u knjizi predstavljaju pokušaj historičara i humanista da ogole i diskredituju neke mitove i ospore nacionalističke narative vezane za raspad SFRJ, te na taj način približe jugoslovenska društva suočavanju sa prošlošću. Jasno je da se činjenice iznesene u knjizi mogu interpretirati i na druge načine, kao i to da se svi ne možemo složiti sa svim ponuđenim interpretacijama, ali moramo prihvatiti potvrđene činjenice. Toga su bili svjesni i istraživači, te su ukazali, i na postojanje dvaju ili više proturječnih tumačenja pojedinih pitanja koja iziskuju dalja istraživanja. Prema tome, knjiga predstavlja značajan korak ka budućim istraživačkim procesima, a može biti korisna potencijalnim recipijentima različitih vokacija, između ostalog, i kao izvor relevantnih (novih) podataka.

V IZVJEŠTAJI

KULTURNO OBRAZOVNA DJELATNOST ARHIVA TUZLANSKOG KANTONA U TOKU 2011. GODINE

Uvod

U tekstu koji slijedi hronološki su prikazana najvažnija dešavanja i aktivnosti koje je organizirao i u njima učešće uzeo JU Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla. Da se radi o jednoj reprezentativnoj, stručnoj i kulturnoj ustanovi na području Tuzlanskog kantona, jasno pokazuje nastojanje zaposlenih Arhiva da na odgovarajući način ispune svoju stručnu i svaku drugu obavezu, te nastave tradiciju aktivnog kulturno-obrazovnog rada po kome je ova ustanova poznata u Bosni i Hercegovini, ali i šire.

Hronološki pregled aktivnosti

15. 07. 2011. godine

Preuzeta arhivska građa o životu i djelu književnika Derviša Sušića

U zgradi Općine Tuzla održana je primopredaja arhivske građe koja svjedoči o životu i djelu istaknutog tuzlanskog književnika Derviša Sušića. Porodica Derviša Sušića je ovu vrijednu dokumentaciju predala Općini Tuzla, koja je istu na čuvanje dala Arhivu Tuzlanskog kantona.

Primopredaji su prisustvovali uposlenici Arhiva: dr. sc. Izet Šabotić, Ešefa Begović i Esaf Lević. Direktor Arhiva, Izet Šabotić, zahvalio se porodici Sušić i načelniku Jasminu Imamoviću što su ovu vrijednu arhivsku građu povjerili Arhivu Tuzlanskog kantona.

Uz dokumente, fotografije, rukopise i jednu od Sušićevih pisanih mašina predane su i brojne nagrade koje je stekao, te neki lični predmeti. Preuzeti materijal čini arhivsku zbirku koja je formirana u Arhivu i nosi ime književnika.

Arhiv Tuzlanskog kantona, Općina Tuzla, i Dom mladih Tuzla su dio ove dokumentacije iskoristiti i za stalnu postavku izložbe „Derviš Sušić“ u Domu književnosti Tuzla.

19. 09. 2011. godine

Održano arhivističko savjetovanje u Zrenjaninu

U organizaciji Društva arhivskih radnika Vojvodine u Zrenjaninu je održano Savjetovanje u periodu od 19.09.2011. do 20.09.2011. godine. Domaćin Savjetovanja bio je Istorijski arhiv Zrenjanin. Ispred Arhiva Tuzlanskog kantona učešće su uzeli dr. sc. Izet Šabotić i Omer Zulić.

Na Savjetovanju je uspostavljena saradnja sa kolegama iz okruženja i dogovorene aktivnosti oko zajedničkih projekata (prekogranična saradnja na planu zaštite kulturnog naslijeđa). Savjetovanje je polučilo značajne stručne rezultate, a učešća su uzeli arhivisti iz Srbije, Slovenije, Mađarske i Bosne i Hercegovine.

6. i 7.10.2011. godine

Održano Savjetovanje “Arhivska praksa 2011”

24. međunarodno savjetovanje “ARHIVSKA PRAKSA 2011” održano je 6. i 7. oktobra 2011. godine u Hotelu “Tuzla” u Tuzli. Aktivno učešće u Savjetovanju je uzelo preko 250 učesnika iz Bosne i Hercegovine, Slovenije, Hrvatske, Srbije, Crne Gore i Makedonije.

Prilikom otvaranja programa gostima su se obratili dr. sc. Izet Šabotić (direktor Arhiva TK), dr. Peter Pavel Klasinc (predsjednik Međunarodnog instituta za arhivske znanosti Maribor-Trst), Ivan Fras (direktor Pokrajinskog arhiva Maribor), Stevan Radulović (direktor Državnog arhiva Crne Gore), Ljubica Budać (predsjednica Društva arhivskih radnika Vojvodine), Darko Rubčić (direktor Državnog arhiva Zagreb) i Jovan Popović (publicist iz Beograda).

Savjetovanje je otvorila ministrica obrazovanja, nauke, kulture i sporta Tuzlanskog kantona, Nađa Avdibašić - Vukadinović. U toku rada Savjetovanja prezentirano je 27 radova iz oblasti arhivistike i srodnih nauka od strane eminentnih domaćih i stranih stručnjaka.

Osim toga, u toku samog Savjetovanja promovirana su dva časopisa (“Arhivska praksa” broj 14. i jubilarni 40. broj “Glasnika arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine”) i jedna knjiga (“Arhivistika u teoriji i praksi br. 3” autora dr. Azema Kožara).

Nekoliko informatičkih kuća izvršilo je predstavljanje svojih proizvoda i usluga na polju zaštite i upravljanja arhivskim i registraturnim materijalom: “Mikrografija” d.o.o. Sarajevo, “Kabas”

d.o.o. Sarajevo, “Gama system” d.o.o. Ljubljana, “Imel” d.o.o. Lukavac, “Scope Solutions ag” Basel (Švicarska), “Procom” d.o.o. Gračanica i “Itineris” d.o.o. Tuzla.

Sa savjetovanja Arhivska praksa 2011.

Učesnici Savjetovanja imali su priliku posjetiti RMU Banovići prvog dana Savjetovanja, te uživati u vožnji starim vozom, popularnim “Ćirom”.

7.-9. 11. 2011. godine

Međunarodni arhivski dan u Trstu, Italija

Od sedmog do devetog novembra 2011. godine održano je tradicionalno Savjetovanje u Trstu, pod nazivom “Međunarodni arhivski dan”, koje organizira Međunarodni institut za arhivske znanosti Maribor - Trst. U organizaciji navedenog Instituta održana je i peta po redu Arhivistička škola, koja je trajala od 7. do 14. novembra. Ispred Arhiva TK učešće na Savjetovanju uzeli su dr. sc. Izet Šabotić i Selma Isić.

19.11. 2011. godine

Održan Naučni skup “Pedagoški i naučni rad prof. ddr. Azema Kožara”

Devetnaestog novembra u sali motela “Rudar” u Tuzli održan je Naučni skup pod naslovom “Pedagoški i naučni rad prof. ddr.-a Azema Kožara”. Ddr. Kožar je bivši direktor Arhiva Tuzlanskog kantona koji je svoj radni vijek posvetio historijskoj i arhivističkoj nauci, a o njegovom radu i objavljenim djelima govorili su naučni radnici i kolege iz BiH, Srbije, Crne Gore, Hrvatske i Slovenije.

Doktor historijskih i arhivističkih nauka Azem Kožar, radio je kao učitelj, nastavnik i direktor osnovne škole. Bio je kustos Muzeja istočne Bosne. Razvoju bosanskohercegovačke arhivistike posebno je pomogao vodeći Arhiv Tuzlanskog kantona. Kazano je na skupu priređenom njemu u čast, da se opredijelio za posao pedagoga i učitelja i da mu je najveća zasluga to što je historiju približio đacima i studentima. Zahvaljujući profesoru Kožaru historija je kao predmet izučavanja uvedena na sedam od deset odsjeka Filozofskog fakulteta u Tuzli. Bio je šef Odsjeka za historiju i dekan Filozofskog fakulteta u Tuzli. Član je Odbora za historiju Akademije nauka i umjetnosti BiH, te jedan od utemeljitelja časopisa Arhivska praksa, koji izdaje Arhiv Tuzlanskog kantona.

22.11. 2011. godine

Promocija knjige “Drina ne vjeruje suzama”

U Arhivu Tuzlanskog kantona dana 22.11.2011. godine promovisana je knjiga “Drina ne vjeruje suzama”, autora Mirsada Mustafića. Riječ je o knjizi koja je svoju prvu promociju imala u okviru zvaničnog programa obilježavanja 16. godišnjice genocida nad Bošnjacima Srebrenice. Ovo je sedma Mustafićeva knjiga, i treća koja je promociju imala u prostorijama Arhiva TK.

23.11. 2011. godine

Izložbe u Tuzli, Gračanici i Goraždu povodom Dana državnosti Bosne i Hercegovine

Arhiv Tuzlanskog kantona povodom obilježavanja 25. novembra, Dana državnosti Bosne i Hercegovine, održao je nekoliko izložbi pod nazivom “Grbovi i karte o kontinuitetu bosanskohercegovačke državnosti i opstojnosti”.

Bosanskohercegovačku postojanost možemo pratiti počev od polovine X vijeka pa sve do današnjih dana. U srednjovjekovnom periodu Bosna je imala sve atribute državnosti te je u XII stoljeću uspostavila svoju samostalnost i postala teritorijalno i politički neovisna, njom vladaju domaći vladari, bosanski banovi. Izložba je postavljena u prostorijama Arhiva TK u

Tuzli, te u Gračanici (otvorena 23.11. 2011.).

Kao dio programa obilježavanja Dana državnosti u Goraždu, izložba je postavljena i u Centru za kulturu Goražde. Istu je otvorio premijer Bosansko-podrinjskog kantona, pred preko 100 posjetilaca.

8.12. 2011. godine

Održan Okrugli sto “Zaštita i značaj ličnih i porodičnih zbirki”

Okrugli sto Zaštita i značaj ličnih i porodičnih zbirki u organizaciji Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona i Arhiva TK održan je 8. decembra, sa početkom u 10 sati u prostorijama Arhiva. Povod održavanja jeste obilježavanje Dana arhiva i arhivske službe u Bosni i Hercegovini.

Učešće na Okruglom stolu su uzeli dr. sc. Izet Šabotić, doc., Hatidža Fetahagić, Sejfulah

Imamović, Zlatko Dukić, Esaf Lević, Atah Mahić, te Omer Zulić. Izlagači su prije

svega nastojali ukazati na značaj ličnih i porodičnih zbirki, koje predstavljaju vrijednu arhivsku građu, odnosno kulturno-historijsko naslijeđe, te o potrebi da se isto sačuva za buduće naraštaje.

Pored Okruglog stola, upriličeno je i predstavljanje slike umjetnika Fikreta Jahića, te otvaranje izložbe starih razglednica pod nazivom "Pozdrav iz Donje Tuzle". Izložba predstavlja izbor digitaliziranih razglednica koje se čuvaju kao dio lične zbirke Ataha Mahića iz Brčkog.

15.12. 2011. godine

Održano Državno savjetovanje arhivskih radnika Bosne i Hercegovine

U periodu od 15. i 16. decembra, u hotelskom kompleksu "Eko - Fis" Vlašić (Travnik), održano je Savjetovanje arhivskih radnika Bosne i Hercegovine. Organizator istog bilo je Arhivističko društvo Bosne i Hercegovine, a domaćin i suorganizator Kantonalni Arhiv Travnik, te Arhivističko udruženje u Federaciji Bosne i Hercegovine i Udruženje arhivskih radnika Republike Srpske.

Na otvaranju Savjetovanja prisutnima su se, između ostalih, obratili: Spomenka Pelić, direktorica Kantonalnog arhiva Travnik, Sejdalija Gušić, predsjednik Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine, Šaban Zahirović, direktor Arhiva Bosne i Hercegovine i Dušan Popović, direktor Arhiva Republike Srpske.

Stručna arhivistička pitanja kojima su se izlagači i gosti bavili fokusirala su se na temu arhivskoga zakonodavstva u Bosni i Hercegovini. Izlaganja su se bavila arhivskim zakonodavstvom u teoriji i praksi, primjenom zakonskih propisa, te usklađivanjem istih sa evropskim smjernicama i međunarodnim standardima.

Program Savjetovanja, te ostale detalje, moguće je pronaći na stranici Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine.

21.12. 2011. godine

Otvorena izložba umjetničkih slika Likovnog udruženja "Franjo Leder" u Arhivu TK

Povodom obilježavanja 106 godina od rođenja istaknutog tuzlanskog umjetnika Franje Ledera u organizaciji istoimenog Likovnog udruženja u srijedu uveče (21.12.2011.) u Arhivu TK upriličeno je otvaranje izložbe likovnih radova

pod nazivom "Pramotivi poetskog realizma". U okviru ove postavke predstavljena su djela 11 članova ovog Udruženja. Zainteresirani građani su imali priliku pogledati izložbu narednih sedam dana, koliko je bila postavljena u holu Arhiva.

29.2.2012.

Izložba "Kontinuitet nezavisnosti BiH" i druge aktivnosti Arhiva

Povodom 1. marta, Dana nezavisnosti Bosne i Hercegovine, Arhiv TK je u saradnji sa JU Bosanskim kulturnim centrom TK u Tuzli i Evropskim pokretom organizirao izložbu (29.2.2012.) u prostorijama JU Bosanskog kulturnog centra Tuzlanskog kantona. Naziv izložbe bio je "Kontinuitet nezavisnosti BiH". Izložbom su na 40 panoa prikazani motivi bosanskohercegovačke historije: historijski grbovi, karte, novinski članci o referendumu za nezavisnost BiH održanom 1992. godine i drugi historijski izvori i arhivska građa. Nakon izložbe uslijedio je koncert pod nazivom "Sevdalinka - pečat u duši svakog Bosanca".

Također, početak 2012. godine Arhiv TK obilježio je prije svega preuzimanjem novih, značajnih fondova, kao što je građa nekoliko opština Tuzlanskog kantona i građa Univerziteta u Tuzli (odnosno njegovih najstarijih fakulteta). Otežavajuća okolnost i odgađanje nekih preuzimanja arhivske građe prouzročilo je nevolje i velike snježne padavine. Zaposlenici Arhiva redovno su održavali zgradu i depoe Arhiva čišćenjem dvorišta, prilaza, te krovova objekata u Tuzli i na Dubravama.

2.4. 2012. godine

Objavljen "Vodič kroz arhivske fondove i zbirke Arhiva Tuzlanskog kantona"

U martu 2012. godine dovršeno je štampanje *Vodiča kroz arhivske fondove i zbirke Arhiva Tuzlanskog kantona*.

Vodiči predstavljaju specifikaciju arhivskih fondova i zbirki arhiva sa najvažnijim podacima i karakteristikama o svakom fondu i zbirci ponaosob, s ciljem jednostavnijeg upoznavanja sa istim od strane korisnika. Iz tog razloga, arhivi drže iznimno važnim izradu vodiča arhivskih fondova i zbirki.

Kako je od posljednjeg popisivanja arhivskog blaga Arhiva u Tuzli proteklo osam godina, a u međuvremenu Arhiv je preuzeo skoro dvije stotine novih arhivskih fondova i zbirki i značajne količine arhivske građe, za koju je pokazan iznimno veliki interes od strane korisnika, smatrali smo važnim uraditi novi *Vodič kroz fondove i zbirke Arhiva Tuzlanskog kantona*. Takvu odgovornost na sebe je preuzela grupa autora, arhivskih stručnjaka koji su na navedenom poslu zajedno sa drugim saradnicima kontinuirano radili više od dvije godine.

Ono što čini posebno važnim ovako pripremljen *Vodič* jeste to da su

elementi opisa najvažnijih karakteristika fondova i zbirki urađeni jednoobrazno, na standardiziran način, prema utvrđenoj metodologiji, služeći se iskustvima kolega arhivista iz okruženja. Vodič je urađen s presjekom stanja arhivskih fondova i zbirki sa 31.12.2011. godine i tretira oko 350 opisanih arhivskih fondova i zbirki, predstavljenih po oblastima, na koje se odnose. Fondovi i zbirke su arhivistički jasno označeni, sa svojom jasnom legitimacijom.

Ovo izdanje Vodiča štampano je vlastitim sredstvima Arhiva, u skromnih 100 primjeraka. Izrađena je i elektronska verzija na odgovarajućem (CD/DVD) mediju.

28.4. 2012. godine

Promocija knjige “Šahovići 1924. - Kad su vakat kaljali insani”

Arhiv Tuzlanskog kantona, zajedno sa BZK “Preporod” i Društvom arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, organizirao je promociju knjige *Šahovići 1924. Kad su vakat kaljali insani*, autora akademika dr. Šerbe Rastodera.

Promocija je održana u Kongresnoj sali Hotela “Tuzla” u Tuzli, 28. aprila 2012. godine, sa početkom u 19:00 sati.

Promotori su bili dr. Sead Selmović, dr. Azem Kožar, dr. Izet Šabotić i dr. Novak Adžić. Odlomke iz romana čitala je Jasmina Rastoder. Brojnim prisutnima obratili su se i gosti iz publike, među kojima i načelnik Općine Tuzla, Jasmin Imamović.

Ulogu moderatorice programa imala je Azra Gazibegović, profesor.

Prisutni su imali priliku podsjetiti se na sudbinu Bošnjaka Šahovića, nad kojima je izvršen zločin 1924. godine, u mirnodopskim uslovima. Stotine su stradale, dok su hiljade raseljene u Tursku i Bosnu i Hercegovinu, gdje njihovi potomci žive i danas (uključujući i tuzlanski kraj). Istaknuta je važnost ovog jedinstvenog, historijskog djela kojim se dr. Rastoder dotakao ove, u historiografiji zanemarene i izbjegavane, teme.

3.5. 2012. godine

Otvorena izložba Arhiva TK u Brčkom

Povodom obilježavanja dvadesete godišnjice formiranja 108/215 Viteške motorizovane brigade Armije Republike Bosne i Hercegovine 3. maja 2012. godine postavljena je u prostorijama BZK «Preporod» Brčko (zgrada Islahijeta) izložba Arhiva Tuzlanskog kantona u Tuzli pod nazivom *Kontinuitet opstojnosti Bosne i Hercegovine u arhivskim dokumentima*. Izložbu je otvorio Avdija Banda, predsjednik Skupštine Udruge „Da se ne zaboravi“ Distrikta Brčko.

Ista je bila postavljena do 20. maja 2012. godine.

5.5. 2012. godine

Izložba Arhiva Tuzlanskog kantona o Srebrenici postavljena u Goraždu

Petog maja 2012. godine u okviru obilježavanja manifestacije Dani otpora u Goraždu (1992.-1995.) postavljena u je u Centru za kulturu u Goraždu izložba Arhiva Tuzlanskog kantona pod nazivom *Srebrenica - da se ne zaboravi*, autora dr. sc. Izeta Šabotića i Ešefe Begović, prof. Izložbu je otvorio kantonalni ministar za boračka pitanja Dževad Adžem. Ista ostaje otvorena za posjetu do 10.5.2012. godine.

10.5. 2012. godine

Održana Međunarodna konferencija arhivista Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Slovenije u Bihaću

U periodu od 10. i 11. maja 2012. godine u Bihaću u organizaciji Arhivističkog udruženja BiH i Arhiva Unsko-sanskog kantona, održana je Međunarodna konferencija arhivista u kojoj su učešće uzeli arhivski stručnjaci i gosti iz Hrvatske, Slovenije, Crne Gore, Srbije i Bosne i Hercegovine.

Glavne teme konferencije bile su sukcesija arhivske građe bivše Jugoslavije, te menadžment i marketing u arhivskim institucijama. Ispred Arhiva TK učešće su uzeli dr. sc. Izet Šabotić, sa izlaganjem, te Omer Zulić i Selma Isić.

23.5.2012. godine

Otvorena izložba o tuzlanskoj Kapiji u Arhivu TK

Povodom obilježavanja godišnjice stradanja tuzlanske mladosti na Kapiji 25.5.1995. godine, Arhiv TK postavio je izložbu *Kapija 1995*. Ista je postavljena u prostorijama Arhiva Tuzlanskog kantona i gdje je javnosti bila dostupna do kraja mjeseca maja tekuće godine.

25.5.2012. godine

Promocija izdanja na 3. međunarodnom sajmu knjige u Tuzli

Arhiv TK i Društvo arhivskih zaposlenika TK održali su promociju svojih publikacija: *Arhivska praksa* br 14., *Defter nekretnina Gradačac iz 1875.* (autori Kemal Nurkić i Izet Šabotić) *Stari nišani u Vukovijama* (autor Sejfulah Imamović) u okviru 3. međunarodnog sajma knjige u Tuzli, 25.5.2012. godine u 14:00 sati, u Merkator centru u

Tuzli. Promotori izdanja su bili: dr. sc. Izet Šabotić, Esaf Lević, Hatidža Fetahagić, Selma Isić, Omer Zulić. Prisutnima su se također obratili autori publikacija mr. Kemal Nurkić i Sejfulah Imamović.

Dana 26.5.2012. u 12:00 sati Arhiv Tuzlanskog kantona i Društvo arhivskih zaposlenika TK organizovali su promociju knjige autora dr. sc. Adnana Velagića pod naslovom *Hercegovački muslimani u koncepcijama četničkog pokreta (1941.-1945).* Promotori su bili: prof. dr. Azem Kožar i dr. sc. Adnan Jahić. Prisutnima se, također, obratio i autor publikacije dr. sc. Adnan Velagić.

8.6.2012. godine

Otvorena vrata Arhiva TK

Povodom obilježavanja Međunarodnog dana arhiva (9. jun), u petak, 8. juna 2012. u 11:00 sati u holu Arhiva TK organizirana je manifestacija *Otvorena vrata Arhiva.*

Međunarodni dan arhiva je bila prilika da se skrene pažnja javnosti na značaj arhivske djelatnosti u zemlji i svijetu, te da se kaže nešto više o značaju arhivske građe koja je dio kulturne baštine i od neprocjenjive važnosti za kolektivno pamćenje naroda i društva.

Prigodno predavanje o aktivnostima Arhiva i ulozi koju arhivi i arhivska građa imaju u društvu govorila je Selma Isić. Posjetiocima, učenicima OŠ Sjenjak i JU Gimnazija "Ismet Mujezinović", predstavnici nadležnog Ministarstva, arhivski radnici i prijatelji Arhiva TK su imali priliku pogledati postavljene izložbe, publikacije Arhiva, dio arhivske opreme i arhivalija.

18.6.-24.6.2012.

Stručna ekskurzija Rim

Zaposlenici Arhiva Tuzlanskog kantona učestvovali su u stručnoj ekskurziji koju je organizovalo Arhivističko udruženje Bosne i Hercegovine. Po programu stručne ekskurzije izvršena je posjeta Veneciji, Rimu, Vatikanu i Sieni. Posebno je značajna posjeta izložbi “Lux in arcana - Tajna Vatikanskih arhiva”, gdje su prisutni imali priliku vidjeti 100 originalnih dokumenata koji se čuvaju u Tajnom Vatikanskom arhivu, a koji su prvi puta u historiji prikazani javnosti.

9.7.2012. godine

Izložba “Srebrenica - da se ne zaboravi”

Povodom obilježavanja 11. jula Dana genocida u Srebrenici u prostorijama Arhiva Tuzlanskog kantona, za javnost je postavljena izložba *Srebrenica - da se ne zaboravi*. Izložba su mogla pogledati svakim radnim danom od 8:00 do 14:00 sati.

Pored navedenog, Arhiv je, kao i prethodnih godina u saradnji sa osnovnim i srednjim školama iz Tuzlanskog kantona upriličio niz organizovanih kolektivnih posjeta Arhivu, tokom kojih je učenicima predstavljen Arhiv kao institucija, njeno djelovanje, rad stručnih službi, a imali su priliku vidjeti dio arhivske građe pohranjene u fondovima i zbirkama proglašenim nacionalnim spomenicima Bosne i Hercegovine. Cilj ovih posjeta je poučiti mlade naraštaje o važnosti zaštite i čuvanja kulturne baštine njihovih predaka i značaja njegovanja tog neprocjenjivog blaga za buduće generacije. Saradnja sa školama u regiji predstavlja važan dio kulturno - obrazovne djelatnosti Arhiva.

Svi navedeni sadržaji potvrđuju da je Arhiv Tuzlanskog kantona u 2012. godini posvetio značajnu pažnju realizaciji kulturnih i izdavačkih sadržaja. Na taj način, nastavljen je kontinuitet validnog predstavljanja i promovisanja Arhiva, arhivske djelatnosti i vrijednosti koje posjeduje.

**ZAPISNIK O TOKU 24. SAVJETOVANJA „ARHIVSKA
PRAKSA 2011.“,
Tuzla, 6. i 7. oktobar 2011. godine (Hotel „Tuzla“)**

I

Međunarodno savjetovanje *Arhivska praksa 2011*, u organizaciji Arhiva Tuzlanskog kantona i Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona održano je u Tuzli 6. i 7. oktobra 2011. godine. Savjetovanje je počelo sa radom u 9,30 u Kristalnoj dvorani Hotela „Tuzla“ u prisustvu oko 300 gostiju i učesnika. Svečani dio skupa vodila je Hatidža Fetahagić, viši arhivski tehničar u Arhivu TK. Muzičku numeru, pod vođstvom prof. muzike Bahire Hodžić izveo je hor Muzičke škole Tuzla.

Savjetovanju su prisustvovali i u stručnom radu učestvovali arhivski radnici iz Slovenije, Hrvatske, Srbije, Crne Gore, Švicarske i Bosne i Hercegovine.

U ime domaćina i organizatora prisutnima se obratio dr. sc. Izet Šabotić, predsjednik Organizacionog odbora Savjetovanja i direktor Arhiva Tuzlanskog kantona (*Prilog 1*).

Pokrovitelji Savjetovanja bili su: Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke Sarajevo i Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta Tuzlanskog kantona; Medijski pokrovitelj: JP Radio-televizija Tuzlanskog kantona; Generalni sponzor: DOO *Kabas* Sarajevo; Sponzori Savjetovanja: *Itineris* d.o.o. Tuzla, *Procom* d.o.o. Gračanica, *Mikrografija* d.o.o. Sarajevo, *Gama System* Ljubljana, *Imel* d.o.o. Lukavac, *Scope solution AG* Bazel Švicarska, *Eko sirovina* d.o.o. Tuzla, *Tržnice pijace* d.o.o. Tuzla, *Sisecam soda Lukavac* d.o.o. Lukavac, *RMU* Banovići.

Prisutne goste i učesnike Savjetovanja su pozdravili:

- dr. sc. Peter Pavel Klasinc, direktor Međunarodnog instituta arhivskih nauka Trst (Italija) – Maribor (Slovenija),
- Ivan Fras, direktor Pokrajinskog arhiva Maribor,
- Stevan Radulović, direktor Državnog arhiva Crne Gore,
- Ljubica Budać, Društvo arhivskih radnika Vojvodine,
- Darko Rubčić, ravnatelj Državnog arhiva Zagreb,
- Jovan Popović, publicist, bivši direktor Arhiva Jugoslavije.

U ime pokrovitelja Savjetovanja prisutne je pozdravila i proglasila skup otvorenim Ministrica obrazovanja, nauke, kulture i sporta u Vladi Tuzlanskog kantona dr. Nađa Avdibašić – Vukadinović (*Prilog 2*).

Nakon pozdravnih govora i otvaranja Savjetovanja održane su promocije časopisa „Arhivska praksa 14“ (promotori časopisa su bili mag. Nada Čibej i Darko Rubčić) i jubilarnog 40-tog broja časopisa „Glasnik arhiva i Arhivskog udruženja Bosne i Hercegovine“ (promotor časopisa je bio Sejdalija Gušić).

II

U radnom dijelu Savjetovanja (*Program Savjetovanja*, prilog 3) koje je vodilo Radno predsjedništvo u sastavu: mag. Nada Čibej, dr.sc. Azem Kožar i Omer Zulić u prvoj temi Savjetovanja *Zaštita arhivske građe u nastajanju* izlagali su: dr. Peter Pavel Klasinc, Džemila Čekić, Željko Marković, dr. Živana Hedbeli, mag. Metka Bukošek, Nijaz Brbutović, Joka Filipović, mag. Nada Čibej, Jugoslav Veljkovski, Ljerka Šimunić, Marija Todorović, Ikbal Cogo.

Istog dana realiziran je sadržaj druge teme Savjetovanja: *Zaštita arhivske građe ratne provenijencije*. Izlagači su bili: dr. Azem Kožar, Josipa Maras Kraljević, Omer Zulić i dr. Izet Šabotić. Nakon izlaganja uslijedila je diskusija u kojoj su učestvovali dr. Peter Pavel Klasinc, Bogoljub Savin, Mina Kujović, Zdenka Semlić Rajh, dr. Izet Šabotić, Josipa Maras Kraljević, dr. Azem Kožar, mag. Nada Čibej, Marija Todorović.

U poslijepodnevnom satima za učesnike Savjetovanja je organizirana posjeta kulturno-historijskim znamenitostima Banovića, prilikom čega je upriličena promotivna vožnja vozom „Ćiro“.

Drugog dana Savjetovanja izvršena je promocija izdanja „Arhivistika u teoriji i praksi 3“ autora dr. sc. Azema Kožara. Promotori ovog izdanja su bili dr. Miroslav Novak i dr. sc. Izet Šabotić.

Istog dana obrađena je treća tema Savjetovanja *Aktualna pitanja arhivske teorije i prakse*. Radno predsjedništvo je radilo u sastavu: mag. Zdenka Semlić-Rajh, Selma Isić i Vladimir Drobnjak. Svoje stručne i naučne radove su prezentovali: dr. Miroslav Novak, Jovan Popović, Vladimir Drobnjak, mr. Muhdin Mujačić, mr. Dragan Krsmanović, mag. Zdenka Semlić – Rajh, Saneta Adrović, Almira Alibašić, Žarko Štrumbl, Selma Isić, Katarina Horvat, Hatidža Fetahagić. Nakon izlaganja uslijedila je diskusija u kojoj su učestvovali dr. Izet Šabotić, Omer Zulić i dr. Azem Kožar.

U toku Savjetovanja predstavljena je arhivska i informatička oprema proizvođača i distributera arhivske i informatičke opreme: „Imel“ d.o.o. Lukavac, *ScopeArhiv* Bazel (Švicarska), *Mikrografija* d.o.o. Sarajevo, *Gama System* Ljubljana, *Kabas* d.o.o. Sarajevo.

Savjetovanje je završilo sa radom u 13 časova.

Dr. sc. Izet ŠABOTIĆ, doc.

Predsjednik Organizacionog odbora

UVODNO IZLAGANJE NA 24. MEĐUNARODNOM SAVJETOVANJU «ARHIVSKA PRAKSA 2011.»

Poštovani prisutni, dame i gospodo, cijenjene kolegice i kolege, zadovoljstvo mi je pozdraviti vas u ime organizatora i domaćina 24. po redu Međunarodnog skupa *Arhivska praksa 2011* i izraziti vam zahvalnost, što nam danas, kao i više puta do sada vašim prisustvom dajete podršku u nastojanjima, da ovim stručnim, naučnim i kulturnim sadržajem ukažemo na važnost, za društvo i državu, arhivske djelatnosti.

Moram priznati, da mi čini veliko zadovoljstvo, što sam na čelu po broju malog, ali vrlo agilnog tima, koji evo već pune 24 godine istrajava, možemo slobodno reći, i uspijeva u nastojanjima da na jedan stručan, sistematičan i pragmatičan način promoviramo arhivsku struku. Arhivska struka se svugdje u svijetu uvažava i tretira kao djelatnost od posebnog društvenog interesa.

Uvaženi prisutni, neopravdano bi bilo ne kazati da su nam svih ovih godina nesebično i zdušno pomagali mnogi, a prije svih naše kolege iz bosanskohercegovačkih arhiva i arhiva iz 50-ak evropskih zemalja, s ciljem da arhivsku struku učinimo profesionalnijom i standardnijom. Na tom teškom putu bilo je pored podrške i neshvatanja i nerazumijevanja, no mi nismo odustajali. Znali smo da samo kroz poštovanje struke, stručnih kodeksa i normi, te putem velikog entuzijazma i odricanja možemo uspjeti i učiniti ovu djelatnost izvjesnijom. Smijem se usuditi i kazati da je mali broj projekata i sadržaja koji su tome doprinijeli, koliko je to projekat *Arhivska praksa*.

Na dosadašnje 24 arhivske smotre prezentovano je više od 600 stručnih saopštenja, što znači otvoreno isto toliko stručnih pitanja, pitanja koja su nam u velikoj mjeri pomogla u rješavanju najosjetljivije i najvažnije arhivske problematike. Kroz prezentovanje stručnih sadržaja osposobljavani su i educirani brojni arhivski kadrovi, kako oni u arhivima, tako i oni u registraturama. To nam je pomoglo da značajno osposobimo naš esnaf i podignemo nivo zaštite arhivske građe, posebno one u nastajanju, ali i da promoviramo arhivsku struku na prihvatljiv, stručan i profesionalan način.

Poštovani prisutni, treba kazati da je poseban doprinos arhivskoj struci, ne samo u Bosni i Hercegovini, već i šire dao godišnjak *Arhivska praksa*, kao sastavni dio ovog projekta, koji evo punih 14 godina izlazi i na najbolji način prati Savjetovanje. U 14 objavljenih brojeva na više od 5.000 stranica, od strane nekoliko

stotina autora iz 20-ak evropskih zemalja, objavljeno je oko 600 stručnih radova, koji su tretirali raznovrsnu arhivsku, ali i historijsku i informatičku problematiku. Sadržaji prezentovani na savjetovanjima i u časopisu, potvrđuju ispravnost naše misije, misije znanja i umijeća, provedene s ciljem oplemenjena i unapređenja jedne za društvo važne djelatnosti, kakva je arhivska. Nadamo se da smo u tome uspjeli te da smo ovim sadržajima značajno popravili i stvorili povoljniji ambijent i tako uticali na izvjesnost arhivske građe kao nezamjenjivog pisanog kulturnog naslijeđa društva i države.

I na ovom, kao i na dosadašnjim savjetovanjima gledali smo da otvorimo neka od najaktualnijih pitanja arhivske teorije i prakse, te da uz pomoć naših sponzora i saradnika prezentujemo najznačajnija tehnološka dostignuća iz oblasti arhivistike i informacijskih tehnologija.

Svojim sadržajima autori će na savjetovanju tretirati raznovrsnu arhivsku problematiku koja se odnosi na tri odabrane stručne teme, i to: Problematika zaštite arhivske građe u nastajanju, Zaštita i značaj ratne produkcije registraturne građe i Arhivi i informatičko okruženje. Nadamo se da će navedeni sadržaji probuditi interes prije svega arhivske, ali i šire kulturne i naučne javnosti i da će ovo 24. po redu Međunarodno savjetovanje, kao i ona predhodna dati značajan doprinos razvoju i unapređenju arhivske struke.

Dozvolite mi na kraju, da još jednom uputim riječi zahvale, svima onima koji su nas podržali i pomogli u organizaciji ovog programskog sadržaja. Posebno se želimo zahvaliti kolegama predavačima, učesnicima savjetovanja, pokroviteljima, brojnim sponzorima, članovima UO Arhiva, Organizacionom odboru, Predsjedništvu DAZ-a, Redakciji časopisa, te posebno malobrojnom, ali agilnom timu Arhiva TK, jer bez njihove nesebičnosti i zalaganja, ovaj stručni i naučni sadržaj ne bi svo ovo vrijeme trajao i bio na zavidnoj stručnoj razini.

Hvala vam svima na pruženoj podršci.

U Tuzli, 6. oktobra 2011. god.

Prof. dr. Nađa AVDIBAŠIĆ-VUKADINOVIĆ,

Ministrica obrazovanja, nauke, kulture i sporta u Vladi TK

I ove godine, 24. put zaredom, Arhiv Tuzlanskog kantona ne želi da posustane, pa nastavlja lijepu i korisnu tradiciju – organizuje Međunarodno savjetovanje *Arhivska praksa*. Ne treba vama, ljudima iz ovog esnafa, kazivati koliko je to važno, kakav efekat i koliko korist ima vaš rad. Plus nova poznanstva i obnavljanja i utvrđivanje starih veza i prijateljstava, što vašem skupu daje dodatnu dimenziju obogaćivanja prirode ovog vrijednog i važnog posla.

Ovo su najvažniji razlozi za to da se na ovo Savjetovanje gleda i da ono bude vrednovano ne samo kao stručni skup, koji neposredno koristi onome što radite. Ovo je, istovremeno, i višestruko korisno ljudsko druženje i razmjena iskustava, koje uspješno organizuje naš, nadaleko poznat i odavno renomirani Arhiv.

Taj stav je, na internacionalnoj i stručnoj osnovi, moguće i potrebno provjeriti na dvije važne stvari: na jednoj strani je činjenica da među ljudima u vašem poslu nema ni barijera, ni predrasuda, ni granica, a na drugoj strani – stoji činjenica vašeg neposrednog, vrijednog doprinosa davanju odgovora na brojna pitanja iz oblasti javne uprave i administracije, što je tradicionalno i nemjerljivo vrijedno i važno.

I vama, profesionalcima u ovom poslu, a i nama koji ne možemo raditi svoj posao bez vas, jasno je da je ova vaša smotra u Tuzli, odavno prestala biti tek rutinski, redovan godišnji skup entuzijasta, niti je ona samoj sebi svrha. Mnogo više i mnogo važnije od toga: ovo je postala nezaobilazna mjera ozbiljnosti i odgovornosti, s kojom naši, ali i uposlenici arhiva iz – ovog puta – dvanaest drugih zemalja, odgovaraju i na mnoga važna pitanja iz svoje struke, ali i na pitanja, koja su općevažeća za društvo u cjelini.

Ipak, najupečatljiviji je trag koji ostavljate u nastojanju da se sačuvaju dokumenti, građa i živo sjećanje na ono što smo bili – prije nego što smo dostigli sadašnje stanje. Vaš doprinos kulturi, tradiciji, civilizacijskim vrijednostima – neprocjenjivo vrijedna je dimenzija vašeg rada. Zato i savjetovanje ovog tipa i ovolike tradicije, logično služi i za svojevrsnu inventuru te vrste, za sumiranje, analizu.

Što je jedan od važnijih, iako ne i jedini razlog za moje čvrsto vjerovanje u to da, dajući doprinose pripremi i organizovanju ovog skupa, Vlada Tuzlanskog kantona i Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta postaju jedna vrsta aktivnog učesnika i partnera vaše važne misije, jer pomažu i osiguravaju njeno obavljanje.

Što mi daje pravo za osjećaj zadovoljstva zbog toga što sam u prilici da otvorenim proglasim 24. međunarodno savjetovanje *Arhivska praksa 2011.* i da vam zaželim uspješan i plodan rad.

Tuzla, 6.10.2011.

**PROMOCIJA PUBLIKACIJA ARHIVA TUZLANSKOG
KANTONA NA 3. MEĐUNARODNOM SAJMU KNJIGA U
TUZLI, Tuzla 24. i 25. maja 2012. (Mercator Tuzla)**

Treći međunarodni tuzlanski sajam knjiga održan je od 23. do 28. maja 2012. godine. Organizatori sajma su Forma Nuova iz Tuzle, Izdavačko knjižarsko društvo "University press" iz Sarajeva i TC Mercator. Kao i prethodne dvije godine sajam je održan u prostoru garaže tuzlanskog tržnog centra "Mercator". Upravo zbog toga slogan ovogodišnjeg sajma je bio "Ko knjigu traži - knjiga je u garaži!" Učešće na sajmu je uzelo više od 60 izlagača i izdavača iz BiH i regiona, predstavljajući izdavačku produkciju iz različitih oblasti. Sajam, može se slobodno reći, postaje tradicionalan i osim što obezbijедуje kvalitetan izbor knjiga uz prihvatljive cijene, nudi i druge pogodnosti kao što su slobodan ulaz i besplatan parking prostor. Ipak da se ne radi samo o komercijalnom sajmu, govori i činjenica da osim izloženih knjiga na prodajnim štandovima ide se korak dalje u namjeri da se knjiga približi čitaocu, te da se uspostavi bliži kontakt sa istom. Naime u sve dane održavanja sajma posjetioci su imali priliku u prezentacijskom dijelu sajma družiti se sa izdavačima i autorima knjiga, te čuti promocije i kritičke osvrte na nova izdanja. Zadnji dan sajma upriličena je i jednodnevna bibliotečku radionica pod nazivom "Nove generacije u bibliotekama".

Sa Promocije izdanja Arhiva Tuzlanskog kantona

Arhiv Tuzlanskog kantona i Drštvo arhivskih zaposlenika Tuzla su kao i prethodnih godina prihvatli učešće na sajmu i predstavili svoja nova izdanja. 24. maja 2012. godine u 14.00 sati pred punom prezentacijskom dvoranom promovisana su tri nova izdanja: **Arhivska praksa** br 14., **Defter nekretnina Gradačac iz 1875.** (autori Kemal Nurkić i Izet Šabotić) **Stari nišani u Vukovijama** (autor Sejfulah Imamović).

Časopis **Arhivska praksa** br. 14., izdatog u Tuzli 2011. godine u izdanju Arhiva Tuzlanskog kantona i Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona

promovisali su dr. sc. Izet Šabotić, Esaf Lević, Hatidža Fetahagić. Isti su upoznali prisutne sa dugom tradicijom izlaženja ovoga renomiranog časopisa, zatim o sadržajima i značaju koji ovaj godišnjak ima ne samo za one koji se bave arhivskom djelatnošću, već i za studente i istraživače iz oblasti arhivistike, historije i kulturnog naslijeđa. Časopis je međunarodnog karaktera, kao i Međunarodno istoimeno savjetovanje koje časopis prati. Naglašeno je da se časopis razvija i napreduje iz godine u godinu, kako u kvalitativnom tako i u kvantitativnom smislu, te da posljednjih godina isti se štampa na preko 500 stranica teksta.

Publikaciju ***Tapu zabit defter Gradačac Defter nekretnina Gradačac iz 1875. (1292. h. godine)***, koja je izašla u izdanju Arhiva Tuzlanskog kantona, Općine Gradačac i Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, Tuzla 2011. godine promovisala je Selma Isić. Publikacija predstavlja nastavak objavljivanja arhivske građe orijentalne provenijencije, naime gradačački defter iz 1875. godine, predstavlja dio Orijentalne zbirke pohranjene u Arhivu Tuzlanskog kantona, kojeg je sa staroturskog jezika preveo mr. Kemal Nurkić. Zahvaljujući njegovom znanju i umijeću, podaci o nekretninama Gradačca iz navedene godine dugo su bili tajanstveni za korisnike, jer su pisani na jeziku koji se danas ne koristi. Doprinos ove publikacije je nemjerljiv i svakako će poslužiti mnogobrojnim istraživačima prodičnih stabala i podataka o precima, što je u posljednje vrijeme jedna od najzastupljenijih tema istraživanja. Arhiv Tuzlanskog kantona već duže vrijeme uspješno sarađuje sa orijentalistom Kemalom Nurkićem i ovo je druga publikacija koja je izašla iz štampe, a u pripremi su i druge na kojima Nurkić vrijedno radi. Ovo je jedan od važnijih projekata koji se realiziraju u Arhivu, a nemjerljiv značaj se ogleda u približavanju važnih arhivskih i historijskih dokumenata široj čitalačkoj publici. O samoj publikaciji je govorio također, mr. Kemal Nurkić. U svom obraćanju sa prisutnima je podijelio iskustva stečena radeći na prijevodima arhivskog dokumenta ne krijući svoje zadovoljstvo i ljubav koju gaji prema ovim vrijednim tragovima prošlosti.

Publikaciju ***Stari nišani u Vukovijama*** izdali su Arhiv Tuzlanskog kantona i Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona u Tuzli 2011. godine. Istu je promovisao Omer Zulić, naglasivši značaj istraživanja ovoga tipa i pokušaja otimanja od zaborava lokalne historije. Događaji i ljudi koji su obilježili historiju manjih sredina svakako zaslužuju pisani trag zbog generacija koje dolaze i koje će željeti saznati više o historiji zavičaja. O samom entuzijazmu i velikoj ljubavi koju gaji prema svom zavičaju, te o poteškoćama na koje nailazi jedan istraživač koji traga na terenu govorio je sam autor Sejfulah Imamović.

Osim vlastitih izdanja, Arhiv je upriličio **26.5.2012.** u 12.00 sati promociju jedne značajne publikacije iz oblasti historije pod nazivom ***Hercegovački muslimani u koncepcijama četničkog pokreta (1941.-1945.)***, autora dr. sc. Adnana Velagića. Izdavači publikacije su Fakultet humanističkih nauka, Univerziteta *Džemal Bijedić* Mostar i Muzej Hercegovine Mostar. Ista je objavljena u Mostaru 2012. godine.

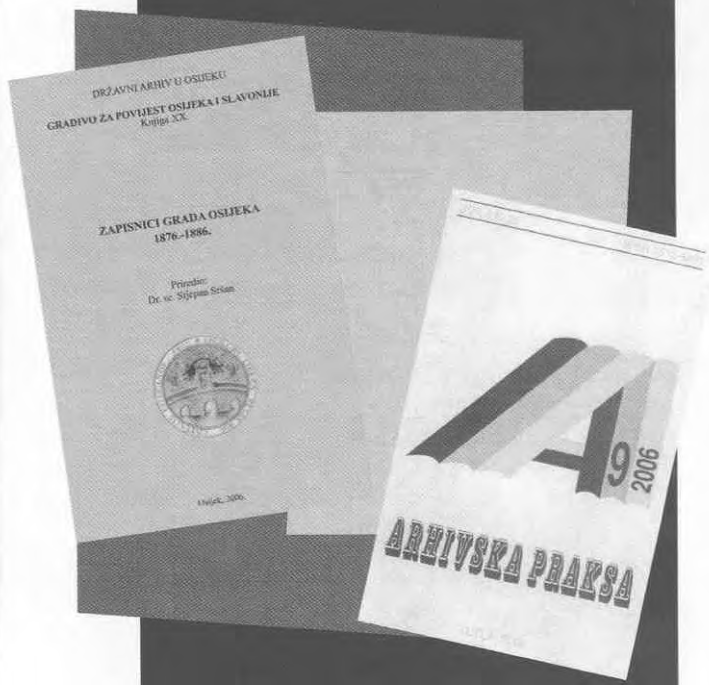

Detalj sa promocije knjige dr. Adnana Velagića

arhivskoj građi. Svoja promišljanja i iskustva u pisanju ove osjetljive i značajne teme podijelio je sa publikom autor publikacije dr. sc. Adnan Velagić, naglašavajući da o istini treba govoriti i pisati. Tema ove publikacije je pobudila veliko zanimanje što se moglo vidjeti i na osnovu broja prisutnih slušalaca i medija.

O sadržaju i značaju publikacije govorili su promotori prof. ddr. Azem Kožar i dr. sc. Adnan Jahić, ocijenivši da se radi o vrijednom djelu, koje bosanskohercegovačkoj i široj javnosti i naučnim krugovima nastoji približi jedan segment novije historije koji je do sada uglavnom bio marginaliziran. Ovakve teme zaslužuju ozbiljna naučna istraživanja koja se temelje samo na činjenicama sačuvanim u

Pozivnica

IZVJEŠTAJ SA MEĐUNARODNE KONFERENCIJE ARHIVISTIČKIH UDRUŽENJA BOSNE I HERCEGOVINE, HRVATSKE I SLOVENIJE, Bihać, Bosna i Hercegovina, 10. i 11. 05. 2012. godine

U Bihaću, Bosna i Hercegovina, je 10. i 11.05.2012. održana Međunarodna konferencija arhivista u suorganizaciji Arhivističkog udruženja/udruga Bosne i Hercegovine, Hrvatskog arhivističkog društva i Arhivskog društva Slovenije. Ova Konferencija je nastavak tradicije međudržavnih arhivskih savjetovanja, a u skladu sa ranije potpisanim protokolima o međusobnoj saradnji. Domaćin konferencije koja je održana u hotelu "Ada" bio je Arhiv Unsko – sanskog kantona.

Do sada su održane konferencije :

- Tuhelj, Hrvatska, 15. – 16. maj 2008. godine; 1. Međunarodno savjetovanje „Okrugli sto arhivista Slovenije i Hrvatske“ sa osnovnom temom: „Mogućnosti za crpljenje evropskih sredstava za projekte na području arhivske djelatnosti“.
- Dolenjeske Toplice, Slovenija, 14. – 16. oktobar 2009. godine; 1. Konferencija EU projekat HERITAGE LIVE „Obrazovanje arhivskih djelatnika i zaposlenih kod stvaralaca arhivske građe.“
- Otočec, Slovenija, 9. – 10. septembar 2010. godine, 2. Konferencija EU projekat HERITAGE LIVE „Postdiplomski studij arhivistike.“
- Marija Bistrica, Hrvatska, 19. – 20. maj 2011. godine; 3. Konferencija EU projekat HERITAGE LIVE „Arhivisti u elektronskom okruženju.“

Ovogodišnja konferencija je bila posvećena temama: **Sukcesija arhivske građe bivše Jugoslavije i Menadžment i marketing u arhivskim institucijama.**

Učesnici Konferencije «Sukcesija arhivske građe»

Uz učešće više od 60 eminentnih arhivista i eksperata za marketing i menadžment, Konferenciji su osim arhivista iz navedenih zemalja prisustvovali i arhivisti iz Crne Gore, Srbije i Vojvodine, a također su bili pozvani, ali se nisu odazvali, arhivisti Makedonije i kolege iz Arhiva Jugoslavije. U dva dana, uz održavanje Okruglog stola i moderiranje predsjednika triju

društava Deane Kovačec, Gordane Šövegeš Lipovšek i Sejdalije Gušića, svoja saopćenja predstavili su :

TEMA I: SUKCESIJA ARHIVSKE GRAĐE BIVŠE JUGOSLAVIJE

- Mag. Šaban Zahirović, direktor i Dušan Vržina, zamjenik direktora Arhiva Bosne i Hercegovine: *Iskustva i rezultati u radu na implementaciji Sporazuma o pitanjima sukcesije – anex D*
- Dr. Dragan Matić, Arhiv Republike Slovenije, *Pogled na realizaciju sporazuma o pitanju nasljedstva nekadašnje SFRJ – annex D*
- Dr. Jozo Ivanović, Hrvatski državni arhiv: *Pitanje sukcesije arhivskog gradiva bivše SFRJ*
- Dr. Izet Šabotić, Uticaj sukcesije arhivske građe na naučno – istraživački rad
- Vesna Gotovina, Arhiv Republike Slovenije : *Iskustva Arhiva Republike Slovenije pri evidentiranju arhivske građe za sukcesiju*

TEMA II: MENADŽMENT I MARKETING U ARHIVSKIM INSTITUCIJAMA

- Mag. Petra Ložar, Arhiv Republike Slovenije: *Marketing u arhivima? Dali ili ne arhivi uspješno komuniciraju preko alternativnih medija.*
- Dr. sc. Jadran Antolović, VŠPU B.A.Krčelić, Hrvatska: *Menadžment u kulturi.*
- Mag. Fikret Midžić, direktor Arhiva Unsko – sanskog kantona Bihać: *Marketing i menadžment u arhivima sa posebnim osvrtom na Arhiv USK-a.*
- Dr. Emin Mesić, Bosna i Hercegovina: *Neiskorištene mogućnosti PR komunikacije u promociji kulturoloških vrijednosti društva.*

Sporazum o pitanjima sukcesije bivše Jugoslavije zaključen je u Beču 29. juna 2001., stupio je na snagu 2. juna 2004., nakon njegove ratifikacije od svih država sukcesora a sastavni dio Sporazuma je i Aneks “D”, koji reguliše pitanje sukcesije arhivske građe. Arhivisti okupljeni na Konferenciji su svjesni da je to dugotrajan višedecenijski proces, koji traje već osam godina a rezultati nisu u skladu sa njihovim očekivanjima i potrebama struke. Iako je pitanje sukcesije vrlo složeno, opće je mišljenje da postupak ide presporo i da je potrebno ovaj proces djelimično ubrzati, te da na tome mora raditi “politika”, odnosno države. Upravo zbog toga je i organiziran ovaj skup da bi ukazali na tu potrebu.

Prisutna arhivistička udruženja kao predstavnici struke, na osnovu priopćenjâ i diskusije održane tokom Konferencije, donijeli su sljedeće:

ZAKLJUČKE

I

1. **Potrebno je ubrzati proces sukcesije arhivske građe bivše SFRJ sukladno odredbama Aneksa „D“ Ugovora o pitanjima sukcesije bivše SFRJ.**
2. **Potrebno je omogućiti ostvarivanje principa slobodnog pristupa građi (član 7. Aneksa „D“) koja je predmet sukcesije kako bi se uspješno provele predradnje nužne za provođenje sukcesije arhivske građe. U tu svrhu predlaže se održavanje zajedničkog sastanka visokih predstavnika za sukcesiju, predstavnika ministarstava vanjskih poslova, ministarstava nadležnih za arhive te nacionalnih arhiva zemalja sljednica bivše SFRJ.**

II

3. **Prepoznaje se potreba i podržava se formiranje komplementarnih upravljačkih timova u svrhu što učinkovitijeg upravljanja arhivskim ustanovama.**
4. **Preporučuje se arhivskim ustanovama i arhivističkim udruženjima korištenje društvenih mreža u cilju boljeg povezivanja i ostvarivanja prostora za saradnju, razmjenu stručnih mišljenja i informacija.**

Arhivistička udruženja učesnici ove konferencije obavezuju se o ovome upoznati širu javnost i nadležna ministarstva u svojim zemljama. S obzirom na temu konferencije, s ovim zaključcima bit će upoznata i arhivistička udruženja u ostalim zemaljama sljednicama bivše SFRJ.

Mr. sc. Salkan UŽIČANIN
Zenita FAZLIĆ

NAUČNI SKUP „PEDAGOŠKI I NAUČNI RAD PROF. DR. AZEMA KOŽARA“, Motel „Rudar“ u Tuzli, 19. 11. 2011. godine

Društvo historičara Tuzla, Odsjek za historiju Filozofskog fakulteta u Tuzli, Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla i Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, bili su organizatori Naučnog skupa „Pedagoški i naučni rad prof. dr. Azema Kožara“, održanog u Motelu „Rudar“ u Tuzli, 19. 11. 2011. godine.

*Detalj sa Naučnog skupa „Pedagoški i naučni rad prof. dr. Azema Kožara“
(Motel „Rudar“ Tuzla, 19. 11. 2011.).*

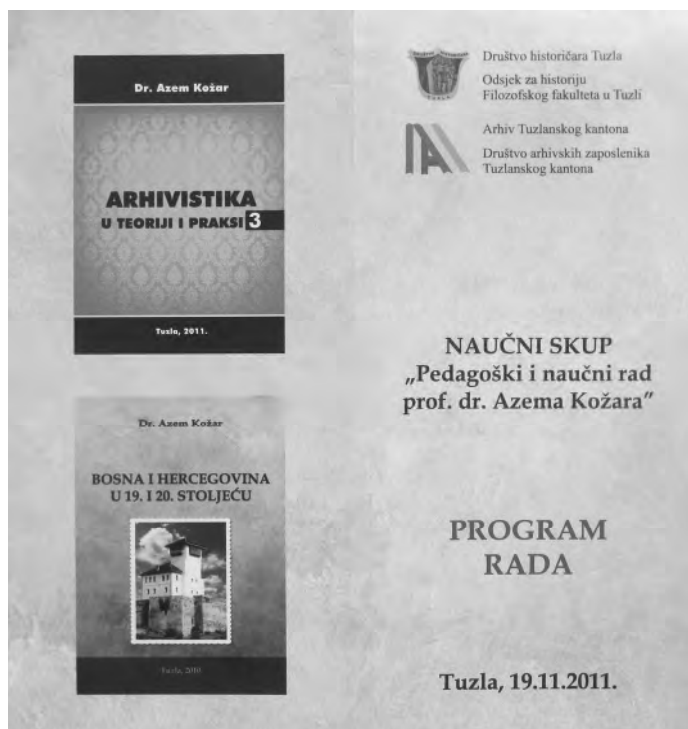
Ideja o održavanju ovog naučnog skupa javila se unutar organizatora skupa prije nekoliko godina. Formiran je Inicijativni odbor koji je pripremio osnovne pokazatelje o opravdanosti održavanja takvog skupa a u vidu uopćenog programa njegovog rada. Pošto je prof. dr. Azem Kožar dao značajan doprinos u radu sva četiri organizatora (kao višegodišnji direktor Arhiva Tuzla, član Komisije matičara za osnivanje Filozofskog fakulteta Tuzla, te višegodišnji šef Odsjeka za historiju, prodekan za nastavu i

dekan, zatim, inicijator osnivanja i prvi predsjednik Društva arhivskih zaposlenika TK i Društva historičara Tuzla), ideja Inicijativnog odbora je prihvaćena početkom 2012., pa je ubrzo iza toga formiran Organizacioni odbor za pripremu Naučnog skupa, na čelu sa predsjednikom doc. dr. Seadom Selimovićem. Organizacioni odbor je intenzivno radio na programskoj i finansijskoj komponenti pripreme skupa. Blagovremeno je, u toku aprila 2012., sačinjen Okvirni program rada, na osnovu kojeg su podnijete aplikacije za finansijsku podršku Federalnom ministarstvu obrazovanja, nauke i sporta i Ministarstvu obrazovanja, nauke i kulture TK, što su oni i prihvatili i namjenski dodijeljenim sredstvima omogućili održavanje ovog Naučnog skupa.

Nakon intenzivnih priprema na programskoj profilaciji Naučnog skupa, Organizacioni odbor je utvrdio sve neophodne programske (glavne i prateće) sadržaje njegovog rada. Odlučeno je da se Naučni skup održi u jednom danu i to 19. 11. 2011. (subota) sa početkom u 9,00 sati u Motelu „Rudar“ u Tuzli, ponajviše

zbog pogodnosti finansijske ponude, a to je prethodno usaglašeno i sa učesnicima – podnosiocima određenih saopćenja.

Naučni skup je otvorio predsjednik Organizacionog odbora, doc. dr. Sead Selimović, prigodnim obraćanjem pred oko 150 učesnika, objašnjavajući razloge i značaj održavanja samog skupa. Potom je uslijedilo obraćanje nekoliko učesnika iz Tuzle, koji su uglavnom dobri poznavaoци pedagoškog, stručnog i naučnog opusa prof. dr. Azema Kožara. Time je završen svečano-radni dio programa.

Prva i zadnja stranica Programa rada naučnog skupa „Pedagoški i naučni rad prof. dr. Azema Kožara“

Nakon toga je prof. dr. Galib Šljivo (Orašje, Bosna i Hercegovina), višegodišnji saradnik Odsjeka za historiju, podnio nešto duže uvodno izlaganje pod nazivom „Pedagoški i naučni profil prof. dr. Azema Kožara“. Ukazujući na raznovrsnost, obimnost i domete koje je prof. dr. Azem Kožar kao dvostruki doktor nauka postigao, prof. Šljivo je, na početku, istakao: „Posebna mi je čast, ali i prevelika odgovornost u pokušaju da u najkraćem prikažem ogroman doprinos dr. dr. Azema Kožara arhivskoj nauci, historijskoj nauci i pedagoškom pregalaštvu u njegovom dosadašnjem radu, tim prije što je on u usponu u svim granama ovih djelatnosti.¹

¹ Iz autoriziranog izlaganja prof. dr. Galiba Šljive.

Izlaganje pod nazivom „Osvrt na bibliografiju radova prof. dr. Azema Kožara“, podnio je mr. sc. Salkan Užičanin, asistent na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta u Tuzli, konstatujući da je prof. dr. Azem Kožar „objavio (samostalno ili u koautorstvu) oko 300 bibliografskih jedinica iz oblasti arhivistike, pomoćnih historijskih nauka i historije, od čega je 20 knjiga“.²

Slijedeći sadržaj ovog uvodnog dijela Naučnog skupa, bila je promocija knjige prof. dr. Azema Kožara, *Bosna i Hercegovina u 19. i 20. stoljeću*, Tuzla, 2010. Promotori su bili recenzenti knjige: prof. dr. Galib Šljivo i doc. dr. Sead Selimović. U sažetim izlaganjima oni su ukazali na stručne i naučne domete, kao i na značaj ove knjige za izučavanje historije Bosne i Hercegovine 19. i 20. stoljeća. Kratke zahvale promotorima i recenzentima kao i drugim saradnicima (urednicima, lektoru, prevodiocu sažetaka na engleskom jeziku, korektorima, tehničkoj pripremi), izdavačima (Arhiv Tuzlanskog kantona i Društvo historičara Tuzla), štamparskoj kući „OFF Set“ Tuzla i drugima koji su na bilo koji način dali svoj doprinos u njenom nastajanju, uputio je u kratkom obraćanju autor knjige prof. dr. Azem Kožar.

Poslije promocije učesnici skupa su pozvani na razgledanje izložbe „Bibliografija radova prof. dr. Azema Kožara“, autora Esafa Levića, Sanete Adrović i Salkana Užičanina. Osim tekstualnog dijela (na panoima) u posebnim vitrinama je izložen, po jedan primjerak objavljenih knjiga i drugih publikacija autora (časopisi, zbornici radova i sl.), razvrstanih uglavnom prema provenijenciji: historija, arhivistika, pomoćne historijske nauke. Izložba je takvim svojim sadržajima, predstavljala značajan doprinos radu ovoga Naučnog skupa: sva izlaganja imala su svoju konkretnu potvrdu u izloženim bibliografskim radovima prof. Kožara, što će reći da su svi učesnici skupa kroz ovu izložbu dobili odgovarajuću predstavu o bogatom i raznovrsnom naučnom opusu prof. dr. Azema Kožara.

Rad Naučnog skupa nastavljen je u skladu sa Programom, tj., podnošenjem saopćenja u okvirima četiri tematske cjeline. Prve tri teme odnose se na posebne sadržaje rada, stručnog i naučnog opusa prof. dr. Azema Kožara (pedagoška i rukovodna djelatnost, stručna i naučno–arhivistička djelatnost, naučno–historijska djelatnost), dok je četvrta tema naslovljena „Historija i Arhivistika“, u okviru koje su svoje priloge, koji nisu vezani za stvaralaštvo prof. dr. Azema Kožara, izložili historičari i arhivisti.

U okviru **Teme I „Pedagoška i rukovodna djelatnost“**, izlagali su:

- dr. sc. Ibro Skenderović (Osnovna škola „Mustafa Pećanin“, Rožaje, Crna Gora), na temu: „Osvrt na početke pedagoškog i društvenog rada prof. dr. Azema Kožara“;
- Nermana Hodžić, arhivski savjetnik i Ešefa Begović, arhivski savjetnik (Arhiv Tuzlanskog kantona), na temu: „Na zadacima direktora Arhiva Tuzlanskog kantona“;

2 Bibliografija radova prof. dr. Azema Kožara (priredio mr. Salkan Užičanin), Tuzla, 2011. Ovaj broširani materijal, štampan na 32 stranice, koji osim bibliografije sadrži i kraću biografiju prof. Kožara, dobili su svi učesnici Naučnog skupa.

- dr. sc. Ahmet Kasumović (Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli), na temu: „Profesionalna i kolegijalna dimenzija prof. dr. Azema Kožara“;
- Fikret Jahić, prof. historije, na temu: „Tuzlanska radionica profesora historije“.

U okviru ove teme izlaganje je najavio i dr. sc. Selmo Cikotić (Ministarstvo odbrane Bosne i Hercegovine, Sarajevo), na temu: „Učitelj je uvijek bio uzor svojim učenicima“. Međutim, zbog spriječenosti da učestvuje u radu skupa, a po njegovom zahtjevu, sažetak izlaganja pročitao je mr. sc. Ćerim Rastoder.

Svaki od ovih priloga izazvao je pažnju i interesiranje prisutnih, jer je svaki prilog osvjetljavao neki od aspekata pedagoške i rukovodne djelatnosti prof. dr. Azema Kožara: dr. Ibro Skenderović i dr. Selmo Cikotić, govorili su o prof. Kožaru kao svom učitelju, nastavniku i direktoru osnovne škole, Nermana Hodžić o direktoru Arhiva, Ahmet Kasumović o univerzitetskoj, nastavničkoj i rukovodnoj karijeri, a Fikret Jahić, kao bivši student Odsjeka za historiju Filozofskog fakulteta u Tuzli, o doprinosu prof. Kožara osnivanju i razvoju Odsjeka za historiju, o odnosima prema studentima i sl.

Na **Temu II „Stručna i naučna arhivistička djelatnost“** izlagali su arhivisti:

- Dr. sc. Miroslav Novak (Pokrajinski arhiv Maribor, Slovenija), na temu: „Doprinos univerzitetskog profesora dr. Azema Kožara uobličavanju i primjeni arhivističke doktrine“;
- Dr. sc. Petar P. Klasinc (Međunarodni institut arhivskih znanosti Trst – Maribor, Ljubljana, Slovenija), na temu: „Sudjelovanje prof. dr. Azema Kožara u radu Međunarodnog instituta arhivskih znanosti i časopisa za savremenu arhivistiku *Atlanti*“;
- Mr. sc. Zdenka Semlič–Rajh (Pokrajinski arhiv Maribor, Slovenija), na temu: „Sudjelovanje prof. dr. Azema Kožara na slovenačkim stručnim i znanstvenim skupovima“;
- Jovan Popović (Beograd, Srbija), na temu: „Arhivistička trilogija prof. dr. Azema Kožara“;
- Dr. sc. Izet Šabotić (Arhiv Tuzlanskog kantona, Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli), na temu: „Doprinos prof. dr. Azema Kožara razvoju bosanskohercegovačke arhivistike“;
- Mina Kujović (Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo), na temu: „Prof. dr. Azem Kožar saradnik u *Glasniku arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine*“;
- Omer Zulić (Arhiv Tuzlanskog kantona), na temu: „Sudjelovanje prof. dr. Azema Kožara u radu stručnih asocijacija, te stručnih i naučnih skupova“.

U okviru **Teme III „Naučno historijska djelatnost“**, izlagali su historičari:

- Dr. sc. Enes Pelidija (Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu), na temu: „Osmansko razdoblje Bosne i Hercegovine u radovima prof. dr. Azema Kožara“;
- Dr. sc. Sead Selimović (Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli), na temu: „Austrougarsko razdoblje Bosne i Hercegovine u radovima prof. dr. Azema Kožara“;
- Dr. sc. Adnan Velagić (Fakultet humanističkih nauka Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru), na temu: „Razdoblje socijalističke izgradnje Bosne i Hercegovine u radovima prof. dr. Azema Kožara“;
- Dr. sc. Senaid Hadžić (Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli), na temu: „Udžbenička historijska literatura prof. dr. Azema Kožara“;
- Dr. sc. Omer Hamzić (Općina Gračanica), na temu: „Prof. dr. Azem Kožar u naučnoj i stručnoj periodici: pokretač, urednik i saradnik“.

Programom je bilo predviđeno i izlaganje dr. sc. Adnana Jahića (Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli), na temu: „Problematika Drugog svjetskog rata u radovima prof. dr. Azema Kožara“, međutim, iz opravdanih razloga on nije učestvovao u radu ovog Naučnog skupa. Također je programom predviđeno učešće dr. sc. Smaila Čekića (Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu), na temu: „Odbrambeni rat (1992.–1995.) u radovima prof. dr. Azema Kožara“. Međutim, zbog spriječenosti da učestvuje u radu, na skupu je pročitao kratak sažetak njegovog izlaganja.

Na **Temu IV „Historija i Arhivistika“** izlagali su:

- Dr. sc. Edin Mutapčić (Pravni fakultet Univerziteta u Tuzli), na temu: „Pogled na historiografska tumačenja nekih značajnih momenata bosanskog srednjovjekovlja“;
- Mr. sc. Ćerim Rastoder (Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli), na temu: „Miloš- beg Obrenović prema Pokretu za autonomiju Bosne“;
- Mr. sc. Salkan Užičanin (Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli), na temu: „Historiografska istraženost industrijskog razvoja na području Bosne i Hercegovine (1918.–1929.)“;
- Danijela Branković (Arhiv Vojvodine, Novi Sad), na temu: „Profesionalizacija arhivskog zanimanja“.

Programom je bilo predviđeno i učešće dr. sc. Živane Hedbeli (Sabor Republike Hrvatske, Zagreb), na temu: „Arhivistički izazovi 21. stoljeća“, ali uz blagovremenu obavijest o spriječenosti, ona nije učestvovala u radu ovog Naučnog skupa.

Nakon svih izlaganja predsjedavajući je pozvao učesnike na diskusiju. Nekoliko kraćih obraćanja rezultiralo je zaključkom da se radovi sa ovog Naučnog skupa objave u posebnom zborniku radova. Na kraju okončanja rada Naučnog skupa, na poziv predsjedavajućeg, a u skladu sa Programom rada, uslijedilo je kratko obraćanje prof. dr. Azema Kožara. On se zahvalio organizatorima Naučnog skupa, podnosiocima saopćenja i svim učesnicima Naučnog skupa, te brojnim

koleginicama i kolegama arhivistima, historičarima i drugima sa kojima je u minulom četrdesetogodišnjem radu radio i surađivao. Istakao je da je o dometima svoga rada teško govoriti, te da je najbolja potvrda valjanosti svega toga kritički sud stručne i naučne javnosti.

Na Naučnom skupu „Pedagoška i naučna djelatnost prof. dr. Azema Kožara“, podnijeto je 25 saopćenja, od kojih je šest iz inostranstva (Slovenija, Srbija i Crna Gora). Osim toga priređena je prigodna Izložba dokumentarnog karaktera, štampana Bibliografija radova, te izvršena promocija, do ovog Naučnog skupa, posljednje objavljene knjige prof. dr. Azema Kožara „Bosna i Hercegovina u 19. i 20. stoljeću“. Ovi naprijed naznačeni sumarni rezultati, bez sumnje, potvrđuju opravdanost održavanja i zavidnu uspješnost realizacije ovog Naučnog skupa. Mišljenja smo da je to primjer koji treba slijediti, i praviti retrospektivni osvrt na pređeni stvaralački put i drugih uspješnih naučnika.

Omer ZULIĆ

JU Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla

**Promocija knjige “ŠAHOVIĆI 1924. – Kad su vakat kaljali insani” autora akademika dr. Šerbe Rastodera
Tuzla 28. april 2012. godine**

Naučna javnost zemalja regiona bogatija je za još jedno izvanredno naučno djelo, autora, akademika Šerbe Rastodera, redovnog profesora Univerziteta u Podgorici. Riječ je o publikaciji pod nazivom “ŠAHOVIĆI 1924. – Kad su vakat kaljali insani”. Riječ je o vrijednoj i jedinstvenoj naučnoj publikaciji, čija je vrijednost utoliko veća, jer je riječ o temi, koja je do sada bila marginalizirana. Pokolj u Šahovićima je bio najveći zločin nad muslimanima u mirnodopskim uslovima u Kraljevini SHS, koji se zbio između 9 i 10. novembra 1924. godine. Pitanje istraživanja zločina nad muslimanima Šahovića, značajno je ne samo zbog broja žrtava, nego i činjenice da za navedeni zločin niti je ko bio sankcionisan, niti je sprovedena bilo kakva istraga. Važnost ove knjige ogleda se, između ostalog u hrabrosti autora da se odvaži pisati o temi, koja je do sada u historiografiji zanemarivana i izbjegavana.

Detalj sa promocije knjige akademika Šerbe Rastodera

Naslovna strana publikacije

Uzimajući u obzir historijske činjenice vezane za Šahoviće, te potrebu prezentovanja javnosti ovog vrijednog naučnog rada, to je upriličena promocija pomenute publikacije u Tuzli. Organizatori promocije bili su JU Arhiv Tuzlanskog kantona, Bošnjačka zajednica kulture “Preporod” Tuzlanskog kantona, te Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona Tuzla. Promocija je upriličena 28. aprila 2012. godine, a održana je pred prepunom Kongresnom salom Hotela “Tuzla”.

Promotori knjige bili su istaknuti naučni radnici: dr. Novak Adžić, dr. Sead Selimović, dr. Azem Kožar i dr. Izet Šabotić. Moderator programa bila je Azra Gazibegović, predsjednica BZK "Preporod" Tuzlanskog kantona. Odlomke iz knjige čitala je Jasmina Rastoder.

U kolikoj mjeri je navedena knjiga pobudila pažnju naučne javnosti, ali i građana Tuzle, najbolje pokazuje podatak velike posjećenosti promocije, te činjenice da je ista trajala više od dva sata. Dobra medijska praćenost promocije, dodatno govori u prilog aktuelnosti teme, te uspješno realizovane promocije iste. Nakon promocije prisutnima se obratio i autor publikacije, akademik dr. Šerbo Rastoder, koji je pobrao aplauze i čestitke prisutnih.

Kabas doo Sarajevo
Seherćehajina čikma br.3
71 000 Sarajevo
Tel.: +387 33 447 812
Fax: +387 33 441 474

KABAS
ideje i rješenja

Ekonom i fiksne arhivske police
Vatrootporni ormari
Arhivske kutije
Oprema za muzeje i biblioteke
Oprema za restauraciju i konzervaciju arhivske građe
Oprema za digitalizaciju & mikrofilmiranje dokumenata

Pružamo i usluge:
Savjetovanja
Digitalizacije dokumentacije
Mikrofilmiranja dokumentacije
OCR/ICR obrada digitaliziranih dokumenata
Dizajniranje i implementaciju programskih rješenja
za arhiviranje, pretraživanje i distribuciju dokumentacije

KOMPLETNA USLUGA NA PODRUČJU ARHIVIRANJA

OPREMA

- KODAK, FUJITSU dokument skeneri
- COLORTRAC skeneri za tehničku dokumentaciju
- ZEUTSCHEL skeneri za arhivsku građu
- OPREMA ZA MIKROFILMOVANJE
- Ostala oprema za arhiviranje

SOFTWARE

- SOFTWARE dokument menadžment sistem
- EASY SOFTWARE elektronska arhiva
- ABBYY produkti za klasifikaciju i prepoznavanje teksta

SERVIS I KONZALTING

Distributeri i serviseri za područje Bosne i Hercegovine za:

Ekskluzivni distributeri i serviseri za područje Bosne i Hercegovine za:

Štedimo vaše vrijeme

www.mikrografija.ba

EASY ENTERPRISE.x standardiziran dokument menadžment sistem i sistem elektronskog arhiviranja

- automatizacija distribucije ulazne dokumentacije
- elektronsko arhiviranje
- arhiviranje elektronske pošte
- savladavanje procesa
- revizorski trag

Rješenja i konsalting

- cjelovita rješenja na području arhiviranja
- digitalizacija i mikrofilmovanje poslovne i tehničke dokumentacije
- digitalizacija književne i arhivske građe
- klasično pohranjivanje dokumentacije
- izrada i implementacija WORKFLOW-a, CRM rješenja i web portala za komunikaciju sa klijentima i kupcima(e-shop)

mikro grafija

Mikrografija d.o.o. SARAJEVO
Trg međunarodnog prijateljstva 9, 71000 Sarajevo, Tel.: + 387 33 761 815, Fax: + 387 33 761 816
www.mikrografija.ba, info@mikrografija.ba

Itineris d.o.o. Tuzla je firma prepoznatljiva po informatičkim uslugama i rješenjima dizajniranim za lokalnu upravu. Danas, naša programska rješenja koristi više od 80 jedinica lokalne uprave u Bosni i Hercegovini.

Pored razvoja programskih rješenja našim klijentima nudimo cijeli spektar usluga koje obezbjeđuju siguran i efikasan informacioni sistem. Od planiranja i implementacije računarskih mreža, instalacije i održavanja serverskih operativnih sistema, prodaje Microsoft licenciranih programa i NOD32 antivirusnih sistema i savjetovanja vezano za licenciranje, pa do održavanja informacionih sistema i obuke korisnika.

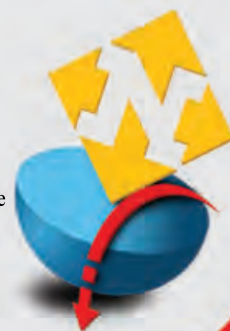
Docunova 2.0

Docunova 2.0 je vrhunsko programsko rješenje namijenjeno praćenju procesa rješavanja, pohranjivanja i arhiviranja predmeta u skladu sa važećim zakonskim propisima iz oblasti kancelarijskog poslovanja i arhivske građe.

Docunova 2.0 transformiše radni proces sa papira u jednostavni digitalni proces u kojem je informacija potencijalno dostupna u svakom trenutku i na svakom mjestu.

Prednosti ovog softverskog rješenja su:

- ✓ usmjerava radne procese
- ✓ olakšava analizu rada
- ✓ podiže efikasnost rada
- ✓ minimizira greške
- ✓ poboljšava komunikaciju između korisnika sistema
- ✓ automatizuje posao koristeći šablone i skenere
- ✓ brzo i jednostavno pretraživanje aktuelnih predmeta i arhive
- ✓ efikasan sistem izvještavanja
- ✓ uvodi standarde

Preduzeće **Procom** d.o.o. Gračanica je preduzeće koje postoji od 1996. godine sa primarnom djelatnošću u području informatičkog inženjeringa (projektovanja informacionih i multimedijalnih sistema), uvoza i proizvodnje informatičke opreme, proizvodnje softvera, računarskih komunikacija i edukacije. Od svog nastanka firma se profilirala u smjeru uvođenja novih informacionih tehnologija u državnim i visokoškolskim ustanovama, te malim i srednjim preduzećima.

Firma **Procom** d.o.o. se profilirala kao SISTEM INTEGRATOR u oblasti informacionih tehnologija i uvođenju informacionih sistema. Osnovni pravci djelovanja firme su:

- Projektovanje informacionih sistema
- Isporuka računarske i komunikacione opreme
- Edukacija
- Isporuka i implementacija softverskih rješenja
- Podrška i konsalting
- Odražavanje računarske opreme

A close-up photograph of a silver PDA (Personal Digital Assistant) device. The device has a small screen displaying a blue background. Below the screen are several buttons, including a circular navigation pad and two larger buttons with envelope and house icons. The PDA is resting on a dark computer keyboard, with a red light visible on one of the keys in the background.

Budite spremni
za vrijeme
koje dolazi...

Ahmet paše Budimltije
75320 Gračanica
Bosna i Hercegovina
Tel.: +387 35 700 250
Fax.: +387 35 700 251
info@procom.ba
www.procom.ba

METALNI NAMJEŠTAJ

- Ladičari
- Arhivski ormari
- Garderobni ormari
- Namještaj za radionice
- Rješenja za skladišta

REGALI

- Kancelarijski / arhivski regali
- Klizni regali
- Pokretni regali na ručni i elektro pogon
- Automatski kartotečni ormari
- Skladišni regali
- Oprema za biblioteke i muzeje

VATROOTPORNI ORMARI

- Vatrootporni ormari
- Vatrootporni ladičari

SEFOVI

- Namještajni sefovi serija 1
- Namještajni sefovi serija 2,3,4
- Namještajni sefovi serija 5
- Namještajni sefovi serija 6
- Namještajni sefovi viših sigur. nivoa
- Sefovi za magnet. medije - data sefovi

Profesionalna i estetska
rješenja
za vaše
poslovne prostorije.

- savjetovanje
- izrada ponude/
projekta
- savremeno podržano
kompiutersko
projektovanje

TREVIS d.o.o.
Ulica Radnička bb
71000 Sarajevo

Tel./Fax:
+387 33 810 820

e-mail: prodaja@trevis.ba

www.trevis.ba

Pokretni regali – ušteda u prostoru i novcu

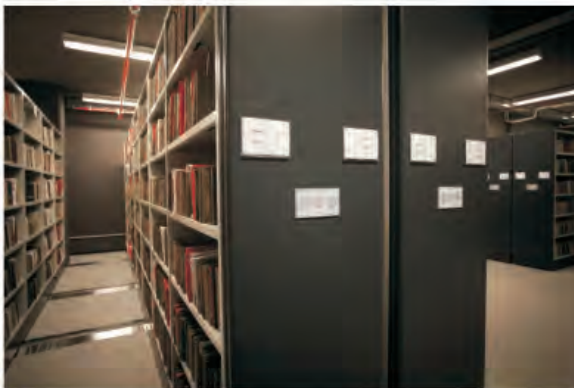

Projekt: Nacionalna i sveučilišna knjižnica Split, 2009

Nacionalnu i sveučilišnu knjižnicu, najveću znanstvenu i kulturnu investiciju u povijesti grada Splita tvrtka Primat logistika d.o.o. opremala je pokretnim regalima na električni pogon. Opremanje nove, suvremene i funkcionalne zgrade bilo je za nas od iznimnog značaja.

Poslije Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, građom je najbogatija knjižnica u Republici Hrvatskoj. Njen fond danas broji oko 400 000 knjiga i 12 000 serijskih publikacija, a u njenim specijalnim zbirkama krije se bogata građa rijetkih i vrijednih knjiga, zemljopisnih karata i atlasa, slikovnih materijala i muzikalija. Pri projektiranju arhive trebali smo uzeti u obzir sve navedno, kao i estetske uvjete kompleksnog i zahtjevnog projekta Nacionalne i sveučilišne knjižnice, te se istima i prilagoditi.

Današnji brzi razvoj tehnologije između ostalog očituje se i u sve prisutnijoj digitalizaciji, kako dokumenata tako i knjižne građe. Posljedica toga su digitalni repozitoriji koji raspolazu velikom količinom digitalizirane knjižne građe smještene u prostore malog volumena. Usprkos digitalizaciji, osnova rada i postojanja svih knjižnica, a posebno sveučilišnih, je knjižni fond u izvornom, tiskanom obliku. Zbog stalnog i ubrzanog prirasta ne samo knjižnog fonda već i časopisa i drugih publikacija, u knjižnicama se javlja trajan problem smještaja i primjerenog čuvanja građe.

Kako bi se optimalno iskoristili prostori u kojima se čuva knjižni fond, koriste se pokretni knjižni regali. Kod već izgrađenih knjižnica, primjenom tih regala značajno se povećava kapacitet spremišta (do 100%, a ponekad i više). Prilikom projektiranja novih knjižnica, kao što je to bio slučaj i sa Sveučilišnom knjižnicom u Splitu, odmah u začetku projekta pretpostavila se primjena pokretnih knjižnih regala. Na taj je način racionaliziran potreban volumen prostora predviđenih za spremište knjiga, a to je imalo izravnog utjecaja na smanjenje troškova izgradnje.

Optimizaciju iskoristivosti raspoloživog volumena prostora osigurava, kako modularna konstrukcija regala, tako i veliki izbor njegove opreme koja omogućava čuvanje svih danas poznatih oblika zapisa.

Primjena pokretnih regala, uvjetovana je međutim statikom građevine, odnosno nosivošću poda prostorije u kojoj se regali žele smjestiti. Naime zbog velikog statičkog opterećenja proizašlog kao posljedica težine knjiga i zgusnutog razmještaja regala, iste nije moguće smjestiti u bilo koji prostor.

Kod već izgrađenih knjižnica, posebno onih koje nisu planski građene za tu namjenu, praktički jedino moguće rješenje za primjenu pokretnih regala je njihov smještaj u podrumski prostor.

Kod projektiranja i izgradnje novih prostora, moguće je predvidjeti smještaj pokretnih regala bilo gdje u građevini uz pretpostavku pravilnog izračuna statike te dimenzioniranja nosive konstrukcije.

PRIMAT
LOGISTIKA

PRIMAT LOGISTIKA d.o.o.
Zastavnice 11, 10251 Hrvatski
Leskovac

Tel: +385 1 5551 255,
fax: +385 1 6593 491
www.primatlogistika.hr

Imel
SOFTWARE

Telefon: +387 35 550 100
Fax: +387 35 553 503
Prodaja: +387 35 553 504

Skendera Kulenovića bb
75300 Lukavac

info@imel.ba
prodaja@imel.ba
software@imel.ba

DMS

DOCUMENT MANAGEMENT SYSTEM

Sistem za izradu, obradu, pretragu, arhiviranje i zaštitu dokumenata i informacija

ARHIV TUZLANSKOG KANTONA

F. Ladera br. 1, 75000 Tuzla, Bosna i Hercegovina

Tel. (035) 252-620, 258-252

Fax (035) 252-620

132-100-02560000-80 kod NLB Tuzlanske banke dd Tuzla

Budžetska organizacija 2405003

Vrsta prihoda 722631

e-mail: arhiv.tk@bih.net.ba

U IZDANJU ARHIVA ŠTAMPANE SU SLIJEDEĆE PUBLIKACIJE:

1. *Generalni štrajk rudara i Husinska buna 1920.*, (Grupa autora), Tuzla 1981. (i 1984.), str. 410.
2. *Dobrovoljno vatrogasno društvo Tuzla*, (Grupa autora), Tuzla 1983., str. 150.
3. *Vodič Arhiva Tuzla*, (Grupa autora), Tuzla 1989., str. 156.
4. *Regionalni istorijski arhiv Tuzla 1954.-1994.*, (mr. Azem Kožar), Tuzla 1995., str. 108.
5. *Arhivistika u teoriji i praksi*, knj. 1, (mr. Azem Kožar), Tuzla 1995., str. 220.
6. *Tuzla u osmansko doba*, (Džemal Čilimković), Tuzla 1996., str. 178.
7. *Izvori za historiju srednjovjekovne bosanske države*, (mr. Salih Jalimam), Tuzla 1997., str. 144.
8. *Narodna uzdanica u društvenome i kulturnome životu Muslimana Bosne i Hercegovine*, (dr. Ismail Hadžiahmetović), Tuzla 1998., str. 120.
9. *Pomoćne historijske nauke*, (dr. sc. Azem Kožar, dr. sc. Ivan Balta), Tuzla 2003., str. 262.
10. *Pomoćne historijske znanosti i arhivistika*, (dr. sc. Azem Kožar, dr. sc. Ivan Balta), Tuzla 2004., str. 253.
11. *Arhivistika u teoriji i praksi*, knj. 2, (dr. sc. Azem Kožar), Tuzla 2005., str. 310.
12. *Tuzlanske historijske minijature*, (mr. sc. Šefkija Mutevelić), Tuzla 2005., str. 245.
13. *Mogu li se još spasiti? Konzervacija i restauracija pisanog blaga*, (Grupa autora), Sarajevo 2006., str. 140.
14. *Pedeset godina Arhiva u Tuzli (1954.-2004.)*, (Grupa autora), Tuzla 2005., str. 291.
15. *Časopis Arhivska praksa*, br. 1, Tuzla 1998., str. 168.
16. *Časopis Arhivska praksa*, br. 2, Tuzla 1999., str. 166.
17. *Časopis Arhivska praksa*, br. 3, Tuzla 2000., str. 215.
18. *Časopis Arhivska praksa*, br. 4, Tuzla 2001., str. 205.
19. *Časopis Arhivska praksa*, br. 5, Tuzla 2002., str. 251.
20. *Časopis Arhivska praksa*, br. 6, Tuzla 2003., str. 285.
21. *Časopis Arhivska praksa*, br. 7, Tuzla 2004., str. 287.
22. *Časopis Arhivska praksa*, br. 8, Tuzla 2005., str. 490.
23. *Časopis Arhivska praksa*, br. 9, Tuzla 2006., str. 432.
24. *Časopis Arhivska praksa*, br. 10, Tuzla 2007., str. 504.
25. *Časopis Arhivska praksa*, br. 11, Tuzla 2008., str. 473.

26. Časopis *Arhivska praksa*, br. 12, Tuzla 2009., str. 534.
27. Časopis *Arhivska praksa*, br. 13, Tuzla 2010, str. 509.
28. Časopis *Arhivska praksa*, br. 14, Tuzla 2011, str. 571.
29. Časopis *Arhivska praksa*, br. 15, Tuzla 2012, str. 680.
30. *Deset godina časopisa "Arhivska praksa": 1998.-2007.*, (mr. sc. Izet Šabotić), Tuzla 2007., str. 74.
31. *Doprinos časopisa Arhivska praksa razvoju arhivske struke u Bosni i Hercegovini 1998.-2012., (u povodu 15 godina izlaza)*, dr. Izet Šabotić, Tuzla 2012. str 122.
32. *Oblasni narodni odbor Tuzla (OBNOT), 1949-1952.: sumarno-analitički inventar*, (Nermana Hodžić), Tuzla 2006, str. 197.
33. *Tuzlanski, bijeljinski i srebrenički sidžil: (1641.-1833.)*, (doc. dr. Tufan Gündüz), Tuzla 2008., str. 158.
34. *Popis Bijeljinskog kadiluka, mulkovna dobra*, (mr. Kemal Nurkić), Tuzla 2009., str. 543.
35. *Salih Safvet Bašić – Jedan osmanski intelektualac u Bosni i Hercegovini*, (Dr. Genç Osman Geçer), Tuzla 2009., str. 232.
36. *Arhivistika u teoriji i praksi, knjiga treća*, (Dr. Azem Kožar), Tuzla 2011. str. 270.
37. *Tapu zabit defter Gradačac - Defter nekretnina Gradačac iz 1875./1292. godine*, (Mr. Kemal Nurkić, dr. Izet Šabotić), Gradačac 2011., str. 132.
38. *Tuzla: sjećanja na bisere stare gradske jezgre*, (Suad i Nihad Buljagić), Tuzla 2010., str. 254.
39. *Nemiri mira*, (Zlatko Dukić), Tuzla 2010., str.351.
40. *Stari nišani u Vukovijama*, Sejfulah Imamović, Tuzla 2011., str. 32.
41. *Vodič kroz arhivske fondove i zbirke Arhiva Tuzlanskog kantona*, Izet Šabotić, Nermana Hodžaić, Selma Isić, Tuzla,2012., str. 427.
42. *Kultura i tradicija u Bosni i Hercegovini - Višemilenijski kontinuitet*, dr. Senaid Hadžić, dr. Selimović, Tuzla 2012., str. 560.
43. *Materijali sa savjetovanja sa imaoima arhivske građe i registraturskog materijala (1985.-1994.) posvećeni određenim pitanjima zaštite arhivske građe u nastajanju (sređivanje građe, uređenje arhivskog poslovanja, normativna akta, zakonski propisi i sl.).*

* * * * *

- Arhiv radi od 7,30 – 16,00 sati svakim radnim danom;
- Biblioteka Arhiva radi svakim danom od 9,00 – 14,00 sati;
- Arhiv vrši otkup svih vrsta arhivalija (dokumenata i vrijednih knjiga);
- Prijem stranaka i zahtjeva u vezi sa izdavanjem isprava o dokazima iz pohranjene arhivske građe vrši se svakim danom od 09,00 – 14,00 sati;
- Prijem stranaka u vezi sa arhivskim poslovanjem imalaca arhivske građe i registraturnog materijala vrši se petkom od 9,00 – 15,00 sati, a ostalim danima po prethodnom dogovoru.

UPUTE SARADNICIMA

Arhivska praksa objavljuje radove sa širokog područja arhivske teorije i prakse, historije i pomoćnih historijskih i informacijskih nauka, kao i prikaze i ocjene stručnih publikacija i časopisa, te izvještaje sa stručnih skupova iz zemlje i inostranstva.

Radovi (članci) ne mogu prelaziti obim od 16 stranica i 5 ilustracija, a prikazi i ocjene (kao i drugi prilozi) 3 do 6 stranica.

Struktura članaka mora biti sljedeća: ime i prezime sa adresom autora ili ustanove u kojoj je zaposlen, naslov rada, apstrakt na jeziku članka (oko 400 znakova) sa ključnim riječima (5-10) koji se donose između naslova i teksta članka, tekst samog članka, te na kraju opširniji sažetak (zaključak, rezime) na njemačkom, engleskom ili francuskom jeziku obima do 2000 znakova sa prijevodom naslova i članka i ključnih riječi.

Sve vrste priloga moraju biti napisane na računaru u nekoj od verzija MS WORD programa od 6.0 i novijima, te snimljeni na formatu MS WORD dokumenta. Posebne znakove u tekstu treba priložiti odvojeno. Poželjna je veličina slova od 12 tačaka (jednostruki prored) za tekst, odnosno od 10 tačaka za bilješke (fusnote) koje se donose ispod teksta. Naslov priloga piše se velikim slovima (bold), podnaslovi malim slovima (bold), a sažeci, originalni termini i nazivi na stranom jeziku kurzivom (italic). Fotografije, skice i druge ilustracije treba da budu jasne i oštre u crno-bijeloj tehnici. Svi prilozi se dostavljaju na disketi, CD-u ili elektronskom poštom, a uz to jedan primjerak teksta na papiru formata A-4. Rukopisi podliježu recenziji.

Časopis izlazi godišnje. Rukopisi koji pristignu do 1.7. objavljuju se u broju za tekuću godinu. Rukopisi se ne vraćaju.

Adresa redakcije:
Franje Ledera 1
(za časopis „Arhivska praksa“)
75000 Tuzla
E-mail: arhiv.tk@bih.net.ba
Telefon/fax: + 387 (35) 252 620

Redakcija

